

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

PATROLOGIÆ

CURSUS COMPLETUS,

SEU BIBLIOTHECA UNIVERSALIS, INTEGRÆ, UNIFORMIS, COMMODA, ŒCONOMICA,

OMNIUM SS. PATRUM, DOCTORUM SCRIPTORUMQUE ECCLESIASTICORUM,

QUI AB ÆVO APOSTOLICO AD USQUE INNOCENTII III TEMPORA FLORU' FRUNT:

RECUSIO CHRONOLOGICA

OMNIUM QUÆ EXSTITERE MONUMENTORUM CATHOLICÆ TRADITIONIS PER
DUODECIM PRIORA ECCLESIE SÆCULA,

JUXTA EDITIONES ACCURATISSIMAS, INTER SE CUMQUE NONNULLIS CODICIBUS MANUSCRIPTIS COLLATAS, PERQUAM
DILIGENTER CASTIGATA; DISSERTATIONIBUS, COMMENTARIIS, VARIISQUE LECTIONIBUS CONTINENTER ILLUSTRATA;
OMNIBUS OPERIBUS POST AMPLISSIMAS EDITIONES QUÆ TRIBUS NOVISSIMIS SÆCULIS DEBENTUR ABSOLUTAS
DETECTIS, AUCTA; INDICIBUS PARTICULARIBUS ANALYTICIS, SINGULOS SIVE TOMOS SIVE AUCTORES ALICUJUS
MOMENTI SUBSEQUENTIBUS, DONATA; CAPITULIS INTRA IPSUM TEXTUM RITE DISPOSITIS, NECNON ET
TITULIS SINGULARUM PAGINARUM MARGINEM SUPERIOREM DISTINGUENTIBUS SUBJECTAMQUE MATHE-
RIAM SIGNIFICANTIBUS, ADORNATA; OPERIBUS CUM DUBIIS, TUM APOCRYPHIS, ALIQUA VERO
AUCTORITATE IN ORDINE AD TRADITIONEM ECCLESIASTICAM POLLENTIBUS, AMPLIFICATA;
DUCENTIS ET AMPLIUS LOCUPLETATA INDICIBUS AUCTORUM SICUT ET OPERUM, ALPHABETICIS, CHRONOLOGICIS,
STATISTICIS, SYNTHETICIS, ANALYTICIS, ANALOGICIS, IN QUODQUE RELIGIONIS PUNCTUM, DOGMATICUM, MORALE,
LITURGICUM, CANONICUM, DISCIPLINARE, HISTORICUM, ET CUNCTA ALIA SINE ULLA EXCEPTIONE; SED PRÆ-
SERTIM DUOBUS INDICIBUS IMMENSIS ET GENERALIBUS, ALTERO SCILICET RERUM, QUO CONSULTO,
QUIQUID NON SOLUM TALIS TALISVE PATER, VERUM ETIAM UNUSQUISQUE PATRUM, NE UNO QUIDEM
OMISSO, IN QUODLIBET THEMA SCRIPSERIT, UNO INTUITU CONSPICIATUR; ALTERO SCRIPTURÆ
SACRÆ, EX QUO LECTORI COMPERIRE SIT OBVIUM QUINAM PATRES ET IN QUIBUS OPERUM
SUORUM LOCIS SINGULOS SINGULORUM LIBRORUM S. SCRIPTURÆ VERSUS, A PRIMO
GENESEOS USQUE AD NOVISSIMUM APOCALYPSIS, COMMENTATI SINT.
EDITIO ACCURATISSIMA, CETERISQUE OMNIBUS FACILE ANTEPONENDA, SI PERPENDANTUR CHARACTERUM NITIDITAS,
CHARACT. QUALITAS, INTEGRITAS TEXTUS, PERFECTIO CORRECTIONIS, OPERUM RECUSORUM TUM VARIETAS, TUM
NUMERUS, FORMA VOLUMINUM PERQUAM COMMODA SIBIQUE IN TOTO PATROLOGIÆ DECURSU CONSTANTER
SIMILIS, PRETII EXIGUITAS, PRÆSERTIMQUE ISTA COLLECTIO, UNA, METHODICA ET CHRONOLOGICA,
SEXCENTORUM FRAGMENTORUM OPUSCULORUMQUE HACTENUS HIC ILIC SPARSORUM, PRIMUM AUTEM
IN NOSTRA BIBLIOTHECA, EX OPERIBUS ET MSS. AD OMNES ÆTATES, LINGUAS FORMASQUE
PERTINENTIBUS, COADUNATORUM.

SERIES PRIMA,

IN QUA PRODEUNT PATRES, DOCTORES SCRIPTORESQUE ECCLESIE LATINÆ
A TERTULLIANO AD GREGORIUM MAGNUM

CURSUM COMPLETORUM IN SINGULOS SCIENTIÆ ECCLESIASTICÆ RAMOS EDITORE.

ACCURANTE J.-P. MIGNE.

PATROLOGIÆ LATINÆ TOMUS XXIV

S. HIERONYMI

TOMUS QUARTUS

PARISIIS, VENIT APUD EDITOREM,
IN VIA DICTA D'AMBOISE, PRÈS LA BARRIÈRE D'ENFER,
OU PETIT-MONTROUË.

BR60

P38

V. 24

C. 2

PATROLOGIÆ

CURSUS COMPLETUS

SIVE

BIBLIOTHECA UNIVERSALIS, INTEGRÆ, UNIFORMIS, COMMODA, OECONOMICA,

OMNIUM SS. PATRUM, DOCTORUM SCRIPTORUMQUE
ECCLESIASTICORUM

QUI AB ÆVO APOSTOLICO AD USQUE INNOCENTII III TEMPORA
FLORUERUNT;

RECUSIO CHRONOLOGICA OMNIUM QUÆ
EXSTITERE MONUMENTORUM CATHOLICÆ TRADITIONIS PER DUODECIM
PRIORA ECCLESIAE SÆCULA,

JUXTA EDITIONES ACCURATISSIMAS, INTER SE CUNQUE NONNULLIS CODICIBUS MANUSCRIPTIS COLLATAS, PERQUAM
DILIGENTER CASTIGATA;

DISSERTATIONIBUS, COMMENTARIIS LECTIONIBUSQUE VARIANTIBUS CONTINENTER ILLUSTRATA;

OMNIBUS OPERIBUS POST AMPLISSIMAS EDITIONES QUÆ TRIBUS NOVISSIMIS SÆCULIS DEBENTUR ABSOLUTAS
DETECTIS, AUCTA;

INDICIBUS PARTICULARIBUS ANALYTICIS, SINGULOS SIVE TOMOS, SIVE AUCTORES ALICUIUS MOMENTI
SUBSEQUENTIBUS, DONATA;

CAPITULIS INTRA IPSUM TEXTUM RITE DISPOSITIS, NECNON ET TITULIS SINGULARUM PAGINARUM MARGINEM SUPERIOREM
DISTINGUENTIBUS SUBJECTAMQUE MATERIAM SIGNIFICANTIBUS, ADORNATA;

OPERIBUS CUM DUBIIS TUM APOCRYPHIS, ALIQUA VERO AUCTORITATE IN ORDINE AD TRADITIONEM
ECCLESIASTICAM POLLENTIBUS, AMPLIFICATA;

DUOBUS INDICIBUS GENERALIBUS LOCUPLETATA: ALTERO SCILICET RERUM. QUO CONSULTO, QUIDQUID
UNUSQUISQUE PATRUM IN QUODLIBET THEMA SCRIPSERIT UNO INTUITU CONSPICIATUR; ALTERO
SCRIPTURÆ SACRÆ, EX QUO LECTORI COMPERIRE SIT OBVIUM QUINAM PATRES ET IN
QUIBUS OPERUM SUORUM LOCIS SINGULOS SINGULORUM LIBRORUM SCRIPTURÆ
TEXTUS COMMENTATI SINT.

EDITIO ACCURATISSIMA, CÆTERISQUE OMNIBUS FACILE ANTEPONENDA, SI PERPENDANTUR: CHARACTERUM NITIDITAS,
CHARTÆ QUALITAS, INTEGRITAS TEXTUS, PERFECTIO CORRECTIONIS, OPERUM RECUSORUM TUM VARIETAS
TUM NUMERUS, FORMA VOLUMINUM PERQUAM COMMODA SIBIQUE IN TOTO OPERIS DECURSU CONSTANter
SIMILIS, PRETI EXIGUITAS, PRÆSERTIMQUE ISTA COLLECTIO, UNA, METHODICA ET CHRONOLOGICA,
SEXCENTORUM FRAGMENTORUM OPUSCULORUMQUE HACTENUS HIC ILLIC SPARSORUM, PRIMUM
AUTEM IN NOSTRA BIBLIOTHECA, EX OPERIBUS AD OMNES ÆTATES, LOCOS, LINGUAS
FORMASQUE PERTINENTIBUS, COADUNATORUM.

SERIES PRIMA,

IN QUA PRODEUNT PATRES, DOCTORES SCRIPTORESQUE ECCLESIAE LATINÆ
A TERTULLIANO AD GREGORIUM MAGNUM.

ACCURANTE J.-P. MIGNE, *Cursuum Completorum* IN SINGULOS SCIENTIÆ
ECCLESIASTICÆ RAMOS EDITORE.

PATROLOGIÆ TOMUS XXIV.

S. HIERONYMI TOMUS QUARTUS.

PARISIIS, VENIT APUD EDITOREM,
IN VIA DICTA D'AMBOISE, PRÆS LA BARRIÈRE D'ENFER.
OU PETIT-MONTROUGE.

—
1845.

S. EUSEBII
HIERONYMI
STRIDONENSIS PRESBYTERI
OPERA OMNIA

POST MONACHORUM ORDINIS S. BENEDICTI E CONGREGATIONE S. MAURI

SED POTISSIMUM JOANNIS **MARTIANÆI** HUIUS ORDINIS RECENSIONEM,
DENICO AD MANUSCRIPTOS ROMANOS, AMBROSIANOS, VERONENSES ET MULTOS ALIOS,
NEC NON AD OMNES EDITIONES GALLICANAS ET EXTERAS CASTIGATA,
PLURIMIS ANTEA OMNINO INEDITIS MONUMENTIS,
ALIISQUE S. DOCTORIS LUCUBRATIONIBUS SEORSIM TANTUM VULGATIS AUCTA,
INNUMERIS NOTIS, OBSERVATIONIBUS, CORRECTIONIBUS ILLUSTRATA,
STUDIO ET LABORE

VALLARSII ET MAFFÆII

VERONÆ PRESBYTERORUM,
OPERAM NAVANTIBUS ALIIS IN EADEM CIVITATE LITTERATIS VIRIS.
EDITIO PARISIORUM NOVISSIMA

EX SECUNDA AB IPSIS VERONENSIBUS EDITORIBUS CURIS POSTERIORIBUS ITA RECOGNITA,

ATQUE EX **RECENTIUS DETECTIS** SIC DITATA
UT PRÆSENS EDITIO, AMPLIITUDE SOLA, CÆTERIS OMISSIS EMENDATIONIBUS,
PRÆCEDENTES OMNES EDITIONES, ETIAM BENEDICTINAS,

tertia parte seu triente materialiter superet,

ACCURANTE ET AD ULTIMUM RECOGNOSCENTE **J. P. MIGNE**, CURSUUM COMPLE-
TORUM IN SINGULOS SCIENTIÆ ECCLESIASTICÆ RAMOS EDITORE.

TOMUS QUARTUS.

VENIT APUD EDITOREM,
IN VIA DICTA D'AMBOISE, PRÈS LA BARRIÈRE D'ENFER,
ou PETIT-MONTROUGE.

1845.

GENERAL BOOKBINDING CO.

79

705T

53

005

S

20

ELENCHUS OPERUM.

QUÆ IN HOC TOMO CONTINENTUR.

Commentariorum in Isaiam libri octo et decem.	col. 9
Commentariorum in Jeremiam libri sex.	679
Translatio homiliarum novem origenis in visiones Isaie.	901
Abbreviatio in Isaiam.	937

PRÆFATIO.

Quæ Lectorem præmonere oporteat, non tam mei muneris ornandi gratia, quam ut ille instructior ad legendum accedat, paucis expediam. Commentarios in Isaiam, ac Jeremiam complectitur quartus iste Hieronymianorum operum tomus. Atque illi quidem qui priorem Prophetam explicant, decem et octo libri sunt: quorum quintus, qui decem Visiones historica explanatione prosequitur, diu antequam in universum Prophetam scribere S. Doctor instituisset, ab ipso est elucubratus, hanc sedulo exigente operam Amabile nescio quo Pannoniæ regionis episcopo, cujus et nomini inscribitur. Postea cum in se recepisset Isaiam ex integro exponere, eum quoque librum Commentario inseruit, ne quam antea explicuerat earum Visionum historiam superfluo replicaret: solamque adeo anagogen duobus subsequentibus, sexto ac septimo, per eadem Visionum capita recurrens, prætermittenda historia, investigat. Eum porro diximus in Notis Chronologicis ad epistolam in nostra recensione 68 ad annum pertinere 397, quam epocham si denuo hic velimus argumentis experiri, nimis multa dicenda sint, repetendaque ægræ valetudinis, in quam subsequenti anno Hieronymus incidit, nota Chronologis antea non animadversa, multaque in eam rem longius arcessenda, quæ ad laudatam epistolam, et ad 71 et 72 opportune magis edisseruimus. Nunc ipsius Commentarii in universum Prophetam ætas quærenda est: quod tamen utpote longi operis studium non uni anno ascripserim, maxime cum et aliis tunc fuisse curis distentum, et notariorum laborasse inopia, denique ætate et corporis imbecillitate confectum se in Præfationibus librorum dicat. At satis quidem erudite Tillemontius inceptum opus anno 408 subsequentibus nono aut decimo supra quadringentesimum expletum perfectumque arbitratus est. Conjecerat enim Stilichonis necem, quæ anni 408 mense Augusto patrata est, denotari in undecimi libri Præfatione iis verbis, quibus se ab impacta calumnia, quod barbarum Romani ducem exercitus suggillasset, purgat sanctiss. Doctor, *Nec est, inquiens, generalis disputatio unius personæ injuria: quæ cum benigno meorum studio caveretur, Dei judicio repente sublata est.* Verum, ut hæc perquam proxima veritati conjectura sit, eum quidem librum Stilichonis posteriorem morte ἀπὸς esse, non autem quanto temporis spatio, indicaverit. Quamobrem certior multo ejus epochæ ratio est, quæ ex aliarum serie lucubrationum colligitur, et cum primis Commentarii in Ezechielem, quem cum ineunti anno 411 ascribamus, pro certo quoque habemus, Auctore ipso fidejuncte in Præfatione, recens expleto in Isaiam Commentario, inchoatum. *Finitis, inquit, in Isaiam decem et octo Explanationum voluminibus, ad Ezechiel..... transire cupiebam..... Et ecce subito mors mihi Pammachii, atque Marcellæ, Romanæ urbis obsidio, multorumque fratrum et sororum dormitio nuntiata est, et cætera, quæ uno tenore subsequuntur, idemque tempus designant.* Vicissim ne operis initium ante quadringentesimum decimum putes, hoc vetat sane luculentissimum testimonium in Commentariis in ipsum Isaiam tertio statim libro: *De hac Visione (Seraphim) ante annos circiter triginta cum essem Constantinopoli, et apud virum eloquentissimum Gregorium Nazianzenum tunc ejusdem urbis episcopum sanctarum Scripturarum studiis erudirer, scio me brevem dictasse, subitumque tractatum, ut experimentum caperem ingenioli mei.* Hi enim triginta ferme anni ab octogesimo primo eoque medio supra trecentessimum computandi sunt: quo tempore Gregorius regiæ urbis cathedram tenuit, a Maio scilicet post abrogatum Maximum Cynicum ad Julium mensem, quo sese ipse in œcumenico Concilio abdicavit. Atque adeo, ut brevissimam rationem in eas, ac putes trigesimum dici rotundo numero, qui annus fuerit undetrigesimus, eam summam conficias, ut saltem decimo supra quadringentesimum anno inceptam ejus prophetæ Explanationem fatearis.

Qui hanc excipiunt in Jeremiam Commentarios, aliis subinde elucubrationibus, prout res ferebat, interpellatus S. Doctor *per intervalla dictavit*: hocque fere postremum est ejus ingenii monumentum et labor, quem fini proximum mors, aut quæ mortem prævit ægra

valeludo, rerumque Ecclesiæ in pejus dilabentium, quibus ferret suppetias, vicissitudo interceptit. Absolvendo operi unus modo aut alter, quo historica narratio contractiori stylo fuerat colligenda, liber desideratur. Nam in Generali Præfatione ostendimus, eam falso hactenus invaluisse veterum ac recentiorum (a) sententiam, integros viginti fuisse abs Hieronymo elucubratos, quibus jam diu olim quatuordecim temporum injuria excidissent. Causam quoque ejus erroris quasi digito monstravimus eam exstitisse, quod sex Hieronymi libris in uno aliquo exemplari jam inde ante Cassiodorum quatuordecim Homiliæ Origenis in Jeremiam, quas S. Doctor Latine reddiderat, subnexæ fuerint, atque habitæ totidem librorum loco. Verum hac de re pluribus in ea Præfatione num. 30, quæ si tanti sunt, ut recolās moneo: certum quippe ex earum serie rerum nobis est, S. Doctorem magnis subitisque hæresis Pelagianæ motibus, factionibusque impiorum hominum, qui in eum strenue pro recta fide dimicantem manus injecere, ab incepto abreptum, præstare in eo quod ad finem usque exponere voluisset, non potuisse. Jam sex illos quos aut tantummodo elaboravit, aut certe solos editionis honori permisit, quod eorum ætatem spectat, inter Epistolam ad Ctesiphontem in nostra recensione 133 et Dialogum contra Pelagianos cum vulgo recepta sententia collocamus. Eaque palmaris causa est, quod in aliquot librorum Prologis, ejus epistolæ qua contra Pelagii hæresim velitatur, mentionem facit, iisdemque totidem locis minuitur, n. si hæretici resipiscant, justo volumine eorum insanix se responsurum. Ejusmodi est illud in Præfat. secundi libri, *Avertimus parumper aures ne audiamus judicium sanguinis, et intersectorum animas deploremus, qui opinione virtutum, quotidie corrumpunt in superbiam, et Deo se similes arbitrantur.... Quorum furori respondimus ut potuimus, et si Dominus vitam dederit, plenius responsuri sumus.* Et in librum quartum, *Cui (hæresi Pelagianorum) respondere diu tacens, et dolorem silentio devorans crebra fratrum expostulatione compulsus sum, nec tamen hucusque prorupi, ut Auctorum nomina ponerem, malens eos corrigi, quam infamari.* Et in fine: *Verum hæc in proprio, nisi tacuerint, Opere plenius exsequemur.* Sic enim vero hæc videntur accipienda, ut primam illam contra Pelagianos velitationem rogatu Ctesiphontis institutam designet, cum ait breviter primum se et quoquo modo hæreticis respondisse: et vicissim tres intelligat Dialogorum libros, cum id plenius et proprio Opere se pollicetur exsecuturum. Quin id sibi ipse Hieronymus voluisse prioribus hisce Prologi verbis innuit: *Scripta jam ad Ctesiphontem epistola, in qua ad interrogata respondi, crebra fratrum expostulatio fuit, cur promissum Opus ultra differrem, in quo pollicitus sum me ad cunctas eorum, qui apostolice prædicant, quæstiunculas responsurum.* Cum adeo manifestum sit, suisque nos locis ostenderimus, inter utramque elucubrationem annum ferme intercedere, atque illum decimum quintum esse supra quadringentesimum, sive ejus maximam partem: neque hoc porro dubium sit, huicmet anno ascribendos esse Commentarios. Quod si in primo eorum libro descripta ad Ctesiphontem epistola nullum videatur esse vestigium, neutiquam tamen assentiendum Garnerio, qui in Marium Mercatorem dissertatione 6 ob eam causam ad Pelagianæ hæreseos initia librum hunc retrahit, sive anno ascribit supra quadringentesimum decimo tertio. In ipso enim libro in caput Jeremiæ tertium epistola ad Dardanum de Terra promissionis laudatur, quam in Notis Chronologicis ad annum quadringentesimum decimum quartum pertinere ostendimus, cum fuisset jam ille dignitate præfecti prætorio Galliarum denuo defunctus. Hieronymi verba sunt: *Edidi nuper libellum parvum de terra repromissionis.* Equidem postremi duo quintus et sextus, si in sequentem annum differantur, non reluctabor: quando jam hæretici ita videntur invaluisse, ut non solum maledicta, sed violentas etiam manus in recte sentientes adversarios injicerent. Quin etiam ultro fatebimur, quæ in quarti quoque libri Præfatione dici observamus a S. Doctore, compulsus se crebra fratrum expostulatione hæreticis respondere, nec tamen eousque prorupisse, ut Auctorum nomina poneret, rectius videri ad ipsos Dialogorum libros, quam uti fecimus ad epistolam ad Ctesiphontem, referenda. Verum hæc alios non

(a) Fraudi fuit doctis Viris, et cum primis clariss. Muratorio in Dissertationibus Posthumis Italice scriptis, dissert. 43, pag. 606, locus Luj. i Ferrariensis. scribentis ad Papam Benedictum III, circ. an. 855: *Commentarios Beati Hieronymi in Jeremiam, post sextum librum usque in finem prædicti Prophetæ, per eosdem fratres (monachos Romam petentes) nobis multi deposcimus in codice veritatis, vestra Sanctitati, si id obtinuerimus, postquam celeriter exscriptus fuerit, sine dubio remittendos. Nam in nostris regionibus nusquam ullus post sextum Commentarium potuit inveniri, et optamus in vobis recuperare quicquid parvitati nostræ deesse sentimus. Petimus etiam Tullium de Oratore, etc.*

moveant, nec tam expedita ratione constant, ut lectorem a præconcepta vulgo sententia de-
jiciant.

Major multo scrupulus in eo est quod Appendicis loco subnectimus. Cum enim id susce-
perimus, ut nihil eorum prætermittamus, quæ ad universam Hieronymianorum operum col-
lectionem jurepertineant, Origenis in Isaiam Homilias quæ supersunt omnino novem, Latine
olim explicatas, suppresso Interpretis nomine, quod illas Critici impense docti Hieronymo
tribuant, quamquam secus, ut probatum imus, res habeat, huc adscitas jussimus, utpote
vernilem sobolem germanis fetibus subservire. Qui illas a Hieronymi calamo profectas
volunt, ut plerosque alios omittam, præcipui sunt rei litterariæ triumviri, Erasmus, Huc-
tius, ac Tillemontius. Atque Erasmus quidem ex eo probat, quod ipse S. Doctor testetur in
Catalogo tale quidpiam ex Commentariis Origenis in Isaiam Latine se reddidisse, ubi recen-
sitis duodeviginti in Jeremiam atque Ezechielem Homiliis, quas de Græco Adamantii Lati-
nas fecerat, alias jungit *De Seraphim, et Osanna*. Et vero de Seraphimis stantibus super
solium Domini Isai. vi, 2, prior istarum quæ supersunt Homiliarum agit. Quam leve tamen
argumentum hoc sit ad probandum et reliquas, quæ alias Visiones enarrant, Hieronymum
habere interpretem, nemo non sentit. Sed illud apprime falsum, laudato *de Seraphim* syntag-
mate quidpiam denotari aliud, quam quæ ita inscribitur ad Damasum epistola, ac numerum
in nostra recensione decimum oclayum tenet: quæque tantum abest, ut ab aliquo Origenis
tractatu desumpta sic Latine adornata sit, ut potius contra ipsius Origenis sententiam non
semel pugnet. Verosimilior Huetio conjectura capitur ex stylo, delectuque dictionum qua-
rundam, quas frequentius, ait, sibi Hieronymus asciscere amat. Quas profert in exemplum, hæ
sunt: *absconsus, Dominicus, nuncupativus; principale*, pro eo quod est τὸ ἡγεμονικόν; *princi-
pari alicui, principalis, Prophetes, repromitto, repromissio, speculatorius, turpiloquium, Za-
bulus, cuncta Evangeliorum*. Ego vero ex his quædam sequioris Latinitatis vocabula, ut
sunt, *nuncupativus, principari, speculatorius, turpiloquium, cuncta Evangeliorum*, atque his
similia, nedum frequentiora esse in Hieronymi scriptis, pernego prorsus inveniri. Reliqua
si quando fortasse occurrant, non ejus propria esse contendo, sed illi cum universo Scripto-
rum ejus ævi choro communia. Ait deinde cum nona ex his in Isaiam Homiliis postrema
sui parte truncata sit in editis æque ac mss. libris, eique supplendæ detracta olim fuerit postre-
ma pars Homiliæ itidem nonæ in Jeremiam, quam nemo dubitat, Hieronymi interpretatio-
nem esse, facile fieri potuisse, ut librarius imprudens ad describendam postremam illius
partem, in hujus postremam casu inciderit; hinc vero non inane sumi argumentum Homi-
liarum in Isaiam non secus interpretem fuisse Hieronymum ac Homiliarum in Jeremiam.
Dixisset hinc colligi, quod profecto unum potest, conjectas in unum Origenianorum Operum
exemplar in utrumque prophetam Homilias, nulla interpretis, ut usuvenit in antiquis li-
bris, sed auctoris ratione habita: idque unum veteri librario fraudi fuisse, quod nonum
utraque locum obtineret. Sed jam Tillemontii argumenta expendamus. Rufinus, ait ille, ut
favoris in Origenem Hieronymi exemplo suspicionem purgaret, eum scribit in Præfat. ad
librum *de Principiis, ultra septuaginta libellos Origenis, quos Homileticos appellavit, transtu-
lisse*. Si rationem in eas ex omnibus, duodetriginta in Jeremiam et Ezechielem, triginta quo-
que novem in Lucam, tum duabus in Canticum Canticorum, nonnisi sexaginta novem sum-
mam conficias; ut nihil adeo sit dubium, numerandas simul esse istas in Isaiam, quas
nominatim lib. ii. *Invectivarum* num. 26, ait fuisse abs Hieronymo, cum Latine redderen-
tar, Catholico sensui, quibusdam immutatis, accommodatas. De hoc altero testimonio mox
dicam: nunc ad primum quod ex summa conficitur argumentum, nihil hoc mirum esse aio,
si quas sexaginta novem esse colligimus, Rufinus dixerit *ultra septuaginta*, ut rotundo,
quod fieri amat, numero uteretur: nonnihil etiam exaggeraret, quo ipse excusabilior videretur
in Origenicis libris Latine interpretandis, si plus jactaret adversarium in eadem pa-
læstra exercitum. Potuit (a) et invidiosa diligentia objicere quæ occurrunt ἀποσπασμένα scriptis
Hieronymianis ex Adamantio intermixta: quidvis tandem aliud eo explendo numero, ut
vere dixerit presbyter Aquileiensis, liceat excogitare, quam quod volunt, Homilias in
Isaiam, quæ nullæ sunt, comprehendisse: et quas (sic opinor) si præter sexaginta novem

(a) Potius et Tractatus decem in Psalmos, quos ab Origenis Græco translatos in Latinum fuisse abs Hieronymo,
propius ad fidem est, ob oculos habuisse.

laudatas novisset, jam non septuaginta, sed ultra octoginta obliqua illa sedulitate laudasset. Testimonium porro illud ex secundo Invektivarum num. 26, quamquam alios multo magis sollicitat, non dissimulo. Opponit Hieronymo Rufinus, quod multa ex Origenis libris, quæ Christianas aures movissent, in interpretatione Latina aut penitus subtraxerit, aut commodo sensu explicarit : cumque aliquot in hanc rem exempla adduxisset, *Hæc*, inquit, *et mille alia his similia in interpretationibus tuis, sive in his ipsis Homiliis (in Lucam) sive in Jeremia, vel in ISAIA, maxime autem in Ezechiele subtraxisti.* Hoc scilicet palmare est argumentum ad Homilias in Isaiam Hieronymianæ interpretationi ascribendas; nam et Homiliæ sunt, quod nemo dubitarit, eæque abs Hieronymo certo certius in Latinum ex Adamantio refusæ, quæ præcedunt proxime, ac subsequuntur in Jeremiam, et in Ezechielem. Attamen non eam fuisse Rufini mentem, nihilque illum de Homiliis in Isaiam cogitasse; sed aliud voluisse Hieronymi scriptum in eum Prophetam cavillari, et pro certo habeo, et paucis demonstro. Scripserat S. Doctor ad Damasum tractatum, sive epistolam in nostra recensione 18, de Seraphim quæ Isaiæ Visio est cap. sexto : eumque locum, ubi duo Seraphim stantia in circuitu throni, et clamantia describuntur, quæ Origenes exposuerat Dominum nostrum Jesum Christum, et Spiritum sanctum, ille pro vetere ac novo Testamento est interpretatus, illa sententia, in quam Græci Latinique passim concesserant, multis improbata. Postea nec semel cum veluti Origenis symmystes injuriose ab æmulis traduceretur, quantum ab ejus placitis abhorreret, hoc ipso exemplo comprobavit. Id videre est cum alibi, tum præcipue epist. 84, ad Pammachium et Oceanum, num. 3, ubi, *In lectione*, inquit, *Isaia, in qua duo Seraphim clamantia describuntur, illo (Origene) interpretante Filium et Spiritum sanctum, nonne ego detestandam expositionem in duo Testamenta mutavi? Habetur liber in manibus ante viginti annos editus.* Hic enimvero libellus est, seu tractatus de Isaiæ Visione, quem notat Rufinus : hæc Origeniana illa opinatio, quam ait, sibi permisisse Hieronymum ab eo quem præferebat sensu, ad meliorem convertere. Nullæ hic Homiliæ sunt in Isaiam : nihilque in eo laborandum ut in earum prima, quod facit Tillemontius, locum commoda interpretatione oblitum, aut plane dissimulatum reperias.

Sed ut, explosis quæ illas astruebant argumentis, demum et causas nonnullas proferamus, quibus constet, Hieronymo penitus abjudicandas : optimum illud cum primis esse velim antiquis scriptoribus internoscendis argumentum, quod ex stylo sumitur. Tum næ ille in Hieronymiana lectione plane hospes sit, qui semilatinum, nequid plus dicam, interpretem, pro Hieronymo habeat. Hæc, opinor, cum ex eo quædam adduxit mediæ Latinitatis vocabula ad præconceptam opinionem asserendam, quam potius everti ostendimus comparatione, multo tamen illis sequiora callide dissimularit : quod genus sunt, *figuraliter, invenibile, illud negotiorum, pro illud rei, magniloquax, sufficiens isto, pro hac contentus re*, atque his similia; hujus enim elegantiae totus est sermo reliquus, subobscurus, inkompositus, ne de syntaxi dicam aut agresti, aut ad Græcum ficta pueriliter. Stylus iste, si quod sentio profiteri liceat, Rufini est, quem et maxime Origenianis scriptis Latine interpretandis dedisse operam, et barbaræ locutionis tam sæpe accusari sciūmus abs Hieronymo, ut de Græcis bonis Latina fecisse diceretur non bona. Quod si rem acu tetigi, miror magis, Rufinum ipsum propriis fetibus pro aliena sobole supponendis adhiberi fidejussorem. Jam vero (quæ alia sunt rationum momenta, ut a Hieronymianis removeantur) S. Pater cum cætera in Catalogo recensuerit, quæ ex Origene fuerat interpretatus, Homiliarum in Isaiam numquam meminit : neque integrum est opinari, post Catalogum manum earum interpretationi admovisse; ab eo enim tempore Origeniana doctrina in hæresim prolabente, ita illam animo expulit, ut consulare potius, quam Latinis propinare auribus deinceps studuerit. Ad hæc in ipsis in Isaiam Commentariis, cum subinde ejus versionis commemorandæ fuisset nedum occasio, sed necessitas, numquam meminit : et in Præfatione prioris libri cum ipsas laudet *viginti-quinque Homilias* Origenis in hunc prophetam, ne verbo quidem ex illis novem istas Latine a se redditas monet. Denique et Prologo carent Homiliæ istæ, quod unum esse discrimen ad Hieronymianas ab aliorum interpretationibus internoscendas notat Gelasius : carent quoque mss. auctoritate, aut veteris alicujus testimonii suffragio : atque ut semel dicam, ita abs Hieronymi ingenio dissident, ut mirari non desinam, doctissimos viros habere illas pro Hieronymianis potuisse.

Tomum claudit *In Isaiam parvula abbreviatio de capitulis paucis*, cujus quantum oporteat ad faciendum de Auctore periculum, nunc primum in lucem edimus. Ascribitur illa quidem Hieronymo in Veronensis bibliothecae antiquissimo, atque optimae cum primis notae mss. libro, qui numero 24 ex nigro colore (sunt enim ex rubro alii) praenotatur, et quaedam alia continet vere Hieronymiana. Nihilosecius non puto in eo laborandum, ut adductis argumentis falso illam probemus magno Hieronymo tribui, a cujus germana ipsa in hunc prophetam Explanatione supposititiae fraudis arguitur. Abunde satis erudito Lectori sit, eam non omnino oscitanter lustrasse oculis, ne fucum sibi ex hac vetustatis memoria fieri patiatur; et plane intelligat, studiosum quempiam pleraque omnia ex genuino Hieronymi Commentario sublegisse, junxisse autem non valde felicibus auspiciis, partimque additis ac partim detractis verbis, suo illa ingenio coaptasse.

S. EUSEBII HIERONYMI

STRIDONENSIS PRESBYTERI

COMMENTARIORUM

IN ISAIAM PROPHETAM

LIBRI DUODEVIGINTI.

Prologus.

1-2 Expletis^a longo vix tempore in duodecim Prophetas viginti explanationum libris, et in Daniele Commentariis, cogis me, virgo Christi Eustochium, transire ad Isaiam: et quod sanctae matri tuae Paulae, dum viveret, pollicitus sum, tibi reddere. Quod quidem et eruditissimo viro^b fratri tuo Pammachio promississe me memini; cumque in affectu par sis, vincis praesentia. Itaque et tibi et illi per te reddo quod debeo, obediens Christi praeceptis, qui ait: *Scrutamini Scripturas* (Joan. v, 39); et, *Querite, et invenietis* (Matth. vii, 7). Ne illud audiam cum Judaeis: *Erratis, nescientes Scripturas, neque virtutem Dei* (Matth. xxii, 29). Si enim juxta apostolum Paulum (II Cor. i, 24) Christus Dei virtus est, Dei que sapientia; et qui nescit Scripturas, nescit Dei virtutem ejusque sapientiam: ignoratio Scripturarum, ignoratio Christi est. Unde orationum tuarum^c sultus

A auxilio, quae diebus ac noctibus in Dei lege meditaris, et templum es Spiritus sancti, imitabor patrem familias, qui de thesauro suo profert nova et vetera; et sponsam dicentem in Cantico Canticorum: *Nova et vetera, frater meus*,^d *servavi tibi* (Cant. vii, 13); **3-4** sicque exponam Isaiam, ut illum non solum Prophetam, sed evangelistam et Apostolum doceam. Ipse enim de se et de ceteris evangelistis ait: *Quam speciosi pedes evangelizantium bona, evangelizantium pacem* (Isa. lxi, 7). Et ad ipsum quasi ad Apostolum loquitur Deus: *Quem mittam, et quis ibit ad populum istum?* Et ille respondit: *Ecce ego, mitte me* (Isa. vi, 8).

Nullusque putet, me voluminis istius argumentum brevi cupere sermone comprehendere: cum universa Domini sacramenta praesens Scriptura contineat; et tam natus de Virgine Emmanuel, quam

^a Exegimus hosce Commentariorum in Isaiam libros ad codicem Palatinum 172, tum alium Vaticanum 522. Maximam quoque eorum partem consulimus cum duobus Ambrosianis, altero S littera, et num. 45, altero E et 28 praenotatis. Ubi vero codicibus aliis, qui unum aut alterum tantum Hieronymianae hujus expositionis librum continerent, uti sumus, illis ams quosque locis laudamus.

^b Fratri tuo, etc. Fratrem Eustochii Pammachium vocat Hieronymus, quia eidem Pammachio nupserat Paulina soror Eustochii. MARTIAN. — Puto

spiritus vocabulo dici, non carnis: tametsi Paulinae, quae Pammachio nupserat, vere soror Eustochium fuit.

^c Palatin. 172, *salvatus*, pro *sultus*.

^d *Servavi tibi*. Quamplures mss. codices legunt alio modo, et contrario sensu: *Nova et vetera frater meus servavit mihi*. At nullam inter variantes lectiones interpretum deprehendere potui, quae firmaret hanc sententiam. In Hebraeo legimus *לְךָ נָתַתִּי*, *tsaphanti lecha*, id est, *servavi tibi*. sive, *abscondi tibi*. MARTIAN.

illustrium patrator operum atque signorum : mortuus ac sepultus, et resurgens ^a ab inferis, et Salvator universarum gentium prædicetur. Quid loquar de physica, ethica et ^b logica? Quidquid sanctorum est Scripturarum : quidquid potest humana lingua proferre, et mortalium sensus accipere, isto volumine continetur. De cujus mysteriis testatur ipse qui scripsit : *Et erit vobis visio omnium, sicut verba libri signati : quem cum dederint scienti litteras, dicent : Lege istum. Et respondebit : Non possum, signatus est enim. Et dabitur liber nescienti litteras : diceturque ei, lege, et respondebit, nescio litteras (Isai. xxiv, 11, 12).* Sive igitur hunc librum dederis nescienti litteras Populo nationum, respondebit : Non possum legere : quia non didici litteras Scripturarum ; sive dederis Scribis et Phariseis, qui Regis litteras nosse se jactant, respondebunt : Non possumus legere : quia signatus est liber. Quid idcirco eis signatus est? quoniam non receperunt eum quem signavit Pater (Joan vi, 27) : qui habet, clavem David : *Qui aperit, et nemo claudit; qui claudit, et nemo aperit (Apoc. iii, 7).*

Neque vero, ^c ut Montanus cum insanis feminis somniat, Prophetæ in ecstasi sunt locuti, ut nescierint quid loquerentur, et cum alios erudirent, ipsi ignorarent quid dicerent. De quibus Apostolus ait : *Nescientes quæ loquantur, neque de quibus affirmant (I Tim. i, 7)* : sed juxta Salomonem qui loquitur in Proverbiis : *Sapienter intelligit quæ profert de ore suo ; et in labiis suis portabit scientiam (Prov. xvi, 23)*, etiam ipsi sciebant quid dicerent. Si enim sapientes erant Prophetæ, quod negare non possumus ; et Moses omni eruditus sapientia loquebatur ad Dominum, et Dominus respondebat ei ; et de Daniele ad principem Tyri dicitur : *Numquid sapientior es Daniele (Ezech. xxviii,*

*5) ? et David sapiens erat qui gloriabatur in Psalterio (Ps. lxxviii, 1, 8), quomodo sapientes Prophetæ instar brutorum animalium quid dicerent, ignorabant? Legimus in alio Apostoli loco : Spiritus Prophetarum vobis subjecti sunt (I Cor. xiv, 32) : ut in sua libertate, quando taceant, quando loquantur si cui videtur infirmum, illud ejusdem Apostoli dicit : Prophetæ duo aut tres loquantur, et alii audiant : si autem alii fuerint revelatum sedenti, præceat (Ibid., 29). Qua possunt ratione reticere, conditione sit spiritus qui loquitur per Prophetas, vel revelare? Si ergo intelligebant quæ dicebantur, cuncta sapientie rationisque sunt plena. Nec impulsus ad aures eorum perveniebat ; sed Dominus in animo Prophetarum, juxta illud alius Prophetæ dicit : *Angelus qui loquebatur (Zach. i, 9), et : Clamantes in cordibus nostris pater (Gal. iv, 6). Et : Audiam quid loquatur Dominus Deus (Ps. lxxxiv, 9).**

Unde post historiarum veritatem, spiritualiter pienda sunt omnia : et sic Judæa et Jerusalem, Babylon et Philisthim, et Moab et Damascus, plus et desertum mare, Idumæa et Arabia, et Visionis, et ad extremum Tyrus, et Visio pedum intelligenda sunt ; ut cuncta quædam sensu, et in omnibus his, quasi sapiens archæ Paulus apostolus jaciatur fundamentum, quod aliud præter Christum Jesum. Magnique labor operis est, omnem Isaie librum velle edisserere, quo majorum nostrorum ingenia sudaverunt, eorum dico. Cæterum apud Latinos grande titium est, præter sanctæ memoriæ et martyris Victorini, qui cum Apostolo dicere poterat : *Peritus sermone, non tamen scientia (II Cor.*

^a Vatican. 322, resurgens a mortuis.

^b Ethica et theologica. In antea editis libris habetur, ethica et logica ; sed errore manifesto, cum ipsemet Hieronymus theologica pro logica legendum statuerit epistola ad Paulam de alphabeto Hebraico, ubi ait de logica : *Pro qua nostri Theologice sibi vindicant.* MARTIAN. — Sic et mss. plerique habent, et veteres quoque editi libri præferebant. Perperam Martianæus de suo fecit Theologica ex præconcepta opinione ex epist. 30 ad Paulam de Alphabeto num. 1. At ibi quoque tradit Hieronymus satis luculenter, partim philosophos disputationes suas in physicam, ethicam, logicamque : minime omnium theologiam nominat. Quin subdit pro logica nostros theoretice sibi vindicare : atque ita restituendum, uti fecimus, locum adducto ex Origene luculentissimo testimonio ostendimus : unde etsi quid mutare ex aliis mss. hic mavis, Theorica, non Theologica rescribendum omnino sit. Vide quæ in eum locum animadvertimus, tum in epist. 121, ad Algasiam, quest. 10, in fine : maxime vero in Commentar. in Ecclesiasten cap. 1, not.

^c Ut Montanus, etc. Idem Hieronymus hæc habet infra in i caput Isaie : *Ex quo Montani deliramenta conticeant, qui in ecstasi et cordis amentia Prophetas putat ventura dixisse.* Ecstasin igitur intelligit cordis amentiam, qua numquam correpti sunt sancti Prophetæ, quemadmodum Montanus, Prisca et Maximilla, et cæteri pseudoprophete hereticorum. Vide Euseb. Hist. Ecclesiast. lib. v, cap. 15 vel 16, Chrys. homil. 29 in Epist. I ad Cor. cap. 12, Hieronym.

lib. de Script. Eccles. in Mellitone, Apolloniarum, Tertulliano. MARTIAN.

^d Palat., subjectus est, et in sua habet potestatem.

^e Cum in ditione, etc. Codices mss. fere omnes in ditione sit : spiritus. MARTIAN.

^f Ac vallis Visionis. Editi addunt nonnulla ac vallis Sion, quæ absunt in cunctis Codicibus nec leguntur in Versione Hieronymi, in qua titulum istum, Onus in Arabia, consequenter est, Onus vallis Visionis. Consule tom. I sin. Bibliothecam S. Hieronymi. MARTIAN.

^g Martyrem Victorinum. In Catalogo virorum strum de eodem Victorino ait S. Hieronymus æque Latine ac Græce noverat ; inde opera ejus dia sensibus, viliora sunt compositione verborum stola quoque ad Magnum : Victorino Martyris suis licet desit eruditio, non tamen deest eruditio. De patria hujus Victorini et Episcopatu dicuntur tom. iv nostræ editionis. Falsus et nuperus auctor qui putavit Victorinum se in Isaiam Commentarios usque ad visionem pedum in deserto. Hæc enim, non de Victor de Origene intelligenda sunt ; uti perspicue attente legenti hunc Hieronymi locum. MARTIAN.

^h Non enim æque Latine ac Græce noverat opera ejus grandia sensibus, viliora sunt compositione verborum, inquit ipse Hieronymus in Catalogo paria habet in epist. 70, ad Magnum. C. Victorini Commentarium istud cum plerisque intercedit.

Scriptis enim in hunc Prophetam juxta editiones A quatuor, usque ad Visionem quadrupedum in deserto, Origenes triginta volumina, e quibus vicesimus sextus liber non invenitur. Feruntur et alii sub nomine ejus de Visione τετραπόδων, duo ad Græcam libri, qui pseudographi putantur; et vigintiquinque ^a Homiliæ, et Σημειώσεις, quas nos *Excerpta* possumus appellare. Eusebius quoque Pamphili juxta historicam explanationem ^b quindecim edidit volumina; et Didymus, cujus amicitia ^c nuper usi sumus, ab eo loco ubi scriptum est: *Consolamini, consolamini populum meum, sacerdotes: loquimini ad eam Jerusalem (Isai. xl, 1)*, usque ad finem voluminis, decem et octo edidit tomos. Apollinaris autem more suo sic exponit omnia, ut universa transcurrat, et punctis quibusdam atque intervallis, immo B

^a Palat., et vigintisex Homiliæ, etc. Alia porro videtur in Philocalia τῶν σημειώσεων notio tradi, quod α. Huetio observatum est, quasi σημειώσεις Tomi ipsæ constarent, et neutiquam pro *Excerptis*, sive Scholiis, sed pro justis Commentariis habendæ sint. Propria autem σημειοῦσθαι adnotare est, sive Commentarium scribere, vel scriptum aliquod ad aliud adjicere, unde Annotationes commode intelligi possunt.

^b Memoria, ut videtur, lapsu, nisi in librariorum culpa torquenda sit, quindecim hic numerat Eusebii libros in Isaiam, quos dixerat in catalogo decem tantummodo: nec sane plures existisse aliis quoque argumentis evincitur. Ex illis porro multa sæpe Hieron. in suos Commentarios transtulit, quæ subinde nos ex cl. Montfauconii editione indicabimus.

^c Quindecim tamen anni plus minus elapsi erant,

ex quo Didymus diem obierat, siquidem anno 596, quod certis auctoribus, Palladio cap. 4 Lausiac. Hist., Sigeberto, ipsoque in primis Hieronymo in Catalogo comprobatur, finem vivendi fecit. S. vero Doctor circa an. 410 hosce Commentarios elaborabat.

^d Aut æqualis. Prolegomeno iv in Divinam Bibliothecam S. Hieronymi composui tetrapla antiquæ ac novæ divisionis versuum Scripturæ sacræ. Ex iis scire licet Isaiam duodecim Prophetis juxta numerum versuum, aut æqualem, aut majorem esse: nam juxta antiquam divisionem ante Hieronymum namerantur in Isaiam versus 5600, cum in libro duodecim Prophetarum sint tantum 5110. Deinde in manuscriptis Versionis Hieronymianæ, Isaias habet versus 5580, liber autem duodecim Prophetarum 5800.

MARTIAN.

LIBER PRIMUS.

7 (Cap. I. — Vers. 1.) *Vitio Isaiæ, filii Amos, C* quem vidit super Judam et Jerusalem, in diebus Ozia, Jotham, Achaz et Ezechia, regum Juda. Pro Juda, in quo significantur duæ tribus, LXX et Theodotio posuere, *Judæam*, quæ totam terram duodecim tribuum ostendit. Et pro eo quod nos ex Hebræo verimus, *super Judam et Jerusalem*: illi interpretati sunt, *contra Judam et Jerusalem*. Symmachus more suo manifestius, *de Juda et Jerusalem*; ut nec prospera, nec adversa vellet titulo demonstrari: sed ea quæ de Juda et Jerusalem in utramque partem Propheticus sermo prædixerit. Ergo Isaias principaliter de duabus loquitur tribubus, Juda et Benjamin: exceptis decem, quæ in Samaria erant, et vocabantur Ephraim et Israel; et quas sub Ozia rege Juda, et Jerusalem, Phul rex Assyriorum vastare jam coegerat. Denique quinquagesimo et secundo imperii ejus anno, regnante apud Samariam Phacee filio Romeliæ, venit Teglatphalazar rex Assyriorum,

et cepit Ajon et Abel, domum Maacha: et Janoe et Cedec et Asor et Galaad et Galilæam, omnem terram Nephthali, et transtulit eos in Assyrios (IV Reg. xv, 18 19). Ex quo ostenditur, vicina eversione Samariæ in commotionem duarum tribuum hæc universa narrari.

Ozias autem ipse est, qui et Azarias, duplici nomine. Et uno quidem atque eodem tempore Isaiam, Osee, Joel, et Amos prophetasse, ex regibus qui ponuntur in titulo, cognoscimus: sed principium verbi Domini fuit in Osee filio Beer. Amos autem pater Isaiæ, non ut plerique autumant, tertius duodecim Prophetarum est, sed alius; diversisque apud Hebræos scribuntur litteris. 8 Iste primam et extremam litteras habet XLEPH et SADE (צפד); ille AIN et SANECH (עצפ): et iste secundum quosdam interpretatur fortitudo, sive robustus; ille populus durus vel gravis; de quo in Amos plenius diximus. Non solum autem hic propheta, sed et alii cum habeant

^a Penes Eusebium Demonstrat. Evang. pag. 66, Symmachus habet, ὑπὲρ τῆς Ἰουδαίας, καὶ ὑπὲρ τῆς Ἱερουσαλὴμ, *Super Judam et Jerusalem*. Rectius Hieronimus legit, περὶ Ἰουδα καὶ Ἱερουσαλὴμ, *De Juda et Jerusalem*.

in titulo : *Visio quam vidit Isaïas, sive Abdias, non* A *qua et illud in hoc eodem Propheta dici arbitramur:* Inferunt quid viderint. Verbi gratia : *Vidi Dominum Sabaoth sedentem super thronum excelsum et elevatum et Seraphim duo in circuitu ejus; sed quæ dicta sunt, narrant, id est : Audi, cælum, et auribus percipe, terra (Isai. vi, 1, 2). Et : Hæc dicit Dominus Deus ad Idumæam. Auditum audiui a Domino, et legatum ad gentes misit (Abd. i, 1). Prophetæ enim ^a prius vocabantur videntes, qui dicere poterant : Oculi nostri semper ad Dominum (Psal. xiv, 15). Et : Ad te levavi oculos meos qui habitas in cælo (Psal. cxii, 1). Unde et Apostolis a Salvatore præcipitur : *Levate oculos vestros, et videte regiones : quia jam albæ sunt ad messem (Joan. iv, 35).* Istos cordis oculos, et sponsa habebat in Cantico Canticorum, cui sponsus dicit : *Vulnerasti cor meum, soror mea sponsa, uno ex oculis tuis (Cant. iv, 9).* Et in Evangelio legimus : *Lucerna corporis tui est oculus tuus (Matth. vi, 22).* In veteri quoque dicitur instrumento, quod populus viderit vocem Dei (Exod. xx, 18). Ex quo Montani deliramenta conticeant, qui in ecstasi, et cordis amantia Prophetas putat ventura dixisse : neque enim videre poterant quod ignorabant. Scio quosdam Judæam et Jerusalem de cælestibus interpretari, et Isaïam sub persona Domini Salvatoris : ^b quod captivitatem illius provinciæ in nostra terra prænuntiet, et postea reditum ^c consensumque ad montem sanctum in diebus novissimis. Quæ nos contraria Christianorum fidei judicantes, universa ⁹ despiciamus, et sequentes historiæ veritatem, sic interpretamur spiritualiter, ut quidquid illi de cælesti Jerusalem somniant, referamus ad Christi Ecclesiam, et ad eos qui vel propter peccata egrediuntur ex ea, vel ob pœnitentiam revertuntur ad sedem pristinam, de*

^a Prius vocabantur. Legimus I Regum ix, 9 : *Olim in Israel sic loquebatur unusquisque videntem consilere Deum : Venite et eamus ad videntem. Qui enim Propheta dicitur hodie, vocabatur olim Videntem.* Sic sæpius in libris Regum et Paralipomenon Prophetæ appellantur Videntes. Isaïas quoque hæc habet infra cap. xxx, 10 : *Dic Videntibus, id est, Prophetis.* Cap. iterum xxxii, 3, et cap. xxxiii, 7, eodem nomine Videntes dicuntur Prophetæ. MARTIAN.

^b Quod captivitatem, etc. Millenarius hoc loco castigat Hieronymum, qui libro Script. Eccles. in Papia respuit eandem traditionem dicens : *Hic dicitur mille annorum Judaicam edidisse δεσποτιαν, quem secuti sunt Irenæus, et Apollinarius et ceteri, qui post resurrectionem aiunt in carne cum Sanctis Dominum regnaturum.* Tertullianus quoque in libro de spe fidelium, et Victorinus Petabionensis, et Lactantius hac opinione ducuntur. His addendi sunt Justinus Martyr, Clemens Alexandrinus, Athenagoras et nonnulli alii Scriptores antiqui. MARTIAN.

^c Antea erat consensumque.

^d In Jerusalem duodecimo, etc. Ex libro posteriore Chronicorum Eusebii hæc habet Hieronymus, qui semper in historica narratione ac temporum annotationibus fidem facit suis dictis ex hujusmodi Symagmatibus Eusebianis. Quare in Epistola ad Damasum de visione Seraphim, tempus regni Ozias ac nativitatibus Romuli probat his verbis : *Post cujus mortem, inquit, Isaïas Prophe. a hanc visionem, quam explanare nunc nitimur, vidit, id est, eo anno quo Romulus, Romani imperii conditor, natus est : sicut manifestum esse poterit iis, qui voluerint legere Tem-*

porum librum, quem nos in Latinam linguam ex Græco sermone transtulimus. Monendus est autem lector Josephum Scaligerum valde hallucinatum fuisse cum vocavit Visionem Seraphim, primam Isaïæ visionem, quæ sexta esse debet juxta divisionem capitulorum, ordinemque Visionum in manuscriptis libris, et apud Hieronymum sæpe notatum : nam in codice Cluniacensi post primi Capituli contextum sacrum et Hieronymi Commentarios, legimus hoc modo : *Visio Isaïæ secunda.* Errorem porro Scaligeri invenies in Animadversionibus ad Chronologica Eusebii, pag. 66, col. 2, in fine. Consule infra Commentarios in caput primum Isaïæ. MARTIAN.

Paria his sunt, quæ tradit epist. 18, ad Damasum, num. 1, quæ et Martian. in hunc locum laudat : *Regnavit Ozias annis quinquaginta duobus, quo tempore apud Latinos Anulius, apud Athenienses Agamemstor undecimus imperabat. Post cujus mortem Isaïas propheta hanc visionem, quam explanare nunc nitimur, vidit, id est, eo anno quo Romulus, Romani imperii conditor, notus est : sicut manifestum esse poterit iis, qui voluerint legere Temporum librum, quem nos in Latinam linguam ex Græco sermone transtulimus.* Porro an. mundi 3256 Romam fuisse conditam, vulgo recepta sententia est.

^e Salvatus Domini. In antiquis editionibus Erasmus. et Marian. et in multis mss. legimus, *Salvator Domini* ; sed alii codices constanter retinent *salvatus Domini* ; et consequenter hanc lectionem comprobat Hieronymianus Commentarius. MARTIAN. — In Nominum libris plerumque *salus Domini* exponitur olim erat *salvato*.

Porro an. mundi 3256 Romam fuisse conditam, vulgo recepta sententia est.

Evangelicum : *Servi inutiles sumus : quod enim A*

us facere, fecimus (Luc. xvii, 10).

s. 2.) *Audi, cælum, et auribus percipe, terra :*

ominus locutus est. Supra, quis propheta, cu-

us, quid contra Judam et Jerusalem, sive su-

lam et Jerusalem, et quo tempore viderit, ti-

monstratum est : nunc cælum et terram ad

dum provocat. In cælo supernas significans

tasque virtutes : in terra mortalium genus,

αἰῶνες ab his quæ continent, ea quæ conti-

. Sive quia per Moysen testes vocaverat Do-

cælum et terram, dans populo Israel legem

et dixerat : *Attende, cælum, et loquar : audiat*

erba oris mei (Deut. xxxi, 1) : post prævari-

um populi, eosdem rursum in testimonium

ut cuncta elementa cognoscant, juste Deum B

onem mandatorum suorum ad iracundiam

itum. Pro cælum, Hebraicum שָׁמַיִם (šamayim)

sonat, plurali numero : maxime cum audite

, id est, שְׁמַע (šama), quod plurali effertur

o, non singulari. Sed quidam volunt plurali-

idem dici cælos, sed singulariter intelligi. "

Illud quod singulas civitates, Thebas et Athe-

camus. Estque Hebraici characteris idioma,

nia quæ in syllabam finiuntur מֵ (me) mas-

sint, et pluralia, ut Cherubim et Seraphim.

עִין (ayin), feminina et pluralia : ut Sa-

Et hoc notandum quod cælis dicatur, *audite,*

auribus percipe ; ea enim quæ excelsa sunt,

em habent intelligentiam : quæ humiliora,

is sensibus involvuntur. Unde et Salvator in C

elio : *Qui habet, inquit, aures audiendi, audiat*

(Mat. xiii, 15). Si quis igitur cælum est, et habet

ipatum in cælestibus, audiat mystice quæ di-

. Si quis terrenus, simplicem sequatur histo-

Illud quoque animadvertendum, quod non di-

Audi, cælum, et auribus percipe, terra, quid vo-

locutus sit Dominus ; sed quid locutus sit mi-

quod ego audivi in spiritu, vobis 11 referam,

um loquentem audire non meremini. Quidam

mistæ cælum et terram ^a quasi animantia ad

idum provocari potant, juxta illud, quod de

in alio loco dicitur : *Qui respicit terram, et fa-*

tremeret (Psal. ciii, 32) : cum hoc potestatis

t, non terrenæ intelligentiæ.

os genui et exaltavi : ipsi autem spreverunt me.

us Symmachus et Theodotio ita verterunt : *Fi-*

utriusque et exaltavi (Exod. iv, 22). Ab hoc loco

Propheta, quid Dominus sit locutus, quod

um Israel, quos servos communi lege condi-

in filios verterit, dixeritque : *Filius primoge-*

meus Israel. Denique et Dominus in Evangelio

olis repromittit, quod si fecerint voluntatem

ejus, jam non appellet eos servos, sed amicos (Joan.

xv, 15). Quod si superbierit Israel, audiens se esse

primogenitum : intelligat primogenitum idcirco se

dici, quia secundi filii significantur ex gentibus. Non

enim appellatur unigenitus, qui excludat fratres

cæteros ; sed primogenitus, ut monstret et alios se-

cuturos : et tamen juxta mysteria Scripturarum, non

primogeniti accipiunt hæreditatem, sed secundi. Pri-

mogenitus fuit Cain, sed Abel muliera placuerunt

Deo. Primogenitus Ismael, sed Isaac accepit hæredi-

tatem. Primogenitus Esau, sed benedictionem pa-

tris Jacob supplantator eripuit. Primogenitus Ru-

ben, sed tamen benedictio seminis Christi transfertur

ad Judam. Itaque illi juxta vocationis ordinem pri-

mi fuerunt, et appellabantur caput : nos secundi qui

dicebamur cauda, versi sumus in caput, et Dei ap-

pellamur filii. *Quotquot enim receperunt eum, dedit*

eis potestatem filios Dei fieri (Joan. i, 12). Nec acce-

pit spiritum servitutis in timore, sed spiritum

adoptionis, in quo clamamus : Abba, Pater (Rom.

viii, 15) : quia perfecta dilectio foras mittit timo-

rem (I Joan. iv, 18). Melius est autem juxta Hebrai-

cum legere, *Filios enutrivit*, quam *genui*, ne videatur

illi dicto [At. dictum], quod in Joannis Epistola le-

gimus, esse contrarium : *Omnis, qui natus est ex Deo,*

non peccat (I Joan. iii, 9). Ergo isti si nati sunt ex

Deo, quomodo peccare potuerunt : **12** cum omnis

qui ex Deo natus est, peccare non possit ?

(Vers. 3.) *Cognovit bos possessorem suum, et asinus*

præsepe Domini sui. Israel non cognovit, populus meus

non intellexit. Pro quo soli LXX transtulerunt : *Is-*

rael autem me non cognovit, et populus me non intel-

lexit. Ut juxta cæteros et Hebraicum, possessorem

suum Israel non cognoverit, et præsepe Domini sui

populus non intellexerit. Et est sensus perspicuus :

Ego eos adoptavi in filios, et feci populum peculia-

rem, et partem meam ac funiculum hæreditatis

meæ, appellavique primogenitos ; illi autem nec hoc

quidem fecerunt, quod bruta faciunt animalia, ut

beneficiis vincerentur, et intelligerent pastorem ac

nutricium suum. Nec comparavit eos canibus, quod

sagacissimum genus animantium est, et pro parvo

cibo dominorum tecta defendit : sed stolidioris sen-

sus bovi et asino, quorum alterum carpenta trahens,

durissimas terræ glebas vertit vomere, alterum por-

tat onera, et hominum in gradiendo laborem tempe-

rat : unde et jumenta appellantur ab eo, quod juvent

homines. Potest hic locus et de Deo Patre intelligi :

sed magis refertur ad Filium, quod non cognoverit

eum, neque susceperit populus Israel : cujus diem

Abraham vidit, et lætatus est : et in ejus adventum

omnium Prophetarum vota pendebant. Qui et in Evan-

gelio ad Jerusalem loquitur : *Quoties volui con-*

uxta illud, etc. Idem habet Epist. ad Marcellam

cem Nominibus Dei, in voce Eloi. MARTIAN.

et omnia, etc. Excepta sunt nonnulla in IM, quæ

feminina, ut נָשִׁים *nashim*, mulieres ; et in

quæ sunt masculina, v. g. אֲבוֹת *avoth*, patres ;

achemeth, nomina ; etc. MARTIAN. — Quædam

excipiuntur ex utraque parte, quæ Grammatici vulgo

notant.

^c Duo mss. *locuturus* hic pro *locutus*.

^d Quasi animantia, etc. Origenistas notat : consule

Ep. ad Avitum, de libris *peri archon*. MARTIAN.

gregare filios tuos, sicut gallina pullos sub alas suas, **A** et noluit (Matth. xxiii, 37) ! Querimus ubi pariter legerimus bovem et asinum ? In Deuteronomio scriptum est : *Non arabis in vitulo simul et asino* (Deut. xxii, 10). Et in hoc eodem Isaias : *Beatus qui seminat super omnem aquam, ubi bos calcet et asinus* (Isai. xxxii, 20). Simul erat in bove et asino Ebion, dignus pro humilitate sensus, paupertate ^a nominis sui ; qui sic recipit Evangelium, ut Judaicarum superstitionum, quæ in umbra et imagine præcesserunt, caeremonias non relinquit. Beatus est autem qui seminat in eloquiis Scripturarum tam veteris quam novi Instrumenti : et calcet aquas occidentis litteræ, ut metat **13** fructum spiritus vivificantis. Bos juxta anagogen refertur ad Israel ; qui Legis portavit jugum, et mundum animal est. Asinus peccatorum onere prægravatus, gentium populus accipitur, cui Dominus loquebatur : *Venite ad me omnes qui laboratis, et onerati estis, et ego reficiam vos* (Matth. xii, 28). Phariseis ergo et Scribis non credentibus, qui habebant Legis clavem atque notitiam, et vere appellabantur Israel, id est, ^b *mens videns Deum*, credidit pars populi Judæorum, ut una die tria millia simul crederent, et alia die quinque millia. Sapientibus quoque sæculi non recipientibus crucem Christi, indocta nationum turba suscepit. Unde et Apostolus loquebatur : *Videte vocationem vestram, fratres : quia non multi sapientes secundum carnem, non multi potentes, non multi nobiles : sed quæ stulta sunt mundi, elegit Deus, ut confundat sapientes ; et quæ infirma sunt mundi, elegit Deus, ut confundat fortia* (I Cor. i, 26, 27). Sed hæc coacta, superior vera interpretatio est.

(Vers. 4). *Væ genti peccatrici, populo gravi iniquitate, semini nequam, filiis sceleratis : dereliquerunt Dominum : blasphemaverunt sanctum Israel : abalienati sunt retrorsum.* Hoc quod in ultimo posui : *abalienati sunt retrorsum*, LXX Interpretes non habent et pro blasphemaverunt, scribitur in eis, *ad iracundiam concitaverunt* : et pro semine nequam, semen pessimum. Quod ceteri sequentes, ^c Hebraicum **ME-REIM** (מֵרַעִים) interpretati sunt, *pessimorum* : ut non tam seminis vitium sit (ne boni et mali diversa pu-

tetur esse natura) quam eorum malitiæ, qui voluntate propria Dominum dereliquerunt.

In principio voluminis titulus est, personam, causam, tempusque commemorans : in secundo intentos auditores facit : in tercio narrat quid locutus sit Dominus : in quarto quasi in excessibus gentem inerepat peccatricem, et populum plenum vel gravem iniquitate. Non quo alia sit gens et alius populus, ut quidam putant, sed ipse Israel, et gens appellatur et populus, et filii scelerati, sive iniqui : ut qui primum per beneficium filii appellati sunt Domini : postea vitio suo vocarentur filii iniquitatis ; sive **14** ut reliqui consona voce dixerunt, *filii corruptentes*, id est [suppl. viol], *diaphisporres*, qui naturæ bonum suo vitio perdiderunt. Quodque jungitur : *Blasphemaverunt sanctum Israel*, proprie de Judæis dicitur consolamentibus : *Non habemus regem, nisi Cæsarem* (Joan. xix, 15) ; et : *Nonne hic est fabri filius* (Matth. xiii, 55) ; et, *Dæmonium habet, et Samaritanus est* (Joan. viii, 48). Quia igitur dereliquerunt Christum, et blasphemaverunt Sanctum Israel ; idcirco abalienati sunt retrorsum, ut qui appellabantur pars et filii Dei, postea dicerentur : *Filii alieni mentiti sunt mihi* (Ps. xvii, 46). Præcepit Salvator, ne apprehenso aratro, respiciamus post tergum (Luc. ix, 62), ne imitemur uxorem Lot. Unde et Apostolus extendens se in priora, posteriorum obliviscitur (Philipp. iii, 13). Quod autem dixit juxta LXX, *populo pleno peccatis* (Zach. v, 7), ostendit nullam speciem peccatorum in Israel populo non ^d fuisse. Sin autem legerimus, ut in Hebraico est, *Populo gravi iniquitate*, illius testimonii recordemur, quod iniquitas sedeat super talentum plumbi, et ex peccatoris persona dicatur in psalmo tricesimo septimo : *Elevatae sunt iniquitates meae super caput meum : Quasi onus grave ingravitae sunt super me* (Ps. xxxvii, 5). Manifesta transcurramus ; ut in obscurioribus, et in his quæ explanatione indigent, immoremur.

(Vers. 5). *In quo percutiam vos ultra addentes prævaricationem ?* Quo testimonio discimus idcirco Dominum percutere delinquentes, ut percussos corrigat, et non tam poena sit, quam emendatio. Estque

^a Hebraicum **EBION** Ebion. interpretatum est egenus, quasi desiderans ; quia egenus est semper desiderium. Ebion igitur hæreticus merito sic dictus est pauper ; cum umbras Legis, vacua et egena elementa amplecteretur, Christi jam coruscante Evangelio ; et Domini nostri divinitatem non susciperet, quem purum hominem cogitabat. Eusebius lib. 5 Ecclesiast. Hist. cap. 21 : *Ebionæ nomine, quod ipsorum mentis et intelligentiæ tenuitatem sive paupertatem declarat*. MARTIAN. — Id vero plerique eruditorum negant, ab Ebione quodam ejus hæreseos auctore Ebionitas appellatos. Et facile per allusionem ad voluntariam paupertatem (siquidem **EBION** Hebraice inopem sonat) nomen adduxisse sibi videantur : Christiani ex Lethali iuopia, et mentis sensusque egestate denominarunt. Origenes in Philocal. *τῆς πτωχείας τῆς διανοίας ἐπὶ ὀνόματι*, paupertatis suæ mentis cognomines vocat. Et Euseb. Eccl. Hist. l. iii, c. 1 : *Τὸν Ἑβραίων ὀνόματι*

τῶν τῆς διανοίας πτωχείαν αὐτῶν ὑποβαίνοντος ταύτῃ γὰρ ἐπὶ κληρὸς ὁ πτωχὸς παρ' Ἑβραίοις ὀνομάζεται : Ebionis nomine paupertatem mentis eorum denotante : sic enim pauper apud Hebræos nominari solent.

^b Id est, mens videns Deum. Vulgarem Græcorum hic sequitur interpretationem, quam infra in caput XLIV castigat his verbis : *Vir autem videns Deum, non in elementis, sed in sono vocis positum*, notat ipse Hieron. infra in cap. 41, quod et MARTIAN. observat.

^c Hebraicum *Mereim*, etc. In quampurimis codicibus mss. scriptum est *meRechim*, juxta morem antiquiorum librorum, qui scribebant *mehe* pro *me*, et *michi* pro *mi* vel *mihi*. MARTIAN.

^d Duo mss., *populo defuisse*.

sensus : Non invenio quam plagis vestris possim adhibere medicinam : omnia membra vestra plena sunt vulnerum : nullam partem corporis quæ non sit ante percussa, reperio. Vel certe hoc modo : nullas invenio plagas, quibus vestram frangam duritiam. Quanto enim tormenta majora sunt, tanto magis crescit impietas et iniquitas, sive, ut Theodotio transtulit, *declinatio*, ut recedatis et declinetis a Domino. Quale est illud Jeremiæ : *Sine causa percussi filios vestros : disciplinam non recepistis* (Jerem. ii, 30). Unde iratus loquitur per Osee : *Non visitabo super filias vestras, cum fuerint fornicatæ ; et super virgines vestras, cum adulteraverint* (Ose. iv, 14). Et per Ezechielem : *Zelus meus recedet a te : et non irascar tibi amplius* (Ezech. xvi, 42). De quibus et 15 in Psalmis legimus : *Non est firmamentum in plaga eorum ; et in laboribus hominum non sunt, nec cum hominibus flagellabuntur* (Psal. lxxii, 4, 5).

Omne caput languidum, et omne cor mœrens. Animi lætitia interdum dolorem corporis mitigat : quod si ad ægrotationem corporis accedat ægrotudo animi, duplicatur infirmitas. Inter ipsos quoque sensus, et omnia membra corporis, principalem locum obtinet caput, in quo visus et odoratus, auditus et gustus est. Cum igitur caput doluerit, omnia membra debilis sunt. Et per metaphoram docet, quod a principibus usque ad extremam plebem, a doctioribus usque ad imperitum vulgus in nullo sit sanitas : sed omnes in impietatem pari ardore consentiant.

A planta pedis usque ad verticem, non est in eo sanitas : vulnus, et livor, et plaga tumens. Servat coaptam translationem : a pedibus usque ad verticem, id est, ab imo usque ad summum, ab extremis usque ad primos, toto confossi sunt corpore. *Vulnus, inquit, et livor et plaga tumens* : aut enim verberibus livent corpora, aut plagis tument, aut hiant vulneribus. Querimus, cui hæc temporis coaptanda sint. Post Babylonicam captivitatem sub Zorobabel, et Ezra, ac Neemia Israel reversus est in Judæam, et antiquum recepit statum. Sub diversis quoque principibus ac regibus templum augustius fabricatum est, in tantum ut etiam externarum gentium, Lacedæmoniorum, et Atheniensium, ac Romanorum mererentur amicitias. Ergo hoc quod dicit : *Non est in eo sanitas*, ad extremam refert captivitatem : quando post Titum et Vespasianum, et ultimam eversionem Jerusalem, sub Ælio Hadriano usque ad præsens tempus nullum remedium est : impleturque quod scriptum est : *Omnes declinaverunt : simul inutiles facti sunt : Non est qui faciat bonum, non est usque ad unum* (Rom. iii, 12). Quodque inferitur : *non est in eo sanitas*, vel in populo intellege, vel in corpore, vel in capite.

(Vers. 6.) *Non est circumligata, nec curata medi-*

camine : neque fota oleo. Pro quo LXX transtulerunt : *Non est malagma imponere, neque oleum, neque alligaturas*. 16 Usque hodie vulnus et livor, et plaga tamen populi Israel non est circumligata fasciis, nec curata medicamine. Quod Aquila interpretatus est *περόστυ*, linteola videlicet, quæ ad exsiccamandam saniem, et purulentias extrahendas injiciuntur vulneribus. *Neque fota oleo* : ut eorum duritia lacrymis pœnitentiæ mollietur. Pro fasciis, quibus Israelis nequaquam circumligata sunt vulnera, LXX malagma transtulerunt. Jacet ergo confossus et contrucidatus Israel, quia interfecit medicum, qui ad curandam venerat domum Israel. Unde et in Jeremia *προφήταις* sub persona Babylonis loquantur Angeli : *Curavimus Babylonem, et non est sanata* (Jerem. li, 9), urbem videlicet confusionis atque vitiorum. Et in Evangelio (Luc. x) legimus, descendente de Jerusalem in Jericho a latronibus vulneratum, curatumque a Samaritano : et post austeritatem vini, infusam vulneribus ejus olei mollitudinem. Ab eo ergo loco, ubi supra dixerat : *In quo percutiam vos* ; et : *omne caput languidum*, usque ad hoc quod inferitur : *Non est curata medicamine, neque fota oleo*, translationis similitudo servatur, et irremediabilium descriptio vulnerum, æternam captivitatem exprimit Judæorum.

(Vers. 7.) *Terra vestra deserta : civitates vestre igne succensæ : regionem vestram in conspectu vestro alieni devorant, et desolabitur sicut in vastitate hostili*. Hæc sub Babylonis ex parte completa sunt, incenso templo, subversa Jerusalem, quando regionem decem tribuum Samaritani possederunt, et in tantam redacta est terra repromissionis solitudinem, ut a leonibus vastaretur. Plenius autem atque perfectius quid futurum sit sub Romana captivitate describitur : quando universam Judæam Romanus vastavit exercitus, civitatesque succensæ sunt, et regionem eorum in præsentiarum alieni devorant, et usque ad finem mundi perseverabit vastitas Judæorum. Possimus autem hæc tropologice de peccatoribus accipere, qui de sanctitate pristina corruerunt, postquam contrariis fuerint traditi potestatibus : quod omnia eorum bona veniant ad desertum : et prioris justitiæ Deus non recordetur : 17 et igne diaboli omnia succendantur ; et sint pabulum bestiarum, de quibus et in alio loco scriptum est : *Ne tradas bestiis animam confitentem tibi* (Psal. lxxiii, 19).

(Vers. 8.) *Derelinquetur filia Sion sicut umbraculum in vinea : et sicut tigurium in cucumerario*. Quod vinea appellatus sit omnis Israel, idem in consequentibus Propheta testatur, dicens : *Vinea enim Domini sabaoth, domus est Israel : et homo Juda, novella plantatio atque dilecta* (Infra cap. v, 7) : et in Psalmo : *Vineam de Ægypto transtulisti : ejecisti gentes et plantasti eam* (Psal. lxxix, 9). Hæc vinea quamdiu uberrimos attulit fructus, habuit cus-

^a Id est, ab imo, etc. Manuscripti quamplures quos inspexi, legunt hoc modo : *A summo usque ad summum* ; sed novus sensus utrobique est. MARTIAN. — Cod. Palatin. quemadmodum alii penes Martian.

a summo usque ad summum.

^b Palat. Latinis litteris *motosin*. Martian. *μώσιν*, pro *μώσιν*, quæ vox proprie curationem vulneris sonat.

totum Deum, de quo scribitur : *Non dormitabit, neque dormiet qui custodit Israel* (Psal. cxx, 4). Postquam vero vindemiaverunt eam omnes transeuntes viam ; et vastavit eam aper de silva : reliquit templum suum Dominus, iratusque consurgens ait : ^a *Surgite, abeamus hinc* ; et : *Relinquetur vobis domus vestra deserta* (Matth. xxiii, 38). Et per Jeremiam : *Reliqui domum meam : dimisi hereditatem meam. Facta est hereditas mea mihi, sicut leo in silva : dedit super me vocem suam, propterea odivi eam* (Jerem. xii, 7). Similitudo autem vastationis Templi et Jerusalem sumpta est ab agricolis, qui quamdiu vinea uvarum plena est, ponunt custodes in umbraculis. ^b In Cucumerario quoque, quod LXX pomorum custodiam vocant, parvulae sunt casulae propter ardorem solis ac radios declinandos : et inde vel homines, vel bestiolae quae insidiari solent natis frugibus, abigunt. Cum autem ablata fuerint istiusmodi genimina, remanent arentia fruticum umbracula, casulaeque, recedente custode, quia non habet ultra quod servet. Ergo et omnipotens Deus dereliquit Templum, et urbem fecit esse desertam : quod non necesse est sermonibus approbare, nobis praesertim, qui videmus desertam Sion, et eversam Jerusalem, Templumque usque ad solum dirutum. Quod autem filiam Sion vocat, clementissimi parentis monstrat affectum. Nec mirum si Sion appelletur filia, cum etiam Babylon saepissime filia nuncupetur. Omnes enim natura filii Dei sumus, sed nostro vitio alieni efficiuntur. Juxta anagogen, vinea Dei et pomorum paradisi, anima nostra ^c **18** appellari potest : cui si mens, id est, *νοῦς*, praefuerit, habet custodem mentis Deum : sin autem vitia nos quasi quaedam bestiae fuerint deprædata, relinquitur a custode Deo, et omnia nostra rediguntur ad solitudinem.

Nisi Dominus exercituum reliquisset nobis semen, quasi Sodoma fuisset, et quasi Gomorra similes essemus. Hunc locum Paulus apostolus ad Romanos plenius disserit, scribens : *Dico ergo, numquid repulit Deus populum suum? Absit : nam et ego Israelita sum, ex semine Abraham, de tribu Benjamin. Non repulit Deus plebem suam quam praescivit* (Rom. xi, 1, 2). Et post paululum : *Sic ergo et in isto tempore reliquiae secundum electionem gratiae salvae factae sunt* (Ibid., v). Ex quo ostenditur, superiora quae contra Jerusalem et Judam sermo propheticus comminatus est, non ad Babylonicam captivitatis referenda tempus, sed ad ultimam Romanorum, quando in Apostolis salvae factae sunt reliquiae populi Iudaeorum ;

et una die crediderunt tria millia, et altera quinque millia, et in toto orbe Evangelium seminatum est. Pro Domino exercituum, quod nos, secuti Aquilam, in Latinum vertimus, in Hebraeo legitur, *Dominus sabaoth*, quod LXX interpretes pro locorum qualitate dupliciter transferunt, aut *Dominum virtutum*, aut *Dominum omnipotentem*. Et quaerendum, utrum de Patre dicatur, an de Filio. Nec dubium quin illud quod in vicesimo tertio [Al. quarto] psalmo legitur : *Attolite portas, principes, vestras, et elevamini portae aeternales, et introibit rex gloriæ. Quis est iste rex gloriæ? Dominus sabaoth* (Psal. cxviii, 7, 8), id est, *Dominus virtutum*, ipse est *rex gloriæ*, ad Christum referatur, qui post passionis triumphum ad caelos victor ascendit. Et in alio loco de Domino dicitur, quod *rex gloriæ sit* : *Si enim cognovissent, numquam Dominum gloriæ crucifixissent* (I Cor. ii, 8). Ergo non solum juxta Apocalypsim Joannis, et apostolum Paulum ; sed in veteri quoque Testamento, *Dominus sabaoth*, hoc est, *Omnipotens*, Christus appellatur. Si enim omnia Patris Filii sunt ; et ut ipse loquitur in Evangelio : *Data est mihi omnis potestas* **19** *in caelo et in terra* (Matth. xxviii, 18) ; et : *Omnia mea tua sunt, et glorificor in eis* ; cur non etiam Omnipotentis nomen referatur ad Christum : ut sicut Deus Dei, et Dominus Domini, sic Omnipotens Omnipotentis Filius sit?

(Vers. 10.) *Audite verbum Domini, principes Sodomorum : percipite auribus legem Dei nostri, populus Gomorrhæ.* Salvis factis reliquiis per Apostolos populi Israel, Scribas et Phariseos, et populum syclamantem : *Crucifige, crucifige talem* (Joan. xix, 6), propheticus sermo convertitur ; et vocat eos principes Sodomorum, et populum Gomorrhæ, juxta illud quod in consequentibus legimus : *Iniquitatem suam sicut Sodoma annuntiaverunt et ostenderunt. Vir animae eorum : quia cogitaverunt consilium pessimum contra semetipsos, dicentes : Alligemus justum, quoniam inutilis est nobis* (Infra iii). Ergo propterea principes vocantur Sodomorum, et populus Gomorrhæ, quia cogitaverunt consilium pessimum, et alligaverunt justum, atque dixerunt, *Non habemus regem nisi Caesarem* (Joan. xix, 15). Et rursum : *Nos scimus quia Moysi locutus est Deus ; istum autem quis ait, nescimus* (Joan. ix, 29). Simulque gloriantes in Evangelio : *Semen Abraham sumus : et nemini unquam servivimus* (Joan. viii, 33) : audiunt a Domino Salvatore : *Si essetis filii Abraham, utique opera Abraham faceretis ; et rursum : Vos ex diabolo patre nati estis : et opera patris vestri vultis facere* (Ibid., xxxix, 44).

^a *Surgite.* In Evangelio secundum Joannem, cap. 14, 31, legimus, *Surgite, eamus hinc.* Quomodo autem iratus consurrexit, facile colligitur ex contextu ejusdem capituli, quia in eo disputavit de mundo, deque principe mundi huius, qui non potest spiritum Christi accipere. MARTIAN. — Sic ferme disserit in epist. 68, ad Paulinum : *Salvator ad Discipulos suos loquens, cum esset in templo, Surgite, inquit, abeamus hinc ; et ad Iudaeos : Relinquetur vobis domus vestra deserta. Quae duo diversis tem-*

poribus dicta sunt, atque alterum in coenaculo ad discipulos, alterum ad Iudaeos in templo : sed ex Matthaei Evangelio secundum Hebraeos hic videntur recitati. In Palat. autem vobis desideratur. Vide quae in eam epist. num. 3 observamus.

^b Isthaec de casulis et vineae custode ex Eusebii Commentariis, e quibus alia multa inferius, brevioribus tantum verbis excepta sunt.

^c Vatican. ms., et *glorificabor in eis.*

Tale quid et Ezechiel ad Jerusalem loquitur : Pater A
 tuus Amorrhæus, et mater tua Gethæa (Ezech. xvi,
 45). Aitnt Hebræi ob duas causas interfectum
 Isaiam, quod principes Sodomorum et populum Gom-
 morrhe eos appellaverit, et quod Domino dicente ad
 Moysen : Non poteris videre faciem meam (Exod.
 xxxiii, 20), iste ausus sit dicere : Vidi Dominum
 sedentem super thronum excelsum et elevatum (Infra
 vi, 1); non considerantes quod faciem et pedes
 Dei, sive suos, quia in Hebræo ^b ambigue legitur,
 Seraphim texerint : et media tantum ejus Isaias 20
 vidisse se scribat. Homo ^c igitur Dei faciem videre
 non potest. Angeli autem etiam minorum in Ec-
 clesia, semper vident faciem Dei (Matth. xviii, 10).
 Et, Nunc in speculo videmus et in enigmate, tunc au-
 tem facie ad faciem (I Cor. xiii, 12) : quando de ho-
 minibus ^d in Angelos profecerimus, et potuerimus
 cum Apostolo dicere : Nos autem omnes revelata fa-
 cie gloriam Domini speculantes, in eandem imaginem
 transformamur a gloria in gloriam, quasi [Al. tam-
 quam] a Domini spiritu (II Cor. iii, 18). Licet faciem
 Dei juxta naturæ suæ proprietatem nulla videat
 creatura : et tunc mente cernatur quando invisibilis
 creditur.

(Vers. 11.) Quo mihi multitudinem victimarum
 retrarum, dicit Dominus? plenus sum. Holocausta
 arietum, et adipem pinguium, et sanguinem vitulorum,
 et agnorum, et hircorum nolui. Pro eo quod est, no-
 lui, LXX transtulerunt nolo, præsens tempus pro
 præterito. Porro juxta Hebraicum, nunquam se
 Deus hostias Judæorum voluisse demonstrat : quod C
 et in quadagesimo nono psalmo legimus : Non ac-
 cipiam de domo tua vitulos, neque de gregibus tuis hir-
 cos : quoniam meæ sunt omnes feræ silvarum : jumenta

^a Idem, Vidi Dominum Sabaoth, sedentem, etc.

^b Quia in Hebræo, etc. In Hebræo legimus שֵׁרָפִים
 phanau, et שֵׁרָפִים reglau, quod potest interpretari et
 ejus, et suam : id est, possumus intelligere quod Se-
 raphim aliis suis velaverint faciem et pedes Dei, vel
 faciem ac pedes suos. In affixo igitur, sive prono-
 mine Hebræo est ambiguitas, de qua hic et infra cap.
 sexto loquitur Hieronymus. Vide epist. ad Damas-
 cum, de eadem Visione Isaiæ. MARTIAN. — Utrumque
 enim ejus et suam interpretari potest affixum ^c in
 vocibus שֵׁרָפִים et שֵׁרָפִים. Mox Palatin. Et mediam tan-
 tum ejus partem Isaias vidisse, etc.

^d S. Augustinus in Communitorio ad Fortunati-
 anum, seu epist. 148, hunc Hieronymi locum, quem
 integrum recitat ad finem usque sectionis, ita expo-
 nit ac commentatur : In his verbis hominis Dei multa
 consideranda sunt. Primum quia secundum aperti-
 ssimam Domini sententiam etiam ipse sentit, tunc nos
 visuros faciem Dei, cum in Angelos profecerimus, id
 est, æquales Angelis facti fuerimus, quod erit utique in
 resurrectione mortuorum. Deinde apostolico testimonio
 nota aperuit, non exterioris, sed interioris hominis fa-
 ciem intelligendam, cum videbimus faciem ad faciem :
 de facie quippe cordis loquebatur apostolus, cum dice-
 ret, quod hinc commemoravit : Nos autem revelata fa-
 cie, etc. Ex quibusdam interpositis. Postremo ne
 quaquam ista minus intuens, minusque discernens, vi-
 sibilem Deum, vel angelis, vel hominibus, cum æquales
 angelis facti fuerimus, sive nunc esse, sive futurum
 esse crederet, evidentissime quid sentiret, expressit di-
 cens, Quod faciem Dei juxta naturæ suæ proprietatem

in montibus et boves. Cognovi omnia volatilia cæli : et
 pulchritudo agri mecum est. Si esuriero, non dicam
 tibi : meus est enim orbis terræ et plenitudo ejus.
 Numquid manducabo carnes taurorum, aut sanguinem
 hircorum potabo (Psal. xlix, seqq.)? Cumque veteris
 Legis caeremonias respuisset, transit ad Evangeli-
 cam puritatem : et quid pro his cupiat, ostendit :
 Immola Deo sacrificium laudis, et redde ultissimo vota
 tua. Et invoca me in die tribulationis : et eruat te, et
 honorificabis me. Omnis ergo capituli hujus continen-
 tia, usque ad eum locum ubi ait : Judicate pupillo,
 defendite viduam, et venite, et disputemus : ^e respuit
 sacrificia victimarum, et Evangelii obedientiam do-
 cet esse super sacrificium. Quodque intulit : Plenus
 sum, hoc sensu est accipiendum, 21 nulla re indi-
 geo : Domini est terra et plenitudo ejus (Psal. xxiii, 1).
 Unde et nos omnes de plenitudine ejus accepimus.
 Potest hoc et de his accipi, qui cum Dei præcepta
 non faciant, donariis ^f atque muneribus Deum re-
 dimere posse se credunt : vel qui rapta per rapinam
 et avaritiam, altari offerunt et pauperibus.

(Vers. 12.) Quis enim quæsit hanc de manibus ve-
 stris? Audiant Ebionæi, qui post passionem Christi
 abolitam Legem putant esse servandam. Audiant
 Ebionitarum socii, qui Judæis tantum et de stirpe
 Israelitici generis hæc custodienda decernunt. Ho-
 stiæ ergo et immolatio victimarum non principaliter
 a Deo quæsitæ sunt ; sed ne idolis ^h fierent : et
 ut de carnalibus victimis quasi per typum et ima-
 ginem ad spirituales hostias transiremus. Dicendo
 autem se hostias non quæsisse, ostendit quia Lex
 spiritualis est : et omnia quæ Judæi carnaliter fa-
 ciunt, a nobis impleri spiritualiter.

(Vers. 13.) Calcere atrium meum non apponetis.

nulla videat creatura, et tunc mente cernatur, quando
 invisibilis creditur. Unde sufficienter significavit quando
 visus est ab hominibus per oculos corporis, tamquam
 ipse corporeus, non eum secundum naturæ suæ pro-
 prietatem fuisse visum, in qua tunc mente cernitur,
 quando invisibilis creditur. Confer, si libet, reliquum
 ejus Epistolæ contextum, in eumque doctorum viro-
 rum notas.

^d In Angelos, etc. Hæc videntur sapere errorem
 Origenis quem ipse Hieronymus castigavit epist. ad
 Avitum : Cumque, inquit, in tantum profecerimus, ut
 nequaquam carnis et corpora, forsitan ne animæ qui-
 dem fuerimus, sed mens et sensus ad perfectum veniens,
 nullosque perturbationum nubo caligans, intuebimur
 rationales intelligibilesque substantias, facie ad faciem.
 Itaque hoc loco profectus hominum in Angelos intel-
 ligendus est de similitudine, quando in cælesti bea-
 titudine erimus sicut Angeli Dei, videntes eum sicuti
 est. — MARTIAN.

^e Addunt Vatic. et Palat. mss., dicit Dominus.

^f Non faciant. Ita legunt mss. codices; Editi au-
 tem, donis variis atque muneribus. MARTIAN.

^g Vatic. cum olim editis, donis variis atque muneribus.

^h Sed ne idolis fierent. Hoc etiam loco legimus in
 Editis antehæc libris; sed ne idolis offerrentur; cum
 mss. codices constanter legant, sed ne idolis fierent.
 Quod idem sonat ac sacrificarentur : nam facere, vel
 facere Deo, est sacrificium offerre, ut manifestum
 exstat apud Auctores purioris Latinitatis. MARTIAN.
 — Palat. secunda manu, offerre fierent, antea vero
 quemadmodum et veteres editi offerrentur.

Observa quod post Babyloniam vastitatem, rursum a Zorobabel Templum ædificatum sit : et per multam annorum seriem in Templo sint oblata sacrificia (I Esdras, v). Ergo ultimam sub Vespasiano et Tito destructionem Templi indicat, quæ usque ad consummationem mundi perseveratura est.

(Vers. 14.) *Neomenias vestras, et sabbata, et festivitates alias non feram : iniqui sunt cætus vestri.* Omnis conventus qui non offert hostias spirituales, nec audit illud, quod in quinquagesimo psalmo canitur : *Sacrificium Deo spiritus contribulatus : cor contritum et humiliatum Deus non ^a spernit*, abominabilis est Deo. Et ideo jungit et dicit : *Kalendas vestras et solemnitates vestras.* Ut non suas appellet festivitates : sed eorum qui male his abutuntur. Quodque LXX interpretati sunt, *jejunium et otium* : possumus dicere illud jejunium recipi a Deo, quod otium bonorum operum non habet. *Odit anima mea.* Ἀνθρωποπάθος, non quod animam Deus habeat ; sed nostro loquitur affectu.

(Vers. 15.) *Facti mihi estis in satietatem : nequaquam dimittam peccata vestra.* Pro quo interpretatus est Aquila, *laboravi susinens.* Symmachus ἐκονώδην διασώζωντος, **22** quod est, *defeci miserans* ; ut ostendat se nequaquam ultra misereri : quia aliud sit servos ad se missos occidere ; aliud Filium. Hunc sensum et in Osee propheta legimus : *Perditio tua, Israel : tantum in me auxilium tuum* (Osee, xiii, 9). Quod ita intelligitur : *Pereas, Israel, quia non tuo merito, sed meo tantum salvaris auxilio.*

Manus vestra sanguine plenæ sunt. Causam manifestat cur Deus avertat ab eis oculos suos, et multiplicatam orationem non exaudiat : quia effuderint sanguinem iusti ; et pessimi coloni hæredem ad se missum interfecerint. Unde et Salvator ad eos loquitur : *Et vos implete mensuram patrum vestrorum* (Matth. xxiii, 31). Illi enim interfecerunt missos ad se Prophetas : vos jugulate Patrisfamilias Filium. Utendum hoc testimonio et contra eos, qui cum quotidianis operibus sanguine manus plenas habeant, in oratione dies noctesque conjungunt.

(Vers. 16.) *Lavamini, mundi estote.* Pro superioribus victimis, et holocaustis, et adipe pinguium, et sanguine taurorum et hircorum : et pro thymiamate et noemeniis, sabbato, die festo atque jejuniis, kalendis et aliis solemnitatibus, Evangelii mihi placet religio : ut baptizemini in sanguine meo per lavacrum regenerationis, quod solum potest peccata dimittere. Nisi enim quis renatus fuerit ex aqua et spiritu, non intrabit in regnum cælorum (Joan. iii, 5). Ipse quoque Dominus ascendens ad Patrem : *Euntes, inquit, docete omnes gentes, baptizantes eas*

A in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti (Matth. xxviii, 19).

Auferite malum cogitationum vestrarum ab oculis meis. Quod Joannes Baptista dicebat : *Genimina viperarum, quis ostendit vobis fugere ab ira ventura ? Facite ergo fructus dignos penitentiae* (Matth. iii, 7; Luc. iii, 7) : ut qui Christi baptismum consecutus est, auferat malum de corde suo, et quiescat agere perverse, ac postea discat bonum facere, secundum illud quod alibi præcipitur : *Declina a malo, et fac bonum* (Ps. xxxvi, 27).

Discite benefacere. Virtus ergo discenda est, nec naturæ tantum bonum sufficit ad justitiam, nisi quis erudiatur congruis disciplinis (I Pet. ii, 14). Jesus quoque filius Sirach tale quid loquitur : *Desiderasti sapientiam, serva mandata, et Dominus **23** tribuet tibi eam.* Et in sequentibus idem Isaias commemorat : *Omnis qui non didicerit justitiam super terram, veritatem non faciet* (Cap. xxvi, 10, sec. LXX). Discenda est ergo justitia, et magistrorum sapientiam terenda sunt limina.

(Vers. 18.) *Quærite judicium, subvenite oppresso, judicate pupillo, defendite viduam : et venite, et arguite me, dicit Dominus.* Victimis Judæorum evangelica mandata succedunt, et ideo pupillis ac viduis providetur, ut securi de tutela conjugum ac liberorum suorum, martyres ad bella procedant. Cum autem, inquit, hæc feceritis, arguite me, si non reddidero præmia quæ pollicitus sum. Quando autem dicit : *Quærite judicium*, ostendit non esse omnium recte judicare, sed eorum qui prudentes sunt. Denique et Salomon in visione per somnium, hoc a Domino postulavit, ut accepta sapientia, juste populum judicaret.

Si fuerint peccata vestra ut coccinum : quasi nix dealbabuntur. Et si fuerint rubra, quasi vermiculus : ut lana alba erunt. Ordo ^b præcipuus : non enim sufficit dixisse, *lavamini*, nisi jungat, *mundi estote* : ut post lavacrum aquæ cordis habeant puritatem. *Beati enim mundo corde, quoniam ipsi Deum videbunt* (Mat. v, 8). Cumque cordis habuerint puritatem, debent auferre malum de mentibus suis, non in conspectu hominum, sed in conspectu Dei, quem celare nihil potest. Quodque jungit : *Quiescite agere perverse*, illud Evangelicum sonat : *Ecce sanus factus es : jam noli peccare, ne quid tibi deterius fiat* (Joan. v, 14). Recedens ergo a vitiis, discat bonum, quæratque judicium, oppresso subveniat, pupillum viduamque sustentet : et si hoc fecerit, tunc peccata, quæ prius in modum coccini sanguinea fuerant, dimittentur : et opera cruoris ac sanguinis, veste Domini mutabuntur, quæ de agni confecta est vellere, quem se-

^a *Deus non spernit.* Multa e contextu sacro leguntur apud Erasm. et Mariam. Victor. quæ non inveniuntur in exemplaribus manuscriptis, nec ab Hieronymo fuisse recitata. Quare hujusmodi commata Scripturæ sacræ a nobis ablata sunt, tamquam additicia in Hieronymianis Commentariis. Conferant, qui voluerint, veteres editiones cum hæc nova, et innumera inveniunt loca interpolata tam Latinis versi-

culis, quam Græcis interpretamentis, sive Græcarum Interpretationum verbis atque commatibus.

MARTIAN.—Idem et Vatic., non despicias.

^b *Vox præcipuus* hic nihil est. Ex toto autem contextu ac Hieronymi mente rescribi velim præposterius. Familiaris hæc est S. Doctori dicendi formula.

in Apocalypsi (Cap. v), qui virginitatis can-
esplendent.

rs. 19, 26.) Si volueritis, et audieritis, bona terræ
etis : si nolueritis, et non audieritis (sive ut in
o habet) et me ad iracundiam provocaveritis,
de vorabit vos. Quia os Domini locutum est. **24**
m servat arbitrium, ut in utramque partem
præjudicio Dei, sed ex meritis singulorum,
ma, vel præmium sit. Bona autem terræ illa
fici, de quibus in psalmo legimus : Credo videre
Domini in terra viventium (Ps. xxvi, 13) ; et :
mites, quoniam ipsi possidebunt terram (Matth.

Vel certe quia Judæis loquebatur, qui necdum
ent capere spiritualia, pollicetur eis bona præ-
sæculi, ut saltem presentibus invitati faciant
recepta sunt. Et quia noluerunt audire : sed
rario provocaverunt ad iracundiam Sanctum
: propterea eos gladius devoravit, id est, Ro-
delevit exercitus. Et hæc, inquit, omnia fient:
os Domini locutum est. Cujus sententia, per-
stibus hominum peccatis, non potest immu-

rs. 21.) Quomodo facta est meretrix civitas fi-
plena iudicii : justitia requievit in ea : nunc
homicidæ. * Verbum Hebraicum JALIN (יָלִין),
to LXX transtulerunt, dormivit ; et requievit,
niscet, id est, et præteritum et futurum tem-
gnificat. Unde et Aquila et Theodotus quasi de
dicunt. Miratur autem Prophetico spiritu, quod
s quæ quondam fidelis fuit, vel fidelium rece-
lum, subito facta sit meretrix. Quod quidem
Isaia temporibus intelligi potest : sed plenius
ur ad passionem Christi, quando omnes decli-
unt, simul inutiles facti sunt (Ps. xiii, 3). Et
quam in Hebraico non habeatur Sion : tamen

ut sensum manifestiorem facerent, addide-
Sion autem mons est, in quo Jerusalem urbs
ta est : quæ postquam capta est a David, ap-
a est civitas David. Nec ambigo fuisse in ea
os viros, quando tabernaculum Dei habuit, et
a Templum ædificatum est : quando Nathan et
prophetaverunt : et super choros (qui in libro
m plenius describuntur) Asaph, et Idithun, et
et filii Chore constituti sunt, ut paulatim a sa-
lis victimarum ad laudes Domini transiret reli-
(Par. xxv). Civitas ergo fidelium, quæ prius
lena iudicii, et justitia requievit in ea, nunc

Martian. Et me provocaveris ad iracundiam.

legendum videatur, postposita ut vocula : Libe-
servat arbitrium in utramque partem, ut non ex
edicio, etc.

Verbum Hebraicum Jalin, etc. Hoc quoque do-
nos Hebræi Grammatici, noster præsertim
nas Dufour, cap. 10 de Syntaxi : Et universim,
it, loquendo, speciatim in Metris, præteritum et
um pro se invicem sæpe sumuntur in sententiis
ualibus, nec præcisè determinatis ad tempus :
phrasibus minus bene intellectis, miram diversitatis
um exhibet, inter Textum et Vulgatam edit. præ-
ent in Perleus.

MARTIAN.

Vatic. cum Palat., Nathan et Gad propheta vene-

A plena est homicidis : qui interfecerunt **25** prophetas,
et ipsum Dominum Salvatorem. Fornicationem au-
tem Jerusalem, quomodo divaricaverit crura sua omni
transenti, sub nomine Oolibæ Ezechiel prosequitur :
quæ interpretatur, tabernaculum meum in ea : quod
nunc aliis verbis dicitur justitia requievit in ea. Pro ju-
stitia in Hebræo scriptum est * SEDEC (סֵדֶק), quod
justum magis sonat quam justitiam : ut intelligamus
prius in ea Dominum commoratum, de quo alibi di-
citur : Justus autem quid fecit ? Dominus in templo
sancto suo : Dominus in cælo sedes ejus (Ps. x, 5). Quæ
omnia possumus secundum Anagogen referre ad ani-
mam sancti quondam viri, in qua prius Dei justitia
commorata est, si postea peccaverit, et pro ho-
spite Deo, homicidæ dæmones in ea fuerint com-
morati.

(Vers. 22.) Argentum tuum versum est in scoriæ.
Ad civitatem loquitur Sion, in qua prius requievit
justitia : quod argentum illius, doctrina videlicet
Scripturarum, de qua in Psalmis legimus : Eloquentia
Domini, eloquia casta : argentum igne examinatum,
probatum terræ, purgatum septuplum (Psal. xi, 7),
versum sit in scoriæ, quod Hebraice dicitur SCOR
(סֹרָה) : rubigo videlicet metallorum, sive purga-
menta et sordes, quæ igne excoquantur, ut quia ar-
gentum nominaverat, servet metaphoram. Potest
autem et hoc dici, quod justus et sancti viri qui prius
in urbe versati sunt, postea in sordes versi sint pec-
catorum.

Caupones tui miscent vinum aqua. Pro quo Symma-
chus transtulit, Vinum tuum mixtum est aqua. Et
est sensus : Lex Dei pura atque sincera, et (ut ita
dicam) mera veritate subnix [Al. subnexa]
(Matth. xv), violata est traditionibus Phariseorum :
quod Dominus in Evangelio plenius docet, omisisse
eos legem Dei, et sequi mandata hominum. Omnisque
doctor qui austeritatem Scripturarum per quam po-
test audientes corripere, vertit ad gratiam : et ita
loquitur, ut non corrigit, sed delectet, audientes :
vinum sanctarum Scripturarum violat, atque cor-
rumpit sensu suo. Hæretici quoque Evangelicam
veritatem corrumpunt prava intelligentia, et sunt
caupones pessimi, facientes de vino aquam, **26** cum
e contrario Dominus noster aquas in vinum verterit
(Joan. ii), et tale vinum quod miretur architrictus :
quale et regina Saba in Salomonis est mirata convi-
vio, pincernas ejus et ministros vini, sua voce col-
runt.

* Sedech. Difficile concedent Hieronymo Hebræi
hodierni atque Hebraizantes, סֵדֶק sedech magis justum
sonare quam justitiam. At si meminerint tempore S.
Doctoris nomen sedech scriptum forte cum Jod otioso
ad hunc modum סֵדֶק, pernegare non poterunt ve-
ram esse Hieronymi sententiam, qui quod hodie le-
gimus sadic, legere potuit sedech : præsertim cum
alibi statuerit vocem סֵלֶם, promiscue lectitari Sa-
lem et Salim. MARTIAN. — Martianus, ut Hiero-
nymianæ sententiæ suppetias ferat, scriptam olim
putat cum jod otioso סֵדֶק sadic, quod sedech legi po-
tuerit.

laudans (II Paral. ix). Sed et Ecclesiastes ministeria vini, atque convivii sui, mystico sermone describit (Eccles. ii). Unde pro vino Aquila, ^a συμπόσιον, id est, convivium interpretatus est quod apud Græcos ἀπὸ τοῦ πότου, apud nos a convictu rectius appellatur.

(Vers. 23.) *Principes tui inobedientes, socii furum.* Pro ^b inobedientibus, Aquila, *recedentes*: Symmachus, *declinantes*, interpretatus est. Principes autem Scribas et Phariseos vocat, qui a Domino recedentes, inno veritatis semitam relinquentes, perverso ambulaverunt itinere, et socii fuerunt proditoris furisque Judæ. Quod quidem et nos cavere debemus, ne accipientes ab hominibus sæculi munera, qui per rapinas miserorumque lacrymas divitias congregant, non [Al. ne] tam ipsi fures, quam socii furum appellemur: dicaturque nobis, *Videbas furem, et cur-rebas cum eo, et cum adulteris portionem tuam ponebas* (Ps. xlix, 18).

Omnes diligunt munera, sequuntur retributiones. In catalogo vitiorum numerantur etiam hi qui diligunt munera. Non dixit, qui accipiunt: hoc enim sæpe necessitate fit; sed qui non putant amicos, nisi a quibus dona perceperint: nec os considerant amicorum, sed manus: et eos sanctos judicant, quorum exhauriunt marsupium: de quibus et Ecclesiastes loquitur: *Qui diligit pecuniam, non implebitur pecunia* (Eccles. v, 9). Istiusmodi sequuntur retributiones, ut laudent eos a quibus aliquid acceperint, vel certe nulli quidpiam tribuant, nisi a quo se recepturos putaverint. Pro retributionibus, Symmachus, *vicissitudines*, vel ultiones, interpretatus est, ut hi quoque in culpasint, qui reddunt malum pro malo, et dentem pro dente, oculum pro oculo (Exod. xxi); et non imitantur illud Davidicum: *Si reddidi retribuētibus mihi mala* (Psal. vii, 5); et Jeremias de justo dicentis: *Dabit percutienti se maxillam suam, saturabitur opprobriis* (Thren. iii, 30): ut impleat Evangelicum virum, cui dicitur: *Qui te percusserit in maxillam, præbe ei et alteram* (Matth. v, 39).

(Vers. 24.) *Propter hoc ait Dominus exercituum, fortis Israel: Pro fortis Israel, quod omnes similiter transtulerunt, soli LXX, nescio quid volentes posuerunt: c* *Væ fortis Israel*; quod nos sic edisserere possumus, ut dicamus, principes ^d quoque corripi, atque robustos, de quibus scriptum est: *Potentes* ^D *potenter tormenta patientur* (Sap. vi, 7); et: *Cui plus*

datur, plus exigetur ab eo (Luc. xii, 48). Abu-que hoc testimonio, si quando opus fuerit ad Ecclesiæ principes, qui suam destruunt op-dignitatem.

Heu consolabor super hostibus meis, et vindicabo inimicis meis. Rursum et in hoc, quod in He non habetur, ponuntur LXX, *Non cessavit en-ror meus contra inimicos meos.* Corripit autem has et Phariseos, de quibus et in Evangelio-tur: *Væ vobis, Scribæ et Pharisei* (Matth. xx-seqq). Et in alio loco: *Generatio adultera et p-signum querit: et signum non dabitur ei, nisi i-Jonæ prophetæ* (Matth. xii, 39). Plangit autem-mentissimus pater principes delinquentes et-suos vocat, et inimicos appellat, quod pereat quod nolint agere pœnitentiam, quod se veni-non susceperint. Appropinquans enim Jeru-flevit, et dixit: *Jerusalem, Jerusalem, quæ-Prophetas, et lapidas eos, qui ad te missi-quoties volui congregare filios tuos, sicut gallina-suos, et noluisti* (Matth. xxiii, 37)! Consolati-Dei super hostibus ejus et inimicis est: ut q-senserunt beneficia, supplicis corrigantur.

(Vers. 25.) *Et convertam manum meam ad-excoquam ad purum scoriā tuā, et auferam-stannum tuum.* Pro scoria, quod interpretat-^e Symmachus, Aquila *στέμφυλα*, id est, v-Theodotio *γυγαρτώδες*, id est, acinum uvæ int-tatus est: soli LXX, *incredulos* vel *inobediente-sum* magis quam verba vertentes. Quia enim-dixerat: *Argentum tuum versum est in scoriā* servat metaphoram, ut convertat super eam, extendat manum suam ad puniendum, atqu-gandum, et excoquat omnes ²⁸ sordes, a-peccatorum: ut separato stanno, purum arg-remaneat, quod absque igne fieri non potes-quod significat eos passuros esse tormenta. La-et in Malachia de Domino: *Ipse egredietur-ignis confinatorii, et quasi herba fullonum et-conflans, et emundans sicut argentum et at-et emundabit filios Levi* (Malach. iii, 2, ut postquam mundati fuerint, dicatur de ei-erunt *Domino offerentes victimas in justitia.* Ea-quoque omnem domum Israel, ære, et fer-plumbo, et stanno dicit esse commixtam, et-purgandam: ut postquam purgata fuerit, cogn-quia ipse sit Dominus (Ezech. xxii, 18). Sed

^a Pro συμπόσιον legendum hic πότον, Drusius conjecerat, renitentibus mss. ipsoque Hieronymo, qui convivium interpretatur.

^b Vatican. Pro inobedientes: tum Palatin., Aquila recedentes.

^c Væ fortis Israel. Multa Græca verba ac commata sustulimus e Commentariis Hieronymi, quia ipse horum verborum nequaquam meminit, uti fidem nobis faciunt omnes mss. codices, qui constanti perpetuoque consensu retinent ubique voces Græcas ab Hieronymo recitatas: cum cæteras addititias adjiciant, ut hoc loco, *οὗτοι οἱ ἰσχυροὶ Ἰσραὴλ*. Hac præmonitus Lector animadversione non requirat Notas nostras in consequentia Græca additamenta, quæ sunt copiosissima.

MARTIAN.

^d Tres mss., principes quosque corripit.

^e Corrupte Martianæus, nullaque addita inter-ctionis nota, interpretatus est Symmachus et A-etc. ut σκωρίαν, quod Symmachi est, hic nec-macho revera, nec Aquilæ tribueretur: quid-doctis viris erroris causa. Nos et vocula ad P-fidem sublata, sen-tum ad Hieronymi mentem-gimus. Eusebius in hunc locum: *Διὸ κατὰ τὸν Σύμ-εἰρηται, καὶ πυρώσω εἰς καθαρὸν τὴν σκωρίαν σου-δὲ τὸν Ἀκύλαν* (leg. Θεοδοτίαν). *καὶ πυρώσω εἰς τὸ γυγαρτώδες σου.* Propterea juxta Symm-dicitur, *Et excoquam ad purum scoriā tuā: Theodotionem vero, Et excoquam ad purum a-tuum.*

Evangelio sub alia metaphora idem sensus ostenditur : *Cujus ventilabrum in manu ejus, et purgabit [Al. mundabit] aream suam, et mundabit [Al. purgabit] triticum, et congregabit frumentum in horrea : paleas autem comburet igni inextinguibili* (Matth. m, 12).

(Vers. 26.) *Et restituum judices tuos, ut fuerunt prius et consiliarios tuos sicut antiquitus.* In civitate fidei Sion, quæ postea facta est meretrix ; et pro justo, sive justitia, habitaverunt in ea homicidæ. Ideo Dominus convertit manum suam, ut excoquat eam ad purum et auferat omne stannum ejus, et restituat judices illius, sicut fuerunt a principio, et consiliarios sicut antiquitus. Judices priores fuerunt Moses, et Jesus filius Nave, et cæteri a quibus etiam liber Scripturæ sanctæ nomen accepit : et postea David et alii justii reges. Restituet ergo Judicum similitudinem : vel post captivitatem Babylonicam, ut Judæi volunt, Zorobabel, Esdras, et Neemiam et cæteros principes, qui usque ad Hircanum populo præfuerunt, cui Herodes successit in regnum : vel certe verius et rectius, Apostolos, et qui per Apostolos crediderunt, Ecclesiarumque principes constituti sunt, sicut in principio hujus ^a diximus visionis, quod et comminatio et repromissio pertineat ad tempus Dominicæ passionis, et ad fidem, quæ post passionem ejus fundavit Ecclesiam.

Post hæc vocaberis civitas justii, urbs fidelis. ²⁹ Hæc perspicue de Ecclesia, quæ in Dominum creditura est iam de Judæis, quam de gentibus, propheticus sermo complectitur. Urbs autem justii, hoc est, Domini Salvatoris, sive ipsa justa vocabitur, de qua dictum est : *Non potest civitas abscondi supra montem posita* (Matth. v, 14). ^b Fidelem quoque appellans, vel metropolim juxta LXX ostendit ab his esse appellandam, qui in Domino credituri sunt.

(Vers. 27-29.) *Sion in judicio redimetur, et reducant eam in justitiam, et conteret scelestos et peccatores simul ; et qui dereliquerunt Dominum, consumuntur ; confundentur enim ab idolis, quibus sacrificaverunt, et erubescetis super hortis, quos elegeratis.* Non omnes redimentur, nec omnes salvi fiant, sed reliquæ, de quibus et supra dictum est. Reducentur autem in justitiam, cum scelerati et peccatores contriti fuerint, et qui Domini reliquere, consumpti. Cumque salvati fuerint, confundentur qui idolis prius sacrificaverant : et erubescet in hortis, quos elegerant. Significat autem loca luxuriæ, lucos et nemora.

(Vers. 30.) *Erunt enim quasi terebinthus defluen-*

tibus foliis ; et velut hortus, sive paradysus, sine aqua. Usque hodie Judæi legentes Scripturas sanctas, terebinthus sunt, sive quercus, ut interpretatus est Symmachus. Et juxta Evangelium (Matth. xxi), ficus quæ aruit, in qua cum Dominus poma quæsisset, et non invenisset, æterna ei ariditate maledixit. Sed et ipsa folia et poma verborum nunc apud eos esse cessarunt : hortus quoque irriguus, id est, scientia Scripturarum, sive paradysus diversarum arborum, qui absque gratia spiritali est, nec olera quidem affert, de quibus Apostolus loquitur : *Qui infirmus est, olera manducet* (Rom. xiv, 2) : et siccatis radicibus, omnis viror in ariditatem versus est, ac squalorem.

(Vers. 31.) *Et erit fortitudo vestra ut favilla stupæ.* Pro favilla, ἀποτινάγμα interpretatus est Symmachus : quando stupa pectitur, et quidquid sordium habet, projicitur. Omnis igitur fortitudo et superbia peccatorum et sceleratorum Israel, qui dereliquerunt Dominum, et idcirco consumpti sunt : et sacrificaverunt idolis, et erubescet in hortis, ³⁰ quos elegerunt ; redigentur in purgamenta stupæ, quæ levi vorantur incendio. Sequitur enim : *Et opus ejus*, id est, fortitudinis vestræ, sive idololatriæ, in qua erraveratis, parvula scintilla consumet.

Et succendetur utrumque simul : et non erit qui exstinguat. Et scientia videlicet Judæorum, et omnia opera quæ faciunt, sive et idolum et Jerusalem, in qua idolum fuit : et succendente Domino, nullus exstinguere poterit. Quæ omnia de contrariis quoque dogmatibus accipere possumus : quod et magistri et discipuli pariter pereant, et omne opus eorum ignis pabulum sit.

(Cap. II. — Vers. 1.) *Verbum quod vidit Isaias, filius Amos super Judam et Jerusalem.* Et in priori Visione, quam jam exposuimus, ubi LXX interpretati sunt, *quam vidit contra Judæam et contra Jerusalem*, in Hebraicō scriptum est AL JUDA UJERUSALEM (על יהודה וירושלם) : et in hac quæ secunda est, in Hebraico similiter continetur. Et miror cur LXX Interpretes in illa dixerint, *contra Judæam et Jerusalem*, et in hac de *Judæa et de Jerusalem* ; nisi forte quia ibi appellatur gens peccatrix, populus plenus peccatis, semen pessimum, filii iniquitatis, et principes Sodomorum, ac populus Gomorihæ, et civitas meretrix, et cætera istiusmodi, sensum magis quam verbum interpretati sunt : et hic quia statim prospera promittuntur : *Erit in novissimis diebus manifestus mons Domini, et domus Dei in summitate montium*, non contra Judæam et Jerusalem, sed de Judæa et Jerusalem prophetiam intellexerunt : cum et

^a Diximus visionis. Advertat curiosus ac studiosus Scripturarum indagator, priorem visionem ab Hieronymo vocatam primum Isaiæ capitulum, sicut et secundam, visionem secundam. Vide infra Commentarios in I vers. capitis II MARTIAN.

^b Interseuerunt hic duo mss. Vatican. et Palatin. Si ita est.

^c Et conteret, etc. Omittuntur in mss. codicibus verba sacri contextus : *Et conteret scelestos et usque ad Erunt enim.* Ea tamen verba ex editis retinemus,

quia Hieronymus eadem illustrat suis Commentariis. MARTIAN. — Quæ hinc subsequuntur, *et conteret scelestos*, etc. ad finem usque sacri contextus, neque in nostris mss. neque in his, quibus usus est MARTIAN. inveniuntur.

^d Palat. nonnihil rectius, *Judæa Ujerusalem.*

^e Scriptum est, etc. Sic legunt exemplaria mss. quæ aspirationem habent ante *Ujerusalem*, nempe *Hujerusalem* ; more, ut jam diximus, veterum librorum. MARTIAN.

in illa legerimus post comminationem prospera: **A** Restituam iudices tuos, ut fuerunt prius, et consiliarios tuos sicut antiquitus: post hac vocaberis civitas iusti, urbs fidelis; et in ista, post prospera, truculenta sit comminatio. Ecce dominator Dominus exercituum auferet ab Jerusalem et ab Juda validum et fortem, omne robur panis, et omne robur aquæ, et reliqua. Ergo juxta Hebraicum et in illa visione, et in isto sermone, quem vidit Isaias, filius Amos, de Juda et Jerusalem intelligendum est: non contra Judam et Jerusalem; vel pro Juda et Jerusalem, ut Symmachus transtulit: sed absolute, de **31** Juda et Jerusalem, in quo possunt et leta et tristia contineri. Et hoc considerandum, quia ibi visionem videat; hic Verbum, quod erat in principio apud Deum: et in illa Judæis comminans ad gentium veniat salutem; in ista a gentium salute incipiens, punio Israel, ex utraque vocatione credentes in Christi Ecclesiam congreget.

(Vers. 2.) Et erit in novissimis diebus preparatus mons domus Domini in vertice montium. Novissimos dies et in Genesi legimus, quod, vocante Jacob filios suos atque dicente: Venite ut annuntiem vobis quid futurum sit in novissimis diebus (Gen. xlix, 1): postea ad Judam, de cujus semine ortus est Christus, dixerit: Non deficiet princeps ex Juda, neque dux de senioribus ejus, donec veniat cui repositum est: et ipse erit expectatio gentium. In his novissimis diebus erit hora novissima, de qua Joannes Apostolus loquitur: Filioli mei, novissima hora est (II Joan. 1, 18); in qua absceps lapis de monte sine manibus, crevit in montem magnum, et replevit omnem terram: a quo princeps Tyri in Ezechiele dicitur vulneratus (Ezech. viii, 16, secundum LXX). Hic mons in domo Domini est, quam Propheta suspirat, dicens: ^a Unum petivi a Domino, hoc requiram: ut inhabitem in domo Domini, omnes dies vite mee (Ps. cxvi, 4); et de qua Paulus scribit ad Timotheum: Sin autem tardavero, ut scias quomodo te oporteat conversari in domo Dei, quæ est Ecclesia Dei viventis, columna et firmamentum veritatis (I Tim. iii, 15). Hæc domus ædificata est super fundamentum Apostolorum et Prophetarum, qui et ipsi montes sunt, quasi imitatores Christi (Ephes. ii). De hac domo ^b Jerusalem Psalmista exclamat dicens: Qui confidunt in Domino sicut mons Sion, non commovebitur in æternum, qui habitat in Jerusalem. Montes in circuitu ejus: et Dominus in circuitu populi sui (Ps. cxxiv, 1). Unde et super unum montium Christus fundat Ecclesiam, et loquitur ad eum: Tu es Petrus, et super

hanc petram ædificabo Ecclesiam meam: et poseri non prævalebunt adversus eam (Matth. xvi). Simile quid ad desiderantem animam suam, et timentem domum Dei videre cupientem, sanctus ait: Quare tristis es, anima mea, et quare contremisces? Et iterum: Hæc recordatus est effudi in me animam meam: quoniam pertransevi locum **32** tabernaculi admirabilis usque ad domum Dei: in voce exultationis et confessionis sonus et timor (Ibid., 3). LXX, Manifestum montem Dei et domum Dei super capita montium, transtulit. Quod testimonium eisdem verbis et Michæas propheta posuit: quæ in suo loco exposui (Mich.

Et elevabitur super colles. Qui in capitulis tium ostensus est et paratus, iste super colles vabitur. De quibus montibus et collibus et in Cantico sponsa loquitur: Vox fratrueis mei hic venit saliens super montes, transiliens colles. Iste est fratrueis meus caprea vel hinnulo ex montibus Bethel (Cant. ii, 8, 9).

Et fluent ad eum omnes gentes: et ibunt populi. Omnes enim gentes servient ei, cui dictum Postula a me, et dabo tibi gentes hereditatem, et possessionem tuam terminos terræ (Ps. ii, 8). Serviant ei juxta Sophoniam sub jugo iugo, dabo ibi idem propheta testatur: Ex sinibus fluminis Æthiopie afferent tibi hostias (Soph. ii, 10). In septuagesimo primo psalmo legimus: In conspectu eius procident Æthiopes (Ps. lxxi, 9). In nomine enim Jesu omne genua flectetur, cælestium, et trium, et infernorum (Philipp. ii).

(Vers. 3.) Et dicent: Venite, ascendamus ad domum Domini, et ad domum Dei Jacob: et docebitur vias suas: et ambulabimus in semitis ejus. Gentes populi nequaquam propria salute contenti, se hortabuntur, et dicent: Venite, ascendamus ad domum Domini et ad domum Dei Jacob. De quibus diximus, qui sit mons Domini preparatus et domus Domini super verticem montium. Domum Domini dicitur domus Dei Jacob, ut recipiat vetus Instrumentum, et non secundum Manichæam extra domum Dei Jacob queramus domum. Cum autem fuerimus in domo Dei Jacob, tunc docebitur nos vias suas, per quas gradiamur ad eum: et ambulabimus in semitis ejus, quas ^c tribuerunt alii. Denique et Jesus ascendens in montem, docuit discipulos suos octo beatitudines, et cætera Evangelicus sermo complectitur (Luc. vi).

^a Unum petivi, etc. Hoc modo legit sapiens in Commentariis suis, quamvis in translatione Scripturarum feminino genere dixerit, unam petivi a Domino, hanc requiram. De hac vero lectionis varietate ita disputat in caput vii Ecclesiastæ: Pro eo autem quod supra sermonem Hebræum interpretantes, dicimus: Unam ad unum.... apertius interpretatus est Symmachus, unum ad unum.... Quod enim nos soleamus absolute et neutraliter appellare, ita est, hoc quesivi, istud volui invenire; Hebræi feminino genere pronuntiant, sicut in psalmo: Unam petivi a Domino, hanc requiram; pro eo quod est, unum.

MARTIAN.

— Vatic. unam petivi, et mox hanc requiram. tian, quoque, qui unum et hoc retinuit, S. Hoc testimonium laudat in cap. vii Eccles. Quod nos mus absolute, et neutraliter appellare, id est, hoc quesivi, istud volui invenire; Hebræi feminino genere pronuntiant, sicut in psalmo: Unam petivi a Domino, hanc requiram, pro eo quod est, unum.

^b Idem, de hac domo, et Jerusalem.

^c Omnino rescribi velim triverunt pro tribuerunt quod hic nihil est, tametsi in editis æque ac legatur.

ergo discenda sunt via Domini; et postea ambulanda in semitis ejus.

Quia de Sion exiit lex, et verbum Domini de Jerusalem. Omnes gentes et populi multi, **33** idcirco se mutuo hortabuntur et dicent: Venite, ascendamus ad montem Domini, et cetera quae sequuntur: Quia de Sion egredietur lex, et verbum Domini de Jerusalem: nequaquam de Sinai, et de solitudine, et de monte Oreb: sed de monte Sion, in quo aedificata est Jerusalem: et de Jerusalem, in qua Templum est et religio Dei. Legimus quod saepe Dominus docuerit in Templo (Matth. 23): et quod non oportuerit mori Prophetam extra Jerusalem: et supra verbum et legem pariter nominata. Verbum principes jubentur audire: legem populus auribus percipere. Qui enim prius legem fecerit, postea venit ad sermonem Dei. Sed et in Jerusalem primum fundata Ecclesia totius orbis Ecclesias seminavit. Et hoc dicendum quod quicumque in specula et in visione pacis fuerit, in hoc et lex et verbum Domini constitutum sit. Et pulchre non dixit: in Sion et in Jerusalem erit, et manebit verbum et lex Domini: sed egredietur, ut de illo fonte omnes nationes doctrina Dei significet irrigandas.

Et iudicabit gentes, et arguet populos multos. Ergo et inter gentes ^a iudicandum est: nec omnes increduli pari sententia condemnandi, sed pro diversitate meritorum diversa passuri sunt. Postquam autem iudicaverit gentes, tunc arguet populos multos, sive ut LXX transtulerunt, *populum multum*. Et nota ordinem: gentes iudicabuntur, quia crediturae sunt: *Qui enim non credit, iam iudicatus est* (Joan. 3, 18). Populus autem multus, qui intelligitur Israel, nequaquam iudicabitur, sed arguetur, quia ad se missam Filium Dei non receperit.

(Vers. 4.) Et conflabunt gladios suos in vomeres, et lanceas suas in falces. Omne bellandi studium vertetur ad pacem, et pro discordia erit in toto orbe concordia. Gladii mutabuntur in vomeres, et lanceae in falces, ut omisso furore bellandi, agriculturae serviant, et uberrimas falcibus messes secant. Quod quidem et spiritualiter intelligi potest, quando omnis duritia cordis nostri Christi vomere frangitur, et eradicantur spinæ vitiorum, ut sementis sermonis Dei crescat in fruges: et postea labores manuum nostrarum manducemus, quando venientes veniunt in

A exultatione, portantes manipulos suos (Psal. cxxv, 6).

34 Non levabit gens contra gentem gladium, neque exercebuntur ultra ad praelium. Veteres revolvamus historias, et inveniemus usque ad vicesimum ^b octavum annum Caesaris Augusti (cujus quadragésimo primo anno Christus natus est in Judæa) in toto orbe terrarum fuisse discordiam, et singulas nationes contra vicinas gentes arsisse studio praeliandi, ita ut caderent et caderentur. Orto autem Domino Salvatore, quando sub Præsede Syriae Cyriaco prima est in orbe terrarum facta descriptio, et Evangelicæ doctrinæ pax Romani imperii [Sup. pace] præparata; tunc omnia bella cessaverunt, et nequaquam per oppida et vicos exercebantur ad praelia; sed ad agrorum cultum, militibus tantum legionibusque Romanis contra barbaras nationes bellandi studio delegato: quando impletus est Angelorum ille concentus: *Gloria in excelsis Deo, et in terra pax hominibus bonæ voluntatis* (Luc. 11, 14); et in diebus ejus orta est iustitia et multitudo pacis.

(Vers. 5, 6.) Domus Jacob venite, et ambulemus in lumine Domini: projecisti enim populum tuum domum Jacob. Post vocationem gentium, et ostensionem montis Domini super verticem montium, ad populum suum, id est, populum Judæorum, qui appellatur domus Jacob, Propheta convertitur, et hortatur eos, ut qui in tenebris versantur erroris, lumen suscipiant veritatis, et ambulent in lumine Domini. Et quodammodo illud Davidicum canit: *Accedite ad eum, et illuminamini: et facies vestrae non confundentur* (Ps. xxxiii, 6). Omnis enim qui operatur malum, odit lumen, et non venit ad lucem, ne opera ejus arguantur. Vos autem domus Jacob, domus populi mei, venite mecum, et pariter ambulemus in lumine Domini: recipiamus Evangelium Christi, illuminemur ab eo qui dicit: *Ego sum lux mundi* (Joan. viii, 12). Cumque hoc locutus fuisset ad populum Judæorum, cernens impœnitens cor eorum, et animam incredulitate durissimam, facit apostropham ad Dominum, et dicit: Ideo eos hortor, ut ad te veniant, et mecum tuo lumine perfruantur, quia pro merito peccatorum suorum reliquisti populum tuum, domum quondam Jacob.

(Vers. 7.) Quia repleti sunt olim, et augures habuerunt, **35** ut Philistiim. Pro Philistiim semper ^d LXX alienigenas interpretati sunt, nomen com-

^a Vatic. cum Palat., inter gentes et gentes iudicandum est.

^b Videtur ex Tertulliano accepisse, qui cap. 8 lib. advers. Judæos ortum Salvatoris his defuit: Cleopatra conregnavit Augusto annos tredecim: post Cleopatram Augustus alius annis 45, nam omnes anni imperii Augusti fuerunt anni 56. Videmus autem quorundam quadragésimo et primo anno imperii Augusti, quo post mortem Cleopatram imperavit, nascitur Christus.

— Quadragésimo primo, etc. Eo tempore altissima pace genus hominum fruebatur; Jani enim templum paulo ante obsiderat Augustus, ut testatur Suetonius in Augusto cap. 22: Janum Quirinum, inquit, simul atque iterum a condita Urbe memoriam ante suam clausum, in multo breviori temporis spatio, terra marique pax parva, ter clausit. Videndus etiam Euseb.

Præp. Evangel. lib. i, cap. 4; Oros. lib. vi, cap. 22, et lib. vii, cap. 3. Animadversione porro hunc locum Hieronymi indigere docet Jos. Scaliger in Chronologica Eusebii, pag. 161. At non video hallucinationem; quia dixerit Hieronymus, usque ad annum Augusti 28, in toto terrarum orbe fuisse discordiam. Neque vero ibi loquitur de Actiaca victoria, aut de consulatu Augusti: sed indicat solummodo non multo ante ortum Christi bella omnia cessavisse ac Dominum Jesum natum fuisse anno 41 imperii ejusdem Augusti. Quod veteris Ecclesie uno consensu firmatum est. MARTIAN.

^c Idem ms. et super terram pax in hominibus, etc. Ceterum confer Eusebio-Hieronymianum Chronicon ad annum Augusti 42, qui Christi est primus.

^d LXX alienigenas, etc. Multas ineptias de hoc loco

mune pro proprio, quæ est hodie gens Palæstinorum, quasi Philistinorum, quia P litteram sermo Hebraicus non habet; sed pro ea rui Græco utitur. Unde illud quod in Psalmis dicitur, cum enumeratione gentium cæterarum: *Mihi alienigenæ subditi sunt* (Psal. LIX, 10), non omnes exterarum nationes, sed proprie Palæstinos significat. Redditque causas quare projecit Deus populum suum domum Jacob: quia repleti sunt, inquit, ut fuerunt in principio, auguribus, ^a et ominibus, cunctisque sordibus idolatriæ. Non attendenda ^b omina nec auguria, Mose scribente, cognoscimus, quæ habuerunt gentes, quas eiecit Dominus a facie Israel, Chanaanæorum, Amoræorum, et Chethæorum. Hunc locum Ecclesiæ tractatores aliter, atque aliter edisserunt. Quidam enim volunt hoc significari, quod projecto populo Judæorum, ingressus sit terram quondam repromissionis Romanus exercitus; et eiectionis Judæis, habitaverint in Judæa alienigenæ, qui de toto orbe diversarum gentium accolæ sunt, adducti a Tito, et Vespasiano, et Hadriano, cæterisque principibus. Alii autem putant hoc non pertinere ad Romana tempora, sed ad superiora, priusquam a Babyloniis vastarentur, quod sub impiis regibus ^c fuisse narratur, et a Domino derelicti sunt.

Et pueris alienis adhæserunt. Pro quo LXX translulerunt: *Et filii multi alienigenæ nati sunt eis.* Symmachus: *Et cum filiis alienis applauserunt.* Pro quo scriptum est in Hebraico *Jesphicu* (יִשְׁפִּיעוּ), quod Hebræi interpretantur, *ισχυρὸν ἔσαν*, et nos vertimus, *adhæserunt*, ut vitiorum in gente Judæa turpitudine monstretur. Intantum autem Græci, et Romani hoc quondam vitio laboraverunt, ut et clarissimi philosophorum Græciæ haberent ^d publice concubinos: et Adrianus philosophiæ artibus eruditiunt hodierni Critici, qui ex illo docere nos volunt in libro Nominum Hebraicorum abjiciendam litteram F, ac pro ea usurpandum Græcum PHI, φ; non attendentes Hieronymum in libro jam dicto secutum fuisse ordinem Latinorum elementorum, atque litteras F et PH promiscue accepisse. MARTIAN.

— Vide quæ de P littera tum alibi, tum ad Nominum librum diximus.

^a Et ominibus. Pro voce ominibus, editi antea libri legunt *somnia*, contra consensum mss. codicum.

MARTIAN.

^b Vatic. *somnia*, quod nomen veteres editi libri et supra pro ominibus præferunt.

^c Duo mss., *fecisse* narrantur.

^d *Habent publice*, etc. Huc refer quæ de Xenocrate et de Socrate habet ipse Hieronymus in cap. 1 Osee. De Adriano autem hæc leguntur in Chronico Eusebiano: *Adrianus eruditissimus in utraque lingua; sed in puerorum amore parum continens.* Et iterum: *Antinous puer Regis eximie pulchritudinis in Ægypto moritur; quem Adrianus vehementer deperiens (nam in deliciis habuerat) in Deos refert: ex cujus nomine etiam urbs appellata est.* Consulat qui voluerit de hoc Catamito Notas Isaaci Casauboni in Spartianum. De urbe autem Antinoi monuit Martyrologium Rom. 22 Sept. et 8 Mart. ubi dicitur *Antinoopolis*.

MARTIAN.

— Vid. in Jovin. lib. II, pag. 556, not. h (hic col. 297, not. a).

^e *Donec sub Constantino*, etc. In Tripartita Historia, lib. 1, cap. 8, istæc leguntur ex Sozomeno:

A ditus, Antinonem consecravit in Deum, templumque ei ac victimas, et sacerdotes **36** instituerit, et ex eo Ægypti civitas ac regio nomen accepit. Inter scorta quoque in fornicibus spectaculorum pueri steterint publicæ libidini expositi: donec sub Constantino imperatore, Christi Evangelio coruscante, et infidelitas universarum gentium, et turpitudine deleta est. Porro LXX conjuges eorum violatas esse significant, dum filios alienos Judæis generant. Symmachus quodam circuitu, et honesto sermone plaudentium, eandem cum pueris turpitudinem demonstravit.

(Vers. 8.) *Et repleta est terra argento et auro, et non est finis thesaurorum ejus.* Inter cætera vitia terræ domus Jacob, etiam auri et argenti multitudo numeratur. Inter omina et augures, equos et quadrigas, quas Deus multiplicari prohibuit regibus Israel: inter idola, quæ sunt opera manuum hominum, avaritia condemnatur. Unde Dominus præcepit in Evangelio, ne thesaurizemus nobis thesauros in terra, et ne faciamus thesauros, de quibus fur possit eripere, ad extremum inferens: *Non potestis Deo servire et mammonæ* (Matth. vi, 24). Pulchre autem illud comma versiculi: *Semper avarus eget*, aliis verbis Propheta significavit dicens: *Et non est finis thesaurorum ejus.* Non quod thesauri finem non habeant, sed quod possidentium animus non impleatur. Utraque autem gens et Judæorum et Romanorum per hæc verba avaritiæ sugillatur. Quod historiæ quoque tam Græcæ narrant quam Latinæ, nihil Judæorum et Romanorum gente esse avarius. Unde et ^f repetundarum lex constituta est, et quotidie videmus illud Apostolicum compleri: *Qui præcipis non furandum, furaris* (Rom. II, 21). ^g Furem judicem audit atque condemnat judex furacior, in alio de se promens sententiam.

Qua causa inductus (Constantinus) *intemperantes et libidinosos concubitus antea minime vetitos coercuit, quemadmodum ex legibus de illis latis, si cui cura istud cognoscere, facile potest intelligi.* MARTIAN.

— Factum id primum lata Constantini Lege contra conjunctiones intemperantes ac dissolutas, narrat Sozomenus lib. I, cap. 8, in fine: *Intemperantes ac dissolutos concubitus antea minime prohibitos coercuit, sicut ex legibus, quæ de illis late sunt deprehendere licet.* Vide Legem de raptu virginum ac viduarum, quæ habetur in cod. Theodosiano lib. XXIX, tit. 24, Valesium quoque in laudatum Sozomeni locum.

^f Unde et repetundarum, etc. Leges de Repetundis, scilicet pecuniis, sex fuere vel septem. L. Piso, Tribunus populi, primum de Repetundis rogationem tulit; de qua Cic. lib. II Offic.: *Nondum centum et decem anni sunt, cum de pecuniis repetundis a L. Pisone lata est lex.* Eodem anno, aut certe proximo alia lex a Cæcilio tribuno populi lata quoque dicitur. Deinde aliæ leges de repetundis, Servilia, Acilia, Cornelia et Julia: quibus singulis aliquandiu judicia sunt administrata. Porro de Romanorum et Judæorum avaritia non pauca scripsit Josephus libris suis Antiqu. Judaicæ ac de Bello Judaico. De avaritia vero Imperatoris Severi vide Epitomen Dionis in Severo. MARTIAN. — Cicero de Clar. Orat. cap. 27: *L. Piso legem primum de pecuniis repetundis tulit.*

^g *Furem judicem audit*, etc. Sic legunt mss. exemplaria; in editis vero pro *audit*, scriptum est *arguit*: quæ variantes lectiones non multum distare videntur, nec sunt momentosæ. MARTIAN.

Et repleta est terra ejus equis et innumerabiles quadrigae ejus. Non enim dignum est numero quod contra Dei imperium possidetur. Unde et in Psalmis dicitur: *Fallax equus in salutem* (Psal. xxxii, 17). Et in Exodo: *Equum et ascensorem dejecit in mare* (Exod. xv, 1). Et in alio psalmo: *Hi in curribus, 37 et hi in equis: nos autem in nomine Domini Dei nostri invocabimus* (Psal. xix, 8). Potest autem utrumque intelligi, quod et populus Judæorum contra præceptum Dei sibi equos, et quadrigas multiplicaverit, et terra Judææ victorum equis et curribus sit repleta.

(Vers. 9.) *Et repleta est terra ejus idolis: opus manuum suarum adoraverunt, quod fecerunt digiti eorum, et incurvavit se homo, et humiliatus est vir.* Ubi quondam erat Templum et religio Dei, ibi Adriani statua, et Jovis idolum collocatum est. Quod multi super illo testimonio interpretantur, quod in Evangelio legimus: *Cum autem videritis abominationem desolationis stantem in sancto loco* (Marc. xiii, 14). Et operi manuum suarum inclinati sunt: et homo, rationale animal, res adoravit, et lapidem. Sunt autem qui hæc de Judæis interpretentur, quod antequam caperentur a Babyloniis universa hæc fecerint, et ideo dimissi sunt a Deo. Unde et in fine capituli ponitur: *Ne ergo dimittas eis.* Possumus secundum anagogen et hoc dicere, quod omne dogma contrarium veritati adoret opera manuum suarum, et constituat idola in terra sua, et incurvetur homo, et humilietur vir, et se erigere non possit: quia sit a diabolo colligatus, nisi illum erexerit Dominus, exemplo illius mulieris, quam Satanas vinxerat annis decem et octo, ut nequaquam cælum, sed terram semper aspiceret (Luc. xiii).

Ne ergo dimittas eis. Pro quo LXX interpretati sunt: *Et non dimittam eis.* Si Deus loquitur, ita intelligendum est: Quia tanta fecerunt, non parcam eis, nec tam innumerabilia peccata dimittam. Si Prophetæ, sic sentiendum: ne ergo dimittas eis, qui tanta scelera perpetrarunt. Quod si de Romanis intelligimus, verior interpretatio est: qui subvertentes templum Dei, non eum adoraverunt, qui victoriam præbuit, sed idola manuum suarum. Sin autem de Judæis, Prophetæ truculenta sententia est, ut contra populum suum orare videatur, cui supra dixerat: *Domus Jacob, venite, et ambulemus in lumine Domini.*

(Vers. 10.) *Ingredere in petram: abscondere in fossa lumino a facie timoris Domini, et a gloria majestatis ejus.* Ego quidem populum cohortatus sum, dicens, *Domus Jacob, venite, et ambulemus in lumine Domini.* 38 Sed quia projecit Dominus populum Jacob: projecit autem, quia aut fecit, aut passus est, quæ supra exposuimus; ideo prænuntio vobis quæ ventura sint mala, et hortor ut ingrediamini petras, et abscondamini in speluncis a facie Babylonii vel Romani exercitus, quando omnia vastabuntur, juxta il-

lud quod in Evangelio legimus: *Tunc dicent montibus, cadite super nos; et petris, abscondite nos* (Luc. xxiii, 30). Juxta anagogen vero a facie Dominicæ majestatis præcipitur nobis, ut assumamus petræ fortitudinem, de qua dictum est: *Petra refugium leporibus* (Ps. ciii, 18), et, *In petra exaltasti me* (Ps. xxvi, 6). Moses quoque in foramine petræ ponitur, ut videat posteriora Dei (Exod. xxxiii). Et, *Bibebat populus de spiritali sequenti eos petra* (I Cor. x, 4): Absconditurque in petra qui ingreditur cubiculum suum, et clauso ostio adoratur Patrem, ut in terreno corpore constitutus, transeuntem mundi non sentiat tempestatem.

(Vers. 11.) *Oculi sublimis hominis humiliati sunt, et incurvabitur altitudo virorum: exaltabitur autem Dominus solus in die illa.* Cum hostes venerint, et omnem provinciam Babyloniis aut Romanis mucro vastaverit, et circumsederint agmina bellatorum Jerusalem: tunc nec divitiæ, nec nobilitas generis, nec potentia dignitatum aliquem defendere poterunt; sed omnium erit una captivitas, et Deus solus exaltabitur, cujus iram nullus poterit declinare. Multi hæc de die judicii intelligunt, quod omnis creatura comparatione divinæ gloriæ humilietur, et incurvetur, et nihil esse se sentiat.

(Vers. 12.) *Dies enim Domini exercituum super omnem superbum et excelsum, et super omnem arrogantem.* Et hæc prioribus conjunguntur. In die, inquit, illa in qua exaltabitur Dominus solus, hoc est, in die ultionis Dominicæ, excelsi quique et arrogantibus atque sublimes captivitati et gladio subiacent. Μεταφορικῶς autem sermo de magnis est atque principibus: quod quanto magis superbierint, tanto amplius deprimantur. Dominus enim superbis resistit, et humilibus dat gratiam (I Pet. v). Qui de die judicii intelligunt, superbum et excelsum, et sublimem, et arrogantem, diabolum dici putant. Qui superbiens loquitur: *Super stellas cæli ponam sedem meam: sedabo in monte excelso, super omnes montes 39 excelsos ad Aquilonem: ascendam super nubes, ero similis Altissimo* (Isai. xiv, 13, 14): quando ex ore infantium et lactentium perficietur laus, ut destruat inimicus et ultor (Psal. viii, 3).

(Vers. 13.) *Et super omnes cedros Libani sublimes et erectas, et super omnes quercus Basan.* Et in vicesimo octavo psalmo canitur: *Vox Domini conterentis cedros: conteret Dominus cedros Libani, et comminuet eas quasi vitulum Libani* (Psal. xxviii, 35). Et in tricesimo sexto psalmo: *Vidi impium exaltatum et elevatum quasi cedros Libani, et transivi, et non erat, et quæsi eum, et non est inventus locus ejus* (Psal. vi, 34). Quercus quoque Basan, quas Aquila δρύας, Symmachus, et Theodotius βαλάνους interpretati sunt, glandiferas novimus, quæ etsi fecerint fructus, porcorum sunt alimenta, non hominum. Basan regio est Arabiæ, cui imperavit Og, qui appellatus est

^a Duo mss. Vatic. et Palat. addunt *et reliqua*.

^b Falso legit Martian. in tricesimo psalmo tantum,

pro tricesimo sexto, ut est re ipsa, et mss. præferunt.

rex Basan, et interpretatur *αλαχών*, id est, *ignominia*, quam si confusionem transferre voluerimus, magis *σύγχυσιν*, id est, *Babylonem* significat quam *Basan*. Super omnes ergo qui eriguntur in superbiam, et faciunt opera ignominiae, atque in cœno libidinum volutantur, Domini vindicta consurget. Quod si prudens lector quaesierit, cur in templo Domini cedrina ligna sint posita, et in centesimo tertio psalmo legamus juxta Hebraicam veritatem, *Saturabuntur ligna Domini, et cedri Libani, quas tu plantasti: ibi passeret nidificabunt* (Psal. ciii, 18); et inter cœtera ligna etiam cedri ad laudes Domini provocentur: et in adventu Salvatoris, quando omnes arbores, et ligna campi applaudent ramis suis, scriptum sit: *Ponam in terra inaquosa cedrum et buxum, et cypressum et pinum* (Isa. xli, 19, sec. LXX); et nunc diem Domini super cedros Libani sermo propheticus comminetur? hoc dicendum est, quod ex eodem genere hominum, alii sublimentur ad regnum, alii detrahantur ad poenam, et cedri Libani, quæ propter superbiam conterentur, eligantur, cum boni odoris fuerint, et cum Apostolo dixerint: *Christi bonus odor sumus* (1 Cor. ii, 15).

(Vers. 14.) *Et super omnes montes excelsos, et super omnes colles elevatos*. Sicut in bonam partem pro varietate virtutum, montes appellantur et colles: sic inter impios pro diversitate vitiorum, et maxime superbie, alii montes sunt, alii colles, super quos erit dies Domini, de quibus 40 in Ezechiele scriptum est: *Hæc dicit Adonai Dominus montibus et collibus: ecce ego inducam super vos gladium, et dissipabuntur excelsa vestra, et conterentur aræ vestra, et reliqua* (Ezech. vi, 3).

(Vers. 15.) *Et super omnem turrem excelsam, et super omnem murum munitum*. Qui ad Vespasiani Adrianique hæc referunt tempora, corporaliter dicunt impleta quæ scripta sunt, quod non turris excelsa, non firmissimus murus, non ulla navium multitudo, et negotiationis industria, adversum vim Romani exercitus potuerit prævalere; sed in tantam habitatores Judææ venisse formidinem, ut et ipsi cum conjugibus et liberis, auro et argento quæ sibi auxilio fore aestimabant, in foveas terræ demersi sint, et profundissima antra sectati. Si enim voracium et luxuriosorum venter est Deus, quare non avari aurum et argentum appelletur Deus? Alii hæc ad Babyloniam referunt tempora. Ergo juxta leges tropologiae singula quæque percurram. Turris vel ob munitionem urbis ædificatur, vel ob speculam, ut longe veniens cernatur hostis. Unusquisque ergo nos-

* Paulo concinuius Victorinus, quam si confusionem transferre voluerimus, id est *σύγχυσιν*, Babylonem significat magis quam Basan. In quam rem alium Hieronymi locum laudat in Amos cap. iv. Nobis præter mss. fidem nihil licere duximus.

^b Rabbiorum hæc est opinio, in quam et Græci concesserunt, Paraphrastes a Corderio editus, Theodorus Hieracleensis, atque alii. Verum Hebræos olim ita sensisse, vix credam; nam, quod et Drusius animadvertit, dubitari etiam potest, an Tharsis omnino mare significet. Quod sequitur, non Hebraico, sed

A trum debet ædificare turrem, prius sumptibus suppeditatis, ne juxta Evangelicam parabolam (Luc. xiv), cum explere opus nequiverit, rideatur. Hæc turris bene constructa persistit. Sin autem erecta in superbiam, firma non habuerit fundamenta, cadet super eum, a quo ædificata est: sicut illa in Siloa, quæ decem, et octo homines interfecit. Unde et Dominus loquitur ad audientes: *Et vos si non egeritis poenitentiam, similiter peribitis* (Luc. xiii, 3). In consequentibus quoque lecturi sumus, quod Dominus in vinea sua ædificaverit turrem, et fecerit torcular, et maccariam circumdederit, sed hæc omnia destructa sint atque vastata, quia vano superbie supercilio intumuerint (Isa. v). Muri quoque extruuntur excelsi, ne cito civitas destruat, ne hostibus pateat, quia circumdantur Ecclesie sapientissimis viris, et omni ratione firmantur, ne quod dogma perversum prævaleat veritati. De istiusmodi muris Deus loquitur ad Jerusalem: *Ecce super manus meas depinxi muros tuos, et in conspectu meo sunt semper* (Infra xlv, 16, sec. LXX). Sin autem hi qui prius impugnaverant Ecclesiam, cognita veritate, transierint ad fidem, et pugnaverint pro ea, quam ante impugnaverant, tunc illud implebitur: *41 Cito ædificaberis ab his, a quibus destructa eras* (Ibid., 17). In Levitico quoque legimus, domum, quæ in urbibus muratis sit, si intra annum redempta non fuerit, emptori æterna possessione firmari, quod si in villis et in viculis sit, quæ muros non habeant, semper posse redimi, et emptoris pretium fluctuare (Levit. xxv).

C (Vers. 16.) *Et super omnes naves Tharsis, et super omne, quod visu pulchrum est*. Pro Tharsis, quod omnes similiter transtulerunt, soli LXX mare interpretati sunt. Hebræi putant, ^b lingua proprie sua mare Tharsis (צרת) appellari, quando autem dicitur Iam (יָם), non Hebraico sermone appellari, sed Syriaco. Habuit et Josaphat naves, quas mittebat in Tharsis (III Reg. xxii, 49), sed contritæ sunt in Asiongaber. Habuit et Salomon quæ ibant in Tharsis (III Reg. x, 22), et post tres annos revertebantur, afferbantque regi argentum et aurum, ebur et simias. Sed quia rex uterque peccaverat, alius deditus voluptati, et externarum gentium amans feminas: alius se cum rege Samarie copulans: quod utrumque ad ethnicos refertur, et hæreticos, in quibus nihil est aliud nisi fulgor eloquentiæ, et ^c sensus diabolica arte constructus, et sermo mortuus, quod interpretatur in dentibus, et similitudo rationis humanæ, quod sentitur in simiis; idcirco in Psalmis legimus, *In spiritu violento confringes naves Tharsis*

Syriaco sermone jam dici, mirum est magis. E contrario enim Syri famina dicunt, quod omnino originem ducit ab Hebræo jam, quemadmodum et tota Syrorum lingua, tantumque diversum est forma.

^c Et sensus, etc. In antea editis libris legimus, *Et sensus dialectica arte constructus*. MARTIAN.

— Ita et mss. nostri et Martiani, præferunt. Veteres vulgati *dialectica*, quam quidem artem hæreticis vitio vertere Hieronymus solet. Vide infra, et in cap. v Osee.

(*Psalm. XLVII*, 8) Et de his navibus idem Isaias loquitur : *Vae aliis navium, quæ sunt trans Æthiopiæ* (*Infra, cap. XVIII, 1, sec. LXX*). Sunt autem e contrario et bonæ naves, de quibus in eisdem psalmis dicitur : *Qui descendunt mare in navibus, et faciunt opera in aquis multis. Ipsi ceterunt opera Domini, et mirabilia ejus in profundo* (*Ps. CVI*, 25). Qui enim in sæculi hujus fluctibus non sunt otiosi, sed operantur, et merces portant dominicas, et ad portum quietis venire festinant, ipsi vident opera Domini, et mirabilia ejus in profundo, quando ad profunda scientiam pervenerint, et universa scrutantes, hoc est, etiam profunda Dei et mirabilia ejus aspexerint. **42** Josephus Tharsis urbem Ciliciæ Tarsum arbitratur : alii regionem putant Indiæ, et hoc nomine etiam de duodecim gemmis lapidem appellari, qui apud nos vocatur *Chrysolithus*, ob marini coloris similitudinem. Melius autem est, Tharsis vel mare, vel pelagus, absolute accipere. Neque enim Jonas de Joppæ navigans, ad Indiam poterat pervenire, ad quam illo mari non ^b potest navigari : sed simpliciter ire in pelagus, et ad quascumque insulas pergere. Quodque sequitur : *Et super omne, quod visu pulchrum est* : sive ut LXX transtulerunt, *Et super omnem aspectum pulchritudinis navium*, eodem sensu accipiendum, quod destruat a die Domini quicquid pulchrum videtur in verbis, et humana ratione constructum, si se erigat contra scientiam Dei.

(Vers. 18). *Et incurvabitur sublimitas hominum, et humiliabitur altitudo virorum, et elevabitur Dominus solus in die illa, et idola^a penitus conterentur.* Tandem videtur humanus sermo habere rationem, quamdiu divinæ scientiæ non fuerit comparatus. Cum autem mendacium veritati, quasi stipula igni, ap-

A propinquerit, cito voratur et deperit, et omnia dogmata falsitatis, quæ nunc idola nominantur, ab eo quod simulata sint atque conficta, penitus conterantur.

(Vers. 19). *In die illa projiciet homo idola argenti sui, et simulacra auri sui, quæ fecerat sibi, ut adoraret talpas et vespertiliones, et ingreditur in fissuras petrarum, et cavernas saxorum a facie formidinis Domini, et a gloria majestatis ejus: cum surrexerit percutere terram. Sæpe diximus argentum et aurum pro sermone, et sensu accipi, quæ cum a Deo hominibus data sint, ut vel loquantur, vel sentiant Deum, et laudent creatorem suum, illi abutuntur hoc munere in idolorum simulationem; juxta illud quod scriptum est: Dedi eis argentum et aurum; ipsi vero de argento et auro meo operati sunt Baal (Ose. ii, 8). Cum ergo quis Domini pavore perterritus primum in spelunca pectoris sui idola condiderit; et 43 in voraginibus terræ absconderit, non audens proferre quod male finxerat: secundum profectus est, ut prius cælata projiciat, et in se esse non patiatur. Pro talpis, quas nos interpretati sumus, LXX vana, Aquila $\epsilon\ \delta\ \rho\ \upsilon\ \rho\ \tau\ \alpha\ \kappa\ \alpha$, Symmachus infructuosa, Theodotio ipsum verbum Hebraicum posuit פִּהַרְפָּרוֹת (פִּהַרְפָּרוֹת). Est autem animal absque oculis, quod semper terram fodit, et humum egerit, et radices subter comedens, frugibus noxium est: quod Græci $\alpha\sigma\pi\alpha\lambda\alpha\kappa\alpha$ vocant. Vespertilio autem nocturna avis, quæ congruum ab eis nomen accepit $\nu\upsilon\chi\tau\epsilon\pi\iota\varsigma$, eo quod in nocte volitet, parvum animal est, et murium simile, non tam voce et cantu resonans, quam stridore: quod cum videatur volitare, lucifugum est, et solem videre non patitur. Istiusmodi animantibus idola comparata sunt, quæ cæca et tenebrosa colum-*

^a *Chrysolithus*. Graece hoc nomen scribunt codices mss. χρυσόλιθος. Est autem *Chrysolithus* lapis aureus, seu aurei coloris gemma, quae admistum quoque habet colorem viridem seu marinum, unde apud Hebraeos dicitur *Tharsis*, et apud Chaldaeos נֶחֶשְׁתִּין *herum jama*, propter colorem marinum. Porro Josephus *Tharsis* urbem Ciliciae Tharsum arbitratur lib. i Antiq. cap. 6. Vide similiter lib. viii, cap. 2. De lapide autem, qui vocatur *Tharsis* vel *Chrysolithus*, consule Biblia sacra Exod. cap. xxviii, 20, et Apocal. xxi, 20. MARTIAN.

^b *Non potest navigari.* Audivi hodiernum Geographum Hieronymo minime assentientem; vult enim e Joppe in Indiam posse navigari; at melius arbitror audire spectatorem maris Mediterranei ac portus Joppe, quam novum conjectorem, aut testem auritum. MARTIAN.

— Confer Hieron. in Jonæ cap. 1; Plinium quoque lib. v, cap. 15 et 51, et lib. ix, cap. 5, Solinum c. 58, Strabonem lib. vi, ipsum denique Ovidium Metamorph. lib. iv, ex ejus maxime auctoritate Indiam Ethiopieam designari intelligitur, ad quam Jonas navigaret. Ejus testimonio Laurentius Valla Eleganter lib. v, cap. 6. Hieronymum calumnia liberat.

* *Vatic, et elevabitur fortitudo rirorum, etc.*

* *Penitus conterentur*. Præ hæc verba addunt editi libri contextum sacrum Isaia: Et introibunt in speluncas petrarum, etc., u-que ad versum consequentem: sed nihil invenitur in exemplaribus mss. præter id quod nos edidimus. MARTIAN.

* Iectionem Aquile inquit Montfaucon, sic effert

Sangermanensis unus omnium optimus ac vetustissimus, qui Graeca verba accurate solet exprimere, *ὀρυκτά*, et sic etiam habet Regius 5756. At Colbertinus 2628 *oricta*, pro *ὀρυκτά*: unus tantum Colbert. *orictas*. Sangermanensis alius noster *ὀρυκτα*. Auctoritate Manuscriptorum ducti *ὀρυκτά* legimus. Veteres Hieronymi editi *ὀρυγας* habent. Sic legit et Drusius putalque significare posse *talpas*, sed vix credemus etiamsi vera lectio esset. Martianaus legerat *ὀρυκτά*.

Posuit Pharpharoth. Hic locus omnino diversus est in Massorethico contextu Hebræo: nam Massorethæ nomen Pharpharoth dividunt in duas voces, פֶּרֶרֶת פֶּרוֹת laphyor peroth, quod interpretatum est, ad fodiendum foveas. Septuaginta et Hieronymus unicam faciunt dictionem; et Aben Ezra conformiter, scribuntur ut duæ dictiones, inquit; sed opinio mea est, esse tantum unicam. Aquila pro pharpharoth, sive pharpharoth, posuit, ὀρύκτας non ὀρύγας ut habent edni libri. MARTIAN.

— Hoc uno abludunt nostri mss. quod per *f* legunt *Farfaroth*, quemadmodum et duo alii Sangernianenses, duo Colbertini, atque unus Regius Montfauconio teste, habent. Videtur nihilosecius legendum, præposita *Π* littera radicali hujus verbi, *Hapharpharoth*, vel *Hafsararoth*. Cur hoc nomine talia vocarentur, docet Bochartus in Hierozoico part. 1, lib. III, c. 35. Hebraus habet: *חַדְלִי לָכֶם מִן הָאֲדָם* נִשְׁמָה בְּאֵפֶס כִּי בָמָּה נִחְשָׁב וְהָאֲדָם

8 Palatin., sub terræ comedens; et mox Latinis litteris asfalaca. Vatic., ἀσάλλα.

tur a cæcis: et omnia dogmata contraria veritati. Quæ cum in die Domini fuerint derelicta, ingredientur hi qui projecerint ea in fissuras petrarum, caverinasque saxorum, ut non in terræ pulvere et vili luto, sed in firma ratione versentur, et inveniant sibi diversa virtutum foramina, per quæ ad veritatem valeant pervenire. Hæc juxta anagogen, ut potui, brevi sermone perstrinxi, quæ Hebræi ad Babylonia referunt tempora et subversionem Jerusalem, quando surrexit Dominus terram percutere Judæorum.

(Vers. 20.) *Quiescite ergo ab homine, cujus spiritus in naribus ejus: quia excelsus reputatus est ipse.* Hoc prætermisere LXX, et in Græcis exemplaribus ab Origene sub asteriscis de editione Aquilæ additum est, quod in Hebræo ita legitur: *“HEDALU LACHEM MEN AADAM ASER NASAMA BAAPHPO CHI BAMA NESAE HU.* Ubi nos diximus, *excelsus reputatus est ipse:* *Aquila interpretatus est, in quo reputatus est iste.* *44* Verbum Hebraicum *BAMA* (במה), vel *ὑψωμα* dicitur, id est, *excelsus*, quod et in Regnorum libris, et in Ezechiel legimus: vel certe *in quo*, et eisdem litteris scribitur *BETH, MEM, HE:* ac pro locorum qualitate, si voluerimus legere, *in quo*, dicimus *BAMA*; sin autem, *excelsus* vel *excelsus*, legimus *BAMA*. Intelligentes ergo Judæi prophetiam esse de Christo, verbum ambiguum in deteriorem partem interpretati sunt, ut viderentur non laudare Christum, sed nihili pendere. Quæ est enim verborum consequentia, et qui ordo rationis ac sensus, ut dicamus: Cum hæc ita se habeant, et dies ventura sit Domini, in qua universus Judææ status subvertendus est, et omnia conerenda: moneo vos atque præcipio, ut quiescatis ab homine, qui ita spirat ac vivit, ut nos homines, quia *b* in nihili computandus est? Quisquam ne hominum ita quempiam laudet, ut dicat: Cavete ne of-

fendatis eum, qui omnino nihili est? Ergo e contrario sic intelligendum: Cum hæc universa ventura sint vobis, et prophetali spiritu prædicantur, moneo atque præcipio, ut quiescatis ab eo qui secundum carnem quidem homo est, et habet animam, et ita spirat, et naribus halitum trahit, ut nos homines spiramus, et vivimus: sed secundum divinam majestatem excelsus et est, et reputatur, et creditur. *c* Tacita mecum mente pertractans, non possum invenire rationem, quare LXX tam perspicuam de Christo prophetiam in Græcum noluerint vertere. Cæteri enim, qui verterunt quidem, sed sermonem ambiguum ad impletatis traxere sensum, non mirum cur male interpretati sint, nec voluerint de Christo gloriosum quid dicere, in quem non credebant: *d* videlicet Judæi aut Semijudæi, id est, Ebionitæ. Quod autem Christus excelsus sit vel altissimus, qui *45* alio sermone apud Hebræos appellatur, *ELION* (עליון), in octogesimo sexto psalmo legimus: *Numquid Sion dicit homo, e et homo natus est in ea; et ipse fundavit eam Altissimus (Psal. LXXXVI, 5)?* Et in Evangelio: *Et tu puer Propheta Altissimi vocaberis (Luc. I, 76).* Ac ne longum funem traham (in expositione enim sanctarum Scripturarum veritatem debemus sequi, non contentionem) in isto loco *BAMA* apud Hebræos non *excelsus* dicitur, sed *excelsus*, id est, ipsa altitudo atque sublimitas: quasi si *46* de aliquo dicamus, non est *divinus*, sed *divinatio*: non est *rivus*, sed *fons*: non est *homo*, sed ipsa *humanitas*. Origenes hunc locum ita interpretatus est: Quia singulariter de uno homine dicitur, referri potest et ad Dominum Salvatorem: jubente Propheta, ut quiescant ab eo qui in magno aliquo reputatus est; licet impræsentiarum videatur ut homo, et spiramen habere in naribus, sicut et cæteri spirant homines.

a *Hedalu lachem*, etc. Quot ac quantæ sint corruptelæ Hieronymiani contextus in antea editis libris non audeo dicere, ne calumniator Criticus alienius calumniæ me insimulet, uti fecit more suo cum editum vidit Prodrum S. Hieronymi, in quo de præsentis depravatione dixeram: Legat igitur æquus rerum æstimator totum hunc locum, et statim perspectum habebit nihil depravatus edi potuisse in operibus Hieronymi: nam quod ipse reprehendit in Judæis, Semijudæis et Ebionitis, id ipsum impingunt in sanctum Doctorem prava lectione Hebræi textus seu vocis *BAMA*, quam legunt *bammæ* cum obsecratis Judæis, qui sermonem ambiguum ad impietatis traxere sensum, ne de Christo gloriosum quid dicerent.

Cæterum non omitto in aliquot mss. codicibus positum esse *Eser* pro *Aser*, et *nesama* pro *nasama*. Hebraice positum legimus: *חַדְל לָאֵם מִן הָאָדָם אֲשֶׁר יִשְׁכַּח בְּאָפֶר מִי בְמָה נִחְשָׁב וְחָא*

MARTIAN.

— Nostri mss., *Eser nesama baaffo*; atque ita quidem rescribi malim. Verum alia præterea duxit e mss. emendanda doctiss. Drusius, *Hedlu* nempe pro *Hedalu*, in mss. plerumque est *Hedul*: tum *Haadam*

pro *Hadam*: denique *Bamma* cum duplici *m*, quamquam mss. cum uno habeant: nam hoc, inquit, posterius verum esse ostendunt ea quæ sequuntur: *Si voluerimus legere, in quo, dicimus Bamma; sin autem excelsus, vel excelsus dicimus Bama.* Postremo in *Nesab* antiqua consuetudine elisam aspirationem *heih*, ejusque vocalem, idem notat, cum integrum vocabulum sit *Neheab*.

b Vulgati, quia in nihili; et mox qui omnino nihil est, pro nihili.

c *Tacita mecum mente*, etc. Videat nunc infensus Hieronymo Joan. Clericus, calumniæ SS. Patrum addictus; num Commenta sint Ascetæ Bethlehemitici infamantis LXX Interpretes, quod dixerit eosdem LXX, noluisse fidei suæ Sacramenta perspicue *Ethnicis prodere*. Certe infamem calumniæ Clericanæ scopulum hic loci inveniet, qui hujus Sociniani Questiones Hieronymianas legerit. Suspiciatur porro Hieronymus in cap. xvii Jeremiæ, prophetiam istam omissam a LXX Interpretibus, ut parcerent populo suo. MARTIAN.

d Al. cum ut vocula, videlicet ut Judæi, etc.

e Duo mss. Vatic. et Palat., *dicit homo, quod homo natus sit in ea.*

LIBER SECUNDUS.

45-46 Finito in Isaiam primo volumine, quod A
ut potui, non ut volui, celeri sermone dictavi : sen-
sum potius Scripturarum, quam compositæ oratio-
nis verba perquirens : nunc transcendam ad secun-
dum ; et quicquid in me virum est, pronæque in
Dominum voluntatis, offeram ei qui per Prophetam
locutus est : *Ego visiones multiplicavi : et in manibus
Prophetarum assimilatus sum (Ose. xii, 10)*. Unde
obsecro te, virgo Christi Eustochium, ut nobis in
Scripturarum explanatione certantibus, tu cum Mose
ad Dominum eleves manus : ut qui exeuntes de
Ægypto, mare transivimus Rubrum, vincamus
Amalec, qui interpretatur devorans et elingens ; et
possimus tecum dicere : *Benedictus Dominus Deus
meus, qui docet manus meas ad prælum, et digitos
meos ad bellum (Ps. cxliii, 1)*.

(Cap. III. — Vers. 1.) Ecce enim dominator Do-
minus exercituum auferet ab Jerusalem, et ab Juda
validum, et fortem : omne robur panis, et omne ro-
bur aquæ. Hucusque de judicio dici putant. Quod
sequitur, de captivitate ventura ; quam alii ad Baby-
lonios, alii referunt ad Romanos. Sed melius est, ut
supra diximus, cuncta referri ad Dominicam passio-
nem. Post interfectionem quippe illius, omnes gratiæ
et donationes sublatae sunt a Judæis : secundum quod
in Evangelio scriptum est : *Lex et Prophetæ usque
ad Joannem Baptistam (Matth. xi, 13)*. Et est ordo :
Quoniam nolistis cessare ab homine, ejus spiritus
in naribus ejus, qui excelsus reputatus est : sed
econtrario fudistis sanguinem justî, et cogitastis con-
siliū pessimum, dicentes : *Alligemus justum, quia C
inutilis est nobis (Sap. ii, 12)* ; ideo fructum adin-
ventionum vestrarum comedetis. Nihil apud Judæos
post Passionem Domini forte, nihil validum est : sed
omnia infirma et languida. Nec aliquis potest apud
eos dicere : *Omnia possum in eo, qui me confortat
(Phil. iv, 13)*. Christo Jesu Domino nostro. Et quia
juxta LXX legimus validum et validam ; valido illud
possumus coaptare : *Donec occurramus omnes in vi-
ram perfectum, in mensuram ætatis plenitudinis Christi
(Ephes. iv, 13)*. **47** Porro validæ : *Volo, inquit, omnes
vos virginem castam exhibere Christo (II Cor. xi, 2)*.
Fortitudo autem panis, et fortitudo aquæ, pro omni
cibo, et potu accipitur. Legimus quod Moses fuerit
in monte Sinai, et quadraginta diebus panem non
comederit, et aquam non biberit (*Exod. xxxiv*). D
Illud quoque quod ad Adam dicitur : *In sudore vultus*

*tui comedes panem tuum, donec revertaris in terram,
de qua sumptus es (Gen. iii, 19)*, similiter audien-
dum. Nec non quod a Salvatore dicitur : *Non in pane
solo vivit homo, sed in omni verbo quod egreditur per
os Dei (Matth. iv, 4)*. Fortitudo igitur panis aufere-
tur ab eis : ^a ille qui dicit : *Ego sum panis vivus, qui
de cælo descendi (Joan. vi, 51)*. Et fortitudo aquæ,
de qua idem Dominus loquebatur : *Omnis qui biberit
ex aqua hac, sitiet iterum : qui autem biberit ex aqua,
quam ego dabo ei, non sitiet in æternum : sed aqua,
quam ego dabo ei, fiet in eo fons aquæ salientis in vi-
tam æternam (Joan. iv, 13)*. De hujusmodi panibus
et in Proverbiis legimus : *Aperi oculos tuos, et reple
panibus (Prov. xx, 13)*. ^b Habent Judæi panem, sed
absque fortitudine ; habent aquas, sed absque ro-
bore. Legunt enim Scripturas, sed non intelligunt.
tenent membranas, et Christum, qui in membranis
scriptus est, perdiderunt (*I Cor. iii*). Laete enim
aluntur, quasi parvuli, et non solido cibo. Et quia
fortitudinem perdiderunt, et infirmi sunt, propterea
olera comedunt. Athletarum autem solidus eibus
est, qui et vitam sustentat humanam, et viventibus
præbet fortitudinem (*Rom. xiv*). De istiusmodi pane
et aqua, quod auferantur a Judæis, etiam alius Pro-
pheta testatur, dicens : *Ecce dies veniet, dicit Do-
minus, et emittam famem super terram : non famem pa-
nis, neque sitim aquæ, sed famem c audiendi sermones
Domini (Amos viii, 11)*.

(Vers. 2.) Fortem et virum bellatorem, judicem
et Prophetam, et hæriolum, et senem. Pro forti,
quod solum est in Hebræo, duo simul LXX trans-
tulerunt, *gigantem d et fortem*, eundem volentes
gigantem esse, quem fortem. De forti supra dictum
est. Gigantem autem in bonam partem, hoc est, de
Domino Salvatore, in octavo decimo psalmo legimus :
*Exultavit ut gigas ad currendam viam suam : a summo
cælo egressio ejus, et 48 occursus ejus usque ad sum-
mum illius (Psal. xviii, 8)*. Sin autem legerimus,
Nemrod gigantem (*Gen. x*), qui fuit venator coram
Domino, et gigantes (*Gen. vi*), propter quos venit
diluvium super terram, in contrarian partem acci-
piendi sunt. Virum quoque bellatorem juxta histo-
riam sic intelligimus, quod capti sint, et usque ho-
die serviant, et non deposuerint servitutis jugum.
Sed ne judices quidem habeant proprios, Romanis-
que subiciantur iudicibus : in tantum ut de princi-
pibus eorum, qui esse videntur in populo, Romani

^a Supple et auferet, aut quid simile.

^b Sicut totum hunc sensum ex Eusebii Commen-
tariis expressit Hier. ita hæc potissimum verba pene
verit. Ἰουδαῖοι γε μὴν ἔχουσι μὲν τὸν ἄρτον καὶ τὸ
ὕδωρ. ἔτι πολυπραγμονοῦσι γὰρ τὰ Μωσείως γράμματα,
καὶ ἀκωλύουσιν τὸν νόμον. ἐπειδὴ δὲ γινώσκουσι οὐδέν,

οὐκ ἔχουσι τὴν ἰσχύϊν τοῦ ἄρτου, οὔτε μὲν τὴν ἰσχύϊν
τοῦ ὕδατος, etc.

^c Vatic. audiendi sermonis Dei.

^d Drusius putat posteriorem vocem fortem ex al-
tera Editione desumptam fuisse.

principes judicent. Sed et hoc dicendum, quod nullus sit apud eos bellator in lege, habens scientiam judicandi: sed omnia vana sint, et caduca, et plena stultitiæ. De Propheta autem, quod apud eos esse cessaverit, nulli dubium est. Quærimus juxta Hebraicum, quomodo interpretemur *hariolem*, quem omnes interpretati sunt *divinum*: exceptis LXX, qui pro hoc *conjectorem* transtulerunt. Et dicendum quod sæpe etiam per harios futuros dicantur, sicut in Balaam divino legimus, et in divinis quinque urbium Palæstinarum, Gazæ et Ascalonis, Geth, et Accaronis, et Azoti, qui dant consilium quomodo arca Domini remittatur (I Reg. vi). Et est sensus: Et vera et falsa a Judæis pariter auferentur. Senem quoque, quem LXX *presbyterum* transtulerunt, intelligit [Al. intelligit] ablatum a Judæis, qui scierit in Scripturis sanctis presbyteros merito et sapientia eligi, non ætate. Neque enim apud Judæos senes esse cessant, quos usque ad decrepitam senectutem sæpe venire conspicimus. Et inveteratos dierum malorum duos presbyteros juxta Theodotionem in Danielis principio legimus (Dan. xii). Nam et Mosi præcipitur, ut eligat presbyteros, quos scit esse presbyteros (Exod. xviii). Et apostolus Paulus, qualis presbyter eligi debeat, plenissime scribit ad Timotheum (I Tim. v). Unde et in Proverbiis dicitur: *Gloria senum canities* (Prov. xx, 29). Quæ est ista canities? haud dubium quin sapientia, de qua scriptum est: *Canities hominum prudentia est* (Sap. iv, 8). Cumque nongentos, et eo amplius annos ab Adam usque ad Abraham vixisse homines legamus (Genes. xxiv), nullus alius prius appellatus est presbyter, id est, senex, nisi Abraham, 49 qui multo paucioribus annis vixisse convincitur. Unde scribit et Joannes post pueros et juvenes, etiam ad senes, dicens, *Scripsi vobis, patres, quia cognovistis eum, qui a principio est* (I Joan. ii, 13). Et Roboam filius Salomonis ideo perdidit regnum, quia noluit audire presbyteros (III Reg. xi).

(Vers. 3.) *Principem super quinquaginta*. Συγχο-
χῆτος; a parte totum. Quomodo enim Centuriones vo-
cantur, qui centum præstant militibus, et Chilia-
rchi, qui mille, quos nos Tribunos appellamus, ab eo quod
præstant tribui: sic in Israelitico exercitu Quinqua-
genarii vocabantur, qui in capite erant quinquaginta
militum. Unde et Decanos^b dicimus, qui decem præ-
stant hominibus. Nec mirum si apud Judæos omnis
perierit dignitas bellatorum, cum militandi sub gla-
dio, et arma portandi non habeant potestatem. Quia
vero quinquagenarius numerus semper refertur ad pœ-
nitentiam: princepsque pœnitentiæ, et caput eorum,

A qui salvantur per pœnitentiam, Christus est: brevi-
ter numeri hujus sacramenta pandamus. In Genesi
legimus, loquente Abraham ad Dominum, quod a quin-
quaginta primum justis, si inveniantur in civitate,
dixerit urbem esse salvandam. Et septem hebdoma-
darum in Numeris, id est, Pentecostes celeberrima
festivitas est. Jubileus quoque, id est, remissionis
annus, qui septenis annorum hebdomadibus, id est,
quadraginta novem annis textitur, in quo clangunt
tubæ, et ad omnes revertitur antiqua possessio, hoc
continet sacramentum. Unde et David in quinquage-
simo numero Psalmum scribit pœnitentiæ. Legimus
quoque in eodem Numerorum libro, quod de præda
et spoliis, quinquagesimum [Al. quingentesimum]
caput, tam de hominibus, quam de jumentis acci-
pant sacerdotes, et quinquagesimum levitæ, qui
custodiunt fores tabernaculi. Illa quoque Evangelii
parabola (Luc. vii et xvi), in qua dicuntur duo debi-
tores, unus qui debebat quingentos denarios, et alius
quinquaginta, ad hanc refertur intelligentiam. Unde
et Apostolus apud Ephesios, quibus mystica quæque
dissolverat, vult permanere usque ad Penteco-
sten, 50 donec perfecte ad Dominum convertantur, di-
cens: *Ostium enim mihi apertum est magnum et eri-
dens, sed adversarii multi* (I Cor. xvi, 9). Imitatur
autem, et diabolus Israeliticum exercitum, de quo
Jethro^d dederat genere suo Mosi consilium, ut con-
stitueret super populum tribunos et centuriones et
quinquagenarios (Exod. xviii). Unde impius rex (IV
Reg. i) mittit duos quinquagenarios cum subditis
C sibi militibus, ut exhiberent Eliam: qui divino igne
consumpti sunt. Tertius autem salvator ex eis, qui
conversus ad preces, pœnitentiæ sacramenta cogno-
verat. Unde et Judæi, nolentes Dominum esse per-
fectum, nec principem quinquagenarium, dicunt ad
eum: *Quinquaginta annos necdum habes, et Abraham
vidisti* (Joan. viii, 57)? Et ille sciens se esse non so-
lum pœnitentium principem, sed et justorum respon-
dit: *Antequam Abraham esset, ego sum* (Ibid., 58).
Quod autem Dominus Princeps sit Quinquagenarius,
ex una festivitate intelligere possumus, de qua ait:
Dominus est Sabbathi, filius hominis (Math. xii, 8).
Quod si Sabbathi, et Calendarum. Si Calendarum,
et Paschæ, id est, Azyorum. Si Paschæ, et Jubi-
lei. Si Jubilei, et Tabernaculorum. Si Tabernacu-
D lorum, et Pentecostes, quæ ad quinquagesimum re-
fertur numerum.

Et honorabilem vultu, et consiliarium. Pro duobus,
id est, honorabili^e vultu, et consiliario, LXX unum
virum admirabilem consiliarium transtulerunt. Inter
ceteras gratias etiam hoc Dominus auferet a Judæa,

^a In Danielis principio legimus. Ecclesiæ Christi
legebant librum Danielis juxta Theodotionis editio-
nem, in qua historia Susannæ erat posita in prin-
cipio voluminis, quam ad calcem reposuit Hierony-
mus; quia non habetur in textu Hebræico. — Nunc
ad finem est ejus libri, quæ Visio undecima inscri-
bitur.

^b Vitiose lectum a Martianæo decimus.

^c Rescribit Victor, in Levitico. cum septem Hebdo-

madarum in Numeris nudum tantum, utpote re jam
in Levitico explicata, reperitur nomen cap. xlii.
Hinc quoque paulo post, pro Legimus
quoque in eodem Numerorum libro, Levitici librum
substituit; nihil tamen illi suffragantibus mss.

^d Vaticani codicis scriptor hujusmodi glossæ
hoc loco inserit: *Notandum Jethro socerum Moysi,
cum Raquel socerum Moysi legamus in Exodo.*

^e Palat. cum Vatic., honorabili viro, et consiliario.

ut nullam habeant consiliarium : sed faciant cuncta absque consilio. Et Græci poetæ^a laudabilis illa et admiranda sententia est : « Primum esse beatum, qui per se sapiat; secundum, qui sapientem audiat. » Qui autem utroque careat, hunc inutilem esse, tam sibi, quam omnibus. Unde et illud in nostris libris legimus : *Amici tibi sint plurimi, consiliarius autem unus de mille* (Eccl. vi, 6). Et iterum : *Cum consilio omnia age* (Prov. xiii, 10) : et dabit tibi prudentia admirabilem consiliarium. Senatus quoque consulta dicuntur, et principes quondam Romani, consules appellati sunt, vel a consulendo civibus, vel^b a regendo cuncta consilio. **51** Et nos habemus in Ecclesia senatum nostrum, cœtum presbyterorum. Cum ergo inter cætera etiam senes Judæa perdiderit, quomodo poterit habere consilium, quod proprie seniorum est?

Et sapientem architectum. Pro quo Aquila transtulit sapientissimum artificem, ut ostenderet eos plures quondam habuisse artifices : qualis et ille fuit Beseleel filius Uri, filii Ur de tribu Juda, quem implevit Deus spiritu sapientiæ, et intelligentiæ, ac disciplinæ, ut in omni opere esset faber perfectissimus, non solum in auro, et argento, sed et in ære, et cæteris quæ Moses enumerat, qui ædificavit Tabernaculum Dei (Exod. xxxi). Illis ergo perdentibus architectos, omnis ædificandi gratia translata est ad Ecclesiam. Unde Paulus apostolus dicit : *Quasi sapiens architectus fundamentum posui* (I Cor. iii, 10). Et Jeremias architectus erat, qui non solum eradicabat, et suffodiebat, et perdebat, sed et ædificabat (Jerem. xviii) : Unde idem Apostolus loquitur : *Dei agricultura, Dei ædificatio sumus* (I Cor. iii, 9). Dominus quoque noster appellatur structor maceriarum (Ephes. ii). Et in Evangelio filius fabri sugillatur, qui universa condiderit (Matth. xiii). In Regum quoque volumine legimus, quod miserit rex Salomon, et tulerit Hyram Tyrium, filium mulieris viduæ, qui erat de tribu Nephthali, et habebat patrem Tyrium, artificem æris. Ingressusque est ad regem, et fecit omnia opera regi Salomoni : in quo typus est ædificandæ Ecclesiæ, quæ non solum de tribu Juda, sed de Nephthali quoque, et patre Tyrio generatus sit, qui habuit matrem viduam; quia priorem virum perdiderat (III Reg. vii). Et multo plures sunt filii desertæ, magis quam ejus quæ habet virum (Isai. xv). Sed et in Paralipomenon libro legimus vallem artificum : *Saraïas autem genuit Joab patrem vallis artificum : ibi quippe artifices erant* (I Par. iv, 14). Qui propterea habitare dicuntur in valle, quia non eos inflabat scientia, sed humilem atque mansuetum sequebantur Jesum, et

A cum Apostolo dicere poterant : *Ego enim sum minimus Apostolorum, qui non sum dignus vocari Apostolus* (I Cor. xv, 9). Et alibi : *Ex parte cognoscimus, et ex parte prophetamus, et nunc per speculum videmus in ænigmate* (I Cor. xiii, 9).

Et prudentem eloquii mystici. Pro quo **52 LXX** interpretati sunt, prudentem auditorem; Theodotio, prudentem incantatorem; Aquila, prudentem susurratorem; Symmachus, prudentem eloquii mystici, quem et nos in hoc loco secuti sumus. Dicendum primum juxta LXX; quod inter cæteras gratias spirituales, etiam prudens auditor in Ecclesia necessarius sit. Alii enim datur prophetia : alii discretio spirituum (I Cor. xii, 10). Unde, et constituti erant in populo Judæorum sacerdotales gradus, qui prophetas, pseudoprophetasque discernere: hoc est, intelligere, qui de Dei spiritu loquerentur, qui de contrario. Legamus Jeremiam. *Prudens autem eloquii mystici* (Jerem. xiv), sive susurrator, et ut Theodotio voluit, incantator, videtur mihi vir esse eruditus et exercitatus tam in Lege et Prophetis, quam in Evangelio et Apostolis, qui possit singulas animi perturbationes sua sanare doctrina, et ad statum mentis reducere : dum et scortator recipit castitatem, et ganeo^c frugalitatem, et quondam avarus, dat eleemosynam. Eventila omnes Judæorum synagogas, et nulum poteris invenire doctorem, qui sancta præcipiat, et contemptis divitiis, sectandam doceat paupertatem. De itiusmodi incantatoribus contra serpentes et aspides, id est, contra peccatores, qui Dei justitiam reliquerunt, David loquebatur in Psalmo : *Alienati sunt peccatores a vulva : erant ab utero, locuti sunt falsa. Furor eorum juxta similitudinem serpentis : sicut aspidis surdæ et obturantis aures suas, quæ non exaudit vocem incantantium, et venefici medicantis sapienter* (Psal. lxxvii, 4 seqq.). Omnis sermo Apostoli contra serpentes et aspides incantatio est, quem non exaudiunt peccatores, et hæretici, quia claudunt aures suas, ne audiant veritatem.

(Vers. 4.) *Et dabo pueros principes eorum.* Si ex persona Prophetæ dicitur : *Ecce enim dominator Dominus exercituum, auferet ab Jerusalem, et ab Juda validum et validam : omne robur panis, et omne robur aquæ, et reliqua* : quomodo nunc idem propheta loquitur : *Dabo pueros principes eorum, et effeminati dominabuntur eis*? Ergo juxta consuetudinem prophetalem loquente Propheta, subito Deus loquitur per Prophetam ex persona sua, et dicit : *Dabo pueros principes eorum* : sublati enim his quæ ante **53** donaveram, et quasi bona iratus abstuleram, nunc e contrario dabo mala. Tuli senem et quinquagenarium, et admi-

^a Poetæ laudabilis, etc. Similis sententia legitur apud Tullium, pro Cluentio : Sapientissimum esse dicunt eum, cui quod opus sit, ipsi veniat in mentem : proxime accedere illum, qui alterius bene inventi obtemperet. Poeta autem Græcus ab Hieronymo citatus Hesiodus Ascreus est, qui in syntagmate de operibus et diebus v. 290 hæc habet

Οὗτος μὲν πανάριστος ὃς αὐτῷ πάντα νοήσει.

Ἐσθλὸς δ' αὖ κακῆτος ὃς εὖ εἰπόντι πίθηται,
Ille quidem optimus est, qui sibi ipse per omnia sapit...
Rursus et ille bonus est, qui bene monenti parnerit.

MARTIAN.

^b Palat. fere cum olim editis, vel agendo cuncta cum consilio.

^c Addit Vaticanus ms. vetus glossator, ganeonem vel intelligi prodigum, vel voratorem.

rabilem consiliarium, et sapientem architectum et prudentem auditorem, etc. Pro his dabo pueros principes. Qui enim presbyterum perdiderunt, qualem superior seruo [Al. servo] monstravit, qualis et Abraham primus appellatus est presbyter, recte juvenes principes accipiunt (*Genes. vii*). De quibus, et in Ecclesiaste legimus: *Vae tibi civitas, cujus rex juvenis, et principes tui mane comedunt. Beata terra, cujus rex filius ingenuorum* (*Ecc. x, 16*). Talis fuit rex juvenis Roboam filius Salomonis, qui secutus est juvenum consilia (*III Reg. xii*). Non quod aetate esset juvenis, sed sapientia. Alioqui quadraginta et amplius annorum regnum accepisse narratur. Et e contrario Salomon duodecim annorum erat quando suscepit Imperium, et quia habebat sapientiam, propterea non est appellatus juvenis. Erat enim in eo latitudo cordis, et amplitudo sapientiae quanta arena est in maris litoribus. Unde et Apostolus scribit ad Timotheum, *Nemo adolescentiam tuam contemnat* (*I Tim. iv, 12*). Qui enim aetate juvenis est, maturitate senex est. Et Daniel juxta Theodotionem antequam judicaret, appellatus est puer (*Dan. xiii*). Postquam vero excitavit in eo Deus spiritum, et judicavit senes, accepit presbyterii dignitatem. Jeremia quoque, qui ad mittentem se Dominum dixerat, *Qui es dominator, Domine: Ecce ego nescio loqui, quia juvenis sum* (*Jerem. i, 6*), respondit Dominus, Ne dicas, quia juvenis sum; prius enim quam formareris in utero, novi te, et antequam exires de vulva matris tuae, sanctificaevi te, et prophetam in gentibus constitui te. Ob hanc causam reor et adolescentulas viduas juberi ab Apostolo (*II Tim. v*), ut accipiant maritos, et matresfamiliae sint, et educant liberos suos, quia multae retro abierunt post Satanam. Et cum luxuria fuerint in Christo, nubere volunt, habentes damnationem, quia primam fidem irritam fecerunt. Nec Ecclesiasticis vidua sustentatur alimentis, nisi quae sexaginta annorum est, et maturitatem habet morum pariter et aetatis. Putet **54** aliquis, et illud quod Apostolus prohibet (*I Tim. iii*), episcopum fieri neophytum, ad hoc pertinere, quia parvulus in fide est, ne elatus in superbiam, incidat in iudicium diaboli. Iudicium autem diaboli nullum est aliud, nisi superbia, propter quam de caelestibus cecidit. Unde et Salvator loquitur, *Videbam Satanam, quasi fulgor cadentem de caelo* (*Luc. xx, 18*).

Et effeminati dominabuntur eis. Pro quo in Hebraeo scriptum est THALULIM (תלולים), quos LXX et Theo-

dotio *illusores* interpretati sunt, Aquila *εναλλόμενοι*, qui se mutant, et turpitudinis exerceant vices. Quales in Iudicum libro super concubina Levitae in Gabbaa legimus (*Judic. xix*). Consideremus Patriarchas Judaeorum, et juvenes sive pueros, effeminatosque ac deliciis affluentes, et impletam prophetiam esse cernemus. Possumus illusores dicere et magistros populi Israel, qui devorant populum Dei, sicut escam panis, et perverse Scripturas sanctas interpretantur, illuduntque stultitiae discipulorum.

(Vers. 5.) *Et corrueat populus vir ad virum, unusquisque ad proximum suum: tumultuabitur puer contra senem, et ignobilis contra nobilem.* Quando juvenes fuerint principes, et illusores Domini, quales propheticus sermo describit, tunc nec dignitatis, nec aetatis, nec scientiae ullus ordo servabitur; sed rebellabunt pueri senibus, et ignobiles nobilibus, et mutuo corrueant. Et implebitur illud Apostolicum: *Mordentes invicem, consumpti estis ab invicem* (*Galat. v, 15*). Hæc sub Tito filio Vespasiani accidisse populo Judaeorum, scribit Josephus (*Lib. v de Bello Jud.*): et quod, cum expugnarentur a Romanis, fuerit Jerusalem in tres partes divisa seditio: et alii arcem et Templum, alii inferiorem, alii superiorem partem urbis tenuerint.

(Vers. 6.) *Apprehendet enim vir fratrem suum, domesticum patris sui. Vestimentum tibi est, princeps esto noster: ruina autem hæc sub manu tua.* Pro ruina, Symmachus et Theodotio infirmitatem transtulerunt, **LXX** *cibum*. Significat autem raritatem hominum, et maxime rerum omnium penuriam, quod qui cibum, et vestimentum habuerit, potens, et dives, **55** et inclytus esse credatur. Quod autem ait juxta Hebraicum: *Ruina autem hæc sub manu tua*, hunc sensum habet: Miseria nostra et calamitas tuo sustentetur et protegatur auxilio. Et hoc considerandum quod singuli sibi eligant principes singulos, et in principum electione seditio sit, dum alii alios principatu dignos putant. Nec dicunt ad eos, possessiones tuas, et divitias, et redditus sustentare nos poterunt, sed infirmitas ista, sive cibum meum, ex tuo sanabitur et pendebit arbitrio.

(Vers. 7.) *Et respondebit in die illa, dicens, non sum medicus, et in domo mea non est panis, neque vestimentum; nolite constituere me principem populi.* Pro medico, Symmachus et LXX transtulerunt, principem: Theodotio, *ἐπισκευάζοντα* qui liget vulnera, et provideat sanitati: *Respondebit*, ^d in Hebraeo non

* Eusebium imitatur, ejus hæc sunt. Τίς οὖν ὁρῶν τοὺς παρὰ Ἰουδαίους ὀνομαζομένους πατριάρχας νανίσκους ἀληθῶς, οὐ τὴν τῶν σημμάτων ἡλικίαν, ἀλλὰ τὰς ψυχὰς ἀπειθεῖς καὶ ἐνδεῖς φρενῶν, τοὺς τε λοιποὺς αὐτῶν διδασκάλους, οὐκ ἂν εἴποι ἑμπαίκτης εἶναι. Porro Patriarchas post Jerusalem excidium notari intellige, et vid. cod. Theod. lib. xvi, tit. 8.

^b Obvio scilicet errore 2 substituerunt pro 2, quod et Monfauc. notat: legeruntque תלולים coctum, vel coctionem.

^c In Polat. Latini litteris *epideimeunta*. Quod autem ait S. Doctor in Hebraeo non haberi *respondebit*, falsum videtur Martiano, doctisque aliis viris, cum

manifesto sit נשׁו quod est *assumet*, sive *reponet*. Sed illud verbum in emendatioribus libris cum circello scribitur, quæ Massorethica nota docet in antiquissimis voluminibus, quæ vel ipsi Prophetæ scripserunt, vel Esdras recensuit, ea verba aut aliter fuisse exarata, aut prorsus non exstitisse in aliis exemplaribus. Tale illud fuerit, quo Hier. utebatur.

^d In Hebraeo non habetur. In Hebraeo est נשׁו *jissa*, id est, *assumet*; quod LXX optime vertunt ἀποκριθεὶς, *respondens*, juxta phrasim in Evangelio saepius usurpatam, *Respondens autem dixit*. Idem verbum *respondebit* legitur apud omnes interpretes,

habetur, sed de LXX additum est. In Hebræo enim A
his quæ supra scripta sunt jungitur: *In illa die dicet, non sum medicus*, et reliqua. Is autem dicet, qui princeps fuerit electus. Et sicut populus qui eum quem, comparatione sui locupletiore intelligit, principem habere desiderat, sic qui eligitur considerans paupertatem, et imbecillitatem suam, indignum se esse delato honore testatur, nec posse mereri vitis, id est, curare languentes, esurientibus cibum tribuere, vestire-nodos, qui ipse se sustentare vix valeat. Ergo non statim multitudinis acquiescamus iudicio, sed electi in principatum, noverimus mensuram nostram, et humiliemur sub potenti manu Dei: quia Deus superbis resistens, humilibus dat gratiam (I Petr. v). Quanti panem non habentes, et vestimentum, cum ipsi esuriant et nudi B
sint, nec habeant spirituales cibos, neque Christi tunicam integram reservarint, aliis et alimoniam et vestimenta promittunt, et pleni vulneribus, medians esse se jactant: nec servant illud Mosaicum: *Provide alium quem mittas*: aliudque mandatum: *Ne queras iudex fieri*: ne forte non possis auferre iniquitates (Eccl. vii, 6). Solus Jesus omnes languores sanat, et infirmitates, de quo scriptum est: *Qui sanat contritos corde, et alligat contritiones eorum* (Ps. cxlvi, 3).

56 (Vers. 8, 9.) Ruit enim Jerusalem, et Juda concidit: quia lingua eorum, et adinventiones eorum contra Dominum, ut provocarent oculos maiestatis ejus. Agnitio vultus eorum respondit eis: et peccatum suum quasi Sodoma prædicaverunt, nec absconderunt. C
Hoc Propheta loquitur, non ut plerique arbitrantur, ille qui princeps fuerat electus. Et dicit ideo nullum velle præesse populo peccatori, quia et Judas et Jerusalem, et urbs, et Judæa provincia, sive tribus Juda pariter conciderint. Causasque reddit impietatis eorum, quia contra Dominum blasphemaverunt, atque dixerunt: *Tolle, tolle, crucifige talem, non habemus regem nisi Cæsarem* (Joan. xix, 15, 16): et clementissimum Dominum furore linguæ suæ ad amaritudinem provocaverunt. ^a *Agnitio vultus eorum respondebit eis*: id est, sua recepere peccata, sive ut Septuaginta transtulerunt: ^b *confusio vultus eorum restitit eis*: id est, ante oculos suos propria semper habuere delicta. Et quomodo Sodomitæ cum omni libertate peccantes, et ne pudorem quidem D
ullam habentes in scelere, dixerunt ad Lot: *Educ foras viros, ut concubamus cum eis* (Gen. xix, 5): sic et isti publice proclamantes, suum prædicare peccatum, nec ullam in blasphemando habuere vereturiam. Secunda enim post naufragium tabula est, et consolatio miseriarum, impietatem suam abs-

condere. Unde et principes appellantur Sodomorum, ^c quia Sodomitica habuere peccata.

(Vers. 10, 11.) *Væ animæ eorum: quoniam reddita sunt eis mala. Dicite justo, quoniam bene, quoniam fructum adinventionum suarum comederunt. Væ impio in malum: retributio enim manuum ejus fiet ei.* Juxta Hebraicum et cæteros Interpretes hunc sensum habet: *Væ illis quia sua scelera receperunt.* Unde vos qui auditis, vel qui librum Prophetæ legitis, laudate justitiam Dei, quia benefecerit: quia impii labores manuum suarum comederunt. Et *væ impio populo in malum: recepit enim quod merebatur.* Et qui principem suum Romanæ tradidit potestati, ipse Romanæ subjacet servituti. Juxta LXX autem Interpretes qui dixerunt: *Væ animæ eorum: quoniam cogitaverunt consilium pessimum contra semetipsos*, 57 dicentes: *Alligemus justum, quoniam inutilis est nobis: itaque fructus operum suorum comedent*, perspicue de Christi dicitur passione, quod inierint consilium pessimum, non tam contra justum, quam contra semetipsos, et animam suam: et nunc fructus operum suorum comedant. Quæ enim semina-verit homo, hæc et metet (Gal. vi, 5-8), et unusquisque onus suum portabit.

(Vers. 12.) *Populum meum exactores sui spoliaverunt: et mulieres dominatæ sunt eis.* Pro mulieribus, quas solus interpretatus est Symmachus, et Hebraice dicuntur NASIM (נשים): Aquila et LXX transtulerunt ἀπαιτούσας, qui significant exactores: Theodotio δαυστάς, id est, sœnatores. Loquitur autem sermo propheticus contra Scribas et Phariseos, qui turpis lucra gratia, ut acciperent decimas et primitias, Dei Filium negaverunt. Et non eos vocat magistros, scribas atque doctores, sed exactores (Luc. xx), qui quæstum putant esse pietatem: et devorant, non juxta Apostolum, domos tantum viduarum, sed universum populum; accusansque luxuriam eorum, et turpem conversationem, non solum exactores appellat, ut ab invitis pecuniam videantur exigere; sed mulieres: quia propter libidinem omnia faciant, et sint dediti voluptatibus. Caveamus ergo et nos, ne exactores simus in populo; ne juxta impium Porphyrium matronæ et mulieres sint noster senatus, quæ dominantur in Ecclesiis, et de sacerdotali gradu favor judicat feminarum.

(Vers. 13.) *Popule meus, qui beatum te dicunt, ipsi te decipiunt, et viam gressuum tuorum dissipant, sive conturbant.* Scribas et Phariseos exactores appellaverat, non magistros; et supra illos, qui propter munera, quæ excæcant oculos etiam sapientium, non solum peccatores in populo non corripiebant, sed pro divitiis atque compendii

Chald., Syr. et Arab. Videtur ergo hic hallucinatus Hieronymus, nisi mutilo exemplari Hebræo usus fuerit. MARTIAN.

^a Palat. agnitioque vultus eorum respondebit eis.

^b Confusio vultus eorum, etc. Addunt editi libri hoc loco verba Græci LXX Interpretum, quæ non leguntur in mss. codicibus Hieronymi. Hujusmodi

interpolata loca fere innumera resecare studuimus. MARTIAN.

^c Quia Sodomitica, etc. Hic quoque addunt editi ante nos libri verbum *pœnitentiæ*, quod superfluum est ex fide exemplarium mss. atque ex Hieronymiana sententia. MARTIAN.—Vatic., qui *Sodomitica*.

efferebant laudibus : beatos vocantes, et columnas domus Dei, et cetera quæ solent adulatores dicere. Ille est ergo doctor Ecclesiasticus, qui lacrymas, non risum, movet, qui corripit peccatores, qui nullum beatum, nullum dicit esse felicem : nec prævenit sententiam iudicis sui, dicente Scriptura sancta (Eccl. ii, 30) : *Ne beatum dicas quemquam hominem ante mortem*. Sed et in alio loco legimus (Prov. xxvii, 14) : **58** *Qui benedicit amico mane grandi voce, a maledicente nihil differt*. Unde spernentes hominum iudicia, nec laudibus eorum extollamur, nec obtreccionibus contristemur : sed ingrediamur rectam viam, et tritas a sanctis prophetis semitas : audiamusque Jeremiam prophetam dicentem : *State in viis, et videte : et interrogate semitas Domini sempiternas, quæ sit via bona : et ambulate in ea* (Jer. vi, 16). Quod si quando erraverimus, et quasi homines perverso itinere perrexerimus, Domini per Ezechiel exspectemus promissa dicentis : *Dabo eis viam alteram, et cor aliud* (Ezech. xxxvi). Exactores autem perverterunt atque turbaverunt viam Domini : ut habentes clavem scientiæ, nec ipsi intrarent, nec populum intrare paterentur ; sed facerent eos perdere viam veritatis, quæ loquitur in Evangelio : *Ego sum via, et vita, et veritas* (Joan. xiv, 6).

(Vers. 13, 14.) *Stat ad iudicandum Dominus : et stat ad iudicandos populos. Dominus ad iudicium veniet cum senibus populi sui, et cum principibus ejus*. Populus, qui propter simplicitatem imperitiæque deceptus est, adhuc vocatur populus Dei : et propterea iudicatur, ut salvetur. Nec sedet Dominus in habitu iudicantis, ut in Daniele legimus : *Throni positi sunt, et libri aperti sunt* (Dan. vii, 9) : sed stat ad iudicandum : et stat ut iudicet populus, volens eos stare, quorum via fuerat dissipata. Contra principes autem et presbyteros populi sui venit ad iudicium, non ut iudicet, sed ut pariter iudicetur : dans ei locum defensionis, si potuerint habere quod respondeant, juxta illud quod in quinquagesimo psalmo dicitur : *Ut justificeris in sermonibus tuis, et vincas cum fueris iudicatus* (Vers. 6). In Michæa quoque propheta tale quid legimus (Cap. vi), quod in suo loco interpretati sumus. Ergo contra Pharisæos et *Δευτεροτάτας*, præsens locus accipitur. Inter senes autem et principes hoc fuisse reor in veteri populo, quod nunc est inter presbyteros et episcopos.

Vos enim depasti estis vineam^a meam : rapina pauperis in domo vestra. Quare atteritis populum meum, et facies pauperum commollitis, sive conteritis, et ut LXX interpretati sunt, confunditis. Servat consuetudinem prophetalem, ut mutante personam : supra enim ipse Dominus dicitur : *Populus meus, qui* **59** *beatum te dicunt, ipse autem dicit : et postea Propheta subiecit* : *Sed et iudicandum*

A *Dominus : Dominus ad iudicium veniet*. Igitur prophetam ipse Dominus, qui ad iudicium veniens senibus populi sui et principibus ejus, loquitur eos, et corripit delinquentes : *Quare depascitis meam?* de qua scriptum est : *Vineam de transtulisti* (Ps. lxxix, 9). Et in hoc eodem propheta : *Vinea Domini sabaoth, domus est Israel* (v, 7). Hanc vineam et in Evangelio locavit Dominus agricolis pessimis, qui missum ad semillas filium interfecerunt (Matth. xxviii). Igitur ait, pauperis in domibus vestris. Pauperem tamen pliciter accipe, qui indiget elemosyna : et pauperem spiritu, de quo scriptum est : *Beatus qui intelligit super egenum et pauperem* (Ps. xl, 1). Paulus Apostolus : *Tantum, inquit, ut pauperes essemus* (Gal. ii, 10). Quodque sequitur : *atteritis populum meum, et facies pauperum commollitis, sive confunditis*, manifeste ad principes Judæorum. Sed et ad nostros principes refertur, si atterant subjectam sibi plebem, et peccatores publice arguant atque confundant. vitibus autem pejora peccantibus ne mulcere facere audeant. Et rapina pauperum in domibus eorum est, quando replent thesauros suos, et ex opibus abutuntur in deliciis, publicasque stipendas ad sustentationem pauperum datæ sunt, vel reservant, vel propinquis distribuunt, et a pauperum inopiam, suas suorumque faciunt esse divitias.

(Vers. 15.) *Et dixit Dominus : pro eo quod non sunt filiae Sion, et ambulaverunt extento collo, et facies oculorum ibant, et plaudebant, et ambulabant pedibus suis composito gradu incedebant*. Super populum et principes tam propheta quam Dominus corripuerat ; nunc ad mulieres de quibus prius dixerat : *Et mulieres dominatæ sunt eis*, propheticus convertitur, ne se alienas arbitrentur a criminibus quarum delicias atque luxuriam depasti sunt. Igitur dicitur vineam Domini : et rapina pauperis in domibus eorum est, et attriverunt populum ejus, facies pauperum confuderunt. Quas quidam vere feminas Judæorum, alii **60** metaphorice urbibus Judææ dici arbitrantur, quæ appellantur filiae Sion : minores videlicet civitates, vici et oppida. Unde et in libro Jesu per singulas tribus ponuntur nomina civitatum (Jos. xv), et postea describuntur villæ atque castella, et filiae nuncupantur. Accundum tropologiam, mulieres animas arbitramur, quæ si extento collo ambulaverint, et se erigant in superbiam, et non virilem duritiam, sed dissolutionem sectatæ fuerint seminarum, corripiantur sermone prophetico, et omnia perdant ornatum virtutum, quæ sub lunulis torquibusque et moniliis atque armillis, mitris et discriminibus ceterisque hujusmodi, describuntur. Abutendum est hoc

^a Vatie. cum principibus, et mulieribus, et mox, veniet.

^b Duo mss. cum principibus, et mulieribus, et mox, veniet.

^c Hactenus editi cum principibus, et mulieribus, et mox, veniet.

mutantur. Nos interjectionem *mu* substituiimus, quæ in eodem lib. vi. Alibi S. Doctor, et in epistola.... nisi, cum tu ne me de... Lucilius :

de... hominem, neque mi facere unquam

monio et adversum Ecclesiae feminas, quae ambulant collo extento, et nutibus loquantur oculorum, et plaudunt tam manibus quam pedibus, et ut composito incedant gradu, non naturam sequuntur duem, sed histriones redimunt praecceptores.

(Vers. 16.) *Decalvabit Dominus verticem filiarum Sion, et crinem earum nudabit, et pro ornatu erit ignominia.* Hoc et nobis accidit quorum peccata celantur, cum impletum fuerit illud quod scriptum est: *Nihil occultum quod non revelabitur* (Luc. viii, 17). Quamdiu enim protegitur crine, et veste ignorantia, et homines nos putant sepulcra dealbata (Matth. xxiii), qui intus sumus pleni ossibus mortuorum, videmur aliquid habere munditiae. Cum autem patuerit quod occultum est, auferetur universa casaries, et foeda calvities omnibus apparebit.

(Vers. 17.) *In die illa auferat Dominus ornamentum calceamentorum.* In qua die? Judaei putant, captivitatis Babylonicae. Nos verius esse convincimus, quando a Romanis capti sunt, et omnia vestium atque gemmarum, aurique ac monillorum ornamenta, et diversas supellectiles perdiderunt. Sive per metaphoram mulierum, omnis ornatu urbium destructus esse narratur. Ornamenta urbium in plateis et porticibus, foro atque gymnasiis et moenibus publicis intellige. Quae si referamus ad animarum statum, calceatos pedes ejus, qui carnes agni comesturus est, et celebraturus Pascha, legisse nos recordemur, **61** et per solitudinem transeuntium, nec vestimenta, nec calceamenta consumpta. Quae sunt ista calceamenta? Illa de quibus Apostolus scribit ad Ephesios: *Calceati pedes in preparationem Evangelii pacis* (Eph. vi, 15). Quae calceamenta animae perditurae sunt, quando extento collo ambulaverint, et pedibus traxerint vestimenta, et pro munditia matronali, terrae verrent spureitiam.

(Vers. 18-21.) *Et lunulas, et torques, et monilia, et armillas, et mitras, et discriminatilia, et periscelidas, et murennulas, et olfactoriola, et inaures, et annulos et gemmas in fronte pendentes.* Describit monilia feminarum, et per haec insignia civitatum: vel juxta anagogen variarum ornamenta virtutum. Habent mulieres in lunae similitudinem bullulas dependentes, quae nos ad Ecclesiae ornamenta transferimus, quae illuminatur sole justitiae. Torques quoque, quae ad pectus usque pendentes, intelligentiam, ac principalem (*ἀρχαρχα*) mentis in corde demonstrant. Et monilia, quae uno sermone omnia ornamenta significant: et armillarum bona opera; quales Rebecca accepit in sponsalibus (Gen. xxiv): et mitras, capitis ornamenta, discriminatilia, ut judicium habeat singulorum: et periscelidas, quibus noster prius ornatur, ut audiamus: Pes tuus non offen-

det (Ps. xc); et: *Eruet pedes meos a lapsu* (Ps. lvi); et murennulas, quae auri atque argenti texuntur virgulis, sensu videlicet, et sermonibus Scripturarum: et olfactoriola, ut Christi bonus odor simus (II Cor. ii, 15); et inaures, ne audiamus judicium sanguinis, sed Domini verba dicentis: *Qui habet aures audiendi audiat* (Luc. viii, 18): et annulos, quibus signamur ad Domini militiam, quem Deus signavit Pater. Unde dicitur ad principem Tyri: *Tu es signaculum similitudinis* (Ezech. xxviii, 12). Filius quoque prodigus cum stola recepit annulum (Luc. xv), et calceamenta, et gemmas in fronte pendentes, quibus nostra ora decorantur. De cujus capitis ornamento, et in psalmo legimus: *Sicut unguentum in capite, quod descendit in barbam, barbam Aaron* (Ps. cxxxii, 1).

B Quae omnia licet LXX Interpretes, Aquila, et Symmachus, ac Theodoletus diversis modis interpretantur, nos ut potuimus vel de Hebraeo, vel de ipsorum translatione texuimus: nec volumus diutius in singulis immorari, **62** ne frivola sit expositio, et prudenti lectori fastidium faciat.

(Vers. 22.) *Et mutatoria, et pallia, et linteamina.* Pro ^b linteamina, LXX perspicua laconica, interpretati sunt: volentes tenuissimas significare vestes, quibus Lacedaemoniorum, qui fuerunt ad bella promptissimi, et austerioris vitae, corpora tegebantur: quamquam Laconica, nec Hebraicum habeat, nec ullus alius interpretum. Mutatoria autem et pallia, quae significantius Symmachus transtulit ^c ἀναβολαῖα, ornamenta sunt vestium mulicbrum, quibus humeri et pectora proteguntur. Mutatoria juxta anagogen illa sunt, de quibus dicitur: *Ibunt de virtute in virtutem* (Ps. lxxxiii, 8): et linteamina, ut loti in Domino deliciis perfruamur, secundum illud, quo in Psalmis scriptum est: *Torrente voluptatis tuae potabis eos* (Ps. xxxv, 9). Haec autem omnia perdiderunt filiae Sion, quia ambulaverunt extento collo, et oculorum nutibus superbiam gesserunt: putantes suae esse potentiae quod habebant, et non Domini gratiae.

(Vers. 23.) *Et acus, et specula, et sindones, et vittas, et theristra.* Habent acus mulieres, quibus ornamentorum crinium compago retinetur, ne laxius fluant, et in sparsos dissipentur capillos. Habent et specula, quibus considerant vultum suum, et si quid deesse viderint, addunt ornatui. Habent sindones, quae vocantur amictoria: et vittas, quibus crines ligantur, quae appellantur ταυρίας. Habent et theristra, quae nos pallia possumus appellare: quo obvoluta est et Rebecca. Et hodie quoque Arabiae et Mesopotamiae operiuntur feminae: quae Hebraice dicuntur ^d ארדימ, Graece θέριστρα: ab eo quod in θέραι, hoc est, in aestate et caumate corpora protegant feminarum.

pro σχῆμα est ἀποχρίσμα.

^b Martian., Pro linteamine.

^c Idem, haud recte, ἀναβολαῖα.

^d Aridim. Ita legunt codices mss. conformiter Hebraeo ארדימ *aridim*, de quo editi libri elementum *he* quod per *a* legit Hieronymus, nulla fide abstulerunt. MARTIAN.

* Haec verba et pro ornatu erit ignominia temere ab imperito aliquo textu infarta arbitratus est Victorinus, eaque expunxit, quod neque in Hebraeo, neque apud LXX aut vulg. edit. sint, neque tandem Commentario Hier. agnoscat. Nihilominus habent res, in Graeco autem pro his est: καὶ κύριος τὸ σχῆμα αὐτῶν; in aliis exemplaribus

efferebant laudibus: beatos vocantes, et columnas domus Dei, et cetera quae solent adulatores dicere. Ille est ergo doctor Ecclesiasticus, qui lacrymas, non risum, movet, qui corripit peccatores, qui nullum beatum, nullum dicit esse felicem: nec praeventit sententiam iudicis sui, dicente Scriptura sancta (Eccl. ii, 30): *Ne beatum dicas quemquam hominem ante mortem*. Sed et in alio loco legimus (Prov. xxvii, 14): **58** *Qui benedicit amico mane grandi voce, a maledicente nihil differt*. Unde spernentes hominum iudicia, nec laudibus eorum extollamur, nec obtreccationibus contristemur: sed ingrediamur rectam viam, et tritas a sanctis prophetis semitas: audiamusque Jeremiam prophetam dicentem: *State in viis, et videte: et interrogate semitas Domini sempiternas, quae sit via bona: et ambulate in ea* (Jer. vi, 16). Quod si quando erraverimus, et quasi homines perverso itinere perrexerimus, Domini per Ezechiel expectemus promissa dicentis: *Dabo eis viam alteram, et cor aliud* (Ezech. xxxvi). Exactores autem perverierunt atque turbaverunt viam Domini: ut habentes clavem scientiae, nec ipsi intrarent, nec populum intrare paterentur: sed facerent eos perdere viam veritatis, quae loquitur in Evangelio: *Ego sum via, et vita, et veritas* (Joan. xiv, 6).

(Vers. 13, 14.) *Stat ad iudicandum Dominus: et stat ad iudicandos populos. Dominus ad iudicium venit cum senibus populi sui, et cum principibus ejus*. Populus, qui propter simplicitatem imperitiamque deceptus est, adhuc vocatur populus Dei: et propterea iudicatur, ut salvetur. Nec sedet Dominus in habitu iudicantis, ut in Daniele legimus: *Throni positi sunt, et libri aperti sunt* (Dan. vii, 9): sed stat ad iudicandum: et stat ut iudicet populus, volens eos stare, quorum via fuerat dissipata. Contra principes autem et presbyteros populi sui venit ad iudicium, non ut iudicet, sed ut pariter iudicetur: dans ei locum defensionis, si potuerint habere quod respondeant, juxta illud quod in quinquagesimo psalmo dicitur: *Ut iustificeris in sermonibus tuis, et vineas cum fueris iudicatus* (Vers. 6). In Michæa quoque propheta tale quid legimus (Cap. vi), quod in suo loco interpretati sumus. Ergo contra Phariseos et *Δευτερονόμους*, praesens locus accipitur. Inter senes autem et principes hoc fuisse reor in veteri populo, quod nunc est inter presbyteros et episcopos.

Vos enim depasti estis vineam^b meam: rapina pauperis in domo vestra. Quare atteritis populum meum, et facies pauperum commollitis, sive coneritis, et ut LXX interpretati sunt, confunditis. Servat consuetudinem prophetalem, ut mulcet repente personas: supra enim ipse Dominus dixerat: *Popule meus, qui 59 beatum te dicunt, ipsi te decipiunt: et postea Propheta subiecerat: Stat ad iudicandum*

A Dominus: Dominus ad iudicium veniet. Igitur post prophetam ipse Dominus, qui ad iudicium venerat cum senibus populi sui et principibus ejus, loquitur ad eos, et corripit delinquentes: *Quare depascitis vineam meam?* de qua scriptum est: *Vineam de Aegypto transtulisti* (Ps. lxxix, 9). Et in hoc eodem propheta: *Vinea Domini sabaoth, domus est Israel* (Isai. v, 7). Hanc vineam et in Evangelio locavit Dominus agricolis pessimis, qui missum ad se patrisfamilias filium interfecerunt (Matth. xxviii). Rapina, ait, pauperis in domibus vestris. Pauperem vel simpliciter accipe, qui indiget elemosyna: vel certe pauperem spiritu, de quo scriptum est: *Beatus qui intelligit super egenum et pauperem* (Ps. xl, 1). Et Paulus Apostolus: *Tantum, inquit, ut pauperum memores essemus* (Gal. ii, 10). Quodque sequitur: *Quare atteritis populum meum, et facies pauperum commollitis, sive confunditis*, manifeste ad principes dicitur Iudaeorum. Sed et ad nostros principes referri potest, si atterant subjectam sibi plebem, et pauperes delinquentes publice arguant atque confundant, divitiis autem pejora peccantibus ne minus quidem facere audeant. Et rapina pauperum in domibus eorum est, quando replent thesauros suos, et Ecclesiae opibus abutuntur in deliciis, publicasque stipes, quae ad sustentationem pauperum datae sunt, vel sibi reservant, vel propinquis distribuunt, et alienam inopiam, suas suorumque faciunt esse divitias.

(Vers. 15.) *Et dixit Dominus: pro eo quod elevatae sunt filiae Sion, et ambulaverunt extento collo, et nutibus oculorum ibant, et plaudebant, et ambulabant, et pedibus suis composito gradu incedebant*. Supra et populum et principes tam propheta quam Dominus corripuerat; nunc ad mulieres de quibus prius dixerat: *Et mulieres dominate sunt eis*, propheticus sermo convertitur, ne se alienas arbitrentur a crimine, ob quarum delicias atque luxuriam depasti sunt exactores vineam Domini: et rapina pauperis in domibus eorum est, et attriverunt populum ejus, et facies pauperum confuderunt. Quas quidam putant vere feminas Iudaeorum, alii **60** metaphorice de urbibus Iudaeae dici arbitrantur, quae appellantur filiae Sion: minores videlicet civitates, vici et oppida. Unde et in libro Jesu per singulas tribus ponuntur nomina civitatum (Jos. xv), et postea describuntur villae atque castella, et filiae nuncupantur. Alii secundum tropologiam, mulieres animas arbitrantur, quae si extento collo ambulaverint, et se erexerint in superbiam, et non virilem duritiam, sed dissolutionem sectatae fuerint seminarum, corripiantur a sermone prophetico, et omnia perdant ornamenta virtutum, quae sub lunulis torquibusque et monilibus atque armillis, mitris et discriminibus ceterisque huiusmodi, describuntur. Abutendum est hoc testi-

^a Vatic. cum principibus autem et presbyteris, et mox, veniet.

^b Duo mss. cum vulgato interprete non addunt vineam.

^c Hactenus editi ne nutum quidem, in aliis mss. ne

mutum, etc. Nos interjectionem *nu* substituiimus, de qua vide Varronem, lib. vi. Alibi S. Doctor, epist. 12: *Decem jam epistolas.... nisi, cum tu ne nu quidem facere dignaris*. Lucilius:

Nec laudare hominem, neque nu facere unquam.

monio et adversum Ecclesiae feminas, quae ambulant A collo extento, et nutibus loquantur oculorum, et plaudunt tam manibus quam pedibus, et ut composito incedant gradu, non naturam sequuntur ducem, sed histrionum redimunt praeceptores.

(Vers. 16.) *Decalvabit Dominus verticem filiarum Sion, et crinem earum nudabit, et pro ornatu erit ignominia.* Hoc et nobis accidet quorum peccata celantur, cum impletum fuerit illud quod scriptum est: *Nihil occultum quod non revelabitur* (Luc. viii, 17). Quamdiu enim protegitur crine, et veste ignorantiae, et homines nos putant sepulchra dealbata (Matth. xxiii), qui intus sumus pleni ossibus mortuorum, videmur aliquid habere munditiae. Cum autem patuerit quod occultum est, auferetur universa caesaries, et foeda calvities omnibus apparebit.

(Vers. 17.) *In die illa auferet Dominus ornamentum calcamentorum.* In qua die? Judaei putant, captivitatis Babyloniae. Nos verius esse convicimus, quando a Romanis capti sunt, et omnia vestium atque gemmarum, aurique ac monilium ornamenta, et diversas supellectiles perdiderunt. Sive per metaphoram mulierum, omnis ornatus urbium destructus esse narratur. Ornamenta urbium in plateis et porticibus, foro atque gymnasiis et mœnibus publicis intellige. Quae si referamus ad animarum statum, calceos pedes ejus, qui carnes agni comesturus est, et celebraturus Pascha, legisse nos recordemur, 61 et per solitudinem transeuntium, nec vestimenta, nec calcamenta consumpta. Quae sunt ista calcamenta? Illa de quibus Apostolus scribit ad Ephesios: *Calceati C pedes in preparationem Evangelii pacis* (Eph. vi, 15). Quae calcamenta animae perdituræ sunt, quando extento collo ambulaverint, et pedibus traxerint vestimenta, et pro munditia matronali, terrae verrent spurcitiam.

(Vers. 18-21.) *Et lunulas, et torques, et monilia, et armillas, et mitras, et discriminalia, et periscelidas, et murenulas, et olfactoriola, et inaures, et annulos et gemmas in fronte pendentes.* Describit monilia feminarum, et per haec insignia civitatum: vel juxta anagogen variarum ornamenta virtutum. Habent mulieres in lunae similitudinem bullulas dependentes, quas nos ad Ecclesiae ornamenta transferimus, quae illuminatur sole justitiae. Torques quoque, quae ad pectus usque pendentes, intelligentiam, ac principale (ἡγεμονικόν) mentis in corde demonstrant. Et monilia, quae uno sermone omnia ornamenta significant; et armillarum bona opera; quales Rebecca accepit in sponsalibus (Gen. xxiv); et mitras, capitis ornamenta, discriminalia, ut judicium habeat singulorum; et periscelidas, quibus noster gressus ornatur, ut audiamus: *Pes tuus non offen-*

det (Ps. xc); et: *Eruet pedes meos a lapsu* (Ps. lvi); et murenulas, quae auri atque argenti texuntur virgulis, sensu videlicet, et sermonibus Scripturarum; et olfactoriola, ut Christi bonus odor simus (II Cor. ii, 15); et inaures, ne audiamus judicium sanguinis, sed Domini verba dicentis: *Qui habet aures audiendi audiat* (Luc. viii, 18); et annulos, quibus signamur ad Domini militiam, quem Deus signavit Pater. Unde dicitur ad principem Tyri: *Tu es signaculum similitudinis* (Ezech. xxviii, 12). Filius quoque prodigus cum stola recepit annulum (Luc. xv), et calcamenta, et gemmas in fronte pendentes, quibus nostra ora decorantur. De cujus capitis ornamento, et in psalmo legimus: *Sicut unguentum in capite, quod descendit in barbam, barbam Aaron* (Ps. cxxxii, 1).

B Quae omnia licet LXX Interpretes, Aquila, et Symmachus, ac Theodotio diversis modis interpretentur, nos ut potuimus vel de Hebraeo, vel de ipsorum translatione texuimus: nec volumus diutius in singulis immorari, 62 ne frivola sit expositio, et prudenti lectori fastidium faciat.

(Vers. 22.) *Et mutatoria, et pallia, et linteamina.* Pro ^b linteamina, LXX perspicua laconica, interpretati sunt: volentes tenuissimas significare vestes, quibus Lacedaemoniorum, qui fuerunt ad bella promptissimi, et austerioris vitae, corpora tegebantur: quamquam Laconica, nec Hebraicum habeat, nec ullus alius interpretum. Mutatoria autem et pallia, quae significantius Symmachus transtulit ^c ἀνὰ ὁδοῦ, ornamenta sunt vestium muliebrum, quibus humeri et pectora proteguntur. Mutatoria juxta anagogen illa sunt, de quibus dicitur: *Ibunt de virtute in virtutem* (Ps. lxxxiii, 8); et linteamina, ut loti in Domino deliciis perfruamur, secundum illud, quo in Psalmis scriptum est: *Torrente voluptatis tuae potabis eos* (Ps. xxxv, 9). Haec autem omnia perdidit filia Sion, quia ambulaverunt extento collo, et oculorum nutibus superbiam gestierunt: putantes suae esse potentiae quod habebant, et non Domini gratiae.

(Vers. 23.) *Et acus, et specula, et sindones, et vittas, et theristra.* Habent acus mulieres, quibus ornamentorum crinium compago retinetur, ne laxius fluant, et in sparsos dissipentur capillos. Habent et specula, quibus considerant vultum suum, et si quid deesse viderint, addunt ornatui. Habent sindones, quae vocantur amictoria: et vittas, quibus crines ligantur, quae appellantur ταυρία. Habent et theristra, quae nos pallia possumus appellare: quo obvoluta est et Rebecca. Et hodie quoque Arabiae et Mesopotamiae operiuntur feminae: quae Hebraice dicuntur ^d ארדימ, Graece θέριστρα: ab eo quod in θέραι, hoc est, in aestate et caumate corpora protegant feminarum.

pro σχῆμα est ἀσχημάτωμα.

^b Martian., Pro linteamine.

^c Idem, haud recte, ἀνὰ ὁδοῦ.

^d Ardim. Ita legunt codices mss. conformiter Hebraeo ארדימ hardidim, de quo editi libri elementum ה he quod per a legit Hieronymus, nulla fide abstulerunt. MARTIAN.

* Haec verba et pro ornatu erit ignominia temere ab imperito aliquo textui infarta arbitratus est Victorinus, eaque expunxit, quod neque in Hebraeo, neque apud LXX aut vulg. edit. sint, neque tandem in Commentario Hier. agnoscat. Nihilominus habent mss. omnes, in Graeco autem pro his est: καὶ κύριος ἀποκαλύψει τὸ σχῆμα αὐτῶν; in aliis exemplaribus

Filiæ ergo Sion propter superbiam suam perdid-
erunt acus, quibus omnium præceptorum regula
stringebatur. Perdiderunt specula, quæ obtulerunt
in Exodo manentes in foribus tabernaculi mulieres
ad luterem Domini fabricandum (Exod. xxxviii):
de quibus et apostolus Paulus loquebatur: Videmus
autem nunc per speculum in ænigmate (I Cor. xiii, 12).
Amiserunt sindones et vittas, quibus operiebant hu-
meros, et fluentem huc atque illuc animum con-
stringebant: et theristra, quo tutissimo in æstibus
tegebantur umbraculo. Hæc dicimus ne **63** omnino
tropologiam hujus loci fugere videamur. Cæterum
laboris est maximi in singulis immorari, et latam
explanationem querere.

(Vers. 24.) Et erit pro suavi odore, sætor: et pro
zona, funiculus. Fœlere peccata pœnitens loquitur: B
Putruerunt et corruptæ sunt cicatrices meæ a facie in-
sipientiæ meæ (Ps. xxxviii, 6). Zona accingi lumbos,
Apostolus præcepit, dicens: State accincti lumbos
vestros in veritate (Ephes. vi, 14). Et de peccatore
legimus: Funiculus peccatorum suorum unusquisque
constringitur (Prov. v, 22). Igitur pro bono odore
virtutum, filiæ Sion habebunt putredinem peccato-
rum: et pro cingulo veritatis, mendacii funiculis
ligabuntur, quos habuerunt super capita qui cum
pannis et sordibus vitam a rege Syriæ precabantur.

Et pro fascia pectorali cilicium. Pro fascia pecto-
rali, quam interpretatus est Symmachus, LXX tuni-
cam μεσοποπύραν, id est, clavatam^b purpura trans-
tulerunt: quod Aquila cingulum exultationis expres-
sit. Theodotio ipsum verbum Hebraicum פתחיל
(פתחיל) posuit, quod genus ornamenti muliebris
est. Fascia pectus tegit, et eum possidet locum in
feminis, quem Rationale in Pontificibus. De hac fas-
cia pectorali, et Jeremias mystico sermone dicebat:
Si oblivisci potest sponsa ornatus sui, aut virgo fas-
ciæ pectoralis suæ, et ego obliviscar tui, dicit Dominus
(Jer. ii, 32). Virgo, qualem exhibere nos cupit
Apostolus Christo (II Cor. ii), quamdiu non cor-
rumpitur in Ægypto, nec franguntur mamillæ
ejus, quæ pectorali fascia colligatæ sunt, jungitur
sponso: et cum quotidie virtutum filios generet,
nequaquam virgo esse desistit. Quod si aliquando
divaricaverit pedes omni transeunti, et secuta fuerit
amatores suos: et juxta Osee vaticinium, sepserit
Dominus vias ejus, et intercluserit semitas, rever-
tetur ad virum suum priorem, et audiet: Exue te
vestimentis luctus, et induere vestibus gloriæ tuæ
(Ose ii).

^a Vatic. contrario sensu, vitam regi Syriæ. — Regi
Syriæ precabantur. Addunt hoc loco Erasmus et
Marianus: Et pro crispante crine calvitium, et sub-
jungunt hanc expositionem: Pro continuis, longis et
ascendentibus orationibus, quæ per crines significan-
tur, habuerunt calvitium, mentem undique obscuram
et ad tacendum ab orationibus firmatam. Hujus porro
Glossematis nullum exstat vestigium in exemplaribus
mss. nec satis redolet stylum Hieronymianum.

MARTIAN.

^b Vitiose hactenus editi, quin etiam mss. clavatum
purpuram pro purpura, quod ex ingenio restituimus,

(Vers. 25.) Pulcherrimi quoque viri tui gladio ca-
dent: et sortes tui in prælio. Pro pulcherrimis viris,
LXX interpretati sunt, et filius tuus pulcherrimus,
quem diligis, gladio cadet. Quod si de animæ statu
intelligimus, quæ post virtutes peccaverit, pulcher-
rimum filium ejus, bona **64** accipiamus opera, quæ
hostili gladio conciderunt: et fortes quoque periisse
in prælio, quia justitia justus non liberabit eum in qua-
cumque die aberraverit (Ezech. xxxiii, 12). Sin autem
sequamur historiam, ex his sermonibus docebimur,
non de mulieribus prophetæ esse sermonem, quarum
viri in prælio corruerunt: sed de urbibus Ju-
dææ, quas filias Sion appellavit, et quarum bellato-
res ceciderunt in certamine. Denique de eadem Sion
sequens versiculus loquitur.

(Vers. 26.) Et mœrebunt atque lugebunt portæ ejus,
et ipsa urbs desolata sedebit in terra. Quod usque
hodie oculis cernimus. Facilis secundum tropolo-
giam interpretatio est, quod quicumque locum de-
derit diabolo, et non omni custodia servaverit cor
suum, lugeant portæ ejus: et absente sponso, sem-
per in luctu sit, ac de excelsis corruens, in terræ
pulvere sedeat.

(Cap. IV. — Vers. 1.) Et apprehendent septem mu-
lieres virum unum in die illa, dicentes: Panem nostrum
comedemus, et vestimentis nostris operiemur, tantum-
modo invocetur nomen tuum super nos: aufer oppro-
brium nostrum. Cum pulcherrimi urbis Jerusalem
gladio ceciderint, et sortes perierint in prælio; et
mœruerint, luxerintque portæ ejus; et ipsa fuerit
desolata ob nimiam hominum raritatem, interfectis
bellatoribus, septem mulieres apprehendent unum vi-
rum, cupientes habere semen in Sion, et domesticos
in Jerusalem: cibum et vestimentum se habere di-
centes: tantum ne absque marito esse videantur, et
subjacere illi maledicto, quod scriptum est: Male-
dicta sterilis, et quæ non facit semen in Israel (Drut.
vii). Zacharias quoque huic congruit sensui: In die-
bus illis apprehendent decem homines ex omnibus lin-
guis gentium simbriam viri Judæi dicentes: Ibimus vo-
biscum, audivimus enim quoniam Deus vobiscum est
(Zach. viii, 23). Septenarius et denarius numerus
propter sabbatum, et decem præcepta legis, Judæis
familiaris est: et ideo hoc frequenter abutuntur: li-
cet juxta Hebræi sermonis ambiguitatem, qui ver-
bum SABA (שבע), nunc septem, nunc plures, nunc
juramentum interpretantur, possit in hoc loco non
septem significare, **65** sed plures. Hoc secundum lit-
teram. Cæterum in adventu Domini Salvatoris, sep-

cogente recto sensu; nam clavare vestem purpura,
et vestem clavis purpureis intertextam, Græce με-
σοποπύραν, dicebant veteres; minime vero clavare
purpuram.

^c Duo mss. Vatic. et Palat. exuere vestimen-
tis, etc.

^d Voces et ipsa urbs in Hebr. aut Hieron. version,
non sunt.

^e Palat. quo scriptum est. De hoc autem Scripturæ
textu vide quæ ad epist. secundam Paschalem anno-
tamus.

heres, id est, septem gratiae Spiritus sancti, A
is in consequentibus idem Propheta dicturus
et virga de radice Jesse, et flos de radice ejus
et : et requiescet super eum spiritus Domini,
sapientiae et intellectus, spiritus consilii et for-
tis, spiritus scientiae et pietatis : et implebit eum
timoris Domini (Isa. xl, 1, 2) ; apprehendent
quem multo tempore desideraverant, quia
alium potuerant invenire, in quo aeterna sta-
quiescerent. Unde et Joannes Baptista refert
gelio : Et qui misit me, ipse mihi dixit : Su-
um videris Spiritum sanctum descendente et
in eo, ipse est (Joan. i, 33). In Zacharia
legimus super lapidem unum septem oculos,
eo aureo candelabro septem lucernas, et se-
ptusoria, ac duas olivas ex utraque parte
is, firma radice fundatas (Zach. iii). Quod au-
tem sancti Spiritus cuncta possideat, exposi-
tion indiget Sed quia in hominibus semper
tur opprobrium, nullo vivente, ut Spiritus
bona posebant : propterea Jesu nomen sibi
Invocari, ut quod in Lege imperfectum erat,
gelio compleatur.

. 2, 3.) In die illa erit germen Domini in ma-
tia et in gloria : et fructus terrae sublimis, et
o his qui salvati fuerint de Israel. Et erit, om-
relictus fuerit in Sion, et residuus in Jerusa-
nactus vocabitur, omnis qui scriptus est in vita
alem. Cum filiae Sion propter superbiam om-
natum perdiderint : et mueruerint luxerint-
tae ejus, et ipsa desolata a conciderit, om-
bellatores ejus perierint in praelio, in tantum
ae mulieres unum virum habere vix possint :
ietur germen nominis christiani, et terra da-
tum aum : et exultatio erit his qui de Israel
fuerint, de quibus et supra dictum est : Nisi
is sabaoth reliquisset nobis semen, quasi Sodo-
mus, et similes Gomorrae fuissetis (Isa. i, 9).
a quod non omnis Israel salvetur, sed reli-
opuli Sion, et residuus in Jerusalem : omnis
iptus est, in vita in Jerusalem, quibus et Do-
luquebatur : Gaudete, quoniam nomina vestra
sunt in caelis (Luc. x, 20). 66 Significat autem
lus et eos qui per Apostolos crediderunt.

ra. 4.) Cum abluerit Dominus sordes filiarum
et sanguinem Jerusalem lavabit de medio ejus in
judicii et spiritu combustionis. Tunc salvabun-
quae de Israel, quando in baptismo Salva-
tis fuerint peccata dimissa, et ille sanguis
e, quem super se errans populus imprecatus
anguis ejus super nos, et super filios nostros
(xxvii, 25). Unde supra legimus : Cum exten-
manus, non exaudiam vos : manus enim vestrae
ne plenae sunt (Isa. i, 15, 16). Et postea eos ad
ntiam provocans infert : Lavamini, mundi es-
tuota quod sordes filiarum Sion laverit spiritu
ictorius ait, Constat ex textu et commentario
precedentis capitis esse legendum consederit.
lus recte penes Marian., aliquantum turbentur.

judicii, sanguinem autem Jerusalem, spiritu com-
bustionis. Quod enim leve est, lavatur : quod gravius,
exuritur. De quo iudicii spiritu, et spiritu combus-
tionis Joannes Baptista in Evangelio loquebatur : Ego
baptizo vos in aqua, qui autem post me venit, ipse vos
baptizabit in Spiritu Sancto, et igni (Matth. iii, 11).
Ex quo discimus, quod homo tantum aquam tri-
buat : Deus autem Spiritum sanctum, quo et sordes
abluuntur, et sanguinis peccata purgantur.

(Vers. 5.) Et creabit (al. creavit) Dominus super
omnem locum montis Sion, et ubi invocatus est, nu-
bem per diem, et funum et splendorem ignis flammantis
in nocte. In Christo enim nova creatura est, de
qua alibi legimus : Vetera transierunt : ecce facta sunt
omnia nova (II Cor. v, 17). Pro quo LXX transtule-
runt : Et veniet, et erit omnis locus montis Sion, et
omnia quae in circuitu ejus sunt, proteget nubes per
diem, et lumen ignis flammantis in nocte. Quis autem
veniet nisi ille, de quo scriptum est : Veniet ex Sion
qui liberet (Isa. lxx, 20, juxta LXX). Et de quo alius
propheta commemorat : Adhuc puerulum modicum,
qui venturus est veniet, et non tardabit (Abac. ii, 3).
Cum ille venerit, reddetur populo felicitas pristina,
quam aliquando habuere in eremo ; praecedente Do-
mino eos per diem in columna nubis, et per noctem
in columna ignis (Exod. xiii) : ut nec in prosperis,
nec in adversis aliquando turbentur. Quod et in
psalmo dicitur : Per diem sol non uret te, neque luna
per noctem (Ps. cxx, 6). Fumus autem in hoc loco
non errorem et ignorantiam, sed gloriam significat,
juxta illud quod in hoc eodem propheta, secundum
quorundam opinionem, lecturi 67 sumus (Infra
c. 6) : Et domus impleta est fumo. Et in Joel de gratia
Spiritus sancti, quae descendit super apostolos,
dicitur : Effundam de spiritu meo, et prophetabunt
(Joel. ii). Et, Dubo prodigiis in caelo sursum, et signa
in terra deorsum, sanguinem et ignem et vaporem fumi
(Act. ii, 17). Id ipsum significare puto et illud in
Psalmis : Qui tangit montes, et e fumigabunt (Ps.
ciii, 32).

(Vers. 6.) Super omnem autem gloriam protectio.
Et tabernaculum erit in umbraculum diei ab aestu, et
in securitatem, et in absconsionem a turbine et a plu-
ria. Hunc locum Judaei ad Antichristum referunt,
quem per turbinem et tempestatem significari asti-
mant, quando eos Dominus a potentissimo adver-
sario defensurus sit. Nos autem omnia referamus
ad primum adventum Christi, de quo et in psalmis
legimus : Protexit me in abscondito tabernaculi sui : in
petra exaltavit me (Psal. xxvi, 9, 10) : super quam
fundata Ecclesia nulla tempestate concutitur, nullo
turbine ventisque subvertitur. Plurimi Judaeorum et
haec et universa, quibus ista sociata sunt, super
Babylonia captivitate et reditu in Jerusalem sub
Zorobabel et Ezra et Neemia intelligunt.

(Cap. V. — Vers. 1.) Cantabo nunc dilecto meo

e Navit Victor. in instanti sumigant, juxta LXX,
καταφύγεται.

canticum patruelis mei, vineæ suæ. Cantat propheta carmen lamentabile populo Israel, quod composuit ille, de quo scriptum est in Evangelio: Cum autem vidisset eam (haud dubium quia Jerusalem) fleuit super eam, et dixit: Si scires et tu quæ ad pacem sunt tibi, quoniam venient dies super te, et circumdabunt tibi inimici tui munitiones, et vallabunt te, et prosternebant te, et filios tuos (Luc. xix, 41 et seqq.). Et rursum: Quoties volui congregare filios tuos, sicut gallina congregat pullos sub alas^a suas, et noluisti? Ecce dimittetur vobis domus vestra deserta (Matth. xxiii, 37, 38): cui simile est hoc quod nunc in isto carmine dicitur: Dimittam vineam meam. Quod autem Christus dicatur dilectus atque charissimus, quem Aquila πατράδελφον interpretatus est, patruum, vel patrualem, quadragesimi quarti psalmi nos inscriptio docet: Canticum pro dilecto. Et vox Dei Patris in Evangelio: Hic est Filius meus dilectus, in quo mihi complacui (Matth. iii, 17). Et in sexagesimo septimo psalmo legimus: Dominus dabit verbum evangelizantibus virtute multa. Rex virtutum dilecti (Ps. lxxvii, 12, 13). Hic ergo dilectus carmen lugubre fecit vineæ suæ, quod ego cantabo dilecto atque miserabili populo meo. Vel certe ita intelligendum: Cantabo Omnipotenti Deo Patri canticum Christi, qui est patruelis meus, hoc est, ex eadem mecum gente generatus. Quod autem vinea Dei appelletur populus Israel, et in fine hujus cantici legimus: Vineam Domini exercituum, domus est Israel, et vir Juda germen laudabile ejus. Et in septuagesimo nono psalmo (Vers. 9): Vineam de Egypto transtulisti, eiecisti gentes, et plantasti eam. In Evangelio quoque pene eisdem verbis, quibus Propheta nunc loquitur, Dominus textit parabolam: Homo quidam erat putrefactum, qui plantavit vineam, et maceriam illi circumdedit: et fodit in ea torcular, et edificavit turrim, et locavit eam agricolis, etc. (Matth. xxi, 33). Et in Jeremia legimus: Ego plantavi te vineam fructiferam, totam veram: quomodo conversa es in amaritudinem, vinea aliena (Jerem. ii, 21)? Itaque Jerusalem, ut diximus, plangitur: et sermone prophetico illius ruina cantatur. Porro Ecclesie, et populo quondam gentium, aliud carmen est editum, de quo in psalmis legimus: Cantate Domino, omnis terra, annuntiate diem ex die salutare ejus. Annuntiate in gentibus gloriam illius in omnibus populis mirabilia ejus (Ps. xcvi, 2, 3). Et rursum: Cantate Domino canticum novum, quia mirabilia fecit. Ostendit Dominus salutare suum, in conspectu gentium revelavit justitiam suam (Ps. xcvi, 1, 2).

Vinea facta est dilecto meo in cornu filio olei. Hoc juxta Hebraicum Theodotio et Aquila transtulerunt: Symmachus autem more suo manifestius: Vineam factam dilecto meo in cornu in medio olivarum. Por-

ro LXX sensum magis quam verbum interpretantur: Vinea facta est dilecto meo in cornu, pingui, sive uberi, πῶν enim utrumque significat. Et revera nihil terra Repromissionis pinguius non montana quæque atque deserta, sed omnia latitudinem consideres, a rivo Egypti usque ad flumen magnum Euphratem contra Orientem septentrionalem plagam usque ad Taurum et Zephyrium Cilicie: quod mari imminet. Vinea autem regnum significare, et potentiam sæpius, ut est illud in Evangelio: Suscitavit cornu nostrum in domo David pueri sui (Luc. i, 69). In te inimicos nostros cornu ventilabimus (Ps. xlii, 7). Et in Zacharia quatuor cornua quatuor tissima regna demonstrant (Zach. i). Hebraei locum ita edisserunt: Vinea Christo plantata in cornu, id est, in forti loco atque sublimi, appellatur filius olei, vel quod indiget Dei cordia, et ejus sustentetur auxilio: vel quod gentibus clarum Dei notitiæ lumen præbuerit.

(Vers. 2.) Et sepsit eam, et lapides elegit et et plantavit vineam Sorec, et edificavit turrim in medio ejus, et torcular exstruxit in ea. Per metaphoram ut prius diximus, vineæ, describit populum, quem sepsit Angelorum auxilio. Et elegit ex eo, vel idola, vel omnia quæ Dei poterant impedire. Et plantavit eam vineam quam solus Symmachus electam interpretatur non verbum e verbo, ut mihi videtur, expressit sed sensum qui tenetur in verbo. Aiunt enim Hebraei, Sorec genus esse vitis optimæ, quod fructus faciat atque perpetuos. Denique Sorec busdam καλλικαρπος interpretatur: quod nos cherrimos fructus vertere possumus. Edificavit que turrim in medio ejus, templum videlicet civitate: et torcular exstruxit in ea, quod altare significari putant. Sicut enim ad torculara uva comportantur atque calcantur, ut exprimat vinum, sic altare omnis populi fructus, et immolatas hostias devorat: juxta quod de Benjamin, in cujus tribu templum altare, legimus: Benjamin lupus rapax, mandet: et ad vespertinam dabis escam (Gen. xlix, 10). Cuncta quæ dicuntur de vinea, possunt etiam humanæ referri statum, quæ a Deo plantata bona, non uvas attulerit, sed labruscas; et ea sit tradita bestiis conculcanda: nec divinum brem susceperit doctrinarum; quia præterius contempserit.

Et exspectavi, ut faceret uvas, et fecit labrum Pro labruscis, quas nos vertimus, in Hebraeo est בושם (בושם): quod Aquila interpretatur, σαπρία, id est, fructus pessimos: Symmachus ἀτελής, hoc est, imperfectos: LXX et Ti-

^a Expungit Victor. suas, ad fidem alior. mss.

^b In Vatican. meo hic atque infra constanter consideratur.

^c Σαπρία. Manuscripti codices habent hic metathesin π et ρ, scribunt enim antiqui notarii σαπρία.

Apud Athen. l. i, σαπρία est nomen cujusdam quod conditur herbis in eo putrescentibus setis cescentibus, odoremque illarum ex marcibus concipiens. MARTIAN.

tio spinas : quibus Judæi Dominum coronaverunt. Illi enim expectante, ut vindemix tempore deferrent **70** uvas ad torcularia, pro quibus octavus et octogesimus tertius psalmus habent titulos, isti se curis et vitis sæculi demergentes, quæ in Evangelio (Marc. iv) spinæ interpretantur, blasphemiarum stimulos obtulerunt. Puto autem melius esse, *Busim* labruscas, quam spinas intelligi, ut ceptæ translationis similitudo servetur. Unde et Salvator dicit in Evangelio : Numquid colligunt de spinis uvas, aut de tribulis ficus (Matth. vii, 16).

(Vers. 5, 6.) Nunc ^a ergo habitatores Jerusalem, et viri Juda judicate inter me et vineam meam : quid est quod ultra debui facere vineæ meæ et non fecerim ei? An quod expectavi ut faceret uvas, et fecit labruscas? Feci, inquit, universa quæ debui, plantavi vineam in loco uberrimo, circumdedi maceriam, elegi lapides, et flagella ejus hastilibus calamisque subrexi : vitis quoque ipsa non fuit una de pluribus, sed electa et ἀλλότριστος. Edificavi firmissimam turrim, in qua fruges recondere, et de qua insidiantes frugibus bestias contemplerer. Extruxi torcular, ut in eodem potissimum loco premerentur uvæ, et vinum funderent. Quia hæc igitur feci, quæ facere debui, respondeant mihi habitatores Jerusalem et Judæ : Immo judicent inter me et vineam meam, quid est quod facere debui, et non fecerim? Et illis tacentibus, sibi ipse respondet : Nisi forte in hoc erravi, quod pro labore meo expectavi, ut uvas faceret, non labruscas, quas inculca ac deserta vinea afferre consuevit. Tale quid et Nathan Propheta ad David missus loquitur (II Reg. xii), et interrogat eum per parabolam, ut dum de alio judicat, de se promat sententiam. Ergo et hic populus interrogatur quasi de vinea, ut contra se ipse respondeat. Hunc locum in Evangelio plenius Salvator exequitur (Matth. xxi), et quod hic prætermissum est, Scribas et Phariseos interrogat. In Isaia enim nihil dictum est de agricolis, nec quæ passuri sint indicatur; sed tantum de vinea sermo est : ibi autem quasi alia sit vinea et alii agricolæ, sic de populo loquitur et magistris, ut malos male perdat, et vineam aliis agricolis locet; significans apostolos et eos qui apostolis successuri sunt. Nec vero τρωλογία est, ut plerique existimant in eo quod ait : An quod expectavi, ut faceret uvas, et fecit labruscas? Supra enim apud se **71** tacitus loquitur, hic autem quod cogitaverat, ^b alios interrogat.

(Vers. 5, 6.) Et nunc ostendam vobis quid ego faciam vineæ meæ : Auferam sepe ejus, et erit in dirptionem : diruam maceriam ejus, et erit in conculcationem. Et ponam eam desertam : non putabitur, et non fodietur : et ascendent ^c super eam vepres et spinæ. Provocavi, inquit, vos supra, o habitatores Jerusalem, et viri tribus Judæ, ut judicaretis inter me et vineam meam, et interrogavi, ut diceretis

A quid debuerim facere quod non fecerim. Et quia juxta Evangelicam parabolam non vultis respondere quod sciscitor, ego mihi respondebo ipse pro vobis, indicans quid facturus sim : Quoniam feci vineæ meæ cuncta quæ debui, et pro uvis attulit labruscas, auferam universa quæ dederam. Tollam angelorum auxilia, de quibus in psalmis scriptum est : Circumdatus Angelus Domini in circuitu timentium eum, et liberabit eos (Ps. xxxiii, 8) : et diripietur ab adversariis. Destruam muros, et inimicis gentibus subiacebit, eritque deserta et non putabitur in æternum, nec fodietur, ut redigatur in vepres : et ascendent in ea spinæ. Hæc autem sub metaphora vineæ, de Jerusalem atque Judææ dicuntur solitudine, quod plerique Judæorum putant sub Babylonis accidis : quod et nos ex parte factum negare non possumus. Sed quia sequitur : Et nubibus mandabo, ne pluant super eam imbrem, hoc in illa captivitate intelligi non potest. Siquidem et Jeremias capta jam urbe prophetauit in populo : et Ezechiel, Daniel quoque et tres pueri, vel prophetasse, vel mirabilia signa etiam in captivitate fecisse narrantur : et postea Aggæus et Zacharias futura dixerunt in consolationem populi servientis. Tollitur autem Dei auxilium ab his qui indigni sunt : ut quia non senserant Deum per beneficia, sentiant per supplicia. Vel ideo truculenta quædam et aspera comminatur, ut conversi ad poenitentiam, imminetia tormenta devitent. Verbum Hebraicum סאית (saith) omnes voce simili spinas interpretati sunt. Si ergo Saith in præsentis loco spinæ dicuntur juxta Aquilam et Theodotionem et LXX, respondeant quomodo supra *Busim* non labruscas, sed spinas transtulerunt.

Et nubibus mandabo ne pluant super eam imbrem. Istæ sunt nubes quas eduxit **72** Dominus ab extremo terræ, de quibus et in psalmo legimus : Veritas tua usque ad nubes (Ps. xxxv, 6). Hæ nubes, quoniam sub Elia omnes idololatæ erant, tribus annis et sex mensibus super terram Israel non pluerunt (III Reg. xviii). Quod quidem non solum de prophetis, sed de apostolis possumus intelligere, quod post passionem Domini, nec prophetas, nec apostolos habuerunt Judæi, ne pro uvis afferrent spinas, sed pro sterilitate et ariditate sua precarentur eum, qui potest imbres præbere virtutum. Unde et in Levitico loquitur ad eos : Ponam cælum vobis ferreum, et terram æneam (Levit. xxvi, 19). Et in Deuteronomio : Erit cælum super caput tuum æneum, et terra subter te ferrea (Deut. xxviii, 23, 24). Et rursum, Dabit Dominus pluviam terræ tuæ. ^d Et, Cinis de cælo descendet super te, donec eradicet te, et deleat; quia terra quæ frequenter super se venientem suscipit pluviam, et non facit segetem, sed spinas et tribulos, reproba est et maledictionis proxima, cujus finis combustio est.

(Vers. 7.) Vineam autem Domini exercituum domus

^a Idem Vatic., Nunc ergo habitatores et viri Juda, absque Jerusalem nomine.

^b Vatic., in recto, alius.

^c Desideratur in Vatic. super eam.

^d Addit Victor. et pulverem, ex Græco κοινοπρον, atque Hebraico פאם.

Israel est : et viri Juda germen delectabile ejus. Id est, *Agrum agro copulatis usque ad terminum loci : Numquid habitabit soli vos super terram ?* Pro eo quod nos diximus, *usque ad terminum loci*, LXX transtulerunt, *aut auferatis proximo : Symmachus et Theodosius : donec deficiat, vel non sit locus ; ut deficiente terra, nequaquam saturetur avaritia.* Quod quidem et generaliter adversum omnes, quibus nihil satis est, dictum puto : et specialiter contra vineam Domini, quæ pro uvis fecit labruscas, id est, pro iudicio iniquitatem, et pro justitia clamorem. **74** Quæ est enim rabies, cum tecta et agri ad depellendos imbres, et ad serendas [At. cerendas] fruges haberi debeant, ea habere cupere, in quibus cunctis habitare non possis, et quæ colere non sufficiat : alteriusque necessitatem, tuum facere voluptatem ? Juxta tropologiam contra hæreticos quidam hoc dictum arbitrantur : qui cum moverent pedes suos de Oriente, veniunt in campum *Sennaar*, qui interpretatur *excussio dentium* : et ædificant civitatem confusionis, turrimque superbiæ, et audiunt sub verbis aliis : *Audite hæc, duces domus Jacob, et residui domus Israel, qui abominamini iudicium, et omnia recta pervertitis, qui ædificatis Sion in sanguinibus, et Jerusalem in iniquitate (Mich. iii, 9, 10).* Isti domos domibus, id est, dogmata conjungunt dogmatibus ; quibus dicitur per Michæam, *Nolite ædificare in domo derisum (Mich. iii), ne supra fundamentum Christi, quod apostolus Paulus posuit (I Cor. iii) et in quo debuerant ædificare aurum, argentum, lapides pretiosos : e contrario ædificent ligna, fenum, stipulam, quorum finis incendium est.* De hujusmodi domibus Salvator in Evangelio loquitur : *Omnis qui audierit verba mea, et non fecerit ea, assimilabitur viro stulto, qui ædificavit domum suam super arenam. Descendit pluvia, venerunt flumina, flaverunt venti et impleverunt in domum illam, et cecidit : et fuit ruina domus illius magna (Matth. vii, 26, 27).* Tandem autem quærant hæretici nova veteribus jungere, et eadem recentioribus immutare, donec et sensus humanus et sermo deficiat.

Et expectavi ut faceret iudicium, et ecce iniquitas : et justitiam, et ecce clamor, sive ut LXX transtulerunt, Expectavi ut faceret iudicium, et fecit iniquitatem, et non justitiam, sed clamorem. Volumus Latinis insinuare auribus quod ab Hebræis didicimus : *Judicium*, apud eos appellatur *MESPHAT* (משפט) : *iniquitas*, sive *dissipatio*, ut interpretatus est Aquila, *MESPHAA* (משפא). Rursum *justitia* dicitur *SADACA* (צדקה) : *clamor* autem appellatur *SAACA* (צעקה). Una itaque vel addita littera, vel mutata, sic verborum similitudinem temperavit, ut pro *MESPHAT*, ^a *MESPHAA* : et pro *SADACA* poneret *SAACA*, et elegantem structuram sonumque verborum, juxta Hebræam linguam redderet. Expectavit autem Deus, ut populus Judæorum faceret iudicium, id est, uvas : et fecit iniquitatem, id est, labruscas : et expectavit justitiam, ut largiorem tantorum munerum a Patre misum susciperet, et fecit clamorem, quo vociferatus est contra Dominum, et clamavit, dicens : *Tolle, tolle, crucifige talem (Joan. xix, 15).* Unde et Paulus apostolus scribit : *Omnis ira et clamor, et blasphemia auferatur a vobis cum omni malitia (Ephes. iv, 31).* Vel certe quoniam justii sanguinem fuderant, sanguis Dominicæ passionis clamabat ad Dominum : propterea clamorem pro justitia reddiderunt, juxta illud quod in Genesi legimus, *Vox sanguinis Abel fratris tui clamat ad me (Gen. iv, 10).*

(Vers. 8.) *Vox qui conjungitis domum ad domum, et*

^a Idem Vatic. pro *mesphat* diceret *mesphan*, etc.

audita sunt hæc in auribus Domini sabaoth. Non quod Propheta verba Domini audierit, sed in auribus Domini audita sint quæ Propheta dicturus est : cum consequentius sit intelligere, audisse Prophetam, quæ Dominus sit locutus. Dominus autem locutus est, quod post captivitatem, domus magnæ atque pulcherrimæ desertæ futuræ sint, non habentes habitatorem. **75** (Vers. 10.) *Decem enim jugera vinearum facient lagunculam unam, et triginta modii sementis facient modios tres.* Pro *laguncula*, quam soli LXX transtulerunt, omnes alii *batum* interpretati sunt, quod Hebraice dicitur *BETH* (בֵּת). Et pro *triginta modis*, quos nos *pro coro* posuimus, qui Hebraice dicitur

(Vers. 9.) *In auribus meis sunt hæc Domini exercituum : Nisi domus multæ desertæ fuerint, grandes et pulchræ absque habitatore.* Pro eo quod nos juxta Hebraicum vertimus, *In auribus meis sunt hæc Domini exercituum*, id est, verba quæ locutus est Dominus, adhuc resonant in auribus meis : LXX transtulerunt, *Audita sunt hæc in auribus Domini sabaoth.* Non quod

Propheta verba Domini audierit, sed in auribus Domini audita sint quæ Propheta dicturus est : cum consequentius sit intelligere, audisse Prophetam, quæ Dominus sit locutus. Dominus autem locutus est, quod post captivitatem, domus magnæ atque pulcherrimæ desertæ futuræ sint, non habentes habitatorem.

^b Vatic., *juga vinearum*.

OMER (זמר), LXX verterunt *artabas* sex: ^a quæ mensura Ægyptiaca est, et facit modios viginti. In sterilitate ergo nimia quæ sequitur captivitatem, decem jugera vinearum facient batum, id est, tres amphoras: et triginta modii seminis, id est, corus, faciet ephi, quod LXX tres *mensuras* interpretati sunt, id est, tres modios. Batus autem in liquidis speciebus dicitur, et ephi, sive epha ejusdem mensuræ in aridis. Sicut in Ezechiel juxta Hebræum legimus: *Ephi fastum, et batus justus erit vobis. Ephi et batus æqualia et unius mensuræ erunt, ut capiat decimam partem cori batus, et decimam partem ephi: juxta mensuram cori erit æqua libratio eorum* (Ezech. xlv, 10, 11). Querimus juxta anagogen, quomodo hæreticorum domus grandes et pulchræ sint, quæ cum judicii tempus advenerit, nullum habitatorem habeant. Omnis enim pompa structuraque verborum, et argumenta dialectica rediguntur ad nihili. Et quia juxta apostolum Paulum (II Cor. iii) non solum Dei ædificatio sumus, sed et agricultura, quam imitantes ^b hæretici suffodiuntur et eradicantur ab Jeremia: idcirco ubi decem jugera vinearum, sive ubi decem juga boum operantur, facient batum unum, et triginta modii sementis facient ephi (Jerem. xviii), ut de denario numero, qui in Scripturis sanctis mysticus atque perfectus est: et de tricenario, in quo prophetavit Ezechiel (Ezech. i), et Dominus baptizatus est (Luc. iii), redigantur ad ephi, qui ad comparisonem multiplicis numeri, unione constringitur. Quod autem ædificatio et agricultura referatur ad intelligentiam spiritalem, etiam alio loco Paulus apostolus docet (Ephes. iv), fundatos et radicatos in charitate credentes esse contestans. Unde et Ecclesiastes (Eccl. ii), non solum sibi ædificavit domos, sed plantavit vineas, et fecit hortos et pomaria, et insituit omnes arbores pomiferas, exstruxitque piscinas, ut irrigaret ⁷⁶ saltum. Porro hæretici imaginem tantum habentes umbræque virtutum, et non ipsam veritatem, absque fructu operum, verborum folia pollicentur. De quorum arboribus dicit Dominus: *Omnis plantatio, quam non plantavit Pater meus cælestis, eradicabitur* (Matth. xv, 13). De vinea enim Sodomorum vinea eorum, et propago eorum de Gomorra: Uva eorum, uva fellis, et latrus amaritudinis eis, furor draconum vinum eorum, et furor aspidum insanabilis (Deut. xxxii, 32, seqq.).

(Vers. 11, 12.) *Væ qui consurgitis mane ad ebrietatem sectandam et potandum usque ad vesperam, ut tiam æstuctis. Cithara, et lyra, tympanum, et tibia, vinum in convivis vestris: et opus Domini non respiciatis, nec opera manuum ejus consideratis.* Pro ebrietate, quam Aquila est interpretatus et Symmachus, LXX ipsum Hebræum posuerunt *SICERAM* (שכר), quod omnem significat potionem, quæ inebriare potest, et statum mentis evertere. Arguit autem juxta consequentiam cœptæ explanationis agricolas vineæ, qui

imminente sterilitate, et vicino incendio, quo vepres et spinæ sunt comburendæ, luxuriæ se et voluptatibus tradiderunt: non solum invescendo et bibendo; sed in aurium quoque oblectatione, et in diversis musicæ artis generibus. Qui cum ista faciunt, opus Domini non respiciunt, nec considerant quæ ventura sint. Abutamur hoc testimonio adversum principes Ecclesiæ, qui de mane consurgunt ad sectandam siceram, et bibendum usque ad vesperam: de quibus in alio loco dicitur: *Væ tibi civitas, cujus rex juvenis est, et principes tui mane comedunt* (Eccl. x, 16). Qui deliciis occupati, ex creaturis non intelligunt Creatorem, nec considerant opera manuum ejus, de quibus legimus: *Verbo Domini cæli firmati sunt, et spiritu oris ejus omnis virtus eorum* (Ps. xxxii, 6). Potest juxta altiore intelligentiam, omnis animæ perturbatio ebrietas appellari, quæ concipitur de vino furoris draconum, et de veneno aspidum insanabili, quod nonnulli bibunt ab adolescentia usque ad senectutem, hoc est, de mane usque ad vesperam (Deut. xxxii). Alii vero hora tertia, sexta, vel nona, et undecima suscitantur de convivio, et dicitur ad eos: *Expergiscimini qui ebrii ⁷⁷ estis a vino.* Super hoc vinum, et super hujusmodi uvæ ac vineas pluit Dominus sulphur et ignem a Domino: et quicumque ex earum vino biberit, æstuat atque comburitur. Requirit citharam et psalterium, cujus repertor est Jubal, de Cain stirpe generatus (Gen. iv), nec audit Dominum dicentem ad Aaron: *Vinum et siceram non bibetis tu et filii tui, quando ingredimini in tabernaculum testimonii, aut acceditis ad altare* (Lev. x, 8). Has citharas, et lyras, tympanumque, et tibias rex Babylonius habuit, quibus consonantibus, universarum gentium populi prosternebantur in terram, et adorabant auream statuam (Dan. iii). Quod autem primum tempus humanæ sapientiæ, quando egredimur pueritiam, et ad rationalem venimus ætatem, mane in Scripturis intelligatur, multa testimonia docere nos poterunt: de quibus exempli causa ponenda sunt pauca: *Mane mittebam Prophetas*; et: *Mane exaudies orationem meam. Mane assuetam tibi, et videbo* (Ps. v, 4, 5); et: *De nocte surget spiritus meus* (Ps. lxxii, 1); et: *Deus, Deus meus, ad te de luce vigilo* (Ps. c, 8); et: *In matutinis interficiebam omnes peccatores terræ, ut disperderem de civitate Domini omnes qui operantur iniquitatem* (Ps. xxix, 7); et in alio loco: *Ad vesperam demorabitur fletus, et ad matutinum lætitia, et cætera his similia.* Consurgimus autem de mane, quando vitia relinquimus in pueritia, et dicere possumus: *Peccata juventutis meæ et ignorantia ne memineris* (Psal. xxiv, 7). Ortoque nobis sole justitiæ, fugantur tenebræ, et statim interficimus omnes cogitationes, quæ ad peccata nos provocant, et de civitate mentis nostræ illos disperdimus peccatores, de quibus Salvator loquitur: *De corde exeunt cogitationes*

Acharn. Act. i, sc. 2, p. 375.

^b In Vatic., quam amittentes hæretici, etc.

^a Epiph. de Pond. et mensur.: 'Ἀράβη τοῦτο τὸ μέτρον παρ' Αἰγυπτίους ἐκλήθη. Artaba hæc mensura ab Ægyptiis appellatur. Sic scholiastes Aristophanis ad

malæ, homicidia, adulteria, fornicationes, furta, falsa testimonia, blasphemiarum (Matth. xv, 19), et reliqua. Infelicissimi autem sunt qui de mane usque ad vespem ebrietate, gula et diversis voluptatibus occupati, non intelligunt in se opera Domini, nec considerant cur creati sunt.

(Vers. 13.) *Propterea ductus est captivus populus meus, quia non habuit scientiam: et nobiles ejus interierunt fame, et multitudo ejus siti exaruit.* ^a Hæc juxta litteram 78 accidisse populo Judæorum sub Vespasiano et Tito Romanis principibus, tam Græca quam Latina narrat historia. Quod quidem et spiritualiter hodie quoque patiuntur, sustinentes non famem panis, neque sitim aquæ, sed famem audiendi sermonis Dei: quia nec respexerunt opus Domini, nec consideraverunt opera manuum ejus, neque habuerunt ejus scientiam, qui semper locutus est per Prophetas (Amos. viii). Unde et in Psalmis dicitur de eis: *Convertentur ad vespem, et famem patientur ut canes, et circuibunt civitatem* (Ps. lvi, 16). Quod autem omnis sermo doctrinæ, panis appelletur et aqua, illud docet Evangelicum: *Non in solo pane vivit homo, sed in omni verbo quod egreditur de ore Dei* (Luc. iv, 4): *Et, Quicumque biberit de aqua, quam dederò ei, non sitiet in æternum* (Joan. iv, 13). Et in psalmo dicitur: *Super aquas refectionis educavit me* (Ps. xlii, 2). Unde et Dominus non vult esurientes in eremo dimittere, ne lassentur; et corruant, et interficiantur fame (Matth. xv). Et de justo viro dicitur: *Juvenis fui, et senui, et non vidi justum derelictum, nec semen ejus querens panem* (Ps. cxvi, 25). Quidam hoc quod dicitur: *Captivus ductus est populus meus, quia non habuit scientiam: et nobiles ejus interierunt fame, et multitudo ejus siti exaruit*, generaliter de inferis, et gehenna interpretari volunt, in qua puniuntur omnes qui Dei non habuerint scientiam.

(Vers. 14, 15.) *Propterea dilatavit infernus animam suam, et aperuit os suum absque ullo termino, et descendit fortes ejus, et populus ejus, et sublimes gloriosusque ejus ad eum. Et incurvabitur homo, et humiliabitur vir, et oculi sublimium deprimentur.* Qui surrexerunt mane ad sectandam siceram, et permanserunt in ebrietate usque ad vespem, et voluptate ac deliciis occupati, opus Domini respicere noluerunt, nec opera manuum ejus contemplati sunt, propterea ducti sunt in captivitatem, quia non habuerunt scientiam Filii Dei, dicente ipso ad eos, *Nec me scitis, nec qui me misit* (Joan. viii, 19), et in ipsa captivitate fame perierunt, ac aruerunt siti. Unde infernus et mors dilatavit animam suam, et aperuit os suum, et absque ullo numero, et satietate devoravit in perpetuum puniendos: 79 ita ut principes et populus, et sublimes gloriosusque terræ Judæe descenderent ad eum, et humiliaretur omnis superbia, et oculi sublimium deprimerentur, intelligentium se

esse mortales; et cuncta rebus expleta, quæ ventura per Prophetas Dominus nuntiavit. Infernus autem animam habere dicitur, non quod animal sit, juxta errorem quorundam; sed quod verbis humanæ consuetudinis, rerum insensibilium exprimamus affectum, quod insatiabilis sit, et nunquam mortuorum multitudine compleatur. Quomodo et in manu linguæ mors dicitur (Prov. xviii), et omnipotens Deus Sabbathæ, et Neomenias Judæorum odisse loquitur animam suam (Isai. i). Quidquid de populo diximus Judæorum, tropologice referri potest ad eos qui sæculi deliciis occupati, nec respicientes opera Dei, captivi ducuntur in peccatum, et non habent scientiam Dei: et ideo fame et siti pereunt bonorum operum atque virtutum, et detrahuntur in gehennam, ibique æternis cruciatibus deputati, potentiam et superbiam miseria cernunt et humilitate mutari.

(Vers. 16.) *Et exaltabitur Dominus exercituum in judicio: et Deus sanctus sanctificabitur in justitia.* Cum captivus ductus fuerit populus, quia non habuit scientiam, et interierit fame, et siti exaruerit, et dilataverit infernus animam suam: et descenderint fortes atque sublimes gloriosique in profundum, et incurvatus fuerit homo, et humiliatus vir, et receperint omnes juxta merita sua: tunc exaltabitur Dominus in judicio, cujus prius injustum videbatur esse judicium, et Deus sanctus ab omnibus sanctificabitur in justitia, ut impleatur illud quod in Evangelio dicitur: *Pater noster, qui es in cælis, sanctificetur nomen tuum* (Matth. vi, 9); et: *Pater juste, mundus te non cognovit* (Joan. xvii, 25). Unde cavere debemus ne præveniamus judicium Dei, cujus judicia magna sunt, et inenarrabilia, et de quo Apostolus loquitur: *Inscrutabilia judicia ejus, et investigabiles viæ illius* (Rom. xi, 33), donec illuminet occulta tenebrarum, et aperiat cogitationes cordium (I Cor. ii, 5), qui dicit in Evangelio: *Nolite judicare, ut non judicemini* (Matth. vii, 1). Cui sententiæ congruens Paulus apostolus præcepit: *Tu quis es qui judicas alienum servum? suo Domino stat, aut cadit. Stabit autem: potens est enim Deus statuere illum* (Rom. xiv, 4).

(Vers. 17.) *Et pascentur agni juxta ordinem suum: 80 et deserta in ubertatem versa, advenæ comedent.* Pro pascentibus agnis juxta ordinem suum, quod in bonam partem accipitur, nescio quid volentes LXX transtulerunt, *pascentur direpti quasi tauri*; pro agnis tauris intelligentes, et rursum pro advenis interpretantes agnos. Quando autem Dominus exaltatus fuerit in judicio, et sanctus in sua sanctificatus justitia, ut mali agricolæ male pereant, et exaltata cedrus securi Domini succidatur; tunc qui fuerint de agnorum numero, non hædorum, pascentur in Ecclesiæ pratis, et dicent: *Dominus pascit me, et nihil mihi deerit* (Ps. cxiii, 1); et quæ a Judæis deserta sunt, versa

^a Euseb.: ῥητῶς μὲν οὖν ἐπῆλθεν αὐτοῖς ταῦτα καθ' ἱστορίαν ἐπὶ Οὐσπασσιανοῦ καὶ Ἀδριανοῦ Ῥωμαίων αὐτοκρατόρων καὶ κατὰ δίκαν οὐκ ἀστερήθεις τοῦ λογικοῦ ἄρτου τῆς ζωῆς, ἐτι καὶ νῦν τροφῆς ἐπουρανίου τὰ ψυ-

χας λιμῶντουσι κατὰ τὴν φάσκουσαν περὶ αὐτῶν γραφήν: quæ ab Hieron. pene ad verbum Latine sunt red-dita.

in ubertatem comedit gentium populus. Hæc juxta tropologiam. Cæterum ut ordinem compleamus historie, id ipsum aliis verbis dicitur, de quo supra legimus: *Regionem vestram in conspectu vestro alieni devorant, et deserta est atque subversa a populi sexternis* (Isai. 1, 7). De toto enim orbe congregata gentium multitudo habitat in Judæa, et ejectis prioribus populis, idea ex parte cæcitas facta est domui Israel, ut subintraret plenitudo gentium (Rom. 11). Pulchreque juxta LXX direpti sunt atque vastati et ducti in captivitatem quasi tauri, de quibus Dominus dixerat: *Tauri pingues obsederunt me, ut loca tauro-rum occuparent agni.*

(Vers. 18, 19.) *Væ, qui trahitis iniquitatem in funiculis vanitatis, et quasi vinculum plaustrum peccatum. Qui dicitis: festinet et cito veniat opus ejus, ut videamus, et opproet et veniat consilium sancti Israel, et acinus illud.* Pro vinculo plaustrum, corrigiam jugi vitulæ, sive vaccæ, LXX transtulerunt. Quod autem vincula dicantur esse peccata, crebrius legimus. E quibus illud est: *Funicibus peccatorum suorum unusquisque constringitur* (Prov. 5, 22). Et Dominus arguens populum delinquentem, qui peccatis peccata sociarat, fecit flagellum de funiculis, ostendens eis quomodo domum Dei fecissent speluncam latronum (Joan. 11), et sedem orationis vertissent in domum negotiationis (Matth. 21). Conviva quoque cœnæ Dominicæ, vestem non habens nuptialem, vinculus pedibus ac manibus ejicitur in tenebras exteriores (Matth. 22). Et Dominus venit, ut his qui erant in tenebris diceret: *Exite* (Isa. 49, 9); et qui versabantur in tenebris, *revelamini* (Psalm. 135, 8). Ipse enim solvit compeditos, et illuminat cæcos: quos Jeremias victos terræ nuncupat. Nec plangit eos qui peccare cœperint, **81** statimque desierint: non est enim justus super terram qui faciat bonum, et aliquando non peccet (Eccl. 7, 2); sed qui longo funiculo peccata protraxerint. Unde et in Numeris legimus (Cap. 33), vaccam rufam, cujus cinis expiatio populi est, non aliter immolari et offerri ad altare Domini, nisi quæ terrena opera non fecerit, jugumque non traxerit, nec vinculis jugi Nabuchodonosor heritalligata. Et in hoc eodem propheta pro cingulo veritatis, filia Sion cinguntur funiculo. Achitophel quoque et Judas [quorum alter David, alter Dominum prodiderunt] fune longissimo trahentes peccata sua, perire suspensio; putantes malum conscientia præstare morte finire, et nihil esse post mortem. Quod autem juxta Hebraicum et omnes alios interpretes, appellantur funiculi vanitatis, hoc significat, quod facientibus peccatum facile textitur, et tam inane et facile est, ut araneorum fila texuntur: sed cum inde volerimus exire, solidissimis vinculis nequimur. Panstrum autem plenum oneratumque peccatis facilius intelligunt, qui meminerint scriptum in Zacharia, impietatem sedere super talentum plumbi

(Zach. 5): et Ægyptios qui gravi peccatorum sarcina premebantur, quasi plumbum in mare Rubrum esse demersos (Exod. 15). Et in alio loco peccator loquitur: *Iniquitates meæ supergressæ sunt caput meum: sicut onus grave gravatæ sunt super me* (Ps. 137, 5). Dicuntur autem hæc ad principes Judæorum, qui supra arguti sunt in avaritia atque luxuria: quod provocati a Domino ad poenitentiam, et postea ab Apostolis ejus, usque hodie perseverent in blasphemis, et ter per singulos dies in omnibus synagogis sub nomine Nazarenorum anathematizent vocabulum Christianum. Est autem sensus: *Væ vobis qui putatis diem judicii non futurum, vel non venturam captivitatem quam propheticus sermo prædicit: qui dicitis ad Prophetam: Usquequo nobis Dei minaris iram? volumus eam scire, jam veniat.* Hoc autem per ironiam loquuntur, quoniam eam non putant esse venturam, sed simulari a Propheta.

(Vers. 20.) *Væ qui dicitis malum bonum, et bonum malum: ponentes tenebras lucem, et lucem tenebras: ponentes amarum in dulce, et dulce in amarum.* Ejusdem criminis est, bonum, lucem, et dulce, contrariis vocare nominibus, cujus, **82** malum, tenebras, et amarum vocabulis appellare virtutum. Hoc contra eos qui peccatum non putant, si bono detrahant, et non æstimant esse delictum, si laudent malum. Ponunt autem Judæi bonum malum, et lucem tenebras, et dulce amarum, suscipientes Barabbam latrocinii et seditionis auctorem, et crucifigentes Jesum, qui non venerat nisi ad oves perditas domus Israel, ut salvaret quod perierat. In Barabbam intelligamus diabolum, qui cum sit nox et tenebræ, transfiguratus in Angelum lucis (Matth. 23). Unde et Apostolus loquitur: *Quæ participatio justitiæ cum iniquitate? quæ societas luci ad tenebras? qui consensus Christi et Belial* (II Cor. 6, 14, 15)? Neque enim lucerna tollenda est, et ponenda sub modio, vel sub lecto, sed supra candelabrum, ut omnibus luceat. Nec arbor malos afferens fructus, bonæ arboris est appellanda vocabulo (Matth. 7). Unde et in Genesi mystico sermone narratur, quod divideret Deus inter lucem ac tenebras, quæ in principio super abyssum ferebantur (Gen. 1). Quod autem bonus Salvator sit appellatus, ipse in Evangelio loquitur: *Pastor bonus ponit animam suam pro ovibus suis* (Joan. 10, 11). Lucem quoque esse se dicit: *Ego sum lux mundi* (Joan. 8, 12), et quotidie cœlesti pane saturati dicimus: *Gustate et videte, quam suavis est Dominus* (Ps. 34, 9). E contrario quando dicimus: *Liberanos a malo* (Matth. 6, 13); et: *Mundus in maligno positus est* (I Joan. 5, 19), diaboli cupimus insidiis liberari. Quod autem ipse tenebrarum et amaritudinis significetur nominibus, crebrius legimus. Sed et hoc possumus dicere, quod omnia contraria dogmata veritati amara sint, et sola dulcis veritas. Unde cavendum est, ne pro veritate sequamur mendacium, ne pro lumine tenebras. Mul-

* Præponit Victor. mss. exemplarium suorum ope, *Ego sum Pastor bonus*. Tertio ab hoc versu iterum præponit, et de dulcedine ipsius quotidie, etc.,

ex mss. iisdem: simulque sacram Eucharistiam quotidie confici, ex hoc loco, argumentatur, cui et alium ex Commentar. in Ezechiel. 36 apponit.

tæ enim sunt viæ quæ videntur hominibus rectæ, et novissima earum perveniunt in profundum inferni. Est quoque justus periens in iustitia sua, cui dicitur: *Ne sis justus multum (Eccl. vii, 17)*. Quas ob causas Israel repromittit se via ambulaturum regia, nec ad sinistram, nec ad dexteram declinaturum (*Deut. v*). Et ut loquar quod sentio: difficile hoc maledicto quis carere potest, cum et malis frequenter adulemur propter potentiam, et bonos despiciamus propter inopiam. Unde significantius interpretatus est Aquila: **83** *Væ qui dicit malo, bonus es, et bono, malus es (Prov. xii, 15)*. Et in hunc congruit sensum illud quod Salomon in Proverbiis loquitur: *Qui judicat justum injustum, et injustum justum, abominabilis est uterque apud Deum*. Scribæ quoque et Pharisei verba Salvatoris non recipientes, sed traditiones hominum, et aniles fabulas, fecerunt bonum malum, et malum bonum.

(Vers. 21.) *Væ qui sapientes estis in oculis vestris, et coram vobismetipsis prudentes*. Qui vobis, inquit, ipsi videmini sapientes esse, qui prudentiam sequimini, non Dei, sed hominum: et cum non recipiatis Dei virtutem Deique sapientiam, putatis vos esse sapientes (1 Cor. i). Inter sapientiam et prudentiam hoc dicunt interesse Stoici, quod sapientia rerum sit divinarum humanarumque notitia: prudentia autem tantum mortalium. Consequenter autem hæc adversum Scribas dicuntur et Phariseos, qui habentes clavem scientiæ, nec ipsi ad Christum introeunt nec alios introire permittunt (*Luc. xi*).

(Vers. 22.) *Væ qui potentes estis ad bibendum vinum, et viri fortes ad miscendam siceram*, id est ebrietatem. Quibus supra dixerat: *Væ qui consurgitis mane ad ebrietatem sectandam, et potandum usque ad vesperam, ut vino æstuetis*, de his etiam nunc loquitur: qui potentes sunt ad bibendum vinum, et viri fortes ad miscendum siceram (*Deut. xxxii*). Qui inebriati vino draconis, et veneno aspidum insanabili, virtute Domini calumniabantur. Et ipsi ebrii inebriabant populos, ut pari furore bacchantes, adversus Dominum conclamarent. Juxta tropologiam ante jam diximus: quod sacerdotes ingressuri Tabernaculum Dei, non debeant vinum bibere et siceram (*Levit. x*). Quibus nunc addimus, quod Nazareis quoque præceptum sit, qui se sanctificant Domino, ut vinum et siceram, et omne quod de uvis est, non bibant, nec comedant, ne uvam quidem passam, et acetum ex vino (*Num. vi*). Sed et in Proverbiis præcipitur: *Potentes qui iracundi sunt; vinum non bibant, ne cum biberint, obliviscantur sapientiæ*. Inter vinum et siceram juxta anagogen hoc esse arbitror, quod vinum e pluribus una perturbatio est, verbi gratia, libidinis, avaritiæ, gulæ, et invidiæ. Sicera **84** autem, id est, ebrietas, omnes in se vitiorum continet passionem, quas rectius Latino sermone perturbationes possumus dicere, quod statum mentis everiant, et ebrios faciant nescire quid agant. Qui ergo ^a præ-

sunt, plurimum debent carere vitiis, et maxime ira, quæ furori proxima est: ne quanto plus possint, tanto amplius subjectis noceant. Miscet siceram qui cum ebrietate plenus sit, ad decipiendos homines, umbras quasdam et imagines simulat se habere virtutum.

(Vers. 23.) *Qui justificatis impium pro muneribus, et justitiam justis aufertis ab eo*. Et hæc pars vitiorum est vineæ, quæ pro uvis fecit labruscas, et expectante Domino, ut faceret judicium, fecit iniquitatem, justificans impium pro muneribus, et non causas, sed dona considerans, quæ excæcant etiam oculos sapientium. Unde cavendum est, ne inebriemur vino, in quo est luxuria (*Deut. xvi, 19; Ephes. v*), et nudentur femora turpitudinis nostræ (*Gen. ii*), et adulemur impiis pro muneribus, et justitiam justis pro inopia despiciamus. Quod et in Epistola Jacobi præcipitur: ne honorantes impios divites, et despicientes sanctos pauperes, flamus iudices iniquitatis.

(Vers. 24.) *Propter hoc sicut devorat stipulam lingua ignis, et calor flammæ exurit: sic radix eorum quasi favilla erit, et germen eorum ut pulvis ascendet. Abjecerunt enim legem Domini exercituum, et sermonem sancti Israel blasphemaverunt*. Propter superiores causas superbiæ, et ebrietatis, et avaritiæ, quia pro uvis attulerunt spinas, et fenum, ligna, stipulam, arduosque vepres; ideo radix malitiæ eorum redigetur in favillam, et omnis flos et pulchritudo divitiarum et corporis pulveri comparabitur (1 Cor. iii). Non enim solum ista fecerunt, sed his gradibus pervenerunt ad blasphemiam, ut legem Domini non reciperent, et sermonem Sancti Israel blasphemarent; de quibus supra legimus: *De Sion egredietur lex, et verbum Domini de Jerusalem (Isai. ii, 3)*. Potest radix in malis cogitationibus accipi, fructus autem et germen in malis operibus atque sermonibus, ut quod in radice latet, monstretur in germine: quæ utraque Domini incendio vorabuntur. Unde et Apostolus (*Heb. xii, 15*), radicem amaritudinis malorum, sursum loquitur germinantem.

85 (Vers. 25.) *Ideo iratus est furor Domini in populum suum, et extendit manum suam super eum, et percussit eum, et conturbati sunt montes, et facta sunt morticina eorum, quasi stercus in medio platearum. In omnibus his non est aversus furor ejus: sed adhuc manus ejus extenta: Quoniam abjecerunt legem Domini exercituum, quam se daturum per Jeremiam Dominus pollicetur, dicens: Ecce dies veniunt, dicit Dominus, et seriam domui Israel, et domui Juda sædus novum, non secundum pactum quod pepigi cum patribus vestris, in die quando apprehendi manum eorum, ut educerem eos de terra Ægypti (Jerem. xxxi, 31, 32)*. Et sermonem Sancti Israel blasphemaverunt, dicentes: *Dæmonium habet, et Samaritanus est (Joan. viii, 48)*; et: *Nonne hic est filius fabri (Matt. xiii, 55)*? Idcirco iratus est furor Domini in populum suum, qui prius iratus fuerat contra principes et po-

^a Verius, ut videtur in Vatic., qui ergo possunt plurimum, debent, etc.

tentes, qui sapientes erant in oculis suis, et iustificaverunt impium pro muneribus, et devoraverat [*Al. devorat*] eos quasi stipulam lingua ignis, et calor flammæ exusserat, ut potentes potenter tormenta paterentur. Et extendit manum suam adversum eum, quem vocat populum suum: eo quod fuerit pars hæreditatis ejus, et funiculus possessionis illius (*Deut. xxxii*). Extendit autem manum, ut percutiat, et furor ejus irascatur, de quo et in alio loco legimus: *Domine, ne in furore tuo arguas me, neque in ira tua corripas me* (*Ps. vi, 1*). Et Jeremias: *Corripe nos, inquit, Domine; verumtamen in iudicio, et non in furore* (*Jerem. x, 24*). Furere autem Dominus dicitur, non quod humanis perturbationibus subiaceat; sed quod nos qui delinquimus, nisi irascentem audierimus, Dominum non timeamus. Unde et Apostolus scribit, (*Rom. ii*), quod bonitas Dei, et patientia provocet nos ad pœnitentiam: nos autem secundum duritiam et impœnitens cor nostrum, thesaurizemus nobis iram in die iræ, et revelationis justi iudicii Dei. Quæ sit autem manus quæ extenditur, vel elevatur super populum peccatorem, Job loquitur manifestius: *Manus enim Domini tetigit me* (*Job. xix, 21*). Unde et diabolus sciens potentem manum Domini, et brachium quod universis gentibus revelatum est, dicit ad Doctorem: *Mitte manum tuam, et tange omnia quæ habet: nisi in faciem benedixerit tibi* (*Job. ii, 5*). Quod autem quasi præteritum dicitur, quod **86** futurum est, consuetudinem sequitur prophetalem, in qua tam certa sunt quæ futura dicuntur, ut putentur esse præterita. Quod et in Psalmis canitur: *Dederunt in cibum meum fel, et siti mea potaverunt me aceto* (*Ps. lxxviii, 22*). Et iterum: *Diviserunt sibi vestimenta mea, et super vestimentum meum miserunt sortem* (*Ps. xli, 19*). Quodque sequitur: *Et percussit eum*, id est, *populum suum, et conturbati sunt montes*: montes quidam putant contrarias fortitudines; sive eos spiritus qui in ministerio Dei sunt, et quibus traduntur peccatores ad puniendum. Nos autem hyperbolice dictum putamus, quod pro magnitudine malorum imminuentium etiam montes commoveantur, et cadaveribus mortuorum repleantur omnes plateæ urbium. Hoc accidisse Judæis post passionem Domini sub Vespasiano et Adriano, nemo dubitat. Cumque hæc facta sint, non est adversus furor ejus: sed adhuc manus ejus extenta, sive excelsa, quæ habitum irascentis, et percutientis ostendit. Et notandum in his omnibus, quod non eis exprobet idololatriam, non alia peccata, propter quæ offenderint Deum, sed quia abjecerunt legem Evangelii, et sermonem Domini blasphemaverunt.

(*Vers. 26 et seqq.*) *Et levabit signum in nationibus procul, et sibilabit ad eum de finibus terræ, et tunc festinus velociter veniet. Et non erit deficiens, neque laborans in eo: non dormitabit, neque dormiet,*

^a Erodite Hieron. verbum *sibilasse* verbo *traxisse*, comparat, quod et qui ejus discipulus audit, Philippos presbyter fecit Exposit. interlineari in Jobi cap. xxi in fin., ubi, *et sibilabit super illum*, explicat, et habet illam. Revera *σείσει* Græce utrumque significat.

A neque solvetur cingulum lumborum ejus, nec rumpetur corrigia calciamenti ejus. Sagittæ ejus acutæ, et omnes arcus ejus extenti: ungulæ equorum ejus ut silex, et rotæ ejus quasi impetus tempestatis. Rugitus ejus ut leonis, rugiet ut catuli leonum, et frendet, et tenebit prædam, et amplexabitur, et non erit qui eruat. Et sonabit super eum in die illa sicut sonitus maris: aspiciemus in terram, et ecce tenebræ tribulationis, et lux obtenebrata est caligine ejus. Hebræi hunc locum de Babyloniis et Nabuchodonosor intelligunt prophetari, quod Dei voluntate adductus sit in Judæam et Jerusalem, templumque subverterit. Nos autem sequentes ordinem, et sequentia superioribus copulantes, ideo signum in nationibus procul elevatum dicimus esse, et sibilasse Dominum, vel ^a traxisse eos de finibus terræ; quoniam abjecerunt legem Evangelii, et sermonem sanctum blasphemaverunt. Si enim de Babyloniis **87** esset sermo, juxta consuetudinem prophetalem dixisset: *Vocabo eum qui ab Aquilone est*, eo quod juxta Judæam situm, Assyrii atque Chaldæi in Septentrionali plaga sint. Vel certe apertius Babyloniis Assyriosque describeret. Nunc vero dicendo: *Levabit signum in nationibus procul, et sibilabit ad eum de finibus terræ*, gentes longe positas significat, et quæ in terræ finibus commorantur: haud dubium quin Romanos, et omnes Italiæ, Galliarumque et Hispaniæ populos, qui sub Vespasiano et Adriano, Romano imperio subdicebant. Unde et Italia ab eo quod ibi Hesperus occidat, olim Hesperia dicebatur. Et hoc veniente percussus est, et omnes Judææ montes turbati sunt, ut interpretatus est Theodotio et Symmachus, vel commoti, ut Aquila posuit, vel acerbat, ut LXX transtulerunt, ut impetu hostium omnes replerentur plateæ cadaveribus mortuorum. Describit ergo sermo divinus velocitatem venientis exercitus, qui non sua, sed Domini venerit voluntate; immo attractus sit, et sibilo illius provocatus, quod non defecerit, nec tanto itinere laboraverit, et cupiditate prædandi, somnum **88** oculis non admerit, calciamenta quoque illius non sint attrita, sagittariorum multitudinem, equitum turmas, currum quadrigarumque fervorem, quod instar leonis, non tam ad pugnandum, quam ad prædandum, et vorandum venerit, et ululatus vincentis exercitus, marinis fluctibus comparatur. Ex quo notandum ubicumque sonitus maris in Scripturis appellatur, quid significet. Cum igitur venerit Romanus exercitus, et tenuerit prædam, et non fuerit qui eruat, Prophetam compatiens affectu se jungit populo, et ait: *Aspiciemus in terram et ecce tenebræ tribulationis. Cœlum enim aspicere non audebimus, ejus habitarem offendimus: et lux nostra quam semper habebamus in Deo, tribulationum caligine obscurata est.* Legi in ^b cujusdam Commentariis, hoc quod dicitur: *Levabit signum in nationibus procul, et sibilabit ad eum*

^b S. Basilus hic creditur, ejus expositionem in hunc Isaie locum de elevato Crucis vexillo in Gentibus receptaque e vestigio Christi fide, S. Doctor non probat.

de finibus terræ, de vocatione gentium debere intelligi, quod elevato signo Crucis, et depositis oneribus peccatorum, velociter venerint atque credide-

rint. Sed nescio quomodo huic sensui possint congruere quæ sequuntur.

LIBER TERTIUS.

Sufficit ^a mihi voluminum magnitudo, quæ in explanatione Isaia prophetæ textitur, ubi aliquid prætermittere, damnum est intelligentiæ. Quamobrem in singulis libris, qui tantum numerum ordinemque significant, breves præfationes posui. Teque, virgo Christi Eustochium, precor, ut in expositione difficillimæ visionis orationibus me iuves: in qua Deus omnipotens in sua cernitur maiestate; et duo Seraphim stantia in circuitu ejus atque clamantia: *Sanctus, Sanctus, Sanctus Dominus sabaoth, plena est omnis terra gloria ejus*; et commotum liminare templi atque concussum, et domus Judaica tenebris erroris impleta. Et comparatione divinæ gloriæ Propheta immunda labia habere se dicens, et habitare in medio populi blasphemantis, qui consona impietatis voce clamabant: *Crucifige, crucifige talem*; et, *Non habemus regem, nisi Cæsarem* (Joan. xix, 6 et 15). Unumque de Seraphim missum ad Isaiam, qui forcipe de altari carbone comprehenso, prophetæ purgaret labia, et populus remaneret immundus. Tertius ergo in Isaiam liber hoc habet exordium.

(Cap. VI.—Vers. 1.) *Anno quo mortuus est rex Ozias, vidi Dominum sedentem super solium excelsum et elevatum. Sub quatuor regibus prophetasse Isaiam, super Judam 89 et Jerusalem, primæ visionis titulo demonstratum est; id est sub Ozia, Joatham; Achaz et Ezechia. Mortuo ergo Ozia, sub quo dicta sunt universa, quæ supra exposuimus, successit filius ejus Joatham, qui regnavit annis sedecim, et fecit rectum in conspectu Domini, et portam templi ædificavit excelsam. Quo imperante, vidit Isaias sedentem Dominum super solium excelsum et elevatum, ut habitum regnantis ostenderet.*

Et ea quæ sub ipso erant, implebant Templum, sive ut Theodotio et Symmachus transtulerunt: Et ea quæ sub pedibus ejus erant, implebant Templum. Pro quo LXX interpretati sunt. Et plena domus gloria ejus. De hac visione ante annos circiter triginta, cum essem ^b Constantinopoli, et apud virum eloquentissimum Gregorium Nazianzenum, tunc ejusdem urbis episcopum, sanctarum Scripturarum studiis erudirer, scio me brevem dictasse subitumque tractatum, ut et experimentum caperem ingenioli mei,

et amicis jubentibus obedirem. Ad illum itaque libellum mitto lectorem, oroque ut brevi hujus temporis expositione contentus sit. Oziam, quia sibi illicitum sacerdotium vindicabat, lepra fuisse percussus, sacra narrat historia; quo mortuo, Dominus videtur in Templo, quod ille polluerat (II Paral. xxvi). Ex quo animadvertimus, regnantem in nobis leproso rege, nos Dominum in sua maiestate regnantem videre non posse, nec sanctæ Trinitatis nosse mysteria. Unde et in Exodo postquam mortuus est Pharaon, qui opprimebat Israel luto et paleis, et lateribus, populus clamavit ad Dominum, qui, illo vivente, clamare non poterat. Et Ezechiel, mortuo Phaltia filio Banania pessimo principe, cadit in faciem suam, et voce excelsa clamat ad Dominum. Pulchreque juxta Hebraicum, non ipse Dominus implebat Templum, cujus cælum thronus est, et terra scabellum pedum ejus; et de quo in alio loco legimus: *Dominus in Templo sancto suo, Dominus in cælo sedes ejus* (Ps. x, 5); sed ea quæ sub pedibus ejus erant, ⁹⁰ implebant Templum (Isai. lxvi). Quis sit autem iste Dominus qui videtur, in evangelista Joanne, et in Apostolorum Actis plenius discimus. Quorum Joannes ait: *Hæc dixit Isaias, quando vidit gloriam ejus, et locutus est de eo* (Joan. xii, 41), haud dubium quin Christum significet. Rursus Paulus in Actis Apostolorum, ubi Romæ loquitur ad Judæos: *Bene, inquit, Spiritus sanctus locutus est per Isaiam prophetam ad patres nostros, dicens: Vade ad populum istum, et dic: Aure audietis, et non intelligetis, et videntes videbitis, et non perspicietis; increasatum est enim cor populi hujus, et auribus graviter audierunt, et oculos suos compresserunt, ne forte videant oculis, et auribus audiant, et corde intelligant, et convertant se, et sanem eos* (Act. xxviii, 26, 27). Visus est autem Filius in regnantis habitu, et locutus est Spiritus sanctus propter consortium maiestatis, unitatemque substantiæ. Quærat aliquis, quomodo nunc Propheta Dominum vidisse se dicat, et non absolute Dominum, sed Dominum sabaoth, ut in consequentibus ipse testatur; cum evangelista Joannes dixerit: *Deum nemo vidit unquam* (Joan. i, 20). Et ad Moysen loquatur Deus: *Non poteris faciem meam videre: neque enim videbit homo faciem meam, et vi-*

^a Si mss. libri suffragarentur, malletus cum Victorio legere, præposita negandi particula, *Non sufficit*, concinione sensu.

^b Cum essem Constantinopoli, etc. Anno Christi 380, vel 381, Hieronymus subitum tractatum dictavit et

Damaso papæ jubenti dedicavit (qui inter epistolas hunc locum tenet 48). MARTIAN. — Circa medium anni 381, quod nobis probatum est, ubi eum Tractatum excudimus tom. I inter epistolas xviii.

et (Exod. xxxiii, 20). Ad quod respondebimus, **A** non solum Patris divinitatem, sed ne Filii quidem et Spiritus sancti, quia una in Trinitate natura est, posse oculos carnis aspicere; sed oculos mentis, de quibus ipse Salvator ait: *Beati mundo corde, quoniam ipsi Deum videbunt* (Matth. v, 8). Legimus quod Abraham visus sit Dominus in hominis figura; et cum Jacob quasi homo luctatus sit, qui Deus erat. Unde et appellatus est locus ipse Phanuel, hoc est, *facies Dei*: *Vidi enim, ait, Dominum facie ad faciem, et salva facta est anima mea* (Gen. xxxii). Ezechiel quoque vidit Dominum in forma hominis sedentem super Cherubim, a lumbis ejus et deorsum erat quasi ignis, et superiora habebant speciem electri (Ezech. i). Ergo Dei natura non cernitur, sed videtur hominibus, ut voluerit.

(Vers. 2.) *Seraphim stabant super illud, sex alae uni, et sex alae alteri: duabus velabant faciem ejus, et duabus velabant pedes ejus, et duabus volabant. Et clamabant alter ad alterum, et dicebant: Sanctus, Sanctus, Sanctus Dominus exercituum; plena est omnis terra gloria ejus.* Hoc quod nos, sequentes alios Interpretes et Hebraicam veritatem, in qua scriptum est **MEMMALLO סרפלים**, id est, *ἐκτάτω αὐτοῦ*, quod latine dicitur, *super illud*, vertimus: **LXX** transtulerunt in circuitu ejus, ut non super Templum stare Seraphim, sed in circuitu Domini describantur. Rursum ubi nos diximus, quod unus de Seraphim velaret faciem et pedes ejus, per quod intelligitur, Dei: in Hebraeo scriptum habetur PHANAU פָּנָאָו et REGLAU (רַגְלָאָו), quod potest interpretari et *ejus*, et *suam*: ut Seraphim juxta Hebraei sermonis ambiguitatem, et faciem pedesque Dei, et suam faciem ac pedes operire dicantur: **b** In septuagesimo nono psalmo legimus: *Qui sedes super Cherubin manifestare* (Psal. lxxix, 5): qui in nostra lingua interpretantur *scientiae multitudine*. Unde et Dominus in aurigae modum super Cherubim aperte sedere ostenditur. **c** Seraphim autem praeter hunc locum, in Scripturis Canonicis alibi **d** legisse me nescio, qui stare dicuntur super Templum, vel in circuitu Domini. Ergo errant qui solent in precibus dicere: *Qui sedes super Cherubim et Seraphim*, quod Scriptura non docuit. Seraphim autem interpretantur **e** *ἐμπρηστα*, quod nos dicere possumus *incendentes*, sive *comburentes*, juxta illud quod

alibi legimus: *Qui facit angelos suos spiritus, et ministros suos ignem urentem* (Psal. ciii, 5). Unde et Paulus Apostolus in Epistolas ad Hebraeos, quam Latina consuetudo non recipit: *Nonne omnes, inquit, ministri sunt spiritus, in ministerium missi propter eos qui hereditatem accepturi sunt salutis* (Hebr. i, 14)? Daniel quoque cum in habitu regnantis Dominum descripsisset, adjecit: *Millia millium ministrabant ei, et decies milles centena millia assistebant ei*. (Dan. vii, 10). In Cherubim ergo ostenditur Dominus: in Seraphim ex parte ostenditur, ex parte celatur. Faciem enim et pedes ejus operiunt, quia et praeterita ante mundum, et futura post mundum scire non possumus; sed media tantum quae in sex diebus facta sunt, contemplamur. Nec mirum hoc de Seraphim

B 92 credere, cum, et apostoli Salvatore credentibus aperiant, infidelibus abscondant: et velum ante Arcam fuerit Testamenti (Exod. xl). Alas quoque habere dicuntur, propter velocitatem, et in cuncta discursum: sive quia semper in altioribus commorantur. Neque enim illud quod de ventis dicitur: *Qui ambulat super pennas ventorum* (Psal. ciii, 4), vere ventos, juxta fabulas poetarum et pictorum licentiam, pennas habere testatur; sed celerem in cuncta discursum. Et singuli senas alas; quia de fabricatione tantum mundi et praesentis saeculi novimus. Quod autem clamant, *alter ad alterum*, vel, juxta Hebraeos, *iste ad istum*, id est, *unus ad unum*, invicem se ad laudes Domini cohortantur, et dicunt: *Sanctus, Sanctus, Sanctus, Dominus exercituum*, ut mysterium Trinitatis in una Divinitate demonstrent: et nequaquam Templum Judaeorum, sicut prius, sed omnem terram illius gloria plenam esse testentur, qui pro nostra salute dignatus est humanum corpus assumere, ad terrasque descendere. Denique, et Mosi, cum pro adorato vitulo Dominum precaretur, ut parceret populo peccatori, respondit Dominus: *Propitius ero illis. Verumtamen vivo ego, et vivit nomen meum: quia implebitur gloria mea omnis terra* (Num. xiv, 20, 21). Et septuagesimus primus psalmus canit: *Implebitur gloria ejus omnis terra* (Psal. lxxi, 19). Unde, et Angeli clamabant pastoribus: *Gloria in excelsis Deo, et super terra, pax hominibus bonae voluntatis* (Luc. ii, 14). Impie ergo **f** quidam duo Seraphim, Filium, et Spiritum sanctum intelligit:

a Hunc quoque locum recitat ex Hieronymo S. Augustinus Commonitorio, sive epist. 148, ad Fortunatianum, exponitque suo sensu his verbis: *Quid hac manifestatione lucidius? Si enim tantummodo dixisset, Nec Patris, nec Filii, nec Spiritus sancti divinitatem posse oculos carnis aspicere, nec deinceps addidisset, sed oculos mentis, forte diceretur, carnem jam non esse appellandam, cum corpus fuerit spiritale. Addendo ergo et dicendo, sed oculos mentis, ab omni genere corporis alienavit hujusmodi visionem. Ne quis autem putaret eum tantum de praesenti tempore locutum, subiecit etiam Domini testimonium, volens ostendere, quos dixerat oculos mentis: quo testimonio non praesentis, sed futurae visionis promissio declaratur. Beati mundo corde, quoniam ipsi Deum videbunt.*

b Falso legebatur in septuagesimo Psalmo tantum.

c Seraphim. Seraphim Angelorum nomen non le-

d gatur alibi in Scripturis Canonicis; sed nomen Hebraicum שָׂרָפִים Saraph, et שְׂרָפִים Seraphim, significans igneum et igneos, sive comburentes, legimus Num. xxi, 6 et 8. Fac tibi Saraph, id est, presterem, seu serpentem. Et immisit Deus Seraphim, serpentes ignitos. Angelos porro Seraphim vocat Kimchi מַלְאָכֵי אֵשׁ Malache esch, Angelos ignis, quasi dicas Angelos fulgentes et coruscantes, qui sint igneae naturae. MARTIAN.

e Sub hac scilicet Angelorum significatione. Ceterum ubi ignitos sonat, alibi legimus, quod et Martiano notatum est, Numer. ii, 6, 8, etc.

f Martian. ἐμπρηστά. Vid. quae ad lib. Nomin. annotamus.

g Ergo quidam, etc. Origenem notat his verbis, ut manifestum exstat ex epistola ad Pammachium et Oceanium: *In hac lectione Isaiae, inquit, in qua duo*

cum juxta evangelistam Joannem, et Paulum apostolum, Filium Dei visum in maiestate regnantis, et Spiritum sanctum locutum esse doceamus. Quidam Latinorum duo Seraphim, vetus et novum Instrumentum intelligunt, quæ tantum de præsentis sæculo loquuntur. Unde et sex alas habere dicuntur, et faciem Dei pedesque velare, et certatim proferre testimonium veritatis, et omne quod clamant Trinitatis sacramenta monstrare. Et mirari adinvicem quod Dominus Sabaoth in forma Dei Patris positus formam servi acceperit, et humiliaverit se usque ad mortem, mortem autem **93** crucis (Philipp. ii), et nequaquam ut prius coelestia eum tantum, sed et terrena cognoscant.

(Vers. 4.) *Et commota sunt superliminaria cardinum a voce clamantis, et domus impleta est fumo.* Clamantibus Seraphim, et in tota Trinitatis mysterium prædicantibus, quando passionem Domini Salvatoris terra universa cognovit, statim commotum est, sive sublatum liminare Templi, et omnes illius cardines conciderunt, impleta Salvatoris comminatione, dicentis: *Relinquetur vobis domus vestra deserta* (Matth. xxiii, 38). Et quam pulcher ordo verborum. Postquam terra repleta est gloria Domini Sabaoth, Judæorum Templum impletum est ignorantie tenebris, et caligine, et fumo, qui noxius est oculis. Vel certe per fumum Templi monstratur incendium. Prius enim Evangelium Salvatoris in toto orbe prædicatum est, et post quadraginta duos annos Dominicæ passionis, capta Jerusalem, Templumque succensum est. Judæi putant Templum impletum fumo, thymifama significare, id est, incensum, et per hoc adventum divinæ maiestatis.

(Vers. 5.) *Et dixi: Vae mihi quia tacui, quia vir pollutus labiis ego sum, et in medio populi polluta labia habentis ego^a habitabo, et regem Dominum exercituum vidi oculis meis.* Et Abraham postquam vidit Dominum, et audivit vocem ejus, terram et cinerem esse se dicit (Genes. xvi) et Isaias juxta LXX Interpretes compunctum se esse testatur, non ob alia crimina, sed quia labia haberet immunda. Felix conscientia, quæ tantum in sermone peccavit, non suo vitio, sed societate populi habentis polluta labia, cum quo loqui sæpissime cogeatur. Ex quo ostenditur noxium esse, vivere cum peccatoribus: *Qui enim tangit picem, inquinabitur ab ea* (Eccl. i, 1). Sed quia in Hebræo legimus: *Vae mihi, quia tacui*, plangit se Propheta, quia non fuerit dignus laudare Dominum Sabaoth, cum Seraphim, quos Angelicas fortitudines intelligimus. Non fuit autem ausus laudare Dominum: quia labia habebat immunda. Et propterea labia habebat immunda, quia cum peccatore populo versabatur. Vel certe ita intelligendum: Quia tacui,

Seraphim clamantia describuntur; illo (Origene) interpretante Filium et Spiritum sanctum: nonne ego detestandam expositionem in duo Testamenta mutavi, etc. MARTIAN — Nimirum Origene, cujus ego detestandam expositionem in duo Testamenta mutavi, inquit Hieron. epist. 84, ad Pammach. et Ocean., num. 3.

et non audacter Oziam impium regem corripui, ideo labia mea **94** immunda sunt, et laudes Domini cum Angelis cantare non audeo, ne mihi dicatur: *Quare tu enarras justitias meas, et assumis testamentum meum per os tuum* (Ps. xlix, 16)? Non est enim pulchra laudatio in ore peccatoris (Eccl. xv, 9). Hoc autem dicimus, non quod Isaiam talem fuisse doceamus; sed quod ipse pro humilitate, et immundis tantum labiis, iudignum se Dei laude fateatur.

(Vers. 6.) *Et volavit ad me unus de Seraphim, et in manu ejus calculus, quem forscipulerat de altari, et tetigit os meum, et dixit: Ecce^b tetigi hoc labia tua, et auferetur iniquitas tua, et peccatum tuum mundabitur.* Volavit, vel missus est unus de Seraphim, qui interpretatur incendens, ut Propheta labia purgaret immunda, et pruna vel calculo, quem de altari tulerat, excoqueret. Multi autem putant, duos esse Seraphim, quia clamabat alter ad alterum, cum et de pluribus possint singuli clamare ad singulos; et LXX editio magis significet plurimos, qui interpretati sunt, *Seraphim stabant in circuitu ejus*. Quod si de duobus diceretur, non in circuitu, sed ex utraque parte dixissent. Et hoc convenit Angelorum multitudini, quæ in Dei ministerium preparata est. Seraphim autem plurali numero appellantur, et singulari Seraph: sicut Cherubim, et Cherub. Quod autem altare sub quo animæ martyrum sunt, videantur in cælo, et Joannes in Apocalypsi loquitur (Apoc. vi): et calculus iste qui a solis LXX *ἀνθραξ*, id est, carbunculus est interpretatus [Al. interpretatur] potest non carbonem significare, vel prunam, ut plerique existimant, sed *ἀνθρακας*, id est, carbunculum lapidem, qui ob coloris flammei similitudinem igneus appellatur. Ex quo intelligimus altare Dei plenum esse carbunculis, hoc est, ignitis calculis et prunis, peccata purgantibus. Unde scriptum de Deo legimus: *Carbones succensi sunt ab eo* (Ps. xvii, 9). Et de ipso Domino dicitur, quod ignis consumens sit. Et Salvator in Evangelio: *Ignem veni mittere super terram* (Luc. xii, 49): ut baptizaret in Spiritu sancto, et igni. Uniuscujusque enim opus quale sit, ignis probabit (I Cor. iii). Et qui salvandus est, sic salvabitur, quasi per ignem transierit. Et hoc notandum, quod ad Jeremiam, cui dictum est: *Prius quam te formarem in utero novi te, et in vulva matris tuæ sanctificavi te* (Jerem. i, 5), quia labia non **95** habebat immunda, sed tantum dixerat: *nescio loqui, quia juvenis sum*, extendit ipse Dominus manum suam, et tetigit os ejus, et dixit: *Ecce dedi sermones meos in os tuum*. Porro ad Isaiam qui dixerat: *Vir pollutus labiis ego sum, et in medio populi polluta labia habentis ego habito*, non Dei manus porrigitur, sed Seraphim mittitur a Deo, vel volat propria voluntate, quia huic officio mancipatus est. Et in manu sua tenet

^a Vatic. cum Vulg., *ego habito*. Quæ porro subequantur Hieronymianæ expositionis ex Eusebio mutantur.

^b Ex Hebraico, Græco, ipsoque Latino interprete juxta plerosque mss. codices Victorius rescripsit tetigit.

calculus, quem juxta LXX et Theodotionem, *forcipe*: A juxta Aquilam, et Symmachum, qui Hebraicum sunt secuti, *forcipibus* apprehendit, id est, MALCAIM (מלקים), ut tangeret os ejus, et pristina delicta purgaret. Manus autem, et a Deo et Seraphim mittitur, ut Propheta sui corporis membrum videns, tactu non terreatur externo. Quidam nostrorum forcipem, quo calculus comprehenditur, duo Testamenta putant, quæ inter se Spiritus sancti unione sociantur. Quia vero sedens Dominus introducit, et sedens in Templo, et domus impleta est fumo, ut Judæi putant, thymiamatis; consequenter ponuntur et forcipes, quos et in sacerdotali ministerio legimus (Exod. xxxvii).

(Vers. 8.) *Et audiui vocem Domini dicentis: Quem mittam, et quis ibit nobis? Et dixi: Ecce ego, mitte me.* Pro eo quod et nos et alii omnes interpretes transulerunt, nobis, quod Hebraice dicitur LANU (לני), nescio quid volentes LXX posuerunt ad populum istum, quod penitus in Hebræo non habetur. Quando autem ex Dei persona dicitur, nobis, illo sensu accipiendum est, quo, et in Genesi legitur: *Faciamus hominem ad imaginem, et similitudinem nostram* (Gen. i, 26), ut sacramentum indicet Trinitatis. Quomodo enim in Evangelio legimus, a dicente Domino: *Ego et Pater unum sumus* (Joan. i, 30); et unum ad naturam referimus, sumus, ad personarum diversitatem: sic, Domino jubente, Trinitas imperat. Propterea autem non dicit Dominus quem ire præcipiat, sed proponit audientibus optionem, ut voluntas præmium consequatur. Et Propheta non temeritate et arrogantia propriæ conscientie se ire promittit; sed fiducia: quoniam purgata sunt labia ejus, et ablata iniquitas, mundatumque peccatum. Ergo et Moses, cui dixerat Dominus: *Veni, mittam te ad Pharaonem regem Ægypti* (Exod. iii, 10), et ille ait: *Obsecro, Domine, non sum dignus*, 96 provide alium quem mittas, sive ut in Hebræo legitur, *Mitte quem missurus es* (Exod. iv, 13), non de contemptu, sed de humilitate respondit, quia nihil de purgatis labiis suis audierat, qui omni sapientia Ægyptiorum fuerat eruditus. Et Isaias non suo [Al. sui] merito, sed Domini gratia, qua purgatus est, offert se ad ministerium. Alii autem putant, Idcirco se obtulisse Isaiam, quia æstimabat populo prospera nuntianda: sed quia audivit: *Vade, dic populo huic: Auribus audietis, et non intelligetis, et videntes videbitis, et non cognoscetis* (Isai. vi, 9), propterea in consequentibus, dicente ad eum voce Domini: *Clama, non statim clamat, sed interrogat, quid clamabo?* Et Jeremias, cui dictum fuerat: *Accipe calicem, et potionabis omnes gentes, ad quas ego mittam te* (Jer. xxv, 15), libenter accipiens suppliciorum calicem, ut adversariis gentibus propinaret, biberentque, et vomerent, et caderent, postquam audivit, *vade, et primum propinabis Jerusalem*, respondit: *Decepisti me, Domine, et deceptus sum* (Jer. xx, 7). Hæc Hebræorum observatio est. Cæterum nos dicimus non temeritatis

esse, sed obedientiæ, Domino se obtulisse mittendum.

(Vers. 9 seqq.) *Et dixit: Vade, et dicis populo huic: Auditum audite, et nolite intelligere, et videte visu, et nolite cognoscere. Excæca cor populi hujus, et aures ejus aggrava, et oculos ejus claudet, ne forte videat oculis suis, et auribus audiat, et corde intelligat, et convertatur, et sanetur.* LXX hunc locum ita interpretati sunt, ut evangelista Lucas in Apostolorum Actibus posuit: *Cumque invicem non essent consentientes, haud dubium quin Judæi, discedebant, dicente Paulo unum verbum: Quia bene Spiritus sanctus locutus est per Isaiam prophetam ad patres nostros, dicens: vade ad populum istum, et dic: Aure audietis, et non intelligetis, et videntes videbitis, et non perspicietis; incrassatum est enim cor populi hujus, et auribus graviter audierunt, et oculos suos compresserunt, ne forte videant oculis, et auribus audiant, et corde intelligant, et convertant se, et sanem illos* (Act. xviii, 25 seqq.). Quo autem hæc prophetia impleta sit tempore, ipse Apostolus Paulus in consequentibus loquitur: *Notum ergo sit vobis, quoniam gentibus missum est hoc salutare Dei, et ipsi audient* (Act. xxviii, 28). Unde et in eisdem Apostolorum Actibus legimus, quod Paulus, et Barnabas Judæis nolentibus credere, 97 dixerint: *Vobis oportebat primum loqui verbum Dei, sed quoniam repulistis illud, et indignos vos judicastis æternæ vitæ, ecce convertimur ad gentes* (Act. xiii, 46, 47). Sic enim præcepit nobis Dominus: *Posui te in lucem gentibus, ut sis in salutem usque ad extremum terræ* (Isai. xlix, 6). Ergo secundum LXX facilis interpretatio est, quod Isaias propheta Domino imperante prædicat, quid populus sit factururus. In Hebraico difficultas est, quomodo ipse Deus præcipiat populo, ut auditu audiat, et non intelligat, et videns videat, et non agnoscat, et postea propheta inducatur loquens, et Dominum precetur et dicat: *Excæca cor populi hujus, et aures ejus aggrava, et oculos ejus claudet, ne forte videat oculis suis, et auribus audiat, et corde intelligat, et convertatur, et sanetur* (Isa. vi, 10). Ac primum solvenda est illa quæstio, quæ nobis objici potest: quare apostolus Paulus cum Hebræis disputans, non juxta Hebraicum, quod rectum esse cognoverat; sed juxta LXX sit locutus? Evangelistam Lucam tradunt veteres Ecclesiæ tractatores medicinas artis fuisse scientissimum, et magis Græcas litteras scisse quam Hebræas. Unde et sermo ejus tam in Evangelio, quam in Actibus Apostolorum, id est, in utroque volumine comptior est, et sæcularem redolet eloquentiam, magisque testimoniis Græcis utitur quam Hebræis. Matthæus autem et Joannes, quorum alter Hebræo, alter Græco sermone Evangelia texuerunt, testimonia de Hebraico proferunt, ut est illud: *Ex Ægypto vocavi filium meum* (Ose. ii, 1). Et: *Quoniam Nazareus vocabitur* (Matth. ii, 23). Et: *Flumina de ventre ejus fluent aquæ vivæ* (Joan. vii, 38). Et: *Videbunt in quem compunxerunt* (Zach. xii, 10; Joan. xix, 37), et

* Vatic. legimus dicentem Dominum.

b Victorius præfert repellitis, et judicatis.

cætera his similia. Pauli quoque idcirco ad Hebræos Epistola contradicitur, quod ad Hebræos scribens utatur testimoniis quæ in Hebræis voluminibus non habentur. Quod si aliquis dixerit, Hebræos libros postea a Judæis esse falsatos, audiat Origenem quid in octavo volumine Explanationum Isaia huic respondeat quæstiunculæ, quod numquam Dominus, et Apostoli, qui cætera crimina arguunt in Scribis et Phariseis, de hoc crimine, quod erat maximum, relictissent. Sin autem dixerint post adventum Domini Salvatoris, et prædicationem Apostolorum libros Hebræos fuisse falsatos, cachinnum tenere **98** non potero, ut Salvator, et Evangelistæ, et Apostoli ita testimonia protulerint, ut Judæi postea falsaturerant. De præsentem loco hoc dicendum est, frustra nos ad LXX translationem confugere, ne blasphemum videatur esse quod juxta Hebraicum dicitur: *Audite, et nolite intelligere: et videte visionem, et nolite cognoscere*, cum hujusmodi testimonia, etiam in LXX Interpretibus reperimus, ut est illud in Exodo quod ad Pharaonem dicitur: *Propterea suscitavi te, ut ostendam in te virtutem meam* (Exod. ix, 16). Si autem ipse suscitavit, et induravit cor Pharaonis ne crederet: et de aliis dicitur: *Dedit eis Deus spiritum compunctionis, oculos, ut non videant, et aures, ut non audiant* (Rom. xi, 8); et in Psalmis: *Fiat mensa eorum in laqueum, et in captionem, et in scandalum, et in retributionem: obscurantur oculi eorum ne videant, et dorsa eorum semper incurva* (Ps. lxxviii, 23, 24): non sunt illi in culpa qui non vident; sed ille qui dedit oculos ad non videndum. Ergo et absque hoc testimonio, quod nunc conamur exponere, manet eadem quæstio in Ecclesiis, et aut cum ista solventur et cæteræ, aut cum cæteris et hæc insolubilis erit. Locum istum beatus apostolus Paulus plenius explicat ad Romanos, et quod ille pene tota epistola prosecutus est, nos superfluum facimus, si voluerimus brevi sermone comprehendere. Dicit enim post multa: *Conclusit Deus omnia in incredulitate, ut omnibus misereatur* (Rom. xi, 32). Admiransque Domini sacramenta intulit: *O profundum divitiarum sapientiæ, et scientiæ Dei, quam inscrutabilia judicia ejus, et investigabiles* [Al. ininvestigabiles] *viæ ejus*. Et iterum de Judæorum incredulitate disputans ait: *Numquid sic peccaverunt, ut caderent? absit; sed illorum delicto salus gentium fieret ad æmulandum eos* (Rom. xi, 14). Et post modicum: *Si enim abjectio eorum reconciliatio mundi, quæ assumptio eorum? nonne vita ex mortuis?* Et iterum: *Nolo enim vos ignorare, fratres, mysterium hoc, ut non sitis vobismetipsi prudentes, quia cæcitas ex parte facta est in Israel, donec plenitudo gentium introeat, et tunc omnis Israel salvus fiat*: Et post paululum (Rom. xi, 25): *Juxta Evangelium quidem inimici propter vos, juxta electionem autem dilecti propter patres: absque*

*pœnitentia enim sunt donationes, et vocatio Dei. Enim vos, inquit, aliquando non credidistis Deo, **99** autem estis misericordiam consecuti, propter eorum incredulitatem: sic et isti nunc non credidit in vestram misericordiam, ut et ipsi misericordiam consequantur. Conclusit enim Deus omnia sub peccato ut omnibus misereatur. Ergo non est crudelitas sed misericordia unam perire gentem, ut omnes salvæ fiant: Judæorum partem non videre, ut o mundus aspiciat. Unde et ipse Dominus in Evangelio sacramentum cæci a nativitate, qui receperat oculos, vertit ad Tropologiam, et dicit: *In judicio ego veni in hunc mundum, ut videntes non videant non videntes videant* (Joan. ix, 39). Et in alio Simeon loquitur: *Ecce hic positus est in ruina in resurrectionem multorum* (Luc. ii, 34). Illis ita non videntibus, nos videmus: illis cadentibus resurgimus. Quod intelligens Propheta quodammodo aliis verbis dicit: *O Domine, præcipis mihi populo Judæorum, ut audiant, et non intelligant Salvatorem, et videant eum, et non cognoscant*. Si vis impleri jussionem tuam, et totum salvari mundum, quod et ego fieri desidero, tu ex cæca copuli hujus et aures aggrava, et oculos clauda, ne intelligant, ne audiant, ne videant. Si illi viderint, et conversi fuerint, et intelligant, et sanati fuerint, totus mundus non recipiet salutem. Ex quo animadvertimus, quamvis gratia peccatum, si quis convertatur, eum posse salvari. Simulque et hoc intelligendum quod pro magnitudine sceleris etiam pœnitentia indigni judicati. Ipso Domino dicente ad Jerusalem: *Quoties congregare filios tuos, sicut gallina pullos sub alas, et noluisti* (Math. xxiii, 37).*

(Vers. 14-15.) *Et dixi, usquequo Domine? et donec desolentur civitates absque habitatore, et desine hominibus, et terra relinquatur deserta. Et faciet Dominus homines, et multiplicabitur quæ electa fuerat in medio terræ. Et adhuc in ea erit semine, et sicut quercus quæ projecit fructus suos, et semine erit quod steterit in ea*. Dicente Domino: *Vade, et dic populo huic, quod audiat et non audit, et **100** non videat*. Idcirco autem nec audit nec videat: quia non sit intellecturus verba Domini, et quoniam incrassatus, et dilatatus, et oblitus Creatoris sui (Deut. xxix, 4). Propheta respondet, et quærit sollicitus de populo suo: *Usquequo, Domine, hæc sententia permanet, ut audiens non audiat, vidensque non videat?* respondit Dominus, tamdiu non audiet, et non videbit, et excecatus habebit cor, donec civitates dæc, Vespasiano Titoque pugnantibus, penitus vertantur, in tantum ut ne nomen pristinum quod permaneat, et domus si quæ remanserint, sine habitatore sint, et terra redigatur in solitudinem

* Vatic., omnia sub peccato, ut, etc., remittente Græco textu, ipsoque Vulgato interprete.

^b Duo mss., propterea respondit. Hæc vero ex Eusebio, sed pluribus edisseruntur.

vel fuga vel captivitate in totum orbem Judaicus populus dispergatur: et nequaquam in Judæa, ut prius, sed in cunctis gentibus Judæorum populus multiplicetur. Quod autem dico multiplicetur, tanta erit infelicitas residui populi, ut ad comparisonem prioris multitudinis, vix decima pars remaneat. Cumque, et in ipsa terra fuerit solitudo (dupliciter enim locus iste intelligi potest, quod decima pars, et in toto orbe vix remaneat, et in ipsa Judæa vix parva pars populi reservetur) rursum ipsæ reliquæ erunt in deprædationem, quando post annos ferme quinquaginta Adrianus venerit, et terram Judæam penitus fuerit deprædatus, in tantum, ut terebintho, et quercui, quæ glandes amiserit, compararetur. Denique post extremam vastitatem, etiam ^a leges publicæ pependerit, et prohibiti sunt Judæi terram, de qua ejectioni fuerant, ingredi. Si quis autem crediderit in Christum, et impletum fuerit illud quod supra legimus: *Nisi Dominus sabaoth reliquisset nobis semen, quasi Sodoma essemus, et similes Gomorrhæ fuissetus* (Isa. 1, 9): quando juxta Apostolum (Rom. ix), reliquæ salvabuntur, hoc semen sanctum erit, et de Apostolorum germine cunctæ Ecclesiæ pullulabunt. Quod diximus, *semen sanctum erit quod steterit in ea*, vel juxta Aquilam, *semen sanctum erit germen ejus*, in LXX Interpretibus non habetur, sed de Hebraico et Theodotionis editione ab Origene additum; ^b in Ecclesiæ **101** fertur exemplaribus, ut postquam intraverit plenitudo gentium, tunc omnis Israel salvus fiat; et impleatur etiam in hoc sermo Domini, dicentis: *Ego occidam, et ego vivificabo, et percutiam, et ego sanabo* (Deut. xxxii, 39).

(Cap. VII. — Vers. 1, 2.) *Et factum est in diebus Achaz filii Joatham filii Ozias regis Juda: Ascendit Rasin rex Syriæ, et Phacee filius Romeliæ rex Israel, in Jerusalem ad præliandum contra eam, et non potuerunt debellare eam. Et nuntiaverunt domui David dicentes: consensit Syria cum Ephraim, et commotum est cor ejus, et cor populi illius, sicut moventur ligna altarium a facie venti.* Ozias qui et Azarias, rex Juda, regnavit in Jerusalem annis quinquaginta duobus (IV Reg. xv). Cujus extremo jam tempore vidit Isaias quem præteritus sermo disseruit. Quo mortuo, et regnante pro eo Joatham filio ejus, rege justissimo, vidit statim propheta Dominum Salvatorem in sua majestate regnantem, et annuntiantem Judaici populi cæcitatem, et subversionem Jerusalem, et cæterarum urbium sub Vespasiano, et Adriano: et quomodo in Apostolis reliquæ sint salvandæ. Tertius rex filius Joatham succedit Achaz impiissimus

(IV Reg. xvi; II Par. xxviii), qui clausit januas templi, et in valle Benhannom ^c adoravit Baalim, et filium suum idolis consecravit. Ita ut auferret altare æneum, quod Salomon fecerat, et poneret in Templo Dei altare idolorum, cujus exemplar de Damasco acceperat. Juste igitur a Domini auxilio derelictus est, et consurrexerunt adversus eum Rasin rex Syriæ, id est, Aram, et Phacee filius Romeliæ, rex Israel in Samaria, et venerunt in Jerusalem, ut expugnaverent eam (*Ibidem*). Legimus in Paralipomenon libro, Rasin regem Damasæ, victo Achaz, multos de Judæa Damascum transtulisse: et Phacee filium Romeliæ regem decem tribuum, quæ appellabantur Israel, et regnabat in Samaria, una die centum viginti millia percussisse de Juda hominum bellatorum, et ducenta millia mulierum, puerorumque, et puellarum cum infinita præda in Samariam duxisse captiva. De quo certamine propheta nunc tacuit, sed secundum refert prælium, quando experimentum habentes fortitudinis suæ atque victoriæ, et invitati prædæ magnitudine rursum **102** veniunt ad Judæam, et Jerusalem cupiunt debellare, et non potuerunt, quia auxiliatus ei est Dominus, ut sub occasione misericordiæ, qua populum liberabat obsessum, filium suum nuntiaret de Virgine nasciturum. Quod cum audisset domus David, hoc est, domus regia, Syriam scilicet et Ephraim, Rasin, et Phacee juncto venire exercitu, exterrita est atque pertimuit, et tam rex quam populus ita contremuerunt, ut putares arborum folia ventorum flatibus ventilari. Juxta anagogen facillime interpretatio est: quod regnante Achaz rege impio, rex Aram, qui interpretatur *excelsus* atque *sublimis*, ut indicet arrogantiam sapientiæ sæcularis: et Phacee filius Romeliæ, qui et ipse juxta Osee prophetam ex tribu Ephraim, de qua Jeroboam filius Nabath vitulos aureos in Bethel, et Dan constituerat (III Reg. xxxii), et ^d David Dei populum separarat, refertur ad hæreticos, consentientes sibi, ut expugnent Ecclesiam. Quod cum audierit domus David, quem in Ezechiel bonum pastorem legimus suscitandum (Ezech. xxxiv), et populus ejus simpliciter credens in Dominum, pertremiscet. Et ideo pertremiscet, quia non arboribus frugiferis, sed infructuoso saltui comparatur. ^e Iisdem autem hæreticos atque gentiles contra domum David argumentorum et dialecticæ artis gladiis dimicare, nulli dubium est: ut qui inter se discrepant, in Ecclesiæ oppugnatione consentiant: juxta illud quod Herodes, et Pilatus inter se discordantes, in Domini passione amicitia fœderantur, (Vers. 3, 4 et seq.) *Et dixit Dominus ad Isaiam:*

^a Innuit Adriani imperatoris edictum an. Domini 137, Pompeiano, et Aciliano Coss. datum: de quo vide Eusebium in Chronico, et lib. iv Historiæ c. 6; Tertullian. quoque in Apologetic. c. 21, et rursum contra Judæos 13. Ipse iterum Hieronymus alibi in Jeremia c. xxxi, et in Daniel ix, hujus dispersionis et legis meminit.

^b Innumerati tamen codd. ad nos usque pervenerunt, qui hoc additum non habent. Cæterum notatam quoque Procopio est *ἐν τῷ γενέσθαι τὸ σπέρμα*

ἀγιον ἐν τῇ στάσει καὶ βεβαιότητι τῶν ὁν, κατὰ τὴν προφητίαν Θεοδοτιανῶς, cum fuerit semen sanctum in statione ac fortitudine eorum, ex Theodotionis additamento esse.

^c Rescriptimus cum Vict. Benhannom, pro quo antea erat Gehennom.

^d Vatic., et a Domo David, etc., rectius.

^e Antea erat *Eosdem*, nempe hæreticos. Placuit vero cum duobus mss. iisdem, nempe gladiis.

egredere in occursum Achaz, tu et qui derelictus est Jasub filius tuus, ad extremum aquæ ductus piscinæ superioris, in via agri fullonis. Et dices ad eum: Vide ut sileas, noli timere, et cor tuum ne formidet a duabus caudis titionum fumigantium istorum, in ira furoris Rasin, et Syriæ, et filii Romeliæ, eo quod consilium inierit contra te Syria pessimum, Ephraim, et filius Romeliæ, dicentes: Ascendamus ad Judam, et suscitemus eum, et evellamus eum ad nos, et ponamus regem in medio ejus filium Tabeel. Hæc dicit Dominus Deus, non stabit, et non erit istud, sed caput Syriæ Damascus et caput Damasci Rasin, et adhuc sexaginta et quinque **103** anni, et desinet Ephraim esse populus. Et caput Ephraim Samaria, et caput Samariæ filius Romeliæ. Si non credideritis, non permanebitis. Jasub filius Isaïæ, qui interpretatur reliquus atque convertens, in typum populi Juda, qui erat de duorum regum manibus liberandus, jubetur egredi cum parente, et occurrere Achaz regi Judæ in loco aquæ ductus piscinæ superioris, in via agri fullonis, ubi postea lecturi sumus, sub Ezechia rege Juda stare Rabsacem, et ex præcepto Seunacherib regis Assyriorum Dei populum blasphemare. In quem locum egressi sunt, missi ab Ezechia principes civitatis, quos in Regum volumine legimus. Præcipiturque Achaz (IV Reg. xviii), quamvis impio regi, propter Domini misericordiam, ut agat silentium, et non terreatur, neque formidet cor ejus, putans se passurum similia quæ prius sustinuerat. Duas autem caudas titionum, id est, torrium fumigantium, vocat Rasin regem Syriæ, et Phacee filium Romeliæ regem Samariæ, eo quod in illis finitum sit regnum Syriæ, id est, Damasci, et regnum Samariæ, id est, decem tribuum, quæ alio nomine appellabantur Ephraim. Scriptum est enim (IV Reg. xvi) quod Theglathphalassar rex Assyriorum, sub rege Achaz ascenderit in Damascum, et vastaverit eam, et transtulerit habitatores ejus Cyrenem, et Rasin interfecerit: et quod tetenderit insidias Phacee filio Romeliæ, Osee filius Ela, et percusserit eum, et interfecerit, et regnaverit pro illo in Israel annis novem: et quod venerit Salmanasar rex Assur, et obsederit Samariam, quæ nunc Sebaste vocatur, tribus annis: et nono anno regni Osee cepit eam, vincitque Osee in carcerem miserit, et transtulerit Israel in Assyrios, posueritque eos in Halla, et in Habor juxta fluvium Gozam in civitatibus, sive, ut Septuaginta transtulerunt, in montibus Medorum (IV Reg. xvii). Quamvis enim inierint consilium hi duo reges pessimi, ut ascenderent ad Judam, cujus regio in montibus sita est, et suscitarent eum quiescentem, et quodammodo dormientem, suoque impe-

^a Duodecimo, etc. Quamplures mss. codices antiquissimi legunt, Quartodecimo enim anno. Unde error editionis Erasmiæ quam Marianus Victorius castigavit. MARTIAN. — VATIC. pluresque alii penes MARTIAN. mss., Quartodecimo, quem errorem Victorius sustulit.

^b Interferit Victorius obsessus, et nono, ut cum tribus annis obsessio duraverit, non uno eodemque ob-

rio subjugarent: et superponerent ei regem filium Tabeel, qui interpretatur bonus Deus, ut vel hominem hoc nomine, vel idolum demonstrarent. Tamen hæc dicit Dominus **104** Deus: Non stabit hoc consilium, sed interim modo caput Syriæ urbium erit Damascus, et in ipsa metropoli Damasco imperabit Rasin. Porro in Ephraim propter Jeroboam filium Nabath, qui primus regnavit de Ephraim, erit caput Samaria, hoc est, regia domus in urbe Samaria, et Samariæ caput erit filius Romeliæ, id est, Phaceo: regnum autem decem tribuum, id est, populi Ephraim post sexaginta et quinque annos esse cessabit. Quod nisi diligentius attendamus, stare non poterit. ^a Duodecimo enim anno Achaz filii Joatham in tribu Juda, regnavit Osee super Samariam, et nono anno imperii sui captus est (IV Reg. xvii). Regnavit autem Achaz super Judam annis sedecim (IV Reg. xvi), post cujus mortem septimo anno imperii sui ^b captus est Osee, et destructa Samaria, omnisque populus est transductus in Medos: ita ut si voluerimus sedecim annos Achaz, et septem Osee ponere, efficiantur anni viginti tres, aut ut multum, viginti ^c quatuor; et ubi erunt sexaginta, et quinque anni, in quibus regnum Israel dicitur finiendum? Igitur Hebræi hunc locum ita edisserunt, ut Amos qui sub Ozia cepit prophetare, quando et Isaïas prophetiæ suæ habuit exordium, primus prophetaverit contra Israel, dicens: Israel autem captivus ducetur de terra sua (Amos vii, 11, 17). Titulus quoque prophetiæ ejus contra Samariam sit: et prophetare cœperit in diebus Ozia regis Juda ante duos annos terræ motus, quem voluit eo tempore accidisse, quo ingressus Ozias in Templum Dei, sibi sacerdotium vendicabat, et terra percussa est, et cineres altaris effusi sunt, et ipse rex percussus est lepra (II Par. xxvi). Voluit autem annum fuisse vigesimum quintum Ozia, quando hæc acciderunt, cujus reliqui anni sunt viginti septem. Ozias enim regnavit annos quinquaginta duos (IV Reg. xv), post eum regnavit Joatham filius ejus annis sedecim, et hujus filius Achaz annis aliis sedecim: post quem regnavit Ezechias, cujus sexto imperii anno capta Samaria est, atque ita effici simul annos sexaginta quinque (IV Reg. xvi). Hæc per prophetam Domino prædicente, et Achaz et populus futura non credidit. Unde subjungitur: Si non credideritis, non permanebitis, ut Symmachus transtulit, id est, et vos **105** non permanebitis in regno vestro, sed in captivitatem ducemini, sustinentes eorum poenas, quorum imitati estis infidelitatem. Vel certe juxta LXX, non intelligetis. Et est sensus: quia quæ Dominus dicit futura, non creditis, intelligentiam non habebitis. Hæc juxta historiam dixerimus. Cætes-

sessus diceretur et captus.

^c De suo iterum Victorius reposuit viginti quinque ex eo quod si novem anni Osee, quando scilicet captus est, addantur annis sedecim Achaz (hoc est si consideremus non quando obsessus, sed quando captus fuit Osee) necessario viginti quinque erunt anni.

aptam tropologiam considerandum est, A
regi Isaias iubetur occurrere, exiens de
in principio aqueductus, sed in ex
is piscinæ superioris, quæ erat in agro
sordes et maculæ purgabantur. Quamvis
regnaret super Judam: tamen quia im
superioris piscinæ extremis finibus mo
go Deus non tam regis miseretur, quem
stimabat salute, quam populi sui. Duas
is torrium fumigantium, ut prius dixi
sapientiam sæcularem, hæreticumque
quorum finis exustio est. Qui frustra
silium, ut ascenderent contra Judam, et
gentem et dormientem caperent, et suis
pularent, ponerentque super eum regem
el, hoc est, *bonum Deum*. Uterque enim B

apud se veritatem, apud se æstimat op
doctrinam. Denique Marcion hæreticus,
tum, hoc est, alterius, putat esse Chris
justi, cujus Prophætæ sunt; quem san
crudelem et judicem vocat. Hæc illis
Dominus comminatur, quod non stet
psorum, sed interim nunc quamdiu mun
at, et ea quæ mundi sunt in suis finibus,
ribus Dominentur. Cum autem consum
mpus advenerit, hoc est, sexaginta quin
et tam mundi res quæ in sex^a diebus
quam omnia quæ ad quinque sensus
finem acceperint, tunc universa esse sol
æ gentiles et hæretici futura non cre
propter infidelitatem non intelligunt quæ C

0, 41.) Et adjecit Dominus loqui ad Achaz
te tibi signum a Domino Deo tuo in profun
di, sive in excelsum supra. Qui prius per pro
cutus 106 fuerat ad Achaz: Vident sileas,
et cætera: illo non credente, et ideo non
e, ipse loquitur ad Achaz: ut saltem au
domini territus suscipiat quæ dicuntur. Quia
t, videtur esse difficile, quod regna poten
evi tempore finienda sunt, et tu cum po
de magno periculo libereris; pete tibi
equaquam ab idolis, quorum errore retine
Domino Deo tuo qui tibi auxilium pollice
tum signum optionis tuæ est unde postules
rofundo, sive de excelso. Quod cum soli D
ta dixerint, cæteri juxta Hebraicum signi
trastulerunt, de profundo inferni. Ergo sic
dum infernum significat; ita excelsum su
Intelligere debemus: ut cum de inferno
celso signum acceperis, credas futura quæ
inquit, ut scindatur terra, et grandi liatu
eant, qui in corde terræ esse dicuntur:

n ex Vatic., quæ in sex mille annis facta sunt;
nim de fine rerum, quæ a mundo condito,
ne temporis factæ sunt juxta Græcorum cal
gu acceptos, disserrere.

ta Græci ἀναβήσεται καὶ καταβήσεται,
et descendet.

pen humilitatis fuisse statuit Epiphanius in

PATROL. XXIV.

an ut aperiantur cœli? Quod utrumque ad typum per
tinet mortis Domini et ascensionis: *Qui enim descen
dit, ipse est qui et ascendit* (Ephes. iv, 10). Et in Apo
stolo legimus: *Ne dixeris in corde tuo, quis b ascendit
in cælum? hoc est Christum deducere. Aut, quis de
scendit in abyssum? hoc est Christum de mortuis re
ducere* (Rom. x, 6, 7). Et in alio loco de Christo dis
putans, ait: *Quæ sit latitudo, et longitudo, et excelsum,
et profundum supereminentis scientiæ et dilectionis
Christi* (Ephes. iii, 18). Hoc quantum ad mysticos per
tinet intellectus. Cæterum et Moses accepit signa de
terra, de quibus in Psalmis legimus: *Misit signa et
prodigia in medio tui, Ægypte* (Ps. cxxxiv, 9), ranas,
locustas, ciniphes, et cænomyiam; de cœlo autem
grandinem et ignem et trium dierum tenebras. Ego
reor et Ezechiam, quando sol decem regressus est
lineis, signum accepisse de cœlo (IV Reg. xx): et
Jesum filium Nave in Gabaon et Hailalon, stantibus
sole et luna (Josue x). Plerique putant, Saulem si
gnum accepisse de terra, et de profundo inferni,
quando Samuelem per incantationes et artes magi
cas visus est suscitasse (I Reg. xxviii). Sed et Jonas
propheta de abyssu, et de profundo ac mortis faucibus
liberatus, signum dedit et accepit inferni (Jonæ ii).
Legi in ejusdam Commentariis 107 hunc locum
per allegoriam extenuatum, ut profundum et excel
sum αἰσθητὰ et νοητὰ intelligeret, quæ nos possumus
sensibilia dicere, et intelligibilia, quorum alterum re
fertur ad sensus, alterum ad mentem et rationem.
Virginem quoque interpretatur animam, quæ nulla
peccati corrupta est conscientia, et potest de se im
manuel, nobiscum Deum, id est, præsentem Dei ge
nerare sermonem. Sed nos elixas agni carnes non
comedimus (Exod. xii) verum assas, et quæ in no
bis possint omnes voluptatum siccare pituitas, ne
sacramentum fidei nostræ, dum plus sapimus quam
oportet sapere, negligamus.

(Vers. 12.) Et dixit Achaz: Non petam, et non
tentabo Dominum. Non^a humiliatis est, sed super
biæ, quod non vult signum a Domino postulare.
Quamquam enim scriptum sit in Deuteronomio: *Non
tentabis Dominum Deum tuum* (Deut. vi, 16), et hoc
contra diabolum Salvator usus sit testimonio (Matth.
iv): tamen jussus ut peteret, obedientia debuit ex
plere præceptum, præsertim cum et Gedeon et Manue
signum petierint et acceperint (Judic. vi et xiii). Quam
quam juxta Hebræi sermonis ambiguitatem, in quo
scriptum est ULO ENASSE^d ADDONAI (וְלֹא אֶנְסֶה אֶת אֲדֹנָי),
et omnes similiter transtulerunt, non tentabo Domi
num, possit legi, non exaltabo Dominum. Sciebat enim
rex impius quod si signum peteret, accepturus es
set, et glorificaretur Dominus. Ergo quasi idolorum
cultor, qui in omnibus angulis platearum et in mon

Ancorato: quod factum Basilius putat, ne mandatum,
non tentabis Dominum Deum tuum violaret. Co: sen
tiant vero Hieronymo plerique alii, et cum primis
Hebræorum magistri.

^d In Hebræo, ut vides, articulus quoque אֶת eth,
additur, quem Hieronymus prætermittit.

tibus lucisque nemorosis aras constituerat, et pro Levitis habebat fanáticos; non vult signum petere quod præceptum est.

(Vers. 13.) *Et dixit, audite ergo, domus David: Numquid parum vobis est molestos esse hominibus, quia molesti estis et Deo meo? Quis est iste qui dixit: Audite ergo, domus David? Nequaquam Deus qui supra ad Achaz dixerat: Pete tibi signum a Domino Deo tuo; sed Propheta, ut ex consequentibus comprobatur: Quia molesti estis et Deo meo.* Et est sensus: quia non solum prophetas persequimini, et eorum dicta contemnitis; sed et præsentis et jubentis Dei sententiæ contradicitis; ita ut ei exhibeatis laborem, qui in alio loco ait: **108** Laboravi sustinens (Isai. 1, 14), idcirco Dominus faciet quæ sequuntur. Pro labore et molestia, quod Aquila et Symmachus transtulerunt, LXX et Theodotio agonem interpretati sunt, id est, luctam atque certamen, quia contentiosi non subiciant collum Domini servituti, sed illo vulnera eorum volente curare, respuant sanitatem. Et hoc notandum, quod Achaz rege impiissimo nolente signum petere, sermo propheticus ad domum David, hoc est, ad tribum regiam convertatur, de qua supra legimus: *Et nuntiaverunt hæc domui David, dicentes: Consenserunt Syria et Ephraim.*

(Vers. 14.) *Propterea dabit Dominus ipse vobis signum. Ecce Virgo concipiet et pariet, et vocabis nomen ejus Emmanuel.* Nequaquam multifarie juxta apostolum Paulum, et multis modis loquatur Deus (Hebr. 1); nec juxta alium prophetam (Osee 12), in manibus prophetarum assimilabitur; sed qui ante loquebatur per alios, dicet ipse, adsum (Infra, 58). De quo et Sponsa rogabat in Cantico Canticorum: *Osculetur me osculo oris sui* (Cant. 1, 2). Dominus enim virtutum ipse est rex gloriæ (Ps. xxiii, 10): ipse descendet in uterum virginalem, et ingreditur et egreditur Orientalem portam quæ semper est clausa (Ezech. xlii); de qua Gabriel dicit ad Virginem: *Spiritus sanctus veniet super te, et virtus Altissimi obumbrabit tibi: propterea quod nascetur in te sanctum, vocabitur Filius Dei* (Luc. 1, 35). Et in Proverbiis: *Sapientia edificavit sibi domum* (Prov. ix, 1). Quando autem dicitur: *Dabit Dominus ipse vobis signum*, novum debet esse atque mirabile. Sin autem juvenula vel puella, ut Judæi volunt, et non virgo pariat, quale

A signum poterit appellari, cum hoc nomen ætatis non integritatis? Et revera, ut cum Judæis confusum pedem, et nequaquam contentioso fone præmus eis risum nostræ imperitiæ, virgo Hebraice THULA (תולה) appellatur, quæ in præsentis loco scribitur: sed pro hoc verbo positum est ALMA (אלמה) quod præter LXX omnes adolescentulam transtulerunt. Porro ALMA apud eos verbum ambiguum dicitur enim et adolescentula, et abscondita, est, ἀπόκρυφος.... Unde et in titulo psalmi **109** ubi in Hebræo positum est ^a ALAMOTH (אלמות) ceteri Interpretes transtulerunt, pro adolescentia, quod LXX interpretati sunt, pro abscondita. Et in Genesi legimus: ubi Rebëcca dicitur *alma* (Gen. xxiv), Aquilam non adolescentulam, nec puer sed absconditam transtulisse. Sunamitis quoque Elia, amisso filio, cum Elisæi fuisset pedibus proluta, et prohiberet eam Jezi, audit a Propheta: *mitte eam, quia in dolore est, et Dominus abscondit me* (IV Reg. iv, 27). Pro eo quod in Latino dicitur *abscondit a me*, in Hebræo scriptum est, EELIM MENNI (העלים ממני). Ergo alma, non solum puella vel virgo, sed cum ἐκκρύπτει virgo abscondita dicitur et secreta, quæ numquam virorum patuerit aspectibus; sed magna parentum diligentia custodita. Lingua quoque Punica, quæ de Hebræorum sonitu manare dicitur (Al. ducitur), proprie virgo alma appellatur. Et ut risum præbeamus Judæis, non quoque sermone alma, sancta dicitur. ^c Omnium pene linguarum verbis utuntur Hebræi: ut est in Cantico Canticorum (Cant. iii, 9) de Græco πορσεύλον id est, ferculum sibi fecit Salomon, quod et in Hebræo ^d ita legimus. Verbum quoque nugas et mensuram Hebræi eodem modo et eisdem appellant seculis. Et quantum cum mea pugna memoria, nunquam arbitror alma in muliere nupta legisse, sed in qua virgo est: ut non solum virgo sit, sed virgo minoris ætatis, et in annis adolescentiæ. Potest et fieri ut virgo sit vetula, ista autem virgo erat in his puellaribus. Vel certe virgo, non puellula, et adhuc virum nosse non posset: sed jam nupta. Denique in Deuteronomio (Deut. xxii, 25 et seqq.) puellæ et adolescentulæ nomine virgo intelligitur. Si invenerit, inquit, homo in campo puellam desolatam, et vi opprimens dormierit cum ea, interfici-

^a In Vatic., *Almaboth*: malim vero *Almoth*, quem admodum et Græcis litteris reddit Vatic. Hexplaris ἄλμωθ, Montfaucon. teste. Porro etiam Symmachus excipiens venit a cæteris interpretibus, quos tradit pro adolescentia transtulisse, siquidem παρὶ θανάτου, de morte, ab illo interpretatum docent Græci libri.

^b Et secreta. Ita olim educabantur puellæ, ut domi apud matres delitescerent, nec prodirent in publicum nisi necessitas, vel cultus divini ratio postularet; quem morem veterum attingit Hesiodus lib. ii Ergon. 158:

Ἦτε δῶμον ἔντροσθε φύλῃ παρὰ μητέρα μένει.

Quæ ædes intra charam apud matrem manet.

Josephus quoque de Machabæis xviii fortissimam eorundem matrem ita ad filios inducit loquentem:

^c Ὅτι ἐγενήθη παρθένος ἀγνή, οὐδ' ὑπερέβη πατρικὸν ὄνομα etc. Quia genita sum virgo casta, neque excessi potui domum. In libris denique Machabæicis virginibus dantur absconditæ sive inclusæ κατάκλειστοι. I Machab. iii, 19, et lib. iii, cap. i. Αἵτε κατάκλειστοι παρθένοι ἐν θαλάμοις σὺν τεκούσαις ἐξώρμησαν. Inc virgines in thalamis cum genetricibus proruperunt.

^d Martiani. ^e Omniumque, etc. Hanc observationem vitio critici sycophante; sed ostendant prius ἡ ἐν ἡμεῖς, non esse verbum Hebraicum, et πορσεύλον cum; similiter נוגה nuge, מידה misura, non Latinorum nugas et mensuram. MARTIAN.

^f In Hebræo est תרעם, quod lecticam splendentem constructam sonat: נוגה quoque et מידה nuge mensuram, qua de re vid. infra, in fine lujas i

ritum solum, qui concubuit cum ea, et puellam nihil facietis : non est adolescentula peccatum mortis. Quia quomodo si quis in insidiis insurgat contra **110** proximum suum, et interficiat animam ejus, sic hoc negotium accidit. In agro invenit eam : clamavit puella desponsata, et non est inventus qui auxiliaretur ei. Et in Regum volumine legimus (III Reg. i), quod quæsierint puellam virginem nomine Abisag, et introduxerint ad regem, quæ dormiret cum eo, et soveret eum et erat puella pulchra nimis, et ministrabat ei, et rex non cognovit eam. Quodque sequitur : *Et vocabis nomen ejus Emmanuel*, et LXX et tres reliqui similiter transtulerunt, pro quo in Matthæo scriptum est, *vocabunt* : quod in Hebræo non habetur. Ergo iste puer qui nascetur ex Virgine, o domus David, nunc a te appelletur Emmanuel, id est, nobiscum Deus, quia rebus ipsis probabis a duobus inimicis regibus liberata, Deum te habere præsentem : et qui postea vocabitur Jesus, id est, Salvator, eo quod universum hominum genus salvaturus sit, nunc a te Emmanuelis appelletur vocabulo. Verbum ^a CARATHI (ΚΑΡΑΘΙ), quod omnes interpretati sunt *vocabis*, potest intelligi et *vocabit* : quod ipsa scilicet Virgo quæ concipiet et pariet, hoc Christum appellatura sit nomine. In multis testimoniis quæ Evangelistæ vel Apostoli de libris veteribus assumpserunt, curiosius attendendum est, non eos verborum ordinem secutos esse, sed sensum. Unde et in præsentis loco, pro *concepit in utero*, Matthæus posuit, *in utero habebit* (Matth. i, 13) : et pro *vocabis*, *vocabunt*. Hebræi hoc de Ezechia filio Achaz prophetari arbitrantur, quod ipso regnante sit capta Samaria : quod omnino probari non potest. Siquidem Achaz, filius Joatham, regnavit super Judam et Jerusalem annis sedecim (IV Reg. xvi) : cui successit in regnum filius ejus Ezechias, annos natus viginti quinque, et regnavit super Judam et Jerusalem annis viginti novem. Quomodo ergo, ut domus primo anno Achaz hanc ad eum factam prophetiam, de Ezechia conceptu dicitur et nativitate, cum eo tempore **111** quo regnare cepit Achaz, jam novem Ezechias esset annorum, nisi forte sextum Ezechia regni annum, quo est capta Samaria, infantiam ejus appellari dicant, non ætatis, sed imperii. Quod coactum esse atque violentum, etiam et stultis patet. Quidam de nostris Isaiam prophetam duos filios habuisse contendit, Jasub et Emmanuel : et Emmanuel de prophetissa uxore ejus esse generatum, in typum Domini Salvatoris : ut prior filius Jasub, quod inter-

pretatur relictus, sive convertens, Judaicum populum significet, qui relictus est, et postea reversurus. Secundum autem, id est, Emmanuel, et nobiscum Deus, gentium vocationem, postquam Verbum caro factum est, et habitavit in nobis.

(Vers. 15.) Butyrum et mel comedet, ut sciat reprobare malum, et eligere bonum. Pro quo LXX transtulerunt, *antequam sciat* : quodque sequitur, *assumere malum*, in Hebræo non habetur. Et est sensus : O Domus David, cui Dei sermone præcipitur, ut voces, id est, invoces, in periculo constituta nomen Emmanuelis, id est, nobiscum Dei ; non mireris ad rei novitatem, si Virgo Deum pariat, qui tantam habeat potestatem, ut multo post tempore nasciturus, te nunc liberet invocatus ; ipse est enim qui visus est Abraham, et locutus est cum Mose. Dicam et aliud mirabilius, ^d ne eum putes in phantasmate nasciturum, cibus utetur infantia, butyrum comedet et lac. Et licet multa post sæcula de eo Evangelista testetur : *Puer autem proficiebat sapientia et ætate et gratia apud Deum et homines* (Luc. ii, 52) : et hoc dicatur, ut veritas humani corporis approbatur : tamen adhuc pannis involutus, et butyro pastus ac melle, habebit boni malique judicium, ut reprobanda mala, eligat bona. Non quod hoc fecerit, aut reprobaverit, vel elegerit ; sed quod scierit reprobare et eligere, ut per hæc verba noscamus, infantiam humani corporis divinæ non præjudicasse sapientiæ. Denique jacentem in præsepio Angeli pastoribus nuntiant : Magi adorant de Oriente venientes, quos utique electos esse credendum est. **112** Et e contrario Herodes, Scribæ ac Pharisei reprobandi (Matth. ii), qui pro uno infante multa parvulorum millia trucidarunt.

(Vers. 16.) Prius enim quam sciat puer reprobare malum et eligere bonum, derelinquetur terra, quam tu detestaris, a facie duorum regum suorum. Sexto imperii anno Ezechia est ab Assyriis capta Samaria (IV Reg. xviii), id est tricesimo primo anno ætatis ipsius. Sic itaque iste qui nasciturus, vel de Virgine, ut nos probamus, vel de adolescentula, ut Judæi volunt, butyrum et mel comedet, et tam parvulus erit, ut malum a bono discernere nequeat, et antequam ille tempus egrediatur infantia, terra Syriæ et Samariæ vastanda ab Assyriis sit : respondeant Hebræi, quomodo Ezechias triginta et uno annis infantulus prædicetur, et tam rudis ætatis, ut mel, et butyrum comedens, juxta Niniviticis pueros, nec sinistram,

^a Verbum Carathi. Omnes mss. codices Latini legunt ut edidimus CARATHI, in prima persona. Sed hoc vel error est librorum veterum, vel libertas Hieronymi qui more Syrorum legebat inod in secunda feminina singulari præteritorum. ΚΑΡΑΘΙ carathi, pro ΚΑΡΑΘΙ carath. Quod quidem potest intelligi *vocabit*, ut observat idem Hieronymus, non juxta Grammaticalem verborum sensum ; sed juxta prophetalem, qui ad virginem parituram respicit. MARTIAN.

^b Græci quoque vulgati codd. Novi Testam., ἔξει, habebit, tametsi mss. plures λαμβέται, accipiet. Porro vocabunt et Vulgata et plerique ex Latinis, Græcisque Pa-

tribus præferunt. Vet. Ital. vocabit. Cyprianus vocabitis.

^c Vatic. quodque sequitur, reprobare malum, etc., falso ; etenim apud LXX προλέσθαι, præeligere hocque proprie est, quod in Hebræo non haberi notat Hieron. sive verbi כוּרַם significatum non esse eligere sed reprobare.

^d Græce dicit Eusebius : Οὗτε τῷ δοκίμῳ ἔσται τὸ γινώσκον. ἀλλ' ἀληθῶς τοιαύτων ὑπομνηνέ γεννησιν, ὥς κοινωνῆσαι νηπίων τροφῇ. βουτύρου λίγῳ καὶ μέλιτι ὁρῶντι τοῖς λοιποῖς βρέφεσι. Τοῦτο μὲν οὖν ἀνθρώπων τὴν οὐκ τῆς θεότητος αὐτοῦ παραστατικὴν ἐκείνου ἂν εἶναι, ὅτι πρὶν ἢ γινώσκει αὐτὸν, ἢ προλέσθαι πονηρὰ, ἐλθέτω τὸ ἀγαθόν, καὶ τὰ ἑξῆς.

nec dexteram, id est, nec malum, nec bonum novetur. Relatum autem ad Emmanuel, quod interpretatur, nobiscum Deus, facilem habebit intelligentiam. Quod ad mysterium et invocationem nominis ejus terra Syriæ, et Samariæ, Assyrio superante, vastetur: et domus David liberetur a duobus regibus quos metuit, Rasin videlicet, et Phacee.

(Vers. 17.) *Adducet Dominus super te, et super populum tuum, et super domum patris tui dies qui non venerunt a diebus separationis Ephraim a Juda, cum rege Assyriorum.* Locus iste per hyperbaton legendus est. Denique et nos secuti Hebraicam veritatem, ita eum interpretati sumus: O domus David, ausculta quæ dico, ut derelinquatur terra Syriæ et Samariæ a facie regum duorum, quos tu vehementissime reformidas: adducet Dominus dies super te, et super domum patris tui David, quos numquam habuisti ex eo tempore quo decem tribus a duobus tribubus separatae sunt, et regnum in Samaria habere cœperunt. Adducet autem istos dies, id est, tempora cum rege Assyriorum, ut illis superatis atque subversis, tu Emmanuelis præsencia libereris. LXX hanc locum ita verterunt: *Adducet Dominus 113 super te, et super populum tuum, et super domum patris tui dies, qui necdum venerunt, ex qua die abstulit Ephraim a Juda regem Assyriorum.* Quod quem sensum habeat, scire non possumus, nisi forte hoc dicendum est, quod peccatorum suorum magnitudine Ephraim, id est, Samaria primum ad se Assyriorum fecerit impetum declinare. Aliter: Interim nunc duo reges Rasin et Phacee, qui te obsident, et vastare festinant, brevi tempore subvertentur: tuæ autem vastationis tempus illud adveniet, quando, quod numquam speraveras, immo numquam metueras, Assyrius venerit. Per quæ docet, domui David, non Syriam et Samariam, sed Assyrios esse metuendos. Præsenti ergo formidine liberat, et de futuro tempore comminatur.

(Vers. 18, 19.) *Et erit in die illa, sibilabit Dominus muscæ, quæ est in extremo fluminum Ægypti, et apæ quæ est in terra Assur: et venient, et requiescent omnes in torrentibus vallium, et in cavernis petrarum, et in omnibus frutetis, et in universis foraminibus.* Cum fuerit duorum regum terra deserta, Damascus et Samaria, quam tu nunc detestaris et metuis: tunc adducet Dominus, o domus Juda, super te et populum tuum dies, quos numquam ante vidisti, et regem Assyriorum. Frustra igitur præsencia metuis, semiustos torres, et ignem penitus non habentes: scire enim debes, quod sibilo suo Dominus muscæ Ægypti, et fluminum ejus, haud dubium quin septem δαυρυχὰς Nili significet, vocaturus sit: et apem, quæ est in terra Assur. Muscas autem

Ægyptios vocat propter sordes idololatriæ, et imbellem populum: et apem Assyrios, quorum illo tempore potentissimum regnum erat, et ad bella promptissimum: vel ob id, quia omnis prope Assyriorum et Persidis regio usum habebat sagittarum.^b Hi igitur et omnes venient, et occupabunt terram tuam in torrentibus vallium, et cavernis petrarum, et in omnibus frutetis, et foraminibus, lignisque nemorosis. Hæc autem per metaphoram dicuntur, ut quia semel muscas, et apes nominauerat, translationem servaret in reliquis. Legamus Regum et Paralipomenon libros, 114 et inveniemus ab Ægyptiis cæsum sanctum regem Josiam, et populum Israel potestati Ægyptiæ subjugatum (IV Reg. xxi; II Par. xxxv): ita ut regem illis constitueret. Et post non multum temporis, venit Nabuchodonosor cum innumerabili multitudo bellatorum, captaque Jerusalem, et cæteris Judææ urbibus dirutis, incendit Templum, et habitatores Assyrios posuit in Judæa (IV Reg. xxiv).

(Vers. 20.) *In die illa radet Dominus in novacula conductam, in his qui trans flumen sunt, in rege Assyriorum, caput, et pilos pedum, et barbam universam.* Hæc quidam putant de Assyrii prophetari, qui mille trecentis annis, antequam Jerusalem subverterent, regnum Asiæ Ægyptique et Libyæ possederunt, quod a Medis Persisque vincendi sint, et eorum imperium destruendum. Alii vero arbitrantur, quod trans flumen Euphratem cæsi sint Ægyptii. Nos autem novaculam mercede conductam, ipsum arbitramur Assyrium, quem in Jeremia ob ultionem populi peccatoris, etiam columbam suam vocat (Jerem. xlv). Denique et in visione Tyri (Ezech. xxviii, 29), quia in extruendis munitionibus, et aggere comportando Nabuchodonosor plurimum laboraverat, et illis classe fugientibus, fuerat mercede privatus, data est ei Ægyptus pro mercede et labore suo. Ergo in ista novacula acutissima, et in his, qui habitant trans flumen Euphratem, in rege videlicet Assyrio, omnes capillos et pilos totius corporis a capite usque ad pedes decoremque barbæ, quod virilitatis indicium est, radet Dominus de Judæa, ut nihil in illa forte, nihil pulchrum resideat, sed effeminatis hominibus, immo ignominiosis mulieribus comparentur.

(Vers. 21, seqq.) *Et erit in die illa, nutriet homo vaccam boum, et duas oves, et præ ubertate lactis comedet butyrum: butyrum enim et mel manducabit omnis, qui relictus fuerit in medio terræ. Et erit in die illa, omnis locus ubi fuerint mille vites mille argenteis, et in spinas, et in vepres erunt. Cum sagittis et arcu ingredientur illuc: vepres enim, et spinæ erunt in universa terra. Et omnes montes qui in sarculo sarrientur, non veniet illuc terror spinarum et veprium:*

^a Voces speraveras, immo numquam Victor. suorum cōdicum ope expunxit, uti superfluas, quippe cum de futuro malo metus dicatur, non spes.

^b Vatic. Hinc igitur omnes venient.

^c Hæusit ex hisce Eusebii: Εἴτ' οὐκ εἰς μακρὰν ὁ τῶν βαβυλωνίων βασιλεὺς Ναβουχοδονόσορ σὺν μεγάλῃ

στρατιᾷ δυνάμει ἐπελθὼν, τὴν μὲν πόλιν αὐτὴν ἐκ βάρων εἶλε, τὸν νεὺν πυρπολῆσας. τὸ δὲ πᾶν ἔθνος ἱεροδραποιδισάμενος, καὶ τὰς λοιπὰς θηώσας πόλεις. Ἀσσυρίους οἰκίτορας τῆς Ἰουδαίων κατίστυσε χώρας. Sed et superiora ex Eusebio paulo diversis sensibus expressa sunt.

et erit in pascua bovis, et in conculcationem pecoris. Post subversionem **115** Jerusalem, et captivitatem populi, et Templi incendium, Nabuzardan princeps militie, quem LXX ἀρχιμαγιστρον vocant, paucos de populo, et eos pauperes dereliquit in terra, qui vineas et agros colerent. Denique Godolias, qui eis præpositus erat de regio genere relictus, hortatur et dicit: Nolite timere Chaldaeos: habitate in terra, et servite regi Babylonis, et bene erit vobis (IV Reg. xv, 24). In die igitur illa, hoc est, in illo tempore cum fuerint omnes opes Judæorum translatae in Chaldaeam, tanta solitudo erit in terra Judææ, et iam incredibilis vastitas, ut nequaquam armenta boum habeant, nec greges ovium, sicut prius habere consueverant: sed vix rarus habitator unam vaccam nutrire possit, et duas oves; non ad arandum, sed ad cibum, atque vestitum lactis, ac velleris. Propter inopiam quippe frumenti, et omnium, quæ terra gignit ad comedendum, lacte ac butyro, et agresti melle vascuntur. Quodque ait: Præ ubertate lactis comedet butyrum, hoc significat, quod terra cultorum raritate fertilior sit, et magis apta pascuis. In illo tempore præ hominum paucitate, tanta erit vini inopia desertis vineis, quæ metu hostili nequaquam putabuntur, ut singulae vites siclis argenteis singulis vix emanant. In vepres enim et in spinas omnis terra redigetur: tantaque erit formido, ubique scævientibus gladiis, ut absque arcu et sagittis nullus suum agrum invisere audeat, et derelictis campestribus locis, ad montana confugiant, ibique locorum difficultate muniti, vix asperos montes manu fodiant: quia boves, aratra, et vomeres non habebunt. Sicubi ergo rarus cultor in montibus fuerit inventus, inde vitam miserabilem sustentabunt. Cætera autem patebunt pascuis, et absque ullo custode a brutis animantibus conculcabuntur. Hæc post captivitatem solere fieri, utinam nesciremus! At nunc magna pars ^a Romani orbis quondam Judææ similis est: quod absque ira Dei factum non putamus, qui nequaquam contemptum sui per Assyrios ulciscitur, et Chaldaeos; sed per feras gentes, et quondam nobis incognitas, quarum et vultus et sermo terribilis est, et femineas incisasque facies præferentes (Gothos intelligit qui radebant barbam), **116** virorum, et bene barbatorum fugientia terga confodiunt. Legisse me novi in his locis latissimam et inextricabilem tropologiam: quod universa, quæ juxta historiam disseruimus, spiritualiter Judæis acciderint, vix unam habentibus vaccam et duas oves, munda videlicet animalia: ut nequaquam solido cibo, sed lacte nutrantur infantia, et comedant mella verborum, quæ distillant de labiis mulieris meretricis; et vinum non habeant, quod lætificat cor hominis: sed omnia eorum opera redigantur in spinas, ut vulnerentur ab adversariis, qui percutiunt in obscuro re-

^a Ex Vatic. partim, et partim ex ingenio restitui-mus Romani orbis, pro quo antea incommodo sensu obtinebat Romanæ urbis.

^b Uriam sacerdotem. Editio Erasmi retinet Za-

et os corde (Psal. x). Quod si quando voluerint altius quippiam sapere, et nimio labore sudantes de Scripturis sanctis mysticum aliquid invenire: nihilominus fruges non afferant doctrinæ, sed vepribus compleantur et spinis, quæ oriuntur in manibus ebris. Et nequaquam terra eorum atque doctrina, ab hominibus, rationalibus animantibus: sed a bobus, quorum Deus curam non habet, et a brutis animalibus conculcetur.

(Cap. VIII. — Vers. 1-4.) Et dixit Dominus ad me: Sume tibi librum grandem, et scribe in eo stylo hominis, velociter spolia detrahe, cito prædare. Et adhibui mihi testes fideles, ^b Uriam sacerdotem, et Zachariam filium Barachia, et accessi ad prophetissam, et concepit, et peperit filium. Et dixit Dominus ad me: **B** Voca nomen ejus, accelera, spolia detrahe, festina prædari: quia antequam sciat puer vocare patrem suum, et matrem suam, auferetur fortitudo Damasci, et spolia Samariae coram rege Assyriorum. LXX pro libro grandi, interpretati sunt librum novum, et magnum. Et pro eo quod in Hebræo habetur, adhibui mihi testes fideles, dixerunt: adest enim, et testes fac mihi fideles homines. Et pro Uria Sacerdote, tantum Uriam, cætera similiter. Primum Propheta missus est ad Achaz (Isa. vii), ut ei prædiceret quæ Scriptura commemorat: quo audire nolente, ipse Dominus loquitur ad Achaz, et præcepit ei, ut petat sibi signum in profundum, sive in excelsum. Quo respondente, Non petam, et non tentabo Dominum: dimisso rege impio, ad domum David Dei verba vertuntur, et promittitur ei Virgo paritura filium, cujus nomen sit Emmanuel, hoc est, nobiscum **117** Deus. Qui si crebro fuerit invocatus, Samaria subvertatur et Syria: subvertatur autem a rege Assyriorum, qui et ipsum Judam postea capturus sit: ita ut omnis terra Judææ vertatur in solitudinem. Rursum ergo sub alia figura partus describitur virginalis. Et dixit Dominus ad Prophetam, ut nequaquam in populos proferat novæ nativitatis arcanum, sed scribat eam in isto grandi volumine, quod nunc legimus. Et quo sit mirabilius, humanis verbis, et stylo, quo homines scribere consueverunt, Dei sacramenta comprehendat. Quid est autem illud quod scribitur humano stylo? Ut puer natus velociter spolia detrahat, et cito prædetur, hoc est, ne ultra patiatu regnare diabolus: nec mittat Angelos, nec Prophetas; sed ad salvandas creaturas suas ipse descendat. Facit ergo Propheta quod jussum est, et adhibet sibi duos testes fideles, Uriam sacerdotem, qui legis doctor est, dicente Malachia: Labia sacerdotis custodient scientiam, et legem requirent ex ore ejus, quia Angelus Domini exercituum est (Malach. ii, 7): et Zachariam filium Barachia, quem Prophetam fuisse, dubium non est. Legimus, quod regnante Achaz, ^c Urias sacerdos fuerit Templi Domini (4 Reg. iv):

chariam pro Uriam. In aliquot antiquissimis codicibus mss. legebatur Zacharias prima manu scriptus; sed emendatores restituerunt Uriæ nomen. MARTIAN.

^c In Vatic. quemadmodum et in aliis quibusdam

cui praecepit Achaz, ut altare simile altaris Damasci faceret. Et dierum narrat liber (II Par. xxix), quod Ezechias filius Achaz quaesierit Dominum in diebus Zachariae eruditi in timore Dei. Exhibuit autem se Isaias dignum spiritu prophetali, et praebuit prophetissae, id est, Spiritui sancto, qui sermone Hebraico vocatur genere feminino *נביא* (*נביא*), juxta illud quod scriptum est: *Accedite ad Dominum, et illuminamini* (Ps. xxxiii, 6). Spiritu itaque sancto conceptus est Dominus. Et licet humanus sermo nativitate ejus nequeat explicare mysteria: tamen Gabriel ipsi Virgini loquitur, quae concepit: *Spiritus sanctus veniet super te, et virtus Altissimi obumbrabit tibi: propterea quod nascetur ex te sanctum, vocabitur Filius Dei* (Luc. 1, 35). Quidam prophetissam sanctam Mariam interpretantur, quam a prophetin fuisse, non dubium est: ipsa enim loquitur in Evangelio: *Ecce enim amodo beatam me dicent omnes generationes: quoniam fecit mihi magna qui potens est* (Luc. 1, 48, 49), et reliqua. Praecipiturque **118** Isaiæ, ut ipsum puerum, qui prius vocabatur Emmanuel, nunc appellet, *accelera, spolia detrahe, festina praedari*. Ascendens enim in altum, captivam duxit captivitatem; accepit dona hominibus (Ps. lxxvii; Ephes. iv, 8). Et antequam humanum corpus assumeret: et juxta infantiam patrem vocaret Deum, et matrem Mariam, auferetur Damasci fortitudo, et spolia Samariae per regem Assyriorum: ut necdum natus populum suum, domum David, sola invocatione salvaret. *Urias interpretatur lux Domini; Zacharias, memoria Domini; et Barachias, benedictio Domini*: quibus testibus Christi nativitas comprobatur. Ipse enim in Evangelio duobus euntibus in Emmaus (Luc. xxiv), incipiens a Mose et Prophetis, edisseruit quod de se omnia prophetassent. Juxta tropologiam, in anima virginali, et nulla sorde maculata, de Spiritu sancto Dei sermo conceptus, velociter de adversariis potestatibus spolia detrahit, et sibi facit universa servire. Cumque ex parte nunc videat, et ex parte prophetet (I Cor. xiii), priusquam possit esse perfectus, et merito vocare Deum Patrem, et matrem suam coelestem Jerusalem, adhuc in infantia et in profectu positus, vincet fortitudinem Damasci, doctrinam videlicet sapientiae saecularis: et auferet spolia Samariae, quibus Ecclesiam haeretici spoliaverunt, dicentes: *Non est nobis portio in David, neque hereditas in filio Jesse* (III Reg. xii, 16), praesente rege ipso Assyriorum, diabolo, qui eis non poterit auxiliari. Tales autem filios non solum Maria Prophetis, Virgo perpetua, sed et sanctae mulieres patriarchis generant. *Sara, quae interpretatur ἀρχουσα, id est, princeps: et Rebecca, quae in lingua nostra patientiam sonat.* (Vers. 5, seqq.). *Et adjecit Dominus loqui ad me*

mss. Martiano teste, et penes Erasmus Zacharias, pro Uria scribitur.

a Quam Prophetin. Erasmus legit Propheten, et infra Prophetes. Marianus autem Victorius Prophetin et Prophetis. Mss. codices primo loco Prophetem et Prophetissam; deinde Prophetis. Hanc lectionem secuti sumus, quia Graecum Prophetes est gen.

A adhuc, dicens: *Pro eo quod abiecit populus iste aquas Siloe, quae vadunt cum silentio: et assumpsit magis Rasin, et filium Romeliae: propter hoc ecce Dominus adducet super eos aquas fluminis fortes et multas, regem Assyriorum et omnem gloriam ejus: et ascendet super omnes rivos ejus, et fluet super universas ripas ejus. Et ibit per Judam inundans, et transiens usque ad collum veniet, et erit extensio alarum ejus implens latitudinem terrae tuae, 119 o Emmanuel.* Dixerat supra auferendam Damasci fortitudinem, et spolia Samariae in conspectu regis Assyriorum, et duos reges, Assyrio pugnante, capiendos: nunc Deus loquitur ad Prophetam caractere solito Scripturarum, per translationem Siloe fontis Jerusalem, et Assyrii fluminis violentissimi, quod omnem terram Israel suis inundet aquis, et egrediatur ripas alvei, tantoque feratur impetu, ut postquam decem tribuum occupaverit terram, ad Judam perveniat, et transiens ad collum usque pertingat: per quae vicinam significat captivitatem. Non enim tunc capius est Judas, sed cunctis duarum tribuum urbibus subjugatis, sola remansit Jerusalem, quae incredibili Dei misericordia liberata est. Potentiam ergo Assyrii et innumerabilis ejus exercitus, quam sub fluminis inundatione descripsit, nunc per aliam ostendit translationem, quod alis suis, id est, ducibus, et infinita multitudine operuerit terram Emmanuelis, hoc est, defendentis eam Dei; sed tamen non possederit, quamquam Emmanuel a LXX sequenti capitulo coaptetur, non proprio nomine, ut apud Hebraeos vocatur, sed interpretato, id est, nobiscum Deus. Siloe autem fontem esse ad radices montis Sion, qui non jugibus aquis, sed in certis horis diebusque chulliat, et per terrarum concava et antra saxi durissimi cum magno sonitu veniat, dubitare non possumus, nos praesertim qui in hac habitamus provincia. Est autem sensus, quia populus decem tribuum magis voluit Rasin et filio Romeliae, id est, Damasci et Samariae regibus esse subjectus, quam stirpi David, quae meo coepit regnare judicio, faciam eum nequaquam his regibus, quos assumpsit, sed regio servire Assyrio, cujus potentia occupantis terram Samariae, inundationi fluminis comparatur. Et sit apostropha ad Emmanuel, hoc est, ad praesentem Deum, quod in tantum se erexerit Assyrius, ut etiam terram ipsius Judam conatus sit possidere. Juxta anagogen, omnis haereticus qui junxerit auxilio suo sapientiam saecularem, et Jerusalem, id est, Ecclesiam voluerit oppugnare, derelinquens aquas Siloe fontis (Joan. ix), qui interpretatur missus, et qui salit in vitam aeternam, tradetur Assyriorum principi **120** (quem sensum magnum in posterioribus lecturi sumus) cujus traditus potestati, in profundum veniet peccatorum. Tante est enim

masculini, προφήτης feminini; quod in accusativo casu habet Prophetin, vel Prophetida. Porro in mss. exemplaribus e et i promiscue scribuntur, sicut consonantes m et n; unde Prophetem loco Prophetin.

MARTIAN.

— Notum, sic Graece efferris in accusandi casu προφήτην, prophetissam.

arrogantiae, ut ausus sit ostendere Salvatori universa regna terrae, et dicere: *Hæc omnia mihi tradita sunt* (Matth. et Luc. iv). Conabitur quoque Judas, id est, domum confessionis intrare, et crebro per eos qui in Ecclesia negligentes sunt, usque ad collum veniet, credentes in Christo cupiens suffocare, et extendet alas suas, implens universam regionem Emmanuelis; sed non poterit obtinere, quia habet Judas præsentem Iteum. Legimus in Evangelio secundum Joannem (Joan. ix), quod cæcum a nativitate, cujus oculo, luto ex saliva sua facto Dominus linerat, miserit ad aquas Siloe, quibus cum cæcus lavisset lutum, cæcitate deteresa, clarum oculorum lumen accepit: quod post signi magnitudinem, indicat, non aliter exercitatem Judæorum et omnis increduli posse sanari, nisi doctrina aquarum Christi, quæ absque strepitu et clamore verborum leniter fluit, tenebræ prioris fogenitur erroris. Hoc quod in Septuaginta legitur: *Et ambulabit super omnem murum vestrum, et auferet de Judæa hominem, qui possit caput levare, aut forte aliquid facere*: in Hebraico non habetur, et in Græcis codicibus ÷ veru jugulante confossum est.

(Vers. 9, 10.) *Congregamini populi et vincimini, et audite universæ procul terræ: confortamini et vincimini. Accingite vos, et vincimini: inite consilium, et dissipabitur: loquimini verbum, et non fiet, quia nobiscum Deus. Pro congregamini, sive infirmamini, et confringimini, ut interpretati sunt alii, LXX posuerunt, scilicet. Verbum enim Hebraicum, non (וּנְחַם), propter RES (ר) litteræ, et DALETH (ד) similitudinem, intellexerunt DOU (דוּ). O igitur populi Samariæ et Syriæ, infirmos et debiles esse cognoscite, et Emmanuel præsentem, nihil posse contra Jerusalem urbem Dei: et hoc non solum vos, qui vicini estis, sed cuncta procul terra cognoscat. Quamvis enim exercitum congregetis, et accingatis vos ad prælium, et major sit numerus obsidentium quam obsessorum, tamen non semel, sed iterum dicam, vincimini. Et quodcumque contra Jerusalem inieritis consilium, dissipabitur. Et licet supra dixeritis (Isai. vii, 6): *Ascendamus ad Judam, et suscitemus eum quiescentem, 121 et ponamus regem a super eum filium Tabeel*: loquimini quidem verbum, sed non fiet, quia nobiscum est Deus, id est, Emmanuel. Possumus hoc testimonio et contra gentes abui in persecutionis tempore, quod quamvis fortes esse videantur, et nos superare in his qui lapsi sunt, tamen vincantur in his qui pro Christo fuderunt sanguinem, et quod post bella pax reddatur Ecclesiis: et universa eo-*

rum contra Emmanuel consilia dissipentur, quia nobiscum sit Deus. Contradicentes quoque veritati utiliter audient, ut tandem ratione superentur, et nequaquam velint in mendacio vincere, quia quodcumque dixerint, numquam perversitas possit superare quod rectum est.

(Vers. 11 seqq.) *Hæc enim ait Dominus ad me: Sicut in forti manu erudit me, ne irem in via populi hujus dicens: Non dicatis, conjuratio; omnia enim quæ loquitur populus iste, conjuratio est: et timorem ejus ne timeatis, neque paveatis. Dominum exercituum ipsum sanctificate: ipse pavor vester, et ipse terror vester. Et erit vobis in sanctificationem, in lapidem autem offensionis, et in petram scandali duabus domibus Israel: in laqueum et in ruinam habitantibus Jerusalem et offendent ex eis plurimi, et cadent, et conterentur, et irruent, et capientur. Septuaginta hunc locum ita interpretati sunt: Hæc dicit Dominus: forti manu recesserunt ab itinere viæ populi hujus loquentes: ne forte dicant, Durum est. Omnia enim quæ loquitur populus iste, dura sunt; timorem autem ejus ne timueritis, neque conturbemini. Dominum virtutum ipsum sanctificate, et ipse erit timor tuus, et si in ipso confisus fueris, erit tibi in sanctificationem, et non ut lapidi offensionis 122 occurratis, neque ut petrae ruinæ. Domus autem Jacob in laqueo et in convalle erit sedentibus in Jerusalem: ideo infirmi erunt in ipsis plurimi, et ruent et conterentur, et appropinquabunt, et capientur. Quodque sequitur, homines in tuitione, obelo prænotandum est. Quia multum inter se Hebraicum distat et Vulgata Editio: ideo utrumque posuimus. Et primum de Hebraico disputandum est. *Hæc ad me locutus est Dominus.* Qui propter bona opera, et gratiam quæ propter bona opera, consecutus sum; sive forti manu sua erudit me et instituit, ne ambulare in via populi hujus, et pari tenerer errore: vel certe fecit me recedere a via populi hujus pessima, et dixit mihi: noli duorum regum timere conjurationem; sed hoc magis considera, quod omne quod loquitur hic populus adversum me, conjuratio sit; et secundum Symmachum, qui interpretatus est, ἀνταρτίαν, in me exstiterit perduellis. Tu autem Propheta, et hi qui tecum sunt, ne timeatis insidias populi, sed Dominum timeate, et ipse sit timor vester. Principium enim sapientiæ, timor Domini (Prov. i, 7; Ps. cx, 9). Qui erit credentibus in sanctificationem, incredulis autem in lapidem offensionis, et in petram scandali, duabus scilicet domibus Judæ et Israel. Præcipue autem in laqueum et in ruinam habitantibus in Jerusalem.*

* Voculas super eum Vatic. ignorat.

Qui propter, etc. Locus omnino intricatus et obscurus, quem editio Mariani Victorii ita commutavit: *Qui propter bona opera et gratiam quam per bona opera consecutus sum; sive in manu forti sua erudit me et instituit, ne ambulare, etc.* Ego vero hanc lectionem reperire non potui in aliquo mss. codice, sed omnes quos inspexi, constanter retinent juxta editionem Erasmi et gratiam quæ per bona opera consecutus sum, uno tamen excepto exemplari Clu-

niacensi quod secuti sumus, quia sensus in eo est manifestior. Eligat prudens lector quidquid voluerit, modo non inducat sensum et errorem Pelagianorum; fateaturque gratiam a Deo dari hominibus propter bona opera facienda, non ex operibus nostris jam factis. MARTIAN.

— Hæc, quæ negotii nonnihil facessunt, verba et gratiam, quæ propter bona opera, in Vaticano ms. non sunt. Victorius legerat, gratiam quam per bona opera, etc., mox sicut legit pro sive.

in quo impingent plurimi, et cadent, et conterentur, A peccatorumque suorum vinculis irretiti, ducentur in captivitatem. Duas domus, Nazaraei (qui ita Christum recipiunt, ut observationes Legis veteris non omittant (*Al.* amittant) duas familias interpretantur, Sammai et ^a Hellel, ex quibus orti sunt ^b Scribae et Pharisei, quorum suscepit scholam Akibas, ^c quem magistrum Aquilae **123** proselyti autumat, et post eum Meir, cui successit Joannan filius Zachai, et post eum Eliezzer, et per ordinem ^d Telphon, et rursum Joseph Galilaeus, et usque ad captivitatem Jerusalem Josue. Sammai igitur et Hellel non multo ^e priusquam Dominus nasceretur, orti sunt Judaea, quorum prior dissipator interpretatur, sequens profanus: eo quod per traditiones et *θετερώσεις* suas Legis praecepta dissipaverit atque maculaverit. B Et has esse duas domus, quae Salvatorem non receperunt, qui factus sit eis in ruinam et scandalum. Juxta LXX, manu forti restitit (*Al.* resistet) populus Dei voluntati, et dicit omnia dura esse quae Dominus praecepit, secundum illud quod in Evangelio legimus: *Durus est hic sermo, quis poterit audire eum* (*Joan.* vi, 61)? Unde praecipitur eis ut Dominum audiant, et ipsum solum timeant. Si enim in ipso confisi fuerint, habebunt eum in sanctificationem, et non impingent quasi in lapidem scandalum, et quasi in petram ruinam. De hoc loco et Apostolus sumit testimonium, quod Christus Judaeis factus sit

in scandalum: gentibus autem in salutem (*1 Cor.* i, 23). Et rursum: *Israel sectando legem justitiae, in legem justitiae non pervenit* (*Rom.* ix, 31). Quare? Quia non ex fide, sed quasi ex operibus legis offenderunt in lapidem offensionis, sicut scriptum est: *Ecce ponam in Sion lapidem offensionis et petram scandalum: omnis qui credit in eo, non confundetur* (*Ibid.*, 33). Ergo qui non receperunt Emmanuelem, sed factus est eis in lapidem offensionis et in petram scandalum, conterentur, captivique ducentur. Quodque ait: *Domus autem Jacob in laqueo et in convalle erit sedentibus in Jerusalem*, hoc significat, quod non habitent in montibus, nec in excelsis Scripturarum versentur locis; sed semper humilia intelligant, peccatis peccata sociantes, et vincti laqueis delictorum.

124 (Vers. 16, 17.) *Liga testimonia, signa legem in discipulis meis, et exspectabo Dominum, qui abscondit faciem suam a domo Jacob, et praestolabor eum.* Vox Domini loquentis ad Prophetam: quia, inquit, factus est Dominus in lapidem offensionis et in petram scandalum duabus domibus Israel, et missum ad se Emmanuel suscipere noluerunt: Liga testimonia veteris Instrumenti, et trade illa discipulis meis, qui Evangelium susceperunt, Apostolis videlicet, sive apostolicis viris. Vel certe lex et prophetia usque ad Joannem ligetur apud eos (*Matth.* xi), et clausa sit atque signata, ut quod legunt, non intelligant. Pro discipulis enim, juxta Hebraei sermonis ambiguitatem, possumus et

^a Mendose scriptum hactenus hic atque infra *Hillel*, contra mss. fidem, ac Veterum legendi morem, quos constat sexcentis exemplis pro i brevi, e substituisse, quod in nominibus *Emmanuel* pro *Immanuel*, et *Hennom* pro *Hinnom*. Drusius observat, quem videsis, lib. ii de tribus Sectis, cap. 11. Fuit porro *Hellel*, sive *Ellel* Scholae Judaicae princeps circa annum mundi ex Judaeorum narratione et calculo 3750, octogesimo aetatis suae, ante Christum trigesimo. Auditorem habuit ipsum *Samai*, quem *Σαμαίος* vocat Josephus, deinde in principatu doctrinae Judaeis tradendae collegam, ac denique adversarium. Utriusque doctoris mentio frequens est in Hebraeorum libris, in *Thalmude*, apud *Zacutum*, in *Juchasin*, Abrahamo Ben Dior, atque aliis. Hieronymus quoque eorum interdum sententias laudat, ut in Epist. 124, ad Algasiam, quae 10, atque alibi.

^b *Scribae et Pharisei*. De his Sectis Judaeorum consule Josephum, lib. xviii Antiqq. Judaic. cap. 2, et lib. ii de Bello Judaico, cap. 12. Vide etiam epistolam Hieronymi ad Algasiam, Quae 10, ubi Judaeorum *θετερώσεις* insectatur. MARTIAN.

— Immerito succensent S. Doctori, magni nominis critici, quod Scribas, quorum saepe in Veteri Testamento mentio est, a Samai ortos dicat. At non eo sensu Scribas hic vocat Hieron., sed eos proprie notat, qui solam Scripturam, rejectis Rabbiorum traditionibus, recipientes, aliam a Phariseis domum et sectam constituebant, qui et *Karei*, vel *Karaitae* ab Hebraico verbo קרי nuncupantur. E contrario *Rabbaitas* vocant Phariseos ab Ellele ortos, qui praeterea Rabbiorum ac Patrum scriptis fidem adhiberent. Luculentissimum in hanc rem Origenis testimonium est tract. 24 in Matthaeum. Qui non recedunt a littera Legis, scribae dicuntur: qui autem majus aliquid profitentes, dividunt seipsum, quasi meliores a multis, secundum hoc PHARISEI dicuntur.

^c De Akiba vide quae diximus in cap. 4 Comm. in Ecclesiasten p. 424, not., ubi et *Barakiba*, et

C Rabbi Akiba nominatur. De Meir vero, quod nomen Vatic. aspirat *Mehir*, vide cum primis *Juchasin*. Corrupte alii *Machir*, aut *Achir* legunt. Circa annum Christi 130 traditur obitus. Qui subsequitur *Jochanan* sive *Jochanan*, filius *Saccai* (in Vatic. *Zachei*) clarus Tito imperatori fuit, teste R. Abraham in lib. *Cabhalae*. Proximus *Eliezzer* fortassis ille est, quem disputasse de Orali Lege cum R. Jochanan discimus ex *Jalkuth* ad Exod. xxxiv, 27.

^d Hactenus scriptum est *Delphon*, contradicentibus mss. tum nostris, tum quibus ipse Maritanus usus est: qui *Telphon* constanter legunt. Ad haec *Delphon* nullus apud Judaeos scriptores reperitur, et siquidem liceat levi unius litterulae, quae ejusdem est organi, mutatione *Therphon* rescribere, quemadmodum et Drusius conjecerat, jam expedita res sit: כרפון *Thurphon* quippe, ut Judei pronuntiant, vernaculum nomen Hebraicum est, idemque putatur atque illud, quod scribitur Graece Τρύφων. Atque adeo opinati sunt docti viri, hunc ipsum esse Judaeum illum Tryphonem, quem contra disserit Justinus martyr in Dialogo. Qua de re ut nihil definire ausim, sic profecto minime repugnat temporum nota: nam Tryphonem Akiba fuisse collegam, Auctor *Juchasin*, et Maimonides tradunt: Akibam vero in Barcoebae seditione obisse circ. an. Christi 120, et S. Justinum an. 156 martyrium subisse compertum est. Suppar quoque R. Akiba, ut constat ex *Bava Kamma*, cap. 8, qui subsequitur *Joseph Galilaeus* fuit: quamquam pro *Joseph* legendum *Jose*, satis erudite alii velint: Hebraice etiam est יוסף הגלילי. Postremus, quem hic absolute *Josue* Hieronymus vocat, in Judaeorum libris dicitur *Josua ben Chanania*, discipulus *Jochanan ben Saccai*.

^e Annis scilicet plus minus triginta, ut diximus. Prioris porro magistri nomen Hieron. interpretatur quasi a שמם, quod est *vastare*, duceretur, alterius paulo violentius, quasi a שול, *prophanum*.

metrinas interpretari. Unde Propheta respondit: **A** qua Evangelio succedente, Lex apud Judæos clausa est atque signata, et jubet eam nequaquam Judæis, sed gentibus assignari: idcirco ego expectabo Emmanuel, quem promittis esse venturum, de quo supra dixisti, quod ipse sit pavor noster, et ipse terror noster, et nobis sit in sanctificationem; et præstolabor Dominum qui abscondit faciem suam a domo Jacob, hoc est, a Judæis, quia cum recipere noluerunt. LXX hunc locum ita interpretati sunt: Tunc manifesti erunt qui signantur, ut non discant legem. Quod hunc sensum habet, quando ceciderint plurimi, et contriti fuerint, et impeerint in lapidem offensionis, et in petram scandali, tunc manifesti erunt qui signantur in populo, ut nequaquam discant legem Moysi; sed obediant præceptis evangelicis.

(Vers. 18.) Ecce ego et pueri mei, quos dedit mihi Dominus in signa atque portenta Israelis, a Domino exercituum qui habitat in monte Sion. Præcepit mihi, ait Dominus, ut ligarem testimonium in Judæis, et legem discipulis ejus traderem atque signarem, quia abscondisset faciem suam a domo Jacob: ideo **125** præstolabor eum, et expectabo Dominum meum, et non solum ego, sed et pueri, quos mihi dedit Dominus, alii videlicet prophetae et filii prophetarum, qui non ex voluntate carnis et sanguinis, sed ex Deo nati sunt (Joan. 1, 13). De quibus et Apostolus loquebatur: Filioli mei, quos iterum parturio, donec Christus formetur in vobis (Galat. 4, 19). Isti autem pueri, id est, prophetae, in signa dati sunt et in portenta Israelis, juxta illud quod in Ezechiele legimus: Et erit Ezechiel vobis in signum (Ezech. xiv, 24). In Zacharia quoque sancti viri, prophetarumque discipuli *ἑπαγγελλομένοι*, id est, portentorum signorumque ^a spectatores appellantur, eo quod semper Prophetae in signum præcesserint futurorum (Zach. iii, 16). Hoc interim juxta litteram. Cæterum beatus Apostolus in Epistola, quæ ad Hebræos scribitur, docet (licet eam Latina consuetudo inter Canonicas Scripturas non recipiat) hoc testimonium ex persona debere intelligi Domini Salvatoris. Quamobrem non erubescit fratres eos vocare, dicens: Annuntiabo nomen tuum fratribus meis, in medio Ecclesiæ laudabo te (Hebr. ii, 12); Et iterum: Ego ero confidens in eum (Ibid., 13); et rursum: Ecce ego et pueri mei, quos mihi dedit Deus. Quia ergo pueri communicaverunt **D** carni et sanguini, et ipse similiter particeps factus est earundem passionum (Isai. viii, 18). Quomodo autem isti pueri in signum fuerint atque portentum sapientiae sæculi et superbiæ Judæorum, idem Apostolus docet: qui elegisse dicit Dominum Salvatorem, stultia mundi et infirma, ut confunderet sapientes et fortia (1 Cor. 1). Unde et ad Apostolos Salvator aiebat: Nisi conversi fueritis quasi unus de pueris, non intrabitis in regnum cælorum (Matth. xviii, 3). Puer autem efficitur novi Evangelii prædicator, qui

deponit veterem hominem, qui corrumpitur in desideriis seductionis, et induitur novo, qui renovatur in cognitionem juxta imaginem Creatoris. Habitat autem Dominum exercituum in monte Sion, idem Apostolus scribit: Accessistis ad montem Sion et civitatem Dei viventis, Jerusalem cælestem (Hebr. xii, 22). Unde miror quemdam nostrorum, pueros istos duos Isaia filios intelligere, quos de prophetissæ mulieris conceptione generarit, Jasub videlicet, et Emmanuel: quorum prior in abjectione prioris populi, **126** sequens in assumptione gentium præcesserit. Quod qui recipit, consequenter et Osee prophetam vere meretricem uxorem habuisse firmabit.

(Vers. 19 seqq.) Et cum dixerint ad vos, quærite a Pythonibus et a divinis, qui strident in incantationibus suis, numquid non populus a Deo suo requirit pro vivis a mortuis? Ad legem magis et ad testimonium. Quod si non dixerint juxta verbum hoc, non eis erit matutina lux. Et transibit per eam: corruiet, et esuriet: et cum esurierit, irascetur, et maledicet regi suo, et Deo suo. Et suspiciet sursum, et ad terram intuebitur, et ecce tribulatio et tenebræ, dissolutio, angustia, et caligo persequens: et non poterit avolare de angustia sua. Si Isaia prophetae vox est, ut Judæi æstimant: Ecce ego et pueri mei, quos mihi dedit Dominus in signum et in portentum Israelis; et hæc quæ sequuntur, ipse ad discipulos suos credendus est dicere. Cum dixerint, inquit, ad vos gentes et populi, de quibus supra lectum est: Infirmamini, populi, et vincimini; quid prophetas vultis audire, quid Isaia verbis decipimini, et illum putatis quæ ventura sunt nosse? Quærite magis a Pythonibus, et a divinis, qui strident in incantationibus suis. Pro quibus LXX interpretati sunt: Qui de terra loquuntur, qui de ventre clamitant. Omnis enim, qui de terra est, de terra loquitur (Joan. iii, 31). Et cujus Deus venter est, et gloria in confusione ejus (Phil. iii, 19), de ventre clamare credendus est. Vos respondete eis, et dicite: Numquid non populus a Deo suo requirit pro vivis a mortuis? Si vos, inquit, pro varietate idolorum vestrorum (non enim unum, sed plures habetis deos) eos consulitis, quos deus arbitramini; et a mortuis sive mortuorum hominum simulacris, de viventibus quæritis: quanto magis nos Deum nostrum per prophetas audire debemus? Docet ergo discipulos; et infert ad legem magis et ad testimonium. Si de aliquo, inquit, dubitatis, scitote scriptum: Gentes, quas Dominus, Deus tuus disperdet a facie tua, ^b somnia audiunt et divinos: tibi autem non ita tradidit Dominus Deus tuus: Prophetam ^c vobis suscitabit Dominus Deus vester de fratribus vestris, sicut me, illum audietis (Deut. xviii, 15). Unde si vultis nosse **127** quæ dubia sunt, magis vos legi, et testimoniis tradite Scripturarum. Quod si noluerit vestra congregatio verbum Domini quærere, non habebit lucem veritatis: sed versabitur in errore te-

ex Deuteronomii textu.

^c Vatic., Prophetam de vobis, etc.

^a Perperam Vatic., signorumque factores appellantur.

^b Pro somnia legendum omnia contendit Victorius

nebrisque. Lux pertransibit eam, hoc est, congregationem vestram, sive terram, et corrueitis, et esurietis, et cum esurieritis, irascemini, secundum illud quod scriptum est: *Et cum non fuerint saturati, murmurabunt* (Ps. LVIII, 16): et maledicetis Deo regi vestro, et in necessitatibus sursum aspicietis in cœlum, et in terram deorsum: et ecce tribulatio et tenebræ, dissolutio genuum, et mentis angustia, et caligo oculorum, et non poteritis erui de angustia. Hæc juxta Hebræos. Cæterum ut supra diximus, si persona Christi est dicentis: *Ecce ego, et pueri mei, quos mihi dedit Deus*: etiam hæc ipse loquitur ad Apostolos et ad credentes ex gentibus, qui ejus Evangelium susceperunt. Si dixerint, inquit, patres vestri quos reliquistis: querite ventri loquos, quos pythonas intelligimus (qualem et in Actibus Apostolorum ancillam legimus (Cap. xvi), quæ quæstui erat dominis suis) et qui de terra loquuntur, quod in evocatione animarum magi se facere pollicentur, et cætera maleficarum artium genera; hoc scire debetis, quod unaquæque gens proprios consulat deos, et de vivorum salute mortuos sciscitetur. Vobis autem in auxilium legem dedit Deus, ut possitis dicere: non est talis ethnicorum divinatio, qui cultores suos sæpe decipiunt, sicut nostra, quæ absque ullo munere profertur ex lege. Unde interpretati sunt LXX: *Non sicut verbum hoc, pro quo non est dare munera. Gratis enim, inquit, accepistis, gratis date* (Matth. x, 8). Veniet autem super incredulos fames durissima, non fames panis, aut sitis aquæ, sed fames audiendi sermonem Dei (Amos vii). Et cum esurieritis, contristabimini, et maledicetis principi vestro et paternis traditionibus, hoc est diabolo, et antiquis erroribus. Hoc autem ad eos loquitur qui famem passi fuerint veritatis, et suspicient in cœlum sursum, et in terram deorsum, et erunt in angustia, in tenebris, et in tribulatione: ut non videant usque ad tempus, donec et ipsi ad Dominum convertantur. Latam explanationem loca ista desiderant: sed parcimus librorum magnitudini, ut tollamus fastidium lectionis. Hæc juxta LXX translationem ex parte perstrinximus, 128 quæ in plerisque dissonat ab Hebræo. Cæterum Nazareni [Al. Nazareni] locum istum ita edisserunt. Cum dixerint ad vos Scribæ et Pharisei, ut eos audiat, qui omnia ventris causa faciunt; et in morem magorum stridunt in incantationibus suis, ut vos decipiant, hoc eis respondere debetis: non mirum si vos vestras traditiones sequamini, cum unaquæque gens sua consulat idola. Ergo et nos a vobis mortuis de viventibus consulere non debemus: magis nobis Deus legem dedit, et testimonia Scripturarum, quæ si sequi nolueritis, non habebitis lucem: sed semper caligo vos opprimet, quæ transibit per terram vestram atque doctrinam: ut cum decepti a vobis se in errore perspexerint, et sustinere famem veritatis, tunc contristentur, sive irascantur, et maledicant vobis, quos quasi deos suos et reges putabant. Et frustra ad cœ-

lum terramque respiciant, cum semper in tenebris sint, et non possint de vestris avolare insidiis.

(Cap. IX. — Vers. 1 seqq.) *Primo tempore alluviata est terra Zabulon, et terra Nephthali: et novissimo aggravata est via maris trans Jordanem Galilææ gentium. Populus qui ambulabat in tenebris, vidit lucem magnam: habitantibus in regione umbræ mortis, lux orta est eis.* LXX: *Hoc primum bibe, velociter fac regio Zabulon, terra Nephthalin, et reliqui, qui juxta mare estis trans Jordanem Galilææ gentium. Populus, qui ambulabat in tenebris, vidit lucem magnam: qui habitatis in regione et umbra mortis, lux orietur vobis.* Duplicem posuimus editionem, quia vulgatum est testimonium, et usurpatum ab Evangelista Matthæo: ut vel diversitas interpretationis, vel similitudo noscatur. Ac primum notandum quod testimonium hoc Evangelista Matthæus non juxta LXX, sed juxta Hebræos posuerit. Dicit enim sermo Evangelicus: *Audiens autem Jesus, quod Joannes esset traditus, secessit in Galilæam, et derelinquens Nazareth, venit et habitavit in Capharnaum, quæ est juxta mare in finibus Zabulon et Nephthalim: ut impleretur quod dictum est per Isaiam prophetam, dicentem: Terra Zabulon et terra Nephthalim, via maris trans Jordanem Galilææ gentium: populus, qui sedebat in tenebris, vidit lucem magnam; sedentibus in regione umbræ mortis, lux orta est eis.* Ex eo tempore cepit Jesus prædicare et dicere: *Appropinquavit regnum cœlorum* (Matth. iv, 13 et seqq.). Et Joannes Evangelista refert quod 129 Jesus cum discipulis suis in Cana Galilææ invitatus ad nuptias, primum ibi signum fecerit, aquas in vinum convertendo: *Hoc fecit principium signorum Jesus in Cana Galilææ: et manifestavit gloriam suam: et crediderunt in eum discipuli ejus* (Joan. ii, 11). Unde et in LXX dicitur: *Hoc primum bibe, velociter fac: quia terra Zabulon et terra Nephthali prima Christi videre miracula: ut prima biberet fidei potionem, quæ prima viderat Dominum signa facientem.* Et, juxta Hebræum, primo tempore relevata esse dicitur onere peccatorum: quia in regionibus duarum tribuum primum Salvator Evangelium prædicavit. Unde et in sexagesimo septimo Psalmo dicitur: *Benedicite Dominum de fontibus Israel. Ibi Benjamin adolescentior* (Ps. LXXVII, 27, 28; Act. ix); Paulus apostolus, in mentis excessu: qui et alibi loquebatur: *sive mente excedimus Deo* (II Cor. v, 13): *Principes Zabulon, principes Nephthali duces eorum*; quia in his tribubus fuerunt viculi, de quibus duces nostri Apostoli crediderunt. Et crediderunt juxta Symmachum *velociter*, ut audientes: *Venite, et faciam vos piscatores hominum* (Matth. iv, 19), statim et patrem relinquerent et naviculam. Novissimo autem tempore aggravata est fides eorum plurimis Judæorum in errore permanentibus. Mare autem hic lacum appellat Genesareth, qui Jordane influente efficitur; in cujus littore Capharnaum, et Tiberias, et Bethsaida, et Chorozaïm sitæ sunt: in qua vel maxime regione Dominus commoratus est; ita ut populus, qui vel sedebat, vel ambu-

In tenebris, lucem videret, nequaquam
ut aliorum prophetarum, sed magnam, ut
in Evangelio loquitur: *Ego sum lux mundi*
(ym, 42). Et qui habitabant in regione umbræ
lux orta est eis. Inter mortem et umbram
hoc esse puto, quod mors eorum est, qui
eribus mortuis ad inferos perrexerunt: *Anima*
tu peccaverit, ipsa morietur (Ezech. xviii, 20);
autem mortis eorum est, qui cum peccent,
de vita ista egressi sunt: possunt enim si
nt agere poenitentiam. Pro *Galilæa gentium*,
ὁὐαὶ gentium, Symmachus terminos gentium
etati sunt; *ὁὐαὶ* autem tumultos intelligimus
m, qui vel in littoribus, vel in ripis sunt.

credentes in Christum, hunc locum ita
ant. Primo tempore hæc duæ tribus Zabulon et
ali ab Assyriis captæ **130** sunt, et ductæ in
a terram; et Galilæa deserta est (IV Reg. xv),
unc propheta dicit relevatam esse, eo quod
populi sustineret. Postea autem non solum
bus, sed et reliquæ, quæ habitabant trans
m et in Samaria, ductæ sunt in captivitatem
(xvii et xviii). Et hoc, inquit, Scripturā
cit, quod regio cujus populus primus ductus
ptivitatē, et Babyloniis servire cœpit, et
us in tenebris versabatur erroris, ipsa pri
cem prædicantis viderit Christi, et ex ea in
as gentes sit Evangelium seminatum. Naza
orum opinionem supra posui, hunc locum ita
re conantur: Adveniente Christo et prædi
illius coruscante, prima terra Zabulon et
ephtali Scribarum et Phariseorum est er
liberata, et gravissimum traditionum Judai
ugum excussit de cervicibus suis. Postea au
Evangelium Apostoli Pauli, qui novissimus
orum omnium fuit, ingravata est, id est,
lecta prædicatio: et in terminos gentium et
iversi maris Christi Evangelium splenduit.
e omnis orbis, qui ante ambulabat, vel sede
nebris, et idololatriæ ac mortis vinculis tene
darum Evangelii lumen aspexit.

(2-4.) *Multiplicasti gentem, non magnificasti*
: lætabuntur coram te, sicut lætiantur in messe,
ultant victores capta præda, quando dividunt
jugum enim oneris ejus, et virga humeri illius,
rum exactoris ejus superasti, sicut in die Ma
nia omnis violenta prædatio cum tumultu: et
atum mixtum sanguine erit in combustionem et
nis. LXX: Plurimam partem populi deduxisti
la tua: et lætabuntur in conspectu tuo, sicut
olent in messe, et sicut hi qui dividunt spolia:
latum est jugum quod supra ipsos erat positum,
de collo eorum. Virga enim exactorum dissipa
uit in die Madian. Quia omnem stolam congre
dolo, et vestimentum commutationis restituent:
ut igne esse combusti. In obscuris locis utram
tionem ponimus, ut quantum a cæteris edi

tionibus et ab Hebraica veritate distet Vulgata trans
latio, diligens lector agnoscat. Ad lucem ipsam, quæ
apparuit populo in tenebris constituto, id est, ad Do
minum Salvatorem sit apostropha. Et dicitur ad eum:
131 *Multiplicasti gentem, hoc est, replesti omnes*
gentes notitia tui; sed non magnificasti lætitiā.
Juxta quod Apostolus mœrorem sibi dicit esse per
petuum pro fratribus suis qui sunt Israelitæ (Rom. x).
Et Jonas contristatur, quod ita salvati sint Nini
vitæ (Jonæ iv), ut cucurbita, sive CICEION (כִּיקִיֹן)
aruerit. Et ipse Dominus loquitur in Evangelio: *Non*
veni nisi ad oves perditas domus Israel (Mat. xv, 24).
Et in passione: *Pater, si fieri, inquit, potest, transeat*
calix iste a me (Mat. xxvi, 39). Qui locus hunc sen
sum habet: Si potest fieri, ut sine interitu Judæorum
credat gentium multitudo, passionem recusō. Sin
autem illi excecandi sunt, omnes gentes videant,
fiat, Pater, voluntas tua. Cum ergo Christus advenc
rit, et Christianorum gens de universis gentibus
fuerit congregata: tunc lætabuntur Apostoli, sicut
messores lætantur in messe, de quibus Dominus lo
quebatur: *Messis quidem multa, operarii autem pauci*
(Matth. ix, 37). Et sicut exsultant victores, qui cap
tam dividunt prædam. Cum enim fortis captus fuerit
et ligatus, omnis domus ejus diripitur, et dividuntur
spolia (Matth. xii). Tu autem, Domine atque Salva
tor, jugum oneris ejus, hoc est diaboli, qui prius
exsultabat in mundo, qui cunctis gentibus imperabat,
qui gravissimo servitutis jugo colla omnium depri
mebat; et virgam qua percutiebat universos, et pec
cata sibi quasi quoddam tributum reddere compel
lebat, detraxisti de humeris eorum: et tibi liberatos
servire fecisti absque ullo exercitu et absque effu
sione sanguinis in abscondita manu: sicut quondam
sub Gedeone populo Israel a de Madianitis victoriam
præbisti (Judic. vii). Quomodo enim vestis, quæ
humano sanguine cruentata [Al. cruentia] est, lavari
non potest; sed infecta sanguine, igne comburitur,
ut maculæ eum vestimento foedi cruoris intereant:
sic diaboli violenta prædatio et tumultus ac turbæ,
quibus humanum sibi subjecerat genus, gehennæ
ignibus deputatæ sunt. LXX non omnes, sed partem
quandam populi credidisse significant: licet pro eo
quod illi dixerunt, *deduxisti in lætitiā*, alii interpretati
sint *magnificasti*. Et cum in reliquis eundem sensum
teneant, stolam congregatam dolo, et vestimentum
commutatam, eum adjiciunt redditurum, id est, dia
bolum: quod scilicet omnes animas, **132** quas Dei
auxilio nudaverat, cum ornamentis pristinis reddi
turus sit: non solum ipse, sed et satellites ejus dæ
mones: quibus si optio detur, magis eligant perire
flammi, quam prædam perdere.

(Vers. 6.) *Parvulus enim natus est nobis, filius da*
tus est nobis: et factus est principatus super humerum
ejus; et vocabitur nomen ejus admirabilis, consiliarius,
Deus, fortis, pater futuri sæculi, princeps pacis. Mul
tiplicabitur ejus imperium, et pacis non erit finis: su

iose erat absque de præpositione *Israel* *Madianitis*. Mss. emendant.

per solium David, et super regnum ejus, ut confirmet illud et corroboret in iudicio et iustitia, amodo et usque in sempiternum. Zelus Domini exercituum faciet hoc. LXX: Quia parvulus natus est nobis, filius datus est nobis, cujus principatus factus est super humerum ejus: et vocatur nomen ejus magni consilii nuntius. Adducam enim pacem super principes, et sanitatem ejus: magnus principatus illius, et pacis non est terminus, super thronum David et regnum ejus: ut corrigat illud, et auxilietur in iudicio et iustitia: ex hoc nunc et usque in saeculum. Zelus Domini sabaoth faciet hæc. Ideo diabolus, et omnis ejus violenta prædatio, qua humanum oppresserat genus, et sanguinem sanguini miscuerat, erit in combustionem, et cibus ignis æterni: quia natus est nobis de Virgine puer, de quo supra dictum est: Antequam sciat puer reprobare malum et eligere bonum (Isai. vii, 16): et postea in generatione Prophetissæ: Antequam sciat puer vocare patrem suum et matrem suam (Isai. viii, 4). Iste igitur puer, qui natus est de Virgine, appellatur Emmanuel, id est, nobiscum Deus: et de Prophetissa, hoc est, de Sancto generatus Spiritu, nuncupatus est, accelera, spolia detrahe festina prædari: nunc multis nominibus appellatur. Et licet ex eo quod supra dixerat, Emmanuel, id est, nobiscum Deus, Deum illum esse monstraverit: tamen nunc dicit factum illius principatum super humerum ejus, vel quod crucem suam ipse portaverit: vel per humerum ostendens brachii fortitudinem, eodem Isaia dicente: ^a Revelavit Dominus Deus brachium sanctum suum omnibus gentibus (Isai. lvi, 10). Et rursum: Domine, quis credidit auditui nostro: et brachium Domini cui revelatum est (Isai. lvi, 1)? Vocabitur ergo post duo nomina, sex aliis nominibus: Admirabilis, Consiliarius, Deus, **133** Fortis, Pater futuri sæculi, Princeps pacis. Non enim, ut plerique putant, bina jungenda sunt nomina, ut legamus, Admirabilis consiliarius, et rursum, Deus fortis; sed, Admirabilis legendum est separatim, quod Hebraice dicitur PHELE (פֶּלֶא): et Consiliarius seorsum, qui lingua eorum appellatur IES (יֵשׁ): et Deus separatim, qui Hebraice EL (אֱלֹ) dicitur. Denique in consequentibus ubi legimus: Tu es enim Deus, et nesciebamus: Et iterum: Ego sum Deus, et non est alius præter me (Isai. xlv, 5), et multa his similia: pro eo quod in Latino dicitur Deus, in Hebraico EL scriptum est. Quodque sequitur, Fortis, Hebraice gibbon (גִּבּוֹן) appellatur. Unde et in eo loco ubi idem propheta commemorat: Erunt confidentes super Deo

A sancto Israel in veritate: et quod residuum est Jacob super Deo forti (Isai. viii), pro Deo forti in Hebraico scriptum habet EL GIBBON. Patrem autem futuri sæculi et resurrectionis, quod in nostra vocatione completur; et principem pacis, qui locutus est ad Apostolos: Pacem meam do vobis, pacem meam relinquo vobis (Joan. xiv, 2): non dubitabit, qui pacem nostram juxta Paulum apostolum legerit Salvatorem. Qua nominum majestate perterritos LXX reor non esse ausos de puero dicere, quod aperte Deus appellandus sit, et cætera: sed pro his sex nominibus posuisse, quod in Hebraico non habetur, magni consilii Angelum, et adducam pacem super principes, et sanitatem ejus. Quod hunc mihi sensum habere videtur: Magni consilii Angelus est, qui nuntiavit nobis abjiciendum pro tempore Israel, et gentes esse salvandas: deditque pacem principibus suis, Apostolis et apostolicis viris, **134** et sanitatem dogmatum suorum credentibus dereliquit. Quod autem sequitur: Multiplicabitur ejus imperium, et pacis non erit finis: pro quo LXX transtulerunt: Magnus principatus ejus: scire debemus quod verbum Hebraicum MESRA (מֶשְׂרָא) et hic et supra LXX ἀρχὴ id est, ^b principatum interpretati sunt. Pro quo nos supra principatum, hic imperium vertimus. Aquila autem verbi ambiguitate deceptus μέτρον, id est, mensuram interpretatus est, quæ et Hebraice ^c et Latine eodem appellatur nomine. Nec dubitare poterit de multiplici Salvatoris imperio et pace ejus, quæ non habeat finem, qui in Psalmis legerit: Postula a me, et dabo tibi gentes hereditatem tuam, et possessionem tuam terminos terræ (Ps. ii, 8); et rursum: Et multitudo pacis, donec auferatur luna (Ps. lxxi, 7), id est, usque ad consummationem sæculi. Principatus autem illius et imperium erit super solum et regnum David, quod post captivitatem Babyloniam fuerat dissipatum, ut confirmet illud et corroboret, et doceat esse ^d perpetuum (ne cassa Dei promissio videretur) ab Incarnationis tempore usque in sempiternum. Propterea autem zelus, id est, æmulatio Domini exercituum fecit hoc, quia ipsi eum ad æmulationem provocaverunt in his qui non erant dii, et ille eos provocavit ad æmulandum in gente, quæ non erat gens (Deut. xxxii). Cæpta Emmanuelis et nascentis pueri de Virgine prophetia, ex eo loco ubi dicitur ad Achaz: Pete tibi signum a Domino Deo tuo, versiculo isto finita est, quo infertur: Zelus Domini exercituum faciet hoc (Isai. vii, 11). Nunc ad reliqua transeamus.

^a Ex Græco ἀποκαλύψει Victor. reponit Revelabit.

^b In Vatic., id est, principium.

^c Hebraice מֶשְׂרָא, mensura, dicitur, quæ vox ut fere eadem est cum mensura Latinorum, ita a מֶשְׂרָא,

quæ in textu est, et principatum sonat, minimum fere distat.

^d Rursum Vatic., esse prophetam, ne cassa promissio Dei judicetur.

LIBER QUARTUS.

135 Inæquales dictamus ^a libros, et pro diversitate visionum ac sensuum, alius contrahitur, alius exten-

^a Vatic., dictamus explanatione libros; et mox transeamus pro transiniis.

ditur. Itaque finito tertio volumine, transimus ad quartum, qui tertia mensura versuum priore minor est, praesertim cum quintus, quem huic libro subiecimus, historicae explanationis sit, et pene duplicem numerum habeat. Dum enim ^a nolumus conjuncta dividere, et olim interpretata transire, quasi inter duas maris Pontici συμπληγάδας naviculam nostram direximus, quæ flante Spiritu sancto, et Domino Salvatore cursum dirigente nostrum, elabatur in pelagus, dicente te, virgo Christi Eustochium : *A quatuor ventis cæli veni, spiritus, et mortua ossa vivifica* (Ezech. xxxvii, 9) : ut quæ jacebant in terræ pulvere, spirante Domino, suscitentur.

Cap. IX. — (Vers. 8 seqq.) *Verbum misit Dominus in Jacob, et cecidit in Israel. Et sciet populus omnis Ephraim et habitantes Samariam, in superbia et magnitudine cordis, dicentes : Lateres ceciderunt, sed quadris lapidibus ædificabimus : sycomoros succiderunt, sed cedros immutabimus. Et elevabit Dominus hostes Rasin super eum, et inimicos ejus in tumultum vertet, Syriam ab Oriente, et Philistiim ab Occidente, et devorabit Israel toto ore. In omnibus his non est aversus furor ejus, sed adhuc manus ejus extensa, et populus non est reversus ad percutientem se, et Dominum exercituum non inquisierunt.* Legimus supra (IV Reg. xvi) quod in diebus Achaz filii Joathan, filii Ozia regis Juda, ascenderit Rasin rex Syriæ, et Phacee filius Romelia rex Israel in Jerusalem, ut expugnarent eam. Et (Isai. vii) quod missus sit Isaias propheta in occursum Achaz cum Jasub filio suo, ut ei diceret, ne timeret, et cor illius ne formidaret a duabus caudis titionum fumigantium, eo quod in ipsius esset Syriæ et Israel imperium finiendum. Quo non credente propter rei magnitudinem et praesens periculum, jubetur ut sibi postulet signum. Et quia idololatra erat, hoc quoque facere noluit : propterea Dominus nequaquam ipsi regi, sed domui David dat signum filii sui de Virgine nascituri, ad cujus invocationem sint de imminente periculo liberandi, et cætera quæ usque ad præsentem locum interpretati sumus. Multis ergo mysteriis in medio positis, nunc revertitur ad id quod cœperat, et eversionem Rasin **136** et Ephraim, hoc est, Syriæ et Samariæ vaticinatur : *Verbum, inquiens, misit Dominus in Jacob, et cecidit in Israel.* Apud Hebræos DABAR (דבר), quod per tres litteras scribitur consonantes DALETH, BETH, et RES, pro locorum qualitate, si legatur DABAR, verbum significat, si DEBER, mortem et pestilentiam. Quam ob causam plerique sermonis ambiguitate decepti, non verbum dicunt missum esse, sed mortem. Misit ergo Dominus verbum in Jacob, et cecidit in Israel. Regnare voluit Judam, ut Jacob prophetat in Genesi (Cap. xlix) : et Israel, hoc est, decem tribus sibi imperium vindicarunt, de quibus dictum est : *Ipsi regnaverunt, et non per me* (Ose. viii, 4). Imperii ergo dignitas, quæ in unctione Samuelis

post abjectum Saul cœperat in David, missa in Jacob, hoc est, in duodecim tribus, quæ Jacob olim vocabantur, cecidit in Israel : non ut LXX transtulerunt, *venit* : cecidit enim in impiis : quod statutum ad sanctos directum erat. Sciet igitur populus Ephraim et habitantes Samariam, qui propter multitudinem eriguntur in superbiam, et dicunt : *Parvum est regnum Judæ, et nostri comparatione vilissimum.* Itaque illis ruentibus quasi lateribus, nos quadro lapide ædificemus nobis domum. Illorum sycomoris, quæ ligna sunt vilia, hostili incursione succisis, nos imperium nostrum cedris exstruamus, quæ impuri-biles sunt, ut regnum significant sempiternum. Sciat ergo hoc populus omnis **137** Ephraim et habitantes Samariam, quod Syrus qui nunc ei auxilio est, in hostem transeat. Vel certe contra ipsum Syrum, subita adversariorum bella consurgant, et omnes vertantur in tumultum : ita ut contra Israel Syria ab Oriente, et Philistiim, hoc est, Palæstini ab Occidente moveantur : et simul devorent Israel. Cumque hæc fecerint, nihilominus manus mea extensa, sive excelsa est super Israel, et eos ferire non cessat. Cæsique a Deo non revertentur ad percutientem se, nec Dominum quærent exercituum, vitulos aureos adorantes pro Deo. Juxta anagogen hunc locum nostri ita edisserunt : *Misit Deus Filium suum ad Jacob, hoc est, ad Judæos : et venit ad Israel, hoc est, ad gentium populum, quos et Apostolus appellari dicit Israel (Rom. ix).* Alii vero ita : *Verbum suum misit Dominus ad Ecclesiam, quæ priorem populum supplantavit, et cecidit in Israel, hoc est, in hæreticos, qui Deum videre se jactant.* Sciant itaque principes eorum, et omnes qui habitant in Samaria, hoc est, qui Dei legem custodire se dicunt, et in ubertate esse virtutum, et fructus afferre justitiæ (hoc enim interpretatur Ephraim), qui in superbia cordis sui despiciunt Ecclesiam, et simplicitatem ejus arbitantes imperitiam, dicunt : *pro lateribus illius, quadris lapidibus atque fortissimis ædificabimus Ecclesias nostras, et pro infructuosis arboribus citoque perituris, cedros sublimissimas exstruamus, quas conteret Dominus, et quas justus sub persona impii vidisse se narrat, et non inventum locum earum (Psalm. xxxvi).* Dicit ergo Dominus, quod Rasin, qui interpretatur sapientia secularis, cujus Ephraim utebatur auxilio, vertatur contra eum et omnes ^b inimici ejus adversum illum dimicent, et tam ab Oriente, quam ab Occidente expugnetur, et devoraturi sint Israel totum ore. Pro quibus interpretati sunt LXX : *Et ædificemus nobis turrin : et allidet Deus qui consurgunt contra montem Sion, et inimicos illius dissipabit.* Cupiunt enim et in similitudinem Templi Dei, ædificare sibi templum in Samaria ; sed quavis moverint pedes ab Oriente, et dixerint : *Venite, ædificemus turrin, et faciamus nobis nomen antequam dispergamur* (Gen. xi,

^a Idem, dum enim volumus conjuncta, etc.

^b Econtrario Vatic. et omnes amici ejus : mox quo-

que devorant pro devoraturi sint.

4) : **138** Domino impugnante solvetur, et dissipabitur ^a consensus eorum, et linguæ eorum contra se invicem dividuntur, ne consentientes peiores fiant, sed a se invicem destruantur. Cumque ita percussi sint, et ab hostibus devorati, tamen non revertentur ad Dominum : sed adhuc manus illius ad percutiendum parata est, juxta illud quod legimus in Jeremia : *Sine causa percussi filios vestros : disciplinam non recepistis (Jerem. II, 30).*

(Vers. 14 seqq.) *Et disperdet Dominus ab Israel caput et caudam incurvantem et depravantem in die una. Longævus et honorabilis, ipse est caput; et Propheta docens mendacium, ipse est cauda. Et erunt qui beatum dicunt populum istum, seducendo, et qui beati dicuntur, præcipitati. Propter hoc super adolescentulis ejus non lætabitur Dominus, et pupillorum illius et viduarum non miserebitur, quia omnis hypocrita est et nequam, et universum os locutum est stultitiam. In omnibus his non est aversus furor ejus, sed adhuc manus ejus extenta. Succensa est enim quasi ignis impietas: veprem et spinam vorabit, et succendetur in densitate saltus, et convolvetur in superbia fumi. In ira Domini exercituum contremuit terra, et erit populus quasi esca ignis. Vir fratri suo non parcat, et declinabit ad dextram, et esuriat, et comedet ad sinistram, et non saturabitur: unusquisque carnem brachii sui vorabit. Manasses Ephraim, et Ephraim Manassen, simul ipsi contra Judam. In omnibus his non est aversus furor ejus, sed adhuc manus ejus extenta. Non solum Dominus hostes Rasin elevari contra eum, et inimicos ejus vertet in tumultum, Syriam ab Oriente, et Philisthim ab Occidente, ut devorent Israel toto ore: sed quia non est reversus ad percutientem se, nec requisivit Dominum exercituum, extendet manum ad percutiendum, ut disperdat de Israel caput, et caudam incurvantem et depravantem, eum videlicet, qui recta pervertit (Jerem. II). Qui sit autem caput, ipse interpretatus est, longævus et honorabilis. Et qui sit cauda, Propheta, inquit, qui docet mendacium, id est, pseudopropheta. Dixit de principibus, nunc optimatibus jungit et populum, quod et magistri et discipuli, et eruditi, et vulgus indoctum **139** pariter pareant. Qui enim beatum dicebant populum, seductores sunt; et qui beati appellabantur, non propter virtutem, sed propter munera, præcipitabantur in mortem. Unde et supra legimus: *Populus meus, qui beatum te dicunt, seducunt te, et semitas pedum tuorum supplantant (Isa. III, 12).* In tali populo nullius personæ miserebitur Deus: non pupilli, non viduæ, quia omnis hypocrita est, aliud simulans, et aliud agens: promittens castitatem, et vivens luxuriose: præferens paupertatem, et replens marsupium. Unde jungit, et dicit: *Et universum os locutum est stultitiam.* Propter hæc omnia Dominus non cessat irasci, sed adhuc ad per-*

cutiendum elevat manum. Et quia ista fecerit succendetur quasi ignis impietas, ut non eragrum, sed vepres et spinas devoret, nec frugum arbores, sed infructuosum saltum, in quo habet bestie, ^b rapiens flamma consumat. Quam obdicitur quod densitas saltus igne supposito, superbia et altitudine convolvatur. Omne enim excelsum est, et in sublime consurgens, super appellari potest. Pro quo nescio quid volentes transtulerunt: *et devorabit in circuitu collum eius.* Unde et ad iram Domini terra contremuit, et ^c ille ignis factus est pabulum, quia tanta fuit crudelitas, ut ne charissimo quidem germani nomini parceret, sed dextram deserens atque temneus, saturaretur in his quæ sinistra edum voluptatum, et malorum patitur fame semper cupit malis pejora sociare. Ipsi quoque nasses, et Ephraim, qui de uno nati sunt uter de eodem parente generati, in tantam rabiem ruperunt, ut hostili odio inter se dissiderent. Legimus Regum et Paralipomenon volumina, et invenimus Samariæ inter se bella civilia, dum alii pro regibus dimicant, et quomodo suis regibus infectis, in Judæ expugnationem concordent. Sed dum tropologiam, auferet Dominus caput et caudam majorem pariter ac minorem. Caudam appellat non homines, sed jumenta, hæreticos esse denotat, quæ hoc membro utuntur ad stercorea peragenda, et ad arcenda parva animalia. Et post **140** et caudam incurvantem jungit et depravantem quod legis præcepta subvertant, et rectam deviant. Longævum quoque, ^e quia caput est pseudopropheta qui in cauda ponitur, disperdat et magistros pariter, et discipulos; alios qui promunera laudant peccatores: alios qui laudant mala non sentiunt, nec agunt poenitentiam. Fructus hoc in juvenibus eorum non lætabitur Dominus. *Vae enim civitati cujus rex adolescens (Eccles. X).* Et qui Deum Patrem vel Dominum verum persequuntur, non impetrabunt misericordiam. Omnis hæreticus hypocrita est, aliud agens, et aliud simulans, et quidquid loquitur, licet videatur essentia, tamen stultitia est. Propter hæc extendit manum suam ad puniendum, et omnes impietates eorum, quasi spinas vorax flamma consumet. Verba absque virtutibus, quæ infructuoso saltum parantur, involventur fumi superbia. Ad expoenam contremiscet omnis humus, et decepti per æternis tradentur ardoribus, quia turpis lucri gratia ne suis quidem pareant, sed certatim de decipulis prædas agunt, relinquentes bona, et in simis immerantes. Cumque semper sinistra invidiant, tamen suis numquam satiantur erroribus vorantes carnem brachii sui, et adversum Ecclesiam pari studio dimicantes. Propter luxuriam, et vi-

^a Idem, dissipabitur sensus eorum, unde et sentientes, pro consentientes habet.

^b Vatic. secunda manu sapiens, prius erat sapiens.

^c Perperam, atque inutili sensu legunt Martiani.

alique qui captus est, pro quia caput est, quod admodum ex mss. ad ipsius Hieronymi mentem atque orationis seriem castigamus.

lites, et lucra de populis inter se habent discordiam, ut de una hæresi duæ fiant, et rursum ipsæ dividantur in partes, ut proprios abducant greges et devorent domos viduarum, et mulierum peccatricum, semper discentium, et nunquam ad scientiam veritatis pervenientium (II Tim., iii). In omnibus his non avertetur furor Domini, consumens vitia, atque subvertens; sed quanto illi proficiunt ad peccandum, tanto iste amplius manum suam extendit ad poenas.

(Cap. X. — I seqq.) — *Væ qui condunt leges iniquas, et scribentes injustitiam scripserunt, ut opprimerent in judicio pauperes, et vim facerent causæ humilium populi mei, ut essent viduæ præda eorum, et pupillos diriperent. Quid facietis in die visitationis, et calamitatis de longe venientis? ad cujus confugietis auxilium? et ubi derelinquetis* **141** *gloriam vestram? ne incurramini sub vinculo, et cum interfectis cadatis. Super omnibus his non est aversus furor ejus, sed adhuc manus ejus extenta. Hæc plerique adhuc contra decem tribus dici arbitrantur, quæ habitabant in Samaria, quod ad priora scelera etiam ista sociarint [Al. resociarint]. Nobis autem videtur contra judices tribus Judæ, et Jerusalem, Scribas videlicet et *δευτῆρας*, sermo propheticus conelamare, quod adversum legem Dei iniquæ scripserint leges, et traditionibus suis subverterint judicii veritatem. Deo enim dicente: *Honora patrem tuum, et matrem* (Exod. xx, 12): illi e contrario monuerunt filios parentibus dicere: *Donum quodcumque est ex me, tibi proderit, ne honorent* [Al. honorarent] *patrem, et matrem* (Matth. xv, 5, 6; Marc. vii, 11), et cætera his similia. Propterea autem scripserunt leges pessimas, ut opprimerent pauperes et humiles populi, ut prædas agerent de viduis, et pupillos diriperent. Qui interrogantur quid facturi sint, cum vel captivitatis, vel judicii dies advenerit, et calamitatis de longe venientis, quæ multo tempore ante prædicta est. Ad cujus, inquit, fugietis auxilium, cum offenderitis Deum, qui verus auxiliator est, et ubi derelinquetis gloriam vestram? Non enim proderant divitiæ in die furoris, ne victos in hostiliem terram ducat Assyrius, ne corrumpatis in prælio (Prov. xi, 4). Et ad extremum sicut in superioribus contra Samariam crebro dixerat: *In omnibus his non est aversus furor ejus, sed adhuc manus ejus extenta*, etiam contra Judam loquitur, quod non sit finis mali [Al. malitiæ] eorum extrema captivitas, sed etiam in hostili terra Domini eos gladius persequatur. Juxta anagogen, omnis hæreticus scribit iniquitatem, ut pauperes et humiles populi decipiat, videas et pupillos diripiat. Qui enim dives est, de quo legimus: *Redemptio animæ viri propriæ divitiæ* (Prov. xiii, 8),^a non sustinet comminationem, non cito ab eis capitur. Pauper autem, et qui humilis est et parvus in populis, cito ab eis scandalizatur. Vidua quoque, quæ virum perdiderit Deum,*

A et pupillus qui patrem amiserit Creatorem, de quo scriptum est: *Deum, qui te genuit, dereliquisti, et oblitus es Dei nutritoris tui* (Deut. xxxii, 18), facile supplantantur. Quid igitur facient in die judicii, cum tantos deceperint, **142** et calamitatis de longe venientis? Sicut enim ad justum virum dicitur, *Prope est verbum in ore tuo, et in corde tuo* (Rom. x, 8); et in alio loco: *Regnum Dei intra vos est* (Luc. xvii, 2); sic hæreticorum calamitas de longe veniet, multo eis tempore præparata. Ad quem confugient, cum solum habeant Deum? Cui tradent gloriam suam, cum simulata sint omnia? Nec poterunt evadere vinculum, quo plurimos ligaverunt. Unde et in visione vallis Sion, quæ Dei altitudine derelicta, et hæretica humilitate decepta est, dicitur de magistris falsi nominis scientiæ: *Omnes principes tui fugerunt, et qui capti sunt, dure ligati sunt* (Isa. xlii, 5): quodque cum singulis interfectis cadant, et in aliorum nece ipsi pereant, et cum multa patiantur, diesque visitationis advenerit, non sit finis eorum interitus: sed semper sibi impendentem manum Domini pertremiscant. Hucusque contra decem et duas tribus, id est, contra Samariam, et Jerusalem, Dei comminatio est, quæ regnante adhuc Achaz, cepit in populo: de quibus duæ et semis tribus sub eo captæ sunt, et reliquæ sub Ezechia, qui Achaz successit in regnum (II Reg. xvi, 17). Sequens Prophetia, contra Assyrios scribitur.

(Vers. 5 seqq.) *Væ Assur, virga furoris mei, et baculus ipse est, in manu eorum indignatio mea. Ad gentem fallacem mittam eum, et contra populum furoris mei mardocho illi, ut auferat spolia, et diripiat prædam, et ponat illum in conculcationem quasi lutum platearum. Ipse autem non sic arbitratus est, et cor ejus non ita æstimavit, sed ad conterendum erit cor ejus et ad internecionem gentium plurimarum. Dicit enim, numquid non principes mei simul reges sunt? Numquid non ut Charcamis, sic Chalanno [Al. Chalan et Arphat], et ut Arphad, sic Emath? numquid non ut Damascus sic Samaria? Quomodo invenit manus mea regna idoli, sic et simulacra eorum de Jerusalem, et de Samaria. Numquid non sicut feci Samariæ, et idolis ejus, sic faciam Jerusalem, et simulacris ejus?* ^b *Ponamus in hoc loco translationem LXX, qui ab Hebraico discordat in plurimis. LXX: Væ Assyriis: virga furoris mei ipse est in manibus eorum, iram meam in gentem iniquam mittam, et populo meo præcipiam, ut faciat spolia, et* **143** *prædam, et conculcet civitates, et ponat eas in pulverem: ipse autem non sic cogitavit, et non ita arbitratus est; sed ut contraret, mens ejus, et disperdat gentes plurimas. Quod si dixerint ei: Tu solus es princeps, respondebit: Non tui regionem quæ est supra Babylonem, et Chalane, ubi turris ædificata est. Tui autem Arabiam, et Damascus, et Samariam: sicut has tui, sic omnia regna*

^a Conflicti Victorius amovendam negandi particulam, legendumque qui autem dives est, sustinet comminationem.

^b Ist hæc, Ponamus in hoc loco, etc., usque in pluri-

mis verba quæ Martianæus ad finem Septuagintaviralis interpretationis male distulerat, huc ad finem ms. postliminio reduimus.

capiam. Ululate sculptilia in Jerusalem, et Samaria; A sicut enim feci Samariam, et idolis ejus, sic faciam Jerusalem et simulacris illius. Primum sciendum est quod in Hebraico non habet Chalane, sed CHALANNO (כלן). Ultima enim nominis hujus littera non est יון, ut illi putaverunt, sed נון, quæ litteræ sola inter se distant magnitudine. Turris autem ædificata est in campo Sennaar, in quo erant Aree [Al. Arce], Acad, et Chalanne, et Babylon, quæ ex confusione linguarum nomen accepit (Genes. xi). Arabia autem non habetur in Hebræo, sed Emath, quam Syri usque hodie Epiphaniam vocant. Ululate quoque sculptilia in Jerusalem, de suo addiderunt. Quodque supra scriptum est: Si dixerint ei, tu solus es princeps, respondebit, non tuli regionem illam, et illam, sed tuli Arabiam, et Damascum, et Samariam, hunc B suggerit sensum: Cum inquit, dixerint Assyrio qui capti sunt, tu princeps es omnium, ille adhuc infirmum se esse sentiens, respondebit [Al. respondit]: Quomodo me vocatis principem, cum tantum Arabiam, et Damascum, et Samariam ceperim, et longe positas nationes trans Babylonem, necdum meæ subdiderim potestati? Quo modo autem Arabiam cepi, Damascum, et Samariam, sic omnia mihi regna substernam. Transeamus ad Hebraicum, et quid nobis videatur, breviter annotemus. Væ Assyrio, id est, Sennacherib, quia ipse est virga, et baculus furoris mei, in manu enim ejus indignatio mea, et per illum percutiam gentem fallacissimam, quæ inter me semper et idola claudicavit, quæ præcepta mea se facturam esse mentita est, et contra populum furoris mei ipsi præcipiam, ut spoliet eum atque prædetur, et redigat in pulverem, et conculcet quasi lutum platearum, id est, ut percutiat eum, et non interficiat, ut vulneret, et non animam auferat. Ipse autem modum iracundiæ meæ egressus est, et non solum contra Israel, ad quem directus fuerat, sed in gentes plurimas debacchatus est, 144 ut omnia per circuitum regna contereret, et usque ad interfectionem gentium plurimarum illius mucro sæviret. Erectus enim in superbiam, hæc ausus est dicere: Duces mei aliarum gentium reges sunt, et mihi subjecti, cunctis nationibus imperabunt. Quomodo cepi Charcamis, sic cepi et Chalanno: quomodo Arphad, sic obtinui et Emath, quomodo Damascum, sic mihi subjeci et Samariam. Quomodo cætera regna, quæ D idolorum cultui serviebant, meis subjeci pedibus, sic et Jerusalem, et Samariam, in qua eadem idola sunt, meæ subjeciam potestati. Quo modo cepi Samariam cum idolis suis, sic et Jerusalem capiam, quia eosdem veneratur deos. Pro Charcamis autem LXX addentes de suo, regionem trans Babylonem interpretati sunt, et Chalane ubi ædificata est turris, Arphad penitus relinquentes. Possumus autem juxta translationem eorum, et tropologiam, dummodo pia sit, libertatem, ex eo quod ait, et populo meo præcipiam, ut faciat spolia et prædam, et conculcet civitates, et ponat eas in pulverem, etiam hoc dicere, quod quotidie populo suo præcipiat Dominus, ut

adversariorum civitates quæ eriguntur contra scientiam Dei, et hæreticorum nimio labore constructæ sunt, in pulverem redigat, et nihil esse demonstret. Qui intelligens infirmitatem cordis humani, et quod mortali carne circumdatus, non possit perfectam virtutum habere victoriam, nec omnes gentes capere, licet eum alii admirentur, et dicant: Tu solus es princeps, respondebit eis: Multa sunt quæ destruere debeo, et adhuc destruere non potui: scio quod nesciam. Et quamquam multa adversariorum argumenta superaverim: tamen sunt pleraque, quæ adhuc superanda sunt. Simulque spe futurorum ex his, quæ superavit, etiam cæterorum sibi victoriam repromittit. Jubentur autem ululare simulacra Jerusalem, et Samariæ: non ipsa quæ ficta sunt: sed hi qui ea sinxerunt: μετωννυμεως hi qui fecerunt, per ea quæ facta sunt: ut non solum hi qui in hæresibus idola fabricati sunt, sed qui in Ecclesia per ignorantiam defendunt pro veritate mendacium, ululatu et pœnitentia se errasse testentur.

(Vers. 12-14.) Et erit cum compleverit Dominus cuncta opera sua in monte Sion, et in Jerusalem, 145 visitabo super fructum magnifici cordis regis Assur, et super gloriam altitudinis oculorum ejus. Dixit enim, in fortitudine manus meæ feci, et in sapientia mea intellexi, et abstuli terminos populorum, et principes eorum depredatus sum, et detraxi quasi potens in sublimi residentes; et invenit quasi nidum manus meæ fortitudinem populorum; et sicut colliguntur ova, quæ derelicta sunt; sic universam terram ego congregavi, et non fuit qui moveret pennam, et aperiret os, atque ganniret. LXX pro fructu, sensum, vel mentem magnam interpretati sunt. Post captivitatem Samariæ, et Assyriorum victoriam, et comminationem adversum Jerusalem, quia simulacra imitata Samariæ, simili sit ferienda sententia; nunc adversum ipsum Assyrium qui elatus est in superbiam, et suæ fortitudinis putavit esse quod vicit, Propheta loquitur. Dixit enim Assyrius, cordis tumore se jactans, quod in fortitudine manus suæ, cunctas vicerit nationes, et incredibili sapientia omnium possederit terminos. Et juxta LXX tantæ potentie fuerit, ut bellatorum hominum urbes funditus subruerit, totumque orbem quasi nidum apprehenderit, et quasi derelicta ova a matribus, in suam prædam verterit. D Et quia semel metaphoram ab avibus, nido et ovis sumpserat, servavit in reliquis, ut diceret: Non fuit qui moveret pennam, et aperiret os, atque ganniret. Tantus, inquit, terror fuit fortitudinis meæ atque victoriæ, ut ne fletum quidem et gemitum victi libere proderent. Sunt qui hæc generaliter contra regnum Assyriorum dici arbitrentur, quod postquam compleverit Dominus cuncta opera sua in monte Sion et in Jerusalem, hoc est, postquam subversa fuerit Jerusalem, Assyriorum imperium destruetur. Mihi autem ex his quæ sequuntur, proprie contra Sennacherib regem Assyriorum videtur comminatio. Quod autem ait: Postquam compleverit Dominus cuncta opera sua in monte Sion et in Jerusalem, non sub-

em urbis significat, sed obsidionem, quando A absaces dux Sennacherib, et ea fecit quæ in urbis idem Propheta commemorat (Isai.

17). Secundum tropologiam, cum Samaria aalem Domini 146 iram sustinuerint, et in ione idolorum errasse se senserint: tunc de- sensus magnus, Assyrius [Al. Assyriorum], antam contra Dominum inflatus est super- sapientiae suæ aestimaverit cuncta cessura, ris excelsa dogmata, et dialectica arte muni- cutiendâ, et penitus destruenda: intantum multitudinem pullorum avium, non valeant in- consurgere, et necdum animata insensibilia tque torpentia, quod ovorum demonstrat um, et ne mutire quidem, et commovere lin- contra rationem et fortitudinem sui sermonis B

15.) Numquid gloriabitur securis contra eum et in ea, aut exaltabitur serra contra eum a hitur? Quomodo si elevetur virga contra levan- et exaltetur baculus, qui utique lignum est. Sennacherib, sive ut multi putant, Nabu- osor gloriantem atque dicentem: In fortitu- mus meæ feci, in sapientia mea intellexi, et , sanctus Propheta respondit: O stultissi- rtalium, Dei iram, tuam putas esse sapien- et illius jussionem ad tuam refert fortitudi- Quomodo si securis gloriatur contra eum qui a tenet, et serra contra illum a quo trahitur, nt, cuncta opera quæ per securim et ser- int, sua arte perfecta. Et si elevet quispiam , et exaltet baculum ad percutiendum quem t, et ipsa virga ac baculus gloriantur, et di- se percussus esse qui percussus est: sic et organum Dei fueris voluntatis, erigeris in iam, et cuncta quæ geruntur, tuæ gloriaris rtutis. Quidquid autem Assyrio dicitur, et ad eorum superbiam, et ad diabolum referri po- ui securis, et serra, et virga in Scripturis tur, eo quod per illum infructuosæ arbores ntur, et dividantur, atque serretur incredu- durtia, et percutiantur virga qui non reci- lisciplinam. Hæretici quoque quorum os in- ponitur, et lingua eorum pertransit in ter- et sensu quem a Deo in bonam partem acce- , abutuntur in contrarium atque perversum, D tantur contra eum a quo conditi sunt, 147 uæ ministerium, quo laudandus est Domi- certant in blasphemiam (Psal. LXXII).

s. 16 seqq.) Propter hoc mittet dominator Do- exercituum in pinguibus ejus tenuitatem, et gloriam [Al. gloriam] ejus succensa ardebit quasi tio ignis. Et erit lumen Israel in igne, et sanc- in flamma: et succendetur et devorabitur spina et vepres in die uni. Et gloria saltus ejus, et i ejus ab anima usque ad carnem consumetur,

ista erat et in ea fecit, etc.

ca sunt Eusebii: ὡ πάντων ἀφρονίστατε, οὐ τ, ὅτι οὕτω πάλιν αὐτὸν ποτε κινῆσαι ἐπὶ κοπήν

PATROL. XXIV.

et erit terrore profugus, et reliquæ ligni saltus ejus præ paucitate numerabuntur, et puer scribes eos. Quia ista fecisti, et locutus es quæ supra narravi, prop- terea mittet Dominus Angelum suum, et una nocte centum octoginta quinque millia de tuo morientur exercitu: ita ut potentissimi quique, quos pingues appellat, redigantur in tenuitatem et in nihili: et sicut Hebræi tradunt, illæsis vestibus Assyriorum, corpora occulto crementur ardore: tunc lumen Israel et sanctus, hoc est, angelus, erit in igne et in flamma, et omnes spinæ ac vepres Assyriorum, id est, malitia consumetur, non longo tempore, sed uno die atque momento. Et quomodo saltus et Car- melus, qui est mons in Galilæa nemoribus consitus, supposito igne velociter concrematur: sic ab anima usque ad carnem omnis Assyrii gloria consumetur. Tunc spoliatus exercitus fugiet, quod idem in con- sequentibus Propheta testatur, et de tam innume- rabili multitudine quæ Carmelo et saltui comparata est, ad tantam veniet paucitatem, ut puer parvulus eos possit numerare et describere. Tradunt enim Hebræi, decem tantum de ejus exercitu reman- sisse; nostrorum quidam volunt hunc regem typum esse adversariæ fortitudinis. Et quomodo in Daniele (Cap. x) legimus principes regni Persarum, et regni Medorum, et regni Græcorum, sic et principem esse Assyriorum, qui propter superbiam sensus magnus vocetur, et in die judicii gehennæ tradatur ardoribus, quæ præparata est diabolo et angelis ejus. Et lumen Israel et sanctum, hoc est, ipsum C Dominum succendere vepres ac spinas Assyrii, om- nemque illius potentiam et innumerabiles populos ad nihili deducendos. Tunc eum timore perterri- tum, quasi colubrum tortuosum et fugitivum, im- minentes pœnas velle vitare. Qui autem de saltu et 148 confusione ejus lignisque perituris potuerint evadere, eos dignos existere, qui numerentur et describantur a puero, cujus principatus in humeris ejus est. Hoc ipsum et ad hæreticos referri potest: quod postquam Ecclesiastica doctrina illuxerit, et omnes eorum decipulæ patuerint, tunc ad tantam veniant solitudinem, ut de saltu et infructuosis ar- boribus et innumerabili eorum multitudine, quam hæretica fraude deceperant, vix pauci resideant qui eorum sequantur errorem. Pro eo quod nos veriti- mus, mittet Dominus in pinguibus ejus tenuitatem, D LXX transtulerunt, mittet Dominus in honorem tuum ignominiam. Et pro eo quod nos diximus: et sanctus ejus in flamma, illi verterunt: et sanctificabit eum in igne: per quod quidam intelligi volunt pœnas atque tormenta ad hoc adhiberi peccatoribus, ut divino igne purgentur. Quodque nos diximus: Et gloria saltus ejus, et Carmeli ejus: Illi interpretati sunt: Exstinguentur montes, et colles, et saltus, quo omnis Assyriorum claritas et superbia, et multitudo humi- lietur exstincta.

ξύλου, μὴ ἑτέρου ἐνεργούντος.

etc., quæ in rem suam Hieron. transtulit.

(Vers. 20 seqq.) *Et erit in die illa, non adjiciet residuum Israel, et hi qui salvati fuerint de domo Jacob, inniti super eo qui percussit (Al. percutiet) eos, sed innitetur super Dominum sanctum Israel in veritate. Reliquiae convertentur, reliquiae, inquam, Jacob, ad Dominum sortem. Si enim fuerit populus tuus Israel quasi arena maris, reliquiae convertentur ex eo. Consummatio abbreviata inundabit justitiam. Consummationem enim et abbreviationem Dominus Deus exercituum faciet in medio omnis terrae. Ubi in Graeco dicitur: Convertentur reliquiae Jacob ad Deum sortem, pro Deo forti, in Hebraeo scriptum habet **EL GIBOR** (אל גבור), duo nomina de sex nominibus, quibus parvulum puerum et filium, qui datus est nobis, supra legimus appellatum. Et pro eo quod scriptum est: Reliquiae convertentur, pro eo dicitur in Hebraeo numero singulari, quod reliquum est convertetur, id est, τὸ ὑπόλειμμα ἐπιστρέψει, in Hebraeo scribitur **SAR JASUB** (שאר יסוב). Et ex hac occasione sermonis putant Jasub filium Isaiae in signum salvandi ex Israel populi, praecessisse. Quando ergo lumen Israel, et sanctus Carmeli saltus vepresque consumpsit, et rex Assyrius cum paucis fugerit: tunc residui Israel, qui cum Ezechia principe captis ceteris Judae urbibus **149** obsidebantur in Jerusalem, nequaquam confident in Assyrio: sicut nunc faciunt sub Achaz rege, qui misit nuntios ad regem Assyriorum dicens: *Servus tuus ego sum, ascende et libera me de manu regis Syriae, et de manu regis Israel, qui consurrexerunt adversum me* (IV Reg. xvi, 7): quando tulit aurum et argentum, quod inventum est in thesauris domus Domini, et in domo regia, et misit regi Assyriorum munera, audivitque eum rex Assyrius, et venit in Damascum, et cepit eam, et transtulit, et Rasin interfecit; sed liberati ab ipso Assyrio percussore, qui prius amicus, et postea hostis existerat, innituntur atque confident super Dominum sanctum Israel, nequaquam falso, ut sub prioribus fecerant regibus, sed in veritate. Quod sub Ezechia factum legimus: ita ut idolis derelictis, ^a convertentur ad cultum Dei. Et quia dixerat reliquias esse salvandas, transit ad posteriora tempora, et plenam salvationem futuram dicit esse sub Christo. Quod et apostolus Paulus intelligens scribit ad Romanos: *Isaias autem clamat pro Israel. Si fuerit numerus filiorum Israel tamquam arena maris, reliquiae salvae fient. Verbum enim consumens et brevians in aequitate, quia verbum brevium faciet Dominus super terram* (Rom. ix, 27). Et sicut dixit Isaias: *Nisi Dominus aabaath reliquisset nobis semen, sicut Sodoma facti essemus, et Gomorrhae similes fuissetis* (Isai. 1, 9). Ubi ergo tanti viri praecedit auctoritas, cesset alia omnis interpretatio. Et revera si legamus Josephum (lib. x, cap. 2), et quanta hominum in Jerusalem, et in Judaea fuerit multitudo, quando passus est Dominus^a intelligimus vix paucos in Apostolis et Aposto-*

licis viris ex Judaeis esse salvatos [Al. salvandos]. Abbreviatus autem atque perfectus sermo Evangelicus est, qui pro cunctis laciniosis Legis caeremoniis, dedit praecceptum brevissimum dilectionis et fidei, ut quod nobis fieri noluerimus, ne fecerimus alteri. Unde et Dominus in Evangelio: *In his, inquit, duobus mandatis pendet omnis Lex et Prophetae* (Matth. xxii, 40). Nonnulli hoc capitulum ad illa tempora referunt, quando sub Zorobabel filio Salatiel, et Jesu filio Josedec, et E-dra, et Neemia quaedam pars populi reversa est in Judaeam. Quibus respondimus, **150** non eos servare ordinem historiae, maxime cum ea quae sequuntur, non adversum Babylonios, quorum rex Nabuchodonosor fuit, sed adversum Sennacherib regem dicantur Assyriorum.

B (Vers. 24 seqq.) *Propter hoc haec dicit Dominus Deus exercituum: Noli timere, populus meus habitator Sion ab Assur, in virga percutiet te, et baculum suum levabit super te in via Aegypti. Adhuc enim paululum modicumque, et consummabitur indignatio mea, et furor meus super scelus eorum. Et suscitabit super eum Dominus exercituum flagellum, juxta plagam Madian in petra Oreb, et virgam suam super mare, et levabit eam in via Aegypti. Et erit in die illa: auferetur onus ejus de humero tuo, et jugum ejus de collo tuo, et putrescet jugum a facie olei. Pro petra, quod juxta Hebraicum interpretatus est Aquila, Symmachus et Theodotio ipsum verbum posuerunt Hebraicum **SUR OREB** (סור ערב). Pro quo **LXX** interpretati sunt, locum tribulationis: de quo in suo dicemus loco. Difficile, inquit, tibi videtur, o habitator Sion, ut cunctis in circuitu ab Assyrio gentibus subjugatis, tu solus de ejus manibus libereris. Ausculta quae dico: noli timere, populus meus, quod Assur vincente capiaris. Licet enim anno quarto decimo regis Ezechiae (IV Reg. xviii) ascensurus sit Sennacherib rex Assyrius super omnes civitates^b Judae munitas, ut capiat eas, et missurus Rabsacen, qui obsessum in Jerusalem populum terreat; tamen hoc scire debes, quod non te gladio, sed virga percussurus sit, et pergens contra Taracham regem Aethiopiae, et Aegyptios ac mare Rubrum per viam Aegypti, baculum tantum suum elevet contra te, et ferire non possit. Adhuc enim paululum, et reversus de Aegypto cum infinita exercitus multitudine, atque obsidere te cupiens, statim mea indignatione ferietur, et flagellum illud, quod quondam adversum Madianitas sub Gedeone (Judic. vi), qui altero nomine vocabatur Jerobaal, suscitavi: quando Oreb et Zabee principes Madianitarum occisi sunt super petram durissimam, id est, silicem, quae Hebraice appellatur **SUR** (סור), ita ut ex petra et ex rege, qui in ea occisus est, locus petrae Oreb nomen **151** acceperit. Levabit ergo virgam suam super mare Rubrum pergens adversus Aethiopes, et levabit revertens ad te per viam Aegypti: sed statim ut de Aegypto venerit, auferetur onus de hu-*

^a Prius erat *convertentur*. Ejusmodi alia de quibus nihil fere Lectorem interest monuisse, taciti passim

emendamus ope mss.

^b Vatic., *civitates Judae munitas, et capiet eas.*

meris tuis et jugum imperii ejus, ac servire desistes. Quod jugum, id est, potentia Assyrii, a facie olei, id est, Dei misericordiae computrescet. Possumus autem hoc quod dixit: *In virga percutiet te, et baculum suum levabit super te in via Aegypti*: Et rursum: *Et virgam suam super mare, et levabit eam in via aegypti*: etiam sic intelligere, quod idcirco percusserit plurimos de tribu Juda, et in circuitu regni Jerusalem ceperit civitates, quia non in Deo, sed in Aegyptiis habuerint fiduciam. Unde et Rabsaces exprobrat eis dicens: *Ecce confidis super baculum arundineum constractum super Aegyptum*. Cui si innixus fuerit homo, intrabit in manum ejus, et perforabit eam (IV Reg. xviii, 22): sic Pharaon rex Aegypti omnibus qui confidunt in eo. Historia Madianitarum in Iudicum libro scripta est (Judic. vii), quam et in Psalmo legimus: *Pone principes eorum sicut Oreb, et Zeb, et Zebue, et Salmana* (Ps. lxxxii, 12). Errant ergo qui putant illud significari tempus, quando in libro Numerorum (Cap. xxv) Madianitae caesi referuntur ab Israel a deserto Sur usque ad montem Dei Oreb: quae aliis apud Hebraeos scribuntur litteris, cum eo tempore non fuerint in monte Oreb, sed in solitudine Sethim. Juxta anagogen praecipitur populo in Ecclesia commoranti, ne timeat adversarios, qui ad pugnandum semper parati sunt, et multa disputatione sua animas subverterunt. Ideo enim eos contra populum Dei paucillum accipere potestatem, et non tam gladio percutere quam virga, id est, non occidere, sed minari, quia in via ambulaverint Aegypti, et non in Domino sint confisi. Cum autem ad Deum reversi fuerint, et reliquerint iter Aegypti, tunc flagellum Dei iudicio suscitandum contra adversarios. Madian enim interpretatur ex iudicio: ut spiritu oris ejus, et oleo misericordiae jugum hostium computrescat.

(Vers. 28 seqq.) *Veniet in Aioth, transibit in Magron: apud Machmas commendabit vasa sua. Transierunt cursim Gabee sedes nostra* (sive ut alibi scriptum reperimus: *mansionem manserunt*); **152** *obstupuit Rama, Gaba Saulis fugit. Hinni voce tua, filia Gallim; attende, Laïsa, pauperula Anathoth: migravit Medemena: habitatores Gebim confortamini. Adhuc dies est, ut in Nob stetur: agitat manum suam super montem filiorum Sion, collem Jerusalem. LXX: Veniet enim in civitatem Aggai, et transibit in Mageddo: et in Machmas ponet vasa sua: et transibit vallem, et veniet in Aggai. Timor apprehendet Rama civitatem Saul: fugiet filia Gallim: attende Laïsa: audietur in Anathoth: obstupuit Medemena, et habitatores Gebim. Consolamini hodie in via, ut maneant: consolamini montem filiorum Sion, et collem Jerusalem. Multum in hoc loco LXX ab Hebraico discrepant: quam ob rem utramque Editionem posuimus, ut quid nobis videatur in singulis, Christo, si meruerimus [Al. meruimus], inspirante, dicamus. Describit sermo propheticus Assyrii iter pompaeque redeuntis de Aegypto Jerusalem, et quanto strepitu quantoque cursu ad oppugnandum*

eam veniet. Et primum, inquit, veniet in Aioth [Al. Aiath], ubi prae festinatione nimia nolens manere, transibit in Magron, tantamque capiendae urbis habebit fiduciam, ut apud Machmas commendet sarcinas suas, quasi cito subversa urbe rediturus: quibus depositis, transibit eam cursim, et in Gabee habebit diversorium: quo paululum ibidem subsistente, ut lassum refoveat exercitum, Rama urbs vicina terrebatur: Gaba Saulis quondam civitas fugiet. Tunc et filia Gallim, quae Hebraice dicitur BETH GALLIM (בֵּית גַּלִּים), ita ejulabit, ut equorum arbitreris hinnitum. Unde, o Laïsa, et pauperula, vel obediens, sive humilis Anathoth (tribus enim modis interpretari potest), diligenter attendite, et declinate currentis impetum, si potestis: migravit enim jam de sedibus suis urbs Medemena. Vos autem qui habitatis in collibus, quod interpretatur Gebim, tuti locorum altitudine, confortamini, id est, arma corripite. Adhuc tantum supererat diei, ut stans in oppidulo Nob, et procul urbem conspiciens Jerusalem, agitare manum suam, atque concuteret super montem Sion, vel despiciens eam atque contemnens, vel insultans et comminans, et admirans, quod toto sibi Oriente subjecto, tam parva civitas potentiae suae audeat repugnare. **153** Haec juxta Hebraeos, ut nobis ab eis traditum est, brevi sermone perstrinximus. Nunc quid juxta LXX editionem Ecclesiastici viri de hoc loco sentiant, subjiciamus. Cum jugum Assyrii, sive ut quidam male arbitrantur, Babylonii, ablatum fuerit de humeris tuis, atque corruptum, fugiens Assyrius Sennacherib, cum paucis reliquiis veniet in Aggai, quae in Hebraico non habetur. Et tanta erit fugientis trepidatio, ut ibi manere non audeat, sed transibit in Mageddo, quam et ipsa Scriptura non continet. Et quia sarcinis suis praepeditus velocius fugere non poterit, deponet vasa in Machmas, et gradu concito transibit vallem, quam et ipsam Hebraeus sermo non resonat: et rursum veniet in Aggai, quae bis in hoc loco ponitur, et in Hebraico non habetur. Ad sonitum fugae ejus contremiscet Rama, civitas Saul: quod perspicue falsum est. Civitas enim Saul appellatur Gaba, ut in Hebraico continetur. Deinde veniet in Gallim: audiet Laïsa, audiet Anathoth, contremiscet Medemena. Habitatores autem Gebim et colles, quae sunt in Jerusalem, id est, excelsi quique viri, provocantur ad consolandam Jerusalem: non longo post tempore, sed in praesentiarum, et eadem die dum in via est Assyrius; ut maneant in locis suis, et perturbati timore nequaquam fugiant. Hoc juxta litteram. Caeterum quidam in isto loco, cum falsorum nominum juxta LXX *ετυμολογίας* invenire non possit, nec se in libro Hebraicorum Nominum reperire potuisse testetur, mittit nos ad incertum, ut dicat in extremo mundi tempore, et in consummatione hujus saeculi imminentibus poenis, sensum magnum, principem Assyriorum esse fugiturum: et per diversa loca variosque profectus fugere cupere ab ira Dei. Cum-

* Vatie., et desertum Sur, et montem Dei Oreb.

que ille fugerit, habitatores Gebim, id est, excelsas quasque virtutes sermone prophetico provocari, ut consoletur fugientem, doceantque ne fugiat, sed maneat in via, et Dei præstoleatur misericordiam; et non solum consolari fugientem, seu in bonis operibus Iliam Zion revocare a luctu, et ad salutem poenitentiae provocare, et hos esse colles in Jerusalem de quibus in posteriore parte **154** hujus prophetæ legimus *Consolamini, consolamini populum meum, sacerdotes: a loquimini ad cor Jerusalem (Isa. xl, 1).* Hæc dixit, quia rei veritate constrictus aliud quod diceret non habebat.

Ecce Dominator Dominus exercituum confringet lagunculam in terrore, et excelsi statura succidentur, et sublimes humilibuntur, et subvertentur condensa saltus ferro, et Libanus cum excelsis cadet. Putant quidam hunc locum adhuc dici de Assyrio, quod illo contrito, omnes in circuitu nationes, quæ ditioni illius subiacebant, succidantur et humilientur, et saltus densissimus subvertatur: per quem *μεταπορεῖς* populum et principes intelligi volunt. Libanum quoque cum excelsis suis cadere, ut nihil omnino Assyriæ resideat potestatis. Alii vero ab hoc loco volunt principium esse de Christo: maxime cum et ea quæ sequuntur, et nos de illo, et ^b Circumcisio scripta fateatur. Dixerat supra nomen de Virgine pueri nascituri, quod appellaretur *Emmanuel*; et postea Prophetissæ conceptus utero vocaretur, *accelera, spolia detrahe, festina prædari (Isa. viii, 3)*, et ipse esset lapis offensionis et petra scandali duabus domibus Israel: cujus principatus esset in humero ejus, et vocaretur sex nominibus: admirabilis, et consiliarius, et Deus, et fortis, et pater futuri sæculi, et princeps pacis: et quod multiplicaretur ejus imperium, et pacis non esset terminus. Nunc in prologo adventus ejus, prius quam dicatur quod de Jesse et David sit genere nasciturus, per translationem fractæ lagunculæ passio illius demonstratur: quod, volente Deo, idcirco caro ejus morti tradita sit, ut Judæorum sublimitas destrueretur, et excelsi quondam in terram corruant; et Libanus cum suis cedris succidatur, de quo in Zacharia legimus: *Aperi, Libane, portas tuas, et comedat ignis cedros tuas: ulula, abies, quia cecidit cedrus, quoniam magnifici vastati sunt (Zach. xi, 1, 2).* Quod autem a Patre contritus et percussus esse dicatur, et illud indicio est: *Percutiam pastorem, et oves dissipabuntur (Zach. xiii, 7).* Et aliud testimonium: *Quoniam quem tu percussisti, ipsi persecuti sunt (Psal. lxxviii, 2).* Verbum Hebraicum (TINE) פָּחַד, quod Aquila ^c *κρημαίνων* interpretatus est, Theodotio Symmachusque verterunt *λινὸν*, id est, *torcular*, quod

A 155 et ipsum juxta inscriptionem trium psalmodum dominicam significat passionem, ipso dicente in Isaia: *Torcular calcavi solus, et de gentibus vir non erat mecum (Isa. lxi, 3).* LXX autem pro *torculari*, novum sensum inferentes, *gloriosos* interpretati sunt.

(Cap. XI. — Vers 1, 2.) *Et egredietur virga de radice Jesse, et flos de radice ejus ascendet: Et requiescet super eum Spiritus Domini, spiritus sapientiæ et intellectus: spiritus consilii et fortitudinis: spiritus scientiæ et pietatis: et replebit eum spiritus timoris Domini.* Usque ad principium Visionis, vel ponderis Babylonis, quod vidit Isaias filius Amos, omnis hæc prophetia de Christo est, quam per partes volumus explanare, ne simul proposita atque disserta lectoris confundat memoriam. Virgam et florem de radice Jesse, ipsum Dominum Judæi interpretantur: quod scilicet in virga regnantis potentia, in flore pulchritudo monstretur. Nos autem virgam de radice Jesse, sanctam Mariam Virginem intelligamus, quæ nullum habuit sibi fruticem coherentem; de qua et supra legimus: *Ecce Virgo concipiet et pariet filium (Isa. vii, 14).* Et florem Dominum Salvatorem, qui dicitur in Cantico Canticorum: *Ego flos campi et lilium convallium (Cant. ii, 1).* Pro radice, quam soli LXX transtulerunt, in Hebraico scriptum habet (772)

GEZA, quod Aquila et Symmachus et Theodotio *κρημὸν* interpretati sunt, id est, *truncum*. Et pro flore qui Hebraice dicitur (772) ^d NESER, *germen* transtulerunt, ut ostenderent, quod multo post tempore Babylonicæ captivitatis, nullo de stirpe David antiqui regni gloriam possidente, quasi de trunco Maria, et de Maria Christus exortus sit. Illud quod in Evangelio Matthæi omnes quærunť Ecclesiastici, et non inveniunt ubi scriptum sit, *Quoniam Nazareus vocabitur (Matth. ii, 23)*, eruditi Hebræorum de hoc loco assumptum putant. Sed sciendum quod hic NESER, per SADE litteram scribatur: cujus proprietatem et sonum inter *z* et *s* Latinus sermo non exprimit. Est enim stridulus, et strictis dentibus vix lingue impressione profertur: ex qua etiam Sion urbs scribitur. Porro Nazarei, quos LXX *sanctificatos*, Symmachus *separatos*, transtulerunt, per ^e ZAIN (7)

156 semper scribuntur elementum. Super hunc igitur florem, qui de trunco et de radice Jesse per Mariam Virginem repente consurget, requiescet spiritus Domini, quia in ipso complacuit omnem plenitudinem divinitatis habitare corporaliter: nequaquam per partes, ut in cæteris Sanctis; sed juxta Evangelium quod Hebræo sermone conscriptum legunt Nazarei: *Descendet super eum omnis fons Spiritus sancti.* Dominus autem Spiritus est, et ubi Spi-

Judæi, quod et Martian. notat contra Victorium, sentientem, significare eam vocem prophetici textus pericopen.

^c Sub diminutiva forma Vatie., *κρημίδιον*, quod est *vasculum ficile*.

^d Vide infra ad cap. xviii, 19.

^e Sæpe diximus Zai pro Zain legi in mss.

^a Supplet Victor. *dicat Deus* ex sacro textu ipso, non Hieronymian. exemplaribus.

^b Et Circumcisio, etc. Id est Judæi, quos *Circumcisionem* vocat juxta Apostolum. Quod non intelligens Marius Victorius, existimavit Circumcisionem esse pericopen seu periodum sermonis prophetici: sed incongruenti sensu, ne dicam ineptissimo. MARTIAN. — Gens videlicet circumcisa, sive

ritus Domini, ibi libertas (II Cor. iii, 17). In eodem Matthæi volumine legimus illud quod in consequentibus scribitur: *Ecce puer meus quem elegi: electus meus in quo complacuit animæ meæ: ponam spiritum meum super illum: iudicium gentibus proferet* (Matth. xii, 18). ad Salvatoris referri intelligentiam, in quo requievit Spiritus Domini, id est, æterna habitatione permansit: non ut avolaret, et rursus ad eum descenderet; sed juxta Joannis Baptistæ testimonium jugiter permaneret, qui ait: *⁎ Vidi Spiritum descendentem quasi columbam de cælo, et manentem in eo, et ego nesciebam illum: sed qui me misit baptizare in aqua, ille mihi dixit: Super quem videris Spiritum descendentem et manentem in eo, ipse est qui baptizat in Spiritu sancto* (Joan. i, 33). Porro in Evangelio, cujus supra fecimus mentionem, hæc scripta reperimus: *Factum est autem cum ascendisset Dominus de aqua, descendit fons omnis Spiritus sancti, et requievit super eum, et dixit illi: Filium, in omnibus prophetis expectabam te, ut venires, et requiescerem in te. Tu es enim requies mea, tu es filius meus primogenitus, qui regnas in sempiternum. Qui Spiritus Domini appellatur et Spiritus sapientiæ; omnia enim per ipsum facta sunt; et sine ipso factum est nihil, quod factum est* (Joan. i, 3). Et in Psalmis canitur: *Quam magnificata sunt opera tua, Domine! omnia in sapientia fecisti* (Ps. xci, 24). Et Apostolus scribit: *Christus Dei virtus et Dei sapientia* (I Cor. i). Et in Proverbiis legitur: *Deus in sapientia sua fundavit terram, et paravit caelos in prudentia* (Prov. iii, 19). Et quomodo idem sermo Dei vocatur lux, et vita, et resurrectio: sic spiritus sapientiæ et intellectus, et consilii et fortitudinis, et scientiæ, et pietatis, ac timoris Domini nuncupatur: non quod diversus sit **157** juxta differentias nominum, sed unus atque idem cunctarum virtutum fons sit atque principium. Absque Christo igitur nec sapiens quis esse potest, nec intelligens, nec consiliarius, nec fortis, nec eruditus, nec pius, nec plenus timoris Dei. Et hoc notandum quod Spiritus Domini, sapientiæ, et intellectus, consilii, et fortitudinis, et scientiæ, et pietatis, et timoris Domini, id est, septenarius numerus, qui septem oculi in uno lapide dicuntur in Zacharia (Cap. iii), requiescat super virgam et florem, qui de Jesse, ac per hoc David stirpe surrexit. Specialiter autem spiritus timoris Domini impleverit eum propter eos qui timore Domini indigent: quia parvuli sunt, quem foras mittit perfecta dilectio. Qui enim timet, pœnam habet, et non est perfectus (I Joan. iv, 18). Unde et Apostolus loquitur ad credentes: *Non enim accepistis spiritum servitutis iterum in timo-*

re: sed accepistis Spiritum adoptionis, in quo clamamus Abba Pater (Rom. viii, 15). Et in Malachia legimus: *Si pater ego sum, ubi est gloria mea? et si Dominus ego sum, ubi est timor meus* (Malach. i, 6)? de quo timore cantatur in Psalmo: *Venite, filii, audite me: timorem Domini docebo vos* (Ps. xxxiii, 12).

(Vers. 3 seqq.) *Non secundum visionem oculorum judicabit, neque secundum auditum aurium arguet: sed judicabit in justitia pauperes, et arguet in æquitate pro mansuetis terræ, et percutiet terram virga oris sui, et spiritu labiorum suorum interficiet impium. Et erit justitia cingulum lumborum ejus, et fides cinctorium renum ejus.* Hæc nos ad primum adventum referimus Salvatoris: Judæi in fine mundi contendunt futura. Porro LXX transtulerunt: *Non secundum gloriam judicabit, neque juxta sermonem arguet: sed judicabit humili* [Al. humile iudicium] *judicio, et arguet humiles terræ.* ^b Nullius enim personam accipit in iudicio: sed Scribis et Phariseis ac principibus loquitur: *Vae vobis, hypocritæ: Et, Auferetur a vobis regnum Dei, et dabitur genti facienti fructus ejus* (Matth. xxiii, 15, et xxi, 3). Nec secundum sermonem et auditum aurium corripuit. Illis enim dicentibus: *Magister, scimus quia verax es, et viam Dei in veritate doces, et non ad te pertinet de aliquo: neque enim vides in faciem hominum* (Matth. xxii, 16): **158** *sciens malitiam eorum, respondebat: Quid me tentatis, hypocritæ?* et cætera his similia. Judicabat autem in justitia pauperes spiritu, quorum est regnum Dei: et arguebat in æquitate mansuetos et humiles terræ, dicens ad Apostolos: *Adhuc et vos insipientes estis? Et iterum: Necdum scitis neque intelligitis? Et ad Petrum specialiter: Modicæ fidei, quare dubitasti* (Marc. viii, 17)? Vel certe pro humilibus atque mansuetis alios arguebat, qui eos opprimere conabantur (Mat. xiv, 31). Percussit quoque omnia terrena opera virga, sive ut LXX transtulerunt, *verbo oris sui*, loquens in Evangelio: *Nolite putare, quia veni mittere pacem super terram: non enim veni mittere pacem, sed gladium. Et spiritu labiorum suorum interficiet impium* (Mat. x, 34, et Luc. xii, 51): de quo in nono psalmo legimus: *Increpasti gentes, et perit impius: nomen eorum delesti in sæculum et in sæculum sæculi* (Ps. ix, 6). Et Paulus Apostolus scribit: *Quem Dominus Jesus interficiet spiritu oris sui* (II Thess. ii, 8; Ephes. vi). Percusso autem impio, accinctus est Dominus justitia et veritate et fide. Ipse enim factus est nobis a Deo sapientia, et justitia, et sanctificatio et redemptio (I Cor. i), qui et in Evangelio loquitur: *Ego sum lux, et vita, et veritas* (Joan. viii, 6 et xiv). Et de Psalmis

^a Hæc de Baptismo Salvatoris historia ex Ebionitarum codice (quem eundem cum hoc ipso Nazarenorum fuisse tradit Hier. in Matth. cap. xii) recitatur ab Epiphonio, hæres. xxx. § 13, tametsi brevius, et paulo diversis sententiis. Vide quæ de Nazarenorum Evangelio, tum alibi, tum ad laudatum Matthæi locum dicimus.

^b Græce scripserat Eusebius: Μηδενός γάρ πρόσωπον λαμβάνων, ἔλεγε τὴν παροῦσιν πολλῇ· τότε μὲν

τοὺς γραμματεῖς καὶ φαρισαίους, πότε δὲ τοῦ, ἀρχιερεῖς ἐνδόν ἐν τῷ ναῷ, οἷς καὶ ἐλέγνεν. Ἀρθίσταται ἀπ' ὑμῶν ἡ βασιλεία, καὶ δοθήσεται ἔθνει ποιοῦντι τοὺς καρποὺς αὐτῆς· ἀλλ' οὐδὲ κατὰ τὴν λαλίαν ἡλεγχεν· οἱ μὲν γὰρ προσήεσαν αὐτῷ λέγοντες. Διδάσκαλε, οἶδαμεν ὅτι ἀληθὴς εἶ, καὶ τὰ ἐξ ἡμῶν ὃ δὲ οὐ κατὰ τὴν λαλίαν αὐτῶν ἡλεγχεν· διὸ εἰδὼς τὰς πονηρίας αὐτῶν, ἔλεγε· Τί με πειράζετε, ὑποκριταί; Quæ totidem fere verbis Latine Iheron. reddit.

dicatur: *Veritas de terra orta est: et iustitia de cælo propepsit* (Ps. lxxxix, 2). Unde et Apostolus hortatur Ephesios: *State ergo succincti lumbos vestros in veritate, et induti lorica iustitiæ* (Eph. vi, 14). Quod si pro veritate, fides legitur, illud dicendum, quod cingulum Domini, quo cinctus est Jeremias (Jerem. xiii), fides credentium sit.

(Vers. 8 seqq.). *Habitabit lupus cum agno, et pardus cum hædo accubabit; vitulus, et leo, et ovis simul morabuntur, et puer parvulus minabit eos. Vitulus et ursus pascentur: simul requiescent catuli eorum, et leo quasi bos comedet paleas. Et delectabitur infans ab ubere super foramine aspidis; et in caverna reguli, qui ablactatus fuerit, manum suam mittet. Non nocebunt, et non occident in monte sancto meo, quia repleta est terra scientia Domini: sicut aquæ maris operientes.* Hæc quoque Judæi et nostri judaizantes juxta litteram futura contendunt, ut in claritate Christi, quem putant in fine mundi esse venturum, omnes bestię 159 redigantur in mansuetudinem, et pristina feritate deposita, lupus et agnus pascantur simul, et cætera cum cæteris, quæ nunc videmus sibi esse contraria. Quos interrogare debemus, si omnia præsentis loci sic accipiuntur, ut scripta sunt, et nihil refertur ad intelligentiam spiritalem, juxta illud Apostoli, qui ait: *Benedictus Deus, et Pater Domini nostri Jesu Christi, qui benedixit nos in omni benedictione spiritali in cælestibus in Christo* (II Cor., i, 3), ergo et radix, et virga, et flos non referantur ad sensum: terraque percussa verbo Dei, et interfectus impius spiritu labiorum ejus, sic intelligantur, ut scripta sunt: et docere cogantur, quomodo rebus incorporeis, iustitia, et veritate, renes Domini circumdantur? Sed et hoc eos interrogemus, quid dignum sit Domini majestate, ut lupus et agnus pascantur simul, et pardus cum hædo accubet, et leo paleas comedat, et puer parvulus mittat manum suam in foramine aspidum? nisi forte juxta fabulas poetarum, aureum nobis Saturni sæculum restituent, in quo lupi et agni pascentur simul, et mulso vino plena current flumina, et de foliis arborum stillabunt mella dulcissima, lacteisque fontibus omnia complebuntur. Quod si responderint pro beatitudine temporum hæc futura, ut absque cujusquam noxa, homines bonis omnibus perfruantur, audiant a nobis, nihil esse bonum nisi virtutem, et nihil malum nisi vitium, dicente Psalmista: *Quis est homo qui vult vitam, et diligit dies videre bonos? Compesce linguam tuam a malo, et labia tua ne loquantur dolum. Declina a malo, et fac bonum* (Psalm. xxxiii, 14; xxx, 27). Divitiæ autem, et sanitas corporis, et rerum omnium abundantia, et his contraria, paupertas, infirmitas, et inopia, etiam apud philosophos sæculi, nec inter bona reputantur, nec inter mala, sed appellantur indifferentia. Unde et Stoici, qui nostro dogmati in plerisque concordant, nihil appellant bonum, nisi solam honestatem atque virtutem: nihil malum, nisi turpitudinem. Hæc bre-

^a Vat., audiant hæc omnes, nihil, etc.

^b Hunc quoque paucis immutatis locum ab Euse-

A viter diximus, ut Judaizantes nostros gravissimo somno stertere convincamus. Cæterum juxta vivificantem spiritum facilis intelligentia est. Lupus enim Paulus, qui primum persequabatur, 160 et lacerabat Ecclesiam, de quo dictum est: *Benjamin lupus rapax*, habitavit cum agno, vel Anania a quo baptizatus est (Gen. xlix, 27; Act. viii), vel Petro apostolo, cui dictum est: *Pasce agnos meos* (Joan. xxi). Et pardus qui prius non mutabat varietates suas, lotus in fonte Domini accubuit cum hædo, non qui a sinistris est, sed qui immolatur in pascha Domini. Et hoc notandum, quod non agnus et hædus habitent, et accubent cum lupo et pardo, sed lupus et pardus agni et hædi imitentur innocentiam. Leo quoque prius ferocissimus, et ovis, et vitulus pariter morabuntur. ^b Quod quotidie cernimus in Ecclesia, divites et pauperes, potentes et humiles, reges atque privatos pariter commorari, et a pueris parvulis, quos Apostolos intelligimus, et Apostolicos viros, imperitos sermone, sed non scientia, regi in Ecclesia. Qui cum inter se disciplina Domini fuerint foederati, ita ut eorum quoque familiæ jungantur, tunc complebitur: *Simul requiescent catuli eorum.* Leo quoque non carnes comedet, sed paleas, quod scilicet vescatur cibo simplici. Et hic observandum, quod non bos carnes, sed leo paleas comedat. Paleas puto in Scripturis sanctis verba simplicia intelligi. Triticum autem, et interiorem medullam, sensum qui invenitur in littera: et frequenter evenit, ut homines sæculi, mystica nescientes, simpliciter Scripturarum lectione pascantur. Infans quoque, qui malitia parvulus est, mittit manum in foramine aspidis, et de obses- is hominum corporibus fugat dæmones. Qui autem ablactatus est, nequaquam lacte nutritur infantie, sed jam solido vescitur cibo. Iste in reguli cavernam mittit manum, hoc est, in ipsius Satanæ habitaculum, et inde eum extrahit. Unde et Apostolis potestas data est, ut calcarent super serpentes, et scorpiones, et super omnem fortitudinem inimici (Luc. x). Nocere autem et occidere nequaquam poterunt venenata prius animalia eos qui habitaverint in monte sancto Dei, quod interpretatur Ecclesia, de quo in Evangelio dicitur: *Non potest civitas abscondi super montem posita* (Mat. v, 14). At ne hoc putemus dici de monte Sion juxta Hebræorum errorem, sequenti versiculo Evangelicæ prædicationis 161 sacramenta monstrantur: *Quia repleta est terra scientia Domini: hoc est illud quod supra dicebatur obscurius: Habitabit lupus cum agno, et pardus cum hædo accubabit; et juxta consuetudinem suam prophetalia in fine verba panduntur: Sicut aquæ, inquit, maris operientes.* Quomodo aquæ maris operiunt profunda maris, hoc est, terram quæ operata est fluctibus, sic scientia Domini omnis terra complebitur. Quam diversorum prius morum conjunctionem etiam beatus Apostolus Petrus in vase linteo (Act. x), quod de cælo dimissum est, se vobis S. Pater expressit. Breviores alios, qui occurrunt, indicare non vacat.

disse testatur, habente quatuor principia, quæ quatuor mundi plagas intelligimus, ut repletam terram Dei scientia cognoscamus: in quo vase erant quadrupedia, et serpentes, et bestię, et volatilia cœli, ut quod Arca in diluvio, hoc Ecclesia præstet in mundo.

In die illa radix Jesse, qui stat in signum populorum: ipsum gentes deprecabuntur, et erit sepulcrum ejus gloriosum. LXX: Et erit in die illa radix Jesse, et qui consurget, ut princeps sit gentium, in ipso gentes sperabunt, et erit requies ejus honor. Pro requie ejus, in Hebraico positum est, מְנוּחָתוֹ (מְנוּחָה), quod omnes similiter transtulerunt. Pro honore quoque in Hebræo legitur חַבּוֹד (חֶבֶד), quod perspicue gloriam sonat. Et est sensus: erit mors ejus gloriosa, ut impleatur illud quod Salvator in Evangelio deprecatur: Pater, glorifica me gloria, quam habui prius quam mundus esset apud te (Joan. xvii, 5). Dictum est de nativitate ejus, dictum est de cæteris in medio Sacramentis: venit ad mortem, quæ non consueto mortalium nomine, sed quia in Christo erat vita perpetua, requies appellatur. Nos autem, ut manifestum legentibus faceremus, pro dormitione, et requie, altero verbo, sed eodem sensu, sepulcrum vertimus. In tempore igitur illo, quando Christi in toto mundo Evangelium coruscavit, et repleta fuerit omnis terra scientia Domini, sicut aquæ maris terram operientes, erit radix Jesse, et qui de ejus stirpe conscendet in signum omnium populorum, ut videant populi signum Filii hominis in cœlo (Matth. xiv). Qui habebit cornua in manibus suis, in quibus abscondetur fortitudo ejus, ut exaltatus omnia trahat ad se (Abac. iii). Sive ut LXX transtulerunt, resurget a mortuis, ut princeps sit omnium nationum, et universæ gentes 162 sperent in eo. Quod etiam Jacob (Gen. xlix, 10) de tribu Juda mystico sermone testatur: Non deficiet princeps ex Juda, neque dux de senioribus ejus, donec veniat cui repositum est, et ipse erit exspectatio gentium. Et erit in die illa, adjiciet Dominus secundo manum suam ad possidendum residuum populi sui, quod derelinquetur ab Assyriis, et ab Ægypto, et a Phetios, et ab Æthiopia, et ab Ælam, et a Sennar, et ab Emath, et ab insulis maris. Et levabit signum in nationes, et congregabit profugos Israel, et dispersos Judæ colliget a quatuor plagis terræ: et auferetur zelus Ephraim, et hostes Judæ peribunt. Ephraim non æmulabitur Judam, et Judas non pugnabit contra Ephraim. Et volabunt in humero Philistiim per mare, simul prædabuntur filios Orientis: et Idumæa et Moab præceptum manus eorum, et filii Ammon obedientes erunt. In die illa, hoc est, in illo tempore, de qua et supra dictum est, cum surrexerit radix Jesse in signum populorum, sive ut dominetur gentium, apponet Dominus secundo manum suam, ut nequaquam juxta nostros Judaizantes in fine mundi, cum intraverit plenitudo gentium, tunc omnis Israel salvus fiat (Rom. xi); sed hæc omnia in primo intelligamus adventu. Neque enim possumus, cum una dies dicatur et nunc et supra, illam referre ad primum adventum,

A et istam ad secundum: ne per hæc quæ sequuntur, et illa quæ præcesserunt ad eum referenda sint Christum, quem Judæi necdum venisse, sed venturum esse contendunt. Post vocationem igitur gentium, quæ quondam in caudam reputate sunt, Israel in caudam reputabitur (Sup., cap. x): ut apponat Dominus secundo manum suam, et possideat residuum populi sui, de quo et supra legimus, non omnem Israel, sed reliquias esse salvandas, quæ relictæ fuerint ab Assyriis et ab Ægypto, et a diversis per circuitum nationibus. Primum enim duodecim Apostoli, et septuaginta, et centum viginti animæ, et quingenti, quibus pariter congregatis Dominus apparuit, deinde tria millia, et quinque millia Judæorum in Dominum crediderunt. Jacobus quoque ad Paulum apostolum loquitur, qui et ipse de reliquis erat: Vides, frater, quanta millia sint Judæorum credentium? hi omnes æmulatores legis sunt (Act. xxi, 20). Et in eodem volumine legimus: Erant autem in Jerusalem habitantes Judæi viri timorati, de universis 163 gentibus quæ sub cœlo sunt, qui omnes mirabantur atque dicebant: Nonne isti Galilæi sunt, et quomodo nos audivimus unusquisque linguam nostram, in qua nati sumus? Parthi, et Medi, et Elamitæ, et habitantes in Mesopotamia, et Syria, Cappadocia, Pontus et Asia, Phrygia et Pamphilia, et Ægypto et Libya, et Cyrene, et advenæ Romani, Judæi et Proselyti, Cretes et Arabes audivimus loquentes eos nostris linguis magnalia Dei (Act. ii, 5 seqq.). De his igitur universis gentibus per Apostolos Israel reliquæ salvabuntur. Tradunt Ecclesiasticæ historiæ, quod Apostoli in toto orbe dispersi Evangelium prædicarint: ita ut quidam Persas Indosque penetrarent, et Æthiopia daret manus suas Deo, et trans flumina Æthiopiæ inde Christo munera deferrentur. Ac ne solum orientales populos significare videatur, jungit et reliqua: Et ab insulis maris. Insulas autem maris occidentalem plagam significat, quæ Oceani ambitu clauditur. Levabit igitur signum Crucis in universas nationes, et de synagogis Judæorum primum Israel populum congregabit, ut Apostoli præceptum Salvatoris impleant, qui dixerat: Ite ad oves perditas domus Israel (Matth. x, 6). Denique et Paulus ad incredulos loquitur ex Judæis: Vobis oportebat primum loqui verbum Dei; sed quoniam repulistis illud, et indignos vos judicatis æternæ vitæ, ecce convertimur ad gentes, sicut præcepit nobis Dominus (Act. xiii, 46, 47). Quatuor autem plagas, orientem, et occidentem, meridiem et septentrionem significat, ut per hæc mundi vocatio demonstretur. Eo tempore, inquit Isaias, nequaquam Ephraim et Judas, qui nunc, me prophetante, inter se hostili odio dissident, inimici erunt, sed juxta Ezechielis prophetiam, duæ virgæ in unam virgam copulabuntur, et jungentur in Christi Ecclesia, qui prius fuerant separati (Ezech. vii), ita ut in gentibus communi labore desudent, et volent in humero Philistiim per mare, hoc est, primum maritimis prædicent Palæstinis [Al. Palæstina:] et per mare volucris cursu pergant ad cæteras nationes. Sive juxta LXX Interpre-

tes : volabunt in navibus alienigenarum, mare simul A prædabuntur : quod de unius Pauli apostoli exemplo intelligamus, qui per Pamphiliam, et Asiam, et Macedoniam, **164** et Achaiam, et diversas insulas atque provincias, ad Italiam quoque (Act. xxviii), et ut ipse scribit, ad Hispanias, alienigenarum portatus est navibus (Rom. xv). Igitur Ephraim et Judas, id est, qui de duodecim tribubus in Christum crediderunt ex Judæis, simul prædabuntur Orientem, et in Idumæa et Moab extendent manus suas, juxta illud quod sub persona David Christus mystice loquitur : *In Idumæam extendam calceamentum meum : mihi alienigenæ servient* (Ps. lxxix, 10). Hæ enim gentes eo tempore quo Isaias prophetabat, adversariæ erant populo Judæorum, et ideo nunc dicit quod postquam surrexerit radix Jesse, ut regnet in gentibus, et vexillum Crucis ob salutem totius orbis fuerit elevatum, tunc etiam Idumæa et Moab et filii Ammon, omnis scilicet Arabiæ latitudo dent Apostolis manus, et in locis idololatriæ Christi Ecclesiæ suscitantur.

Et desolabit Dominus linguam maris Ægypti, et levabit manum super flumen in fortitudine spiritus sui, et percutiet eum in rivis septem : ita ut transeant per eum calciati. Et erit via residuo populo meo qui relinquetur ab Assyriis, sicut fuit Israel in die qua ascendit de terra Ægypti. Quomodo Idumæa et Moab, et filii Ammon tradent manus suas Apostolis, ut obediant Evangelicæ prædicationi, sic ipse Dominus qui in Apostolis suis illa perfecit, desolabit non mare juxta LXX, sed juxta Hebræos, linguam maris Ægypti, quæ prius contra Dominum blasphemabat et superstitioni Ægyptiæ præerat. Unde et in Psalmis legimus : *Hoc mare magnum et spatiosum, ibi reptilia quorum non est numerus* (Psalm. x, 25, 26). Quibus inferitur : *Draco iste quem plasmasti, ut illuderet ei*. Desolabit igitur, sive interficiet, hoc est ^a ἀναθεματίζει, ut Theodotio, Aquila et Symmachus transtulerunt, linguam maris Ægypti, et levabit manum suam super flumina Ægypti in fortitudine spiritus sui, vel spiritu violentissimo, quod regnum intelligimus Romanorum. Regnante enim Cæsare Augusto (Luc. ii), quando flos de radice Jesse conscendit, et in orbe Romano prima facta est descriptio, potentissimum prius regnum Ægyptiorum, quod multis duravit ætatibus, Cleopatrarum morte destructum est, **165** et percussus est amnis Ægyptius in septem rivis, sive in septem valibus. Nilus enim aquarum multarum, qui prius uno fluebat alveo, et intransibilis erat, in septem valles humillimas et rivus divisus est atque concisus, ut calciatis pedibus transiretur. Hoc autem Tropologice significat, quod gentem Ægyptiorum, in tantum idololatriæ et vanissimæ superstitioni deditam, ut acci-

pitres, noctuas, canes, et hircos, et asinos, divino nomine consecrarent, de infinita regni potentia per singulos Romani imperii iudices distribuerit, ut alium iudicem nabeat Thebe, alium Libya, alium Pentapolis, alium Ægyptus, alium Alexandria, et diversæ regiones, ^b quas νόμους Ægyptii vocant. Propterea autem sub metaphora Nilus divisus in partes est, et scissus [Al. cæsus] in rivos, ut possit absque ullo impedimento Evangelicus sermo discurrere, et ad populos Ægypti ultimos pervenire. Et quomodo temporibus Moysi Rubrum siccatum est mare, ut populus de Ægypto transfugeret : sic e contrario Ægypti flumina siccabuntur, ut reliquæ populi Dei, quæ ab Assyriis et diversis gentibus salvabuntur, transeant in Ægyptum, nequaquam fugientes eam, sed capientes et suo calcantes pede. Prudens et christianus lector hanc habeat repromissionum prophetarum regulam, ut quæ Judæi et nostri, immo non nostri Judaizantes, carnaliter futura contendunt, nos spiritualiter jam transacta doceamus, ne per occasionem istiusmodi fabularum et inextricabilium juxta Apostolum (II Tim. ii) questionum, judaizare cogamur.

(CAP. XII.—Vers. 1, 2.) Et dices in die illa : Confitebor tibi, Domine, quoniam iratus es mihi : conversus est furor tuus, et consolatus es me. Ecce Deus Salvator meus, fiducialiter agam, et non timebo, quia fortitudo mea, et laus mea Dominus Deus, et factus est mihi in salutem. ^c Qui prius in solitudine dixeratis, quando ascendistis de terra Ægypti, et mare siccatum est Rubrum : *Cantemus Domino, gloriose enim magnificatus* [Al. honorificatus] *est* (Exod. xv, 1), et reliqua : nunc percussa lingua maris Ægypti, et flumine illius arefacto atque conciso, et humiliato, glorificate Dominum, et dicite : **166** Confitebor tibi, Domine : quoniam qui iram merui et furorem tuum, misericordiam consecutus sum ; tu es enim Salvator meus, id est, Jesus, et nequaquam fiduciam habeo in idolis, nec timebo quæ non sunt timendæ sed tu es fortitudo mea, et laus mea, qui factus es mihi in salutem. Audiat sceleratissima hæresis, factum Dominum his qui salvantur, et quorum prius Dominus non erat, ut creationem in Scripturis sanctis atque facturam, non semper conditionem eorum quæ non erant, sed interdum gratiam in eos qui meruerint sibi Deum fieri, intelligamus.

(Vers. 3.) *Haurietis aquas in gaudio, de fontibus Salvatoris*. Quem supra Emmanuel, deinde, spolia detrahe, festina prædari, et reliquis appellatæ nominibus, ne videretur alter esse præter eum quem Gabriel Virgini nuntiavit, dicens : *Et vocabis nomen ejus Jesum, ipse enim salvum faciet populum suum* (Matth. i, 21) : nunc vocat Salvatore, et de ejus fontibus aquas prædicat hauriendas, nequaquam de

^a Legimus ex Vatic. ἀναθεματίζει. Sic Eusebius hunc locum : Οἱ τρεῖς συμφώνως, οὕτως ἡρμηνεύσαν, καὶ ἀναθεματίζει Κύριος τὴν γλῶσσαν θαλάσσης Αἰγύπτου. Tres pari consensu interpretati sunt, Et desolabit Dominus linguam maris Ægypti. Erat tamen in antea vulgatis Hieronymi ἀναθεματίζεται.

^b Martian. quos : putabatque parum equidem acite νόμους non regiones, sed Iudices Ægyptiis appellatos, quod postmodum retractavit. Vide infra in cap. xix, initio.

^c Eusebium presso vestigio sequitur.

aquis fluminis Aegypti, quæ percussæ sunt, neque de aquis fluminis Rasin, sed de fontibus Jesu, hoc enim Hebræorum lingua *Salvator* exprimitur. Unde et ipse clamabat in Evangelio, *Qui sitit, veniat ad me, et bibat. Qui crediderit in me, sicut dicit Scriptura: Flumina de ventre ejus fluent aquæ vivæ. Hoc autem, inquit Evangelista, dicebat de Spiritu sancto, quem credentes in eum accepturi erant. Et in alio ipse loquitur Evangelii loco: Qui biberit de aqua quam ego dabo ei, non sitiet in æternum: sed aqua quam ego dabo ei, fiet in eo fons aquæ salientis in vitam æternam (Joan. vii, 8; iv, 13, 14). Fontes Salvatoris, doctrinam intelligamus Evangelicam, de qua in sexagesimo septimo psalmo legimus, In Ecclesiis benedicite Deo Domino de fontibus Israel (Psal. lxxvii, 27).*

(Vers. 4, 5.) *Et dicetis in illa die, confitemini Domino et invocate nomen ejus: notas facite in populis adinventiones ejus: mementote, quoniam excelsus est nomen ejus. Cantate Domino, quoniam magnifice fecit: annuntiate hoc in universa terra. hæc præcipiuntur ab Apostolis et reliquiis Israel his qui de gentibus crediderunt: ut soli confiteantur Domino, et idolis derelictis, invocent nomen ejus: et cuncta opera ejus prædicent infidelibus; 167 ut*

A sciant, quoniam solus excelsus est: cui cantandum sit quod magnifice fecerit, et in omni orbe illius misericordia prædicetur.

(Vers. 6.) *Exsulta et lauda, habitatio Sion: quia magnus in medio tui Sanctus Israel. Primum dicendum juxta litteram: O habitatio Sion, exsulta et lauda Deum tuum, quod qui tuus ante videbatur Deus, et modicis Judææ terræ clauderetur angustiis, nunc repleverit omnem terram scientia sua, et de morte consurgens, regnet in gentibus, et ipsum nationes deprecantur, atque adorent; ita dumtaxat, ut adjiciat secundo manum 168 suam ad possidendum quod reliquum est populi sui, et congregandos profugos Israel, et dispersos Juda colligendos a quatuor plagis terræ: quia seminarium Evangelii per Apostolos, qui ex Judæis erant, processit a fontibus Israel. Melius autem est, ut Sion, id est, speculum in sublimibus collocatam, interpretemur Ecclesiam, de qua et quinquagesimus psalmus canit: Benigne fac, Domine, in bona voluntate tua Sion, et ædificentur muri Jerusalem (Psal. l, 20); ut acceptabile fiat in ea Deo sacrificium justitiæ, oblationes, et haulocausta, et vitulus, quem filio poenitenti pater clementissimus immolavit (Luc. xv).*

LIBER QUINTUS.

167-168 Plures ^a anni sunt quod a sanctæ memoriæ viro Amabili episcopo rogatus, ut in decem Isaia scriberem Visiones, pro angustia illius temporis quid mihi videretur in singulis brevi sermone pertrinxim: Historiam tantum quod petebat, edisserens. Nunc ad te, *εὐστοχίου* Eustochium, cogor in totum prophetam Commentarios scribere, et interim orationibus tuis ad Babylonem usque perveni [At pervenimus], quæ prima decem visionum est, de quibus ante jam dixi. Superfluum autem mihi visum est, aut eadem rursus iterare, aut in uno opere diversas sententias promere. Unde quintus in Isaiam liber erit hic, qui quondam solus editus est, quo ad calcem usque perfecto, sexti voluminis juxta tropologiam arripiemus exordium, et eadem te Dominum deprecante, spiritualis intelligentiæ columna persequemur.

^c Hucusque papa Amabilis, ^b columen charitatis et nomen, ac mihi omnium quos terra genuit amantissimæ, per litteras flagitabas, ut tibi decem visiones quæ in Isaia obscurissimæ sunt, historica expositione dissererem, et omissis nostrorum Commentariis, qui varias opiniones secuti, multa volu-

C mina condiderunt, Hebraicam panderem veritatem: meque retractantem, et molestissimum explanationis genus in tempus aliud differentem, sæpissime commonebas. Hoc autem anno misisti filium nostrum Heraclium diaconum, qui me manu conserta in jus vocaret, et promissum per momenta exigeret. Quid igitur faciam? subeamne opus in quo viri eruditissimi sudaverunt, Origenem loquor, et Eusebium Pamphili, quorum alter liberis allegoriæ spatiis evagatur, et interpretatis nominibus singulorum, ingenium suum facit Ecclesiæ sacramenta, alter historicam expositionem titulo repromittens, interdum 169-170 obliviscitur propositi, ^e et in Origenis scita concedit? An taceam, et aperte hujus generis expositionem nescire me dicam? et quando tibi potero persuadere, me non potuisse magis quam noluisse: quorum alterum imbecillitatis est, alterum superbiæ? Quibus adactus causis, malui a te ingenium meum quam voluntatem quæri: breviterque annotabo quæ didici, fundamenta jaciens Scripturarum. Cæterum si aut tu volueris, aut spatium fuerit, et voluntati nostræ Christus annuerit, spiritale supra struendum est ædificium, ut imposito culmine,

^a Ferme tredecim, scilicet ab anno 397, ut in notis chronologicis Epist. 68 ad Castrucium probatum est.

^b In Vatic. *culmen charitatis*, etc.

^c Et in Origenis scita concedit? Erasmus, et Origenis scita concedit. Quod suspicor ab Erasmo mutatum;

nam mss. codices distincte legunt, et in Origenis scita concedit: qua phrasi videtur infra in cap. LVIII: Symmachus, inquit, in Theodotionis scita concedens, torquem posuit, etc. Liv. II Bel. Maced., in sententiam alicujus concedere, pro eodem usurpavit. MARTIAN.

perfecta Ecclesiae ornamenta monstremus. Proposui de Isaia Visionem Babylonis, et Philisthim, Moab, et Damasci, Ægyptique, et deserti maris, et Idumææ, et Arabiæ, et Vallis visionis, et Tyri: quas si latius nitar exponere, multis libris opus erit, et exactoris mei navigatio in annum alterum differetur. Itaque ut vis, singulis testimoniis breves sententias coaptabo, ut non tam exponam quid sentiam, quam paucis verbis tibi sentienda dimittam. Dictamus hæc, non scribimus: corrente notariorum manu currit oratio. Nolumus enim nostra laudari, sed Prophetæ dicta intelligi, nec jactamus eloquentiam, sed scientiam quærimus Scripturarum. Incipiamus ergo a Babylone. »

(Cap. XIII. — Vers. 1.) *Onus Babylonis, quod vidit Isaias, filius Amos.* Verbum Hebraicum *mesa* (מֶסָה), vel *onus*, vel *pondus*, intelligi potest. Et ubique præpositum fuerit, minarum plena sunt quæ dicuntur. Unde miror LXX Translatores in re tristi voluisse ponere *visionem*; sed de hoc alias. Nunc quod cepimus exsequamur: Babylon fuit metropolis Chaldæorum, cujus rex Nabuchodonosor cunctis usque ad Æthiopiam gentibus superatis, inter cæteras vastavit et Judæam, diuque obsessam Jerusalem undecimo anno cepit regni Sedechiæ: quem et ipsum captum duxit in Antiochiam, quæ tunc vocabatur Reblatha, ibique coram patre filiis interfectis, oculos Sedechiæ jussit auferri, excæcatumque misit in caveam, et in ritum ferarum traxit in Babylonem; completo vaticinio Jeremiæ, quod canebat: *« Intrabis in Babylonem, et non videbis eam (Jerem. xxxiv, xxxix, lii).* Ad consolationem ergo populi Judæorum, Babylonis ruina prædicitur, quod quomodo Ninive metropolis Assyriorum, quorum reges Phul, et Theglathphalasar, et Salmanasar, et Sennacherib, decem tribus ceperant, Chaldæo vastante, subversa est: ita etiam hæc, quæ contra Deum superbiit, Medorum atque Persarum impetu subvertatur.

(Vers. 2.) *In montem caliginosum elevate signum, exaltate vocem, levate manum.* Montem caliginosum, sive tenebrosus, quod Hebraice dicitur *keseph* (כֶּסֶף), Babylonem propter superbiam intellige. Isti sunt montes tenebrosi, tristitiam, et caliginem præferentes, de quibus Jeremias ait: *Date gloriam Domino Deo vestro, antequam offendant pedes vestri ad montes tenebrosos (Jerem. xiii, 16).* Præcipiturque vel Angelis, vel quibuslibet ministris, ut jubente Deo, et exaltata nuntiorum manu, ventura Babylonis captivitas prædicetur.

(Vers. 3, 4.) *Et ingrediantur portas duces: ego*

« Intrabis in Babylonem. Nullus est apud Jeremiam versiculus huic sententiæ conformis; sed apud Ezechielem cap. xii, 13, hæc de Sedechia dicta leguntur: *Et adducam eum in Babylonem, in terram Chaldæorum; et ipsam non videbit, ibique morietur.* Verum audiendus ipse Hieronymus in cap. xvii Ezechielis: *Legimus, inquit, Sedechiam captum, ductum esse in Reblatha, ibique interfectis filiis excæcatum, et instar*

A mandavi sanctificatis meis, et vocavi sortes meos in ira mea exultantes in gloria mea. Principes, et gigantes juxta LXX Translatores Eusebius virtutes Angelicas interpretatur, et pessimos demones, qui ad eversionem Babylonis missi sunt. Nos autem historiæ ordinem prosequentes, Medos esse dicimus. De quibus in consequentibus apertius Scriptura testatur, dicens: *Ecce ego suscitabo super eos Medos, qui argentum non quarant, nec aurum velint.* Nec mirum si Medos ad subversionem Babylonis sanctificatos vocet, cum per Jeremiam ipsum Nabuchodonosor, quia ejus imperio serviebat, destruens prævaricatricem Jerusalem, servum suum et columbam dixerit. Porro quod ait: *Fortes meos, et exultantes in gloria mea,* ostendit eos non suis viribus, sed Dei ira tam sublimis regni potentiam subvertisse.

171 (Vers. 4, 5.) *Vox multitudinis in montibus, quasi populorum frequentium: vox sonitus regum gentium congregatorum.* Dominus exercituum præcepit militiæ bellii venientibus de terra procul a summitate cæli. Dominus et vasa furoris ejus, ut disperdat omnem terram. Medorum atque Persarum describitur impetus: quod multis secum auxiliis congregatis, Domino eorum exercitum præcedente, ad vastitatem veniant Babylonis, ut disperdant omnem terram: non quod totum orbem vastaverint, sed omnem terram Babylonis et Chaldæorum. Idioma est enim Sanctæ Scripturæ, ut omnem terram illius significet provinciæ, de qua sermo est: quod quidam non intelligentes, ad omnium terrarum subversionem trahunt.

(Vers. 6.) *Ululate, quia prope est dies Domini: quasi vastitas a Domino veniet.* Apostropha fit ad populum Chaldæorum, ut ventura mala sletibus resonent: nec de ruina ambigant civitatis, cum Dominus vastator adveniat.

(Vers. 7, 8.) *Propter hoc omnes manus dissolvuntur, et omne cor hominis tabescet et conteretur. Torsiones et dolores tenebunt: quasi parturiens dolebit: unusquisque ad proximum suum stupebit: facies combustæ vultus eorum.* Hoc expositione non indiget: sed breviter indicatur, quod tantum malorum pondus incumbat, ut pugnatorum Babylonis solvatur manus, et cor pavore languescat, et in morem parturientium feminarum dolor torqueat viscera, et unusquisque alterius quærat auxilium, luridam faciem pallore circumferens: naturale est enim, ut imminuentibus [Al. in ingentibus] malis alios sapere plus putemus.

(Vers. 9.) *Ecce dies Domini venit crudelis et indignationis plenus, et iræ furorisque, ad ponendam terram in solitudinem, et peccatores ejus conterendos de*

feræ clusum cavea translatus in Babylonem. Unde et Scriptura, cum videatur esse contraria; tamen in utroque verissima est. Dictum enim erat ad Sedechiam: Et intrabis Babylonem, et non videbis eam. Intravit enim, quia ductus est Babylonem: et non vidit, quia fuerat excæcatus. Ex hujusmodi dictis satis liquet, sensum Jeremiæ, non ipsissima verba Hieronymum recitasse. MARTIAN,

et. Crudelem diem vocat, non merito sui, ^a sed populi. Non est enim crudelis qui crudeles jugulat: sed quod crudelis patientibus esse videatur. Nam et latro suspensus patibulo, crudelem judicem putat. Simulque solitudo et vastitas terræ Babylonis nuntiatur: et causa vastitatis exponitur [At. ponitur], quod propter accolos ejus hæc omnia fiunt.

(Vers. 10.) Quoniam stellæ cæli et splendor earum non expandent lumen suum: obtenebratus est sol in ortu suo, et lunæ non splendet **172** in lumine suo. Verbum Hebraicum ^b CHISILE (כִּסְלִיל) LXX ὀπίσσω transtulerunt. Hebræus, quo ego præceptore usus sum, Arcurum interpretatus est. Nos generaliter sequentes Symmachum, stellam [At. stellam] diximus. Est autem sensus, quod cum dies Domini crudelis advenerit, et furor ejus universa vastarit, præ timoris magnitudine mortalibus cuncta tenebrescant, et sol ipse et luna astraque rutilantia suum videantur negare fulgorem. Unde et cælum sacco induitur, quod scilicet tenebræ cuncta operiant, et prementibus malis, nihil aliud sentiant homines, nisi quod mens videre compellit.

(Vers. 11.) Et visitabo super orbis mala, et contra impios iniquitatem eorum: et quiescere faciam superbiam infidelium, et arrogantiam fortium humiliabo. Ex hoc loco et ex superiore, ubi scriptum est, quod obtenebrescat sol in ortu suo, et luna caligine compleatur, et stellæ fulgorem retrahant, et totius orbis iniquitas visitetur, quidam putant non de Babylonis ruina, sed de mundi consummatione prædici: cum utique secundum superiora et orbis, qui Hebraice dicitur THEBEL (תֵּבֵל), et Græce οἰκουμένη, Babylon intelligenda sit. Οἰκουμένη enim lingua nostra habitatum sonat; et habitata propter ingentem populi multitudinem Babylon dicitur: ut ubi prius fuerat innumerabilis turba populorum, ibi sit vastitas et habitatio bestiarum.

(Vers. 12.) Pretiosior erit vir auro, et homo mundo obrizo. Causa manifesta quare Deus visitet οἰκουμένην, id est, Babylonis mala: ut habitatore deserta redigatur in solitudinem. Pretiosum autem dicitur omne quod rarum est; quomodo et supra juxta Historiam, pro hominum raritate apprehendere legimus septem mulieres unum virum, dicentes: Panem nostrum comedemus, et vestimentis nostris operiemur; tantummodo invocetur nomen tuum super nos, et aufer opprobrium nostrum (Isa. iv, 4). Et in Samuelis volumine continetur: Sermo Domini erat pretiosus in diebus illis (Reg. iii, 1), id est, rarus. Nota quod in Hebraico pro generali auro PHAZ (פֶּז), pro obrizo ORMA (אֲרָמָה), scriptum est.

(Vers. 13.) Super hoc cælum turbabo, et movebitur terra de loco suo: propter indignationem **173** Domini exercituum, et propter diem iræ furoris ejus. Veleo sensu accipere, quo supra de stellis, et sole, et luna, et orbe exposuimus: vel ὑπερβολικῶς, quod ab indi-

gnatione Dei et cælum triste sit, et terra moveatur, elementa quoque omnia iram Creatoris agnoscant.

(Vers. 14.) Et erit quasi damula fugiens, et quasi ovis, et non erit qui congreget. Babylonium significat et Chaldæum populum, quod ita pavidus ad irruptionem Medorum Persarumque fugiat, quasi damula et ovis ad rugitum leonis et ululatum lupi: nec habet defensorem aut principem, cujus sequatur imperium.

Unusquisque ad populum suum convertetur, et singuli ad terram suam fugient. Postquam capta fuerit Babylon, et per portas ejus intrarit hostilis exercitus, cuncta auxilia et diversarum gentium turmæ, quibus prius civitas defensabatur, ad suas provincias revertentur.

(Vers. 15.) Omnis qui inventus fuerit, occidetur: et omnis qui supervenerit, cadet in gladio. Qui non fugerit, mucrone ferietur: qui vero aut resistere voluerit, aut reverti, in tantum captæ urbi non proderit, ut ipse quoque sanguinem ^c fundat.

(Vers. 16.) Infantes eorum allidentur in oculis eorum: diripientur domus eorum, et uxores eorum violabuntur. Hoc est quod David in spiritu prophetat: Filia Babylonis misera, beatus qui tribuet tibi retributionem tuam, quam retribuisti nobis. Beatus qui tenebit et allidet parvulos tuos ad petram (Ps. cxxxix, 8). Tanta erit urbis vastitas et victorum sævitia, ut nec innoxie parcatur ætati, ut cunctæ domorum diripiantur opes, et in conspectu maritali uxorum violetur pudicitia.

(Vers. 17.) Ecce ego suscitabo super eos Medos, qui argentum non querant, neque aurum velint. Apertum est quod latebat: quod nequaquam fortes et gigantes, Angeli intelligendi sunt et dæmones, sed Medorum gens, quorum princeps Darius primus Babyloniorum destruxit imperium, occiso Balthasar nepote Nabuchodonosor, qui Evilmerodach [At. Evilmarodach] filius fuit (Dan. v). Tantam autem scribit Medorum Persarumque sævitiam, ut ardore sanguinis effundendi, aurum argentumque contemnant, **174** et oblatas opes pro luto reputent.

(Vers. 18.) Sed sagittis parvulos interficient, et lactentibus uteri non miserebuntur, et super filios non parcat oculus eorum. Interficientur parvuli, quorum vulnera erunt non minora quam corpora, et prægnantium uteri secabuntur, elidenturque infantes, et ad ubera pressos filios crudelis victor occidet.

(Vers. 19.) Et erit Babylon illa gloriosa in regnis, inclyta in superbia Chaldæorum: sicut subvertit Dominus Sodomam et Gomorrhā: non habitabitur usque in finem, et non fundabitur usque in generationem et generationem. Audivimus Medos, audivimus Babylonem, audivimus inclytam in superbia Chaldæorum: nolumus intelligere quod fuit, et querimus audire quod non fuit. Et hæc dicimus, non quod tropologicam intelligentiam condemnemus, sed quod spiri-

ubi hoc idem caput, et versiculum denuo exponit.

^c Idem Vatic., sanguinem eorum fundat.

^a In Vatic. verbo sed populi non adduntur.

^b Vatic. Chite, vetus Drusii mss. Chyite: mallet ipse legere Chisle, aut Xyle. Vide infra Hier. lib. vii,

tualis interpretatio sequi debeat ordinem historiarum: A quod plerique ignorantes, lymphatico in Scripturis vagantur errore. Usque in presentem ergo diem prophetia Babylonis expletur: et sicut subvertit Deus Sodomam et Gomorram: sic et ista subversa non habitabitur in æternum. Pro illa enim Seleuciam et Ctesiphontem urbes Persarum inclytas fecerunt.

(Vers. 20-22.) *Nec ponet ibi tentoria Arabs; nec pastores requiescent ibi: sed erunt ibi bestiae, replebuntur domus eorum draconibus, et habitabunt ibi struthiones, et pilosi saltabunt ibi. Et respondebunt ululae in ædibus ejus, et Sirenæ in delubris voluptatis.* In tantum Babylon vastata erit atque deserta, ut ne ad pascua quidem armentorum et pecorum utilis sit. Non enim tendet ibi Arabs Saracenusque tentoria, nec pastores post vestigia gregum fessi labore quiescent: sed inter parietinas et angustias veterum ruinarum habitabunt *sum* (צִיִּים): quod soli LXX bestias transtulerunt: alii ipso nomine quod apud Hebræos scriptum est, volentes genera dæmonum intelligi vel phantasmata. *Et replebuntur*, inquit, domus, ut nos diximus, draconibus: ut Aquila transtulit, typhoni-^a bus, ut Symmachus *omim* (אִמִּים), ipsum verbum Hebraicum exprimens: LXX vero et Theodotio clamores, vel sonitus interpretati sunt. Quodque sequitur: *Pilosi saltabunt ibi*, vel incubones, vel satyros, **175** vel silvestres quosdam homines, quos nonnulli Fatuos^b ficarios vocant, aut dæmonum genera intelligunt. Pro *ululis* quoque omnes ipsum verbum Hebraicum *um* (אִיִּים), soli LXX onocentauros transtulerunt. Sirenæ autem *thennim* (תִּנִּינִים) vocantur, quas nos aut dæmones, aut monstra quædam, vel certe dracones magnos^d interpretabimur, qui cristati sunt et volantes. Per quæ omnia vastitatis et solitudinis signa monstrantur: quod tanta sit depopulatio urbis quondam potentissimæ, ut præ multitudine dæmonum ac bestiarum nullus in eam audeat pastorem, id est, deserti appetitor intrare. Didicimus a quodam fratre Elamita, qui de illis finibus egrediens, nunc Jerosolymis vitam exigit monachorum, venationes regias esse in Babylone, et omnis generis bestias murorum ejus^e tantum ambitu coerceri.

(Cap. XIV. — Vers. 1.) *Prope est ut veniat tempus ejus: et dies ejus non elongabuntur.* Instare dicit tempus quo ab hostibus capienda sit. Post captivitatem quippe Jerusalem, non multum tempus in medio, et a Medis Persisque vastata est

Miserebitur enim Dominus Jacob, et eliget adhuc

^a Græcis litteris, ὄχιτι.

^b Fatuos ficarios, etc. Editi libri legunt Faunos ficarios; sed omnes mss. nostri codices Fatuos ficarios retinent. Fauni autem et Fatui eadem sunt monstra, sive silvestres homines, qui agrorum et silvarum putati sunt dii. Fauni apud Latinos, ii sunt qui apud Græcos σάτυροι, filii Saturni. Vide Plin. lib. xii, cap. 1. Fauni a fando fuerunt dicti, quia in silvestribus locis traditum est solitos fari. Incubi quoque dicti sunt Fauni et Satyri, ab ineundo passim cum omnibus animalibus. Consule Varronem lib. vi de Lingua Latina. MARTIAN.

de Israel, et requiescere eos faciet super humum. De hoc Sophonias plenius loquitur: *Lauda, fili jubila, Israel; lætare et exsulta in omni corde, Jerusalem: quia abstulit Dominus judicium t avertit inimicos tuos* (Soph. iii, 14, 15). Significat tempus quo Cyrus rex Persarum captivum Jerusalem redire permisit. Lege Esdræ (1 Esdr. 1), Aggæum (Aggæi 1) et Zachariam (1), quando sub Zorobabel, et Jesu sacerdote et Esdra, et Neemia, altare, Templum, m urbis exstructi sunt.

(Vers. 2.) *Adjungetur advena ad eos, et a bit domui Jacob, et tenebunt eos populi, et a eos in locum suum, et possidebit eos domus Isr per terram Domini in servos et ancillas: et er pientes eos qui se ceperant, et subjicient exactor* Multos de diversis gentibus cum populo Jud Jerosolymam venisse conjicimus, credentes rael, et errorum idola relinquentes. Quod au duci sint ad litteras regis, et acceperint mu impensas Templi, nulla dubitatio est. In hoc

176 arctari videtur intelligentia, quomodo derit Israel in terra Domini victores quondam et subjecerint exactores, servosque eos ha et ancillas. Nisi forte synecdochicæ totum in mus ex parte: quod tantæ postea felicitatis ut de diversis quoque per circuitum gentili servorum et ancillarum familias comparant et in Assueri temporibus intelligi (*Esth.* IX; xiii), quando occiso Holoferne hostilis ab Is cæsus exercitus. Quod hæreo litteræ, et i serpentis terram comedo, tuæ est voluntas historicam tantum interpretationem audire.

(Vers. 3.) *Et erit in die illa cum requiem dea Dominus a labore tuo, et a concussione tua, i vitute tua dura quia* (Al. quam) ante servivisti parabolam istam contra regem Babylonis, e Sermo dirigitur ad Israellem, quod postq versus fuerit Jerusalem, et jugum servitutis serit, recordetur potentiae quondam Nabuch sor, et culminis Babylonii, miserabilique ei deploret: quia ad tantam venerit calamitat hostibus quoque suis dignus miseratione vid

(Vers. 4-7.) *Quomodo cessavit exactor: i tributum? Contrivit Dominus baculum impioru D gam dominantium cadentem populos in indigni plaga insanabili subjicientem in furore gentes quentem crudeliter: conquevit et siluit: omi gavisus est et exsultavit.* Vox ista plangentis

— Vide quæ ad Vitam S. Pauli primi erei servamus tom ii, pag. 7, not.

^c Vatic. aspirat Hibim. Ex quo mox Ti juxta Veterum scribendi morem restituo, p nim Martianæ. Drusii supra laudatus mss. T

^d Minus recte antea erat interpretati sum

^e Legimus tantum pro quo antea erat t eam rem tu videris nostratam Plinium, cap. 26; Strabonem quoque, lib. xvi, p. 73; que et Pausaniam, in Arcadicis. Paria h Hieronymus noster, infra, ad subsequi cap siculum 23.

rantis est Israelis, quomodo Dominus quondam victorque terrarum, et tributis cuncta depopulans, contritus sit et redactus in nihil. Ille, inquam, qui fuit baculus impiorum, qui sceptrum et virga regalis omnes furibunde percussit, cujus plaga non poterat sustineri, qui fugientes quoque crudeliter persequabatur: quomodo conquevit et humiliatus est, et ad ruinam ejus omnis terra consiluit, vocem tantum [Al. tamen] letitiae gestientis emittens?

(Vers. 8.) *Abietes quoque latitavit super te et cedri Libani: Ex quo dormisti, non ascendit qui succidat nos.* Per abietes et cedros Libani principes gentium intellige, qui Nabuchodonosor percussit: succisi sunt, qui et ipsi in vocem letitiae prorumpentes dicunt: Ex quo ad inferna **177** deductus es, nullus alius potuit inveniri, qui magnos potentesque succideret.

(Vers. 9.) *Infernus subter te conturbatus est, in occursum adventus tui suscitavit tibi gigantes: omnes principes terrae surrexerunt de solis suis: cuncti principes nationum universi respondebunt, et dicent tibi.* Hæc emphaticæ legenda sunt et scenæ modo; non quod facta sint, sed quod fieri potuerint: nisi forte animas regum quos interfecerat, insultantes regi Babylonio occurrisset credimus. Solatium enim malorum est, cum inimicos viderint eadem sustinere.

(Vers. 10, 11.) *Et tu vulneratus es sicut nos, nostri nimis effectus es: detracta est ad inferos superbia tua: concidit [Al. concidetur] cadaver tuum, subter te sternetur tineæ, et operimentum tuum erunt vermes.* Sermo potentium et principum terræ, quos supra cedros et abietes appellarat, ad regem Babylonium dirigitur in inferis constitutum. Jam non dolemus nos fuisse successos, cum et tu eadem securi corrueris. Omnis potentia tua, et in cælum elevata superbia, ad terram detracta est. Ergone et tuum cadaver tineam sustentabit, et scatentium operiet vermium multitudo? Senties per mortem hominis vilitatem, qui Dei in te potentiam præferbas.

(Vers. 12-14.) *Quomodo cecidisti de cælo, lucifer, qui mane oriebaris: corruisti in terram qui vulnerabas gentes: qui dicebas in corde tuo: In cælum ascendam, super sidera Dei exaltabo solium meum, sededo in monte testamenti in lateribus Aquilonis; ascendam super altitudinem nubium, ero similis Altissimo.* Pro eo quod nos interpretati sumus ob facilitatem intelligentiæ: *Quomodo cecidisti de cælo, lucifer, qui mane oriebaris*, in Hebraico, ut verbum exprimamus ad verbum, legitur: *Quomodo cecidisti de cælo, ulula fili dilauculi*. Significatur autem aliis verbis *lucifer*; et dicitur ei quod flere debeat et lugere, qui quondam sic fuerit gloriosus, ut fulgori luciferi comparatus sit. Sion, inquit, lucifer discutens tenebras, ardens et nullus illucescit; sic et tuus progressus in populos et publicum claro sideri similis videbatur; sed cecidi-

sti in terram gentium vulnerator, qui per superbiam loquebaris: Tantam potentiam consecutus sum, **178** ut cælum mihi restet et sidera ut sub pedibus meis superna debeant subjacere. Quamquam Judæi cælum et astra Dei se velint intelligi, ex eo quod sequitur: *Sedebo in monte testamenti*, id est, in Templo, ubi Dei jura sunt condita, et in *lateribus Aquilonis*, id est, in Jerusalem. Scriptum est enim: *Montes Sion latera Aquilonis* (Ps. XLVII, 3). Nec suffecerat superbiæ ejus desiderare cælestia, nisi ad tantam prorupisset insaniam; ut Dei sibi similitudinem vindicaret.

(Vers. 15.) *Verumtamen ad infernum detraheris in profundum laci.* Qui per superbiam dixerat: *In cælum ascendam, ero similis Altissimo*, non solum ad infernum, sed ad infernum ultimum detrahatur. Hoc enim significat laci profunditas, pro quo in Evangelio tenebras exteriores legimus, ubi est fletus et stridor dentium (Luc. XIII, 28).

(Vers. 16, 17.) *Qui te viderint, ad te inclinabuntur, teque prospicient* (subauditur dicentes): *Numquid iste est vir qui conturbavit terram, qui concussit regna, qui posuit orbem desertum, et urbes ejus destruxit; vinctis ejus non aperuit carcerem?* Et hæc vox insultantium est atque mirantium, quomodo vastator omnium et ipse vastatus sit. Quod autem ait: *Vinctis ejus non aperuit carcerem?* magnitudo crudelitatis et impietatis exprimitur, ut etiam vinctos teneret in carcere: et non sufficerent miseris catenæ, nisi illos et tenebrarum horror includeret.

(Vers. 18, 19.) *Omnes reges gentium, universi dormierunt in gloria, vir in domo sua. Tu autem projectus es de sepulcro tuo quasi stirps inutilis, pollutus et obvolutus cum his qui interfecti sunt gladio, et descenderunt ad fundamenta laci; quasi cadaver putridum non habebis consortium, neque cum eis in sepultura.* Narrant Hebræi hujusmodi fabulam: ^a Evilmarodach qui, patre suo Nabuchodonosor vivente per septem annos inter bestias, ante regnaverat, postquam ille restitutus in regno est, usque ad mortem patris cum Joachim rege Judæ in vinculis fuit: quo mortuo, cum rursus in regnum succederet, et non susciperetur a principibus, qui metuebant ne viveret qui dicebatur extinctus; ut fidem patris mortui faceret, aperuit sepulcrum, et cadaver ejus unco et funibus traxit. **179** Et est sensus: Sepultus omnibus qui a te interfecti sunt, tu solus insepultus jacebis. Alii vero locum istum sic interpretantur: Omnes animæ apud inferos aliquam requiem accipient, tu solus in extremas tenebras religaberis. Omnium enim operieris sanguine, et universorum te cruor premet velut obvolutum sanie mortuorum. Symmachus hunc locum sic transtulit: *Etiam cum his qui occiduntur in bello, non mereberis habere consortium sepulturae.* Pro eo autem quod nos diximus, *quasi stirps inutilis*, et in Hebræo legitur: CHANESER NETHAB (כְּנֶסֶר נֶתֶב), Aquila interpretatus est, quasi ^b sanies polluta. Ne-

^a Atque illa quidem ad ejus gentis ingenium mirabilibus commiserandis natum. Verosimilius enim est, Nabuchodonosor in regnum restituto, Evilme-

rodachum collegam fuisse imperii.

^b Vatic., quasi sanies polluta. Vid. infra Hieron. in hoc idem caput rursus disserentem libro sequenti.

SER (צֶרֶךְ) autem proprie virgultum appellatur, quod ad radices arborum nascitur, et quasi inutile ab agricolis amputatur: possumus id ipsum *saniem tabemque* intelligere. Simulque discimus quod infernus sub terra sit, dicente Scriptura: *Usque ad fundamenta laci.*

(Vers. 20.) *Tu enim terram tuam disperdidisti, tu populum tuum occidisti.* Juxta LXX Interpretes qui dixerunt: *Quia terram meam perdidisti, et populum meum occidisti,* quid dicant, nulla dubitatio est. Terram enim Judæam, et populum ejus Israel Nabuchodonosor interfecit et perdidit. Juxta Hebraicum difficilis intellectus est, quomodo terram suam perdidit, et populum suum occiderit: nisi forte hoc sensu accipiendum est, eos, quos tibi Deus in correptionem dederat, tu penitus perdidisti. Vel aliter: antiquum Assyriorum regnum, te multum superbiens et elevante contra Deum cervicem tuam, omnino destructum est. Si enim te egisses humiliter, et scisses mensuram tuam, Assyrius et Babylonius lucusque regnaret. Sive hoc modo: tam crudelis fuisti in exterius, ut etiam subjectos tibi populos furibundus opprimeres.

(Vers. 21.) *Non vocabitur in æternum semen pessimorum. Præparate filios ejus occisioni in iniquitate patrum suorum: non consurgent, nec hæreditabunt terram, neque implebunt facies orbis civitatum.* Omnes historię consentiunt, quod occiso Balthasar nepote Nabuchodonosor, et succedente Dario in regnum Chaldæorum, 180 nullus de Nabuchodonosor deinceps stirpe regnaret. Hoc ergo Scriptura prædicat, quod in tantam Babylon veniet vastitatem, ut etiam de semine regio nullus remaneat, sed propter impietatem patris omnis soboles deleatur. Pro eo autem quod nos in ultima parte sententiæ transtulimus, neque implebunt facies orbis civitatum, in Hebræo scriptum est pro civitatibus, אֲרָמִים (עֲרִים), quod nos transferre possumus et *adversarios*; ut sit sensus: nullus ex semine tuo qui cupiat reparare regnum, adversarius suscitabitur. Secundum Septuaginta Interpretes, qui dixerunt: *Semen pessimum, para filios tuos intersectioni propter peccata patris tui, quem sensum habeat, scire non valeo.*

(Vers. 22, 23.) *Et consurgam super eos, dicit Dominus exercituum: et perdam Babylonis nomen, et reliquias, et germen, et progeniem, dicit Dominus. Et ponam eam in possessionem hericii, et in paludes aquarum:*

^a Deerat juxta, quod supplemus e mss.

^b Legit Victor., quindecim, tot enim reddunt in circuitu per totum sexaginta millia, sive quadringenta octoginta stadia.

^c Refert Herodotus. Hunc locum omnino depravatum reperio in editionibus Erasmi et Mariani, qui non exemplaria Hieronymi, sed Græca verba Herodoti, ac proprias conjecturas secuti sunt. Nos fidei mss. codicum adherentes, veram lectionem atque Hieronymianam restitimus: quæ quidem genuina reperitur, cum sedecim millia passuum ab angulo usque ad angulum muri, simul per circuitum urbis in tetragono posite efficiant sexaginta quatuor millia passuum. Babylon vero ex Herodoto lib. 1, n. 178, erat tetragonos, τοῦτος τετραγώνος. MARTIAN.

rum: et scopabo eam in scopis terens, dicit Dominus exercituum. Babylonem fuisse potentissimam, et in campestribus per quadrum sitam, ab angulo usque ad angulum muri, ^b sedecim millia tenuisse passuum, id est, simul per circuitum sexaginta quatuor, ^c refert Herodotus, et multi alii qui Græcas historias conscripserunt. Arx autem, id est, Capitolium illius urbis, est turris quæ ædificata post diluvium, in ^d altitudine quatuor millia dicitur tenere passuum, paulatim de lato in angustias coarctata, ut pondus imminens facilius a latioribus sustentetur. Describunt ibi templa marmorea, aureas statuas, plateas lapidebus auroque fulgentes, et multa alia quæ pene videantur incredibilia. Hoc totum narravimus, ut ostenderemus quod ad iram Dei omnis potentia pulvis sit, et favillæ et cineri comparetur. Si liceret introire barbaras nationes, et videre tantæ urbis extrema vestigia, videremus possessionem hericii, et paludes aquarum, et vere completum esse quod nunc Isaïæ vocibus canitur: *Scopabo eam in scopis terens*; exceptis enim muris coctilibus, qui propter ^e bestias concludendas post 181 annos plurimos instaurantur, omne in medio spatium solitudo est.

(Vers. 24, 25.) *Juravit Dominus exercituum, dicens: Si non ut putavi, ita erit, et quomodo mente tractavi, sic eveniet ut conteram Assyrium in terra mea, et in montibus meis conculcem eum: et auferetur ab eis jugum ejus, et onus illius ab humero eorum tollitur.* Revertitur ad præsentia, hoc est, ad Sennacherib regem Assyriorum, qui Samariam Judæamque vastavit, et excepta Jerusalem, delevit per circuitum omnia; et longe post futuris vicina consociat, ut imminens auferatur metus: quia dicere poterant audientes: Nos præsentem perpatimur obsidionein, iste multis post sæculis ventura promittit. Est igitur ordo prophetiæ, quamquam post annos plurimos Babylon destruenda sit, et omne penitus stirpis Assyriorum et Chaldææ seminarium disperdendum: tamen ut non timeatis vicinam captivitatem, jurat Dominus (cui etiam non juranti credendum est) quod sua æstimatio non fallatur, et quod mente conceperit, irritum non fiat. Hoc autem humano loquitur affectu, quod scilicet non fallatur qui falli non potest: Conteram, inquit, Assyrium in terra mea, et in montibus meis conculcabo eum. Una enim nocte centum octoginta quinque millia exercitus Assyriorum Angelo vastante deleta sunt (IV Reg. xix). Et auferetur ab his

^d Contra eod. Palatin. non in altitudine, sed in latitudine, et non quatuor millia, sed tria tantum scribit. Auctor libri Locorum ex Actis, qui totam hanc periodum describit, additum in latitudine, aut altitudine, penitus omittit. Alii de ipsa altitudine minime sibi constantem adducunt Hieronymum ex Eusebiano Chronico, ubi altitudinem quinquies mille centum septuaginta quatuor tenere passuum narret. Sed neque ex Herodoto in Clito, ubi σταδίων τὸ μέτρον καὶ τὸ κύβητος, stadii crassitudinem ac latitudinem facit, neque ex Biondo, aut Strabone, qui inter se dissentiunt, rei veritas constabit.

^e Recole quæ superius ad præcedentis cap. vers. ultimum annotata sunt.

qui obsidebantur in Jerusalem, jugum ejus, et grave imperium quod omnibus imminabat, et pondus quo premebantur, in ipsum potius reirudetur. Fugiente enim Assyriorum rege in terram suam, liber cum populi reliquiis egressus est Ezechias.

(Vers. 26, 27.) *Hoc consilium quod cogitavi super omnem terram, et hæc est manus extenta super universas gentes. Dominus enim exercituum decrevit, et quis poterit infirmare? Et manus ejus extenta, et qui avertet eam?* Hoc loco quidam arbitrantur generalem esse contra omnem orbem prophetiam, et quod vastitas Babylonis et Assyriæ civitatis typus sit consummationis mundi. Quibus nequaquam contradicimus, dum sciamus, hic omnem terram Assyriorum proprie significari, et universas gentes socias regis Assyrii demonstratas. Quidquid autem a Domino decretum est, nullius virtute prohibetur. Et extentam manum ejus, et ad percutiendum paratam, nemo poterit coercere.

182 (Vers. 28.) *Anno quo mortuus est rex Achaz, factum est onus istud. Quatuor reges Judææ titulo Prophetæ legimus esse præpositos: Oziam, Joatham, Achaz, et Ezechiam, singulos sibi ordine et sobole succedentes, quorum Oziam mortuum supra legimus, referente Isaia: Anno quo mortuus est rex Ozias, vidi Dominum sedentem super solium excelsum et elevatum. Ex quo intelligimus et Visionem sedentis Domini, et ea quæ præcipiuntur Prophetæ, usque ad eum locum ubi scriptum est (Cap. vi): Sicut terebinthus et sicut quercus quæ expandit ramos suos: semen sanctum erit germen ejus, sub Joatham rege prophetatum (Ibid., vii). Tertius succedit Achaz filius Joatham filii Ozias regis Juda, sub quo ascendit Rasin rex Syriæ, et Phacee filius Romeliæ, rex Israel, in Jerusalem ad præliandum contra eam, et reliqua quæ Scriptura commemorat. Igitur sub Achaz usque ad præsentem locum, quem nunc exponere nitimur, omnia quæ in medio posita sunt, vaticinata cognoscimus: quo mortuo quartus, id est, ultimus succedit Ezechias, sub quo omnis usque ad finem textitur liber.*

(Vers. 29.) *Ne lateris Philisthæa omnis tu, quoniam comminuta est virga percussoris tui: de radice enim colubri egredietur regulus, et semen ejus absorbens volucrum.* Naturale est quod dicimus: mortuo rege adversarum gentium, semper latantur inimici, ex rebus novis bella civilia et seditiones ac regnandi imperium præstolantes. Mortuo igitur Achaz peccatore, qui ambulaverat in viis regum Israel, et cognatione eis fuerat copulatus, intelligimus Philisthæos e vicino fuisse latentes, et insultasse Israeli, quod maturo rege perduto, Ezechia juveni subjacerent. Philisthæos autem, ut supra diximus, Palæstinos significat, quos alienigenas Vulgata scribit editio: cum hoc non unius gentis, sed omnium externarum gentium vocabulum sit. No, inquit, lateris, o Philisthæa, ne insultes populo meo, quod percussoris tui Achaz virga confracta sit; quod baculus qui te ferire solitus erat, videatur

A morte contritus; quod coluber interfectus. Pro hoc enim nocentior nascetur Ezechias regulus, quem Græci vocant basiliscum, qui te suo aspectu interficiat, et spiritu oris occidat. Quomodo enim nulla avis reguli aspectum potest illasa transire: sed quamvis procul fuerit, ejus ore sorbetur: **183** ita et tu a conspectu regis Ezechia totus peribis. Et pulchre servavit metaphoram: quia enim serpentem et regulum nominarat, ore ejus et spiritu dicit volucres devorari. Quod autem nullus regum Juda sic percusserit Philisthiim, quomodo eos depopulatus est Ezechias, audi Regum librum: *Ipse percussio Philisthiim usque ad Gazam, et usque ad terminos ejus: a turre custodum usque ad urbes munitas* (IV Reg. xviii, 8). Pro eo autem quod nos transtulimus *absorbens volucrum*, et in Hebræo scriptum est SARAPH MOPHETH (שרף מופת), interpretari potest, *serpens volans*: ut sit sensus: de radice colubri nascetur regulus, et fructus illius, id est, reguli serpens volans, ut draconem volantem intelligas.

(Vers. 30.) *Et pascentur primogeniti pauperum, et pauperes fiducialiter requiescent. Cum te percusserit regulus, et draco volans tuos terminos devastaverit, nequaquam insidiaberis Judæ, et pauperulum populum meum tua fraude terrebis; sed pressus propriis angustiis, flebis calamitatem tuam. Humiles autem et pauperes, qui non in divitiis et in potentia, sed in meo nomine confidebant, secunda pace requiescent, et nullius hostis impetum formidabunt.*

Et interire faciam in fame radicem tuam, et reliquias tuas interficiam. Totum per figuras loquitur. Est autem sensus, quod, populo Dei fiducialiter requiescente, siccetur radix Philisthiim, et omnes reliquias consumerentur.

(Vers. 31.) *Utula porta, a clama civitas, prostrata est Philisthæa omnis: ab aquilone enim fumus veniet, et non est qui effugiat agmen ejus. Portam vocat pro his qui in porta sunt, et civitatem pro habitatoribus civitatis. Sermonem quoque dirigit ad urbes Palæstinorum quod ejulare debeant, et lugere veniente Sennacherib, et torrentis modo cuncta vastante. Sub rege enim Ezechia venit Assyrius, et inter cæteras nationes vastavit Philisthæos. Ad quos loquitur Jeremias: Ecce aquæ ascendent ab aquilone, et erunt quasi torrens inundans: et operient terram et plenitudinem ejus, urbem et habitatores illius (Jerem. xlvii, 2). Ab aquilone enim venit Assyrius, et de ejus ardore egredientes, Ninivem et nationes cæteras **184** subjugantes. Eo tempore quo hæc canebantur, fumus ascendeat in excelsum, id est, rumor in populos vagabatur per ordinem cunctarum gentium, Phœnices quoque et Palæstinos esse vastandos.*

(Vers. 32.) *Quid respondebit nuntiis gentis? quia Dominus fundavit Sion, et in ipsa sperabunt pauperes populi ejus. Quia dixerat, Nullus est qui effugiat agmen ejus, videbatur in generali sententia etiam*

^a Verba clama civitas in Vatic. non sunt.

^b Vatic. cum Vulgata, respondebitur.

* Judas esse comprehensus. Si; inquit, quaesierint Angeli gentis Assyriae, quare solus Judas evaserit, respondere eis, quia Dominus fundaverit Sion, et ipse humilem populum sua virtute protexerit: Pro Angelis (מלאכי) LXX transtulerunt reges (מלכי), unius ALEPH litterae errore decepti.

(Cap. XV.—Vers. 1.) *Onus Moab: quia nocte vastata est Ar, Moab conticuit: quia nocte vastatus est murus, Moab conticuit.* De onere, et pondere semel dixisse sufficiat. Hoc tantum breviter admoneo, quod onus semper tristitia consequantur. Visionem autem vel statim laeta, vel in fine laeta post tristitia. Moab provincia est Arabum, in qua fuit Balac filius Beor (Num. xxii); qui conduxit hariolum Balaam de Mesopotamia, ut malediceret Israel, ubi et initiatus est populus Beelphegor (Ibid., xxv). Hujus metropolis civitas AR (אֶר), quae hodie ex Hebraeo et Graeco sermone composita Areopolis nuncupatur; non ut plerique existimant quod ἄρεος, id est, Martis civitas sit. Interpretatur autem Ar et ἀντιδίκος, id est adversarius. Quante autem fuerit potentiae, Jeremias testatur (Jerem. xlviii, 2, 7 et seqq.), dicens: *Non est ultra exultatio in Moab.* Et iterum: *Habuisti fiduciam in munitionibus tuis, et in thesauris tuis.* Et iterum: *Fertilis fuit Moab ab adolescentia sua, et requievit in saeculis suis, nec transfusus est de vase in vas, et in transmigrationem non abiit, et idcirco permansit gustus ejus in eo, et odor ejus non est immutatus.* Et in alio loco (Ibid., 25): *Quomodo fracta est virga fortis, baculus gloriosus? Et post modicum: Audivimus superbiam Moab, superbus est valde.* Sublimitatem ejus, et arrogantiam, et superbiam, et altitudinem cordis illius ego scio, ait Dominus, et jactantiam ejus. Sicut ergo contra Babylonem; et Philisthiim Propheta vaticinatus est, quod oppresserit populum Judaeorum, ita nunc vastitas **185** praedicatur Moabitarum, id est, Arabiae; ab Assyriis, et Babylonis. Ab utraque enim gente vastati sunt, eo tempore quo Sennacherib captivum duxit Israel, et quando Nabuchodonosor subvertit Jerusalem (IV Reg. xvii et xxv). Insultaverat enim ad utramque hostem Ephraim et Judae, dicente Jeremia: *Allidet manum Moab in romitu suo, et erit in derisum etiam ipse.* Fuit enim in derisum tibi Israel, quasi inter fures reperisses eum (Jerem. lxxviii, 26, 27). Propter verba ergo tua, quae adversus illum locutus es, captivus duceris. Quod autem ait: *Nocte vastata est Ar, Moab conticuit, decorum*

^a Resposuimus ex eodem ms. Judas et comprehensus pro quo erat Judaeos et comprehensos.

^b In Vatic., pro magnitudine erroris: ad cuius item ms. fidem quod, superfluum atque incommo- dum sensui adverbium, post quia hinc amovimus.

^c Quando totius, etc. Id ex Ammiano videtur accidisse sub Consulatu Valentiniani atque Valentis, anno Domini 365.

— Vulgo creditum est, innui celeberrimum toto orbe terrae motum, quem Consule Valentiniano primum cum fratre Valente, sive anno Domini 365, Ammianus Marcellinus, alique eorum temporum historici tradunt contigisse. Verum cum infantem tunc se fuisse dicat Hieronymus, eaque aetas, juxta ipsam Pythagoricam computandi methodum, annos ad sum-

ma invectionis principium, ut vastaretur in tenebris, qui de incestu patris nocte conceptus est. Nisi forte noctem pro magnitudine ^b terroris accipimus: et credendum, quia sibi confidebat in muris, insidiis eam, et cuniculis fuisse superatam. Audivi quendam Areapolitem, sed et omnis civitas testis est, motu terrae magno in mea infantia, ^c quando totius orbis litus transgressa sunt maria, eadem nocte muros urbis istius corruisse.

(Vers. 2.) *Ascendit domus, et Dibon ad excelsa in planctum super Nabo, et super Medaba Moab ululabit.* Ne molestum tibi sit quod per historiae viam gradior, ut enim hoc facerem, ipse voluisti. Subauditur autem, domus regia, et urbs Dibon ad idola quae in editis posita sunt ascendit: super Nabo, et super Medaba, nobiles ^d civitates, ululabit universa provincia. In Nabo enim erat Chamos idolum consecratum, quod alio nomine appellatur Beelphegor.

In cunctis capitibus ejus calvitium, omnis barba radetur. Apud antiquos barbae capitisque rasura luctus indicium fuit. Per haec ergo magnitudo mœroris ostenditur, Jeremia contra Moab eadem conclamante: *Omne caput calvitium, et omnis barba radetur, et in cunctis manibus colligatio, et super omne dorsum cilicium* (Jerem. xlviii, 37).

(Vers. 3.) *In triviis ejus accincti sunt sacco; super tecta ejus, et in plateis ejus omnis ululatus descendit in fletum.* Non erunt privatae **186** lacrymae, publicum luctum publica lamenta resonabunt; nec matronae, nec virgines, nec aetas parva puerorum, nec fracti senum gressus tenebuntur domibus, pudorem et imbecillitatem extrema captivitas nesciet.

(Vers. 4.) *Clamabit Esebon et Eleale.* Nomina civitatum Moabiticarum provinciarum, quarum Esebon urbs fuit quondam regis Amorrhæorum, de qua idem Jeremias, *Ignis egressus est de Esebon, et flamma de medio Seon.* Interpretatur autem Esebon, cogitatio, et ideo Jeremias alludens ad nomen, contra Esebon, ait, cogitaverunt mala (Jerem. xlv).

Usque Jaza audita est vox eorum. Urbs Jaza (al. Jaza) Mortuo mari imminet, ubi est terminus provinciarum Moabitarum. Hoc ergo indicat, quod usque ad extremos fines ululatus provinciarum personabunt. Unde et Jeremias ait: *De clamore Esebon, usque Eleale et Jaza dederunt vocem suam* (Jerem. xlviii, 34).

Super hoc expediti Moab ululabunt, anima ejus ulumum quindecim nato imputetur, post ann. 350 S. Doctoris ortum referre necesse est: id quod cum aliis de ejus vita testimoniis constare nullo modo potest. Itaque verosimilius est, alium indicari, quem ipse Hier. in Chronico ad an. refert 344, cum multae Orientis urbes terrae motu horribili conciderunt.

^d Videtur e contrario non urbis alicujus, sed idoli Moabitarum nomen esse Nabo: quod ex ipsius Isaie, xlvii, 4, testimonio compertum est: *Confractus est Bel, contritus est Nabo, facta sunt simulacra eorum bestiis, et jumentis.* Nec id probatur, quod quidam autumant, de urbis nomine deum illum potuisse appellari Nabo. LXX Dagon hunc vocant.

abit sibi. Verbum Hebraicum *ELUSE* (עֲלֹזָה), pro quo Aquila ἄλσος, id est, *expeditus*, et *exertis humeris*, Symmachus *accinctos* interpretatus est, quidam putant non viros, sed nomen urbis intelligi, quæ hodie appellatur *Elusa*, et est in Moabitidis partibus sita. Possumus autem et hoc dicere, quod universa pugnantium fortitudo corruerit, et mutuis fletibus omnis terra resonarit. Sin autem *Eluse*, ut Aquila voluit, *exertis humeris* intelligantur, ille nobis sensus suggeritur, quod ad plangendum cuncti nudaverint pectora.

(Vers. 5.) *Cor meum ad Moab clamabit.* Propheta loquitur dolentis affectu, vel quod hostes quoque creatura Dei sint, in quos tot mala superveniant: vel quod tantis calamitatibus opprimendi, ut etiam inimicis miserabiles fiant. Idipsum Jeremias ait: *Propterea cor meum ad Moab quasi tibia resonabit.*

Vectes ejus usque ad Segor vitulam conternantem. Et Jeremias: *A Segor, inquit, usque ad Oronaim vitulam conternantem.* 187 De hac et in libris *Questionum Hebraicarum* diximus, et nunc breviter annotamus, quod ipsa sit quinta urbs post Sodomam, et Gomorrhiam, Adamam, et Seboim, quæ ad preces Let parva servata est. Appellaturque *Bala*, id est, *absorpta*, tradentibus Hebræis, quod tertio terræ motu prostrata sit. Ipsa est quæ hodie Syro sermone vocatur *Zora* (Al. Zora), Hebræo *Segor*, utroque *parvula*. Possumus vitulam conternantem pro perfecta ætate accipere. Sicut enim tricesimus annus in hominibus, ita in pecudibus ac jumentis tertius robustissimus est. Vectes quoque pro terminis, et robore intellige, eo quod *Segor* in finibus Moabitarum sita sit, dividens ab eis terram Philistiim.

Per ascensum enim Luith flens ascendet. Et Jeremias: *Per ascensum Luith plorans ascendet in fletum.* Intelligimus autem clivum esse itineris quod ducit ad Assyrios, et per hoc captivitatem significari.

Et in via Oronaim clamorem contritionis levabunt. Rursum Jeremias: *Vox clamoris Oronaim, vastitas, et contritio magna.* Longum est, si velim de singulis dicere, cum perspicuum sit vel urbium in Moab, vel locorum esse nomina, quæ deserunt transmigrantes.

(Vers. 6.) *Aquæ enim Nemrim desertæ erunt.* Hoc oppidum super mare Mortuum est, salsis aquis, et ab hoc ipsum sterilibus. Sive autem allusit ad nomen, sive quod ante non fuerat, post vastitatem accidit, ut etiam aquæ in amaritudinem verterentur.

Quia aruit herba, defecit germen, viror omnis interit. Non ut quidam putant, vere propter steriles

* E' in libris *Questionum*, etc. Consule *Questiones Hebraicas* in Genes. col. 506. MARTIAN.

— Vide *Questiones* in Genes. tom. III, pag. 326 et 354, et quæ ibi annotavimus: Libros quoque *Nominum Hebraicorum*. In Epitaphio Paulæ *Segor*, inquit, *vitulam conternantem*, quæ prius *Bala* vocabatur, et in *Zoraim*, id est, *parvulam Syro sermone translata est*, etc.

† Hanc dudum instaurare conati sunt docti viri sententiam de incolis montis Oreb pro corvis, qui

A Nemrim aquas omnis herba exaruit, sed per metaphoram Scriptura loquitur. Et est sensus, in cuncto Moab aquæ Nemrim erunt salsæ et amaræ; quomodo ibi nulla herba pullulat, sic totam provinciam siccitas consequetur, id est, a Segor usque ad Oronaim, a finibus usque fines. Id ipsum Jeremias: *Aquæ Nemrim pessimæ erunt* (Jerem. XLVIII, 34).

(Vers. 7.) *Secundum magnitudinem operis, et visitatio eorum: ad torrentem salicum ducent eos.* Pro salicibus in Hebræo legimus 188 ARABIM (עֲרָבִים), quod potest et Arabes intelligi, et legi ORBIM (עֲרֻבִים), id est, villa in finibus eorum sita, cujus a plerisque ^b accolæ in monte Oreb Eliæ præbuisse alimenta dicuntur: quod nomen propter ambiguitatem transfertur et in corvos, atque Occidentem, locaque *campes tria*. Est autem sensus: juxta morbi magnitudinem erit visitatio. Visitationem hic non pro remedio, sed pro plaga accipe. *Visitabo*, inquit, *in virga iniquitates eorum, et in verberibus peccata eorum* (Ps. LXXXVIII, 35). Torrentem salicum, Babyloniam accipe flumina, de quibus David, *In salicibus in medio ejus suspendimus organa nostra* (Ps. CXXXVI, 2): sive vallem Arabiæ, per quam pergitur ad Assyrios.

(Vers. 8.) *Quoniam circumbit clamor terminum Moab, usque ad Agallim ululatus ejus, et usque ad puteum Elim clamor ejus.* Eadem prope omnia, et Jeremias scribit. Sunt autem urbes, et loca Moabitarum, in quibus clamor, et ejulatio captivi populi describitur.

(Vers. 9.) *Quia aquæ Dibon repletæ sunt sanguine.* Ubi prius erat luxuria propter irriguos agros, et fontes jugiter emanantes, ibi præ multitudinem interfectorum rivi sanguinis fluent.

Ponam enim super ^c Dibon additamenta his qui fugerint de Moab leonem, et reliquiis terræ. Ne quis Scriptoris vitium putet, et errorem emendare dum vult, faciat, una urbs et per *M*, et per *B*, litteram scribitur: E quibus Dimon, silentium interpretantur; Dibon, fluens. Indito utroque nomine propter latices qui tacite fluant, usque hodie indifferenter et *Dimon* et *Dibon* hoc oppidulum dicitur. Quod autem ait: *Ponam super Dibon additamenta*, et quæstionem facere videbatur, quid esset, sequenti versiculo demonstravit dicens: *His qui fugerint de Moab leonem, et reliquiis terræ*: ut etiam qui fuga lapsi sunt, a bestiis consumantur. Quamquam et per metaphoram leonem, regem hostium possumus intelligere, ut potentiam ejus quasi rugitum nemo possit evadere.

(Cap. XVI. — Vers. 1.) *Emitte Agnum, dominatorem terræ, de petra deserti ad montem filæ Sion.*

Eliæ præbuerint alimenta. Verum illa nodum antiquissimæ Traditioni, contraria est etiam obvio ac nativo Scripturæ sensui, quæ עֲרָבִים vocabulo corvos aves, non homines constanter ubique appellat. Adde, non in monte Oreb, sed juxta torrentem *Crith* Eliam fuisse nutritum; nec posse, quod suspicari videtur Hieronymus, ullo modo Arabes pro corvis illis, aut accolis Oreb intelligi.

^c In vatic. *Dimon*, de qua lectione mox ipse Hieronymus disserit.

Quod interpretamur, non est Historia, **189** sed prophetia. Omnis autem prophetia ænigmatibus involvitur, et præcisus sententiis, dum de alio loquitur, transit ad aliud: ne si ordinem Scriptura conserret, non sit vaticinium, sed narratio. Et est sensus: O Moab, in quam desæviturus est leo, et de qua ne reliquæ quidem salvari poterunt, habeto solatium hoc: Egredietur de te Agnus immaculatus qui tollat peccata mundi, qui dominetur in orbe terrarum. De petra deserti, hoc est, de Ruth, quæ mariti morte viduata, de Booz genuit Obed et de Obed Jesse, et de Jesse David, et de David Christum. Montem autem filiæ Sion, aut ipsam urbem Hierosolymam interpretabimur, aut juxta sacratam intelligentiam, Ecclesiam, quæ sit in virtutum culmine constituta.

(Vers. 2.) *Et erit, sicut avis fugiens, et pulli de nido avolantes, sic erunt filiæ Moab in transcensu Arnon.* Redit ad ordinem quem ceperat: Cum posuero, inquit, his qui fugerint de Moab, et reliquiis terræ leonem sævissimum, qui eorum artus, ossaque confringat, tunc pavidæ avolabunt, et omnes filiæ, id est, villæ, et urbes provinciæ Moab, in transcensu Arnon migrabunt, qui est terminus Amorrhæorum, et Moabitarum. Transcensum autem et hic ponens, captivitatem significat.

(Vers. 3, 4.) *Ini consilium, coge concilium: pone quasi noctem unbram tuam in meridie, absconde fugientes, et vagos ne prodas. Habitabunt apud te profugi mei: Moab, esto latibulum eorum a facie vastatoris, finitus est enim pulvis, consummatus est miser, defecit qui conculcabat terram.* Pro misero in Hebraico legitur *son* (שון), quod potest et vastator intelligi. Loquitur autem ad Moab, ut consilium salutis inveniat, et senibus congregatis, cogat salutare concilium. Vis, inquit, salvus esse, et Dei misericordiam promereri? In clara luce, et aperta fuga populi mei, tu quasi nox et umbra es, suscipe fugientes, vagosque ne prodas. Et hoc quare dixerit, statim infert: *Habitabunt apud te profugi mei.* Vastata enim Jerusalem, et omni Judæa quæ confinis est Moabitis, ad te meus populus transmigrabit. Esto igitur latibulum eorum, nec timeas impetum vastatoris, quia sicut pulvis cito transibit: et depopulatur universæ terræ, qui conculcabat eam, **190** et suis pedibus subiciebat, aura flante disperiet. Quidam locum hunc male de Antichristo interpretantur, ut putent Sanctos eo tempore propter viciniam urbis Hierosolymæ ad Arabas transituros, et nunc eis præcipi, ne prodant fugientes ad se.

(Vers. 5.) *Et præparabitur in misericordia solium, et sedebit super illud in veritate, in tabernaculo David, judicans et quærens judicium, et velociter reddens quod justum est.* Hebræi locum istum sic interpretantur: Fugato Assyrio, regnabit Judæa Ezechias vir justus, et retinebit solium David, subjectum sibi populum Dei judicans in veritate. Alii de Christo

A intelligunt. Finito Antichristi pulvere, et vastatore sublato, qui conculcabat universam terram, rex Christus adveniet, qui sedebit in tabernaculo David, et in die judicii reddet cunctis pro operibus suis. Nec est ulla dubitatio, quia capitulum hoc de Christo vaticinetur. Sed nos in primo adventu ipsum intelligere possumus, atque in Ecclesiæ tabernaculo demonstrare, quod in omni terra Moab Ecclesiarum tropæa surgentia Christi testentur imperium.

(Vers. 6, 7.) *Audivimus superbiam Moab, superbus est valde: superbia ejus, et arrogantia ejus, et indignatio ejus, plusquam fortitudo ejus. Idcirco ululabit Moab ad Moab, universus ululabit: his qui latantur super muros cocti lateris, loquimini plagas*

B *ejus.* Rursum ad præsentia redit, et superbiæ arguit Moab, quod multo plus elatus sit quam ejus fortitudo poscebat, et propter hanc superbiam ululaturus sit Moab ad Moab, id est, populus ad urbem, vel metropolis ad provinciam, et cuncta ululatibus terra resonabit super muros cocti lateris, de quibus et Jeremias ait: *Ideo super Moab ejulabo, et ad Moab universum* [Al. universam] *clamabo, ad viros muri fictilis lamentantes* (Jerem. XLVIII, 31). Per hæc autem et potentiam pristinae felicitatis, et plagas repentinae subversionis ostendit.

(Vers. 8.) *Quoniam suburbana Esebon deserta sunt: vinea Sabama.* Inter Esebon et Sabama vix quingenti passus sunt, et per metaphoram vineæ, omnis provinciæ significat vastitatem.

C *Domini gentium exciderunt flagella ejus.* Servat translationem quam cæperat, ostendens reges gentium, qui vastaverant Moab, omnes viculos castellaque depopulatos.

191 *Usque ad Jazer pervenerunt: erraverunt in deserto: propagines ejus relictæ sunt: transierunt mare.* Flagella et propagines populum fugitivosque ejus intellige: et transitam maris captivitatem in Babylonem, de qua postea lecturi sumus, *Onus deserti maris.*

(Vers. 9.) *Super hoc plorabo in fletu Jazer, vinea Sabama: inebriabo te lacryma mea, Esebon et Eleale.* Vox plangentis Prophetæ, et magnitudinem vastitatis lacrymarum magnitudine contestantis, flentisque vineam Jazer, et Sabama, et Esebon, et Eleale, urbes quondam validissimas, Assyrio putante succisas.

Quoniam super vindemiam tuam, et super messem tuam rox calcantium irruit. Calcatores uvæ et vindemiæ lætitiæ congregantes, hostium exercitus intellige, et quod in ipso lætitiæ tempore captivitatis tempus advenerit.

(Vers. 10.) *Et auferetur lætitia, et exsultatio de Carmelo.* Idioma Scripturarum est, quod semper Carmelum montem opimum, atque nemorosum, qui Ptolemaidi imminet, et in quo oravit Elias, fertilitati et abundantia comparat, ac per hoc significat

* Legerat Martian., super eum.

b In sua versione præfert, et vineam Sabamam.

pta sunt, ad Christi tempus, et ad Apostolorum mysteria transferantur.

(Vers. 4.) *Et erit in die illa, attenuabitur gloria Jacob, et pingues carnes ejus marcescent.* Quando, inquit, Damascus capta fuerit, et civitas esse desierit, et talis eam gloria coronaverit, qualis coronavit Israel, id est, decem tribus: tunc omne praesidium, et pinguis carnes, et refugium emarcescet Jacob: nequaquam enim habebit, quibus junctis vastet Jerusalem. Legimus supra quod ascenderit Rasin rex Syriae et Phacee Filius Romeliae, rex Israel, in Jerusalem, ad praeliandum contra eam: nuntiaturque sit domui David: *Requievit Syria super Ephraim, de quibus Propheta loquitur ad Achaz: Noli timere, et cor tuum ne formidet a duabus caudis titonium fumigantium horum, in ira furoris Rasin regis Syriae, et filii Romeliae, eo quod consilium inierit contra te Syria pessimum Ephraim et filius Romeliae.*

(Vers. 5, 6.) *Et erit sicut congregans in messe quod restiterit, et brachium ejus spicas leget: et erit sicut quærens spicas in valle Raphaim. Et relinquetur in eo sicut racemus, et sicut excussio oleæ duarum aut trium olivarum in summitate rami, sive quatuor aut quinque in cacuminibus ejus fructus ejus, dicit Dominus Deus Israel.* Qui praesentem Damasci vastitatem sub Romano intelligunt regno, hæc de Apostolis significata contendunt, quod quomodo paucæ spicæ et olivæ remanere soleant in agro vel in arboribus, sic reliquiæ Israel salventur: maxime quia sequatur: *In die illa inclinabitur homo ad factorem suum, et oculi ejus ad Sanctum Israel respicient, id est, ad Christum.* Duas olivas, et tres, et quatuor, et quinque, quatuordecim Apostolos interpretantur, id est, duodecim qui electi sunt, et tertiumdecimum^a Jacobum, qui appellatur frater **195** Domini; Paulum quoque Apostolum vas electionis (Act. vii). Qui vero Assyriorum temporibus putant completa quæ dicta sunt, hoc volunt intelligi, quod sub Assyria captivitate Damascus non sit omnino deleta, sed translatis quibusdam in Cyrenem, alia pars cultorum terræ dimissa sit, quæ et ipsa postea Babylonio vastante deleta est: donec sub Macedonibus et^b Ptolemæis rursus instauraretur, et in adventu Christi esset quidem civitas, sed non tantæ potentiae quantæ antea fuerat. Et est sensus: tam pauci remanebunt in Damasco, quam solent post messorum paucæ remanere spicæ, quas in valle Raphaim latissima et potentissima solent pauperes legere: vel in olea paucæ olivæ, quæ diligentiam legentis evaserint.

^a Eusebii sententia est, quam ipse ex Origene expressit, et in quam tantum abest, ut noster Hieronymus concesserit (quod putavit Montfauconius in notis ad hunc Eusebii locum), ut eam et sub aliorum nomine hic referat, et jamdiu antea in libro contra Helvidium improbaverit. Sunt autem Eusebii verba: Οἱ δὲ λοιποὶ παρὰ τοὺς τρεῖς τοὺς τοὺς (nempe Πέτρον καὶ Ἰάκωβον καὶ Ἰωάννην, quorum supra meminimus) οἱ τέσσαρες εἰσι καὶ πέντε, καὶ τοὺς τέσσαρας καὶ τοὺς πέντε, δέκα καὶ τέσσαρας ποιήσει τοὺς πάντας, ὧν δώδεκα μὲν τοὺς πρώτους ἀποστόλους εἶποις ἂν εἴ-

(Vers. 7, 8.) *In die illa inclinabitur homo ad factorem suum, et oculi ejus ad Sanctum Israel respicient. Et non inclinabitur ad altaria, quæ fecerunt manus ejus, et quæ operati sunt digiti illius: et non respicient lucos et delubra.* Hoc Christi temporibus putant esse completum, quando destructo regno Damasci, perpetuum Salvatoris successit imperium, et idololatriæ error est imminutus. Pia quidem voluntas interpretantium, sed non servans historię ordinem. Nos autem dicimus, quod subversa Damasco, et decem tribubus ductis in Assyrios, residui tribuum qui erant ex Israel, ad Ezechiæ litteras conversi sint ad cultum Dei, et ad templum Jerusalem adveniant, sicut Paralipomenon narrat historia (II Par. iii). Deleta ergo Damasco, convertentur homines ad factorem suum, id est, ad eum qui eos creavit, et oculi eorum nequaquam idola quæ fecerant in Bethel et in Dan, sed Deum respicient, contemnentes delubra et altaria, quæ operati sunt digiti eorum.

(Vers. 9.) *In die illa erunt civitates fortitudinis ejus derelictæ sicut aratra, et segetes quæ derelictæ sunt a facie filiorum Israel, et erit deserta.* Hoc non loquitur contra Damascum, sed contra decem tribus, quæ vocabantur Israel; ut quomodo ad adventum ex Ægypto populi Dei, et omnes gentes quæ incolebant terram repromissionis, subito pavore conterritæ aratra dimiserunt, acervosque **196** frugum et media opera, salutem pedibus requirerentes: sic et terra Israel multo tempore desolata permaneat. Unde miror pro aratris et acervis frugum voluisse Aquilam interpretari, testam et Emir; Symmachum, silvam et Amir; LXX, Amorrhæos et Evæos. Solus Theodotio Hebraicum verbum posuit, ARS ET EMIR: quod apud eos emendatius legitur HORES (חֹרֶשׁ) ET AMIR (אֲמִיר), id est, vomeres et acervi segetum.

(Vers. 10.) *Quia oblita es Dei Salvatoris tui, et fortis adjutoris tui non es recordata.* Ista, inquit, perpetieris, o Israel, quia reliquisti Deum Salvatorem tuum, qui te liberavit ex Ægypto, qui tibi gentes subjecit inimicas: et adjutoris tui non es recordata.

Propterea plantabis plantationem fidelem, et germen alienum seminabis. Hoc pressius et per ironiam legendum. Quia, inquit, oblita es Dei Salvatoris tui, et fortis adjutoris tui non es recordata: num idcirco plantare debebis plantationem fidelem, et non potius alienum seminare germen, quod hostis eripiat? Vel certe sic: filios meos, qui de populi mei stirpe generati sunt, ideo fundasti in terra, ut eos alienos et pessimos facias.

(Vers. 11.) *In die plantationis tuæ labrusca, et*

καὶ, οὐκ ἐλάττω δὲ αὐτῶν τὴν ἀρετὴν Παῦλον καὶ αὐτὸν ὄντα κλητὸν ἀπόστολον, καὶ τὸν Ἰάκωβον γεγενῆσθαι τὸν ἀδελφὸν τοῦ κυρίου, etc.: quæ tantum ex commentatoris officio S. Doctor dare Latinis quoque auribus voluit.

^b Drusius, ex vetere suo libro, *Tholomæis* legi vult, quod et nobis alibi notatum est ad Antiquiorum in scribendo morem. Vide lib. Nominum ad nomen *Bartholomæus*.

^c Consule Procop. in Vandal. lib. ii, c. 10.

mane semen tuum florebit. Ablata est messis in die hereditatis, et dolebit [Al. dolebis] graviter. Hos, inquit, operum tuorum fructus capies: vitis tua Soree degenerabit in labruscam, semen tuum spem promittet in germine; sed cum maturitas advenerit, ab alio demetetur. Et tunc dolebis graviter, quando sperata et pene jam tenta perdidideris.

(Vers. 12-14.) Væ multitudini populorum multorum, ut multitudo maris sonantis: et tumultus turbarum, sicut sonitus aquarum multarum: sonabunt populi, sicut sonitus aquarum inundantium: et increpabit eum, et fugiet procul: et rapietur sicut pulvis montium a facie venti, et sicut turbo coram tempestate. In tempore vespere: et ecce turbatio in matutino, et non subsistet. Hæc est pars eorum, qui vastaverunt nos, et sors diripientium nos. Qui superiorem Damasci captivitatem a Romanis illatam æstimant, et hoc quod scriptum est: Inclinabitur homo ad factorem suum, et oculi ejus ad Sanctum Israel respicient, ad Christi, et Apostolorum tempora referunt. 197 Nec non illud quod sequitur: Plantabis plantationem fidelem, et germen altenum seminabis: in die plantationis tue labrusca, et cætera, ^a de infidelitate sentiunt Judæorum. Et hoc capitulum quod nunc proposuimus, super Ethnicis interpretantur, qui persequuntur Ecclesiam. Illud quoque quod sequitur, *Increpabit eum, et fugiet procul*, de diabolo accipiunt, tropologica interpretatione vastitatem persecutorum, et demonum demonstrantes. Nos autem cœptum sequimur ordinem, et historica fundamenta historico culmine protegimus. Væ, inquit, universis gentibus, quæ militaverunt contra populum meum, quarum tantus impetus fuit, ut maris fluctibus cœquandus sit. Sed cum venerint sævientes, et inundaverint terram meam, tunc princeps earum Sennacherib ab eo fugiet increpatus, et sicut pulvis vento raptante dispergitur, et turbo in sublime volvitur in tempestate: sic ille appropinquabit quidem Jerusalem, obsidens eam: sed percutietur ab Angelo; veniet mane, et deletum potentie sue videbit exercitum. Et hæc erit pars eorum qui vastaverunt nos. Hoc Propheta loquitur vel ex persona populi, vel se ipsum jungens genti suæ (IV Reg. xix, 35, 36). Postea legimus: Egressus est Angelus Domini, et percussit in castris Assyriorum centum octoginta quinque millia: et surrexerunt mane, et ecce omnes cadavera mortuorum. Et egressus est, et abiit, et reversus est Sennacherib rex Assyriorum et habitavit in Ninive.

(Cap. XVIII, Vers 1.) Væ terræ cymbalo alarum quæ est trans flumina Æthiopie. Verbum Hebrai-

^a Vatic. de infelicitate sentiunt, etc.

^b Placeret Drusio ex vetere suo ms. reponi Theodotio navim pro Theodotion aves: et mox, Aquila in umbram pro bis umbram. Suffragium ejus conjecturæ addunt ipsi LXX, qui navim interpretati sunt: Οὐαὶ γὰρ πλοῖων πτέρυγες, væ terræ navium alæ: tum ipse Hieronymus, lib. sequenti, ubi hoc idem caput recognoscit, et Aquilam, pro cymbalo, umbram alarum interpretatum fuisse tradit. Nihil secius neutrum locum contra mss. fidem mutandum existimo, nam Drusiani codicis non tam hoc loco laudatur aucto-

rum cum SELSEL (צלצל), quod Symmachus, sonitum. Theodotion, aves interpretati sunt, et nos in cymbalum vertimus. Aquila bis umbram transtulit. Sed sciendum quod umbra SEL (צל) dicitur, hic autem syllaba ipsa geminatur. Ex quo possumus dictum intelligere: Væ terræ, quæ in umbra alarum suarum pollicetur auxilium. Et cum Scriptura dicat: Qui habitat in adjutorio Altissimi, in protectione Dei cæli commorabitur (Ps. xc, 1), pro quo in Hebræo scriptum 198 est, In umbra Omnipotentis commorabitur: ipsam Dei similitudinem habere se jactans, et in periculis constituta aliis suffragari repromittit. Significat autem sive No, Ægypti civitatem, quæ nunc Alexandria dicitur, sive Ægyptum, in qua semper Jerusalem quasi super quassatam arundinem innixa est, quæ confracta manum perforat incumbentis. Et est hic ordo pulcherrimus: ut quomodo in priori Visione sermo propheticus Damasco minabatur, quod decem tribus in illa habuerint auxilium, misericordiam Dei rogantes: sic etiam nunc Ægypto vastitas prædicetur; ob cujus auxilium Dei neglecta sit invocatio. Ipsa est enim terra, quæ est trans flumina Æthiopie, id est, trans rivos Nili fluminis, quem de Æthiopia in Ægyptum fluere nemo dubitat. Potest Ægyptus alarum cymbalum dici propter velocitatem frogum: velox quippe et concitus avium volatus reddit cymbali sonitum. Quidam ex eo quod sequitur: Qui mittit in mari legatos, et in vasis papyri super aquas, Romanum regnum intelligunt et omnem historiam referunt ad Vespasiani et Titi tempora, a quibus Hierosolyma subversa est. Sed hoc fidei nostræ non convenit, ut minetur Dominus regno Romano, quare impiam gentem subverterit, et rursum in montem Sion dicat munera deferenda, nisi forte et hæc spiritualiter in Ecclesia accipiamus.

(Vers. 2.) Qui mittit in mari legatos, et in vasis papyri super aquas. Ite, angeli veloces, ad gentem convulsam et dilaceratam, ad populum terribilem, post quem non est alius, ad gentem expectantem et conculcatam, cujus diripuerunt flumina terram ejus. Apud Hebræos et Ægyptus et Ægyptius et Ægyptii, uno vocabulo nuncupantur MESRAIM (מסרים). Hoc dictum sit, ne quis in verbo hæreat, cum pro genere feminino masculinum invenerit, id est, pro terra hominem, quia et nunc dicitur: Qui mittit in mari legatos, hoc est, ipsa Mesraim, ipse Ægyptius, eo quod de Alexandria, quæ tunc, ut diximus, No vocabatur, 199 legati missi sunt Hierosolymam et in vasis papyri, id est, epistolis, sive navibus, suum illis auxilium promittentes, dixerint: Ite velociter ad Judæorum gentem ritas, quam ejus qui legit, studium, quo postremam N litteram in Theodotionis nomine inde avulsam subsequenti verbo aves præfixit. Contra Hieronymus in subnexa expositione, quod a singulis interpretibus translatus est, simul jungens, avium quoque ingerit nomen: Concitus, inquit, avium volatus reddit cymbali sonitum. Denique vocis צלצל geminata syllaba recte bis umbram Aquilam reddidisse persuadent.

^c Recole quæ observamus in epist. 51, num. 1, not.

convulsam, et Assyriorum impugnatione laceratam: ad populum quondam terribilem, qui Dei utebatur imperio, ad cujus potentiam nullus alius comparandus est: ad gentem, quæ Dei semper expectabat auxilium, et nihilominus ab hominibus conculcatur: cujus terram flumina, id est, diversi reges depopulati sunt. Alii autem putant, quod apostropha dirigatur ad Dominum, et sit sensus: O Deus, qui mittis in mare sæculi istius Prophetas, et quasi per epistolas navigantes, populum commonens, tuis imperas nuntiis: ite velociter ad gentem meam laceratam atque convulsam, ad populum robustissimum, qui omnibus quondam in circuitu gentibus terrori fuit, qui semper Dei expectavit auxilium, et pro peccatorum magnitudine, quod sperat, non metretur accipere: cujus diversarum gentium reges vastavere terram, et cætera quæ sequuntur. Eusebius Cæsariensis historicam interpretationem titulo repromittens, diversis sensibus evagatur, cujus cum libros legerem, aliud multo reperi, quam indice promittebat. Ubicumque enim eum historia defecerit, transit ad allegoriam, et ita separata consociat, ut mirer eum nova sermonis fabrica in unum corpus lapidem ferrumque conjungere. Hoc breviter admonui, * ne quis nos putet ex illius fontibus mutuasse quæ dicimus; nam et in præsentis capitulo adversum Judæos et Hierosolimam dicit prophetiam dirigi, quod in principio fidei christianæ ad totas gentes epistolas miserint, ne susceperent passionem Christi: et miserint usque ad Æthiopiam et Occidentalem plagam, totumque orbem hujus blasphemiae disseminatione compleverint.

(Vers. 3.) *Omnes habitatores orbis qui moramini in terra, cum elevatum fuerit signum in montibus, videbitis, et clangorem tubæ audietis.* Cunctæ, inquit, gentes, per circuitum, quando meam jussionem, quasi signum in montibus elevatum, meumque 200 imperium, quasi clangorem tubæ sublimiter resnantis audieritis, tunc videbitis quid præceperim.

(Vers. 4.) *Quia hæc dicit Dominus ad me: Quiescam, et considerabo in loco meo.* Quid est quod locutus est Dominus ad Prophetam? Hoc quod sequitur: donec veniant quæ præcepi, in mea sede quiescam: ut Judæi putant, in Templo; ut nos, in coelestibus. Et considerabo, inquit, qui rerum finis adveniat.

Sicut meridiana lux clara est, et sicut nubes roris in die messis. Sicut in toto die nihil est clarius meridie, quando sol de medio cælo rutilat, et omnem orbem pariter illustrat, et sicut in æstu et calore torrente, quando nudus messor excoquitur, et operis

A magnitudinem anhelitus probat, gratissima est roris temperies, si arentes stipulas matutinus humor secatibiles faciat: ita meus sermo, quem considerabo in loco meo, cunctis in me credentibus gratus adveniet.

(Vers. 5, 6.) *Ante messem enim totus effloruit, et immatura perfectio germinavit, et præcidentur ramunculi ejus falcibus, et quæ derelicta fuerint, abscidentur et excutientur. Et relinquentur simul avibus montium et bestiis terræ, et æstate perpetua erunt super eum volucres, et omnes bestię terræ super illum hyemabunt.* Quia de meridie dixerat, et nubem roris in æstate ac messe præmiserat, et ab agricultura translationem sumpserat, servat eam in reliquis, describens Ægypti superbiam, et populi illius vastitatem, et cadavera per universam provinciam, quæ a volucribus devoranda sint. Quomodo enim ante maturitatem segetes erumpentes, cito pereunt, et antequam perfectio temporis veniat, germinantes inutiles sunt: sic, inquit, Ægypti populi quasi rami inutiles falcibus præcidentur, et cunctæ propagines nudantur. Ac ne putaret eum de vinea dicere, et non de hominibus, vertit metaphoram in historia veritatem: *Et relinquentur, inquit, simul avibus montium, et bestiis terræ.* Aves enim et bestię non absicis arborum ramos, sed cadavera devorant. Legimus plenius Ezechiel, ubi prophetat 201 contra Pharaonem et contra Ægyptum: et hæc omnia apertissime scripta reperiemus (Ezech. xxi). Quodque dicit: *Æstate perpetua erunt super eum volucres, et omnes bestię super illum hyemabunt,* aut vero interfectorum significat multitudinem, aut per eandem translationem demonstrat, quod a cunctis gentibus vastandus sit.

(Vers. 7.) *In tempore illo deferetur munus Domino exercituum a populo divulso et dilacerato, a populo terribili, post quem non fuit alius: a gente expectante, expectante et conculcata, cujus diripuerunt flumina terram ejus, ad locum nominis Domini exercituum montem Sion.* Post Ægypti vastitatem et delictum ejus imperium, nequaquam Israel in umbræ illius vanitate confidet, sed revertetur ad Dominum, et sua munera deferet ad montem Sion, id est, in templum ejus, et illum solum rogans, cujus verum æternumque præsidium est. Hoc autem sub Zorobabel et Jesu, et Ezra ac Neemia factum intelligimus. LXX, pro eo quod nos diximus: *expectantem, expectantem,* et in Hebraico scriptum est, *sperantem, sperantem,* e contrario interpretati sunt ἀνελπιστον, id est, non sperantem. Et ob hanc causam dederunt occasionem Eusebio, c ut hoc de gentibus magis, quæ nec spem habeant, nec Testamentum

* Hujus opinor expositionem capituli pernegat se ab Eusebio mutuasse, aut, quod Montfauconio placet, de toto Commentario intelligit, in quem certe pleraque alia congescit, quæ Eusebius nec attigit quidem, nec potuit attigisse. Cæterum nedom historicas aliquot expositiones, allegoricas quoque nonnullas ab illo accepisse S. Doctorem, ipsæ quas subjuncte annotamus, testimonio sunt.

† Vult, sicut arentes stipulas, et mox facit.

c Eusebius revera hic illud memorat Domini præceptum discipulis suis, *Ite potius ad oves, quæ perierunt domus Israel, etc. Euntes docete omnes gentes in nomine meo,* subditque, οὐ γὰρ πρὸς γνωρίμους καὶ πρὸς οικείους τινὰς καὶ ἀδελφούς ἀπεστέλλοντο, ἀλλὰ πρὸς τινὰς ἀπεγνωσμένους, ἀγνώστους ἀνδράς καὶ ἄλλογενεῖς τοὺς ἐν πᾶσι τοῖς ἔθνεσι, ἐν οἷς ἦσαν μετέωροι ἀληθῶς, ἐπὶ μηδὲν ἰδραίου ἰστώτες, πλανώμενοι καὶ περιφερόμενοι παντὶ ἑνὲ μὲν τῆς πολυθῆου πλάνης.

Dei, nec Prophetas, intelligendum putaverit, quam de Judæis : quod ab ipsis postea Ecclesiæ, quæ in specula constituta est, dona mittenda sint, et offerendæ victimæ spirituales.

(Cap. XIX. — Vers. 1.) *Onus Ægypti. Ecce Dominus ascendet supra nubem levem, et ingreditur Ægyptum, et movebuntur simulacra Ægypti a facie ejus, et cor Ægypti tabescet in medio ejus. Moris est Scripturarum, obscuris manifesta subnectere, et quod prius sub ænigmatibus dixerint, aperta voce proferre. Unde et in præsentī loco, quia contra Ægyptum fuerat comminatus : Væ terræ obumbranti alis, quæ est trans flumina Æthiopiarum, et cætera quæ propheticus sermo contexuit : nunc manifestiorem fecit intelligentiam, et ad ipsam comminans Ægyptum loquitur, quod nequaquam per Angelos, sed ipse Dominus veniat super nubem levem, id est, velocem, et ingreditur 202 Ægyptum, et idola Ægypti contremiscant, tabescatque cor sortium, et Ezechielis [Al. Jeremiæ] vaticinium compleatur : Disperdam simulacra, et cessare faciam idola de Memphis (Ezech. xxx, 43). Quidam totam hanc prophetiam ad Salvatoris tempora referunt, quando ingressus est super nubem levem, id est, corpus humanum, quod ex Virgine assumpserat, nullo humanæ commixtionis semine prægravatum : sive quod a nube levi portatus sit, id est, corpore Virginali, et ad ingressum ejus omnes dæmones contremuerint, tuncque prima idolorum ruina fuerit, præsentiam Domini ferre non sustinens.*

(Vers. 2.) *Et concurrere faciam Ægyptios adversus Ægyptios, et pugnabit vir contra fratrem suum, et vir contra amicum suum, civitas adversus civitatem, et regnum adversus regnum. Ingresso Ægyptum Domino, et potenti-simam gentem sui præsentia destruyente, erit prima victoria dissidere Ægyptios contra Ægyptios, et adversum se rebeli odio dimicare : quod temporibus Assyriorum et Nabuchodonosor regis Babylonii factum esse, manifestum est, aliis sedentibus, et aliis repugnantibus. Quod autem hæc de Babylonica captivitate prædicat, Jeremias testis est, dicens : Vitula elegans atque formosa Ægyptus, stimulator ab Aquilone veniet ei. Et rursum : Confusa est filia Ægypti, et tradita in manu populi Aquilonis (Jerem. xlii, 20, 24). Ezechiel quoque pari prophetiæ auctoritate consentiens : Et cessare, inquit, faciam multitudinem Ægypti in manu Nabuchodonosor regis Babylonis. Et iterum : Confortabo brachia regis Babylonis, daboque gladium meum in manu ejus, et confringam brachia Pharaonis. Et sciet quia ego Dominus, cum dederō gladium meum in manu regis Babylonis, et extenderit eum super terram Ægypti, et dispergam Ægyptum in nationes (Ezech. xxx, 10, 24, et seq.). Si autem ad tempora referimus Salvatoris, illud de Evangelio sumamus exemplum : Nolite putare quod veni pacem mittere super terram : non veni pacem mittere, sed gladium. Veni enim dividere virum adversus proximum suum, et filiam contra matrem suam, et nurum contra socrum*

A suam, et inimici hominis domestici ejus (Matt. x, 34, seqq.). Et rursum in alio loco : Erunt divisi duo in tres, et 203 tres in duo : pater contra filium, et mater contra filiam, et nurus contra socrum (Luc. xii, 52, 58).

(Vers. 3.) *Et dirumpetur spiritus Ægypti in visceribus ejus, et consilium ejus præcipitabo : et interrogabunt simulacra sua et divinos suos, et pythones et harios. Cum seditio fuerit orta in Ægypto, sive Babylonia servire cupientibus, sive nolentibus jugo ejus colla submittere : sive aliis Christo credentibus, aliis repugnantibus, dirumpetur et scindetur spiritus Ægypti, non eadem cunctis volentibus, et omne consilium eorum redigetur ad nihilum. Tunc ibunt ad simulacra sua; et divinos, et harios, ac vates, magicisque edoctos artibus interrogabunt, cur ista acciderint.*

(Vers. 4.) *Et tradam Ægyptum in manu dominorum crudelium, et rex fortis dominabitur eorum, ait Dominus Deus exercituum. Duplicem intelligentiam sequimur : vel Chaldaicorum temporum, quando a Nabuchodonosor Ægyptus expugnata est; vel Romani imperii, quando Antonio Cleopatraque superatis, Augustus Cæsar Ægyptum subjugavit. Babylonios fuisse crudeles, omnis Scriptura testatur, qui parvulis non pepercerint, et suis eos jaculis vulnerarint, nec prægnantibus sint miserti. Romanum autem regnum fortissimum, et Danielis Scriptura testatur (Cap. vii), exponens quartam bestiam habentem dentes et unguis ferreos.*

(Vers. 5-7.) *Et arescet aqua de mari, et fluvius desolabitur atque siccabitur, et deficient flumina, attenuabuntur et siccabuntur rivi aggerum. Calamus et juncus marcescent, nudabitur alveus rivi a fonte suo, et omnis sementis irrigua siccabitur, arescet, et non erit. Naturale est, ut cum per iram Dei captivitas venerit, indignationem ejus pestilentia subsequatur, et adversum eos qui offenderint Deum, cuncta simul elementa desæviant. Unde scriptum est in alio Propheta (Jerem. xii), et volucres in aere deficere, et pisces in aquis, ut omnia humano usui subtrahantur. Hoc dicimus, si simpliciter siccitatem Nili fluminis et rivorum ejus voluerimus accipere. Sin autem per metaphoram : in fluvio regnum, et in rivis duces ejus intelligimus; et in virore et junco et papyro cunctam Ægypti abundantiam, ut per eas res, opes Ægypti describantur, 204 quarum Ægyptus fertilissima est. Legamus Ezechiel, ubi rex Pharaos draco magnus habitare describitur in fluminibus, et dicit : Meus est fluvius, et ego feci memetipsum. Et audit : Ponam frenum in maxillis tuis, et agglutinabo pisces fluminum tuorum in squamis tuis, et extraham te de medio fluminum tuorum, et universi pisces tui squamis tuis adhærebunt, et projiciam te in deserto (Ezech. xxix, 3, 4). In adventu autem Christi hæc omnia τὸ πῶς intelligenda sunt, juxta illud quod supra legimus : Desertum faciet Dominus mare Ægypti. Et rursum : Immittet Dominus manum suam super fluvium Ægypti violentum, et percutiet eum in*

septem vallibus, ita ut pertranseat eum quis calceato pede: quod scilicet omnis error Ægyptiarum aquarum, et artes maleficæ, quibus subjectis populis illudebant, Christi siccentur adventu. Quodque dicit: *Arescet aqua de mari*, et historice possumus accipere, non mare magnum significari, sed lacum Mareotiden, eo quod Scriptura omnes congregationes aquarum appellet maria. Possunt et hyperbolice dicta intelligi. Quodque sequitur: *Nudabitur alveus rivi a fonte suo*, describit quod rivus et fons arescant simul.

(Vers. 8-10.) *Et moriebunt piscatores, et lugebunt omnes mittentes in flumen hamum, et expandentes rete super faciem aquæ marcescent. Et confundentur qui operantur linum, plectentes, et texentes subtilia: et erunt irrigua ejus flaccientia: omnes qui faciebant lacunas ad capiendos pisces. Et hoc dupliciter accipe, R* quod vastata Ægypto, et cuncta provincia ariditate siccata, morerent piscatores, et lugeant qui in flumen mittebant hamum, et qui operabantur retia ac sagenas, et texebant junco diversi generis vascula, id est, principes et regii generis, atque rectores: et quod in adventu Christi omnes perversi generis piscatores, qui contra Apostolicam disciplinam capiebant homines in perditionem, et stulta sapientia texebant retia et sagenas, quibus perditos irretirent, confusi sunt, et nullus aut rarus in Ægypti terra^a sit talis piscator. Hoc opere videmus expletum, quod Ecclesiarum tropæa consurgunt, et in omni Ægypto idola corruerunt.

(Vers. 11-13.) *Stulti principes Taneos, sapientes consilarii Pharaonis dederunt consilium insipiens: C* **205** *quomodo dicetis Pharaoni: Filius sapientium ego, filius regum antiquorum? Ubi sunt nunc sapientes tui? annuntient tibi, et indicent, quid cogitaverit Dominus exercituum super Ægyptum. Stulti facti sunt principes Taneos, emarcuerunt principes Memphæos: deceperunt Ægyptum angulum populorum ejus. Tanim metropolim fuisse Ægypti, et Psalmista declarat, quod ibi Moyses multa signa legerit, quæ in Exodo describuntur: Posuit in Ægypto signa sua, et prodigia sua in campo Taneos (Ps. lxxvii, 11). Memphim quoque magicis artibus deditam, pristini usque ad præsens tempus vestigia erroris ostendunt. Et hoc breviter indicatur, quod Babylonia vastitate veniente, omnia Magorum consilia, et eorum qui futurorum scientiam promittebant, stultitiæ coarguantur, et in adventu Christi cuncta redigantur in nihili, non invenientibus consilium Ægypti vatibus, quomodo dogma opprimant christianum. Idioma autem Scripturarum est, ut angulum pro regno ponant, eo quod populos contineat, et quasi in tota domo fortissimum sit. Unde et Christus duorum populorum parietes continens, lapis dicitur angularis (Ephes. ii). Quodque intulit: *Quomodo dicetis Pharaoni, filius sapientium ego, filius regum anti-**

A quorum, significat quod Ægyptii heroas et deos auctores suæ gentis simulant, ^b Oron, et Isin, et Osirin, et Tiphonem.

(Vers. 14, 15.) *Dominus miscuit in medio ejus spiritum vertiginis: et errare fecerunt Ægyptum in omni opere suo, sicut errat ebrius et vomens: et non erit Ægypto opus quod faciat, caput et caudam incremantem, et refrenantem. Primum de interpretatione dicamus, et postea de his quæ scripta sunt, disseremus. Pro spiritu vertiginis interpretari potest et spiritus erroris. In eo quoque quod nos transtulimus, incurvantem, et refrenantem, possumus dicere incurvum et lascivientem, ut intelligamus senem et puerum. Nos autem verbum Hebraicum^c *AGMON* (אגמון), dum celeriter quæ scripta sunt vertimus, ambiguitate decepti, refrenantem diximus, quod significantius Aquila transtulit *σπερβλοῦντα*, id est, qui nihil recte agit, sed omne perversum, ut puerum significaret. Est igitur sensus: Stulti facti sunt principes Taneos, et sapientes consilarii Pharaoni dederunt **206** consilium insipiens, et emarcuerunt principes Memphæos, et deceperunt Ægyptum angulum populorum, quia Dominus miscuit eis spiritum erroris atque vertiginis, ut ignorent quid loquantur, et errare faciant Ægyptum. Et sicut ebrius et vomens egerit quod ingesserat, et ubi sit, nescit, sed jacet mentis alienæ: sic nullum habebit Ægyptus opus, sive consilium, quod aut caput habeat, aut finem, aut senibus conveniat, aut pueris, quorum alii per nimiam ætatem desipiunt atque delirant, alii per lasciviam et infantiam ignorant quid agant. Hoc autem sive in Babylonia vastitate, sive in adventu Christi, et juxta litteram, et juxta spirituales intelligentiam recipere volueris, habebit consequentiam.*

(Vers. 16, 17.) *In die illa erit Ægyptus quasi mulieres, et stupebunt et timebunt a facie commotionis manus Domini exercituum, quam ipse movebit super eam. Et erit terra Juda Ægypto in festivitatem: omnis qui illius fuerit recordatus, pavebit a facie consilii Domini exercituum, quod ipse cogitavit super eam. Melius reor etiam proprium errorem reprehendere, quam dum erubescere imperitiam confiteri, in errore persistere. In eo quod transtuli, *Et erit terra Juda Ægypto in festivitatem*, pro festivitate in Hebraico legitur *AGGA* (אגגא), quod interpretari potest et festivitas (unde et Aggæus in festivum venit) et timor, quod significantius Aquila transtulit *γύρωσεν*, cum aliquis pavidus, et tremens circumfert oculos, et advenientem formidat inimicum. Ergo si voluerimus in bonam partem accipere, quod recordatio Judæ Ægypto sit gaudii, recte festivitas dicitur. Sin autem, ut arbitror, in timorem pro festivitate vertitur, intelligamus formidinem vel pavorem, quod cum Nabuchodonosor venerit, et omnes virorum fortium*

^a Vatic., in Ægypti terra ultra capiatur. Hoc, etc.

^b Idem Orum: ex Eusebio autem hæc quoque delibantur.

^c Legebat Martian., *Acmon* et Hebraice, אגמון.

Mss. *Eqmon* præferunt: textus ipse, ut reposuimus, אגמון. Vide infra lib. vii, ubi hoc idem caput recurrit et locus

manus quasi mulierum fuerint dissolutæ, etiam vocabulum Judæ terrori sit Ægypto, quia dum ei vult auxilium præbere, tanta mala perpessa sit. De nostris temporibus nemo dubitat, quod comparatione Christianorum omnes Ethnici quasi mulieres sint, infirmas habentes sententias, et quidquid dixerint verti in stultitiam, dum stupeant tantam gentis conversionem, et mirentur atque intelligant **207** manum Domini, et quicumque gentilium nominis Christiani fuerit recordatus, imbecillitatem idololatriæ timore fateatur.

(Vers. 18.) In die illa erunt quinque civitates in terra Ægypti loquentes lingua Chanaan, et jurantes per Dominum exercituum: civitas solis vocabitur una. Pro civitate solis, nescio quid volentes LXX interpretati sunt ^a *Asedec*, quam quidam nostrorum ^b urbem *justitiæ* interpretatur, et ductus errore, quod juxta Hebraicum *ARES* (ארס) scriptum sit, terram putat, quæ aliis litteris scribitur. Melius ergo transulit Symmachus, *civitas solis vocabitur una*: *ARES* enim verbum ambiguum et *testa* dicitur et *sol*, eo quod utrumque areat, et siccum sit. Hunc locum non intelligens Onias, templum exstruxit in Ægypto in ^c oppido *ἡλιοπόλεως*. Lege Josephi Historias (*Joseph. lib. XII, cap. 9*). Alii *Ares*, id est, *ὄστρακον*, hoc est, *testam*, urbem Ostracinem intelligi volunt, et cæteras juxta Rhinocoruram, et Casium civitates, quas usque hodie in Ægypto lingua Chananitide, hoc est, Syra loqui manifestum est: et putant e vicino Syros atque Arabas a Nabuchodonosor in illam terram fuisse translatos. Porro qui in adventu Christi, et Romano imperio prophetiam disseverunt, quinque civitates, vel legem Domini ^d, quæ in Alexandria primum interpretata est ^e, vel quinque

^a *Asedec*. In Lexico Origeniano Hebraicorum nominum, nomen *Asedec* interpretatum ponitur *justitia* solis: unde conficio Origenem hoc loco notatum. Porro nomen illud *Asedec* ignobile habueram, cum elidi Græcum Lexicon Nomin. Hebr.; nec mirum videri potest, quod cum Hieronymo ignoraverim vocabulum non Hebræum; sed ab ipsis LXX Interpretibus confectum. E quo tamen fonte hauserint Græci nomen *Asedec*, mihi hodie omnino compertum; nempe e capite XIX, 18, Isaie prophete, quod antea minus compertum habui, opponens huic voci verbum, *Asedemuth*. MARTIAN.

— In aliis tamen ejusdem Versionis codicibus rectius erat *ἀρχαίς* ab Hebræo ארס. Vide quæ in Origeniano. Lexico annotavimus.

^b Quod nostrum vocans, Latinum esse scriptorem innuat S. doctor, Victorinum Petabionensem notare opinor, quo excepto, Commentatorum in Isaia magnam apud Latinos silentium esse jam dixerat in Præfatione hujusce operis. Cæterum eadem fuit Eusebii sententia atque eadem pene dixerim verba: κατὰ δὲ τὸ ἀκριβὲς τῆς αὐτοῦ διαλέξεως γῆς πόλις λέγεται, ὅπερ οὕτως ἀν ἐρμηνεύσειν, πόλις τῆς γῆς κληθήσεται ἡ μία πόλις, etc., id est, secundum accuratam vero disserendi rationem terræ civitas dicitur, quod ita reddi possit, *Civitas terræ vocabitur una civitas*. Et paulo supra, κατὰ μὲν τοὺς ὀ καλουμένους Ἀσεδέκ, ὁ δὲ σημαίνει, δεκαοσύννης. Secundum LXX quidem dicitur *Asedec*, quod significat *justitiæ*.

^c Josephus ἐν νόμῳ ἡλιοπόλεως, sive in territorio *Heliopolis*. Confer Hieronymum inferius lib. VII, ad hoc idem caput, et quæ ibi annotamus.

A Ecclesiæ ordines, episcopos, presbyteros, diaconos, fideles, catechumenos sentiunt: aut certe spiritua-lem legis intelligentiam, de qua et Apostolus ait: *Volo quinque verbis loqui in Ecclesiis in sensu meo, quam decem millibus verborum in lingua* (I Cor. XIV): et quod una quinque civitatum appelletur civitas solis, **208** videlicet *justitiæ*, in cujus pennis est sanitas.

(Vers. 19-21.) In die illa erit altare Domini in medio terræ Ægypti, et titulus juxta terminum ejus Domino. Et erit in signum, et in testimonium Domino exercituum in terra Ægypti. Clamabunt enim ad Dominum a facie tribulantis: et mittet eis Salvatorem, et propugnatorem qui liberet eos. Et cognoscetur Dominus ab Ægypto, et cognoscent Ægyptii Dominum in die illa, et colent eum in hostiis, et muneribus, et vota vovebunt Domino, et solvent. Ab hoc loco usque ad finem Ægyptiæ Visionis, sive Ponderis, et Judæi et nostri de Christi adventu intelligi volunt; sed illi vota sua differunt in futurum, nos quasi jam transacta retinemus. Diem autem pro tempore accipe: quanquam sub Onia Josephus hæc facta contendat, qui profugus in Ægyptum, cum turba plurima Judæorum ædificavit templum, et altare, et prophetiam Christi cassa implere temeritate conatus est. Ita autem ^f unum altare dicitur, quomodo una fides, et unum baptisma, et una Ecclesia. Et titulus juxta terminum ejus Domino, haud dubium quin Evangelium, et Apostolorum scripta significet. Quomodo enim supra juxta Tropologicam intelligentiam terra Juda Ægypto formidabilis, sive solemnus, vetus intelligitur Testamentum: sic et titulus in terminis Ægypti, Evangeliorum historia demonstratur. Denique jungit: *Et erit in signum, et in testimonium, Do-*

^d Scholas catechisticas et Scripturæ interpretandæ innuit, quæ primum Alexandriae institutæ sunt, ubi, ut ipse ait in Catalog. de Pantano, a Marco Evangelista semper ecclesiastici fuerunt doctores.

^e Episcopos. Episcopatum hoc loco ordinem distinctum a presbyteratu agnoscit Hieronymus; neque meminit inferiorum Ordinum, nempe Subdiaconorum et cæterorum minorum. MARTIAN.

— Hæc porro Eusebii sunt: πέντε δὲ πόλεις ἐν ἐκκλησίᾳ εἶεν ἂν αἱ διάφοροι πολιτεῖαι· πέντε δὲ τάγματα διηρημένα, ἃ γούν τρεῖς ἀριθμήσεις· τὸ πρῶτον τῶν προέδρων τάγμα, καὶ τὸ δεύτερον τῶν πρεσβυτέρων, τότε τῶν διακόνων τὸ τρίτον, καὶ τῶν ἐν Χριστῷ πεφωτισμένων τέταρτον, καὶ ἐπὶ τούτοις τῶν ἐν εἰσαγγελίᾳ τυγχάνοντων. Quod autem maluisset Martianæus, inferiores quoque ordines, subdiaconum et cæteros nominari, citius instituti ubique fuissent, minime ad rem erat: siquidem diaconorum nomine clerici minores comprehendi solebant, neque alterum ab illis caput constituebant in Ecclesia: Optatus, lib. II: *Cum sint, inquit, quatuor genera capitum in Ecclesia, episcoporum, presbyterorum, diaconorum, et fidelium*. Quid quod ex Eusebio, ut diximus, non suo sensu hic Hieron. loquitur?

^f Ita Eusebius. Ὡς δὲ μία πίστις καὶ ἐν βαπτισμῳ, καὶ μία ἐκκλησία εἴρηται, οὕτω καὶ θυσιαστήριον ἐν καθ' ὅλης τῆς Αἰγύπτου ἐπηγερόμενον ἐν ταῖς ἐκκλησίαις τοῦ Θεοῦ τυγχάνει. Tum, Ἢ δὲ τῷ Χριστῷ θυσιαστήριον συνευγμένον στήλην τὸ τῆς καινῆς διαθήκης εἶναι εὐαγγελίαν, διορίζον τοὺς εἰς τὸν Χριστὸν πιστεύσαντας τῶν Αἰγυπτίων ἀπὸ τῶν ἀπίστων.

minicæ videlicet passionis. Tunc hi qui crediderint, A concurrentibus Ægyptiis contra Ægyptios, et pugnante viro contra fratrem suum, et civitate contra civitatem dimicante: cum persecutionis tempus^a ingruerit, **209** implorabunt Domini misericordiam, statimque Salvator adveniet, id est, *Jesus*, hoc enim in lingua nostra sonat. Et cognoscetur Dominus ab Ægyptiis, et cognoscent eum, sive persecutores qui fuerint superati, sive credentes præsentis auxilio liberati. Et colent eum in hostiis et muneribus, vota quoque vovebunt Domino et solvent. Respondeant Judæi: Lege præceptum est, ut altare non fiat nisi in loco uno quem elegerit Dominus Deus, et hostiæ tantum a Sacerdotibus Levitici generis immolentur (*Deut. xxvi*). Ecce Isaias aperte docet quod Ægypti cognoscent Dominum, et colant eum, et hostias, et munera offerant, et vota voveant atque persolvant. Si Ægyptii sacerdotum habent, impletur et in illis Pauli testimonium dicentis: *Translato sacerdotio, necesse est ut legis translatio fiat* (*Hebr. vii, 12*).

(Vers. 22.) *Et percutiet Dominus Ægyptum plaga, et sanabit eam: et convertentur ad Dominum, et placabitur eis, et sanabit eos.* Quem enim diligit Dominus, corripit, castigat autem omnem filium quem recipit. Persecutio non ad negationem credentium, sed ad probationem pertinet, et coronam.

(Vers. 23.) *In illa die erit via de Ægypto in Assyrios, et intrabit Assyrius in Ægyptum, et Ægyptius in Assyrios: et servient Ægyptii Assur.* Ante^b adventum Christi unaquæque gens suam habebat regem, et de alia ad aliam nullus ire poterat nationem: in C Romano autem imperio unum facta sunt omnia. Ductus lector veteres revolvat historias, et ab Euphrate usque ad Tigrim, omnem in medio regionem Assyriorum fuisse cognoscat. Ergo quos veteres Assyrios, nunc nos vocamus Syros, a parte totum appellantes. Quod autem dicitur: *Ægyptii servient Syris*, vel sic accipiendum, quod Romanæ legiones Syro instructæ (*Al. instructo*) milite Ægyptum custodiant, aut quod utriusque gentis inter se commercia sint, et abundantiam Ægypti Syriæ suscipiant civitates, sicut e contrario Palæstinæ et Phœnicis bonis Ægyptus irrigetur. Quidam nostrorum male hæc ad mille annos referunt, et more Judaico in consummatione mundi **210** futura pronuntiant, quando Antichristus de Assyriis veniens, Ægyptum Æthiopiamque possederit.

(Vers. 24, 25.) *In die illa erit Israel tertius Ægypto et Assyrio, benedictio in medio terræ, cui benedixit Dominus exercituum, dicens, Benedictus populus meus Ægypti, et opus manuum mearum Assyrio: hæreditas*

autem mea Israel. Nequaquam Israel inter Ægyptum et Assyrium medius elidetur, nunc Antiochiis et Demetriis ad se^c Judæa trahentibus regnum, nunc Ptolemæis possessionem ejus sibi vindicantibus; sed et ipsa sub Romano imperio, ac per hoc Christi imperio constituta, erit ejus conditionis, cujus et Ægyptus et Assyria, et benedicetur in omni terra. Quia ex Sion exhibit lex, et verbum Domini de Jerusalem. Tunc dicitur a Domino: *Benedictus populus meus Ægypti*: quando nequaquam Moyse, sed Christo Domino præeunte, infinita hominum millia solitudines repleverint, et Pharaone submerso, dixerint in deserto: *Cantemus Domino, gloriose enim magnificatus est: equum, et ascensorem dejecit in mare* (*Exod. xv, 1*). Tunc et opus manuum Domini erit in Assyriis; hæ enim vel maximæ gentes monachorum florent examinibus, Ægyptius, et Mesopotamia, et pari inter se pietate contendunt. Hæreditas autem Christi Israel, hoc est, nativitas, et crucis, et resurrectionis, ascensionisque ejus loca, ad quæ de toto orbe concurrunt.

(Cap. XX. — Vers. 1.) *Anno quo ingressus est Thartan in Azotum, cum misisset eum Sargon rex Assyriorum, et pugnasset contra Azotum, et cepisset eam. In tempore illo locutus est Dominus in manu Isaie filii Amos, dicens: Vade et solve saccum tuum de lumbis tuis, et calceamenta tua tolle de pedibus tuis: et fecit sic, vadens nudus et discalceatus. Dixitque Dominus: Sicut ambulavit servus meus Isaias nudus et discalceatus, trium annorum signum, et portentum erit super Ægyptum, et super Æthiopiam. Sic minabit rex Assyriorum captivitatem Ægypti, et transmigrationem Æthiopiæ, juvenum et senum nudam et discalceatam, discooperitis natibus, ignominiam Ægypti. Et timebunt, et confundentur ab Æthiopia spe sua, et ab Ægypto gloria sua. Et **211** dicit habitator insulæ hujus in die illa: Ecce hæc erat spes nostra, ad quos confugimus in auxilium, ut liberaret nos a facie regis Assyriorum, et quomodo effugere poterimus nos? Totam posuimus capituli hujus continentiam, ut per partes singula disseramus. Azotus quæ Hebraice dicitur *עֲזוֹת* (*עֲזוֹת*), urbs fuit potentissima Palæstinæ de quinque urbibus: hanc Sargon rex Assyriorum, qui septem nominibus appellatur, misso duce exercitus sui, cui nomen erat Thartan, cepit et tenuit. Eo igitur tempore quo vicina civitas capta est, præcipitur Isaie, ut deposita sacca tunica (hic enim erat^d habitus prophetæ populi delicta plangentis), et calceamentis e pedibus, quæ *LXX* *caligas* vocant, nudus et discalceatus incederet, typum præbens captivitatis Ægyptiæ et Æthiopum, qui Ægyptiis in*

^a Martian. *irruerit*; non recte.

^b Totum hunc sensum Hieron. ab Eusebio expressit, sed paucioribus. Quandoque autem ipsa interpretatur Eusebii verba, ut hæc sunt: *Πρὸ γὰρ Ῥωμαίων ἀρχῆς ἰδίαζοντες εἶχον βασιλείας οἱ τε Αἰγύπτιοι καὶ Ἀσσύριοι. Τὸν ἰθὺς: Ἀσσυρίους δὲ ἐνταῦθα οἶμαι καλεῖν τὴν γραφὴν, τοὺς νῦν καλουμένους Σύρους: κατὰ τὸ πάλαι δὲ οἱ τὴν Συρίαν καὶ Μεσοποταμίαν οἰκοῦντες, Ἀσσύριοι ἐχρημάτιζον. Et infra: Τίς οὖν ὀφθαλμοῖς*

ὁρῶν στρατόπεδα Ῥωμαϊκὰ Σύρους ἀνδρῶν κατὰ κεφαλὰς τῶν Αἰγυπτίων ἐγκαθήμενα, Αἰγυπτίους τε τοῦτοες δουλεύοντας, οὐκ ἀνεκπλαγείν τὴν τῆς προφητείας ἐκδοσιν; Et denique, *Νῦν δὲ ὁ παρὼν λόγος κοινωτικὸν αὐτοῖς καὶ ἐπιμεζίαν θεσπίζει*, quæ infra repetit.

^c Vatic. *Judæa*, qui et mox *Tholomæis* habet pro *Ptolomæis*, de qua lectione paulo superius diximus.

^d Verbum erat suffecimus e duobus mss. *Illoj* modi alia passim e m. s. restitimus.

adjutorium fuerant: quod quomodo Isaias nudus ambularet, et foeditatem cernentibus nudis natibus demonstraret: ita omnis Ægyptus atque Æthiopia, populante Assyrio, nudæ fierent, et nihil omnino in terra remaneret. Nec hoc aliquis putet superiori felicitati, quæ Ægyptiis repromittitur, esse contrarium: quia ibi post mala de futura beatitudine prædicatur: hic autem præsens narratur captivitas, per quam deletio Israel et Damasco, et Philistiim, recta via perrexerit Ægyptum, et ipsos pariter Æthiopesque superavit. Quod ne cui videatur ambiguum, ipsius Isaiæ ponamus testimonium: *Reversus autem Rapsaces, invenit regem Assyriorum præliantem adversus Lobnam: audierat enim quia profectus esset de Lachis: et audivit de Tharaca rege Æthiopiæ dicentes: Egressus est ut pugnet contra te* (IV Reg. xix, 8, 9). Simulque discimus obedientiam prophetarum, quod vir nobilis (tradunt enim Hebræi Isaiam socerum fuisse Manasse filii Ezechiae regis Juda) non erubuerit nudus incedere; sed Dei præceptis nihil honestius judicans, deposuerit saccum, quo abjecto nudus fuerit, unam prius habens tunicam, et ipsam cilicnam. Quod autem dicitur: *Trium annorum signum, et portentum erit super Ægyptum et super Æthiopiam*, hoc significat, quod tribus annis ab Assyriis Ægyptus vastanda sit et Æthiopia. Tunc, inquit, *dicet habitator insulæ hujus*, hoc est, Jerusalem **212** quæ vicinarum gentium fluctibus tunditur: *Hæcne erat spes nostra?* et ad hos confugimus, ut nobis præberent auxilium, qui se de captivitate malo eruere non quiverunt? Est igitur hic ordo providentiæ Dei, omne hominum genus inefabili judicio dispensantis. Contra Dei iram Israel speravit in Damasco: diruatur civitas quæ adversum illius voluntatem impiis præstat auxilium. Judas speravit in Ægyptiis: et Ægyptus destruat. Ægyptii confisi sunt in Æthiopibus: Æthiopes quoque vincantur ab Assyriis. Assyrii superbierunt, non Dei, sed suarum virium arbitantes esse victoriam: et ipsi vincantur a Babyloniis. Babylon elevavit contra Deum caput: et ipsa a Medis Persisque superetur. Persæ et Medi ex parte persecuti sunt populum Dei, et aries sævissimus ad Orientem et Occidentem omnes populos ventilavit; veniat hircus Alexander, et conterat eum pedibus suis. Et iste qui ultra modum trectus est, veneno pereat, regnumque ejus dividatur in partes: et cum multo tempore inter se collisum fuerit, Romano vincente, populetur. Romanus ipse ferratis dentibus unguibusque sanctorum carnes, et trecento ore laceravit: excidatur lapis de monte sine manibus, et potentissimum primum regnum ac ferreum, deinde fragile et infirmum, in testarum modum conterat (Daniel. ii).

(Cap. XXI.—Vers. 1.) *Onus deserti maris.* Nisi in consequentibus hujus capituli legerem: *Babylon detecta facta est mihi in miraculum.* Et iterum: *Cecidit, cecidit Babylon, et omnia sculptilia deorum ejus contrita sunt in terra.* Et supra: *Ascende Elam, et obside Medæ:* dubitarem quod esset hoc Ponderus, quod de-

serto mari imponitur: Perspicuum ergo est, quod desertum mare Babylon appellatur, Jeremia dicente ex persona Dei: *Et desertum faciam mare ejus, et sicabo terram illius, et erit Babylon in tumulos arenarum* (Jerem. li, 36, 37). Mare autem propter multitudinem habitantium dicitur. Unde et supra Ægypti multitudo mari comparata est. Desertum faciet Dominus mare Ægypti. Quod autem Medi et Persæ pugnaverint contra Babylonem, et subverterint eam, in supradicto Jeremia legimus: *Acuite sagittas, implete pharetras. Suscitabit Dominus spiritum regum Medorum* **213** *et contra Babylonem mens ejus, ut perdat eam, quoniam ultio Domini est, ultio Templi sui. Super muros Babylonis levate signum, augete custodiam, elevate custodes, præparate insidias: quia cogitavit Dominus, et fecit quæcumque locutus est contra Babylonis habitatores.* Et rursum: *Levate signum in terra, clangite buccina in gentibus, sanctificate super eam gentes, annuntiate contra illam regibus Ararat, Menni, et Ascenez, numerate contra eam Tapsar, adducite equum quasi bruchum aculeatum. Sanctificate contra eam gentes, reges Mediæ, duces ejus et universus magistratus ejus, cunctamque terram potestatis ejus. Et commovebitur terra, et turbabitur, quia vigilavit contra Babylonem cogitatio Domini, ut ponat terram Babylonis desertam, et inhabitabilem* (Jerem. li, 11, 11, seqq.).

(Vers. 1, 2.) *Sicut turbines ab Africo veniunt, de deserto venit de terra horribili. Visio dura nuntiata est mihi.* Vox Babylonii populi timentis inducitur, sive ipsius Babylonis, quod audiat Medos et Elamitas contra se exercitum præparare, et venire de solitudine, ponitque comparisonis exemplum. Sicut, inquit, ab Africo vento vehemens tempestas venire consuevit: ita mihi de solitudine vastitas venit, de terra horribili, cujus ne nomen quidem audire possum absque formidine. Visio dura nuntiata est mihi: quid enim durius quam præsens captivitas?

Qui incredulus est, infideliter agit: et qui depopulator est, vastat. Potest in Hebræo ita legi: *Qui cædis, cæde; et qui vastas, vasta*, ut ad ipsum Elanitem et Medum prophetiæ vaticinium dirigatur, hortantis eum implere quod cæpit, intrepidum ascendere, obsidere potentissimam civitatem. Sin autem sic legitur, ut transtulimus, quasi de persona tertia dicatur, *qui incredulus est, infideliter agit: et qui depopulator est, vastat*: cum superioribus copulandum est, in quibus sibi Babylon visionem duram prædicat nuntiatam.

Ascende Elam, obside Medæ: omnem gemitum ejus cessare feci. Ne timeas, inquit, o Persa et Mede, Babylonis multitudinem, ne illius præteritam potentiam reformides: omnem gemitum ejus ac pondus, quo te ante premere consueverat, cessare feci: seu quod nullus jam gemat et doleat pressus potentia Babylonis: seu quod tantis malis oppressa sit ipsa Babylon, ut ne **214** gemitum quidem liberum habeat.

(Vers. 3, 4.) *Propterea repleti sunt tumbi mei dolore: angustia possedit me, sicut angustia parientis: corruui cum audirem, conturbatus sum cum viderem. Emaruit cor meum, tenebræ obstupescerunt me. Ba-*

bylon, dilecta mea, posita est mihi in miraculum. Prophetæ ideo obscuri sunt, quia personæ in his plurimæ commutantur. Ergo et nunc vox Isaïæ inducitur plangentis Babylonem spiritu prophetali, quod tanta mala super eam ventura sint, ut ipse qui narrat, timore superatus nequeat in verba prorumpere, videns tantæ multitudinis sanguinem fundi: et misericordiæ motus affectu (homo enim de hominibus loquitur) non minus doleat, quam mulier ululare in partu solet; sed conturbatus et trepidus, et in terram corruens, caligantibus oculis nesciat quid loquatur. Pro eo autem quod nos vertimus: *Babylon, dilecta mea*, in Hebræo legitur, NESEPH ESCI (נֶשֶׁף הַשָּׂקִי); et est ipsum verbum quod in principio Babylonii Oneris posuimus, *super montem caliginosum*: pro caliginoso enim, seu tenebroso scriptum est *Neseeph*. Proprieque hæc B urbs sic vocatur, propter altitudinem et erectum usque ad cælum superbiam verticem.

(Vers. 5.) *Pone mensam, contemplare in specula comedentes et bibentes: surgite, principes, arripite clypeum.* Locus iste dupliciter accipitur: o Medi et Elamitæ, quibus supra dixi: *ascende Elam, obside Medæ*, sumite cibum, futuro vos prælio præparate, ne postquam dimicationis tempus advenerit, lassitudo vos retrahat. Cumque comederitis et biberitis, surgite, arma corripite, Babylonium debellate. Quodque ait, *contemplare in specula*, hoc sensu legitur: diligenter quæ ventura sunt, prospice. Potest et sic intelligi: o Babylon, para Balthasar filio Evilmarodach nepoti Nabuchodonosor regi tuo mensam atque convivium, et vide quid post cibum eveniat, in quo scortis et concubinis in vasis Domini propinabit. O principes, qui cum rege accumbitis, Medos autem Persasque significat, surgite et ad interficiendum regem arina corripite. Hoc plenius in Danielis volumine discimus (Cap. v).

(Vers. 6 seqq.) *Hæc enim mihi dixit Dominus: vade et pone speculatorem, et quodcumque viderit, annuntiet. Et vidit currum duorum equitum, ascensorem asini, et ascensorem 215 cameli. Et contemplatus est diligenter multo intuitu, clamavitque leo: super speculam Domini ego sum stans jugiter per diem, et super custodiam meam ego sum stans totis noctibus. Ecce iste venit ascensor vir bigæ equitum, et respondit et dixit: cecidit, cecidit Babylon, et omnia sculptilia deorum ejus contrita sunt in terra. Tritura mea, et fili aræ meæ, quæ audiavi a Domino exercituum Deo Israel, annuntiavi vobis.* Causas reddit superioris formidinis, quare angustia possederit eum sicut parturientem, et corruerit audiens, et perterritus sit, ac tenebroso horrore circumdatus. Hæc, inquit, dixit Dominus mihi: vade et constitue speculatorem, ut spiritu prophetali tibi futura prænuntiet; quem cum posuissem in speculam, vidit venientem bigam, et aurigam desuper, asinumque, et camelum currum trahere. Significat autem Cyrum Persarum regem atque Medorum, cum parvo et magno imperio venientem. Persæ enim ante Cyrum ignobiles erant, et nullius inter gentes loci habebantur; Medi semper

A potentissimi. Iste ergo unus ascensor, duarum gentium fultus exercitu, venit contra Babylonem: et speculator ille qui positus erat, ut ventura prospiceret, clamavit quasi leo, sive ipse propheta appellatur leo. Et quia dubium erat de persona speculatoris, qui Cyrum viderat ascendentem, ipse exponit manifestius, et ait: *Super speculam Domini ego sum stans jugiter per diem*, speculatorem Domini se esse pronuntians, qui semper positus in officio prophetali, et diebus ac noctibus Domini parens imperio, quodcumque jusserit loquitur. Quid igitur clamavit leo: *Ecce iste venit ascensor vir bigæ equitum*: haud dubium quin Cyrus indicetur. Et respondit et dixit ipse leo qui supra clamaverat: *Cecidit, cecidit Babylon, et omnia sculptilia deorum ejus contrita sunt in terra.* B Vastante enim ascensore bigæ, Babylon usque in æternum deleta est, et Belis templum omniaque idola usque ad solum strata. Quod autem sequitur: *Tritura mea, et fili aræ meæ*, ad Jerusalem apostropham facit, et ad Templum quod in area Ornæ situm est, dicitque ad eam: o Jerusalem, et popule filii Templi mei, non tibi videatur incredulum esse quod dixi: non mea enim verba sunt, sed Domini et per os 216 meum illius verba resonarunt. Quidam putant, sed male, hoc non ad Jerusalem, sed ad Babylonem dici, de qua et supra *Babylon dilecta mea posita est mihi in miraculum*; et esse sensum: quæ contrivisti me, eris et ipsa contrita, non meo sermone, sed Domini potestate, quæ tibi hæc ventura prænuntiat. Quid sibi autem voluerint in hoc loco C LXX interpretes, ut pro leone, qui Hebræice dicitur ARIA (אַרְיָה), *uriam* transtulerint, non satis intelligo, præsertim cum supradictus sacerdos *Urias*, qui vocatur in testimonium, aliis litteris scriptus sit.

(Vers. 11, 12.) *Onus Duma. Ad me clamat ex Seir: custos, quid de nocte? custos, quid de nocte? Et dixit custos, venit mane et nox: si quaritis, quærite, convertimini, venite.* Pro Duma, LXX Idumæam ponunt. Est autem Duma non tota Idumæa provincia, sed quædam ejus regio quæ ad Austrum vergit, et ab urbe Palæstinæ, quæ hodie dicitur Eleutheropolis, viginti distat millibus: juxta quam sunt montes Seir, sumpto ab auctore nomine; Seir quippe interpretatur hispidus et pilosus, quod Esau fuit. In Abdia propheta plenius super hæc gente a nobis disputatum est: in quo necesse fuit veterem historiam revolvere, et Ezechielis Jeremiæque easdem in testimonium trahere Visiones, et maxime prophetiam contra montem Seir (Ezech. xxv et xxxv, Jerem. xlix). Et illud de Psalmis: *In Idumæam extendam calceamentum meum.* Et alibi: *Tabernacula Idumæorum et Ismahelitarum, Moab, et Agareni, Gebal et Ammon, et Amalech* (Ps. lxx, 10; Ps. lxxxii, 7, 8). Amos quoque inquit: *Super tribus sceleribus Edom, et super quatuor non aversabor eum, eo quod persecutus sit in gladio fratrem suum, et violaverit misericordiam suam* (Amos i, 11), sive, ut Symmachus transtulit, *viscera sua*, quod adversus cognatos populos ausus sit dimicare, et hostili hodie dissidere. Fuit autem regio [Af. regia] Esau,

in regione Duma, hoc est, in montibus Seir. Hanc ut metropolim, juxta ordinem superiorum Visionum, ab Assyriis, sive a Nabuchodonosor expugnatam esse credimus, memoremque pristini generis, quod de Abraham et Isaac sit stirpe generata, implorasse auxilium Dei, et necessitate cogente, illius clementiam flagitasse. Narrat ergo nunc Dominus: qui chidetur in Seir, et ab hostibus cingitur, meum implorat auxilium, et dicit: o custos Israel, qui populum tuum **217** tueris custodia sempiterna, et quasi in nocte, illis dormientibus, vigilas, ne hostis irrumpat; quare et nos qui de ejus^a semine sumus, non similis clementia protegis? Quibus ego custos vigilque respondeo, de quo scriptum est: *Non dormitabit neque obdormiet qui custodit Israel* (Ps. cxx, 4). Venit mane populo meo, et nox genti Idumæorum; illis præbebo lucem, vos in tenebris derelinquam. Vel certe ita: venit lux nocte transacta; si meum invocatis auxilium, et estis de stirpe servi mei Abraham, nolite me tantum in necessitatibus quærare, sed toto ad me animo convertimini. Venite, et suscipiam pœnitentes. Hoc juxta historiam dictum sit: cæterum propter similitudinem litteræ, et ex eo quod RES et DALETH, non multum inter se discrepent, quidam Hebræorum pro Duma, Romam legunt, volentes prophetiam contra regnum Romanum dirigi, frivola persuasione, qua semper in Idumææ nomine Romanos existimant demonstrari: Duma autem interpretatur silentium.

(Vers. 13 seqq.) Onus in Arabia. In saltu ad vesperam dormietis, in semitis Dodanim. Occurrentes sitiienti ferte aquam: qui habitatis terram Austri, cum panibus occurrите fugienti. A facie enim gladii fugerunt, a facie gladii imminentis, a facie arcus extenti, a facie gravis prælii. Quoniam hæc dicit Dominus ad me: Adhuc in uno anno quasi in anno mercenarii: et auferetur omnis gloria Cedar, et reliquæ numeri sagittariorum fortium de filiis Cedar imminuentur: Dominus enim Deus Israel locutus est. Quærenti mihi et diu cum deliberatione tractanti quæ esset Arabia, ad quam propheticus sermo dirigitur, utrum Moabitæ, an Ammonitæ, et Idumæi, cunctæque aliæ regiones, quæ nunc Arabia nuncupantur, occasionem tribuit in hac eadem Visione quod sequitur: Auferetur omnis gloria Cedar, et reliquæ numeri sagittariorum fortium de filiis Cedar imminuentur (Isai. xxi, 16, 17), Ismaelitas debere intelligi. Liber Geneseos docet ex Ismaele Cedar et Agarenos, qui perverso nomine Saracenos vocantur, esse genitos. Ili per totam habitant solitudinem, de quibus puto et poetam dicere: *Lateque vagantes Barcaei* (Virg. Æneid. iv); et supradictum volumen, *Contra faciem omnium fratrum suorum habitabit* (Gen. xvi, 12): eo quod latissima eremus **218** ab India ad Mauritaniam usque lendatur, et Atlanticum Oceanum, quod puto Jeremæ titulum sonare: *Ad Cedar et ad regna Asor, quæ percussit Nabuchodonosor rex Babylonis* (Jer. xlix,

A 28); statimque sequitur: *Hæc dicit Dominus, surgite et ascendite ad Cedar, et vastate filios Orientis: tabernacula eorum, et greges eorum capient, pelles eorum et omnia vasa, et camelos tollent sibi* (Ibid., 29): et iterum: *Inivit enim contra vos Nabuchodonosor rex Babylonis consilium, cogitavit adversus vos cogitationes. Surgite et ascendite ad gentem quietam, et confidenter habitantem, ait Dominus: non ostia, non vectes eis: soli habitant. Et erunt cameli eorum in direptionem, et multitudo jumentorum in prædam. Et dispergam eos in omnem ventum qui sunt attonsi in comam: et ex omni confinio eorum adducam interitum super eos, ait Dominus: eritque Asor habitaculum draconum deserta in sempiternum: non manebit ibi vir, nec incolet eam filius hominis* (Ibid., 30 seqq.). Totum prophetiæ testimonium de Jeremia posui, ut quæ sit Cedar, indubitanter intelligas. Et considera quomodo Ismaelitarum, hoc est, Saracenorum proprie gentem descripserit, quia habitant in tentoriis: qui quas nox compulerit, sedes tenent: quibus armenta sunt, et pecora camelorumque greges: qui non habent ostia nec vectes: non enim versantur in urbibus, sed in solitudine habitant. Et hi ergo a Babylonis deleti sunt, eo quod Asor civitatem, quæ metropolis gentis illius in eremo fuit, usque ad solum subverterint: et tamen cum camelorum et ovium greges capti sunt [Al. sint], pellesque eorum atque tentoria sorte divisa: non omnis gentis illius significatur interitus, eo quod dromedariis camelis centum et amplius millia uno die per vastam solitudinem fugere soleant, Auferetur, inquit, omnis gloria Cedar: et imminuto sagittariorum numero, quia maxime polleant arte pugnandi: cæteri qui fugerint, remanebunt. Quia intelleximus quæ sit Cedar, et quæ Arabia, quæque Asor, videamus Isaias propheta quid dicat: *In saltu ad vesperam dormietis, in semitis Dodanim*. Verbum ARAB (عرب), ut sæpe^b jam diximus, et resper, et Arabia, et corvus, et planities, et Occidens appellatur. Et pro eo quod nos juxta LXX transtulimus, **219** dormietis, potest interpretari, morabimini, sive habitabitis, hoc est ἀλλοθίσεσθε, quod Hebraice dicitur THALINU (תלני). DODANIM (דדנים) quoque in propinquos vertitur et cognatos. Itaque prædicatur nunc Judæis, qui obsidionem Babyloniam effugere potuerint, et de totius provinciæ vastitate ad eremum transire vicinam, quod habitaturi sint in solitudine Arabiæ in itinere quod ducit ad fratres. Rursumque ad Ismaelitas sermo convertitur, et eos ad misericordiam cohortatur: currite, et lassissimis fratribus ac periclitantibus ardore sitis, obvii ferte aquas: tantus enim fervor est solis, ut nisi subveneritis, in solitudine pereant: et non solum aquas, sed etiam panem ferte fugientibus, ut quos confecit obsidio, vestra clementia relevet. Simulque reddit causam quare hæc imperet fieri, dicens: fugerunt Babylonium gladium, fugerunt arcus Elamitarum, fugerunt imminens prælium. Nec despiciatis miseros: cito veniet

^a Vatie., qui de ejus genere sumus.

^b Vid. paulo superius in cap. xv, col. 188.

et vestra captivitas. Quomodo enim velox mercenarii annus est, et omnem laborem brevem putat, dum ad desideratam mercedem perveniat: sic universa gloria filiorum Cedar auferetur a vobis, et sagittae vestrae conterentur, et parvus remanebit numerus pugnantium. Quidam volunt ex eo quod dicitur, *adhuc in uno anno, et auferetur omnis gloria Cedar*, non Babyloniam captivitatem praedicari, de qua et Jeremias loquitur, sed Assyriorum, qui post unum annum vastationis Judaicae, Saracenos latissime persecuti sunt. Illum praeterea locum, in quo nos transtulimus: *Qui habitatis terram Austri, cum panibus occurrere fugienti*: et quasi ex persona Domini imperativo modo legimus, in Hebraeo sic legi posse affirmant: *Qui habitant terram Austri, cum panibus occurrerunt fugienti*; ut cum Deus eis dixerit, *occurrentes sitiienti ferte aquam*, illi inimica mente panes tulerint [*Al. tollerent*] absque aquis, ut cibo augerent sitim.

(Cap. XXII. — Vers. 1.) *Unus vallis Visionis. LXX*, licet non habeatur in Hebraeo, manifestius transtulerunt, *verbum vallis a Sion*. Haec enim civitas seminarium prophetarum est, in qua exstructum Templum, et Visiones Domini multiplicatae sunt. Quia ergo inter ceteras gentes ponitur, **220** et reputatur una de plurimis, nequaquam mons appellatur, juxta illud propheticum: *Fundamenta ejus in montibus sanctis: diligit Dominus portas Sion super omnia tabernacula Jacob* (Ps. LXXXVI, 1); sed vallis, ex eo quod humiliata sit. Aliis verbis hoc ipsum Jeremias loquitur: quando accepit calicem plenum vini, et dat universis gentibus, ac novissime porrigit Jerusalem, ut bibat, et vomat, et ruat, et insaniat: significans a Babyloniis, et hanc esse vastandam (Jerem. xxv). Quod plenius Regum et Jeremiae narrat historia. Ex quo intelligimus omnium creatorem aequaliter esse Deum, et eodem cuncta dispensare judicio, juxta illud quod ipse loquitur per Amos: *Numquid non ut filii Aethiopum vos estis mihi filii Israel?* ait Dominus. *Numquid non Israel ascendere feci de terra Aegypti, et Palaestinos de Cappadocia, et Syros de Cyrene?* Ecce oculi Domini super regnum peccans (Amos ix, 7). Ne putarent Judaei idcirco se meritorum habere privilegium, quia educti essent de Aegypto, dicit etiam ceteras gentes ad alias terras suo imperio fuisse translatae.

Quidnam tibi quoque est, quia ascendisti et tu omnis in tecta, clamoris plena, urbs frequens, civitas exultans? Referebat mihi Hebraeus, praesentem Visionem non pertinere ad illud tempus, quo Nabuchodonosor Jerusalem cepit, et Sedechiam vinctum oculisque privatum duxit in Babylonem; sed ad Sennacherib tempora, quando Senna Pontifex magnam partem prodidit civitatis, et tantum Sion, id est, arx et Templum, ac nobiles remanserunt, in exemplum Romanae urbis, quae irruentibus Gallis, patricios et florem juventutis in arce servavit. Nos autem possumus, et de Babylonia captivitate dicere: quamquam Euse-

bius omnia ad Christi adventum referat, et putet Vespasiani Titique temporibus fuisse completa. Carpa-mus ergo singula, triplicem expositionem breviter attingentes. *Quidnam tibi quoque est? quid habes*, inquit, Sion, quod etiam tu ascendisti omnis in tecta? Quando dicit, *etiam tu*, ostendit quod ceteri prius ascenderint. Num et tu reputata es inter gentes, quae ab hostibus obsideris, et tecta conscendis plena ululatus et planctus miserabilium feminarum, urbs quondam regia?

221 (Vers. 3.) *Interfecti tui non interfecti gladio, nec mortui in bello. Cuncti principes tui fugerunt simul: dureque ligati sunt. Omnes qui inventi sunt, vincti sunt pariter: procul fugerunt*. Si ad Sennacherib tempora referas, quando ex parte capta est civitas, recte dicuntur non fuisse victi gladio, nec occisi in bello, sed prodicione, aliis ex urbe fugientibus; aliis, quos hostis oppressit, vinculis alligatis. Sin autem ad Babyloniam captivitatem, quod et verius est: dicemus quod non pugna, sed obsidione superati sint. Quod si in adventu Christi, juxta Eusebium, tropologice intelligere volueris: dices eos interfectos non gladio, sed infidelitate, omnesque principes eorum recessisse a Deo, et peccatorum funibus alligatos, nec quemquam fuisse de Pharisaeis, qui non diaboli retibus alligatus sit.

(Vers. 4.) *Propterea dixi, recedite a me, amare flebo: nolite incumbere, ut consolemini me super vastitatem filiae populi mei*. Si in vastitate Babylonis lacrymatur Propheta lugentis affectu, et dicit: *Angustia possedit me, sicut angustia parientis: corruui cum audirem, conturbatus sum cum viderem, emarcuit cor meum, tenebrae stupefecerunt me: Babylon dilecta mea posita est mihi in miraculum*, quanto magis nunc in urbis suae ruina nullam accipere consolationem potest, totum se planctibus tradens!

(Vers. 5.) *Dies enim interfectionis, et conculcationis, et fletuum Domino Deo exercituum in Valle visionis*. Reddit causas juxta triplicem intelligentiam, quare dixerit: *Recedite a me, amare flebo*; quia conculcata sit Sion, mons quondam visionum, et nunc vallis fletuum.

(Vers. 6.) *Scrutans murum, et magnificus super montem: et Elam sumpsit pharetram, currum hominis equitis, et parietem nudavit clypeus*. Describitur Babylonis exercitus intrans urbem, templum occupans, et quadrigis per plateas superbus incedens. Quodque auratos postes, et marmorum crustis vestitos parietes, clypeus, qui alia solet tegere, nudaverit, eleganter in Hebraeo resonat, sensusque pulcherrimus est, quod scutum non protexerit quempiam, sed nudaverit: eo quod per robur militum omnes opes erutae sint. Sin autem Elamitae ponuntur in praelio, quae urbs Assyriorum est: non potest referri ad tempora Romanae **222** subversionis, nisi forte cuncta allegorice interpretemur.

(Vers. 7-9.) *Et erunt electae valles tuae plenae qua-*

* In Vatic., *verbum vallis visionis Sion*.

drigarum, et equites ponent sedes suas in porta. Et revelabitur operimentum Judæ, et videbis in illa die armamentarium domus saltus, et scissuras civitatis David videbitis, quia multiplicatæ sunt. Manifeste captivitatem describit, quæ undecimo anno regis Sedechiæ facta est, de qua et Jeremias loquitur : *Ecce ego convocabo omnes cognationes regnorum Aquilonis, ait Dominus, et venient, et ponet unusquisque solium suum in introitu portarum Jerusalem, et super omnes muros ejus in circuitu (Jerem. 1, 15).* Quod ne putemus voce prædictum, et opere non expletum, idem Jeremias ait : *Undecimo anno Sedechiæ, mense quarto, quinta mensis, aperta est civitas, et ingressi sunt omnes principes regis Babylonis, et sederunt in porta media (Jer. xxxix, 2).* Tunc ergo in circuitu civitatis Jerusalem, innumerabilis est fusus exercitus, et aperta sunt Sancia sanctorum, et armamentarium, quod nemore consitum erat, hostili populatione reseratum, et per cunctas urbis partes divisus muris hostis ingressus est.

(Vers. 10, 11.) *Et congregastis aquas piscinæ inferioris, et domos Jerusalem numerastis, et destruxistis domos ad munimentum murum. Et lacum fecistis inter duos muros, et aquam piscinæ veteris : et non superxiatis ad eum qui fecerat eam, et operatorem illius de longe non vidistis.* Narrat quomodo obsidioni paraverint civitatem, et aquas inferioris piscinæ, quæ capi poterant, ad superiorem munitionem transtulerint, destructisque domibus, muros ædificaverint, et per singulas cognationes, quæ domus quantum aquæ deberet accipere, dinumerarint, fecerintque cisternam inter duos muros, et piscinam veterem instaurarint ad servandas aquas : et non magis Dei invocaverint auxilium, qui conditor urbis sit, piscinæque Dominus ; quasi aliis verbis dixerit : *Fiduciam habuistis in homine, et non in Deo, qui factor est hominis.* Quidam juxta mysticos Intellectus piscinam veterem, Legis umbram intelligunt, et inter duos muros, novum videlicet et vetus Testamentum, ædificatum lacum Phariseorum traditionibus atque mandatis, qui aquas continere non possit : et non respexisse eos ad Filium Dei, nec illius præsentiam credidisse **223** quem olim non viderint, quia semper Dei præceptis increduli fuerint.

(Vers. 12-14.) *Et vocabit Dominus Deus exercituum in die illa ad fletum, et ad planctum, et ad calvitium, et ad cingulum sacci. Et ecce gaudium et lætitia occidere vitulos, et jugulare arietes, comedere carnes, et bibere vinum : comedamus et bibamus, cras enim moriemur, et revelata est in auribus meis Domini exercituum. Si dimittetur iniquitas hæc vobis donec moriamini, dicit Dominus Deus exercituum.* Captivitate trāsente et obsessa Jerusalem, cum ferrum, fames, vitis urgeret urbem, Jeremias ad poenitentiam populum provocabat (Jerem. xxxiv), et e contrario reges ac principes, et vulgus miserabile despera-

tionem pereuntium se tradebat epulis. Nihil autem sic offendit Deum quam post peccata erecta cervix, et ex desperatione contemptus. Quod et per Amos loquitur : *Super tres et quatuor impietates non aversabor eum ; quod et cogitaverit, et fecerit, et non egerit poenitentiam : insuper et docuerit malum.* Unde et nunc dicitur : *Si dimittetur iniquitas hæc vobis, donec moriamini (Amos 1, 4).* Putant allegorici Interpretes de passione Christi esse prædictum, quod vocaverit Deus etiam post crucem Domini Salvatoris infelicem populum ad poenitentiam, et nihilominus ille se desperationi tradiderit, et voluptati. Principium quippe istius visionis, in quo ait : *Clamor plena, urbs frequens, civitas exsultans, ad illud tempus referant, quando a Phariseis populus incitatus, pari contra Jesum voce resonabat : Crucifige, crucifige talem : non habemus regem nisi Cæsarem (Joan. xix, 6, 7).* Hujus testimonii exemplo etiam Apostolus abusus est, scribens ad Corinthios de resurrectione : *Si mortui non resurgunt, manducemus, et bibamus, cras enim moriemur (1 Cor. xv, 32).*

(Vers. 15 seqq.) *Hæc dicit Dominus Deus exercituum : vade, ingredere ad eum qui habitat in tabernaculo, ad Sobnam præpositum Templi, et dices ei : quid tu hic ? aut quasi quis hic, quia excidisti tibi hic sepulcrum ? Excidisti in excelso memoriam, diligenter in petra tabernaculum tibi. Ecce Dominus asportari te faciet : sicut asportatur gallus gallinaceus, et quasi amictum sic subleabit te. Coronans coronabit te tribulatione, quasi pilam mittet te in terram latam, et spatiosam : ibi morieris, et ibi **224** erunt currus gloriæ tuæ ; ignominia domus Domini tui. Et expellam te de statione tua, et de ministerio tuo deponam te. Et erit in die illa, vocabo servum meum Eliacim filium Helciæ. Et induam illum tunica tua, et cingulo tuo confortabo eum, et potestatem tuam dabo in manu ejus : et erit quasi pater habitantibus Jerusalem et domui Juda. Et dabo clavem domus David super humerum ejus, et aperiet, et nemo erit qui claudat : et claudet, et non erit qui aperiat. Et figam illum paxillum in loco fidei, et erit in solium gloriæ domui patris sui. Et suspendent super eum omnem gloriam domus patris ejus, vasorum diversa genera : omne vas parvulum, a vasis craterarum usque ad omne vas musicorum. In die illo, dicit Dominus exercituum, auferetur paxillum qui fixus fuerat in loco fidei, et frangetur et cauet, et peribit quod pependerit in eo, quia Dominus locutus est.* Supra diximus Sobnam fuisse pontificem, qui Assyriis prodidit civitatem. Sed quia hoc traditionis est Hebraicæ, et Scriptura non loquitur, intelligimus eum superbum, tumidum, et voluptuosum, suisque pedibus populos conculcantem : et quia fecerit cuncta quæ Propheta describit, sacerdotium ejus ad Eliacim filium Helciæ fuisse translatum, ut illo ejecto, novus Pontifex fieret. Ex quo intelligimus, omni studio superbiam declinandam, quæ of-

* Alit. ad aquam, quam præfert et Victor. lectionem.

b Vult., ad superiorem munitionemque transtulerint.

c Euseb. ait : "Ελγε τοίνυν ὁ Ἑβραῖος ἀρχιερεὺς γενῆσθαι τὸν Σομνὴν τρυφητὴν τινα, καὶ τὸν βίον ἀσχημὸν ἀνδρᾶ, ὡς καὶ προδοῦναι τὸν λαόν, etc.

fendit Deum, et ne pontificatus quidem privilegio tuta esse potest. Iste est Sobna (sicut quidam putant) et Eliacim, de quibus idem Propheta subtexuit: *Misit rex Assyriorum Rabsacem de Lachis in Jerusalem ad regem Ezechiam in manu gravi: et stetit in aqueductu piscinae superioris, in via agri fullonis, egressusque est ad eum Eliacim filius Helciae, qui erat super domum, et Sobna scriba, et Johae filius Asaph a commentariis (Isa. xxxvi, 2 et seqq.).* Jubetur ergo ingredi Propheta ad pontificem, qui habitabat, juxta LXX, in pastophorio; juxta Aquilam, in tabernaculo: pro quo sequens Hebraicam veritatem Theodotion ait: *Ingredere ad Socen istum, quod interpretari potest, æquum et rectum (ut scilicet κατά ὀρθότητα, iniquus intelligatur et pravus), ad pontificem templi, et dices ei: Qui habitas in domo Dei, cujus scelera in tota civitate bacchantur, cur securus es in operibus tuis, quasi non verearis* **225** *captivitatem: excidisti tibi in petra sepulcrum, et tam superbe ædificasti, ut ambitio te et in morte sequeretur? Audi quæ sit in te Domini sententia: quomodo gallus gallinaceus humero portantis aufertur, et singuli hominum levant in scapula pallium suum: sic tua facilis erit in captivitatem translatio. Habebis coronam non laminæ aureæ, et sanctificationis Domini, sed tribulationis et angustiae. Sicut enim pila si mittatur in proclive, stare non potest, sed veloci cursu volvitur: ita et tu ad terram latissimam deducersis, quam aut Ægyptum, aut Babyloniam campos intelligamus, ibique morieris: et ibi erunt currus gloriæ tuæ, omnes potentiae et opes, quibus nunc fultus incedis. Ibi senties ignominiam domus Domini tui: quia propter opera mala, et violatum Templum Dei tui ista patieris. Detrahā te de gradu tuo, et de pontificatus officio projiciam, et pro te Eliacim servum meum filium Helciae induam vestimentis tuis, et cingulo tuo decorabo: sicut Eleazar vestimentis Aaron patris indutus est. Ipsi dabo potestatem Templi, qui habeat populum non subjectum sibi quasi servum, sed amatorem sui quasi filium. Ipse accipiet clavem domus meæ, et in suo portabit humero, ipse habebit caeremoniarum omnium potestatem. Et quomodo paxillus si figatur in pariete Templi, et in loco firmissimo collocetur, omnia vasa sacerdotum et Levitarum, tam quæ in sacrificiis necessaria sunt, quam omnis generis musicorum, suspenduntur in eo: sic omnis populus ex Eliacim servi mei potestate pendeat. Quod autem ait: *In die illa auferetur paxillus qui fixus fuerat in loco fideli, et frangetur, et cadet, et peribit quod pependerit in eo, quia Dominus locutus est, multi ad Sobnam referunt, quod Eliacim infixus paxillo, prior paxillus qui infixus fuerat, corruat. Sed quia sequitur: Et peribit quod pependerit in eo: quod dejecto Sobna, nequaquam factum est, intelligimus hoc dici, quod deposito Sobna, Pontificatum acceperit Eliacim, cujus sacerdotii dignitatem subvertit extrema captivitas. Qui juxta ἀναγκῆς cuncta accipiunt, volunt in Sobna Pontificatu Judæorum sacerdotium cadere, et in successionem Elia-**

Acim, qui interpretatur Deus resurgens, Evangelicis cultus sacramenta monstrari: ita ut hoc quod sequitur: 226 In die illo, dicit Dominus exercituum, auferetur paxillus, qui fixus fuerat in loco fideli, et frangetur et cadet, ad prioris populi ruinam pertineat. Nemo autem dubitat, et juxta historiam, et juxta allegoriam, quia paxillum dixerat, servari metaphoram in suspensione vasorum diversi generis: et quod prioribus fractis, alia suspendantur.

(Cap. XXIII. — Vers. 4.) *Onus Tyri. Ululate naves maris, quia vastata est domus, unde venire consueverant: de terra Cethim revelata est eis. Taceat qui habitatis in insula negotiatio Sidonis. Manifestius et plenius Ezechiel propheta et subversionem Tyri, et causas subversionis exponit, dicens: Fili hominis, pro eo quod dixit Tyrus de Jerusalem: Euge, confectæ sunt portæ populorum, conversa est ad me, implebor, deserta est. Propterea hæc dicit Dominus Deus: Ecce ego super te, Tyre, et ascendere faciam ad te gentes multas, sicut ascendit mare fluctuans, et dissipabo muros Tyri, et destruam turres ejus, et radam pulverem ejus de ea (Ezech. xxvi, 2, et seqq.)* Quæ autem istæ sint gentes multæ, quæ inundabunt Tyrum sicut mare fluctuans, nominatim in consequentibus docet: *Ecce ego adducam ad Tyrum Nabuchodonosor regem Babylonis ab Aquilone, regem regum, cum equis, et curribus et equitibus, et cæli populoque magno. Filios tuos quæ sunt in agro, gladio interficiet: et circumdabit te munitionibus: et comportabit aggerem in gyro, et elevabit contra te clypeum, et vineas atque arietes* **C** *temperabit in muros tuos, et turres tuas destruet in armatura sua, et cætera quæ usque ad finem visionis sequuntur. Nam et in alia prophetia, quæ adversum Ægyptios cernitur, eadem Scriptura contextit: Fili hominis, Nabuchodonosor rex Babylonis servit fecit exercitum suum servitute magna adversum Tyrum: omne caput decalvatum, et omnis humerus depilatus, et merces non est reddita ei, neque exercitui ejus de Tyro (Ezech. xxix).* Per quæ significat multo tempore ab exercitu Babylonis aggerem comportatum, ut quod postea fecit Alexander, insulam continenti terræ socians, ille ante facere sit conatus (*Quint. Curt. lib. iv*). Quomodo ergo adversum Babylonem et Philistiim, et Moab, et Ægyptum, et Idumæos et Ismaelitas, supra Dei comminationem legimus, quod insultaverint captivitati populi ejus, ita etiam nunc adversum **227** *Tyrum inimicam, et insultatricem subversionis Jerusalem prophetia textitur, quod etiam ipsa ab eodem hoste sit destruenda. Legimus [Al. Legamus] Græcorum historias, et maxime eorum qui Assyriæ gentis bella describunt; ibique reperimus post captivitatem Jerusalem, Palæstinos, et Arabas, et Damascenos, ac deinceps Ægyptios fuisse subversos. Quod autem semper hæc gentes, et præcipue Tyrus impugnaverit Israel, et in illius subversione lætata sit, Amos propheta in exordio sui voluminis explicat (Amos. i), et breviter laudes Deo canens Psalmista declarat: Deus, quis similis erit tibi [Al. tui]? ne taceas, neque compescaris, Deus. Quo-*

inimici tui sonuerunt : et qui te oderunt, A
aput. Super populum tuum malignaverunt
et cogitaverunt adversus sanctos tuos. Dixe-
runt, et disperdamus eos de gente, et non
nomen Israel ultra. Quoniam cogitaverunt
simul adversum te testamentum disposue-
runt Idumæorum, et Ismaelitæ, Moab,
Gabal, et Ammon, et Amalech, alienigenæ
interitus Tyrum (Ps. LXXXII, 1 et seqq.). Ex
tribus discimus, pondus iræ Dei super
his meretricem, quæ hic sub specie
Ezechiel sub navis translatione describitur
a). Ululate, inquit, naves maris. Pro quo
genus Carthaginis : et habetur in Hebræo
עֲרֻת : de quo et in Jona propheta, et in
epistola disputavi. Possumus autem, quia
B Tyrorum colonia est, in præsentem loco
on mare generaliter, sed et Carthaginem
quod nequaquam de Africa naves Tyrum
e de terra Cethi, quam Cyprum quidam
tur : usque hodie enim est apud eos urbs
qua et Zeno Stoicæ sextæ Hæresiarches
nquam plerique nostrorum, et maxime
um principium, Cethim Italiae Macedoniæ
arbitrentur. Hoc enim Scriptura comme-
ndat Alexander rex Macedonum egressus sit
Cethim. Insulam quoque nominans, non
postea enim a Nabuchodonosor, 228 vel
terræ continens facta est, propter expul-
sionem multas in brevi freto aggeribus compor-
tationem quoque Sidonis appellat, juxta C
versiculum, in quo ait : Erubescet, Sidon,
ait historia, quod Tyrus colonia Sidonis

a) Transfretantes mare repleverunt te, in
is semen Nili, messis fluminis fruges ejus.
negotiatione gaudere, et totius orbis esse
et præsentia tempora probant, et Eze-
chiel sermone describit. Quod autem negotia-
abvehendis mercibus transfretent maria,
qui dubitet; nec tantas habet opes ipsa
rra regionis suæ, quæ valde angusta est,
r, Dama-cique finibus premitur, quantas
dane navium, Nilus omnis, et Ægypti fer-
etno infunditur Tyro. Pro Nilo, quod apud
eginus סִינַר (סִינַר), LXX et Theodotio ne-
interpretati sunt; quod verbum, turbidum,
r Nili aquas significat, Jeremia testante,
et Ægypto, ut bibas aquas Geon (Jerem.
eo quo in Hebræo habetur Sior, id est,

b) Erubescet, Sidon : ait enim mare fortitudo
ens : non parituri, et non peperit, et non

in nostra recensione 37, ad Marcellam,
porro conferendus quoque est liber Quæ-
Hebræicar. in Genes. cap. x, 4, not. Deni-
quos in hunc locum de סִינַר nomine,
res interpretis Χερσαία transtulerunt : λέ-
inquit, εὐπρεπὲς οὕτω θαλάσσης, καὶ κίτιον
ἐν αὐτῇ. Narrant Cyprum i. a significari, et
ATROL. XXIV.

enutriti juvenes, nec ad incrementum perduxi virgines.
Dixi supra coloniam Sidoniorum esse Tyrum. Audi
igitur, mater, cuncta simul contra filiam tuam maria
clamantia, et quodammodo vocem emittentia, quæ
per naturam loqui non valent : frustra divitiis com-
portavi : sine causa de toto orbe in Tyrum opes
contuli : illa dives, illa luxuriosa, et populorum quon-
dam gaudens multitudine, in qua nascebatur turba
mortalium, caterva puerorum, juventutis examina,
cujus plateæ virginum, et infantium, ac juvenum,
et puellarum lusibus perstrepebant : nunc ad solitu-
dinem redacta est. Fieri autem προσωποποιῶς ex
rebus b mutis soleinne est.

(Vers. 5.) Cum auditum fuerit in Ægypto; dolebunt
cum audierint de Tyro. Hoc perspicuum est, quod
B Ægyptii postquam audierint potentissimam, et vic-
cinam 229 gentem, longa obsidione deletam, sciant
etiam sibi interitum propinquare.

(Vers. 6.) Transite Maria, ululate qui habitatis in
insula. Rursum pro mari et Tharsis LXX Carthagi-
nem transtulerunt. Legimus in historiis Assyriorum,
obsessos Tyros postquam nullam spem evadendi
videbant, conscensis navibus fugisse Carthaginem,
sen ad alias Ionii Ægæique maris insulas. Unde et
in Ezechiel dicitur : Merces non est reddita ei, neque
exercitui ejus de Tyro (Ezech. xxix); eo quod omnes
urbis opes translate sint [At. sunt], et nobiles c
quique eam vacuum dereliquerunt.

(Vers. 7.) Numquid non hæc vestra est, quæ glo-
riabatur a diebus pristinis in antiquitate sua? Arguit
superbiæ Tyrum, quod in conditionis suæ antiqui-
tate sit gloriata, et non respexit ad Deum : sed no-
mina patrum recolens, se æternam putaverit.

Ducent eam pedes sui longe ad peregrinandum.
Eos dicit, qui in urbe remanserant, et captivi ducti
sunt in Babylonem.

(Vers. 8.) Quis cogitavit hoc super Tyrum quon-
dam coronatam? Rursum lege Ezechiel (Ezech. xxvii),
et quante gloriæ Tyrus fuerit, ex principis ejus la-
mentatione cognoscere. Coronatam vocat eam, quod
sicut rex inter plurimam hominum multitudinem
ornatum diademate erigit caput : ita Tyrus fulgens
et excelsa opibus, auroque et gemmis et serico ac
purpera nitens, regina sit in cunctis gentibus æsti-
mata.

D Cujus negotiatores principes, institores ejus inclyti
terræ. Miramur legatum Pyrrhi quondam dixisse de
urbe Romana, Vidi civitatem regum. Ecce multo
ante illa tempora negotiatores et institores Tyri,
principes et inclyti describuntur : ut per hæc ostendatur
opulentia magnitudo, cum negotiator Tyri
alterius verbis esse rex possit.

(Vers. 9) Dominus exercituum cogitavit hoc, ut de-
in ea esse Cithium urbem.

b Sic lego mutis, etiamsi mss. cum vulgatis hæc-
tenus præterant multis : quin miror magis manife-
stum mendum tamotu obtinuisse.

c Antea erat, et nobiles quoque, minus recte, et
contra mss. fidem.

traheret superbiam omnis gloriæ: et ad ignominiam deduceret universos inclytos terræ. Quia supra interrogantis more dixerat: Quis cogitavit hoc super Tyrum quondam coronatam? Nunc ipse respondit: non fatorem, ut stulti putant, sic filia deducta sunt: non fortunæ cucurrit rota, sed Dei iudicio et ipsius voluntate perfectum est, qui superbis resistit, et humilibus dat gratiam (Jacob. iv): et **230** commonet arrogantes conditionis suæ, ut discant potentiam ejus per miseriam, cujus clementiam per beneficia sentire noluerant.

(Vers. 10.) Transi terram tuam quasi flumen, filia maris: non est cingulum ultra tibi. Sicut, inquit, fluvius, sive ut in Hebraico significantius habet, rivulus, hoc enim dicitur נָחַל (nahal), facile transitur pede: ita et tu terram tuam, in captivitatem ducta, transibis, o filia maris, vel quia insula es, vel quia supra de te scriptum est: Dixit mare fortitudo maris, non porturivi, et non peperit. Quodque insert, non est cingulum ultra tibi, quem sensum habeat, apertius Symmachus docet, non poteris ultra resistere, id est, non habebis vires, nec accinctos ad pugnandum lumbos tuos, ut possis adversariis contraire.

(Vers. 11.) Manum suam extendit super mare, conturbavit regna. Quis extendit manum? haud dubium ex ipsa sermonis continentia quin Deus, de quo supra dixit: Dominus exercituum cogitavit hoc, ut detraheret superbiam omnis gloriæ. Extendit ergo manum suam super omnia maria, sæculum orbemque significans, et conturbavit universas gentes, inter quas, et tu, Tyre, turbata es, sive super mare, in quo proprie sita es.

(Vers. 12.) Dominus mandavit adversus Chanaan, ut contereret fortes ejus. Ostendit quod sit mare, super quod extenderit Dominus manum suam, dicens: Mandavit adversus Chanaan. Tyrus enim in terra Chanaan condita est. Lege Scripturas, maximeque Evangelium (Marc. vii), ubi Syrophœnissa interpellans pro filia, egreditur de terra Chanaan, quæ dicitur mulier Chananæa. Simulque quia dixerat: Extendit manum suam, ne operantem membris, et officio corporali crederes Dominum, adjecit, mandavit, ut Dei fecisse, jussisse sit.

(Vers. 13.) Et dixit: Non adjicies ultra ut glorieris, calumniam sustinens, virgo filia Sidonis, in Cethim consurgens transfreta: ibi quoque non erit requies tibi. Deus, qui cogitavit detrahere superbiam omnis gloriæ, qui mandavit detrahere Chanaan, ut contereret fortes ejus, ipse dicit, Nequaquam ultra gloriaberis, et in tua confides potentia. O virgo filia Sidonis, id est, colonia Sidoniorum, fugies quidem navibus ad insulas Occidentis, seu in Cyprum, et **231** cæteras Macedoniæ Græciæque terras, sed et ibi, adversante Deo, requiem invenire non poteris. Alioquin, omnis vagus atque in orbe peregrinus, et incertarum sedium, semper in angustia, jugiter in mœrore est.

(Vers. 13, 14.) Ecce terra Chaldæorum, talis popu-

lus non fuit: Assur fundavit eam in captivitatem duxerunt robustos ejus, suffoderunt domos illius auerunt eam in ruinam. Ululate, naves maris, quæ vastata est fortitudo vestra. Quia supra dixerat cent eam pedes sui longe ad peregrinandum: et in Transi terram tuam quasi flumen, duplexque pulvis Tyri, eorum qui fugerant, et transfreta in Cethim, et eorum qui in urbe remanserant, utrumque loquitur. De his qui fugerant, supra In Cethim consurgens transfreta, ibi quoque requies tibi. De his qui remanserant, et ducti in captivitatem: Ecce, inquit, acceola terræ Chaldææ, cujus potentiam nulli populi ante habuerant, et ab Assyrio fundata est, transduxerunt robustos. Suffoderunt non solum muros, sed et cuncta cula civitatis, posueruntque eam in ruinam: igitur alii fugerunt, alii capti sunt, ululate ves, vel maris, vel Carthagini; negotiatio et colonia vestra deleta est. Simulque considero modo laudaverit Chaldæos. Non dixit, talis pulvis ultra non erit: potentius quippe, et durius est Romanorum; sed, ante non fuit. Qui prius gavit, concessit sequentia.

(Vers. 15.) Et erit in die illa, in oblivione Tyre, septuaginta annis, sicut dies regis unius. hoc loco usque in finem hujus prophetiæ, Tyrispera nuntiantur, quod debeat agere pœnitentia quod iterum extruenda sit, quod septuaginta annis, quibus et templum Dei desolatum Tyri subversum maneat: ut enim ruinis insularum et ruinarum ejus tempus imitetur. Septuaginta annos unius regis, multi putant Nabuchodonosor dici, quibus regnum gentis Assyriæ in Ilem permanserit. Alii generaliter pronuntiant quod qui longum regnandi tempus habuerit, septuaginta annos transire non possit.

232 (Vers. 16.) Post septuaginta autem annis Tyro quasi captivum meretricis. Sume citharam cum civitatem, meretrix oblivioni tradita, bene frequenter canticum, ut memoria tui sit. Quia cum rimis gentibus fornicata es, et desolatam te nunc et captivitatis squalentem sorilibus, antiqui contempserunt, assume nunc citharam gemina carmina, circum civitatem, plange in pristinum, et antiqui erroris vestigia lacrymis ut possis Dei in te misericordiam provocare.

(Vers. 17.) Et erit, post septuaginta annos et Dominus Tyrum, et reducet eam ad merces et rursum fornicabitur cum universis regnis terræ faciem terræ. Hæc omnia juxta historiam explere, consonis Græcorum, et Phœnicum litteris catur, quod post LXX annos instaurata, ad tiam pristinam sit reversa, et negotiatio quorum gentium fuerit, quas ego puto fornica appellari, ut quomodo qui fornicatur, ad hunc ingreditur, et mercedem stupri tribuit: sic et

* Erat semper in angustia jugiter et in mœrore. Hujusmodi alia menda sæpe ex mss. emendamus.

toto orbe concurrens, pulchritudinem urbis reatricis impleverit.

18.) *Et erit negotiatio ejus, et merces ejus* Domini: non condentur, neque reponentur his qui habitaverint coram Domino, ^h erit ^o ejus, ut manducet in saturitate, et vestiant ad vetustatem. Hæc secundum historiam, facta comperimus, nisi forte putandum est, ut adificationem Jerusalem, et instauratio-
nem, amica inter se fuerint civitates, et ad Dei erebros Tyri dona transmiserint: sicut a legimus (Esd. xii, 16), quod Tyrios qui debebant, in sabbato abegerit, et introire non permiserit: atque ex uno mercimonio, cæteris æstimandum sit. Judæi cassa in vota differunt, post Antichristum in mille
ec explenda memorantes. Nec mirum si ista at, qui spreta veritate Christi, organum diachristum recepturi sunt, cum etiam Chri-
falzantes, de mille annorum beatitudinis hæc tendant. Ego autem quomodo in visione Ba-
ah typo eversionis ejus, **233** consumma-
mpus intelligo, et in Ægypto destructis ido-
Domini collocatum, ad Christi tenipus refe-
visione Moab, thronum Salvatoris in terra
tum recognosco, et in Damasci cæterisque
is omnibus, nostrorum esse temporum sa-
non dubito: ita et in visione Tyri, quæ ex-

t Victorius vitiatum esse hunc locum, et in quinque mss. codicibus nos legendum esse pro *merces*, tam hic, quam in Hieronymi
tario.
erat Martiani, *merces erit negotiatio*, etc. Nos
merces hinc amovimus ad fidem Vatic. ms.
ipso Scripture textu, qui neque in Hebræo,
in Græcis, Latinisque versionibus eam hic

A tremata est, christianæ felicitatis tempus interpretor: quod postquam ædificata est, et recepit pristinum statum, et omnis negotiator in antiquam consuetudinem, portum ejus ingressus est, et mercimonia, et labor eorum Domino dedicentur. ^c Cernamus in Tyro exstructas Christi Ecclesias, consideremus opes omnium, quod non reponantur, nec thesaurizentur, sed dentur his qui habitant coram Domino, qui servientes altari participant cum altari (1 Cor. ix). Ministrant autem Tyrii non ad divitias, nec ad cumulandas sacerdotum opes, sed ad victus necessaria suppetenda: **234** ut, juxta Apostolum, habentes victum atque vestitum, his contenti simus (1 Tim. vi). Et nota quod non dixerit negotiationes, et merces Tyri sanctificatas Domino hisdandas qui habitaverint Jerusalem: sicut Judæi arbitrantur; sed qui fuerint coram Domino, qui serviunt ei. Sic enim et Dominus constituit, ut qui Evangelium prædicant, vivant de Evangelio (1 Cor. ix). Servire autem Domino, et habere coram eo, non est loci, sed meriti. Hucusque visiones Isaie, sive onera quæ certis gentibus imposuit, et jussisti, et ut nos quivimus, historica interpretatione disseruimus, Hebraicæ tantum veritatis prementes vestigia. Quæ sequuntur, ad omnes pertinent nationes, et generaliter ad totius mundi consummationem. De quibus nec tu petisti, ut scriberem, nec mihi otiosum fuit, ut ex superfluo non quæsitam dicerem, qui quæsitam vix scripsi.

C loci vocem agnoscit.

Scripterat Eusebius: Ὁ δὲ καὶ πληροῦται καθ' ἡμᾶς αὐτοῦς τῆς γὰρ ἐκκλησίας τοῦ Θεοῦ ἰδρυμένης ἐν τῇ Τυρίων πόλει. ὡς περὶ οὖν καὶ ἐν τοῖς λοιποῖς ἔθνεσι πολλὰ τῶν ἐν αὐτῇ μισθωμάτων ἐκ πραγματείας κομιζομένων ἀγιάζεται τῷ Κυρίῳ προσφερόμενα τῇ ἐκκλησίᾳ αὐτοῦ, ἀπὲρ οἱ κομιζόντες προσφέρουσιν ἐν εὐλαβείᾳ.... δηλοῦν τοῖς παρὶδού τοῦ θυσιαστηρίου.

LIBER SEXTUS.

234 Quod in præcedenti volumine pollicitus super fundamenta historie, si voluntati nos-
træ annueret, spirituale exstruerem ædifi-
cium. Impositio culmine perfectæ ecclesiæ orna-
mentarent, hoc in sequentibus duobus libris,
Christi Eustochium, orationibus tuis, et Do-
stericordia facere conabor, ut eodem labore
istis liber historiam comprehendit, sextus et
perstringat anagogen: non omnia disseren-
multa fiant volumina, sed quid Ecclesiastici
nos senserint, breviter indicantes.

XIII. — Vers. 1.) *Onus seu visio contra Ba-*
quam vidit Isaias filius Amos. Vidit non car-
mentis oculis, quam grande magnumque
Babyloni sit imponendum. Et quia Babylon,
Hebræo dicitur **BABEL** (בבל), interpretatur con-
fuso quod ibi adificationem turris sermo confu-
spiritualiter mundus iste intelligitur, qui in

maligno positus est, et non solum linguas, sed opera
singulorum, mentesque confundit. Hujus Babylonis
rex est verus Nabuchodonosor, contra Dominum su-
perbiens, qui dicit in corde suo: *In cælum ascendam,*
super sidera cæli ponam solium meum: sededo in
monte Testamenti in lateribus Aquilonis, ascendam su-
per altitudinem nubium, ero similis Altissimo. Isie est
qui ostendit Domino universa regna mundi, et dixit
ei: *Hæc omnia mihi tradita sunt, et tibi dabo, si cadens*
adoraveris me (Matth. xlix). Denique in consequen-
tibus **235** nequaquam contra Babylonem, sed con-
tra orbem terrarum comminatio est. Dominus Sa-
baoth præcepit genti bellicosissimæ, ut veniat de
terra longinqua a summitate cæli, ut disperdat or-
bem terrarum. Et iterum: *Ecce dies venit insonabilis*
furoris et iræ, ut ponat orbem terrarum desertum, et
peccatores disperdat ex eo. Ac deinde: *Præcipiam or-*
bi terrarum universis mala, et impiis peccata sua. Ex
quibus probatur, omnia quæ dicuntur contra Babylo-

nem, ad mundi huius confusionem et interitum per-
linere.

(Vers. 2.) *Super montem caliginosum, sive campestrem, levate signum.* Apostolis præcipitur et Apostolicis viris ac magistris Ecclesiarum, ut dīdicaturi contra Babel-nem, signum elevent Dominicæ crucis, non in humili loco, et in demersis vallibus, sed in monte caliginoso, sive campestri. Quorum alterum significat abcondita Ecclesiæ sacramenta, quæ ut videret Moyses, et audiret vocem Dei, intravit tenebras et caliginem. Posuit enim Deus tenebras latibulum suum: et nubes et caligo in circuitu ejus (Psalm. xvn). Alterum docet, sic nos ad excelsa ecclesiasticorum dogmatum debere conscendere, ut juxta Apostolum Paulum humiliemur atque dicamus: *Qui non sum dignus vocari Apostolus, quia sum persecutus Ecclesiam Dei* (I Cor. xv. 9) Qui et ipse elevavit signum in monte campestri, quando insita sibi humilitate dicebat: *Ego autem jodicavi nihil scire me in vobis, nisi Jesum Christum, et hunc crucifixum.* Hoc autem signum, et in superioribus levavit ipse, qui ortus est de radice Jesse in nationibus, ut congregaret perditos Israel.

Ex-itate vocem, levate monum. Pro quo LXX translulerunt: *Consolamini manum.* Exhalat vocem qui de sublimibus loquitur, et præsentia quasi brevia, et transitoria continent. Qui audit ab eodem Isaia: *Super montem excelsum accende qui evangelizas Sion. Eleva in fortitudine vocem tuam qui evangelizas Jerusalem, elevat manum suam, qui potest cum David dicere: Elevatio manuum mearum sacrificium vespertinum* (Psalm. cxl. 2); et qui in omni loco levat sanctas manus, ut non solum levat manus, sed etiam consolatur manu: ne dicat pauperi: *cras veni, et accipe;* sed ut pauperiem ejus, et necessitatem præsentis miseræ eorum consoletur.

236 *Et ingrediantur portas duces.* LXX: *Aperite principes.* Duces Ecclesiæ ingrediantur portas mysteriorum Dei, et Scripturarum sacramenta cognoscunt, habentes clavem scientiæ, ut aperiant eas creditis sibi populis. Unde præcipitur, ut magistri aperiant, et discipuli ingrediantur.

(Vers. 3.) *Ego mandavi sanctificatis meis.* Pro quo LXX: *Ego præcipiam, et ego adducam eos.* Ipse enim sanctificat ministros suos, ut et qui sanctificat et qui sanctificatur, ex uno omnes sint. Qui et in alio loco credentibus loquitur: *Sancti estote, quoniam et ego sanctus sum,* ipse præcipit, et adducet principes suos, ut faciant quæ præcepta sunt (Levit. xix, 2)

Et vocavi fortes meos in ira mea: exultantes in gloria mea. LXX: *Gigantes veniunt implere furorem meum, gaudentes simul, et contumeliam facientes.* Juxta Hebraicum hærent superioribus quæ dicuntur, quod

^a *Consolamini manum.* Ab hoc loco usque ad Dominum Sabbath, in edis antea libris textus Septuaginta interpretum sedem propriam habet, quam nos ad fidem omnium manuscriptorum codicum summa cum religione restituere curavimus. MARTIAN.

^b Pro Hyadas legit Victor. Pleiadas, juxta Græcum πλειάδα, Job. ix, juxta LXX.

A ipse vocaverit fortes suos, exultantes in gloria qui mandaverat sanctificatis suis. Porro juxta gigantes venientes ut implerant furorem Dominantes in aliena injuria atque latantes, sinistricipientes sunt contrariæque virtutes, de quibus in psalmis legimus: *Misit in eos furorem iræ suæ, iram et iram et tribulationem, immisionem per los pessimos* (Psalm. lxxviii, 49). Ex his est et exnator in Ægypto, qui postes agni libris sanguinaudet intrare (Exod. xii), et ille spiritus qui exstetit in conspectu Domini, et ait: *Ego decipiam.* Dixitque ei Dominus: *Decipies et prævalebis, eg et fac sic* (III Reg. xvi, 24, 22). Unde in eodem volumine Michæas dixit: *Vidi Dominum sedentem super thronum suum, et omnis exercitus stabat circa eum a dextris, et a sinistris* (Isa. lxvi, 6). Dextræ virtutes sunt eorum Angelorum qui admittuntur: sinistrae autem eorum quibus ad peccatum tradimur. Unde et Apostolus: *Quos tradidit qui, Satanæ, ut discant non blasphemare* (I Tim. ii, 26). Nomen autem gigantium, pro quo in Hebraico גימרים, id est, fortium positum est, LXX et dotio in similitudinem fabularum vertere: gignisic, et Sirenas, et Titanas, et Arcturum, et Orionem nominant, quæ apud Hebræos aliis pellantur vocabulis. Si autem gigantes rebellesunt, et **237** omnes hæreses contrariæ veritellant Deo: omnes hæretici gigantes sunt, quident in errore suo, et tunc maxime gloriantur, do Ecclesiæ contumeliam fecerint.

C (Vers. 5.) *Vox multitudinis in montibus quapulorum frequentiam, vox sonitus regum gentium gregatorum.* Tripliciter iste locus accipitur. Prout elevato signo in monte campestri, venit gemultitudo, et ipsa in montibus constituta, quæ dicitur in duo, in populos scilicet, et in reges, hicipulos, et magistros, de quibus Salvator in gelio loquebatur: *Multi ab Oriente et ab Occident, et accumbent cum Abraham et Isaac et Jacob in regno cælorum* (Matth. viii, 11). Propterea: una vox, et consona dicitur, ut illud Apostolus probetur: *Idipsum dicatis omnes, et non sint in bis schismata, sed sitis perfecti in eodem sensu, eadem sententia* (I Cor. i, 10). Secundo, hæretice describitur superbia, qui in montibus se esse dantes, ex guntur contra scientiam Dei, et intem in excelsum loquuntur, et ponunt in cælestium, qui et ipsi habent populos, habent qui deceptum populum devorant. Tertia interpretatio est: quia supra dixerat, gigantes nunt, ut impleant furorem meum, gaudent simul, et contumeliam facientes, ipsorum guntum describit arrogantiam, et ad ponien

^c Appellatur vocabulis. A quod Hebræos Arcturum אשכ Asch; Orion כסל Kesil; Hyadas הלוא Chana; et interiora austeri, מדחן dre theman. MARTIAN.

—Nomen ubi Σεοφως vertunt, Hebræice est ubi Τεράνας תרנאס. Αρκετοῦπον Hebræis vocat ארקהא כסל. Vide et Martian. si libet.

sibi traditi fuerint, in mala parte consensum. *A res apprehendent eos*: illos legatos interpretari possumus, quos cives miserant adversum eum, qui profectus erat in terram longinquam, ut sibi regnum peteret (*Luc. xix. 27*). Unde ipse loquitur in Evangelio: *Inimicos autem, qui noluerunt me regnare super se, adducite huc, et interficite coram me.*
(Vers. 8.) *Torsiones et dolores tenebunt*: quasi parturiens dolebant: unusquisque ad proximum suum stupebit: *facies combustae vultus eorum.* Cum venerint Domini bellatores **239** de terra longinqua, et omnes manus fuerint dissolutae, et cor pavidum atque contritum; tunc strophomata, quae nos torsiones ventris interpretati sumus, et dolores tenebunt eos, similes doloribus parturientium. Per quae ostenditur torqueri eos propria conscientia, et facies habere combustas eo igne, quem sibi succederant: quia non possunt dicere: *Signatum est super nos lumen vultus tui, Domine* (*Ps. iv. 7*); et: *Nos omnes revelata facie, gloriam Domini contemplantur, in eandem imaginem transformamur* (*II Cor. iii. 18*). Unusquisque stupebit ad proximum suum, videns eum in eisdem esse tormentis, quibus ipse cruciatur.

(Vers. 9.) *Ecce dies Domini venit crudelis, et indignationis plenus, et irae furorisque, ad ponendam terram in solitudinem, peccatores ejus conterendos de ea.* Pro terra Septuaginta τὴν οὐκονομένην, id est, orbem interpretati sunt: pro crudeli, insatibilē. Cum enim dies vel judicii, vel mortis advenit, implebitur illud quod in sexto psalmo legitur: *In inferno autem quis confitebitur tibi* (*Ps. vi. 6*)? Non est enim illud tempus poenitentiae, sed poenarum. Et in alio loco dicitur: *Quam magna multitudo delictorum tuorum, Domine, quam abscondisti timentibus te!* Ergo absconditur multa Dei misericordia ab his qui adhuc in timore sunt positi, et perfectam Dei non habent charitatem, ut dum crudelem audiunt diem Domini, et insatibilem, et indignationis furorisque plenum, peccare desistant. Ponetur quoque orbis vel terra in solitudinem, et peccatores conterentur de ea, quae prius peccatorum onere gravabatur, ut deletis perditisque sceleribus, habitet et regnet in terra sola justitia.

(Vers. 10.) *Quoniam stellae caeli, et splendor earum non expandent lumen suum: obtebrabuntur sol in ortu suo, et luna non splendet in lumine suo.* LXX: *Stellae enim caeli et Orion, et omnis ornatu caeli lumen suum non dabunt* [*Al. habebunt*]: et obtebrabuntur sole oriente, et luna non dabit lumen suum. Pro eo quod nos interpretati sumus, *splendor earum*, haud dubium quin stellarum Aquila et Theodotio ipsum verbum posuerunt Hebraicum *chisileem* (כיסלעם): pro quo LXX Orionem transtulerunt, addentes de suo, *et omnis ornatu caeli*, quod obelo praenotandum est. **240** Orionem autem gentiliū fabulae dicunt viginti duas habere stellas, e quibus quatuor tertiæ magnitudinis sunt, novem

sibi traditi fuerint, in mala parte consensum. *A res apprehendent eos*: illos legatos interpretari possumus, quos cives miserant adversum eum, qui profectus erat in terram longinquam, ut sibi regnum peteret (*Luc. xix. 27*). Unde ipse loquitur in Evangelio: *Inimicos autem, qui noluerunt me regnare super se, adducite huc, et interficite coram me.*

(Vers. 8.) *Torsiones et dolores tenebunt*: quasi parturiens dolebant: unusquisque ad proximum suum stupebit: *facies combustae vultus eorum.* Cum venerint Domini bellatores **239** de terra longinqua, et omnes manus fuerint dissolutae, et cor pavidum atque contritum; tunc strophomata, quae nos torsiones ventris interpretati sumus, et dolores tenebunt eos, similes doloribus parturientium. Per quae ostenditur torqueri eos propria conscientia, et facies habere combustas eo igne, quem sibi succederant: quia non possunt dicere: *Signatum est super nos lumen vultus tui, Domine* (*Ps. iv. 7*); et: *Nos omnes revelata facie, gloriam Domini contemplantur, in eandem imaginem transformamur* (*II Cor. iii. 18*). Unusquisque stupebit ad proximum suum, videns eum in eisdem esse tormentis, quibus ipse cruciatur.

(Vers. 9.) *Ecce dies Domini venit crudelis, et indignationis plenus, et irae furorisque, ad ponendam terram in solitudinem, peccatores ejus conterendos de ea.* Pro terra Septuaginta τὴν οὐκονομένην, id est, orbem interpretati sunt: pro crudeli, insatibilē. Cum enim dies vel judicii, vel mortis advenit, implebitur illud quod in sexto psalmo legitur: *In inferno autem quis confitebitur tibi* (*Ps. vi. 6*)? Non est enim illud tempus poenitentiae, sed poenarum. Et in alio loco dicitur: *Quam magna multitudo delictorum tuorum, Domine, quam abscondisti timentibus te!* Ergo absconditur multa Dei misericordia ab his qui adhuc in timore sunt positi, et perfectam Dei non habent charitatem, ut dum crudelem audiunt diem Domini, et insatibilem, et indignationis furorisque plenum, peccare desistant. Ponetur quoque orbis vel terra in solitudinem, et peccatores conterentur de ea, quae prius peccatorum onere gravabatur, ut deletis perditisque sceleribus, habitet et regnet in terra sola justitia.

(Vers. 10.) *Quoniam stellae caeli, et splendor earum non expandent lumen suum: obtebrabuntur sol in ortu suo, et luna non splendet in lumine suo.* LXX: *Stellae enim caeli et Orion, et omnis ornatu caeli lumen suum non dabunt* [*Al. habebunt*]: et obtebrabuntur sole oriente, et luna non dabit lumen suum. Pro eo quod nos interpretati sumus, *splendor earum*, haud dubium quin stellarum Aquila et Theodotio ipsum verbum posuerunt Hebraicum *chisileem* (כיסלעם): pro quo LXX Orionem transtulerunt, addentes de suo, *et omnis ornatu caeli*, quod obelo praenotandum est. **240** Orionem autem gentiliū fabulae dicunt viginti duas habere stellas, e quibus quatuor tertiæ magnitudinis sunt, novem

chisileem omnino vitiantes. MARTIAN.

— Rectius, ut videtur, in Vatic. ms. *chileem*. Recole quae de hoc vocabulo supra annotavimus col. 172.

fendit Deum, et ne pontificatus quidem privilegio tuta esse potest. Iste est Sobna (sicut quidam putant) et Eliacim, de quibus idem Propheta subtexuit: *Misit rex Assyriorum Rabsacem de Lachis in Jerusalem ad regem Ezechiam in manu gravi: et stetit in aqueductu piscinæ superioris, in via agri fullonis, egressusque est ad eum Eliacim filius Helciæ, qui erat super domum, et Sobna scriba, et Johae filius Asaph a commentariis (Isa. xxxvi, 2 et seqq.).* Jubetur ergo ingredi Propheta ad pontificem, qui habitabat, juxta LXX, in pastophorio; juxta Aquilam, in tabernaculo: pro quo sequens Hebraicam veritatem Theodotion ait: *Ingredere ad Socen istum, quod interpretari potest, æquum et rectum (ut scilicet κατά ἰσότητος, iniquus intelligatur et pravus), ad pontificem templi, et dices ei: Qui habitas in domo Dei, cujus scelera in tota civitate bacchantur, cur securus es in operibus tuis, quasi non verearis* **225** *captivitatem: excidisti tibi in petra sepulcrum, et tam superbe ædificasti, ut ambitio te et in morte sequeretur? Audi quæ sit in te Domini sententia: quomodo gallus gallinaceus humero portantis aufertur, et singuli hominum levant in scapula pallium suum: sic tua facilis erit in captivitatem translatio. Habebis coronam non laminæ aureæ, et sanctificationis Domini, sed tribulationis et angustię. Sicut enim pila si mittatur in proclive, stare non potest, sed veloci cursu volvitur: ita et tu ad terram latissimam deducers, quam aut Ægyptum, aut Babylonię campos intelligamus, ibique morieris: et ibi erunt currus glorię tuę, omnes potentię et opes, quibus nunc fultus incedis. Ibi senties ignominiam domus Domini tui: quia propter opera mala, et violatum Templum Dei tui ista patieris. Detrahā te de gradu tuo, et de pontificatus officio projiciam, et pro te Eliacim servum meum filium Helcię induam vestimentis tuis, et cingulo tuo decorabo: sicut Eleazar vestimentis Aaron patris indutus est. Ipsi dabo potestatem Templi, qui habeat populum non subjectum sibi quasi servum, sed amatorem sui quasi filium. Ipse accipiet clavem domus meę, et in suo portabit humero, ipse habebit cæremoniarum omnium potestatem. Et quomodo paxillus si figatur in pariete Templi, et in loco firmissimo collocetur, omnia vasa sacerdotum et Levitarum, tam quę in sacrificiis necessaria sunt, quam omnis generis musicorum, suspenduntur in eo: sic omnis populus ex Eliacim servi mei potestate pendeat. Quod autem ait: *In die illa auferetur paxillus qui fixus fuerat in loco fideli, et frangetur, et cadet, et peribit quod pependerit in eo, quia Dominus locutus est, multi ad Sobnam referunt, quod Eliacim infixus paxillo, prior paxillus qui infixus fuerat, corruat. Sed quia sequitur: Et peribit quod pependerit in eo: quod dejecto Sobna, nequaquam factum est, intelligimus hoc dici, quod deposito Sobna, Pontificatum acceperit Eliacim, cujus sacerdotii dignitatem subvertit extrema captivitas. Qui juxta ἀναρχία cuncta accipiunt, volunt in Sobnæ Pontificatu Judæorum sacerdotium cadere, et in successione Elia-**

Acim, qui interpretatur Deus resurgens, Evangelicis cultus sacramenta monstrari: ita ut hoc quod sequitur: 226 In die illo, dicit Dominus exercituum, auferetur paxillus, qui fixus fuerat in loco fideli, et frangetur et cadet, ad prioris populi ruinam pertineat. Nemo autem dubitat, et juxta historiam, et juxta allegoriam, quia paxillum dixerat, servari metaphoram in suspensione vasorum diversi generis: et quod prioribus fractis, alia suspendantur.

(Cap. XXIII. — Vers. 1.) *Onus Tyri. Ululate naves maris, quia vastata est domus, unde venire consueverant: de terra Cethim revelata est eis. Taceat qui habitatis in insula negotiatio Sidonis. Manifestius et plenius Ezechiel propheta et subversionem Tyri, et causas subversionis exponit, dicens: Fili hominis, pro eo quod dixit Tyrus de Jerusalem: Euge, confictæ sunt portæ populorum, conversa est ad me, implebor, deserta est. Propterea hæc dicit Dominus Deus: Ecce ego super te, Tyre, et ascendere faciam ad te gentes multas, sicut ascendit mare fluctuans, et dissipabo muros Tyri, et destruam turres ejus, et radam pulverem ejus de ea (Ezech. xxvi, 2, et seqq.)* Quæ autem istæ sint gentes multæ, quæ inundabunt Tyrum sicut mare fluctuans, nominatim in consequentibus docet: *Ecce ego adducam ad Tyrum Nabuchodonosor regem Babylonis ab Aquilone, regem regum, cum equis, et curribus et equitibus, et cælu populoque magno. Filias tuas quæ sunt in agro, gladio interficiet: et circumdabit te munitionibus: et comportabit aggerem in gyro, et elevabit contra te clypeum, et vineas atque arietes temperabit in muros tuos, et turres tuas destruet in armatura sua, et cætera quæ usque ad finem visionis sequuntur. Nam et in alia prophetia, quæ adversum Ægyptios cernitur, eadem Scriptura contextu: Fili hominis, Nabuchodonosor rex Babylonis servire fecit exercitum suum servitute magna adversum Tyrum: omne caput decalvatum, et omnis humerus depilatus, et merces non est reddita ei, neque exercitui ejus de Tyro (Ezech. xxix).* Per quæ significat multo tempore ab exercitu Babylonis aggerem comportatum, ut quod postea fecit Alexander, insulam continenti terræ socians, ille ante facere sit conatus (Quint. Curt. lib. iv). Quomodo ergo adversum Babylonem et Philistiim, et Moab, et Ægyptum, et Idumæos et Ismaelitas, supra Dei comminationem legimus, quod insultaverint captivitati populi ejus, ita etiam nunc adversum **227** Tyrum inimicam, et insultatricem subversionis Jerusalem prophetia textitur, quod etiam ipsa ab eodem hoste sit destruenda. Legimus [Al. Legamus] Græcorum historias, et maxime eorum qui Assyriæ gentis bella describunt; ibique reperimus post captivitatem Jerusalem, Palæstinos, et Arabas, et Damascenos, ac deinceps Ægyptios fuisse subversos. Quod autem semper hæc gentes, et præcipue Tyrus impugnaverit Israel, et in illius subversione lætata sit, Amos propheta in exordio sui voluminis explicat (Amos. i), et breviter laudes Deo canens Psalmista declarat: *Deus, quis similis erit tibi [Al. tui]? ne taceas, neque compescaris, Deus. Quo-*

ce inimici tui sonuerunt : et qui te oderunt, A
nt caput. Super populum tuum malignaverunt
n. et cogitaverunt adversus sanctos tuos. Dize-
nite, et disperdamus eos de gente, et non
ur nomen Israel ultra. Quoniam cogitaverunt
ter, simul adversum te testamentum disposue-
bernacula Idumæorum, et Ismaelitarum, Moab,
eni. Gebal, et Ammon, et Amalech, alienigenæ
bitantibus Tyrum (Ps. LXXXII, 1 et seqq.). Ex
omnibus discimus, pondus iræ Dei super
venisse meretricem, quæ hic sub specie
Ezechiel sub navis translatione describitur
xxvi). Ululate, inquit, naves maris. Pro quo
legimus Carthaginis : et habetur in Hebræo
(תִּרְשִׁישׁ) : de quo et in Jona propheta, et in
epistola disputavi. Possumus autem, quia
Tyriorum colonia est, in præsentis loco
, non mare generaliter, sed et Carthaginem
e : quod nequaquam de Africa naves Tyrum
, nec de terra Cethi, quam Cyprum quidam
stantur : usque hodie enim est apud eos urbs
de qua et Zeno Stoicæ sectæ Hæresiarches
quamquam plerique nostrorum, et maxime
æorum principum, Cethim Italiae Macedoniæ
ulas arbitrentur. Hoc enim Scriptura comme-
quod Alexander rex Macedonum ingressus sit
a Cethim, Insulam quoque nominans, non
tr : postea enim a Nabuchodonosor, 228 vel
dru terræ continens facta est, propter expu-
tem multas in brevi freto aggeribus compor-
negotiationem quoque Sidonis appellat, juxta C
tem versiculum, in quo ait : Erubescet, Sidon,
et enim historia, quod Tyrus colonia Sidonis

s. 3.) Transfretantes mare repleverunt te, in
multis senu Nili, missis fluminis fruges ejus.
negotiatione gaudere, et totius orbis esse
on, et præsentia tempora probant, et Eze-
sto sermone describit. Quod autem negotia-
o subvehendis mercibus transfretent maria,
est qui dubitet; nec tantas habet opes ipsa
e terra regionis suæ, quæ valde angusta est,
lææ, Damascique finibus premitur, quantas
vectione navium. Nilus omnis, et Ægypti fer-
vicina infunditur Tyro. Pro Nilo, quod apud
os legimus Sior (סִיּוֹר), LXX et Theodotio ne-
res interpretati sunt; quod verbum, turbidum,
hoc Nili aquas significat, Jeremia testante,
bi, et Ægypto, ut bibas aquas Geon (Jerem.
: pro quo in Hebræo habetur Sior, id est,
is.

cs. 4.) Erubescet, Sidon : ait enim mare fortitudo
dicens : non parturivi, et non peperivi, et non
pist. in nostra recensione 37, ad Marcellam,
2. Porro conferendus quoque est liber Qui-
on Hebræar. in Genes. cap. x, 4, not. Deni-
rocipius in hunc locum de סִיּוֹר nomine,
veteres interpretes Χερσαία transtulerunt : λέ-
it, inquit, κόπρος οὗτος ἀπολούσθαι, καὶ κίτριον
ὕδωρ ἐκ αὐτοῦ. Narrat Cyprum i. a significari, et

PATROL. XXIV.

enutrivit juvenes, nec ad incrementum perduxit virgines.
Dixi supra coloniam Sidoniorum esse Tyrum. Audi
igitur, mater, cuncta simul contra filiam tuam maria
clamantia, et quodammodo vocem emittentia, quæ
per naturam loqui non valent : frustra divitias com-
portavi : sine causa de toto orbe in Tyrum opes
contuli : illa dives, illa luxuriosa, et populorum quon-
dam gaudens multitudine, in qua nascebatur turba
mortalium, caterva puerorum, juventutis examina,
cujus plateæ virginum, et infantium, ac juvenum,
et puellarum lusibus perstrepebant : nunc ad solitu-
dinem redacta est. Fieri autem προσωποποιίας ex
rebus b mutis solemne est.

(Vers. 5.) Cum auditum fuerit in Ægypto; dolebunt
cum audierint de Tyro. Hoc perspicuum est, quod
B Ægyptii postquam audierint potentissimam, et vi-
ciam 229 gentem, longa obsidione deletam, sciant
etiam sibi interitum propinquare.

(Vers. 6.) Transite Maria, ululate qui habitatis in
insula. Rursum pro mari et Tharsis LXX Carthagi-
nem transtulerunt. Legimus in historiis Assyriorum,
obsessos Tyros postquam nullam spem evadendi
videbant, consensu navibus fugisse Carthaginem,
seu ad alias Ionii Ægæique maris insulas. Unde et
in Ezechiel dicitur : Merces non est reddita ei, neque
exercitui ejus de Tyro (Ezech. xxix); eo quod omnes
urbis opes translate sint [Al. sunt], et nobiles e
quique eam vacuam dereliquerint.

(Vers. 7.) Numquid non hæc vestra est, quæ glo-
riabatur a diebus pristinis in antiquitate sua? Arguit
superbiæ Tyrum, quod in conditionis suæ antiqui-
tate sit gloriata, et non respexit ad Deum : sed no-
mina patrum recolens, se æternam putaverit.

Ducent eam pedes sui longe ad peregrinandum.
Eos dicit, qui in urbe remanserant, et captivi ducti
sunt in Babylonem.

(Vers. 8.) Quis cogitavit hoc super Tyrum quon-
dam coronatam? Rursum lege Ezechiel (Ezech. xxvii),
et quante gloriæ Tyrus fuerit, ex principis ejus la-
mentatione cognosces. Coronatam vocat eam, quod
sicut rex inter plurimam hominum multitudinem
ornatum diademate erigit caput : ita Tyrus fulgens
et excelsa opibus, auroque et gemmis et serico ac
purpure nitens, regina sit in cunctis gentibus æsti-
mata.

D Cujus negotiatores principes, institores ejus inclyti
terræ. Miramur legatum Pyrrhi quondam dixisse de
urbe Romana, Vidi civitatem regum. Ecce multo
ante illa tempora negotiatores et institores Tyri,
principes et inclyti describuntur : ut per hæc osien-
datur opulentia magnitudo, cum negotiator Tyri
alterius verbis esse rex possit.

(Vers. 9.) Dominus exercituum cogitavit hoc, ut de-
in ea esse Cithum urbem.

b Sic lego muris, etiamsi mss. cum vulgatis hæc-
tenus præterant multis : quin miror magis manife-
stum mendam tamulu obtinuisse.

c Antea erat, et nobiles quoque, minus recte, et
contra mss. fidem.

traheret superbiam omnis gloriæ: et ad ignominiam deduceret universos inclitos terræ. Quia supra interrogantis more dixerat: Quis cogitavit hoc super Tyrum quondam coronatam? Nunc ipse respondit: non factorum, ut stulti putant, sic illa deducta sunt: non fortune cucurrit rota, sed Dei iudicio et ipsius voluntate perfectum est, qui superbis re-istit, et humililus dat gratiam (Jacob. iv): et **230** commonet arrogantes conditionis suæ, ut discant potentiam ejus per miseriam, cujus clementiam per beneficia sentire nulerant.

(Vers. 10.) *Transi terram tuam quasi flumen, filia maris: non est cingulum ultra tibi.* Sicut, inquit, fluvius, sive ut in Uebraico significantius habet, rivulus, hoc enim dicitur יֹרְדַן (יָרְדַן), facile transitur pede: ita et tu terram tuam, in captivitatem ducta, transibis, o filia maris, vel quia insula es, vel quia supra de te scriptum est: *Dixit mare fortitudo maris, non parturivi, et non peperit.* Quodque inferi, *non est cingulum ultra tibi*, quem sensum habeat, apertius Symmachus docet, *non poteris ultra resistere*, id est, non habebis vires, nec accinctos ad pugnandum lumbos tuos, ut possis adversariis contraire.

(Vers. 11.) *Manum suam extendit super mare, conturbavit regna.* Quis extendit manum? haud dubium ex ipsa sermonis continentia quin Deus, de quo supra dixit: *Dominus exercituum cogitavit hoc*, ut detraheret superbiam omnis gloriæ. Extendit ergo manum suam super omnia maria, sæculum orbemque significans, et conturbavit universas gentes, inter quas, et tu, Tyre, turbata es, sive super mare, in quo proprie sita es.

(Vers. 12.) *Dominus mandavit adversus Chanaan, ut contereret fortes ejus.* Ostendit quod sit mare, super quod extenderit Dominus manum suam, dicens: *Mandavit adversus Chanaan.* Tyrus enim in terra Chanaan condita est. Lege Scripturas, maximeque Evangelium (Marc. vii), ubi Syrophœnissa interpellans pro filia, egreditur de terra Chanaan, quæ dicitur mulier Chananæa. Simulque quia dixerat: *Extendit manum suam*, ne operantem membris, et officio corporali crederes Dominum, adjecit, *mandavit*, ut Dei fecisse, jussisse sit.

(Vers. 13.) *Et dixit: Non adjicies ultra ut glorieris, calumniam sustinens, virgo filia Sidonis, in Cethim consurgens transfreta: ibi quoque non erit requies tibi.* Deus, qui cogitavit detrahere superbiam omnis gloriæ, qui mandavit adversus Chanaan, ut contereret fortes ejus, ipse dicit, Nequaquam ultra gloriareris, et in tua confides potentia. O virgo filia Sidonis, id est, colonia Sidoniorum, fugies quidem navibus ad insulas Occidentis, seu in Cyprum, et **231** cæteras Macedoniae Græciæque terras, sed et ibi, adversante Deo, requiem invenire non poteris. Alioquin, omnis vagus atque in orbe peregrinus, et incertarum sedium, semper in angustia, jugiter in mœrore est.

(Vers. 13, 14.) *Ecce terra Chaldæorum, talis popu-*

lus non fuit: Assur fundavit eam in captivitatem duxerunt robustos ejus, suffoderunt domos illius auerunt eam in ruinam. Ululate, naves maris, quæ vasata est fortitudo vestra. Quia supra dixerat: *cent eam pedes sui longe ad peregrinandum*: et in *Transi terram tuam quasi flumen*, duplexque fons pulus Tyri, eorum qui fugerant, et transfreta in Cethim, et eorum qui in urbe remanserant, utrumque loquitur. De his qui fugerant, supra *In Cethim consurgens transfreta*, ibi quoque in requies tibi. De his qui remanserant, et ducti in captivitatem: *Ecce, inquit, accolas terræ Chaldææ* cujus potentiam nulli populi ante habuerunt, et ab Assyrio fundata est, transdixerunt robustos. Suffoderunt non solum muros, sed et cuneis bœula civitatis, posueruntque eam in ruinam. Igitur alii fugerunt, alii capti sunt, ululate ves, vel maris, vel Carthaginis; negotiatio in colonia vestra deleta est. Simulque considera modo laudaverit Chaldæos. Non dixit, talis populus ultra non erit: potentius quippe, et durius reus est Romanorum; sed, ante non fuit. Qui prius gavio, concessit sequentia.

(Vers. 15.) *Et erit in die illa, in oblivione Tyre, septuaginta annis, sicut dies regis unius* hoc loco usque in finem hujus prophetiæ, Tyrispera nuntiantur, quod debeat agere poenitentem quod iterum exstruenda sit, quod septuaginta annis, quibus et templum Dei desolatum Tyri subversum maneat: ut enim ruinis insulæ et ruinarum ejus tempus imitatur. Septuaginta annos unius regis, multi putant Nabuchodonosor dici, quibus regnum gentis Assyriæ in Jerusalem permanserit. Alii generaliter pronuntiant quod qui longum regnandi tempus habuerit, septuaginta annos transire non possit.

232 (Vers. 16.) *Post septuaginta autem annis Tyro quasi canticum meretricis. Sume ci-tharam cum civitatem, meretrix oblivioni tradita, bene frequenter canticum, ut memoria tui sit.* Quia cum rimis gentibus fornicata es, et desolatam te inque et captivitatis squalentem sordibus, ampristini contempserunt, assume nunc ci-tharam gemina carmina, circumdâ civitatem, plange lapristinum, et antiqui erroris vestigia lacrymis ut possis Dei in te misericordiam provocare.

(Vers. 17.) *Et erit, post septuaginta annos Dominus Tyrum, et reducet eam ad merces, rursum fornicabitur cum universis regnis terræ faciem terræ.* Hæc omnia quæta historiam explicat, consonis Græcorum, et Phœnicum litteris catur, quod post LXX annos instaurata, ad tiam pristinam sit reversa, et negotiatio quorum gentium fuerit, quas ego puto fornica appellari, ut quomodo qui fornicatur, ad hunc ingreditur, et mercedem stupri tribuit: sic et

* Erat semper in angustia jugiter et in mœrore. Hujusmodi alia menda sæpe ex mss. emendamus.

autem ordo : postquam Babylon deserta fuerit in æternum, ita ut habitatio bestiarum sit, miserebitur Dominus Jacob, ejus videlicet qui vitia supplantavit; et eligit Israel, eum qui mente conspicit Deum. Et nota verborum proprietatem : Jacob, qui adhuc in lucta positus, est miserebitur : I-raeli vero, qui post victoriam nomen accepit, non misericordia, sed ecclio coaptatur. Requiescere quoque eos faciet super terram suam, de qua Salvator loquitur : *Beati mites, quoniam ipsi possidebunt terram* (Matth. v, 4), et *Credo videre bona Domini in terra viventium* (Ps. xxvi, 13). Adjuvantur quoque domui Jacob, qui electi sunt per Apostolos, gentium multitudo; et tenebunt reliquias domus Israel, et adducent eos in locum suum, ut habitent in tabernaculis eorum : et possidebit eos domus Israel super terram Domini in servos et ancillas. Prodest quippe malis, ut bonis serviant. Unde et Ezechiel dicitur : *Servies fratri tuo*. Et ad Jacob, *Serviet tibi frater tuus* (Gen. xxvii). Et accipient eos qui se sophismatibus ante deceperant : et exactores suos, qui omnia lucra causa faciunt, redigent in servitutem. Postquam autem requieverit **248** Jacob et Israel a labore suo, quo multum contra sæculum et hæreticos pugnando laboraverat; et a concussione et servitute sua, qua malignæ interpretationi et falsis dignitatibus ante servierat : tunc sumet placentiam atque parabolam contra regem Babylonis : sermonem videlicet hæretici erroris et confusionis : et dicit quæ sequuntur. Locum istum Judæi interpretantur carnaliter, quod postquam reversi sunt de Babylone, factum esse docere non poterunt. Neque enim Babylonii servierunt eis, qui eos prius cepant; nec victis Babylonii, domus eorum possederunt : neque habuerunt eos in servos et ancillas. Restat igitur ut juxta fabulas suas de imperio hoc putent futurum esse Romano : quibus superatis in ultimo tempore, servituri sint eis gentes, quibus ante servierunt. Quod si sequentes litteram, spe se falsa decipiunt, quis eis concedet, ut Roma vocetur Babylon, et Nabuchodonosor rex Romani imperii?

(Vers. 5, 6.) *Quomodo cessavit exactor, quævit tributum? Contrivit Dominus baculum impiorum : virgam dominantium, cadentem populos in indignatione, plaga insanabili, subjicientem in furore gentes, persequentem crudeliter*. In Petri Epistola legimus : *Tempus est, ut incipiat judicium a domo Dei* (I Petr. iv, 17). Et in Ezechiel torturibus dicitur : *A sanctis meis incipie* (Ezech. ix, 6). Pro diversitate quippe peccati, judicii ordo disponitur : ut qui minus deliquerint, ante purgentur. Novissimus autem inimicus destruaturs mors. Ergo cum Israel de servitute dura fuerit liberatus, sumet parabolam contra regem Babylonis, quam debemus intelligere ut parabolam. Si enim contra Nabuchodonosor sermo est, et simplex historie expositio, quomodo parabola dicitur, quæ nulli alteri comparatur. Miratur ergo

Israel quomodo cessaverit exactor, qui exigere consueverat usque ad novissimum quadrantem. Exigere autem consuetus non alios nisi debitores, qui dicunt in Oratione Dominica : *Dimitte nobis debita nostra sicut et nos dimittimus debitoribus nostris* (Matth. vi, 12). Huic exactori debitores traduntur a iudice, qui eos mittit in carcerem et exigit usque ad peccatum minimum. Denique et **249** Paulus apostolus *Corinthios* fornicantem, qui uxorem patris acceperat, necnon Phrygelum et Hermogenem tradidit exactori (I Cor. v; II Tim. i). Et de his exactoribus etiam supra dicitur : *Populus meus exactores vestri deprædantur vos; et qui repetunt, dominator vestri*. Pro tributo, Aquila famem interpretatus est. Sublato enim a nobis sponso, famem patimur verbi Dei, et jugiter a corpore Domini jejunamus. Idcircoque virga et baculus impiorum, pro quo septuaginta jugum interpretati sunt, percutit nos, sive opprimit; quia nolumus sustinere jugum levissimum, jugum Salvatoris. Hoc autem baculo et hac virga, insanabili gentes furore cadebat, et lugientes persequatur crudeliter : non emendare volens traditos, sed occidere.

(Vers. 7 seqq.) *Conquievit et siluit omnis terra : gavisæ est, et exsultavit : abietes quoque lætatae sunt super te, et cedri Libani*. Ex quo dormisti, non ascendet qui succidat nos : infernus subter conturbatus est : in occursum adventus tui suscitavit tibi gigantes. Omnes principes terræ surrexerunt de solis suis; omnes principes nationum, universi respondebunt, et dicent tibi : *Et tu vulneratus es sicut nos, nostri similis effectus es?*

Detracta est ad inferos superbia tua, concidit cadaver tuum; subter te sternetur tineæ, putredo et operimentum tuum erunt vermes. Ad interitum regis impii, qui percutiebat plaga insanabili nationes, et persequatur eas crudeliter, omnis terra conquievit, et siluit, quæ prius turbam, et seditionis plena erat, in tantum ut abietes, et cedri Libani lætarentur, de quibus in psalmis scriptum est : *Vineam de Ægypto transtulisti, ejecisti gentes, et plantasti eam. Operuit montes umbra ejus, et arbusta ejus cedros Dei* (Ps. lxxix, 9). Has cedros Dei, quia aliquando peccaverunt, tradidit Dominus supplicii conterendas. Unde in alio psalmo dicitur : *Conteret Dominus cedros Libani* (Ps. cxviii, 5). Abietes autem excelsi quique, et in Domini servitute sublimes debent accipi, quæ

consona voce dixerunt : *Ex quo tu dormisti*. Nota quod et mortis mors, appellatur dormitio. *Non ascendet qui succidat nos*. Vicio enim forti, et direptis vasis ejus, etiam ceteri satellites corruerunt. Unde et Dominus loquitur in Evangelio (Matth. xxv, 41) : *Ite in ignem æternum, 250 qui præparatus est diabolo, et angelis ejus*. Quantos isti lignorum arborumque caesores suis securibus succiderunt, et fecere corruiere? Infernus quoque conturbatus, sive versus in amaritudinem, in occursum adventus veri Nabuchodonosor, locus suppliciorum atque cruciatuum

^a Martian., in Corinthio fornicantem, etc.

^b Nomen putredo, quod quidem, præposito sive præverbio, quasi alia Hebraica verbi רבב interpretatio

scribi abs Hieronymo potuit, hic ἀπλῶς positum, sensum fere turbat, neque in Hieronymiana ipsa versione ex Hebraica veritate habetur.

fendit Deum, et ne pontificatus quidem privilegio tuta esse potest. Iste est Sobna (sicut quidam putant) et Eliacim, de quibus idem Propheta subtexuit: *Misit rex Assyriorum Rabsacem de Lachis in Jerusalem ad regem Ezechiam in manu gravi: et stetit in aqueductu piscinæ superioris, in via agri fullonis, egressusque est ad eum Eliacim filius Helciæ, qui erat super domum, et Sobna scribe, et Johae filius Asaph a commentariis (Isa. xxxvi, 2 et seqq.).* Jubetur ergo ingredi Propheta ad pontificem, qui habitabat, juxta LXX, in pastophorio; juxta Aquilam, in tabernaculo: pro quo sequens Hebraicam veritatem Theodotion ait: *Ingredere ad Socen istum, quod interpretari potest, æquum et rectum (ut scilicet κατά ἀντιστάσειν, iniquus intelligatur et pravus), ad pontificem templi, et dices ei: Qui habitas in domo Dei, ejus scelera in tota civitate bacchantur, cur securus es in operibus tuis, quasi non verearis* **225** *captivitatem: excidisti tibi in petra sepulcrum, et tam superbe ædificasti, ut ambitio te et in morte sequeretur? Audi quæ sit in te Domini sententia: quomodo gallus gallinaceus humero portantis aufertur, et singuli hominum levant in scapula pallium suum: sic tua facilis erit in captivitatem translatio. Habebis coronam non laminæ aureæ, et sanctificationis Domini, sed tribulationis et angustiae. Sicut enim pila si mittatur in proclive, stare non potest, sed veloci cursu volvitur: ita et tu ad terram latissimam deducersis, quam aut Ægyptum, aut Babyloniam campos intelligamus, ibique morieris: et ibi erunt currus gloriæ tuæ, omnes potentiæ et opes, quibus nunc fultus incedis. Ibi senties ignominiam domus Domini tui: quia propter opera mala, et violatum Templum Dei tui ista patieris. Detrahā te de gradu tuo, et de pontificatus officio projiciam, et pro te Eliacim servum meum filium Helciæ induam vestimentis tuis, et cingulo tuo decorabo: sicut Eleazar vestimentis Aaron patris indutus est. Ipsi dabo potestatem Templi, qui habeat populum non subjectum sibi quasi servum, sed amatorem sui quasi filium. Ipse accipiet clavem domus meæ, et in suo portabit humero, ipse habebit caeremoniarum omnium potestatem. Et quomodo paxillus si figatur in pariete Templi, et in loco firmissimo collocetur, omnia vasa sacerdotum et Levitarum, tam quæ in sacrificiis necessaria sunt, quam omnis generis musicorum, suspenduntur in eo: sic omnis populus ex Eliacim servi mei potestate pendebit. Quod autem ait: *In die illa auferetur paxillus qui fixus fuerat in loco fideli, et frangetur, et cadet, et peribit quod pependerit in eo, quia Dominus locutus est, multi ad Sobnam referunt, quod Eliacim infixus paxillo, prior paxillus qui infixus fuerat, corruat. Sed quia sequitur: Et peribit quod pependerit in eo: quod dejecto Sobna, nequaquam factum est, intelligimus hoc dici, quod deposito Sobna, Pontificatum acceperit Eliacim, cujus sacerdotii dignitatem subvertit extrema captivitas. Qui juxta ἐκαστος cuncta accipiunt, volunt in Sobnæ Pontificatu Judæorum sacerdotium cadere, et in successione Elia-**

Acim, qui interpretatur Deus resurgens, Evangelicis cultus sacramenta monstrari: ita ut hoc quod sequitur: 226 In die illo, dicit Dominus exercituum, auferetur paxillus, qui fixus fuerat in loco fideli, et frangetur et cadet, ad prioris populi ruinam pertineat. Nemo autem dubitat, et juxta historiam, et juxta allegoriam, quia paxillum dixerat, servari metaphoram in suspensione vasorum diversi generis: et quod prioribus fractis, alia suspendantur.

(Cap. XXIII. — Vers. 4.) *Onus Tyri. Ululate naves maris, quia vastata est domus, unde venire consueverant: de terra Cethim revelata est eis. Tacete qui habitatis in insula negotiatio Sidonis. Manifestus et plenius Ezechiel propheta et subversionem Tyri, et causas subversionis exponit, dicens: Fili hominis, pro eo quod dixit Tyrus de Jerusalem: Euge, confectæ sunt portæ populorum, conversæ est ad me, implebor, deserta est. Propterea hæc dicit Dominus Deus: Ecce ego super te, Tyre, et ascendere faciam ad te gentes multas, sicut ascendit mare fluctuans, et dissipabo muros Tyri, et destruam turres ejus, et radam pulverem ejus de ea (Ezech. xxvi, 2, et seqq.)* Quæ autem istæ sint gentes multæ, quæ inundabunt Tyrum sicut mare fluctuans, nominatim in consequentibus docet: *Ecce ego adducam ad Tyrum Nabuchodonosor regem Babylonis ab Aquilone, regem regum, cum equis, et curribus et equitibus, et cæli populoque magno. Filias tuas quæ sunt in agro, gladio interficiet: et circumdabit te munitionibus: et comportabit aggerem in gyro, et elevabit contra te clypeum, et vineas atque arietes temperabit in muros tuos, et turres tuas destruet in armatura sua, et cætera quæ usque ad finem visionis sequuntur. Nam et in alia prophetia, quæ adversum Ægyptios cernitur, eadem Scriptura contextit: Fili hominis, Nabuchodonosor rex Babylonis servit fecit exercitum suum servitute magna adversum Tyrum: omne caput decalvatum, et omnis humerus depilatus, et merces non est reddita ei, neque exercitui ejus de Tyro (Ezech. xxix).* Per quæ significat multo tempore ab exercitu Babylonis aggerem comportatum, ut quod postea fecit Alexander, insulam continenti terræ socians, ille ante facere sit conatus (Quint. Curt. lib. iv). Quomodo ergo adversum Babylonem et Philistiim, et Moab, et Ægyptum, et Idumæos et Ismaelitas, supra Dei comminationem legimus, quod insultaverint captivitati populi ejus, ita etiam nunc adversum **227** Tyrum inimicam, et insultatricem subversionis Jerusalem prophetia textitur, quod etiam ipsa ab eodem hoste sit destruenda. Legimus [Al. Legamus] Græcorum historias, et maxime eorum qui Assyriæ gentis bella describunt; ibique reperimus post captivitatem Jerusalem, Palæstinos, et Arabas, et Damascenos, ac deinceps Ægyptios fuisse subversos. Quod autem semper hæc gentes, et præcipue Tyrus impugnaverit Israel, et in illius subversione lætata sit, Amos propheta in exordio sui voluminis explicat (Amos. i), et breviter laudes Deo canens Psalmista declarat: *Deus, quis similis erit tibi [Al. tui]? ne taceas, neque compescaris, Deus. Quo-*

sibi traditi fuerint, in mala parte consensum. **A** res apprehendent eos : illos legatos interpretari possumus, quos cives miserant adversum eum, qui profectus erat in terram longinquam, ut sibi regnum peteret (Luc. xix, 27). Unde ipse loquitur in Evangelio : *Inimicos autem, qui noluerunt me regnare super se, adducite huc, et interficite coram me.*
(Vers. 8.) *Torsiones et dolores tenebunt : quasi parturiens dolerunt : unusquisque ad proximum suum stupebit : facies combustae vultus eorum.* Cum venerint Domini bellatores **239** de terra longinqua, et omnes manus fuerint dissolutae, et cor pavidum atque contritum; tunc strophomata, quae nos torsiones ventris interpretati sumus, et dolores tenebunt eos, similes doloribus parturientium. Per quae ostenditur torqueri eos propria conscientia, et facies habere combustas eo igne, quem sibi succenderant : quia non possunt dicere : *Signatum est super nos lumen vultus tui, Domine* (Ps. iv, 7); et : *Nos omnes revelata facie, gloriam Domini contemplantes, in eandem imaginem transformamur* (II Cor. iii, 18). Unusquisque stupebit ad proximum suum, videns eum in eisdem esse tormentis, quibus ipse cruciatur.
(Vers. 9.) *Ecce dies Domini venit crudelis, et indignationis plenus, et irae furorisque, ad ponendam terram in solitudinem, peccatores ejus conterendos de ea.* Pro terra Septuaginta τὴν ὀκρουμένην, id est, orbem interpretati sunt : pro crudeli, *insanabilem*. Cum enim dies vel iudicii, vel mortis advenierit, implebitur illud quod in sexto psalmo legitur : *In inferno autem quis confitebitur tibi* (Ps. vi, 6)? Non est enim illud tempus poenitentiae, sed poenarum. Et in alio loco dicitur : *Quam magna multitudo dulcedinis tuae, Domine, quam abscondisti timentibus te!* Ergo absconditur multa Dei misericordia ab his qui adhuc in timore sunt positi, et perfectam Dei non habent charitatem, ut dum crudelem audiri diem Domini, et insanabilem, et indignationis furorisque plenum, peccare desistant. Ponetur quoque orbis vel terra in solitudinem, et peccatores conterentur de ea, quae prius peccatorum onere gravabatur, ut deletis perditisque sceleribus, habitet et regnet in terra sola justitia.

(Vers. 10.) *Quoniam stellae caeli, et splendor earum non expandent lumen suum : obtenebratus est sol in ortu suo, et luna non splendet in lumine suo.* **LXX :** *Stellae enim caeli et Orion, et omnis ornatus caeli lumen suum non dabunt* [Al. habebunt] : *et obtenebrabuntur sole oriente, et luna non dabit lumen suum.* Pro eo quod nos interpretati sumus, *splendor earum*, haud dubium quin stellarum Aquila et Theodotio ipsum verbum posuerunt Hebraicum ^a *Chisleem* (כִּשְׁלֵעַם) : pro quo **LXX** Orionem transtulerunt, addentes de suo, *et omnis ornatus caeli*, quod obelo praenotandum est. **240** Orionem autem gentiliū fabulae dicunt viginti duas habere stellas, e quibus quatuor tertiae magnitudinis sunt, novem

Chisleem : Verbum Hebraicum corrumpunt editiones Erasmi et Martini, legentes כִּשְׁלֵעַם *Cesile* sine a prodomine, et antiquam lectionem Hieronymi

Chisleem omnino vitiantes. MARTIAN.

— Rectius, ut videtur, in Vatic. ms. *Xilem*. Recole quae de hoc vocabulo supra annotavimus col. 172.

quartæ, rursus alie novem quintæ, * et ab alijs appellantur *Bootes*. Legimus quoque in Job, Hyadas, et Vesperum, et Arcturum, et thesauros, sive interiora Austri (Job. ix, 9), de quibus in suo loco dicendum est. Nec putare debemus apud Hebræos has stellas his appellari nominibus, quæ Græcus sermo resonat et Latinus: sed propria habere vocabula. Sicut enim Deus vocavit lucem, diem; et firmamentum, cælum; et aridam, terram; et congregationes aquarum, maria (Genes. i); sic et singulas stellas suis appellavit nominibus, quarum proprietatem nostra lingua non exprimit. Scriptum est de Deo in alio loco: *Qui numerat multitudinem stellarum*:^b et omnibus eis nomina vocat. Quando igitur dies Domini venerit ad ponendum urbem terrarum in solitudinem, et peccatores de ea penitus auferendos (Ps. cxlvi, 4): tunc ad comparationem divinæ maiestatis, stellæ cæli, et omnis splendor earum retrahent lumen suum. Nec mirum est hoc de minoribus stellis dicere, cum etiam sol obtenebrescat in ortu suo, et luna splendorem solitum non habeat. Illud autem quod LXX transtulerunt, quod stellæ et Orion, et omnis ornatus cæli obtenebrentur sole oriente, non habet quid signi, sive miraculi [Al. signi miraculum]: hoc enim omni sit tempore, ut orto sole, stellæ quæ in cælo sunt non appareant. Nec mirum hoc dixisse de sole, cum etiam plena luna, et tota nocte fulgente, pleraque astra non luceant. Es e autem etiam per diem stellas in cælo, probat solis deliquium, quod quando umbra terræ, ut philosophi disputant, et objecto orbe lunæ fuerit C obscuratus, clariora in cælo astra videantur.

(Vers. 11.) *Et visitabo super orbis mole, et contrainp os iniquitates eorum*. Quando visitat et percussit Deus; ad hoc percussit ut emendet. Denique quando vehementer irascitur super eos qui non agunt poenitentiam: *Non visitabo*, inquit, *super filias vestras, cum fuerint fornicatæ*: et *super nurus vestras, cum adulteraverint* (Osee iv, 14). E contrario de his qui in Christo credituri sunt, dicitur (Ps. lxxxviii, 53): *Visitabo in virga iniquitates eorum, et in flagellis* 241 *peccata eorum*: misericordiam autem meam non auferam ab eis.

Et requiescere faciam superbiam infidelium: et arrogantiam fortium humiliabo. LXX: *Et perdam injuriam iniquorum, et injuriam superbiorum humiliabo*. Verbum Hebraicum *gaon* (גאון), quod perspicue arrogantiam et superbiam sonat, Theodotio et Septuaginta semper injuriam transtulerunt, sensum magis quam verbum exprimentes: quia omnis superbus

A promptus est ad injuriam. Ergo propterea Dominus visitat super orbis mala, et contra impios iniquorum; ut comprimat arrogantiam superbiorum superbiam fortium humiliet. Deus enim superbi sistit, humilibus autem dat gratiam (I. Pet. v). Proverbii legimus: *Ante contritionem elevatum viri, et ante gloriam humiliatum* (Prov. xvi, 18). S per superbiam ruina sequitur, et humilitatem ria: *Qui enim se exaltat, humiliabitur: et qui se humiliat, exaltabitur* (Luc. xiv). Legimus in alio loco: *Perdam sapientiam sapientium, et intelligentiam dentium reprobabo* (I. Cor. i, 19). Non quod sapientia et vera prudentia perdantur a Dominis sed falsi nominis scientia: qui sibi thesaurum linguam mendacii, et deficiunt scrutantes scrutant et inveniunt nihil, loquentes iniquitatem in eisum, et ponentes in cælum os suum. Unde proprie hæreticorum superbia, veritatis injuria natur.

(Vers. 12.) *Pretiosior erit vir auro: et homo m obrizo*. LXX: *Et erunt qui derelicti fuerint, hominibus magis quam aurum excoctum: et homo honoratus erit lapide Saphir*. In consummatione mundi, quod orbis redactus fuerit in solitudinem, et obtentus sol in ortu suo, et luna splendorem suum dederit, tanta fient ab Antichristo signa atque tentata, ut iniquitate crescente, refrigescat etiam multorum, ad decipiendos etiam si fieri potest, electos Dei (Matth. xxiv). Tunc pretiosior erit vir auro quod Hebraice dicitur *phaz* (פז), et Aquila interpretatus est *καρπὸν*, quod coloris optimi atque saporis est; et homo mundissimo obrizo, quod Hebraice dicitur *orim* (ורם), et Aquila transtulit *καρπὸν*, quod nescio quid volentes LXX 242 interpretati sunt, *lapidem de Saphir*. Est autem hic locus, in quo aurum optimum nascitur; sicut Genesi legimus de fluvio Phison: *Iste est qui circumdat omnem terram Egipti, ubi est aurum; et ante terram illius optimum: et ibi est carbunculus et lapideus prasinus* (Genes. ii, 11). Pretiosior autem interpretatur, pro eo quod est rarior. Omne enim, quod rarum est, pretiosum est, sicut et in Samuelis volumine legimus: *Et sermo Domini pretiosus erat Israel* (I. Reg. xxxi).

(Vers. 13.) *Super hoc cælum concutiam, et movebitur terra de loco suo*. LXX: *Cælum enim furietur, et terra movebitur a fundamentis suis*. Cum pretiosior fuerit vir auro, et homo mundo obrizo, et imitum quod scriptum est: *Putas cum venerit Filius*

* Et ab alijs, etc. In editis et in aliquot mss. codicibus legimus in singulari, qui ab alijs appellatur *Bootes*; nempe Orion de quo hic est sermo. Martianus porro Victorius mutat consequentem lectionem: Legimus quoque in Job, *Hyadas*, etc., atque legendum statuit *Pleidas*: LXX. Sed frustra, cum omnes mss. codices retineant *Hyadas*, hoc quoque modo legerit S. Hieronymus Job ix, 9: *Qui facit Arcturum, et Orionem, et Hyadas*, etc.

^b Idem Vatic., et omnes eas nominibus vocat.

^c Legimus, sive emendamus *καρπὸν* ad fidem Vati-

tic. ms. eni et plures alii Martiane inspecti cinnon, Latinis litteris præferentes *Cirron*. Sic Drusius legendum antea monuerat ex antiquo libro; requæ ipsi sic alibi quoque interpretatus. Aquila, puta Prov. viii, 19. Denique iose Hieronymus lib. de Nominibus, ex Jeremia, *Ophaz*, hoc obrizum. Est autem genus auri, quod Græci *καρπὸν* vocant. Nec dissentit vocis etymologia, quod coloris optimi, atque sanguinei sit, siquidem *καρπὸν* golum rufum, et rubro vino similem colorem sonat. Nominis Martiane. retinuit mendose *καρπὸν*.

hominis, inveniet fidem super terram (Luc. xviii, 8) ? A tunc et cœli movebuntur et terra. Cœlum enim et terra pertransibunt, non sua voluntate, et proprio arbitrio, ut plerique aestimant, animantia ea esse credentes; sed propter indignationem Domini exercituum, et propter diem furoris ejus, qui respicit terram, et facit eam tremere. Unde hoc quod in LXX dicitur, *cœlum enim furiet, μετρωμενός* accipiendum pro his, qui verantur in cœlo, quomodo si dicamus, omnis civitas conclamavit, et obviam judici urbs universa processit. Fundamenta vero terræ et in Proverbiis legimus: *Deus sapientia fundavit terram* (Prov. iii, 19). Et ad Job loquitur Dominus: *Ubi eras quando fundavi terram* (Job. xxxviii, 4)? Non quod terra habeat fundamenta profunda mole dejecta; sed voluntas et potestas Dei, qua omnia continentur, fundamenta illius appellanda sunt. Ipse enim super maria fundavit eam, et super flumina collocavit eam, et ipse appendit eam super nihili (Ps. xxiii; Job. xvi).

(Vers. 14-16.) Et erit quasi damula fugiens, et quasi grex orium, et non erit qui congregat: unusquisque ad populum suum convertentur, et singuli ad terram suam fugient. Omnis qui inventus fuerit, occidetur, et omnis qui supervenerit, cadet in gladio. Infantes eorum allidentur in oculis eorum; diripientur domus eorum, et uxores eorum violabuntur. Cœlo terraque commotis, fugiet diabolus coluber tortuosus, vel omne dogma contrarium veritati, 243 quod in magistros ac discipulos scinditur, quorum priores^a propter ὀφθαλμοειδὲς, Græco sermone *Dorcas*, id est, *Capræ* nuncupantur sequentes quasi bruta animalia; et hæc atque illuc errantia non habent qui^b eos dirigant: perdidit enim eum, de quo scriptum est: *A domino gressus hominis diriguntur* (Prov. xx, 21): qui liberati a magistris personis convertentur ad populum suum, et singuli ad terram suam fugient, de qua orti sunt: qui vero inventus fuerit, occidetur, sive jugalatur. Hæc autem non solum in consummatione mundi, sed usque hodie fit in Ecclesia: quando magistris superatis, grex decipulus revertitur ad populum, et ad terram suam; et in eo quod invenitur, occiditur, ut hæreticus esse deistat, et qui cumque supervenerit, cadet in gladio spirituali. Tunc infantes eorum et parvulos, qui nondum ad perfectam venerunt erroris ætatem, allident in oculis magistrorum, diripiuntque eorum domos, et uxores eorum violabunt, pravam sapientiam et doctrinam perversam. Unde pro huiusmodi patribus quorum interficiendi sunt parvuli, debemus orare et dicere: *Da eis, Domine, Quid dabis eis? Vultum sterilem, et ubera arentia* (Osee ix, 4). Parturiunt enim iniquitatem, conceperunt dolorem, et genuerunt iniustitiam.

(Vers. 17, 18.) Ecce ego suscitabo super eos Medos,

^a Origene: ab Hieronymo Latine redditus, tractatu secundo in Cantic. Cantic: Ab eo, inquit, quod acutus videat, id est, ὀφθαλμοειδὲς, *dorcas* appellata est. Vide quæ in eum locum annotamus tom. III.

qui argentum non quærant, nec aurum velint: sed sagittis parvulos interficiant, et lactentibus uteri [Vulg. uteris] non misereantur, et super filios non parcat oculus eorum. Invenimus in Genesi (Genes. x) quod *Madaï* auctor gentis Medorum fuerit, qui interpretatur *mensura*, sive *a potente*, vel *forti*. Igitur contra Babylonios, qui mente confusi sunt, suscitantur a potente et forti Deo ministri ad puniendum fortitudinis: ut reddant unicuique secundum opera sua. In qua enim mensura mensi sunt, remetietur eis. Mensuram agitatam atque concussam et plenam et superfluentem restituent in sinu eorum (Matth. xxi, et Luc. vi). Qui nec argentum nec aurum, id est, nec eloqui polchritudinem, nec acumen ingenii, in quibus sibi ante plaudebant, recipient: sed pœnis afficient traditos; et 244 parvulis ac lactentibus uteri non miserebuntur, ut magis misereantur. Atque utinam et nos suscitetur a Domino, et hæc nobis detur potestas, ut nec argentum nec aurum velimus eloquentiæ et sapientiæ secularis: sed filios hæreticorum, et omnium qui decepti sunt, interficiamus sagittis spiritualibus, id est, testimoniis Scripturarum: et qui lacte nutriuntur erroris, absque ulla misericordia trucidentur, ut elementi crudelitate pereant, nulliusque misereamur infantia, et illa beatitudine digni sinus: *Beatus qui tenebit et allidet parvulos suos ad petram!*

(Vers. 18 seqq.) Et erit Babylon illa gloriosa in regnis, incluta in superbia Chaldaeorum, sicut subvertit Deus Sodomam et Gomorram. Non habitabitur usque in finem, et non fundabitur usque ad generationem et generationem: nec ponet ibi tentoria Arabs: nec pastores requiescent ibi: sed requiescent ibi bestiae, et replebuntur domus eorum draconibus: et habitabunt ibi struthiones, et pilosi saltabunt ibi: et respondebunt ibi ululæ in ædibus ejus: et sirenæ in delubris voluptatis. (Cap. XIV.—Vers. 1.) Prope est ut veniat tempus ejus, et dies ejus non elongabuntur. LXX: Et erit Babylon, quæ vocatur incluta gloriosa regis Chaldaeorum, sicut subvertit Deus Sodomam et Gomorram: non habitabitur in æternum: nec ingredietur eam per multas generationes: nec transibunt per illum Arabes: neque pastores requiescent in ea, sed requiescent ibi bestiae, et replebuntur domus sonitu, et accubabunt ibi sirenæ, et dæmonia saltabunt ibi, et onocentauri ibi habitabunt, et cubacula facient herici in domibus eorum. Cito veniet et non tardabit.

Quod sequitur: *Et dies ejus non protrahentur,* asteriscis notandum est, quia de Theodotione addita sunt. Medis adversus confusionis urbem suscitatis, qui nec aurum in bonis reputant, nec argentum; qui sagittis interficiunt parvulos, et lactentibus uteri non misereantur, et super filios non parcat oculus eorum: urbs quondam incluta quæ erat in superbia Chaldaeorum, qui interpretantur, quasi dæmonia, sic subvertetur, quomodo subversa est Sodomam et Go-

col. 528.

^b Vultus, qui eas congregat.

^c Idem, diripiuntque eorum Ecclesias, et uxores violabuntur prava sapientia, et doctrina perversa.

morra; ut nullum in ea maneat pristinae mansionis vestigium: sed postquam **245** fuerit cœlum novum, et terra nova, et præterierit figura hujus mundi (I Cor. vii), non habitabitur urbs confusionis in perpetuum; et nequaquam eundem statum recipiet. Non enim ponet ibi, postquam in prisina gloria esse desierit, Arabs tentoria sua, qui interpretatur occidentalis et vespertinus; ut in ea cupiat habitare, quam viderit esse desertam. Arabs autem in præsentis loco in bonam partem accipitur: quod semper tendat ad finem, et oblitus præteritorum, extendat se in priora. Nec pastores requiescent ibi, qui mansuetissimum Domini gregem in Jerusalem solent pascere: sed e contrario requiescent ibi bestiae, quas derestatur Psalmista, dicens: *Ne tradas bestiis animam confitentem tibi* (Ps. lxxiii, 19). Pro quibus Aquila, et Symmachus, et Theodotio, ipsum verbum Hebraicum posuerunt *sim* (שִׁים). Et implebuntur domus eorum, hoc est Babyloniorum, juxta LXX et Theodotionem *ἄχου*, id est, sonitu et clamoribus; juxta Aquilam, *typhonibus*, quos nos in *dracones* vertimus; juxta Symmachum *oum* (אֻם), quod verbum in Hebraico continetur. Et habitabunt ibi struthiones, animal semper solitudines appetens, de quo in Job plenius scribitur: qui cum pennas habere videatur, tamen de terra altius non elevatur: pro quo LXX *σσιρῶνας*, id est, *sirenas* interpretati sunt. Pilosos autem qui dicuntur Hebraice *sim* (שִׁים), Theodotio, *erectis et stantibus pilis* interpretatus est. Symmachus et LXX *dæmonas* transtulerunt. Pro onocentauris quoque, quos soli LXX interpretati sunt, imitantes gentilium fabulas, qui dicunt fuisse hippocentaurus, tres reliqui interpretes ipsum posuere verbum Hebraicum *um* (אֻם) quod nos in *utulas* vertimus. Ubi autem LXX dixerunt, *cubilia facient herici in domibus eorum*, et in Hebraico positum est *thannim* (תַּנִּים), Aquila et Symmachus et Theodotio, *sirenas* interpretati sunt; significantes vel bestias aliquas esse, vel dæmonas, juxta errorem gentilium dulce cantantes, et decipientes homines, qui hujus sæculi naufragium clausis auribus transire non possunt. Porro onocentauri nomen, ex asinis centaurisque compositum, videtur mihi significare eos, qui ex parte aliquid humanum sapiunt; et rursus voluptatibus et cœno turpitudinis abducuntur ad vitia. Dicitur ergo **246** secundum tropologiam, quod in fine mundi, vel mortis uniuscujusque, omnis gloria et superbia Chaldaeorum, et confusio mundi, recedat a nobis; et ita omnia subvertantur, sicut subvertit Deus Sodomam et Gomorrah; nec ultra mundi istius futurus sit status, sed pereat in æternum. Nec ponat ibi Arabs tentoria sua, de quo in sexagesimo septimo psalmo dicitur: *Iterfacite ei qui ascendit super occasum, Dominus nomen ejus* (Psal. lxxvii, 5).

^a Sub eius libri finem.

^b Non videtur a *Ger* voce Hebraica, sed a Syro vocabulo *Giora* factum *Gioras*, addito *s*, sicut a *Judu* *Judas*, et his similia. Et a *Ger* quidem Græca consuetudine declinandum esset, *Gera* aut *Geras*. Latiori itaque sensu Hebraicum hic loci Hieron. pro Syro accipit.

Nec pastores ibi requiescant, Angeli videlicet qui humano præsumunt generi, et quotidie vident faciem Patris: sed requiescant ibi bestiae et dracones, et struthiones, et pilosi, et ululae, et sirenae, quas omnes bestias in figura intelligimus Angelorum, vel dæmonum, et eorum quibus trahimur ad puniendum. Et in domibus quondam voluptatis, ubi erat lætitia et gaudium, sit planctus ulularum, et lamentabilis vox sirenarum, quæ auditores suos ducit ad mortem. Tempus autem imminere iudicii, et diem consummationis Babylonis non elongari, nequaquam mirabitur, qui quotidie per sanctos viros in his qui credunt in Domino, subverti viderit Babylonem; et æternitati comparatam, omnem longitudinem esse vicinam. De generibus bestiarum, immo monstrorum, breviter diximus: quia in a priori libro juxta historiam ex parte perstricta sunt. Hoc quoque considerandum, quod postquam ecclesiasticus sermo et doctrina Salvatoris urbem confusionis everterit, ita ut Sodomæ et Gomorrhæ comparetur; non habitetur a sanctis viris, nec pastores requiescant in ea, qui Christi gregem pascere consueverant: sed e contrario requiescant ibi bestiae, et dracones, et struthiones, et pilosi saltent in ea. Quidquid enim hæretici loquuntur in synagogis Satanæ, non est doctrina Domini, sed ululatus dæmonum et pilosorum, quos imitabatur Esau. Et sirenae requiescent in delubris voluptatis, quæ dulci et mortifero carmine animas pertrahunt in profundum: ut sæviante naufragio, a lupis et canibus devorentur. Prope est ergo et instat cotidie tempus ruinæ hæreticorum, et non differat eorum subversio.

*Miserebitur enim Dominus Jacob, et eliget adhuc de Israel, et requiescere eos faciet super humum suam: adjungetur advena **247** ad eos, et adhærebit domui Jacob. Et tenebunt eos populi, et adducent eos ad locum suum: et possidebit eos domus Israel super terram Domini in servos et in ancillas; et erunt capientes eos qui se ceperant, et subjicient exactores suos. Et erit in die illa cum requiem dederit tibi Deus a labore tuo, et a concussione tua, et a servitute dura, qua ante servisti: sumes parabolam istam contra regem Babylonis, et dices.* Pro advena, id est, proselyto, LXX *γνώρας* interpretati sunt: qui Hebraice *ger* (גֵּר) dicitur. Unde puto et Moysi filium, qui advena erat in terra, nominatum a patre, *Gersam*. (Exod. i). Ergo *georas* est verbum ^b Hebraicum, Græca consuetudine declinatum: licet quidam Hebræi sermonis ignarus, Græcam in eo etymologiam exprimere conetur, ab eo quod terrenæ rei curam habeat: ^c *γῆ ῥῆμιν*, inquit, terra appellatur, et *ῥῆμα, ῥῥορῆς*, id est, sollicitudo. Rursum pro *MASAL* (מַסָּל) quam Aquila et Symmachus et Theodotio *parabolam* transtulerunt, quos et nos secuti sumus, LXX *planctum* interpretati sunt. Est

^c *ῥῆ* enim. Manuscripti codices legunt eum Latinis elementis *ge*, et *ora* et *phrontis*. Supra quoque indifferenter retinent *georas* et *gioras*; quia hoc nomen apud LXX legitur *γῆρας*, non *γῆρας*: et autem Græcum per *i* vel *e* expressum reperitur apud Latinos. MARTIAN.

autem ordo : postquam Babylon deserta fuerit in æternum, ita ut habitatio bestiarum sit, miserebitur Dominus Jacob, ejus videlicet qui vitia supplantavit; et eliget Israel, enim qui mente conspiciat Deum. Et nota verborum proprietatem : Jacob, qui adhuc in lucta positus, et miserebitur : Israel vero, qui post victoriam nomen accepit, non misericordia, sed e ecclio coaptatur. Requiescere quoque eos faciet super terram suam, de qua Salvator loquitur : *Beati mites, quoniam ipsi possidebunt terram* (Matth. v, 4), et *Credo videre bona Domini in terra viventium* (Ps. xvi, 13). Adjuvantur quoque domui Jacob, qui electi sunt per Apostolos, gentium multitudo; et tenebunt reliquias domus Israel, et adducent eos in locum suum, ut habitent in tabernaculis eorum : et possidebit eos domus Israel super terram Domini in servos et ancillas. Prodest quippe malis, ut bonis serviant. Unde et Ezechiel dicitur : *Servies fratri tuo*. Et ad Jacob, *Serviet tibi frater tuus* (Gen. xxvii). Et accipient eos qui se sophismatibus ante deceperant : et exactores suos, qui omnia lucri causa faciunt, redigent in servitutem. Postquam autem requieverit **248** Jacob et Israel a labore suo, quo multum contra sacculum et hereticos pugnando laboraverat; et a concussione et servitute sua, qua malignæ interpretationi et falsis dogmatibus ante servierat : tunc sumet placentum atque parabolam contra regem Babylonis : sermonem videlicet heretici erroris et confusionis : et dicet quæ sequuntur. Locum istum Judei interpretantur carnaliter, quod postquam reversi sunt de Babylone, factum esse docere non poterunt. Neque enim Babylonii servierunt eis, qui eos prius ceperant; nec victis Babylonii, domus eorum possederunt; neque habuerunt eos in servos et ancillas. Restat igitur ut juxta fabulas suas de imperio hoc putent futurum esse Romano : quibus superatis in ultimo tempore, servituri sint eis gentes, quibus ante servierunt. Quod si sequentes litteram, spe se falsa decipiant, quis eis concedet, ut Roma vocetur Babylon, et Nabuchodonosor rex Romani imperii?

(Vers. 5, 6.) *Quomodo cessavit exactor, quievit tributum? Contrivit Dominus baculum impiorum : virgam dominantium, cadentem populos in indignatione, plaga insanabili, subicientem in furore gentes, persequentem crudeliter*. In Petri Epistola legimus : *Tempus est, ut incipiat judicium a domo Dei* (I Petr. iv, 17). Et in Ezechiel tortoribus dicitur : *A sanctis meis incipite* (Ezech. ix, 6). Pro diversitate quippe peccati, judicii ordo disponitur : ut qui minus deliquerint, ante purgentur. Novissimus autem inimicus destruitur mors. Ergo cum Israel de servitute dura fuerit liberatus, sumet parabolam contra regem Babylonis, quam debemus intelligere ut parabolam. Si enim contra Nabuchodonosor sermo est, et simplex historię expositio, quomodo parabola dicitur, quæ nulli alieri παραβάται, id est, comparatur. Miratur ergo

A Israel quomodo cessaverit exactor, qui exigere consueverat usque ad novissimum quadrantem. Exigere autem consuetus non alios nisi debitores, qui dicunt in Oratione Dominica : *Dimitte nobis debita nostra sicut et nos dimittimus debitoribus nostris* (Matth. vi, 12). Huic exactori debitores traduntur a iudice, qui eos mittit in carcerem et exigit usque ad percatum minimum. Denique et **249** Paulus apostolus a Corinthiis fornicantem, qui uxorem patris acceperat, necnon Phrygelium et Hermogenem tradidit exactori (I Cor. v; II Tim. i). Et de his exactoribus etiam supra dicitur : *Populus meus exactores vestri deprædantur vos; et qui repetunt, dominator vestri*. Pro tributo. Aquila sumem interpretatus est. Sublato enim a nobis sponso, famem patimur verbi Dei, et jugiter a corpore Domini jejuiamus. Idcircoque virga et baculus impiorum, pro quo septuaginta jugum interpretati sunt, percutit nos, sive opprimit; quia nolumus sustinere jugum levissimum, jugum Salvatoris. Hoc autem baculo et hac virga, insanabili gentes furore cadebat, et lugientes persequabatur crudeliter : non emendare volens traditos, sed occidere.

(Vers. 7 seqq.) *Conquievit et siluit omnis terra : gravata est, et exsultavit : abietes quoque lætatae sunt super te, et cedri Libani*. Ex quo dormisti, non ascendet qui succidat nos : infernus subter conturbatus est : in occursum adventus tui suscitavit tibi gigantes. Omnes principes terræ surrexerunt de solis suis; omnes principes nationum, universi respondebunt, et dicunt tibi : *Et tu vulneratus es sicut nos, nostri similis effectus es? Detracta est ad inferos superbia tua, concidit cadaver tuum; subter te sternetur tineæ, putredinem tuum erunt vermes*. Ad interitum regis impii, qui percutiebat plaga insanabili nationes, et persequabatur eas crudeliter, omnis terra conquievit, et siluit, quæ prius turbam, et seditionis plena erat, in tantum ut abietes, et cedri Libani lætarentur, de quibus in psalmis scriptum est : *Vineam de Ægypto transtulisti, eiecisti gentes, et plantasti eam. Operuit montes umbra ejus, et arbusta ejus cedros Dei* (Ps. lxxix, 9). Has cedros Dei, quia aliquando peccaverunt, tradidit Dominus supplicii conterendas. Unde in alio psalmo dicitur : *Conteret Dominus cedros Libani* (Ps. xxviii, 5). Abietes autem excelsi quique, et in Domini servitute sublimes debent accipi, quæ consona voce dixerunt : *Ex quo tu dormisti*. Nota quod et mortis mors, appellatur dormitio. *Non ascendet qui succidat nos*. Vicio enim forti, et direptis vasis ejus, etiam ceteri satellites corruerunt. Unde et Dominus loquitur in Evangelio (Matth. xxv, 41) : *Ite in ignem æternum, 250 qui præparatus est diabolo, et angelis ejus*. Quantos isti lignorum arborumque caesores suis securibus succiderunt, et fecere corruere? Infernus quoque conturbatus, sive versus in amaritudinem, in occursum adventus veri Nabuchodonosor, locus suppliciorum atque cruciatuum

* Martian., in Corinthio fornicantem, etc.

^b Nomen putredo, quod quidem, præposito sive verbo, quasi alia Hebraici verbi interpretatio

scribi abs Hieronymo potuit, hic ἀπλῶς positum, sensum fere turbat, neque in Hieronymiana ipsa versione ex Hebraicâ veritate habetur.

est, in quo videtur dives purpuratus: ^a ad quem descendit et Dominus, ut vinclos de carcere dimitteret. Possumus infernum occurrentem dicere et eum angelum qui inferis pœnis præpositus est, qui suscitavit omnes gigantes: pro quo alii Raphaim, alii Titans transtulerunt. Gigantes autem vocantur juxta Ethnicorum consuetudinem, qui eos terrigenas existimant, quos terra genuerit. Nos autem gigantes, juxta Græci sermonis etymologiam, eos appellare possumus, qui terrenis operibus servierunt. Denique sequitur: *Omnes principes terræ surrexerunt de solis suis*, in adventu quondam principis sui: ut quem prius honorabant pro potentia, postea mirarentur in pœnis, et dicebant: *Et tu vulneratus es sicut et nos: nostri similis effectus es*. Quæ verba hunc sensum habent: Putabamus eos pro imbecillitate nostra non potuisse resistere potentiae Dei, et te esse solum, qui in tua altitudine permaneres; sed ut rebus ostenditur, et tu vulneratus et captus es, nostrique similis effectus; ut quos in terra dignitas separavit, apud inferos pœna consociet. *Detracta est ad inferos superbia*, vel gloria tua, et concidit cadaver tuum, sive ut LXX transtulerunt, *multa letitia tua*, qua prius subjectis tibi gentibus lætabaris. *Subter te sternetur putredo, et operimentum tuum erunt vermes*. Hæc requies diaboli, iste lectus tentatoris, qui in tantum erectus est superbiæ, ut etiam Dominum auderet tentare dicens: *Hæc omnia tibi dabo, si proci dens adoraveris me* (Matth. iv, 9). Putredo et tineæ, et operimentum vermium, vel pœnæ intelliguntur æternæ, quas propria gignit conscientia, vel suppliciorum materia, quæ ex propriis peccatis nascitur. Sicut enim quamdiu cadaveris materia est, et aliquis humor in cadavere, vermes nascuntur ex putredine; sic ex ipsa materia peccatorum supplicia gignuntur. Unde et Apostolus Paulus interfecta morte, **251** ad quam per Osee sermo propheticus loquebatur: *Ero mors tua, o mors: ero morsus tuus inferne* (Osee xiii, 14), loquitur ad eam: *Ubi est mors contentio tua? ubi est mors stimulus tuus* (I Cor. xv, 55)? Illa enim mortua, non est qui succidat nos: nequaquam enim erit peccatum quod succidendum sit, quia stimulus mortis peccatum sit.

(Vers. 12.) *Quomodo cecidisti de cælo, Lucifer, qui mane oriebaris? corruisti in terram, qui vulnerabas gentes? LXX: Quomodo cecidit de cælo Lucifer, qui mane oriebatur? contritus est in terram qui mittebat ad omnes gentes*. Pro Lucifero qui Hebraice dicitur ELIL (עליל), Aquila transtulit ululantem auroræ filium. Vere enim ululare debuit et ejulare, qui propter superbiæ suam de cælo in terram præcipitatus est, atque contritus. Unde et Salvator ad discipulos loquitur: *Videbam Satanam quasi fulgur de cælo cadentem* (Luc. x, 18). Non modo video, sed prius videbam quando corruit. Et si ille propter superbiæ de tanta magnitudine cecidit, vos quoque non

debetis gloriari, quia vobis demonia subiecta sunt: sed quia nomina vestra scripta sunt in cælo; ut unde ille cecidit per superbiæ, vos ascendatis per humilitatem. Iste est princeps sæculi, qui inter stellas cæteras mane oriebatur, et suo vitio de Lucifero Vesper effectus est, et non oriens, sed occidens: qui vulnerabat gentes, sive qui mittebat ad gentes satellites suos, ut omnes sua fraude deciperet. Isti sunt falsi Apostoli, operarii mendaces, qui transfigurantur in Apostolos Christi, qui bono semini lolium superseminant, dormientibus Ecclesiarum magistris, et nolentibus aut nequentibus eorum malitiæ resistere. Jacob autem, et Israel cuius misertus est, et quem elegit Dominus, hæc adhuc loquitur ad diabolum, sive ut LXX volunt, de diabolo, id est, non ad secundam personam, sed ad tertiam.

(Vers. 13, 14.) *Qui dicebas in corde tuo: in cælum ascendam, super sidera Dei exaltabo solium meum: sedeo in monte testamenti in lateribus Aquilonis: ascendam super altitudinem nubium, ero similis Altissimo*. Vel antequam de cælo corrueret, ista dicebat, vel postea quam de cælo corruit. Si adhuc in cælo positus, quomodo dicit, *ascendam in cælum* (Ps. cxiii, 16)? Sed quia legimus: *Cælum cæli Domino*, cum esset in cælo, id est, in firmamento, in cælum ubi solium Domini est, cupiebat ascendere, non humilitate, sed superbiæ. **252** Sin autem postquam de cælo corruit, loquitur ista verba, arrogantiam debemus intelligere, quod nec præcipitatus quiescat, sed adhuc sibi grandia repromittat, non ut inter astra, sed super astra Dei sit. Cumque Dominus loquatur ad Apostolos: *Sufficit discipulo, ut sit quasi magister, et sermo sicut Dominus suus* (Matth. x, 25), et dicat ad Patrem: *Pater sancte, da, ut sicut ego et tu unum sumus, ita et isti in nobis unum sint* (Joan. xvii, 11): iste in tantum sibi arrogat, ut super stellas cæli, quæ non corruerunt, solium suum positum esse se jactet. Quodque infert: *Sedebo in monte testamenti in lateribus Aquilonis*; pro quo LXX transtulerunt, *in monte sublimi, super montes excellos, qui sunt ad Aquilonem*, ad illud referamus, quod in Jeremia dicitur: *Ab Aquilone exardescunt mala super omnes habitatores terræ* (Jer. i, 14). Et quod olla succensa a facie Aquilonis accenditur. Is est Aquilo ventus durissimus, a quo suos vult Dominus liberos captivos, et reducere in civitatem sanctam dicens: *Dicam Aquiloni, adduc: et Africo, noli prohibere, adduc filios meos de terra longinqua* (Inf. xliii, 6). Illud autem quod huic potest esse contrarium, *montes Sion, latera Aquilonis, civitas regis magni*, facile solvitur. Illi enim qui quondam erant in lateribus Aquilonis durissimi, postea per penitentiam in civitate Dei esse cœperunt. Semper istiusmodi Lucifer querit ascendere super eos qui habent imaginem cælestis, et qui fulgent in Ecclesia sicut astra Dei: et sedere in monte pacti sive testamenti, id est, in Ec-

^a Ad quem descendit, etc. Respicit locum Zachariæ prophete cap. ix, 11: *Tu quoque in sanguine Testamenti tui emisisti vinclos tuos de lacu in quo non est aqua*. Respicere potuit et locum I Epistolæ B. Petri, cap. iii, 19: *In quo et his qui in carcere erant, spiritibus veniens prædicavit*, etc. MARTIAN.

eclesia, quae in sublimibus collocata est, et de lateribus quondam Aquilonis habitatores possidet. Qui in tantum oblitus sui est, ut velit super nubes accendere, quibus mandavit Dominus, ne plueret super Israel imbrem, et ad quas pervenit veritas Domini, cui loquitur et Abdias: *Si exaltatus fueris ut aquila, et inter sidera caeli posueris nidum tuum, inde te detrahā, dicit Dominus* (Abdias, iv). Infelix Judas, qui quasi nubes cum aliis Apostolis intebatur, ut plueret super Israel imbrem, et quasi stella inter ceteras stellae erat, quibus Dominus loquebatur: *Luceat lumen vestrum coram hominibus* (Matth. v, 16), vitio suo suscepit ascensorem diabolum, qui ut superbiae verba compleret, etiam hoc ausus est dicere: *Ero similis Altissimo*, ut quomodo Christus habet Prophetas et Apostolos suos, sic et ego habeam **253** B pseudoapostolos. Haec autem omnia referenda sunt ad haereticos, qui cum deorsum sint, cum principe suo excelsos se esse jactant.

(Vers. 15.) *Verumtamen ad infernum detraheris in profundum lacu.* LXX: *Nunc autem in infernum descendes, et ad fundamenta terrae.* Non ad infernum sponte descendes [At. descendens], hoc enim Domini Salvatoris est, ut vincitos de inferis liberet, sed ad infernum detraheris invitus, ut qui per virtutes poteras ad excelsa conscendere, per vitia detraharis ad poenas. Sancti pennas habent aquilae, et pennas columbarum, et possunt dicere: *Volabo, et requiescam* (Psalm. lvi). Impii autem et Aegyptiorum similes, demersi sunt quasi plumbum in aquis vehementissimis, et demersi sunt in profundum sicut lapis (Exod. xv). Unde et iniquitas, sive ut melius habetur in Hebraeo, impietas super talentum plumbi sedere conspicitur (Zach. v). Ergo illud quod alibi legimus: *Omnia qui se exaltant, humiliabitur* (Luc. xvi, 14), etiam rex confusionis passus est, ut detraheretur in fundamenta terrae, sive ut verius in Hebraeo habetur, in profundum lacu. De fundamentis terrae in Deuteronomio scribitur: *Ignis succensus est in furore meo, ardebit usque ad infernum novissimum. Devorabit terram, et fundamenta ejus* (Deut. xxxii, 22), eos videlicet qui terreni sunt. De lacu quoque, quod per eum profunda significantur inferni, illa sunt testimonia: *Assimilatus sum cum descendentibus in lacum.* Et: *Posuerunt me in lacum novissimum* (Ps. lxxxviii, 5, 7). Sicut enim lacus aquas ad se descendentes, ita D infernus animas suscipit: ad quem lacum descendit Baanias tempore nivis et frigoris, et interfecit in eo honem (II Reg. xxiii, et I Par. xi). Unde et haeretici relinquunt fontem aquae viventis Dominum, et fodiunt sibi lacus contritos qui aquam non valeant continere. De his lacis, qui fervorem non habent Spiritus sancti; nec Jeremiae prophetae similes sunt, qui juxta Septuaginta interpretes loquebatur: *Inveni aquam calidam in deserto* (Jerem. ii); sed refrigerante charitate, calorem Sancti Spiritus perdidit: ille est lacus, de quo idem Jeremias loquitur: *Sicut refrigerat lacus aquam, sic refrigerat malitia habentes se* (Jerem. vi, 7). Qui utinam, juxta Apoca-

lypsim Joannis, aut calidi essent, aut frigidi (Apoc. iii), id est, aut crederent, aut omnino non crederent, ne per teporem, et simulationem fidei a Domino reciderentur!

(Vers. 16, 17.) *Qui te viderint, ad te inclinabuntur,*

254 *teque prospicient.* Numquid iste est vir qui conturbavit terram? qui concussit regna? qui posuit orbem desertum, et urbes ejus destruxit, et vineis ejus non aperuit carcerem? Sive ut Septuaginta transtulerunt: *eos qui ducebantur non solvit?* Qui viderint Nabuchodonosor regem Babylonium, non oculorum, sed cordis intuitu, de caelo ad inferos corruisse, inclinabuntur humilitate, quae contraria est superbiae, et illum prospicient ista dicentes: *Nonne iste est vir, sive homo, qui conturbavit, vel concitavit terram?* Et est sensus: Qui dixerat: *Ero similis Altissimo*, et se jactabat Deum, homo esse convincitur, de quo in nono psalmo qui proprie contra diabolum est, dicitur: *Exsurge, Domine, non confortetur homo* (Ps. ix, 1). Et in Evangelio: *Inimicus homo superseminavit zizania* (Matth. xiii, 25). Unde ad eum, et socios ejus dictum legimus: *Ego dixi, dii estis, et filii excelsi omnes. Vos autem sicut homines moriemini, et sicut unus de principibus cadetis* (Psalm. lxxxii, 6). Et ad eundem sub figura principis Tyri dicitur: *Pro eo quod exaltatum est cor tuum, et dixisti: Deus ego sum, habitatione Dei habitavi in corde maris: tu autem es homo, et non Deus, et dedisti cor tuum sicut cor Dei* (Ezech. xxviii, 2). Iste vir, et iste homo conturbavit universam terram, eos videlicet qui audiunt cum Adam: *Terra es, et in terram ibis* (Gen. iii, 19), et concussit regna sive reges, quorum cor in manu Domini est (Prov. xxi). Concussit, inquit, non subvertit. Unde et unus de his qui concussi fuerant, et tamen non ruerat, loquebatur: *Mei autem pene moti sunt pedes* (Psalm. lxxii, 2). Et Apostolus loquitur ad credentes, ut arripiant armaturam Dei, et stent contra insidias diaboli (Ephes. vi). Domus autem quae supra petram fundata est, nulla tempestate concutitur (Matth. vii). Sequitur: *Qui posuit orbem terrarum desertum, sive ut juxta Hebraicum, praefer LXX, omnes alii transtulerunt, quasi desertum.* Vitius enim atque peccatis orbem qui Hebraice dicitur THEBEL (תֵּבֵל) fecit esse desertum, ut nullam haberet virtutem, vel eisdem subjaceret vitiiis, quibus gentium plena est solitudo. Urbes quoque ejusdem destruxit orbis, ut de Ecclesiis Christi faceret synagogas diaboli, et munditiam verae fidei haereticae sorae pollueret. Sed et vineis ejus, id est, orbis, non aperuit carcerem. Nos omnes vincti eramus, et clausi tenebamur in carcere, quibus vinctis dixit Salvator, *exite*, et his qui **255** erant in tenebris, *revelamini.* Dominum enim solvit compeditos. Qui liberati ab eo, gratias referunt dicentes: *Tu dissolvisti vincula mea* (Ps. cxv, 17; Jer. ii, Prov. v). Funibus enim peccatorum suorum unusquisque constringitur: quos funes atque vincula solvere possunt et Apostoli, imitantes magistrum suum qui eis dixerat: *Quaecumque solveritis super terram, erunt soluta et in caelo* (Matth.

xviii). Solvunt autem eos Apostoli sermone Dei, et testimonio Scripturarum, et exhortatione virtutum.

(Vers. 18, 19.) *Omnes reges gentium* ^a *universi dormierunt in gloria, unusquisque in domo sua. Tu autem projectus es de sepulcro tuo sicut sanies: pollutus, involutus cum interfectis, et confossus gladio, qui descendunt ad lapides laci.* LXX: *Omnes reges gentium dormierunt in honore, homo in domo sua. Tu autem projicies in montibus sicut* ^b *obortivum, abominabilis, et involutus cum interfectis gladio descendentes ad fundamenta terræ. Reges gentium quibus Deus secundum Canticum Deuteronomii gentes crediderat gubernandas (Deut. xxxii), qui concussi sunt a Nabuchodonosor, et tamen non subversi, quorum* ^c *neququam regnat peccatum; sed quia cor eorum in manu Dei erat, minime corruerunt. Etenim Salvator, quomodo Deus deorum appe latur, sic Dominus dominantium, et rex regum. Isti igitur reges universi requieverunt in gloria sua, unusquisque in domo sua. Diversæ quippe apud Patrem sunt mansiones (Joan. xiv): et pro varietate virtutum, habitationum differentiarum. Porro Nabuchodonosor projectus est de sepulcro suo, nec in morte a cruciatibus conquievit. Projectus est autem quasi sanies, quæ Hebraice dicitur NESER (נֶסֶר), quam Aquila ἰχθυόσα interpretatus est, tabem [At. tabum] videlicet et pedorem, quem Symmachus ἄπορρον, id est, abortivum, LXX mortuum, Theodotio germen: quamquam hoc ipsum verbum supra (Cap. xi, 1) ubi de Christo legimus: Egre dietur virga de radice Jesse, et flos de radice ejus ascendet, LXX florem, Theodotio germen, Aquila ἰχθυόσα, id est, ^d *virgultum, interpretati sunt. Proprie autem Vesper dicitur virgultum, quod ad radices arborum nascitur, et ab agricolis avulsam quasi inutile prajicitur, unde et nos stirpem inutilem transtulimus. Igitur Nabuchodonosor quasi stirps inutilis incendio præparatus, vel sicut* **256** *sanies polluta, et involutus his qui ab eo interfecti sunt gladio, et descenderunt usque ad fundamenta laci, detrahatur in profundum, et ne cum his quidem habebit consortium sepulture quos interfecit. Alterius enim pænæ est auctor delicti, et alterius qui ab auctore compulsus est. Iste est gladius quo vulnerati sunt plurimi, et interfecti, de quo in septimo psalmo legimus: Nisi conversi fueritis, gladium suum vibrabit, arcum suum tetendit, et paravit eum. Et in ipso paravit vasa mortis: sagittas suas ardentibus effecit (Psal. vii, 13, 14), his videlicet, qui in suum cor ignita diaboli jacula susceperunt. Porro juxta LXX, cadaver Nabuchodonosor cum plurimis interfectis pollutum atque confossum jacebit in superbiæ montibus, et deducitur ad inferos. Fundamenta autem laci, pro lapidibus laci, interpre-**

latus est Symmachus, ut aliis verbis profundum, et tartarum significaret inferni.

(Vers. 20.) *Quasi cadaver putridum non habebis consortium neque cum eis in sepultura. Tu enim terram tuam disperdidisti, populum tuum interfecisti.* LXX: *Quomodo vestimentum commixtum sanguine non erit mundum, sic nec tu eris mundus, quia terram meam perdidisti, et populum meum interfecisti. Quia multum inter se Hebraicum distat, et LXX edito, separatim de singulis disseramus. Sicut cada et putridum, sive ut Aquila transtulit, conculcatum, non habebis consortium sepulture, nec cum hiis quidem quos interfecisti. Tu enim magister es, illi fuere discipuli: et cui plus creditum est, plus exigitur ab eo. Tu enim terram tuam disperdidisti, populum tuum occidisti, eos videlicet qui tibi crediti sunt gubernandi. Unde ad Salvatorem audent dicere: Hæc omnia mihi tradita sunt, et dubo tibi ea, si procidens adoraveris me (Matth. iv, 9). Cadaver autem diaboli putridum, ob magnitudinem peccatorum dubitare non poterit, qui legerit peccatum esse fetidissimum, ipso peccatore dicente: Computruerunt et corruptæ sunt cicatrices meæ a facie insipientiæ meæ (Psal. xxxvii, 6). E contrario virtus boni odoris est: unde et spiritualium fratrum dilectio comparatur unguento, quod descendit super barbam, barbam Aaron, et super oram vestimenti ejus (Psal. cxxxii). Et ad sponsam sponsus loquitur: **257** *Odor tuus suavis, et facies tua speciosa (Cant. ii, 14). Quomodo autem cadaver diaboli spiritualiter conculcetur, illud Apostoli docet nos: Deus conteret Satanam sub pedibus vestris velociter (Rom. xvi, 20). Et Domini verba dicentis: Quasi lutum platearum delebo eos (Psal. xvi, 45). Iste quia terram sibi creditam perdidit, et commissum sibi populum trucidavit, nequaquam eos vivos re-evans Deo, sed socios suæ præparans sepulture: propterea non erit, nec vocabitur in æternum semen pessimorum. Porro juxta LXX hunc habet sensum: o Lucifer qui mane oriebaris, qui quando habebas opera virtutis et luminis, vestimentum eras Dei, et de te dici poterat: Amictus lumine sicut vestimento (Psal. ciii, 2): qui multos interfecisti gladio, qui descenderunt ad infernum, et eorum pollutus es sanguine, nequaquam vocaberis vestimentum Dei, sed vestimentum cruore permixtum, non maculatum atque pollutum, ut aliquid mundi habere videaris, sed totum sanguine cruentatum. Et hoc notandum quod ad diabolum dicatur: sicut vestimentum commixtum sanguine non erit mundum, sic et tu non eris mundus. Ubi sunt ergo qui dant diabolo poenitentiam, et dicunt illum posse mundari? Nec statim latemus hæresim, quæ diversas asserit esse naturas: et aliam esse quæ nunquam recipiat sanitatem. Non enim hoc vestimentum per se immundum est, et ita a Deo**

^a In Vatic. hic et apud LXX cum præpositio omittitur.

^b Ex Græco ὡς νεκρὸς ἐδδολογµένος, non autem Hieronymian. Mss. Victorius rescribit, ut mortuus abominabilis.

^c Atque hic idem ad textum Epist. ad Roman., quem et eodem loco noster allucit, mavult reponere quod unum in corpore nequaquam regnat peccatum.

^d Vatic., id est, virgultum; sicque rectè commode ἰχθυόσα potest.

conditum, quo olim Deus vestiebatur; sed quia commixtum ex sanguine, et totum se polluit suo vitio, et malis accedentibus, non erit mundum. Et propterea non erit mundum, quia terram Domini perdidit, populum ejus interfecit, terram Judææ et [Fort. id est] terram confessionis et sanctos quosque perdens atque interficiens: et ideo non manebit in perpetuum. Unde et in Evangelio dicitur: *Ite in ignem æternum, qui præparatus est diabolo et angelis ejus* (Matth. xxv, 41). Quomodo autem sanctus vestimentum Dei est, et vestimentum novum, et vestitur tunica salutis atque lætitiæ, dicens: *Exsultet anima mea in Domino: induit enim me vestimento salutis, et tunica lætitiæ circumdedit me* (Isa. lxi, 10): sic e contrario peccator, qui portat imaginem veteris hominis atque terrent, meriti **258** audire: *Ecce omnes vos quasi vestimentum veterascimini, et tunica devorabit vos* (Ia. l, 9). Qui autem profecerit in scelere, et vetustatem noluerit emundare novitate, nequaquam veteri vestimento, sed panno menstruatae mulieris comparabitur dicens: *Erravimus, et facti sumus immundi omnes nos, sicut pannus menstruatae universa justitia nostra*.

(Vers. 21, 22.) *Semen pessimorum, præparate filios vestros occisioni^a iniquitatum patrum suorum: non consurgunt nec hæreditabunt terram, neque implebunt faciem orbis civitatum. Et consurgam super eos, dicit Dominus exercituum: et perdam Babylonis nomen et reliquias, et germen, et progeniem, ait Dominus exercituum. LXX: Semen pessimum, præpara filios tuos occisioni peccati patris tui: ut non consurgant et possideant terram, et implant terram civitatum. Et insurgam eis, dicit Dominus Sabaoth: et disperdam nomen eorum et reliquias et semen. Pro semine pessimo, quod LXX transuleunt, in Hebraico scriptum est זרע מנין (זרע מנין), quod cæteri semen pessimorum interpretati sunt. Non quod ipsum semen per se ipsum malum sit: Deus enim omnia fecit bona (Genes. 1); sed ab his, qui sua voluntate sunt pessimi, semen ortum sit malum, quod voluntate sit, non natura: Unde et in Daniele legimus: *Semen Chanaan et non Juda* (Dan. xiii, 56). Et de bonis filiis dicitur ab Apostolo: *In Christo Jesu per Evangelium ego vos genui* (I Cor. iv, 15). Et in Evangelio: *Quotquot ex me receperunt, dedit eis potestatem ut filii Dei fierent* (Joan. i, 12). Omnis enim qui facit peccatum, de diabolo est. Huic igitur præcipitur semini, ut filios suos, omnes scilicet cogitationes pessimas, et opera mala, præparet occisioni, quæ ex impiis nata sunt patribus, non dubium quin contrarias significet fortitudines. Qui pessimi filii ideo trucidantur in iniquitatibus patrum suorum, ne ultra consurgant et possideant terram, quæ a sanctis possidenda est et implenda, ut civitates in ea Domini construatur. Et quia non est hominum perfecta victoria: *Nisi enim Dominus custodierit civitatem, in vanum vigila-**

Abunt qui custodiunt eam (Psal. cxxvi, 2): ideo Dominus ipse consurgit adversus filios pessimorum, et disperdet de confusione nomen eorum et reliquias, et omne germen et progeniem. **259** ne ultra pullulent in urbibus Domini. Legimus in Evangelio (Joan. viii), quod diabolus ab initio mendax sit et pater ejus, id est, mendacii, quod multi non intelligentes, patrem diaboli volunt esse draconem, qui regnet in mari, quem Hebræi appellant *Leviathan*. Et hoc putant loco convenire presenti juxta LXX interpretes, qui dixerunt: *pro peccatis patris tui: cum perspicue in Hebræo, ABOOTHAM (אבוותא) [Al. OBOOTHUM] non patris tui, sed patrum suorum significet.*

(Vers. 25.) *Et ponam eam in possessionem hericii, et in paludes aquarum: scopabo eam in scopas terens, dicit Dominus exercituum. LXX: Et ponam Babyloniam desertam, dicit Dominus, ita ut habitent in ea hericii, et erit in nihili. Et ponam eam sicut voraginem, in perditionem. Cum perdidit Dominus exercituum nomen Babylonis, et reliquias, et germen, et universam progeniem, non erit ejus perditione contentus, nisi dederit eam possessionem hericii, et paludes aquarum, et scopaverit eam^b non leviter, et fortuito: sed terens ut nihil in ea antiquarum ordium re-ideat. In Actibus Apostolorum scribitur (Act. x et xi), in vase illo luteo, quod quatuor demissum principiis pendebat e cælo, omnia genera quadrupedum, et reptilium, et volatilium contineri, quod postea Apostolus disserens, Deus, inquit, ostendit mihi nullum hominem immundum dicere. Mores ergo hominum in diversis animantibus monstrabantur, sicut Pharisei et Sadducei propter nequitiam appellantur gemina viperarum, et propter delos Herodes vulpes dicitur (Luc. iii et xiii); et luxuriosi pronique ad voluptatem, equi appellantur, insipientes in semina (Jerem. v): Et, nolite fieri sicut equus et mulus, in quibus non est intelligentia (Psal. xxxiv). E contrario innocentes, columbæ vocantur et oves. Igitur juxta doctrinam Domini Salvatoris, qui curas istius sæculi et seductionem divitiarum spinas appellavit, hericius mihi videtur, qui juxta Apostolum, gaudet in incerto divitiarum (I Tim. vi), et armatum se non armatura Dei, sed spinis atque peccatis hujus mundi esse confidit, cui rectissime dicitur illud Evangelicum: *Stulte, hac nocte auferetur anima tua a te, quæ autem parasti cujus erunt* (Luc. xii, 20)? Tales habitatores habet **260** Babylon deserta virtutibus, ubi non est ager irriguus, qui afferat fructus diversorum seminum, sed paludes infertiles, et limosæ ac lutosæ, in quibus cæno gaudemia reptant animalia. Quamobrem clementissimus Dominus scopavit eam vehementissimè terens, et quasi quodam verriculo [Al. everriculo] ad purum usque mundavit, ut Babylonia semina pereant, et a solis habitentur hericii. Quando viderimus aliquem divitiarum immersum luto, et ut LXX interpretati*

^a Cum Vulgato Interprete Vatic., in iniquitate, et penes LXX, peccatis pro peccati: quemadmodum et

in subnexa expositione constanter præfert.

^b Addit Vatic. scopas.

sunt, *barathro*, hoc est profunda voragine, et quasi cœnosa palude circumdari, non dubitemus eum appellare hericum, habitatorem desertæ Babylonis.

(Vers. 24, 25.) *Juravit Dominus exercituum dicens, si non ut putavi ita erit, et quomodo mente tractavi sic eveniet, ut conteram Assyrium in terra mea, et in montibus meis conculcem eum. Et auferetur ab eis jugum ejus, et onus illius ab humero eorum tolletur.* Postquam hericus habitaverit in deserta Babylone, et pro agris irriguis ac fertilibus paludes cuncta operuerint: ita ut nihil pristini seminis et abundantie in Babylone residet, juramentum Domini complebitur, et eveniet quod mente tractavi, ut conteratur Assyrius in terra ejus, et in montibus illius conculcetur. Hostis quippe temerarius, non solum terram Dei et humilia quæque occupare festinat, sed etiam eos, qui in Dei servitute virtutibus profecerunt, ita ut montibus comparentur, et dicatur de eis: *Fundamenta ejus in montibus sanctis* (Ps. lxxxvi, 4). Et nota proprietatem. In terra conteritur: in montibus Dei ab ipso Domino conculcatur. Cum enim omnes inimici positi fuerint sub pedibus Christi, ita ut novissima destruat mors, tunc auferetur a sanctis gravissimum jugum Assyrii, quo eos ante depresserat, et onus, sive ut LXX transtulerunt *χῶδος*, id est, *gloria*, ab humero eorum tolletur, ut sublato jugo Assyriorum videant requiem, quia bona est, et terram, quia uberrima est, et supponent cervices suas jugo Christi ad laborandum, et fiant viri agricola. Unde et *Issachar* qui interpretatur *est merces*, ex virtutibus nomen accepit. Et in Propheta legimus: *Est merces his qui serviunt Domino* (Jerem. xxxi, 46); et in alio loco: *Ecce Dominus, et merces ejus* 261 *cum eo* (Isai. xl, 40), qui reddet unicuique secundum opus suum. Quod autem conterantur et conculcentur Assyrii, id est, contrarie fortitudinis, et illud Evangelicum docet: *Ecce dedi vobis potestatem calcandi super serpentes, et scorpiones, et super omnem vim inimici* (Luc. x, 19). Et Apostoli verba testantur: *Deus conteret Satanam sub pedibus vestris velociter* (Rom. xvi, 20).

(Vers. 26, 27.) *Hoc consilium quod cogitavit super omnem terram, et hæc manus extenta super universas gentes. Dominus enim exercituum decrevit, et quis poterit infirmare? Et manus ejus extenta, et quis avertet eam?* Pro omni terra LXX universum orbem interpretati sunt in fine oneris vel visionis contra Babylonem. Quod latebat aperitur, Deum cogitasse consilium super omnem terram, id est, orbem terrarum, et non contra terram tantum Chaldaeorum et regem Assyrium atque Chaldaum: et extentam sive elevatam manum ejus super omnes gentes, et non super unam gentem Babyloniam. Ex quo ostenditur, cuncta que dicta sunt non ad unam provinciam specialiter, sed contra orbem terrarum generaliter pertinere. Quodque dicitur: *Quis poterit infirmare, et quis avertet eam?* non pro difficili debemus accipere, sicut illud legitur: *Quis sapiens et intelliget hæc* (Ps. cvi, 43)? Et: *Quis, putas, est fidelis et prudens dispensator* (Luc.

xii, 52)? et cætera his similia: sed pro impossibili. Nullus enim poterit Domini infirmare consilium, et manum ejus extentam sive sublimem, ne percutiat, avertere.

(Vers. 28, seqq.) *In anno quo mortuus est rex Achaz, factum est onus istud. Ne lateris, Philisthæa omnis tu, quoniam comminuta est virga percussoris tui. De radice enim colubri egredietur regulus, et semen ejus absorbens volucres. Et pascentur primogeniti pauperum, et pauperes fiducialiter requiescent, et interire faciam fame radicem tuam, et reliquias tuas interficiam.* LXX: *Anno quo mortuus est rex Achaz factum est verbum istud: Ne latemini, alienigenæ omnes, contritum est enim jugum ejus qui percutiebat vos. Siquidem ex semine serpentis egredietur genimina aspidum, et ex geniminibus eorum egredientur serpentes pennati. et pascentur pauperes per eum, et pauperes homines in pace requiescent. Interficiet autem in fame semen tuum, et reliquias tuas occidet.* Mortuo Achaz, qui interpretatur *κατασχεσις*, id est, *obtentio*, 262 *sive possessio*, quem regem impiissimum legimus, sit pondus istud super Philistiim, sive verbum. Vivente enim illo, ei regnante in peccatoribus, nec pondus contra alienigenas, nec sermo Dei fieri poterat ad Prophetam. Quod quidem et supra dixisse me memini, quando Ozia mortuo, vidit Isaias Dominum sedentem super thronum excelsum et elevatum. Et in Exodo legimus (Exod. xxii), quod postquam mortuus est rex Ægypti, ingemuerint filii Israel ab operibus suis, et exclamaverint, et ascenderit clamor eorum ab operibus, et exaudierit Dominus gemitus eorum. Nisi enim esset mysticum quod dicebatur, illo magis regnante clamare debuerant, quando luto et lateribus deserviebant. Præcipitur ergo Philistiim, quos nunc Palestini vocant, et semper a LXX ἀλλόφυλοι, id est, *alienigenæ* transferantur; et dicitur eis ne gaudeant neque latentur, quoniam contriverint virgam, vel jugum percussoris sui (Hebr. xii, 6). *Quem enim diligit Dominus corripit, et castigat omnem filium quem recipit.* Et quasi filios nos erudit Deus, quando visitat in virga iniquitates nostras, et in flagellis peccata nostra, ut misericordiam non auferat a nobis (Ps. lxxxviii). Hæc est virga de qua in alio Psalmo scribitur: *Virga tua et baculus tuus ipsa me consolata sunt* (Ps. xxi, 4). Hæc est virga, et hoc jugum quod cervicibus omnium vult Salvator imponere, ut depositio jugo Nabuchodonosor, portent jugum Christi. Quod si quis attigerit atque contriverit, statim de semine sive radice serpentis, qui est coluber toruosus, egredientur regulus et aspidēs, et de aspidibus exhibent serpentes volantes, sive qui absorbent volucres. Abjecto autem jugo Dei, et contrita Domini disciplina, primum in cogitationibus nostris semen colubri radicitus, secundo de semine pessimo nascitur regulus, qui rex serpentium est, et afflatu suo atque conspectu homines occidere dicitur: sive genimina aspidum, de quibus in Psalmo dicitur: *Venenum aspidum sub labiis eorum* (Ps. xxi, 3; et cxxxix, 4), quæ peccata sunt varia, et de cogitatio-

dum pessimo thesauro in mala opera prorumpunt. A Cumque regnaverint in hominibus alienigenis, qui a Deo alieni sunt, statim egrediuntur serpentes pennati; ut non sufficiat eis cogitare, et fecisse quae mali sunt, nisi patrociniū quoque malorum operum quasierint, et diversas fluxerint haereseis. **263** Ego puto serpentes esse pennatos, qui se exaltant et elevant contra scientiam Dei, et ponunt in cælum os suum: vel qui absorbent volucres, hoc est, qui venenato ore singulos quasque volare cupientes, et ad excelsa consurgere, suis faucibus devorant. Et hoc interim de malis. Cæterum qui non contriverunt virgam et jugum percussoris sui, sed cervicem suam Domino subjecerunt, et sunt pauperes spiritu, pascentur, et dicent: *Dominus pascit me, et nihil mihi deerit* (Ps. cxiii, 1). Et a Domino audient: *a In pascuis uberrimis pascam eos* (Ezech. xxxiv; Joan. x); et ingredientur et egredientur, et pascua invenient. Et pascentur pauperes per eum, qui eos percutit, ut emendat: et in pace requiescent, ^b sive, pastore sollicito, ipsi agent fiducialiter, et cum Lazaro requiescent in sinu Abrahae (Luc. xvi). Qui autem contriverunt jugum et virgam percussoris sui, famem perpetuam sustinebunt; ut non alantur sermone Dei: sed omnes eorum reliquiae intereant, ne quid de malo semine germinetur.

(Vers. 51, 52.) *Ulula porta, clama civitas: prostrata est Philisthæa omnis. Ab Aquilone enim fumus venit: et non est qui effugiat agmen ejus. Et quid respondetur nuntiis gentis, quia Dominus fundavit Sion, et in ipso sperabunt pauperes populi ejus?* Pro nuntiis, id est, Angelis, quos solus Symmachus transtulit, omnes reges interpretati sunt, verbi ambiguitate decepti, quia præter unam litteram ALPH, quæ in Angelorum vocabulo addita est, eodem reges et Angeli apud Hebræos appellantur nomine, id est, MALACHE (Reges מלכִי, Angeli מלאכִי). In libro Hebraicorum Nominum reperi ^c *Philisthiim* interpretari cadentes poculo. Qui ergo inebriati sunt calice Babylonis, et biberint vinum in quo est luxuria; et inter cetera vitia propior ebrietatem regnum Dei juxta Apostolum non fuerint consecuti (Ephes. v), his præcipitur, ut porta eorum ululet, et clamet civitas. Portam, hæreticorum os arbitror, quo blasphemant: civitatem, animam, quæ malarum cogitationum thesaurus est. Hæc ululare debet et plangere, quia omnis prostrata est, in terramque dejecta, et nihil in ea sanæ intelligentiæ est Deique sapientiæ. Quare ululat porta? **264** quam ob causam clamat civitas? quia prostrata est omnis Philisthæa. Curque prostrata sit, sequens versus ostendit: *Ab Aquilone fumus venit, et non est qui effugiat agmen ejus. Fumus iste arden-*

tibus diaboli jaculis suscitatur, qui noxius est oculis, et contrarius luminis, et ab Aquilone oritur, a quo In Jeremia olla succenditur (Jerem. i, 14), et a quo exardescunt mala super omnes habitatores terræ, qui non possunt dicere: *Accolatum et peregrinus. sicut omnes patres mei* (Ps. cxviii, 19); sed in terra habitant. Unde et in Proverbiis legitur: *Aquilone ventus durus* (Prov. xv, 23; Eccli. xxi). Nominem autem ^d alio dexter vocatur, qui cum per se durus sit et sinister, et cervice durissima jugum Dei non recipere, vocatur dexter ab his qui ponunt dulce amarum, et amarum dulce; qui ponunt tenebras lucem, et lucem tenebras. Et nullus est, qui fumi hujus agmen effugiat; nemo enim absque peccato, nec si unius quidem diei fuerit vita ejus (Job. xxv). Cumque Philisthæa corruerit, et fumus ejus universa penetrarit, ita ut eum nullo possit effugere, quid dicetur Angelis, qui singulis præsent gentibus, admirantibus et scire cupientibus, cur sola Sion in specula et in sublimibus collocata amaritudinem fumi hujus evaserit? Quid igitur dicetur eis? Nempe hoc quod sequitur: *Quia Dominus fundaverit eam*, et ipse sit fundamentum ejus. Fundaverit autem eam super fundamentum prudentiæ, justitiæ, fortitudinis, et temperantiæ, sub quibus nominibus Christus intelligitur, de quo et Apostolus ait: *Fundamentum enim aliud nemo potest jacere, præter eum qui positus est Jesus Christus* (I Cor. iii, 11). Qui autem fatuus est, et stulta loquitur, et cor ejus vana intelligit, a diflicat domum suam super arenam, quæ non habet fundamentum. In hac ergo Sion, quæ fundata est a Domino, sperabunt pauperes sive mansueti, et humiles populi ejus, de quibus dicitur: *Beati milites, quoniam ipsi possidebunt terram* (Matth. v, 4); et qui audierunt Dominum loquentem: *Discite a me quia mansuetus sum, et humilis corde* (Matth. xii, 29). Qui ante gloriam humiliati sunt, et audierunt dicentem apostolum Petrum (I Petr. v, 6): *Humiliamini sub potenti manu Dei, ut vos exaltet* **265** in tempore visitationis. Pauperes autem ipsi sunt, de quibus supra legimus: *Pascentur primogeniti pauperum, et pauperes fiducialiter requiescent.*

(Cap. XV.—Vers. 1.) *Onus Moab. LXX. : Verbum contra Moabitidem.* Symmachus et Theodotio: *Assumptio Moab.* Quomodo circumcisio et carnalis est, et spiritualis et de spirituali ab Apostolo dicitur: *Nos enim sumus circumcisio, qui spiritu Dei servimus, et gloriamur in Domino, et non in carne confidimus* (Philipp. iii, 3); et rursum ad distinctionem spiritualis Israelis, dicitur de carnali: *Videte Israel secundum carnem* (Cor. x, 18); et, *Vos gentes in carne* (Ephes. ii, 11); sic Moab accipiendus est spiritua-

^a Vatie. in pascha uberi, qui deinde verbum egredientur præterivit.

^b Sive pastore, etc. In editis legimus, sine pastore sollicito, etc., quod non mihi sensum incongruentem efficere videtur.

MARTIAN.

^c Philisthiim, etc. Hoc loco potest conlulari calumniator Joannes Clericus, qui reprehendit in Hieronymo etymologiam nominis Philisthiim, quam sic

in libro Hebraicorum Nominum repperat ipse Hieronymus.

MARTIAN

^d Additum alio Vatie. ignorat, sicque est in Commentariis in Jeremiam cap. i: *Aquilone ventus durus, nomine autem dexter vocatur, ob his videlicet, qui ejus obtriguere frigore, et calorem fidei perdiderunt: quibus paria habet in ejusdem Jeremiam cap. xxxi.*

liter, qui interpretatur *de patre*,^a sive *aqua paterna*, de incestu, et ebrietate conceptus, quod quodammodo absente, immo ne-ciente patre, videtur esse generatus. In multis Scripturarum locis de Moab legimus, et maxime in Numerorum volumine, quando Balac rex Moabitarum ad maledicendum, Balaam invitavit hariolum, qui inter cetera etiam hoc contra Moab mysticum prophetavit: *Orietur stella ex Jacob, et consurget homo ex Israel, et percutiet principes Moab* (Num. xxiv, 17).

(Vers. 1.) *Quia nocte vastata est Ar, Moab conticuit; quia nocte vastatus est murus, Moab conticuit.* LXX: *Nocte perit Moabitibus, nocte enim perit murus Moabitidis.* Pro AR (72), quod solus Theodotio ita posuit, ut legitur in Hebræo, Aquila et Symmachus, urbem interpretati sunt, non considerantes, quod inter AIN et RES elementa Hebræica, JOD litteram non haberet, quæ si esset, recte civitas diceretur. Sapientia secularis, de qua Dominus loquitur per Prophetam: *Perdam sapientiam sapientium, et prudentiam prudentium reprobo* (Abdiæ 8; I Cor. 1, 19): quia auctorem sui sensum habet, qui ex conditione Dei generatur, videtur quidem de patre nasci, quod interpretatur *Moab*; sed quia adulter est, et adversarius populo Dei, de incestu, et spelunca ac nocte generatur. Unde in nocte perit, in errore scilicet sempiterno. Et Ægyptii in mari Rubro vigilia matutina, quæ nocturnum tempus ostendit, fluctibus obruti sunt (Exod. xiv). Et Lot, Sodomitis nocte perventibus, venit in Segor, et ortus est ei sol (Gen. xix). Quod intelligens beatus Apostolus scribit de sanctis atque perfectis (I Thess. v, 6, 7): *Non sumus noctis, neque tenebrarum, sed sumus filii diei. Qui enim dormiunt, nocte dormiunt, et qui inebriantur, nocte ebrii sunt.* Nos autem qui diei sumus, vigilemus induti lorica fidei et charitatis. Et quia noctem reliquerat, et filius diei esse jam cæperat, loquitur ad credentes: *Nox præcessit, dies autem appropinquavit, quasi in die cum honestate ambulamus, non in comensationibus et ebrietatibus, non in cubilibus et luxuria* (Rom. xiii, 12). Pereunte autem nocte Moabide, etiam murus ejus, qui dialectica arte constructus est, in eadem nocte vastatus est atque destructus, et æterna taciturnitate conticuit. Porro *Ar*, quod interpretatur *ἀντιδικος*, id est, *adversarius*, hoc ostendit, quod hæc sapientia, quæ adversaria Dei est, Ecclesiastico sermone contra se pugnante, superata sit.

(Vers. 2.) *Ascendit domus, et^b Dimon ad excelsa in planctum.* LXX: *Co-tristamini in robis, peribit enim Dimon, ubi ara est: illuc ascendetis ad plorandum.* Omnis domus adversæ sapientiæ, et *Dibon*, quæ interpretatur *fluxus eorum*, ascendit excelsa, in quibus superbierat: non ut hostias immolet, sed plangat in quibus ante peccaverat. Et revera men-

daecium instar fluminis transit, et præterfluit, et nunquam potest stabili mansione consistere. Sermo autem Dei, qui compactus est, stabilis est. Unde et manna, quod videtur quasi glacies super faciem terræ, non præterfluit, sed consistit. Porro juxta LXX, Moabite mœrere jubentur et plangere, non super aliis, hoc enim perfectiorum est super senectip-is, quia et Dibon eorum, id est, sermo compositus, qui fluebat more torrentis, periturus sit: in quo habebant quasi aram consecrationis suæ, et omnes divitias sæculares. Unde et in psalmo dicitur: *Divitiæ si affluant, nolite cor apponere.* Initium autem salutis est, sua intelligere et flere peccata.

(Vers. 3 seqq.) *Super Nabo et super Medaba Moab ululabit: in cunctis capitibus ejus calvitium, omnis barbaradetur.* Intrivis ejus accincti sunt sacco: et super tecta ejus et in plateis ejus omnis ululat [Vulg. ululatus]: descendet in fletum. Et clamabit Esebon et Eleale: usque ad Jasa audita est vox eorum: super hoc expediti Moab ululabunt: anima ejus ululabit sibi. Corneum ad Moab clamabit: vinctes ejus usque ad Segor vitulam coterantem: per ascensum enim Luith²⁶⁷ flens ascendet, et in via Oronaim clamorem contritionis levabunt: aquæ enim Nemrim desertæ erunt: quia aruit herba, deseci germen, viror omnis interit. Secundum magnitudinem operis, et visitatio eorum: ad torrentem salicum ducent eos: quoniam circumit clamor terminum Moab: usque ad Agallim ululatus ejus, et usque ad puerum Elim clamor ejus: quia aquæ Dimon repletæ sunt sanguine. Ponam enim super Dimon additamenta his qui fugerint de Moab leonem, et reliquis terræ. Quia omnis prophetia hujus pene unus est sensus, ne eam per partes proponendo lacera-rem, simul universam posui, et quid mihi secundum anagogen videatur in singulis, brevi sermone percurram. Nabo interpretatur sessio vel propheta: Medaba, de salu: Esebon cogitationes: Eleale, ascensio: Jasa, factum sive mandatum: Segor, parva: Luith, genæ: Oronaim, foramen mœroris: Nemrim, pardi sive prævaricatores: Agallim, vituli vel arena- rum tumuli: Elim, arietes sive fortes: Dimon, sufficiens mœror. Quia igitur omne dogma contrarium veritatis, quod absque inspiratione Dei de humano sensu in erroris tenebris nascitur, nocte vastatum est, et argumenta illius, quæ intelliguntur muri, Ecclesiastico sermone destructa sunt: ita ut æterno silentio conticuerint, in tantam ut universa eorum factio, ad poenitentiam et lacrymas verteretur, super Nabo, id est, prophetiam et sessionem, id est, magistros eorum, et super Medaba, ubi non sunt arbores fructuosæ, sed saltus infertilis, in quo habitant bestię, de quo in vicesimo octavo psalmo scriptum est: *Et revulabit condensa saltus: erit ululatus et planctus, et omnia de capitibus eorum eloquentiæ ornamenta tollentur: ita ut nudi maneant et defor-*

^a Sive aqua paterna. Lingua Ægyptiaca aqua dicitur mo; unde Moses quasi ex aqua salvus. Moab itaque aqua patris, vel aqua ex patre potest intelligi.

MARTIAN.

^b In Vatic. Dibon constanter pro Dimon est, de qua varia ejus nomina lectione superiore libro ipso Hieronym. disserit.

mes. Et si quid virilitatis habere videbantur in barba, rasum a viro Ecclesiastico, effeminatum et debile comprobatur. In trivis quoque eorum, id est, diverticulis errorum, dum pro voluntate sua fugit unusquisque quod voluerit, accingitur sacco pœnitentiae, et super tecta ac domata, in quibus primum se sublimis esse credebant; et in plateis (quia non ingrediuntur per angustam viam, quæ ducit ad vitam, sed per latam, quæ ducit ad mortem) erit ululatus. Et nequaquam ascendent in superbiam, sed descendent in fletum. Tunc intelligent omnes cogitationes suas vanas, **268** quod interpretatur Esebon, et cassum ascensum superbiæ, quod El-eale sonat, ut vox eorum audiat usque ad mala opera quæ fecerunt, et mandatum quod putabant Dei, propria se confessione dampnantes. Propterea vectes, id est, qui firmi fuerint in Moab, et errorem suum intellexerint, ululabunt, et spem habere profectus incipient, cum anima eorum ululaverit sibi. Unde Propheta compatiens affectu loquitur ad eos, quorum anima ululabat [Al. ululat] sibi, et dicit: *Cor meum ad Moab clamabit*, ut eos ad pœnitentiam provocem. Vectes autem eorum et omnia firmamenta, quæ habere in hæresibus videbantur, ad Segor, hoc est, ad parvulum usque pervenient: et ostendentur non robusti esse, sed fragiles. Hæc autem Segor, hoc est, parva pœnitentia si perseveraverit, perducet eos ad perfectam salutem: quod vitula trium annorum significat, juxta illud quod in Genesi legimus, ubi præcipitur Abraham, ut offerat vitulum, arietem, et hircum trium annorum, perfectum scilicet sacrificium, ut hæres Domini esse mereatur (Genes. xv). Cumque egerint pœnitentiam, per Luth, id est, genarum lacrymas ad altiora conscendent. Et hoc quasi mœoris foramine atque introitu, clamorem contritionis levabunt ad Dominum, ut possint dicere: *Sacrificium Deo spiritus contribulatus: cor contritum et humiliatum Deus non despiciet* (Ps. l. 19). Et hoc fiet, quia aquæ Nemrim, id est, doctrina hæreticorum, quæ pardis et prævaricatoribus comparatur, deserta erit, et deducetur ad nihil. Pardi sunt, quorum in Jeremia varietates et maculæ non mutantur (Jerem. xiii), et apostatæ, de quibus in Psalmis legimus: *Prævaricatores reputavi omnes peccatores terræ* (Ps. cxviii, 119). Omnis quæque herba et germen, et quidquid in sermone eorum viride videbatur, exaruit. Et secundum magnitudinem peccatorum a Deo visitati sunt: ut quem per beneficia non senserant, per flagella cognoscerent. Denique ducentur ad vallem sive torrentem salicum, ut nullus in eis fructus remaneat. Hæc enim seminis harum arborum dicunt esse naturam, ut qui illud in poculo hauserit, liberis careat. Unde et sancti qui propter peccata in confusione hujus mundi esse coeperunt, in salicibus Babyloniorum fluminum suspendunt organa sua (Ps. cxxxvi). Omnes terminos **269** Moabitarum clamor circumit, vel provocantium ad pœnitentiam, vel pro errore

A plangentium: ut offerre possint per ululatum suum vitulos labiorum, et usque ad fontem Dominicorum arietem pervenire, sive fortium: quia Elim utrumque significat. Aquæ autem Dimon, quod interpretatur *sufficiens dolor*, sive mœoris, quæ multos sua aspersione polluerant, arguentur deceptis populis non saluti fuisse, sed sanguini. Unde propheticus sermo promittit, ut super fluentes lacrymas, quod interpretatur Dibon, non unum mœorem, sed plura mœoris additamenta congement: ut postquam plenam egerint pœnitentiam, et fugerint de Moab leonem, principem^a habeant Deum, quem LXX dixerunt *ariel*, qui interpretatur *leo Dei*: quorum editionem in hoc loco disserere supersedi, quia et in plurimis ab Hebraica veritate discordat, et ex his B quæ interpretati sumus, etiam illius sensus potest intelligi.

(Cap. XVI.—Vers. 1.) *Emitte agnum dominatorem terræ, de petra deserti, ad montem filæ Sion. Et erit sicut avis fugiens: et pulli de nido avolantes: sic erunt filæ Moab in transensu Arnon. Ini concilium: coge concilium: pone quasi noctem umbram tuam in meridie: absconde fugientes, et vagos ne proias. Habuabunt apud te profugi mei, Moab esto latibulum eorum a facie vastatoris. Finitus est enim putvis: consummatus est miser: defecit qui conculcabat terram. Et præparabitur in misericordia solium: et sedebit super illud in veritate in tabernaculo David: judicans et querens judicium: et velociter reddens quod justum est.* Hoc quod de Hebræo interpretati sumus: *emitte agnum dominatorem terræ*, potest ita legi: *emitte te agnum dominatori terræ*, quo scilicet non ipse agnus dominator sit terræ, ut juxta historiam interpretati sumus: sed dominatori terræ agnus sit immolandus. Iste igitur agnus, qui vel ipse est dominator terræ, vel immolatur dominatori terræ, de gente Moabitarum est, et de his qui fugerint de Moab, et leonem habere meruerint principem. Significat autem **270** Ruth, de qua generatus est Christus (Matth. i. 5), quam vocat petram deserti, quia juxta præceptum Dei, Moabitæ et Ammonitæ, usque ad decimam generationem, et usque in æternum non ingrediuntur Ecclesiam Dei (Deut. i). Qui autem fugerint de deserto Moab, ut a prophetia revertamur ad anagogen, et contempto mendacio, in monte steterit veritatis, erit D quasi avis fugiens; et quasi pulli de nido avolantes, ne a Moabiticis serpentibus devorentur. Sic, inquit, erunt omnes filiæ, hoc est, animæ Moabiticæ, in transensu Arnon, quod interpretatur *illuminatio eorum*: quando erroribus derelictis ad scientiam transcenderint veritatis. Dicitur itaque ipsi Moab, vel ei qui evaserit de Moab: Nihil agas absque consilio (Prov. xiii): nec circumferaris omni vento doctrinæ, sed sequere eum qui magni consilii Angelus est (Ephes. iv): Et coge concilium, ut de vagis et errantibus Dei Ecclesiam facias. Umbraculum autem tuum et tabernaculum, in quo prius requiescere te

^a Vati., principem habere mereantur, quem LXX dixerunt, etc.

sunt, *barathro*, hoc est profunda voragine, et quasi cœnosa palude circumdari, non dubitemus eum appellare hericum, habitatorem desertæ Babylonis.

(Vers. 24, 25.) *Juravit Dominus exercituum dicens, si non ut putavi ita erit, et quomodo mente tractavi sic eveniet, ut conteram Assyrium in terra mea, et in montibus meis conculcem eum. Et auferetur ab eis jugum ejus, et onus illius ab humero eorum tolletur.* Postquam hericus habitaverit in desertâ Babylone, et pro agris irriguis ac fertilibus paludes cuncta operuerint: ita ut nihil pristini seminis et abundantie in Babylone resident, juramentum Domini complebitur, et eveniet quod mente tractavit, ut conteratur Assyrius in terra ejus, et in montibus illius conculcetur. Hostis quippe temerarius, non solum terram Dei et humilia quæque occupare festinat, sed etiam eos, qui in Dei servitute virtutibus profecerunt, ita ut montibus comparentur, et dicatur de eis: *Fundamenta ejus in montibus sanctis* (Ps. lxxxvi, 4). Et nota proprietatem. In terra conteritur: in montibus Dei ab ipso Domino conculcatur. Cum enim omnes inimici positi fuerint sub pedibus Christi, ita ut novissima destruat mors, tunc auferetur a sanctis gravissimum jugum Assyrii, quo eos ante depresserat, et onus, sive ut LXX transtulerunt *χρῶς*, id est, gloria, ab humero eorum tolletur, ut sublato jugo Assyriorum videant requiem, quia bona est, et terram, quia uberrima est, et supponent cervices suas jugo Christi ad laborandum, et fiant viri agricolæ. Unde et *Issachar* qui interpretatur *est merces*, ex virtutibus nomen accepit. Et in Propheta legimus: *Est merces his qui servant Domino* (Jerem. xxxi, 46); et in alio loco: *Ecce Dominus, et merces ejus* 261 *cum eo* (Isai. xl, 10), qui reddet unicuique secundum opus suum. Quod autem conterantur et conculcentur Assyrii, id est, contrariæ fortitudines, et illud Evangelicum docet: *Ecce dedi vobis potestatem calcandi super serpentes, et scorpiones, et super omnem virtutem inimici* (Luc. x, 19). Et Apostoli verba testantur: *Deus conteret Satanam sub pedibus vestris velociter* (Rom. xvi, 20).

(Vers. 26, 27.) *Hoc consilium quod cogitavit super omnem terram, et hæc manus extenta super universas gentes. Dominus enim exercituum decrevit, et quis poterit infirmare? Et manus ejus extenta, et quis avertet eam?* Pro omni terra LXX universum orbem interpretati sunt in *hæc* oneris vel visionis contra Babylonem. Quod latebat aperitur. Deum cogitasse consilium super omnem terram, id est, orbem terrarum, et non contra terram tantum Chaldaeorum et regem Assyrium atque Chaldaum: et extentam sive elevatam manum ejus super omnes gentes, et non super unam gentem Babyloniam. Ex quo ostenditur, cuncta quæ dicta sunt non ad unam provinciam specialiter, sed contra orbem terrarum generaliter pertinere. Quodque dicitur: *Quis poterit infirmare, et quis avertet eam?* non pro difficili debemus accipere, sicut illud legitur: *Quis sapiens et intelliget hæc* (Ps. cvi, 43)? Et: *Quis, putas, est fidelis et prudens dispensator* (Luc.

xii, 52)? et cætera his similia; sed pro impossibili. Nullus enim poterit Domini infirmare consilium, et manum ejus extentam sive sublimem, ne percussa, avertere.

(Vers. 28, seqq.) *In anno quo mortuus est rex Achaz, factum est onus istud. Ne lateris, Philistina omnia, quoniam comminuta est virga percussoris tui. De radice enim colubri egredietur regulus, et semen ejus absorbens volucrum. Et pascentur primogeniti pauperum, et pauperes fiducialiter requiescent, et interire faciam famem radicem tuam, et reliquias tuas interficiam.* LXX: *Anno quo mortuus est rex Achaz factum est verbum istud: Ne lætemini, alienigenæ omnes, contritum est enim jugum ejus qui percutiebat vos. Siquidem ex semine serpentis egredietur genimina aspidum, et ex geniminibus eorum egredientur serpentes pinnati. et pascentur pauperes per eum, et pauperes homines in pace requiescent. Interficiet autem in fame semen tuum, et reliquias tuas occidet.* Mortuo Achaz, quæ interpretatur *κατάχεσις*, id est, obtentio, 262 sive possessio, quem regem impilissimum legimus, sit pondus istud super Philistinum, sive verbum. Vivente enim illo, et regnante in peccatoribus, nec pondus contra alienigenas, nec sermo Dei fieri poterat ad Prophetam. Quod quidem et supra dixisse me memini, quando Ozia mortuo, vidit Isaias Dominum sedentem super thronum excelsum et elevatum. Et in Exodo legimus (Exod. xxi), quod postquam mortuus est rex Aegypti, ingemuerint filii Israel ab operibus suis, et exclamaverint, et ascenderit clamor eorum ab operibus, et exaudierit Dominus gemitus eorum. Nisi enim esset mysticum quod dicebatur, illo magis regnante clamare debuerant, quando luto et lacrimis deserviebant. Præcipitur ergo Philistinum, quos nunc Palestinos vocant, et semper a LXX *ἐλλόπουλοι*, id est, alienigenæ transferuntur; et dicitur eis ne gaudeant neque lateant, quoniam contriverint virgam, vel jugum percussoris sui (Hebr. xii, 6). *Quem enim diligit Dominus corripit, et castigat omnem filium quem recipit.* Et quasi filios nos erudit Deus, quando visitat in virga iniquitates nostras, et in flagellis peccata nostra, ut misericordiam non auferat a nobis (Ps. lxxxviii). Hæc est virga de qua in alio Psalmo scribitur: *Virga tua et baculus tuus ipsa me consolata sunt* (Ps. xxi, 4). Hæc est virga, et hoc jugum quod cervicibus omnium vult Salvator imponere, ut deposito jugo Nabuchodonosor, portent jugum Christi. Quod si quis abjecerit atque contriverit, statim de semine sive radice serpentis, qui est coluber toruosus, egredietur regulus et aspidem, et de aspidibus exhibunt serpentes volantes, sive qui absorbeant volucres. Abjecto autem jugo Dei, et contrita Domini disciplina, primum in cogitationibus nostris semen colubri radicitus, secundo de semine pessimo nascitur regulus, qui rex serpentium est, et offatu suo atque conspectu homines occidere dicitur: sive genimina aspidum, de quibus in Psalmo dicitur: *Venerunt aspidum sub labiis eorum* (Ps. xiii, 5; et cxxxix, 4), quæ peccata sunt varia, et de cogitatio-

num pessimo thesauro in mala opera prorumpunt. Cumque regnaverint in hominibus alienigenis, qui a Deo alieni sunt, statim egrediuntur serpentes pennati; ut non sufficiat eis cogitare, et fecisse quae mala sunt, nisi patrocinium quoque malorum operum quaesierint, et diversas fluxerint haereseis. **263** Ego puto serpentes esse pennatos, qui se exaltant et elevant contra scientiam Dei, et ponunt in caelum os suum: vel qui absorbent volucres, hoc est, qui venenato ore singulos quosque volare cupientes, et ad excelsa consurgere, suis faucibus devorant. Et hoc interim de malis. Ceterum qui non contriverunt virgam et jugum percussoris sui, sed cervicem suam Domino subjecerunt, et sunt pauperes spiritu, pascentur, et dicent: *Dominus pascit me, et nihil mihi deerit* (Ps. cxiii, 1). Et a Domino audient: *In pascuis uberrimis pascam eos* (Ezech. xxxiv; Joan. x); et ingredientur et egredientur, et pascua inventient. Et pascentur pauperes per eum, qui eos percutit, ut emendet: et in pace requiescent, sive, pastore sollicito, ipsi agent fiducialiter, et cum Lazaro requiescent in sinu Abrahae (Luc. xvi). Qui autem contriverunt jugum et virgam percussoris sui, famem perpetuam sustinebunt; ut non alantur sermone Dei: sed omnes eorum reliquiae intercant, ne quid de malo semine germinetur.

(Vers. 51, 52.) *Ulula porta, clama civitas: prostrata est Philisthaea omnis. Ab Aquilone enim fumus venit: et non est qui effugiat agmen ejus. Et quid respondebit nuntiis gentis, quia Dominus fundavit Sion, et in ipso sperabunt pauperes populi ejus?* Pro nuntiis, id est, Angelis, quos solus Symmachus transtulit, omnes reges interpretati sunt, verbi ambiguitate decepti, quia praeter unam litteram ALPH, quae in Angelorum vocabulo addita est, eodem reges et Angeli apud Hebraeos appellantur nomine, id est, MALACHE (Reges מלכִי, Angeli מלאכִי). In libro Hebraicorum Nominum reperi *Philisthim* interpretari cadentes poculo. Qui ergo inebriati sunt calice Babylonis, et biberint vinum in quo est luxuria; et inter cetera vitia propter ebrietatem regum Dei juxta Apostolum non fuerint consecuti (Ephes. v), his praecipitur, ut porta eorum ululet, et clamet civitas. Portam, haereticorum os arbitror, quo blasphemant: civitatem, animam, quae malorum cogitationum thesaurus est. Haec ululare debet et plangere, quia omnis prostrata est, in terramque dejecta, et nihil in ea sane intelligens est Dei quae sapientiae. Quare ululat porta? **264** quam ob causam clamat civitas? quia prostrata est omnis Philisthaea. Curque prostrata sit, sequens versus ostendit: *Ab Aquilone fumus venit, et non est qui effugiat agmen ejus.* Fumus iste arden-

libus diaboli jaculis suscitatur, qui noxius est oculis, et contrarius luminis, et ab Aquilone oritur, a quo in Jeremia olla succenditur (Jerem. i, 14), et a quo exardescunt mala super omnes habitatores terrae, qui non possunt dicere: *Accolatum et peregrinum. Nunc omnes patres mei* (Ps. cxviii, 19); sed in terra habitant. Unde et in Proverbiis legitur: *Aquilo ventus durus* (Prov. xxv, 25; Eccli. xlii). Nomine autem alio dexter vocatur, qui cum per se durus sit et sinister, et cervicis durissima jugum Dei nolit recipere, vocatur dexter ab his qui ponunt dulce amarum, et amarum dulce; qui ponunt tenebras lucem, et lucem tenebras. Et nullus est, qui fumi hujus agmen effugiat; nemo enim absque peccato, nec si unius quidem diei fuerit vita ejus (Job. xxv). Cumque Philisthaea corruerit, et fumus ejus universa penetrarit, ita ut eum nullus possit effugere, quid dicetur Angelis, qui singulis praesunt gentibus, admirantibus et scire cupientibus, cur sola Sion in specula et in sublimibus collocata amaritudinem fumi hujus evaserit? Quid igitur dicetur eis? Nempe hoc quod sequitur: *Quia Dominus fundaverit eam, et ipse sit fundamentum ejus.* Fundaverit autem eam super fundamentum prudentiae, justitiae, fortitudinis, et temperantiae, sub quibus nominibus Christus intelligitur, de quo et Apostolus ait: *Fundamentum enim aliud nemo potest jacere, praeter eum qui positus est Jesus Christus* (I Cor. iii, 11). Qui autem saluus est, et stulta loquitur, et cor ejus vana intelligit, a-dificat domum suam super arenam, quae non habet fundamentum. In hac ergo Sion, quae fundata est a Domino, sperabunt pauperes sive mansueti, et humiles populi ejus, de quibus dicitur: *Beati milites, quoniam ipsi possidebunt terram* (Matth. v, 4); et qui audierunt Dominum loquentem: *Discite a me quia mansuetus sum, et humilis corde* (Matth. xii, 29). Qui ante gloriam humiliati sunt, et audierunt dicentem apostolum Petrum (I Petr. v, 6): *Humiliamini sub potenti manu Dei, ut vos exaltet* **265** in tempore visitationis. Pauperes autem ipsi sunt, de quibus supra legimus: *Pascentur primogeniti pauperum, et pauperes fiducialiter requiescent.*

(Cap. XV.—Vers. 1.) *Onus Moab. LXX. : Verbum contra Moabitidem.* Symmachus et Theodotio: *Assumptio Moab.* Quomodo circumcisio et carnalis est, et spiritualis et de spirituali ab Apostolo dicitur: *Nos enim sumus circumcisio, qui spiritu D. o servimus, et gloriamur in Domino, et non in carne confidimus* (Philipp. iii, 3); et rursus ad distinctionem spiritualis Israelis, dicitur de carnali: *Videte Israel secundum carnem* (Cor. x, 18); et, *Vos gentes in carne* (Ephes. ii, 11); sic Moab accipiendus est spiritua-

* Vatic. in pascha uberi, qui deinde verbum egredientur praetermittit.

^b Sive pastore, etc. In editis legimus, sine pastore sollicito, etc., quod non mihi sensum incongruentem efficere videtur.

MARTIAN.

^c Philisthim, etc. Hoc loco potest consulari calumnias Joannes Clericus, qui reprehendit in Hieronymo etymologiam nominis Philisthim, quam sic

in libro Hebraicorum Nominum repererat ipse Hieronymus.

MARTIAN

^d Additum alio Vatic. ignorat, sicque est in Commentariis in Jeremiae cap. i: *Aquilo ventus durus, nomine autem dexter vocatur, ob his videlicet, qui ejus obsequere frigore, et calorem fidei perdiderunt: quibus paria habet in ejusdem Jeremiae cap. xxxi.*

liter, qui interpretatur *de patre*,^a sive *aqua paterna*, A de incestu, et ebrietate conceptus, quod quodammodo absente, immo ne-ciente patre, videtur esse generatus. In multis Scripturarum locis de Moab legimus, et maxime in Numerorum volumine, quando Balac rex Moabitum ad maledicendum, Balaam invitavit hariolum, qui inter cetera etiam hoc contra Moab mysticum prophetavit: *Orietur stella ex Jacob, et conurget homo ex Israel, et percutiet principes Moab* (Num. xxiv, 17).

(Vers. 1.) *Quia nocte vastata est Ar, Moab conticuit; quia nocte vastatus est murus, Moab conticuit.* LXX: *Nocte perit Moabitidis, nocte enim perit murus Moabitidis.* Pro AR (רר), quod solus Theodotio ita posuit, ut legitur in Hebræo, Aquila et Symmachus, urbem interpretati sunt, non considerantes, quod inter AIN et RES elementa Hebraica, JOO litteram non haberet, quæ si esset, recte civitas diceretur. Sapientia secularis, de qua Dominus loquitur per Prophetam: *Perdam sapientiam sapientium, et prudentiam prudentium reprobo* (Abdiel 8; I Cor. i, 19): quia auctorem sui sensum habet, qui ex conditione Dei generatur, videtur quidem de patre nasci, quod interpretatur *Moab*; sed quia adulter est, et adversarius populo Dei, de incestu, et spelunca ac nocte generatur. Unde in nocte perit, in errore scilicet sempiterno. Et Ægyptii in mari Rubro vigilia matutina, quæ nocturnum tempus ostendit, fluctibus obruti sunt (Exod. xiv). Et Lot, Sodomitis nocte perantibus, venit in Segor, et ortus est ei sol (Gen. xix). Quod intelligens beatus Apostolus scribit de sanctis atque perfectis (I Thess. v, 6, 7): *Non sumus noctis, 266 neque tenebrarum, sed sumus filii diei. Qui enim dormiunt, nocte dormiunt, et qui inebriantur, nocte ebrii sunt.* Nos autem qui diei sumus, vigilemus induti lorica fidei et charitatis. Et quia noctem reliquerat, et filius diei esse jam coeperat, loquitur ad credentes: *Nox præcessit, dies autem appropinquavit, quasi in die cum honestate ambulemus, non in comensationibus et ebrietatibus, non in cubilibus et luxuria* (Rom. xiii, 12). Pereunte autem nocte Moabitide, etiam murus ejus, qui dialectica arte constructus est, in eadem nocte vastatus est atque destruetus, et æterna taciturnitate conticuit. Porro Ar, quod interpretatur *ἀντίδικος*, id est, *adversarius*, hoc ostendit, quod hæc sapientia, quæ adversaria Dei est, Ecclesiastico sermone contra se pugnante, superata sit.

(Vers. 2.) *Ascendit domus, et b Dimon ad excelsa in planctu.* LXX: *Contristamini in vobis, peribit enim Dimon, ubi ara est: illuc ascendetis ad plorandum.* Omnis domus adversæ sapientiæ, et *Dibon*, quæ interpretatur *fluxus eorum*, ascendit excelsa, in quibus superbiat: non ut hostias immolet, sed plangat in quibus ante peccaverat. Et revera men-

dacium instar fluminis transit, et præterfluit, et nunquam potest stabili mansione consistere. Sermo autem Dei, qui compactus est, stabilis est. Unde et manna, quod videtur quasi glacies super faciem terræ, non præterfluit, sed consistit. Porro juxta LXX, Moabite morere jubentur et plangere, non super aliis, hoc enim perfectorum est super semetipsis, quia et Dibon eorum, id est, sermo compositus, qui fluebat more torrentis, periturus sit: in quo habebant quasi aram consecrationis suæ, et omnes divitias sæculares. Unde et in psalmo dicitur: *Divitiæ si affluant, nolite cor apponere.* Initium autem salutis est, sua intelligere et flere peccata.

(Vers. 3 seqq.) *Super Nabo et super Medaba Moab ululabit: in cunctis capitibus ejus calvitium, omnis barba radetur. In trivis ejus accincti sunt sacco: et super tecta ejus et in plateis ejus omnis ululatus* [Vulg. ululatus]: *descendet in fletum. Et clamabit Eschbon et Eleale: usque ad Jasa audita est vox eorum: super hoc expediti Moab ululabunt: anima ejus ululabit sibi. Cormeum ad Moab clamabit: vinctes ejus usque ad Segor vitulam contemnantem: per ascensum enim Luth 267 flens ascendet, et in via Oronaim clamorem contritionis levabunt: aquæ enim Nemrim desertæ erunt: quia aruit herba, defecit germen, viror omnis interit. Secundum magnitudinem operis, et visitatio eorum: ad torrentem salicum ducent eos: quoniam circumit clamor terminum Moab: usque ad Agallim ululatus ejus, et usque ad puerum Elim clamor ejus: quia aquæ Dimon repletae sunt sanguine. Ponam enim super Dimon addimenta his qui fugerint de Moab leonem, et reliquis terræ. Quia omnis prophetia hujus pene unus est sensus, ne eam per partes proponendo lacera-*

C addimenta his qui fugerint de Moab leonem, et reliquis terræ. Quia omnis prophetia hujus pene unus est sensus, ne eam per partes proponendo lacera-

rem, simul universam posui, et quid mihi secundum anagogen videatur in singulis, brevi sermone percurram, Nabo interpretatur sessio vel propheta: Medaba, de salu: Eschbon cogitationes: Eleale, ascensio: Jasa, factum sive mandatum: Segor, parva: Luth, genæ: Oronaim, foramen mæroris: Nemrim, pardi sive prævaricatores: Agallim, vituli vel arena-rum tumuli: Elim, arietes sive fortes: Dimon, sufficiens mæror. Quia igitur omne dogma contrarium veritatis, quod absque inspiratione Dei de humano sensu in erroris tenebris nascitur, nocte vastatum est, et argumenta illius, quæ intelliguntur mori, D Ecclesiastico sermone destructa sunt: ita ut æterno silentio continuerint, in tantam ut universa eorum factio, ad poenitentiam et lacrymas verteretur, super Nabo, id est, prophetiam et sessionem, id est, magistros eorum, et super Medaba, ubi non sunt arbores fructuosæ, sed salus infertilis, in quo habitant bestiae, de quo in vicesimo octavo psalmo scriptum est: *Et revulabit condensa saltus: erit ululatus et planctus, et omnia de capitibus eorum eloquentiæ ornamenta tollentur: ita ut nudi maneant et defor-*

^a Sive aqua paterna. Lingua Ægyptiaca aqua dicitur mo; unde Moses quasi ex aqua salvus. Moab itaque aqua patris, vel aqua ex patre potest intelligi.

MARTIAN.

^b In Vatic. Dibon constanter pro Dimon est, de qua varia ejus nomina lectione superiore libro ipse Hieronymus disserit.

Salvatore est Evangelium prædicatum, ascendit de Damasco gentium exercitus in paucis viris contra Judam et Jerusalem, qui reliquerant Dominum: et omnes eorum Legis ac Prophetarum abstulere divitias, et mi-erunt regi Damasci, viros scilicet Ecclesiasticos et doctrinæ Evangelicæ, qui ad comparationem totius mundi, adhuc tunc infidelis, et in toto orbe dispersorum Judæorum, pauci erant; et tamen Dominus tradidit Jerusalem in manibus eorum, eo quod dereliquissent Dei Filium, qui per prophetas ante prædictus est (Act. ix). Ergo [Forte Ego] ob hanc causam reor, et Saulum, qui postea Pauli ex virtute nomen accepit, quia æmulator erat Legis, esse Damascum, et contra credentes ex gentibus pugnare voluisse, ibique superatum, eos sicutum qui in Damasco versabantur, ut inde rursum Jerusalem Judæos expugnaturus ascenderet. Nec alicui videatur esse contrarium, si in Paralipomenon libro laeta de Damasco, et nunc in Isaia tristitia prædicentur: quia et de ipso Israel, qui certe portio Dei est, nunc adversa, nunc prospera nuntiantur. Et quomodo ad Israel juxta carnem, et ad gentes dicitur: Vos gentes juxta carnem, qui dicimini præputium ab ea quæ appellatur in carne Circumcisio: sic e contrario est Israel juxta spiritum, et sunt gentes juxta spiritum, et inter ceteras gentes est Damascus juxta spiritum, ne tantum Judaicis fabulis aque-camus.

(Vers. 4 seqq.) Ecce Damascus desinet esse civitas, et erit sicut acervus lapidum in ruina. Derelictæ civitates Aroer gregibus erunt, et requiescent ibi, et non erit qui ext-reat, et cessabit adjutorium ab Ephraim, et regnum de Damasco, et reliquæ Syriæ, sicut gloria filiorum Israel erunt, dicit Dominus exercituum. Sicut in titulo demonstratum est, per Damascus vocatio gentium significatur, quæ amabant vel bibebant sanguinem, quæ postquam in Christum crediderint, prius conversationis **279** civitates esse desistent, et erunt sicut acervus lapidum in ruina. Quomodo enim acervi lapidum, qui in agris dispersi sunt, in unum tumulum comportantur: sic de universis nationibus acervus credentium congregatus est in ruina populi Judæorum, illis cadentibus, et nobis surgentibus. Derelictæ quoque civitates AROER (ארער), id est, ^a myrice, Ecclesiasticis gregibus erunt, ut quas Judæi deseruerunt, nos incolamus: sive destructa idololatria exstruetur Evangelium. Hoc et nostris temporibus videmus esse completum: Serapion ^b Alexandriæ, et Marnæ templum Gaze in ecclesias Domini surrexerunt, et civitates Aroer Evangelicis gregibus præparatæ sunt. Aroer, id est, myrice, nascuntur in desertis locis, juxta illud quod scriptum est in maledictione ejus hominis qui confidit in homine, et a Domino recedit cor ejus: Erit, inquit,

^a Duo nostri mss., myricon, alii penes Martian. Græc. μυρριων.

^b Serapion Alexandriæ. Sic legunt mss. nostri codices, ut quique quos ex Florentia habuit Marianus Victor; Erasmus legit Serapis in Alexandria, etc., etc. MARTIANUS. — De Serapio, quod celeberrimum erat Alexandriæ templum, vide Theophili Synodicam

A quasi myrice in deserto, et non videbit bonum cum venerit; sed habitabit in siccitate, in deserto, in terra sanguinis et inhabitabili (Jerem. xvii, 6). Alii vero dicunt ex hac arbore maleficis artibus ^aμαρρα, id est, odia concitari. Ergo qui prius erant in deserto gentilium, et in odio nominis Christiani, Christi gregibus servient, qui requiescent in eis, et non erit qui ext-reat, quia Dominus habitabit inter eos, et præsentem Pastorem, lapum timere non poterunt. Tunc cessabit adjutorium Dei ab Ephraim, qui in hoc loco intelliguntur Scribæ, et Pharisei, juxta Osee prophetiam, qui contrarios populo Dei, Ephraim nominat (Osee v et viii). Et regnum cessabit a Damasco, ut nequaquam peccatum, et peccati princeps diabolus regnet in Damasco, quæ prius sanguinem diligebat; sed reliquæ ^c Syriæ, id est, qui ex gentibus crediderunt sicut prius fuerant filii Israel, ablato ab illis regno Dei, et tradito gentibus, quæ faciunt fructum ejus, sicut Dominus Deus exercituum locutus est per omnes prophetas suos.

(Vers. 4-6.) Et erit in die illa, attenuabitur gloria Jacob, ^d et pingues carnes ejus tabescent. Et erit sicut congregans in messe quod restiterit, et brachium ejus spicas leget, et erit sicut quærens spicas in valle Raphaim. **280** Et relinquetur in eo sicut racemus, et sicut excussio olivæ duarum aut trium olivarum in summitate rami, sive quatuor aut quinque in cacuminibus ejus fructus ejus, dicit Dominus Deus Israel. Postquam reliquæ Syriæ fuerint, sicut quondam fuerat gloria filiorum Israel, et delicto eorum salus gentibus data, tunc attenuabitur omnis gloria Judæorum, quæ gloriosi erant in universo orbe. et pingues carnes eorum tabescent, non habentium prophetas, non signa atque virtutes, non præsens auxilium Dei, non sacerdotii dignitatem: sed omne corpus gentis eorum emarecescet, et redigetur ad nihili. Cumque dicatur de vocatione gentium: Messis multa, operarii autem pauci (Matth. ix), illi pauperes messis reliquias, quæ per Apostolos salvatæ sunt, et rarissimas spicas legent, non de montibus, et erectis locis, sed in valle Raphaim, id est in littoræ vilitate. Et considera quod Raphaim, qui gigantes interpretantur, sicut supra Ephraim. Phariseos Scribasque significent. Denique LXX, pro valle Raphaim, vallem duram interpretati sunt, ut duritiam cordis Judaici exprimerent. De quorum humilitate eliguntur quasi in stipula spicæ et quasi in vindemia racemi, qui salvati fuerint: et sicut excussio olivæ [Al. oleæ.] duarum, aut trium olivarum, sive quatuor aut quinque. Quando enim venit percussio populi Judæorum, oliva illa populi Israel, quæ sub Moyse sexcenta millia habuit armorum (Num. xxvi), et sub David, numerante Joab, innumerabilem populum (II Reg. xxiv), vix paucos

Epist. inter Hieronymianas 92, num. 3, et quæ in eum locum annotamus. De Marnæ Gaze idolo diximus ad vitam S. Hilarionis, num. 14.

^c Vetic. reliquæ eorum, qui, etc.

^d Item, et pingue carnis ejus tabesceat, quemadmodum et inferius constanter retinet.

fructus offerre potuit Domino Salvatori: duas olivas Paulum et Barnabam, et tres olivas Petrum et Jacobum, et Joannem (Act. xiii), qui et in monte transfiguratum Dominum conspexerunt, et ad archisynagogi filiam ire cum Domino mernerunt (Matth. xvi). Quatuor autem et quinque olivæ reliquos novem faciunt Apostolos, in quibus Judæ proditoris locum Mattheus obtinuit, qui utique pro diversitate gratiarum, quæ nobis ignota est, in quatuor et quinque olivas separati sunt, ut Evangeliorum numerum et Legis in se volumina demonstrarent, quasi prædicatores utriusque Instrumenti (Act. i).

281 (Vers. 7, 8.) In die illa inclinabitur homo ad factorem suum: et oculi ad Sanctum Israel respicient. Et non inclinabitur ad altaria, quæ fecerunt manus ejus, et quæ operati sunt digiti ejus: non respicient lucos et delubra. In illo tempore quando de populo Israel, qui prius dicebatur, Olivam fructiferam vocavit te Dominus Deus tuus (Jerem. xi, 16): et de quo in Psalmis legimus: Filii tui sicut novellæ olivarum in circuitu mensæ tuæ (Ps. cxvii, 3), pro siccitate gratiæ spiritualis vix duas olivas, et tres, aut quatuor, aut quinque Dominus esuriens repererit, subintrabit gentium plenitudo, et nequaquam ad idola manufacta, sed ad Deum suum inclinabitur, et respiciens Sanctum Israel, et aras locosque ac delubra contemnent, scientes illud scriptum: Omnis plantatio quam non plantavit ecclesiæ pater, eradicabitur. (Mat. 15, 13).

(Vers. 9, 10.) In die illa erunt civitates fortitudinis ejus derelictæ sicut aratra et segetes, quæ derelictæ sunt a facie filiorum Israel. Et erit deserta, quia oblita es Dei Salvatoris tui, et fortis adjutoris tui non es recordata. LXX: In die illa erunt civitates tuæ derelictæ sicut dereliquerunt Amorrhæi, et Evæi a facie filiorum Israel. Et erunt deservæ, quia dereliquisti Deum Salvatorem tuum, et Domini auxiliatoris tui non es recordata. Quomodo sub Moyse, et Jesu filio Nave, Amorrhæi, et Evæi, sive cæteræ gentes quæ habitabant in terra repromissionis, dereliquerunt vineas, et segetes, et acervos in agris, atque fugerunt, ne ab hostibus occuparentur: sic terra Judæa, et omnes urbes illius robustissimæ, Romanis Judæam vastantibus et obsidentibus Jerusalem, a suis habitatoribus derelictæ sunt. Et sit apostropha ad ipsam terram Judææ, id est, ad eos qui habitabant in illa. Hæc autem universa perpessa es, quia oblita es Dei Salvatoris tui, qui interpretatur Jesus, quem tibi venturum Lex et Prophetæ jugiter nuntiabant: et fortis adjutoris tui, qui tuus semper opitulator fuit, non es recordata. Causa ergo desertarum urbium

Judææ, oblivio Salvatoris est, qui in principi Prophetæ dixerat: Israel me non cognovit, et filius meus [Al. me] non intellexit.

(Vers. 11.) Propterea plantabis plantationem et germen alienum seminabis. In die plantationis tuæ labrusca, et mane semen tuum florebit: al messis in die hæreditatis, et dolebit graviter. Ideo plantabis plantationem infidelem, et semine dele, et in die qua plantaveris, errabis. Si autem seminaveris, florebit in messem in die hære quando sicut pater hominis dat hæreditatem filio. Pro eo quod nos juxta Aquilam et Symmachum LXX interpretati sumus, in die hæreditatis Hebraice dicitur ביום נְהֵלָה (ביום נְהֵלָה), test in Hebraico, in die pessima. Et pro eo quod la et Theodotus interpretati sunt, et dolebit nos docti ab Hebræis, pro homine qui linguis dicitur enos, interpretati sumus anos (אָנוֹס). graviter: De cujus verbi ambiguitate, si vis spatium fuerit, in Jeremia plenius disserem juxta LXX dicitur: Et homo est, et quis eum? Dicam ergo quod proposui: Quia in terra Judæa, Dei Salvatoris tui, et ejus qui per præhuit fortitudinem, non es recordata: terea plantabis quidem plantationem fidelem ut Aquila et Theodotus interpretati sunt, prout aut ut Symmachus, bonam, unum Deum præcedit germen alienum seminabis, non recipies trem, quia non recipis Filium. Qui enim et Patrem, credit et in Filium. Et quia germen blasphemias contra Jesum seminasti in synagoga Satanæ, ideo non vindemabis uvam, sed latibulum. Cumque visum fuerit florere germen tuum, quam habere pietatis umbram, dum hominibus idolis retrahis: tamen quando ad fructus venturum ligendos in die hæreditatis dolebis graviter, gentium populum tibi esse prælatum: Unde stolus loquitur: Tristitia mihi est magna, et in dolor cordi meo. Optabam enim ego ipse anathema in Christo pro fratribus meis, qui sunt cognati in carnem, qui sunt Israelitæ, quorum est adoptio, et legislatio, et gloria, et testamentum, et missiones: quorum patres et cætera (Rom. 11, 1). Quod non solum Paulus, sed et omnis sanctus esse, volens cum ramis oleastri etiam radicem esse. Hæreditas autem illa est, quam a Domino sequimur, **282** de qua Apostolus ait: Divisiones gratiarum sunt, idem [Al. unus] autem et divisiones ministeriorum, idem autem Domini divisiones operationum sunt, idem autem Deus, et glorificatur omnia in omnibus. Miretur quispiam, et

Si vero postmodum edisseruit in Jerem. cap. xvii, 9: Verbum Hebraicum ENOS quatuor litteris scribitur, ALEPH, et NUN, et VAU, et SIN. Si igitur legatur ENOS, homo dicitur: si autem ANUS, inscrutabile sive desperabile: eo quod nullus cor hominum valeat invenire.

—Si vitæ hujus spatium fuerit. Hieronymus in cap. xvii Jeremiæ, vers. 9, disserit de ambiguitate hujus verbi dicens: Verbum Hebraicum ENOS quatuor litte-

ris scribitur, ALEPH, et NUN, et VAU, et SIN. legatur ENOS, homo dicitur: si autem ANUS, inscrutabile sive desperabile: eo quod nullus cor hominum valeat invenire: mss. in hoc loco Isaie pronuntiant anos: sed apud veteres o et u promiscue patet sunt tam in inscriptione, quam in pronuntiatione. Hodie quoque Galli pronuntiant u quasi digamma ou: al. Dominus; G. Dominus. MARTIUS ut ex sequenti nota patet, plane Valarsio con-

plantationibus pulchris et bonis, quod Aquila et Theodosius ac Symmachus interpretati sunt, nos *fideli* plantationem dixerimus. Verbum Hebraicum *שִׁמְשִׁי* (שמשי), si per ALEPH litteram scribatur, *מַרְאֵה*, id est. *fid. las* sonat: si vero per AIN, et dicatur *שִׁמְשִׁי*, pulchram significat. Unde et Noeni, quæ hac littera scripta est, loquitur in Ruth (Cap. 1. 20): *Noli me vocare NOEMI* (נעמי), id est pulchram, sed vocate me *amaram*.

(Vers. 13 seqq.) Væmultitudo populorum multorum, ut multitudo maris sonantis, et tumultus barbarum, sicut sonitus aquarum multarum sonabunt. Populi sicut multitudo aquarum inundantium sonabunt: et increpabit eum, et fugiet procul, et rapietur sicut pulvis montium a facie venti, et sicut turbo coram tempestate. In tempore vespere, et ecce turbatio: in matutino, et non subsistet. Hæc est pars eorum, qui vastaverunt nos, et mors diripientium nos. Supra legimus sub nomine Damasci, vocationem gentium, et abjectionem Judæorum, et per Apostolos, atque in Apostolis, paucorum de Judæis credentium electionem. Et quoniam ad comparationem totius mundi et universarum gentium, parva pars populi credidit Christiani, de quibus supra dictum est: *Et reliquæ Syriæ sicut gloria filiorum Israel erunt* (Multi enim) (Matth. 12, 14) vocati, pauci vero electi; et: *Non est omnium fides* (II Thess. 11, 2): nunc consequenter inferitur non plangens, sed nos his gentibus quæ credere noluerant, et persecuti sunt populum christianum. Comparanturque undarum molibus et frementi mari, et quantum in se est, cuncta opprimere et occupare cupienti. Sonabunt enim populi in spectaculis theatri luxuriæ, et amphitheatri crudelitatis, et circi furoribus, sicut sonitus aquarum inundantium, quando consona impietatis voce blasphemant, et dicunt Christianus ad leones et bestias projici, et cætera hujusmodi. Sed illis instar maris furentibus, increpabit Dominus auctorem seditionis eorum, et fugabit eum a suo populo. Et sicut pulvis motus in montibus, quanto excelsior est, tanto fortius **284** rapitur; et sicut turbo, qui de terra consurgit, subita tempestate fertur in sublimis: ita et ille raptus, a Dei populo separabitur ac fugiet, ne in abyssos relegatur. Cumque dies consummationis adveniet, quod interpretatur vespera, tunc erit turbatio, sua peccata resurreptionis. Et in tempore matutino, die videlicet resurrectionis, non subsistet, quod LXX transtulerunt, non erit. Si autem non erit, quid respondebunt, qui diabolo dant poenitentiam, et illi quantum in se est, Archangelicum fastigium pollicentur? Hæc est pars eorum, qui vastaverunt nos, et mors diripientium nos. Hæc vel populus loquitur Christianus, vel propheta ex persona credentis populi, quod interitum sempiternum persecutores eorum habituri sint, qui exiliis, carceribus,

et bonorum proscriptionibus oppresserunt sanctos Dei, et æterna supplicia possessori sunt.

(Cap. XVIII—Vers. 1 seqq.) *Væ terræ cymbalo alarum, quæ est trans flumina Æthiopæ, qui mittit in mari legatos, et in vasis papyri super aquas: ite, Angeli veloces, ad gentem convulsam, et dilaceratam: ad populum horribilem, post quem non est alius: ad gentem expectantem, expectantem et conculcam, cujus diripuerunt flumina terram ejus. Omnes habitatores orbis, qui moramini in terra, cum elevatum fuerit signum in montibus, videbitis et clangorem tubæ audietis. LXX: Væ terræ navium alarum trans flumina Æthiopæ, qui mittit in mari obsides, et epistolas biblinas super aquam. Ibunt enim nuntii leves ad gentem excelsam, et peregrinum populum et pessimum, qui est trans eum: gens absque spe, et conculcata, nunc flumina terræ omnis sicut regio quæ habitatur [Al. habitabitur]: habitabitur regio eorum, quomodo si signum de monte elevetur, et tubæ vox audiat. Utramque editionem posui in prophetia obscurissima ne quid volentibus intelligere quod scriptum est, deesse videatur. Simulque vehementer admire eos, qui fidem nostram, et spem Christianam arbitrantur, simplicitate contentam, quia scriptum est: *Mandatum Dei lucidum illuminans oculos* (Ps. 138, 9): nec plus debere nos querere, quam ut fiant, quæ præcepta sunt: cum idecirco et omnis Scriptura, et Prophetæ specialiter futurorum mysteriis involuti sint, ut provocent **285** nos ad intelligentiam, et ad illud quod in Evangelio dicitur: *Petite, et accipietis: quærite, et invenietis: pulsate, et aperietur vobis*. Quia ergo juxta historiam et id quod in Hebræo continetur, in quinto libro exposui, nunc quid mihi juxta anagogen videatur, edisseram. Prudens forsitan lector inquirat, quid sibi velit in Visione, vel Onere Damasci, alarum cymbalum et cætera quæ sequuntur. Postquam de vocatione gentium dictum est, de objectione Judæorum, et electione eorum, qui per Apostolos crediderunt, et postea de gentium multitudine et persecutoribus, qui maris fluctibus comparati sunt: sequebatur, ut de hæresibus quoque, quæ Ecclesiam vexaverunt, et hucusque populantur, sermo propheticus nuntiaret, qui, dormiente patrefamilias, in agro Ecclesiæ superseminaverunt zizania (Matth. 13). Et dicuntur cymbalum, charitatem Dei non habentes, juxta illud Apostoli: *Si linguis hominum loquar et Angelorum: charitatem autem non habeam, factus sum velut æsonans aut cymbalum tinniens* (I Cor. 13, 1). Et non solum cymbalum ræu concerpans sonitu, sed propter levitatem sermonis hæretici in diversa currentis, alarum cymbalum dicuntur, sive juxta Septuaginta, *alæ navium*, qui magna mercimonia promittentes, navigant in sæculi istius fluctibus. Alas autem navium, vela quibus suspenduntur, et trahuntur, intellige. Et pulchre alas dixit navium,*

tullianum.

^c De suo addit Victor. eorum, ut sensus (ai) congruat cum sequenti, qui dormiente, etc., superseminaverunt.

^a Victor., sicut sonitus, ex Hebr. *שִׁמְשִׁי*, et Græco *συσσι*.

^b Verba et bestias projici in Vatic. rectius, ut videtur, non sunt. Solemnis hæc erat gentium vox in amphitheatro ac circo, Christiani ad Leones. Vide Ter-

omnis enim hæreticus pollicetur excelsa, et cum alas habere se jactet, tamen hæret in salsis fluctibus, et procul non recedit a terra, in medioque cursu patitur repente naufragium. Unde Aquila pro cymbalo, *umbram alarum*, interpretatus est, non enim habent alas, sed alarum similitudinem. Quodque inferi, *quæ est trans flumina Æthiopiæ*, hoc significat, quod impietate sua omnes vincant hæretici. Verbi gratia: Dicit Epicurus non esse providentiam, et voluptatem maximum bonum. Comparatione hujus sceleratorum Marcion, et omnes hæretici, qui vetus lacerant Testamentum. Cum enim recipiant providentiam, accusant Creatorem, et asserunt eum in plerisque operibus errasse, et non ita fecisse, ut facere debuerat. Ad quam enim utilitatem hominum, serpentes, scorpiones, crocodilos, et pulices, cimicesque et culices pertinere? Isti ergo **286** trans flumina Æthiopiæ sunt, et mittunt in mari hujus sæculi legatos, id est, discipulos suos, qui eorum portantes volumina, recte vasa papyri, id est, chartacia super aquas portare dicantur, quæ delentur velociter. Sicut enim libri juxta aquas et humores cito obscurantur, delentur et pereunt: ita sermo eorum atque doctrina, cum in principio aliquam visa fuerit fortitudinem possidere, pertransit et labitur. Itaque per ironiam dicitur ad eos: O Angeli hæreticorum, ite veloces. Quos beatus apostolus Paulus falsos apostolos, operarios fraudulentos, qui in Apostolos Christi transfigurentur, appellat (II Cor. xi). Et ite ad gentem avulsam et laceratam: avulsam a Deo, et hæreticorum morsibus laniatam. Ad populum horribilem; nihil enim horribilius blasphemia, quæ ponit in excelsum os suum. Post quem non est alter populus: omne quippe peccatum comparatum blasphemix, levius est. Gentem expectantem, expectantem, et conculcatam. Nam omnes hæretici sibi cœlestia repromittunt, et pollicentur ingentia, et tamen a dæmonibus conculcantur. Cujus terram diripuerunt flumina, quæ non de cœlo habent aquas, sed de terra. Quis enim angulus est, quæ extrema solitudo terrarum, ad quam non turbidus hæreticorum sermo perveniat? Itaque omnes qui habitant et morantur in orbe terrarum, ad hæreticorum signum, quod quasi in montibus elevatum est, erigunt oculos suos, et clangorem tubæ, id est, doctrinæ eorum, audiunt. Hæc juxta Hebraicum. Cæterum secundum **LXX** planguntur alæ hæreticorum, quæ instar navium per mare hujus sæculi volitant, et impietatem superant ethnicorum, quos nunc Æthiopes Scriptura cognominat: et dicitur ad doctrinam eorum, atque sermonem: Qui mittis in mari hujus sæculi libros, obsides perversitatis tuæ, et epistolas ad decipiendos eos, qui lecturi sunt. Pergunt nuntii leves ad gentem excelsam, et peregrinum populum, et pessimum. Nullus enim ecclesiasticorum tantum habet studii in bono, quantum hæretici in malo, et in eo se lucrum putant consequi, si alios decipiant, et ipsi perdit

A cæteros perdant. Gens autem vocatur excelsa propter superbiam: et peregrina et pessima, quia aliena a Deo est. Vere gens sine spe, et conculcata, **287** cujus flumina in tota terra imitantur habitationem Ecclesiæ, ut inveniant sibi hospitium et regionem, in qua elevent signum doctrinæ suæ, ^a in qua Scripturarum clangant tuba.

(Vers. 4 seqq.) Quia hæc dicit Dominus ad me, quiescam, et considerabo in loco meo: sicut meridiana lux clara est, et sicut nubes roris in die messis. Ante messem enim totus effloruit, et immatura perfectio germinabit, et præcedentur ramusculi ejus falcibus: et quæ derelicta fuerint, abscedentur, excutientur. Et relinquentur simul avibus montium, et bestiis terræ, et æstate perpetua erunt super eum volucres, et omnes **B** bestię terræ super illum hyemabunt. In tempore illo deferetur munus Domino exercituum a populo divulso, et dilacerato, a populo horribili, post quem non fuit alius, a gente expectante, expectante et conculcata, cujus diripuerunt flumina terram ejus, ad locum nominis Domini exercituum montem Sion. Quiescit et contemplatur Deus in loco suo, sive juxta Aquilam, in firmamento, id est, in Ecclesia, de qua Paulus Apostolus loquitur: Columna et firmamentum veritatis (I Tim. iii, 15). Contemplatur autem ea quæ sunt in Ecclesia; et sicut meridiana lux clara est, ita universa perlustrat: juxta illud quod in decimo octavo Psalmo secundum Anagogen de sole justitiæ dicitur: Nec est qui se abscondat a calore ejus (Ps. xviii, 7). Et quomodo nubes roris in die messis, et in ferventi æstate gratissima est, sic Dominus habitatores Ecclesiæ suæ refrigerat, quo præsentem cuncta florescunt. Et antequam tempus consummationis adveniat, quia nunc ex parte cognoscimus et ex parte prophetamus, multi perfecti reperiuntur, de quibus Apostolus loquitur: Quotquot perfecti hoc sentiamus (I Cor. xiii; Philip. iii, 15). Ramusculi autem, qui inutiles sunt, falcibus præcedentur, dicente in Evangelio Salvatore: Ego sum vitis vera, et Pater meus agricola est. Omnem palmitem in me non ferentem fructum, tollit eum, et omnem qui fert fructum, purgabit eum, ut fructum plus offerat (Joan. xv, 2). Et quæ præcisa fuerint, relinquentur avibus montium et bestiis terræ. Avibus, quæ juxta viam seminata populantur, et bestiis, quibus traditur anima **288** non confitens Deum, ita ut qui a Domino præcisus fuerit et abjectus, et de corpore illius, quod est Ecclesia separatus, tam in æstate quam in hyeme, hoc est, in prosperis et adversis, volucrum et bestiarum mansio sit. Sicut autem hi qui inutiles sunt et infructuosi in Ecclesia, amputantur et projiciuntur, ne modicum fermentum totam massam corrumpat: sic e contrario fieri potest, ut qui hæretico fuerant errore decepti, et avulsi a Domino atque lacerati, et horribiles ob blasphemiam, frustra que mendacia præstolantes, et conculcati a dæmonibus, et a fluviis in partes varias dissipati, cum recordati fuerint Dei sui, et magistros

^a Vatic., et quasi Scripturarum clangunt tuba

nos dereliquerint, offerant munus Domino
itum, non alibi nisi in monte Sion, et in spe-
quod interpretatur Ecclesia. Brevius dicimus,
in libro explanationis historice multa jam dixi-

sp. XIX. — Vers. 1.) *Onus Egypti*. Symma-
et Theodotio: *Assumptio Egypti*. LXX: *Visio*
sti. Ubi in Hebræo scriptum est *NASSA MERRAIM*
נַסָּה מֵרַיִם, quod nos interpretati sumus, *Onus*
ndus Egypti: pro quo Aquila transtulit ὄγκος
rov, possumus dicere ab eo, quod tollat pro-
et portet jugum Domini, eum exstitisse con-
m, qui prophetiam Egypti cerneret, sive por-
Unde miror LXX et in Babylone pro *Pondere*
retatos Visionem; et in Philistiim, et Moab,
nasco, Verbum; et nunc in *Egypto Versionem*;
a Hebræo in omnibus his non *Verbum et Visio*,
ssa (נַסָּה), id est, *Onus, pondusque* ponatur.
autem Symmachus et Theodotio λήμμα, id est,
ptionem semper interpretati sunt, hoc scire
us, accepisse prophetam a Domino gratiam
alem, ut Egypti sacramenta cognosceret, sive
mentis aspiceret, ut LXX transtulerunt. Non
tem Egyptus ista quam Judæi putant, sicut
itus est Josephus, qui in libris Antiquitatum
Oniam sacerdotem Isaie implere vaticin-
bunt in territorio Heliopolitano, quod Egyptii
νομὸν vocant, extrueret templum ad similitu-
Templi Dei, et altare. Esto enim, conceda-
re dicta de Onia et altari quod in *Egypto* ex-
i, quæ erunt quinque civitates, quæ in *Egypto* C
tur lingua Chananitica: ex quibus una juxta
ppellatur *Assis*: juxta alios interpretes, civi-
sive *anes*, vel *civitas solis*? Et quis erit iste
or, qui missus est Egypti, ut salvaret eos, et
nam cognoscerent Egypti? quando coluerunt
a hostiis et muneribus, et vota solverunt?
o percussit Dominus Egyptum et sanavit eam?
o tempore factum poterimus docere, ut fuerit
Egypto in Assyrios, et intraverint Assyrii in
tum, et Egypti in Assyrios; et servierint

A Egypti Assur? Quando Israel tertius in *Egypto*
fuit; et apud Assyrios quasi benedictio in medio ter-
ra: ita ut Dominus diceret: *Benedictus populus*
mens Egypti, et opus manuum mearum Assyrius? Hæc
ad *Egyptum* istam, quam Judæi testantur, non perti-
nere perspicuum est. Itaque locum istum quem in-
colimus, et mundum qui in maligno positus est:
Egyptum possumus appellare, maxime quia *MES-*
RAIM (מִצְרַיִם), quod dicitur *Egyptus*, interpretatur
ἐκθλιβουσα, id est, *tribulans*, sive *ad angustiam redi-*
gens. Est tamen sciendum, multa *Oneris Egypti*,
vel *Visionis*, ad *Egypti* provinciam pertinere, quæ
usque hodie habitatur et cernitur. Sed et in hoc et
in aliis Scripturarum locis pleraque ponuntur, quæ
non possent stare juxta historiam: ut rerum neces-
sitate cogamur altiore intelligentiam querere.

(Vers. 1 seqq.) *Ecce Dominus ascendet super nubem*
levem, et ingreditur Egyptum, et movebuntur [Al.
commovebuntur] *simulacra Egypti a facie ejus, et cor*
Egypti tabescet in medio ejus. Et concurrere faciam
Egyptios adversus Egyptios. et pugnabit vir contra
fratrem suum, et vir contra amicum suum, civitas ad-
versum civitatem, regnum adversus regnum. Et dis-
rumpetur spiritus Egypti in visceribus ejus: et consi-
lium ejus præcipitabo: et interrogabunt simulacra sua
290 *et divinos suos, et Pythones, et hariolos. Et*
tradam Egyptum in manus dominorum crudelium, et
rex fortis dominabitur eorum, ait Dominus Deus exer-
cituum. Pleraque de prophetia Egypti, quam levavit
vel vidit Isaïas, in historica explanatione perstrinxim.
Unde nunc juxta tropologiam summa quæque car-
penda sunt. Ascendit Dominus super nubem levem,
corpus sanctæ Virginis Mariæ, quod nullo humani
seminis pondere prægravatum est: vel certe corpus
suum, quod de Spiritu sancto conceptum est. Et in-
gressus est in *Egyptum* hujus mundi: statimque om-
nia *Egypti* simulacra commota sunt: ita ut divina-
tiones et universa fraus idololatriæ, quæ deceptionem
possidebat orbem, se fractam esse sentiret: intan-
tum ut magi de Oriente docti a dæmonibus, vel
juxta prophetiam Balaam (Num. xxiv) intelligentes

et ope Vatic. ms. emendamus ὄγκος, quod est
pro quo vitiose lectum est hæcenus ὄραμα,
visionem sonat. Sed et Drusus pridem ita mo-
re-cribendum tum aliis de causis, cum præ-
quod magis ad Aquilæ ingenium, qui ipas
etymologias amabat exprimere, interpretatio
neque ipsa addit Montanconius, sic perpe-
tere Aquilam, ubi נַסָּה legitur, ut cap. xxv
rb. et Isaie xxi et xxiii atque alibi, ubi ὄγκος
r legitur in probatissimis libris atque codici-
bus etiam hoc ipse testatur Hieron. in fine
quarti in Jeremi. cap. xxiii: *Verbum*, inquit,
icam *NASSA*, *Aquila ὄγκος, id est, onus et pondus*
retatur.

ide Antiquit. lib. xiii, cap. 3, num. 1, in eum-
dem de Onia doctorum virorum notas.
quod *Egypti* νομὸν vocant. Ex hoc loco emen-
est annotatio et corrigendus contextus supe-
ol. 165, init., et legendum, *quas νόμους*, etc.
nim *Judices* dici possint *Nomi*; verior tamen
et significatio quam obtinet apud auctores no-
voub. *Nomi* igitur erant *Egypti* Præfectura,

Unde Plin. lib. v, cap. 9, de Thebaide loquens, *Di-*
viditur, inquit, *in Præfecturas oppidorum (quas nomos*
vocat) duodecim. Diodorus, lib. ii, *Egyptum* in sex
et triginta nomos divisit. Herodotus nomos et *atra-*
pias pro eodem posuit, et Darii regnum in viginti
satrapias divisit, et in totidem nomos, id est, regio-
nes; quibus qui præerant nomarchæ dicebantur.
Itaque tractus sive territorium Heliopolitanum erat
νομὸς sive præfectura, ubi Onias extruxit templum.

MARTIAN.

⁴Vatic., et Dominus cognosceret Egyptum.

⁵ἐκθλιβουσα. Mss. codic. sic legunt; editi, ὀλι-
βουσα.

⁶Paria habet, aut luculentiora inferius in cap.
xlvi: *Magi*, inquit, *ex Oriente venerunt, Domini*
stellam se vidisse dicentes vel ex artis scientia, vel ex
vaticinio Balaam propheta sui qui in Numeris dice-
rat: Orietur stella ex Jacob, et homo de Israel. Quæ ex
Tertulliano lib. de Idololatria videatur didicisse,
ubi, *Scientia*, inquit, *ista (sc. Astrológica) usque ad*
Evangelium fuit concessa, ut Christo edito, nemo exinde
nativitatem alicujus de cælo interpretetur. Cæteram

natum Filium Dei, qui omnem artis eorum destrueret A potestatem, venerint Bethleem, et ostendente stella, adoraverint puerum (Math. ii). Tunc cor Egypti omne contulit, et Egypti contra Egyptios surrexerunt, juxta illud quod Dominus loquitur in Evangelio: *Nolite putare quia veni mittere pacem super terram: non veni pacem mittere, sed gladium. Veni enim dividere hominem contra patrem suum, et filiam contra matrem suam, et nurum contra socrum suum* (Matt. x, 34 seqq.). Eo tempore et illud apertum est: *Iniqui hominis domestici ejus* (Mich. vii, 6). Et pugnavit vir contra fratrem suum, et vir contra amicum suum. Fuerunt enim in una domo separati, duo contra tres, et tres contra duos, et divisus est pater contra Filium, et filius contra patrem, civitas adversus civitatem, et regnum adversus regnum, eorum qui non crediderunt, adversum eos qui crediderunt, vel certe eorum, qui crediderunt, proximos suos salvare cupientium. Et disruptus est spiritus Egypti in visceribus suis, ut nequaquam paria sentirent; sed spirituali contra se gladio separati, omne consilium suum precipitatum esse cognoscerent: et nihilominus in errore pristino permanentes, hi qui fidei veritatem 291 suscipere noluerant, interrogarent simulacra, et divinos suos, et Pythones, et harolos. Cumque illi hoc fecerint, Dominus tradidit eos in manu dominorum crudelium, juxta illud apostolicum: *Quos tradidi Satanæ, ut discant non blasphemare* (1 Tim. i, 20); quo servitute durissima oppressi, ad clementissimum Dominum revertantur. Pulchreque demones crudeles dominos vocat, quibus nihil crudelius est. Rex quoque fortis, qui Dominus est eorum, perspicue diabolus intelligitur, quem et in Evangelio Dominus sortem vocat, quo victo et oppresso, vasa domus ejus, et præda diripitur.

(Vers. 5 seqq.) *Et arescet aqua de mari, et fluvius desolabitur atque siccabitur, et deficient flumina, attenuabuntur et siccabuntur rivi aggerum. Calamus et juncus marcescet: nudabitur alveus rivi a fonte suo, et omnis sementis irrigua siccabitur: arescet et non erit. Et moriebant piscatores, et ligebunt omnes mittentes in flumen hamum, et expandentes rete super faciem aquæ, et arescent. Et confundentur qui operantur linum, ple-*

cientia et taxentes subtilia, et arunt irrigua ejus contra, omnes qui faciebant lacunas ad capiendas. Stulti principes Tancoos, sapientes co Pharaon dederunt consilium insipientes. Quando ritis, durus dominatus fuerit in Egypto, arescentis doctrina et pulchritudo eloquentia: sæculi ipse fons fluviorum omnium diabolus, a quo tur universa mendacia, desolabitur: ita ut decetera flumina et rivi, qui de turbidis Nilii aqua plebantur. Calamus quoque et juncus nimia si arescent. Pro juncus papyrus LXX transtulerunt quo charta fit, addentes de suo *achi viride* in Hebraico non habetur. Cumque ab eruditiorerem, quid hic sermo significaret, audivi, alptiis: hoc nomine lingua eorum omne quod ludo virens nascitur appellari. Calamus quidem tropologiam, est sermo vacuus, et nihil in sedum habens: et papyrus qui videtur quidem medullam, et non est vacuus, et tamen fragi 292 citoque marcescit. Omnes quoque rivi, cito rivorum capite, siccabuntur, et quidquid aquis irrigabatur Egyptiis, arefactum, non erit ut moriantur Egypti piscatores qui valde constant piscatoribus Domini, et lugeant qui milhamum in flumen, et expandebant rete super aquas. Qui singulos quosque decipiunt, hamunt in aquas turbidas. Qui autem plures sin ut in synagogis Satanæ loquantur publice, eorum abducant greges, isti rete super aquas Egyptias. Confundentur etiam hi qui operabuntur, ut vestes facerent sacerdotum; plecter lud, et texentes subtilia: quod proprie ad decorum artem pertinet. Pro subtilibus, byssum transtulerunt, quod et ipsum in sacerdotum vtexitur. Quodque sequitur: *Eterunt irrigua ejus contra, omnes qui faciebant lacunas ad capiendas*, hoc significat, quod omnes insidie Egyptiorum destruantur, et pereant. Pro lacunis stabant ad capiendos pisces, quod nos juxta interpretati sumus, et in Hebraico, et in cunctis interpretibus, in loco piscium ponuntur anima historia trahamur ad tropologiam, quod videlicet piscatores, qui faciebant lacunas, et sponas, fecerint, ut animas in eis deciperent. No-

multo requirit veterum aliorum Patrum de Magis opinio est, quæ illos tradit, probos viros existisse, qui absque Lege scripta ac Judæorum caeremoniis, ad Jobi instar, Deum, a quo admittuntur, adorabant.

^a Martiani, damnatus: Vatic. ms., nominatus legunt, vitiose uterque. Nisi levi unius litterule mutatione rescripimus dominatus ad superioris versiculi 4, quem Hieron. alludit, sensum: *Tradam Egyptum in manus dominorum crudelium, et rex fortis dominabitur eorum.*

^b Achi viride. Hic quoque confligunt veteres editiones Erasmi et Martiani vocabula Græca, quorum nunquam meminit Hieronymus, ut fidem nobis faciunt exemplaria manuscripta universa, atque ipsa editio LXX interpretum, in qua legimus *ἀχι τὸ χλωρόν*, id est, *Achi viride*: quæ sunt ipsissima verba codicum mss. *Achi viride*; non ut fingunt editi

^D *χυρὸν τὸ χλωρόν*. Porro Achi nomen positum apud LXX Gen. li, 18, nec aliari habet in significationem præter hic subjunctam ab Hieron. Confer utrumque locum, ut discas apud Æpaludem vocatum fuisse Achi, nec culpandam LXX loco recitato Genesios, quasi Hebraici rini *אחי* pro *אחו*.

^{MARTI} — Et vero *אחו* juncus, et *אחי* pro syn usurpantur Job. viii, 11. *An crescit juncus sine achu sine aqua?* Græci fecerunt *ἀχι* vel *ἄχιν*, nesis xli, 2, de vacellis Pharaonis. *ἰδοὺ ποτὶς ἐν τὸν πάσκειν ἐν ἀχί*: Hebraice *אחי*. Hic vero *ἀχι τὸ χλωρόν* πᾶν τὸ κύκλῳ ποταμοῦ, Hebraici *אחי* habet, sed *אחי*, gramineta. Martiani. in nymo post voces de quo charta fit, expunxit isti in prioribus Editionibus habebantur, addentes *ἀχυρὸν τὸ χλωρόν*, quas maluissem tantum em ac legi *ἀχι τὸ χλωρόν*.

quod pro laennis LXX ῥόον transtulerunt, quod genus est potionis ex frugibus aquaque confectum, et vulgo in Dalmatiae Pannoniaeque provinciis, gentili barbaroque sermone appellatur ^a sabaum. Hoc maxime utuntur Aegyptii, ut non puras aquas bibentibus tribuant, sed turbidas, et commixtarum feciam similes, ut per hujuscemodi potionem haereticae pravitatis doctrina monstretur. Tunc stulti erunt principes Taneos, quae interpretatur *mandatum humile*. Omnes enim haeretici contrariam altitudini humilitatem docent, et detrahunt ad inferos, et sunt principes humilis defectique mandati **293**. Consiliarii quoque Pharaos, qui rex Aegypti est, et recte dissipator, et divinus, et in partes varias separatus exprimitur, insipiens arguentur dedisse consilium, quando disperderit Dominus sapientiam sapientium, et intelligentiam prudentium reprobaverit (I Cor. 1).

(Var. 12 seqq.) Quomodo dicitis Pharaoni: filius sapientium ego, filius regum antiquorum? Ubi sunt nunc sapientes tui? annuntient tibi, et indicent quid cogitaverit Dominus exercituum super Aegyptum. Stulti facti sunt principes Taneos, amarcuerunt principes Memphenses, decaperunt Aegyptum angulum populorum ejus, Dominus miscuit in medio ejus spiritum vertiginis, et errare fecerunt Aegyptum in omni opere suo, alius errat ebrius et vomens. Et non erit Aegypti opus quod faciat caput et caudam incurvantem et resistentem. Solent haeretici regi suo vel Pharaoni dicere: Filii sumus sapientium, qui ab initio doctrinam nobis Apostolicam tradiderunt: filii sumus regum antiquorum, qui appellantur reges philosophorum, et habemus scientiam Scripturarum junctam sapientiae saeculari. Quos nunc interrogat, sive ipsum regem haeticorum, ubi sint sapientes ejus qui contemnebant Ecclesiasticam simplicitatem: et respondere compellit, quid cogitaverit Dominus Sabaoth super Aegyptum istius mundi, et quid in consummatione facturum sit. Stulti sunt approbati principes Taneos qui humile haeticorum habuere mandatum. Amarcuerunt omnes principes Memphenses, qui eloquentiam et oris ^b pollvere jactantia. Memphis enim, ai, vel, ex ore, interpretatur, et μεταφορικῶς sermonem sonat. Quodque sequitur: Decaperunt Aegyptum angulum populorum ejus, sive juxta LXX: decipient Aegyptum per tribus, hoc significat, quod regnum sapientiae saecularis stultum esse monstretur, et singu-

lorum dogmatum principes, qui interpretantur tribus, arguantur stultos habuisse doctores. Dominus enim miscuit eis spiritum vertiginis, sive errorum, juxta illud quod scriptum est: Et sicut non probaverunt Deum habere in notitia, tradidit illos Deus in reprobum sensum (Rom. 1. 24). Et quomodo qui sanctus est, cum Isaia dicere potest: Spiritum **294** salutis tuae faciemus super terram? sic qui peccator est, faciet spiritum erroris, hoc est, malitiae spiritum: secundum quod et in Jeremia legimus: Arguet te praevaricatio tua, et malitia tua corripiet te (Jerem. 11, 19). Sin autem scandalizatur haeticus, qui vetus non recipit Testamentum, quod Dominus miscere dicatur erroris vel vertiginis spiritum, audiat scriptum in Apostolo, hoc est, in novo Testamento: Tradidit eos Deus in desideria cordis sui in immunditiam (Rom. 7, 24). Et iterum: Propterea tradidit eos Deus in passionem ignominiae. Et rursus: Tradidit eos Deus in reprobum sensum, ut faciant quae non conveniunt [Al. oportet]. Traduntur autem in desideria cordis, quia mutaverunt gloriam incorruptibilis Dei, in similitudinem imaginis corruptibilis hominis, et voluerunt, et quadrupedum, et reptilium. Quod quidem non solum in Epistola ad Romanos, sed et ad Thessalonicenses de Antichristo legimus: Pro eo quod charitatem veritatis non susceperunt, ut salvarentur, mittet eis Deus operationem erroris, ut credant mendacio, et judicentur omnes qui non crediderunt veritati, sed complacuerunt sibi in mendacio (II Thess. 2, 10): quod puto Apostolum Paulum de praesenti Isaiae lectione sumpsisse, in qua dicit: Dominus miscuit eis spiritum erroris, et errare fecerunt Aegyptum in omnibus operibus suis, sicut errat, inquit, ebrius et vomens, qui inebriatus est vitis. De quibus ebriis ^d Joel loquitur: Vae qui ebrii sunt absque vino. Et non solum ebrii: sed et vomentes furorem draconum, et furorem aspidum insanabilem, ut postquam hujuscemodi vinum evomuerint, intelligant ebrietatem suam, atque cognoscant, quod quamdiu ebrii fuerint, nec principium habuerint, nec finem, id est, nec caput, nec caudam: sed truncum ex utraque parte animal. Pro principio et fine, quod et Symmachus et LXX transtulerunt, Theodotio more suo ipsa verba Hebraea posuit ^e CHAPHPE (כפה) et AGMON (אגמון): quod Aquila interpretatus est, incurvum, atque perversum. In incurvo, senes intelligi volens; in perverso, lascivientes pueros, qui omnia

^a Haud male ab Hebraeo סבא, quod est potare, nomen Sabaum deduxeris. Ceterum de illo Ammianus Marcellinus lib. xxvi: Est, inquit, Sabaia ex hordeo vel frumento in liquorem conversus paupertinus in Italice potus. Zythum, aliud ejus potionis nomen, memorant Plinius, lib. xii cap. ult.; Dioscorid., lib. ii, cap. 100; Herodotus, lib. ii; Hesychius, Suidas, alique.

^b Pollvere jactantia. Manuscriptus Silvae majoris prope Bardigaliam legit congruo sensu, qui eloquentiae et oris pullulare jactantiam. MARTIAN. — Martiane, pollvere jactantiam, mss. jactantia. Alibi, pullulare.

^c Vatic. qui peccator est, bibit erroris: hoc est malitiae spiritum.

^d Joel loquitur. Ita legimus in mss. codicibus.

cum tamen contrarium Joelis capite primo scriptum reperitur, nempe ebrii ex vino, etiam secundum LXX. Unde creditu facilius est conjectura Mariani, qui putavit legendum idem pro nomine Joel, ut sit sensus, de quibus ebriis idem Isaia loquitur. Quae verba leguntur Isaiae xviii juxta LXX, ἀνεῖν οἶνον, sine vino. MARTIAN. — Pro Joel, quem penes ejusmodi sententia non invenitur, Victorius reponi vult, idem, scilicet Isaia, qui juxta LXX, cap. xxviii, 1, μεθυσcentes ἀνεῖν οἶνον, ebrios absque vino objurgat: quamquam aliter est in Hebraeo et Latinis codicibus.

^e Vatic. CAFFA et EGMON: aliis placet CHEPHPHA; et Graece quidem περιπα scribitur.

omnis enim hæreticus pollicetur excelsa, et cum alas habere se jactet, tamen hæret in salis fluctibus, et procul non recedit a terra, in medioque cursu patitur repente naufragium. Unde Aquila pro cymbalo, *umbram alarum*, interpretatus est, non enim habent alas, sed alarum similitudinem. Quodque inferi, *quæ est trans flumina Æthiopie*, hoc significat, quod impietate sua omnes vincant hæretici. Verbi gratia: Dicit Epicurus non esse providentiam, et voluptatem maximum bonum. Comparatione hujus sceleratior Marcion, et omnes hæretici, qui vetus lacerant Testamentum. Cum enim recipiant providentiam, accusant Creatorem, et asserunt eum in plerisque operibus errasse, et non ita fecisse, ut facere debuerat. Ad quam enim utilitatem hominum, serpentes, scorpiones, crocodilos, et pulices, cimicesque et culices pertinere? Isti ergo **286** trans flumina Æthiopie sunt, et mittunt in mari hujus sæculi legatos, id est, discipulos suos, qui eorum portantes volumina, recte vasa papyri, id est, chartacia super aquas portare dicuntur, quæ delentur velociter. Sicut enim libri juxta aquas et humores cito obscurantur, delentur et pereunt: ita sermo eorum atque doctrina, cum in principio aliquam visa fuerit fortitudinem possidere, pertransit et labitur. Itaque per ironiam dicitur ad eos: O Angeli hæreticorum, ite veloces. Quos beatus apostolus Paulus falsos apostolos, operarios fraudulentos, qui in Apostolos Christi transfigurentur, appellat (II Cor. xi). Et ite ad gentem avulsam et laceratam: avulsam a Deo, et hæreticorum morsibus laniatam. Ad populum horribilem; nihil enim horribilius blasphemia, quæ ponit in excelsum os suum. Post quem non est alter populus: omne quippe peccatum comparatum blasphemie, levius est. Gentem expectantem, expectantem, et conculcatam. Nam omnes hæretici sibi cœlestia repromittunt, et pollicentur ingentia, et tamen a dæmonibus conculcantur. Cujus terram diripuerunt flumina, quæ non de cœlo habent aquas, sed de terra. Quis enim angulus est, quæ extrema solitudo terrarum, ad quam non turbidus hæreticorum sermo perveniat? Itaque omnes qui habitant et morantur in orbe terrarum, ad hæreticorum signum, quod quasi in montibus elevatum est, erigunt oculos suos, et clangorem tubæ, id est, doctrinæ eorum, audiunt. Hæc juxta Hebraicum. Cæterum secundum **LXX** planguntur alæ hæreticorum, quæ instar navium per mare hujus sæculi volitant, et impietatem superant ethnicorum, quos nunc Æthiopes Scriptura cognominat: et dicitur ad doctrinam eorum, atque sermonem: Qui mittis in mari hujus sæculi libros, obsides perversitatis tuæ, et epistolas ad decipiendos eos, qui lecturi sunt. Pergunt nuntii leves ad gentem excelsam, et peregrinum populum, et pessimum. Nullus enim ecclesiasticorum tantum habet studii in bono, quantum hæretici in malo, et in eo se lucrum putant consequi, si alios decipiant, et ipsi perditii

A cæteros perdant. Gens autem vocatur excelsa propter superbiam: et peregrina et pessima, quia aliena a Deo est. Vere gens sine spe, et conculcata, **287** cujus flumina in tota terra imitantur habitationem Ecclesiæ, ut inveniant sibi hospitium et regionem, in qua elevent signum doctrinæ suæ, * in qua Scripturarum clangant tuba.

(Vers. 4 seqq.) *Quia hæc dicit Dominus ad me, quiescam, et considerabo in loco meo: sicut meridiana lux clara est, et sicut nubes roris in die messis. Ante messem enim totus effloruit, et immatura perfectio germinabit, et præcedentur ramusculi ejus sulcibus: et quæ derelicta fuerint, abscidentur, excutiemur. Et relinquentur simul avibus montium, et bestiis terræ, et æstate perpetua erunt super eum volucres, et omnes bestię terræ super illum hyemabunt. In tempore illo deferetur munus Domino exercituum a populo discolo, et dilaceratio, a populo horribili, post quem non fuit alius, a gente expectante, expectante et conculcata, cujus diripuerunt flumina terram ejus, ad locum nominis Domini exercituum montem Sion. Quiescit et contemplatur Deus in loco suo, sive juxta Aquilam, in firmamento, id est, in Ecclesia, de qua Paulus Apostolus loquitur: Columna et firmamentum veritatis (I Tim. iii, 15). Contemplatur autem ea quæ sunt in Ecclesia; et sicut meridiana lux clara est, ita universa perlustrat: juxta illud quod in decimo octavo Psalmo secundum Anagogen de sole justitiæ dicitur: *Necesse est ut se abscondat a calore ejus* (Ps. xviii, 7). Et quomodo nubes roris in die messis, et in ferventi æstate gratissima est, sic Dominus habitatores Ecclesiæ suæ refrigerat, quo præsentem cuncta florescunt. Et antequam tempus consummationis adveniat, quia nunc ex parte cognoscimus et ex parte prophetamus, multi perfecti reperientur, de quibus Apostolus loquitur: *Quotquot perfecti hoc sentiamus* (I Cor. xiii; Philip. iii, 15). Ramusculi autem, qui inutiles sunt, sulcibus præceduntur, dicente in Evangelio Salvatore: *Ego sum vitis vera, et Pater meus agricola est. Omnem palmitem in me non ferentem fructum, tollet eum, et omnem qui fert fructum, purgabit eum, ut fructum plus offerat* (Joan. xv, 2). Et quæ præcisa fuerint, relinquentur avibus montium et bestiis terræ. Avibus, quæ juxta viam seminata populantur, et bestiis, quibus traditur anima **288** non confitens Deum, ita ut qui a Domino præcisus fuerit et abjectos, et de corpore illius, quod est Ecclesia separatus, tam in æstate quam in hyeme, hoc est, in prosperis et adversis, volucrum et bestiarum mansio sit. Sicut autem hi qui inutiles sunt et infructuosi in Ecclesia, amputantur et projiciuntur, ne modicum fermentum totam massam corrumpat: sic e contrario fieri potest, ut qui hæretico fuerant errore decepti, et avulsi a Domino atque lacerati, et horribiles ob blasphemiam, frustra mendacia præstolantes, et conculcati a dæmonibus, et a fluviis in partes varias dissipati, cum recordati fuerint Dei sui, et magistros*

* Vatic., et quasi Scripturarum clangunt tuba

Dominum exercituum, nunc inferitur: Erit altare Domini in medio terræ Ægypti, quod Onias secundum Josephum (Antiqq. lib. xiii, cap. 6) male intelligens implere conatus est. Et titulus Domini continens passionem, in quo scriptum est Hebraicis litteris, Græcis, et Latinis: Jesus Nazarenus rex Judæorum (Joan. xix), in signum Crucis, et in testimonium universarum gentium, quæ nunc Ægyptus appellantur. Cumque persecutio creverit a facie tribulantium nominis Christiani, tunc clamabunt in cordibus suis: Abba pater (Rom. viii). Et mittet Dominus exercituum Salvatorem, id est, Jesum, et Judicem, vel propugnatores qui liberet eos, ut liberati cognoscant Dominum, et ipsi cognoscantur a Domino; et ubi abundavit peccatum, superabundet gratia (Rom. v). Unum autem altare Ægypti, id est, mundi istius dicitur, ut cuncta altaria, quæ contra Ecclesiæ eriguntur altare, sciamus esse non Domini. Usque ad finem visionis Ægyptiæ, in libro Explanationis Historicæ, quia manifesta prophetia erat, 298 diximus quod cuncta referantur ad Christum.

(Vers. 20.) *Et cognoscent Ægyptii Dominum in die illa: et colent eum in hostiis, et muneribus, et vota vovebunt Domino, et solvant. Et percutiet Dominus Ægyptum plaga, et sanabit eam: et revertentur ad Dominum, et placebitur eis, et sanabit eos.* Postquam cognoverint Ægyptii Dominum, colent eum in hostiis spiritualibus et muneribus; et vota vovebunt Domino et solvant; et dicent cum David: *Sacrificium Deo spiritus contribulatus (Ps. l, 19); et: Elevatio manuum mearum sacrificium vespertinum (Ps. cxi, 2);* quando credentes in Nazareum, et ipsi fuerint Nazareni, vinum et siceram non bibentes (Joan. xix), et acetum quod Domino propinatum est, et quæcumque sunt ex uva Sodomitica. Cumque vota persolverint cum Abel, et respexerit ea Deus, invidet frater major Cain, id est, Circumcisionis populus, et effundet sanguinem christianum, qui clamabit ad Dominum (Genes. iv); et ideo egredietur a facie Dei, dicens de Salvatore: *Crucifige, crucifige eum (Luc. xxiii, 11); et: Nos non habemus regem nisi Cæsarem (Joan. xix, 15).* Votum offert et solvit Domino, qui est sanctus corpore et spiritu. Votum obtulit et Zachæus, qui mediam partem substantiæ suæ pauperibus reppromisit (Luc. xix). Quæritur, si Ægyptis salvator et propugnator est missus qui liberet eos de angustiis, quomodo nunc dicatur: *Percutiet Dominus Ægyptum plaga?* Sed consideremus quod sequitur: *Et sanabit eam.* Quem enim diligit Dominus, corripit (Hebr. xii). Et ipse Salvator in sexagesimo octavo Psalmo loquitur ad Patrem: *Quoniam quem tu percussisti, ipsi persecuti sunt: et super dolorem vulnerum meorum addiderunt (Ps. lxxviii, 27).* Si ergo proprio filio non pepercit, sed tradidit eum pro nobis, ut illius livore, et vulneribus sanaremur (Rom. viii): tradidit Dominus et martyres passioni, sed rursum

A eos in resurrectione sanabit, ut illorum vulneribus fides credentium confirmetur. Unde et ad Job dicitur: *Putas me tibi aliter locutum, nisi ut appareres justus? Ipse enim dolorem facit, et reddit pristinæ sanitati; et visitat servos suos in virga, ut misericordiam suam non auferat ab eis.* Unde filia, et nurus, quæ multum peccaverunt, et divaricaverunt pedes suos omni transeunti, non visitantur neque corripuntur, dicente 299 Domino: *Non visitabo super filias vestras, cum fuerint fornicatæ: et super nurus vestras, cum adulteraverint (Ose. iv, 14).* Percutit ergo Ægyptios Dominus, non igne, non gladio, sed virga. Quis enim filius est, quem non erudiat pater? Ut postquam sanati fuerint, revertantur ad Dominum, et placetur eis, et rursum sanet eos. Semper enim B indigenus misericordia Dei, et nullus est finis ejus clementiæ.

(Vers. 25.) *In die illa erit via de Ægypto in Assyrios: et intrabit Assyrius in Ægyptum, et Ægyptius in Assyrios: et servient Ægyptii Assyriis.* Quomodo cætera quæ præcedunt in bonam partem accidissee Ægyptiis demonstravimus, quinque videlicet civitates in terra eorum loquentes lingua Chananitide, et jurantes per Dominum et altare Domini in medio terræ Ægypti collocatum, et titulum, et testimonium, et signum, et salvatorem, qui liberaret eos; et quod Dominus cognosceretur ab Ægyptiis, et ipsi cognoscerent eum; et quod offerrent hostias et munera, et vota persolverent et percussi sanarentur, et reverterentur ad Dominum, et placaretur eis, et iterum sanarentur: sic et hoc quod sequitur, servire C Ægyptios Assyriis, in bonam partem accipiendum est. Servit enim et Apostolus credentibus, ut lucri eos faciat (1 Cor. ix). Et Esau subjicitur fratri suo Jacob (Genes. xxxiii), ut particeps fiat benedictionum ejus. Igitur qui priores de gentibus salvati fuerint, et habuerint in se altare Domini, eos qui in duritia perseverant, sua servitute salvabunt, et commixtione ac societate eorum, ipsi pergent ad Assyrios, ut Assyrios ducant ad Ægyptum; et postea possint ad Israeliticum populum pervenire. Ob hanc causam reor, et fidelem mulierem servire viro infideli, ut paulatim eum de Ægypto, et Assyriis pertrahat ad Judæam.

(Vers. 25, 26.) *In die illa erit Israel tertius Ægyptio et Assyrio, benedictio in medio terræ, cui benedixit Dominus exercituum, dicens: Benedictus populus meus Ægypti, et opus manuum mearum Assyrius: hæreditas autem mea Israel.* Tertius erit Israel in Ægypto et in Assyriis, ut omnem massam suæ benedictionis fermento misceat, et qui prius contra se hostiliter dissidebant, hac benedictionis fibula copulentur; 300 et sit populus Dei Ægyptus, et opus manuum ejus Assyrius, hæreditas autem ejus Israel. Benedictus est Ægyptius Domino, quia Israelis societate benedicitur. Et opus manuum ejus Assyrius, quia in ipso suam clementiam demonstravit. Israel autem solus

* Vat., ut dicant cum David.

potest dicere : *Pars mea Dominus* (Thren. iii, 24); qui mente conspicit Deum, et ejus hæreditas appellatur.

(Cap. XX. — Vers. 1 seqq.) Anno quo ingressus est Thartan in Azotum : cum misisset eum Sargon rex Assyriorum, et pugnasset contra Azotum, et cepisset eam : in tempore illo locutus est Dominus in manu Isaie filii Amos, dicens : *Vade et solve saccum de lumbis tuis, et calciamenta tua tolle de pedibus tuis : et fecit sic, vadens nudus et discalciatus. Et dixit Dominus : sicut ambulavit servus meus Isaías nudus et discalciatus, trium annorum signum et portentum erit super Ægyptum et super Æthiopiam. Sic minabit rex Assyriorum captivitatem Ægypti, et transmigrationem Æthiopiarum, juvenum, et senum, nudam et discalciatam, discoopertis naribus ignominiam Ægypti. Et timebunt et confundentur ab Æthiopia spe sua, et ab Ægypto gloria sua. Et dicet habitator insulæ hujus in die illa, Hæc erat spes nostra? Ad quos confugimus in auxilium, ut liberarent nos a facie regis Assyriorum? Et quomodo effugere poterimus nos? Pro Thartan LXX Thanatan transtulerunt : et pro Sargon, Arna : quod quid interprete- tur, scire non possumus. Neque enim falsorum nominum falsas possumus etymologias fingere. Sunt autem nomina non Hebræa, sed Assyria, e quibus sonare cognovimus Thartan, turrem dedit, vel superfluum, sive elongans. Sargon autem princeps horti. Hic rex Assyrius quem supra legimus sensum magnum, habet duces plurimos, quorum unus est Thartan, elatus in superbiam, et longe procedens in scelere, et amplior cæteris : et mittitur ad impugnandam Azotum, quæ Hebræice dicitur asdon (אֲסֹדֹן), et interpretatur, ^a ignis generationis ; expugnatque dux regis Assyrii eos qui generationi et libidini serviunt. Et pulchre rex Assyriorum Sargon princeps hortorum, dicitur voluptati, et luxuriæ deditus. Denique et Achab rex Israel vineam Naboth vertere in hortum cupiebat (III Reg., xxi), **301** quod ille juxta leges tropologiæ intelligens, mori maluit quam facere, ne hæreditas paterna, et antiqua possessio in impii regis delicias verteretur. Præcipitur autem Prophetæ, ut sacco calciamentisque depositis, nudus et discalciatus incedat, et in signum sit atque portentum Ægyptiis, et Æthiopicis cui Dei populum persecuti sunt, et propter superbiam fuere humiles. Ægyptus enim interpretatur persequens, sive tribulans : Æthiopes, humiles atque dejecti : omnis enim qui se exaltat, humiliabitur (Luc. xiv, 11). Qui du- cendi sunt in captivitatem, et trium annorum tormenta passuri (Exod. xii), de quibus annis, in Psalmis legimus : *Cogitavi dies antiquos, et annos æternos in mente habui* (Ps. lxxvi, 6). Quæ non putemus parva esse supplicia, sed magnis elongata temporibus. In ipsa autem captivitate et transmigratione*

Ægypti, ibunt juvenes, et senes, qui in malitia roborati sunt, et ad perfectæ ætatis vitia pervenerunt, nudi, ut omnia eorum scelera pateant (Nihil enim (Luc. viii, 7) occultum quod non revelabitur), et discalciati, quia Pascha Domini comedere non poterunt : quod qui comedit, accinctos habet lumbos, et tenet manu baculum, et calciatis stat pedibus, ne per sæculi hujus solitudinem transiens, a serpentibus mordeatur (Exod. xii). Tunc discoopertæ erunt nates eorum, per quas sterces egeritur, et omnis ignominia Ægypti demonstrabitur, ita ut confundantur qui habuerunt spem in Ægypto et in Æthiopia, et gloriam suam in confusionem viderint esse mutatam : in tantum, ut habitator insulæ hujus, id est, sæculi, qui non est advena et peregrinus, sed perpetuam mundi possessionem habere cupiebat, confusus dicat : Hæc est Ægyptus, et hæc est Æthiopia, quarum sperabamus auxilium, ut a principe mundi istius nos liberarent? Quomodo ergo effugere poterimus, cum capti sint hi in quibus sperare habebamus? Et hoc notandum, quod antequam capiatur Azotus, Propheta sacco vestitus sit, et calciatis pedibus, ut plangat quidem eos, qui ardentibus diaboli jaculis vulnerati sunt, et libidini serviunt ; sed nihilominus ipse calciatus incedat, ut calcare possit super serpentes et scorpiones, et securus incedere per hujus sæculi eremum, in qua sunt serpentes et scorpiones, et bonarum rerum sitis. Postquam autem Azotus capta fuerit, **302** in typum captivitatis Ægypti, et transmigrationis Æthiopiarum, ipse discalciatus et nudus incedat. Neque enim in Terra sancta, ad quam ire festinat, sacco vestitus, et opertis pelle pedibus, vel stare poterat, vel ambulare, dicente Domino : *Solve calciamentum de pedibus tuis, locus enim in quo stas, terra sancta est* (Exod. iii, 5).

(Cap. XXI. — Vers. 1 seqq.) *Ovis deserti maris. Sicut turbines ab Africo veniunt, de deserto venit, de terra^b horribili. Visio dura nuntiata est mihi : qui incredulus est, infideliter agit, et qui depopulator est, vastat. Ascende Elam, obside Mede : omnem gemitum ejus cessare feci. Propterea repleti sunt lumbi mei dolore : angustia possedit me, sicut angustia parientis. LXX : Visio deserti maris. Sicut tempestas de deserto transeat, de deserto veniens. De terra horribili visio dura annuntiata est mihi : prævaricator prævaricatur, et iniquus inique agit. Contra me Elamitæ, et legati Persarum veniunt : nunc ingemiscam, et consolabor me : idcirco repleti sunt lumbi mei angustia, dolores apprehenderunt me, sicut parturientem. Quid nobis videatur juxta Historiam breviter diximus : nunc tropologiæ summa carpamus. Visio, vel pondus contra sæculi hujus cernitur mare : et cernitur a Propheta, quantis tentationibus mundus hic plenus sit. Quod*

^a In Hebraicis Quæstion., Azotus, inquit, Hebræice vocatur Asdon, et secundum pristinum nomen etymologiam habet ignis patruelis. Adde, si lubet, Stephanum Byzant. qui ab 'Αζα uxore conditoris appellatam urbem, et capram Azotiis docet interpre-

tari.

^b Falso, et contra sacri textus fidem legerat Martianeus hostili pro horribili; Victor., Horribilis visio et dura.

in mare appelletur sæculum (ut mu. præte-
a) uno testimonio Psalmi contentus sum : *Qui
endunt mare in navibus, facientes operationes in
multis. Ipsi viderunt opera Domini, et mirabilia
in profundo* (Ps. cvi, 23). Qui enim operantur
hoc sæculo opus Dei, et cum Propheta dicunt :
in profundum maris, ipsi vident mirabilia ejus
profundo; et liberati de tentationibus et angustiis,
liberem et duram visionem audisse se dicunt. Hæc
in ipsa tempestas a deserto venit, in quo tenta-
t et Dominus (Matth. iv), et Israel colubri mors,
et scorpionum ictibus patuit (Num. xxi). Cum-
venerit, pertransit, et præterit : et tunc intelligit
qui sustinet, quod non prævaricatur nisi qui
arrior est, et non agit inique nisi iniquus. Ut
r maris fluctibus obruamur, et opprimat nos
tempestas, nostri vitii est, qui ante tempesta-
prævaricatores fuimus et iniqui. Quodque dicit:
ra me Elamitæ, et legati Persarum veniunt, hic
us est : **303** Elamitæ interpretantur despicientes:
e, tentantes. Veniant igitur hi qui despiciere solent,
tinnere, atque tentare : sed ego ingemiscam, et
tus meus erit mea consolatio. Sed et lumbi mei
ti sunt angustia, et obtinuerunt me dolores
parturientem, ut a timore Domini concipiam
riam, et spiritum salutis ejus faciam super ter-
Ræcæ autem juxta Hebraicum turbines atque
estates de deserto veniunt, et de terra horribili,
non est habitator Deus, et ubi universa terrena
et quicumque est incredulus agit rem con-
m infidelitati suæ, et qui depopulator est, vas
Unde audacter contra adversarios loquitur,
ade Elam; obside Mede : omnem gemitum de-
maris, et terræ horribilis, et visionis durissimæ,
nuntiata est, cessare feci. Quia lumbi mei agen-
tulentiam, nequaquam ut prius voluptate, sed
re sunt pleni, nec ultra dicam : Lumbi mei im-
sunt illusionibus (Ps. xxvii, 7). Angustia enim
edit me et tribulatio, sicut solet tenere partu-
rem. Multum inter se Vulgata editio, et Hebrai-
in hoc loco discrepant : ideo breviter utramque
trigemus, ne a φειλακημωσεν carpendi nos oc-
tueulam relinquamus.

(Vers. 4, 5.) Corruí cum audirem, conturbatus sum
viderem : enaruit cor meum, tenebræ obstupefe-
nt me : Babylon dilecta mea posita est mihi in mi-
lum. Pone mensam, contemplare in specula come-
es, et bibentes : surgite, principes, arripite clypeum.
C : Inique egi ut non audirem, festinavi ut non
em, errat cor meum : iniquitas inundavit super
anima mea insisit timori. Para mensam, specu-
speculam : comedite, bibite : surgite, principes,
te clypeos. Præ auditu, et visione durissima quam

A cernebat de deserto mari Propheta venturam, cor-
ruisse et turbatum esse se dicit, et propemodum
caligantibus oculis, et stupefacta mente, nescisse
quid cerneret. Illa enim Babylon (pro qua Aquila, et
Theodotio, tenebras interpretati sunt, ut significarent
mundum istum, qui in maligno positus est (I Joan.
v), et cujus principes sunt juxta apostolum Paulum
(Ephes. vi), rectores tenebrarum istarum), quæ
quondam vel Prophetæ, vel Deo amabilis fuit, facta
est in sua subversione mirabilis. Unde Prophetæ
304 præcipitur, ut vescens in mensa Domini, et
illius saturatus cibo, diligentius contempletur, quæ
ventura sint mundo : diciturque per eum ad omnes
credentes, ut comedentes et bibentes corpus et san-
guinem Domini, vertantur in principes Ecclesiæ, et
cum Apostolis audiant, *Surgite* : arripiantque cly-
peum fidei de armatura Apostoli Pauli (Ephes. vi),
in quo possint ignita diaboli jacula extinguere. Hoc
juxta Hebraicum, et cœptam super mundo interpre-
tationem. Transeamus ad editionem LXX, quæ mul-
tum a superioribus discrepat. Corripit se Propheta,
immo sub persona sua aliorum confitetur errorem,
qui sequentes occidentem litteram, contemnunt spi-
ritum vivificantem; et inique fecisse se dicit, ut non
audiret legem spiritualiter : sed econtrario festinaret
Dei sacramenta non cernere, nec diceret cum Da-
vid : *Revela oculos meos, et considerabo mirabilia de
lege tuæ* (Ps. cxviii, 18). Idcirco errat cor ejus, et
Judaica superstitione completum, non in charitate
Dei, sed in timore consistit, ut habeat spiritum
servitutis in timore, et nequaquam spiritum adoptionis,
in quo clamamus, Abba pater (Rom. viii). Unde
præcipitur ei, ut accedat ad mensam ciborum spiri-
tualium, comedantque omnes in ea, qui illius sequun-
tur exemplum, et bibant : et veteri errore contem-
pto consurgant, in spiritu qui jacebant in littera, et
fiant principes, dicantque cum Propheta : *Domine, ut
scuto bonæ voluntatis tuæ coronasti nos* (Ps. v, 15).

(Vers. 6, 7.) Hæc enim dixit mihi Dominus : *Vade
et pone speculatorem, et quodcumque viderit annuntiet.
Et vidit currum duorum equitum, ascensorem asini,
et ascensorem cameli, et contemplatus est diligenter
multo intuitu, et clamavit leo. LXX : Quis sic dixit ad
me Dominus : Vade et pone tibi speculatorem, et quod-
cumque videris, annuntia. Et vidi ascensores equites
duos, ascensorem asini, et ascensorem cameli : audiui
auditum multum, et vocavi Uriam ad speculam. Jube-
tur Propheta ponere in corde suo speculatorem, et
diligentius intueri quæ ventura sunt mundo : vidit-
que duos equites, ascensorem asini, et ascensorem
cameli. Quos quidam sic interpretatus est ut ascen-
sorem asini juxta Evangelicam lectionem (Mat. xxi),
et prophetiam Zachariæ (Zach. ix), Christum dice-*

Ne φειλακημωσεν. Miror quomodo Marianus hoc
non castigaverit Erasmus, uti fecit in Epistola
Evangelium de Melchisedech, ubi idem nomen
cum legimus positum; sed fictam vocem ab eo
Erasmio, non fidem codicum mss. sequi volue-
Scriptum igitur reperi φειλακημωσεν, id est,

amatoribus querelarum; non Erasmianum φειλακημω-
σεν. MARTIAN. — His scilicet, qui libenter accusant.
Paulo autem diverso sensu hoc utilis vocabulo
S. pater in epist. 75, ad Evangelium, pro eo quod
accusationi et calumniæ patet.

perversa faciant; ac per hoc esse sensum, quod in A Ægypto non solum canui **295** desit et cauda, sed et senes et pueri, id est, et principium et finis.

(Vers. 16, 17.) *In die illa erit Ægyptus quasi mulieres, et stupebit, et timebit a facie commotionis manus Domini exercituum, quam ipse movebit super eam. Et erit terra Juda Ægypto in festivitatem: omnis qui illius fuerit recordatus, pavebit a facie consilii Domini exercituum, quod ipse cogitavit super eam.* In illo tempore, hoc enim, ut crebro diximus, significat dies, quando miserit Dominus spiritum erroris atque vertiginis, ut evomat Ægyptus vinum draconum, et furorem aspidum insanabilem, intelligens errorem suum et ebrietatem pristinam, Ægyptus timebit quasi mulier, non timore fortuito, qui viris accidere consuevit, quos non amat Ægyptus, sed suffocat et interficit; sed timore femineo, quas solas vult Pharaon vivere. Timebit autem commotionem, sive elationem manus Domini, per quam supplicia demonstrantur, quam movebit et elevabit, ut percutiat Ægyptum. Tunc terra Juda, id est, scientia Scripturarum, lex et prophetæ, Evangelia et Apostolorum epistolæ, erunt Ægypto in festivitatem, si eas cognoverit: vel in timorem, si comparatione doctrinæ et veritatis earum se intellexerit habuisse mendacium. Omnis qui hujus terræ fuerit recordatus, pavebit eo pavore, qui ducit ad vitam: *Principium enim sapientiæ, timor Domini* (Prov. ix, 10). Et hoc non solum in consummatione mundi, sed in præsentis quoque tempore accipere possumus; quod Ecclesiasticum virum, et doctrinis cælestibus eruditum, omnis hæreticus timeat, et ad recordationem illius terreatur. Timebit autem et pavebit consilium Domini, quod super Ægyptum mundi istius cogitavit. Singula breviter transcurramus, ut ad reliqua transeamus.

(Vers. 18.) *In die illa erunt quinque civitates in terra Ægypti loquentes lingua Chananitide, et jurantes per Dominum exercituum: civitas solis vocabitur una.* Multum prodest manus Domini elevata sive commota super Ægyptum, ut terra Judæ sit ei in timorem, et omnis, qui illius recordatus fuerit, pertremiscat. In illo tempore quinque civitates in terra Ægypti loquentur lingua Chanaan, quas plerique nostrorum quinque sensus intelligent, visum, auditum, odoratum, gustum, et tactum. Quando videmus mulierem ad concupiscendum, **296** visus noster loquitur lingua Ægyptia. Quando audimus judicium sanguinis, dicente Domino *Non suscipies auditionem vanam* (IV Reg. xii, 21, juxta LXX), auditus noster loquitur lingua Ægyptia. Quando secundum prophetam vivimus in deliciis, et jacemus super lectos eburneos, et primis [Forte optimis] unguimur unguentis, odoratus noster loquitur lingua Ægyptia. Quando venter noster dens est (Philipp. iii), gustus noster loquitur lingua Ægyptia. Si non audierimus illud, quod Apostolus loquitur: *Bonum est homini mulierem non tangere* (I Cor. vii); sed econtrario jungamur meretrici, tactus noster loquitur lingua

Ægyptia. Sin autem econtrario elevaverimus oculos nostros, et viderimus quod regiones jam albæ sint ad metendum, et nequaquam curvi fuerimus in terram, sed juxta Evangelicam mulierem, quæ decem et octo annis cælum aspiciere non poterat (Luc. xiii), elevaverimus oculos nostros et dixerimus, *Ad te levavi oculos meos, qui habitas in cælis* (Ps. cxxx, 1), oculus noster et visus loquitur lingua Chananitide. Si circumciderimus aures nostras, et audierimus Dominum loquentem: *Qui habet aures audiendi audiat* (Luc. viii, 8), auditus noster loquitur lingua Chananitide. Qui potuerit sponso dicere: *Post te in odorem unguentorum tuorum curramus* (Cant. i, 3): Et: *Christi bonus odor sumus in omni loco* (I Cor. ii, 15), hujus odoratus loquitur lingua Chananitide. B Gustus quoque in bonam partem accipitur ejus qui comedit panem de cælo descendente, panem vivum et non mortuum, et audit illud: *Gustate et videte quam suavis est Dominus* (Ps. xxxiii, 9), statim loquitur lingua Chananitide. Sed et tactus spiritualis est, de quo Joannes Apostolus ait: *Manus nostræ palparunt de Verbo vitæ* (I Joan. i, 1); et qui fide tangit Jesum, ita ut de eo Salvator possit dicere: *Tetigit me aliquis, ego enim scio virtutem exisse de me* (Luc. vii, 46). Didicimus quanta bona tribuat elevata manus Domini; queramus quare non lingua Hebræa, sed lingua Chananitide loquantur quinque Ægypti civitates. Ad quod ita respondere conabimur: *Hebræus παράκλητος*, id est, transitorem sonat, qui de loco transit ad locum.

C Ergo et nos licet sancti quamdiu in Ægypto sumus, et in istius mundi versamur tenebris, non possumus loqui lingua Hebræa, sed lingua Chananitide, quæ inter Ægyptiam, et Hebræam media est, et Hebrææ magna ex parte confinis. Chanaan, interpretatur, quasi commotio, sive quasi respondens. **297** Quando igitur ab Ægypto recedimus, et exire volumus de potestate Pharaonis, ita ut terra nostra, et confessio formidolosa sit Ægypto: tunc movemur et quasi respondemus Domini voluntati, et tamen quia adhuc in præsentis sæculo sumus, lingua Hebræa necdum loqui possumus. Quodque sequitur: *Jurare quinque civitates per Dominum exercituum*, hoc significat, quod etiam hic positi nequaquam demonum, sed Dei recordemur omnipotentis. De his quinque civitatibus, cum aliarum quatuor tacta sint nomina, una dicitur solis civitas, quæ mihi videtur referri ad visum. Sicut enim ut videatur civitas, sole et luna indiget; ita ut oculi nostri illuminentur, indigemus sole justitiæ.

(Vers. 19-21.) *In die illa erit altare Domini in medio terræ Ægypti, et titulus juxta terminum ejus Domini. Et erit in signum, et in testimonium Domino exercituum in terra Ægypti. Clamabunt enim ad Dominum a facie tribulantis: et mittet eis Salvatorem, et propugnatorem qui liberet eos: et cognoscetur Dominus ab Ægypto.* Consequenter ad id quod supra dixerat: *In die illa erunt quinque civitates in terra Ægypti loquentes lingua Chananitide: et jurantes per*

Dominum exercituum, nunc inferitur: Erit altare Domini in medio terræ Ægypti, quod Onias secundum Josephum (Antiqq. lib. xiii, cap. 6) male intelligens implere conatus est. Et titulus Domini continens passionem, in quo scriptum est Hebraicis litteris, Græcis, et Latinis: Jesus Nazarenus rex Judæorum (Joan. xix), in signum Crucis, et in testimonium universarum gentium, quæ nunc Ægyptus appellantur. Cumque persecutio creverit a facie tribulantium nominis Christiani, tunc clamabunt in cordibus suis: Abba pater (Rom. viii). Et mittet Dominus exercituum Salvatorem, id est, Jesum, et Judicem, vel propugnatorem qui liberet eos, ut liberati cognoscant Dominum, et ipsi cognoscantur a Domino; et ubi abundavit peccatum, superabundet gratia (Rom. v). Unum autem altare Ægypti, id est, mundi istius dicitur, ut cuncta altaria, quæ contra Ecclesiæ eriguntur altare, sciamus esse non Domini. Usque ad finem visionis Ægyptiæ, in libro Explanationis Historicæ, quia manifesta prophetia erat, 298 diximus quod cuncta referantur ad Christum.

(Vers. 20.) *Et cognoscent Ægyptii Dominum in die illa: et colent eum in hostiis, et muneribus, et vota vovebunt Domino, et solvent. Et percutiet Dominus Ægyptum plaga, et sanabit eam: et revertentur ad Dominum, et placebitur eis, et sanabit eos.* Postquam cognoverint Ægyptii Dominum, colent eum in hostiis spiritualibus et muneribus; et vota vovebunt Domino et solvent; ^a et dicent cum David: *Sacrificium Deo spiritus contribulatus (Ps. l, 19); et: Elevatio manuum mearum sacrificium vespertinum (Ps. cxi, 2);* quando credentes in Nazaræum, et ipsi fuerint Nazaræi, vinum et siceram non bibentes (Joan. xix), et acetum quod Domino propinatum est, et quæcumque sunt ex ova Sodomitica. Cumque vota persolverint cum Abel, et respexerit ea Deus, invidet frater major Cain, id est, Circumcisionis populus, et effundet sanguinem christianum, qui clamabit ad Dominum (Genes. iv); et ideo egredietur a facie Dei, dicens de Salvatore: *Crucifige, crucifige eum (Luc. xxiii, 41); et: Nos non habemus regem nisi Cæsarem (Joan. xix, 15).* Votum offert et solvit Domino, qui est sanctus corpore et spiritu. Votum obtulit et Zachæus, qui mediam partem substantiæ suæ pauperibus reponnxit (Luc. xix). Queritur, si Ægyptis salvator et propugnator est missus qui liberet eos de angustiis, quomodo nunc dicatur: *Percutiet Dominus Ægyptum plaga?* Sed consideremus quod sequitur: *Et sanabit eam.* Quem enim diligit Dominus, corripit (Hebr. xii). Et ipse S. lator in sexagesimo octavo Psalmo loquitur ad Patrem: *Quoniam quem tu percussisti, ipsi persecuti sunt: et super dolorem vulnerum meorum addiderunt (Psalm. lxxviii, 27).* Si ergo proprio filio non pepercit, sed tradidit eum pro nobis, ut illius livore, et vulneribus sanaremur (Rom. viii): tradidit Dominus et martyres passioni, sed rursum

A eos in resurrectione sanabit, ut illorum vulneribus fides credentium confirmetur. Unde et ad Job dicitur: *Putas me tibi aliter locutum, nisi ut appareres justus?* Ipse enim dolorem facit, et reddit pristinae sanitati; et visitat servos suos in virga, ut misericordiam suam non auferat ab eis. Unde filiae, et nurus, quæ multum peccaverunt, et divaricaverunt pedes suos omni transeunti, non visitantur neque corripuntur, dicente 299 Domino: *Non visitabo super filias vestras, cum fuerint fornicatæ: et super nurus vestras, cum adulteraverint (Ose. iv, 14).* Percutit ergo Ægyptios Dominus, non igne, non gladio, sed virga. Quis enim filius est, quem non erudiat pater? Ut postquam sanati fuerint, revertantur ad Dominum, et placeatur eis, et rursum sanet eos. Semper enim B indigemus misericordia Dei, et nullus est finis ejus clementiæ.

(Vers. 23.) *In die illa erit via de Ægypto in Assyrios: et intrabit Assyrius in Ægyptum, et Ægyptius in Assyrios: et servient Ægyptii Assyriis.* Quomodo cætera quæ præcedunt in bonam partem accidissee Ægyptiis demonstravimus, quinque videlicet civitates in terra eorum loquentes lingua Chananitide, et jurantes per Dominum et altare Domini in medio terræ Ægypti collocatum, et titulum, et testimonium, et signum, et salvatorem, qui liberaret eos; et quod Dominus cognosceretur ab Ægyptiis, et ipsi cognoscerent eum; et quod offerrent hostias et munera, et vota persolverent et percussi sanarentur, et reverterentur ad Dominum, et placeatur eis, et iterum sanarentur: sic et hoc quod sequitur, servire C Ægyptios Assyriis, in bonam partem accipiendum est. Servit enim et Apostolus credentibus, ut lucri eos faciat (I Cor. ix). Et Esau subjicitur fratri suo Jacob (Genes. xxxiii), ut particeps fiat benedictionum ejus. Igitur qui priores de gentibus salvati fuerint, et habuerint in se altare Domini, eos qui in duritia perseverant, sua servitute salvabunt, et commixtione ac societate eorum, ipsi pergent ad Assyrios, ut Assyrios ducant ad Ægyptum; et postea possint ad Israeliticum populum pervenire. Ob hanc causam reor, et fidelem mulierem servire viro infideli, ut paulatim eum de Ægypto, et Assyriis pertrahat ad Judæam.

(Vers. 25, 26.) *In die illa erit Israel tertius Ægyptio et Assyrio, benedictio in medio terræ, cui benedixit Dominus exercituum, dicens: Benedictus populus meus Ægypti, et opus manuum mearum Assyrius: hæreditas autem mea Israel.* Tertius erit Israel in Ægypto et in Assyriis, ut omnem massam suæ benedictionis fermento misceat, et qui prius contra se hostiliter disidebant, hac benedictionis fibula copulentur; 300 et sit populus Dei Ægyptus, et opus manuum ejus Assyrius, hæreditas autem ejus Israel. Benedictus est Ægyptius Domino, quia Israelis societate benedicitur. Et opus manuum ejus Assyrius, quia in ipso suam clementiam demonstravit. Israel autem solus

^a Val., ut dicant cum David.

potest dicere : *Pars mea Dominus* (Thren. iii, 24); qui mente conspicit Deum, et ejus hereditas appellatur.

(Cap. XX. — Vers. 1 seqq.) Anno quo ingressus est Thartan in Azotum : cum misisset eum Sargon rex Assyriorum, et pugnasset contra Azotum, et cepisset eam : in tempore illo locutus est Dominus in manu Isaie filii Amos, dicens : *Vade et solve saccum de lumbis tuis, et calciamenta tua tolle de pedibus tuis : et fecit sic, vadens nudus et discalciatus. Et dixit Dominus : sicut ambulavit servus meus Isaia nudus et discalciatus, trium annorum signum et portentum erit super Ægyptum et super Æthiopiam. Sic minabit rex Assyriorum captivitatem Ægypti, et transmigrationem Æthiopie, juvenum, et senum, nudam et discalciatam, discoopertis navibus ignominiam Ægypti. Et timebunt et confundentur ab Æthiopia spe sua, et ab Ægypto gloria sua. Et dicet habitator insule hujus in die illa, Hæc erat spes nostra? Ad quos confugimus in auxilium, ut liberarent nos a facie regis Assyriorum? Et quomodo effugere poterimus nos? Pro Thartan LXX Thanatan transtulerunt : et pro Sargon, Arna : quod quid interpretetur, scire non possumus. Neque enim falsorum nominum falsas possumus etymologias fingere. Sunt autem nomina non Hebræa, sed Assyria, e quibus sonare cognovimus Thartan, turrem dedit, vel superfluum, sive elongans. Sargon autem princeps horti. Hic rex Assyrius quem supra legimus sensum magnum, habet duces plurimos, quorum unus est Thartan, elatus in superbiam, et longe procedens in scelere, et amplior cæteris : et mittitur ad impugnandam Azotum, quæ Hebræice dicitur asdon (אֲסֹדֹן), et interpretatur, ^a ignis generationis ; expugnatque dux regis Assyrii eos qui generationi et libidini serviunt. Et pulchre rex Assyriorum Sargon princeps hortorum, dicitur voluptati, et luxuriæ deditus. Denique et Achab rex Israel vineam Naboth vertere in hortum cupiebat (III Reg., xxi), **301** quod ille juxta leges tropologiæ intelligens, mori maluit quam facere, ne hereditas paterna, et antiqua possessio in impii regis delicias verteretur. Præcipitur autem Prophetæ, ut sacco calciamentisque depositis, nudus et discalciatus incedat, et in signum sit atque portentum Ægyptiis, et Æthiopicis cui Dei populum persecuti sunt, et propter superbiam fuere humiles. Ægyptus enim interpretatur persequens, sive tribulans : Æthiopes, humiles atque dejecti : omnis enim qui se exaltat, humiliabitur (Luc. xiv, 11). Qui ducendi sunt in captivitatem, et trium annorum tormenta passuri (Exod. xii), de quibus annis, in Psalmis legimus : *Cogitavi dies antiquos, et annos æternos in mente habui* (Ps. lxxvi, 6). Quæ non putemus parva esse supplicia, sed magnis elongata temporibus. In ipsa autem captivitate et transmigratione*

Ægypti, ibunt juvenes, et senes, qui in malitia roborati sunt, et ad perfectæ ætatis vitia pervenerunt, nudi, ut omnia eorum scelera pateant (Nihil enim (Luc. viii, 7) occultum quod non revelabitur), et discalciati, quia Pascha Domini comedere non poterunt : quod qui comedit, accinctos habet lumbos, et tenet manu baculum, et calciatis stat pedibus, ne per sæculi hujus solitudinem transiens, a serpentibus mordeatur (Exod. xii). Tunc discoopertæ erunt nates eorum, per quas sterco egeritur, et omnis ignominia Ægypti demonstrabitur, ita ut confundantur qui habuerunt spem in Ægypto et in Æthiopia, et gloriam suam in confusionem viderint esse mutatam : in tantum, ut habitator insule hujus, id est, sæculi, qui non est advena et peregrinus, sed perpetuam mundi possessionem habere cupiat, confusus dicat : Hæc est Ægyptus, et hæc est Æthiopia, quarum sperabamus auxilium, ut a principe mundi istius nos liberarent? Quomodo ergo effugere poterimus, cum capti sint hi in quibus spem habebamus? Et hoc notandum, quod antequam capiatur Azotus, Propheta sacco vestitus sit, et calciatis pedibus, ut plangat quidem eos, qui ardentibus diaboli jaculis vulnerati sunt, et libidini serviunt ; sed nihilominus ipse calciatus incedat, ut calcare possit super serpentes et scorpiones, et securus incedere per hujus sæculi eremum, in qua sunt serpentes et scorpiones, et bonarum rerum sitis. Postquam autem Azotus capta fuerit, **302** in typum captivitatis Ægypti, et transmigrationis Æthiopie, ipse discalciatus et nudus incedat. Neque enim in Terra sancta, ad quam ire festinat, sacco vestitus, et opertis pelle pedibus, vel stare poterat, vel ambulare, dicente Domino : *Solve calciamentum de pedibus tuis, locus enim in quo stas, terra sancta est* (Exod. iii, 5).

(Cap. XXI. — Vers. 1 seqq.) *Onus deserti maris. Sicut turbines ab Africa veniunt, de deserto venit, de terra ^b horribili. Visio dura nuntiata est mihi : qui incredulus est, infideliter agit, et qui depopulator est, vastat. Ascende Elam, obside Mede : omnem gemitum ejus cessare feci. Propterea repleti sunt lumbi mei dolore : angustia possedit me, sicut angustia parientis. LXX : Visio deserti maris. Sicut tempestas de deserto transeat, de deserto veniens. De terra horribili visio dura annuntiata est mihi : prævaricator prævaricatur, et iniquus inique agit. Contra me Elamitæ, et legati Persarum veniunt : nunc ingemiscam, et consolaber me : idcirco repleti sunt lumbi mei angustia, dolores apprehenderunt me, sicut parturientem. Quid nobis videatur juxta Historiam breviter diximus : nunc tropologiæ summa carpamus. Visio, vel pondus contra sæculi hujus cernitur mare : et cernitur a Prophetis, quantis tentationibus mundus hic plenus sit. Quod*

^a In Hebræicis Quæstion., Azotus, inquit, Hebræice vocatur Esdod, et secundum pristinum nomen etymologiam habet ignis patruelis. Adde, si lubet, Stephanum Byzant. qui ab Ἀζα uxore conditoris appellatam urbem, et capram Azotiis docet interpre-

tari.

^b Falso, et contra sacri textus fidem legerat Martianæus hostili pro horribili; Victor., Horribilis visio et dura.

seruosum, qui cum verba mortifera in aures
deceptorum, dure eos ligat, et de vinculis
dire non patitur: de quibus sanctus erutus
batur in Psalmo: *Anima mea sicut passer
est de laqueo venantium* (Ps. cxxiii, 7). Et in
eo gaudens quod evaserit, loquitur: *Susceptor
tu, et refugium meum. Deus meus, sperabo in
Quoniam ipse eruit me de laqueo venantium, et
aspero* (Ps. xc, 25), sive turbulento, quod
hæreticorum doctrinam significat.

es qui inventi sunt in te, vincti sunt pariter,
fugerunt. LXX: *Et fortes in te longe fugerunt.*
sermo Prophetæ contra vallem Sion, ejus
lores ascenderunt in tecta vana, et clamaverunt
re confuso, et vulnerati sunt absque prælio,
principes omnes fugerunt, et dure ligati sunt,
fortes inter eos erant, longius aufugerunt.
enim quis in hæretica perversitate prudent-
t, tanto longius recedit a Domino. Quod autem
iuxta Hebræicum: *Omnes inventi sunt in te*, hoc
debemus, quod et hæretici eos quos decepe-
venisse se dicant: sed inventio eorum, per-
st. Denique pariter colligantur, et procul fu-
Nec mihi placet illa expositio, secundum di-
dem hæreseon diversa esse et spatia fugien-
cum Scriptura sancta dicat (Luc. xi, 23):
qui ab hæreticis sunt reperti pariter colli-
et fugisse longissime, dicente Domino: **313**
n est mecum, contra me est: et qui mecum non
t, spargit. Unde de Moyse dicitur (Exod. xxiv),
inquabat *Moyse solus ad Deum*, cæteri vero
ppropinquabant. *Deus enim sanctis suis, Deus
inquens est, et non de longe, dicit Dominus.*

rs. 4-6.) Propterea dixi: *Recedite a me, amare
nolite incumbere ut consolemini me super vasti-
tæ populi mei. Dies enim interfectionis et con-
tionis, et fletum a Domino Deo exercituum in
visionis, scrutans murum et magnificus super
m. LXX: Propterea dixi: Dimitte me, amare
nolite contendere, ut consolemini me super con-
te filii generis mei: quia dies tumultus, et per-
is, et conculcationis, et error a Domino Deo Sa-
in valle Sion; errant a minimo usque ad maxi-
errant super montes. Et Samuel plangebat
(1 Reg. xv), et Dominus atque Salvator flebat
alem (Luc. xix; II Cor. xii, 21): et Apostolus scribit
rinthios: *Ne cum rursus venero ad vos, humiliet
eus, et lugeam multos qui ante peccaverunt, et non
ei penitentiam.* Unde compatiens affectu et ad
loquitur: *Quis infirmatur, et ego non infirmor? quis
affligitur, et ego non uxor* (II Cor. xi, 29)? Igitur et
beta videns populum quondam visionis vana tecta
condere, et in clamore versari; cunctosque princi-
pus fugisse, et ligatos esse vinculis peccatorum,
pit in lacrymas, et abigit consolantes, et fletu ama-
no se flere testatur, non super filios, sed super fi-
populi sui, quæ virilitatis perdidit dignitatem. Dies
iudicii, et interfectionis, et conculcationis, ne-
nam erit *Jerusalem*, quæ interpretatur visio pa-*

ais: sed antiqui nominis *Jebus*, quæ interpretatur
conculcatio: fletum quoque sive erroris, ut Septua-
ginta transtulerunt a Domino Sabaoth, non quo fletus
et error a Domino sit; sed per occasionem sanctarum
Scripturarum, quas Dominus legendas dedit, illis nasci-
tur erroris occasio, qui possunt dicere: *Quare nos errare
fecisti a viatua* (Isa. lxi, 27)? Et in alio loco: *Dominus
eis miscuit spiritum erroris* (Ibid. xxix, 10): ut non in
Visionis monte, sed in Sion valle consistent. Hæc
autem ipsa dies, quæ a Domino exercituum in valle
oritur Visionis, ut singulorum opera demonstret, scru-
tatur murum hæreticorum, quem adversum Ecclesiam
quasi firmissimum propugnaculum construxerunt;
et magnificum **314** gloriosumque, id est, doctores
eorum, qui se super Christo monte consistere glo-
riantur. De quo alibi legimus: *Venite, ascendamus in
montem Domini, et in domum Dei Jacob: et annuntia-
bit nobis viam suam* (Isa. ii, 3). Porro quod LXX trans-
tulerunt, *errant a minimo usque ad maximum, errant
super montes*, hoc sentire debemus, in majori scelere
esse eos, qui majores sunt, et tamen a minimo us-
que ad maximum errare cunctos, et errare super
montes: Moysen, Jeremiam, cæterosque Prophetas,
Evangelistas et Apostolos. Cumque in valle versen-
tur, mirum in modum errant in montibus:

(Vers. 7-9.) *Et Elam sumpsit pharetram, currum
hominis equitis, et parietem nudavit clypeus. Et erunt
electæ valles tuæ plenæ quadrigorum: Et equites po-
nent sedes suas in porta. Et revelabitur operimentum
Judæ: et videbis in die illa armamentarium domus
saltus: et scissuras civitatis David videbitis, quia mul-
tiplicatæ sunt. LXX: Elamitæ autem tulerunt pharetras:
ascensores: homines super equos: et congregatio pu-
gantium: et erunt electæ valles tuæ, implebuntur qua-
drigis, et equites stipabunt portas tuas: et revelabunt
portas Judæ: et aspicient die illo in domus electas ci-
vitatatis: et revelabunt abscondita domorum arcis David,
et videbunt quoniam plures sunt. Elam, quod inter-
pretatur ascensus eorum, sive Elamitæ, ut LXX trans-
tulerunt, quos in contemptores vertimus, sumpserunt
pharetram, ut agitent in obscuro rectos corde, qui
sunt in curru equites hominum, ut parietem Sion et
Ecclesiæ firmamenta suo clypeo et impugnatione
denudent. Erunt autem, inquit, electæ valles tuæ, et
humilia dogmata, o vallis Sion, plenæ quadrigarum,
quas Dominus cum Pharaone submersit, quarum
equites et ascensores ponent sedes suas in portis tuis,
ut obsessos in te atque conclusos non patiantur exi-
re. Tunc Omnipotens Deus per ecclesiasticos viros
revelabit operimenta Judæ; et universa secreta eo-
rum, qui in confessione fidei constituti sunt, et tunc
videbis, o vallis Sion, in die illa, et in claro lumine
veritatis, omnem armaturam Apostoli, et domus
saltus, in quo gentium turba consistit. Sicut et in
cxxx psalmo canitur: *Ecce audimus eam in Ephra-
ta: invenimus eam in campis silvæ* (Psal. cxxxi, 6).
Cum autem operimentum Judæ atque secretum, quæ
prius propter mysterium **315** celabatur, fuerit re-
velatum, et videris armaturam Ecclesiæ; tunc intel-*

liges schismata civitatis David, quæ multiplicasti, ut A deceptos tibi populos congregares. Isti Elamitæ juxta editionem LXX non habent unam pharetram, sed plures; et ascensores sunt hominum, in quorum equitant animabus; et plurima multitudo est ad pugnam se præparans contra Ecclesiam: ita ut omnes valles illius compleantur; et equites obturent sensus eorum, et dimicatione sua Ecclesiasticum virum, qui interpretatur Judas, provocent ad certandum: quo proferente testimonia Scripturarum, et cuncta redarguente mendacia, videbunt hæretici domos civitatis David, et omnia prius secreta cognoscent, quomodo in arce David qui interpretatur, manu fortis, hoc est Christi, omnia sint dogmata veritatis. Obscura loca sunt, non solum juxta hi-ioriam, sed juxta *ἀναγνώριον*. Quibus ergo nostra displicuerint, debent proferre sua, B ut explanationi eorum, si vera fuerit, acquiescamus.

(Vers. 10, 11.) *Et congregastis aquas piscinæ inferioris: et domus Jerusalem numerastis: et destruxistis domus ad muniendum murum. Et lacum fecistis inter duos muros, et aquam piscinæ veteris: et non aspexistis ad eum, qui fecerat eam, et operatorem ejus de longe non vidistis. LXX: Et averterunt aquam antiquæ piscinæ in civitatem: et destruxerunt domos Jerusalem ad firmandos muros civitatis: et fecistis vobis aquam inter duos muros intra piscinam antiquam: et non aspexistis eum qui a principio fecit eam: et creatorem illius non vidistis.* Vos qui scissuras civitatis David, id est, Ecclesiæ videbitis vel videtis, quæ in toto orbe multiplicatæ sunt; qui congregastis aquas piscinæ vestræ atque doctrinæ, non superioris, sed inferioris, et domos Jerusalem numerastis, sive destruxistis, ut muniatis murum vestrum, non fodistis puteos, qui vitales haberent et æternas aquas, sed lacus contritos, qui aquam non valent continere. Et fecistis eam inter duos muros novi et veteris Instrumenti, et aquam piscinæ veteris neglexistis, nec considerastis datorem legis Deum, et operatorem mundi penitus neglexistis. Hoc juxta Hebraicum. Cæterum juxta LXX consideraverunt se hæretici, quod multi essent, et hac multitudine confidentes, doctrinam veteris Testamenti averterunt a civitate Dei, 316 quæ est Ecclesia, et destruxerunt domos Jerusalem, ut edificarent conciliabula malignantium; dumque vetus reprobant Instrumentum, nec novum secuti sunt, quia novum veteris Instrumenti testimoniis roboratur. Propterea inter duos muros veterem et novum, fecerunt sibi novas aquas, quas interiores esse putant, et majora continere mysteria, quam in Testamento veteri continentur: et non respexerunt Deum, qui veteris Instrumenti conditor est, et factorem ejus ne longe quidem videre voluerunt.

(Vers. 12 seqq.) *Et vocabit Dominus Deus exercituum in die illa ad fletum et ad planctum, ad calvitium et ad cingulum sacci: et ecce gaudium et lætitia, occi-*

^a Adit Victor. *coz*, ex Vulgata duntaxat, non Hieronymi mss.

^b Victorius ait. *Delictis*, non *delictis*, esse legendum, explicat statim, dum voluptates vocat.

*dere vitulos, et jugulare arietes, comedere car-
bibere vinum: comedimus et bibamus, cras eni-
riemur. Et revelata est in auribus meis ^a Domini
cittum: si dimittetur iniquitas hæc vobis donec
mini, dicit Dominus Deus exercituum. Quotidie
nus Deus exercituum provocat hæreticos ad
tentiam, qui inter duos muros aquam piscinæ
ris contemnentes, foderunt sibi lacum, et con-
verunt aquam piscinæ inferioris, quæ non de
sed de terra aquas habet; et vocat eos ad fletum.
Beati enim fientes: quia ipsi ridebunt (Mat. 5, 4).
Et ad planctum, ne postea audiant: Lamentum
vobis, et non planxistis (Id. XI, 17). Et ad
tium, ut omnia opera mortis radant, et au-
de corpore suo quidquid non vivit in corpore
ad cingulum sacci, ne postea juxta Jerusalem
cingulo reste cingantur. Illi autem e contrar-
fletu et planctu, calvitio et cilicio, gaudium ha-
atque lætitiā, et quasi morte omnia fludente
cidentes vitulos arietesque jugulantes, ut co-
rent carnes, et biberent vinum, locuti sunt
blasphemantium. Dum in præsentī sæculo si
delictis affluamus. Crastina enim dies, hoc es-
turum tempus, sine sensu erit. Illis ista diem
audivit Dominus verba blasphemie, et commi-
est, non se dimissurum esse hanc iniquitatem
nec aut peccato moriantur et vitiis, aut cum
lictis suis ad inferos pertrahantur. Quod quidem
solum de hæreticis, sed de omni potest in
peccatore, qui negligens peccata sua, despera-
fit peior; et voluptatibus irretitus, jungit pe-
blasphemiam, ut omnem 317 sensum viventium
morte fluiri, dicens illud Epicuri: Post mortem
nihil est, et mors ipsa nihil est.*

(Vers. 15, 16, seqq.) *Hæc dicit Dominus Deus
cittum: Vade, ingredi ad eum qui habitat in
bernaculo, ad Sobnam præpositum templi, et dic
Quid tu hic: aut quasi quis hic? quia excidisti in
sepulcrum? excidisti in excelso memoriam (Vulg.
morale), diligenter in petra tabernaculum tibi.
Dominus asportari te faciet sicut asportatur gallus
linaceus: et quasi amictum sic sublevarit te. Cor-
coronabit te tribulatione: quasi pilam mittet te in
ram latam et spatiosam: ibi morieris, et ibi erit
gloriæ tuæ, ignominia domus Domini tui. Et ex-
te de statione tua: et de ministerio tuo deponas
Et erit in die illa, vocabo servum meum: Eliachim
Heliæ: et induam illum tunica tua, et cin-
tuo confortabo eum: et potestatem tuam dabo in
ejus, et erit quasi pater habitantium (Vulg. habi-
bus) Jerusalem, et domui Juda. Et dabo ei
domus David super humerum ejus: et aper-
non erit qui claudat; et claudet, et non erit qui
riat. Et figam illum parvulum in loco fideli, et
in solio domus (Vulg. solium gloriæ domui) p-*

^c Supplendus equidem videtur hic locus juxta Vulgatam, in solium gloriæ domui patris, etc., lectio et est itidem juxta Hebræum et superior Hieronymianam loci ejusdem recitationem, col. 1.

suspendent super eum omnem gloriam domus
 ejus, vasorum diversa genera, omne vas parvu-
 tatis craterarum usque ad omne vas musicorum.
 illo dicit Dominus exercituum : Auferetur paxil-
 fixus fuerat in loco fideli, et frangetur et cadet :
 ut quod pependit in eo, quia Dominus locu-
 LXX : Hæc dicit Dominus Sabaoth : Vade ad
 torion ad Somnam quæstorem, et dices ei, Quid
 aut quid tibi est hic? quoniam excidisti tibi se-
 n, et fecisti tibi in excelso memoriam : et de-
 ti tibi in terra tabernaculum? Ecce Dominus
 ejiciet, et conteret virum, et auferet stolam et
 tuam gloriosam, et projiciet te in regionem
 u, et absque mensura, et ibi morieris : et ponet
 tuum optimum in ignominiam, et domum prin-
 i in conculcationem. Et aufereris a dispensa-
 a, et de gradu tuo. Et eris in die illa, vocabo
 meum Eliacim filium Helcia, et induam illum
 x, et coronam tuam dabo illi fortiter, et dispen-
 a tuam dabo in manus ejus, et erit quasi pater
 ribus Jerusalem. **318** et Judæ, et dabo glo-
 minus David ei, et principabitur, et non erit qui
 cat. Et dabo clavem domus David super hume-
 s, et aperiet, et non erit qui claudat; et clau-
 non erit qui aperiat. Et constituam eum prin-
 loco fideli, et in solium gloriæ domus patris
 erit confidens super eum omnis gloriosus in
 stris sui a minimo usque ad maximum. Omnes
 entum a vasis aganoth : et pendebunt super
 die illa hæc dicit Dominus Sabaoth : Movebitur
 ni stabilitus erat in loco fideli : et auferetur,
 et, et disperibit gloria quæ erat in eo : quoniam
 locutus est. Præcipitur Isaia propheta ut
 tur ad eum qui habitat in tabernaculo, quod
 e dicitur SOCHEN (סֹכֵן), ad Somnam præposi-
 pli, sive ut LXX transtulerunt, τραπεζα, hoc
 storem et dispensatorem thesaurorum domus
 chen autem vel tabernaculum interpretatur,
 topchorion, hoc est tholamus, in quo habitat
 tus templi. Quis est autem alius, qui habi-
 tabernaculo Judæorum, et in domo quondam
 i Judaicæ legis sermo et ratio, quæ in ve-
 stramenti lectione versata est? Huic itaque
 ni dicitur atque doctrinæ : quid hic agis?
 vis ædificare domum in occidente littera,
 rnaeum tuum, quod non habet fundamen-
 petre figere firmitate : quod non tam taber-
 a, et domus, quam sepulcrum et memoria
 idum est? Propterea autem tibi dico, quod
 sione sepulcri non debeas laborare, quia
 et Dominus sacerdotium tuum; sicut trans-
 let GEBER (גִּבֵּר), quod omnes virum interpre-
 t. Hebræus autem qui nos in veteris Instru-
 ctione erudit, gallum gallinaceum transtulit.
 inquit, gallus gallinaceus humero portitoris
 loco transfertur ad alium, sic te Dominus de
 leviter asportabit. Et qui quondam habebas
 hæc, et aperiet, et non erit qui claudat, in
 fra emendamus.

A coronam pontificis, et sanctificationem in auri la-
 mina, in qua erat scriptum nomen Dei (Exod. xxviii),
 coronaberis tribulatione et angustia. Et quomodo si
 sphaera mittatur in declivi loco atque spatioso, stare
 non potest, sed in immensum volvitur : sic omnis
 populus tuus in orbis terminos dispergetur. **319**
 Ibi morieris cum littera tua, et omnis gloria tua,
 et currus quibus inclytus antea ferebaris; et domus
 Dei splendor vertetur in ignominiam. Auferet enim
 te Dominus de statione tua, et de ministerio tuo,
 hoc est, caeremoniis victimarum, ut impleatur illud
 quod scribitur ad Hebræos : Translato enim sacer-
 dotio, necesse est ut legis translatio fiat (Hebr. vii, 12).
 Cum autem tu ejectus fueris de ministerio tuo, vo-
 cabo puerum meum Eliacim, cui dixi et in alio loco :
 B Magnum tibi est vocari te puerum meum (Isa. xlix,
 6, secundum LXX). Eliacim interpretatur resurgens
 Deus, sive Dei resurrectio. Iste igitur resurgens
 Deus, qui est filius Helcia, id est, partis Domini,
 accipiet locum tuum, tuaque induetur stola, et cin-
 gulo tuo confortabitur, ut quod tu habebas in littera,
 ille possideat in spiritu, et erit pater habitantium
 in Jerusalem, hoc est, in visione pacis, quæ inter-
 pretatur Ecclesia, et domui Juda, ubi est fidei vera
 confessio. Unde ipse ad Apostolos loquitur : Fiholi,
 adhuc modicum vobiscum sum (Joan. xiii, 33). Et ad
 alium : Fili, dimittuntur tibi peccata tua (Matth. ix, 2).
 Et ad aliam : Filia, fides tua te salvam fecit (Luc. vii,
 50). Dabo, inquit, ei clavem domus David, qui aper-
 rit, et nemo claudit; qui claudit, et nemo aperit
 C (Apoc. iii). Et hæc ipsa clavis erit super humerum
 ejus, hoc est, in passione, juxta illud quod in alio
 loco scribitur : Cujus principatus super humerum ejus
 (Isa. ix, 6). Quod enim ille sua passione reserave-
 rit, claudi non poterit; et quod clausit in caeremo-
 niis Judæorum, a nullo alio aperietur. Figam enim
 illum paxillum in loco fideli, ubi conventus Fide-
 lium est. Unde et credentes in Christo fideles appel-
 lantur. Et erit in solium gloriæ domus patris sui,
 hoc est Ecclesiæ; et suspendent super eum omnem
 gloriam domus patris ejus. Unde et in Evangelio
 scribitur : Omnis populus pendebat ex eo (Luc. xix).
 Quod et quidem non illo tantum tempore factum est,
 sed usque hodie impletur, ut pendeant ex eo quasi
 vasa diversa Dei, sapientia et justitia, et omnia qui-
 bus Christus appellatur. Vasorum diversa genera, pro
 quibus Aquila interpretatus est SASAIM (סַסַּיִם) et
 SEPHOTH (שֵׁפּוֹת), quod Symmachus vertit, nepotes
 atque commixtos : ut et Apostoli, et omnes credentes,
 hoc est filii filiorum, et commixti de universis genti-
 bus pendeant super eum. A vasis craterarum, pro
 quibus Theodotio AGANOTH (אַגָּנוֹת) posuit, et parvi
 enim **320** et magni in Dominum credituri sunt.
 Crateras autem puto esse Apostolos plenos vitalibus
 aquis. De quibus dicitur : Benedicite Deum de fontibus
 Israel (Ps. lxxvii, 27), in quibus crateribus mis-
 cuit sapientia vinum suum. Et omne, inquit, vas
 Martiani editione deerant. Nos leviora alia supra

musicorum, eorum qui omni tempore in Dei laudes personant. Quod sequitur, videtur sensui nostro esse contrarium, quomodo paxillus iste, qui fixus fuerat in loco fideli, auferatur et frangatur: et cadat et pereat quod pependerit in eo, et hoc fiat quia Dominus locutus est. Quod ita solvi potest si legamus illud Evangelii, quod in novissimis diebus refrigescat charitas multorum (Matth. xxiv); et ipse Dominus dicat: *Putas filius hominis veniens inveniet fidem super terram* (Luc. xiii, 8)? Non ergo paxillus frangetur et cadet et peribit, quod impium est dicere: sed paxillus auferetur de loco fideli, hoc est, de Ecclesia per impietatem quotidie subrescentem, et qui super eum ante pependerit fide, postea infidelitate frangentur et cadent et peribunt. Hoc autem fiet in diebus novissimis, quia Dominus locutus est. Pro paxillo, qui Hebraice dicitur *JATHRO* (יָתֵרוֹ), et ab omnibus similiter effertur, soli LXX supra principem, hic hominem interpretati sunt. Quodque nos celeritate dicandi pene præterit, *Sobnas* interpretatur *convertere nunc*, sive *conversio*. Dicitur ergo ad principem Judæorum ut convertatur de Lege ad Evangelium: et victimarum imaginibus derelictis, transferat se ad spiritualis sacrificii veritatem.

(Cap. XXIII. — Vers. 1.) *Verbum Tyri*. Quid nobis videretur super onere vel verbo et assumptione Tyri juxta Hebræos, supra in libro decem Visionum historice explanationis diximus. Nunc omnem contra Tyrum prophetiam secundum ἀναγγελίαν, et editionem LXX breviter percurramus. *Tyrus* lingua Hebræa *sor* (צָרָה) dicitur, et in nostrum sermonem transfertur, *angustia*. Omnis igitur anima vitiiis occupata, et pravis cogitationibus, *sor* appellari potest.

Ululate naves Carthagini, quia perierunt, et ultra non venient. De terra Citiiorum, ducta captiva est. Cui similes facti sunt habitatores insulæ, negotiatores Phœnicis, transfretantes mare in aquis multis, semen negotiatorum quasi messium illatarum, negotiatores gentium. Pro Carthagine in Hebræo scribitur *THARSIS* (תַּרְשִׁישׁ) 321 quod omnes similiter transtulerunt. *Tharsis* autem interpretatur *contemplatio* sive *exploratio gaudii*. Citiū quoque quod Hebraice dicitur *CHETIM* (חֵטִים), interpretatur *mare congelascens*: et pro Phœnice apud eos *Sidon* legitur. Arguuntur itaque hi quos malarum cogitationum turba circumdat, et qui volentes juxta Apostolum divites fieri, incidunt in tentationes et laqueos diaboli, et desideria multa et noxia, quæ detrahunt homines in profundum (I. Tim. vi). Et dicitur eis quod ululare debeant, scientes omnes negotiationes mundi hujus esse perituras, et contemplationem gaudii atque lætitiæ in luctum lacrymasque vertendam. Mare enim hoc ultra non poterit navigari; sed omnia congelascent: et coloniæ Tyrionum captivæ ducentur in poenas. Nulli enim alii similes sunt qui habitant in insula ista, nisi negotiatoribus, sive translatoribus qui circumferuntur omni vento doctrinæ, et de aliis ad alia vitia transeunt. Habitamus autem in insula, quamdiu tentationibus hujus sæculi tundimur: et ex omni

A parte nostra insula atque navicula maris feritur fluctibus. Hujus autem insulæ negotiatores de Sidone sunt, quæ interpretatur *venatrix*, et in qua habitant plurimi venatores. De quibus scriptum est: *Liberabit te de laqueo venantium* (Ps. xc, 3). Et in alio loco lætatur sanctus, quod de eorum insidiis liberatus sit dicens: *Anima nostra sicut passer erepta est de laqueo venantium* (Ps. cxxiii, 7). Omnes autem negotiatores gentium segetibus comparantur, quum cito arescunt, sive messibus fluminis quæ de cælo non habent pluviam, sed de terra: ideoque cum gentibus periturae sunt. Ubi nos legimus, *semen negotiatorum*, in Hebræo scriptum est, *semen sior*, quod subanditur Nili, eo quod aquas turbidas habeat quibus Ægypti segetes irrigantur.

(Vers. 4-5.) *Erubescere, Sidon*, dixit mare; fortitudo autem maris ait, *Non parturivi, neque peperivi, neque enutrivivi juvenes, neque exaltavi virgines*. Cum autem auditum fuerit in Ægypto, apprehendet eos dolor super Tyro. Sæculi hujus mare, in quo habitant animalia parva cum magnis, et draco quem plasmavit Deus ad illudendum ei, videns a venatoribus Christi, qui de omni monte venantur et colle, captos, qui prius a daemonibus capti fuerant, loquitur ad contrariam fortitudinem venatorum, quæ interpretatur 322 *Sidon*, et dicit ei: *Erubescere, Sidon*; non enim parturivi, neque peperivi, nec captos a te nutrivivi juvenes, nec elevavi virgines quarum stultitia in Evangelio condemnatur (Matth. xxv). Mea enim parturitio, et partus, et nutrimentum, et elevatio virginum, Apostolorum Christi parturitione deleta est; quorum unus loquebatur: *Filioli mei, quos iterum parturio, donec Christus formetur in vobis* (Gal. iv, 19). Et: *Lac vobis potum dedi, non escam* (I Cor. iii, 2). Et rursus: *Volo autem vos omnes virginem castam exhibere Christo* (II Cor. xi). Cum hoc Ægyptus audierit, quæ Hebraice dicitur *MESRAIM* (מִצְרַיִם), quod interpretatur *tribulans*, et *coarctans*, etiam ipsa terrebitur, se quoque intelligens eadem quæ Tyrus passa est, esse passuram. Quod cum ad omnia vitia referatur, potest et in hærescon diversitate sentiri, quando alia capta hæresi, alia pertremiscit, et in alterius confusione, alter se capiendum esse sentit. Quomodo autem de Sodomis dicitur: *Quoniam si facta fuissent signa in eis quæ facta sunt in Capharnaum, mansissent usque hodie*; et inferitur: *Verumtamen Sodomis tolerabilius erit in die judicii quam vobis*: sic de Tyro et Sidone discimus Salvatore dicente: *Verumtamen Tyro, et Sidoni levius erit in die judicii quam civitati illi* (Matth. xi, 21 seqq.). Unde et Chananæa quæ ad preceationem Christi, filiam, id est, animam suam gravissimo daemonio vexari intelligebat, exisse dicitur de finibus Tyri et Sidonis. Neque enim poterat aliter occurrere Salvatori, nisi Tyri et Sidonis terminos reliquisset.

(Vers. 6, 7.) *Ite Carthaginem*: ululate qui habitatis in insula hac. Nonne hæc est contumelia vestra a principio antequam traderetur? deducunt eam pedes ejus longe ad peregrinandum. Quod sequitur: *Deducunt eam*

ejus longe ad peregrinandum, de Hebraico addit, et asterisco, id est, stellis illuminantibus prætur. O Tyrii qui habitatis in angustia et in insula noramini, qui ex omni parte expositi estis tentam fluctibus, recedite de ea, et ite ad Carthaginid, id est, Tharsis, atque ad verum gaudium festo, lugentes antiqua peccata, et veterem contumiam, quam aut ipsi aliis inferebatis, aut patienti ab illis. Hoc autem ideo præcipio, quia Tyurbem vestram de suis sedibus et proposito dis ad terminos alios migraturam, **323** quando i errore deposito, Evangelio Salvatoris colla niserint, ut qui prius habitabant in angustia, reat longius, et advenæ sint atque incolæ doctri homini Salvatoris

ers. 8, 9.) *Quis cogitavit hæc super Tyrum? B quid minor est, aut non prævalet? Negotiatores principes Chanaan, inclyti terræ. Dominus Sab cogitavit dissolvere omne contumeliam gloriant, et dehonore omne quod inclytum est super m. Verbum Chanaan, de Theodotionis editione um est, pro quo Aquila, negotiatores transtulit. rogat ergo Spiritus sanctus, immo interroga confirmat, quod Dominus hæc adversum Tyri opes cogitavit, quorum omnis industria est nationibus opes querere. Et quomodo in Evangelio institores margaritarum (Matth. xiii), omnibus venditis unam cupiunt emere margar, et utique appellandi sunt inclyti negotiatores terræ, sed cæli: sic econtra negotiatores Tyri, st, tribulationis et angustiar, appellandi sunt in terræ, quia quidquid agunt, terram respicit: incipes Chanaan, quod interpretatur fluctuant, que commoti. Non enim statuunt supra petram suos, nec potest de eis dici: *Petra refugium actis* (Psal. xxxix; ciii, 18), sive leporibus; illud potius quod justus pene passus est, susti: *Mei autem pene moti sunt pedes: pene effusi gressus mei* (Ps. lxxii, 2). Dominus ergo exerci hoc consilium cogitavit, ut dissolveret pessima tiatorum vincula, immo compactam injuriam paret, per quam cuncti qui Tyro subditi sunt rliunt. Quodque intulit, et dehonore omne gloriosum est super terram, non Dominus dehomementi auctor est, sed quod per se ignominia t, ostendit esse ignominiosum. Quod quidem et sacerdotibus in Levitico legimus: *Contaminatio minavit eum* (Levit. xxi), haud dubium quin rdo: non quo contaminationis auctor sit, sed ostendat eum contaminatum, qui prius mundus imis videbatur.*

ers. 10, 11.) *Operare terram tuam: etenim naves aquam veniunt de Carthagine, et manus tua neam prævalet, quæ in mari provocat reges. Mula cæteris interpretibus, et ab ipso Hebraico in loco LXX discordat editio, sed propositum promur. Supra dixerat: *Ite Carthaginem, ululate abitis* **324** in insula. Nunc contrarium loar, quia naves de Carthagine ultra non veniunt,*

A operare terram tuam. Profuit enim Tyro naves interire peregrinas, ut cogatur operari terram suam. De qua in Proverbiis dicitur: *Qui operatur terram suam, saturabitur panibus* (Prov. xxi, 11), ut nequaquam de incerto fluctuum naufragorumque discrimine, sed operis sui vivat frugibus. De quibus in psalmis ad justum canitur: *Labores manuum tuarum manducabis* (Ps. cxxvii, 2). Scriptum est in Osee, meretricis vias septas esse a Domino spinis, ne sequi possit amatores suos, ut hac necessitate compulsa, reverteretur ad virum suum pristinum. Quod et in sæculi rebus frequenter animadvertimus, multos qui per prospera et abundantiam omnium rerum Dominum sentire non poterant, intelligere per inopiam, et converti ad opera justitiæ, postquam manus eorum non prævaluerit felicitate hujus sæculi perfrui, quæ prius in mari provocabat reges, sive juxta Symmachum conturbabat; quorum cor in manu Dei est. Atque utinam et nos maris hujus negotiatione contempta, operemur terram nostram, et nequaquam expectemus naves Carthaginis, sive naves Tyri, quæ Carthaginem ire consueverant, ne subiciamur potestati draconis, qui dominatur in mari! Sed stabilem gradum figamus in terram, immo ad cælestia festinantes, operemur terram nostram, ut hic seminantes, ibi metamus. Manus quoque nostra, quæ prius in mundi negotiis versabatur, et pro potentia ac felicitate etiam reges, id est, sanctos de statu suo poterat commovere, fiat imbecilla in rebus maris, ut fortis sit in opere terræ suæ.

(Vers. 12.) *Dominus Sabaoth præcepit de Chanaan perdere robur ejus, et dicent: nequaquam adjicietis injuriam facere et iniquitatem virgini filie Sidonis.* Tyrum et Sidonem esse in terra Chanaan, et supra ostendimus, Evangelii testimonium proponentes, in quo legitur, Chanaanem mulierem sive Syrophœnissam exisse de finibus Tyri et Sidonis, et occurrisse Domino Salvatori. Omnis autem anima quæ in sæculi fluctibus posita est, et circumfertur omni vento doctrinæ, Chanaan appellanda est, quæ interpretatur quasi fluctuatio, sive commotio. Unde, et ad senem adulterum dicitur: *Semen Chanaan et non Juda, species decepit te* (Dan. xiii). Prodest igitur Tyro **325** et ejus angustiis robur perire Chanaanem, ut dicatur habitatoribus ejus quod ultra non valeant injurias facere, et opprimere per iniquitatem virginem filiam Sidonis. Quicumque a diabolo capitur in diversorum perturbatione vitiorum, et traditur in contumelias ignominia, ut polluat corpus voluptatibus, et turpitudine, iste filius vel filia est Sidonis: Et hoc sciendum quod *sabaoth* in Hebraico non habetur, et econtrario *virgo* de Hebraico addita sit.

(Vers. 13.) *Si ieris in Citios, neque ibi erit requies tibi; et si ad terram Chaldaeorum, et ipsa vastata est ab Assyriis. Fundavit eam Siim, statuerunt propugnacula ejus, suscitaverunt turrem ejus: paries ejus cecidit.* Quodque sequitur de Theodotionis editione, sub asteriscis additum est: *Fundavit eam Siim, statuerunt propugnacula ejus: suscitaverunt turrem ejus, et abs-*

que asteriscis jungitur : *paries ejus cecidit*. Citi interpretantur *plaga consummata sive perfecta* : Chaldaei in hoc loco, *quasi ubera* : Assyrii, *arguentes*. Siim etymologiam nec nos potuimus invenire, et ceteri interpretes ipso quo apud Hebræos scribitur nomine transulerunt. Dicitur ergo ad Tyrum, quod licet ad Citiōs ire contendat, et angustiarum suarum plagam vitare, perfectam etiam ibi requiem invenire non valeat. Rursumque si cupiat ire ad Chaldaeos, et ubertate eorum ac rerum omnium abundantia perfrui, etiam illos inveniat desolatos, arguentibus Assyriis eorum sterilitatem, juxta quod et Apostolus tradidit peccatores Satanæ (I Tim. 1), ut discant non blasphemare : qui traduntur in interitum carnis, ut spiritus salvus fiat. Chaldaeorum autem Siim fundamenta jecerunt, quos intelligo dæmones pessimos, qui et propugnacula et turres superbissimas urbis Chaldaë contra scientiam Domini suscitaverunt. Sed omnis eorum ædificatio in ruinas concidit; sequitur enim, *paries ejus cecidit*. Nisi enim Dominus ædificaverit domum, in vanum laboraverunt qui ædificant eam (Ps. cxxvi, 1). Sæpe videmus in sæculo quosdam de alio proposito transire ad aliud. Verbi gratia, ut qui militiam male experti sunt, transeant ad negotiationem. Rursumque caudicos bellatorum arma corripere. Mutant industriam, ut mutant infelicitatem; et nihilominus dispensatione **326** Dei his quos salvare dignatur, omnia nitentibus evenire contraria : ut per inopiam ac miseriam cogantur non in se, sed in Creatore suo habere fiduciam.

(Vers. 11.) *Utulate naves Carthaginiis : quoniam periit fortitudo vestra*. Naves Carthaginiis, id est Tharsis jubentur ululare : nequaquam enim, ut supra, perierunt, sive non venient; sed periit fortitudo earum. Tharsis enim secundum aliam interpretationem in linguam nostram vertitur *consummatio sex*, sive *lætitia*. In sex autem diebus mundum istum factum legimus, qui juxta traditiones ecclesiasticas postea consummabitur. Omnia ergo bona sæculi hujus, et universus mortalium labor, incerto navium cursui comparatur, quod cito peritura sint, et cuncta navigantium fortitudo solvatur. Unde et in Salomone scriptum est : *Civitates firmas ascendit sapiens : et destruxit munitiones earum* (Prov. xxi, 22). Quidquid enim hæreticorum et sapientiæ sæcularis, contrariorumque dogmatum arte componitur, vir ecclesiasticus destruit, et suis docet pedibus esse subjectum.

(Vers. 13 et seqq.) *Et erit in die illa, derelinquetur Tyrus septuaginta annis, sicut tempus regis unius; sicut tempus hominis. Et post septuaginta annos erit Tyrus quasi canticum meretricis. Sume citharam, vagare, civitas meretrix, oblivioni tradita. Bene cithariza, plurimum canta, ut sis tui memoria. Post septuaginta autem annos, visitationem faciet Deus Tyri : et iterum restituetur in antiquum; eritque negotiatio ejus omnibus regnis orbis terrarum super faciem terræ. Et erit negotiatio ejus, et merces sancta Domino; sed non ipsis congregabitur, sed his qui habitant coram Do-*

*mino. Omnis negotiatio ejus comedere et bibere et impleri in collationem, memoriale coram Domino. Hoc quod dicitur : memoriale coram Domino : et super faciem terræ, et sicut tempus hominis, in Hebraico non habetur, sed in Græco additum est. Septuaginta autem annis Tyrus quondam coangustata dimittitur, ut expleto solitudinis tempore, carmen quondam meretricium vertat in laudes Dei, assumensque citharam omnes chordas habeat concinentes : ut postquam bene concinuerit et multa cantaverit, fiat ejus apud Deum memoria, quæ propter fornicationem oblivioni tradita erat : et restituatur in pristinum statum, habeatque divitias **327** regnorum totius orbis, et mercedis laboris illius nequaquam Tyriis congregentur; sed his qui habitant in conspectu Domini, comedantque et bibant, et impleantur omnibus bonis quæ in convivii lætitiâ cunctorum fuerint labore collata. Sidonem ac Tyrum sermo divinus ad pœnitentiam cohortatur, et labores ejus atque mercedes Domino sanctificandas esse promittit. Quis non peccatorum spem salutis habeat, si tamen bene cecinerit, et universæ chordæ virtutum, quæ quondam fuerant relaxatæ, in laudes Domini componantur? Legimus in quadragesimo quarto psalmo, qui specialiter ad conjunctionem sponsi et sponsæ, id est, ad Deum Salvatorem et Ecclesiæ pertinet sacramenta, dici inter cætera : *Filiæ Tyri in muneribus, faciem tuam precabuntur dirites plebis* (Ps. xlii, 13). Et ipse rursus sponsus ad sponsam Tyriam loquitur : *Audi, filia, et vide, et inclina aurem tuam; et obliviscere populi tui, et domum patris tui, quia concupiscet rex decorem tuum* (Ibid. 11, 12). Unde et in descriptione pulchritudinis ejus inferitur : *Astitit regina a dextris tuis, in vestitu deaurato, circumdata varietate* (Ibid., 10). Et iterum : *Omnis gloria filiæ regis intrinsecus* (Ibid., 14). Si autem concupivit rex pulchritudinem Tyriæ pœnitentis, et variorum habentis ornamenta virtutum, quanto magis merces ejus et negotiatio, non in Tyro permanentium, sed eorum erit qui habitant in conspectu Domini! Qui postquam egerint pœnitentiam, audient a Domino Salvatore : **328** *Comedite, amici mei, et bibite, et inebriamini, charissimi* (Cant. v, 1). Quid sit autem comedere et bibere, et saturari omnium collatione virtutum, fidelis lector intelligit. Septuaginta annis desolatum fuisse templum, et Jeremias (Cap. xxix) et Daniel (Cap. ix) et Zacharias (Cap. vii) docent. Et in Ezechiele (Cap. xvi) de Sodoma legimus, quod restituatur in antiquum, et de Ægypto, quod post desolationem terræ Ægypti et ariditatem septem fluminum, veterem recipiat ubertatem. Septenarius autem et septuagesimus numerus, qui vel de singulis diebus, vel de septem conficitur decadibus, perfectam significat et consummatam pœnitentiam : ut juste Tyrus, expleto pœnitentiæ tempore, in antiquum redeat statum. De hac arbitror meretrice et illud in Proverbiis Salomonis mystico sermone signari : *Ne attendas pessimam mulierem; mel enim distillat de labiis mulieris meretricis, quæ ad breve im-**

pinguat fauces tuas, et postea amarius felle reperiēs (Prov. v, 2-4). Per fenestram enim domus suæ in plateas prospicit (Matth. vii) : quia lata est et spatiosa via quæ ducit ad mortem, et quemcumque insipientem viderit juvenem, sapientes quippe tentare non audent, et transire juxta angulos, qui rectam

A lineam perdidērunt : loquitur ei in tenebris et in caligine, et sub specie voluptatum quasi victimam ducit ad mortem. Hæc si conversa fuerit, et bene cecinerit, et perfectæ pœnitentiæ annerum tempus impleverit, comedet et bibet, et saturabitur. Audiat Novatianus, et taceat.

LIBER OCTAVUS.

327-328 Sextus et septimus superiores libri allegoriam quinti voluminis continent, quod olim hi-torica explanatione dictavi. Præsens opus, id est, B octavus liber, ad cœptam interpretationem revertitur, ut et historiam et tropologiam juxta utramque editionem pariter disserat. Quæ si longa tibi videbitur, o virgo Christi Eustochium, non mihi imputes, sed Scripturæ sanctæ difficultati, præcipueque Isaie prophete, qui tantis obscuritatibus involutus est, ut præ magnitudine rei, brevem explanationem putem, quæ per se longa est. Certe nos studiosis scribimus, et sanctam Scripturam scire cupientibus, non fastidiosus, et ad singula nauseantibus. Qui si flumen eloquentiæ, et concinnas declamationes desiderant, legant Tullium, Quintilianum, ^a Gellionem, Gabinianum, et ut ad nostros veniam, Tertullianum, Cyprianum, Minutium, Arnobium, Lactantium, Hilarium. Nobis propositum est Isaïam per nos intelligi, et nequaquam sub Isaie occasione nostra verba laudari.

329 (Cap. XXIV. — Vers. 1 et seqq.) Ecce Dominus dissipabit terram, et nudabit eam, et affliget faciem ejus, et disperget habitatores ejus : et erit sicut populus, sic sacerdos : et sicut servus, sic Dominus ejus : sicut ancilla, sic domina ejus : sicut emens, sic ille qui vendit : sicut fenerator, sic is qui mutuum accipit : sicut qui repetit, sic qui debet : dissipatione dissipabitur terra, et direptione prædabitur : Dominus enim locutus est verbum hoc. Post specialem singularem gentium correptionem, Judææ, Babylonis, Philistinum, Moab, Damasci, Israel, Ægypti, deserti maris, Idumææ et Arabiæ, vallis visionis, et ad extremum Tyri : in quarum explanatione quæ potuimus diximus : nunc quid totus orbis in consummatione passurus sit, propheticus sermo describit, et nequaquam de singulis gentibus, sed de cunctis pariter prophetatur. Et primum quidem quæ impii tormenta passuri sint : et quomodo juxta Evangelium et Apotolum, pertranseat cœlum et terra, et figura mundi istius (Matth. xxiv ; I Cor. vii), et deducantur peccatores in infernum (Ps. xxx), de quibus scriptum est : Ingre-diantur ad extrema terræ, tradentur in manus gladii, partes vulpium erunt (Ps. lxxii, 40). Deinde quia pro

qualitate meritorum multæ sunt mansiones apud patrem, ^b dicitur quomodo sancti rapiantur in nubibus obviam Domino in aera, et semper cum eo futuri sint (Joan. xiv ; I Thess. iv). Pro dissipata terra, septuaginta corruptum orbem interpretati sunt : et pro afflictæ facie illius, id est, terræ, iidem transtulerunt, et revelabit faciem ejus ; ut procedant mortui de sepulcris suis : sive nudabit eam, ut omnia opera ejus proferantur in publicum, et dispergantur habitatores ejus in diversa loca, præmiis vel suppliciis destinati. Tunc nulla erit diversitas inter nobilem et ignobilem, sacerdotem et laicum, servum et dominum, ancillam et dominam, divitem et pauperem, feneratorem et eum qui are **330** alieno premitur, eminentem atque vendentem. Omnes enim ex æquo stabunt ante tribunal Christi, nec erit acceptio personarum apud Deum (Rom. xiv ; Coloss. iii). De quo et Job eisdem propemodum verbis loquitur : Parens et magnus ibi sunt, et servus non timens Dominum suum (Job. iii, 19). Et Salvator in Evangelio, cui omne judicium traditum est, pleno sermone testatur. Dissipabitur ergo terra, et omnia terrena opera redigentur ad nihilum, ut abolita imagine χοῖρος, permaneat imago supercælestis. Primus enim homo de terra terrenus, et secundus de cælo cælestis : qualis terrenus, tales et terreni ; et qualis supercælestis, tales et supercælestes : ut sicut portavimus imaginem terreni, portemus et imaginem supercælestis (I Cor. xv, 47-49). Unde idem Apostolus loquitur : Caro et sanguis regnum Dei non possidebunt (Ibid., 50). Non quod secundum hæreticos dispereat natura corporum, sed quod corruptivum hoc induat incorruptionem, et mortale hoc induat immortalitatem. Et hæc omnia fient : quia quod futurum est, per prophetas Dominus locutus est.

(Vers. 4, 5.) Luxit et defluxit terra, et infirmata est : defluxit orbis, infirmata est altitudo populi terræ, et terra interfecta est ab habitatoribus suis. LXX : Luxit terra, corruptus est orbis, luxerunt excelsi terræ, terra autem egit impie propter habitatores suos. Deus superbis resistit, et humilibus dat gratiam (Jacob iv, 6). Unde prima sententia est contra eos, qui excelsi sunt terræ, ut infirmentur universa quæ nunc fortia

^a Varie., Quintilianum, Gabinianum, omisso Gellionis nomine. Mox et conjunctionem ex eodem supplemus. Porro istud quoque animadvertendum, ex isto Hieronymi in Isaïam libro conflatum esse totidem sæpe verbis partem alteram, nonæ Origenis, sive quæ Origeni adscribitur, Homiliæ in diversos.

^b Hunc locum Servatus Lupus in Collectaneo de tribus Questionibus cum aliis ex Hieronymo excerptis componit, aptatque Prædeterminationis, de qua disputat, sensui. Confer S. Patris nostri librum primum adversus Pelagianos post medium, et tertium in fine.

sunt propter eos qui sanguinem sanguini miscuerunt, et in morem sanguinis Abel, intersectorum cruorem ad Deum clamare fecerunt (*Genes. iv*).

(Vers. 6.) *Quia transgressi legem sunt, mutaverunt jus, dissipaverunt fœdus sempiternum. Propter hoc maledictio vorabit terram, et peccabunt habitatores ejus: ideo insanient cultores ejus, et relinquentur homines pauci. LXX: Quia pravaricati sunt legem, mutaverunt præcepta, testamentum æternum. Propter hoc maledictio vorabit terram, quia peccaverunt habitatores ejus: ideo pauperes erunt habitatores terræ, et dimittentur homines pauci. Audiant Judæi, qui se solos legem accepisse Domini gloriantur, quod universæ primum gentes totusque orbis naturalem acceperit legem, et ideo postea lex data sit per Moysen, quia prima lex dissipata est. De qua Apostolus loquitur: Cum enim gentes, quæ non habent legem, naturaliter ea quæ legis sunt faciunt, isti legem non habentes, ipsi sibi legem: qui ostendunt opus legis scriptum in cordibus suis (*Rom. ii, 14*). Qui igitur has leges observaverint, præmia consequentur: qui autem neglexerint eas, sustinebunt quæ nunc sermo propheticus comminatur. Et quomodo in principio benedixit Deus omni creaturæ quam fecerat (*Genes. i*): sic in consummatione mundi maledicet his qui terreni sunt, et non fuerint peregrini, sed habitatores terræ, et in ea peccaverint; qui oblii conditionis suæ, contra se mutuo furore bacchati sunt. Et pauci remanebunt qui habeant imaginem supercælestem: sive, juxta LXX, pauperes erunt habitatores terræ, quia spirituales divitias perdiderunt.*

(Vers. 7 seqq.) *Luxit vindemia, infirmata est vitis, ingemuerunt omnes qui lætabantur corde. Cessavit gaudium tympanorum, quievit sonitus lætantium, conticuit dulcedo citharæ, cum cantico non bibent vinum, amara erit potio bibentibus illam. Attrita est civitas vanitatis, clausa est omnis domus nullo introeunte. Clamor erit super vino in plateis, deserta est omnis lætitia, translatus est gaudium terræ. Et relicta est in urbe solitudo, et calamitas opprimit portas: quia hæc erunt in medio terræ, in medio populorum. In consummatione mundi, præteritarum deliciarum recordatio erit materia cruciatuum. Unde et dives ille in convivio purpuratus, qui receperat bona sua in vita sua, elevans oculos suos de inferno, Lazarum cernit in requie (*Luc. xvi*). Et Dominus increpans divites et luxuriosos atque ridentes, loquitur in Evangelio: Væ vobis divitibus, quoniam receperitis consolationem vestram. Væ vobis qui nunc saturati estis, quoniam esurietis. Væ vobis qui nunc ridetis, quia lugebitis et flebitis (*Ibid., 24, 25*). Quando igitur fuerit resurrectio mortuorum, et judicii advenerit dies, 332 tunc lugebit vinum atque vindemia, de qua Moyses loquitur: De vinea Sodomorum vinea eorum, propago eorum de Gomorra. Uva eorum uva fellis, botrus amaritudinis eorum. Furor draconum vinum eorum, et furor aspidum insanibilis (*Deut. xxxii, 33*). Tunc omnis potio, sive ut Hebraice dicitur, sicera, id est, ebrietas, quæ statim mentis evertit, et homines vigilare non*

*A patitur, amaritudine commutabitur, quæ ad tempus utentibus se mella mentitur, et in novissimo amarior felle reperietur. Tunc omnis dulcedo lætantium et tympanorum ac citharæ sonitus in plañctum vertetur ac gemitum. Ingeramus hoc testimonium his qui in convivio non solum gula et ebrietate, sed et auribus luxuriant, ut per omnes sensus animæ fortitudo mollescat. Alteretur civitas vanitatis, sive omnis civitas, vel spiritualis Babylon, quæ sedet in septem montibus purpurata, cujus supplicia in Apocalypsi Joannis legimus (*Apoc. xviii*). Pulchreque dixit urbem vanitatis. Si enim de cælo et terra, et de omnibus quæ terrena sunt dicitur: Vanitas vanitatum, et omnia vanitas (*Eccl. i, 2*); quanto magis hoc de una urbe dicendum est, quæ totius orbis pars modica est!*

*B Tunc domus quarum nunc sunt aurata laquearia, et pauperibus absque tecto et tugurio frigore morientibus, parietes earum vestiuntur marmorum crustis, et secti eboris nitore resplendent, remanebunt vacuæ. Clamor erit in plateis super vino, non in arcta et angusta via quæ ducit ad vitam: sed in lata et spatiosa, quæ ducit ad mortem (*Matth. vii*). Super vino et ebrietate erroris eorum, qui dormierunt somnum suum, et nihil invenerunt omnes viri divitiarum in manibus suis (*Ps. lxxv*). Translatum est quippe in cælos gaudium terræ, et relicta est in urbe quondam celeberrima solitudo, et portas viarum frequentium per quas populorum influebant agmina, opprimit habitatorum calamitas. Et ut sciremus perspicue de totius orbis interitu nuntiari, intulit, C Hæc erunt in medio terræ: in medio gentium sive populorum.*

(Vers. 13-15.) *Quomodo si paucae olivæ, quæ remanserunt, excutiantur ex olea, et racemi cum fuerint finita vindemia. Hi levabunt vocem suam atque laudabunt, cum glorificatus fuerit Dominus, hincient de mari: propter hoc in doctrinis glorificate Dominum: in insulis maris nomen Domini Dei Israel. Quantum ab Hebraica veritate in hoc 333 loco LXX distet translatio, sequentia verba monstrabunt. LXX: Quomodo si quis excutiat olivam, sic excutient eos: et si quiescat vindemia, isti clamore rosciferabuntur. Qui autem relictis fuerint super terram, lætabuntur simul cum gloria Domini, conturbabitur aqua maris, propterea gloria Domini in insulis erit maris, nomen*

*D Domini gloriosum erit, Domini Dei Israel. Relictis hominibus paucis, quando maledictio voraverit terram, et in urbe fuerit solitudo, et hæc universa contigerint in medio terræ, in medio populorum et gentium, tanta erit sanctorum paucitas, de quibus Dominus loquitur in Evangelio: Multi vocati, et pauci electi (*Mat. xx, 16*): et tam vehemens pressura iustorum, ut tententur, si fieri potest, etiam electi Dei: et paucitas eorum baccis olivarum rarissimæ comparetur, quæ cum excussæ fuerint atque demessæ, vix paucae remanent in ramorum cacumine; et quomodo cum fuerint finita vindemia, solent pauperes, egestate cogente, vacuas circuire vites, et pauca uvarum grana colligere. Hi igitur qui remanserint,*

et post vindemiam mundi atque pressuram, manus quiverint Antichristi persequentis effugere, sive pœnæ imminenti ardore, levabunt voces suas in sublime, Deumque laudabunt. Quando venerit Dominus in gloria Patris sui, cum Angelis sanctis, et cum [Al. cum] viderint in maiestate regnantem, tunc hinniebunt in equorum similitudinem, lætitiæ magnitudine gestientes, et hinniebunt de mari huius sæculi. Propterea qui nunc in Scripturis sanctis eruditi estis, et scitis vobis tantum gaudium tantaque præmia reservari, in doctrinis glorificate Dominum, audientes illud quod scriptum est: Qui gloriatur, in Domino gloriatur (II Cor. x, 17). Nequaquam in terra Judææ, sed in insulis, id est, in Ecclesiis huius maris et sæculi, in quibus benedicuntur atque laudatur nomen Domini Dei quondam Israel, sive, hominis videntis Deum. Juxta LXX, omnia quæ de sanctis intelleximus, referri possunt ad impios, quod cum fuerit finita vindemia, tunc illi elament in suppliciis constituti. Qui autem evaserint impiorum numerum lætentur in gloria Domini, et conturbentur aquæ populorum huius [Al. ejus] sæculi.

334 (Vers. 16.) A finibus terræ laudes audivimus, gloriam Justī, et dixi: Secretum meum mihi, secretum meum mihi: ^a væ mihi. LXX: Ab aliis terræ portenta audivimus: spes justo, et dicent

✕ mysterium meum mihi. Hoc quod dicitur mysterium meum mihi, in LXX non habetur, sed de Theodotionis translatione in Græco additum est. Rurum pro eo quod illi posuerunt væ, ut sequenti versiculo jungeretur, in Hebraico dicitur וְאֵלֵינוּ (וְאֵלֵינוּ), quod proprie sonat, væ mihi. Pro finibus quoque quod nos propter explanationem sensus aptius posuimus, in Hebraico habetur מִכְּצַרְיָנוּ (מִכְּצַרְיָנוּ), quod alam, non finem, sonat. Illi ergo, de quibus supra dictum est: Levabunt vocem suam atque laudabunt, cum hinniebunt de mari, et in doctrinis glorificaverint Dominum, et viderint in insulis maris laudari nomen Domini Dei Israel, tunc consona voce cantabunt, et dicent: Ab aliis terræ, hoc est, a prophetis et a sanctis Domini, qui assumptis alis columbæ, ad cælorum regna festinant, laudes ejus audivimus prædicari: et quod gloria vel spes Justī non sit irrita, sed rebus omnia compleantur. Dicentibus itaque hæc sanctis, et hinniebuntibus de mari, et levantibus vocem suam atque laudantibus, Propheta sibi metipsi loquitur: Cum, inquit, hæc audissem, et in subversionem orbis vaticinium Prophetarum explendum esse perspicerem, locutus sum mihi interno cordis affectu: Non possum cuncta narrare quæ cerno. Hæret lingua faucibus meis, vox dolore concluditur. Væ mihi, quantus ordo pœnarum ante oculos versatur meos! cerno præsentia quæ futura sunt. Errant autem qui hoc putant ex

A persona Dei debere intelligi, rerum ordinem non sequentes. Mirorque quo sensu pro psalmis, et laudibus, quod in Hebraico legitur ^b ZEMROTH (זִמְרוֹת), LXX portenta interpretati sunt, nisi forte signum est atque portentum, ut excluso populo Judæorum, incredula prius gentium turba salvetur.

(Vers. 17, 18.) Prævaricantes prævaricati sunt, et prævaricatione transgressorum prævaricati sunt. Formido et fovea et laqueus super te, **335** qui habitator es terræ; et erit, qui sugerit a voce formidinis cadet in foveam, et qui se explicuerit de fovea, tenebitur a laqueo. LXX: Vos prævaricatoribus qui prævaricantur legem. Timor et fovea et laqueus super vos qui habitatis terram. Et erit, qui sugerit timorem, cadet in foveam, et qui exierit de fovea, capietur laqueo. Hæc est causa luctus et gemitus mei, propter quam secundo dixi, secretum meum mihi, secretum meum mihi: quia omnes prævaricati sunt legem Dei, et nequaquam Domini pœna differtur, nec futura prædicitur, sed imminet, et habitatores terræ captos tenet. Cumque se putaverint fugisse, ex alio incident in aliud, et quocumque se verterint, impendentem iram Domini non evadent.

(Vers. 19, 20.) Quia cataractæ de excelsis apertæ sunt, et concutientur fundamenta terræ. Confractio confringetur terra, contritio conteretur terra, commotione commovebitur terra. Agitatione agitabitur terra sicut ebrius, et auferetur quasi tabernaculum unius noctis, et gravabit eam iniquitas sua, et corruet, et non adjiciet [Al. adjicietur] ut resurgat. Propterea formidinem, et laqueum et foveam Domini nullus evadet, quia cataractæ de excelsis, sive ut LXX manifestius transtulerunt, fenestræ cæli apertæ sunt, ut despiceret Dominus hominum universa peccata, quæ prius, quia non puniebat, videbatur peccatoribus ignorare. Postquam autem apertis fenestris vidit cuncta opera mortalium, concussa sunt fundamenta terræ, juxta illud quod in alio loco de Dei intuitu scriptum est: Qui respicit terram, et faciet eam tremere (Ps. ciii, 32); tunc confringetur et conteretur, et commovebitur atque agitabitur terra in similitudinem ebrii: non quod ipsa terra redigatur in pulverem, et in nihili; sed quod universa terrena pertranseant, et succedat alia conversatio. Et quomodo ebrius nescit quid agat, sed hebescentibus ebrietate nervis, nec pes nec mens stat in suo officio: sic omnis terra, id est, omnes homines qui versantur in terra, malorum magnitudine atque pœnarum ebrii erunt, et stupebunt ad cuncta quæ cernent. Et sicut unius noctis tabernaculum atque tentorium transfertur de loco ad locum, et locus tentorii pristini a viatore deseritur, ita ut nullum vestigium remaneat præteritæ mansionis: sic transibit figura huius mundi, et erit terra deserta **336** quæ gravata est iniquitate sua, cujus pondus et gravissimum onus in Zacharia scri-

^a In Vatic. et dicent: Væ prævaricatoribus et reliqua, tum verba mysterium meum mihi repetuntur, quorum alterum ad Septuagintaviralis codicis fidem proprius videatur, ubi est οὐκ αὐτὸς ἀπεκρίθη; alte-

^b Vatic., ZEMIROTH.

Quæ sedebat super talentum plumbi (Zac. v. 32). A in Daniele scriptum est: Exiit in occursum mihi princeps regni Persarum, et princeps regni Medorum, et princeps regni Græcorum (Dan. x). Illos igitur principes, qui suum non servaverunt gradum, congregabit Dominus in die iudicii, quasi in uno fascio pariter colligatos, et mittet in lacum inferni, ut in illis quoque impleatur quod de impiis scriptum est: Lacum aperuit, et effodit eum, et incidit in foream, quam fecit (Ps. vii, 16). Et includentur in carcere, juxta illud quod ait Dominus: Ite in ignem æternum, qui præparatus est diabolo et Angelis ejus (Matth. xxv, 41). Quod autem sequitur: Et post multos dies visitabuntur, videtur applaudere amicis meis, qui diabolo et dæmonibus dant penitentiam, quod multi post tempora a Domino visitentur. Sed considerent quod non dixerit aperte Scriptura divina: Visitabuntur a Domino, vel visitabuntur ab Angelis, sed absolute, visitabuntur. Ex qua ambiguitate verbi et remedium potest intelligi, et correctio, quod postquam justi præmia receperint, illi in pœnis perpetuis visitentur. Est tamen sciendum, quod iudicium Dei humana non possit scire fragilitas, nec de pœnarum magnitudine atque mensura ferre sententiam, quæ Domini arbitrio derelicta est. Tunc erubescet luna, et confundetur sol, juxta illud quod Apostolus ait: Et nim creatura ipsa congremiscit et parturit (Rom. vii, 22), cernens homines qui suo fruebantur lumine, nihil dignum Dei bonitate fecisse, qui solem suum orti facit super justos et injustos (Matth. v). Quomodo si dispensator et villicus, veniente Domino, cernat familiam variis subjeci cruciatibus, et nequaquam sua implesse præcepta. **338** De hoc obscurabilius Salvator in Evangelio docet: Sol obscurabitur, et luna non dabit lumen suum, et stellæ cadent de cælo, et virtutes cælorum movebuntur, quando appa- ruerit signum Filii hominis in cælo, et planxerint se omnes tribus terræ, et viderint Filium hominis venientem cum nubibus cæli, in virtute et gloria multa (Matth. xxiv, 29, 30). Didicimus subversionem terræ, visitationem militiæ cæli, congregationem regum et principum in unum fascem, et detrusorem in lacum, et custodiam carceris, et clausorum post longum tempus visitationem, ruborem lunæ et confusionem solis. Post hæc omnia regnabit Dominus exercituum in monte Sion et in Jerusalem cælesti, de qua et in Epistola scribitur ad Hebræos: Et in conspectu senum suorum gloriabitur (Hebr. xi). Quilibet senex fuit Abraham, qui mortuus est in senectute bona, et appositus est ad patres suos (Gen. xxv). Quales jubetur et Moyses presbyteros eligere, quos scit esse presbyteros (Num. xi): ^a canes enim hominis sapientia ejus (Sap. iv, 8), qui imitantur veterum dierum, cujus cesaries describitur candida, ut aeternis longitudo monstratur (Dan. vii, 9). Potest hoc de ecclesiastico gradu intelligi, si tamen non construant operibus dignitatem.

^a Martian. legit inverso ordine, qui imitantur veterum dierum: canes enim hominis sapientia ejus. Concinnius multo, quem describimus, Vatie, liber.

Neque enim verba Qui imitantur, etc. Italico chartæ distinguenda erant, quasi Scripturæ textum Martianus fecit.

(Cap. XXV.—Vers. 1 seqq.) Domine, Deus meus es tu: exaltabo te, confitebor nomini tuo, quoniam fecisti mirabilia, cogitationes antiquas fides: amen. Quia posuisti civitatem in tumultum, urbem fortem in ruinam, domum alienorum: ut non sit civitas, et in sempiternum non ædificetur. Super hoc laudabit te populus fortis, civitas gentium robustarum timebit te. Quia factus es fortitudo pauperi, fortitudo egeno in tribulatione sua, spes a turbine, umbraculum ab æstu: spiritus enim robustorum quasi turbo impellens parietem. Sicut æstus in siti, tumultum alienorum humiliabis: et quasi calore sub nube torrente, propaginem sortium marcescere facies. LXX: Domine Deus meus, glorificabo te: laudabo nomen tuum, quoniam fecisti admirabiles res, consilium antiquum verum, fiat. Quia posuisti civitates in tumultum: civitates fortes, ut caderent fundamenta earum. Impiorum civitates in æternum non ædificabuntur. Propterea benedictus tibi populus pauperum, et civitates hominum iniquitatem sustinentium benedictus tibi. **339** Fuiisti enim omni civitati humili auxiliator, et trisibus propter inopiam protectio: ab hominibus pessimis liberabis eos: umbraculum sitientium, et spiritus hominum iniquitatem sustinentium quasi homines pusillanimes sitientes in Sion ab hominibus impiis, quibus nos tradidisti. Duplex hujus loci expositio est. Judæi putant vocem sanctorum esse, populi que credentis: cum Deus adversum omnem orbem quæ supra dicta sunt fecerit, et omnium prophetarum fuerint completi vaticinia: civitatemque subversam, Romam interpretantur, quæ delenda sit peritus, populumque fortem, qui laudet Dominum, et cui factus sit Dominus fortitudo in tribulatione sua et angustia, referunt ad Israel, qui de persecutione gentium quasi in æstu ardentissimo et in siti liberatus sit. Alii vero et melius et rectius ex persona prophete dici intelligunt, pro passione Domini Salvatoris gratias Patri referentis, quod fecerit mirabilia, et cogitationes antiquas veritate compleverit, quando stantes ad dexteram audient: Venite, benedicti Patris mei, possidete præparatum vobis regnum et constitutionem mundi (Matth. xxv, 34). Quod et Paulus intelligens loquebatur: Sicut elegit nos in ipso ante constitutionem mundi, esse nos sanctos et immaculatos (Ephes. i, 4); desideransque fieri quod prophetat, adjungit verbum Hebraicum AMEN (אמן) pro quo LXX transtulerunt fiat. Et Dominus in Evangelio sæpe hoc verbo utitur: Amen, amen, id est, vere, vere dico vobis (Joan. vi, 54). Quare autem laudet et confiteatur nomini Domini, et quæ sint ista mirabilia, et cogitationes antiquæ, quas veras opere demonstravit, sequitur: Quia posuisti civitatem in tumultum, urbem fortem in ruinam, domum alienorum, ut non sit civitas, et in æternum non ædificetur. Civitas quondam factus Jerusalem intelligitur, quæ facta est domus alienorum; de quibus Salvator dicit in psalmo: Filii alieni mentiti sunt mihi, filii alieni inveteraverunt et

claudicaverunt in semitis suis (Ps. xvii, 46). Hæc civitas cum destructa fuerit, in æternum non ædificabitur, ut mille annorum regnum et aureæ Jerusalem atque gemmatæ somnia conquiescant. Destructa autem Jerusalem pro impietate sua. **340** laudabit Dominum populus fortis. Quis sit autem populus fortis, sequens versus ostendit: Civitas gentium robustarum timebit te. Illis blasphemantibus, gentium populus te timebit. Principium enim sapientiæ timor Domini (Prov. ix, 10). Laudabitque te populus fortis, et civitas gentium robustarum timebit te, hoc est Ecclesia de gentibus congregata. Quia factus es fortitudo pauperi, Christo tuo, de quo et in Psalmis legimus: Beatus qui intelligit super egenum et pauperem (Ps. xl, 1). Et in Zacharia secundum Hebræicam veritatem, pauper, hoc est EBION (עביון), super pullum asinæ sedere describitur (Zach. ix). Fortitudo egeno, in tribulatione passionis suæ, spes a turbine patibuli, et umbraculum ab æstu, quando luctus est: Pater, in manus tuas commendo spiritum meum (Luc. xiii, 46). Quomodo enim si ventus impingatur parieti atque pertranseat: sic turbo blasphemantium Judæorum illi nocere non potuit. Et ut alia utar similitudine, sicut propago gravissimo torretur æstu, atque flaccescit, ita tumultum et clamorem alienorum, hoc est, qui a te alieni facti sunt, marcescere facies et perire. Juxta LXX interpretes, non dico sensum, sed verborum ordinem et consequentiam, in hoc loco reperire non potui. Et pro eo loco, ubi nos interpretati sumus, sicut æstum in siti, pro quo in Hebræo scriptum est BASAION (בסאיון), quod apud eos incium, vel sitis, dicitur; quare illi pro invio et in siti verterint, in Sion; error perspicuus est, ob similitudinem verbi SAION et AION (איון), quod eisdem signatur elementis.

(Vers. 6—8.) Et faciet Dominus exercituum omnibus populis in monte hoc convivium pinguum, convivium vindemiarum: pinguium medullarum, vindemiarum desecatarum. Et præcipitabit in monte isto faciem vinculi colligati super omnes populos, et telam quam orditus est super omnes nationes. Et præcipitabit mortem in sempiternum, et auferet Dominus Deus lacrymam ab omni facie, et opprobrium populi sui auferet de universa terra: quia Dominus locutus est. LXX: Et faciet Dominus Sabaoth omnibus gentibus super montem istum, bibent letitiam, bibent vinum. Ungentur unguento in monte isto. Trade omnia hæc gentibus, consilium enim hoc super omnes gentes: devoravit **341** mors prævalens. Et rursus: Abstulit Dominus Deus omnem lacrymam ab omni facie, et opprobrium populi sui abstulit ab omni terra. Os enim Domini locutum est. Pro eo quod nos vertimus, faciem vinculi colligati super omnes populos, Aquila interpretatus est, faciem tenebrarum super omnes populos. Cumque Aquila bis tenebras dixerit, Theodotio semel tenebras nominavit, cætera similiter. Pro quo Symmachus transtulit, faciem Dominato-

* Vatie. hujusmodi annotationem hic interserit: Prænotandum, quam commoda sit doctrina Hieronymi Ecclesiæ Catholice contra oblocutores ejus, quibus dicta ms. libem mox emendamus.

ris qui dominatur super omnes populos. Quid autem voluerint pro hoc loco Septuaginta dicere: *Trade omnia hæc gentibus*, legentiperspicuum est, quod non Scripturæ verba, sed suum sensum posuerint, eo quod omnia mysteria Legis et Templi transferenda sint ad Ecclesias nationum. Post passionem ergo Domini, quando eum a siti et æsto, ac turbine liberaverit, faciet Dominus nequaquam populo Judæorum, sed omnibus gentibus in monte Sion pingue convivium, holocausta medullata, et vinum vindemiæ defæcatæ, ut præcipiet et absorberi faciat faciem mortis et vinculi quo omnes populi ligabantur; disrumpetque rete mortis, et telam quæ omnes ceperat nationes. Et juxta Apostolum, absorbebitur mors in perpetuum (I Cor. xvi). Et auferet Dominus lacrynam ab omni facie, quando morte superata, Christi advenit regnum: et opprobrium generis humani, quod ad imaginem conditum fuerat Creatoris, diaboli et mortis effugerit servitutem. Nec mirum si juxta Symmachum domina appelletur mors, cum beatus Apostolus dixerit: *Regnavit mors ab Adam usque ad Moysen, etiam super eos qui non peccaverant, in similitudinem prævaricationis Adam* (Rom. v, 14). Dominatorem omnium populorum, sive faciem tenebrarum super omnes populos, et telam quæ ordita sit super omnes gentes, quidam Antichristum intelligi volunt, qui in monte Oliveti consumendus sit, quod et in Danielis ultima diximus visione. Juxta LXX omnibus gentibus in monte Sion convivium lætitiæ præparatur, in quo bibent vinum, quod se Dominus cum sanctis suis in regno Patris sui bibiturum esse promisit (Matt. xi et Luc. xxii): et ungentur unguente, ut renati in Christo efficiantur populus novus; unde dicitur: *Trade omnia hæc gentibus*, quæ quondam Israel in typo et imagine celebrabat. Hoc enim consilium Domini est, ut cuncta transferantur **342** ad gentes, quia mors absorpta est (I Cor. xv) et lacryma omnis abstersa, et opprobrium universæ terræ, Christi imperio succedente, deletum est.

(Vers. 9 seqq.) Et dicent in die illa: *Ecce Deus hoster iste, expectavimus eum, et salvabit nos: iste Dominus, sustinimus eum, exultabimus et lætabimur in salutari ejus. Quia requiescet manus Domini in monte isto; et tritabitur Moab sub eo sicut teruntur paleæ in plastro. Et extendet manus suas sub eo, sicut extendit natans ad natandum, et humiliabitur gloria ejus cum allisione manuum ejus. Et munimenta sublimium murorum tuorum concident, et humiliabuntur et detrahentur in terram usque ad pulverem. Absorpta morte in perpetuum, populus Dei qui de manu mortis fuerit liberatus, dicet ad Dominum: *Ecce Deus noster iste, quem increduli hominem tantum putabant; et expectavimus eum, hoc est, verbis ejus credidimus, quia sua promissa complebit, et salvabit nos. Propterea ejus auxilio de faucibus mortis erepti, exulta-**

A bimus et lætabimur in eo: et manus atque ejus potentia requiescet in monte isto. De quo supra legimus: *Cum regnaverit Dominus exercituum in monte Sion, et in Jerusalem, et in conspectu ænium suorum fuerit glorificatus* (Isai. xxiv, 23). Moab autem, quod interpretatur *de patre*, ita conteretur, ut solent plastro paleæ conteri. Hoc juxta ritum loquitur Palæstinæ et mularum Orientis provinciarum, quæ ob pratorum et feni penuriam, paleas præparant esui animantium. Sunt autem carpenta ferrata, rotis per medium in serrarum modum se volventibus, quæ stipulam conterunt, et comminunt in paleas. Quomodo igitur plastris ferratis paleæ conteruntur, sic conteretur Moab sub eo, sive sub Dei potentia, sive in semetipso, ut nihil in eo integri remaneat. Et sicut solet qui natat totum corpus extendere: ita ille de sua potentia allidetur in terram, et ruens sonitum faciet. Omnia quoque munimenta sublimium viro-
B rum illius, sive murorum, ut in Hebraico continetur, concident et humiliabuntur, et detrahentur in terram usque ad pulverem comminuta. Igitur sermo propheticus licet de consummatione mundi generaliter texat vaticinium, tamen ne præsentia omnino videatur negligere, nominat Moab, qui fuit inimicus Israel, in tantum ut **343** faceret eos fornicari cum Madianitis, et consecrari idolo Beelphegor, qui interpretatur Priapus, contra quem Jeremias loquitur: *Egredietur Chamos in captivitatem, sacerdotes illius et principes ejus simul* (Jerem. xlviii, 7); Et iterum: *Confundetur Moab in Chamos, sicut confusa est domus Israel in Bethel* (Ibid., 15), et reliqua his similia: atque ex uno idolo et dæmone, qui huic idolo præsidebat, omnes indicat contrarias fortitudines humiliandas et deducendas in tartarum, et instar pulveris conterendas. Si autem hoc ita erit, ubi est diaboli poenitentia?

(Cap. XXVI.—Vers. 1.) *In die illa cantabitur canticum istud in terra Juda: Urbs fortitudinis nostræ, Salvator ponetur in ea murus et antemurale. LXX: In die illa cantabunt canticum istud super terram Judæam: Ecce civitas fortis, et salutare nostrum ponet murum et circummurale. Cum humiliatus fuerit Moab, et detractus ad terram usque ad pulverem, et omnes inimici substrati Christi pedibus, tunc cantabitur canticum istud in terra Juda sive Judæa, quod interpretatur utrumque confessio: ut quomodo Sion et Jerusalem urbem coelestem intelleximus, ita et regionem hujus urbis a confessionem coelestem intelligamus. Denique sancti in terra aliena carmen Judææ cantare nolentes, dicunt: *Quomodo cantabimus canticum Domino in terra aliena* (Ps. cxxxvi, 4)? Ego puto hoc esse canticum, de quo et in alio loco sanctis præcipitur: *Cantate Domino canticum novum* (Ps. xcv, 1). Erit autem canticum hoc quod sequitur: *Urbs fortitudinis nostræ Salvator* (Matth. v). Quæ est ista urbs?*

* *Urbs confessionem*, etc. Hæc verba *confessionem coelestem* leguntur in mss. codice Silvæ majoris: quæ tamen desunt in editione Erasmi ac in multis exemplaribus manuscriptis antiquissimis. MARTIAN. — Duo isthæc verba, *confessionem coelestem*, quæ ex uno Silvæ majoris ms. Martiani. suffecerat, duo nostri Vaticani et Palatini. confirmant.

Quæ in monte sita latere non potest. De qua et in A alio loco scriptum est : *Fluminis impetus lætificat civitatem Dei* (Psal. xlv, 4); et rursum : *Gloriosa dicta sunt de te, civitas Dei* (Psal. lxxxvi, 2). Illius urbis ille conditor est, de quo loquitur pater : iste ædificavit civitatem meam : immo urbs fortitudinis nostræ Salvator est, id est, Jesus. Et ponetur in ea murus et antemurale. Murus honorum operum, et antemurale rectæ fidei, ut duplici septa sit munimento. Non enim sufficit murum habere fidei, nisi ipsa fides bonis operibus confirmetur. Illic murus et hoc antemurale sive circummurale, de vivis lapidibus extruitur, qui juxta prophetam volvuntur super terram. Pro 344 eo quod nos vertimus, *antemurale*, Symmachus firmamentum interpretatus est : ut ipse muri munitionibus cincti sint, et vallo fossaque et aliis muris, quos in ædificatione castrorum solent loricales dicere.

(Vers. 2-4.) *Aperite portas, et ingrediatur gens justa, custodiens veritatem. Velus error abiit, servabis pacem : pacem, quia in te speravimus. Sperastis in Domino in sæculis æternis. LXX : Aperite portas, ingrediatur populus custodiens justitiam, et custodiens veritatem, apprehendens veritatem, et custodiens pacem : pacem, quoniam in te speraverunt, Domine, usque in sempiternum.* Omne hoc canticum quod in terra confessionis et laudis sancti cantatur, mutat repente personas, et quasi per interrogationem et responsionem textitur. Dixerat populus Dei : *urbs fortitudinis nostræ Salvator, ponetur in ea murus et antemurale.* Respondit Dominus, immo præcepit non eis qui hoc dixerant, sed Angelis qui portis urbis Dominicæ præsidebant, ut aperiant portas, et ingrediatur per eas gens justa, custodiens veritatem, sive ut in Hebræo dicitur *EMUNIM* [Al. *EMMONIM*] (עֲמוּנִים), quod nostra lingua vertitur, *fides*, plurali numero, non singulari. Quæ sunt portæ, quæ aperiantur ab Angelis ; ut ingrediatur non populus Judæorum, qui abjectus est, sed gens justa, quæ ex fide fidelium nomen accepit ? Utique illæ de quibus sanctus loquitur : *Aperite mihi portas justitiæ, ingressus in eas confitebor Domino* (Ps. cxvii, 19). Has autem portas nullus poterit ingredi, nisi qui de portis mortis fuerit liberatus ; et cum Psalmista dixerit : *Qui exaltas me de portis mortis, ut annuntiem omnes laudationes tuas in portis filiæ Sion* (Ps. ix, 15). Cum enim de portis mortis fuerimus erepti, tunc in portis filiæ Sion omnes laudationes Domini cantare poterimus. Et quomodo portas mortis reor esse peccata, de quibus ad Petrum dicitur : *Portæ inferni non prævaldebunt adversum te* (Matth. xvi, 18) : sic portas ju-

stitiæ, omnia opera virtutum, quas qui fuerit ingressus, unam inveniet portam, de qua dicitur : *Hæc porta Domini, justii intrabunt in eam* (Ps. cxvii, 19). Et quomodo per plures margaritas ad unum pergitur margaritum : sic per multas vias et portas pervenimus ad eum qui dicit esse se viam et portam, per quam ingredimur ad Patrem. Post sermonem Dei, respondit populus 345 Hebræice *JESER SAMOCH* (יֵשַׁרְשָׁכָה), quod Aquila et Symmachus similiter transtulerunt, *πλάσμα ἡ ἐκπαισμένη*, hoc est, *error noster ablatu est*, sive cogitatio nostra firmata est, quæ prius inter te et idola fluctuabat, ut nequaquam circumferamur omni vento doctrinæ, sed in te Dominem Salvatorem tota mente credamus. Pro quo nos ut sensus manifestior fieret, transtulimus, *vetus error abiit*. Et quia cogitatio nostra firmata est, propterea servabis nobis pacem, quam Apostolis pollicitus es, dicens : *Pacem meam do vobis, pacem meam relinquo vobis* (Joan. xiv, 27) ; et non solum semel, sed secundo, ut secura sit retributio quæ duplici sermone promittitur, juxta quod et Apostolus loquebatur : *Gaudete, iterum dico gaudete* (Philipp. iv, 4). Hoc autem ille consequitur, de quo in Levitico dicitur : *Homo, homo, filiorum Israel* (Levit. xvii). Et in Numerorum libro : *Vir, vir, cujus uxor cubile macularit* (Num. v, 12) : ut duplex homo et duplex vir, pacem duplicem consequantur. Meremur autem, inquit, pacem, quia in te tota mente confidimus. Post populi verba et responsionem Domini, et rursum vocem populi Propheta loquitur ad credentes : *Sperastis, vel sperate in Domino, in sæculis sempiternis, et cætera quæ sequuntur. Juxta LXX, ille ingrediatur portas Domini, qui custodit justitiam in bonis operibus, et servat sive amplectitur veritatem in fidei veritate, ut per bona opera et fidem perveniat ad pacem, quæ omnem sensum exsuperat, et ipsam pacem mereatur accipere ; quia credidit in Deum qui æternis honorum operum retributor est* (Philipp. iv). Unde et in alio loco scribitur : *Desiderasti sapientiam, serva mandata, et Dominus tribuet tibi eam* (Eccl. i, 33).

(Vers. 5, 6.) *In Domino Deo forti in perpetuum : quia incurvabit habitantes in excelso : civitatem sublimem humiliabit, humiliabit eam usque ad terram : detrahet eam usque ad pulverem. Conculcabit eam pes, pedes pauperis gressus egenorum. LXX : Deus magne æternæ, qui humiliasti, et detraxisti eos qui habitant in excelsis, civitates robustas destrues, et deduces usque ad pavimentum, et conculcabit eos pedes 346 mansuetorum et humilium.* Et hæc Propheta loquitur, qui ab eo respondit loco in quo supra dixerat : *Sperate in Domino in sæculis æternis ; et jungit ei quod nunc proposui-*

* *πλάσμα ἐκπαισμένη*. Nihil præterea retinent mss. codices ; de quo itaque posuerunt Erasmus et Marianus τὸ ἐκπαισμένη, id est, τὸ πλάσμα ἡμῶν ἐκπαισμένη. Multa similiter in vocibus Hebræicis mutata et addita reperies supra ad caput xxix, si hanc novam editionem nostram cum veteribus contuleris. MARTIAN. — Epiphanius a Montfauconio laudatus ad Aquilam legit *ἐκπαισμένη*, id est *sultum, sive firmatum*, quod in subnexa expositione Hieronymus ipse indicat

verbis, sive cogitatio firmata. Visum fuerit S. Doctore, Aquilam inter et Symmachum nihil fere in sensu discriminis intercedere, si quid in verbo differant : atque adeo similiter ait transtulisse.

^b Restituimus *detrahesti* ad fidem Vatic. mss., suffragante ipso τῶν LXX Græco textu, κατήγαγες τοὺς ἐνοικοῦντας ἐν ὕψοις, *detrahesti habitantes in excelsis*. Vitiose antea erat *destruxisti*.

nus : *In Domino Deo forti in perpetuum*, et reliqua. A Pro Domino Deo forti, in Hebraico tria habet nomina, IA (יָדָה) et ADONAI (אֲדֹנָי) et SUR (סוּר), quod aliud *invisibilem*, aliud *inflammabilem*, aliud *robustum* sonat, quorum primum in ALLELUIA (הַלְלוּ) extrema syllaba ponitur. Et hoc diligens lector observet, quod interdum textum in propositione testimonii dividamus : quoniam alium LXX editio, et alium ex Hebraeo ad verbum expressa translatio efficit sensum. Dicit ergo Propheta : *Sperate in Domino in saeculis æternis : in Domino Deo forti in perpetuum*, cujus auxilium sempiternum est. Ipse enim incurvabit habitantes in excelso, quia omnis qui se exaltat humiliabitur ; qui patrem Abraham se habere jactabant, et in suggillationem Domini loquebantur : *Nos de fornicatione nati non sumus* (Joan. viii, 41). Ipse civitatem sublimem humiliabit, ut Judæi putant, Romam [Al. Romanam] : ut nos rectius esse convincimus, Jerusalem, quæ occidit Prophetas, et lapidavit eos qui ad se missi erant, et ad extremum patrisfamilias interfecit filium, ut hærede jugulato, periret hæreditas (Luc. xiii). Nec vocatur civitas, quæ [Al. qui] Hebraice dicitur in (עֵי), sed CARIA (כָּרִיָּה) quam Aquila πολιχων interpretatus est, quam nos, vel civitatulum, vel viculum, vel oppidulum possumus dicere, et frequenter in Scripturis hoc nomina appellatur Jerusalem. Pulchreque duplicem humilitatem posuit : *Humiliabit, humiliabit eam*, primum sub Babytoniis, quando templum destructum est, secundo sub Tito et Vespasiano, cujus ruina usque in finem permanet. *Conculcabit eam pes*, repetit, quæ et copulat *pedes pauperis*, haud dubium quoniam Christi. De quo et supra diximus : *Factus est fortitudo pauperi ; fortitudo egeno in tribulatione sua*. Gressus egenorum, Apostolorum scilicet, qui imitantes Domini paupertatem, etiam virtutis ejus privilegium consecuti sunt ; qui non recepti, excusserunt super eam pulverem pedum suorum. Et quia

347 Salvatoris dicitur verbis, *Omnis qui se exaltat, humiliabitur : et qui se humiliat, exaltabitur* (Luc. xiv, 11), non solum hoc ad homines, sed ad contrarias quoque fortitudines referre possumus. Juxta LXX, laudes Deo Propheta decantat, quod omnes superbos humiliet, et universarum urbium munimenta usque ad solum diruat, et sanctorum ea mitiumque et humilium calcant pedes.

(Vers. 7-9.) *Semita justii recta est, rectus callis justii ad ambulandum : et in semita judiciorum tuorum, Domine, sustinimus te, nomen tuum et memoriale tuum in desiderio animæ : anima mea desideravit te in nocte.* LXX : *Via justorum recta, recta facta est via justorum, et præparata. Via enim Domini judicium, speravimus in nomine tuo : et in memoria quam desiderat anima nostra.* Adhuc Propheta de Christo loquitur, de quo supra dixerat : *Conculcabit eam pes, pedes pauperis.* Hujus ergo justii semita recta est, sive, ut verbum novum flugam, rectitudines, quas Græci vocant εὐθείας, et nos æquitates Latinius possumus appellare, dicunturque Hebraice MESARIM (מִשָּׁרִים). In una igitur Christi semita omnes justitiæ reperiun-

tur, et propterea eam suo calcavit et trivit pede, ut quicumque per eam voluerit ambulare, cursu ambularet inoffenso. In hac semita judiciorum Domini, sustinuerunt enim sancti, et speraverunt in eo, quia spes non confundit. Et nomen illius et memoriale habuerunt in desiderio animæ, dicentes : *Concupivit anima mea desiderare judicia tua in omni tempore* (Ps. cxviii, 20) ; et iterum : *Desiderat anima mea, et defecit in solutari tuo* (Ibid. 81). Qui autem nomen Domini habet in desiderio, aliud non desiderat. Et hoc notandum, quod desiderium Domini non in carne sit, sed in anima, juxta illud quod in alio psalmo legimus : *Sititit anima mea ad Deum, fontem, rivum* (Ps. lxi, 2). Caro enim concupiscit adversus spiritum, et spiritus adversus carnem (Galat. v). Illæ enim sibi invicem adversantur, ne quæ volumus, illa faciamus. Quodque sequitur : *In nocte*, juxta LXX, sequenti capitulo jungitur, juxta Hebraicum priori. Ille autem potest dicere : *Anima mea desideravit te in nocte*, qui cum Psalmista loquitur confidenter : *Lavabo per singulas noctes lectum meum, in lacrymis stratum meum rigabo* (Ps. vi, 7). Potest nox et tenebræ, pro tribulatione et angustiis accipi. Unde et in alio psalmo super justis securitate

348 Propheta decantat : *Per diem sol non uret te, neque luna per noctem* (Ps. cxx, 6), id est, nec in prosperis, nec in adversis unquam de tuo moveberis gradu.

Sed et spiritu meo in præcordiis meis, de mane rigabo ad te. LXX : *De nocte consurgit spiritus meus ad te, Deus : quia lux judicia tua super terram.* Volumus et Hebraicum sequi, et Vulgatam editionem non penitus prætereire, et hæc rerum necessitate compellimur diverso ordine, atque sermone diversas intelligencias querere. Igitur quod dicitur, *de nocte*, juxta LXX, hujus capituli, ut diximus, principium est : juxta Hebraicum, finis superioris ; licet possit etiam juxta LXX in fine accipi superioris testimonii, ut sit sensus : *Desiderat anima mea ad te nocte : et postea incipiat, mane consurgit spiritus meus ad te, Deus.* Ideo autem mane consurgit, quia lux præcepta tua super terram. Servans enim mandata tua, et illuminatus eorum lumine, de quibus dicitur : *Præceptum Domini lucidum, illuminans oculos* (Ps. xviii, 9), dormire nequeo, sed omni tempore te desiderans, meo ad te consurgo spiritu. Et hoc observandum, quod in nocte adhuc positi, animo desideremus Dominum. Postquam autem spiritus noster in præcordiis nostris tota se ad Deum mente commoverit, mane vigilemus ad eum, atque ut manifestius dicam, animæ, nox et desiderium, spiritui autem mane jungitur et vigiliæ. Porro spiritu in præcordiis suis evigilat ad Deum, qui potest dicere : *De profundis clamavi ad te, Domine* (Ps. cxxix, 1).

(Vers. 10.) *Cum feceris judicia tua in terra, justitiam discant habitatores orbis. Misereamur impio, et non discet justitiam, in terra sanctorum inique egit, et non videbit gloriam Domini.* LXX : *Justitiam discite, qui habitatis super terram. Cessavit enim impius, et non discet justitiam super terram, veritatem non faciet, au-*

(Cap. XXV.—Vers. 1 seqq.) Domine, Deus meus es tu: exaltabo te, confitebor nomini tuo, quoniam fecisti mirabilia, cogitationes antiquas fides: amen. Quia posuisti civitatem in tumultum, urbem fortem in ruinam, domum alienorum: ut non sit civitas, et in sempiternum non ædificetur. Super hoc laudabit te populus fortis, civitas gentium robustarum timebit te. Quia factus es fortitudo pauperi, fortitudo egeno in tribulatione sua, spes a turbine, umbraculum ab æstu: spiritus enim robustorum quasi turbo impellens parietem. Sicut æstus in siti, tumultum alienorum humiliabis: et quasi calore sub nube torrente, propaginem fortium marcescere facies. LXX: Domine Deus meus, glorificabo te: laudabo nomen tuum, quoniam fecisti admirabiles res, consilium antiquum verum, fiat. Quia posuisti civitates in tumultum: civitates fortes, ut caderent fundamenta earum. Impiorum civitates in æternum non ædificabuntur. Propterea benedictus tibi populus pauperum, et civitates hominum iniquitatem sustinentium benedictus tibi.

339 Fuisti enim omni civitati humili auxiliator, et tribus propter inopiam protectio: ab hominibus pessimis liberabis eos: umbraculum sitientium, et spiritus hominum iniquitatem sustinentium quasi homines pusillanimes sitientes in Sion ab hominibus impiis, quibus nos tradidisti. Duplex huius loci expositio est. Judæi putant vocem sanctorum esse, populi que credentis: cum Deus adversum omnem orbem quæ supra dicta sunt fecerit, et omnium prophetarum fuerint completi vaticinia: civitatemque subversam, Romam interpretantur, quæ delenda sit peccatis, populumque fortem, qui laudet Dominum, et cui factus sit Dominus fortitudo in tribulatione sua et angustia, referunt ad Israel, qui de persecutione gentium quasi in æstu ardentissimo et in siti liberatus sit. Alii vero et melius et rectius ex persona prophetæ dici intelligunt, pro passione Domini Salvatoris gratias Patri referentis, quod fecerit mirabilia, et cogitationes antiquas veritate compleverit, quando stantes ad dexteram audient: Venite, benedicti Patris mei, possidete præparatum vobis regnum a constitutione mundi (Matth. xxv, 34). Quod et Paulus intelligens loquebatur: Sicut elegit nos in ipso ante constitutionem mundi, esse nos sanctos et immaculatos (Ephes. i, 4); desideransque fieri quod prophetat, adjungit verbum Hebraicum AMEN (אמן) pro quo LXX transtulerunt fiat. Et Dominus in Evangelio sæpe hoc verbo utitur: Amen, amen, id est, vere, vere dico vobis (Joan. vi, 54). Quare autem laudet et confiteatur nomini Domini, et quæ sint ista mirabilia, et cogitationes antiquæ, quas veras opere demonstravit, sequitur: Quia posuisti civitatem in tumultum, urbem fortem in ruinam, domum alienorum, ut non sit civitas, et in æternum non ædificetur. Civitas quondam fortis Jerusalem intelligitur, quæ facta est domus alienorum; de quibus Salvator dicit in psalmo: Filii alieni mentiti sunt mihi, filii alieni inveteraverunt et

claudicaverunt in semitis suis (Ps. xvii, 46). Hæc civitas cum destructa fuerit, in æternum non ædificabitur, ut mille annorum regnum et auræ Jerusalem atque gemmatæ somnia conquiescant. Destructa autem Jerusalem pro impietate sua, **340** laudabit Dominum populus fortis. Quis sit autem populus fortis, sequens versus ostendit: Civitas gentium robustarum timebit te. Illis blasphemantibus, gentium populus te timebit. Principium enim sapientiæ timor Domini (Prov. ix, 10). Laudabitque te populus fortis, et civitas gentium robustarum timebit te, hoc est Ecclesia de gentibus congregata. Quia factus es fortitudo pauperi, Christo tuo, de quo et in Psalmis legimus: Beatus qui intelligit super egenum et pauperem (Ps. xl, 1). Et in Zacharia secundum Hebræicam veritatem, pauper, hoc est EBION (עביון), super pullum asinæ sedere describitur (Zach. ix). Fortitudo egeno, in tribulatione passionis suæ, spes a turbine patibuli, et umbraculum ab æstu, quando locutus est: Pater, in manus tuas commendo spiritum meum (Luc. xxiii, 46). Quomodo enim si ventus impingatur parieti atque pertranseat: sic turbo blasphemantium Judæorum illi nocere non potuit. Et ut alia utar similitudine, sicut propago gravissimo torretur æstu, atque flaccescit, ita tumultum et clamorem alienorum, hoc est, qui a te alieni facti sunt, marcescere facies et perire. Juxta LXX interpretes, non dico sensum, sed verborum ordinem et consequentiam, in hoc loco reperire non potui. Et pro eo loco, ubi nos interpretati sumus, sicut æstus in siti, pro quo in Hebræo scriptum est BASAION (בסאיון), quod apud eos incium, vel sitis, dicitur; quare illi a pro invio et in siti verterint, in Sion; error perspicuus est, ob similitudinem verbi SAION et SAION (אסאיון), quod eisdem signatur elementis.

(Vers. 6—8.) Et faciet Dominus exercituum omnibus populis in monte hoc convivium pinguium, convivium vindemiæ: pinguium medullarum, vindemiæ desiccatae. Et præcipitabit in monte isto faciem vinculi colligati super omnes populos, et telum quam orditus est super omnes nationes. Et præcipitabit mortem in sempiternum, et auferet Dominus Deus lacrymam ab omni facie, et opprobrium populi sui auferet de universa terra: quia Dominus locutus est. LXX: Et faciet Dominus Sabaoth omnibus gentibus super montem istum, bibent letitiam, bibent vinum. Ungentur unguento in monte isto. Trade omnia hæc gentibus, consilium enim hoc super omnes gentes: devoravit **341** mors prævalens. Et rursus: Abstulit Dominus Deus omnem lacrymam ab omni facie, et opprobrium populi sui abstulit ab omni terra. Os enim Domini locutum est. Pro eo quod nos vertimus, faciem vinculi colligati super omnes populos, Aquila interpretatus est, faciem tenebrarum super omnes populos. Cumque Aquila bis tenebras dixerit, Theodotio semel tenebras nominavit, cætera similiter. Pro quo Symmachus transtulit, faciem Dominato-

* Valde huiusmodi annotationem hic interserit: Prænotandum, quam commoda sit doctrina Hieronymi Eccl. i. a Catholicis contra oblocutores ejus, quibus dicta ipsius verba videntur. Porro levia quedam ad ejusdem m. idem mox emendamus.

legimus, quæ juxta Hebraicum loquitur in Proverbiis: *Deus possedit me initium viarum suarum* (Prov. viii, 22), licet quædam exemplaria ^a male pro possessione habeant creaturam. ^b Denique sequitur: *Ante omnes autem colles generavit me*. Quomodo enim creaturæ generatio poterit coaptari, quæ magis possessioni congruit? Scriptum est in Deuteronomio: *Nonne iste pater tuus possedit te, et fecit te, et creavit te* (Deut. xxxii, 6)? Et hoc considerandum, quod non dixerit, *Dominus*, sive *Deus*, possedit te, et fecit te, et creavit te; sed *pater*, ut clementia nominis austeritatem potentiæ mitigaret. Quodque sequitur: *Domine, absque te alium non novimus*, non excludit Filium, sed jungit Patri, neque enim dixit: *Alium non novimus*, sed: *Extra te alium non novimus*. Cum autem dicat Filius: *Ego in Patre e: Pater in me*, extra Patrem non novimus Filium (Joan. xiv, 10), quia in Patre cognoscimus eum. Denique et nomen illius nominamus dicentes in Oratione Dominica: *Pater noster qui es in cælis* (Matth. vi, 9).

352 (Vers. 14). *Morientes non vivunt: gigantes non resurgunt. Propterea visitasti et contrivisti eos, et perdidisti omnem memoriam eorum. LXX: Mortui enim vitam non videbunt: neque medici suscitabunt. Idcirco induxisti, et perdidisti, et tulisti omne masculinum* [Al. *omnem masculinum*] *eorum*. Symmachus more suo manifestius: *Mortui non vivificabunt: gigantes non suscitabunt. Propterea visitasti, et contrivisti eos, et disperdidisti omnem memoriam eorum*. Dicamus primum juxta LXX: Quæstio videtur esse difficilis, quomodo mortui vitam non videant? Quæ sic solvitur: tamdiu eos vitam non videre, quamdiu mortui sunt. Quomodo si dicamus, cæcus non videt lumen quamdiu cæcus est; si autem receperit sanitatem, lumen aspiciet: sic et qui iniquitate mortuus est atque peccatis, antequam vivificetur justitia atque virtutibus, per eum qui dicit, *Ego sum vita* (Joan. xiv), vivere non poterit. Unde et Deus vivorum dicitur, non mortuorum (Matth. xxii). Anima enim quæ peccaverit, ipsa morietur (Ezech. xvi, 4). Legimus in Epistola quæ ad Hebræos scribitur: *Ne rursum fundamentum jaciamus pœnitentiæ ab operibus*

A mortuis (Hebr. vi, 1). Sin autem peccata appellantur opera mortua: quare non e contrario virtutes appellantur opera viva? Quodque sequitur, *Nec medici suscitabunt*, sensus perspicuus est, condemnari fabulas poetarum, qui ab Æsculapio jactant: *Virbium suscitatum*. Non solum autem hoc de mortuis, sed de omni infirmitate dicendum est, quod absque Dei misericordia nihil medendi ars valeat. Sed quomodo? *Nisi Dominus ædificaverit domum, in vanum laboraverunt qui ædificant eam: Nisi Dominus custodierit civitatem, frustra vigilavit qui custodit eam* (Ps. cxxvi, 1, 2). Sic nisi Dominus languorem curaverit, in vanum laborant medici qui cupiunt sanare languentes. Nisi Dominus custodierit sanitatem, in vanum custodiunt, qui etiam præcepta custodiendæ salutis propriis edunt libris: semperque discendum est non solum in corporis, sed etiam in animæ sanitate: *Benedic, anima mea, Domino, qui sanat omnes languores tuos* (Ps. cii, 1, 3). Porro qui peccato mortui perseverant, **353** et nulla arte medicinæ possunt recipere animæ sanitatem, isti disperdentur et tolerantur a Domino, et quidquid robustum est in eis, quod masculinum vocatur, penitus auferetur. Unde et Pharaon non vult interficere sexum semineum, qui per se fragilis est et facile interire potest, sed omne masculinum, quod si adultum fuerit, et in virilem ætatem pervenerit, difficulter occiditur (Exod. i). Juxta Symmachum, mortui non vivificabunt, quia peccato mortui, alios vivificare non possunt, nec pulchra est laudatio in ore peccatoris. Et gigantes, id est, *RAPHAIM* (רפאים), non suscitabunt alios, qui ipsi juxta Geneseos librum appellantur *cadentes*. Visitatque eos Dominus, ut et mortuorum et gigantum omnis deleatur memoria. Solus enim est qui suscitavit mortuos de quo dicitur: *Sicut Pater suscitavit mortuos et vivificat, sic et Filius vivificat quos vult* (Joan. v, 21). Possumus mortuos simulacra appellare hominum mortuorum, et gigantes dæmones, qui simulacris eorum assident. Nec terrere nos debet, quare LXX masculinum, et cæteri Interpretes memoriam transtulerunt, cum eisdem tribus litteris ^d *ZAI* (זאי), et *CHAPH* (כ), et *RES* (ר) utrumque scribatur apud He-

^a Hanc alibi sæpe Latinorum quorundam codicum lectionem vexat ex Hebraico. In Commentariis in Michæam cap. iv, et in Epist. ad Ephes. cap. xii, præcipue vero epistol. in nostra recensione 140, ad Cyprianum, num. 6, quem locum videsis. Ad eundem modum Hebraicam veritatem urgent contra Eunomium S. Basilius, lib. ii, et Gregorius Nyssenus, lib. i. Quare in Vaticano ms. quemadmodum et in Cluniacensi quodam Martianeus reperit, hoc Hieronymi præconium hoc loc. additur: *Vicisti perfidiam Ariarum, qui Catholicam veritatem hoc se testimonio expugnare putabant*. Quæ verba studiosus non modo ad libri oram annotaverit, scriba imperius in textum intrusit.

^b Denique sequitur. Locus interpolatus in quibusdam mss. codicibus: in codice quidem Monasterii nostri Silvæ majoris, ita legitur: *Licet quædam exemplaria male pro possessione habeant creaturam: ut Dominus creavit me, pro possedit me: Denique*

sequitur, etc. In codice vero Cluniaciensi hæc addita reperi: *Licet quædam vicisti perfidiam Ariarum, qui Catholicam veritatem hoc se testimonio expugnare putabant exemplaria male pro possessionem habeant creaturam*.

^c Mendose Marrian. *Urbium* legerat. Virbii autem notissima est fabula ex Ovidio Metamorph. xv:

Quique fuisti

Hippolytus, dixit, nunc idem Virbius esto.

Vide S. Patris Commentar. in Epist. ad Ephesios c. iv, 16. et qui eum locum acriter suggillat, Rufinum, Invektiv. i, num. 42.

^d Vulgati *Zaim* legunt ex recentiori pronuntiatione. Contra mss., tum hic cum in epist. 30, ad Paulam, de Alphabeto, constanter *Zai* præferunt, quod et nobis et Drusio probatur ex antiqua declaratione ejus litteræ.

heros. Sed quando memoriale dicimus, legitur ^a zachar; quando masculinum, zochor. Et hac verbi ambiguitate deceptum arbitrantur Saul, quando pugnavit contra Amalech et interfecit omne masculinum eorum (I Reg. xv). Deo enim præcipiente, ^b ut deleteret omnem memoriam Amalech sub cælo, ille pro memoria, non tam errore, quam prædæ seductus cupidine, masculos interpretatus est, nesciens illud Apostoli: Nolite errare, Deus non irridetur (Galat. vi, 7).

(Vers. 15.) Indulxisti genti, Domine, indulxisti genti. Numquid glorificatus es? elongasti omnes terminos terræ. LXX: Adde eis mala, Domine, adde mala gloriosius terræ: longe fecisti omnes terminos terræ. Mala quæ LXX secundo posuerunt, in Hebraicis non habentur; sed quia supra dixerat, Ideo induxisti et perdidisti, et tulisti omne masculinum [Al. masculinum] eorum, eundem sensum secuti, addiderunt de suo, mala: ut qui gloriosi in terra sunt, malis duplicibus opprimantur. Porro juxta Hebræos multo aliter est sensus, et priori disputationi **354** congruens. Dixerat Dominus: Misereamur impio. Propheta respondit: Et ubi est justitia tua? præsertim cum tanta mala in sanctos tuos operatus sit. Ad quod Dominus: Et non videbit, inquit, gloriam Domini. Rursum Propheta: Exaltet manus tua ad percutiendum, et non videant gloriam tuam, quam non merentur aspicere. Ad quod Dominus: Videant magis, et confundantur. Rursum Propheta: Domine, pacem da nobis, et posside nos, qui tui nominis recordamur. Impii autem et superbi non vivant, nec resurgant in gloria, sed contere omnem memoriam eorum. Causasque reddit, cur eos cupiat interire. Indulxisti genti, Domine, indulxisti genti, numquid glorificatus es? Et est sensus: Sæpe misertus es gentibus, id est, humano generi, et exercuisti in eas incredibilem clementiam, numquid te cognoverunt? numquid glorificaverunt nomen tuum? Nonne e contrario a te longe [Al. longius] recesserunt? Securitas enim negligentiam, negligentia contemptum parit.

(Vers. 16.) Domine, in angustia requisierunt te, in tribulatione muneris doctrina tua eis. LXX: Domine, in tribulatione recordatus sum tui, in tribulatione parva doctrina tua nobis. Quia indulgens sæpe contemptus es, nec glorificatus; sed e contrario omnes a tua scientia recesserunt; propterea, Domine, perente eos, ut in angustia te requirant, et in tribulatione muneris doctrina tua sit eis: quando tantum eis malorum pondus incumbet, ut ne clamare quidem audeant confidenter, sed dolorem suum silentio devorent. Juxta LXX, in tribulatione Propheta Domini recordatur, juxta illud quod in psalmo dicitur: De tribulatione invocavi Dominum, et exaudi-

vit me in latitudine (Ps. cxvii, 5). Et in alio loco: Ad Dominum cum tribulaber clamavi, et exaudivit me (Ps. cxix, 1). Unde Apostolus loquitur: Tribulamur, sed non angustiamur: persecutionem patimur, sed non derelinquimur (I Cor. iv, 12). Et in alio loco: Non sunt condignæ passionis hujus temporis ad venturam gloriam quæ revelabitur in nobis (Rom. viii, 18). Si autem parva tribulatio docet, et emendat, et corripit, quanto magis magna, cum admonemur conditionis nostræ, et Dei potentia recordamur!

355 (Vers. 17, 18.) Sicut quæ concepit cum appropinquaverit ad partum, dolens clamat in doloribus suis: sic facti sumus a facie tua, Domine. Concepimus et quasi parturivimus, et peperimus spiritum. LXX: Et sicut parturiens cum appropinquat ad partum in dolore suo clamat: sic facti sumus ÷ dilecto tuo: propter timorem tuum, Domine, in utero accepimus, et parturivimus, et peperimus spiritum salutis tuæ, quæ fecimus super terram. Sicut ad partum mulier appropinquans, dolore cogitur exclamare: sic nos in angustia requirimus te, et a facie formidinis tuæ ^d concepimus, et parturivimus, et peperimus, non carnis liberos, sed spiritus: ut tota in te mente credamus, ut quem per beneficia non sensimus, per tormenta discamus. Hoc quod LXX addiderunt, sic facti sumus dilecto tuo; pro quo ceteri transtulerunt, sic facti sumus a facie tua, Domine, obelo prænotandum est. Possumus autem dilectum Domini Christum accipere, propter ejus timorem concipimus, et parturimus, et parimus, et spiritum salutis facimus super terram. Potest hoc et Apostolicus vir dicere, quando populos erudit et imitatur apostolum Paulum: Filioli mei, quos iterum parturio, donec Christus formetur in vobis (Galat. iv, 19). An dubitandum est quod Paulus apostolus spiritum salutis fecerit super terram, qui de Jerusalem usque ad Illyricum Evangelium prædicavit (Rom. xv), et quasi sapiens architectus fundamentum posuit, extra quod nullus alius potest ponere, qui est Christus Jesus (I Cor. iii)? Sive igitur legerimus, propter timorem tuum, Domine, in utero accepimus: sive juxta Hebraicum, a facie tua, Domine, concepimus, et in utero accepimus, utrumque ad id pertinet, ut ex timore et recordatione Domini sermonem concipiamus Dei, et illuminetur cor nostrum dicentium: Signatum est super nos lumen vultus tui, Domine (Ps. iv, 7). Et, ostende faciem tuam, et salvi erimus (Ps. lxxix, 4).

Salutes non fecimus in terra: ideo non ceciderunt habitatores orbis. LXX: Non cademus, sed cadent habitatores terræ. Diversa interpretatio necesse est ut diversum habeat et sensum. Juxta Hebraicum hoc dicitur: Quia nihil dignum tua fecimus misericordia, propterea impii non corruerunt, sed usque

^a Drusius rescribi vult Zacher, quod exemplis habet. Phares, Ares, atque aliis confirmat. Sed mss. non suffragantur.

^b Vatic., ut deleteretur omnis memoria, etc.

^c Pro in utero accepimus, in Vatic. est uno verbo tonecipimus, Græco renitente, qui expresse habet in

γαστρι ἐλάβομεν. Mox tamen quæ relativus articulus juxta Alexandrinum exemplar abest. Prosequitur Victorius et dolumus pro et parturivimus, juxta Græcum codicem ὁδονίσσαμεν.

^d Vatic. in instanti concipimus, parturimus et parimus.

356 hodie prævalent et possident terram. LXX ^A autem hoc asserunt, quod facientibus sanctis spiritum salutis super terram, qui terræ habitatores sunt corrumpant, licet inter orbem, qui Hebraice THEBEL (תבל), et Græce dicitur *οἰκουμένη*, ac terram, multa diversitas sit. Cadent ergo quicumque habitationi terræ se dederunt, et in terrenis operibus fixa radice fundati sunt; et non cadent qui sedent in orbe terrarum et requiescunt in Eccle-sia, quæ habitaculum Patris, et Filii, et Spiritus Sancti est.

(Vers. 19.) *Vivant mortui tui, interfecti mei resurgant: expergiscimini et laudate, qui habitatis in pulvere, quia ros luminum ros tuus, et terram gigantium detrahes in ruinam.* LXX: *Resurgent mortui, et resurgent de sepulcris, et lætabuntur qui sunt in terra. Ros enim tuus sanitas eorum, terra autem impiorum cadet.* Sanctis parturientibus et parientibus spiritum, et habitatoribus terræ corrumpentibus, quia salutes non fecerunt in terra, hi quos in Christo mortuos Apostolus vocat, et propter nomen Domini interfecti sunt, resurgent in gloria (I Thess. iv). Et quia mors eorum somnus est, nequaquam juxta LXX resurgere, sed expergisci et evigilare dicuntur. Unde et Lazarus qui evigilandus erat, ^a a Domino dormiens appellatur (Joann. xi). Omnes igitur martyres et sancti viri, qui pro Christo fuderunt sanguinem, et quorum fuit tota vita martyrium, resurgent et evigilabunt, atque laudabunt Deum Creatorem suum, qui nunc habitant in pulvere, de quibus in Daniele scriptum est: *Multi dormientium in terræ pulvere resurgent, hi in vitam æternam, et hi in opprobrium, et confusionem sempiternam* (Dan. xii, 1). Et in Joanne Evangelista legimus: *Veniet hora, et nunc est, quando qui in sepulcris sunt audient vocem Filii Dei, et qui audierint vivent, et egredientur qui bona fecerunt in resurrectionem vitæ, et qui mala, in resurrectionem judicii* (Joann. v, 28, 29). Ros enim Domini, juxta fabulas Poetarum vincens omnes herbas ^b Pæonias, vivificabit corpora mortuorum. Et quomodo factis in terram seminibus, ros paulatim crescere facit herbas, et ad fruges sui generis pervenire: sic Domini ros qui pro misericordia ponitur, ros erit luminum plurimorum, quod Hebraice **357** dicitur *אֶרְוֶה* (אֶרְוֶה). Terram autem, id est, corpora Raphaim, gigantium videlicet et impiorum, Dominus in pœnas detrahet sempiternas. Denique pro RAPHAIM (רפאים) soli LXX impios trans-tulerunt. Et quia supra legimus: *Mortui vitam non videbunt, nec medici suscitabunt*, pro quo Aquila et Symmachus, *Raphaim et gigantes* interpretati sunt: quærimus quæ erroris causa sit, ut pro RAPHAIM Hebraico, alii gigantes, alii medicos posuerint. Verbum Hebraicum RAPHAIM si post RES primam litteram sequentem habeat VAU, legitur ROPHAIM [*Al. ROSIM*] (רופאים) et significat *medicos*; sin autem absque VAU littera scribatur, legitur RAPHAIM, et transferitur in gigantes. Simulque quia supra dixerat: *Mortui vitam*

^A non videbunt, ut manifestius demonstraret non dici ibi de mortuis lege naturæ, et separatione animæ ac corporis; sed de his qui peccato mortui sunt: nunc e contrario dicit ad Deum: *Vivent mortui tui, qui interfecti sunt propter te, qui non absolute mortui, ut LXX transulerunt; sed juxta Hebraicum ubi dicitur JEJU METHECA (יְהִי מֵתָעָא), mortui tui appellantur.*

Vade, populus meus, intra in cubacula tua, claude ostia tua super te: abscondere modicum ad momentum, donec pertranseat indignatio. Ecce enim Dominus egredietur de loco suo, ut visitet iniquitatem habitatoris terræ contra eum, et revelabit terra sanguinem suum, et non operiet ultra interfectos suos. LXX: *Vade, populus meus, ingredere cubacula tua, claude ostium tuum: abscondere paululum quantumcumque, donec pertranseat ira Domini. Ecce enim Dominus de sancto inducet iram super habitatores terræ, et revelabit terra sanguinem suum, et non abscondet ultra interfectos.* Supra de Sanctis dixerat, *Resurgent mortui, et resurgent qui in sepulcris sunt; ros enim a te sanitas eorum est: et e contrario de impiis, terra autem impiorum cadet; nunc ad sanctos loquitur, quia vobis resurrectio repromissa est, donec in peccatores et impios ira Dei desæviat: ingredimini in sepulera vestra, et abscondite vos, breve enim tempus est donec Dei pertranseat indignatio. Siquidem egreditur Dominus de loco suo, quia misericors et miserator Dominus, et clementissimus pater filios negligentes ferire compellitur, et quodammodo de sua sententia commutari, ut visitet et inducat iram suam super habitatores terræ, **358** de quibus dicitur in Osee: *Maledictio et mendacium, et adulterium, et furtum effusa sunt super habitatores terræ* (Osee, iv, 2). Et in Apocalypsi tercio legimus, *Vae super habitatores terræ* (Apoc. viii, 13). Porro justis, licet videntur in terra, tamen conversatio eorum in cælis est, qui possunt dicere: *Advena ego sum in terra, et peregrinus sicut omnes patres mei* (Ps. xxxviii, 13), et fruuntur habitatione Altissimi, de quibus sanctus loquitur: *Qui habitat in adjutorio Altissimi, in protectione Dei cæli commorabitur* (Ps. xc, 1). Tunc revelabit terra sanguinem suum, de quo Deus loquitur ad Cain: *Vox sanguinis fratris tui clamat ad me de terra, quæ aperuit os suum, ut susciperet sanguinem fratris tui de manu tua* (Genes. iv, 10, 11). Potest et hoc de Martyribus intelligi, qui pro Christo fuderunt sanguinem, et sub altari Dei clauitant: *Usquequo, Domine, non ulcisceris sanguinem nostrum de his qui habitant super terram* (Apoc. vi, 10)? De quibus et Moyses dicit in Cantico: *Sanguis filiorum ejus vindicabitur et ulciscetur, et retribuet vindictam inimicis* (Deut. xxxii, 43). Hunc sanguinem terra quæ suscepit, revelabit, et interfectos Domini nequaquam operiet; sed producet in publicum ad condemnationem eorum qui Martyres occiderunt. Hoc de simplici resurrectione intellectum sit. Præcipitur autem juxta Ana-*

^a Vatic., qui evigilaturus erat.

^b Addit Vatic., et fruges.

gogen populo Dei, ut ingrediatur cubicula sua sive cellaria, * ταμεία quippe utrumque significat : ut claudat juxta Evangelicam præceptum ostium cubiculi sui (Matth. vi), et dicat cum Propheta : *Pone, Domine, custodiam ori meo, et ostium munusculum labiis meis* (Ps. cxl, 3). Et abscondatur paululum quantumque, donec pertranseat ira Domini, ut nihil gloriæ causa faciat; sed fruatur bono conscientie, et solum judicem expectet Deum. Sunt autem cellaria quæ claudenda sunt et abscondenda ab his qui divites facti sunt in operibus atque sermonibus, prudentia, temperantia, fortitudo, justitia, ut nesciat sinistra quid faciat dextera, ut Legis et Prophetarum, et Evangelii opibus perfruamur. Quod autem omnes dies vite nostræ breves sint et parvuli [Al. parvi], Jacob excedens annos centum loquitur : *Parvi sunt et pessimi dies mei* (Genes. xlvii, 9). Ira autem Domini transiura illa est, quam thesaurizant sibi, qui nolunt agere poenitentiam; quæ postquam transierit, nequaquam cellaria ultra claudentur, sed implebitur quod scriptum est : *Nihil occultum* 359 *quod non revelabitur, et absconditum quod non manifestetur* (Luc. vii, 17). Quodque sequitur : *Ecce enim Dominus de sancto inducet iram suam* : illud significat, quod a sanctis Dei ira incipiat, vel omnis illius ultio justa sanctæque sit, non de mentis perturbatione descendens, ut in hominibus solet; sed studio corrigendi. Terram autem habitatorum illam regit, de qua scriptum est : *Audiat terra sermones oris mei* (Deut. xxxii, 1). Et : *Auribus percipe, terra* (Isai, i, 2). Et iterum : *Terra, terra, audi sermonem Domini* (Jerem. xxii, 27). Quomodo enim qui in terra habitant, sic qui in carne sunt, Deo placere non possunt (Rom. viii). Terra autem in hoc loco significat animam quæ vivit carnaliter. Et revelabit sanguinem suum, si quempiam scandalizaverit, et cum Cain meretur audire : *Vox sanguinis fratris tui clamat ad me de terra, quæ aperuit os suum, ut susciperet sanguinem fratris tui* (Gen. iv, 10, 11). Omnis igitur sanguis in die judicii requiretur, nec abscondet terra sanguinem suum; et interfectos quos occidit, vel volens, vel per negligentiam, producet in medium.

(Cap. XXVII. — Vers. 1.) *In die illo visitabit Dominus in gladio suo duro, et grandi, et forti super Leviathan serpentem vectem, et super Leviathan serpentem tortuosum, et occidet cetum qui est in mari.* LXX : *In die illa inducet Deus gladium sanctum, et magnum, et fortem, super draconem colubrum fugientem, super draconem colubrum tortuosum, et occidet draconem qui est in mari.* Tradunt Hebræi diabolum, id est, criminatorem, quod Græcum nomen est, Hebræice appellari SATAN (שָׂטָן), hoc est, adversarium. Unde et in Zacharia dicitur : *Stabat Satan, id est, adversarius, a dextris ejus ut adversaretur ei*

(Zach. iii, 1). Appellaturque ei BELIAL (בְּלִיַּאל), id est, apostata, prævaricator, et absque iugo. Unde et Apostolus : *Quæ, inquit, communicatio Christi ad Belial* (II Cor. vi, 15)? et ubicumque LXX ponunt filios pestilentie, in Hebræico scriptum est, filii Belial. Unde et illud quod in psalmo canitur de mysterio Salvatoris : *Filius iniquitatis non apponet nocere ei* (Ps. lxxviii, 25), in Hebræico dicitur, filius Belial. Appellaturque et aliis nominibus, ut in alio psalmo scriptum est : *Super aspidem et basiliscum ambulabis, et conculcabis leonem et draconem* (Psal. xc, 13). Qui draco proprie in Hebræico sermone appellatur LEVIATHAN (לִוְיָתָן). Ipse est magnus cetus, de quo, quod a Christo capiendus sit, 360 mystico in Job sermone narratur : *Qui magnum cetum capiturus est* (Job. xl, 20); nam et ibi pro cetum, *Leviathan* ponitur; et iterum : *Adduces autem draconem in hamo, circumdabis capistrum naribus ejus*; Statimque : *Hoc est principium plasmatis Domini quod factum est, ut illudatur ab Angelis ejus.* Et in psalmo : *Hoc mare magnum et spatiosum : ibi reptilia quorum non est numerus : a imalia parva cum magnis.* Draco iste quem formasti ad illudandum ei (Ps. ciii, 25, 26). De hoc et in Apocalypsi scribit Ioannes : *Facta est pugna in cælo : Michael et Angeli ejus belabant cum dracone, et draco pugnabat et Angeli ejus, et non prævaluerunt, nec locus inventus est eis in cælo* (Apoc. xii, 7 et seq.). Et : *Missus est draco magnus, coluber antiquus, qui vocatur diabolus et Satanas, qui errare fecit orbem terrarum universum; missusque est in terram, et Angeli ejus cum eo*; ibique dicitur : *Missus est accusator fratrum nostrorum, qui accusabat eos coram Deo nostro* (Ibid., v, 10). Illudque notandum quod in psalmo et in Job, propterea factus dicitur draco, hoc est, Leviathan, ut illuderetur ei ab Angelis. Unde et Apostoli accipiunt potestatem, ut calcant super serpentes et scorpiones, et super omnem virtutem inimici (Luc. x). Quia igitur ab eo loco ubi scriptum est : *Ecce Dominus dissipabit terram, et nudabit eam* (Supra, xxiv, 1); sive juxta LXX : *Ecce Dominus disperdet orbem terrarum, et desolabit eum*, usque ad præens caputulum, contra orbem in consummatione mundi judicium prædicatum est, et novissimus inimicus destruetur mors (I Cor. xv) : propterea adversum diabolum extrema sententia est, ut inducatur super eum gladius sanctus, et magnus, et fortis, sive juxta Hebræicum et reliquos Interpretes, *gladius durus*. Non enim ut LXX arbitrati sunt CADEA (קֶדֶשׁ) dicitur, quod si esset, sanctum sonaret; sed CASA (קֶסֶה), quod proprie transfertur in durum. Unde et Cis pater Saul, durus appellatur. Gladium autem sanctum, sive durum, ob ejus sensum qui patitur, quidam nostrorum intelligunt Verbum Dei, de quo dicit Apostolus : *Vivens autem Dei sermo et efficax, et acutus super om-*

* Ταμεία quippe, etc. Hebræicam hic vocem טָמִיָּא khadarecha nobis obtinuit veteres editiones, pro Græco nomine ταμεία quod retinent omnes mss. codices; legunt enim TAMEIA et TAMIEIA juxta exemplaria LXX Interpretum : in Romano namque

legimus ταμεία, in Alexandrino autem ταμεία. Nomen quoque istud diversimode legunt auctores Græci; ταμείον nempe, pro ταμείον. Vide Herodian. lib. vii Piat. de Deo Socratis.

MARTIAN.

nem gladium ex utraque parte acutum (Hebr. iv, 12). Unde et in alio loco de ore Salvatoris gladium bicipitem exire legimus (Apoc. xix). Cum autem in fine mundi adversum Leviathan, qui in principio Genesios appellatur *serpens prudentissimus* super omnes bestias (Genes. iii, 1), quæ erant in terra, gladius sanctus sive durus, et magnus, **361** et fortis fuerit inductus, fugiet qui nunquam fugere consueverat, nesciens illud scriptum: *Quo radam a spiritu tuo, aut a facie tua quo fugiam* (Ps. cxxxviii, 7)? Pulchre quidam poeta in Gigantomachia de Encelado lusit:

Quo fugis, Encelade? quascumque accesseris oras,
Sub^a Deo semper eris.

Iste autem Leviathan coluber fugiens, in Hebraico dicitur ^b BARI (בַּרְיָ), quod Aquila interpretatus est *rectem*, Symmachus *concludentem*, Theodotio *robustum*. Vectem autem sive claudentem puto appellari, quod multos suo carcere clausit, et propriæ subjecerit potestati, nihilque in se rectum habet, et ideo dicitur tortuosus, nec imitari potest virgam Domini, de qua scriptum est: *Virga directionis, virga regni tui* (Psalm. xlv). Quem Dominus interficiet spiritu oris sui (II Thess. ii), habitorem quondam maris, falsorum et amarorum fluctuum. Qui dicunt diabolum acturum pœnitentiam et veniam consecuturum, interpretentur nobis quomodo hoc accipiant, quod scriptum est: *Et interficiet draconem qui est in mari, sive cetum*. Secundo enim loco in præsentî capitulo, in Hebraico non appellatur *Leviathan*, sed ^c THANNIN (תַּנִּין), quod proprie *cetum* sonat. Unde Hebræi autumant *Leviathan* habitare sub terra et in mari: *Thannin* vero in mari, quæ Judæis fabula est. Quodque dicitur in extremo hujus capituli, in die illa, Eusebius priori jungit capiti, ne sequens prophetia huic tempori coaptetur. Hebræi autem et ceteri explanatores sequenti, quod nunc proposituri sumus.

(Vers. 2, 3.) *In die illa vinea meri cantabit ei. Ego Dominus qui servo eam, repente propinabo illi: ne forte visiteur contra eam, nocte et die servo eam.* LXX: *In die illo vinea bona desiderium ejus, ut princeps illius sit. Ego civitas fortis, civitas quæ oppugnatur: frustra potum dabo illi. Capiuntur enim nocte, die autem cadet murus.* Multum Hebraicum in hoc loco a LXX editione discordat, ideoque singula ut proponimus disseramus. Vineam de qua supra loquitur Isaias: *Vinea facta est dilecto in cornu, in loco uberi*, quæ debeat intelligi, ipso docente discamus [Al. dicamus]: *Vinea enim Domini Sabaoth domus* **362** *est Israel* (Isai. v, 1), de qua in psalmo canitur: *Vineam de Ægypto transtulisti, etc.* (Ps. lxxix, 9). Huic et per Jeremiam propinat calicem meracissimum (Jerem. xxv). Cum enim misisset eum ut potionaret

omnes gentes, et huic se Propheta libenter obtulisset officio, primum inebriare jubetur Jerusalem. Unde dicit: *Decepisti me, Domine, et deceptus sum* (Jerem. xx, 7). Bibet igitur Jerusalem, et propinatur ei meraca potio, ut planctum discat et fletum. Dicitque se Dominus multo eam tempore custodisse, et locum dedisse pœnitentiæ, et quia converti noluerat, subito inebriandam. Hoc enim dicit diebus egisse vel noctibus, ut ipsius semper auxilio servaretur. LXX autem eandem pulchram appellant vineam, in qua fuit Lex et Prophete, sacerdotium, et pontificium, et Dei notitia, dicente Scriptura: *Notus in Judæa Deus, in Israel magnum nomen ejus* (Ps. lxxv, 4). Quod alii putant, juxta editionem eorum ad Ecclesiam pertinere, quæ nihil est pulchrius. Et de qua dictum est: *Gloriosa dicta sunt de te, civitas Dei* (Ps. lxxxvi, 3): quæ princeps est gentricis suæ, et dicit in Cantico Cantorum: *Filii matris meæ pugnaverunt adversus me* (Cant. i, 5). Et loquitur: *Ego civitas firma, civitas quæ oppugnatur*. Pulchreque *oppugnatur* dicit, non expugnatur. Statimque jungit de Synagoga, quæ de capite versa est in caudam: *Frustra ei potum meorum tribuo doctrinarum, capietur enim in tenebris erroris sui*. Et quia apertam lucem non recepit, per diem corrui murus ejus, id est, omne quod sibi putabat auxilium, nullusque erit adversariorum qui non capiat eam, quod de contrariis debemus intelligere potestatibus.

(Vers. 4, 5.) *Indignatio non est mihi: quis dabit me spinam et veprem in prælio? Gradiar super eam: succendam eam pariter. An potius tenebo fortitudinem meam? faciet pacem mihi, pacem faciet mihi.* LXX: *Non est quæ non apprehenderit eam. Quis ponet me custodem stipulae in agro? propter adversariam hanc repuli eam. Idcirco fecit Dominus omnia quæ disposuit: combusta sum; dicent habitatores ejus, faciemus pacem illi: faciemus pacem ei.* Juxta Hebraicum hic sensus est: Ego qui diebus et noctibus semper meam vineam **363** conservavi, ne exterminaret eam aper de silva, ne bestie devorarent. Numquid indignationem non habeo, et nescio ferire peccantem, et reddere unicuique quod meretur? Ubi Aquila posuit *spinam*, et *veprem*; in Hebraico scriptum est SAMIR (סַמִּיר) et SAITH (סַיִת), quod *adamantem*, et *locasentium plena* significat. Unde dicit: *Quis me docebit ut durus sim, et meam vincam clementiam, et in prælio atque certamine truculentus incedam: ut gradiar super vineam, quam ante servavi, et succendam eam quam meo sepseram muro? An potius id ager fortitudo mea, ut iram differam, et salvem eos Evangelii clementia, qui nequaquam sunt Legis auctoritate servati* *ἡμετέρας* autem juxta Hebraicum legendum est: *Quis me faciet durum atque crude-*

^a Rectius ad metri saltem leges veteres vulgati Sub *Jove*. Est autem Claudianus poeta, cujus nomen Hieronymus retinet, et suppresso verum nomine laudat in Amori, cap. 5 ejus poematis, quod et Græco carmine fertur scripsisse, in Latino pars extrema desideratur. Vid. Macrobius, lib. i, cap. 20.

^b Scriptum opinor, lectumque abs Hieronymo

Bare, nam quæ in π exeunt verba, solebant efferre veteres per E. Sed hanc litteram Latini exscriptores facile nimis in I pronuntiando mutant: ex quo factum, ut qui supersunt mss. tum nobis cum aliis inspecti præferant Bari.

^c Vatic. *Thenaim* et mox *Thennim*.

hæros. Sed quando memoriale dicimus, legitur ^a *zachar*; quando masculinum, *zochon*. Et hac verbi ambiguitate deceptum arbitrantur Saul, quando pugnavit contra Amalech et interfecit omne masculinum eorum (I Reg. xv). Deo enim præcipiente, ^b ut deleteret omnem memoriam Amalech sub cælo, ille pro memoria, non tam errore, quam prædæ seductus cupidine, masculos interpretatus est, nesciens illud Apostoli: *Nolite errare, Deus non irridetur* (Galat. vi, 7).

(Vers. 15.) *Indulsisti genti, Domine, indulsisti genti. Numquid glorificatus es? elongasti omnes terminos terræ.* LXX: *Adde eis mala, Domine, adde mala gloriosius terræ: longe fecisti omnes terminos terræ. Mala quæ LXX secundo posuerunt, in Hebraicis non habentur; sed quia supra dixerat, Ideo induxisti et perdidisti, et tulisti omne masculinum* [Al. masculinum] eorum, eundem sensum secuti, addiderunt de suo, mala: ut qui gloriosi in terra sunt, malis duplicibus opprimantur. Porro juxta Hebræos multo aliter est sensus, et priori disputationi **354** congruens. Dixerat Dominus: *Misereamur impio*. Propheta responderat: *Et ubi est justitia tua? præsertim cum tanta mala in sanctos tuos operatus sit.* Ad quod Dominus: *Et non videbit, inquit, gloriam Domini.* Rursum Propheta: *Exaltet manus tua ad percutiendum, et non videant gloriam tuam, quam non merentur aspicere.* Ad quod Dominus: *Videant magis, et confundantur.* Rursum Propheta: *Domine, pacem da nobis, et posside nos, qui tui nominis recordamur.* Impii autem et superbi non vivant, nec resurgant in gloria, sed contere omnem memoriam eorum. Causasque reddit, cur eos cupiat interire. *Indulsisti genti, Domine, indulsisti genti, numquid glorificatus es?* Et est sensus: Sæpe misertus es gentibus, id est, humano generi, et exercuisti in eas incredibilem elementiam, numquid te cognoverunt? numquid glorificaverunt nomen tuum? Nonne e contrario a te longe [Al. longius] recesserunt? Securitas enim negligentiam, negligentia contemptum parit.

(Vers. 16.) *Domine, in angustia requisierunt te, in tribulatione murmuris doctrina tua eis.* LXX: *Domine, in tribulatione recordatus sum tui, in tribulatione paræa doctrina tua nobis.* Quia indulgens sæpe contemptus es, nec glorificatus; sed e contrario omnes a tua acientia recesserunt; propterea, Domine, perverte eos, ut in angustia te requirant, et in tribulatione murmuris doctrina tua sit eis: quando tantum eis malorum pondus incumbet, ut ne clamare quidem audeant confidenter, sed dolorem suum silentio devorent. Juxta LXX. in tribulatione Propheta Domini recordatur, juxta illud quod in psalmo dicitur: *De tribulatione invocavi Dominum, et exaudi-*

vit me in latitudine (Ps. cxvii, 5). Et in alio loco: *Ad Dominum cum tribulaver clamavi, et exaudivit me* (Ps. cxix, 1). Unde Apostolus loquitur: *Tribulamur, sed non angustiamur: persecutionem patimur, sed non derelinquimur* (I Cor. iv, 12). Et in alio loco: *Non sunt condignæ passionibus hujus temporis ad venturam gloriam quæ revelabitur in nobis* (Rom. viii, 18). Si autem parva tribulatio docet, et emendat, et corripit, quanto magis magna, cum admonemur conditionis nostræ, et Dei potentiæ recordamur!

355 (Vers. 17, 18.) *Sicut quæ concepit cum appropinquaverit ad partum, dolens clamat in doloribus suis: sic facti sumus a facie tua, Domine. Concepimus et quasi parturivimus, et peperimus spiritum.* LXX: *Et sicut parturiens cum appropinquat ad partum in dolore suo clamat: sic facti sumus ÷ dilecto tuo: propter timorem tuum, Domine, in utero accepimus, et parturivimus, et peperimus spiritum salutis tuæ, quæ fecimus super terram.* Sicut ad partum mulier appropinquans, dolore cogitur exclamare: sic nos in angustia requirimus te, et a facie formidinis tuæ ^d concepimus, et parturivimus, et peperimus, non carnis liberos, sed spiritus: ut tota in te mente credamus, ut quem per beneficia non sensimus, per tormenta discamus. Hoc quod LXX addiderunt, *sic facti sumus dilecto tuo; pro quo ceteri transtulerunt, sic facti sumus a facie tua, Domine*, obelo prænotandum est. Possumus autem dilectum Domini Christum accipere, propter cujus timorem concipimus, et parturimus, et parimus, et spiritum salutis facinus super terram. Potest hoc et Apostolicus vir dicere, quando populos erudit et imitatur apostolum Paulum: *Filioli mei, quos iterum parturio, donec Christus formetur in vobis* (Galat. iv, 19). An dubitandum est quod Paulus apostolus spiritum salutis fecerit super terram, qui de Jerusalem usque ad Illyricum Evangelium prædicavit (Rom. xv), et quasi sapiens architectus fundamentum posuit, extra quod nullus alius potest ponere, qui est Christus Jesus (I Cor. iii)? Sive igitur legerimus, *propter timorem tuum, Domine, in utero accepimus: sive juxta Hebraicum, a facie tua, Domine, concepimus, et in utero accepimus*, utrumque ad id pertinet, ut ex timore et recordatione Domini sermonem concipiamus Dei, et illuminetur cor nostrum dicentium: *Signatum est super nos lumen vultus tui, Domine* (Ps. iv, 7). Et, *ostende faciem tuam, et salvi erimus* (Ps. lxxix, 4).

Salutes non fecimus in terra: ideo non ceciderunt habitatores orbis. LXX: *Non cademus, sed cadent habitatores terræ.* Diversa interpretatio necesse est ut diversum habeat et sensum. Juxta Hebraicum hoc dicitur: *Quia nihil dignum tua fecimus misericordia, propterea impii non corruerunt, sed usque*

^a Drusius rescribi vult *Zacher*, quod exemplis *Habel*, *Phares*, *Ares*, atque aliis confirmat. Sed mss. non suffragantur.

^b Vatic., ut deleteretur omnis memoria, etc.

^c Pro in utero accepimus, in Vatic. est uno verbo *concepimus*, Græco renitente, qui expresse habet in

γαστρι ἐλάβομεν. Mox tamen quæ relativus articulus juxta Alexandrinam exemplar abest. Prosequitur Victorius et *doluimus pro et parturivimus*, juxta Græcum codicem *ᾠδονίσταμεν*.

^d Vatic. in instanti concipimus, parturimus et parimus.

quia exsiccatum est. Jerusalem civitas quondam firma atque munita, quia **366** non suscepit patri-familias, filium sed dixit: *Venite, occidamus eum, quia iste haeres est et nostra erit hereditas* (Matt. xxi, 38), desolata erit. Et quæ quondam fuit speciosa, de qua et in Ezechiele dicitur: *Similam, et mel et oleum comediati, et speciosa facta es vehementer nimis* (Ezech. xvi, 13), et in qua habitat ille de quo scriptum est: *Speciosus forma præ filiis hominum* (Ps. xlii, 3), relinquetur et dimittetur quasi desertum, dicente Domino ad Apostolos: *Surgite, obeamus hinc* (Joan. xiv, 31). Ibi pascetur vitulus, Romanus exercitus, de quo et in alio loco sub nomine apri dictum est: *Vastabit eam aper de silva: et singularis serus depastus est eam* (Psalm. lxxix, 14). Et ibi accubabit et consumet summitates ejus sub metaphora vineæ et propaginum ejus, ut nihil in ea viride, nihil remaneat flagellorum, sed omnia consumat inimicus. Juxta LXX, quia non receperunt pastorem bonum: propterea erunt quasi grex derelictus, et patebunt morsibus bestiarum; et nihil in eis viride remanebit, quia siccitas omnia possidebit.

(Vers. 11.) *In siccitate messis illius conterentur mulieres venientes et docentes eam. Non est enim populus sapiens: propterea non miserebitur ejus qui fecit eum: et qui formavit eum, non parcat ei.* LXX: *Mulieres venientes a spectaculo, venite: non est enim populus habens intelligentiam; propterea non miserebitur eorum qui fecit eos; et qui formavit eos, non parcat.* Hoc quod dicitur, *In siccitate messis illius conterentur*, pro quo Septuaginta interpretati sunt, *non erit in ea quidquam viride, quia exaruit*, juxta Hebraicum sequentibus copulatur; juxta LXX, priori sensui. Dicamus ergo primum juxta Hebraicum. Cum siccitatis et messio-nis Jerusalem, et ut apertius loquar, vastitatis tempus advenit, de toto orbe synagogarum turba concurret, ut plangent Jerusalem et mala illius conolentur. Sive aperte de mulieribus loquitur, quæ nudatis pectoribus, sanguinantes feriunt lacertos, et implebitur [Al. impleur] Domini vaticinium: *Filiæ Jerusalem, nolite me flere, sed plangite super vos et super filios vestros* (Luc. xxiii, 28). Magnæ infelicitatis populi, a mulieribus lamentationis carmina discere; sicut reprehensio fuit populi Israel, quando in Judicium libro (Judic. iv), in manu mulieris Debboræ fecit salutem Dominus, et tempore vicinæ captivitatis, tacentibus viris, Holda mulier prophetavit (IV Reg. xxii). Propterea **367** autem mulieres longo conterentur itinere, imbecillitate, fame et squalore confectæ, et docebunt populum miserabilem, quia non est populus sapiens, nec intellexit Creatorem suum, qui neglectus ab eis atque contemptus non miserebitur facturæ, et non parcat creaturæ suæ. Juxta LXX, de Maria dicitur Magdalene, et alia Maria,

* Paria habet in Amos cap. vi, idque ex insinuatione *עַד בַּיָּם* LXX, qui *עד נהר* usque ad torrentem Egypti, interpretantur *ἕως Περσικῶν ποταμῶν*, ad fluvium juxta Rhinocoruram. Verum non temere contendunt docti viri, nomine torrentis Egypti minime fluvium Rhinocoruram inter et Pelusium, sed proprie Nilum significari, eumque revera existisse

et cæteris mulieribus, quæ primum viderunt Dominum resurgentem, et tenuerunt pedes ejus, et ab eo audire meruerunt: *Nolite timere: Ite, nuntiate fratribus meis ut vadant in Galilæam, et ibi me videbunt* (Matt. xxviii, 10). De istis mulieribus multo priusquam nascerentur, propheticus sermo prænuntiat, et vocat eas a spectaculo Dominicæ Passionis et Resurrectionis, ut Evangelium prædicent, et, juxta Hebraicum, doceant Jerusalem sive terram Israel, quod iste sit Dominus et Deus. Populo enim Israel non habente sapientiam illo tempore, quando passus est Dominus, et impletum est vaticinium propheticum: *Salvum me fac, Domine, quoniam defecit sanctus* (Psalm. xi, 1). Et: *Omnes declinaverunt, simul inutiles facti sunt: non est qui faciat bonum, non est usque ad unum* (Ps. xlii, 4), vocantur mulieres de spectaculo, ut quod ipsæ viderunt Apostolis nuntient. Israel autem de quo dictum est (Supra, i, 3): *Israel non cognovit me, et populus meus non intellexit*, clementissimum Creatorem et factorem suum provocavit in amaritudinem, ut nequaquam ejus misereatur. Hæc pie quidem dicuntur; sed quomodo cum cæteris congruant, et consummationis mundi temporibus coaptentur, difficilis interpretatio est.

(Vers. 12.) *Et erit in die illa, percutiet Dominus ab alveo fluminis usque ad torrentem Egypti.* LXX: *Et erit in die illa, concludet Dominus a fossa fluminis usque ad Rhinocoruram.* Nisi junxisset, in die illa, per quod docemur, ea quæ dicturus est superioribus copulanda, poteramus quasi proprium capitoli hujus sensum exponere; nunc autem ad superiora referenda sunt omnia. Quoniam civitas munita desolata erit, et speciosa quondam relinquetur quasi desertum, **368** et ibi vitulus accubabit, et consumet propagines vineæ, et omnia siccabuntur, quoniam non est populus habens intellectum, et propter stultitiam ejus, nullam a Creatore suo misericordiam consecutus est. Idcirco percutiet, sive concludet Dominus ab alveo vel rivo fluminis usque ad torrentem Egypti, ut in universa Judæa, quæ quondam reprobationis terra fuit, nullus reperiatur sermo doctrinæ, nihil scientiæ Scripturarum, de quibus et Apostolus loquitur: *Ut non attendamus Judaicis fabulis et mandatis hominum, qui avertuntur a veritate* (Tit. i, 14); et iterum: *Sunt enim multi et non subditi ac vaniloqui, et seductores, quos oportet redarguere, præcipue ex circumcisione* (Ibid., 10). Alveum autem, sive rivum fluminis juxta historiam Euphratem possumus dicere, sicut et in septuagesimo primo psalmo scriptum est: *Dominabitur a mari usque ad mare, et a flumine usque ad finem* [Al. fines], orbis terræ (Psalm. lxxviii, 8). Alii Jordanem putant. Et hoc notandum, quod in Judææ terminis, *fluvius* a appellatur; in

terræ sanctæ terminum a Deo constitutum, tametsi nunquam, sua culpa, eo usque se extenderint Israelitæ. In quam rem laudant Josue verba xiii, 2, 3, ubi et Sior dicitur idem ipse Nilus, et Jerem. ii, 18. Diodorum præterea Siculum, qui omnino negare videtur ullum existisse fluvium juxta Rhinocoruram.

Ægypti finibus, torrens, qui turbidas aquas habet, et non perpeluas. Pro torrente Ægypti, LXX Rhinocoruram transtulerunt, quod est oppidum in Ægypti Palestinæque confinio, non tam verba Scripturaram, quam sensum verborum exprimentes. Quod autem nos diximus, percutiet, pro quo LXX συναρπάσσει, id est, concludet, transtulerunt: Aquila et Theodotio, βαρβάρωσι interpretati sunt, quod sive virga percutiet, sive ad virgam recensebit numerum gregis sui, intelligi potest: ut non in malam, sed in bonam partem accipiat.

Et vos congregabimini unus et unus, filii Israel. LXX: Vos autem congregate unum et unum, filios Israel. O filii Israel, pro quo interpretatus est Symmachus, domus Israel: percussis adversariis vestris a rivo fluminis, usque ad torrentem Ægypti, id est, ab Euphrate usque ad Nilum, vos vel ipsi congregabimini ad fidem Domini unus et unus, quia Judæorum turba non credidit, per quod significat, paucos ex Judæis in Salvatore Domini credituros. 369 Vel certe, o Apostoli et apostolici viri, Judæorum multitudine non credente, vos de toto orbe, quos potueritis, quasi oves morbidas referte ad caulas Domini, et congregate eas cum gentium populo, ut impleatur illud, quod Paulus Apostolus et Barnabas loquuntur ad Judæos: Vobis quidem primum oportebat annuntiare verbum Dei; sed quia indignos vos judicatis salute, ecce convertimur ad gentes (Act. xiii, 46).

(Vers. 13.) Et erit in die illa: claugetur in tuba magna; et venient qui perdit fuerant de terra Assyriorum, et qui ejeti erant in terram Ægypti: et adorabunt Dominum in monte sancto in Jerusalem. LXX: Et erit in die illa, canent tuba magna; et venient qui

^a Reponit Victorius de terra.

^b Verba Antichristus, ut dicitur, in aliis libris desiderantur. ἡλεικμένος vero Messiam sonat, sive unctum aut Christum.

— ἡλεικμένος. Manuscripti codices legunt *helimenus* et *helimnenus*; ex quo manifeste ostenditur legendum

perierant in regione Assyriorum, et qui perierant in Ægypto: et adorabunt Dominum super montem sanctum in Jerusalem. In hoc loco Judæi casu sibi vota promittunt, quod in consummatione mundi, quando Antichristus, ut dicitur ἡλεικμένος suus venerit, de Assyriis et de terra Ægypti dispersus populus congregetur, et veniat in Jerusalem, et ædificato templo, adoret Dominum Deum suum. Quod secundum litteram omnino stare non potest. Neque enim de Assyriis tantum et de Ægypto, sed de toto orbe terrarum, 370 qui in Christum credituri sunt, vocabuntur. Ergo hoc significat, quod in novissima tuba, juxta Apostolum Paulum (1 Cor. xv), omnes qui perierant in Assyriis et in Ægypto ad Dominum veniant: Nec dixit omnes filios Israel, sed omnes qui perierant, per quod significat gentium multitudinem, quod et idololatriæ, et magicis, ac philosophiæ artibus obligati, veniant ad fidem Christi, et adorent eum in Ecclesia. Tuba autem magna potest intelligi sermo Evangelicus, de quo et in hoc eodem Propheta legimus: Super montem excelsum ascende, qui evangelizas Sion: exalta vocem tuam, qui evangelizas Jerusalem (Infra, xl, 9). Mons ergo sanctus et Jerusalem illa est, de qua sæpe diximus: Accessistis ad Sion montem et civitatem Dei viventis, Jerusalem cælestem, et multorum Angelorum millia; et Ecclesiam primitivorum, qui scripti sunt in cælis (Hebr. xii, 22). Hucusque de consummatione mundi dictum est ab eo loco in quo exponere cœpimus: Ecce Dominus dissipabit terram, et nudabit eam (Supra, xxiv, 1), quod præsentī volumine continetur. Nunc adjuvante, immo inspirante nobis Christo, transeamus ad nonum, quod alterius prophetiæ habebit exordium.

esse ἡλεικμένος, quod idem est ac Hebraicum משיח, Messia, id est, unctus. Unde Nozianzenus, a Mariano citatus, dicit gentem Judæorum non esse abjiciendam, si pro Christo, vocem ἡλεικμένος requirat.

MARTIAN.

LIBER NONUS.

369 370 Variis molestiis occupati, explanationes in Isaiam prophetam per intervalla dictamus. Unde expleto octavo volumine, nunc post aliquantum temporis spatium transimus ad nonum: non absque morsu et obtreccionibus invidorum, qui ignorantes quid audiant, quid loquantur, de eo audent judicare quod nesciunt, et ante despiciunt quam probent, eruditosque se aestimant et disertos, si de cunctis Scriptoribus detrahant. Quorum livorem et mussitationem garrulam contemnentes, Dei poscimus auxillium, et Psalmistæ imprecatione dicamus: Dissipa gentes quæ bella volunt (Ps. lxxvii, 32). Domini nostri locus in pace est, quæ exsuperat omnem sen-

sam. Quam et Propheta desiderat clamitans: Domine Deus noster, pacem da nobis: omnia enim reddidisti nobis (Isai. xxvi, 12). Sed jam proponamus Isaiæ capitulum, et cum Moyse ingrediamur nubem et caliginem, ut clarificetur vultus noster, et, juxta Hebraicum, cornuta sit facies: audianturque et rutilent tonitrua et fulgura, quæ plebs vilior videre non potuit (Exod. xix).

371 (Cap. XXVIII.—Vers. 1.) Væ coronæ superbiis ebriis Ephraim, et flori decidenti gloriæ exultationis ejus, qui erant in vertice vallis pinguiissimæ, errantes a vino. Ecce validus et fortis Domini, sicut impetus grandinis turbo confringens: sicut impetus aquarum

multarum inundantium et emissarum super terram A spatioam. Pedibus conculcabitur corona superbæ ebriorum Ephraim. Et erit flos decidens gloriæ exultationis ejus, qui est super verticem vallis pinguium, quasi temporaneum ante maturitatem autumnii, quod cum aspexerit videns, statim ut manu tenuerit, devorabit illud. LXX: Væ coronæ injuriæ mercenarii Ephraim: flos cadens de gloria super verticem montis pinguis, qui ebrii estis absque vino. Ecce fortis et durus furor Domini, sicut grando quæ fertur in pronum, non habens umbraculum, quæ violenter decedit sicut aquarum multitudo trahens humum, et faciens sibi spatium: manibus et pedibus conculcabitur corona injuriæ mercenarii Ephraim. Et erit flos qui decedit de spe gloriæ in summitate montis excelsi, sicut præmatura ficus, quam qui viderit, antequam sumat manu, cupiet eam devorare. Dicamus primum juxta historiam, deinde juxta tropologiam, et ad extremum juxta vaticinium prophetale. Loquitur sermo divinus adversum decem tribus quæ regnabant in Samaria, et propter Jeroboam, qui de tribu Ephraim fuit, appellabantur Ephraim. Et vocat eos coronam superbæ: quia comparati duabus tribubus, quæ appellabantur Juda, sublimiores erant et numero et robore. Ebriosque eos dicit Ephraim, qui suum non intelligant Creatorem, sed pro Domino adorent vitulos aureos in Dan et Bethel. Isti quondam in flore fuerunt Domini, et in gloria, quando regebantur a David et Salomone, et in duodecim tribubus erant adorantes Deum in templo Jerusalem, qui fuerunt in vertice vallis pinguium, quod Hebraice dicitur *GESSEMANIM* (גֶּשֶׁמָנִים). Significat autem locum ubi traditus Dominus est; super ejus vallis verticem templum Domini situm est. Isti inebriati sunt vino erroris et amentie, 372 quod eis miscuit Jeroboam. Quapropter pœnam illis Dominus comminatur, quod sicut grandinis turbo universa confringit, et impetus aquarum inundantium quidquid obviū invenerit, rapit: sic ab Assyriorum deleantur exercitu, et quod reliquum fuerit, in montes sive urbes Mediæ transferatur. Comparat autem gloriam decem tribuum coronæ variorum florum, quæ tantam habuerit pulchritudinem, ut quomodo si quis antequam æstas veniat et autumnus, πρόδρομον sicut videns in arbore, statim ut manu tenuerit, devorat: sic et decem tribus cum Assyrius viderit, vastet et devoret, et nihil omnino pristini populi relinquat in Samaria. Hoc breviter juxta historiam dictum sit. Transseamus ad allegoriam. Secundum expositionem Osee prophetæ, in quo Ephraim et Joseph et Samariam et decem tribus, quæ scissæ sunt a corpore duodecim tribuum, et templum Domini reliquerunt, retulimus ad hæreticos, qui vere juxta Septuaginta edi-

tionem, corona injuriæ sunt, Dominum blasphemantes, et omnia mercedis causa faciunt, et de gloria Domini conciderunt: nec sequuntur tenuitatem mannae, et humilitatem Ecclesiasticam; sed in monte pinguis-imo versantur ebrii absque vino. Propterea fortis et durus furor Domini, qui eos puniturus est, grandini præcipiti, quæ non in tect., sed in capita morialium ruit, et multis [Al. multarum] aquarum inundationibus comparatur, quæ quidquid obviū invenerint, trahunt. Hæc corona injuriæ, mercenarii appellantur Ephraim, qui juxta Apostolum turpis lucri gratia, de flore et spe ac gloria pristinae fidei corruerunt, et versantur in superbia, et dulcissimus cibus diaboli sunt, qui eos quotidie devorat (1 Pet. v). Secundum prophetiam illud possumus dicere, quod coronam injuriæ^a vocet Scribas et Phariseos, qui Dominum blasphemabant. Et appellabantur mercenarii Ephraim, propter Judam, qui de tribu Ephraim et de vico ejusdem tribus^b Iscarioti, Dominum pretio vendidit, qui vere flos apostolicæ gloriæ cecidit super montem 373 pinguium, de quo dictum putamus: Manducavit et bibit Jacob, et saturatus est, et impinguatus, et recalcitravit dilectus (Deut. xxxii, 15). Sive juxta Hebraicum: super vallem pinguium, id est, Gessemanim: in qua etiam nomen loci significatur, in quo Judas Dominum tradidit. Vallis autem pinguis, sive pinguium dicitur, propter ubertatem, et Scribas et Phariseos qui ibi Dominum comprehenderunt: de quibus in psalmo scriptum est: Tauri pingues obsederunt me (Ps. xxi, 15). Hæc vallis pinguium, id est, Gessemanim, in hoc capitulo secundo appellatur; et miror quomodo LXX primum eam dixerint montem pinguium, et postea montem excelsum. Ebrius autem fuit proditor non vino, sed avaritia et furore aspidum insanabili, et diaboli cibo, qui post buccellam intravit in eum (Joan. xiii), et penitus devoratus est, quia oratio ejus versa est in peccatum, et ne pœnitentia quidem ejus fructum salutis habuit. Verbum Hebraicum SACCORE^c (שַׁכֹּרֶה) ambiguum est, et vel ebrios, vel mercenarios sonat. Unde et Issachar interpretatur, est merces: et SACHAR (שַׁכָּר), μέθυσμα, id est, ebrietas: cæterique ebrios: soli LXX mercenarios transtulerunt.

(Vers. 5 seqq.) In die illa erit Dominus exercituum, corona gloriæ, et sertum exultationis residuo populi sui, et spiritus judicii sedenti super judicium, et fortitudo revertentibus de bello ad portam. Verum hi quod præ vino, nescierunt et præ ebrietate erraverunt, sacerdos et propheta nescierunt: præ ebrietate absorpti sunt a vino, erraverunt in ebrietate: nescierunt videntem, ignoraverunt judicium, sive mirabiliter. Omnes enim mensæ repletæ sunt vomitu, sordiumque, ita ut non

^a Eodem sensu scripserat Euseb.: Αὐτίκα δὲ τὸ συνέδριον τῶν φαρισαίων καὶ ἀρχιερέων, καὶ τῶν λοιπῶν ἀρχόντων τοῦ Ἰουδαίου λαοῦ, ἰσχυρίσθησαν: Ἐλέγετο δὲ Ἰούδας ὁ προδότης ἐκ φυλῆς Ἐφραΐμα γεγονέναι. μισθῶτόν δὲ καλεῖται ὡς ἂν ἰσχυροσμένον (sic) χρημασιν ἐπὶ τὸ προδοῦναι τὸν Διδάσκαλον. Quæ cum subsequenter de Gethse-

mani Hieronymus in sua transfert.

^b Vatic. Ejusdem tribus Carioth.

^c Differunt vero cum in van et iud litteris, שַׁכֹּרֶה ebrii, a שַׁכָּר, mercenarii, tum ipsa vocum pronuntiatione. Porro Vatic. Secchore habet

tra locus. LXX: In die illa erit Dominus Sabaoth
spei, quæ compacta est gloriæ reliquiis populi.
uentur in spiritu iudicii super iudicium, et forti-
u celans interficere. Isti enim vino decepti sunt:
propter siceram; sacerdos et propheta exciderunt
propter siceram; absorpti sunt propter vinum,
erunt, hoc est, φάσμα [Al. fasma]; maledictio
hoc consilium: siquidem istud consilium pro-
arritiam est. Postquam omnis terra Samariæ, id
cem tribuum Assyrio fuerit inundante deleta,
euleata pedibus corona superbæ ebriorum
Ephraim, et in modum ficus temporaneæ de-
tunc residui populi Israel, hoc est duarum
n, Judæ et Benjamin, ipse Dominus erit co-
ctoriæ; et spiritus iudicii sedenti super judi-
aud dubium quin Ezechiae regi Judæ; et for-
eorum, qui cuncta regione populata, de præ-
vertentes, se urbe clauserunt. Quod in hoc
propheta lecturi sumus [Infra xxxvii], quando
octoginta quinque millia armatorum de Assy-
exercitu Angelo percutiente deleta sunt. Ve-
quoque, id est, Judas et Benjamin, inebriati
no idololatriæ, et contempta religione templi,
um simulacra venerati, et nescierunt viden-
minum, qui cuncta considerat. Omnes enim
eorum, et universa religio repletæ sunt vo-
ordiumque, ut non solum in templo, sed in
montium, et nemorosis locis idololatriæ sor-
cuncta completerent, et Dominus in eis non ha-
habitationis locum. Hoc juxta litteram dictum
erro juxta tropologiam, priorem sequamur in-
ntiam, nec intactos LXX Interpretes relinqua-
hereticis enim ore diaboli devoratis, qui mon-
peritiæ pinguissimum conscenderunt, Domi-
it corona gloriæ, his qui in Ecclesia commo-
, et ad multitudinem plurimorum errantium
rati, parvi sunt numero. Erit autem in spiritu
super iudicium: quia lavabit Dominus sordes
et filiarum Sion spiritu iudicii. Si quis au-
nguinem habuerit, nequaquam spiritu iudicii,
mbustionis igne purgabitur, eritque populo
do, et prohibebit eum [Al. eos] interfici ab his
io draconum inebriati sunt, et erraverunt pro-
iferam. Sæpe diximus esse vinum, quod de
fit. Siceram autem a omnem potionem, quæ
re potest, et statum mentis evertere, quam
e Aquila ebrietatem transtulit, sive illa frumento,
ordeo, sive millo, pomorumque succo, et pal-
fructu, et alio quolibet genere conficiatur.
sacerdotes et propheta: hæreticorum excide-
ente propter siceram, et absorpti sunt propter
, quales fuerunt Prisca et Maximilla earumque

thæorum hoc esse idioma testatur S. quoque
 esius, de Helia et Jefun. cap. 15: *Ut omnem po-*
ui inebriat, siceræ nomine vocent. Puta a טַרְשָׁא,
 potum inebriantem significat. Et S. Basilii
 iam cap. 5: *Σικερα γὰρ πᾶν τὸ δυνάμενον*
ἐμποιῆσαι πόμα τοῖς ἑβραίοις ὀνομάζειν συνήθε-
im Hebræi solent appellare potum omnem qui in-
ebrietatem potest.

A princeps **375** Montanus: et quid dicerent, nescie-
 bant. Vino inebriantur, quando Scripturas sanctas
 male intelligunt, atque pervertunt. Sicera, quando
 sæculari abutuntur sapientia et dialecticorum tendi-
 culis, quæ non tam vincula sunt appellanda, quam
 phasmata [Al. phantasmata], id est, umbræ quædam
 et imagines, quæ cito pereunt atque solvuntur. Istius
 modi consilium maledictio possidebit, qui quæstum
 putant esse pietatem, et cuncta faciunt propter ava-
 ritiam. De hoc phasmate et Apostolus loquebatur:
Attendentes spiritibus erroris, et doctrinis dæmonio-
rum, in hypocrisi loquentium mendacium (1 Tim. iv,
 1, 2). Tertia explanatio est, quod postquam Dominus
 Scribas Phariseosque subverterit, et socium eorum
 Judam proditorem, qui ab initio fur fuerat, loculos
 B enim pecuniæ pauperum ipse portabat (Joan. xii et
 xiii): tunc sit in spem et in gloriæ coronam his qui
 de Judæis in Dominum crediderint, haud dubium
 quin apostolos significet, quos ad prædicationem
 Evangelii reservavit, et non statim permiserit pro
 Christo sanguinem fundere. Omnes enim Scribæ et
 Pharisei vino et sicera, de quibus supra diximus,
 inebriati sunt, tam sacerdotes quam pseudoproph-
 etæ. Sed tendiculæ eorum atque insidiæ fuere pro
 nihilo, quia et Judas ipse qui prodidit, fecit propter
 pecuniam, et sacerdotes qui proditorem pecunia cor-
 ruperunt propter metum objectionis suæ. Ipse enim
 flagellum de funiculis faciens, egerit de templo eos
 qui vendebant boves et oves, et cathedras venden-
 tium columbas, et nummulariorum mensas sua aucto-
 C ritate subvertit, dicens ad eos: *Scriptum est: Do-*
mus Patris mei, domus orationis vocabitur, vos autem
fecistis eam domum negotiationis, sive speluncam la-
tronum (Matth. i, 15). Juxta anagogen illud Hebrai-
 cum, in quo diximus: *Omnes enim mensæ eorum*
repletæ sunt vomitu sordiumque, ita ut non sit ultra
locus, ad hæreticos, et Scribas, ac Phariseos sic re-
ferri potest, ut universam doctrinam eorum et cun-
cta mysteria dicamus vomitu plena et sordium, dum
scripturarum sanctarum non digerunt cibos, nec uni-
verso corpori faciunt esse vitales: sed immaturos et
scientes egerunt, ita ut nullum **376** *in eis Deus re-*
periat locum. Miror autem quid voluerit Theodotio,
ut pro verbo Hebraico quod dicitur, צִסָּא (צִסָּא),
pro quo Aquila interpretatus est, vomitum sordium,
et Symmachus tantum vomitum, ille diceret, ἐμετόν
δυσολίας, id est, vomitum dysolias, quod verbum ubi
apud Græcos lectum sit, invenire non potui, nisi
forte novæ rei novum sinnerit nomen. Siquidem
et apud Hebræos compositum est, quia vomitus
dicitur et et sox sordidus [Al. sordes]. Quidquid igitur
nauseam facit et vomitum, δυσολία appellari potest.

b Theodotio vertit δεισαλία εἰς δεισαλίαν, sic enim
 legendum est. Porro quid vox illa significet Hes-
 chius docet, δεισαλία, ἰκαθαρσία, ubi recte monet
 Martinus legendum esse, δεισαλία. Est δεισαλία, quod
 Suida est ἡ κόπρος, cui item δεισαλία sunt κοπράδι.
 Corrupte vero in eo quo Hier. utebatur δεισα-
 plari codice lectum fuerit a Theodotione δυσολία,
 quæ vox crucem ei sinit pro δεισαλία, cum iota initio.

quia exsiccatum est. Jerusalem civitas quondam firma atque munita, quia **366** non suscepit patri-familias, filium sed dixit: *Venite, occidamus eum, quia iste hæres est et nostra erit hæreditas* (Matt. xxi, 38), desolata erit. Et quæ quondam fuit speciosa, de qua et in Ezechiele dicitur: *Similam, et mel et oleum comedisti, et speciosa facta es vehementer nimis* (Ezech. xvi, 13), et in qua habitat ille de quo scriptum est: *Speciosus forma præ filiis hominum* (Ps. xlii, 3), relinquetur et dimittetur quasi desertum, dicente Domino ad Apostolos: *Surgite, abeamus hinc* (Joan. xiv, 31). Ibi pascetur vitulus, Romanus exercitus, de quo et in alio loco sub nomine apri dictum est: *Vastabit eam aper de silva: et singularis ferus depastus est eam* (Psalm. lxxix, 14). Et ibi accubabit et consumet summitates ejus sub metaphora vineæ et propaginum ejus, ut nihil in ea viride, nihil remaneat flagellorum, sed omnia consumat inimicus. Juxta LXX, quia non receperunt pastorem bonum: propterea erunt quasi grex derelictus, et patebunt morsibus bestiarum; et nihil in eis viride remanebit, quia siccitas omnia possidebit.

(Vers. 11.) *In siccitate messis illius conterentur mulieres venientes et docentes eam. Non est enim populus sapiens: propterea non miserebitur ejus qui fecit eum: et qui formavit eum, non parcat ei.* LXX: *Mulieres venientes a spectaculo, venite: non est enim populus habens intelligentiam: propterea non miserebitur eorum qui fecit eos: et qui formavit eos, non parcat.* Hoc quod dicitur, *In siccitate messis illius conterentur*, pro quo Septuaginta interpretati sunt, non erit in ea quidquam viride, quia exaruit, juxta Hebraicum sequentibus copulatur; juxta LXX, priori sensui. Dicamus ergo primum juxta Hebraicum. Cum siccitatis et messis Jerusalem, et ut apertius loquar, vastitatis tempus advenit, de toto orbe synagogarum turba concurret, ut plangent Jerusalem et mala illius conolentur. Sive aperte de mulieribus loquitur, quæ nudatis pectoribus, sanguinantes ferunt lacertos, et implebitur [Al. impletur] Domini vaticinium: *Filiæ Jerusalem, nolite me flere, sed plangite super vos et super filios vestros* (Luc. xxiii, 28). Magnaque infelicitas populi, a mulieribus lamentationis carmina discere; sicut reprehensio fuit populi Israel, quando in Judicum libro (Judic. iv), in manu mulieris Debboræ fecit salutem Dominus, et tempore vicinæ captivitatis, tacentibus viris, Holda mulier prophetavit (IV Reg. xxii). Propterea **367** autem mulieres longo conterentur itinere, imbecillitate, fame et squalore confectæ, et docebunt populum miserabilem, quia non est populus sapiens, nec intellexit Creatorem suum, qui neglectus ab eis atque contemptus non miserebitur facturæ, et non parcat creaturæ suæ. Juxta LXX, de Maria dicitur Magdalene, et alia Maria,

* Paria habet in Amos cap. vi, idque ex insinuatione τῶν LXX, qui *בְּצִי־יָם עַד* usque ad torrentem Ægypti, interpretantur ἵδως Περὶ τοῦ ποταμοῦ, ad fluvium juxta Rhinocoruram. Verum non temere contendunt docti viri, nomine torrentis Ægypti minime fluvium Rhinocoruram inter et Pelusium, sed proprie Nilum significari, eumque revera existisse

et cæteris mulieribus, quæ primum viderunt Dominum resurgentem, et tenuerunt pedes ejus, et ab eo audire meruerunt: *Nolite timere: Ite, nuntiate fratribus meis ut vadant in Galilæam, et ibi me videbunt* (Matt. xxviii, 10). De istis mulieribus multo priusquam nascerentur, propheticus sermo prænuntiat, et vocat eas a spectaculo Dominiæ Passionis et Resurrectionis, ut Evangelium prædicent, et, juxta Hebraicum, doceant Jerusalem sive terram Israel, quod iste sit Dominus et Deus. Populo enim Israel non habente sapientiam illo tempore, quando passus est Dominus, et impletum est vaticinium propheticum: *Salvum me fac, Domine, quoniam defecit sanctus* (Psalm. xi, 1). Et: *Omnes declinaverunt, simul inutiles facti sunt: non est qui faciat bonum, non est usque ad unum* (Ps. xiii, 4), vocantur mulieres de spectaculo, ut quod ipsæ viderunt Apostolis nuntient. Israel autem de quo dictum est (Supra, i, 3): *Israel non cognovit me, et populus meus non intellexit*, clementissimum Creatorem et factorem suum provocavit in amaritudinem, ut nequaquam ejus misereatur. Hæc pie quidem dicuntur; sed quomodo cum cæteris congruant, et consummationis mundi temporibus coaptentur, difficilis interpretatio est.

(Vers. 12.) *Et erit in die illa, percutiet Dominus ab alveo fluminis usque ad torrentem Ægypti.* LXX: *Et erit in die illa, concludet Dominus a fossa fluminis usque ad Rhinocoruram.* Nisi junxisset, in die illa, per quod docemur, ea quæ dicturus est superioribus copulanda, poteramus quasi proprium capituli hujus sensum exponere; nunc autem ad superiora referenda sunt omnia. Quoniam civitas munita desolata erit, et speciosa quondam relinquetur quasi desertum, **368** et ibi vitulus accubabit, et consumet propagines vineæ, et omnia siccabuntur, quoniam non est populus habens intellectum, et propter stultitiam ejus, nullam a Creatore suo misericordiam consecutus est. Idcirco percutiet, sive concludet Dominus ab alveo vel rivo fluminis usque ad torrentem Ægypti, ut in universa Judæa, quæ quondam reprobationis terra fuit, nullus reperiatur sermo doctrinæ, nihil scientiæ Scripturarum, de quibus et Apostolus loquitur: *Ut non attendamus Judaicis fabulis et mandatis hominum, qui avertuntur a veritate* (Tit. i, 14); et iterum: *Sunt enim multi et non subditi ac vaniloqui, et seductores, quos oportet redarguere, præcipue ex circumcisione* (Ibid., 10). Alveum autem, sive rivum fluminis juxta historiam Euphratem possumus dicere, sicut et in septuagesimo primo psalmo scriptum est: *Dominabitur a mari usque ad mare, et a flumine usque ad finem* [Al. fines], orbis terræ (Psalm. lxxviii, 8). Alii Jordanem putant. Et hoc notandum, quod in Judææ terminis, fluvius * appelletur; in terræ sanctæ terminum a Deo constitutum, tametsi nunquam, sua culpa, eo usque se extenderint Israelitæ. In quam rem laudant Josue verba xiii, 2, 3, ubi et Sior dicitur idem ipse Nilus, et Jerem. ii, 18: Diodorum præterea Siculum, qui omnino negare videtur ullum existisse fluvium juxta Rhinocoruram.

autem ad chorum apostolorum omniumque A
tium, ut non ad unum, sed ad multas se pa-
bulationes, ut cum tribulatus fuerit atque de-
is, rursus speret. et spem super spem habeat.
si paululum tardaverint quæ promissa sunt,
incredulus: Modicum enim parvulumque et
t quæ promissa sunt. Etenim tribulatio patien-
peratur; patientia probationem: probatio spem;
tem non confundit (Rom. v, 3, 4, 5). Et hæc
tribulatio geminabitur detractio **379** labio-
et blasphemis persequentium, quibus adver-
a populum rabido ore deserviunt. Porro apo-
apostolici viri loquuntur ad populum Judæo-
licentes: Hæc est requies exurienti iustitiam, et
nitritio et angustia quæ ducit ad vitam. Illis
ædicantibus, audire impii noluerunt. Unde B
ad ad Dei populum dicebatur: Tribulationem
tribulationem sustine; exspecta spem, exspecta
adhuc modicum, adhuc modicum, illis verte-
pœnam, qui audire sermonem Domini nolue-
ut corrumpant et vadant retrorsum, et in pericu-
bationis ac mortis incurrant, et absque ullo
larum sine capiantur. Quod autem verbum He-
braice DEA, quod omnes verterunt, scientiam, soli
ginta mala interpretati sunt, error perspicuus
rima enim littera DALETH, vel RES parvo apice
guantur. Si ergo legatur DEA (דעה), scientiam
; > i REA (רעה), malitiam; non a malo, quod
rium bono est, sed ab angustia.
rs. 14, 15.) Propter hoc audite verbum Domini,
usores, qui dominamini super populum meum, C
in Jerusalem. Dixistis enim: Percussimus fœ-
um morte, et cum inferno fecimus pactum: fla-
inundans cum transierit, non veniet super nos,
posuimus mendacium spem nostram, et mendacio
ti sumus. LXX: Propterea audite verbum Do-
iri, tribulati et principes populi huius, qui est
usalem: Quia dixistis: Fecimus testamentum
inferno, et cum morte pactum: tempestas trans-
irruerit, non veniet super nos, quoniam posui-
mendacium spem nostram, et mendacio protege-
Quod supra diximus cum irrisione solitos prin-
Judæorum Prophetis dicere: Manda, remanda;
ta, reexpecta, et cætera his similia, per quæ
latur nequaquam eos Prophetarum credidisse
nibus, sed prophetiam eorum habuisse de-
vi: præsens ostendit capitulum, per quod ap-
atur viri illusores. Sunt autem Scribæ et Phari-
sæi dominantur super populum Dei in Jerusa-
quos LXX vocant viros tribulatos, et princi-
populi Jerusalem. Dixerunt enim non sermone,
pere: Sumus sicut et cæteræ nationes: habere
factum et fœdus cum inferno et cum morte:
380 salutem desperavimus. Certe captivitas
post tempore ventura est, dicentibus vobis:
e modicum, adhuc modicum: exspecta, rur-

sus exspecta. Ergo cum mortui fuerimus, hoc fla-
gellum captivitatis et hanc tempestatem non sen-
tiemus. Semel enim mendacio credidimus, hoc est,
frustra spem habuimus in Deo et in Lege ejus. Et
ideo mendacio protecti sumus, quia mortui immi-
nentem captivitatem declinavimus. Verbum Hebrai-
cum sor (סור), Aquila et Symmachus, flagellum,
LXX tempestatem interpretati sunt; * CHASAB (חָסַב)
quoque omnes mendacium transtulerunt, in quo spe-
raverunt Judæi, ejus juxta Evangelistam Joannem,
pater est diabolus.

(Vers. 16 seqq.). Idcirco hæc dicit Dominus Deus:
Ecce ego mittam in fundamentis Sion lapidem ^b pro-
batum, angularem, pretiosum, fundatum fundamine:
qui crediderit, non festinet. Et ponam iudicium in
pondere, et iustitiam in mensura: et subvertet grando
spem mendacii, et protectionem aquæ inundabunt. Et
delebitur fœdus vestrum cum morte, et pactum v. strum
cum inferno non stabit; flagellum inundans cum trans-
ierit, eritis ei in conculcationem. Cum [Al. Quando-
cumque] pertransierit, tollet vos: quoniam mane dilu-
culo transibit in die et in nocte, et tantummodo sola
vexatio intellectum dabit auditui: Coangustatum est
enim stratum, ita ut alter decadat: et pallium breve
utrumque operire non potest. LXX: Propterea sic di-
cit Dominus: Ecce ego immittam in fundamenta Sion
lapidem pretiosum, electum, angularem, honorabilem
in fundamenta ejus; et qui crediderit, non confunde-
tur. Et ponam iudicium in spem: misericordiam au-
tem meam in pondere, et qui credunt frustra menda-
cio, quoniam non transibit per nos tempestas, et non
auferet nobis testamentum mortis, et spes vestra ad
infernum non permanebit. Tempestas veniens si trans-
ierit, eritis ei in conculcationem: cum transierit, tol-
let vos mane, mane pertransiet: die et nocte erit spes
pessima. Discite audire qui estis in tribulatione: Non
possumus pugnare, ipsi autem infirmi sumus ut con-
gregemur. Dixeram, inquit, vobis: Audite verbum
Domini, viri illusores, sive tribulati principes po-
puli mei, et nolite fœdus habere cum morte, nec
pactum cum inferno, qui contemnentes præcepta
mea, posuistis mendacium spem vestram, et glo-
riantes. **381** immo desperantes dicitis: mendacio
protegemur. Idcirco misericors et miserator Dominus,
patiens et multum misericors (Ps. cxliv), nolentibus
vobis, in fundamenta Sion lapidem electum, et
probatum, et pretiosum, et angularem missurum
esse se dicit. De quo et Apostolus loquitur: Quasi
sapiens architectus fundamentum posui (I Cor. iii, 10);
et iterum: Fundamentum enim aliud nemo potest po-
nere præter id quod positum est, quod est Christus Je-
sus (Ibid., 11). Isie lapis vere et secundo appellatur
lapis, sicut et in Levitico, homo, homo his dicitur
et angularis lapis, quia Circumcisionis et Gentium
populos copulavit, de quo et in psalmo dicitur: La-
pidem quem reprobaverunt edificantes, hic factus est

Verius, ut videtur, in Vatic. CHASAB.

Victorius repetit lapidem ex Hebræo Vulgataque editione.

multarum inundantium et emissarum super terram A
spatiosam. Pedibus conculcabitur corona superbæ
ebriorum Ephraim. Et erit flos decidens gloriæ exsulta-
tionis ejus, qui est super verticem vallis pinguium,
quasi temporaneum ante maturitatem autumnus, quod
cum aspexerit videns, statim ut manu tenuerit, devo-
rabit illud. LXX: Væ coronæ injuriæ mercenarii
Ephraim: flos cadens de gloria super verticem montis
pinguis, qui ebrii estis absque vino. Ecce fortis et durus
furor Domini, sicut grando quæ fertur in pronum,
non habens umbraculum, quæ violenter decidit sicut
aquarum multitudo trahens humum, et faciens sibi spa-
tium: manibus et pedibus conculcabitur corona inju-
riæ mercenarii Ephraim. Et erit flos qui decidit de spe
gloriæ in summitate montis excelsi, sicut præma-
tura ficus, quam qui viderit, antequam sumat B
manu, cupiet eam devorare. Dicamus primum juxta
historiam, deinde juxta tropologiam, et ad extre-
mum juxta vaticinium prophetale. Loquitur sermo
divinus adversum decem tribus quæ regnabant in
Samaría, et propter Jeroboam, qui de tribu Ephraim
fuit, appellabantur Ephraim. Et vocat eos coronam
superbiæ: quia comparati duobus tribubus, quæ ap-
pellabantur Juda, sublimiores erant et numero et ro-
bore. Ebriosque eos dicit Ephraim, qui suum non
intelligant Creatorem, sed pro Domino adorent vitu-
los aureos in Dan et Bethel. Isti quondam in flore
fuerunt Domini, et in gloria, quando regebantur a
David et Salomone, et in duodecim tribubus erant ado-
rantes Deum in templo Jerusalem, qui fuerunt in ver-
tice vallis pinguium, quod Hebraice dicitur GE SE-
MANIM (גֵּזְמָנִים). Significat autem locum ubi tra-
ditus Dominus est; super ejus vallis verticem tem-
plum Domini situm est. Isti inebriati sunt vino erro-
ris et amentie, 372 quod eis miscuit Jeroboam.
Quapropter pœnam illis Dominus comminatur, quod
sicut grandinis turbo universa confringit, et impetus
aquarum inundantium quidquid obvium invenerit,
rapit: sic ab Assyriorum deleantur exercitu, et quod
reliquum fuerit, in montes sive urbes Mediæ trans-
feratur. Comparat autem gloriam decem tribuum
coronæ variorum florum, quæ tantam habuerit pul-
chritudinem, ut quomodo si quis antequam æstas
veniat et autumnus, πρόδρομον sicum videns in ar-
bore, statim ut manu tenuerit, devorat: sic et decem
tribus cum Assyrius viderit, vastet et devoret, et
nihil omnino pristini populi relinquat in Samaría.
Hoc breviter juxta historiam dictum sit. Transsea-
mus ad allegoriam. Secundum expositionem Osee
prophetæ, in quo Ephraim et Joseph et Samaritani
et decem tribus, quæ scissæ sunt a corpore duode-
cim tribuum, et templum Domini reliquerunt, retu-
limus ad hæreticos, qui vere juxta Septuaginta edi-

tionem, corona injuriæ sunt, Dominum blasphe-
mantes, et omnia mercedis causa faciunt, et de
gloria Domini conciderunt: nec sequuntur tenuitatem
mannæ, et humilitatem Ecclesiasti-
cam; sed in monte pinguis-imo versantur ebrii
absque vino. Propterea fortis et durus furor Domini,
qui eos puniturus est, grandini præcipiti, quæ non in
tect., sed in capita mortalium ruit; et multis [Al. mal-
tarum] aquarum inundationibus comparatur, quæ
quidquid obvium invenerint, trahunt. Hæc corona in-
juriæ, mercenarii appellantur Ephraim, qui juxta
Apostolum turpis lucri gratia, de flore et spe æ gloriæ
pristinæ fidei corruperunt, et versantur in superbia, et
dulcissimus cibus diaboli sunt, qui eos quotidie devo-
rat (1 Pet. v). Secundum prophetiam illud possumus B
dicere, quod coronam injuriæ^a vocet Scribas et Pha-
risæos, qui Dominum blasphemabant. Et appella-
bantur mercenarii Ephraim, propter Judam, qui
de tribu Ephraim et de vico ejusdem tribus
Isarioth, Dominum pretio vendidit, qui vere flos
apostolicæ gloriæ cecidit super montem 373 pin-
guissimum, de quo dictum putamus: Manducavit et
bibit Jacob, et saturatus est, et impinguitus, et recal-
citavit dilectus (Deut. xxxii, 15). Sive juxta Hebrai-
cum: super vallem pinguium, id est, Gessemanim: in
qua etiam nomen loci significatur, in quo Judas Do-
minum tradidit. Vallis autem pinguis, sive pinguium
dicitur, propter ubertatem, et Scribas et Phariseos
qui ibi Dominum comprehenderunt: de quibus in
psalmo scriptum est: Tauri pingues obsederunt me C
(Ps. xxi, 15). Hæc vallis pinguium, id est, Gesse-
manim, in hoc capitulo secundo appellatur; et miror
quomodo LXX primum eam dixerint montem pin-
guem, et postea montem excelsum. Ebrius autem fuit
proditor non vino, sed avaritia et furore aspidum
insanabili, et diaboli cibo, qui post buccellam intra-
vit in eum (Joan. xiii), et penitus devoratus est,
quia oratio ejus versa est in peccatum, et ne pœni-
tentia quidem ejus fructum salutis habuit. Verbum
Hebraicum SACHORE (שָׁחֹרֶה) ambiguum est, et vel
ebrios, vel mercenarios sonat. Unde et Issachar inter-
pretatur, est merces: et SACHAR (שָׁכָר), μέθοσμα, id est,
ebrietas: cæterique ebrios: soli LXX mercenarios
transtulerunt.

(Vers. 5 seqq.) In die illa erit Dominus exercituum,
corona gloriæ, et sertum exsultationis residuo populi
sui, et spiritus judicii sedenti super judicium, et forti-
tudo revertentibus de bello ad portam. Verum hi quo-
que præ vino, nescierunt et præ ebrietate erraverunt,
sacerdos et propheta nescierunt: præ ebrietate absorpti
sunt a vino, erraverunt in ebrietate: nescierunt videntem,
ignoraverunt judicium, sive mirabiliter. Omnes enim
mensæ repletæ sunt vomitu, sordiumque, ita ut non

^a Eodem sensu scripserat Euseb.: Διτίτταται δὲ τὸ
συνέδρομον τῶν φαρισαίων καὶ ἀρχιερέων, καὶ τῶν λοιπῶν
ἀρχόντων τοῦ Ἰουδαίου λαοῦ, ἡ πinguis: Ἐλέγεται δὲ Ἰου-
δας ὁ πρόδρομος ἐκ φυλῆς Ἐφραΐμα γεγονέναι. μισθῶν δὲ κα-
λεῖται ὡς ἀν' ἐξηγουρασμένον (-τε) χρήμασιν ἐπὶ τὸ προδοῦναι
τὸν διδάσκαλον. Quæ cum subsequenter de Gethse-

mani Hieronymus in sua transfert.

^b Vatic. Ejusdem tribus Carioth.

^c Differunt vero cum in van et iud litteris, שָׁכָר
ebrii, a שָׂכָר, mercenarii, tum ipsa vocum pronun-
tiatione. Porro Vatic. Secchore habet

torum suorum unusquisque constringitur (Prov. v, 22), sive captivitatis vobis tempus adveniat. Siquidem quod Dominus tempore differebat vincula, captivitatem atque supplicia, sive ultimum iudicii diem, jam rebus expleturus est, et consummaturus, et abbreviaturus. Itaque ego propheta quæ a **384** Domino Deo omnipotente futura cognovi super universam terram, hæc vobis nuntio, ut imminensem iram pœnitentia præveniat. Juxta LXX ipse Dominus quasi mons impiorum dicitur surrecturus et futurus in valle Gabaon, ut faciat opera sua, quæ omnia unum opus est amaritudinis; quod nequaquam videatur esse blasphemum. Non enim dicit futurum Dominum montem impiorum, sed quasi montem, qui implis et sustinentibus videatur esse gravissimus. Quomodo si filius negligens et alter ægrotus, patrem et medicum potest esse crudeles, si eos verberibus atque cauterio disciplinæ restituant sanitati. Conserget enim Dominus et erit in valle Gabaon, propter eos qui cum ob peccata in humili consistant loco, propter timorem animi eriguntur in superbiam. Gabaon enim, collis interpretatur: ut faciat opera sua quæ sunt opera amaritudinis; quando cõgitur mutare clementiam, et pro dulci, amarus efficitur. Igitur vos qui hæc estis aliquando passuri, nunc nolite lætari illa lætitia qua gaudebat et dives in convivio purpuratus, et Lazarus pauperem negligens (Luc. xvi): ne forte fiant vestra vincula fortiora. Quæ enim facturus est Dominus, et rebus suam sententiam completurus, hæc ego et audivi, et vobis omnia nuntiavi. Quodque intulit: *Supra omnem terram*, juxta historiam, Judææ terminos intellige; juxta anagogen, totius mundi.

(Vers. 23 seqq.) *Auribus percipite et audite vocem meam: attendite et audite eloquium meum.* Numquid tota die arabit arans ut serat, proscindet et sarriet humum suam? Nonne cum adæquaverit faciem ejus, setet gith, et cyminum sparget, et ponet triticum per ordinem, et hordeum, et milium, et viciam in finibus suis? Et erudit illum in iudicio; Deus suus docebit illum. Non enim in serris triturbabitur gith, nec rota plaustrum super cyminum circuibit; sed virga excutietur gith, et cyminum baculo: panis autem comminuetur. Verum non in perpetuum triturans triturabit illum, neque vexabit eum rota plaustrum, neque ungulis suis comminuet eum. Et hoc a Deo exercituum exivit, ut mirabile faceret consilium, et magnificaret justitiam. LXX: *Auribus percipite et audite vocem meam: attendite et audite sermones meos.* Numquid **385** tota die arabit qui arat, aut sementem præparabit antequam præparet terram? Numquid cum adæquaverit faciem ejus, tunc seminabit gith et cyminum, et rursum seminabit triticum, et hordeum, et milium, et far in finibus suis, et erudietis iudicio Dei,

et lætaberis? Non enim cum duritia mundatur gith, neque rota plaustrum circuibit super cyminum; sed virga excutitur gith, et cyminum cum pane comeditur. Neque enim in sempiternum ego irascear vobis: nec vox amaritudinis meæ conculcabit vos, et hæc a Domino sunt egressa portenta. Inite consilium, exaltate vanam consolationem. Ad eosdem nunc etiam loquitur, quibus supra dixerat: *Audite verbum Dei, viri illusores, qui dominamini super populum meum qui est in Jerusalem*: et præcipit eis, ut vocem ejus audiant, et eloquium illius diligenter attendant. Numquid, ait, agricola semper arabit, ut sementem jaciatur? Nonne prius proscindet humum, et vomere sulcos revolvit, jacentesque glebas rastro franget et sarculo: ut cum adæquaverit superficiem terræ, et dura prius arva mollierit, tunc spargat gith, sive cyminum; seratque triticum, et hordeum, et milium, et far in finibus suis, juxta varietatem terræ et temporum: neque enim simul omnia seminantur. Pro farre quod Græci ζέα vocant, quidam viciam intelligunt. Ipsumque agricolam, id est, satorem erudit Deus naturaliter iudicio suo, et docet illum ut sciat quam cui sementi culturam adhibeat. Denique cum metendi tempus advenerit, gith et cyminum, quæ infirmiora sunt semina, non rotis plaustrorum teruntur, quæ in serrarum similitudinem ferreæ circumaguntur et trahuntur super demessas segetes; sed virga excutuntur et baculo, quæ vulgo flagella dicuntur. Panis autem, id est, triticum de quo efficitur panis, rotis ferreis teritur, et omnis ejus stipula comminuitur in paleas. Verumtamen non semper vexatur et teritur, nec omni tempore rotarum ungulis comminuitur; pro quibus in Hebræico dicitur *equis earum*: ut quia ungulas rotarum dixerat, metaphoram servaret in reliquis. Quidam volunt ex eo quod ungulas et equos nominavit, ostendi equarum greges, qui ad terenda frumenta **386** areis immitti soleant: sed non poterat Scriptura dicere, quod Judæa provincia non habebat. Hoc autem, id est, ut gith et cyminum virga excutiantur et baculo: frumentum hordeumque, et far, fortasse et milium, rotis ferreis conterantur, non in perpetuum Dei iudicium est, qui in omnibus ostendit mirabile consilium suum, et justitiæ magnitudinem monstrat in cunctis. Hæc παραφραστικῶς diximus, ut facilius sensum pro quo ista dicuntur, possimus intelligere. Deus varie genus dispensat humanum, nunc punit, nunc misereatur: nunc corripit, nunc defendit; id est, nunc arat, nunc serit, nunc maturas fruges metit, et demessas in areis terit, orbemque suum gubernat ut voluerit. Gith et cyminum, id est, omnes gentes quæ non receperunt ejus notitiam, nec Legis habuere præcepta, virga emendat et baculo: frumentum autem, id est, populum Ju-

* Vatie. cum Vulg. Interprete ipsaque Hieronymiana versione, a Domino Deo: minime vero ad Hebræum archetypum.

† Amovimus hinc negandi particulam, non, quam mss. ignorant, neque habet Græcus textus οὐχ ὅτι

ὁμαλίστη, etc. Mox quoque erat in finibus suis pro suis, quod mss. præferunt, assentiente Græco ἐν τοῖς ὁρίοις σου; tametsi refragari subsequens expositio videatur.

• Vide quæ annotamus in Ezechielis cap. iv.

ata, omnis eorum festivitas perit. Dicitque A
us circumvallare Ariel Babylonio exercitu,
m tristem atque mœrentem, quando ab eis
rit. Rursumque sub Jesu filio Josedec sa-
agno, et Zorobabel filio Salathiel, Esdraque
a, quando prophetaverunt Aggeus et Za-
ore eam quasi Ariel, quod habeat antiqui
nilitudinem, sed magnificentiam ornamen-
on habeat. Secundo quoque Dominus com-
quod circumdet Arielem sphaera, et jaci-
m aggerem, et munimenta ponat in obsi-
us, et compleatur illud quod ipse plangens
loquitur in Evangelio: Si scires ea quæ ad-
t tibi, quoniam venient dies super te, et cir-
it te inimici tui vallo, et obsidebunt te, et in-
miliaberis (Luc. x, 42 et seq.). Et Jerusa-
conculcata a nationibus usque ad consum-
a temporis gentium. Aliis enim verbis eadem
nunc dicit, quod humiliata de terra loqua-
e humo audiat eloquium ejus; et sit quasi
de terra vox illius, et de humo instar pas-
ussit, ut per hæc verba significet magorum
evetia, per quos animas evocare dicuntur,
umbrarum, immo demonum, audire voces.
pro pythone, Aquila magum interpretatus
Hebraice dicitur ^b CHEB (כחב), pro quo LXX
loquentes, transtulerunt. Quibus verbis indi-
nam templi usque ad consummationem
uram mundi, quod collapsum in cineres,
am ultra suscitetur. Tantus autem, o Ariel,
næ potentie vallabit exercitus, et innume-
ulveri comparetur ut favillæ per aerem vo-
Unde non imbecillitatem eorum pulveri
it et favillæ, qui contra eos militaverunt; sed
finem quæ arenis innumerabilibus exæqua-
hoc erit repente confestim, ut in media pace,
sub Nerone bella consurgant, et Dominus
um visitet Jerusalem ³⁹⁰ in tonitru, et in
ione terræ, et in turbine tempestatis, et
na ignis devorantis, per quod templum signi-
mburendum. Romani autem qui, superatis
et subversa Jerusalem sub Tito et Vespasie
vasis quondam Dei manubias obtulerunt
tulere] Capitolio; suæque virtutis et potentie
m, non iræ Dei putaverunt esse quod fece-
nati in somnio et in nocturna visione omnes
possidebunt. Et quomodo qui esurit dor-
in somnis se vesci putat, et qui sitit, arenti-
fancibus flumina bibit, cumque evigilaverit
or sitis sit, quæ cassa potione delusa est: sic
do universarum gentium, quæ Romanæ sub-
otestati illuciverunt contra montem Sion,
nt quasi in umbra, et nube, et somnio noctis

ista erat veraproposita.

e et h. s. r. i. t. vetusti sinus codex Sangerma-
apud Montfaucon. habent. Intelligendus ita-
ent Hieronymus non eo sensu, ut tota vox
quæ in Hebraico habetur, Magum significet;
enim 2. quæ præponitur, est loco particula

divitias, quas maturo interitu derelinquent. In eo
loco ubi nos posuimus, omnes qui militaverunt et
obsederunt et prævaluerunt adversus eam, LXX trans-
tulerunt, et omnes qui militaverunt contra Jerusa-
lem, quod in Hebraico non habetur. In principio
quoque hujus capituli ubi nos diximus: Additus est
annus ad annum, sive subtractus, illi interpretati
sunt: congregate fructus, vel genimina, annum super
annum: manducate, comedetis enim cum Moab. Et
est sensus, antequam annus Domini acceptabilis
prædicationis ejus adveniat, immo duo anni, de
quibus in Cantico Habacuc juxta Hebraicum legimus:
In medio duorum temporum cognosceris (Habac. iii),
seminate vobis in lacrymis, ut metatis in gaudio
(Ps. cxxv). Scriptum est in Evangelio secundum
B Joannem, per iria Pascha Dominum venisse in Jeru-
salem, quæ duos annos efficiunt (Joan. ii, 45). Quod
autem sequitur: Comedetis enim cum Moab, in He-
braico non habetur. De quo possumus dicere, quod
nisi fructus sibi pœnitentiæ congregaverint, inci-
pant cum his comedere qui non ingrediuntur Ec-
clesiam Domini usque in æternum. Cætera in quibus
videntur discrepare, manifesta sunt: et ex his quæ
exposuimus, facilis eorum interpretatio est. Scio
me legisse Ariel interpretari, lux mea Dei, quod
longe ³⁹¹ aliter est. Hic enim prima syllaba per
ALEPH et RES (רל) scribitur: lux autem quæ Hebraice
dicitur or, inter ALEPH et RES mediam habet litem-
ram VAV, quæ in præsentis nomine non habetur.
Omniaque quæ nunc dicuntur contra Ariel, referunt
ad hæreticos, qui doctrinam suam Dei æstimant
lucem, et expugnandi sunt a vero David: omnesque
solemnitates eorum auferendæ, et gaudium præsens
futura tristitia commutandum: quibus præcipiat
Deus ut agant pœnitentiam, ne incipiant comedere
cum Moabitibus, et similes esse gentilium. Ipse enim
expugnabit Ariel, et omnem virtutem eorum atque
divitias suo circumdabit exercitu. Torribusque, hoc
est, magistris Ecclesiæ humiliabit in terra sermones
eorum, ut nequaquam ponant in cœlum os suum, sed
scribantur in terra, loquanturque de terra, et fiant
quasi pulvis excussus rota: omnesque divitiæ im-
piorum puncto et momento temporis comparentur,
quando visitaverit eos in sua majestate, descendens
in turbine et tempestate et igne supplicii; et intel-
D lexerint omnes divitias suas, pompamque sermo-
num et argumentorum strophas, frustra comedentis et
bibentis somnio comparari: qui militaverunt contra
Jerusalem, visionem pacis: sive adversum Ariel,
leonem fortissimum, et ad extremum contra montem
Sion, super quem Ecclesiæ civitas sita latere non
potest.

(Vers. 9 seqq.) Obstupescite et admiramini: flu-

nt, sicut; sed ita ut integram Hebræi textus vocem
exprimat, quam Aquila Magum interpretatus est.
Porro etiam nomen רל in hodiernis Bibliis cum
holem pleno legitur, quod in exemplari suo non vi-
detur Hieronymus invenisse.

in caput anguli (Ps. cxvii, 22). Isti sunt autem ædificantes et cæmentarii, qui nunc appellantur viri illusores et principes populi qui est in Jerusalem. De hoc lapide et in Daniele legimus, quod excisus sit de monte sine manibus, et impleverit universum orbem (Dan. ii): eo quod divini germinis dispensatio humanum corpus assumpserit, et habitaverit in eo plenitudo Divinitatis corporaliter. Super hunc lapidem, qui alio nomine appellatur petra, Christus ædificavit Ecclesiam, et firmo, juxta Hebraicum, fundavit fundamine, in quo qui crediderit, non confundetur, sive, juxta Hebraicum, non festinet: ne videlicet tardus ei Christi videatur adventus. Si enim tardaverit juxta Abacuc, nemo desperet: quia veniens veniet, et sua promissa complebit (Abac. ii). Promittit quoque Deus ponere se in eo iudicium ponderis: Neque enim judicat Pater quemquam, sed omne iudicium tradidit Filio (Joan. v, 22). Et justitiam sive misericordiam in mensura, ut reddat unicuique secundum opera sua, et justitiam ac misericordiam alterutro temperet, juxta illud quod et in psalmis legimus: Misericordia et veritas obviaverunt sibi: justitia et pax deosculatae sunt se (Ps. lxxxiv, 11). Spem quoque ait vestram atque mendacium, id est, diabolus patrem omnis mendacii, suppliciorum meorum grando subvertet. Et protectionem, sub qua vos tutos fore arbitrabamini, tempestas valida et aquarum multitudo delebit, ita ut amicitia et fœdus quod habebatis cum morte et cum inferno, hoc est, cum diabolo, pereat in æternum. Et flagellum **382** sive tempestas, de quo dixeratis: Flagellum inundans cum transierit, non veniet super nos: veniet, et eritis ei in conculcationem, hoc est, omnia tormenta patiemini, quæ vos putabatis desperationis animo nequaquam esse passuros. Semper enim irruet vobis, et tam in prosperis quam in adversis iram Domini sentietis, et mors vos sæva populabitur. Quid dicam de poenis? Poenarum sola formido et tormentorum metus vos corriget ad salutem, et mala vestra intelligere faciet. Cumque vexati fueritis, tunc ^a scietis Prophetas meos vera dixisse. Quodque sequitur: Coangustatum est enim stratum, ita ut alter decidat, et pallium breve utrumque operire non potest, illum habet sensum quem in Apostolo legimus: Non potestis calicem Domini bibere, et calicem dæmoniorum. Non potestis mensæ Domini esse participes, et mensæ idolorum (II Cor. x, 20, 21); et alibi: Quæ participatio justitiæ cum iniquitate? Quæ societas luci ad tenebras? Quæ conventio Christi ad Belial? Quæ pars fidei cum infidei? Qui consensus templo Dei cum idolis (II Cor. vi, 14, 15)? Loquitur autem sub metaphorâ mariti pudicissimi, qui adulteræ dicit uxori: Unus lectulus me et adulterum tecum capere non potest, et pallium breve maritum et mœchum cooperire non prævalet. O igitur Jerusalem, ad quam

A et in Ezechiel sub persona uxoris loquitur fortis (Ezech. xvi, 21), et quam in Osee principum vocat et adulteram (Osee. iii), si vis meis plexibus copulari, abjice idola: si servieris, me habere non poteris. Hoc juxta Hebraicum. ^b quod in LXX legitur: Discite audire qui timentis: non possumus pugnare, ipsi autem infirmus ut congregemur, quem sensum habeat, et modo superioribus copuletur, penitus ignoret forte ad principes populi loquatur sermo dicitur et hortetur eos, ut spem habeant in Deo, et morte atque inferno, et discant audire vaticinationum phetarum: illique respondeant se pro infirmitate adversus contrarias potestates pugnare posse, nec inter Dei populum congregari.

B (Vers. 21, 22.) Sicut enim in monte divinus stabit Dominus, sicut in valle Gabaon irascetur, et fiat opus suum, alienum opus ejus, ut operetur suum, peregrinum est opus ab eo. Et nunc nolite **383** delectari: ne forte constringantur vincula Consummationem enim et abbreviationem audivimus a Domino Deo exercituum super universam terram. Sicut mons impiorum consumget Dominus, et valle Gabaon, cum furore faciet opera sua, amaris opus et furor ejus quasi alienis abutebitur: et amaritudo ejus. Et vos nolite lætari, ne confortet vincula vestra, quia consummatas et abbreviavit a Domino Deo Sabaoth, quas facturus est omnem terram. Lapidem pretiosum in fundamentum positorium se Dominus repromisit, ut

C teret grando mendacium et impiorum spem; et quoque cum morte et pactum cum inferno tempestas valida deleat. Quem quia suscipere illusores principes noluerunt, sicut quondam contra Allop regnante David, in monte divisionum, qui ille appellabatur [Al. appellatur] PHARASIM (II Cor. x, 20, 21); unde et nomen accepit. Et sicut in valle Gabaon, super principe, quando fiducia habitantis in se Dei lacerata est: Stet sol in Gabaon, et luna contra vallem. [Al. Elon] (Josue x, 12): et stetit sol spatio diei; multique de alienigenis perierunt: sic impiis et illusores irascetur Dominus, ut faciat suum. ^c Non est enim opus Domini perdere quod dedit; sed facere opus alienum, quod ad crudelitatem

D magis quam ad clementiam pertinet. Rursum ipsum aliis verbis repetit, ut operetur opus suum. Non est opus ejus punire peccantes, sed punire, et alienum ab eo, ut puniat qui Salvatorum. Quoniam igitur de patientia sua resurrexerit Dominus, et nequaquam parciturus: sicut nunc percutit in monte Pharasim, et in valle Gabaon, nunc vos, o viri illusores, ut nequaquam rideat prophetis meis, et non putetis ventura quæ nunc ne si permanseritis in illudendo, constringantur vincula peccatorum vestrorum (Finitur enim

^a Vat., tunc animadvertetis prophetas, etc.

^b Idem pro quo in LXX. Et mox, quod quem sensum, etc.

^c Legit Victorius sub interrogandi nota, tunc nequaquam, qua distinctione et additione vocis cum et contrarium sensum restitui debere con-

torum suorum unusquisque constringitur (Prov. v, 22), sive captivitatis vobis tempus adveniat. Siquidem quod Dominus tempore differebat vincula, captivitatem atque supplicia, sive ultimum iudicii diem, jam rebus expleturus est, et consummaturus, et abbreviaturus. Itaque ego propheta quæ a **384** Domino Deo omnipotente futura cognovi super universam terram, hæc vobis nuntio, ut imminuentem iram pœnitentia præveniat. Juxta LXX ipse Dominus quasi mons impiorum dicitur surrecturus et futurus in valle Gabaon, ut faciat opera sua, quæ omnia unum opus est amaritudinis; quod nequaquam videatur esse blasphemum. Non enim dicit futurum Dominum montem impiorum, sed quasi montem, qui impiis et sustinentibus videatur esse gravissimus. Quomodo si filius negligens et alter ægrotus, patrem et medicum putent esse crudeles, si eos verberibus atque cauterio disciplinæ restituant sanitati. Consurget enim Dominus et erit in valle Gabaon, propter eos qui cum ob peccata in humili consistant loco, propter tumorem animi eriguntur in superbiam. *Gabaon* enim, *collis* interpretatur: ut faciat opera sua quæ sunt opera amaritudinis; quando cogitur mutare clementiam, et pro dulci, amarus efficitur. Igitur vos qui hæc estis aliquando passuri, nunc nolite lætari illa lætitia qua gaudebat et dives in convivio purpuratus, et Lazarus pauperem negligens (*Luc. xvi*): ne forte fiant vestra vincula fortiora. Quæ enim facturus est Dominus, et rebus suam sententiam completurus, hæc ego et audi, et vobis omnia nuntiavi. Quodque intulit: *Supra omnem terram*, juxta historiam, Judææ terminos intellige; juxta anagogen, totius mundi.

(Vers. 23 seqq.) *Auribus percipite et audite vocem meam: attendite et audite eloquium meum. Numquid tota die arabit arans ut serat, proscindet et sarriet humum suam? Nonne cum adæquaverit faciem ejus, seret gith, et cyminum sparget, et ponet triticum per ordinem, et hordeum, et milium, et viciam in finibus suis? Et erudiet illum in iudicio; Deus suus docebit illum. Non enim in serris triturbabitur gith, nec rota plaustrum super cyminum circuibit; sed virga excutietur gith, et cyminum baculo: panis autem comminuetur. Verum non in perpetuum triturbans triturbabit illum, neque vexabit eum rota plaustrum, neque ungulis suis comminuet eum. Et hoc a Deo exercituum exivit, ut mirabile faceret consilium, et magnificaret justitiam. LXX: Auribus percipite et audite vocem meam: attendite et audite sermones meos. Numquid **385** tota die arabit qui arat, aut sementem præparabit antequam præparet terram? Numquid cum adæquaverit faciem ejus, tunc seminabit gith et cyminum, et rursum seminabit triticum, et hordeum, et milium, et far in finibus suis, et erudieris iudicio Dei,*

*et lætaberis? Non enim cum duritia mundatur gith, neque rota plaustrum circuit super cyminum; sed virga excutitur gith, et cyminum cum pane comeditur. Neque enim in sempiternum ego irascar vobis: nec vox amaritudinis meæ conculcabit vos, et hæc a Domino sunt egressa portenta. Inite consilium, exultate vanam consolationem. Ad eosdem nunc etiam loquitur, quibus supra dixerat: Audite verbum Dei, viri illudores, qui dominamini super populum meum qui est in Jerusalem: et præcipit eis, ut vocem ejus audiant, et eloquium illius diligenter attendant. Numquid, ait, agricola semper arabit, ut sementem jaciatur? Nonne prius proscindet humum, et vomere sulcos revolvit, jacentesque glebas rastro franget et sarculo: ut cum adæquaverit superficiem terræ, et dura prius arva mollierit, tunc spargat gith, sive cyminum; seratque triticum, et hordeum, et milium, et far in finibus suis, juxta varietatem terræ et temporum: neque enim simul omnia seminantur. Pro farre quod Græci ζέα vocant, quidam viciam intelligunt. Ipsumque agricolam, id est, satorem erudit Deus naturaliter iudicio suo, et docet illum ut sciat quam cui sementi culturam adhibeat. Denique cum metendi tempus advenerit, gith et cyminum, quæ infirmiora sunt semina, non rotis plaustrorum teruntur, quæ in serrarum similitudinem ferreæ circumaguntur et trahuntur super demessas segetes; sed virga excutuntur et baculo, quæ vulgo flagella dicuntur. Panis autem, id est, triticum de quo efficitur panis, rotis ferreis teritur, et omnis ejus stipula comminuitur in paleas. Verumtamen non semper vexatur et teritur, nec omni tempore rotarum ungulis comminuitur; pro quibus in Hebraico dicitur *equis earum*: ut quia ungulas rotarum dixerat, metaphoram servaret in reliquis. Quidam volunt ex eo quod ungulas et equos nominavit, ostendi equarum greges, qui ad terenda frumenta **386** areis immitti soleant: sed non poterat Scriptura dicere, quod Judæa provincia non habebat. Hoc autem, id est, ut gith et cyminum virga excutiantur et baculo: frumentum hordeumque, et far, fortasse et milium, rotis ferreis conterantur, non in perpetuum Dei iudicium est, qui in omnibus ostendit mirabile consilium suum, et justitiæ magnitudinem monstrat in cunctis. Hæc παραφραστικῶς diximus, ut facilius sensum pro quo ista dicuntur, possimus intelligere. Deus varie genus dispensat humanum, nunc punit, nunc miseretur: nunc corripit, nunc defendit; id est, nunc arat, nunc serit, nunc maturas fruges metit, et demessas in areis terit, orbemque suum gubernat ut voluerit. Gith et cyminum, id est, omnes gentes quæ non receperunt ejus notitiam, nec Legis habuere præcepta, virga emendat et baculo: frumentum autem, id est, populum Ju-*

^a Vatic. cum Vulg. Interprete ipsaque Hieronymiana versione, a Domino Deo: minime vero ad Hebræum archetypum.

^b Amovimus hinc negandi particulam, non, quam mss. ignorant, neque habet Græcus textus οὐχ ὅταν

ὁμαλίστην, etc. Mox quoque erat in finibus suis pro suis, quod mss. præferunt, assentiente Græco ἐν τοῖς ὁρίοις σου; tametsi refragari subsequens expositio videatur.

^c Vide quæ annotamus in Ezechielis cap. iv.

dæorum magnis torquetur suppliciis. Cui enim plus creditur, plus exigetur ab eo. Et servus, qui scit voluntatem Domini sui, et non fecerit eam, vapulabit multis (Luc. xii, 47); et in alio loco scriptum est: Potentes potenter tormenta patientur (Sup. vi, 7). Verumtamen non eos torquetur in perpetuum. Aliud enim est esse impium, aliud peccatorem. Quod nos de gentibus et Judæis interpretati sumus, alii exponunt super populo et Sacerdotibus, quod vulgus indoctum in die iudicii quasi gith et cyminum corripitur virga et baculo; sacerdotes autem qui habuerunt clavem scientiæ, magnis suppliciis torquentur: et hoc Domini fiat iudicio, qui ostendit in cunctis mirabile consilium suum et iustitiæ veritatem, ut qui plus acceperunt, plus exigatur ab eis. Pro eo quod nos interpretati sumus: in virga excutietur gith, et cyminum in baculo, nescio quid volentes LXX translulerunt: cyminum autem cum pane comeditur. Denique et veteres Græciæ interpretes Hebraicum disserentes, de hoc sermone tacuerunt, quia forsitan quid dicerent non habebant. Illud autem in quo nos iuxta Hebraicum posuimus: Verum non in perpetuum trituras trituras illum, neque vexabit illum rota plaustris, nec ungulis suis comminuet eum, LXX non iuxta **337** verbum, sed iuxta sensum interpretati sunt: Neque enim ego in sempiternum irascor vobis, nec vox amaritudinis meæ conculcabit vos: ostendentes futura peccatoribus, post tormenta, refrigeria, et hæc quasi portenta atque mirabilia egredia esse a Domino. Unde præcipitur peccatoribus qui postea puniendi sunt, ut inquant consilium, et exaltent consolationem suam, nequaquam vanam, ut a LXX additum est, sed absolute consolationem. Numquam enim Deus præciperet, ut exaltarent vanam consolationem suam, quæ eis non erat profutura.

(Cap. XIX. — Vers. 1, seqq.) Væ Ariel, Ariel civitas, quam expugnavit David. Additus est annus ad annum, solemnitates evolutæ sunt. Circumvallabo Ariel, et erit tristis et mœrens; et erit mihi quasi Ariel. Et circumdabo quasi sphaeram in circuitu tuo, et jaciā contra te aggerem, et munimenta ponam in obsidionem tuam. Humiliaberis, de terra loqueris, et de humo audietur eloquium tuum, et erit quasi pythonis de terra vox tua, et de humo eloquium tuum mussitabit. Et erit sicut pulvis tenuis multitudo ventilantium te, et sicut favilla pertransiens multitudo eorum qui contra te prævaluerunt. Eritque repente confestim: a Domino exercituum visitabitur in tonitruo et commotione terræ, et voce magna turbinis et tempestatis, et flammæ ignis devorantis. Et erit sicut somnium visionis nocturnæ multitudinis omnium gentium, quæ dimicaverunt contra Ariel, et omnes qui militaverunt, et obsederunt, et prævaluerunt adversus eum. Sicut somniat esuriens et comedit, cum fuerit expectatus [Vulg. expectatus], vacua est anima ejus; et sicut somniat sitiens et bibit, postquam evigilaverit [Vulg. fuerit expectatus],

^a Vatic., Ca-riath: minus fortassis male; nam et ei Kurta recte dicitur Syris; a Kareth tamen dicitur, non a Kariath. Legendum igitur cum ms. Drusiano,

lassus adhuc sitit, et anima ejus vacua est: sic erit multitudo omnium gentium quæ dimicaverunt contra montem Sion. LXX: Væ Ariel, Ariel civitas quam expugnavit David. Congregate genimina, annum super annum comedite, comeditis enim cum Moub: coangustabo enim Ariel, et erit fortitudo illius et divitiis mihi, et circumdabo sicut David super te: et mittam vallum in circuitu tuo, et ponam per gyrum tui turres, et humiliabuntur in terram sermones tui: et in terram occident verba tua. Et erit sicut loquentium de terra vox tua, et usque ad patimentum vox tua infirmabitur. Et erunt sicut pulvis **388** de rota divitiarum impiorum: et sicut favilla quæ rapitur, multitudo eorum qui te oppresserunt: eritque in puncto repente a Domino sabaoth. Visitatio enim erit cum tonitruo, et commotione et voce magna, tempestas valida, et flamma ignis devorans. Et erunt quomodo videntis somnium nocte, divitiarum omnium gentium quæ militaverunt contra Ariel: et omnes qui pugnaverunt contra Jerusalem, et universi qui congregati sunt super eam, et afflixerunt eam. Eruntque sicut qui in somnis esuriunt et comedunt: cumque surrexerint, vanum est somnium eorum, et sicut qui per somnium sitiit et bibit, cum surrexerit, adhuc sitiit, et anima ejus frustra speravit: sic erunt divitiarum omnium gentium quæ militaverunt contra montem Sion. Pro eo quod nos interpretati sumus, Væ, in Hebræo scriptum est וַיִּי (vayy), quod apud eos interdum vocativo casu dicitur, ut non plangat Ariel, sed vocet: licet in præsentis loco pro planctu accipiendum sit. Ariel quoque interpretatur leo Dei; et pro civitate quam Aquila interpretatus est, ἀλιγίων, hoc est, oppidum, sive viculum; in Hebræo leguntur CARIATH (קריית), quod proprie villam significat, et lingua Syra dicitur ^a Cartha, unde et villa silvarum appellatur CARIATH JARIM (קריית ירימ). Denique et in superioribus (Ad cap. i, 24) ubi legimus: Quomodo facta est meretrix civitas fidelis Sion? pro civitate, Caria h scribitur, id est, villa: quam nos ut translationem Aquilæ exprimamus ad verbum, civitatulam posuimus dicere. Igitur Ariel, id est, leo Dei, quondam fortissima vocatur Jerusalem: sive ut alii arbitrantur, templum et altare Dei quod erat in Jerusalem. Quodque sequitur: Quam expugnavit David, pro quo interpretatus est Symmachus, castrum David, et Theodotio, circumvallatio David, in Hebræo legitur HANA (חנה), quod eruditissimus Hebræorum, habitaculum ^b significare voluit. Si igitur legerimus: quam expugnavit David, ad illud tempus referamus, quando cepit David arcem Sion, repugnantibus caecis et claudis, et primus Joab domatuum excelsa conscendit (I Paral. xi). Si autem iuxta Symmachum et Theodotionem, hoc sentiendum, quod David eam instauraverit atque monerit, additus est annus ad annum, sive subtractus, ut **389** interpretatus est Aquila; et solemnitates evolutæ sunt. Subverso enim templo, et Judaica reliqua lingua Syra dicitur Caritha קריתא, ut Tabitha, Talitha, et alia ejus generis.

^b Idem Vatic., habitaculum significari exposuit.

gione sublata, omnis eorum festivitas perit. Dicitque se Dominus circumvallare Ariel Babylonio exercitu, et fore eam tristem atque moerentem, quando ab eis diruta fuerit. Rursumque sub Jesu filio Josedec sacerdote magno, et Zorobabel filio Salathiel, Esdraque et Neemias, quando prophetaverunt Aggeus et Zacharias, fore eam quasi Ariel, quod habeat antiqui templi similitudinem, sed magnificentiam ornamentumque non habeat. Secundo quoque Dominus comminatur, quod circumdet Arielem sphaera, et jaciatur contra eam aggerem, et munimenta ponat in obsidione ejus, et compleatur illud quod ipse plangens Jerusalem loquitur in Evangelio: Si scires ea quae ad pacem sunt tibi, quoniam venient dies super te, et circumdabunt te inimici tui vallo, et obsidebunt te, et in terram humiliaberis (Luc. x, 42 et seq.). Et Jerusalem erit conculcata a nationibus usque ad consummationem temporis gentium. Aliis enim verbis eadem propheta nunc dicit, quod humiliata de terra loquatur, et de humo audiat eloquium ejus; et sit quasi pythonis de terra vox illius, et de humo instar passerum missit, ut per haec verba significet magorum ^a *νεπομνηστειαν*, per quam animas evocare dicuntur, et tennes umbrarum, immo daemonum, audire voces. Denique pro pythone, Aquila *magum* interpretatus est, qui Hebraice dicitur ^b *cheb* (כֶּבֶד), pro quo LXX de terra loquentes, transulerunt. Quibus verbis indicatur ruinam templi usque ad consummationem permausuram mundi, quod collapsum in cineres, nequaquam ultra suscitetur. Tantus autem, o Ariel, te Romanae potentiae vallabit exercitus, et innumerabili pulveri comparetur ut favillae per aerem volitanti. Unde non imbecillitatem eorum pulveri comparat et favillae, qui contra eos militaverunt; sed multitudinem quae arenis innumerabilibus exaequatur. Et hoc erit repente confestim, ut in media pace, subita sub Nerone bella consurgant, et Dominus exercituum visitet Jerusalem **390** in tonitru, et in commotione terrae, et in turbine tempestatis, et in flamma ignis devorantis, per quod templum significat comburendum. Romani autem qui, superatis Judaeis et subversa Jerusalem sub Tito et Vespasiano, de vasis quondam Dei manubias obtulerunt [At. abstulere] Capitolio; suaeque virtutis et potentiae numinum, non irae Dei putaverunt esse quod fecerant, quasi in somnio et in nocturna visione omnes divitias possidebant. Et quomodo qui esurit dormiens in somnis se vesci putat, et qui sitit, arentibus siti faucibus flumina bibit, cumque evigilaverit ardentior sitis sit, quae cassa potione delusa est: sic multitudo universarum gentium, quae Romanae subdite potestati dimitteverunt contra montem Sion, habebunt quasi in umbra, et nube, et somnio noctis

A divitias, quas maturo interitu derelinquent. In eo loco ubi nos posuimus, omnes qui militaverunt et obsederunt et praevaluerunt adversus eam, LXX transulerunt, et omnes qui militaverunt contra Jerusalem, quod in Hebraico non habetur. In principio quoque hujus capituli ubi nos diximus: Additus est annus ad annum, sive subtractus, illi interpretati sunt: congregate fructus, vel genimina, annum super annum: manducate, comedetis enim cum Moab. Et est sensus, antequam annus Domini acceptabilis praedicationis ejus adveniat, immo duo anni, de quibus in Cantico Habacuc juxta Hebraicum legimus: In medio duorum temporum cognosceris (Habac. in), seminate vobis in lacrymis, ut metatis in gaudio (Ps. cxv). Scriptum est in Evangelio secundum B Joannem, per tria Pascha Dominum venisse in Jerusalem, quae duos annos efficiunt (Joan. ii, 15). Quod autem sequitur: Comedetis enim cum Moab, in Hebraico non habetur. De quo possumus dicere, quod nisi fructus sibi poenitentiae congregaverint, incipiant cum his comedere qui non ingrediuntur Ecclesiam Domini usque in aeternum. Caetera in quibus videntur discrepare, manifesta sunt: et ex his quae exposuimus, facilis eorum interpretatio est. Scio me legisse Ariel interpretari, lux mea Dei, quod longe **391** aliter est. Hic enim prima syllaba per ALEPH et RES (רֶס) scribitur: lux autem quae Hebraice dicitur OR, inter ALEPH et RES mediam habet litteram VAV, quae in praesenti nomine non habetur. Omniaque quae nunc dicuntur contra Ariel, referunt ad haereticos, qui doctrinam suam Dei aestimant lucem, et expugnandi sunt a vero David: omnesque solemnitates eorum auferendae, et gaudium praesens futura tristitia commutandum: quibus praecipiat Deus ut agant poenitentiam, ne incipiant comedere cum Moabitibus, et similes esse gentilium. Ipse enim expugnabit Ariel, et omnem virtutem eorum atque divitias suo circumdabit exercitu. Turribusque, hoc est, magistris Ecclesiae humiliabit in terra sermones eorum, ut nequaquam ponant in caelum os suum, sed scribantur in terra, loquanturque de terra, et fiant quasi pulvis excussus rota: omnesque divitiae impiorum puncto et momento temporis comparentur, quando visitaverit eos in sua maiestate, descendens in turbine et tempestate et igne supplicii; et intellexerint omnes divitias suas, pompamque sermonum et argumentorum strophas, frustra comedentis et bibentis somnio comparari: qui militaverunt contra Jerusalem, *visionem pacis*: sive adversus Ariel, *leonem fortissimum*, et ad extremum contra montem Sion, super quem Ecclesiae civitas sita latere non potest.

(Vers. 9 seqq.) *Obstupescite et admiramini: flu-*

^a Antea erat *νεπομνηστειαν*.

^b Sic etiam siri et vetus sinus codex Sangermanensis apud Montfalcon. habent. Intelligendus itaque venit Hieronymus non eo sensu, ut tota vox *Cheb*, quae in Hebraico habetur, *Magum* significet; littera enim *Q*, quae praepositur, est loco particulae

ut, sicut; sed ita ut integram Hebraei textus vocem exprimat, quam Aquila *Magum* interpretatus est. Porro etiam nomen *רֶס* in hodiernis Bibliis cum holem pleno legitur, quod in exemplari suo non videtur Hieronymus invenisse.

etuate et vacillate, inebriamini, et non a vino, move-
mini, et non ebrietate. Quoniam miscuit vobis Dominus
spiritum soporis: claudet oculos vestros, prophetas et
principes vestros qui vident visiones, operiet. Et erit
vobis visio omnium sicut verba libri signati, quem cum
dederint scienti litteras, dicent: lege istum, et respon-
debit, non possum: signatus enim est. Et dabitur liber
nescienti litteras, diceturque ei, lege: et respondebit,
nescio litteras. Pro soporis spiritu, LXX, compunctio-
nem: Theodotio, mentis excessum: Aquila, *καταπόρευ*,
id est, gravem somnum interpretatus est; qui He-
braice dicitur *thardema* (תרדמה), quem in Adam
missum a Deo Scriptura commemorat (Genes. 3),
quando de costa lateris ejus mulier effecta est. Et
392 Jonas hoc eodem somno stertebat in navi
(Jon. 1). Omnis autem prophetia post subversionem
Jerusalem et templi, id est, Ariel contra scribas et
pharisaeos est, qui habentes clavem scientiae, nec
ipsi introeunt, nec volentes alios introire permit-
tunt. Et praecipitur eis, ut stupore atque miraculo,
immo juxta Septuaginta dissolutione totius corporis
et mentis excessu inebriantur, atque moveantur et
fluctuant: vacillantes non vino nec sicera, sed spi-
ritu soporis, sive compunctionis Domini, ut intelli-
gentes malum suum, agant aliquando poenitentiam,
dicantque cum propheta: *Versatus sum in infirmitate,*
dum configitur mihi spina (Ps. xxxi, 4). Scitote
ergo, o scribae et pharisaei, qui estis principes Ju-
daeorum, quod reddat vobis Dominus vicissitudinem
vestram. Vos enim audientes Dominum Salvatorem,
intelligere nolistis, et clausistis oculos vestros, ne
eum videretis, et aures aggravastis, ne audiretis.
Ideo et ille claudet oculos vestros, qui sunt pro-
phetae, per quos scientiam Dei videbatis. Sive vestros
oculos claudet et prophetarum, qui sunt principes
vestri. Lex enim et prophetae usque ad Joannem
Baptistam (Luc. xvi): ut vobis non videntibus, illi
videant, de quibus inferior sermo (Ad vers. 18) testa-
tur: *Et audient in die illo surdi verba libri* ^a, et oculi
caecorum videbunt et exultabunt. In judicium enim ve-
nit Dominus, ut videntes Judae non videant; et qui
caeci erant, populos scilicet nationum, videant et
Dominum contemplantur (Joan. ix). Unde significan-
ter non dixit, quod visio omnium prophetarum
signata sit cuicunque legentibus; sed vobis, inquit, erit
signata quibus nunc loquor, quibus haec futura prae-
nuntio: sive oculos principum vestrorum, qui se
juxta Septuaginta abscondita et arcana videre jacta-
bant, claudet in perpetuum. Eritque, ait, vobis
omnis Scriptura sancta clausa atque signata, ut vos
qui ^b Legis litteras, et prophetarum vaticinia nosse
vos existimatis, et diebus ac noctibus volumina
Scripturarum indefesso ore meditamini, non intelli-
gatis quod legitis, sicut in Apocalypsi Joannis scri-
bitur: *Quis est dignus aperire librum, et solvere sig-*

naacula ejus (Apoc. v, 2)? Cumque **393** nullus fuis-
set inventus qui aperiret signacula, flesse se dicit;
et Dei ^c tandem ad se meruisse sermonem: *Noli*
 flere: ecce vicit leo de tribu Juda radix David, ut
aperiat librum; et solvat signacula ejus. Leo autem
de tribu Juda, Dominus Jesus Christus est, qui solvit
signacula libri, non proprie unius, ut multi putant,
psalmorum David, sed omnium Scripturarum, quae
uno scripturae sunt Spiritu sancto; et propterea
unus liber appellantur. De quo Ezechiel mystico
sermone testatur (Ezech. ii), quod scriptus fuerit
intus et foris; in sen-u et in littera. De quo et Sal-
vator loquitur in psalmis: *In capitulo libri scriptum*
est de me (Ps. xxxix, 9); non Jeremiae, non Isaiae,
sed in omni Scriptura sancta, quae unus liber appel-
latur. Magistris igitur Judaeorum usque in praesen-
tem diem nequeuntibus legere et aperire signacula,
et mysteria pandere Scripturarum, si dederis eum
librum indocto populo, qui a suis praceptoribus
devoratur, fatebuntur nescire se litteras, et ideo
legere non posse. Atque e duobus malis multo le-
vius est legis imperitiam confiteri, quam jactare pru-
dentiam; et non posse scire quod dicitur.

(Vers. 13, 14). *Et dixit Dominus: Pro eo quod ap-*
propinquat populus iste ore suo, et labiis suis glorifi-
cet me; cor autem ejus longe est a me, et timuerunt
me mandato hominum, et doctrinis. Ideo ecce ego ad-
dam ut admirationem faciam populo hunc miraculo
grandi et stupendo: peribit enim sapientia a sapienti-
bus ejus, et intellectus prudentium illius abscondetur.
C LXX: Et ait Dominus: Appropinquat mihi populus
iste ore suo, et labiis suis honorat me; cor autem ejus
longe est a me: frustra colunt me, docentes hominum
praecepta atque doctrinas. Propterea ecce adificiam ut
transeram populum istum: transferam enim illos, et
perdam sapientiam sapientium, et intellectum prudent-
ium abscondam. Hoc testimonio abusus est Dominus
contra Pharisaeos in Evangelio Matthaei, dicens:
Quare et vos praeteritis mandatum Dei propter tradi-
ones vestras (Matth. xxv, 5). Et iterum: *Hypocri-*
tae, bene prophetavit de vobis Isaias, dicens: Populus
iste labiis me honorat, cor autem ejus longe est a me.
Frustra autem colunt me docentes doctrinas et praecep-
ta hominum (Ibid., 6-9). In quo notare debemus
illud quod plerumque **394** admonuimus, Evange-
listas et Apostolos, non verbum interpretatos esse
de verbo; nec LXX Interpretum auctoritatem se-
cutos, quorum editio illo jam tempore legebatur;
sed quasi Hebraeos et instructos in Lege, absque
damno sensuum suis usos esse sermonibus. Appro-
pinquat autem populus Judaeorum ore et labiis suis
Deo; quia unius Dei cultum habere se gloriatur et
respuere idola; sed cor ejus longe est ab eo, quia
non recipit Dominum Jesum Christum. Qui enim
non recipit Filium, non recipit Patrem. Simulque

^a Addunt haecena editi, *signati*, quam vocem
neque nostri mss. neque ipse habet Scripturae textus:
huc opinor ex occasione subnexae expositionis a
studioso quopiam ex Apocalypsi translata.

^b Perperam in vulgatis erat, *qui legitis litteras*,
pro *Legis*, quemadmodum ex mss. emendamus, co-
gente ipsa orationis serie rectoque sensu.

^c Vatic., et Dei tantum ad se, etc.

us quomodo aliquis appropinquet Deo, vel
 lat ab eo. Qui et per Jeremiam loquitur :
 appropinquans ego, et non de longe dicit Domi-
 r. xxiii, 23, secundum LXX). Appropinqua-
 stem Deo mente, non corpore; sicut et de
 legimus : Appropinquavit Moyses solus ad
 ceteri autem non appropinquabant (Exod.
). Orabat enim Deum in spiritu et veritate, et
 bat ad eum sensu et spiritu. Illi autem de
 scribitur quod tollantur ab utero, et erudian-
 vero usque ad senectutem; et in Lege Dei die
 e [At media nocte] meditentur, non appro-
 nt Deo, quia traditiones Phariseorum Scriba-
 e suscipiunt, quæ eos longe faciunt a Deo, et
 epulera dealbata, quæ foris videntur esse
 a, intus autem plena sunt ossibus mortuorum;
 egerunt Barabham, et Dominum respuerunt
 . xxiii, 27) : Propterea additurum se esse
 natur, juxta LXX, ut nequaquam in Assyrios
 glorios eos transferat, sed in toto orbe dis-
 . Juxta Hebraicum, admirationem magnam po-
 dæorum stupendumque miraculum factorum
 dicit; ut perdat eorum sapientiam qui non
 runt Dei virtutem. Deique sapientiam, et in-
 am prudentium abscondat et celet : ne sci-
 um reperiant qui in littera continentur. De hoc
 postolus Paulus scribens ad Corinthios posuit
 onium : Perdam sapientiam sapientium, et in-
 am prudentium reprobabo (I Cor. i, 19) : aliis
 eundem sensum edisserens : non quod Deus
 nicus sapientia; cujus pater est, et per quem
 est in hominibus sapientia; sed cum addita-
 posuit, ut in Hebraico est, sapientium populi et
 prudentium illius, id est, populi Judæorum.
 era grande miraculum Deus fecit in populo
 dventum Domini Salvatoris, ut uno atque co-
 tempore arderet Jerusalem, templumque cor-
 , et omnis magistrorum scientia tolleretur;
 o illo quod supra dictum est : (Ad cap. iii, 1
 : Ecce Dominator Dominus sabaoth auferet ab
 tem et a Juda validum et validam : omnem forti-
 in panis, et omne robur aquæ; gigantem et ho-
 bellatorem, et judicem, et prophetam, et con-
 em et senem, et quinquagenarium, et admirabi-
 niliarium, et sapientem architectum, et pruden-
 ditorem, et cætera, quæ propheticus sermo
 cuit. *

rs. 15, 16.) Væ qui profundi estis corde, ut a
 o abscondatis consilium, quorum sunt in tene-
 pera, et dicunt : Quis videt nos, et quis novit nos?
 ra est hæc vestra cogitatio, quasi si lutum con-
 utum cogitet, et dicat opus factori suo : non fe-
 ce; et figmentum dicit fictori suo : non intelli-
 XX : Væ qui profundum consilium faciunt, et
 in tenebris opera eorum, et dicunt : Quis videt
 quis sciet nos, et quæ nos facimus? nonne ut lu-

additur in Vaticano : Notandum quid dicatur de
 i religionem in quæstum vertunt. Væ, etc.
 confer. S. Augustinum lib. ii de Genes. contra

atum figuli reputabimini? Numquid dicit factura factori
 suo, non sapienter me fecisti, aut figmentum fictori suc-
 non tu me fecisti? Adversum eosdem de quibus su-
 pra dixerat, perdam sapientiam sapientium, et intel-
 ligentiam prudentium reprobabo, sive ut propheta
 scribit, abscondam : nunc etiam Dei sermo dirigi-
 tur, qui sapientes sunt in semetipsis, et in conspectu
 suo prudentes. De quibus rectissime illud intelligi
 potest : Defecerunt scrutantes scrutinio (Psal. lxxv);
 cum scriptum sit de Dei sapientia : Si enim quis
 perfectus fuerit in filiis hominum absque tua sapientia,
 in nihil reputabitur (Sap. iii). Qui idcirco arbitrantur
 Deum sua nescire consilia, quia in tenebris sunt ope-
 ra eorum, et dicunt : Quis videt nos? et quis novi-
 nos? Hæc autem dicunt et sapientes hujus sæculi,
 B et harreticorum magistri, et Judæorum Pharisei,
 quod nullus eos intelligat; non recordantes ejus
 quod ad Deum dicitur : Tenebræ non obscurabuntur a
 te : et nox sicut dies illuminabitur (Psal. cxxxviii, 12).
 Et : Sicut tenebræ ejus, ita et lux ejus (Genes. iii).
 Hoc errore decepti Adam et Eva, audientes soni-
 tum pedum deambulantis in paradiso 396 Dei, abs-
 conderunt se sub arbore, ^b in qua erat scientia boni
 et mali; ac Cain quoque dicens : Si ejicis me hodie a
 facie tua, abscondar (Gen. iv, 14), simili stultitia
 Deum arbitratus est ignorare. Et per Amos de im-
 piis et peccatoribus dicitur : Si absconderint se ab
 oculis meis in profundo maris : ibimandubo draconi, e-
 mordebit eos (Amos. ix, 3). Unde quamvis aliquis sa-
 piens sit et ferventioris ingenii, si non habuerit Dei
 sapientiam atque doctrinam, dicamus de eo : Nisi
 Dominus ædificaverit domum, in vanum laboraverunt
 qui ædificant eam. Nisi Dominus custodierit civitatem,
 in vanum vigilabit qui custodit eam (Ps. xii, 1 et 2).
 Cui nos faciamus simile : ^c Nisi Dominus adjuverit
 scientiam, in vanum laborat qui se putat esse sapien-
 tem. Nisi Dominus omni custodia servaverit cor
 nostrum, in vanum vigilat qui putat illud sua dili-
 gentia posse servari. Perversa est, inquit, hæc vestra
 cogitatio, ut factorem putetis nescire quod fecit,
 et Creatorem ignorare creaturam suam, quasi si lutum
 et opus dicat figulo et factori suo, non me fecisti, vel
 non me bene fecisti, nec intelligis facturam tuam.
 Hoc testimonio aliis verbis Apostolus utitur ad Roma-
 nos ubi de Dei profunda scientia disputat, et hominum
 vult calumniam confutare : O homo, tu quis es qui
 respondeas Deo? Numquid dicit figmentum fictori suo,
 quare me fecisti sic? An non habet potestatem figulus
 de eodem luto aliud vas facere in honorem, aliud in
 contumeliam (Rom. ix, 20, 21). In quibus cunctis illa
 semper observanda est regula : Evangelistas et
 Apostolos absque damno sensuum interpretatos in
 Græcum ex Hebræo, ut sibi visum fuerit.

(Vers. 17 seqq.) Nonne adhuc in modico et in brevi con-
 vertetur Libanus in Charnel : et Charnel in saltum re-
 putabitur? Et audient in die illa surdi verba libri; et

Manichæos.

^c Vatic. Quia nisi Dominus, etc.]

de tenebris et caligine oculi cæcorum videbunt. Et ad-
dent mites in Domino lætitiā: et pauperes homines
in Sancto Israel exsultabunt: quoniam defecit qui præ-
valabat. Consummatus est illusor: et succisi sunt
omnes, qui vigilabant super iniquitatem. Qui peccare
faciebant homines in verbo, et arguentem in porta sup-
plantabant; et declinaverunt frustra a iusto. Respon-
deant Iudæi et amici simplicis tantum historiæ,
qui fructus non querunt in arbore, sed folia
397 tantum umbramque verborum, quæ cito
arecit et deperit, quomodo in adventu Domini
Salvatoris (quæ a temporibus Isaie usque ad dis-
pensationem carnis assumptæ, pro comparatione
æternitatis breve et modicum temporis spatium est)
Libanus mons Phœnicis versus sit atque translatus
in montem Carmelum? qui Hebraice CHERMEL (כרמל)
dicitur; et in confinio Palestinæ atque Phœnicis Pto-
lemæi imminens: licet et alius in Scripturis sanc-
tis mons Carmelus appelletur, in quo fuit Nabal
Carmelius (I Reg. xxv), homo stultus et iniquus,
qui uxorem habuit Abigail, quæ mortuo viro, nupsit
David; illo enim vivente, virum David accipere non
poterat; ne vocaretur adultera si foret alteri viro
sociata; et quomodo Chermel in saltum, et infruc-
tuosa ligna reputetur? Quod cum dicere non potue-
runt, audiant Libanum, qui interpretatur dealbatio,
referri ad populum gentium, qui lotus in Domino et
purgatis sordibus pristinis, totus mundus ascendens,
sub [Al. super] Ecclesiæ persona innuitur Salva-
tori, et de eo in Cantico Canticorum dicitur: Quæ est
ista quæ ascendit dealbata, innitens super fratruelem
suum (Cant. viii. 5): et istum populum transferri in
Chermel, hoc est, in circumcisionis scientiam, ut spi-
ritualis et veræ circumcisionis mysteria recognoscant:
et in loco sit quondam populi Iudæorum: illos autem
qui Christum suscipere noluerunt reputari in saltum,
et in arbores steriles, quæ non possunt cum
lignis fructiferis laudare Dominum. Cùm autem Li-
banus in Chermel, et Chermel in saltum fuerit com-
mutatus, tunc qui prius surdi erant, et verba libri
prophetici audire non poterant (de quo supra dixi-
mus, quod omnis Scriptura sancta unus liber appel-
letur, dicente Ecclesiaste (Ecl. xii, 11): Sermones
sapientium tamquam stimuli et quasi clavi in altum con-
fixi, qui a conciliis dati sunt a pastore uno) audient,
et loquentur, quibus Salvator dicet: Ephphetha
[Al. Effetha], quod interpretatur, adaperire (Marc. vii).
Quodque nos vertimus, de tenebris et caligine oculi
cæcorum videbunt, quorum facilis interpretatio est;
Aquila et Theodotio et Symmachus transtulerunt:
Tenebras et caliginem oculi cæcorum videbunt: ut os-
tenderent gentium populo, qui prius cæcus erat,
Christi sacramenta pandenda, juxta illud quod dicitur:
Tenebrosa aqua in nubibus aeris (Ps. xvii, 12). Et
in eodem psalmo de Deo scriptum est **398** Posuit te-
nebras latibulum suum (Ibid. xii). Et in Proverbiis legi-
mus: Hæc audiens sapiens sapientior erit: et prudens gu-

bernationem possidebit: et intelliget parabolam et tene-
brosam sermonem, dicta sapientium et ænigmata (Prov.
i, 5, 6). Denique et Moyses ut intelligeret et videret
Deum (Exod. xx), in nubem ingressus est et in cali-
ginem, de qua in Psalmo dicitur: Caligo sub pedibus
ejus (Ps. xvii, 10). Cum autem prius cæci vel mys-
tica quæque conspexerint, vel de cæritate et tene-
bris oculos levaverint ad videndum, ut sedentibus in
tenebris et umbra mortis oriatur lumen verum:
tunc mites de quibus scriptum est: Beati mites, quo-
niam ipsi possidebunt terram (Matt. v, 4): sive pau-
peres, quorum princeps in psalmis ait: Hic pauper
clamavit, et Dominus exaudivit illum (Ps. xxxiii, 7);
et, qui iudicabit pauperes populi, et salvos faciet filios
pauperum (Ps. xiii, 9), de quo dicitur ad Iudæos:
B Consilium pauperis spreveritis, addent in Domino læ-
titiā, ut qui gloriatur, in Domino gloriatur (II Cor.
x); et pauperes homines sive desperati ab homini-
bus atque contempti, qui legis prius notitiam non
habebant, in Sancto Israel exsultabunt, qui ait: Sancti
estote, quoniam ego sanctus sum (Lev. xi, 44). Omnis-
que est exsultatio: quoniam defecit qui prævalabat,
Consummatus est illusor, sive arrogans, et superbus,
qui dixerat: Fortitudine faciam et sapientia, aufe-
ram fines gentium et fortitudinem earum vastabo;
qui omnibus illudebat, in tantum ut sanctus quoque
diceret: Lumbi mei repleti sunt illusionibus (Ps.
xxxvii, 8). Et succisi sunt, sive deleti omnes qui
vigilabant super iniquitatem, quorum propter malas
vigilias non dormitat interius: qui peccare facie-
bant universum hominum genus in verbo blasphemie,
ut negarent Verbum Dei, et in cælo ponerent
os suum. Significat autem demones, qui nequam
ipsi, omnes faciebant homines in sermone peccare,
variis dogmatibus blasphemantes, et arguentem in
porta atque iudicio, quantum in se erat, supplantabant,
et a iustitia declinare faciebant, qui erat in
portis filia Sion, exaltatus de portis mortis; et cor-
ripiebat eos qui oderant in portis arguentem. Quæ
nos super diabolo et angelis ejus intelleximus, Na-
zaræi contra Scribas et Phariseos dicta arbitrantur,
quod delecerint δεισιπῶται, qui prius illudebant po-
pulo traditionibus pessimis; et ad decipiendos sim-
plices die noctuque vigilabant, qui peccare faciebant
399 homines in Verbo Dei, ut Christum Dei Fi-
lium negarent.

(Vers. 22 seqq.) Propter hoc hæc dicit Dominus ad
domum Jacob, qui redemit Abraham: Non modo confun-
detur Jacob: nec modo vultus ejus erubescet: sed cum
viderit filios suos, opera manuum mearum, in medio
sui sanctificantes nomen meum: et sanctificabunt sanc-
tum Jacob, et Deum Israel prædicabunt; et scient er-
rantes spiritu intellectum, et mussitatores di. cent Le-
gem. LXX: Propterea hæc dicit Dominus super do-
mum Jacob, quam separavit ex Abraham: Non modo
confundetur Jacob: neque nunc sociem mutabit; sed
cum a viderit filios suos opera mea: propter me sancti-

* Cum Græco ipso textu ἰδοὺ τὰ τέκνα αὐτῶν reponit Victorius viderint filii sui.

et nomen meum, et sanctificabunt sanctum Jacob: **A** Ascendatis in Ægyptum; et me non interrogastis, ut in Israel timebunt: et scient qui errant spiritu, etiam: et mussitatores discent obedientiam, et sequitur: et linguæ balbutientes discent loquemur. **E** obeli prænotandum est. Cum audierint, surdi verba libri, et oculi cæcorum viderint: aque conversus fuerit in Charmel, et Charputatus in saltum, ita ut mites et pauperes in Domino, et superbus illusorque deficiat: confundetur Jacob qui modo interim non confunditur: significat autem Isaiæ tempora. Et vultus illesceat, ut rubor atque confusio occasio sit sarcæpne cum viderit filios suos, id est, Apostolicos viros, qui fuerunt de genere Judæorum: medio nationum Domini perpetrare virtutes, ut nomen gentibus prædicare, et dicere: **P**ater, qui es in cælis, sanctificetur nomen tuum (vi, 9). Illi enim sanctificabunt Sanctum qui est de Jacob, et Deum Israel docebunt in gentibus: idolis derelictis, dicant: quam falsa possident patres nostri idola, et non est in illis qui et tunc scient qui nunc errant spiritu, intelligent Dei, et qui quondam in solitudine murmurant contra Dominum, discent Legem, ejus prius non habebant. Si enim recepissent Moysen, sent et Dominum Jesum Christum, quia Moyse loquebatur. Quod in principio capituli juxta cum transulimus: *Hæc dicit Dominus ad Jacob, qui rediit quondam Abraham, et edu-* **C** *Chaldæis, et in terram repromissionis induxit* (xi), perspicue patet. Illud autem quod Septuaginta-tulerunt: *Hæc dicit Dominus super Jacob quam separavit ex Abraham, sic intel-* **400** *est, quod Scribas et Phariseos, qui Dominum emabant, separaverit ab Abraham, qui vidit omni, et lætatus est (Joan. viii). Si enim fuisset Abraham, fecissent opera Abraham* (xi), qui habuerint similitudinem fidei Abraham est, populum gentium, qui non ex operibus, fide Abraham filius appellatus est.

XXX. — Vers. 1 seqq.) *Væ filii desertores, omnia: ut faceretis consilium, et non ex me: reminisci telam, et non per Spiritum meum: ut sitis peccatum super peccatum. Qui ambulatis, ut datis in Ægyptum: et os meum non interrogantes auxilium in fortitudine Pharaonis, et ex fiduciam in umbra Ægypti. Et erit vobis for-* **LXX:** *Pharaonis in confusionem, et fiducia umbræ in ignominiam. Erunt enim in Tanis principes (nuntii tui neque Hanes [Al. ad Anes] pervenerunt confusi sunt super populo qui eis prodesse terit: non fuerunt in auxilium et in aliquam uti-* **LXX:** *sed in confusionem et in opprobrium. LXX: li prævaricatores, dicit Dominus. Fecistis con-* **LXX:** *et non per me; et pactum, non per spiritum: ut adderetis peccata peccatis: qui itis ut de-*

berba et filiabus regis in Vatic. non sunt.

accipiatis auxilium a Pharaone, et protegimini ab Ægyptiis. Erit vobis protectio Pharaonis in confusionem; et his, qui confidunt in Ægypto, opprobrium. Sunt enim in Tanis principes, nuntii pessimi. Frustra laborabunt ad populum, qui eis non proderit ad auxiliandum: neque in utilitatem, sed in confusionem et opprobrium. Post prophetiam contra Ariel, et cætera quæ usque ad hunc locum præteritus sermo disseruit: nunc alterius vaticinationis exordium est, quæ post centum quinquaginta annos, qui fuerunt inter Isaiam et Jeremiam probatur esse completa. Prædicat enim illam historiam, quam in Jeremiæ volumine legimus (Jerem. xli), quando subversa Jerusalem et omnibus in Babylone opibus principibusque translatis, præpositus est regii generis his qui in Judæa remanserant, Godolias filius Ahicam, quo per dolum cum Chaldæis sociis intersecto, omnes principes bellatorum, et Johannan **401** filius Chareæ, et Jechonias filius Osia; et reliquum vulgus a parvo usque ad magnum, accesserunt ad Jeremiam Prophetam, et dixerunt ei: *Ca-* **D** *datoratio nostra in conspectu tuo, et ora pro nobis ad Dominum Deum tuum pro universis reliquiis istis. Quia relictus sumus pauci de pluribus, sicut oculi tui nos intuentur; et annuntiet nobis Dominus Deus tuus viam per quam pergamus, et verbum quod faciamus (Jerem. xlii, 2, 3). Cumque Jeremias post decem dies ex sermone Domini respondisset: Hæc dicit Dominus Deus Israel: Si quiescentes manseritis in terra hac, ædificabo vos et non destruam, plantabo et non evellam, quoniam placatus sum super malo quod feci vobis. Nolite timere a facie regis Babylonis, quem vos pavidi formidatis (Ibid., x, 11). Et post modicum: Si autem dixeritis, non habitabimus in terra ista; et posueritis faciem vestram, ut ingrediamini Ægyptum, et intraveritis ut ibi habitetis; gladius quem vos formidatis, ibi comprehendet vos: et fames pro qua estis solliciti, adhærebit vobis in Ægypto, et ibi moriemini (Ibid., xlii, 13, 15, 16). Responderunt viri superbi, dicentes ad Jeremiam: Mendacium tu loqueris: non misit te Dominus Deus noster, dicens: Ne ingrediamini in Ægyptum, ut habitetis illic; sed Baruch filius Nerie incitat te adversum nos, ut tradat nos in manibus Chaldæorum, ut interficiat nos et transduci faciat in Babylonem (Jerem. xlii, 2, 3). Denique omnes principes populi reliquiis congregatis cum mulieribus et parvulis et filiabus regis, non audientes vocem Domini, ingressi sunt Ægyptum, assumptis secum Jeremia et Baruch, et venerunt in Taphnas, ita ut Jeremias in signum captivitatis futuræ prophetaret contra inobedientem populum ea quæ in libro illius continentur. Quod igitur postea futurum erat, ante annos multos prædicitur, et desertores et prævaricatores filii appellantur qui deserto consilio Dei, quod acceperant per Jeremiam, suam secuti sunt voluntatem, et orditi telam, non per spiritum Dei,*

qui eis Jeremie ore resonabat. Orditam autem telam *ματαιοπονηῖς* posuit, ut pravam consilium demonstraret, et hoc fecerunt, ut peccata pristina augerent peccata contentionis et superbiæ. Qui a descenditis, inquit, in Ægyptum, et os meum non interrogastis. Non quod non interrogaverint, sed quod consilium Prophetæ **402** audire noluerint, sperantes auxilium in fortitudine Pharaonis, et habentes fiduciam in protectione, sive umbra Ægypti. Pro fortitudine Pharaonis, quæ in hoc loco his ponitur, in Hebraico scriptum habet מאז (מֶלֶךְ). Hoc annotavimus, ut quod in Danielis extrema legimus (Dan. 11) visione Deum MAOZIM (מַלְאִכִּים), non ut Porphyrius somniat, Deum viculi Modim [Al. Moden], sed robustum Deum et fortem intelligamus. Pharaon autem apud Ægyptios nomen est regie potestatis; et unusquisque speciali appellatur vocabulo, ut Pharaon Nechao, et Pharaon Vafres [Al. Vafre]: quomodo si nos Cæsares et Augustos propriis regum vocabulis præponamus. Et erit, inquit, vobis fortitudo Pharaonis in confusione, et fiducia umbræ Ægypti in ignominiam. Scribit idem Jeremias, quod in Taphnis urbe Ægypti infoderit lapides in porta domus Pharaon, et dixerit viris Judæis: *Hæc dicit Dominus exercituum Deus Israel: Ecce ego mittam et assumam Nabuchodonosor regem Babylonis æreum meum, et ponam thronum ejus super lapides istos quos abscondi, et statuet solium suum super eos. Veniensque percutiet terram Ægypti, quos in mortem, in mortem: et quos in captivitatem, in captivitatem: et quos in gladio, in gladio: et succendet ignem in delubris deorum Ægypti, et comburet ea, et captivos ducet illos. Et amicietur terra Ægypti, sicut amicitur pastor pallio suo et egredietur inde in pace* (Jerem. XLIII, 10-12). Superatis enim Ægyptiis, capti sunt et Judæi, qui ad Ægyptios fugerant. Quodque sequitur: *Erunt enim in Tanis principes tui, et nuntii tui usque ad Hanes pervenerunt*, cum irrisione et *ἐπαταξῶς* legendum, quod spreto Dei consilio, principes suos ad Tanis urbem Ægypti miserint, in qua demus Pharaonis regia fuit, et sub Moyse signa atque portenta plurima perpetrata sunt, dicente Psalmographo: *Qui fecit mirabilia in terra Ægypti, in campo Taneos* (Ps. LXXVII, 45). Et idem Isaias contra Ægyptum loquitur: *Ubi sunt nunc sapientes tui? annuntient tibi, et dicant, quid cogitaverit Dominus sabaoth contra Ægyptum. Defecerunt principes Taneos* (Isa. XIX, 12, 13), quos eo tempore defecisse commemorat, quando Dominus ingressus est Ægyptum super nubem levem. Hanes autem urbem Ægypti in alio loco non legimus, sed ex eo quod ait: *Nuntii tui usque ad Hanes* **403** *pervenerunt*, intelligimus ultimam juxta Æthiopas et Blemmyas [Al. Blembas] esse Ægypti civitatem, pro quo LXX interpretati sunt: *Nuntii pessimi frustra laborabunt, qui confisi sunt super populo Ægypti, qui eis pro-*

desse non potuit, et fuerunt in opprobrium sempiternum. Quidam hunc locum contra decem tribus in Samaria scriptum putant, quod ab Ægyptiis auxilia postulantes, capti sint ab Assyriis. Juxta tropologiam: Omnes qui Dei religione contempta, revertuntur ad vomitum suum, et perditio nomine filiorum, impudentissimi cames appellantur, inveniunt consilium, non per Dominum, et feriunt fœdus, non per spiritum Domini, adduntque peccata peccatis: ut superati blandientibus vitiis, etiam dogmatum recipiant pravitatem, et descendant in Ægypti tenebras, quærentes auxilium Pharaonis, qui regnat in Ægypto, cujus protectio ducit in ignominiam, et in opprobrium sempiternum. Sunt enim in Tanis, in mandato videlicet humili atque defecto principes ejus, pessimi nuntii, qui frustra laborant super populo qui eis prodesse non poterit. Sicut enim sanctos magistros juvat discipulorum salus, sic perditio seductorum perdit patriarchas eorum qui ad Ægypti auxilium confugerunt.

Onus jumentorum Austri ^b Pro quo Hebraice dicitur MASSA BEEMOTH [Al. BEHEMOTH] NEGEV (מַסַּא בְּעִמּוֹת נֶגֶב), quod LXX translulerunt, *Visio quadrupedum in deserto*. Superior expositio, quam latissime historia replicatione teximus, hujus loci est interpretatio, quod juxta consuetudinem prophetalem, *onus*, id est, *pondus* et *sarcina* cruciatuum atque poenarum, non solum super Babylonem et Philistinum, et Moab, et Damascum, et Ægyptum, et desertum mare, Idumæam quoque et Arabiam, et vallem Sina, et ad extremum Tyrum; sed super jumenta quoque Austri pervenerit, quæ LXX translulerunt, *quadrupedes in deserto*. Significat autem tribum Juda, quæ in australi parte sita, eremo confinis est; et eos qui Jeremie vaticinium respicientes, capta Jerosolyma, noluerunt habitare in Judæa; sed per desertum ad Ægyptios confugerunt. Et recte appellantur jumenta Austri, sive quadrupedes in deserto, **404** quia respuerunt notitiam Dei, et contempto ejus imperio, ad Ægypti simulacra fugerunt, spem habentes in Pharaone, cui qui innixus fuerit, quasi si incumbat arundini, quæ fracta marum vulneret innitentis. De istiusmodi jumentis et filii Chore loquebantur in psalmo: *Homo cum in honore esset, non intellexit, comparatus est jumentis insipientibus, et similis factus est illis* (Ps. XLVIII, 15). Quodque sequitur: *Hæc via eorum scandalum ipsis*, recte super presenti capitulo intelligi potest, quod via deserti illis fuerit in ruinam. Legissemus me novi, jumenta Austri et quadrupedes in deserto, qui Judææ terminos relinquentes, ad Ægypti tenebras confugerunt, referri ad spiritualia nequitia in ecclesiis; et retrores tenebrarum istarum, qui universas divitias et pristinas opes Ægypti desiderio perdiderunt. Hoc ille dixerit. Nos juxta tropologiam, ut quæ necdum pro-

^a Vatic., *Qui descendistis, inquit, in Ægyptum, et non meum interrogastis consilium. Non quod, e te*

^b Obtrudunt hic in antecessum Vulgati libri: LXX, *Visio quadrupedum in deserto: quam versionem*

paucis post suo loco ponit S. Doctor, hæcque superfluo recitari nostris, concinniorque series orationis monent.

posuimus, di-seramus, dicimus omnes qui Creatore deserto, sive erroribus se dederunt, esse quadrupedes in deserto istius sæculi, a quo frustra sperent auxilium, cum verum Dei auxilium dereliquerint.

(Vers. 6, 7.) *In terra tribulationis et angustia leæna et leo: ex eis vipera et regulus volans: portantes super humeros jumentorum dicitias suas; et super gibbum camelorum thesauros suos ad populum qui eis prodesse non poterit: Ægyptus frustra et vane auxiliabitur.*

LXX: *In tribulatione et angustia leo et catulus leonis: inde aspides et gemina aspidum volantium: qui ferebant super asinos et camelos dicitias suas ad gentem, quæ eis non proderit: Ægypti inania et vacua proderunt vobis.* Pro leone, in Hebraico scriptum habet LEIS (לֵאִי) [M. LEHUS], et pro regulo volante, quem LXX gemina aspidum volantium transtulerunt, in Hebraico ^a *ἐμπροστίς* dicitur et volans quem nos appellare possumus comburentem, et Hebraice vocatur SARAPH (שָׂרָפִי). Rursum in eo loco ubi nos interpretati sumus, portantes super humeros jumentorum, pro jumentis omnes similiter transtulerunt πόλους, id est pullos asinorum. Terra autem tribulationis et angustiae, latissimam eremi significat vastitatem, per quam reliquæ Jerusalem cum Johanne filio Caræ et filiabus regis Sedechiæ, sublati omnibus quæ habere poterant, ad Ægyptum 405 transfugerunt. Leænam quoque et catulum leonis, Jerusalem et populum ejus μεταφορικῶς intellige, dicente Balaam in Numeris: *Ecce populus ut leæna consurgit, et quasi leo erigetur: Non accubabit, donec devoret prædā, et occisorum sanguinem bibat* (Num. xxi. 1, 24). In Ezechiele quoque scriptum est: *Assume planctum super principem Israel, et dices: Quare mater tua leæna inter leones cubavit, in medio leuenculorum enutrit catulos suos* (Ezech. xix. 1, 2)? Ac ne putaremus vere Scripturam sanctam de leæna et leone dicere, contra naturam rerum loquitur, quod de leæna et leone nati sit vipera et regulus volans, sive gemina aspidum volantia: quod videlicet de malis parentibus peiores generati sint liberi, de quibus et Evangelium loquebatur: *Generatio viperarum, quis ostendit vobis fugere ab ira ventura* (Matth. iii. 7)? Et ad terram dicitur Israel: *Tu es terra in qua non pluit, nec imber venit super te in die iræ, cujus princeps in medio ejus, quasi leones rugientes, rapientes prædā, animas devorantes per potentiam* (Supra, v). Ista gemina viperarum, sive aspidum volantium, id est, principes populi et omnis impiorum turba, ierunt ad populum, qui eis prodesse non potuit, di-

A cente Jeremia (Jerem. lvi), quod traderet Dominus Pharaonem Vastre regem Ægypti in manum inimicorum ejus, et in manus quærentium animam illius, et consumerentur omnes viri Juda, qui erant in terra Ægypti, gladio et fame usque ad internecionem, in tantum ut tradant Hebræi, prius quam Nabuchodonosor Ægyptum caperet, Jeremiam et Baruch imminentem captivitatem morte vitasse. Leænam et catulum leonis quidam celestem Jerusalem ^b et deceptum ex ea populum exposuit, regulumque volantem, et viperas, et gemina aspidum, illum de quo supra legimus (Supra. xiv et xvii), colubrum tortuosum, et de quo Salvator in Evangelio loquebatur: *Videbam Satanam, quasi fulgur de cælo cadentem* (Luc. x. 19): qui draco appellatus in Apocalypsi (Apoc. xii), tertio partem stellarum secum detraxit in terram, quæ perversitate sententiæ priores divitias perdiderunt, deserentes eas in Ægyptum hujus sæculi.

Ideo clamavi super hoc: superbia tantum est: quiesce. Pro quo nescio quid volentes Septuaginta Interpretes transtulerunt: *Annuntia ista, quoniam vana est* 406 *consolatio vestra hæc.* Porro Symmachus interpretatus est, ^c *ταραχαὶ εἰσὶν κατοικεῖν*, id est, tumultus sunt ut habitent. Verbum Hebraicum REEB (רֵעֵב), [M. REHEB] Aquila, *ὄρμημα*, id est, impetum et superbiam: Symmachus, *turbationem*; LXX, *vanitatem*: Theodotio, *latitudinem* interpretati sunt; quod tribus litteris scribitur RES et RE et BETH, et ipsum est quod in Psalnis legitur: *Memor ero Raab et Babylonia scientium me* (Ps. xxvi. 3). Et est sensus: Quoniam in Ægyptiis vanum auxilium est, præcepi ei, id est, Jerusalem, sive clamavi, quod Ægyptii regni tantum haberent vocabulum, et absque viribus superbiam: et Israel in terra sua sedere vel habitare deberet, nec frustra ab infirmis auxilium petere.

(Vers. 8.) *Nunc ingressus scribe eis super buxum.* in libro diligenter exara illud: et erit in die novissimo in testimonium usque in æternum. Aiunt Hebræi, quoniam in Prophetis unus sit spiritus, et omnia apud Dominum juncta sint tempora, Jeremiæ præcipi, et Dei esse mandatum, ut ingressus Ægyptum scribat eis super buxum, quod lignum est imputribile; sive, ut Symmachus transtulit *ἐπὶ πτυχί* ^d, id est, super latissimam tabulam. Eis autem, haud dubium quin Judæis: et in libro diligenter edisserat, ita ut nulla difficultas sit lectionis, ut quando vaticinium fuerit rebus expletum, tunc intelligant verum Prophetarum

^a In Hebraico *ἐμπροστίς* dicitur, etc. Obtrudit hoc loco editio Erasmusiana more suo Hebraicum verbum *רֵעֵב* meophet, pro Græco *ἐμπροστίς*, quod reperiunt omnes mss. codices. Maimonius vero qui profiteatur se secutus exemplaria antiquissima manu exarata, pejorem adhibet emendati nem, ac contra fidem manuseriptorum omnium codicum audet immutare quod perfectissimum est. Conferat qui voluerit locum multis modis in textu atque notis depravatam, et verum me dicere comprobabit.

MARTIAN.

— Quod nempe Hebraice dicitur *רֵעֵב* Græco *ἐμπροστίς* respondet, sonatque *incedentem*. Hunc locum qui optime habet, Victorius conjecturis suis indulgens, male depravat.

^b Et deceptum ex ea, etc. Erasmus legit, *receptum ex ea populum*; sed retinenda vox *deceptum* non *receptum*; quia Hieronymus Angelos intelligit deceptos, qui perversitate sententiæ priores divitias perdiderunt, ut infra legitur.

MARTIAN.

^c In Vatic. minori numero scribitur *ταραχά*.

^d Vatic., *ἐπὶ πτυχῆς*.

esse sermonem. Manifesta transcurrimus, ut in obscurioribus immoremur.

(Vers. 9 seqq.) *Populus enim ad iracundiam provocans est: et filii mendaces, filii nolentes audire legem Dei. Qui dicunt videntibus, nolite videre: et aspicientibus, nolite aspicere nobis ea quæ recta sunt: loquimini nobis placentia; videte nobis errores. Auferite a me viam: declinate a me semitam: cesset a facie nostra Sanctus Israel.* Perspicuum est, quod ad iracundiam provocaverint Dominum, Jeremiæ verba audire nolentes (*Jerem. XLIII*). Qui dixerunt ei: Noli nobis videre quod nolumus: noli nobis interdicere viam Ægypti nec quæ recta sunt prædices; sed loquere quod nobis placet, ut pergamus in Ægyptum, quod cumulet peccata peccatis. Quid nobis ingeris quod non libenter audimus? quid monstras viam per quam ingredi nolumus? Quid frequenter ingeminas auribus nostris: *Hæc dicit 407 Dominus Sanctus Israel?* Cesset a nobis ista prædicatio. Secundum tropologiam, omnes hæretici mendaces filii appellantur. Ex nobis enim exierunt, sed non fuerunt ex nobis (*I. Joan. II*); qui non audiunt interioris hominis auribus Legem Dei, et Ecclesiarum loquuntur magistris: Nolite nobis videre quæ recta sunt, nec gehennæ flammæ comminamini; sed promittite nobis regna cælorum, ut post luxuriam et delicias, pandatur nobis paradisus. Quid mihi ostendis viam Domini; per quam non libenter ingredior? Quid replicas nomen Sancti Israel, sive verbum Israelis, quod mei pectoris arcana non penetrat? Quod quidem et ad populum Ecclesiæ dicitur negligentem, si averteretur austeritatem magistrorum, et adulatoribus favat.

(Vers. 12-14.) *Propterea hæc dicit Dominus Sanctus Israel: Pro eo quod reprobavisti verbum hoc, et speravisti in calumnia et tumultu: et innixi estis super eo: propterea erit vobis iniquitas hæc sicut interruptio cadens, et requisita in muro excelso: quoniam subito dum non speratur veniet contritio ejus. Et comminuetur sicut conteritur lagena figuli contritione pervalida: et non invenietur de fragmentis ejus testa in qua portetur igniculus de incendio: aut ^a hauriatur parum aquæ de fovea.* Quia, inquit, supra dixistis: Cesset a facie nostra Sanctus Israel, sive ut *LXX* transtulerunt, auferite a nobis verbum Israel; idcirco hæc dicit Dominus Sanctus Israel, et nolentibus vobis se ingerit, ut quem neglexistis commonentem, sentiatis punientem. Habuistis fiduciam in Ægyptiorum calumnia atque mendacio, et innixi estis super tumultu eorum, sive contradictione et superbia, ut Symmachus et Theodotius interpretati sunt, propterea vertetur vobis hæc iniquitas sive peccatum, ut sitis quasi murus cadens subito civitatis firmissimæ et captæ, cujus repentina advenerit ruina, ita enim *LXX* transtulerunt. Et est sensus juxta Hebraicum: Quomodo interruptio muri altissimi qui longam traxit ruinam, difficile instaurari potest, et pristinum decorem

recipere: sic vobis veniet repentina contritio. Et ut alia utar similitudine: Sicut vas figuli, si confringatur contritione pervalida, ita comminuitur in frusta, ut vix parvula testa *408* remanet de fragmentis, in qua portetur igniculus, aut paululum aquæ de lacuna hauriatur et fovea; sic vos cum ieritis in Ægyptum, persequente vos illuc Nabuchodonosor, usque ad internecionem peribitis. Hæretici quoque et omne dogma contrarium veritati confidunt in calumnia atque mendacio, et mutant juxta *LXX* contra Creatorem suum. Propterea impietatis eorum civitas destruetur, quam ædificavit Cain, cui veniet repentina perditio, cum capta fuerit ab ecclesiasticis viris, et ita destructa et comminuta, ut nihil in ea remaneat quod possit ignem emortuum reaccendere, et saltem cænosam, et parvulam aquam populis præbere sitientibus.

(Vers. 15 seqq.) *Quia hæc dicit Dominus Deus Sanctus Israel: Si revertamini et quiescatis, salvi eritis: in silentio et in spe erit fortitudo vestra; et nolueritis, et dixistis: Nequaquam; sed ad equos fugiemus: ideo fugietis et super veloces ascendemus: ideo veloces erunt qui persequentur vos. Mille homines a facie terroris unius: et a facie terroris quinque fugietis. LXX: Hæc dicit Dominus Deus Sanctus Israel: Cum reversus ^b ingemueris, tunc salvus eris, et scies ubi fueris: quia confidebas super vanis, vana facta est fortitudo vestra; et nolueritis audire: sed dixistis, super equos fugiemus: propterea fugietis; et super levibus ascensoribus erimus: ideo leves erunt qui persequentur* C *[Al. persequentur] vos. Mille ad vocem unius fugient: et ad vocem quinque fugient multi. Sanctus, aut, cujus supra nomen tacuimus, ipse est Dominus Deus, qui vobis et per me et per Jeremiam loquitur (Jerem. XII): Si agitis poenitentiam, et vel vitia relinquatis, vel errorem pravi consilii: et maneatis in Judæa, non Babyloniorum ^a impetum, sed mea præcepta metuentes, salvi eritis. Quiescite et sperate in Domino, et fidei in promissis meis robur arripite, qui contemnentes præcepta vitalia, desperatione dixistis, nequaquam ita erit ut loqueris; sed ad equos confugiemus Ægyptios, et concito ad eos atque veloci pergemus gradu. Quia igitur ista dixistis, fugietis quidem et pernici cursu intrabitis Ægyptum; sed velociores erunt Babylonii, qui vos usque ad Ægyptum persequentur, tantumque terror adeo formido obtinebit Ægyptum, ut uni Chaldaeo mille Ægyptii *409* resistere nequeant, et quinque hostibus, fugientium plurima multitudo, juxta illud quod in Deuteronomio legimus: Dabit te Dominus ut corruas in conspectu inimicorum tuorum. Via una egredieris ad eos, et per septem vias fugies a facie eorum, et eris in dispersione in cunctis regnis terræ (Deut. XXVIII, 25, 32). Juxta anagogen et *LXX* editionem, omnes ad poenitentiam peccatores, et præcipue hæreticos cohortatur sermo divinus, quod cum reversi a vitiis in-*

^a Item, hauriatur aqua de fovea.

^b Vatic. reversus fueris, et ingemueris.

^c Iterum idem, Babyloniorum imperium, sed, etc.

gemneriat, et egerint poenitentiam, salvi fiant; et tunc intelligant ubi prius fuerint, et quod frustra in vanis speraverint. Cumque eos ad poenitentiam cohortetur, illi e contrario confidunt in falsis magistris, et in incerto sæculi: Deique verba audire nolentes, equos Ægyptios desiderant, et eorum velocitate letantur, quos multiplicari Dominus prohibuit (Deut. xvii). Idecirco ecclesiastici viri eos velociter persequuntur, et unius bellatoris vocem, sive quinque pugnantium (quod ad mentem et ad quinque sensus referre debemus) mille homines et incondita turba fugientium sustinere non poterunt.

(Vers. 17.) *Donec relinquamini quasi malus navis in vertice montis, et quasi signum super collem.* Scribit et Jeremias quod interfectis gladio et fame his qui in Ægyptum confugerant, pauci remanserint qui reversi sunt in Judæam (Jerem. xli). Et quomodo si fracta navi et compage illius dissoluta, sola arbor quæ malus dicitur, remaneat, et ponatur pro signo in summitate montis, sive in excelso colle: sic pro signo atque vesigio, vix unus et alter resideant, ad Dei potentiam demonstrandam. Et tunc, inquit, scient omnes reliquæ Juda, qui nunc ingrediuntur terram Ægypti, ut habitent ibi, cum reversi fuerint in terram Judæam, cujus sermo compleatur, meus, et illorum.

(Vers. 18.) *Propterea expectat Dominus, ut miseretur vestri, et ideo exaltabitur parcens vobis, quia Deus iudicii Dominus: beati omnes qui expectant eum.* Grandis elementia Dei, ut expectet nostram poenitentiam, et donec nos a vitis convertamur, ille potentem contrahat manum, ne ferire cogatur. Ideo autem miseretur et parcit, ut exaltetur illius misericordia, et bonitas Creatoris nota cunctis fiat. Vel certe juxta illud quod in Evangelio loquitur (Joan. xii, 32): *Cum exaltatus fuero, omnia traham ad me*, 410 idcirco exaltatur in cruce, ut parca omnibus. Ipse est enim Deus iudicii; et beati sunt omnes qui expectant Dominum expectantem conversionem suam. Quorum sit autem, et quæ ista conversio, sequentia verba monstrabunt.

(Vers. 19.) *Populus enim Sion habitabit in Jerusalem.* Judæi hæc ad Cyri tempora referunt, quando de Babilone in Judæam reversus est populus sub Zorobabel et Jesu Pontifice. Nos autem, ut sæpe jam diximus, omnes repromissiones quæ excedunt medietatem illius temporis, ad Christi referamus adventum, in quo captivus quondam populus passionem Domini liberatus, habitavit in Sion et Jerusalem, in specula videlicet, et visione pacis, hoc est, in Ecclesia. Porro quod in LXX verbum additur sanctitatis, qui dixerunt: *populus enim sanctus in Sion habitat* [Al. *habitabit*], sic interpretari possumus, ut dicamus nullum habitare in Sion, nisi eum qui sanctus sit, et audiat dicentem Dominum: *Sancti estote, quoniam et ego sanctus sum* (Lev. xi, 44).

(Vers. 20.) *Plorans nequaquam plorabis, miserans*

A miserebitur tui: ad vocem clamoris tui, statim ut audierit, respondebit tibi. Cum reversus fueris in Sion, et habitaveris in Jerusalem, nequaquam plorabis, ut ante ploraveras, sed fletus tuus vertetur in gaudium: *Beati enim fientes, quia ipsi ridebunt* (Luc. vi, 21). Et postquam clamaveris, et dixeris ad Dominum. *Clamavi in toto corde meo, exaudi me, Domine* (Ps. cxviii, 145). Et iterum: *Clamavi, miserere mei, et custodiam mandata tua* (Psalm. lxxxiv). Et alibi: *Expectavi in matutino et clamavi* (Ps. cxviii, 147), et tam clara fuerit vox tua, ut cælos penetret: statim tibi Dominus respondebit, et similis eris Moysi, de quo scriptum est: *Loquebatur Moyses, et Dominus respondebat ei* (Exod. xix, 20).

(Vers. 21.) *Et dabit vobis Dominus panem arcum, et aquam brevem.* Si ad Zorobabel hæc referimus tempora, facilis interpretatio est; quod non fuerit sub eo perfecta lætitia, dicente David: *Cum contereret Dominus captivitatem Sion, facti sumus sicut consolati*: ut non consolationem plenam atque perfectam, sed similitudinem consolationis acciperent. Sin autem ad Salvatoris adventum, panis arcus et aqua brevis, juxta Apostolum Paulum, et hunc eundem Isaiam prophetam, evangelicus sermo prædicatur, qui pro faciniosis Legis observationibus 411 atque mandatis, in uno verbo recapitulavit omnia: *Diliges proximum tuum, sicut teipsum.* Consummatum enim et abbreviatum sermonem fecit Dominus super terram (Galat. v).

(Vers. 22.) *Et non faciet avolare a te ultra doctorem tuum, et erunt oculi tui videntes præceptorem tuum, et aures tuæ audient verbum post tergum monentis: Hæc via, ambulate in ea, neque ad dexteram, neque ad sinistram.* LXX: *Et nequaquam ultra appropinquabunt tibi qui decipiant te, quia oculi tui videbunt eos qui te seduxerunt, et aures tuæ audient verba post te decipientium, qui dixerunt: Hæc via, ambulemus in ea, sive ad dexteram, sive ad sinistram.* Multum in hoc loco LXX editio Hebræicamque discordant. Primum ergo de Vulgata editione tractabimus, et postea sequemur ordinem veritatis. Cum intellexerint atque perspexerint cordis oculi veritatem, et eos qui se prius deceperant, tota mentis ratione cognoverint, et auribus eruditæ post tergum decipientium verba perspexerint, semper enim cæcam corporis partem decipere festinant, juxta illud quod in psalmo legimus: *Ut sagittent in obscuro rectos corde* (Ps. x, 2), qui tantam sibi assumunt auctoritatem, ut seu dextera doceant, seu sinistra, id est, sive bona, sive mala, nolint discipulos ratione discutere, sed se præcessores sequi. Tunc hi qui prius decipiebant, nequaquam ultra ad eos valebunt accedere postquam se senserint intellectos. Porro juxta Hebræicum et facilis et vera explanatio est. Cum enim Dominus credentibus dederit panem arcum, et aquam brevem, nequaquam ultra faciet avolare ab eis illum qui docet hominem scientiam; sed sem-

* *Vocatur a te neque in Hebræo, neque in Hieronymiana ex eo textu versione habentur.*

Per videntur oculi ejus præceptorem suum, et aures illius verbum post tergum monentis exaudient, atque dicentis: Hæc via recta est, ambulate in ea, neque ad dextram, neque ad sinistram, secundum illud quod alibi legitur: *Nec ad dextram, nec ad sinistram declinabimus, via regia gradiemur* (Num. xx, 17). In utraque enim parte quidquid supra modum est, in vitio est. Et de dextris partibus dicitur: *Ne sis justus multum* (Eccl. vii, 17). De sinistris autem quod in hædorum, et in percutientium parte ponantur, nulla dubitatio est.

(Vers. 23.) *Et contaminabis laminas sculptilium argenti tui, 412 et vestimentum conflatis auri tui, et disperges ea sicut immunditiam menstruatae: egredere, dices ei. LXX: Et contaminabis idola deargentata, et deaurata: comminues ea et disperges sicut aquam menstruatae, et sicut stercus abjicies ea. Cum intellexeris* B *veritatem, et decipientes ad te non accesserint, sed oculi tui viderint præceptorem tuum, et aures tuæ semper audierint: Hæc via, ambulate in ea, neque ad dextram, neque ad sinistram; tunc omnes errores et idola, ac similitudines veritatis, quæ artifex lingua composuerat in splendore eloquentiæ, quod interpretatur argentum, et in ratione sapientiæ, quod aurum sonat, comminues atque disperges, et ita judicabis immunda, ut menstruatae mulieris sordidissimo sanguini compares, quod verbis aliis aquam menstruatae Septuaginta transiulerunt.*

(Vers. 24.) *Et dabitur pluvia semini tuo ubicumque seminaveris in terra, et panis frugum terræ^a erit uberissimus et pinguis. LXX: Tunc erit pluvia semini terræ tuæ, et panis frugum terræ tuæ erit abundans et pinguis.* Scriptum est in Regum volumine (III Reg. xvii), quod postquam interfecti sunt ab Elia pseudopropheta, data sit pluvia terræ Israel: et quod panis Elisæi et postea Salvatoris uberrimus fuerit atque pinguis, et tantam libuerit plenitudinem, ut multa hominum millia ex eo saturata sint (IV Reg. iv; Joan. vi). Ita et in præsentī loco, non prius dabitur pluvia semini spirituali, et panis terræ uberissimus atque pinguis, nisi idola deargentata et deaurata fuerint comminuta, et reputata in sterquilinum. Nisi enim vitia recesserint, virtutes non subeunt.

(Vers. 25.) *Pascetur in possessione tua in die illa agnus spatiosus. Et tauri tui et pulli asinorum qui operantur terram, commixtum migma comedent sicut in area* [Al. in area ut] *ventilatum est. LXX: Et pascentur jumenta tua in die illa locum pinguem et spatiosum. Tauri vestri et boves vestri qui operantur terram, comedent paleas commixtas in hordeo ventilato.* In rerum omnium abundantia, cœlesti pluvia descendente, et illo pane qui de cœlo descendit, quem qui comederit, numquam esuriat, pascentur agni in loco spatiosissimo, qui sequuntur agnum quocumque vadit, et qui semper ad dextram sunt. Tauri autem 413 principes gregis, de quibus legimus: *Congregatio tauro-*

rum in vaccis populorum (Ps. lxxvii, 31): et pulli asinorum, quibus sedens Dominus ingressus est Jerusalem (Matth. xxi), qui operantur terram, sic de area comedent, ut fuerit ventilatum, ne quid videlicet in cibo eorum mixtum sit palearum, de quibus in Jeremia scriptum est: *Quid paleis ad triticum, dicit Dominus* (Jerem. xxiii)? et quæ in Evangelio comburantur igni intextinguibili (Luc. iii). Porro juxta LXX jumenta, quæ necdum rationis sapientiæque sunt plena, et de quibus unum loquitur ad Deum: *Sicut jumentum factus sum apud te* (Ps. lxxii, 25), pascentur in loco pinguisimo et spatioso, qui non offert spinas et tribulos, sed quasi terra Israel lacte et melle decurrit, et plenam pascentibus tribuit libertatem. Tauri autem et boves qui operantur terram, id est, Apostoli et viri apostolici, de quibus et apostolus Paulus scriptum interpretatur: *Non alligabis os bovi trituranti.* Et, *Nunquid de bobus cura est Deo* (I Cor. ix, 9)? Sed utique de his dicit, qui operantur terram suam, et de quibus idem loquitur, *Dei agricultura, Dei edificatio sumus* (I Cor. iii, 9). Pater enim agricola est, et Christus vinea (Joan. xv): comedent paleas mixtas cum hordeo ventilato. Legimus quod Isaac hordeum severit, et quia apud allophylos erat, centerariam hordei frugem receperit (Gen. xxvi). Et Osce coro et dimidio coro hordei conduxit mulierem adulteram (Osce iii). Salvator quoque quinque millia virorum^b qui adhuc sensibus corporis serviebant, et Legem sequebantur Moysi, hordeaceis panibus saturaverat (Joan. vi). Qui in alio loco frangens septem Legis panes et in frusta comminuens, quatuor millia viros replevit triticeis panibus, qui evangelicum numerum sequebantur (Matth. xv). Istiusmodi populi comedunt et partem palearum; dum in quibusdam sequuntur litteram, et tamen per paleas^c et hordeum paulatim proficiunt, ut transeant ad frumentum.

(Vers. 25.) *Et erunt super omnem montem excelsum, et super omnem collem elevatum rivi currentium aquarum in die interfectionis multorum, cum ceciderint turres.* In hoc loco Judæi multos interfectos et ruentes turres, ad Romani imperii referunt potentiam, de quibus et Apostolus loquitur (II Thess. vii): *Tantum qui tenet nunc, 414 tenent, donec de medio fiat.* Quod scilicet in illo tempore tanta beatitudo sit populi Israel, ut non solum valles atque campestris, sed omnes montes et colles aquis fluentibus irrigentur. Nos autem montes et colles, eos intelligamus, qui in excelsum virtutibus elevati sunt, qui esuriunt et sitiunt justitiam (Matth. v), quos Dominus provocat ad bibendum. Qui enim biberit de aquis ejus, non sitiet in æternum (Joan. iv). Unde et in psalmo legimus: *Benedicite Dominum de fontibus Israel* (Ps. lxxvii, 27). Et in Evangelio dicitur, quod omnis qui biberit de aquis Jesu, flumina aquæ vivæ fluent de ventre ejus (Joan. vii). Et ad Deum Sanctus loqui-

^a Vatic. *frugum terræ tuæ erit abundans, et pinguis.*

^b Vatic. *, qui tunc sensibus, etc.; et paulo post,*

frangens quinque Legis panes, etc.

^c Idem, *per paleas hordei paulatim, etc.*

tur : *Quoniam apud te est fons vitæ* (Ps. xxxv, 10), de quo purissimum flumen egreditur, super quo rursus Scriptura commemorat : *Fluminis impetus lætificat civitatem Dei* (Ps. xlv, 4). Et in alio loco : *Fluvius Dei repletus est aquis* (Ps. lxxv, 10); ille videlicet, qui loquitur per Jeremiam : *Me dereliquerunt fontem aquæ vitæ* (Jer. ii, 13). Hoc autem tunc fiet, cum interfecti fuerint, sive perierint plurimi : *Multi enim vocati, pauci vero electi* (Matt. xx). Et cum ceciderint turres, sive demonum potestates, sive superbi quique et arrogantes et magi in isto sæculo; de quibus et in psalmis dicitur : *Vidi impium elevatum, et exaltatum sicut cedros Libani, et transivi, et ecce non erat, quæsi eum, et non est inventus locus ejus* (Ps. xxxvi, 35, 36). Has turres ædificare cupiebant (Genes. xii), qui moverunt pedes suos de Oriente, quorum lingua in Babylone confusa sunt, et illi, super quos cecidit turris Siloe (Luc. xiii).

(Vers. 26.) *Et erit lux lune, sicut lux solis, et lumen solis erit septuplum sicut lux septem dierum, in die qua alligaverit Dominus vulnus populi sui, et percasuram plagæ ejus sanaverit.* LXX : *Et erit lumen lune, sicut lumen solis, et lumen solis septuplum, in die quando sanaverit Dominus contritionem populi sui, et dolorem plagæ nostræ curaverit.* Miror quomodo in presenti loco verba Hebraica LABANA (לבנה), et HAMMA (חמה), quæ Aquila interpretatur *albam et calidam*, per quæ lunam solemque significat supra idem LXX *interrem et mirum* transtulerint, in eo loco ubi scriptum est : *Et erubescet luna, et sol confundetur.* Pro quo illi interpretati sunt, *liqueficient lateres, et ruet murus*, et nunc idem sequentes Hebraicum, **415** *lunam solemque transtulerint.* Unde mihi datur suspicio, non eos errasse a principio, sed paulatim scriptorum vitio depravatos. Neque enim fieri potest, ut qui in hoc loco eadem verba bene interpretati sunt, in superioribus erraverint. In die ergo interfectionis multorum, cum arrogantes superbique corruerint, et qui posuerunt in cælum os suum, didicerint esse se terram, erit lumen lune, sicut lumen solis : quando dedit Do-

minus cælum novum, et terram novam, et transierit habitus mundi hujus, ut luna et sol laboris et cursus sui præmia consequantur. Et enim expectatio creaturæ revelationem filiorum Dei præstolatur : quia et ipsa creatura liberabitur a servitute corruptionis, in libertatem gloriæ filiorum Dei (Rom. viii, 19) : licet ea quidam [A. quidem] organa lucis intelligentes, insensibilia esse contendant. Luna ergo solis fulgorem accipiet. Nec mirum hoc de clarissimo sentire elemento, cui principatus noctis est traditus, cum de sanctis quoque scriptum sit : *Fulgebunt justi quasi sol* (Math. xiii, 43). Et sol septuplum lumen accipiet : sicut fuit lux septem dierum, quando ab initio creatus est mundus (quamquam *septem dies*, Septuaginta non transtulerint) quando Dominus alligaverit vulnus populi sui, sive sanaverit contritionem populi sui : quando implebitur **416** illud quod scriptum est : *Fugiet dolor, et mæror, et gemitus* (Isa. xxxv, 10) : quando subintrante plenitudine gentium, salvus fiet omnis Israel ; aut certe quando ultio eorum venerit, quorum sub altari clamant animæ : *Usquequo non ulciseris sanguinem nostrum de his qui habitant in terra* (Apoc. vi, 19) ? Et hoc considera quod non dixerit, quando sanaverit contritionem populi sui Israel, sive Jacob ; sed absolute, populi sui, ut omnes Deo significet servientes. Quidam locum istum et omnia quæ in hoc repromissionum capitulo continentur, ad cælestem referunt Jerusalem, et ad reversionem populi ejus, quando implebitur illud quod scriptum est : *Cælum et terra pertransibunt* (Math. xxiv, 35). Alii ad Eliæ tempora, et ipsum dicunt esse, de quo supra scriptum est : *Erunt oculi tui videntes præceptorum tuum et aures tuæ audient verbum post tergum monentis* : tunc de montibus et collibus, juxta fabulas poetarum, et Saturni aureum sæculum lacis rivos fluere, et de arborum foliis stillare nictella purissima. Quæ qui recipiunt, mille quoque annorum fabulam, et terrenum Salvatoris imperium Judaico errore suscipiunt, non intelligentes Apocalypsim Joannis in superficie litteræ, medullata Ecclesiæ sacramenta contexere.

LIBER DECIMUS.

415-416 Decimus Liber, quem nunc habemus in manibus, nono et undecimo minor erit numero versuum, non sensuum magnitudine. Sequitur [A. sequitur] enim eum Sennacherib atque Rabshake, et Ezechiae regis historia, quæ nec jungi cum præcedentibus poterit, propter enormem voluminis magnitudinem [A. longitudinem], nec dividi propter

D gestorum continentiam. Itaque ut voluisti, virgo Christi Eustochium, et ut in commune placuit, sicut et superiores ante dictavi, et hunc et reliquos, si Christus annuerit, dicabo libros : ut prophetias sibi copulem, nec eas inter se lacerem atque discerpam, in alterius finem, et alterius principium. Audio præterea scorpionum, mutum animal et venenatum, super *

* Super responsionem, etc. Aliquot mss. codices legunt *super sponsione* ; quod Erasmus et Marianus secuti sunt, non intelligentes nullam esse sponsionem Hieronymi adversus quam missitaret Rufinus scorpium sæpe comparatus ; sed responsionem Præfatæ Commentarii in Danielem, qua sese tuetur Hieronymus dicens : *Et miror quosdam presumptuosos indignari mihi, quasi ego decuraverim librum, quoniam*

et Origenes, et Eusebius, et Apollinaris, alique Ecclesiastici viri et Doctores Græciæ, has, ut dixi, Visiones non haberi apud Hebræos fateantur, nec se debere respondere Porphyrio pro his quæ nullam Scripturæ Sanctæ auctoritatem præbeant. Hæc erat responsio, non sponsio quam Rufinus carpere et ad calumniam trahere nitabatur.

MARTIAN.

responsione quondam Commentarioli mei in Daniele prophetam, nescio quid inusitare, immo ferire conari in suo ^a pure morituro. Cujus nœniæ et lugubres cantilena: necdum mihi prodita sunt, et ideo dilata responsio: magisque obediendum tibi est, et sancto atque eruditissimo viro fratri tuo Pammachio, qui insatiabili studio me per litteras cogit, expleto Isaia, transire ad Ezechiel, cum ego et ætatis et corporis imbecillitate confectus, notariorumque penuria, qui me possent suis ministeriis adjuvare, in eodem adhuc luto hæsem, et vix partem Isaia: mediam in hoc volumine finituro esse me credam. Quod si, ^b te orante, complevero, arripienda erunt et reliqua, quæ a quartodecimo Ezechia: regis anno habebunt initio.

417 (Vers. 27 seqq.) *Ecce nomen Domini venit de longe: ardens furor ejus et gravis ad portandum. Labia ejus repleta sunt indignatione, et lingua ejus quasi ignis devorans. Spiritus ejus velut torrens inundans usque ad medium colli, ad perdendas gentes pro nihili, et frenum ^c erroris quod erat in maxillis populorum. Canticum erit vobis, sicut nox sanctificatæ solemnitatibus, et lætitia cordis, sicut qui pergit cum tibia, ut intret in montem Domini ad sortem Israel. LXX: Ecce nomen Domini venit post tempus multum: ardens furor cum gloria, eloquium labiorum ejus, eloquium iræ plenum, et ira furoris sicut ignis devorabit, et spiritus ejus sicut aqua in valle, trahens veniet usque ad collum, et dividetur ut conturbet gentes super errore vano, et abjicietur error, et assumet eos in conspectu eorum. Numquid semper oportet vos lætari et ingredi in sancta mea jugiter, quasi festa celebrantes atque gaudentes, ut ingrediamini cum tibia ad montem Domini ad Deum Israel? Dicamus primum juxta Hebraicum. Pendent ex superioribus, quæ dicuntur. Cœripuerat sermo propheticus eos, qui contempto auxilio Dei, propter Babyloniorum metum ad Ægyptios confugiebant, et est comminatus descendentibus, ibi eos esse morituros. Rursumque post pœnas, eos qui illum audire voluissent [Al. noluisent], non solum sub Zorobabel, Ezra, et Nehemia in Jerusalem habituros esse promittit, sed majorem cunctis credentibus verbo Dei, in consummatione mundi beatitudinem pollicetur, quando per omnes montes et colles current aquarum flumina, et interfectis multis, cadent turres. Luna quoque et sol clarius lumen accipient, quando vulnus populi sui Dominus alligaverit atque sanaverit. Licet hæc quidam ^d περιβολικῶς, **418** Cyri temporibus, qui captivitatem populi relaxavit, in terra Judæa expleta contendunt. Quia igitur bonis et obedientibus præmia repromissa sunt, nunc e contrario malis et contemptoribus supplicia*

nuntiantur, quod Dominus impleat cogitationem suam, et ad puniendos longo post tempore veniat peccatores, et in cunctos sententiam proferat, spiritusque oris sui interficiat impium, quem frenum appellat fuisse populorum: non quo subiectos rigeret, sed quo subditos sibi traheret ad ruinam. Ponit quoque similitudinem torrentis usque ad collum inundantis, ut finem omnium venisse testetur. Sicut enim torrens suffocat eum, ad cuius collum usque pervenerit: sic iudicium Dei neminem impunitum abire patietur. Cum autem frenum, quod in maxillis erat omnium gentium, cum subditis ei gentibus perdidit, et ad nihili deduxerit: tunc vobis, inquit, sanctis, qui meis iussionibus obeditis, erit canticum, sicut ^d nox sanctificatæ solemnitatibus, quando egressi

Bestis de Ægypto, et in solemnitate Paschæ jugum servitutis Ægyptiæ projecistis, dicentes in mari Rubro Phara: me submerso: *Cantemus Domino, gloriose enim magnificatus est* (Exod. xv, 1): et cordis tanta lætitia, ut imitemini eos qui ad templum primitiva portantes, et in Dei torcularia deferentes munerata, pergunt cum tibia, cordis gaudia carne demonstrantes. Hæc juxta Hebraicum brevi sermone perstrinxi. In utraque autem editione annotandum est, quod non Dominus, sed nomen Domini post multum tempus adveniat, de quo in Psalmis dicitur: *Benedictus qui venit in nomine Domini, Deus Dominus, et illuxit nobis* (Ps. cxvii, 26). Et ipse loquitur in Evangelio: *Ego veni in nomine Patris mei, et non suscepistis me* (Joan. v, 43). Pulchreque post multum tempus venire dicitur, loquente humana impatientia: *Usquequo, Domine, oblivisceris me in finem? quamdiu avertis faciem tuam a me* (Ps. xii, 1)? Ardens quoque furor ejus venit cum gloria, ut quem in humilitate contempsimus, in majestate timeamus. Hoc ipsum et in psalmis scriptum est: *Deus manifeste* [Al. manifestus] *veniet, Deus noster et non silebit. Ignis in conspectu ejus ardebit, et in circuitu ejus tempestas valida* (Ps. xlix, 3, 4). Ipse enim loquitur in Evangelio (Luc. xii, 49): *Ignem veni mittere super terram, et quam volo ut ardeat!* Rursus in alio psalmo legitur: *Vox Domini intercedentis flammam ignis* (Ps. xxviii, 7), ut quidquid in mundo est scæni, lignorum, et stipulæ, ^e rapiens flamma consumat. Unde et Deus ignis dicitur esse consumens (Deut. iv). Quodque infer-

Dicitur: *Ira furoris ejus quasi ignis devorabit*, plerique nostrorum iram furoris Domini diabolum interpretantur, cui tradimur ad puniendum, qui juxta librum Samuelis commovit David, ut numeraret populum Dei (II Reg. xxiv). Et Apostolus loquitur: *tradere hujusmodi Satanæ in interitum carnis, ut spiritus salvus fiat* (I Cor. v, 5). Hic autem ipse furor, et ira furoris Domini nihil suo faciet arbitrio,

^a Vatic., in suo opere morituro.

^b Item, quod si, ut reor, complevero.

^c Duo mss., et frenum errare faciens, quod erat, etc. Paulo post pro sicut nox erat antea sicut vox, ipse refragante Hebræo textu ^d et Hieronymiana versione.

^d Atque hic iisdem de causis contextuque ipso exigente nox, pro rox restitimus.

^e In Vatic., sapiens flamma; quemadmodum alibi non uno in loco scriptum ab Hieronymo observamus.

sed quod sibi fuerit imperatum. Unde sequitur: *Eloquium labiorum ejus, eloquium iræ plenum.* Spiritus quoque ejus quasi aqua in valle, trahens veniet usque ad collum, ut supplicia super peccatores faciat redundare. Qui dividitur pro qualitate meritorum, ut perdat aëque conturbet gentes, quas vanus error seduxerat, et se intelligant supplantatas. Unde ad hujuscemodi homines dicitur, qui in mundi hujus potentia praevalabant, et suo delectabantur errore, non eos semper hoc esse facturos. Præcipueque locum istum et totam continentiam capituli adversus hæreticos et omnia dogmata, quæ sunt contraria veritati, dicta quidam nostrorum putant, quod cum judicii tempus advenerit, nequaquam ingrediantur sancta ejus et montem, id est Ecclesiam Domini: ne sub religionis nomine divitias congregent, abutanturque luxuria, quasi Domini festa celebrantes. Judæi de Gog et Magog gentibus, quas putant ab Aquilone venturas, id est, de Scythiæ partibus, hæc intelligunt, **420** super quibus Ezechiel plenius loquitur (*Ezech. xix*).

(Vers. 30 seqq.) *Et auditam faciet Dominus gloriam vocis ejus, et terrorem brachii sui ostendet in comminatione furoris et flamma ignis devorantis: allidet in turbine et in lapide grandinis. A voce enim Domini pavebit Assur virga percussus, et erit transitus virgæ fundatus: quam requiescere faciet Dominus super eum in tympanis et in citharis, et in bellis præcipuis expugnabit eos. Præparata est enim ab heri Thopheth, a rege præparata profunda et dilatata, nutrimenta ejus ignis, et ligna multa: flatus Domini sicut torrens sulphuris succendens eam.* **LXX:** *Et auditam faciet Dominus gloriam vocis suæ, et furorem brachii sui ostendet cum furore et ira: et flamma ignis devorante fulminabit vehementer, et sicut aqua et grando descendens cum vi. Ad vocem enim Domini superabuntur Assyrii plaga qua percussit eos, et erit ei per circuitum, unde habebat spem auxilii, in quo confidebat, ipsi cum tympanis et cithara pugnabunt contra eum ex commutatione. Tu enim ante dies decipieris: numquid et tibi regnum paratum est? Vallem profundam, ligna posita, ignem et ligna multorum; furor Domini, sicut nullis sulphure succensa. Poteram juxta Hebræicum quid mihi videretur currens legentibus indicare; sed quid faciam quorundam stultiis, qui nisi et **LXX** Interpretum editionem disseruero, imperfectum opus me habiturum esse denuntiant? Sequar igitur ceptum ordinem disserendi. Vox Domini atque præceptum omnibus nota fient, et fortitudo brachii illius cunctis patebit, quando retributionis tempus advenerit, flammæ et turbinis, grandinisque magnitudine, et pondere lapidum deseretur. Super quo Ezechiel in prophetia, ut diximus, Gog et Magog, pleno sermone scribit (*Ezech. xxxviii, et xxxix*). Ad vocis ejus imperium pavebit Assur virga percussus. Omnis impius, omnis imitator gentis inimicæ: non quo in die judicii solus sit feriendus Assyrius,*

sed quo per Assyrium diabolum intelligamus. Denique sequitur: *Et erit transitus virgæ fundatus, quam requiescere faciet Dominus super eum.* Et est sensus: Nequaquam eum virga percussit, et eam rursus levabit, ac more cadentium finem faciet verberandi; sed quasi fundatam et alta radice defixam, in poenis ejus **421** faciet permanere. Quod si ita intelligitur, ubi erit poenitentia diaboli: præsertim cum dicatur peccatoribus: *Ite in ignem æternum, quem præparavit Deus diabolo et angelis ejus* (*Matth. xxv, 41*). In tympanis et in citharis, et bellis præcipuis expugnabit eos, demones videlicet et omnes impios cum gaudio omnium Dominus expugnabit. Ab heri quippe et a præterito tempore præparata est a rege Domino ^a *Thopheth*, id est, *lata et spatiosa gehenna*, quæ eos æternis urat ardoribus. Nutrimentum ejus et fomes ignis est, et ligna multa, id est, flamma perpetua et supplicia peccatorum. Et quoniam sicut de camino et fornace ignis ardentis, propheticus sermo prædixerat, servat metaphoram, ut flatu et spiritu ac voluntate Domini hanc succendi sciamus, mixto sulphure, quod flammam, excitat, ut faciat acriora tormenta. Porro quod juxta **LXX** dicitur: *Ad vocem Domini superabuntur Assyrii plaga, cum percussit eos, et erit ei in circuitu unde fuerat et spes auxilii, in quo confidebat: ipsi cum tympanis et cithara pugnabunt adversum eum ex commutatione*, illud significat, quod adversum diabolum consurgant, qui ei quondam subditi fuerant, et cum gaudio atque lætitia dimicent contra eum ex commutatione subita: dum intelligentes errorem suum, destruunt eum a quo decepti fuerant. Diciturque ad illum, quod ab initio se ipse deceperit, regnum suum arbitrans sempiternum, cui parata sit gehenna et æterna supplicia.

(Cap. XXXI. — Vers. 1 seqq.) *Væ qui descendunt in Ægyptum ad auxilium, in equis sperantes, et habentes fiduciam super quadrigis, quia multe sint [Al. sunt], et super equitibus, quia præcalidi nimis, et non sunt confusi super Sanctum Israel: et Dominum non requisierunt. Ipse autem sapiens adduxit malum, et verba sua non abstulit, et consurget contra domum pessimum, et contra auxilium operantium iniquitatem. Ægyptus homo et non Deus: et eorum caro, et non spiritus: et Dominus inclinabit [Al. inclinat] manum suam, et corruet auxiliator, et cadet cui præstatur auxilium, simulque omnes consumentur.* Post onus jumentorum Austri, et eos qui portabant in Ægyptum divitias suas ad populum, qui eis prodesse non poterat, qui sperabant auxilium **422** in fortitudine Pharaonis, et habebant fiduciam in umbra Ægypti, sub specie reversionis in Jerusalem, et captivitatis laxandæ sub Cyro, de consummatione sæculi, et de perfecta justorum beatitudine sermo propheticus nuntiavit: nunc revertitur ad eosdem, ad quos supra locutus fuerat ne descenderent in Ægyptum. Et hoc inter præsentem locum est et præteritum, quod

^a Antea erat *Thopheth*: mss. vero *Thopeth* legunt.

ibi præcipitur tribui Judæ, ne descendant in Ægyptum; hic quia contempto imperio Domini, descensuri sint, prophetatur: et quod a Nabu-hodonosor rege Babylonio, tam Israel quam Ægyptii, tam persegæ quam auxiliares pariter trucidentur. De quo Jeremias plenissime loquitur (*Jerem. XLII*). Vix ergo his qui descendunt in Ægyptum, et Chaldæorum meum, Domini præcepta contemnunt, sperantes in idololatriis, qui Dei cultum habere se jactant; et in equorum auxilio confidentes, nesciunt scriptum: *Fallax equus in salutem (Ps. xxxii, 17)*; habentque fiduciam super quadrigis et curribus et equilibus; nec recordantur illius Cantici: *Equum et ascensorem dejecit in mare (Exod. xv, 1)*. Et non sunt confisi super Sanctum Israel, qui manentibus in terra Judææ, suum per Jeremiam pollicebatur auxilium. Et Dominum non requisierunt; non quo non requisierint; sed quo requisiti verba contempserint. Unde et de malis sacerdotibus dicitur: *Qui devorant plebem meam, Dominum non invocaverunt (Ps. LII, 5, 6)*. Ipse autem sapiens, id est, Dominus, adduxit malum super eos, et pessimum, videlicet Nabuchodonosor, sive absolute malum, rem significans, non personam: et verba sua non abstulit, quæ locutus fuerat per Prophetas. Quamodrem consurget super tribum Judam domum pessimorum, et contra auxilium Ægyptiorum, qui operantur iniquitatem. Ægyptus enim, sive Ægyptius, ut LXX transtulerunt, homo est, et non Deus: et equi eorum caro, et non spiritus. Unde et in Jeremia scriptum est: *Maledictus homo qui spem habet in homine, et firmavit carnem brachii sui, et a Domino recessit cor ejus. Et erit quasi myrice in deserto, quæ non videbit cum venerint bona (Jerem. xvii, 5, 6)*. Et in alio loco scriptum est. *Vana salus hominis (Ps. LIX, 13)*, sive, ut melius habetur in Hebræo, in homine. Cumque Dominus manum suam extenderit **423** ad puniendum, vel declinaverit, sub metaphora aurigæ, et frenos equorum currentium relaxarit, corruet auxiliator Ægyptius, et Israel cui præstabatur auxilium. Quæ quidem possumus intelligere et super his qui persecutionis tempore et tribulationis atque angustiae non confidunt in Domino, sed in Ægyptiorum, id est, sæcularium hominum auxilio; nescientes Abraham periclitatum in Ægypto, et Dei populum luto et lateribus in illa regione servisse, quæ spiritualiter appellatur fornax ferrea. Unde et in Apocalypsi Joannis legitur: *Locus in quo crucifixus est Dominus, spiritualiter vocatur Sodoma et Ægyptus [Al. Ægyptius] (Apoc. xi, 8)*.

(Vers. 4, 5.) Quia hæc dicit Dominus ad me: quomodo si rugiat leo et catulus leonis super prædam suam, cum occurrerit ei multitudo pastorum, a voce eorum non formidabit, et a multitudine eorum non pavebit: sic des-

condet Dominus exercituum, ut prælietur super montem Sion, et super collem ejus. Sicut aves volantes, sic proteget Dominus exercituum Jerusalem, protegens et liberans, transiens et salvans. In manifestis unam ponimus editionem, maxime ubi nulla diversitas sensuum est. Cæcis in Ægypto Israelitis et Ægyptiis, in quorum auxilio confidebant, revertentur [Al. revertuntur] in Jerusalem, Cyro regnante, captivi. Et per duas similitudines, Domini, qui se fore adiutorem promiserat, fortitudo monstratur. Sicut leo et catulus leonis esuriens, si cernat ovium gregem, nulla pastorum voce terretur, et multitudinem eorum conscius virium suarum despiciit: sic Dominus exercituum præliabitur, non contra montem Sion et collem ejus, super montem Sion contra adversarios illius.

R Dicamus et aliam comparisonem: Quomodo aves ut defendant foetus suos, nidos supervolant, et sive serpentem, sive hominem viderint, avesque alias ad pullos suos accedere, oblitæ imbecillitatis, rostro pugnant et unguibus, doloremque pectoris garrula voce congeminant: sic Dominus proteget Jerusalem, et liberabit eam transiens, atque salvabit. Pro transeunte, in Hebræo * PHASE: in tribus, prius LXX, interpretibus ὑπερβαίνων ponitur. Ex quo manifestum est, Pascha, hoc est, Phase Domini, **424** non passionem significare, sed transitum. Quod autem Dominus in similitudinem avium protector fuerit super Jerusalem, in Evangelio ipse testatur: *Jerusalem, Jerusalem, quæ occidis Prophetas, et lapidas eos qui ad te missi sunt (Matt. xxiii, 37)*: quoties [Al. quotidiè] volui congregare filios tuos, sicut gallina congregat pullos suos sub alas suas, et noluiisti? Et in Deuteronomio dicitur de Domino: *Expandit alas suas, et suscepit eos, et portavit eos in humeris suis (Deut. xxxii, 11)*.

(Vers. 6 seqq.) Convertimini, sicut in profundum recesseratis, filii Israel. In die enim illa abjiciet vir idola argenti sui et idola auri sui, quæ fecerunt vobis manus vestras in peccatum. Et cadet Assur in gladio non viri, et gladius non hominis vorabit eum: et fugiet non a facie gladii, et juvenes ejus vectigales erunt. Et fortitudo ejus a terrore transibit, et pavebunt fugientes principes ejus, dixit Dominus, cujus ignis in Sion, et caminus ejus in Jerusalem. ^b LXX: Convertimini, sicut in profundum recesseratis, filii Israel. In die enim illa abjiciet vir idola argenti sui, et idola auri sui quæ fecerunt vobis manus vestras in peccatum. Et cadet Assur in gladio non viri, et gladius non hominis vorabit eum, et fugiet non a facie gladii; juvenes ejus superabuntur: petra enim circumdabuntur quasi vallo, et vincentur; qui autem fugerit, capietur. Hæc dicit Dominus: Beatus qui habet in Sion semen, et domesticos in Jerusalem. Pugnante Domino super montem Sion contra adversarios ejus, et protegente eam ins-

* In Hebræo Phase. Ita legunt omnes mss. codices nullo exceptio: at Erasmus et Marianus vocem Hebræam punctis Massoretharum instructam, nempe מַסַּח פַּסַּח, in textu Hieronymiano ponere maluerunt. MARTIAN.

→ Consule Commentarios in Michæam, et in Mat-

thæcap. xxvi.

^b Duo Vatic. atque unus Palat. ms. LXX, cum similiter priora transtulerint, in fine suæ diversimodè scribentes: *Juvenes ejus superabuntur*, etc. Et re quidem vera non aliis quam in hæc verbis eos vides abluere.

lum: Convertimini, o filii Israel: sive ut Sym- A
 on transtulit: *Agite pœnitentiam, qui profundo*
o atque peccato a Domino recessistis. Si enim
 feceritis, abjicientes idola aurea atque argentea,
 vobis fuerunt in peccatum, propter quæ urbs
 capta est: cadet Assur, cujus metu nunc fu-
 non gladio hominum, nec exercitus robore,
 ei potentia. Significat autem Angelum, a quo
 in octoginta quinque millia Assyriorum una
 deleta sunt. Ipse quoque rex Assyrius fugiet
 omnium gladium, sed iram Dei: ita ut juvenes
 atque robusti, vectigales fiant Medis, de qui-
 supra contra Babylonem dicitur: *Ecce ego sus-*
probis Medos. Et fortitudo Assyrii Domini ter-
 ransibit **425** atque præteriet, omnesque prin-
 illius pertransibit. Dixit enim Dominus atque
 tus est, cujus dixisse, fecisse est: et qui habet
 in Sion, et caminum in Jerusalem, ut adver-
 suos instar stipulæ atque lignorum egrediens
 usalem flamma consumat. Alius hoc quod dici-
 in die illa abjiciet vir idola argenti sui, et reli-
 quæ interpretatur, ut post reditum de captivitate
 omnia usque ad adventum Christi, numquam
 Israel idola coluisse testetur. Assyrium quo-
 præsenti loco significari, non ab Angelo, sed
 fide esse superandum, quod vetustissimum et
 iam potens regnum, post offensam Domini de-
 sit, victoribusque servierit. Nazaræi locum
 sic intelligunt: O filii Israel, qui consilio pes-
 Dei filium denegastis, revertimini ad eum et ad
 olos ejus. Si enim hoc feceritis, omnia abji- C
 idola quæ vobis prius fuerant in peccatum, et
 vobis diabolus, non vestris viribus, sed mise-
 ria Dei: et juvenes ejus qui quondam pro illo
 verant, erunt Ecclesiæ vectigales, omnisque
 ado et petra illius pertransibit: philosophi quo-
 omne dogma perversum ad crucis signum
 convertent. Domini quippe sententia est, ut
 at: cujus ignis sive lumen est in Sion et cli-
 in Jerusalem. Ignis et lumen Hebraice eisdem
 untur litteris ALEPH, VAU, RES; quod si legatur
 mem sonat: si on, lucem. Hoc ideo dictum est,
 pro igne, quem solus interpretatus est Symma-

Aquila et Theodotio lumen transtulerunt.
 sibi autem velit quod in Septuaginta legitur:
circumdebuntur quasi vallo, et vincuntur: qui
fugerit, capietur: scire non valeo. Nisi forte
 possumus dicere, quod juvenes regis Assyrii qui
 ndisunt atque capiendi, ita circumdantur petra,
 st, fortitudine Domini, quomodo vallo circum-
 civitas. Porro quod sequitur: *Beatus qui ha-*
men in Sion, et domesticos in Jerusalem, sic
 pretari possumus, ut dicamus præsentis loci
 i convenire, quod exhortetur sermo divinus
 otes in Ægyptum, reverti in Jerusalem, et filios
 care. Cui tanta beatitudo promittitur, ut Do-
 defendatur et protegatur auxilio. **426** Et in

lucus vatic., quod sequitur in LXX. *Beatus, etc.*

alio loco de ea scriptum sit: *Erit gloria domus hujus*
novissimæ super priorem (Aggæi ii. 10). Quod et ad
 Ecclesiam referri potest, visionem pacis et speculam,
 de qua scriptum est: *Gloriosa dicta sunt de te, civitas*
Dei (Ps. LXXXVI, 2). Et alibi: *Fluminis impetus laci-*
ficat civitatem Dei (Ibid. XLV, 3). In hac enim ignis
 est et caminus, qui devoret peccatores, et ligna,
 fœnum, stipulamque consumat; sive lumen et cli-
 banus, ut justorum claritas, et peccatorum pœna mon-
 stretur.

(Cap. XXXII. — Vers. 1 seqq.) *Ecce cum justitia*
regnabit rex, et principes in judicio præerunt. Et erit vir
sicut qui absconditur a vento, et celat se a tempestate:
sicut rivus aquarum in siti, et umbra petrae prominentis in
terra deserta. Non caligabunt oculi videntium, et aures
audientium diligenter auscultabunt. Et cor stultorum
intelliget scientiam, et lingua balborum velociter lo-
quetur et plane. Non vocabitur ultra is qui insipiens
est, princeps: neque fraudulentus appellabitur magnus.
Fatuus enim fatua loquetur, et cor ejus faciet iniqui-
totem, ut perficiat simulationem, et loquatur ad Domi-
num fraudulenter, et vacuescat animam esurientis, et
potum sitiienti auferat. Fraudulenti vasa pessima sunt:
ipse enim cogitationes concinnavit ad perdendos mites
in sermone mendacii: cum loqueretur pauper judicium.
Princeps vero ea quæ digna sunt principe cogitabit, et ipse
super duces stabit. LXX: Ecce enim rex justus regnabit,
et principes cum judicio præerunt. Et erit homo occul-
tans sermones suos, et abscondetur quasi ab aqua quæ
fertur: et apparebit in Sion, sicut fluvius currens, in-
clytus in terra sitiienti, et nequaquam erunt confidentes
in hominibus: sed aures suas ad audiendum dabunt, et
cor infirmorum attendet auditui: et linguæ balbutien-
tium cito discent loqui pacem: et nequaquam dicent
stulto ut princeps sit, nec ultra dicent ministri tui, tace.
Fatuus enim fatua loquetur, et cor ejus rana intelliget
ad perficiendam iniquitatem, et loquendum ad Domi-
num errorem, ut dispergat animas esurientes, et animas
sitientes vacuas faciat. Consilium enim pessimorum
iniqua cogitabit: interficere humiles sermonibus in-
iquis, et dissipare verba humilium in judicio. Pii autem
sapientiam cogitarunt, et hoc consilium permanet. Juxta
LXX Interpretes qui dixerunt: Ecce enim rex justus
regnabit, et 427 principes cum judicio præerunt,
 quæ sequuntur superioribus copulanda sunt, his vide-
 licet, in quibus prius capitulum finitum est: *Beatus*
qui habet semen in Sion, et domesticos in Jerusalem.
 Juxta Hebraicum finita priore Prophetia, de his qui
 in Ægyptum descendebant: nunc alterius vaticina-
 tionis exordium est, de adventu scilicet Christi et
 Apostolorum ejus. Iste enim rex regnabit juste: non
 accipiens personam in judicio, et principes illius
 cum veritate præerunt, causas, non homines consi-
 derantes. Et quicumque sub ejus umbraculo fuerit,
 sic tutus erit in tribulationibus et angustiis, et in
 mundi istius tempestate, quomodo qui ventum et
 turbinem fugiens, se tuto abscondit loco; et qui pu-

rissimos fontes invenit in deserto; et qui in vehementi aestu solis ardere cuncta torrente, sub prominenti saxo requieverit. Ubi nos diximus: *sicut rivi aquarum in siti*, Septuaginta transtulerunt: et apparebit in Sion quasi fluvius currens. Verbum enim Hebraicum, de quo supra disputavimus, *BASAION* (בְּסַיִן), quod dicitur in siti, sive in siccitate, et in invio, Septuaginta et Theodotio, in Sion interpretati sunt: pro *saiōn*, id est, *siti*, legentes *sion*, quæ eisdem litteris scribitur. Cum ergo Christus regnaverit, et principes ejus præferint in iudicio, non caligabunt oculi credentium, et aures audientium diligenter attendent, quæ prius surdæ erant, et cor quondam stultorum intelliget scientiam, et lingua balbutientium atque mutorum, quæ Christum sonare non poterat, pleno apertoque sermone Dominum confitebitur. Non vocabitur ultra is qui stultus est, princeps (I Cor. i). Stultam enim fecit Deus sapientiam hujus sæculi. Neque fraudulentus doctor atque perversus appellabitur magnus in populis: Scribæ videlicet et Pharisei, quibus Dominus loquebatur: *Stulti et cæci, quid majus est, aurum an templum quod sanctificat aurum* (Matth. xxiii, 17). Fatuus enim fatua loquitur, pro quo in Hebraico scriptum est: *NABAL NABALA IDABBER* (נָבִיל נָבִילָה יִדְבֵּר). Hoc dicimus, ut verba Ahigail exponamus, dicentis de Nahal Carmelio: *Secundum nomen suum insipiens est* (I Reg. xv, 25). Vere enim fatuus fatua loquitur, et cor ejus perficiet iniquitatem, qui ibi timuit ubi **428** non erat timor, et abutebatur stultitia pro sapientia, dicens: *Hic si ex Deo esset, non solveret sabbatum* (Joan. ix, 16). Quod usque hodie facit magister synagogarum, ut periciat simulationem, pro qua in Hebraico scribitur *ONEPH* (עֲנֵפִי), id est, *ὄνειδος*. Unde sæpius ad Phariseos dicitur: *Væ vobis Scribæ et Pharisei hypocritæ* (Matth. xxiii, 14). Et loquatur, inquit, ad Dominum fraudulenter: *Magister, scimus quia ex Deo es, et quod ad te non pertinet de hominibus, licet census dari Cæsari, an non* (Ibid., xxii, 16, 17). Qui vacuefaciunt animas esurientis populi, et potum auferunt sitientibus turbis, nec ipsi intrantes, nec alios intrare patientes. Fraudulenti enim doctoris et principis omnia vasa et arma [Af. amara] sunt pessima; qui concinnat dolos ad perdendos simplices in sermone mendacii, dicens ad deceptum populum: *Scrutare et vide, quoniam Propheta de Galilæa non surget* [Af. resurget] (Joan. vii, 52). Cum loqueretur ad eos ^b pauper iudicium, qui cum dives esset, pro nobis pauper factus est (II Cor. viii). Vere enim iudicium eis Christus, et iustitiam loquebatur, dicens: *Si non faciô opera Patris mei, nolite credere mihi: si autem facio, et si mihi non vultis credere, operibus credite* (Joan. x, 37). Iste pauper qui loquitur iudicium, princeps et Dominus, ea quæ principe digna sunt cogitabit, dicens: *Non veni nisi ad oves perditas domus Israel* (Matth. xv, 14). Et sollicitus erit pro in-

A fidelibus salutare cupiens non credentes; et stabit super duces suos Apostolos, quorum ad unum loquitur: *Tu autem homo unanimis, dux meus et notus meus* (Psal. lvi, 14). Hæc juxta Hebraicum, a quo LXX non solum verbis, sed et sensibus in plerisque discordant. Cum enim rex justus regnaverit, et principes illius imperaverint cum iudicio, erit homo abscondens sermones suos, homo qui per naturam Deus est, et abscondet sermones suos, loquens eis in parabolis (Matth. xx, 21, 23, 24, et xxv). Abscondet autem quasi ab aqua corrente, a populo scilicet Iudæorum, qui iustar aquæ pro magistrorum voluntate huc illucque fertur et trahitur. Qui homo abscondens apud incredulos sermones suos, apparebit in Sion, hoc est, in Ecclesia quasi fluvius inclutus, et decurrens in terra sitienti. Apparebit enim gentilium populo, qui prius veritatis patiebatur sitim; et rigabit arva sitientia fluvius **429** Dei, de quo scriptum est: *Fluminis impetus lætificat civitatem Dei* (Psal. xlv, 4). Et in alio loco: *Flumen Dei repletum est aquis* (Psal. lxxv, 10). Ipse enim loquitur in Evangelio: *Qui sitit, veniat ad me, et bibat. Qui credit in me, sicut dicit Scriptura, flumina de ventre ejus fluent aquæ vivæ* (Joan. vii, 38). Tunc nequaquam habebunt fiduciam in magistris; sed præbebunt aures suas ad audiendum Dominum; et tam corde quam lingua pacem Domini fatebuntur, deserentes stultos principes et ministros eorum, qui credentibus in Jesum, imperabant silentium. Quæ sequuntur, eundem prope sensum, quem et Hebraicum, continent; et possunt hæreticis captari. Hi enim loquuntur contra Dominum mendacium, et pervertunt animas esurientes atque sitientes, et vacuas abire faciunt; ut etiam si quid naturaliter boni habeant, magistrorum amittant vitio, quorum omne consilium est, ut perdant humiles iniquis sermonibus, et dissipent verba humillimum in iudicio. In quo pariter annotandum, quod qui ab eis decipi potest, humilis sit, et terræ cohærens.

(Vers. 9 seqq.) *Mulier es opulenta, surgite et audite vocem meam: filiæ confidentes, percipite auribus eloquium meum. Post dies et annum, et vos conturbabimini confidentes: consummata est enim vindicta: collectio ultra non veniet. Obstupescite opulenta, conturbamini confidentes: exuite vos, et confundimini.* Pro quo Symmachus interpretatus est, nudamini: **D** sequitur. *Accingite lumbos vestros, super ubera plangite, super regione desiderabili, super vinea fertili: super humum populi mei spina et vepres ascendent: quanto magis super omnes domos gaudii civitatis exultantis? Domus enim dimissa est: multitudo urbis relicta est: tenebræ et palatio factæ sunt super speluncas usque in æternum: gaudium onagrorum pascua gregum. Donec effundatur super nos spiritus de excelso: et erit desertum in Charmel, et Charmel in saltum reputabitur. Et habitabit in solitudine iudicium, et iustitia in Charmel sedebit. Et erit opus iustitiæ pax: et*

^a Vatic., oculi videntium, et aures, etc.

^b In eodem pauper desideratur.

^c Duo Vatic., et mihi non vultis, etc.

cultus iustitiæ silentium: et securitas naque in sempiternum. Et sedebit populus meus in pulchritudine patris, et in tabernaculis fiducia, et in requie opulenta. Grando autem in descensione salus, et humilitate humiliabitur civitas. **430** Beati qui seminatis super omnes aquas, immittentes pedem bovis et asini. **LXX**, pro tenebris et palpatione, quæ factæ sunt super speluncas naque in sempiternum, transtulerunt, et erunt villæ: speluncæ usque in æternum: quod in Hebraico dicitur **OPHEL** (עֶפְלָה) et **BEEN** (בֵּין), quas Hebræi duas turres in Jerusalem fuisse arbitrantur, excelsas atque firmissimas, quæ his appellantur nominibus. Quarum prior interpretatur tenebræ, sive nubilum, quod usque ad nubes erigeret caput. Altera, probamentum et firmitas, sive, ut Symmachus vertit, inquisitio: eo quod in contemplando culmine ejus oculi fallerentur. In fine quoque capituli ita interpretati sunt: *Beati qui seminant super omnem aquam, ubi bos et asinus calcant*. Post vocationem gentium, quando Christus rex imperaverit cum iustitia, et principes ejus, Apostoli et apostolici viri præfuerint credentibus cum iudicio, dirigetur sermo propheticus ad mulieres opulentas, quas vel urbes Judææ, vel synagogas illius temporis, vel ut plerique arbitrantur, matronas divitum quondam populi Judæorum debemus accipere, quibus quasi jacentibus dicitur post ruinam: *Surgite*; et nihilominus appellantur *filia confidentes*, sive *sperantes*: præcipiturque eis ut audiant sermones Domini, et recordentur dierum et anni, de quo in consequentibus * dicturi sumus, ipso Salvatore dicente: *Spiritus Domini super me, propter quod unxit me: evangelizare pauperibus misit me: prædicare captivis remissionem, et cæcis visum: vocare annum Domini acceptabilem* (Luc. iv, 18, 19), et ipsa recordatio fiat eis juxta Septuaginta in dolorem cum spe, ut plangent se Dominum denegasse, et spem habeant salutis, si egerint pœnitentiam. Dicit enim vindemiam consummatam, et post ultimam vastitatem, quæ sub Vespasiano et Tito Adrianoque accidit, nequaquam aliam captivitatem esse venturam, nec remansuros botros in populis, qui deinceps colligendi sunt. Unde provocantur ad planctum, et jubentur nudare pectora, et accingere lumbos suos, eo quod regio quondam desiderabilis, et vinea fertilis, de qua scriptum est: *Ego plantavi te vineam fructiferam, totam veram: quomodo conversa es in amaritudinem vitis alienæ* (Jer. ii, 21)? Romano vastante, deleta sit. *Super humum, inquit, populi mei, 431 spinæ et vepres, sive fenum ascendet*. Et est sensus: Si terram Judæam, quæ repromissionis terra est, spinæ repleverunt et vepres, quanto magis alias civitates quæ plenæ sunt gaudio, et quæ illud evangelicum consequuntur; *Vae qui gaudetis nunc, quoniam plorabitis* (Luc. vi, 25)! Dominus [Al. Domus] enim, id est, templum meum dimissum est, dicente me ad Apostolos: *Surgite, abeamus hinc* (Joan. xiv, 31); et ad incredulos: *Relinquetur vobis domus vestra deserta*

A (Luc. xv, 55). Adyta Templi, et secreta mysteria, palpabiles tenebræ possederunt, et facta sunt nequaquam cellaria vasorum Domini, sed speluncæ: usque in sempiternum. Audierant enim a Domino Salvatore (Matth. xxi, 43): *Domus Patris mei, domus orationis vocabitur: vos autem fecistis eam speluncam latronum*. Gaudium, inquit, onagrorum, pascua gregum. Quod vel juxta litteram intelligendum est, eo quod deserta sint omnia; vel spiritualiter, quod expulso Israele, feri homines et Dei notitiam non habentes, habitent in Judæa. Et hoc fiat donec effundatur super nos spiritus de excelso, quem Salvator ascendens ad Patrem, credentibus rep omisit, dicens: *Ecce ego vado, et mittam vobis Paracletum Spiritum veritatis* (Joan. xvi). Et rursus: *Donec accipiat de excelso virtutem* (Luc. xxiv, 49). Quodque supra dixerat: *Adhuc in iudicium, et erit Libanus in Charmel, et Charmel in saltum reputabitur: et audient in die illa surdi verba libri, et de tenebris, et caligine oculi cæcorum videbunt* (Supra, xxi); nunc aliis verbis idipsum repetit, quod solitudo gentium vertatur in divitias Israel; et Israel reputetur in gentes: quo tempore habitaverit in deserto iudicium, Dominus atque Salvator, cui Pater dedit omne iudicium (Joan. iii). Et *iustitia in Charmel requiescet*, de qua supra dictum est: *Et erit in Charmel desertum*, quod iudicium atque iustitia habet in deserto, et requiescat in Charmel, qui prius appellabatur desertum. Opus quoque iustitiæ erit pax, quæ, juxta Apostolum, omnem sensum exsuperat (Philipp. iv). Et *cultus iustitiæ silentium*, ut non multo quo Judæorum, sed brevitate fidei adorent Dominum; et securi æterna pace requiescant, et in tabernaculis eorum sint divitiæ, de quibus Apostolus loquebatur (I Cor. i, 5): *Gratias ago Deo meo per Jesum Christum, quoniam in omnibus 432 divites facti estis in eo, in omni verbo, et in omni scientia*. Cum autem populus christianus sederit, vel habitaverit in pulchritudine, sive ut **LXX** transtulerunt, *in civitate pacis*, haud dubium quin in Ecclesia; tunc grando atque tempestas, et Domini ira desæviens de-cendent in saltum, de quo supra dictum est: *Et Charmel in saltum reputabitur*; et humiliabitur civitas Jerusalem, et juxta aliam Scripturam, de terra loquetur. Quæ cum ita se habeant, et didicerimus vaticinio prophetali, quanta bona Ecclesia possessura sit, et quanta mala passura sit Jerusalem: beati estis, Apostoli, ceterique Doctores, qui seminatis super omnes aquas Scripturæ sanctæ, in quibus caleat bos et asinus. Bos mundum animal, propter electionem patrum, asinus immundus, propter idololatriam quondam gentilium, ut et de Circumcisione et de Præputio Ecclesia Domini congregetur. Quod supra, juxta **LXX**, dicitur: *Super terram populi mei spinæ et fenum ascendet*, referri potest, et ad hæreticos, et ad simplices quoque credentium, qui non ita Scripturam intelligunt sanctam, ut illius convenit majestati. Unde singula sin-

* Unus Vatic., in consequentibus lecturi sumus.

gulis coaptavimus, ut terra populi Dei, hæreticis spinas, imperitis quibusque Ecclesie sennum afferat.

(Cap. XXXIII. — Vers. 1.) *Vae qui prædaris: nonne et ipse prædaberis? Et qui spernis: nonne et ipse sperneris? Cum consummaveris depredationem, a depredaberis: cum fatigatus desieris contemnere, contemneris.* LXX: *Vae qui vos miseros faciunt: vos enim nemo facit miseros. Et qui reprobant vos, b vos non reprobant: capientur reprobantes, et tradentur, et quasi tineæ in vestimento sic superabuntur.* De Apostolis dixerat, et de ecclesiarum magistris: *Beati qui seminant super omnem aquam, ubi bos et asinus calcant: nunc ad persecutores eorum maledictionem dirigit; immo adversum principem eorum, qui corda possidet impiorum, quod quidquid fecerint recipiant; et præ-ens potentia, futurorum sit materia tormentorum.* Unde juxta LXX dicitur: *Vae eis qui vos miseros faciunt: vos enim nemo facit miseros.* Et est sensus: quantum in illis est, quando persequuntur vos, et variis affligunt **433** cruciatibus, interfectos atque cruciatos miseros arbitrantur. Sed nullus vos potest facere miseros, non enim habent in anima potestatem, sed in corpore. Et qui reprobat vos, non vos reprobat, sed eum qui vos misit, juxta illud quod Salvator discipulis loquitur: *Qui vos reprobat, me reprobat: et qui me reprobat, reprobat eum qui me misit (Luc. x, 16).* Capientur igitur persecutores, et æternis tradentur ardoribus. Et quomodo tineæ vestimentum, ita illos jugis flamma consumet. Quod et in fine hujus prophetiæ scribitur. *Vermis eorum non morietur, et ignis eorum non exstinguetur.*

(Vers. 2 seqq.) *Domine, miserere nostri: te enim expectavimus: esto brachium eorum [Al. nostrum] in mane, et salus nostra in tempore tribulationis.* A voce Angeli fugerunt populi, ab exaltatione tua dispersæ sunt gentes. Et congregabuntur spolia vestra, sicut colligitur bruchus, velut cum fossæ plenæ fuerint de eo. *Magnificatus est Dominus, quoniam habitavit in excelso: implevit Sion iudicio et justitia. Et erit fides in temporibus tuis: divitiæ salutis sapientia et scientia: timor Domini ipse thesaurus ejus.* LXX: *Domine, miserere nostri, in te enim confidimus: factum est semen incredulorum in perditionem, salus autem nostra in tempore tribulationis: propter vocem timoris obstupuerunt populi a timore tuo, et dispersæ sunt gentes.* Nunc autem congregabuntur spolia vestra parvi et magni: c quando si quis congreget locustas, sic illudent vobis: *sanctus Deus qui habitat in excelsis. Repleta est Sion iudicio et justitia, in lege tradentur, in thesauris salus nostra: venit sapientia, et disciplina, et pietas a Domino, isti sunt thesauri justitiæ.* Hebræi capitulum superius, in quo legitur: *Vae qui prædaris: nonne et ipse prædaberis?* et reliqua usque ad finem, contra

A Sennacherib regem Assyriorum dictum putant, quod postquam decem tribuum, quæ appellabantur Israel, subverterit civitates; et excepta Jerusalem, Judææ quoque urbes ceperit, ipse superetur, et percutiente Angelo, ejus deleatur exercitus. Unde nunc ex persona populi gratias referentis Deo, atque dicentis: *Domine, miserere nostri, te expectavimus, hæc dicta contendunt, quæ præsentī [Al. sequenti] capitulo* **434** continentur, quod ipse brachium fuerit et robur populi obsidione vallati in tempore matutino, et salus in necessitate et angustia. A voce enim Angeli, quem Symmachus ita ut in Hebræo scriptum est, traustulit ^d אֲמוֹן (הַמֶּן). quem Hebræi Gabrielem autumant, et habere etymologiam populi; fugit Assyrius, et ab exaltatione Dei, gentes quæ cum eorum, hac illucque dispersæ sunt. Quibus fugientibus, spolia congregata sunt a Judæis, sicut solet bruchi et locustarum colligi multitudo, cum in fossas coacervatæ fuerint. In quorum victoria magnificentus est Dominus: et Sion impleta iudicio et justitia, et fides obsessi populi comprobata; omnesque divitias in sapientia habuerunt, et scientia Dei et timore Domini, qui solus eorum thesaurus fuit. Hæc illi juxta historiam dixerint, omni ratione nitentes, Christi et Apostolorum ejus subvertere sacramenta. Nos autem post beatitudinem Apostolorum, de quibus supra (Ad. cap. xxxi, 20) dictum est: *Beati qui seminant super omnem aquam, ubi bos et asinus calcant, et lamentationem et planctum eorum qui eos persequuntur sunt, de quibus in consequentibus dicitur:* *Vae qui miseros vos faciunt: vos autem nemo facit miseros: et sicut tineæ in vestimento, sic atterentur, ex persona eorumdem Apostolorum, omniumque credentium hæc dicta convincimus.* Et est sensus: Domine, in tuo peravimus auxilio, et in te confidimus: semen incredulorum perit in æternum, et salus nostra in tempore tribulationis apparuit. Te enim præbente auxilium, omnis gentium multitudo dispersa est, et prædæ atque illusioni victoribus fuit. Et hoc factum est: quia sanctus Dominus habitat in excelsis, et repleta est Sion iudicio et justitia, de qua supra scriptum est: *Requiescet in deserto iudicium et justitia.* Ipsa est ergo Sion, quæ prius est appellata desertum, et quicumque habitaverit in ea, tradetur ei lex Evangelii, in ejus thesauro **D** salus nostra est, et sapientia credentium, et disciplina et pietas, sive fides, quæ proprie Christianorum est, et timor Domini, in quo thesauri sapientiæ continentur.

(Vers. 7 seqq.) *Ecce videntes clamabunt foris. Angeli* **435** *pacis amare flebunt. Dissipatæ sunt viæ, cessavit transiens per semitam, irritum factum est pactum, projecit civitates, non reputavit homines. Luxit et elanguit terra, confusus est Libanus et obscuruit, et*

^a Vatie. præda eris pro depredaberis, quod infra constanter retinet.

^b Alter Vatie., qui reprobant vos, nos non reprobant: quemadmodum et paulo inferius qui vos miseros faciunt, nos enim nemo, etc.

^c Verius duo Vatie. quomodo si quis, etc. Græce quoque est ὅν τρώπων.

^d Al. HAMON, quæ vox proprie turbani significat, et Hieronymus ex opinione Hebræorum sui temporis Angelum interpretatus est.

factus est Saron sicut desertum, et concussa est Basan A *et Carmelus. Nunc consurgam, dicit Dominus: nunc exaltabor, nunc sublevabor. Concipietis ardorem, parietis stipulam, spiritus vester ut ignis devorabit vos. Et erunt populi quasi de incendio cinis: spinæ congregatæ igni comburentur.* ^a Verbum Hebraicum ARELLAM (ארעל), pro quo Aquila et Symmachus et Theodotio interpretati sunt, *apparebo eis*, extremam syllabam dividentes, et legentes ARE LAHEM (ארעלהם), Hebræi significare Angelos arbitrantur, et esse prophetiam, post vocationem gentium, et divitias Ecclesiæ, de subversione Templi, quod fient Angeli, nequaquam intus habitantes, sed exeuntes foras: et qui prius nuntii pacis erant, fient amari. Sive ipsi Apostoli qui missi fuerant ut pacem nuntiarent Jerusalem, ad quam Dominus loquebatur: *Si scires etiam tu ea quæ ad pacem sunt tibi* (Luc. xix, 42): quibus apparuit Dominus, ut eos suo confortaret aspectu, fient Jerusalem, quia non receperit prædicationem suam, eo quod dissipatæ sunt viæ, et cessaverit transiens per semitam ^b justam, juxta illud quod in Jeremiæ Lamentationibus dicitur: *Viæ Sion lugent, eo quod non sint qui veniant ad solennitatem* (Thren. i, 4). Irritum quoque factum est pactum cum Abraham, Isaac, et Jacob: *Projecit civitates Judææ: non repperit homines, qui suo vitio jumenta esse voluerunt. Luxit et elanguit terra pro his qui morabantur in terra* (Genes. xv et 22). Confusus est Libanus et obscuruit, haud dubium quin Templum significet, de quo in Zacharia legimus. *Aperi, Libane, portas tuas, ut devoret ignis cedros tuas* (Zach. xi, 4). C *Sive Jerusalem, quæ in Ezechiel Libanus appellatur, dicente Prophetæ: Aquila e magna magnarum alarum, quæ habet duetum intrandi in Libanum* (Ezech. n, 5), quod postea interpretans sermo divinus, eum, inquit, venerit Nabuchodonosor in Jerusalem: perspicue Aquilam regem Babylonium, et Libanum Jerusalem edisserens. *Factus est Saron sicut desertum, et concussa est Basan* 436 *et Carmelus.* Pro Basan, LXX Galilæam transtulerunt, provinciam, pro uno loco provinciarum. Saron [Al. Saronas] autem omnis juxta Joppen Liddamque appellatur regio, in qua latissimi campi fertilesque tenduntur. Basan quoque regio trans Jordanem est, quam duæ et dimidia tribus possederunt, et quæ interpretatur uberrima et pinguis (Deut. iii): et Carmelus, de quo supra diximus. Loca igitur Judææ quondam fertilia vertentur in

solitudine, per quæ *μεταπορεύω* ostenditur omnis opulentia Judæorum egestate et penuria commutanda. Quia igitur Apostolorum sermonem recipere noluerunt, confusus est Libanus, et Saron versus est in solitudinem, et Basan Carmelusque concussi sunt. Propterea Dominus vel de nimia patientia, vel ab inferis resurrecturum esse se dicit, et exaltandum in gentibus, et sublevandum in cruce. Et ad ipsos Judæos apostropham facit, *Concipietis ardorem, et parietis stipulam*, et spiritus vester vobis conflabit incendium, ut conceptum et partum vorax flamma consumat. Et erunt, inquit, populi Judæorum quas de incendio cinis, infelicitatis magnitudinem favillæ reliquis demonstrantes. Spinæ enim eorum quæ peccatorum multitudine congregatæ sunt, incendio vorabuntur, quod plerique ad extremam captivitatem et subversionem referunt Jerusalem. Alii plenius atque perfectius judicii tempore futurum esse confirmant.

(Vers. 15 seqq.) *Audite qui longe estis quæ fecerim, et cognoscite vicini fortitudinem meam. Conterriti sunt in Sion peccatores, possedit tremor hypocritas. Quis poterit habitare de vobis cum igne devorante? quis habitabit ex vobis cum ardoribus sempiternis? Qui ambulat in justitiis, et loquitur veritates, qui projicit avaritiam ex calumnia, et excutit manus suas ab omni munere, qui obturat aures suas ne audiat sanguinem, et claudit oculos suos ne videat malum. Iste in excelsis habitabit, munimenta saxorum sublimitas ejus: panis ei datus est, aqua ejus fideles sunt. Regem in decore suo videlunt oculi ejus: cernent terram de longe. Cor tuum meditabitur timorem. Ubi est Scriba? ubi legis verba ponderans? ubi doctor parvulorum? Populum imprudentem* 437 *non videbis populum alti sermonis, ita ut non possis intelligere desertitudinem linguæ ejus, in quo nulla est sapientia. LXX: Audient qui longe sunt quæ fecerunt: scient qui appropinquant fortitudinem meam. Recesserunt qui erant in Sion iniqui, apprehendet tremor impios. Quis annuntiabit vobis, quoniam ignis ardet? quis annuntiabit vobis locum æternum? qui ambulat in justitia, et loquitur rectam viam, et odit impietatem et iniquitatem, et manus excutit a muneribus, et obturat aures, ut non audiat judicium sanguinis, et claudit oculos, ne videant iniquitatem, iste habitabit in excelsa spelunca petra fortissimæ. Panis ei dabitur, et aqua ejus fidelis: regem cum gloria videbunt oculi vestri, videbunt terram de longe*

^a Verbum Hebraicum Arellam, etc. Quantumvis Erasmo atque Mariano parcere studeam, ac multos eorumdem editorum errores silentio ubique præmittam, non possum hoc loco reticere, quod omnia fere verba Hebraica in Commentariis Hieronymi posita, negligentia aut imperitia depravariunt. Hic enim, non quæ in mss. codicibus leguntur, sed quæ ipsi excogitare ausi sunt, aut in Biblis Massoretharum invenerunt, obtrudere conantur, nempe ארעל arellam pro arellam, et ארעלהם arelahem: quod constanter retineat omnia exemplaria manuscriptorum, conformiter Hieronymianæ observationi. Unde exploratum nobis est ac manifestum, nullum editorem ante nos contulisse mss. codices

cum impressis, ad restitutionem contextus Hieronymi in verbis Hebraicis. MARTIAN.

^b In duobus Vatic. illud justam reticetur.

^c Vocem magna, quæ ob similis occursum exciderat in antea vulgatis, sufficiunt duo Vatic. mss. ad sacri textus fidem.

^d In Hieronymiana versione ex Hebræo, quemadmodum et in Vulgata imprudentem legitur, quod retinendum pro imprudentem constituerat ipse Marti. ex ipsa huius sententiæ expositione in hisce Commentariis. Et vero infra ubi hic locus explicatur, unus Vatic. imprudentem præfert: hic autem pari omnes consensu imprudentem.

anima vestra meditabitur timorem. Ubi sunt grammatici? ubi consiliatores? ubi est qui numerat eos qui ^a nutriunt et parvum et magnum populum? cui non dedit consilium: neque sciebat profundam vocem illius, ita ut non audiret populus contemptus, et non est audienti intelligentia. Quoniam dissipatae sunt viae, cessavit transiens per semitas, irrium factum est pactum cum populo Iudaeorum, projecit deus civitates eorum, non reputavit eos inter homines; propterea vos qui longe estis, audite quae fecerim, et appropinquate ut agnoscatis fortitudinem meam. Conterriti sunt, sive recesserunt qui erant in Sion peccatores vel impii, et tremor possedit [Al. possidebit] hypocritas, quibus Dominus in Evangelio loquebatur: *Vae vobis Scribae et Pharisaei hypocritae* (Matth. xxiii, 13)! Quis poterit habitare de vobis cum eo qui ignis est devorans? quis habitabit cum ardoribus sempiternis? Sive juxta LXX: Quis vobis annuntiabit [Al. annuntiavit], quia ignis ardet aeternus, quem praeparavit Deus diabolo et angelis ejus? quis igitur poterit habitare cum Deo, vel annuntiare ventura supplicia? Omnis qui hujusmodi est, qualem propheticus sermo describit, qui ambulat in pluribus justitiis, et non semel, sed semper justitias diligit, nec una vice, sed jugiter loquitur veritates: qui projicit avaritiam, quae est mater calumniae. Nisi enim cum alterius damno et malo, pecuniae alteri non coacervantur. Et excutit manus suas ab omni munere. Munera quippe excaveant oculos, etiam sapientium. Qui obturat aures ^b 438 suas ne audiat judicium sanguinis. Omnis iniquitas et oppressio et injustitia, judicium sanguinis est: et licet gladio non occidat, voluntate tamen interficit. Et claudit oculos suos ne videat malum. Felix conscientia, quae non audit, nec aspiciat malum. Qui igitur talis est, ipse habitabit in excelsis, hoc est, in regno caelorum, sive in excelsa spelunca petrae fortissimae, in Christo Jesu: quae petra Israel populum sequebatur, ut liberet de ea, et illius fortitudine protegeretur. Panis ei dabitur, et aquae ejus fideles sunt: quae gentilium fabulae in ambrosia et nectare intelligunt. Nos autem panes et aquas fidelissimas, legem Dei interpretabimur. Qui igitur talis est, regem Christum in sua claritate conspiciet, de quo supra (Ad cap. xxii, 1) dicitur: *Ecce rex justus regnabit, et principes in judicio praerunt*. Et oculi ejus videbunt terram de longe, quam multo tempore desideraverant, terram militum et manueorum, de qua in Evangelio scriptum est: *Beati mites, quoniam ipsi possidebunt terram* (Matth. v, 4): sive in caelo positi, terrena despicient. *Cor tuum meditabitur timorem*: ut cum omnia fueris con-ecutus, dicas cum Apostolo: *Qui non sum dignus vocari Apostolus, quoniam per-*

^a secutus sum Ecclesiam Dei (1 Cor. xv, 9). Principium enim sapientiae timor Domini. Ubi est Scriba? ubi legis verba ponderans? ubi doctor parvulorum (Prov. ix, 1)? ubi sunt, inquit, Scribae et Pharisei, qui Legis verba trutinantes, infelicem populum decipiebant? quos nunc parvulos Scriptura cognominat, parvulus sensu, parvulus intelligentia. Cum autem oculi credentis regem in sua majestate conspexerint, et cor ejus meditatam fuerit timorem, tunc ^b imprudentem populum non videbit, populum Iudaeorum, sive philosophorum et oratorum mundi, qui applaudunt sibi in eruditione et eloquentia saeculari, de quibus nunc ait: *Populum alti sermonis: ita ut non possis intelligere disertitudinem linguae ejus*; quorum omnis ornatus in verbis est, qui habent folia tantum umbramque sermonum, et fructum non possident veritatis. Denique sequitur: *In quo nulla est sapientia*, de quibus et alio loco dicitur: *Perdant sapientiam sapientium, et intellectum prudentium reprobo* (1 Cor. i, 19). Cur? quia stultam ^c 439 fecit Deus sapientiam hujus saeculi.

(Vers. 20 seqq.) *Respice Sion civitatem solennitatis nostrae: oculi tui videbunt Jerusalem, habitationem opulentam: tabernaculum quod nequaquam transferri poterit, nec auferentur clavi ejus in sempiternum, et omnes funiculi ejus non rumpentur. Quia solummodo ibi ^c magnificus est Dominus noster: locus fluviorum rivi latissimi et patentes, non transibit per eam navis remigum: neque trivemis [Al. trieris] magna transgreditur eum. Dominus enim iudex noster, Dominus legislator noster, Dominus rex noster, ^d ipse salvabit nos. Laxati sunt funiculi tui, et non praevaluerunt: sic erit malus tuus, ut dilatare signum nequeas. Tunc dividuntur spolia praedarum multarum: claudi diripient rapinam. Nec dicet vicinus, elangui: populus qui habitat in ea auferetur ab eo iniquitas. LXX: Ecce Sion civitas, salutare nostrum: oculi tui videbunt Jerusalem, civitas dives, tabernacula quae non morebuntur: nec auferentur paxilli tabernaculi ejus in sempiternum, et funiculi ejus non diripientur: quia nomen magnum Domini vobis: locus vester erit flumina et rivi latissimi et spatiosi: non ingreditur per eam navis agitata remigio: Deus [Al. Dominus] enim meus magnus est: non transibit me Dominus iudex noster, Dominus princeps noster, Dominus rex noster, Dominus ipse salvabit nos. Disrupti [Al. direpti] sunt funiculi tui, quia non praevaluerunt: malus tuus inclinatus est, ^e ut dimittat vela: non elevabit signum, donec tradatur in vastitatem. Multi igitur claudi praedas facient: et non dicent, laborabo, populus qui habitat in eis, dimittetur eis delictum. O iuste, cui supra dictum est: cor tuum meditabitur timorem; et, populum imprudentem [Al. impudentem] non videbis; et qui antea auderas, re-*

^a Unus Vatic., qui nutriuntur, juxta Graecum τοὺς τροφίμους.

^b Ideo Vatic., impudentem. Recole superiorem annotationem.

^c M s. Magnus. Hebraice autem est מָגֵן, valde magnus.

^d Amovimus hinc vocem Dominus, quam neque mss. nostri, neque sacer textus agnoscit.

^e In vetustiori Vatic. contrario sensu est: et non dimittat vela: omnino verius ad Graecum οὐ χαλάσει τὰ ἱμάτια.

gem in decore suo videbunt oculi tui, contemplare Sion urbem solemnitate nostræ, vide Ecclesiam Christi, in qua est vera solemnitas: oculi tui cernent visionem pacis, et divitias insperatas, quas oculus non vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis ascenderunt, e tabernaculum quod nequaquam trans ferri poterit. Prius enim tabernaculum quod habuit populus Judæorum, translatum est atque sublatum. *Nec movebuntur clavi ejus in sempiternum; et omnes funiculi ejus firmi erunt;* ita ut Dominus habitet in eo, qui locus est omnium fluviorum, rivorumque currentium, per quos **440** nullus adversæ partis poterit navigare: neque tremis magna, quæ interpretatur diabolus, eum transgredi poterit: quia Dominus ipse est iudex, et princeps, et rex, et Salvator noster, et illo protegente, nullus metuemus insidias. Hæc dicta sunt de Sion urbe solemnitate nostræ, et de Jerusalem habitatione diutissima, quam ipse Dominus fluvio suis circumdabit atque vallabit. Nunc autem ad terrenam loquitur Jerusalem, quod laxati sint funiculi tabernaculi ejus, et tentorium sustinere non quiverint, et malus ejus, in quo pulcherrima quondam vela pendebant, ruptis funibus ceciderit, ut non solum ad navigationem, sed ad signum quoque nullus sit. Postquam autem navis eorum fuerit dissoluta, et tabernaculum dissipatum, ita ut in utramque partem funiculi disrumpantur, præda victoribus dividetur: qui tam imbecilli erant propriis viribus, ut claudi appellentur; et nihilominus Dei ira tribuente eis fortitudinem, nullam infirmitatem sentient, nec dicent: *laboravi*. Qui enim fuerit inter eos, auferetur ab eo iniquitas atque peccatum, quia Dei executus est voluntatem.

(Cap. XXXIV. — Vers. 4, seqq.) *Accordite gentes, et audite, et populi attendite: audiat terra et plenitudo ejus, orbis et omne germen ejus. Quia indignatio Domini super omnes gentes, et furor super universam militiam earum [Al. eorum]: interfecit eas, et dedit in occisionem. Occisi earum projicientur: et de cadaveribus earum ascendet fetor: tabescent montes sanguine earum. Et tabescet omnis milita cælorum: replicabuntur (sive complicabuntur) sicut liber cæli: et omnis militia eorum defluet, sicut defluit folium de vinea et de ficu, quoniam inebriatus est in cælo gladius meus. Ecce super Idumæam descendet, et super populum interfectionis meæ ad iudicium. Gladius Domini repletus est sanguine, incrassatus adipe: de sanguine agnorum et hircorum, de sanguine medullatorum arietum: victima enim Domini in Bosra: et interfectio magna in terra Edom. Et descendent unicornes cum eis, et tauri cum potentibus. Inebriabitur terra sanguine eorum, et humus eorum adipe pinguium. Post eversionem Jerusalem et naufragium quondam solidissimæ navis, prædamque omnis suppellectilis illius,*

^a Verbum arbitran'tur expungit Victorius, tum serie continua legit vere has stellas, quomodo et in Vatic. ms. esse mox dicimus. Et verior quidem est sensus, cum non sit duas de veris nempe stellis ac de mysticis, opiniones Hieronymus ponat, et quæ

A de interitu omnium dicitur nationum, **441** et de consummatione mundi, quæ est in die futura iudicii. Unde omnes gentes et populi terræ et plenitudo ejus, orbis et cuncta genimina ejus, tam quæ habitantur loca, quam quæ inhabitabilia sunt nimietate frigoris et caloris, jubentur audire, et quæ ventura sunt cum omni mentis tremore cognoscere. Indignatio enim Domini nequaquam super unam gentem Judæam, et Assyrios atque Chaldæos, Ægyptios, Moabitas, et Ammonitas, et Philisthæos: sed et contra omnes gentes, et super universam militiam, sive ut LXX transtulerunt, *numerum earum*, ventura describitur, quæ interficiat eas, et fetorem corporum putrescentium in altum ascendere faciat: significans peccata omnium nationum: ita ut sanie earum et spurcitia, ac sanguine montes repleantur: sublimes quæque virtutes et Angeli, qui singulis gentibus præsidebant; et tabescat omnis militia vel fortitudo cælorum: replicentur, sive complicentur cæli sicut liber, et omnis militia et exercitus eorum, atque ut LXX transtulerunt, *et stellæ defluant*, in similitudinem foliorum, quæ, appropinquante frigore, aren'tia atque contracta de vinea et ficu defluunt. Quod quidem et Salvator loquitur in Evangelio: *Stellæ cadent de cælo, et virtutes cælorum movebuntur, et tunc apparebit signum Filii hominis, in cælo* (Matth. xxiv, 29, 30). Et hoc considerandum, quod non dicat interire cælos, sed replicari, sive complicari, quasi librum, ut postquam omnia peccata aperta fuerint et relecta, complicentur qui prius aperti fuerant, ut nequaquam ultra scribantur in eis delicta multorum. De hujusmodi libris Daniel in suo volumine loquitur: *Judicium sedit, et libri aperti sunt* (Dan. vii, 10), in quibus descripta erant opera singulorum. Stellas autem cadere plerique arbitrantur, juxta Apocalypsim Joannis (Apocal. vi et viii), et illud quod alibi scriptum est: *Stellæ universæ ardentes solventur, et cælum ac terra transibunt* (Luc. x, 2). Præterit enim figura hujus mundi. Quidam de his stellis dici putant, quæ in cælo rutilant, ut in parte non trepit et totum, quod scilicet per stellarum ruinam etiam cælorum interitus ostendatur (II Cor. vii). Alii vero **442** has stellas putant esse ruituras, de quibus et Paulus Apostolus scribit: *Non est nobis certamen adversus sanguinem et carnem, sed adversus principatus, adversus potestates, adversus rectores tenebrarum istarum, adversus spiritualia nequitie in cælestibus* (Ephes. vi, 12). Nec mirum si demones qui in aere habitant, dicantur esse cælestes, cum etiam volucres cæli, quæ utique non in cælo, sed in aere volitant, Scriptura cognominet. Nam et Satan as transfiguratur in Ange'um lucis (II Cor. xi), stellam se esse simulans. Et Salvator vidit eum quasi fulgur de cælo cadentem (Luc. x). Et tropologice de

adducit testimonia duabus tantum convenient, non tribus; præstitit tamen de his, contextu integro, adduxisse.

^b Duo Vatic., *Vere has stellas dici putant, etc.*

eo quasi de stella magna dicitur: *Quomodo cecidit Lucifer qui mane oriebatur* (Isa. xiv, 12)? Hec universa fiunt, quia inebriatus est in cœlo gladius ejus, pœna atque sententia, et ultio in peccatores, quæ profertur a Domino. Qui gladius et machæra in Ezechiel (Ezech. xxi) contra impios exacuuntur, ac plurimis interfectis, vaginam suam jubetur intrare. Cumque inebriatus fuerit et repletus in cœlo, hoc est, in aere, qui consuetudine Scripturarum cœlum dicitur, tunc ad Idumæam quoque, id est, ad terrena descendet: ut post pœnam dæmonum, etiam hominum animæ judicentur. Idumæa quippe in lingua nostra terrenam sonat. Repletusque est sanguine, et incrassatus adipe agnorum et hircorum, medullarumque arietum atque taurorum: ut et principes et populum pariter significet puniendos. B Victimam enim Domini in Bosra, et interfectio magna in terra Edom. De qua Bosra et Idumæa etiam in consequentibus (Ad Lxiii, 4) idem Propheta testatur dicens: *Quis est iste qui venit de Edom? rubra vestimenta ejus de Bosra?* Et nonnulli existimant, quia Bosra, caro dicitur, per victimam Domini in Bosra, tormenta omnium in carne monstrari: qui pio labantur errore. In præsentem enim loco non per sin litteram, quæ in Bosra (בשר), hoc est, in carne, ponitur: sed per sade scribitur, et Bosra (בשרה) appellatur, quæ juxta Jesum et Jeremiam non in Edom, id est, Idumæa; sed in terra Moab invenitur (Jerem. xlviii). Bosra autem in lingua nostra munitam sonat atque circumdatam, sive firmatam: ut orbem terrarum Domini voluntate doceat 443 esse solidatum, juxta illud quod in psalmo canitur: *Ipsa super maria fundavit eum, et super flumina collocavit illum* (Ps. xxiii, 2); et de firmitate terræ: ex persona Dei dicitur: *Ego firmavi columnas ejus* (Ps. lxxiv, 5). Cumque victima Domini fuerit in Bosra, et interfectio ejus in Idumæa, descendant unicornes cum tauris potentibus, reges videlicet et principes terræ [Al. ejus]; et omnia interfectionis, et sanguinis replebuntur, et adipe quondam divitum ac potentum. Per quæ verba, juxta humanam consuetudinem, terrorem audientibus incutientia, in omnes principes ac potentes, populosque ac parvos tormenta monstrantur. Bosra, id est, munitam, atque firmatam, et Edom, sive Duma, et Idumæam, Judæorum magistri Romam intelligi volunt, et omnia de ipsa dici quæ sequenti capitulo continentur.

(Vers. 8 seqq.) *Quia dies ultionis Domini, annus retributionum judicii Sion. Et convertentur torrentes ejus in picem, et humus ejus in sulphur: et erit terra ejus in picem ardentem. Nocte et die non extinguetur, in sempiternum: ascendet fumus ejus: a generatione in generationem desolabitur, in sæculum sæculorum non erit transiens per eam. Et possidebunt illum onocrotalus, et hericius, et ibis, et corvus habitabunt in ea, et extendetur super eam mensura: ut redigatur ad nihilum,*

^a Idem cum Vulg., *unctis vestibus de Bosra*; tum Basar, pro Bosra constanter.

^b Antea erat congregabit; et mox, manus divisit

et perpendiculum in desolationem. Nobiles ejus non erunt ibi: regem potius invocabunt, et omnes principes ejus erunt in nihili. Et orientur in domo [Al. domibus] ejus spinæ, et urtica, et paliurnus in munitionibus ejus: et erit cubile draconum, et pascua struthionum. Et occurrent dæmonia onocentauris, et pilosus clamabit alter ad alterum: ibi cubabit [Al. cubavit] lamia, et inveniet [Al. invenit] sibi requiem. Ibi habuit foveam hericius, et nutrit catulos, et circumfodit, et fovit in umbra ejus: illuc congregati sunt milvi, alter ad alterum. Requirite diligenter in libro Domini, et legite, unum ex eis non defuit, alter ad alterum non quæsit: quia quod ex ore meo procedit, ille mandavit, et spiritus ejus, ipse congregavit ea. Et ipse misit eis [Al. ei] sortem, et manus ejus divisit eam illis in mensura, usque in sempiternum possidebunt eam: in generatione et generationem habitabunt in ea. Hebræi, ut supra diximus, hæc de Romano imperio prophetata contendunt, et 444 in ultionem Sion, vastitatem quondam regni potentissimi prædicari, quod juxta litteram plerique nostrorum etiam in Apocalypsi Joannis scriptum putant. Nos autem ex eo quod dicitur, *dies ultionis Domini annus retributionum judicii Sion* hunc arbitramur annum, de quo loquitur ipse Salvator: *Spiritus Domini super me, eo quod unxit me, evangelizare pauperibus misit me, prædicare captivis remissionem, et caecis ut videant, vocare annum Domini acceptabilem, et diem retributionis Deo nostro: consolari omnes lugentes, et dare plangentibus Sion gloriam* (Luc. iv, 18, 19; Isai. lxi, 1-5): et de quo supra dictum est: *Mulieres opulentæ surgite* (Isai. xxxii, 5): et dierum anni recordamini in dolore cum spe, ac per hoc post generalem totius orbis consummationem reverti Scripturam ad Jerusalem, cui illo tempore loquebatur, et vastitatem ejus pleno sermone describi: quod scilicet postquam tempus Romanæ obsidionis advenit, pice et sulphure et flammis ardentibus omnia compleantur, et fumus illius maneat in æternum, habitentque ibi onocrotalus et hericius, et ibis, et corvus, quæ animalia in desertis locis habitare consueverunt: et hoc fiat, quia funiculus Domini atque perpendiculum, id est, sententia illius non valeat immutari. Nobiles ejus, id est, Apostoli atque credentes non erunt ibi, nec perditorum numero conjungentur: sed regem potius Christum invocabunt. Omnes autem principes illius, Scribæ videlicet et Pharisei, redigentur in nihili, et in domibus quondam ornatissimis spinæ et urticae et paliurnus orientur. Eritque cubile draconum, et pascua struthionum, quæ et ipsa signa sunt extremæ solitudinis. Et occurrent sibi in ea, juxta LXX diversa dæmonum phantasmata, sive ut omnes alii juxta Hebræum transtulerunt, שַׁיִם (שׂוֹיִם) et מַוִּים (מַוִּים), onocentauri, et pilosi, et lamia, quæ Gentilium fabulæ, et poetarum figmenta describunt. Hericius quoque ibi enutrire catulos, et stationem habere fidissimam:

absque interjecto ejus: quod mss. emendant ac supplent ad sacri contextus fidem.

illuc congregari milvos, rapacissimam avem, quæ Hebraice appellatur דַּאֲזוֹת (דִּאֲזוֹת), sive ut LXX transtulerunt cervos, de quibus infra dicemus. Inter quæ Propheta loquitur audientibus : O homines [Al. omnes] qui me auditis loquentem, quæ ventura pronuntio, rebus omnia complebuntur. **445** In libro enim scripta sunt Domini, et illius sententia destituta, et ne unum quidem irritum erit. Nam quod de meo ore procedit, ille mandavit, id est, ego quidem loquor; sed verba sunt Domini, et spiritu [Al. spiritus] illius quicquid dictum est perpetrabitur. Ipsius decreto atque mensura singula complebuntur : et usque in generationes sempiternas suum ordinem non relinquent. Hæc juxta Hebraicum et explanationem historicam dicta sint. Cæterum qui tropologiam sequuntur, expulso populo Judæorum sub bestiarum et portentorum nominibus, idololatrias et variis superstitionibus servientes in Jerusalem habituros esse confirmant : et hos esse onocrotalos et hericios, ibin et corvum, dracones et struthiones, et onocentauros, et dæmonia, et pilosos, et lamias, quæ Hebraice dicitur לִילִית (לִילִית); et a solo Symmacho translata est lamia, quam quidam Hebræorum ἰερὴν, id est, furiam suspicantur. Et revera si consideremus de diversis gentibus adductas Jerusalem colonias, et juxta ritum provinciarum suarum, singulas familias propriorum dæmonum coluisse portenta, hæc omnia in Jerusalem habitasse firmabimus. Quodque LXX transtulerunt : *Ibi obriaverunt sibi cervi, et viderunt facies suas : numero transierunt, unus ex ipsis non perit, nec quæsit alterum.* Dominus enim præcepit eis, et spiritus ejus congregavit eos : et ipse dedit eis sortes, et manus illius dividet eis : ut pascantur in sempiternum, et possideant in generatione generationum, et requiescant in ea : sic allegorice interpretabimur, ut doceamus cervos, id est, Apostolos, et sanctos quosque doctores, de quibus scriptum est : sicut desiderat cervus ad fontes aquarum : ita desiderat anima mea ad te, Deus (Ps. xli, 1); et alibi : Vox Domini perficientis cervos (Ps. xxviii, 9); et rursum : Cervus amicitiae et pullus gratiarum tuarum loquantur tibi (Prov. v); et in Job : Custodisti autem membra cervorum, et partus eorum emittes (Job. xxxix, 2); et in Cantico Canticorum dicitur : Similis est frater meus caprea, vel hinnulo cervorum super montes aromatum (Cant. ii, 9); obviasset sibi in Jerusalem et mutuos vidisse conspectus, et transisse ac reliquisse eam, et ad diversas provincias perrexisse, quia Dominus mandaverit eis : *Ite et docete* **446** omnes gentes baptizantes eas in nomine Patris, et Filii, et Spiritus Sancti (Matth. xxviii, 19); et spiritus illius congregaverit eos, dederitque eis sortes atque dividerit, ut alius ad Indos, alius ad Hispanias, alius ad

A Illyricum, alius ad Græciam pergeret : et unusquisque in Evangelii sui atque doctrinæ provincia requiesceret. Quæ nos super Jerusalem diximus prophetari, et Judæi de Romano dicta imperio suspicantur, nonnulli ad orbem referunt, ne a prioribus discrepare videantur.

(Cap. XXXV. — Vers. 1, 2.) *Lætabitur deserta et invia, et exsultabit solitudo, et florebit quasi lilium. Germinans germinabit : et exsultabit lætabunda et laudans. Gloria Libani data est ei, decor Carmeli et Saron. Ipsi videbunt gloriam Domini : et decorem Dei nostri.* LXX : *Lætare desertum sitiens, et exsultet solitudo, et floreat quasi lilium. Florebunt et exsultabunt deserta Jordanis : gloria Libani data est ei, et honor Carmeli : et populus meus videbit gloriam Domini, et altitudinem Dei nostri.* Quoniam Jerusalem conversa est in picem et ascendit fumus illius sempiternus, et habitant in ea onocrotalus et hericius, ibis et corvus, dracones et struthiones, dæmonia et onocentauri, lamia et pilosi : et Domini super eam impleta sententia est : *Relinquetur vobis domus vestra deserta* (Luc. xiii, 35) : propterea quæ prius deserta fuerat, de qua in psalmo dicitur : *Vox Domini concutientis solitudinem* [Al. desertum], et commovebit Dominus desertum Cades. *Vox Domini præparantis cervos ; et revelabit condensa silvarum* (Psal. xxviii, 8, 9), mutabitur in rerum omnium abundantiam, et pugnantibus cervis, de universis salibus nationum bestiarum, quæ eas prius possederant, expellentur, ut impleatur illud quod in hoc eodem Propheta dicitur : *Lætare sterilis, quæ non parit : erumpe et clama, quæ non parturit ; quoniam plures sunt filii desertæ, magis quam ejus quæ habet virum* (Isai. liv, 1). Hæc erat prius sitiens, sive invia, non habens vitales aquas, et Dominus non gradiebatur [Al. ingrediebatur] per eam, quæ nunc florebit in lilium, sive ut significantius expressit Aquila, ^a καλόκωσις, quam nos tumulentam rosam et necdum foliis dilatis possumus dicere. Florebit autem, ut cum Apostolo pronuntiet : *Christi bonus odor sumus in omni loco* (II Cor. ii, 15). Et illud Cantici Canticorum : **447** *Flores visi sunt in terra* ^b : mandragoræ dederunt odorem suum (Cant. vii, 12, 13). Quodque in LXX ponitur, *et exsultabunt deserta Jordanis*, in Hebraico quidem non habetur, sed possumus dicere Joannis : in Jordane fluvio poenitentiae baptismum demonstrari, quod Dominus suo lavaero signavit atque firmavit. Et quia de solitudine, figuraliter dicitur, quæ refertur ad gentes, in qua fuit Joannes, consequenter jungi potest Jordanis, ut per desertum gentium veniamus ad baptismum Salvatoris. Quodque sequitur, *gloria Libani data est ei, et decor Carmeli et Saron*, juxta priorem explanationem debemus accipere, in qua diximus

^a Restituimus καλόκωσις, quod et Martiannus coniecerat, quamquam in textu retinuerit κάλυξ. Duo e Vatic. mss. ΚΑΥΚΩΣΙΣ, quibus vetustissimus Sangermanensis teste Montfaucon. suffragatur. Unus Palatin. ΚΑΙΚΩΣΙΣ : sed et quos Martiann. inspicit, repositam lectionem probant.

— Aquila καλόκωσις, etc. In editis antea libris legi-

mus ὡς κάλυξ, sed in mss. codicibus positum invenimus ΚΑΥΚΩΣΙΣ vel ΚΑΙΚΩΣΙΣ, unde conjicio legendum καλόκωσις : at cum κάλυξ significet rosam clausam et quasi tectam, quæ folia nondum habet expansa et dilatata, verbum in contextu veterum editionum positum immutare nolui. MARTIAN.

^b In Vatic. additur, nostra.

Libanum Templum sive Jerusalem intelligi, dicente Zacharia : *Aperi, Libane, portas tuas* (Zach. xi, 1); et Ezechiel : *⁎ Aquila magna magnarum alarum plena unguibus, quæ habet ductum intrandi in Libanum et Carmelum* (Ezech. xvii, 3) : priorem significare populum, de quo supra dictum est : *Erit desertum in Carmel, et Carmel in saltum reputabitur* (Isa. xxiii, 9); et Saron eandem habere intelligentiam, Scriptura dicente : *Factus est Saron sicut desertum*. Omnis igitur eandem, cultus Dei, et circumcissionis scientia, et loca uberrima atque campestris, quæ appellantur Saron, pro quibus Symmachus interpretatus est *campos*, dabuntur desertæ quondam Ecclesiæ, et habitatores illius videbunt gloriam Domini, et decorem sive altitudinem Dei nostri.

(Vers. 3, 4.) *Confortate manus dissolutas, et genua debilia roborate. Dicite pusillanimis (sive meticulosis), confortamini, et nolite timere, ecce Deus vester ultionem adducet retributionis : Deus ipse veniet, et salvabit vos* (sive ut LXX transtulerunt, nos). *Tunc aperientur oculi cæcorum, et aures surdorum patebunt (vel audient). Tunc saliet sicut cervus claudus, et aperta erit lingua mutorum, quia scissæ sunt in deserto aquæ, et torrentes in solitudine, et quæ erat arida in stagnum (sive paludes), et sitiens in fontes aquarum. In cubilibus, in quibus prius dracones habitabant, orietur viror calami et junci (pro quo LXX transtulerunt : Erit ibi lætitia avium, et caulæ gregum). Et erit ibi semita et via (sive via munda) et via sancta vocabitur, non transibit per eam pollutus. Et hæc erit nobis directa via : ita ut stulti non errent per eam (vel ut LXX transtulerunt, neque erit ibi via immunda, qui autem dispersi sunt, transibunt per eam, et non errabunt). Non erit, inquit, ibi leo, et mala bestia non ascendet per eam, nec invenietur ibi, sed ambulant per eam, qui liberati fuerint. Et redempti a Domino convertentur, et venient in Sion cum laude, et lætitia sempiterna super caput eorum. Gaudium et lætiam obtinebunt : et fugiet dolor et gemitus. Utramque editionem miscuimus, ne in proponendis singulis, librorum magnitudo tendatur, quæ [Al. quia] jam modum brevitas excedit. Apostolis, de quibus supra dictum est : *Ipsi videbunt gloriam Domini et decorem Dei nostri*, præclatur, ut confortent manus in gentibus dissipatas, et genua debilia roborent ; ut qui prius manibus dissolutis opus Dei facere non poterant, et aridam habebant dexteram, extendant eam ad bona opera. Et qui dudum inter idola diversis erroribus claudicabant, firmo super veritatem incendant gradu : et pusillanimes sive formidolosos fide Domini confirmantes, faciant non timere, uniusque Dei metus universi erroris expellat timores. Causa autem est securitatis atque constantiæ, quia venturus est Christus, cui Pater dedit omne iudicium, et reddet unicuique secundum opera sua (Joan. v). *Ipse veniet et salvabit vos*, quibus dicitur, nolite timere : sive nos,*

ut salutem cum credentibus Apostoli dicant sibi esse communem. Tunc *aperientur oculi cæcorum, et aures surdorum patebunt. Tunc saliet sicut cervus, claudus : et aperta erit lingua mutorum*. Quod quamquam signorum magnitudinem completum sit, quando Dominus loquebatur discipulis Joannis, qui ad eum missi fuerant : *Evntes renuntiate Joanni quæ audistis et vidistis : cæci vident : claudi ambulant : leprosi mundantur : surdi audiunt : mortui resurgunt : pauperes evangelizantur* (Luc. vii, 22) ; tamen quotidie expletur in gentibus, quando qui prius cæci erant, et in ligna et lapides impingebant, veritatis lumen aspiciunt. Et qui Scripturarum verba surdis auribus audire non poterant, nunc ad Dei præcepta lætantur ; quando qui prius claudi erant, et rectam viam non tenebant, salient sicut cervi, imitantes doctores suos, et aperta erit lingua mutorum, quorum 449 Satanas ora concluserat, ne possent unum Dominum confiteri. Idcirco autem aperientur oculi, aures audient, salient claudi, et aperta erit lingua mutorum, quia scissæ sunt, sive eruprunt in deserto quondam Ecclesiæ aquæ baptismi^b salutaris, et torrentes ac rivi in solitudine, diversæ scilicet gratiæ spirituales : et quæ erat arida, in stagnum paludesque conversa est, ut non solum careret ardore sitis sed navigabilis esset et irrigua, et haberet fontes plurimos, quos cervus desiderat, quos qui biberit, potest benedicere Domino, juxta illud quod scriptum est : *Benedicite Domino de fontibus Israel* (Ps. lxxvii, 27). In cubilibus animarum gentilium, in quibus prius dracones habitabant, erunt calamus et juncus, quibus scribatur fides Domini, et in quibus fessa prius membra requiescant ; sive erit lætitia avium, et caulæ gregum : ut assumant alas columbæ, et humilia relinquentes, ad excelsa festinent, possintque cum Palmista dicere, *Dominus poscit me, et nihil mihi deerit : in loco pascuæ ibi me collocavit : super aquas refectionis educavit me*. Ibi erit semita, et via mundissima, quæ sancta vocabitur, et quæ dicit ipsa de se : *Ego sum via* (Joann. xiv, 6), per quam qui pollutus est, transire non poterit. Unde et in psalmo dicitur, *Beati immaculati in via* (Ps. cxiii, 1). Et hæc via erit nobis, id est, Deus noster, tam recta et plana atque campesitis, ut nullum habeat errorem : et stulti atque vecordes per eam ingredi valeant, quibus in Proverbiis loquitur Sapientia : *Si quis est parvulus, veniat ad me. Et insipientibus locuta est, venite et comedite panem meum, et bibite vinum quod miscui vobis. Relinquitte infantiam, et vivite, et ambulate* 450 *per vias prudentiæ* (Prov. v, 4-6). Stulta enim mundi elegit Deus (I Cor. i) : quorum stultorum princeps loquitur in psalmo, *Deus tu scis insipientiam meam. Et stultum Dei sapientius est hominibus* (Ps. lxxviii, 6). Unde LXX transtulerunt : *Et qui dispersi fuerant* (I Cor. ii), et a societate Domini separati, nequaquam erra-

^a Hic quoque ex mss. suffecimus magna, de qua voeis restitutione diximus supra ad cap. 33, v. 7.

^b Duo mss. baptismi Salvatoris.

bunt. Sequitur, *Non erit tibi leo*: adversarius noster diabolus, qui circuit rugiens, quomodo ovile Domini possit intrare (I Petr. v). Et malæ bestię, satellites ejus, non ascendent per eam. Neque enim vestigium colubri in petra inveniri potest. Ambulabunt autem per eam qui liberati fuerint de vinculis peccatorum, et redempti sanguine Salvatoris, et egerint poenitentiam; et venerint in Sion, de qua sæpius diximus: *Accessistis ad Sion montem, et civitatem Dei viventis Jerusalem celestem* (Hebr. xii, 22); ne more Judaico auream quæramus Sion, et gemmatam Jerusalem, quæ juxta prophetiam Danielis, in æternos cineres dissoluta est (Daniel. ix). Eritque lætitia sempiterna laudantium Dominum su-

A per caput eorum, ut postquam sæculum vicerint, possint cum Apostolo et Propheta dicere: *Cursum consummavi, fidem servavi, de cætero reposita est mihi corona justitiæ* (II Tim. iv. 7, 8): et, *Domine, ut scuto bonæ voluntatis tuæ coronasti nos* (Ps. v, 13). Tunc succedente gaudio atque lætitia, fugiet dolor et gemitus, quando venerit ex Sion qui eruat. Quæ omnia nos juxta apostolum Paulum in primo Salvatoris interpretamur adventu: Judæi autem et nostri Judaizantes, ad secundum referunt, unius occasione versiculi, *Convertentur et venient in Sion cum laude, hostiarum sanguinem, cunctarumque gentium servitutem, et uxorum pulchritudinem desiderantes.*

LIBER UNDECIMUS.

451-452 Difficile, immo impossibile est placere omnibus: nec tanta vultuum, quanta sententiarum diversitas est. In explanatione duodecim prophetarum longior quibusdam visus sum, quam oportuit; et ob hanc causam in Commentariolis Danielis brevitati tædii, præter ultimam et penultimam visionem, in quibus me necesse fuit a ob obscuritatis magnitudinem sermonem tendere: præcipueque in expositione septem et sexaginta duarum et unius hebdomadarum, in quibus dis-erendis quid Africanus temporum scriptor, quid Origenes, et Cæsariensis Eusebius, Clemens quoque Alexandrinæ Ecclesiæ presbyter, et Apollinaris Laodiceus, Hippolytusque, et Hebræi, et Tertullianus senserint, breviter comprehendere: lectoris arbitrio derelinquens quid de pluribus eligeret. Itaque quod nos verecundia fecimus judicandi, et eorum honore qui lecturi erant, quibusdam forte non placeat, qui non Antiquorum opiniones, sed nostram sententiam scire desiderant. Quibus facilis responsio est, noluisse me sic unum recipere, ut viderer alios condemnare. Et certe si tanti et tam eruditi viri fastidiosius lectoribus displicent, quid de me facturi erant, qui pro tenuitate ingenii invidorum morsibus pateo? Sin autem supradictos viros, magistros Ecclesiæ nominavi, illud intelligant, me non omnium probare fidem, qui certe inter se contrarii sunt; sed ad distinctionem b Josephi, Porphyrique dixisse, qui de hac questione plurima disputarunt. Quod si in expositione staturæ pedumque ejus, et digitorum discrepantia, ferrum et testam super Romano regno interpretatus sum, quod primum forte, dein imbecillum Scriptura portendit, non mihi imputent, sed Prophetæ. Neque enim sic adulandum est principi-

B bus, ut sanctarum Scripturarum veritas negligatur, nec generalis disputatio unius e personæ injuria est. Quæ cum benigno meorum studio caveretur, Dei judicio repente sublata est: ut amicorum in me studia, et æmulorum insidiæ monstrarentur. Sed hæc alias: nunc quod cœpius ex-quamur. Undecimus in Isaiam liber, o virgo Christi Eustochium. quia magnam partem historiæ diserturus est, facilius erit in principiis, et usque ad duas sui partes, reliqua simili more dictanda sunt: et sic studendum brevitati, ut nullum damnum fiat intelligentiæ.

(Cap. XXXVI. — Vers. 1 seqq.) *Et factum est in quarto decimo anno regis Ezechie, ascendit Sennacherib rex Assyriorum super omnes civitates Juda munitas et cepit eas. Et misit rex Assyriorum Rabsacem de Lachis in Jerusalem ad regem Ezechiam in manu gravi, et sterit in aquæductu piscinæ superioris, in via agri fullonis. Et egressus est ad eum Eliacim filius Helcia, qui erat super domum: et Sobna scriba, et Joabe filius 453 Asaph a commentariis, et dixit ad eos Rabsaces: Dicite Ezechie: Hæc dicit rex magnus, rex Assyriorum: Quæ est ista fiducia qua confidis? aut quo consilio et fortitudine rebellare disponis? super quem habes fiduciam, quia recessisti a me? Ecce confidis super baculum arundineum confractum istum, super Ægyptum: cui si innixus fuerit homo, intrabit in manum ejus, et perforabit eam: sic est Pharaon rex Ægypti omnibus qui confidunt in eo. Quod si responderis mihi, in Domino Deo nostro confidimus, nonne ipse est cujus abstulit Ezechias excelsa et altaria; et dixit Judæ et Jerusalem: Coram altari isto adorabitis? Et nunc trade te Domino meo regi Assy-*

a Concinnius duo Vatic., pro obscuritatis magnitudine.

b Nullus vero Josephi de LXX Hebdomadibus, aut exstat liber, aut ex-titisse unquam videtur. nisi quid simile inde ab eo colligas fuisse conscriptum, quod de gestis Monobazi Adiabenzæ regis se dictum pollicetur lib. xi Antiquit., c. 2, aut quod in præmio, et lib. iv, c. 8, et xx, c. 9, se velle ait, hoc opere absoluto, allegoricam theoriam legum Judaicarum

singulari scripto in quatuor libr. tributo persequi.

c Apposite conjicit Tillemontius dici ab Hieronymo, hanc sibi voluisse creare invidiam adversarios suos, ut eum Syliconi barbaro principi, et barbarorum in occidentale imperium invadenti copias, injuriam facerent. Quam calumniam Dei judicio repente sublatam dixit S. doctor morte ipsius Syliconis, quem Honoratus jussit occidi anno 408, sub Augusti mensis finem.

reriorum, et dabo tibi duo milia equorum, nec poteris ex te præbere ascensores eorum. Et quomodo sustinebis faciem iudicis unius loci ex servis Domini mei minoribus? quod si confidis in Ægypto: et in quadrigis, et in equitibus: et nunc numquid sine Domino ascendi ad terram isrlam, ut disperderem eam? Dominus dixit ad me: Ascende super terram istam, et disperse eam. Historia manifesta est, et interpretatione non indiget: pleniusque in Regum et Dierum voluminibus hæc eadem scripta referuntur, quod anno tertio Osee filii Hela regis Israel, regnaverit Ezechias filius Achaz regis Juda. Viginti quinque, inquit, annorum erat cum regnare cœpisset, et viginti et novem annis regnavit in Jerusalem, et fecit quod erat bonum coram Domino, juxta omnia quæ fecerat David pater ejus. Et post paululum: In Domino Deo Israel speravit, et post eum non fuit similis illi, de cunctis regibus Juda, sed neque in his qui ante eum fuerunt: adhæsit Domino, et non recessit a vestigiis ejus: fecitque mandata ejus quæ præceperat Dominus Moysi: unde et erat Dominus cum eo, et in cunctis ad quæ procedebat, sapienter se agebat (IV Reg. xviii, 2, 7). Rebelavit autem contra regem Assyriorum, et non servivit ei: in cujus sexto anno imperii, Salmanasar rex Assyriorum cepit Samariam, et decem tribus quæ appellabantur Israel; et transtulit eas in Assyrios, collocavitque in Hala et Habor fluviis Gozan, in civitatibus Medorum (IV Reg. xvii, et xviii). Post annos autem septem, id est, quarto decimo anno Ezechiae, rex Assyriorum Sennacherib ingressus Judæam, obsedit civitates ejus munitas, volens eas capere. Cumque obsideret Lachis, misit ad eum Ezechias nuntios, dicens: Peccavi, recede a me, et omne quod imposueris mihi, feram. Cumque trecenta talenta argenti, et triginta auri ad regis 454 imperium persolvisset, fractis januis Templi Domini, et laminis ejus detractis, quas ipse affixerat, misit rex Assyriorum Thartan et Rabsacen de Lachis ad regem Ezechiam cum manu valida Jerusalem: qui cum ascendissent, venerunt in Jerusalem, et steterunt contra aquæductum piscine superioris, quæ est in via agri fullonis, vocaveruntque ad se regem. Egressus est autem ad eos Eliacim filius Helciae præpositus domus, et Sobna scriba, et Joabe filius Asaph, a commentariis; dixitque ad eos Rabsaces: Loquimini Ezechiae: Hæc dixit rex magnus, rex Assyriorum, et cætera quæ in historia continentur. In quo arrogantia considerata Rabsacis, quod velut quædam contraria fortitudo, imitatur consuetudinem Prophetarum, ut quod illi solent in prologis ponere: Hæc dicit Dominus, quæ auctoritatem et magnitudinem loquentis ostendat, iste nunc dixerit: Hæc dicit rex magnus, rex Assyriorum. Egressus est autem ad eum Eliacim filius Helciae qui erat præpositus domus, et Sobna scriba, et Joabe filius Asaph, a commentariis. Iste est Eliacim filius Helciae, de quo in Visione vallis Sion supra (Ad cap. xxi, 20, 21) legimus: Vocabo servum meum Eliacim filium Helciae, et induam illum tunica tua, et singulo tuo confortabo eum, et potestatem tuam da-

bo in manu ejus, et erit quasi pater habitantium in Jerusalem, et domui Juda, et cætera. Hæc autem dicuntur ad Sobnam, qui ante eum præpositus Templi fuit, de quo in eadem scriptum est visione: Vade et ingredere ad eum qui habitat in tabernaculo, ad Sobnam præpositum Templi (Ibid., 15), quem tradunt Hebræi Rabsacis comminatione perterritum tradidisse manus Assyriis, et inferiorem partem Jerusalem adversariis prodidisse, exceptaque arce Sion et Templo, nihil aliud remansisse quod non tenuerit Assyrius. Unde errant qui Sobnam, qui nunc cum Eliacim, et Joabe ad Rabsacem egreditur, eundem putant quem et supra. Ibi enim Sobna præpositus Templi ponitur, qui ab Assyriis dicitur esse capiendus: hic autem Sobna scriba, hoc est, γραμματεὺς, qui Hebraice appellatur soruer שורר, et est superiori δμῶνυμος. Rabsacen autem, qui Hebræa lingua locutus sit, filium Isaia Prophetæ Judæi autumant, qui et ipse proditor fuerit: relictumque filium Isaia alterum, appellari Jasub, qui in lingua nostra relictum sonet. Porro alii arbitrantur eum fuisse Samaritan, et 455 ideo Hebræicum scisse sermonem, et tam audacter et impie Dominum blasphemare. Consideremus ergo verba Rabsacis; ac primum quod dicit: Confidis super baculum arundineum confractum istum, super Ægyptum, falsum est: nulla enim narrat historia quod Ezechias ad Ægyptios miserit, et Pharaonis auxilium postularit. Quodque infert: Si responderis mihi, in Domino Deo nostro confidimus, verum est. Sed rursum jungit mendacium veritati, quod abstulerit Ezechias excelsa illius et altaria. Hoc enim non contra Deum, sed pro Deo fecerat; ut idololatria et veteri errore destructo, juberet Deum adorari in Jerusalem, ubi erat Templum ejus: quamquam legamus pessima consuetudine, in montibus collibusque extructo jam altari, populum Deo victimas immolasse. Quodque paucitatem obsessorum volens ostendere, equorum duo milia pollicetur, quorum Ezechias ascensores præbere non possit, non de imbecillitate venit populi Judæorum qui equitandi carebat scientia: sed observatione mandatorum Dei, qui per Moysem super rege præceperat Israel: Non multiplicabit [Al. multiplicaret] sibi equos: et uxores plurimas non habebit (Deut. xvii, 16, 17). Sin autem me, inquit, servum Sennacherib, qui sum minimus famulorum ejus, non vales sustinere, quomodo tantam regis potentiam sustinebis? Ad id autem quod dixerat: Si responderis mihi in Domino Deo confidimus, callide prudenterque respondit, se non sua voluntate, sed Domini venisse præceptis. Dominus dixit ad me: Ascende super terram istam, et disperse eam. Et est argumentum: certe sine Domini voluntate huc venire non poteram. Cum autem venerim et multas ceperim civitates, et pars Jerusalem maneat intacta, manifestum est me ejus voluntate venisse. Legi in cujusdam Commentario eundem esse Sennacherib qui et Samariam ceperit, quod omnino falsum est. Sacra enim narrat historia primum Pul regem

Assyriorum, sub Manahen rege Israel, vastasse decem tribus. Secundum Theglathphalasar sub Phacee filio Romeliae Israel venisse Samariam. Tertium Salmanasar sub Osee rege Israel totam cepisse Samariam (IV Reg. xv, xvii). Quartum fuisse ^a Sargon, qui expugnavit Azotum (Isa. xv). **456** Quintum Asaraddon qui translato Israel, Samaritanos in terram Judæam custodes miserit (IV Reg. xvii). Sextum Sennacherib qui sub Ezechia rege Judæ, capta Lachis et cæteris Judææ urbibus, obsederit Jerusalem (IV Reg. xviii). Alii autem unum atque eundem multis putant nominibus appellari.

(Vers. 11 seqq.) Et dixit Eliacim et Sobna et Joabe ad Rabsacem: Loquere ad servos tuos Syra lingua, intelligimus enim: ne loquaris ad nos Judaice in auribus populi qui est super murum. Et dixit ad eos Rabsaces: Numquid ad Dominum tuum, et ad te misit me Dominus meus, ut loquerer omnia verba ista, et non potius ad viros qui sedent in muro: ut comedant stercora sua, et bibant urinam pedum suorum vobiscum? Et stetit Rabsaces, et clamavit voce magna Judaice, et dixit: Audite verba regis magni, regis Assyriorum. Hæc dicit rex: Non seducat vos Ezechias, quia non poterit vos eruere, et non vobis tribuat fiduciam Ezechias super Domino, dicens: Ervens liberabit nos Dominus, non dabitur civitas ista in manu regis Assyriorum. Nolite audire Ezechiam. Hæc enim dicit rex Assyriorum. Accusatio Rabsacis, Ezechiae testimonium est: quod captis cunctis Judææ urbibus confisus in Domino sit, dixeritque ad populum: Nolite timere, nec paventis regem Assyriorum, et universam multitudinem quæ est cum eo: multo enim plures nobiscum sunt quam cum illo. Cum illo est brachium carneum; nobiscum est Dominus Deus noster, qui auxiliator est noster, pugnatque pro nobis. Et confortatus est, inquit, populus hujusmodi verbis Ezechiae regis Judæ. Unde Rabsaces destruere vult, quod ille construxerat; et loquitur ad populum, Non reducat vos Ezechias: et non vobis tribuat fiduciam super Domino Deo. Quod autem Eliacim et Sobna, et Joabe humiliter deprecantur: Loquere ad servos tuos Syra lingua, intelligimus enim; et non loquaris ad nos Judaice in auribus populi qui est super murum, hinc sensum habet: Quid necesse est populum falsis terroribus commoveri, et vanam iactare virtutem? loquere linguam quam populus non intelligit. Si quidem nos habemus linguæ tuæ scientiam: novimusque sermonem Syrum, qui utrisque **457** communis est. Ad quod Rabsaces arroganter: Num, ait, ad Dominum tuum, et ad te misit me Dominus meus, et non potius ad viros qui sedent in muro? Rursumque augens comminatione terrorem, ut comedant, inquit, stercora sua, et bibant urinam pedum suorum vobiscum? per quæ ostendit fame eos et penuriam, sitique esse ca-

piendos. Simulque illecebram jungit formidini: ut quos terrore non vicerat, repromissionibus et persuasionem decipiat, dicens ex sermone regis Assyriorum.

(Vers. 16-18.) Facite mecum benedictionem, et egredimini ad me, et comedite unusquisque vineam suam, et unusquisque ficum suam, et bibite unusquisque aquam cisternæ suæ: donec veniam, et tollam vos ad terram, quæ est similis terræ vestræ: terram frumenti et vini, terram panum et vinearum. Ne conturbet vos Ezechias, dicens: Dominus liberabit nos. Numquid liberaverunt dii gentium unusquisque terram suam de manu regis Assyriorum? Pro quo in Regum volumine legitur: Facite mecum quod est utile, et egredimini ad me (IV Reg. xviii, 31). Ergo sensus idem est. Facite, inquit, quod vobis prosit, et in benedictionem vestram proficiat. Sive hoc dicit: Benedicite regi Assyrio, et laudate eum, et Dominum confitemini, ut præmia consequamini, et donec revertar de Ægypto, sive capta Lobna, redeam, habitate in urbe vestra; et rebus vestris fruimini. Postea autem veniam, et transferam vos in terram quæ similis est terræ vestræ, frumenti, vini et oleorum. Nec dicit nomen regionis, quia æqualem terræ repromissionis invenire non poterat: sed similitudinem pollicetur. Hoc enim unusquisque desiderat, in quo natus est. Quidam putant terram eis Mediæ repromitti, quæ habebat terræ Judææ similitudinem, tam in situ quam in frugibus. Quodque infert.

(Vers. 19 seqq.) Ubi est Deus Hemath et Arphad? ubi est Deus Sepharvaim? Numquid liberaverunt Samariam de manu mea? Quis est ex omnibus diis terrarum istarum, qui eruerit terram suam de manu mea, ut eruat Dominus Jerusalem de manu mea? Et siluerunt, et non responderunt ei verbum. Mandaverat enim eis rex dicens: **458** Ne respondeatis ei. Hoc ostendit quod omnibus his diis Samaria servierit, et ideo capta sit. Sin autem, ait, tantis diis præsidentibus, decem tribus facile superavimus, quanto magis vos, immo solam Jerusalem, uno Deo præsule, vincemus facilius? Tacuitque omnis populus, et non respondit ei quidquam. Siquidem præceptum regis acceperant, ut non responderent ei. Vere justus Ezechias, agens cuncta fideliter universaque consilio. Ideo autem jusserrat blasphemanti Assyrio non responderi, ne eum ad majores blasphemias provocaret. Unde scriptum est: Ne succendas carbonem peccatoris (Eccl. viii, 13); et in psalmo legimus: Cum consisteret adversum me peccator, obmutui, et humiliatus sum, et tacui de bonis (Ps. xxxviii, 23); et iterum: Pone, Domine, custodiam ori meo, et ostium munitum labiis meis: ne declines cor meum in verba malitiæ (Ps. cxl, 5).

(Cap. XXXVII. Vers. 1 seqq.) Et ^b ingressus est Eliacim filius Helciae, qui erat super domum, et Sob-

^a Nostri mss. Sargon et Esereaddon legunt.

^b Prior iste versiculus, qui juxta Vulgatæ divisionem capitis xxxvi, postremus est, ab Hieronymo autem, quod illi passim usu venit huic capiti jungitur, antea eo quidem loco superioris capituli laudabatur ex vulgo recepta divisione, sed contra mss.

codicum fidem, ipsamque Hieronymianæ expositionis subnexæ seriem, ex qua perspicuum plane est, hoc altero loco eum laudari a S. Doctore, his præcipue verbis, scindunt vestem, quia Rabsacem audiunt blasphemantem.

nas scriba et Joabe filius Asaph a commentariis ad A
Ezechiam scissis vestibus, et nuntiavit ei verba Rabsacis. Et factum est cum audisset rex Ezechias, scidit vestimenta sua, et obvolutus est sacco, et intravit in domum Dei. Et misit Elincim qui erat super domum, et Sobnam scribam: et seniores de sacerdotibus opertos saccis ad Isaiam filium Amos prophetae, et dixerunt ad eum: Hæc dicit Ezechias: Dies tribulationis et correptionis, et blasphemiae dies hæc, quia venerunt filii usque ad partum, et virtus non est parienti [Al. parienti]. Si quomodo audiat Dominus Deus tuus verba Rabsacis, quem misit rex Assyriorum dominus tuus ad blasphemandum Deum viventem, et exprobrandum sermonibus, quos audivit Dominus Deus tuus. Leva ergo orationem pro reliquiis quas reperiunt sunt. Et venerunt servi regis Ezechiae ad Isaiam: et dixit ad eos Isaias: B
Hæc dicetis domino vestro: Hæc dicit Dominus: Ne timeas a facie verborum quas audisti quibus blasphemaverunt pueri regis Assyriorum me. Ecce ego ei dabo [Al. dabo eis] spiritum, et audiet nuntium, et revertetur ad terram suam, et corrumpere eum faciam gladio in terra sua. Perspicua relinquentes, ea tantum in quibus latens sensus est, disseramus. 459 Scindunt vestes, quia Rabsacen audierunt [Al. audierant] blasphemantem. Scidit et ipse rex vestimenta sua, quia peccatorum suorum, et populi esse credebat, quod Rabsaces usque ad portam Jerusalem venerit, et contra Dominum talia sit locutus. Unde pontifex quia Salvatorem blasphemasse credebat, scidit vestimenta sua (Matth. xxvi): et Paulus ac Barnabas, deferentibus sibi Dei cultum Lycaonibus, sciderunt vestimenta sua (Act. xiv). Pro regio ergo cultu obvolutus est sacco; et de palatio ad Templum gradus, Eliacim pontificem, et Sobnam scribam, et seniores de sacerdotibus misit ad Isaiam filium Amos prophetae. In quo regis consideranda humilitas atque prudentia. Ipse pergit ad Templum; principes populi et seniores Sacerdotum, non stolis sacerdotalibus, sed ciliciis opertos misit ad Isaiam filium Amos prophetae. Pro quo in Regum volumine legitur: Ipse cooperus est sacco, et ingressus domum Domini, Eliacim prepositum domus, et Sobnam scribam, et senes de sacerdotibus misit coopertos saccis ad Isaiam prophetam filium Amos (IV Reg. xix, 1. 2). Hic quia ipse de se Isaias scribebat historiam, non se appie lavit Prophetam, sed filium Prophetæ: ibi vero quia alter erat Scriptor historię, ipsum scribit Prophetam. Quod quidem et de Mattheo Evangelista legimus, quod ipse Mattheus se dixerit publicanum (Matth. ix): alii vero Evangelistę nomen publicani tacerunt, et Apostolicam tantum posuerunt dignitatem; et quod in conjunctionibus Apostolorum, apud se secundus, apud alios primus sit. Dixeruntque, inquit, ad eum: Hæc dicit Ezechias, non rex, non tumens nomine imperii: Dies tribulationis, et corruptionis, et blasphemię dies hæc: tribulationis nostrę, corruptionis Dei, blasphemię hostium. Ponitque similitudinem

parturientis mulieris et dolentis, quod ad partum usque pervenerit, et generare non possit, nec dicere: A timore tuo, Domine, concepimus, et doluimus, et peperimus spiritum salutis. Sequitur: Si quomodo audiat Dominus Deus tuus verba Rabsacis (Isai. xxvi, 18, sec. LXX). Non enim audemus Dominum omnium, nostrum Dominum dicere, quo irascens tanta perpellimur; sed tuum dicimus Dominum. Et hanc habemus ultionis fiduciam: 460 quoniam vivens Deus blasphematur a cultore idolorum mortuorum. Et exprobraverunt sermonibus, quos audivit Dominus Deus tuus: Leva ergo orationem, nostram jacentem: non pro cuncto populo qui jam perit, sed pro reliquiis, quę obsidentur, cumque venissent servi regis Ezechie ad Isaiam: rursum nomen Prophetę tacuit, ut cęptam servaret humilitatem. Prevenitque eos Isaias: eodem enim spiritu quo futura noscebat, etiam absentem regem audierat: et dicit quid respondere deberent Domino suo, humiliati in ista fiducia conscientię. Dicite, inquit, Domino vestro, qui vester est Dominus; meus enim hæc dicit Dominus: Noli timere verba quibus non tu, sed ego sum blasphematus. Nec dico universa quę regi Assyriorum sim facturus, ne meam videar jactare potentiam; sed quod dandus sit ei spiritus non Dei, sed adversarius. Auditoque nuntio, revertatur ad terram suam, et corruat in ea gladio, ut duo pariterquę optabat Ezechias, audiret, se obsidione et periculo liberandum, et inimicam iratumque regem in sua terra esse moriturum. Si quis quęrat cur in libro Prophetię, historia quę in Regum et Dierum voluminibus scripta est, mixta videatur, consideret quid historię prophetia sit copulata, tam de liberatione urbis, quam de Assyrii interitu, et de reversione solis horarum decem, et quindecim annorum spatiis protelatis, quod et prophetia est et historię.

(Vers. 8 seqq.) Revertens autem Rabsaces, invenit regem Assyriorum præstantem adversum Lobnam: audierat enim quia profectus esset de Lachis. Et audivit de Taracha rege Ethiopię dicentes: Egressus est, ut pugnet contra te. Quod cum audisset, misit nuntios ad Ezechiam dicens: Hæc dicetis Ezechię regi Judę loquentes: Non te decipiat Deus tuus, in quo tu confidis dicens: Non dabitur Jerusalem in manum regis Assyriorum. Ecce tu audisti omnia quę fecerunt reges Assyriorum omnibus terris quas subverterunt, et te poteris liberari? Numquid eruerunt eos dii gentium, quos subverterunt patres mei Gozan et Haran, et Reseph, et filios Edem, qui erant in Thalassar? Ubi est rex Hemath, et rex Arphad, 461 et rex urbis Sepharvaim Ana [Al. Sepharvaim Anea] et Ava? Eisdem verbis eademque sententia scriptum est in Regum et Dierum volumine, quod Rabsaces juxta Domini voluntatem, obsidionem deseruerit Jerusalem, et perrexerit ad dominum suum, quem, vel deserto, vel capta Lachis, ad oppugnandam Lobnam ire cognoverat. Ipse quoque Sennacherib audiens Tara-

* Ddo vat., humilitati mixta fiducia conscientię. Leviora quędam infra emendamus.

cham regem Æthiopum inferre sibi bellum, occurrit A
venienti, et nihilominus mittit nuntios ad Ezechiam,
et Epistolam, ut quos necdum viribus ceperat, ser-
mone terreret. Et quomodo populo dixerat: *Non te*
decipiat Ezechias (IV Reg. XVIII, 29): eadem blas-
phemia loquitur ad regem: *Non te decipiat Drusus*
(IV Reg. XIX, 10). Ponitque exempla majorum, quod
quomodo ceteras terras non potuerint liberare dii
sui de manibus eorum: sic nec Jerusalem liberetur.
In enumeratione autem gentium ceterarum ponit
ANA (אנא) et AVA (אָוָא), quas LXX miscuerunt di-
centes, " *anavegava*, conjunctionemque, et, id est,
tam inter duas gentes Ana et Ara, lingua posuere
Hebræas, ut ignorantibus una gens videretur aut ci-
vitas. Manifesta transcurramus, ut in dubiis immo-
remur. Pugnasse autem Sennacherib regem Assyrio-
rum contra Ægyptios, et obsidisse Pelusium: jamque
extructis aggribus urbi capiendæ, venisse Taracham
regem Æthiopum in auxilium, et una nocte juxta
Jerusalem centum octoginta quinque millia exercitus
Assyrii pestilentia corruisse, narrat Hierodotus, b et
plurimissime Berosus, Chaldaicæ scriptor historię,
quorum fides de propriis libris petenda est.

(Vers. 14 seqq.) Et tulit Ezechias libros de manu
nuntiorum, et legit eos: et ascendit in domum Domini,
et expandit eos coram Domino, et oravit ad Dominum
dicens: Domine, exercituum Deus Israel, qui sedes
super Cherubim, tu es Deus solus omnium regnorum
terræ: tu enim fecisti cælum et terram. Inclina, Do-
mine, aurem tuam et audi: aperi, Domine, oculos
tuos, et ride, et audi omnia verba Sennacherib quæ
misit ad blasphemandum Deum viventem. 462 Vere
enim, Domine, desertas fecerunt reges Assyriorum ter-
ras et regiones earum: et dederunt deos earum igni:
non enim erant dii, sed opera manuum hominum. Li-
gnum et lapides; et comminuerunt eos. Et nunc Do-
mine Deus noster, salva nos de manu ejus: et cognos-
cant omnia regna terræ, quia tu es Deus solus. Contra
Sennacherib regis blasphemias solita Ezechias arma
corripuit. Rursumque pergit ad Templum, et Epi-
stolas ejus expandit coram Domino. Prius tacuerat,
non enim audebat Domini timore perterritus in
Templo ora reserare, nec liberās ad Deum preces
fundere. Nunc autem quia jam audierat Isaiam di-
centem: *Ne timeas a facie verborum quæ audisti*,
quibus blasphemaverunt pueri regis Assyriorum me,
et cætera: audacter Dominum deprecatur, et solum
Deum asserit esse viventem: quæ idola intelligimus

imagines mortuorum. Quodque infert: *Vere enim,*
Domine, desertas fecerunt reges Assyriorum terras; et
regiones earum: et dederunt deos earum igni: non
enim erant dii, sed opera manuum hominum, lignum
et lapides: et comminuerunt eos, multis probatur his-
toriis, quæ scribunt reges Persarum venisse in Græ-
ciam, et subvertisse atque spoliassse templa Græco-
rum: ultionemque postulat, ut per occasionem sui
omnia regna cognoscant quod solus sit Deus, qui
possit suos de discrimine liberare.

(Vers. 21 seqq.) Misit autem Isaias [Al. Josias] fi-
lius Amos ad Ezechiam dicens: Hæc dicit Dominus
Deus Israel: pro quibus rogasti me d Sennacherib
rege Assyriorum, hoc est verbum quod locutus est Do-
minus super eum: *Despexit te et subsannavit te virgo*
filia Sion: post [Al. propterea] te caput movit filia
Jerusalem. Cui exprobrasti, et quem blasphemasti, et
super quem exaltasti vocem tuam, et levasti altitudinem
oculorum tuorum, ad Sanctum Israel? In manu ser-
vorum tuorum exprobrasti Domino et dixisti: In mul-
titudine quadrigarum mearum ego ascendi [Al. ascen-
dum] altitudinem montium, juga Libani, et succidam
excelsa cedrorum ejus, et electas abietes illius, 463
et introibo altitudinem summitatis ejus sicut Carmeli
ejus. Ego sodi, et bibi aquam: et exsiccati vestigio pe-
dis mei omnes rivos aggerum. Quia tam audacter Eze-
chias Dominum deprecatus est, nec misit ad Isaiam,
ut prius miserat, non ipse Propheta pergit ad eum,
sed mittit nuntios qui ei dicerent verbis Dei: Super
Sennacherib contra quem rogas, Domini ista sen-
tentia est: Virgo Sion, et filia Jerusalem (quæ ideo
virgo appellatur et filia, quia cunctis gentibus simu-
lacta adorantibus hominum mortuorum, hæc sola
conservet castitatem religionis Dei, et unius divini-
tatis cultum) subsannavit te atque despexit; et quæ
ne ad majorem te blasphemiam concitaret, præsentem
non responderat, post abeuntem movit caput suum,
certa de ultione, secuta de iena. Et hæc locuta est:
Non contra me, sed contra Dominum superbisti:
nec ipse per te, sed per servos tuos, ut major esset
arrogantia blasphemantis. Dixisti enim quod in
quadrigarum tuarum multitudine ascenderes altitu-
dinem montium, et juga Libani, et excelsas succi-
deres cedros atque abietes illius. Quod vel de cunc-
tis gentibus perapopixas principibusque earum de-
bemus accipere, vel de Jerusalem, quæ interpreta-
tur Libanus, ut cedros ejus atque abietes ad poten-
tes quosque et optimates: altitudinem vero summi-

* In uno Vatic. est *aneagava*: codices Græci ἀνα-
γορεύα, *anagavana*: sicque legit Eusebius. Atque
hanc rem unde probare lectionem, si diceret *anaga-*
gava, ubi maxima v in v similitudo exscriptori tradi
esse potuit.

b Hierodoti de Sennacheribo Ægyptum invadente
testimonium habes lib. II, cap. 141. Berosi autem
Chaldaei verbis Josephus laudat lib. X Antiquit. cap. 1,
n. 4 quæ sic Latine se habent: *Sennacheribus autem*
ab Ægyptiaco bello revertens, offendit ibi exercitum,
quem sub Rapsacis imperio reliquerat, peste diemittit
immissa deletum, prima nocte, posteaquam urbem op-
pugnare ceperat, absumptis cum ducibus et tribunis

centum octoginta quinque millibus militum. Qua clade
terratus, ei de reliquis copiis sollicitus, maximis itineri-
bus in regnum suum contendit ad regium, quæ Ninus
dicitur. Ubi paulo post per insidias seniorum et filiorum
suorum, Adramelech et Seleznari, vitam amisit, occisus
et in ipso sepultus templo Arasci, quem præcipuo cultu
dignabatur. Quibus ob parricidium a popularibus pul-
sis, et in Armeniam fugientibus, Assarachodas minor
filius in regnum successit. Atque hic fuit hujus expedi-
tionis exitus. Confer Usseium quoque ad annum
mundi 4004.

c Legerat olim Rabanus, ut major esset arrogan-
tia, Dominum blasphemasti.

tatis illius saltumque Carmeli feteramus ad Templum. Ipse enim supra dixerat : Numquid non audisti quæ fecerunt reges Assyriorum omnibus terris, quas subverterunt? ergo nec tu poteris liberari. Quodque infert : Ego fodi et bibi aquam, et exsiccati vestigio pedis mei omnes rivos aggerum, juxta historiam hæc intelligi potest, quod præ multitudine exercitus, omnia fluentia exsiccaverit, ut puteos sibi fodere sit compulsus. Juxta translationem : quod omnes populos, qui interdum sub aquarum nomina describuntur, suo vastaverit exercitu. Pro quo soli Septuaginta transtulerunt, et posui pontem [Al. potentem, vel potestatem], et desertas feci aquas, et omnem congregationem aquarum : quod scilicet nulla sibi gens invia fuerit, sed super omnes populorum aquas suo calcaverit pede.

(Vers. 26 seqq.) Numquid non audisti quæ olim fecerim ei? ex diebus antiquis ego plasmavi illud, **464** et nunc adduxi eos, et factum est in eradicationem collium compugnantium, et civitatum munitarum. Habitatores earum breviata manu, contremuerunt, et confusi sunt : facti sunt sicut fenem agri, et gramen pascuæ, et herba tectorum quæ exaruit antequam maturesceret. Habitationem tuam, et egressum tuum, et introitum tuum cognovi, et insaniam tuam contra me, cum fureres adversum me. Superbia tua ascendit in aures meas, ponam ergo circulum in naribus tuis, et frenum in labiis tuis : et reducam te in viam per quam venisti. Hæc ex persona Dei contra verba Assyrii sentiendi sunt, quod ad blasphemiam ejus sic responderit Dominus : Num ignoras quod hæc quæ fecisti, mea feceris voluntate, et ego hæc futura prædixerim, ac per te facienda mandaverim? Itaque quod olim decrevi, hoc expletum est tempore, ut colles, id est principes qui inter se ante pugnabant, et civitates munitissimæ, me contrahente manum meam, nec solitum præbente auxilium, eradiarentur et contremiscerent, ac perirent : et compararentur, non olivæ et vineæ, fructuosisque arboribus, sed feno et gramin, herbisque domatum, quæ frugibus impedimento sunt et ante marcescunt, quam ad maturitatem perveniant. Itaque et sessionem, et egressum, et introitum tuum ante cognovi, et insaniam qua contra me debacchaturus eras, Prophetis vaticinantibus, sum locutus (Sap. ad cap. xiii, 4) : per quos olim dicturum esse te noveram : In cælum ascendam : **D** super sidera cæli ponam thronum meum, eroque similis Altissimo. Itaque furor tuus, et superbia tua pervenit in aures meas, et nequaquam ultra te portabo, ut intelligas quod potuisti non tuis potuisse te viribus, sed meo arbitrio. Merebantur enim impiæ gentes, et infructuosæ arbores, ut per te, quasi securim et serram meam, succiderentur et caderent. Itaque ponam circulum, sive clavam in naribus tuis, ut blasphemantia [Al. blasphemantiam] ora constringam, et nequaquam ultra talia loqui audeas : frenumque injiciam labiis tuis, quod tuam ferociam domet, et te reducat in Assyrios. Qua translatione et in Psalmis contra impios Scriptura abutitur :

A In freno et chamo maxillas eorum constringe, qui non appropriant tibi (Ps. xxi, 12).

(Vers. 33 seqq.) Tibi autem hoc erit signum : Comede hoc **465** anno quæ sponte nascuntur, et in anno secundo ponis vescere : in anno autem tertio seminare, et metite, et plantate vineas, et comedite fructum earum. Et mittet id, quod salvatum fuerit de domo Juda, et quod reliquum est, radicem dorsum, et faciet fructum sursum, quia de Jerusalem exhibunt reliquias, et salvatio de monte Sion. Zelus Domini exercituum faciet istud. Omnia hæc Propheta per nuntios ad Ezechiam loquitur, quid Sennacherib dixerit, quid ei Dominus responderit : nunc ad ipsius sermonem facit, ne forsitan dubitet ventura quæ dicta sunt. Et idcirco vel maxime Propheta apud populum sermonum suorum habebant fidem : quia non solum de his quæ multa post sæcula futura erant, sed etiam quæ in presenti, et post non grande temporis spatium essent implenda, memorabant : et quod intra biennium, et rex Assyrius interiret, et urbi Jerusalem securitas redderetur. Hoc erit, inquit, signum eorum quæ futura prænuntio, quod hoc anno ea comedas, quæ sponte nascuntur. Sive juxta LXX quæ prius severas. Anno autem secundo, juxta Symmachum, ponis vescere : sive juxta eosdem, quæ de præteritis segetibus, et cadente in terram semine, pullulaverint. In anno autem tertio, fugato jam Assyrio et obsidione laxata, seminare, et metite, et plantate vineas, et fructus earum comedite. Siquidem parve urbis hujus reliquie, quæ nunc hostili vallantur exercitu, et evasuras se esse non credunt, tantam recipient rerum omnium abundantiam ac felicitatem, ut instar arboris alta radice fundatæ pomis densissimis impleantur. De Jerusalem enim, et de monte Sion egredientur reliquie, et implebunt terram Judæam, non suo merito, sed Dei misericordia, immo zelo quod adversus impios zelatus est populum suum.

(Vers. 35, 34.) Propterea hæc dicit Dominus de rege Assyriorum. Non introibit civitatem hanc, et non jaciens ibi sagittam, nec occupabit eam clypeus, et non mittet in circuitu ejus aggerem. In via qua veniet, per eam revertetur, et urbem hanc non ingreditur, dicit Dominus : protegamque civitatem istam, et salvabo eam propter me, et propter David servum meum. Revertitur ad propositum, et post futurorum spem præsentem excutit metum. Non enim erat tanta lætitia super his quæ longo post tempore ventura promiserat, quanta cura de imminetibus. Quod autem dicit Assyrium rece-surum, nec levaturum **466** contra Jerusalem clypeum, nec jacula missurum, neque urbem munitionibus et aggere esse vallandam, adversariumque per viam qua venerat reversurum, et ad extremum infert : propter me et propter David servum meum, illud significat, quod non merito suo, sed De clementia conserventur, immo patris eorum David memoria. In quo admonentur et suæ negligentiae, et illius fidei atque justitiæ, quod in tantum justitiam

at Deus, ut etiam posteros sanctorum hominum, A suo merito, sed majorum virtute tueatur.

(Vers. 36 seqq.) *Egressus est autem Angelus Dei, percussit in castris Assyriorum centum octoginta que millia: et surrexerunt mane, et ecce omnia vera mortuorum. Et egressus est et abiit, et re-
is est Sennacherib rex Assyriorum, et habitavit in
ve. Et factum est cum adoraret in templo Nesrach
in suum, Adramelech et Sarasar, filii ejus, percussit
eum gladio: fugeruntque in terram Ararat; et
avit Asaraddon filius ejus pro eo. Centum octo-
quinque millia fortissimorum virorum ab uno
elo, una nocte caduntur, et absque vulneribus
orum mors sæva discurrit, excludens a corpo-
animas, Dei voluntate. Super quo in Paralipo-
legitur: *Et misit Dominus Angelum, qui per-
t omnem virum robustum, et bellatorem, et prin-
exercitus regis Assyriorum: reversusque est cum
ninia in terram suam* (II Paral. xxii, 24). Qui
eo servatus est, ut sciret potentiam Dei, et blas-
tantia ora comprimeret: fletique testis illius
statis, quem paulo ante contempserat. Quod au-
tulit: *Et surrexerunt mane*, vel Israelitas, vel
uos exercitus ejus accipiamus: licet in Regum
tum sit volumine, quod cum ipse rex diluculo
exisset, vidit omnia corpora mortuorum (III Reg.
Pharao quoque in decem Ægypti servatur pla-
ut novissimus pereat: quod et iste passus [Al-
urus] est. Cum enim reversus esset in Niniven
in primam regni sui, et adoraret in templo Nes-
Deum suum, quasi victoriam de hostibus repor-
et delubrum idoli sui triumphans et gratula-
lus incederet, contemptor veri Dei in fano falsi
sui] numinis trucidatur: nec Angeli perit gladio,
erat commune cum pluribus, sed parricidio fi-
um. Qui cum fugissent in terram Ararat, quod
ligitur Armenia, successit in patris locum Asa-
on, quem 467 Scriptura testatur misisse ha-
ores a Samariam; ne terra maneret inculta.
at autem regio in Armenia campestris est, per
Araxes fluit, incredibilis ubertatis, ad radices
montis, qui usque illuc extenditur. Ergo et
in qua liberatus est Noe cum liberis suis, ces-
Diluvio, non ad montes generaliter Armeniæ
a [Al. deleta] est, quæ appellatur Ararat, sed
montes b Tauri altissimos, qui Ararat imminet D
tis.*

ap. XXXVIII. — Vers. 1 seqq.) *In diebus illis
tavit Ezechias usque ad mortem: et intravit ad
Isaias filius Amos Propheta, et dixit ei: Hæc di-
cuntur: Dispone domui tuæ, quia morieris tu et
cives. Et convertit Ezechias faciem suam ad pa-*

Rectius Samariam cum Victorio legimus pro quo
a erat Samaria.

Hi nimirum montes, quod cap. po Ararat immi-
nt, Ararat dicti sunt. Quod vero Gordiæis non
ri montibus Arcam adhesisse Veteres magno
ero docent, minime S. Doctor infirmat, quin
as explicat loculentius, siquidem ex Strabone
at lib. xi, Tauri montes ob diversas sui partes

rietem, et oravit ad Dominum, et dixit: *Obsecro, Do-
mine, memento, quæso, quomodo ambulaverim coram
te in veritate, et in corde perfecto, et quod bonum est
in oculis tuis fecerim: flevitque Ezechias fletu magno.
Quem diligit Dominus, corripit, et castigat omnem
filium quem recipit* (Prov. iii). Ne elevaretur cor
Ezechias post incredibiles triumphos, et de media
captivitate victoriam, infirmitate corporis sui visi-
tatur, et audit se esse moriturum, ut conversus ad
Dominum flectat sententiam ejus. Quod quidem et
in Jona propheta legimus, et in comminationibus
contra David quæ dicuntur futura, nec facta sunt,
non Deo mutante sententiam, sed provocante huma-
num genus ad notitiam sui. Dominus enim pœnitens
est super malitiis. Convertitque Ezechias faciem
B suam ad parietem, quia ad Templum ire non pote-
rat. Ad parietem autem Templi, juxta quod Salomon
palatium extruxerat. Vel absolute ad parietem, ne
lacrymas suas assidentibus ostentare videretur. Aut
certe juxta Jeremiam, *ad cor suum*; qui cū (כִּי), id
est parietem, cor appellat, ut tota mente Dominum
deprecaretur. Et ait: *Obsecro, Domine, memento,
quæso, quomodo ambulaverim coram te in veritate, et
in corde perfecto, et quod bonum est in oculis tuis fece-
rim*. Audiensque se esse moriturum, non precatur
vitam et annos plurimos, sed in Dei judicio quid velit
præstare, dimittit. 468 Noverat enim idcirco Deo
placuisse Salomonem, quod annos vitæ non petierit
ampliores; sed iturus ad Dominum, narrat opera sua,
quomodo ambulaverit coram eo in veritate et in
C corde perfecto. Felix conscientia, quæ afflictionis
tempore honorum operum recordatur: *Beati enim
mundo corde, quoniam ipsi Deum videbunt* (Matth. v,
8). Et o quando alibi scribitur: *Quis gloriabitur pu-
rum habere se cor* (Prov. xx, 9)? Quod ita solvitur:
perfectionem cordis in eo nunc dici, quod idola de-
struxerit, templi Baal vasa perverterit, serpentem
æneum comminuerit, et cætera fecerit quæ Scriptura
commemorat. Flevit autem fletu magno, propter
promissionem Domini ad David, quam videbat in
sua morte perituram. Eo enim tempore Ezechias
filios non habebat; nam post mortem ejus Manas-
ses, cum duodecim esset annorum, regnare cœpit in
Judæa. Ex quo perspicuum est, post tertium annum
concesse vitæ Manassen esse generatum. Ergo iste
omnis est fletus, quod desperabat Christum de suo
semine nasciturum. Alii asserunt, d quamvis sanc-
tos viros morte terreri, propter incertum judicii, et
ignorationem sententiæ Dei, quam sedem habituri
sint. Simulque fati quæstio solvitur, ac necessitatis
vincula atque causarum, quod nequaquam dies mor-
tis singulis præstituta sit, sed voluntate Dei et igno-

Gordiaos quoque a nonnullis appellatos; potuitque
adeo pars Tauri, quæ cam o Ararat imminet, sub
Gordiaorum nomine comprehendi. Vid. in Jerem.
Commentar. cap. li, vers. 17.

e In Vaticanis, et quomodo alibi, etc., et mox tem-
pli Baal valvas aperuerit.

d Iidem niss., quosvis sanctos, et incertum judicium.

tis mortalibus causis, vel vivat aliquis, vel moriatur: præsertim cum et statuta nunc mortis necessitas differatur, et post mortem resuscitados plurimos legerimus.

(Vers. 4 seqq.) *Et factum est verbum Domini ad Isaiam dicens: Valet et dicit Ezechiel: Hæc dicit Dominus Deus David patris tui: Audi orationem tuam, vidi lacrymas tuas. Ecce ego adjiciam super dies tuos quindecim annos, et de manu regis Assyriorum eruam te et civitatem istam, et protegam eam. Hoc autem tibi erit signum a Domino: quia faciet Dominus verbum hoc quod locutus est: Ecce ego reverti faciam umbram linearum per quas descenderat in horologio Achaz in sole retrorsum decem lineis: et reversus est sol decem lineis per gradus quos descenderat. Præposito ordine quasi in prophetia hic refertur historia, quæ in Regum 469 volumine consequentius legitur. Flente Ezechia fletu magno, priusquam egrederetur Isaias mediam portam atrii, factus est sermo Domini ad eum, dicens: Revertere, et dicit Ezechiel duci populi mei: Audi orationem tuam, et vidi lacrymam tuam: Ecce sanavi te. Dixitque Ezechias ad Isaiam: Quod erit signum, quia Dominus me sanabit (IV Reg. xx, 4 et 5)? Cui Propheta respondit: Hoc erit signum a Domino quod facit Dominus sermonem quem locutus est: Vis ut accedat umbra tot lineis, an ut revertatur totidem gradibus? Cui dixit Ezechias: Facile est umbram crescere decem lineis, nec hoc volo ut fiat; sed ut revertatur retrorsum decem gradibus. Cumque invocante Isaias potentiam Domini, signum esset effectum, præcepit Isaias afferri massam fletorum recentium: quam cum attulissent, et posuissent super vulnus ejus, curatus est. Revertitur autem ad regem Propheta Domini jussione, ut ipse sanaret qui percusserat; et vocatur Ezechias dux populi ejus, et filius David, cujus opera sectabatur, lecerat enim rectum juxta omnia quæ fecit David pater ejus: et auditur ejus oratio, videnturque lacrymæ, quoniam ambulaverat coram Domino in veritate et in corde perfecto, et fleverat fletu magno; et quod placitum erat in oculis ejus fecerat. Adjiciuntur quindecim anni ad vitam, quos ille non postulaverat, et insuper vivente eo, regni securitas reponitur. Sin autem, ut quidam putant, in corpore vivere condemnatio est, et juxta illud quod dicitur: Revertere, anima mea, in requiem tuam (Ps. cxiv, 7). Et in alio loco: Educ de carcere animam meam (Ps. cxli, 8), optanda est mors ut de carcere liberemur: quomodo nunc Dominus donat pro beneficio, ut qui liberandus erat, adhuc quindecim annis vivat in carcere? Datur autem signum, ut sol decem gradibus revertatur, quos*

nos juxta Symmachum in lineas et horologium vertimus, qui gradus intellexit in lineis, ut manifestior sensum legentibus faceret. Sive ita extructi erant gradus arte mechanica, ut per singulos umbra descendens, horarum spatia terminaret. Quod signum 470 et præsentis temporis et futuri typus erat; ut quomodo sol reverteretur ad exordium sui; ita et Ezechiel vita ad detextos annos rediret; nobisque in hebdomade et octidade viventibus, per resurrectionem Christi, vitæ spatia protelerentur. Solent sanctorum Locorum in hac provincia monstrari res intra conceptum Templi ostendere gradus domus Ezechiel, vel Achaz, quod sol per eos descenderet. Sed numquam ego credam, non dico Achaz, qui rex impius fuit; sed cujuslibet regis justi domum fuisse in Templo Dei: cum Salomon idcirco Deum inter cetera offendisse dicatur, quod in sublime edificaverit Mello, unde atrium Templi, deambulans in turre palatii, despicere solitus sit (III Reg. ix).

(Vers. 9.) Scriptura Ezechiel regis Judæ cum ægrotaasset et convalesceret de infirmitate sua. LXX: Oratio Ezechiel regis Judæ quando languit, et surrexit de infirmitate sua. Miror quomodo soli Septuaginta pro scriptura, orationem posuerint, cum oratio THEOPHILATH (תפלה) dicatur, et non MACHTHAB (מכתב), quæ in præsentis loco scribitur; alioquin consequenter diceretur oratio, si de præsentis esset tempore, et non de præterito. Manifestum est enim, quod post redditam sanitatem, de infirmitate consurgens ista conscripserit, ex quo non oratio est, sed gratiarum actio pro beneficio quod acceperat.

(Vers. 10 seqq.) *Ego dixi in dimidio dierum meorum, vadam ad portas inferi: quæsi residuum annorum meorum. Dixi, non videbo Dominum Deum in terra viventium: non aspiciam hominem ultra et habitatorem quietis. Cessavit generatio mea: ablata est et convoluta est a me quasi tabernaculum pastorum. Præcisa est velut a texente vita mea: dum adhuc ordier succidit me: de mane usque ad vespem finies me. Sperabam usque mane: quasi leo sic contrivit omnia ossa mea. De mane usque ad vespem finies me. LXX: Ego dixi in excelso dierum meorum, vadam ad portas inferi: relinquam annos residuos: dixi, nequaquam ultra videbo salutare Dei in terra viventium, nec videbo hominem adhuc cum habitantibus: defeci a cognitione mea. Exivit et recessit a me, sicut 471 tabernaculum solvit qui fixerat: sicut tela spiritus meus recessit, cum a texente succiditur. In illa die traditus sum usque mane: sicut leo, sic contrivit omnia ossa mea. A die usque ad noctem traditus sum. Narrat quid tempore prementis angustiae imminetisque languo-*

^a Alter Vatic., ita et ad Ezechiel vitam additis annis, rediret, etc.

^b Ex Hieronymi subnexa expositione bis Dominum ab eo lectum videtur pro altero Deum.

^c In duobus vocibus, quietis et cessavit unicum in textu Hebraico verbum נחם respondet quod utrumque fere significat. Constat vero, inquit Victorius, ex Commentario, Hieronymum exposuisse primum

pro cessavit sive occidit, et sequenti junxisse versiculo, id est, cessavit generatio mea, etc. Mox re melius perpensa, mutasse sententiam, et exposuisse quietem, ut non principium secundi, sed prius verbum esset finis, hoc videlicet modo: Non aspiciam hominem ultra, et habitatorem quietis. Generatio mea ablata est, etc. Confer Hieron. ipsum infra sub rectionis hujus finem, et quæ nos ibi observamus proxime in sequenti annotatione.

ris, tacitus cogitavit; *Dixi*, inquit, in corde meo, in dimidio dierum meorum, sive ut Aquila et Symmachus et Theodotio interpretati sunt, in infirmitate et silentio dierum meorum, pro quo LXX excelsum interpretati sunt, ob litteræ similitudinem, RAME (רָמֵי) pro DANE (דָּנֵי) ^a legentes: licet quidam DAME, sanguinem verterint, ut sit sensus, In sanguine dierum meorum, quando meus cruor, meusque expetebatur [At expectabatur] interitus. Itaque desperatione dixi: *Vadam ad portas inferi*, vel communi lege naturæ, vel illas portas, de quibus quod liberatus sit, Psalmista decantat, *Qui exaltas me de portis mortis, ut annuntiem omnes laudationes tuas in portis filiæ Sion* (Ps. ix, 15). Has portas inferni reor, quæ adversum Petrom non prævalent (Matth. xvi), quia dormivit in plenitudine dierum suorum. Sancti implent dies suos, qualis fuit Abraham, qui mortuus est plenus dierum in senectute bona (Gen. xxv). Peccatores vero et impii in dimidio dierum suorum moriuntur, de quibus et Psalmista loquitur: *Viri sanguinum et dolosi non dimidiabunt dies suos* (Ps. lrv, 25). Non enim implent opera virtutum, nec student poenitentia emendare delicta. Unde in medio vitæ cursu, et in errorum tenebris ducentur ad tartarum. *Quæsi*, inquit, *residuum annorum meorum*, non me putans ultra esse victurum. *Dixi*, non videbo Dominum Dominum in terra viventium. Pro Domino et Domino, bis in Hebræo ponitur יָהּ (יה), quod in extrema syllaba ALLELUIA (וְהַלְלִיָּהּ) sonat, pro quo LXX transtulerunt: *Nequaquam ultra videbo salutare Dei in terra viventium*. De qua in alio loco scriptum est: *Placebo Domino in regione viventium* (Ps. cxiv, 9). Et rursum: *Placebo Domino in lumine viventium* (Ps. lv, 9). Regio ergo Sanctorum ipsa est, quæ appellatur lux viventium. Non est enim Deus mortuorum, sed vivorum (Matth. xxii). Hoc autem est omne quod metuit, ne salutare Dei, ductus ad inferos, **472** nequaquam mereatur aspicere. Sequitur: *Non aspiciam hominem ultra et habitorem quietis*. Quod nos olim propter verbi ambiguitatem sequenti versiculo junxeramus; sermo enim Hebræus HOLED, si legatur ^b, aut scribatur ELED (אֵלֵד), requiem: si EDEL (אֵדֵל), Occidentem sonat. Timet ergo ne cum sanctis et hominibus Dei non habitet in quiete, ne non videat Dominum in terra viventium, ne generatio illius instar tabernaculi dissolvatur, ne in telæ similitudinem in ipso lucis exordio præcidatur, et nequaquam de semine ejus Christus oriatur. Quod autem corpus nostrum appelletur tabernaculum, et Apostolus instruit dicens: *Nos qui sumus in hoc tabernaculo, ingemiscimus aggravati* (II Cor. v, 4). De mane, ait, usque ad

vesperum finies me: sperabam usque mane: quod et Job in angustia sua atque in tormentis corporis sustinuisse se dicit (Job. iv), quando in die expectabat noctem, et lucem præstolabatur in tenebris, mutatione temporum putans mutari posse supplicia. Hoc verum esse novit qui magnis febribus æstuat, cujus ignis internus in similitudinem leonis omnia ossa consumit, nec se putat præ doloris magnitudine ultra esse victurum.

(Vers. 15.) *Sicut pullus hirundinis, sic clamabo: meditabor ut columba: attenuati sunt oculi mei suspicientes in excelsum. Domine, vim patior; responde pro me: quid dicam aut quid respondebit mihi cum ipse fecerit? LXX: Quasi hirundo sic clamabo: quasi columba sic meditabor. Defecerunt enim oculi mei aspiciendo in excelsum cæli ad Dominum: qui eruit me, et abstulit dolorem animæ meæ, et ipse fecit.* Mors imminens, et languoris incumbens dolor, quasi leo ita omnia corporis mei ossa frangebatur; sed ego in similitudinem hirundinis et columbæ, fletibus et gemitibus dies noctesque jungebam; et a Deo solo qui poterat subvenire, elevatis in altum oculis, auxilium præstolabar. Dicebamque ad eum: plus patior quam mea poscunt merita; sed et si quid erravi, convertar ad melius; tu ^c responde pro me: *Non est enim volentis neque currentis, sed miserentis Dei* (Rom. ix, 16). Rursumque in se revertitur: **473** *Quid dicam, quidve causabor contra te factorem meum? aut quid mihi respondebit qui fecit ipse quod voluit? Sustinenda ergo sunt quæcumque decreverit. Pro pullo hirundinis, sive hirundine, ut LXX transtulerunt, in Hebræo scriptum est, sus agor (סִיס עֹגֹר), quod interpretatus est Aquila, equus Agor: Theodotio, sis agor (סִיס עֹגֹר); media enim vocalis littera rau, si ponatur inter duas Samec, legitur sus, et appellatur equus; si jod, legitur sis, et hirundo dicitur. Symmachus autem ita transtulit: Sicut hirundo inclusa, sic cantabo. Quod verbum agor et in Jeremia legitur, ubi scriptum est: *Milvus in cælo cognovit tempus suum: turtur et hirundo, et ciconia custodierunt tempora sua* (Jerem. viii, 7).*

(Vers. 16 seqq.) *Reputabo omnes annos meos in amaritudine animæ meæ. Domine, si sic vivitur, et in talibus vita spiritus mei, corripies me, et vivificabis me. Ecce in puce amaritudo mea amarissima. Tu autem derivisti animam meam, ut non periret: projecisti post tergum tuum omnia peccata mea. Quia non infernus confitebitur tibi, neque mors laudabit te: non expectabunt qui descendunt in lacum, veritatem tuam. Vivens, vivens ipse confitebitur tibi, sicut et ego hodie. Pater filiis notam faciet veritatem tuam. Domine, sal-*

Psalmi autem xlix, 2, וְשָׁבִי חֵלֶד. Et mundi quidem habitatores utrobique designantur; sed priori loco futura hujus sæculi cessatio, aut requies, altero vitæ, sive obscuritas intelligitur. Verius proinde, atque omnino ad Hieronymi mentem legitur in duobus Vatic. mss. prius Edel, requiem, tum Eled, occidentem.

^c Duo Vatic. hic, tu sponde pro me, et paulo post, contra factorem meum, absque te.

^a Legentes licet, etc. Corruptissimus locus in veteribus Editionibus: in Erasmiana enim additur nomen agro, et in Marianæa, id est, in ἀγρῶ: quorum verborum nullum exstat vestigium in manuscriptis Hieronymi libris. MARTIAN.

^b Unus Vatic., si legatur, ut scribitur. Et vero אֵדֵל heled sumi promiscue solent, et quoad usum synonyma sunt, tametsi diversam sortiantur etymologiam. Hic penes Isaiam est וְשָׁבִי חֵלֶד: PATROL. XXIV.

vum me fac, et psalmos nostros cantabimus cunctis diebus vite nostrae in domo Domini. LXX: Domine, de ipsa annuntiatur est tibi: et suscitasti spiritum meum, et consolatus vivificasti. Ecce in pace amaritudo mea: liberasti enim animam meam, ut non periret, et projecisti post me omnia peccata mea. Neque enim in inferno laudabunt te, neque mortui benedicent tibi. Neque sperabunt quia in inferis sunt misericordiam tuam: viventes benedicent tibi, sicut et ego. Ab hodie enim filios faciam, qui annuntiabunt justitiam tuam, Domine salutis meae, et non requiescam, benedicens tibi cum Psalterio, omnibus diebus vite meae in conspectu domus Dei. Nulla res longa mortalium est, omnisque felicitas saeculi dum tenetur, amittitur. Cum enim tribulationis tempus advenerit, omne quod praeteritum est nihil adjuvat sustententem. Unde stulta Epicuri sententia est, qui asserit recordatione praeteritorum bonorum, mala praesentia mitigari. Ergo Ezechias reputare se dicit omnes annos regni sui, et praeteritae, ut putabat, beatitudinis in praesenti amaritudinis. Et quia jam securus est, nec patitur quae refert, de humano statu philosophatur, et dicit: Domine, si sic vivitur: et tali sumus conditione generati, corripuisti me, sed vivificasti me, pacemque tribuisti; fugato Assyrio; sed pax mea omni mihi amaritudine fuit amara, quia tranquillitate populis reddita, et urbe secunda, ego solus limina mortis intravi. Sed tu eruisti animam meam, ut non periret, vel praesenti vitae vel futurae. Projecisti enim post tergum omnia peccata mea, ne illa tristis aspicerem, sed tuam misericordiam contemplarer. Infernus enim et mors non constebunt, neque laudabunt te, juxta illud quod scriptum est: In inferno autem quis confitebitur tibi (Psal. vi, 6)? Confessioque in hoc loco, non poenitentia, sed pro gloria et laude accipitur, sicut et in Evangelio legimus, Confitebor [Al. confiteor] tibi, Domine, Pater caeli et terrae (Mat. xi, 25). Non expectabunt, inquit, qui descendunt in lacum, veritatem tuam: melius quam in LXX misericordiam. Qui enim in inferno est, non expectat iudicii veritatem, sed misericordiam Dei: maxime cum Salvator ad inferna descenderit, ut vinclos de inferis liberaret. Pro lacu manifestius iidem inferos transtulerunt. Vivens, vivens ipse confitebitur tibi, sicut et ego hodie. Et hic confessio pro laudatione ponitur. Neque enim sua scelera confiteatur; sed gratias agit Deo: et non est pulchra laudatio in ore peccatoris (Eccli. xv). Cumque infernus et mors non constentur nec laudent Deum, e contrario vita atque viventes Dominum glorificant. Quodque sequitur: Pater filiis notam faciet veritatem tuam, hoc significat, quod in Deuteronomio dicitur: Interroga patrem tuum, et annuntiabit tibi; seniores tuos, et dicent tibi (Deut. xxxii, 7), ut per successiones et singulas generationes Dei in posteros clementia praedicetur.

A Pro quo LXX posuerunt: Ab hodie enim filios faciam, qui annuntiabunt justitiam tuam. Causalique conjunctio sequentia cum superioribus copulat: quod videlicet idcirco viventes et ipse vivens benedicant Deo, quia ab hac die facturus sit filios, qui annuntient veritatem ejus, quod certe suae non erat potestatis. Neque enim per Prophetam illi liberi repromissi sunt: sed praesens vita concessa. Praesertim cum impiissimum filium genuerit Manassen, qui repleverit Jerusalem sanguine, a porta usque ad portam, et non benedixit, sed maledixit Deo persequens sanctos ejus. Possumus ergo juxta LXX hoc dicere, quod non dixerit, filios faciam: sed parvulos, quos vel parvulos, vel pueros, sive infantulos et posteros intelligimus, ut ex eo quod ipse misericordiam consecutus est, omnis ventura posteritas hoc cognoscens, laudet ejus incredibilem clementiam. Salvum ergo me fac, Domine; et omnes qui in te credimus, tuoque sumus auxilio liberati, cunctis diebus vitae nostrae te canemus in Templo.

(Vers. 21, 22.) Et fuisse Isaias ut numerent massam de fideis, et cataplasmaerent super vulnus, et sanaretur. Et dixit Ezechias, quod erit signum, quia ascendam in domum Domini. Hoc prius legendum est quam oratio Ezechiae, sive Scriptura, quam nunc interpretati sumus: ante enim cataplasma vulnere impositum est, et prius signum ab eo petiit futurae sanitatis, quam gratias ageret Domino, quod dicitur fecisse sanatus. Alii Hebraei verbum ^a sun (שון), quod praetermisere LXX, ulcus sonare, non vulnus. Nam et Aquila Symmachusque et Theodotio ^b *ἰσος* interpretati sunt, per quod morbum regium intelligi volunt, cui contraria putantur, vel sumpta in cibo, vel apposita corpori quaecumque sunt dulcia. Ergo ut Dei potentia monstraretur, per res noxias et adversas sanitas restituta est. Alii sive, non ulcus, sed apostema suspicantur: quando tumens corpus cocto et putrescente pure completur. Et juxta artem medicorum, omnis sanies siccioribus fideis atque contosis, in cutis superficiem provocatur: ac per hoc non spernendam esse medicinam, quae usu constet et experimento: quia at hanc fecerit Deus. Oratio igitur ac gratiarum actio hucusque conscripta est. Ceterum quod signum datum sit, superior historiae ordo narravit.

D (Cap. XXXIX. — Vers. 1 seqq.) In tempore illo misit Merodach Baladan, filius Baladan, rex Babylonis, libros et munera ad Ezechiam: audierat enim quod aegrotasset et convalesceret. Lavatusque est super eis Ezechias: et ostendit eis cellam aromatatum, et argenti, et auri, et odoramentorum, et unguenti optimi, et omnes apothecas suppellectilis suae et universa quae inventa sunt in thesauris ejus: non fuit verbum quod non ostenderit eis Ezechias in domo sua, et in omni potestate sua. Supra legimus, quarto decimo 476 anno regis Ezechiae ascendisse Sennacherib regem

^a Rabanus et cod. Sangerm. apud Montfalcon, hic atque infra *sun*, vel *sin*, habent eum una tantum littera.

Assyriorum super omnes civitates Judæ munitas, et cepisse eas, et postea obsedisce Lachis, transisse Lobnam, misisse Jerusalem partem exercitus sui, cæsaque per Angelum centum octoginta quinque millia exercitus ejus, et ipsum fugisse Niniven, interfectumque a filiis in fano Dei sui, et regnasse pro eo Assaraddon filium ejus: ægrotasse Ezechiam, et recepisse Prophetæ nuntio sospitatem; factum si-
gnum incredibile, ut sol decem horarum spatiis reverteretur ad ortum suum, et pene duplex dies fieret. Nunc legimus quod in tempore illo, hoc est, in eodem anno quo hæc gesta sunt omnia, miserit Merodach Baladan, filius Baladan, rex Babylonis, libros et munera ad Ezechiam; non Assaraddon, qui Sennacherib patri apud Assyrios in regnum successerat, de cujus seu morte, seu vita Scriptura contulit. Ex quo perspicuum est aliud fuisse tunc regnum Assyriorum, et aliud Babyloniorum. Denique Samariam, id est, decem tribus cepere Assyrii. Judam autem et Jerusalem postea legimus cepisse Chaldaeos, quorum rex Nabuchodonosor fuit. Et quia apud eos astrorum observantia est, stellarumque cursus longo usu et exercitatione cognitus, quod et in Domini nativitate monstratur: intellexerunt solem reversum, dei spatia duplicata, servire ei quem solum Deum a putabant. Cumque causas hujus miraculi rationemque perquirerent, fama per omnes gentes volitante, didicerunt propter regrotationem regis Judæ, etiam cursum signi clarissimi commutatum. Quam non esse opinionem meam, sed Scripturæ sanctæ fidem, Dierum verba testantur, quæ dixere post alia: Ipse est Ezechias, qui obtulavit superiorem fontem aquarum Gion: et avertit eas subter ad occidentem urbis David. In omnibus operibus suis fecit prospere quæ voluit; attamen in legatione principum Babylonis, qui missi fuerant ad eum, ut interrogarent de portento quod acciderat super terram, reliquit eum Deus ut tentaretur: et nota fierent omnia quæ erant in corde ejus (II Paral. xxxii, 30, 31). Idcirco autem tentationi relictus est, quia post tantam victoriam, et solis regressum, et congratulationem regni potentissimi, cor illius elevatum est. Denique 477 in eodem volumine scribitur: Multi deferebant hostias, et sacrificia Domino in Jerusalem, et munera Ezechia regi Juda: et exaltatus est coram cunctis gentibus. In diebus illis ægrotavit usque ad mortem, et oravit Dominum; et exaudivit eum, et dedit ei signum; sed non juxta beneficia quæ acceperat, retribuit: quia exaltatum est cor ejus, et facta est contra eum ira, et contra Judam et Jerusalem (II Paral. xxxii, 23, 24). Rursumque Scriptura sancta elationem cordis ejus dicit pœnitentia mitigatam, infe-

rens: Et humiliatus est postea, eo quod exaltatum esset cor ejus, tam ipse quam habitatores Jerusalem: et idcirco non venit super eos ira Domini in diebus Ezechia. Lætatus est ergo in adventu legatorum Merodach, quem patrem fuisse Nabuchodonosor Hebræi autumant; et in oblatione munerum, et congratulatione sanitatis suæ. Ostenditque eis juxta Septuaginta domum NECHOTHA (נְכוֹתָה), pro qua Symmachus transtulit aromatum suorum; et thesauros argenti, et auri et odoramentorum et unguenti optimi: quod in Hebræo scribitur, olei boni; et omnes thesauros vasorum gazæ, sive, ut ibi legitur, vasorum suorum. Gaza autem lingua Persarum divitiarum nomen est: nec est Hebræus sermo, sed Barbarus. Non fuit, inquit, verbum (quod juxta Hebræicam consuetudinem pro re frequenter accipitur), quod non ostenderit eis in domo sua et in omni potestate sua. Unde Dei ira justissima, quoniam non solum thesauros suos atque palatii, sed et Templi ostenderit: quod certe b fuit potestatis ejus, de cujus valvis auri famulus ante jam tulerat.

(Vers. 3 seqq.) Introivit autem Isaias Propheta ad regem Ezechiam, et dixit ei: Quid dixerunt viri isti: et unde venerunt ad te? et dixit Ezechias: De terra longinqua venerunt ad me, de Babylone. Et dixit: Quid viderunt in domo tua? Et dixit Ezechias: Omnia quæ in domo mea sunt viderunt: non fuit verbum, sive res, quam non ostenderim eis in thesauris meis. Et dixit Isaias ad Ezechiam: audi verbum Domini exercituum. Ecce dies veniet, et auferentur omnia quæ in domo tua sunt, et quæ thesaurizaverunt patres tui usque ad diem hunc, in Babylonem: non relinquetur quidquam, dixit Dominus. Et de 478 filiis tuis qui egredientur ex te, quos genueris, tollent: et erunt eunuchi in palatio regis Babylonis. Et dixit Ezechias ad Isaiam: Bonum verbum Domini quod locutus est. Et ait: Fiat tantum pax et veritas in diebus meis. Tradunt Hebræi c ideo ægrotasse Ezechiam, quoniam post inauditam [Al. auditam] victoriam Judæorum, et Assyrii regis interitum, non cecinerit laudes Domino, quas cecinit Moyses Pharaone submerso (Exod. xv), et Deborah interfecto Sisara (Judic. iv), et Anna genito Samuele (I Reg. ii). Unde commonitum esse fragilitatis suæ. Rursumque post corporis sanitatem, et signi magnitudinem offerri aliam occasionem superbiæ, quam, ut prudens et Dei cultor, vitare debuerat; nec monstrare alienigenis divitias suas, quas, Deo tribuente, possederat. Ex quo juxta Leges quoque tropologicæ discimus, non mittendas margaritas ante porcos, nec dandum sanctum canibus (Matth. vii). Qui enim fidelis est d spiritus, abscondit negotia; et quicumque hoc e non fecerit, omnis virtus illius enervatur;

^a Interserit Vatic. quod et Rabanus legit, id est solem.

^b Contrario sensu aliter Vatic., quod certe non fuit.

^c Hæc pene ad verbum ex Eusebio transfert, qui ait: Ὁ τῶν Ἰουδαίων διδάσκαλος ἔλεγεν, νεοσχημένοι μὲν τὸν Ἐζεκιάν ἐπὶ μὴ εἰρήκειώδην εἰς τὸν θεὸν εὐχαριστήσιον ἐπὶ τῇ πτώσει τῶν Ἀσσυρίων, ὡς Μωϋσῆς ᾔδειν ἐπὶ

τῇ ἀπωλείᾳ τῶν Αἰγυπτίων, καὶ ὡς Δεδοῦρα ἐπὶ τῇ ἀπωλείᾳ τοῦ Σισάρα, καὶ ὡς Ἄννα ἐπὶ τῇ γέννησει τοῦ Σαμουὴλ. Quam tamen fabulam paulo post ipse rejicit, quod peccet ἀναχρονισμῶ.

^d Legit Victor. spiritus in recto juxta Græcum πνοή.

^e Absque negandi particula duo Vatic., quicumque hoc fecerit.

peritque posteritas, et amisso virili robore, in muliebrem redigitur mollitudinem (*Prov. xi, 13-15*). Ingredditur ergo Isaias ad regem, et quasi nescius sciscitatur: *Quid dixerunt viri isti, et unde venerunt?* Duo interrogat, quid locuti sint, et unde venerint? Ille ad unum respondit, altero prætermisso: quod cum ἐμπαρεῖ, et supercilio legendum est: *De terra longinqua venerunt ad me, de Babylone*: quod quanto terra longior sit unde venerunt, tanto iste gloriosior propter quem venerint. *Et venerunt, inquit, ad me*; qui debuerat dicere, venerunt ad glorificandum Deum pro signi magnitudine, *de Babylone*, quæ urbs in toto orbe potentissima est. Rursumque Isaias, *Quid, inquit, viderunt in domo tua?* Et ille respondit ex parte verum, quod omnia viderint in domo illius, nec fuerit res quam non ostenderit eis in thesauris suis. Sed alterum tacet, de quo verebatur offensam, quod ostenderit eis cuncta quæ haberet in potestate sua; haud dubium quin et Templi suppellectilem. Propter quæ Isaias Dei sermone profert sententiam: *Audi verbum Domini exercituum*: Veniet tempus quando omnia hæc quæ in domo tua sunt, **479** et non tuo, sed patrum tuorum labore quæsitæ, in Babylonem transferantur, et de semine tuo fiant eunuchi in aula regia. Ex quo Hebræi volunt Danielelem, Ananiam, Misael, et Azariam, qui fuere de regio semine, factos esse eunuchos, quos in ministerio regis Nabuchodonosor fuisse non dubium est. Dixit itaque Ezechias: *Bonum verbum Domini quod locutus est*. In quo ab Hebræis reprehenditur, cur non sit imitatus bonitatem Moysi, qui locutus ad Dominum est: *Aut dimitte eis hanc noxam: aut si non facis, dele me de libro tuo, quem scripsisti* (*Exod. xxxi, 32*). Unde et apostolus Paulus anathema vult esse a Christo pro fratribus suis qui sunt Israelitæ (*Rom. ix*); et propterea Ezechiam Dei sermonibus non probatum, qui in consequentibus loquitur: *Consolamini, consolamini, populus meus, dicit Deus vester*, ut pro quibus ille non rogaverat, Domini elementia consolentur.

(Cap. XL. — Vers. 1 seqq.) *Consolamini, consolamini, populus meus, dicit Deus vester: Loquimini ad cor Jerusalem, et advocate eam; quoniam completum est malitia ejus, dimissa est iniquitas illius. Suscepit de manu Domini duplicia pro omnibus peccatis suis. LXX: Consolamini, consolamini populum meum, dicit Deus — sacerdotes*, loquimini ad cor Jerusalem: consolamini eam: quia repleta est humilitas ejus. Solutum est peccatum illius, quia recepit de manu Domini duplicia peccata sua. Juxta interpretes cæteros, jubentur alii, ut populum Dei et Jerusalem pariter consolentur: juxta Hebraicum ipsi præcipitur populo, ut consoletur, et loquatur ad cor Jerusalem, et advocet eam. Loqui autem ad cor Jerusalem, idioma Scripturarum est. Qui enim mœrenti loquitur, et blandiens consolator est, ad cor loqui dicitur. doceat nos Sichem filius Hemor, qui corrupta Dina locutus est ad cor ejus, et consolatus est eam (*Genes.**

A xxxiv). Et ubicunque simile quid inveneris, hunc sensum habet. Causaque consolationis, remissio peccatorum est: et causa remissionis, quoniam suscepit de manu Domini duplicia pro omnibus peccatis suis. Qui enim scit voluntatem Domini sui, et peccat, vapulabit multis (*Luc. xii*). Omnisque qui habet in se habitorem Spiritum Sanctum, quem Salvator Apostolis promittebat, dicens: *Rogabo Patrem meum, **480** et alium consolatorem dabit vobis, ut sit vobiscum in sempiternum, Spiritum veritatis* (*Joan. xiv, 16*); et iterum: *Cum autem venerit consolator Spiritus Sanctus, quem mittet Pater meus in nomine meo, ille vos docebit omnia* (*Ibid., 26*); et rursum: *Cum venerit consolator quem ego mittam vobis a Patre, Spiritum veritatis qui a Patre egreditur, ille testificabitur de me* (*Joan. xv, 26*); et: *Prodest vobis ut ego vadam: nisi enim ego abiero, consolator non veniet ad vos* (*Joan. xvi, 7*); consolator est, cui et nunc præcipitur, ut consoletur populum Dei. Unde et Apostolus Paulus loquebatur ad credentes: *Benedictus Deus et Pater Domini nostri Jesu Christi, Pater misericordiarum, et Deus omnis consolationis, qui consolatur nos in omni tribulatione nostra, ut possimus consolari eos qui in omni tribulatione sunt, per consolationem qua ipsi consolamur a Deo: quoniam sicut superabundant passionibus Christi in nobis, sic per Christum abundabit et consolatio nostra* (*II Cor. i, 4-6*); et iterum: *Et spes nostra firma est pro vobis: scientes quoniam sicut participes estis passionum, sic et consolationis eritis* (*II Cor. i, 7*). Quis sit autem iste populus, qui per Apostolos et viros Ecclesiasticos consolatur, non Israel, et Jacob et Juda, ut in aliis locis Scriptura commemorat, sed populum Dei, Zacharias Propheta testatur dicens: *Gaude et lætare, filia Sion: quia ego veniam et habitabo in medio tui, dicit Dominus. Et confugient gentes multæ ad Dominum in die illa, et erunt ei in populum, et habitabunt in medio tui, et cognoscent quoniam Dominus omnipotens misit me ad te* (*Zach. ii, 10, 11*). Quo testimonio perspicue demonstratur, gentes plurimas in populum Dei esse vertendas. Et hæc dicit Dominus missus a Domino, cui nomen Omnipotens est. Et hoc notandum quod non solvantur peccata nostra, nisi de manu Domini reciperimus ea. Nec idem est solvi peccata, atque dimitti. Cui enim dimittuntur, solutione non indiget, audiens in Evangelio: *Confide, fili, dimittuntur tibi peccata tua* (*Matth. ix, 2*). Cui autem solvuntur, propterea solvuntur, qui purgata sunt et soluta per pœnas. Juxta historiam recepit Jerusalem de manu Domini duplicia peccata sua; semel a Babyloniis, secundo a Romanis. Quodque additur a Septuaginta, *Sacerdotes, obelo*^a prænotandum est.

(Vers. 3 seqq.) *Vox clamantis in deserto, parate viam Domini, rectas facite in solitudine semitas* **481** *Dei nostri. Omnis vallis exaltabitur, et omnis mons et collis humiliabitur: et erunt prava in directa, et aspera in vias planas, et revelabitur gloria Domini, et videbit omnis caro variter quod os Domini locutum*

^a Et obelo ÷ quidem in Vaticanis codd. prænotatur.

est. LXX: Vox clamantis in deserto: parate viam Domini: rectas facite semitas Dei nostri. Omnis vallis implebitur: et omnis mons et collis humiliabitur: et erunt prava in directa, et aspera in campos. Et apparebit gloria Domini: et videbit omnis caro salutare Dei, quia Dominus locutus est. Illius vocis memores Scribæ et Pharisei et principes Judæorum, cum audissent Joannem in solitudine prædicare baptismum penitentiae, et jocere populum, mittunt qui interrogent eum, utrum ipse sit Christus, an Elias, an Propheta: Cumque respondisset nihil se horum esse, rursus interrogant: Dic ergo nobis, quis es? ut responsum denus his qui miserunt nos. Quid dicis de te? Atque ille respondit: Ego sum vox clamantis in deserto: parate viam Domini; sicut dixit Isaïas Propheta (Joan. 1, 22, 23). In quo animadvertendum, quod rectæ viæ Domini et semitæ Dei nostri: impletio vallium et montium, colliumque humiliatio, et pravorum correctio, et asperorum rupiumque campestris: et gloria Domini et salutare Dei nostri, non prædicetur in Jerusalem, sed in solitudine Ecclesiæ, et in deserta gentium multitudine, de qua supra (Ad cap. xxxv, 1) legimus: Latere deserta aitiens: exsulet solitudo, et floreant quasi lilium. Hæc enim deserta erat notitia Dei, et ab idolis tenebrarum humilis in confessione, erecta in superbia, aspera et intractabilis in feritate. Sed postquam apparuit gloria Domini: et vidit omnis caro salutare Dei, cuncta repente mutata sunt, et via Domini præparata, ita ut appareret in solitudine gloria Dei; quando baptizatus est Dominus in Jordane, et aperti sunt cœli, et Spiritus Sanctus in specie columbæ descendit, et mansit in eo: voxque Patris desuper intonantis audita est: Hic est Filius meus dilectus, in quo mihi complacui: hunc audite (Matth. iii, 17). Et omnis caro vidit salutare Dei. Quæ propterea appellabatur caro, quia prius Sanctum Spiritum non habebat. De qua dicit et Dominus: Non permanebit spiritus meus in hominibus istis, quoniam **482** carnes sunt (Gen. vi, 3). Illa autem caro videbit salutare Dei, de qua per Joel idem loquebatur: Effundam de spiritu meo super omnem carnem, et prophetabunt (Joel. ii, 28). Quod non solum illo tempore clamabat Joannes, qui sermonis Dei præcursor et præviator, recte vox appellatur (Matth. iii); sed usque hodie in deserto gentium, Ecclesiarum clamant magistri: ut rectas faciamus vias et semitas in cordibus nostris Deo, impleamurque virtutibus, et inclinemur humilitate; prava mutemus in recta, aspera vertamus in mollia: et sic glo-

^a Quia spiritus Dei flavit in eo, etc. Absunt hæc verba in exemplaribus LXX Interpretum: unde conicere licet Romanum exemplar illam esse Græcam editionem quam Κοινή, id est, communem appellabant, idemque dicendum de mss. Alexandrino codice, qui non habet asteriscos editionis Origenis. Quod subdit Hieronymus de absentia illorum verborum, quia spiritus Dei, etc., propter finem eundem duorum versiculorum in flos, notabile est ad probandam omissionem similem in Epistola prima Beati Joannis, quia versiculi 7 et 8 cap. v designant in ehi

riam Domini et salutare Dei videre mereamur.

(Vers. 6 seqq.) Vox dicentis, clama. Et dixi: Quid clamabo? Omnis caro sænum, et omnis gloria ejus quasi flos agri. Exsiccatum est sænum, cecidit flos; ^a quia spiritus Dei flavit in eo: vere sænum est populus. Exsiccatum est sænum, cecidit flos; verbum autem Domini nostri stabit in æternum. LXX: Vox dicentis, clama: et dixi, Quid clamabo? Omnis caro sænum, et omnis gloria hominis quasi flos sæni. Aruit sænum, et cecidit flos $\frac{\cdot}{\cdot} \frac{1}{1} \frac{\cdot}{\cdot}$ quia spiritus Dei flavit

in eo $\frac{\cdot}{\cdot} \frac{1}{1} \frac{\cdot}{\cdot}$ vere sænum est populus $\frac{\cdot}{\cdot} \frac{1}{1} \frac{\cdot}{\cdot}$ exsiccatum est sænum, cecidit flos ^{*} verbum autem Dei nostri manet in sempiternum: Hoc quod asteriscis notatur: quia spiritus Dei flavit in eo: vere sænum est populus: aruit sænum, cecidit flos, ex Hebraico et Theodotionis editione additum est. Ex quo manifestum est, vel a LXX prætermisum, vel paulatim scriptorum vitio ^b abolitum: dum et prior et sequens versus finitur in flore. Supra legimus, Propheta dicente: Et audiui vocem Domini dicentis: Quem mittam, et quis ibit ad populum istum? Et dixi: Ecce ego, mitte me; et ait: Vade et dic populo isti: Aure audietis, et non intelligetis: et videntes videbitis, et non videbitis, et reliqua. Ad quam prædicationem dura perpessus, nunc Domini voce dicente, clama, timens similia, quid clamare debeat sciscitatur; et a generali incipiens, Omnis caro sænum, et omnis gloria ejus quasi flos sæni, pervenit ad speciale, ut nihilominus dicat de populo: Vere sænum est populus. Et revera si quis fragilitatem carnis aspiat, et quod per horarum momenta crescimus atque decrescimus, nec in eodem manemus statu: ipsumque quod loquimur, **483** dictamus, et scribimus, de vitæ nostræ parte prætervolat: non dubitabit carnem sænum dicere, et gloriam ejus quasi florem sæni, sive prata camporum. Qui dudum infans, subito puer; qui puer, repente juvenis; et usque ad senectutem per spatia mutatur incerta; et ante se senem intelligit, quam juvenem non esse se miretur. Pulchra mulier quæ adolescentulorum post se trahebat greges, arata fronte contrahitur: et quæ prius amori, postea fastidio est. Quod et egregius apud Græcos ^c scribit orator: Speciem corporis aut tempore deficere, aut languore consumi. Exsiccata est igitur caro, et cecidit pulchritudo; quia spiritus furoris Dei atque sententiæ flavit in ea (ut a generali disputatione ad Scripturæ ordinem revertamur), tres unum sunt. Vide tom. I ed. n. col. 1674.

MARTIAN.

^b Et vero abest a Romano etiamnum atque Alexandrino codicibus longe antiquissimis, quod postea suppletur in Complutensi. Vide hujusmodi aliam omissionem ex eorundem verborum occursum infra in Commentariis in Jeremiæ cap. xxx, 15.

^c Ad margin. Vatic. ms. Aratus scribitur. Est autem Isocratis sententia sub initium perimetrix Orat. ad Demonicum, κάλλος μὲν γὰρ ἡ χράνος ἀνάλωσεν, ἡ νόσος ἐμάρων.

eius qui portat imaginem terreni, et servit vitiis atque luxurie; scemque est et nos prateriens. Qui autem habet atque custodit imaginem coelestis, ille caro est quae cernit salutare Domini, quae quotidie renovatur in cognitionem secundum imaginem Creatoris, et incorruptibile atque immortale corpus accipiens, mutat gloriam, non naturam. Verbum autem Domini nostri, et hi qui verbo sociati sunt, permanent in aeternum.

(Vers. 9 seqq.) Super montem excelsum ascende tu quae evangelizas Sion: exalta in fortitudine vocem tuam quae evangelizas Jerusalem: exalta, noli timere, dic civitatibus Judae: Ecce Deus vester: ecce Dominus Deus in fortitudine veniet, et brachium ejus dominabitur. Ecce merces ejus cum eo, et opus illius coram eo. Sicut pastor gregem suum pascet: in brachio suo congregabit agnos, et in sinu suo levabit: factus ipse portabit. LXX: Super montem excelsum ascende qui evangelizas Sion: exalta in fortitudine vocem tuam quae evangelizas Jerusalem: exalta, noli timere: dic civitatibus Juda: Ecce Deus vester, ecce Dominus Deus cum virtute veniet, et brachium eum dominatione: ecce merces ejus cum eo, et opus in conspectu illius. Sicut pastor pascet populum suum, et in brachio suo congregabit agnos: et praegnantem consolabitur. Praecipitur Apostolorum choro, **484** ut ad predicationem omnis carnis quae visura sit salutare Dei, excelsa conscendat: de magnisque dicturi, in sublimibus commorentur. Porro Hebraicum et ceteri interpretes ponunt genere feminino, ut dicant, quae evangelizas Sion, et quae evangelizas Jerusalem. Quod verbum juxta Graecos ambiguum est, ut posimus accipere, vel eam quae nuntiat, vel eam cui nuntiat. Sive igitur nuntiat verbum Dei, et Domini salutare, Sion et Jerusalem: De Sion enim erit lex: et verbum Domini de Jerusalem (Isai. ii, 5); sive nuntiat eis per Apostolos, debent excelsa conscendere, et ad montana transire. Mirumque in modum cum ipsa Sion mons sit, dicente Scriptura: Mons Sion in quo habitasti (Ps. lxxiii, 5): alium altiore montem jubetur ascendere, a quo vulneratus est princeps Tyri. Et quia doctrinae Apostolorum erant multa futura contraria; et statuti ante praesides et tribunalia ducebantur, jungitur, exalta, noli timere: dic civitatibus Juda, Synagogis videlicet et populus Judaeorum, de quibus Dominus loquebatur: Non veni nisi ad oves perditas domus Israel (Matth. xv, 24). Et Paulus apostolus: Vobis, inquit, oportebat annuntiari primum verbum Dei (Act. xiii,

A 46). Quid est autem illud quod jubetur dicere? Ecce Deus vester, quem semper expectabatis: Ecce Dominus Deus in fortitudine veniet, quem contempsistis in humilitate venientem. Et fortitudo ejus dominabitur, qui prius formam servi acceperat, factus Patri obediens usque ad mortem (Philipp. ii). Ecce merces ejus cum eo, et opus illius coram eo (Isa. xl, et lxi). Juxta quod ipse dicit in Evangelio: Venturus est enim Filius hominis in gloria Patri sui et reddet unicuique secundum opus suum (Matth. xvi, 17). Sicut pastor gregem suum pascet. Iste qui postea in maiestate venturus est, prius formam pastoris accipit, et dicit ipse de se: Ego sum pastor bonus, et cognosco oves meas, et cognoscunt me meae, et pono animam meam pro ovibus meis (Joan. x, 14, 15). De quo in Zacharia Pater loquitur: Percutiam pastorem; et oves dispergentur (Zach. xiii, 7). In brachio, inquit, suo congregabit agnos; non taurum, et arietem, et hircos, et graudes oves, quibus per Ezechiel (Cap. xxxiv) comminatur, quod lacte vescantur et operiantur lanis, **485** et infirmum conterant gregem, sed agnos adhuc tenellos, et rudis in Christo infantiae, qui nuper in baptismo sunt renati, de quibus ipse Dominus loquebatur ad Petrum: Pisce agnos meos (Joan. xxi, 15). Unde et in eodem Ezechiele scriptum est: Suscitabo super eos pastorem unum, et pascet eos, servum meum David; et erit pastor eorum, et ego Dominus ero eis in Deum, et David in medio eorum princeps. Ego Dominus locutus sum, et ponam cum David testamentum pacis (Ezech. xxxiv, 23-25). In quo considerandum quod post multa tempora David, gulosus pastoribus reprobatis, Dominum nostrum, qui est de stirpe David, suscitaturum esse se dicat, qui congreget agnos, et foveat in sinu suo, et factus ovium, sive factus oves ipse portet in humero suo. Sicut in Evangelio legimus, quod ovem erroneam et a grege solito remanentem, suis ad caulas humeris reportavit (Luc. xv). ^d Possumus oves factas Apostolos et Apostolicos viros omnesque Ecclesiae doctores dicere, qui salutem parturiunt plurimorum, et dicunt cum Apostolo: Filioli mei, quos iterum parturio, donec Christus formetur in vobis (Galat. iv, 19): Hebraei asserunt, nec de hac re apud eos ulla dubitatio est, Spiritum sanctum lingua sua appellari genere feminino, id est, *rua cōsa* (דבר קדש). Illudque quod in sexagesimo septimo psalmo dicitur: Dominus dabit verbum evangelizantibus virtute multa: illi sic intelligunt: Dominus

^a Delevimus verba et in sinu suo portabit, quae hic interserebantur: in mss. autem nostris non sunt, et manifestum est ex Aquilae ac Symmachi interpretationibus huc fuisse temere adscita in τῷ κόλπῳ αὐτοῦ βαστάζει, quae neque in hodiernis τῶν LXX exemplaribus habentur.

^b Addit Vatic. cum Angelis. Et Graeco est μετὰ τῶν ἀγγέλων.

^c Idem, cognosco oves meas. Graec. tantum γινώσκω τὰ ἐμά.

^d Haec quoque delibantur ex Ensebio, qui cum recens natos et regeneratos in Christo appellari Agnos dixisset, subdit, καὶ ἄλλως δὲ τὸν Ἀποστόλων

αὐτοῦ αἱ ψυχαὶ κύνουσαι καὶ ὠδίνουσαι τοὺς δι' αὐτῶν ἐν Χριστῷ ἀναγεννωμένους, παράκλητον αὐτὸν εἶχον· ὅπερ νοήσεις ἐξ ἡδὲ τοῦ λέγοντος, Τεχνία μου οὗς πάλιν ὠδύνω, ἄχρις οὗ μορφωθῇ Χριστὸς ἐν ὑμῖν.

^e In Vaticanis mss. sic legunt. Et vero lectionis Hebraicae diversitatem, quae hic nulla tamen apparet, innuere S. doctor voluit, ut genere feminino Spiritum Sanctum ab Hebraeis dici comprobaret. Facile autem ubi eorum voluit lectionem superiori Vulgatae opponere, scripserat ipse annuntiatricibus virtutis aut fortitudinis multae, pro evangelizantibus virtute multa: sic enim in Hebraeo est genere feminino דבר קדש, sicque ipse interpretatus est.

verbum evangelizantibus virtute multa (Ps. 5) : his videlicet animabus quæ Spiritum sanctum consecutæ sunt. Necnon et illud : *Sicut oculi in manibus dominæ suæ*, animam interpretant ancillam, et dominam Spiritum sanctum. Sed evangelio quod juxta Hebræos scriptum, Nazareth, Dominus loquitur : modo me tulit *ma-* a, Spiritus sanctus. Nemo autem in hac parte laxari debet, quod dicatur apud 486 Hebræos s. genere feminino, cum nostra lingua appeleretur masculino, et Græco sermone neutro. Unitate enim nullus est sexus. Et ideo in triplicibus linguis, quibus titulus Dominicæ s. est passionis, tribus generibus appellatur, nus nullius esse generis quod diversum est. s. 12 seqq.) *Quis mensus est pugillo aquas*, B in palmo ponderavit? *Quis appendit tribus di-* olem terræ, et libravit in pondere montes, *es in statera?* *Quis adjuxit spiritum Domini :* *is consiliarius ejus fuit ; et ostendit illi? cum* sit consilium, et instruxit eum, et docuit eum *n justitiæ, et erudit eum scientia, et viam* tiam ostendit illi? *Ecce gentes sicut stilla situlæ,* i momentum stateræ reputatæ sunt : ecce insulæ *ulvis exiguae.* Et Libanus non sufficit ad suc- *dam, et animalia ejus non sufficient ad ho'o-* n. Omnes gentes quasi non sint, sic sunt coram *quasi nihili et inane reputatæ sunt ei.* LXX : *ensus est manu aquam, et cælum palmo, et* terram pugillo? *Quis statuit montes pondere,* s. statera? *Quis cognovit mentem Domini : aut* C *nsiliarius ejus fuit? Quis docuit eum, cujus* consilium, et instruxit illum? Vel quis ostendit *i omnes gentes sicut stilla situlæ, et quasi mo-* u stateræ reputatæ sunt, et quasi suliva reputatæ *libanus non sufficit ad comburendum, et om-* adrupedia non sufficient ad holocaustum, et *gentes quasi nihili sunt, et in nihili reputatæ* . Ne quis putaret difficilem esse vocationem *n, et quod omnis caro videret salutare Dei;* montem excelsum juberentur [Al. jubetur] as- *te, qui evangelizant [Al. evangelizat] Sion;* e Dominus veniret in fortitudine, et redderet *que secundum opus suum; instarque pastoris*

adinem porro multam, quam animæ annun- Spiritum Sanctum intelligebant.

Uodem hunc locum allegat etiam Origenes . 15 in Jerem. et Tomo II Commentar. in em. Sed et ipse Hieronymus fuit alibi, cum hæc cap. VII. Tametsi quod Christi mater is Sanctus eo in Evangelio diceretur, non satis excusat Origenes ex eo quod et frater, et so- mater vocentur a Christo qui Patris volunta- cerint. Erroris occasionem annotarunt eruditi . verbis Matthæi III, 16 et 17, de Christo bap- tismi Spiritu Sancto in columbæ specie apparente in voce e cælo delapsa : *Hic est filius meus,* uam columbæ ipsi, sive Spiritui Sancto dictam elant Nazareth supino quidem errore, quod um filium suum vocasset Spiritus Sanctus, uo tamen semel admissio, cum duos Patres

A agnos foveret in sinu, et fœtas ipse 487 portaret : describitur illius magnitudo, quod nihil ei impos- sibile sit; et qui universa condiderit, Creatorque sit omnium; etiam hæc quæ comparatione eorum parva sunt, valeat perpetrare. Quod autem pugillum vocat et palmum, humanæ consuetudinis verbis utitur atque mensuris, ut Dei potentiam per nostra verba discamus. In eo ubi LXX transtulerunt : *Quis mensus est manu aquam?* sive ut nos vertimus : *Quis mensus est pugillo aquas?* Aquila transtulit : *Quis mensus est minimo digito aquas?* Hoc enim *λεχάς* sonat : ut scilicet non tota manu, sed parvo digito, quem vulgo gustatorem vocant, omnis aquarum vastitas ponderetur : *σπιθαμή* autem, hoc est, pal- mus, extentam significat manum a pollice usque ad extremum digitum. Sin autem contrahamus manum, pugillus efficitur : ut per palmum et pugillum, ex- tentos cœlos et globum terræ noverimus. Pro pugillo quem in comprehensione terræ LXX transtulerunt, in Hebraico scriptum est *SALIS* (שֶׁלֶשׁ), quem Sym- machus *τρίτον*, Aquila *τρίσωμον* interpretati sunt : et nos ut manifestius faceremus, in *tres digitos* ver- timus; quod scilicet molem terræ et excelsa mon- tium colliumque quasi tribus digitulis et stateræ parvo momento appenderit : per quæ Dei majestas et Creatoris potentia demonstratur. Quis, inquit, *adjuxit spiritum Domini, aut quis consiliarius ejus fuit, et ostendit illi?* etc. Pro quibus Symmachus interpretatus est : *Quis paravit spiritum Domini, et virum consilii ejus quis ostendit ei? cum quo iniiit consilium, deditque ei intelligentiam, et docuit eum viam judicii, et instruxit illum scientia, et iter pru- dentie monstravit ei?* Per quod ostendit manifestius paratum spiritum, sive firmatum illum esse, de quo in Apostolo legitur : *Dominus autem Spiritus est.* Et, *Super quem requievit Spiritus Dei, Spiritus sapientie, et intelligentie, et reliqua.* Qui dicit in consequenti- bus : *Spiritus Domini super me : propter quod unxit me (Isai. LXI, 1).* Ipse est enim spiritus Domini, et vir consilii ejus, in quo habitavit omnis plenitudo divinitatis corporaliter (Coloss. II). Cum illo iniiit consilium, de quo supra (Ad cap. XI, 6) diximus : *Admirabilis, consiliarius.* Et 488 in Proverbiis scrip- tum est, *Deus sapientia fundavit terram : paravit au- tem cælos prudentia (Prov. III, 19).* Porro LXX qui

D Christo assignare absurdum esse intelligerent, Spi- ritum Sanctum matrem Jesu appellarunt.

^b Mancus locus iste visus est Victorio, qui de suo supplet, et dicere quod ipse, etc., et mox : *Nunc autem describitur illius, etc.* Sed mss. libri non suffragantur.

^c Maluit Montfauconius, quod et Vulgati ante Martianæum præferebant *λεχάς* : sic enim gustator, sive index digitus appellatur. Verum mss. omnes, quos et nos et laudati Benedictini consuluerunt, pari consensu habent *λεχάς*, quæ vox minimam man- nus mensuram notat, pollice atque indice explicatis : estque adeo Aquilæ interpretationi aptissima, quem- admodum ab Hieronymo exponitur.

^d In Vatic. TRICOMA : in Sangermanensi autem ms. TRICOM, teste Montfaucone, qui merito su- spicatur vocem *τρίσωμον* cubare in mendo.

dixerunt : *Quis novit mentem Domini, et quis consiliarius ejus fuit?* hoc intelligi volunt, quod mens et ratio et sensus Dei, per quem facta sunt omnia, et sine quo factum est nihil, ille sit de quo in Psalmis canitur : *Verbo Domini cæli firmati sunt, et spiritu oris ejus omnis virtus eorum* (Ps. xxxii, 6). Omnes gentes quæ non noverant Creatorem suum, sive universum mortalium genus ad comparisonem Dei quasi stilla situlæ sunt, et quasi momentum stateræ, quod levi pondere in partem alteram declinatur. Et quomodo si de situla stilla modica fluat, a portante negligitur : ita universa gentium multitudo supernis ministeriis comparata et Angelorum multitudini, pro nihilo ducitur. Insulæ quoque quasi saliva reputantur, sive ut Symmachus et Theodotio ipsum ponentes Hebraicum, sicut doc (פֶּתַח), quod decidit : pro quo Aquila λαπτὸν βαλλόμενον transtulit. Aiunt autem Hebræi hoc verbo significari tenuissimum pulverem, qui vento rapante sæpe in oculos mittitur, et sentitur potius quam videtur. Minutissima ergo frusta pulveris et pene invisibilia, hoc verbo appellantur : quas forsitan Democritus cum Epicuro suo atomos vocat. Multaque sunt nomina quæ ita leguntur [*Al. intelliguntur*] in Græco, ut in Hebraico posita sunt, propter interpretandi difficultatem, et ad comparisonem linguæ Hebrææ, tam Græci quam Latini sermonis pauperiem. Simulque ut paulatim homines abstrahat ab idololatria, aufert cæremonias victimarum : et docet quod omnia ligna Libani et armenta quæ in eo pascuntur, holocaustis ejus sufficere nequeant. Si autem omnes gentes sic sunt in conspectu illius quasi non sint, et quasi nihil et inane reputantur (in omnibus autem gentibus et Israel est), ergo et ipse sic est quasi non sit, et in nihilo atque inane reputatur. Hoc dicimus, ut frangatur ejus superbia, et cæterarum gentium similes esse se noverint.

(Vers. 18 seqq.) *Cui ergo similem fecistis Deum : aut quam imaginem ponetis illi?* Numquid sculptile constavit faber, aut aurifex auro 489 figuravit illud, et laminis argenteis argentarius? Forte lignum et imputribile elegit artifex sapiens : et quæret quomodo statuatur simulacrum quod non moveatur. Descripta Dei magnitudine, et potentia illius ex parte monstrata, gentibus quoque insulisque quasi stilla situlæ, et momento stateræ reputatis, ac pulvere, et hostiarum cæremoniis refutatis, cur omnes gentes quasi nihili sint in conspectu ejus, et quasi inane reputentur, sequentibus docet : *Cui similem fecistis Deum : aut quam imaginem ponetis ei, qui spiritus est, et in omnibus est, et ubique discurrit, et terram quasi pugillo continet?* Simulque irridet stultitiam nationum, quod artifex sive faber ærarius, aut aurifex aut argentarius Deum sibi faciant, et laminis clavisque compingant ac fortiter statuunt, ne ventorum flatibus detrudatur. Quodque intulit : *forte lignum et imputribile elegit artifex sapiens*, in Hebraico dici-

tur AMSUCHAN (אִמְסֻחָן); quod genus ligni est imputribile, quo vel maxime idola fiunt. Hæc autem dicit, ut idolis reprobatis, Evangelicæ doctrinæ parerem viam, et omnia prava dirigantur in rectum; exaltentur valles, et colles humilientur; et reveletur gloria Domini, ut omnis caro videat salutare Dei. Juxta tropologiam possumus dicere, quod increpentur principes hæreticorum, diversa idola de suo corde fingentes; vel eloqui venustate, quod interpretatur argentum; vel splendore auri, quod refertur ad sensum; vel ligno imputribili, quæ viliora sunt dogmata : et perpetua putentur a fingentibus, et dialectica arte firmentur, ne moveantur et corruant, sed solida radice consistent.

(Vers. 21 seqq.) *Numquid non scietis? numquid non audietis? numquid non annuntiatum est ab initio vobis? numquid non intellexistis fundamenta terræ? Qui sedet super gyrum terræ : et habitatores ejus quasi locustæ. Qui extendit velut nihilum cælos, et expandit eos sicut tabernaculum ad inhabitandum. Qui dat secretorum scrutatores quasi non sint : judices terræ velut inane fecit. Equidem neque plantatus, neque satus, neque radicans in terra truncus eorum : repente flavit in eos et aruerunt, et turbo quasi stipulam auferet eos. Et cui assimilastis me et adæquastis? dicit Sanctus. Levate in excelsum oculos vestros, 490 et videte quis creavit hæc : qui educit in numero militiam eorum, et omnes ex nomine vocat. Præ multitudinis fortitudinis et roboris, virtutisque ejus : neque unum reliquum fuit. LXX : Nonne scietis? nonne audietis? nonne annuntiatum est vobis a principio? Non cognovistis fundamenta terræ? Qui tenet gyrum terræ, et habitatores ejus quasi locustas. Qui statuit quasi cameram cælum, et extendit quasi tabernaculum ad habitandum. Qui dat principes regnare pro nihil, terram autem quasi nihili fecit. Siquidem non plantabuntur, neque serentur, nec solidabitur in terra radix eorum. Flavuit super eos, et arefacti sunt, et tempestas assumet illos quasi stipulam. Nunc ergo cui assimilastis me? exæquabor eis? dixit Sanctus. Elevate sursum oculos vestros, et videte quis ostendit hæc omnia. Qui educit juxta numerum ornatum suum, omnes in nomine vocabit, a multo gloria et in robore fortitudinis : ^a nihil te latet. Ab initio, inquit, naturali lege vos docui, et postea per Moysen scripta Lege testatus sum, quid nihil esset idola, et quid Creator mundi ipse esset Deus, qui tantam molem terræ fundasset super maria, et super flumina collocasset eam : ut elementum gravissimum super tenues aquas Dei penderet arbitrio, qui instar regis sedet super gyrum terræ : ex quo nonnulli quasi punctum et globum eam esse contendunt, et habitatores illius quasi locustas. Si enim in toto orbe consideremus varias nationes, et ab Oceano usque ad Oceanum, id est, ab Indico mari usque ad Britannicum, et ab Atlantico usque ad Septentrionis rigorem, in quo congelascunt aquæ, et succina pul-*

^a Duo Vatic., nihil a te absconditum est.

chra concresecunt, omne in medio hominum genus quasi locustas ^a habitare cernimus. Quid igitur superbit terra et cinis? quia cælum, immo ut Scripturarum utar auctoritate, cæli extenduntur, quasi camera; sive, ut in Hebraico continetur, quasi doc, de quo supra diximus: pro quo LXX ibi *salivam* interpretati sunt: et unum verbum nunc *sputum*, nunc *cameram*, id est, *fornicem* transtulerunt; et tantam eorum latitudinem quasi tabernaculum et papilionem extendit desuper, ut in similitudinem tecti operiret homines, et quasi in domo latissima habitare faceret: quid miremur si parva hominum corpora quasi locustæ, et minuta **491** reputentur animantia? Rursum et in hoc loco *ἡμεκύνκλιον* terris imminere cælum [*Al.* cælorum], et in similitudinem sphaeræ cælum esse contendunt, abutuntur nomine fornicis, quod scilicet media pars sphaeræ terras operiat: cum in Hebraico non fornicem, sed doc, id est, *tenuissimum pulverem* legerimus. Pro quo saliva quæ projicitur in terram, et pulveri commiscetur, et deperit, ostendit universam corporum magnitudinem pro nihili reputandam. Qui autem extendit cælos et expandit eos: ut vel supra habitarent Angelorum multitudines, vel subter homines morarentur, et quasi magnam rationabilibus creaturis fecit domum: ipse pro qualitate temporum principes constituit, sive secretorum scrutatores, ut sint quasi non sint: et iudices terræ velut inane *ferit*. Pro quo LXX transtulerunt, *terram autem quasi nihili fecit*; siquidem et in principio Geneseos ubi scriptum est: *Terra autem invisibilis, et incomposita* (*Genes.* i, 1), ceteri transtulerunt: *Terra autem erat inane et nihili*. Quantos reges et Græca et Barbara, Romanaque narrat historia! Ubi est Xerxis innumerabilis ille exercitus? Ubi Israelitica in eremo multitudo? Ubi regum incredibilis potentia? Quid de veteribus loquar? præsentia exempla nos doceant, esse principes quasi nihili, et iudice

^a Idem mss., quasi locustas haberi cernimus.

A terræ quasi inane reputari. Qui principes et iudices terræ (sive, ut alii suspicantur, cæli) nec sati sunt, nec plantati sunt, nec firma radice solidati, et repente jussione Dei ita auferuntur et pereunt, quasi stipula a turbine et tempestate raptatur; juxta illud quod scriptum est: *Et transivi, et non **492** erat; et quæsi eum, et non est inventus locus ejus* (*Ps.* xxxvi, 36). Cum ergo tanta sit potentia Creatoris atque majestas, cui Deum similitudini comparatis? et non potius ex creaturarum magnitudine intelligitis conditorem? Si non creditis verbis, saltem oculis vestris credite; et ex cælorum elementorumque omnium servitute potestatem Domini cogitate. Qui educit in numero militiam eorum, id est cælorum; et omnes ex nomine vocat, subauditur, **B** stellas. De quibus et in Psalmis canitur: *Qui numerat multitudinem stellarum: et omnes eas ex nomine vocat* (*Ps.* xlii, 4). Sive militiam cæli, Angelos interpretemur, et omnes cælorum exercitus, de quibus et Daniel loquitur: *Millia millium ministrabant ei, et decies centena millia assistebant illi* (*Dan.* vii, 10). Unde et Dominus sabaoth appellatur, qui nostra lingua dicitur, *Dominus militiæ atque exercituum*, sive *virtutum*. Educit autem juxta numerum cælorum militiam: ut et sol, et luna, et astra cætera, quæ Abraham numerare non potuit, illi numerata sint, et serviant officio delegato (*Gen.* xv): dum eundem cæli cursum sol uno anno, lucifer vesperque biennio, luna singulis explet mensibus, omnesque stellæ certis temporibus peragunt, et quædam ex iis vocantur errantes, atque inæquales earum motus oculis, non mente conspiciamus, nec tam intelligimus, quam miramur. Magnitudo enim fortitudinis Dei suo facit ordine cuncta servire. Sive juxta Septuaginta a multitudine gloriæ et potentiæ virtutis ejus, nihil eum latere potest: sed omnium vias rationesque et cursus ^b Creatoris majestate cognoscit.

^b Unus Vatic., creator sua majestate cognoscit.

LIBER DUODECIMUS.

Nullus tam imperitus scriptor est, qui lectorem non inveniat similem sui: multoque pars major est Milesias ^a fabellas revolvendum, quam Platonis libros. In altero enim ludus et oblectatio est, in altero difficultas et ^b sudor mixtus labori. Denique Timæum de mundi harmonia **493-494** astrorumque cursu et numeris disputantem, ipse qui interpretatus est Tullius, se non intelligere confitetur. Testamentum autem Grunnii Corocottæ Porcelli decantant in scholis puerorum agmina ca-

^a Accedant nunc hisce Commentariis recognoscendis duo Ambrosiani mss. quorum alter satis antiquus S littera, et num. 45 prænotatus, *Milesias* et *fabellas* hic legit. Nempe *Milesias* substantive dixere Veteres: et Hieron. contra Rufinum lib. i, n. 17: *Cirratorem turba Milesiarum in scholis fragmenta decantat*. Alter prægrandi forma E littera et n. 98

D chinnantium. Igitur et noster ^c Luscus Lanuinus fruatur testibus, immo fautoribus suis; vincatque multitudine, quia forsitan vincit ingenio. Mihi sufficit paucorum testimonium, et amicorum laude contentus sum, qui in expetendis opusculis meis, amore nostri labuntur, et studio Scripturarum; ac nonnullos fore arbitror qui hoc ipsum quod ad te, Eustochium, sermonem facio, obtreccationi patere contendunt, non considerantes, Holdam et Annam ac Debboram, viris tacentibus, prophetasse: et in ser-

designatur, eoque passim utemur inferius.

^b Ambrosianus vetustior, et sudori mixtus labor.

^c Sic habent mss. quemadmodum alibi quoque reposuimus. Antea erat *Lucius Lanuinus*. De porcelli autem Testamento consule Brissonium in *Formul.*; Lambecium quoque ad Apicii lib. viii, cap. 7.

virtute Christi nequaquam differentiam sexuum valere, sed mentium. Duodecimus ergo in Isalam explanationum liber hoc habebit exordium.

493 (Vers. 27 seqq.) *Quare dicis, Jacob, et loqueris, Israel, abscondita est via mea a Domino: et Deo meo iudicium meum transibit* [Al. transivit]? Numquid nescis, aut non audisti? *Deus sempiternus, Dominus qui creavit terminos terræ, non deficiet, neque laborabit, nec est investigatio sapientiæ ejus. Qui dat lasso virtutem: et his qui non habent fortitudinem, robor multiplicat. Deficient pueri et laborabunt, et juvenes in infirmitate cadent. Qui autem sperant in Domino, mutabunt fortitudinem, assumunt pennas sicut aquilæ, current, et non laborabunt; ambulabunt, et non deficient.* **LXX:** Non enim dicas, Jacob: et quid locutus es, Israel? Abscondita est via mea a Deo, et Deus meus iudicium meum abstulit, et recessit: et nunc nescis, et non audisti? *Deus æternus, Deus qui creavit terminos terræ: non esuriet, nec laborabit, nec est investigatio prudentiæ ejus. Qui dat esurientibus fortitudinem: et non dolentibus mororem. Esurient enim juvenes, et laborabunt adolescentes, et electi infirmi erunt. Qui autem expectant Deum, mutabunt fortitudinem. Assument alas quasi aquilæ: current, et non laborabunt: gradientur, et non esurient. Cum Omnipotentis Dei tanta sit magnitudo, ut nihil eum lateat, et omnia illius arbitrio gubernentur, quare dicis Jacob, id est, domo tribus quæ appellabantur Juda; et loqueris Israel, decem aliæ tribus in Samaria, quæ jam captivæ ductæ estis in Assyrios: Abscondita est via mea a Domino: et a Deo meo iudicium meum transibit? Et est sensus: Dicitis, ad Deum terrena non pertinent, nec considerat **494** quid unusquisque nostrum gerat. Unde et nos ab hostibus injuste opprimimur, et in jumentorum et piscium similitudinem, juxta Abacuc, absque ullo rectore disperdimur (Abac. 1). Quibus respondit Deus: Numquid nescis; nec præcedentium Scripturarum te verba docuerunt, sive juxta **LXX** ignoras, quia non audisti, quod æternus Deus et Creator omnium Dominus omnia novit, omnia continet, omnia sua majestate dispensat? Nec aliquando deficit, nec laborat; ut tuum iudicium non intelligat, et absconditæ sint ab eo viæ tuæ? Nec est, inquit, investigatio sapientiæ ejus, de quo loco illud Apostoli sumptum reor: *Incomprehensibilia iudicia ejus, et investigabiles* [Forte ininvestigabiles] *viæ illius* (Rom. xi, 33); sive, ut **LXX** transtulerunt, non esuriet, et non laborabit. Ubi enim cibus, ibi frequenter esuries, si cibum detraxeris: et ubi esuries, ibi et labor. Cum autem in Deo hæc non sint, cur ei humanas jungitis passiones? quin potius ipse esurientibus et lassis dat fortitudinem, et qui videntur in sæculo esse quasi nihili, virtutem roburque multiplicat, sive juxta **LXX**, qui tribuit non dolentibus mororem, est enim tristitia quæ ducit ad mortem, et est tristitia quæ ducit ad vitam. Unde his qui habent cor impoenitens, dat tristitiam ut pec-*

A cata sua intelligant. Et quia multi gaudent in corporis sanitate, et adolescentiam atque pueritiam putant esse perpetuam, jungit et dicit, quod florens ætas cito concidat, et corpora robusta marcescant. Qui autem non in suis viribus, sed in Deo habeant fiduciam, **495** et ejus semper misericordiam præstolentur [Al. præstolantur], mutant fortitudinem, et vadunt de virtute in virtutem: et assumant pennas sicut aquilæ, et audiant: *Renovabitur sicut aquilæ juvenus tua* (Ps. cx, 5); currant ad Dominum, et ejus desiderio non laborent; ambulent, et numquam deficiant. Crebro diximus, aquillarum senectutem revirescere mutatione pennarum, et solas esse quæ jubar solis aspiciant et splendorem radiorum ejus possint micantibus oculis intueri: pullosque suos in generosi sint, hoc experimento probent. Itaque et sanctos repuerascere, et assumpto immortal corpore, laborem non sentire mortalium, sed rapti in nubibus obviam Christo, et nequaquam juxta **LXX** esurire, quia præsentem Dominum habeant cibum.

(Cap. xli — Vers. 1 seqq.) *Taceant ad me insulæ, et gentes mutant fortitudinem: accedant, et tunc loquantur: simul ad iudicium propinquemus. Quis suscitavit ab Oriente Iustum: vocavit eum ut sequeretur se? Dabit in conspectu ejus gentes, et reges obtinebit. Dabit quasi pulverem gladio ejus, sicut stipulam vento raptam arcui illius. Persequetur eos: transibit in pace, semita in pedibus ejus non apparebit. Quis hæc operatus est et fecit: vocans generationes ab exordio? Ego Dominus, primus et novissimus ego sum.* **C** *Viderunt insulæ, et timuerunt: extrema terræ obstupuerunt, appropinquaverunt et accesserunt. Unusquisque proximo suo auxiliabitur: et fratri suo dicet* [Al. dicis], *Confortare. Confortavit* [Al. confortabit] *faber ærarius percutiens malleo eum qui cudebat tunc temporis, dicens, glutino bonum est: et confortavit eum in clavis, ut non moveatur* [Al. moveretur]. **LXX:** *Innovamini ad me insulæ, principes enim mutabunt virtutem: appropinquent et loquantur simul: tunc iudicium annuntient: Quis suscitavit de Oriente justitiam: vocavit eam ad pedes suos et vadit? Dabit in conspectu gentium: et reges in stuporem mittet, et dabit in terram gladios eorum: et sicut stipulam projectam arcus eorum: et persequetur eos, transibit in pace via pedum ejus. Quis operatus est et fecit hæc? vocabit eam, qui vocat eam a generationum principio. Ego Deus primus, et in hæc quæ ventura sunt ego sum. Viderunt gentes et timuerunt: termini terræ obstupuerunt **496** et accesserunt: venerunt simul, iudicans unusquisque proximo suo auxiliari et fratri: et dicet: prævaluit vir artifex et ærarius percutiens malleo simul producus: aliquando quidem dicit, solidatio bona est. Confortaverunt ea, in clavis ponent ea: et non movebuntur. Gentes, id est, insulæ; quæ falsis anarisque hujus sæculi tunduntur fluctibus, jubentur audire et ora concludere, et illud nosse quod ad Israel dictum est: Audi, Israel, et tace; et mutare fortitudinem, ne per*

^a Vulgati addunt *dicens*, quod verbum neque mss. nostri habent, neque Græcus textus.

imbecillitatem pristinam, Dei non possint audire sermonem, ut accedant prius ad Dominum, et quod non sint propria salute contentæ; sed quod didicerint, ceteros doceant, et cum Domino disputent, utrum omnium Deus^a iusta servaverit. Sic autem interrogat eos, et ad respondendum provocat, ut interrogatione doceat quod ignorant: *Quis suscitavit ab Oriente justum, sive justitiam?* Neque enim Judæorum tantum Deus, sed et gentium, qui vocavit Christum Dominum Salvatorem, qui factus est nobis sapientia a Deo, justitia et sanctitas, et redemptio (I Cor. 1). In quo juxta eundem Apostolum Dei justitia revelatur (Ibid.). Vocavit autem eum, ut se in omnibus sequeretur, et opera Patris faceret; et illud impleverit dicens: *Deus, ut facerem voluntatem tuam volui* (Ps. xxxix, 9). In hujus conspectu reges et gentes colla submittent, et gladio illius ac sagittis adversariæ potestates, quasi stipula subicientur, et pulvis. *Persequetur eos, reges videlicet et principes gentium singularum: Et pertransibit in pace, ad pacem cunctos vocans, ut reconciliantur Deo. Semita in pedibus illius non apparebit*, id est, viæ laborem non sentiet, nec aliquam imbecillitatis humane lassitudinem; sed de torrente bibet in via, et propterea levabit caput (Ps. cix). *Quis, inquit, hæc operatus est et fecit?* Quis suscitavit justum, sive justitiam? Quis ei gentes et reges tradidit? Quis gladio ejus et arcu universa subiecit? utique ille, qui ab initio mundi hæc futura prædixit, qui omnium conditor est. Et quia dixerat sciscitantis affectu: *Quis suscitavit ab Oriente justum, etc.*, cunctis tacentibus sibi ipse respondit: *Ego sum Dominus, primus et novissimus ego sum*. Ipse est qui et in Apocalypsi Joannis 497 loquitur: *Ego sum alpha et omega, principium et finis* (Apoc. 1, 8; et xxii, 13). Viderunt insulæ, id est, gentes, sive Ecclesiæ de gentibus congregatæ, quæ mundi hujus sustinent tempestates; et timuerunt Dominum: *Principium enim sapientiæ timor Domini* (Prov. ix, 10). Omnes terrarum termini ad Apostolorum verba tremuerunt, appropinquantes, et ad Christi Evangelium pariter accedentes. Cumque seipsos cernerent esse salvatos, id quod supra audierant: *accedant, et tunc loquantur*, opere compleverunt; ut auxiliarentur proximis suis, et fratres suos vellet in Domino confortare, et dicerent eis: *Recedite ab idolis, simulacra demonum antiqua con-*

^a Ambrosian. antiquior, *Utrum omnium Deus ipse sit, qui ista dispensat, an idola, quibus vane injusteque terrierunt. Sic autem interrogat, etc.* Haud equidem scio, num ex Hieronymi calamo, an ex glossatoris ingenio.

Utrumque Oriente, et parere suæ fecerit jussioni, prosternens ei gentes plurimas, et gladio illius et arcu cuncta subiciens: et cetera quæ sequuntur ad ejus personam referant, quod scilicet Babylonis idola sua non profuerint, quæ humano facta sunt studio, et arte ærarii suscitata. Nonnulli Hebræorum de Abraham dictum putant, qui vocatus sit justus ab Oriente, id est, de Chaldæis, eo quod solus justus inventus est; et secutus est enim, egrediens de patria sua in terram quam nesciebat, et tradiderit reges in manu ejus, qui adversum Sodomam et Gomorram venerant; et ante gladium ejus et arcum fecerit eos esse quasi stipulam et pulverem; persecutusque sit illos, et reversus in pace, et longi itineris cursum non senserit, et hoc non suis viribus, sed Domini fecerit misericordia, qui ab initio hæc futura cognoverit. *Viderunt, ait, insulæ, id est, gentes in circuitu, et illius virtute perterritæ sunt: et extrema terræ.* Sem videlicet filius Noc, qui tempore extremo terrarum cum patre et cum fratribus de Diluvio evaserat; et usque ad tempus illud fuerat reservatus (Genes. xiv): quem^b Melchisedec intelligi volunt, 498 et venisse obviam Abraham de prælio revertenti, et accepisse, et benedixisse ei, et eum Dei benedictionibus corroborasse: ipsumque esse fabrum ærarii qui Abraham confecerat, et malleo suæ artis ad meliora produxerit: et dixisse ei, Bonum est, ut timore Domini glutineris et jungaris ei. Et confortavit eum, sive solidavit in clavis præceptorum Domini, ut non moveretur, sed in timore illius permaneret.

(Vers. 8 seqq.) *Et tu, Israel serve meus, Jacob quem elegi, semen Abraham amici mei. In quo apprehendi te ab extremis terræ, et a longinquis ejus vocavi te, et dixi tibi: Servus meus es tu: elegi te, et non abjeci te. Ne timeas, quia tecum sum ego: ne declines, quia ego Deus tuus, confortavi te, et auxiliatus sum tui [Al. tibi]: et suscepit te dextera justi mei. Ecce confundentur et erubescunt omnes qui pugnant adversum te: erunt quasi non sint: et peribunt viri qui contradicunt tibi. Quæres eos, et non invenies: c viri rebelles tui erunt quasi non sint: et veluti consumptio homines bellantes adversum te. Quia ego Dominus Deus tuus apprehendi manum tuam, dicens tibi: Ne timeas, ego adjuvi te. Noli timere vermis Jacob, qui mortui estis ex Israel. Ego auxiliatus sum tui, dicit Dominus: et redemptor tuus Sanctus Israel. Ego posui te quasi plaustrum triturans novum, habens rostra serrantia. Triturabis montes et comminues: et colles quasi pulverem pones. Ventilabis eos, et ventus tollet, et turbo disperget eos: et tu exsultabis in Domino, in Sancto Israel lætaberis. LXX: Tu autem Israel puer meus, Jacob quem elegi, semen Abraham quem dilexi, quem assumpsi ab extremis terræ, et a summis montibus ejus vocavi te, et dixi tibi: Puer meus es: elegi te, et non*

^b Confer Epistol. in nostra recensione 73, num. præcipue 4.

^c Unus Ambrosian. cum Vulgat. ipsaque Hieronymiana versione, *viros rebelles tuos.*

dereliqui te. Noli timere, tecum enim sum ne erres; **A** ego enim sum Deus tuus qui confortavi te, et auxiliatus sum tui, et roboravi te dextera justa mea. Ecce confundentur, et erubescunt omnes adversarii tui: erunt enim quasi non sint: et peribunt omnes inimici tui. Quæres eos, et non invenies, homines qui insanient in te. Erunt enim quasi non sint, et non erunt pugnautes adversum te. Quia ego Dominus Deus tuus qui teneo dexteram tuam: qui dico tibi, ne timeas Jacob, parvule Israel. Ego auxiliatus sum tui, dicit Deus: qui redimo te ^a Sanctus Israel. Ecce feci te quasi rotas plaustrum triturantis novas **499** in serrarum modum: et triturabis montes, et comminues colles: et ut pulverem pones et ventilabis, et ventus auferet eos, et tempestas disperget illos. Tu autem lataberis in Domino et in Sanctis Israel. Jacob et Israel esse carnalem et esse spirituales, **B** Paulus Apostolus docet: Videte Israel secundum carnem (I Cor. x). Ex quo intelligimus esse et alterum juxta spiritum; et ad carnalem dici Israel: Si filii essetis Abraham, opera Abraham faceretis. Quibus et supra (Ad cap. xi, 27) dicitur: Quare dicis, Jacob, et loqueris, Israel: Abscondita est via mea a Domino: et a Deo meo judicium meum transivit? E contrario nunc ad spirituales Deus loquitur Israel, qui Domini sui suscepit adventum, quem primum servum, dein electum, ad extremum semen Abraham vocat. Ante enim accepimus spiritum servitutis in timore (Rom. viii); et postea electi, in amicitiam Dei jungimur. Post vocationem igitur gentium, quando viderunt insulæ et timuerunt, extrema terræ obstupuerunt; appropinquaverunt et accesserunt, vocantur reliquæ, juxta electionem gratiæ, de quibus scribit et Evangelium: Istos duodecim elegit Jesus, quos et Apostolos nominavit (Luc. vi), qui post servitutem pædagogæ Legis, electi sunt in Evangelio; et semen Abraham amici Dei esse meruerunt. In illo enim apprehendit eos ab extremo terræ, et a longinquis ejus finibus vocavit Israel de universis nationibus; congregans primum populum Judæorum, de quibus et Paulus Apostolus dicit: Vobis oportebat primum prædicari sermonem: quoniam autem avertitis ^b nos, imus ad gentes (Act. xiii, 46). Tibi ergo, qui et servus meus, et electus meus, qui prædicaturus in gentibus es, et persecutiones plurimas perpassurus, dico ne timeas, quia tecum sum, cui loquor in Evangelio: Ecce ego vobiscum sum omnes dies, usque ad consummationem sæculi (Matth. ult., 20). Non erres, neque a veritate declines, nec te falsa persuasionem decipias, quod tuis viribus imperitus et nudus, silvam gentium penetres, et ferocissimas nationes ad mansuetudinem voces. Ego sum qui confortavi te, et auxiliatus tui sum; et suscepit te, sive protexit, dextera justitiae mei, id est, Domini Salvatoris, sive dextera mea, ut LXX transtulerunt. Ecce enim adversarii tui, populus Judæorum **500** et omnes qui pugnant adversum te, et persecutores tui vertentur in nihili, quæresque ad-

versarios tuos, et non invenies. Causaque redditur quare non inveniat adversarios suos: Quia erunt quasi non sint. Qui adversarii insanire dicuntur contra Apostolos, vel juxta Hebraicum, esse consumpti. Idcirco autem timere non debes, quia ego apprehendi manum tuam, qui dico tibi, Ne timeas: ego adjuvi te; noli timere vermi Jacob, qui mortui estis ex Israel, sive ut LXX, paucissimi ex Israel. Hoc quod posuimus, ego adjuvi te: noli timere vermi Jacob, in LXX non habetur. Vermis autem qui Hebraice dicitur, תולאח (תולאח), propter humilitatem atque contemptum vocatur Apostolorum chorus, imitans Salvatorem, qui loquitur in psalmo: Ego sum vermis, et non homo: opprobrium hominum, et abjectio plebis (Psal. xxi, 7). Sicut enim vermis terram penetrat: ita sermo apostolicus penetravit gentium civitates, et ingressus est prius corda durissima. Et recte pauci appellantur ex Israel, quia ad comparisonem totius orbis, gentis Judaicæ paucissimi crediderunt, quibus in Evangelio Dominus loquitur: Noli timere grex parvulus (Luc. xii, 32). Sive juxta Hebraicum, mortui ex Israel, qui cum Apostolo dicunt: Quotidie morior (II Cor. xv, 31). Et alibi: Cum Christo crucifixus sum. Vivo autem, non ego; vivit vero in me Christus (Galat. ii, 20). Quodque sequitur: Ego posui te quasi plaustrum triturans novum, habens rostra serrantia, hoc significat, quod prædicatio Evangelica conterat adversarias potestates, et spiritualem nequitiam elevantem se contra scientiam Dei: quæ pro varietate superbiæ montes appellantur et colles. Illisque sublati, et turbinis more dispersi, exsultet Israel atque lætetur in Domino Sancto Israel. Possumus quoque dicere, quod ecclesiasticus vir habens evangelicæ prædicationis rostra serrantia in plastro novo, quod nequaquam operatur in vetustate litteræ, sed in novitate spiritus, conterat incredulorum corda durissima: separans triticum a paleis, et montes collesque comminuens, id est, omnes hæreticorum principes, qui comminuti atque contriti, redigantur in pulverem, et nihil esse doceantur, ut qui male fuerant congregati, dividantur in bonum suum.

(Vers. 17 seqq.) **501** Egeni et pauperes quarunt aquas, et non sunt: lingua eorum siti aruit. Ego Dominus exaudiam eos: Deus Israel non derelinquam illos. Aperiam in supinis collibus flumina: et in medio camporum fontes. Ponam desertum in stagnum aquarum et terram inviam in rivos aquarum. Dabo in solitudine cedrum et spinam, et myrtum, et lignum olivæ. Ponam in deserto abietem, ulmum, et buxum simul: ut videant, et sciant, et recogitent, et intelligant pariter, quia manus Domini fecit hoc, et Sanctus Israel creavit illud. LXX: Et exsultabunt pauperes et inopes: quarent enim aquam, et non erit: lingua eorum præ siti exaruit. Ego Dominus Deus exaudiam ipsos Deus Israel: et non derelinquam eos: sed aperiam in monti-

^a Expungit Victor. vocem sanctus, quam neque in .13 mss. neque penes LXX sui exemplaris invenit. Additum vero est sub asterisco in nupera editione

ἀγνος.

^b Idem, avertitis vos.

bus flumina, et in medio camporum fontes : faciam desertum in paludes, et sitientem terram in aqueductus. Ponam in terram absque aqua cedrum, et buxum, et myrtum, et cyparissum, et populum : ut videant, et sciant, et cogitent, et noverint simul quia manus Domini fecit hæc, et Sanctus Israel ostendit. Gentium populus pauper et tenuis, qui non habebat scientiam veritatis, quaerit per diversos magistros, et varia Philosophorum dogmata aquas salubres : et non invenit, quia non sunt; lingua eorum siti aruit, sine Lege ac Prophetis. Omnem enim juxta Evangelii fidem, substantiam suam in medicos consumpserat (Luc. vii); et a cruore idololatriæ, et sanguine victimarum non poterat liberari. Propterea Dominus Deus Israel non eos penitus dereliquit, nec in æternum perire passus est; sed aperuit in supinis collibus, sive in montibus flumina, et in medio camporum fontes. Quæ flumina ex illo fluviu duxere principium, qui in Psalmis legitur : Fluminis impetus lætificat civitatem Dei (Ps. xlv. 4). Et in alio loco : Fluvius Dei repletus est aquis. Quæ aquæ et fontes de illo fonte manarunt, qui per Jeremiam loquitur : Me dereliquerunt fontem aquæ vivæ (Jerem. ii. 13). Et supra in hoc eodem Propheta dicitur : Bibent aquas de fontibus Salvatoris. De quibus et in Psalmis canitur : Benedicite Dominum Deum de fontibus Israel (Ps. lxxvii. 27). Et posuit, inquit, desertum in stagnum aquarum, et terram inviam in rivos aquarum. De quibus aquis et Salvator in Evangelio mystico sermone dicebat (Joan. iv. 13. 14) : Qui biberit de **502** aqua, quam ego dabo ei, non sitiet in æternum : sed aqua quam ego dederò ei, fiet in eo fons aquæ salientis in vitam æternam. Et iterum : Si quis sitit, veniat ad me et bibat. Qui biberit de aqua quam ego dabo ei, flumina de ventre ejus fluent aquæ vivæ (Idem. vii. 37, 38, 39). Hoc autem, inquit Evangelista, dicebat de Spiritu Sancto, quem credentes in eo accepturi erant. Quia igitur deserta quondam Ecclesie multitudo, aquis vitalibus fuerat irrigata, propterea juxta LXX nascuntur in ea cedrus, et buxus, et myrtus, et cyparissus, et populus : juxta Hebraicum, et ceteros Interpretes, cedrus, setta, et myrtus, et lignum olivæ, et abies, et ulmus et buxus simul. Quæ varietates arborum, diversitatem significant gratiæ spiritualis. Et quia omnibus natura earum nota est, de SETTA (שֵׁטָה) tantum Hebraico edisseramus, quam spinam Theodetio transtulit. Est autem genus arboris nascentis in eremo, spinæ albæ habens similitudinem; unde omnia ligna ^a arcæ, et tabernaculi facta sunt instrumenta, quæ appellantur *Settim* (Exod. xxxvii) : quod lignum imputribile et levissimum, omnium lignorum, tam in fortitudine quam in nitore, soliditatem superat et pulchritudinem. Cedrus autem et cyparissus, et myrtus, odoris optimi sunt, et imputribiles. Ulmus quoque et populus, sive buxus, vel maritandis vitibus junguntur, vel ad diversa opera aptissimæ sunt. Hæc autem omnia pariter ponuntur

A in solitudine, ne saltem una chorda de cithara Domini, et aliqua virtus gratiarum Ecclesie deesse videatur. Ut omnes intelligant, et pariter mente cognoscant, quia manus Domini hæc universa perfecit, ut in ariditate gentium invenirentur fluentia virtutum, et in terra quondam deserta plenaque salsuginis, cedrus et cyparissus, et aliæ arbores nascerentur, quarum sublimitatem et verticem ad cœlestia festinantem, illuminaret lignum olivæ, quod nutrimentum lucis est, et laborantium requies.

(Vers. 21 seqq.) *Prope facite judicium vestrum, dicit Dominus : afferte si quid forte habetis, dixit rex Jacob.* ^b *Accedant, et nuntient nobis quæcumque ventura sunt : priora quæ fuerunt, nuntiate : et ponemus cor nostrum, et sciemus novissima eorum : et [Al. hæc] quæ ventura sunt, indicate nobis. Annuntiate **503** quæ ventura sunt in futurum : et sciemus quia dii estis vos. Bene quoque aut male si potestis, facite, et loquamur, et videamus simul. Ecce vos estis pro nihilo [Vulg. ex nihilo] : et opus vestrum ex eo quod non est : abominatio est qui elegit vos. LXX : Juxta est judicium vestrum, dicit Dominus Deus : venerunt et appropinquaverunt consilia vestra, dicit rex Jacob. Appropinquent [Al. accedant] et annuntient nobis quæ ventura sunt : aut priora quæ erant dicite : et opponemus sensum : et sciemus quæ sunt novissima. Veniura quoque dicite nobis, et annuntiate quæ ventura sunt in novissimo : et sciemus quoniam dii estis. Bene facite et male, et admirabimur : et videbimus simul unde sitis vos, et unde sit opus vestrum : de terra abominationum elegerunt vos.*

C Quomodo supra diximus, duplicem esse Jacob et Israel, non credentium atque credentium in Dominum Salvatorem : ita vocatis gentibus, et in deserto quondam Ecclesie erumpentibus fluxibus fontibusque, et mirum in modum comante varietate arborum, cunctis ubertate plenissimis, qui in Christum ex gentibus credere noluerunt, provocantur ad judicium, ut respondeant cur videre, et scire et recogitare, et intelligere noluerint, quia manus Domini ista fecerit, et Sanctus Israel creaverit universa. Accedant, inquit, idola vestra, quæ putatis esse fortissima. Vel afferte, si quid forte habetis in vobis ; et vestra aperite consilia, qua ratione, quo sensu nolueritis apertam suscipere veritatem. Simulque sit apostropha ad ipsa idola, quæ insensibilia sunt, et nec audiendi, nec respondendi possident facultatem. Dicite, inquit, nobis vel præterita, vel futura, et ex rerum eventibus vestram potentiam demonstrate. Hoc autem significat, quod post adventum Christi omnia idola conticuerint : ubi Apollo Delphicus, et Loxias, Deliusque, et Clarius, et cætera idola, futurorum scientiam pollicentia, quæ reges potentissimos deceperunt? Cur de Christo nihil potuere prædicare; nihil de Apostolis ejus ; nihil de ruinis et abolitione templorum? Si ergo suum interitum non potuere prædicare, quomodo **504** aliena, vel mala, vel bona

^a Alias, arcæ. Ambros., omnia in arcæ et tabernaculi facta sunt instrumenta.

^b Perperam antea erat *Accedant*.

potuerunt [Al. potuerint] nuntiare? Quod si aliquis dixerit, multa ab idolis esse prædicta, hoc sciendum quod semper mendacium iunxerint veritati, et sic sententias temperarint, ut seu boni seu mali quid accidisset, utrumque posset intelligi. Ut est illud Pyrrhi regis Epirotarum:

* Aio te, Æscida, Romanos vincere posse.

Et Cræsi: Cræsus transgressus Halym maxima regna perdet. Aliud quoque signum est, idola deos non esse, quod nec bene possint facere, nec male. Non quo idola, vel dæmones assidentes idolis, mala sæpe non fecerint; sed quo nisi concessa eis fuerit potestas a Domino, hoc facere non possint. Denique in Evangelio deprecantur, ut habeant potestatem in porcorum gregem (Matth. viii). Et in Job legimus, absque Domini iussione, eum (Diabolum) viri sancti ne iumenta quidem et possessiones valuisse disperdere (Job. i). Nec mirum hoc de Deo, cum etiam Apostolus Paulus tradat quosdam Satanæ, ut discant non blasphemare (1 Tim. i). Sive hoc dicendum, quod muta simulacra hominum et insensibilia, nec bene possint facere, nec male, nec præterita nosse, nec futura, quia ex nihilo sint, et ex eo quod non est, et non tam ipsa, quam ille qui ea colat, abominatione condignus sit. Idola enim gentium, argentum et aurum, opera manuum hominum. Os habent, et non loquentur (Ps. cxiii, 15). Quomodo ergo possunt scire et nuntiare ventura, aut narrare præterita, et bene facere, vel male, quæ nec hominum sensum habent, nec brutorum animantium? Nec interest, de qua materia facta videantur, cum universa terrena sint.

(Vers. 25 seq.) Suscitavit ab Aquilone, et venit ab ortu solis: vocabit [Al. vocavit] nomen meum, et adducet magistratus quasi lutum: et velut figulus conculcans [Al. conculcavit] humum. Quis annuntiavit ab exordio, ut sciamus: et a principio, ut dicamus: Justus es. Non est neque annuntians, neque prædicans, neque audiens sermones vestros. Primus ad Sion dicit: Ecce ^b adsunt, et Jerusalem evangelistam dabo. Et vidi, et non erat neque ex istis quisquam qui iniret consilium: et interrogatus responderet verbum. Ecce **505** omnes iniusti, et vana opera eorum: ventus et inania simulacra eorum, LXX: Ego autem suscitavi eum qui ab Aquilone est, et qui ab ortu solis: ^c vocabuntur nomine meo. Veniant principes et sicut lutum figuli: et sicut figulus conculcans lutum, sic conculcabimini. Quis enim annuntiabit vobis ea quæ a principio sunt, ut cognoscamus ea quæ in futuro: et dicemus quia verum sit: non est qui prædicet [Al. prædicet], neque

A qui audiat verba vestra. Principium Sion dabo: et Jerusalem consolabor in via: nam de gentibus nullus est, et de simulacris ipsorum non erat qui annuntiaret: et si interrogavero eos, unde estis, non respondebunt mihi: sunt enim factores vestri, et frustra seducunt vos. Adhuc contra idola loquitur, et eos qui post adventum Christi, ea relinquere noluerunt. Illisque permanentibus in errore, ipse ab Aquilone suscitasse se dicit populum nationum. Ab Aquilone enim exardescunt mala super omnes habitatores terræ. Et ad Jeremiam dicitur: Quid tu vides, Jeremia? Et ille respondit: Oculum succensam: et faciem ejus a facie Aquilonis (Jer. i, 15). Suscitantur autem ab Aquilone, ut credant in eum qui venerit ab ortu solis. De quo supra legimus: Quis suscitavit ab Oriente justum, sive justitiam? Et in alio loco: Ecce vir Oriens nomen ejus (Zach. vi, 12). Qui vocabit [Al. vocavit] eos nomine meo, ut derelictis simulacris, unum colant Deum. Ipse enim loquitur in Evangelio: Ego veni in nomine Patris mei, et non suscepistis me: alius venit in nomine suo, et suscipietis eum (Joan. v, 43). Ipse principes et magistratus, et omnem mundi superbiam conculcabit, et subjicientur ei quasi lutum figulo, ut faciat ex eis aliud vas in honorem, aliud in contumeliam (Rom. ix). Hæc quæ ego juxta consuetudinem prophetalem fecisse me dico, quasi jam præterita sint, vel juxta Symmachum, futura polliceor, nullus dæmonum et idolorum potest prædicere. Unde oracula cuncta tacerunt, quia nemo est qui annuntiet, nemo qui audiat, dum bruta prius corda gentilium intellexerunt errorem suum, et falsa vaticinia reliquerunt. ^d Primusque Dominus loquitur ad Sion, id est, ad Ecclesiam suam et dicit ei: Ecce adsunt filii tui, quos tibi per meam donavi fidem. Significat autem Apostolos, qui in toto orbe Evangelium **506** prædicarunt. Sion et Jerusalem nominibus differunt: exterum ut una urbs, sic et una Ecclesia est. Omnes igitur gentes, quæ idolorum sequuntur errorem, interrogentur a nobis, ut respondeant unde sint. Et hæc erit universarum responsio, quod omnes vanitatem sequantur et ventos, et adorent opera manuum suarum. Quidquid de idolis et gentibus diximus, referamus ad dogmata pravitatis: et ad principes eorum hæresiarchas, quod Christo pacem Ecclesie nuntiant, et monstrante eis veritatis viam, ipsi sequantur errorem: et vento ac turbini comparentur. Hebræi, suscitatum ab Aquilone, et venire ab ortu solis, Assyrium interpretantur et Persam, qui venerint Jerusalem, et omnes principes illius conculcaverint: nullumque idolorum quæ colebant, hoc scio-

* In Ennii fragmentis ex Vet. Annal. Cicero lib. ii de Divinat.: Utrum, inquit, eorum accidisset, verum oraculum fuisset. Cur autem hoc credam unquam editum Cræso? aut Herodotum cur veraciorem ducam Ennio? Num minus ille potuit de Cræso, quam de Pyrrho fingere Ennius:

Aio te, Æscida, Romanos vincere posse?

Primum Latine Apollo nunquam locutus est, etc. At potuit dixisse Græce, Νῆκ᾽ ὁ Ἀλκιδῆν, Ῥωμαίους ἔχει

δυνασθαι. Porro alterum oraculum sic in mss. effertur, Cræsus Halyn transiens perdet exercitum.

^b Perperam Martian., Ecce adsum, sed et alla hujusmodi multa supra atque infra castigamus.

^c Sic habent Ambrosiani codices juxta Græcum κληθήσονται τῷ ὀνόματι μου. Antea erat, vocabantur nomine meo.

^d Legimus cum Victorio primusque: pro quo antea erat priusquam.

esse venturum, nisi solus Dominus, qui ultus est A pro peccatis suis.

Cap. XLII.—Vers. 1 seq.) *Eccce servus meus, suscipiam eum: electus meus, complacuit sibi in illo anima mea. Dedi spiritum meum super eum: iudicium gentibus proferet. Non clamabit, neque accipiet personam: audietur foris vox ejus. Calamum quassatum non erit: et linum fumigans non exstinguet: in veritate et iudicium. Non erit tristis neque turbulentus, et ponat in terra iudicium: et legem ejus insulae expectabunt.* LXX: *a Jacob puer meus, assumam: Israel electus meus, suscepit cum anima mea. spiritum meum super eum: iudicium gentibus et: non clamabit, neque dimittet: nec audietur foris vox ejus. Calamum fractum non conteret, et linum fumigans non exstinguet: sed in veritate educet iudicium: debet, et non conteretur, donec ponat super terram iudicium: et in nomine ejus gentes sperabunt.* b et Israel in praesenti capitulo non habentur, nec Matthaeus Evangelista posuit, seculus illorum veritatem. Hoc dicimus in suggillationem m, qui nostra contemunt. De quo plenius in huius Commentariolis, et in libro quem ad Algalb nuper scripsimus, disputatum est. Et interimendum, quod ubi de Apostolorum scribitur choet Jacob et Israel, et semen 507 appellantur illam: quibus quasi hominibus ac servis conseter dicitur: *Noli timere vermis Jacob, et parvum numero Israel.* Ubi autem de Christo est vaticini, absque Jacob et Israel legitur: *Eccce servus meus, suscipiam eum: electus meus, complacuit sibi in anima mea.* Et in consequentibus: *Dedi te in mentum generis, in lucem nationum: aperire oculos caecorum, et educere de vinculis alligatos, et de o carceris habitantes in tenebris.* Nec mirum si servocetur, factus ex muliere, factusque sub lege lat, iv: qui cum in forma Dei esset, humiliavit formam servi accipiens, et habitu inventus ut hominilipp. n). In quo complacuit sibi anima Dei, certi in illo omnes esse virtutes: immo ipsum esse virtutem atque sapientiam. *Dedi, inquit, spiritum meum super eum: qui descendit in specie columbae iudicium gentibus proferet, quod antea nesciebat. Non clamabit: erit enim mitis atque mansuetus, et non accipiet personam in iudicio, sive non let, subauditur, in altum vocem suam. Vel juxta machum, non decipietur: omnes insidias diaboli diligens: aut, secundum LXX, non relinquet, ponam scilicet Judaeorum: vocans eum ad poenitentiam. Nec audietur foris vox ejus, neque enim extra terram atque Judaeam in aliis gentibus Evangelium praedicavit. Quod si legimus fuisse eum in terra Tyri et Sidonis (Matt. xv), sive in confinio arae Philippo, quae nunc vocatur Pameas: tasciendum non esse scriptum, quod ipse ingres-*

sus sit civitates. Calamum quassatum, sive confractum non conteret. Cunctis enim placabilis erit, et veniam dabit peccatoribus, dicens ad ^a mulierem: *Confide, filia, dimittuntur tibi peccata* (Luc. vii, 48). *Et linum fumigans, sive ut caeteri transulerunt, obscurum atque tenebrosum, non exstinguet: qui vicini erant extinctioni. Domini clementia servabatur* (que super Judaeis et nationibus in supradictis opusculis disseruimus): sed cum veritate omnia iudicabit; nequaquam metuens Scribas et Phariseos, quos confidenter hypocritas appellabat (Mat. vii, xv, xxii, xxiii per totum, et Luc. vi, xii). Quod autem sequitur: *Splendebit, et non conteretur, donec ponat super terram iudicium*, Matthaeus Evangelista non posuit (Mat. xii): sive inter iudicium et iudicium media, scriptoris errore, sublata sunt. Significat autem quod resurgens ex mortuis, cunctos 508 illuminaverit, nec morte contritus sit, donec poneret super terram iudicium: qui loquebatur in Evangelio: *In iudicium ego veni in mundum istum: ut non videntes videant, et videntes caeci fiant* (Joan. ix, 39). Pro quo nos interpretati sumus: *Non erit tristis, neque turbulentus: sed aequalitatem vultus omni tempore conservabit: quod falso de Socrate Philosophi gloriabantur, nunquam eum, plus solito, nec tristem fuisse, nec laetum.* Pro quo Aquila et Theodotio interpretati sunt: *Non obscurabit, et non curret, donec ponat in terra iudicium.* Et est sensus: nullum vultus tristitia deterrebit, nec festinabit ad poenam, qui iudicii veritatem ultimo tempore reservavit. Quodque sequitur: *et legem illius insulae expectabunt*, manifestius posuere LXX in nomine ejus gentes sperabunt: quae in Scripturis appellantur insulae, quia ex omni parte persecutorum incursionibus patent. Legem autem ejus, non quae per Moysen data est, sed Evangelium sentiamus: *De Sion enim egredietur lex, et verbum Domini de Jerusalem* (Supra, ii). De qua lege et Jeremias vaticinatur: *Eccce dies veniunt, dicit Dominus: et ponam testamentum novum, non juxta testamentum, quod olim pepigi cum patribus eorum* (Jerem. xxxi, 31, 32).

(Vers. 3, 6 seq.) *Haec dicit Dominus Deus: Creans caelos, et extendens eos: firmans terram, et quae germinantur ex ea: dans statum populo qui est super eam, et spiritum calcantibus illam. Ego Dominus vocavi te in justitia, et apprehendi manum tuam, et servavi te: et dedi te in foedus populi, in lucem gentium. Ut aperires oculos caecorum, et educeres de conclusione vinorum, de domo carceris sedentes in tenebris. Ego Dominus, hoc est nomen meum: gloriam meam alteri non dabo, et laudem meam sculptilibus. Quae prima fuerant, ecce venerunt, nova quoque ego annuntio: atque quam oriantur, audita vobis faciam: Incertum erat quis ante dixisset: Eccce servus meus, suscipiam eum: electus meus, complacuit sibi in illo anima mea. Dedi*

Præposuit Martiane, ecce, quod neque in nostris est, neque in Graeco textu. Epistola in nostra recensione 124, circa annum quadrigentesimum sextum.

^a Voces ad mulierem ab imperito librario intrusas Victorius contendit, qui haec Domini verba, Matt. ix, ad paralyticum dici autumat, atque adeo, illis expunctis, filii substituit pro filia. Mss. facient.

spiritum meum super eum: iudicium gentibus proferet. Post condemnationem enim idolorum subitus sermo proruperat. *Ecce servus meus*, et reliqua, quæ nos ex persona Patris super Christo interpretati sumus. Itaque ne relinqueret ambiguum, quis superiora dixisset, adjungit et dicit: *Hæc dicit Dominus Deus, creans cælos, et extendens* **509** *eos.* Sive ut LXX transtulerunt: *Qui fecit cælum, et defixit illud.* Universitatis igitur Creator et Dominus, ipse Christi sui promisit adventum, qui non solum extendit cælos atque defixit; sed terram quoque alta mole firmavit, et omnia quæ nascuntur ex ea: ut et invisibilia ejus ex his quæ facta sunt, intellecta conspiciantur (Rom. 1); sempiterna quoque virtus illius et divinitas. Qui spiramen omnibus dedit qui versantur in terra, lege prima mortalium. Insufflavit enim Deus in faciem Adam, spiritum vitæ, et factus est in animam viventem (Genes. 2). Spiritum autem his proprie qui calcant terram; et sapientiam carnis, suæ subijciunt potestati. Ille igitur cujus tanta præconia sunt, hæc ad eum locus est, cujus legem insulæ præstolantur et gentes: *Ego Dominus vocavi te in iustitia*: de quo ipse loquitur in Evangelio, *Pater juste, mundus te ignorat* (Joan. xvii, 25); ut esset non solum Judæorum, sed et gentium Deus. *Et apprehendi manum tuam*, quia quidquid operatur Filius, operatur Pater. *Et servavi te*, qui omnia ipse conservas. *Et dedi te in fœdus populi Israel*, cui te venturum ante promiseram. *Et in lucem gentium*, quæ sedebant in tenebris et in umbra mortis, ut aperires oculos cæcorum qui Deum antea non videbant. *Et educeres de conclusione vinctum* [Al. vinctos] (Prov. v); funibus enim peccatorum suorum unusquisque stringitur. Et in Evangelio quem Satanas vinxerat, solvit Dominus (Mat. viii). *De domo carceris sedentes in tenebris*, qui in erroris nocte et caligine versabantur. Quodque infert: *Ego Dominus, hoc est nomen meum; gloriam meam alteri non dabo*, non excludit Filium, cui dicenti in Evangelio: *Pater, glorifica me gloria quam apud te habui priusquam mundus esset* (Joan. xvii, 5), ipse respondit: *Et glorificavi, et glorificabo.* Neque enim dixit: *Gloriam meam nulli dabo*, quod si dixisset, exclusisset et Filium, sed *gloriam meam alteri non dabo*, præter te, cui dedi, cui daturus sum. Unde proprietatem sanctæ Scripturæ vehementer admiror, quod verbum **AHER** (TN) omnes Interpretes voce consona transtulerunt, *alterum*, qui in multis aliis soliti sunt discrepare. Ut autem sciamus per hanc sententiam non excludi Filium, sed idola, sequentia verba testantur: *Et laudem meam sculptilibus.* Pro quo LXX: *nec virtutes meas* **510** *simulacris.* Cum enim Christus Dei virtus sit, Deique sapientia, omnes in se virtutes continet Patris. Sequitur, *Quæ prima fuerunt, ecce venerunt.* Et est sensus: *Quæ locutus sum, quæ per Moysen, Prophetamque pollicitus sum, universa completa sunt.* Nunc autem annuntio vobis Evangelium, vocationem gentium, passionem Christi, novitatem fidei: ut quomodo priora cernitis rebus expleta, sic

et ea quæ nunc polliceor, credatis esse ventura.

(Vers. 10, 11 seq.) *Canite Deo* [Vulg. Domino] *canticum novum: laus ejus ab extremis terræ: qui descenditis in mare, et plenitudo ejus; insulæ et habitatores earum. Levete* [Vulg. subleventur], *desertum et civitates ejus: in domibus habitabit Cedar, laudate habitatores Petrar, de vertice montium clamabunt. Ponent Domino gloriam, et laudem ejus in insulis nuntiabunt. Dominus sicut fortis egredietur, sicut vir præliator suscitabit zelum: vociferabitur et clamabit: super inimicos suos confortabitur. Tacui semper, silui, patiens fui: sicut pariens* [Vulg. parturiens] *loquar: dissipabo et absorbebo simul. Desertos faciam montes et colles, et omne gramen eorum exsiccabo, et ponam flumina in insulas, et stagna arefaciam. Et educam* [Vulg. ducam] *cæcos in viam quam nesciunt, et in semitis quas ignorant* [Vulg. ignoraverunt] *ambulare eos faciam. Ponam tenebras coram eis in lucem, et prava in recta: hæc verba feci eis, et non dereliqui eos. Conversi sunt retrorsum: confundantur confusione, qui confidunt in sculptili, qui dicunt conflatili: vos dii nostri. LXX: Cantate Domino canticum novum: principatus ejus glorificatur, et nomen illius a summitate terræ: qui descendunt in mare et navigant illud, insulæ et habitatores earum: lætare desertum et vici ejus: villæ et habitatores Cedar. Lætabuntur qui habitant in Petra: de summitate montium clamabunt. Dabunt Deo gloriam, virtutes ejus in insulis nuntiabunt. Dominus Deus virtutum egredietur et contret bellum, suscitabit zelum, et clamabit super inimicos suos cum fortitudine. Tacui a principio, num semper tacebo et sustinebo? sicut pariens patienter egi, erumpam et arefaciam simul, vastabo montes et colles, et omne senum eorum arefaciam. Et ponam flumina in insulas, et paludes siccabo. Et adducam cæcos per viam quam nesciunt, et semitas quas ignoraverunt, calcare eos faciam; faciam eis tenebras in lucem, et prava in recta. Hæc verba faciam illis, et non derelinquam eos, ipsi vero conversi sunt retrorsum: confundamini* **511** *confusione, qui confiditis super sculptilibus, qui dicitis conflatili, vos estis dii nostri. Qui prius dixerat: quæ prima fuerant, ecce venerunt; nova quoque ego annuntio: antequam oriantur, audita faciam vobis; et se promiserat, quod ignorabant esse dicturum: quæ sint illa nova, sequenti sermone testatur. Apostolis præcipiens, et Apostolicis viris, ut canant canticum novum, nequaquam in vetustate litteræ; sed in novitate spiritus. Nec solum in veteri Instrumento, sed in novo; et laus ejus penetret usque ad extrema terræ. A summo enim cælo egressus ejus et usque ad summum illius occursus ejus (Psal. xlviii). In omnem terram exiit Apostolorum sonus, et in terminos orbis verba eorum. Sive juxta LXX: Glorificate nomen ejus in terminis terræ: ut in universo mundo Christi nomen annuntietur gentibus. Qui sint autem isti qui canere debeant canticum novum, sequentia verba testantur: Qui descenditis, inquit, in mare, et navigatis illud, sive plenitudo maris. Apostolos enim videns Jesus in littore juxta mare*

Genere retia sua, vocavit et misit in A magnum mare (Luc. v); ut de piscatoribus piscium faceret hominum piscatores, qui de Jerusalem usque ad Illyricum et Hispanias Evangelium prædicarent: capientes in brevi tempore ipsam quoque Romanæ urbis potentiam. Vel certe descenderunt in mare et navigaverunt illud; tempestates et persecutiones istius sæculi sustinentes. Insulas quoque et habitatores earum, vel diversitatem gentium intellige, vel Ecclesiarum multitudinem. *Levet* [Al. *Elevet*], inquit, *desertum et civitates ejus* vocem suam, de qua et supra diximus. Sive latetur desertum et vici ejus, et Cedar, quæ quondam inhabitabilis fuit regio trans Arabiam Saracenorum. Et habitatores Petræ, quæ et ipsa urbs Palæstine est. Hoc autem significat, quod gentium populus desertus prius notitia Dei, et idololatriæ erroribus obligatus, ad laudes Domini convertatur. Sive quia Cedar interpretatur tenebræ, et juxta Apostolum (I Cor. x) petra Christus, præcipitur cunctis credentibus, ut qui ante erant in tenebris, et nunc credunt in Dominum Salvatorem, de vertice montium clamitent, et aperte prædicent Christum, **512** quibus et supra (Ad cap. xl, 9) dictum est: *In montem excelsum ascende, qui evangelizas Sion. Eleva in fortitudine vocem tuam, qui evangelizas Jerusalem.* Et ponam gloriam ejus in insulis, de quibus prius diximus. Describitque sermo propheticus gloriosum Salvatoris adventum, de quo et Paulus Apostolus loquitur: *Secundum illuminationem gloriæ magni Dei et Salvatoris nostri Jesu Christi* (II Cor. iv; II Tim. i, 10); et cum viro fortissimo comparat, qui pugnaturus sit contra adversarios suos, suscitaturus zelum. De quo et in Cantico Deuteronomii prophetatum est: *Ipsi me zelare fecerunt in eo qui non erat Deus, et irritaverunt me in idolis suis; et ego zelare eos faciam in gente quæ non est, et in gente stultissima irritabo illos* (Deut. xxxii, 21). Vociferabitur quoque et clamabit contra inimicos suos, aperte eorum infidelitatem reprobans, et cum clamore pronuntians: *Tacui, semper silui, patiens fui, sive ut LXX transtulerunt: Tacui, numquid semper tacebo* (Eccles. iii, 7)? Ut impleatur illud quod per Salomonem dicitur: *Tempus tacendi, et tempus loquendi.* Et est sensus: Diu vos delinquentes sæpe portavi; sed quia ante tacueram, nequaquam ultra reticebo. Et quomodo paries in lucem profundit infantem, et apertum facit esse quod prius clausum in visceribus tenebatur: sic ego dolorem meum et dissimulationem quam semper habui super sceleribus vestris, nunc proferam, et dissipabo vestra consilia: * unoque tempore absorbebo universam gentem, et omnem superbiam montium tumoremque collium vestrorum. Et fenum, de quo supra dictum est: *Vere fenum est populus*, id est, tam principes quam vulgus ignobile, in desertum redigam. Quod in LXX de Theodotionis editione additum est, qui hæc verba tacuerat (Vide supra, cap. iv, 7). Cum-

que vos a capite usque ad pedes exsiccavero atque delevero, tunc flumina doctrinæ meæ in insulis gentium currere faciam, et stagna vestra sive paludes redigam in ariditatem, ut in gentibus sit scientia Scripturarum, et in vobis doctrinæ ariditas. Ducamque cæcos per viam, quam ante nesciebant, de quibus et supra legimus: *Dedi te in fœdus populi, in lucem gentium, ut aperires oculos cæcorum.* Hi ducentur per viam, de qua Christus loquitur. *Ego sum via*, sive via **513** scientiæ Dei, et per semitas prophetales ambulare eos faciam. Tunc tenebræ eorum mutabuntur in lucem, et prava vertentur in recta, ut intelligant quæ legunt, et cordis oculis clarum in veteri Testamento Christi lumen aspiciant. Simulque infert: *Hæc verba quæ feci, sive faciam eis*, nequaquam ultra futura promittens; sed quæ ante promiseram, reddens. Me autem ista dicente, conversus est retrorsum populus Judæorum, ut non crederet promittenti, et in suis confunderetur erroribus, et negligeret sponsonem Dei, qui idolis ante crediderat. Sive cum intraverit plenitudo gentium, tunc etiam Israel populus convertetur (Rom. ii), et poenitebit eum erroris sui, per quem idolis ante servierat. Aut certe post vocationem gentium revertetur ad principium: ut dicat, omnes gentes, quæ Evangelio credere noluerunt, in suis idolis confundendis.

(Vers. 18, 19 seqq.) *Surdi, audite, et cæci, intuemini ad videndum. Quis cæcus, nisi servus meus? et surdus, nisi ad quem nuntios meos misi? Quis cæcus, nisi qui venundatus est? et quis cæcus, nisi servus Domini? Qui vides multa, nonne custodies? qui apertus habes aures, nonne audies? Et Dominus voluit ut sanctificaret eum, et magnificaret legem, et extolleret. Ipse autem populus direptus atque vastatus: laqueus juvenum omnes, et in domibus carcerum absconditi sunt: facti sunt in ropinam, nec est qui eruat: in direptionem, et non est qui dicat: Redde. Quis est in vobis qui audiat hoc, attendat et auscultet futura? Quis dedit in direptionem Jacob, et Israel vastantibus? Nonne Dominus ipse, cui peccavimus? Et noluerunt in viis ejus ambulare, et non audierunt legem ejus. Et effudit super eum indignationem furoris sui, et forte bellum: et combussit eum in circuitu, et non cognovit: et succendit eum, et non intellexit. LXX: Surdi, audite, et cæci, suspicite, ut videatis. Quis est cæcus, nisi pueri mei: et surdi, nisi qui dominantur eorum? Quis cæcus (Juxta Complut. edition. τῶν LXX) nisi qui recepit: et excæcati sunt servi Dei. Vidistis sæpe, et non custodistis: apertæ sunt aures, et non audistis. Dominus Deus voluit ut justificaretur, et magnificaret laudem. Et vidi, et erat populus vastatus atque direptus. Laqueus enim in cubilibus ubique, et in domibus simul, in quibus absconderunt eos. Facti sunt in direptionem: et non erat qui erueret prædam: et non erat qui diceret: Redde. Quis est in vobis qui hæc audiat, et futura cognoscat? Quis dedit in direptionem Jacob, et Israel **514** vastantibus? Nonne*

* Antea erat: Uno quoque tempore, etc.

*Deus, cui peccaverunt? et noluitis in viis illius ambulare, neque audire legem ejus. Et induxit super eos iram furoris sui: et prevaluit adversus eos bellum, et qui comburebant eos per circuitum: et non cognovit unusquisque, nec posuerunt super animam. Ne quis putaret hoc quod dicitur: Surdi, audite, et cæci, intuemini ad videndum, ad gentium populum pertinere, qui prius surdus et cæcus fuerat (ut Judæi stulta interpretatione approbare contendunt), ipse propheticus sermo demonstrat, qui surdi et cæci intelligi debeant. Quis, inquit, cæcus, nisi servus meus: et surdus, nisi ad quem nuntios meos misi? haud dubium quin Prophetas significet. Quis cæcus, nisi qui venundatus est peccatis suis? Quis cæcus, nisi qui prius servus fuit Domini? Cui dicitur: O Israel qui vides multa, et habes Prophetas plurimos, per quos Dei mandata cognoscas, nonne custodies quæ tibi præcepta sunt? Qui apertas habes aures, nonne audies quæ dicuntur, de quo et supra legimus: Auditum audietis, et non intelligetis: et videntes aspicietis, et non videbitis: incrassatum est enim cor populi hujus (Isa. vi, 9). Dominus, inquit, voluit ut sanctificaret eum, et magnificaret Legem suam, et populum jacentem extolleret ac levaret. Sed ille Dei facere noluit voluntatem: et ideo ab adversariis suis direptus est atque vastatus, quos vel dæmones, vel hostes intelligere debemus. Laqueus juvenum omnes, et in domibus carcerum absconditi sunt. Sive ut LXX transtulerunt, Laqueus in cubilibus ubique: et in domibus simul, in quibus absconderunt eos: Scribas significans et Phariseos, qui plebem miserabilem deceperunt, et ubique posuerunt insidias contra Dominum Salvatorem et Apostolos ejus (Luc. xi): habentes clavem scientiæ, nec ipsi intrantes, et alios volentes introire prohibentes. Pulchreque pectora eorum in quibus habitabant cogitationes pessimæ, carceres appellavit. Ideo facti sunt in rapinam, et in direptionem: nec fuit qui liberaret eos, et pro eis sermonem faceret. Simulque Propheta cohortatur eos, ut si omnes audire non possint, saltem pauci futura cognoscant et intelligant, a quo ista perpassi sint. Causasque suæ vastitatis agnoscant, qui nec audire nec facere voluerunt quæ Lege præcepta sunt. Ideo effudit Dominus super eos totam iram suam et indignationem furoris plenam, ut **515** qui prius tacuerat, nequaquam ultra reticeret, nec sermonibus eos, sed pœnis tormentisque corripere, et comprehenderet eos bellum fortissimum, quod nequaquam possint evadere, ostendens ferociam Romanorum. Cumque ex omni parte combustus sit, et nihil in se habeat sanitatis, tamen non intelligit causam pœnæ suæ quod ideo punitus sit, quia Dei Filium non receperit.*

(Cap. XLIII. — Vers. 1 seqq.) *Et nunc hæc dicit Dominus creans te, Jacob, et formans te, Israel: Noli timere, quia redemi te, et vocavi te nomine tuo: meus es tu. Cum transieris per aquam (Vulg. aquas), te-*

*cum ero, et flumina non operient te. Cum ambulaveris in ignem, non combureris, et flamma non ardebit in te: quia ego Dominus Deus tuus, Sanctus Israel Salvator tuus, dedi propitiationem tuam Ægyptum, Æthiopiam, et Saba pro te. Ex quo honorabilis factus es in oculis meis et gloriosus: ego dilexi te, et dabo homines pro te, et populos pro anima tua. Noli timere, quoniam tecum ego sum: ab Oriente adducam semen tuum, et ab Occidente congregabo te. Dicam Aquiloni, da: et Austro, noli prohibere: adduc filios meos de longinquo, et filias meas ab extremo terræ. Et nunc qui invocat nomen meum, in gloriam meam creavi eum, et formavi eum, et feci eum. Educ soras populum cæcum, et oculos habentem: surdum, et aures ei sunt. Omnes gentes congregatae sunt simul, et collectae sunt tribus. Quis in vobis annuntiabit istud, et quæ prima sunt, audire nos faciet? dent testes eorum, et justificentur: et audiant, et dicant: Vere vos testes mei, dicit Dominus, et servus meus quem elegi, ut sciatis et credatis mihi, et intelligatis, quia ego ipse sum. Ante me non est formatus Deus: et post me non erit. Ego sum, ego sum Dominus, et non est absque me salvator. Ego annuntiavi, et salvavi: auditum feci, et non fuit in vobis alienus. Vos testes mei, dicit Dominus, et ego Deus, et ab initio ego ipse, et non est qui de manu mea eruat: operabor, et quis avertet illud? LXX: Et nunc sic dicit Dominus qui fecit te, Jacob, et creavit te, Israel. Noli timere, quoniam redemi te: vocavi te nomine tuo, meus es tu: et si transieris per aquam, tecum sum, et flumina non cooperient te. Et si transieris per ignem, non combureris: flamma non exuret te: quia ego Dominus Deus tuus Sanctus Israel, salvator tuus. Feci commutationem tuam **516** Ægyptum, et Æthiopiam, et Syenem pro te. Ex quo honorabilis factus es, et in conspectu meo glorificatus es: et ego dilexi te, et dabo homines pro te, et principes pro sapite tuo. Noli timere, quoniam tecum sum: ab Oriente adducam semen tuum, et ab Occidente congregabo te. Dicam Aquiloni, adduc: et Africo, noli prohibere: adduc filios meos de terra longinqua, et filias meas a terminis terræ, omnes qui vocantur nomine meo: in gloria enim mea creavi illum, et plasmavi eum, et feci illum: et eduxi populum cæcum, qui habent oculos, et sunt cæci, et surda sunt aures ejus. Omnes gentes congregatae sunt simul, et convenerunt principes earum. Quis annuntiabit hæc? aut quæ a principio sunt, quis annuntiabit vobis? adducant testes suos, et justificentur, et audiant et loquantur vera. Estote mihi testes, et ego testis, dicit Dominus Deus, et puer meus quem elegi, ut sciatis et credatis et intelligatis, quia ego sum: Ante me non fuit alius Deus et post me non erit. Ego Deus, et non est præter me Salvator. Ego annuntiavi, et salvos feci: exprobravi et non erat in vobis alienus. Vos mei testes, et ego Dominus Deus ab initio, et non est qui de manibus meis eruat. Faciam, et quis avertet illud? Hebræi de secundo Salvatoris hæc interpretan-*

^a Suffecimus vocem *Deus* cum Victorio et Græco eum primis codice.

tur adventu, quando post plenitudinem gentium A omnis salvandus sit Israel. Nos autem nequaquam putamus ad eos fieri repromissionem, quibus supra dictum est: *Quis cæcus, nisi pueri mei, et qui surdi, nisi qui dominantur eorum? et excæcati sunt servi Dei.* Et rursum: *Factus est populus vastatus atque direptus, et his similia.* Denique infert: *Effudit super eum indignationem furoris sui, et forte bellum: et combussit eum in circuitu, et non cognovit, et succendit eum, et non intellexit.* Ergo quod supra diximus, duos esse Jacob, et duos Israel, unum carnalem, et alterum spirituales, eorum qui in Salvatore credere noluerunt, et eorum qui receperunt Filium Dei: hoc etiam nunc intelligendum, quod provocetur Apostolorum chorus, et prima Christi Ecclesia de Judæorum populo congregata, ut intelligat Creatorem et factorem suum, qui et animæ et corporis ejus sit conditor. Nec timeat persecutores quia redemptus sit Christi sanguine, qui vocaverit eum nomine suo: et ob familiaritatem specialiter appellet populum. **517** suum; sed prædicet incunctanter, et nulla pericula reformidet. Quodque infert: aquas et flumina, et ignem et flammias, persecutorum impetum furoremque describit, qui saluti gentium invideant, et nolint sermonem evangelicum prædicari. Quamquam Judæi, in aquis Ægyptios, in fluminibus Babylonios, in igne Macedonas, in flamma Romanos intelligi velint. Idcirco autem præcipit eis ne timeant, quia Dominus Deus Salvator eorum, et sanctus Israel sit cum eis, qui feceriteos Ægypto, Æthiopia, et Syenæ, et extremis mundi terminis prædicare. Pro Syene,* reliqui Interpretes posuerunt SABA (סבא), unde fuit regina Austri, quæ venit sapientiam audire Salomonis (III Reg. x). Quamobrem honorabilis factus est Apostolorum chorus in conspectu Dei, et dilectus ab eo: et cunctorum hominum salus atque populorum, qui per eos ad Evangelium sunt vocati, et reputabuntur in salutem animarum eorum. Unde jungit et dicit: *Noli timere, ego tecum sum, qui vobis in Evangelio loquor: Ecce ego vobiscum sum omnibus diebus usque ad consummationem sæculi* (Matth. ult. 20). Ab Oriente enim et ab Occidente adducam filios tuos, qui requiescant in sinu Abraham, et de cunctis mundi partibus filiorum meorum et filiarum populus congregabitur, qui vel invocent nomen meum, vel meo vocentur nomine, ut appellentur Christiani in gloriam conditoris sui. Quodque sequitur: *Educ foras populum cæcum, et oculos habentem; surdum, et aures ei sunt,* multi putant dici de populo gentium, qui per Apostolorum doctrinam audire cæperunt et videre. Sed nos etiam hæc de disperso intelligamus Israel, qui vocatus sit per Apostolos, primusque crediderit; quibus loquitur et Paulus: *Vobis primum oportuit prædicari sermonem Dei* (Act. xiii, 46). Et ipse Dominus in Evangelio: *Ite ad oves perditas domus Israel* (Matth. x, 6). Denique sequitur: *Omnes gentes congregatæ sunt simul, et collectæ sunt*

tribus, id est, cum populo qui credidit ex Judæis, ut duplex vocatio sit, circumcisionis et præputii. Quod autem dicitur, *Educ*, ad Filium sermo est. Sive, juxta LXX, Pater de Filio loquitur, quod eduxerit populum suum cæcum et surdum, et gentibus copularit, et fecerit ex eis multos Ecclesiæ principes.

518 Miraturque propheta quod nullus in gentibus hæc præscire potuerit, nec Dei nosse consilia; sed tantum populus ejus qui Legem acceperit, et prophetas habuerit: *Notus enim in Judæa Deus; in Israel magnum nomen ejus* (Ps. lxxv, 1). Sive ipse Deus testis suorum sermonum sit, et patrator, et puer ejus ac servus quem elegit. Haud dubium quin Christum significet, cui et supra dicit: *Magnum tibi est vocari te puerum meum.* Et hæc omnia fient, ut veritas mundo prædicetur, et sciant, et credant, et intelligant, quorum mens prius bruta erat et insensibilis, quod præter unum Deum, nullus alius Deus sit, nec ante, nec postea. Neque enim temporum conditor habet aliquando principium, cum hoc ipsum, *aliquando*, sit temporis. Et quomodo nunc locutus est: *Ego testis, dicit Dominus Deus; et puer quem elegi*, dicente hoc ipsum Domino in Evangelio: *Duorum hominum testimonium verum est. Ego sum qui testimonium perhibeo de me, et qui misit me Pater* (Joan. viii, 17, 18). Sic et de divinitate illius sentiendum est, quod nullus sit Deus, nisi ipse qui loquitur, et puer ejus quem elegit. Pulchreque præter Deum Patrem alter nullus est Deus: quia Christus Dei virtus est, et Dei sapientia (I Cor. i), qui loquitur in Evangelio: *Ego in Patre, et Pater in me est* (Joan. xiv, 11). Sicut enim unus Christus Dominus non aufert Patri ne Dominus sit: sic unus Deus Pater, non aufert Filio ne Deus sit: qui in principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum: hoc erat in principio apud Deum (Joan. i, 1, 2). Quodque sequitur: *Et non est absque me Salvator*, ostendit in Patre Filium cuncta salvare. De quo idem propheta testatur: *Et dimittet eis Dominus Salvatorem, qui salvos eos faciet* (Isai. ix). Neque enim Deus sapiens et fortis, sine sua potest esse sapientia atque virtute. Cum ergo ab initio ego hæc futura prædixerim, nullus erit qui meæ renuat voluntati: immo quæ ego fecero, posset irrita facere. Hæc dicuntur quidem ad Jacob et Israel, sed referuntur ad apostolicum chorum et omnes qui de populo Judæorum in Christum voluerint credere.

(Vers. 14.) Hæc dicit Dominus redemptor vester, sanctus Israel. Propter vos misi in Babylonem, et detraxi vectes universos, et Chaldæos in navibus suis gloriantes: ego Dominus sanctus **519** vester creans, Israel rex vester. LXX: Sic dicit Dominus Deus, qui redemit vos sanctus Israel: Propter vos mittam in Babylonem, et suscitabo fugientes universos, et Chaldæi in navibus vincientur. Ego Dominus Deus sanctus Israel, qui ostendi Israel regem restrum. Juxta Hebraicum adhuc ad Israel propheticus sermo dirigitur, quod redemptor eorum Dominus et sanctus

* Quod nomen positum est a LXX. Cæterum paria de Saba in hunc quoque locum Eusebius disserit.

Israel, hæc ad eos locutus sit: Propter vos qui mecum Evangelium prædicatis, quibus supra dixi: *Noli timere, quoniam ego tecum sum*, qui estis testes voluntatis meæ, et puerum meum alterum testem mundo incredulo nuntiatis, nisi Filium meum in Babylonem et confusionem huius sæculi. Et detraxi omnes vecies ejus, qui Hebræice appellantur *banim* [Al. *barichim*] בְּנֵי חַיִּים, et quos Theodotio fortes interpretatus est. Et Chaldaeos, inquit, subauditur ἀπὸ νεκρῶν, detraxi, qui in suis gloriabantur navibus: in his videlicet, qui instar navium inter idola fluctuabant. De Chaldaeis nullus ambigit, ^a quin *dæmones* sonent. Ego Dominus hæc futura prædixi, qui sum Creator vester et rex Israel. Porro juxta LXX multo alter est sensus: Ego Dominus qui te de periculis liberavi, et sanctus Israel: propter vos mittam in Babylonem regem Medorum atque Persarum, et habitatores ejus fugere faciam: et Chaldaei qui vos ceperant, victi per mare Caspium ad gentes alias transferentur. Ego Dominus hæc futura decrevi, qui ostendi Israel regem credentium fore.

(Vers. 16, 17 seqq.) *Hæc dicit Dominus, qui dedit in mari viam, et in aquis torrentibus semitam. Qui eduxit quadrigam et equum, agmen et robustum: simul obdormierunt, nec resurgent; contriti sunt, quasi linum, extincti sunt. Ne memineritis priorum, et antiqua ne intueamini. Ecce ego facio nova, nunc orientur; utique cognoscetis ea. Ponam in deserto viam, et in invio flumina. Glorificabit me bestia agri, dracones et struthiones; quia dedi in deserto aquas, flumina in invio, ut darem potum populo, electo meo. Populum istum formari mihi; laudem meam narrabunt.* LXX: *Quia sic dicit Dominus, qui dat in mari viam, et in aqua vehementi semitam.* 520 *Qui educit currus, et equos, et multitudinem robustissimam. Sed dormierunt, et non resurgent: extincti sunt quasi linum extinctum. Nolite meminisse priorum, et vetera ne recogitetis. Ecce ego faciam nova, quæ nunc orientur, et cognoscetis ea, et faciam in deserto viam, et in iniquo flumina. Benedicent me bestia agri, sirenes et filia struthionum, quia dedi in deserto aquam, et flumina in iniquo, ut bibere faciam genus meum electum, populum meum, quem acquisivi, ut virtutes meas narret. Dominus qui destruxit et abiecit Babylonem, et fortissimos illius detraxit de potentia omnesque Chaldaeos qui in fluctibus huius sæculi feliciter navigabant, fecit esse captivos: ipse in aquis torrentibus maris Rubri reperit viam, ut transiret populus ejus de Ægypto liberatus. Sive qui dedit in mari Rubro viam, ipse et in aquis torrentibus Jordanis fluvii reperit semitam, ut et egressio ex Ægypto, et introitus in terram repromissionis haberet miraculum. Ipse currus et equos et omnem exercitum Pharaonis demersit in profundum, qui dormierunt somno per-*

*petuo. Contriti sunt et extincti, quasi linum in brevi temporis spatio, et in puncto atque momento. Linum enim necdum igne corruptum, pro levitate substantiæ statim extinctum, in favillam dissolvitur. Igitur hoc præcipio vobis, ut inter signa mea atque miracula, quibus Babylon urbs potenti-sima diruta est, et quibus in mari Rubro atque Jordane populo meo aperta est via, nequaquam memineritis veterum, quoniam in Evangelio multo sum majora facturum; quorum comparatione, præterita sileri debeant. Nequaquam enim ultra in mari Rubro, sed in deserto totius mundi reperiam viam. Nec unus fluvius, sive fons erumpet de petra, sed multa flumina, quæ non corpora ut prius, sed animas sitientes reficiant, et impleatur illud quod supra legimus: *Bibetis aquas de fontibus Salvatoris* (Ad cap. xii. 3). Tunc quod nunquam factum est, fiet, ut omnes bestiae et dracones, et struthiones qui in solitudine gentium morabantur, et idololatrarum sanguine, morumque feritate bestiarum similes erant, glorificent me 521 atque collaudent. Pro draconibus, quos solus Theodotio, ut in Hebræico scriptum est, appellavit *thannim* [Al. *thennim*] (תַּנִּינִים), reliqui *Sirenes* interpretati sunt, animalia portentosa, quæ dulci carmine atque mortifero navigantes Scyllæis canibus lacerandos præcipitabant. Hocque significat, quod voluptati prius et luxuriæ dediti, ad servitutem Domini convertantur: licet melius sit dracones intelligi, quia junguntur et struthiones, ut quia semel de bestiis solitudinis loquebatur, hæc animantia poneret, quæ deserto familiaria sunt. Laudabunt autem, inquit, me, et glorificabunt bestia agri, et dracones, et struthiones, quia dedi in deserto gentium aquas, et in ariditate nationum flumina, ut biberet populus meus, quem elegi mihi, sive genus meum electum, et populum quem acquisivi sanguine meo, ut laudes meas virtutesque narraret.*

(Vers. 22, 23 seqq.) *Non me invocasti, Jacob: nec laborasti in me, Israel. Non obtulisti mihi arietem holocausti tui, et victimis tuis non glorificasti me. Non te servire feci in oblatione, nec laborem tibi præbui in thure. Non emisti mihi argento calamum, et adipem victimarum tuarum non inebriasti me. Verum: inen servire me fecisti in peccatis tuis: præbui mihi laborem in iniquitatibus tuis.* LXX: *Non nunc vocavisti, Jacob, neque laborare te feci, Israel. Non obtulisti mihi ovæ holocausti tui: neque in victimis tuis magnificasti me: nec servire te feci in hostiis, nec laborem tibi præbui in thure, nec emisti mihi argento thymiana, nec adipem hostiarum tuarum concupisci, sed in peccatis tuis defendi te, et in iniquitatibus tuis. Bestiis agri, draconibus et struthionibus laudantibus me, tu Jacob, nequaquam me invocare voluisti, nec postea laborare, ut peccatum emendares poenitentia. Quod au-*

^a Nonnulla hac de etymologia diximus ad librum Nominum ex Genesi: ut vero nihil dissimulemus, falli videntur Philo, alique Hebræicarum vocum veteres etymologi, ex quorum auctoritate Hieron. loquitur, putantes Hebræicum *Chasdim* componi ex *cap*

littera similitudinis, et voce *sedim*, quæ *dæmones* sonat. Chaldaei enim a Chesed filio Na hor, cujus mentio est Genes. xxiii. 20, quasi Chasdae appellati sunt, ^a littera in l ad linguæ ejus ingenium permutata.

tem arbitraris obtulisse te mihi victimas, et arietes immolasse, scias eos a me non esse susceptos. quia mihi et idolis communes erant. Illumque sensum repeti, de quo supra dixerat: *Ut quid mihi multitudinem victimarum vestrarum, dicit Dominus? Plenus sum holocausto arietum, et adipe agnorum, et sanguinem taurorum et hircorum nolo.* Neque enim, ait, pretium a te quippiam requisivi: ut in parandis eis, laborare te facerem. Non exegi a te oblationes, nec thura quarsivi: non calamum, neque incensum, et diversa pigmenta generis, quorum **522** famo inebriare me atque satiare. Sed obediens sum, quæ est supra sacrificium: et sacrificium, de quo in Psalmis David dicit: *Sacrificium Deo spiritus contribulatus: cor contritum et humiliatum Deus non despicit* (Ps. l, 15), illa volui, illa quarsivi. Tu autem me servire et laborare fecisti in peccatis tuis, ut rogerer dicere: *Laboravi sustinens*; et nequaquam ultra ferre te possum. Unde et per Osee idem loquitur Deus: *Quid tibi faciam, Ephraim: protegam te, Israel* (Ose. xi, 8)? *Quid tibi faciam?* quasi Adamam ponam te, et quasi Seboim? Quod autem LXX posuerunt, *sed in peccatis tuis defendi te, et in iniquitatibus tuis*, sic potest superioribus copulari, ut labor sit Dei, et lassitudo defendere peccatores.

(Vers. 25, 26 seq.) *Ego sum, ego sum ipse, qui deleo iniquitates tuas propter me, et peccatorum tuorum non recordabor. Reduc me in memoriam, ut judicemur simul: narra si quid habes ut justificeris. Pater tuus primus peccavit, et interpretes tui pravaricati sunt in me. Et contaminari principes sanctos, dedi ad interfectionem Jacob, et Israel in blasphemiam.* LXX: *Ego sum, ego sum qui deleo iniquitates tuas, et non recordabor. Tu vero memento, et judicemur. Dic tu iniquitates tuas primus, ut justificeris. Patres vestri peccaverunt, et principes vestri inique egerunt in me, et contaminaverunt principes sancta mea. Et dedi ut perderem Jacob, et Israel in opprobrium. Tu me, inquit, Jacob et Israel, laborare fecisti in peccatis tuis, et onera iniquitatum tuarum portare vix potui, quos nequaquam servos meos nec pueros voco, sed simplici appello nomine Jacob et Israel, ut ostendam et arguam peccatores. Ego autem propter me, quia misericors sum et patiens, et multarum miserationum, delebo omnes iniquitates tuas in aspersione et sanguine novi Testamenti: delebo vetus chirographum, quod adversum te scriptum erat: et peccatorum tuorum ultra non recordabor, quæ tibi, si credere volueris, in baptismo dimissurus sum. Reduc ergo me in memoriam: si quid habes justi quod respondeas mihi, libenter accipiam: ut judicemur simul, et arguas me non fecisse tibi quod facere debui. Quem sensum in Michæa plenius legimus: *Populus meus quid feci tibi, et quid molestus fui tibi? responde mihi: quia reduxi te de terra Ægypti et de domo servitutis* **523** *et liberaui te, et misi ante faciem tuam Moysen et Aaron et Mariam. Et in quinquagesimo psalmo David loquitur ad Deum: Ut justificeris in sermonibus tuis, et vincas cum fueris iudicatus* (Ps. l, 5). Narra*

ergo si quid habes, ut justificeris. Et est sensus: Ego non loquar prior contra te, ne oppressum esse te dicas multiplicatione sermonum; sed ut si quid iusti habes, ipse pro te loquere; ut videaris ista quæ poteris, immerito sustinere. Et ut scias me misereri tui, non ob meritum tuum, sed propter meam clementiam, a patribus tuis repetam atque majoribus, ut intelligas te a peccatoribus esse generatum: *Pater tuus primus peccavit in solitudine: omnis videlicet populus Irael.* Sive auctor generis tui Abraham peccasse convincitur, quando Domino terram repromissionis semini illius pollicente, respondit: *In quo sciam quia possidebo eam?* Et interpretes, inquit, tui pravaricati sunt in me (Genes. xv, 8): Aaron et Moyses ad aquam contradictionis, qui inter me et te medii loquebantur (Exod. xvii). Et ut intelligamus non esse violentem expositionem, sequitur: *Et contaminavi principes sanctos, de quibus et in psalmo canitur: Absorti sunt iuxta petram iudices eorum* (Ps. cxi, 6). Quos idcirco contaminasse se dicit, quod terram repromissionis non intraverint. *Dedique ad interfectionem Jacob, et Israel in blasphemiam:* ut nullus, præter duos ex his qui de Ægypto egressi erant, intraret in Judæam: sed cadavera eorum jacerent in solitudine. Juxta LXX, qui addiderunt de suo: *Dic tu prior iniquitates tuas, ut justificeris*, ad pœnitentiam eos provocat Deus, ut intelligant scelera sua atque peccata, et veniam consequantur. Scriptum est enim et in alio loco: *Iustus accusator sui est in principio sermonis* (Prov. xiii, 17). Principesque eorum et patres dicuntur Domini sancta violasse, non servientes Legi Dei: sed traditiones et mandata hominum requirentes: propter quos periit Jacob, et in opprobrium datus est Israel, ejectus de sua provincia, et totius orbis exul atque peregrinus.

(Cap. XLIV. — Vers. 1. seq.) *Et nunc audi, Jacob serve meus, et Israel, quem elegi. Hæc dicit Dominus, faciens et formans te ab utero auxiliator* **524** *tuus. Noli timere, serve [Al. servus] meus Jacob, et Rectissime quem elegi. Effundam enim aquas super sitientem, et fluentia super aridam: effundam spiritum meum super semen tuum, et benedictionem meam super stirpem tuam. Et germinabunt inter herbas, quæ i salices juxta præterfluentes aquas. Iste dicet, Domini ego sum: et ille vocabit in nomine Jacob, et hic scribet manu sua, Domino: et in nomine Israel assimilabitur.* LXX: *Nunc autem audi, Jacob puer meus, et Israel quem elegi. Ego Dominus Deus, qui feci te, et plasmavi te de ventre, adhuc habebis auxilium. Noli timere, puer meus Jacob, et dilecte Israel quem elegi, adhuc ego dabo aquam in siti qui ambulant in iniquitate: ponam spiritum meum super semen tuum, et benedictiones meas super filios tuos. Et orientur ut in medio aquæ fenum, et sicut salix juxta præterfluentes aquas. Iste dicet Dei sum: iste clamabit in nomine Jacob. Et alius scribet in manu sua, Dei sum ego, et in nomine Israel clamabit. Ubi accusatur populus Judæorum ob incredulitatem atque blasphemiam, absque ulla nominis dignitate, puris appellatur vocabulis: Non me invocasti, Jacob,*

nec laborasti in me, Israel; et iterum: Dedi ad inter-
 necionem Jacob, et Israel in blasphemiam (Supra,
 XLII, 22, 28). Ubi autem ad Apostolorum cho-
 rum, qui ex Judæis est, sermonem facit, junguntur
 et nominum privilegia. Audi, Jacob serve meus, et Is-
 rael quem elegi: ut prima sit servitus, secunda electio.
 Hæc dicit Dominus, factor et formator tuus, qui ab
 utero auxiliatus est tui (Genes. xxv): ut adhuc in
 ventre matris plantam fratris arripes. Sive qui in
 principio nascentis Ecclesiæ te de persecutoribus
 conservavit. Noli timere crudelitatem eorum, serve
 meus Jacob, et Rectissime quem elegi. Alio nomine
 Israelum vocat; ISURON (יִסְרוֹן) enim verbum Hebrai-
 cum, ceteri ἰσχυρατός, sive ἰσχυρὸς, id est, rectissimum,
 et rectum interpretati sunt: soli LXX dilectissimum,
 jungentes de suo, Israel. Proprie enim juxta He-
 braeos et litterarum fidem, ISRAEL (יִשְׂרָאֵל), rectus Dei
 dicitur. Vir autem videns Deum ^a non in elementis,
 sed in sono vocis est. Unde et liber Geneseos ap-
 pellatur ^b ἰσθμῆς id est, justorum, Abraham, Isaac, et
 Israel. Noli igitur timere, Jacob **525** et Israel, quia
 effundam aquas super sitientem et aridam, de qua
 sæpe dictum est: Et effundam, sive ponam spiritum
 meum super semen tuum, et benedictionem meam super
 stirpem tuam, quæ ex aqua et Spiritu Sancto in bap-
 tismate rena-cetur. Quam et in Evangelio Salvator
 promisit, dicens: Qui sitit, veniat ad me, et bibat.
 Statimque infertur: Hoc autem dicebat de Spiritu
 Sancto, quem credentes accepturi erant (Joan. vii).
 Comparat quoque in baptismo renascentes herbas
 virentibus, et salici quæ juxta fluentes aquas oritur:
 et contra rerum naturam affert fructus, quæ prius
 sterilis erat, vel cujus semen in cibo sumptum, ste-
 riles facit. Quod quidem in primo psalmo legitur:
 Et erit sicut lignum quod plantatum est secus decur-
 sus aquarum, quod fructus suos dabit in tempore suo,
 et folium ejus non decidet. Alii inter herbas et rena-
 scentes salices duplicem vocationem intelligunt: ut
 in herbis populus nationum sit; in salicibus, hi qui
 ex Israel crediderunt. Simulque describit varietatem
 credentium: Alius dicet, Domini ego sum, qui jus-
 tiæ opera in se esse confidit: alius vocabit, subau-
 ditur, peccatores ad poenitentiam in nomine Jacob;
 ut et ipsi supplantent vitia atque peccata. Alius scri-
 bet manu sua, ^c Dei sum. Sive ut LXX transtule-
 runt, scribet in manu sua, Dei sum: ut novo tyrocinio
 servitutis Christi se militem gloriatur. Et in nomine
 Israel assimilabitur. Non enim omnes ex Israel, sed
 magna pars ex gentium multitudine, in nomine Israel

Assimilabitur: ut recipiat Legem et Prophetas, om-
 nesque gratias Spiritus Sancti, quæ Israel populo
 repromissæ sunt.

(Vers. 6 seqq.) Hæc dicit Dominus rex Israel, et
 redemptor ejus Dominus exercituum: Ego primus et
 ego novissimus, et absque me non est Deus. Quis si-
 milis mei? vocet et annuntiet, et ordinem exponat mihi,
 ex quo constitui populum antiquum: ventura et quæ
 futura sunt ^d annuntiet eis. Nolite timere, neque con-
 turbemini: ex tunc audire te feci, et annuntiare: vos
 estis testes mei. Numquid est Deus absque me, et for-
 mator quem ego non noverim? Plasmæ idoli omnes ni-
 hil sunt, et amantissima eorum non proderunt eis. Ipsi
 sunt testes eorum, quia non vident, neque intelligunt. **526**
 ut confundantur. Quis formavit Deum, et sculptile con-

flavit ad nihil utile? Ecce omnes participes ejus con-
 fundentur: fabri enim sunt ^e ex hominibus: convenient
 omnes, stabunt, et pavebunt, et confundentur simul.
 Faber ferrarius lima operatus est: in prunis et in malleis
 formavit illud, et operatus est in brachio fortitudi-
 nis suæ. Esuriet, et deficiet, non bibit aquam, et las-
 cescet. Artifex lignarius extendit normam [Al. formam],
 formavit illud in runcina: fecit illud in angularibus,
 et circino tornavit illud: et fecit imaginem viri, quasi
 speciosum hominem habitantem in domo. Succidit ce-
 dros, tulit ilicem, et quercum, quæ steterat inter ligna
 saltus. Plantavit pinum, quam pluvia nutrit: et facta
 est hominibus in focum: sumpsit ex eis, et calefactus
 est: succendit, et coxit panes. De reliqua autem opera-
 tus est Deum, et adoravit: fecit sculptile, et curvatus

est ante illud. Medium ejus combussit igni, et de medio
 ejus cornes comedit. Cooxit pulmentum, et saturatus est,
 et calefactus est, et dixit: Vah! calefactus sum, ridi
 focum. Reliquum autem ejus Deum fecit, et sculptile
 sibi: curvatur ante illud, et adoravit illud, et obsecrat,
 dicens: Libera me, quia Deus meus es tu. Nescierunt,
 neque intellexerunt: obliti enim sunt, ne videant oculi
 eorum, ne intelligant corde suo. Non recogitant in
 mente sua, neque cognoscunt, neque sentiunt ut dicant:
 Medium ejus combussit igni, et coxi super carbonem ejus
 panes. Coxi carnes, et comedi, et de reliquo ejus idolu-
 m faciam, ante truncum ligni procidam, pars ejus
 cinis est: cor insipiens adoravit [Al. adorabit] illud:
 et non liberavit [Al. liberabit] animam suam, neque
 dicet: forte mendacium est in dextera mea. Post præ-
 dicationem Apostolorum, vocationem gentium, Sal-
 vatoris adventum, et effusionem Spiritus Sancti,
 quem cunctis credentibus daturum se esse promisit,
 quando pro varietate meritorum alius dicet, Domini

^a Non in elementis, etc. Pudeat nunc clericos ac
 ceteros calumniatores Hieronymi, qui putabant san-
 ctum doctorem non satis calluisse linguam He-
 braeam, quod cum Græcis passim in suis Commenta-
 riis nomen Israel interpretatum dixerit virum videntem
 Deum. MARTIAN.

— Confer Quæstiones in Genesin, col. 357; li-
 brum quoque tertium contra Pelagianos num. 8; et
 si tanti sunt, quæ nos quoque ibi annotamus.

^b Ambrosian. ΕΡΘΥΣ. Eadem porro sensit Hiero-
 nymus tum alibi, cum præcipue in cap. vii Ezechie-
 lis, ubi: Unde, inquit, et Geneseos liber ex eorum (Ab-

raham, et Isaac, et Jacob) vocabulo nomen accepit:
 quæ Judæorum opinio est, Genesim designavi arbi-
 trantium, ubi liber Recti, Josue x, 45, et II Samuel,
 i, 18, laudatur.

^c Prima hac vice, quippe cum Hebraeus textus
 laudetur, pro Dei sum, Victorius rescribit Domino.

^d Cum negandi particula legerat Martian., non an-
 nuntiet, contra sacri textus, nedum nris, fidem.

^e Præpositio ex deerat. Piget vero istiusmodi res-
 titutionum minoris momenti lectorem subinde ad-
 monere.

ego sum : alius vocabit in nomine Jacob : alius scribet manu sua se esse Domini, et cum ortus sit de infideli turba gentilitium, in nomine assimilabitur Israel, ut relictis idolis, unius Dei cultor sit : incipit altera *περιχοπή*, quam totam simul proposuimus, ne unius sensus divideremus continentiam. Et quia Septuaginta in hoc capitulo exceptis **527** paucis verbis non discrepant ab Hebraico, nostra editione contenti sumus, qua intellecta, noscentur et cæteræ. Est autem sermo contra illius temporis idololatrias, quo Isaias propheta ventura populis nuntiabat, et arguit eos, qui Dei omnipotentis religione contempta, simulacris ligneis inclinuntur, et adorent opera manuum suarum. Curramus ergo per singula. *Hæc dicit Dominus rex Israel*, qui in me crediturus est, et redemptor ejus, qui Filii mei suscipiet adventum : Dominus exercituum atque virtutum, et Omnipotens. Hoc enim in Hebraico sonat *SABAOTH* (*שבתות*). *Ego sum primus, et ego novissimus, ego A et Ω; et absque me non est Deus*, quia puer quem elegi, in me Deus est. De quo supra dixi : *Ecce puer meus, quem elegi : electus meus, quem suscepit anima mea : iudicium gentibus proferet : et in nomine ejus gentes sperabunt*. Nec dicit se esse solum, sed præter virtutem suam atque sapientiam nullum esse externum Deum, deorumque multorum opinionem, et simulacra condemnans : *Quis, inquit, similis mei est? Vocet ea quæ non sunt quasi sint, et exponat ordinem creaturæ inææ, qui cuncta ratione libraverim, ex quo feci hominem super terram*. Nec hoc solum volo, sed quæro etiam scientiam futurorum. Unde tu, Israel, ejus rex et redemptor sum, noli timere simulacra, quæ esse nihil, in Sina monte didicisti. An forsitan Creator est alius, quem ego non noverim? Aut præter hunc alter est mundus, qui ignoti Dei monstret potentiam? Neque vero ea solum quæ fiunt, sed et illi qui faciunt, habebuntur pro nihili. Cumque vindictæ tempus advenit, nequaquam poterunt eos manuum suarum opera liberare, quæ cæca et insensibilia confundunt artifices suos. Quis enim possit hoc credere quod ascia, lima, et terebro malleoque formetur Deus? Et vel in prunis simulacra fundantur; vel norma, runcina, et angularibus, circuloque in deos repente consurgant? Præsertim cum fame et siti artificis, artis vilitas demonstretur. Fit enim lignea statua, humanam exprimens speciem, et quanto pulchrior fuerit, tanto Deus putatur angustior. Ponitur in fano, et aeterno clauditur carcere, quæ longo tempore crevit in salibus, et pro varietate arborum, cedrus et ilex **528** et quereus vel pinus fuit. Mirumque in modum segmenta ejus atque rasura mittuntur in focum, ut calefaciant artificem Dei, et coquant diversa pulmenta : pars autem altera formatur in Deum, ut opere completo, adoret illam factor suus, et operis sui imprecetur auxilium; nec intelligit, vel recogitat, immo nec carnis, nec mentis aspiciit oculis, quod non possit esse Deus, ejus pars igne combusta est : nec hominis manu fieri divina majestas. Pleniusque super irrisione idolorum propheticus sermo contextitur.

A quæ facilis intelligentiæ sunt, nec laciniosam, immo superfluum expositionem desiderant. Super quo et Flaccus scribit in Satira, deridens simulacra gentium (*Satir. viii, lib. i*).

Olim truncus eram ficulnus, inutile lignum :
Cum faber incertus scammum faceretne Priapum.
Maluit esse deum : deus inde ego, furum aviumque,
Maxima formido.

Quidquid autem de idolis dictum est, potest referri, et ad hereseon principes, qui simulacra dogmatum suorum atque mendacii, artificii corde componunt, et venerantur ea quæ a se sciunt esse simulata. Nec sufficit eis error proprius, nisi simplices quosque eorum adoratione deceiverint. Qui questum putant esse pietatem, et devorant domos viduarum (*I Tim. vi*), abutentesque vulgi imperitia, ita arte dialectica, B quasi ascia et terebro, lima et runcina formant Deum suum, et cudunt malleo, atque inaurant sermonis rhetorici venustate : *quorum Deus venter est, et gloria in confusione eorum* (*Philipp. iii*).

(Vers. 21 seqq.) Memento horum Jacob, et Israel, quoniam servus meus es tu : formavi te, servus meus es tu, Israel, ne obliviscaris mei. Delevi ut nubem iniquitates tuas, et quasi nebulam peccata tua. Revertere ad me : quoniam redemi te. Laudate, cæli, quoniam [Vulg. addit misericordiam] fecit Dominus : jubilate, extrema terræ, resonate, montes, laudationem, saltus, et omne lignum ejus : quoniam redemit Dominus Jacob, et Israel gloriabitur [Al. glorificabitur]. **LXX** : Memento horum, Jacob et Israel : quoniam puer meus es tu : formavi te puerum meum : et tu, Israel, ne obliviscaris mei. Ecce enim delevi sicut nubem iniquitates tuas : et sicut caliginem peccata tua. Revertere ad me, et redimam te. **LXX** : Laudate, cæli, quoniam misertus est Deus Israelis. Canite tuba, fundamenta terræ, clamate, montes, lætitiæ : colles et omnia ligna quæ in eis sunt, quoniam redemit **529** Deus Jacob : et Israel inclytus erit. Cum hæc se ita habeant, et idola hominum scias esse figmenta, o Jacob, et puer meus Israel, ne obliviscaris Creatoris tui, tibi que ipsi injuriam facias, ut incurveris operi manuum tuarum. Quæ quia in adventu pueri mei, quem elegi, penitus destruenda sunt; propterea tota mentis aviditate cognosce, quod sicut nubes et caligo, et nebula, vel solis calore dissolvitur, vel vento raptante tenuatur : ita iniquitates tuas, et universa peccata, quibus prius me offenderas, dissolvi faciam. Tu tantum revertere ad me, et age poenitentiam, quia redimendus es pretioso sanguine. Quod si feceris, scias in salute tua cælos terramque lætari, et omnia elementa concinere. Sive angelos qui morantur in cælis, et alias potestates, quibus terræ fundamenta portantur. Vel certe Apostolos et Prophetas, de quibus loquebatur et Apostolus : *Edificent super fundamentum Apostolorum et Prophetarum* (*Ephes. ii, 20*) : Montes quoque et silvæ, sive colles, qui pro varietate virtutum prima et media loca et ultima possederunt, jubentur jubila re, et tuba canere, scientes quod redemerit Dominus Jacob, et in Israel conversione lætetur, sive ipse Israel ab errore conversus, inclytus fiat.

(Vers. 24 seqq.) *Hæc dicit Dominus redemptor tuus, et formator tuus ex utero: Ego sum Dominus faciens omnia, extendens cælos solus, stabiliens terram, et nullus mecum. Irrita faciens signa divinatorum, et hariosos in furorem vertens: convertens sapientes retrorsum, et scientiam eorum stultam faciens. Suscitans verbum servi sui, et consilium nuntiorum suorum complens. Qui dico Jerusalem: habitaberis [Al. ædificaberis], et civitatibus Judæ: ædificabimini, et deserta ejus suscitabo. Qui dico profundo: desolare, et flumina tua arefaciam. Qui dico Cyro: pastor meus es, et omnem voluntatem meam complebis. Qui dico Jerusalem: ædificaberis; et templo: fundaberis. LXX: Sic dicit Dominus qui redemit te, et formans te ex utero. Ego Dominus, qui compleo omnia: extendi cælum solus, et ^a firmavi terram. Quis alius dissipavit signa pythorum, et divinationes de corde? qui avertit prudentes retrorsum, et consilium eorum stultum facio. Et statuo verbum pueri mei, et consilium Angelorum ejus verum probo. Qui dico Jerusalem, habitaberis: et civitatibus Judæ: ædificabimini, **530** et deserta illius orientur. Qui dico abyso, desolaberis, et flumina tua arefaciam. Qui dico Cyro, ut sapiat, et omnes voluntates meas faciat; qui dico Jerusalem, ædificaberis: et domum sanctam meam fundabo. Destructis idolis et iniquitatibus Israel, peccatisque deletis, quando omnis simul creatura gaudebit; et juxta Evangelii fidem (Luc. xv), super penitentia peccatorum Angeli lætabuntur in cælis, describitur potentia Dei, quod nequaquam ei grande sit redimere Jacob, et Israel instaurare cor rectum, quem formavit ex utero. Et si hoc alicui non parvum videatur, non sit illi difficile qui extendit cælos solus. Juxta quod alibi legitur: *Qui extendit cælum quasi pellem* (Ps. ciii, 2). Non quo Filius excludatur ab extensione cælorum: Omnia enim per ipsum facta sunt: et sine ipso factum est nihil, quod factum est (Joan. i, 3), sed quo, ut sæpe diximus, per hanc sententiam excludantur idola. Nam et in Proverbiis Salomonis ex persona Christi Dei virtutis [Al. virtutis] Dei que sapientiæ [Al. sapientia] dicitur: *Quando parabat cælum, ego eram cum eo* (Prov. viii, 27). Ipse enim dixit, et facta sunt, ipse mandavit, et creata sunt (Ps. cxlvi, ps. xxxii, 9); et: *Verbo Domini cæli firmati sunt, et spiritu oris ejus virtus eorum* (Psalm. xxxii, 6). Hæc frequenter ingerimus, ne ulla blasphemandi Christum hæreticis occasio relinquatur. In stabilitate quoque terræ, quando illius fundamenta solidabat, nullus erat cum Deo, præter eum qui erat in eo. Iste igitur tantus ac talis, cum præfinito mysterii tempus advenerit, ut cuncta idola destruantur, et Dei solius notitia prædicetur in mundo, omnia vaticinia divinatorum, et pythorum, et hariosorum signa atque portenta, quibus humanum deceperunt genus, destruet atque subvertet; et sapientiam philosophorum, quæ et ipsa erroris pars maxima est, stultam esse monstrabit: dum nequaquam humanis cogitationibus, Dei probantur com-*

prehendisse sapientiam. Qui etiam verbum pueri, sive servi sui, de quo supra diximus, et consilium nuntiorum ejus, rebus explebit: Apostolorum scilicet omniumque doctorum, qui voluntatem magistri sui gentibus nuntiabunt. Ipse ergo qui est tanta facturus, cujus potentiam brevi sermone descripsi, etiam ad Jerusalem, quæ destruenda erit a Babyloniis, nunc dicit antequam destruat, quod rursus habitetur a populis: et civitatibus Judæ, quod instaurantur [Al. instaurarentur], qui et **531** solitudines illius suscitabit, ut omnia cultoribus impleantur. Qui igitur dicit Jerusalem et Judæam et desertis ejus, quod habitetur et ædificetur et suscitetur, hic dicit profundo sive abyso, id est, Babyloni, *desolare et flumina tua arefaciam*, omnem regum potentiam. Sive quia profundum et abyssum dixerat, recte per translationem, et flumina posuit, de quibus et Psalmista decantat: *Super flumina Babylonis ibi sedimus et flerimus* (Ps. cxxxvi, 1). Et qui Jerusalem instaurat, et Babylonem destruit. Dicit quoque Cyro regi Persarum, qui primus destruxit Babylonem atque Chaldeos: *pastor meus es*, sive ut Septuaginta transtulerunt, *ut sapiat*. Cujus differentia causa manifesta est. Verbum enim Hebraicum non si per res litteram legamus (עֶרְבִי), intelligitur *pastor meus*; si per DALETH (דַּעַת), *sciens vel intelligens meus*, quarum similitudo parvo apice distinguitur, ac per hoc sæpe confunditur. Scriptum est in Esdræ principio, quod ad edictum Cyri regis Persarum atque Medorum, populi Israel sit laxata captivitas, et remissi in Jerusalem, qui redire voluerunt sub Zorobabel filio Salathiel, et Jesu filio Josedec sacerdote magno. Huic enim Dominus inspiravit ut suam faceret voluntatem, et illius præcepta compleret. Signanterque addidit, *qui dico Jerusalem, ædificaberis, et Templo, fundaberis*. Sub Cyro enim jussum est, ut ædificaretur Jerusalem et Templum, cujus tantum illo vivente jacta sunt fundamenta. Cæterum sub Dario, anno illius secundo, prophetaribus Aggæo et Zacharia, Templum ædificari cœptum est.

(Cap. XLV.—Vers. 1 seqq.) *Hæc dicit Dominus Christo meo Cyro, cujus apprehendi dexteram, ut subijciam ante faciem ejus gentes, et dorsa regum vertam, et aperiam coram eo januas: et portæ non claudentur. Ego ante te ibo, et gloriosos terræ humiliabo: portas æreas conteram, et vectes ferreos confringam. Et dabo tibi thesauros absconditos, et arcana secretorum: ut scias quia ego Dominus, qui voco nomen tuum, Deus Israel. Propter servum meum Jacob, et Israel electum meum, et vocavi te nomine tuo: assimilavi te, et non cognovisti me. Ego Dominus, et non est amplius: extra me non est Deus: accinxi te, et non cognovisti me. Ut sciant hi, qui ab ortu solis, et qui ab occidente, quoniam **532** absque me non est [Antea addebatur Deus]. Ego Dominus, et non est alter. Formans lucem, et creans tenebras: faciens pacem, et creans malum. Ego Dominus faciens omnia hæc. Scio in hoc capitulo non solum Latinorum, sed*

^a Legimus *firmavi* ex Græco *ἐστηρίκω*, et Victorio: antea erat *formavi*.

Græcorum plurimos vehementer errare, existiman-
tium scriptum esse: *Sic dicit Dominus Christo meo, Domino*; ut intelligatur, juxta illud quod alibi legimus: *Pluit Dominus a Domino* (Genes. ii). Et: *Dixit Dominus Domino meo* (Ps. cix, 1). Neque enim κυριος, quod Dominum sonat, sed Cyro dicitur, qui Hebraice appellatur cōnes (צֶנֶס), regi Persarum, qui Babylonem Chaldaeosque superavit. Et junctis Medis, agitator bigæ, id est, cameli et asini, supra legitur. Iste appellatus est Christus, id est, unctus Domini, quod erat insigne apud Hebræos regie potestatis, ut quomodo apud nos diadema et purpura solis Imperatoribus datur: sic apud Hebræos regnaturi perfundebantur unguento. Unde et Saul Christus Domini dicitur (1 Reg. vi). Et in Psalmis legimus: *Nolite tangere Christos meos: et in Prophetis meis nolite malignari* (Ps. civ, 15). Illius dexteram apprehendit et tenuit, ut nullus fortitudini ejus valeret resistere. Legamus Xenophontis octo librorum Cyri majoris historiam, et prophetiam Isaie cernemus expletam. Quæ enim civitas illi non patuit? quæ non regum terga subiecit? Qui muri prius inexpugnabiles, non illius obsidione subversi sunt? Unde ad ipsum Cyrum Deus apostropham facit: *Dedi tibi thesauros, et absconditas opes cunctarum urbium*; ut qui prius colebas idola, beneficiis unum sentires Deum, præsertim cum scias, multo antequam nascereris tuum nomen esse prædictum. Quod quidem et Jo-ephus in undecimo Judaicæ Antiquitatis volumine refert, legisse Cyrum ab Isaia de se certo vaticinatum nomine, et idcirco Judæos quasi Dei familiares plurimum dilexisse. Hæc autem, inquit, tribui tibi propter Jacob servum meum, et Israel electum meum, et vocavi te nomine tuo, sicut vocavi Abraham, Isaac, et Jacob; et multo ante prædixi, ut Isaac et Josiam: ne putareris ille esse Christus, cui assimilatus es, et in cujus typum et imaginem præcessisti. Tu autem non cognovisti me, id est, simulacra coluisti, non Deum. Accinxi te fortitudine; multarum gentium feci esse victorem, et non cognovisti auxiliatorem tuum. In quo loco satis mirari nequeo, quæ stultitia sit **533** legentium; ut hæc ad Christum referant, per quem mundus reconciliatus est Deo. *Ego, ait, Dominus, et non est amplius extra me.* Præter sermonem quippe atque rationem virtutemque meam et sapientiam, quæ in me est, nullus est alter Deus. Et hæc feci, ut ab Oriente et Occidente omnis orbis agnoscat, nullum esse alium absque me Deum. *Ego*

A Dominus, et non est alter. Pater enim in Filio, et Filius in Patre. Qui loquitur in Evangelio: *Ego et Pater unum sumus* (Joan. x, 30). Et in Esdræ volumine positum est, scripsisse Cyrum ad omnes gentes, nullum esse Deum, nisi solum Deum Israel. Sive ita intelligendum, quod captivorum laxatio, et Dei in populum suum clementia, cunctis gentibus Deum fecerit notio-rem. Qui igitur tibi dedi fortitudinem, et solus Deus sum, ipse res inter se contrarias facio, lucem et tenebras, id est, diem et noctem: pacem et malum, hoc est, otium et bellum, per quæ significat et iratum fuisse se populo suo, quando tenebras captivitatis, malaque sustinuit servitutis. Et rursum miserum, quando remissi in patriam, pacem et gaudium receperunt. Quomodo enim luci contrariæ tenebræ sunt: ita paci contrarium bellum est. Unde confundatur hæresis, quæ malorum arbitratu conditorem Deum. Cum hic malum non contrarium bono, sed pro afflictione ponatur et bello, secundum illud **534** quod in Evangelio scriptum est: *Sufficit diei malitia sua* (Matth. vi, 34). Possumus juxta tropologiam hæc et de ecclesiastico viro dicere, cui Deus dedit sermonem atque sapientiam, ut omnes sectas contrarias veritati sua disputatione subvertat. Sicut et de Stephano sancta Scriptura commemorat (Act. vi), quod nullus potuerit resistere sapientiæ ejus, et ut reges, id est, patriarchas singularum hæreseon, suæ subiciat potestati: et aperiat atque confringat, quod prius videbatur dialectica arte conclusum: et in medium proferat arcana hæreticorum, superans eos atque convincens, ut Christi secreta cognoscant, in quo sunt omnes thesauri sapientiæ et scientiæ absconditi (Coloss. ii). Istiusmodi virum vocat Deus ex nomine suo, quia defensor est pueri ejus Jacob, et electi illius Israel. Hunc suscipit, et assimilat sermoni suo, qui cavere debet ne suum putet esse quod loquitur, sed omnia ad datoris referat gloriam; ne et ipse mereatur audire: *Accinxi te, et non cognovisti me.* Cum enim instructus armatura Apostoli, omnes docuerit non esse alium Deum nisi unum, qui sit Jacob et Israel Deus: confundetur Marcion, duos deos intelligens, unum bonum, et alium justum; alterum invisibilem, alterum visibilem conditorem. E quibus prior lucem faciat, secundus tenebras; ille pacem, hic malum: cum utrumque pro diversitate meritorum unus Deus idemque condiderit.

LIBER DECIMUS TERTIUS.

534 - 535 Multi casus opprimunt navigantes. Si vehementior flaverit ventus, tempestas formidini est. Si aura moderatior summa jacentis elementi terga crispaverit, piratarum insidias pertimescunt. Atque ita fit, ut fragili animæ ligno credite, aut meluant periculum, aut sustineant: quorum utrum-

* Sic Ambrosiani mss. restituunt; est enim per-

que altero gravius est, vel mortem timere perpetuo, vel quam timueris sustinere. Hoc mihi in Isaie pelago naviganti accidere video; dum enim inoffenso cursu vela tenduntur, et securis naturarum manibus, sulcans æquoris campos carina delabitur, subitus * languoris turbo consurgens, tantis undarum moli-

lus et collisorum inter se fluctuum fragore resonante, pavida amicorum corda perterruit, ut dicere cogerentur: *Magister, salvos nos fac, perimus* (Matth. viii, 25). Quamobrem, Eustochium, in toto orbe terrarum^a unicum nobilitatis et virginitatis exemplum, non sileat pupilla oculi tui; clamaque in corde: *Abba pater* (Rom. viii, 15). Et cum Psalmista loquere: *Exsurge, ut quid dormis, Domine* (Ps. xliii, 23)? ut injunctum in Isaiam opus, te orante, et Christo miserante perficiam. Jam enim tertius decimus Explanationum liber cuditur, qui necdum pervenit ad calcem. Et interim donec misericors et miserator Dominus, patiens et multarum miserationum (Ps. cxxxv et cxxlii),^b reddat pristinam sanitatem, hanc Præfationculam tumultuario sermone dictavi; ut quæ habeantur, in schedulis describantur; et plena emendatio lectoris iudicio reservetur.

535 (Cap. XLV. — Vers. 8.) *Rorate, cæli, desuper, et nubes pluant justum: aperiatur terra, et germinet Salvatorem, et justitia oriatur simul: ego Dominus creavi eum.* LXX: *Lætetur cælum desuper, et nubes spargant justitiam: germinet terra, et oriatur misericordia, et c justitiam germinet simul: ego Dominus qui creavi te.* Duplex hujus loci interpretatio est. Quidam enim putant hæere superioribus quæ dicuntur, et Cyro rege laxante capis os, cælum terramque lætari: *μετωνομεῖας*, pro eo quod est, illos qui in cælo morantur et terra. Alii a superioribus separant et proprium capituli hujus volunt esse principium, ac de adventu Domini prophetari, quod imperetur nubibus, de quibus supra (Ad cap. v, 6) scriptum est: *Mandabo nubibus ne pluant super eam imbrem*, id est, vineam Israel: et ad quas pervenit veritas Dei, ut pluant mundo justum sive justitiam; terraque aperiatur et germinet Salvatorem. De qua in Psalmis canitur: *Veritas de terra orta est, et justitia de cælo prospexit* (Ps. lxxxiv, 12): sive juxta LXX: *Terra misericordiam et justitiam pariter genuerunt*, ut et peccatores misericordiam, et justipræmia consequantur. Quodque sequitur: *Ego Dominus creavi eum*, vel, *ego Dominus qui creavi te*, non scandalizabitur ad nomen creaturæ, qui illum vermem ac servum et germinatum legerit esse de terra.

(Vers. 9 seqq.) *Væ qui contradicit factori suo: testa de 536 Samitis terræ. Numquid dicit lutum figulo suo, quid facis: et opus tuum absque manibus est? Væ qui dicit patri, quid generas: et mulieri, quid parturis?*

dine loqui Hieronymum, tum ex inferiori contextu, tum maxime ex subsequenti libri præfatione, ubi de recepta pristina sanitate Deo gratias agens, quime, inquit, subito languore percussus, in redibile velocitate sanavit. Antea nullo ferme sensu legebatur subito clangoris turbo, etc.

^a Unicum nobilitatis, etc. Præfatione in librum Job secundum LXX, ad Paulam et Eustochium, eodem modo loquitur sanctus Doctor: *Quapropter, o Paula et Eustochium, unicum nobilitatis et humilitatis exemplar*, etc. MARTIAN.

^b Reddat pristinam sanitatem. Quod in condendis suis Commentariis patiebatur Hieronymus, id ego in

A *Hæc dicit Dominus, Sanctus Israel plauis ejus: Ventura interrogate me super filios meos, et super opus manuum mearum^a mandate mihi. Ego feci terram, et hominem super eam creavi ego: manus meæ tetenderunt cælos: et omni militiæ eorum mandavi. Ego suscitavi^b eum ad justitiam: et omnes vias ejus dirigam. Ipse ædificabit [Al. ædificavit] civitatem meam: et captivitatem meam dimitiet, non in pretio neque in muneribus, dicit Dominus exercituum. LXX: Quid melius feci quam lutum figuli? Numquid arans arabit terram? Numquid dicit lutum figulo, quid facis: quoniam non operaris, nec habes manus? Væ qui dicit patri, quid generas: et matri, quid parturis? Sic enim dicit Dominus Deus, Sanctus Israel, qui fecit ventura. Interrogate me de filiis meis, et de operibus manuum mearum mandate mihi. Ego feci terram, et hominem super eam. B Ego manu mea firmavi cælum: ego omnibus stellis mandavi. Ego suscitavi eum cum justitia regem: omnes viæ illius rectæ. Ipse ædificabit civitatem meam, et captivitatem populi mei convertet: non cum pretio neque cum muneribus, dixit Dominus Deus sabaoth. Qui ad Cyri personam volunt referre quæ dicta sunt, sic locum istum interpretantur. Me ingentia pollicente, quod propter reversionem populi mei in Judæam, **537** omnia Cyro regna substernam: Væ ei qui incredulus est, et non putat ventura quæ dico, quasi si lutum et testa contracta calumniatur figulum suum, quare facta, vel cur ita facta sit; et opus contra artificis loquatur manus; et patrem ac matrem calumniatur filius, cur in terram naturæ lege profusus sit. Cum igitur ego Dominus Sanctus Israel plasnaverim Cyrum, et mea jussione generatus sit, superfluum facitis ambigere de futuris; quin potius nosse debetis, quod filios meos, populum Israel, et opus manuum mearum, non vestro arbitrio, sed mea voluntate dispensem: ut qui prius eis tenebras et malum creavi, nunc lucem et pacem tribuam. Ego enim sum Deus, qui non in vacuum creavi terram; ut esset deserta et squalida, sed ut homines habitarent in ea. Ego extendi sive firmavi cælos, ut Angelorum essent habitaculum. Stellarumque eos varietate distinxī; et imperavi singulis quo currerent ordine, et dierum ac mensium annorumque diversa spatia complerent. Qui igitur cælum feci et terram, quid magnum est, si unum regem creaverim, qui mea mandata conservei; et omnes vias illius dirigam? C Ipse enim jussurus est, ut ædificetur civitas mea Jerusalem, et captivi redeant in Judæam. Non ob pre-*

eisdem restituendis æqualiter perperior; vix enim mihi pristina sanitas redditur a Deo misatore, qui respicit terram et sapius facit eam tremere. Itaque, benigne lector, si licet parva componere magnis, plena emendatio editionis meæ tuo iudicio reservatur. MARTIAN.

^c Mavult Victor. *justitia in recto*, quidquid de Græco sit rodice; in quibusdam enim exemplaribus legere est *δικαιοσύνη*.

^d In Ambrosian. ms. antiquiore, quemadmodum et in aliis Hieronymianæ versionis Martiani. invenit, *mandastis mihi*.

^e Idem ms.: *Ego suscitabo eum cum justitia*.

tum, neque minera, sed ob meam voluntatem, dicit Dominus Deus exercituum. Qui autem ceptam ad Christum refert intelligentiam, sic explanationis suae verba moderatur: Vae eis qui contradicunt Deo, et Christum non putant esse venturum; quasi lutum et testa de testis contradicat figulo suo. Vae qui dicit Omnipotenti Patri, quare tu generas filium, et mulieri sanctae Mariae, quid parturis? De qua scribit et Apostolus (Galat. iv): Quod Christus factus sit de muliere, factusque sub lege. Haec ergo dicit Dominus Sanctus Israel, qui plasmavit in virginali utero Salvatorem, dicens per Gabrielem: Spiritus sanctus veniet super te: et virtus Altissimi obumbrabit tibi (Luc. 1, 35): quod autem nasceretur in te sanctum, vocabitur Filius Dei: interroget me testa, et futurorum secreta perquirat. Et praecipiat mihi, quomodo **538** adoptivos filios, qui in meum Filium credituri sunt, debeam a regenerare. Dicit et evangelista Joannes: Quotquot eum receperunt, dedit eis potestatem filios Dei fieri (Joan. 1, 12). Sin autem ego feci terram, ut habitaretur ab hominibus, et caelos extendi desuper, et eos astrorum varietate decoravi, ut morarentur in terra cultores Dei: quid mirum si Filium meum, justum regem miserim mundo, siue ab inferis suscitaverim, cujus omnes viae rectae sunt? Peccatum enim non fecit, nec dolus inventus est in ore ejus (1 Pet. ii). Qui aedificet civitatem meam super petram, adversum quam portae inferi non praevalcant (Matth. xvi); et quae in monte posita, latere non possit (Ibid., v): demoniacisque prius vinculis alligatos, omnes dimittat liberos, non in pretio neque in muneribus: gratis enim salvi facti sumus, audientibus Apostolis atque facientibus: *Gratis accepistis, gratis date* (Matth. x, 8). Nonnulli haec ad Zorobabel referunt, qui eduxit captivos de Babilone, et aedificavit civitatem, et extraxit templum, prophetantibus Aggaeo et Zacharia, atque dicentibus: *Manus Zorobabel fundaverunt domum istam, et manus ejus complebunt eam* (Zach. iv, 9). Sed nos rectius dicimus et verius, nec Cyrum aedificasse civitatem quae postea exstructa est sub Neemia, nec omnes vias ejus fuisse directas. Cui supra dictum est: *Assumpsi, et accinxi te: et non cognovisti me; et Zorobabel statum, qui sub nutu ac potestate Medorum fuit atque Persarum, omnia quae dicuntur excedere. Neque enim Zorobabel extruxit civitatem, nec captivitatem dimisit, nec rex appellari potest, qui sub aliis vivens regibus, hoc nomine caruit. Quid sibi autem velint Septuaginta, qui in principio hujus capituli transtulerunt: Quid melius feci quam lutum figuli? Nunquid qui arat, arabit terram? Scire non valeo: nisi forte Theodotionis sequar editionem, qui pro hoc posuit: Vae ei qui contendit contra factorem suum, arans^b arantes terram: quod scilicet vulneret in poenitentia corda mortalium, et in morem sulco-*

rum ea subroat atque subvertat. Sed et haec frivola interpretatio est. Porro quod figulus, hoc est, Creator **539** noster et factor appelletur Deus, et apostolus Paulus in Epistola loquitur ad Romanos: *Numquid dicit figmentum ei qui se finxit: quid me fecisti sic? Annon habet potestatem figulus luti, ex eadem massa facere, aliud quidem vas in honorem, aliud vero in contumeliam* (Rom. ix, 20)? Et in Jeremia prolixius scribitur, qui narrat post caetera: *Descendi in domum figuli, et ecce ipse faciebat opus in rota, et dissipatum est vas quod faciebat in manibus suis. Rursumque fecit ex eodem luto aliud vas, sicut placuit in conspectu ejus. Et factus est sermo Domini ad me dicens: Si non possum sicut iste figulus facere vos domus Israel, dicit Dominus? Ecce sicut lutum in manu figuli: sic vos estis in manibus meis domus Israel* (Jer. xviii, 3, 4). Illudque quod scriptum est: *ego omnibus stellis praecipi*, occasionem quibusdam tribuit, quod astra rationalia sint, et animam sensumque habeant. Neque enim, aiunt, praeciperet, nisi intelligentibus: non recordantes quod in Jona scriptum sit: *Praecipit vermi matutino* (Jonæ, iv, 8). Et rursum: *Praecipit vermi matutino* (Ibid., vii). Et quod in Evangelio Salvator ventos et mare increpaverit (Luc. viii), in quibus sensum atque rationem non esse, perspicuum est.

(Vers. 14, seqq.) *Haec dicit Dominus: Labor Aegypti, et negotiatio Aethiopiae, et Sabaim viri sublimis ad te transibunt, et tui erunt: post te ambulant, vineti maniciis pergent: et te adorabunt, teque deprecabunt: tantum in te est Deus, et non est absque te Deus. Vere tu es Deus absconditus, Deus Israel, Salvator. Confusi sunt, et erubuerunt omnes: simul obierunt in confusionem fabricatores errorum. Israel salvatus est in Domino salute aeterna: non confundemini, et non erubescitis usque in saeculum saeculi. LXX: Sic dicit Dominus Sabaoth: Laboravit Aegyptus, et negotiatio Aethiopum et Sabaim: viri excelsi ad te transibunt, et tui erunt servi, et te sequentur vineti maniciis, et transibunt ad te, et adorabunt te, et in te orabunt: quoniam in te Deus est, et non est Deus absque te. Tu enim Deus es, et nesciebamus: Deus Israel Salvator: confundantur et erubescant omnes adversarii ejus, et ambulent in confusione. — Innovamini ad me insulae, Israel salvatur a Domino salute aeterna: non confundentur neque erubescant usque in aeternum. Et in hoc loco qui sequuntur historiam, dicunt Aegyptum, et Aethiopes gentesque Sabaim, quae trans Aethiopiam **540** sunt, servisse Cyro, et ei gentes ultimas fuisse subjectas: atque ex mirabili intellexisse victoria, quod in eo esset Dominus, et non esset alius praeter eum qui in illo habitaret Deus. Sed hoc quod sequitur: *Vere tu es Deus absconditus, Deus Israel Salvator*, quomodo possit Cyri personae convenire, non intelligo. Nisi*

^a Ad Hieronymi mentem atque orationis contextum restitimus ope Ambrosian. ins. *regenerare*, pro quo antea erat *regere*.

^b Rursum ex Ambrosianis codicibus emendamus *Arantes*, cogente ipsa orationis serie et sensu. Grie-

coque Theodotionis ἀροτριώντας, quod legit Procopius. Hanc lectionem textus quoque Hebraicus, et antiquissimus codex Sangermanensis apud Montfaucon. confirmant. Antea erat *arantis*.

forte Theodotionis utantur editione, qui transtulit, *In te est fortis, et non est alius præter eum Deus: propterea tu fortis absconditus Deus Israel Salvator.* Quodcumque se verierint, non valebunt laqueos veritatis effugere. Fac enim esse in Cyro Deum, et non esse alium præter eum qui sit in Cyro Deus, quomodo Cyri persona dici conveniet, *Vere tu es Deus absconditus, Deus Israel Salvator?* Ergo Deus in quo est Deus, Dominus noster Jesus Christus rectius intelligitur et verius, qui in Evangelio loquitur: *Ego et Pater unus sumus* (Joan. x, 30). ^a Qui Deus appellatur absconditus propter assumpti corporis sacramentum, et Deus Israel Salvator, quod interpretatur Jesus. Hic enim juxta Angelum Gabrielem salvabit populum suum (Luc. i). *Confusi sunt et erubuerunt omnes simul, Scribæ videlicet et Pharisei. Et abierunt in confusione fabricatores erroris, qui in toto mundo disseminavere mendacium, ut eum dicerent ab Apostolis furto esse sublatum* (Matth. xxviii). Israel autem salvatus in Domino salute æterna, Apostolorum interlegitur chorus, et hi qui per Apostolos crediderunt. Unde dicitur ad eos: *Non confundemini neque erubescetis, non solum in præsentis sæculo, sed et in futuro. Servi-se autem ei Ægyptum, et Æthiops, et Sabaim, excelsus viros atque sublimes, nemo dubitat, cum ei mundum videat esse subiectum, et ex paucarum nomine nationum, quæ habitant in extremis finibus terræ, cunctos cælorum cardines, et omnia terræ littora ei creditura perspiciat.* Unde pulchre quasi laborantibus in errore idololatriæ, cessare labor Ægypti nominatur. Nulla enim gens ita idololatriæ dedita fuit, et tam innumerabilia portenta venerata est, quam Ægyptus, de qua supra (xix, 1) legimus: *Ecce Dominus ascendet super nubem levi, et ingreditur Ægyptum, et morebuntur simulacra Ægypti a facie ejus, et cor Ægypti tabescet in medio ejus.* Porro quod in Septuaginta additam est: *Innovamini ad me, insulæ*, sic exponere possumus, ut dicamus **541** Ecclesias de gentibus congregatas innovari in Christo, appellari insulas, quod persecutorum rabiem procellasque sustineant, et fundatæ supra petram, nulla turbinum mole quatiantur. Hebræi stulta contentione nituntur asserere, usque ad eum locum ubi legitur: *Tantum in te est, Deus, et non est absque te, Deus, vel ad Jern-alem, vel ad Cyrum dici.* Hoc autem quod sequitur: *Vere tu es Deus absconditus, Deus Israel salvator*, subito ad omnipotentem Deum apostropham fieri, cum etiam stultis perspicuum sit, unum contextum esse sermonis, nec posse sensum dividi qui in ipso narrationis ordine et ratione conjunctus est.

(Vers. 18. seqq.) *Quia hæc dicit Dominus, creans cælos, ipse Deus formans terram, et faciens eam, ipse plasmas ejus: non in vanum creavit eam, ut habitetur*

^a Addit Viet. ex quibusdam mss., *Et ego in Patre, et Pater in me est.*

^b Legerat Maritan. in recto, et sub affirmandi quoque nota prædixi illud, ipso sacro texto renuente.

^c Ex quodam Mediceo ms. Victor. *separavi,*

A [Vulg. *habitaretur*] *formavit illam: ego Dominus, et non est alius. Non in abscondito locutus sum, in loco terræ tenebroso. Non dixi semini Jacob: frustra quærite me. Ego Dominus loquens justitiam, annuntians recta. Congregamini, et venite, et accedite simul, qui salvati estis ex gentibus: nescierunt qui levant lignum sculpturæ suæ; et rogant Deum non salvantem. Annuntiate, et venite, et consiliamini simul: quis auditum fecit hoc ab initio, ex tunc ^b prædixit illud? Numquid non ego Dominus, et non est ultra Deus absque me? Deus justus et salvans non est præter me. Convertimini ad me, et salvi eritis, omnes finis terræ: quia ego Deus, et non est alius. In memetipso juravi: egredietur de ore meo justitiæ verbum, et non revertetur: quia mihi incurvabitur omne genu, et jurabit omnis lingua. Ergo in Domino dicit: Meæ sunt justitiæ et imperium: ad eum veniet, et confundentur omnes qui repugnant ei. In Domino justificabitur, et laudabitur omne semen Israel: LXX: Sic dicit Dominus qui fecit cælum: iste Deus qui ostendit terram, et fecit eam, ipse ^c paravit eam: non in vacuum fecit eam, sed ut habitaretur plasmarit eam. Ego sum Dominus, et non est ultra. Non in abscondito locutus sum, neque in loco terræ tenebroso. Non dixi semini Jacob, vanum quærite: ego sum Dominus qui loquor justitiam, annuntio veritatem. Congregamini et venite, ^d et consulti ^e simul qui salvamini de gentibus: non cognoverunt qui portant lignum sculpturæ suæ: orant deos non salvantes. Si annuntiant, **542** appropinquent ut sciant simul, quis audita fecit hæc ab initio, tunc annuntiatum est vobis. Nonne ego Dominus Deus, et non est alius absque me: justus et salvans non est præter me. Convertimini ad me, et salvi eritis ab extremis terræ. Ego sum Dominus, et non est alius. Per memetipsum juro: nisi egredietur de ore meo justitia: sermones mei non avertebantur, quia mihi incurvabit omne genu, et jurabit et confitebitur omnis lingua Deo dicens: Justitia, et gloria ad eum veniet, et confundentur omnes qui separant se a Domino: justificabitur et in Deo glorificabitur omne semen filiorum Israel. Vocatis Ægypto, et Æthiopia, et Sabaim viris excelsis, per quæ monstratur salus universarum gentium barbararum, et totius mundi ad Deum conversio, ostendit Deus justitiam suam: quod non solum Judæorum sit Dominus, sed et gentium. Ipse enim cæli factor et terræ æqualiter omnium Deus est, et non ob aliam causam creavit terram, nisi ut hominum esset habitaculum, qui suum adorarent et intelligerent Creatorem, et idola universa contemnerent. Nam et in monte Sina, de excelso ejus vertice hæc audientibus populis fecit locutus: *Non erunt tibi dii alieni absque me, nec facies tibi idolum* (Exod. xx, 3, 4). Sed melius, ut hoc dictum de Evangelica prædicatione credamus: Moyses enim in abscondita solitudine uni tantum locutus est populo,*

quam lectionem Græcus quoque δειπτορ probat.

^d Verba et consulti in Ambrosii. cod. non sunt. Et Symmachus quidem et Vulg. *accedite* interpretantur.

Apostolorum autem sonus, in universum orbem exiit, et verba eorum usque ad terræ terminos pervenerunt (*Psal. xviii*). Non dixi, inquit, semini Jacob, frustra querite me. Cœlorum enim illis regna promisi, et primum ad eos locutus sum: Non veni nisi ad oves perditas domus Israel (*Matth. xxv, 24*). Et idcirco locutus sum iustitiam et annuntiavi recta, sive veritatem, ut imaginibus Legis et caeremoniis derelictis, sequerentur Evangelii veritatem. Sed quia illi credere noluerunt, et indignos se judicaverunt salute; propterea dico gentibus: Congregamini de toto orbe; et venite et accedite ad me simul qui salvati estis ex gentibus. Per quod ostendit, non statim omnes gentes esse crediuras, sed paulatim et per partes. Denique corripit eos qui in errore pristino permanserunt, dicens: Nescierunt qui levant lignum [*Al. signum*] sculpuræ suæ, et rogant Deum non salvantem. Et est sensus: Non intellexerunt sermones meos, simulacrorum **543** suorum onere prægravati, et sperantes in eis, in quibus nulla est salus. Unde Apostolis præcipitur, ut opportune, importune annuntient veritatem (*II Tim. iv*), et incant consilium salutis gentium. Hoc autem, id est, ut congregarentur et venirent ex gentibus plurimi qui salvarentur, ab initio locutus est Deus, et cunctorum Prophetarum ora cecinerunt, qui sermone Domini loquebantur, præter quem nullus est alius. Filius enim non absque eo, sed in eo Deus est. Pulchreque jungit: Deus justus, nequaquam unius gentis, sed universi mundi, cui loquitur: Convertimini ad me, et salvi eritis, omnes fines terræ; impleto illo quod Pater Filio re-promisit: Postula a me, et dabo tibi gentes hereditatem tuam, et possessionem tuam terminos terræ (*Psal. ii, 8*). Juratque per semetipsum, quoniam ^a sententia oris sui, et verbum quod protulit semel super salute gentium, nequaquam irritum fiat; sed re-promissio ejus opere compleatur, dicentis supra: Convertimini ad me, et salvi eritis, omnes fines terræ. Jurat autem secundum Apostolum (*Hebr. vi*), ut per duas res immobiles, in quibus impossibile est mentiri Deum, firmam consolationem habeamus; sed et hoc jurat, quod idolis derelictis, omne genu ei flectatur, cœlestium, terrestrium, et infernorum, et omnis per illum juret lingua mortalium (*Philipp. ii*). In quo perspicue significatur populus christianus. Moris est enim ecclesiastici Christo genu flectere: quod Judæi, mentis superbiam demonstrantes, omnino non faciunt. Sed et omnis lingua cunctarum gentium barbararum, non in synagogis, sed in Christi Ecclesiis cōstitetur Deum. Omnis autem lingua Christum confitens, in Domino loquetur, et dicit: *Meæ sunt iustitiæ*, et meum est imperium, non populi Judæorum. Ad eum cunctæ gentes venient, et confun-

dentur qui prius illius Evangelio repugnabant; et justificabitur atque laudabitur omne semen Israel, quorum prædicatio et sementis fertilissima in toto orbe uberrimos attulit fructus. Sive juxta Septuaginta omnis lingua jurans et confitens Deum, dicet quod iustitia et gloria totius orbis ad eum veniat, et confundantur Judæi, qui se ab eo separant. **544** Hi autem qui de stirpe filiorum Israel orti sunt, et qui de Apostolorum semine pullulaverunt, et crediderunt in Christo, habeant iustitiam et gloriam sempiternam.

(Cap. XLVI. — Vers. 1, 2.) *Confractus est Bel, contritus est Nabo: facta sunt simulacra eorum bestiis et jumentis, onera vestra gravi pondere usque ad lassitudinem. Contabuerunt, et contrita sunt simul: non poterunt salvare portantem, et anima eorum in captivitatem ibit. LXX: Cecidit Bel, contritus est Dagon: facta sunt sculpilia eorum in bestiis et jumenta, portatis ea colligata quasi onus laboranti, et deficienti, et esurienti, nec prævalenti simul, qui non poterunt salvare de bello: ipsi autem captivi ducti sunt.* ^b Post vocationem gentium, et electionem credentium ex Israel, idola corruisse testatur. Cecidit, cecidit, sive confractus est Bel: quem Græci Belum, Latini Saturnum vocant. Cujus tanta fuit apud veteres religio, ut ei non solum humanas hostias captivorum ignobiliumque mortalium, sed et suos ^c liberos immolarent. Nabo autem et ipsum idolum est, quod interpretatur prophetia et divinatio, quam post Evangelii veritatem in toto orbe conticuisse significat. Sive, juxta LXX, Dagon, qui tamen in Hebraico non habetur. Et est idolum Ascalonis, Gazæ, et reliquarum urbium Philistini. Et a speciali transit ad generale: *Facta sunt simulacra eorum bestiis et jumentis*. Non quo simulacra gentilium in prædam bestiarum et jumentorum exposita sint: sed quo religio nationum, simulacra sint bestiarum, et brutorum animantium, quæ maxime in Ægyptio divino cultui consecrata sunt. De quibus Virgilius (*Æneid. viii, 698*):

Omnigenumque deum monstra, et latrator Anobis.

Nam et pleraque oppida eorum ex bestiis et jumentis habent nomina, κυων a cane, λέων a leone: θυοῦς lingua Ægyptia ab hirco, λύκων a lupo, ut taceam de formidoloso et horribili erpe, et ^d crepitu ventris inflati, quæ Pelusiaca religio est. Hæc, inquit, simulacra quæ non possunt salvare portantes, nihil sunt aliud nisi onera sacerdotum, **545** depri-
mentia eos usque ad lassitudinem. Quæ cum captivitas venerit, pro pretio metallorum, de quibus facta sunt, ducuntur prima captiva, et animam suam sive portantium, liberare non possunt. Non quo muta si-

^a Unus Ambrosian.: sententia oris mei de verbo, quod semel protuli, etc.

^b Duo Ambrosiani, Consequenter post vocationem gentium: et mox, idola destruxisse testatur.

^c Confer Tertullianum, Apologet. c. 9; Minucium quoque Felicem, ut alios præteream.

^d Huc referenda sunt Minucii Felicis verba in Oc-

tavio, c. 28: *Idem Ægyptii cum plerisque vobiscum (i. vestrum id est Romanis) non magis Isidem, quam cepurum acrimonias metuant. Nec Serapidem magis quam strepitus per pudenda corporis expressos tremiscunt.* Theophil. ad Autolicum lib. 1: ἡχοῦς ἀλαχύνας, sonos turpitudinis, vocat.

mulacra habeant animam et aliquem sensum doloris, quæ insensibilia sunt; sed quo κατὰ φύσιν vocetur anima, et membra earum rerum quæ absque sensu et membris sunt. Alioquin et in Proverbiis legitur: *In manu linguæ, mora et vita*. Vel hoc dicendum, quod gravissimum onus in gentibus, error fuerit idololatriæ, quæ cultores suos deprimebat ad terram, et salvare non poterat, animasque eorum faciebat diabolo et dæmonibus esse captivas.

(Vers. 1, 3 seqq.) *Audite me, domus Jacob, et omne residuum domus Israel, qui portamini a meo utero, qui gestamini a mea vulva. Usque ad senectam ego ipse, et usque ad canos ego portabo: ego feci, et ego feram: ego portabo, et salvabo. Cui assimilastis me, et adæquastis et comparastis me, et fecistis similem? Qui confertis aurum de sacculo, et argentum statera ponderatis, conducentes aurificem, ut faciat Deum: et procidunt et adorant. Portant illum in humeris, gestantes et ponentes in loco suo, et stabit, ac de loco suo non movebitur. Sed cum clamaverint ad eum, non audiet: de tribulatione non salvabit eos. LXX: Audite me, domus Jacob, et omnes reliquæ Israel qui portamini de utero, et erudimini a parvulo usque ad senectutem. Ego sum, et donec senescatis ego sum: ego sustineo vos: ego feci, et ego portabo: ego suscipiam, et salvos vos faciam. Cui assimilastis me? Videte, excogitate qui erratis et confertis aurum de sacculo, et argentum in statera appenditis, et conducitis aurificem: fecerunt opera manuum, et incurvati adoraverunt: portant illud in humeris, et vadunt. Si autem posuerint illud in loco suo, manet, et non movebitur: et qui clamaverit ad illud, non audiet, et de malis non liberabit eum. Nequaquam eum appellat Jacob, nec Israel, quod et ipsum absque conjunctione servi et pueri et electi in sugillationem populi dici supra exposuimus: sed multo vilius, domus Jacob, et reliquias Israel, ob propinquitatem carnis et sanguinis, et quasi sæces reliquiarum Israel. Docetque eos instar puerorum atque lactentium, ita a Deo, quasi matris utero, et vulva prægnantis, ex Ægypto esse portatos. Non quo ineffabilis 546 Dei incomprehensibilisque majestas, aut uterum habeat, aut vulvam, pedesque, et manus, et cætera corporis membra; sed quo nos affectum Dei per nostra verba discamus. Alioquin et in centesimo nono psalmo ex persona Dei hoc idem canitur. In eo enim loco ubi Septuaginta transtulerunt, *ex utero ante luciferum genui te*, in Hebræo scriptum habet, *MEREHEM מרחם* quod interpretatur, *de vulva*. In præsentiarum vero non solum de utero, et de vulva scriptum est, hoc est, *MEBETEN מבתן* et *MEREHEM מרחם* sed *MENNI מני* quæ præpositio significat *ex meo utero*, sive *ex mea vulva*. Et est sensus: Qui vos genui ab infantia, et meo utero vulvaque gestavi, ipse usque ad senectutem protegam, non meam, sed vestram, ut eos doceat divina misericordia esse salvandos. Creator enim omnium parcat creaturæ suæ, et pastor bonus*

A ponit animam suam pro ovibus suis (Joan. x). Qui autem mercenarius est, cuius non sunt oves, cum viderit lupo, fugit. Quia igitur feci et genui liberos, ego feram et ipse portabo. Juxta Septuaginta qui dixerunt: *Qui portamini ex utero, et erudimini ab infantia usque ad senectutem*, hoc significat, quod frustra legem Dei die ac nocte meditentur, non habentes notitiam Dei, sed hominum ac bestiarum simulacra venerantes: intantum ut correptione indigeant prophetali, per quam loquitur ad eos Deus: *Cui assimilastis me, et adæquastis?* et reliqua: quod aurum argentumque contulerint, et conducto statuario fecerint idola, et adoraverint opera manuum suarum, quæ portentur homeris, et confixa atque stabilita se non valeant commovere, nec prodesse his a quibus coluntur. Manifesta transcurrimus, ut Christi misericordia clausa reseremus.

(Vers. 3 seqq.) *Mementote istud, et fundamini, et redite, prævaricatores, ad cor. Recordamini prioris sæculi, quoniam ego sum Deus, et non est ultra Deus, nec est similis mei. Annuntians ab exordio novissima, et ab initio quæ necdum facta sunt, dicens: consilium meum stabit, et omnis voluntas mea fiet. Vocans ab Oriente avem, et de terra longinqua virum voluntatis meæ; et locutus sum, et adducam illud, creavi et faciam illud. LXX: Mementote horum, et ingemiscite: agite poenitentiam qui erratis. Revertimini corde, et mementote priorum a sæculo: quoniam ego sum Deus, et non est 547 ultra præter me. Qui annuntio prius novissima antequam fiant et compleantur, et dixi, omnis voluntas mea stabit, et cuncta quæ cogitari faciam. Qui voco ab Oriente avem, et de terra longinqua, de quibus cogitavi: locutus sum, et adduxi: creavi et feci. Quia vos ipse genui, ipse portavi, et ab infantia usque ad senectutem, non vestro merito, sed mea pietate salvamini: deserite idola quæ fecistis, et ad unius Dei cultum revertimini. Agite poenitentiam, ingemiscite pro errore qui vos tenuit; immo fundamini, ne rursum subitus idololatriæ vos turbo subvertat: et redite ad cor, id est, ad mentem vestram, qui simulacra venerantes velut furiosi in ligula impingebatis et lapides. Ab initio considerate mundi, quod præter me nullus sit Deus, nec alius potuerit scire ventura, nisi ego qui per Prophetas nuntio quæ facturus sum: ut cum prædicta complevero, divinatione probem divinitatem. Ego enim mysterium quod retro cunctis generationibus fuerat ignoratum, immo consilium meum statutum esse nunc dico: ut cum illud videritis effectum, nullum sciatis Deum, nisi eum qui hæc futura cognovit, immo præcepit fieri. Ego sum qui ab Oriente voco avem, * ut putant Hebræi, Cyrum regem Persarum, sive Darium Medorum principem; et de terra longinqua virum voluntatis meæ, qui expleat omnem voluntatem meam contra Babylonem atque Chaldæos. Sive ut nos verum esse convincimus, Dominum Salvatorem, de quo et Balaam vaticinatur: *Orietur stella ex Jacob,**

* Ambrosian., voco avem Hebræi Cyrum esse regem Persarum.

et homo ex Israel (Num. xxiv, 17), ejus nomen est Oriens (Zach. vi), quem adoraverunt Magi de Oriente venientes. Hic enim loquitur in Psalmis: Deus, ut faciam voluntatem tuam volui (Psal. xxxix, 9), de quo locutus est Pater: et sponsionem suam opere comprobavit. LXX, pro eo quod nos de Hebræo expressimus, virum voluntatis meæ, posuerunt, de quibus cogitavi. Ergo juxta eos vocatas de Oriente aves, Angelorum possumus intelligere ministeria, quæ ad imperium Domini in toto orbe discurrent; qui sunt administratorii spiritus, et mittuntur ob salutem credentium. De quibus et in psalmo canitur: Qui facis Angelos tuos spiritus, et ministros tuos ignem urentem (Ps. ciii, 4).

548 (Vers. 12, 13.) Audite me, duro corde, qui longe estis a justitia. Prope feci justitiam meam: non elongabitur, et salus mea non morabitur [Al. minora-bitur]: dabo in Sion salutem, et in Israel gloriam meam. LXX: Audite me qui perdidistis cor, qui longe estis a justitia. Adduxi justitiam meam, et salutem quam a me est, tardare non faciam. Dedi in Sion salutem et Israel gloriam. Quibus supra dixerat: Audite me, domus Jacob, et omne residuum domus Israel. Et iterum: Redite, prævaricatores, ad cor, etiam nunc juxta Hebræum propter incredulitatem appellat eos duro corde, et juxta Septuaginta, qui cor mentemque perdidit. Quod secutus vir eruditissimus, et dignus nomine suo Stephanus martyr in Judæorum loquitur concione: Dura cervice et incircumcisi cordibus auribusque, vos semper Spiritui sancto resististis, sicut patres vestri (Act. vii, 51). Illi igitur longe sunt a justitia Dei, quia non crediderunt in eam, quam pro sua clementia Deus fecit esse vicinam, et venire ad terras, nequaquam vult tardare nec procul fieri. Dedit enim Sion salutare suum, et Israel gloriam suam. Hoc de vaticinio dictum sit futurorum, et de adventu Domini Salvatoris. Cæterum juxta historiam datur Sion salus, et Israel gloria; quoniam Deus prope fecit suam esse justitiam, ut vocaret ab Oriente avem, et de terra longinqua virum voluntatis suæ, qui Israelis et subversæ Jerusalem ulcisceretur injurias, et Medis Persisque superantibus, Babylonem Chaldæosque deleteret, sicut sequenti Prophetæ verba testantur.

(Cap. XLVII. — Vers. 1 seqq.) Descende, sede in pulvere, virgo filia Babylonis: sede in terra, non est solum filia Chaldæorum, quia ultra non vocaberis mollis et tenera. Tolle molam, et mole farinam: denuda turpitudinem tuam, discooperi humerum, revela crura, transi flumina. Revelabitur ignominia tua, et videbitur opprobrium tuum: ultionem capiam, et non re-

^a Ambrosian., robustissimorum. Sunt vero qui Hieronymo hinc dicam impingunt, quod frustra Isaia verba in obscœnum sensum interpretetur, cum inter captivitatis damna et labores, pistrinum quoque fuisse, nemo nesciat, et non ad prostituti corporis infamiam, sed contumeliæ causa captivi, vilissimæque conditionis servi denudarentur. At hæc Hieron. non suo sensu loquitur, sed Hebræorum figuralem expositionem esse ait. Nec ea quidem abnormis,

assistet mihi homo. LXX: Descende, sede super terram, virgo filia Babylonis, sede in terram. Non est solum filia Chaldæorum, quoniam nequaquam ultra vocaberis mollis et tenera. Tolle molam, mole farinam. Revela operimentum tuum, denuda canos, discooperi tibias, transi flumina: revelabitur ignominia tua, apparebunt opprobria tua. Quod justum est de te auferam, nequaquam **549** ultra tradam hominibus. Quomodo in Ezechiele sub figura navis et omnis instrumenti ejus, Tyrus ornatus exponitur, quæ negotiationibus dedita est (Ezech. xxvi), et propter aquarum abundantiam rex Egypti draco appellatur, et squamæ illius juncusque ac papyrus et pisciculi describuntur, et Jerusalem cum idolis fornicationem sciorum ac lupanaris similitudo testatur: sic in præsentī loco sub persona captivæ mulieris, quæ quondam regina fuerit, Babylonis servitus indicatur: diciturque ei ut descendat de regni superbia, et in pulvere sedeat. Virgo autem appellatur et filia: vel quia omnes homines creatura Dei sumus; nec est Babylonis juxta hæreticos natura damnabilis: vel ob luxuriam et ornatum urbis quondam potentissimæ, quæ cum senisset, et vicina esset occasui, virgunculam, et puellam se esse jactabat. Licet ex eo quod juxta LXX scriptum est, filia Babylonis, non ipsam Babylonem quidam, sed Romanam urbem interpretentur, quæ in Apocalypsi Joannis (Apocal. xiv) et in Epistola Petri (II Petr. v), Babylon specialiter appellatur, et cuncta quæ nunc ad Babylonem dicuntur, illius ruinæ convenire testentur, contra quem vocanda sit avis, Deique justitia: ut postquam Sion, id est, Ecclesia salvata fuerit, illa pereat in æternum. Dicitur ergo Babylon reginæ et filia Chaldæorum (a Chaldæis enim condita est) quod nequaquam ultra vocetur mollis et tenera et deliciis affluens, quæ cunctarum gentium manibus portabatur: ita ut terræ plantis vix imprimeret: præcipiturque ei ut tollat molam, et molat farinam, quod est duræ captivitatis, et extremæ servitutis indicium; ut quæ quondam regina fuerat, postea molendæ farinæ operi serviat. Sed quia sequitur: Denuda turpitudinem tuam, etiam mola ab Hebræis figuraliter intelligitur, quod scilicet in morem scorti, victorum libidini pateat. Illudque quod in Judicum libro de Samson scribitur (Judic. xvi), ad molam eum a Philistiim esse damnatum, **550** hoc significare volunt, quod pro sobole ^a robustissimus virorum, hoc in allophyas mulieres facere sit compulsus. In eo ubi nos interpretati sumus, denuda turpitudinem tuam, pro quo LXX transtulerunt, revela operimentum; Theodotio ipsum verbum Hebræicum posuit, ^b SAMTHECH (שמתח);

quandoquidem notum illud Job xxxi, 13: Uxor mea molat alteri: pro scortum alteri sit. Et Horat. lib. i, satir. 2, v. 35, alienas permolere uxores dixit. Vide Festium, Adversar. lib. ii, Buxtorffii Catalecta, cap. 158.

^b Samthech. Qua auctoritate veteres editiones hic pro שמתח Samthech, legant שמתח Schimlathech, nullus video. Hoc tantum dixerim, falsam hujusmodi et conflictam vocem non posse stare cum Hieronymi

Aquila **ΣΕΜΜΑΤΗΚΗ**; Symmachus τὸ σωματικόν σου: A quod nos exprimere possumus taciturnitatem tuam, quod taceri debeat prae verecundia. Quod quidem et in Cantico Canticorum legimus, ubi sponsae pulchritudo describitur: ad extremum infert: Absque taciturnitate tua (Cant. iv): nolentibus qui interpretati sunt transferre nomen, quod in sancta Scriptura sonaret turpitudinem. Recteque contra Babylonem inverecundis utitur nominibus (licet nulla sit turpitudine, humani corporis membrum vocare nomine suo), cui praecipitur ut nudet pectora, et crura ac femina aperiat, et vadat in captivitatem, videaturque ignominia ejus, et opprobrio pateat sempiterno. Et hoc Dominus fecisse se dicit, ut ultionem caperet de ea, quae oppressit populum suum, et nullum pro ea audiat precatorem, qui iram Domini sui lenire conetur occursu. Significat autem Angelum gentis Babyloniae praesidem, qui cum ceteris Angelis loquitur: Curavimus Babylonem, et non est curata. Quod autem Septuaginta transtulerunt, quod justum est de te auferam, nequaquam ultra tradam hominibus, subauditur Babylonem: vel certe hoc quod justum est, et ablatum de Babylone. Disputant Stoici, multa re turpia, prava hominum consuetudine, verbis honesta esse, ut parricidium, adulterium, homicidium, incestum, et caetera his similia. Rursumque re honesta, nominibus videri turpia; ut libero procreare, inflationem ventris crepitu digerere, alvum relevare stercore, vesicam urinae effusione laxare: denique non posse nos, ut dicimus, a ruta rutulam, sic ὑποχωριστικὸν mente^a facere. **551** Ergo **ΣΕΜΜΑΤΗΚΗ** (ΣΕΜΜΑΤΗΚΗ), quod Aquila posuit, ut diximus, verenda mulieris appellantur. Cujus etymologia apud eos sonat, sitiens tuus; ut inexpectatam Babylonis indicet voluptatem.

(Vers. 4 seqq.) Redemptor noster Dominus exercituum, nomen illius, Sanctus Israel. Sede tacens, et intra in tenebras, filia Chaldaeorum; quia non vocaberis ultra domina regnorum, iratus sum super populum meum, contaminavi hereditatem meam, et dedi eos in manu tua: non posuisti eis misericordias. Super senem aggravasti jugum tuum valde, et dixisti, in sempiternum ero domina: non posuisti haec super cor tuum, neque recordata es novissimi tui. **LXX**: Dixit qui eruit te Dominus sabaoth, nomen ejus, Sanctus Israel. Sede compuncta, ingredere in tenebras, filia Chaldaeorum: nequaquam ultra vocaberis fortitudo

contextu, qui conceptis verbis nos docet Theodotionem posuisse ipsum verbum Hebraicum **לֵאֵלָהּ** **Samthech**, vel **Semmathech**, ut Aquila legebat. Graeca similiter Symmachi mutant in hunc modum, τὴν σωματικὴν σου, quod, etc. **MARTIAN.**

— Item Ambrosianus **Samthech**: Aquila, **Sim-mather**. Quod porro pro τὸ σωματικόν σου (in Ambrosiano **ΤΟ ΣΩΜΑΤΙΚΟΝ**) in **Singerum** apud Mont-fauc. corruptum, τὸ σωματικόν σου veteres vulgati libri τὴν σωματικὴν σου praeferebant, ex alia Symmachi editione fortassis de-umpium est.

^a Erat olim **mentam** a **menta**, quod **Martianus** loci hujus sensum minime assecutus, dum emendare contendit, de ridiculo errore depravat, substi-

tuens **mente**, ut sit sensus non licere **mentis** diminutivum facere. Res vero clamat, de ruta et **menta** herbis sermonem hic esse, sciuntque omnes, non licere sicut a ruta rutulam, ita a **menta** **mentulam** ὑποχωριστικῶς dicere. Cicero lib. ix **Fam.** epist. 22, quem locum S. Doctor. alludit: **Ruta et menta**, inquit, recte utrumque dicitur: volo **mentam** pusillam ita appellare ut rutulam; non licet. Alia nempe est, etque obscena ejus nominis in diminutivo significatio.

regni: iratus sum contra populum meum, contaminavi hereditatem meam. Ego dedi eos in manum tuam, in vero non dedisti eis misericordiam: seni [Al. senis] aggravasti jugum valde, et dixisti, in aeternum ero domina: non intellexisti haec in corde tuo, neque recordata es novissimorum. Primus versus juxta Septuaginta cum superioribus copulatur, ut sit sensus: Et haec faciet qui eruit te Dominus sabaoth, nomen ejus Sanctus Israel. Porro juxta Hebraicum, ex persona populi Propheta loquitur, quod haec fecerit contra Babylonem Dominus exercituum, cujus nomen sit Sanctus Israel. Rursumque ad ipsam Babylonem sermo dirigitur. *Sede tacens, sive compuncta, et tuorum criminum recordare. Ingrederet tenebras:* quia prae confusione et ignominia lucem ferre non sustines: nequaquam vocaberis, non unius regni, sed nec omnium regnorum domina. Simulque quia occulta questio nascebatur: cur irascereur Deus adversus Chaldaeos, quos ipse misit ad capiendum Israel: respondit, iratum se contra populum suum, corripere eos voluisse, non perdere, verberare, non occidere. Illius autem abusos esse crudelitatem suam, et plus imposuisse plagarum quam Dei ultio flagitabat: magnumque Babyloniae crudelitatis indicium est, ut senibus quidem pepereisse, quorum aetas etiam inter hostes venerabilis est. Sed et hoc signum superbiae, quod praesenti felicitate decepta, futurorum non cogitavit ambigua. **552** Ergo semper in prosperis debemus cavere ventura: nec traditis nobis opprimere, qui ad hoc erudiuntur, ut meliores fiant.

(Vers. 8, seqq.) Et nunc audi haec, delicata et habitans confidenter, quae dicis in corde tuo: Ego sum, et non est praeter me amplius: non sedebo rutula, et ignorabo sterilitatem. Et veniet tibi duo haec subito in die una, sterilitas et viduitas: universa venerunt super te, propter multitudinem malefactorum tuorum, et propter duritiam incantatorum tuorum vehementer [Vulg. vehementem]. Et fiduciam habuisti in malitia tua, et dixisti: Non est qui videat me: sapientia tua et scientia tua haec deceperunt te, et dixisti in corde tuo: ego sum, et praeter me non est altera. Veniet super te malum, et nescies ortum ejus, et irruet super te calamitas, quam non poteris expiare, veniet super te repente miseria, quam nescies. Duo simul venient Babyioni, sterilitas et viduitas, ut nec filios habeat, id est, subjectos sibi populos; nec virum, quem regem possumus intelligere: quae dum non

tuens **mente**, ut sit sensus non licere **mentis** diminutivum facere. Res vero clamat, de ruta et **menta** herbis sermonem hic esse, sciuntque omnes, non licere sicut a ruta rutulam, ita a **menta** **mentulam** ὑποχωριστικῶς dicere. Cicero lib. ix **Fam.** epist. 22, quem locum S. Doctor. alludit: **Ruta et menta**, inquit, recte utrumque dicitur: volo **mentam** pusillam ita appellare ut rutulam; non licet. Alia nempe est, etque obscena ejus nominis in diminutivo significatio.

— **Mente facere.** Hic quoque pro **mente**, ponunt **mentam**, a **menta** facere. Quae lectio sensum alium ac falsum obtrudit, ut legenti manifestum esse poterit. **MARTIAN.**

aperat, repente sustinuit. Neque enim poterat arbitriari quod Persar, nullius ante fortitudinis, eam, Cyro regnante, superarent, et suæ subicerent potestati. Quæ perpessa es, inquit, non solum propter superbiam et abundantiam cunctarum opum atque delicias, sed et propter multitudinem malefactorum tuorum, et incantatorum tuorum, in quibus habuisti fiduciam. Et veniet super te malum quod antea nesciebas, et cujus ignorabas ortum. Sive ut Septuaginta transtulerunt: Veniet super te perditio, et nescies: fovea, et incidet in eam: ut quæ cunctis gentibus parabas captivitatis malum, ipsa incidat in foveam quam parasti. Quæ perspicua sunt, cito sermone transcurramus.

(Vers. 12 seqq.) Sta cum incantatoribus tuis, et cum multitudine malefactorum tuorum, in quibus laborasti ab adolescentia tua, si forte quid prosit tibi, aut si possis fieri fortior. Defecisti in multitudine consiliorum tuorum: stent et salvent te augures cæli, qui contemplantur sidera, et supputabant menses, ut ex eis annuntiarent ventura tibi. Ecce facti sunt quasi stipula, ignis combussit eos: non liberabunt animas suas de manu flammæ: non sunt prunæ quibus calefiant, nec focus ut sedeant ad eum: sic facta sunt tibi in quibuscumque **553** laboraveras: negotiatores tui ab adolescentia tua unusquisque in via sua erraverunt: non est qui salvet te. LXX: Sta nunc in incantationibus tuis et in multis maleficiis tuis, quæ discebas ab adolescentia tua, si prodesse tibi possunt: et laborasti in consiliis tuis: stent et salvam te faciant astrologi cæli, qui contemplantur stellas: annuntient tibi quid venturum sit super te. Ecce omnes quasi phrygana in igne comburentur: et non eruent animam suam de flamma; quia habes carbonem ignis, sedebis super eos. Hi erunt tibi in adjutorium. Laborasti in commutatione tua ab adolescentia: homo in semetipso erravit: tibi autem non erit salus. Habuisse Babylonem omnemque Chaldaeam, incantatorum et augurum, et hariolorum et Gazarenorum studium, quos nos aruspices appellamus, Danielis Prophetæ lectio probat, qui ad eorum consilium, cuncta reges Babylonios fecisse commemorat. Pro eo quoque quod nos juxta Symmachum et Theodotionem interpretati sumus: Stent et salvent te augures cæli, Septuaginta manifestius transtulerunt, Stent et salvam te faciant astrologi cæli; qui vulgo appellantur mathematici, et ex astrorum cursu lapsuque siderum, res humanas regi

^a Sic habent mss. ad Græcum exemplar ὁ δυνάστης ἀπελθὼν. Antea erat, quæ non prodesse tibi possunt.

^b Recole quæ supra annotavimus in c. xix, vers. 1.

^c Eodem sensu in Ambrosian σπυρονπετῶς, quod est, digne, verecunde, sive honeste.

— σπυρονπετῶς aquas, etc. Hoc modo legi oportet ex

centibus, quid venturum sit, Propheta respondit: Ecce facti sunt quasi stipula, ignis devoravit eos; ut qui salutem aliis promittebant, sua ignorarent supplicia: nec dubium quin, ardente urbe, habitatores ejus vorax flamma consumpserit. Quodque sequitur: Non sunt prunæ quibus calefiant, nec focus ut sedeant ad eum, sic Hebræi edisserunt. Nullam habent caloris scientiam, nec illuminantem sensum, qui eorum tenebras possit discutere, et frigus erroris expellere. Pro quo nescio quid volentes Septuaginta transtulerunt: Habes carbonem ignis, sedebis super eos: **554** hi erunt tibi in adjutorium; nisi forte possumus hoc dicere, quod multo utilior sit ignis et incendium Babyloni, quam fuerunt magi et Gazareni, astrologi et incantatores. Hic enim eos per pœnas atque supplicia ad pœnitentiam provocat; illi per errorem ducunt ad superbiam. Omnis labor ejus et negotiatores illius, quos magos intelligimus, hoc profecit, ut unusquisque sua erraret via; et ipse perditus salutem alteri non præberet. Interrogemus eos qui diversas asserunt esse naturas, utrum Babylon malæ naturæ sit, an bonæ? Si malæ dixerint, quod eos responsuros esse non dubium est, quomodo provocatur ad pœnitentiam, et dicitur ei: Sede compuncta, intra in tenebras, filia Chaldaeorum. Ac deinceps post enumerationem peccatorum et criminum, Habes carbonem ignis, sedebis super eos: hi erunt tibi in adjutorium? Et quid sibi velit quod infertur juxta eosdem Septuaginta: Laborasti in commutatione ab adolescentia? Quæ est ista commutatio? Utique de bono in malum. Ex quo perspicuum est, natura bonos, voluntate malos fieri. Denique infertur: Homo in semetipso erravit, non natura, sed mentis arbitrio.

(Cap. XLVIII.—Vers. 1 seqq.) Audite hæc, domus Jacob, qui vocamini nomine Israel, et de aquis Juda existis: qui jurastis [Vulg. juratis] in nomine Domini, et Dei Israel recordamini, non in veritate neque in justitia. De civitate enim sancta vocati sunt: et super Dominum [Vulg. Deus] Israel constabunt: Dominus exercituum nomen ejus. Hæc Chaldaeis et Babylonis ventura prædixi, et necesse est quod per Prophetas meos locutus sum, rebus expleri. Tu autem, domus Jacob, et qui vocamini nomine Israel, et qui de aqua Juda existis, et cætera quæ sequuntur, audi attentius quæ dicturus sum. Et notandum quod nequaquam eos appellet Jacob, sed domum Jacob; nec Israel, qui hoc falso appellantur nomine, cum opus non habeant nominis. Et de aquis, inquit, Juda existis, σπυρονπετῶς aquas vocans pro semine, ut nequaquam eos virtutum Patriarcharum filios ostenderet esse, sed carnium. Et recte aquas Juda appellavit, quia sola tunc in terra Judæa adhuc permanebat tribus; et semen David illo tempore **555**

manuscriptis exemplaribus; non σπυρονπετῶς cum editis libris. Significat autem σπυρονπετῶς, cum quadam reverentia et verecunde, sive venerabunde dictas esse aquas pro semine. Codices mss. corrupte legunt CEMNOTIPETIQE. MARTIAN.

regum servabatur. Qui, inquit, jurastis in nomine Domini, non ut honoretis Dominum; sed ut assumpto nomine faciatis injuriam, dum eum testem vestri vultis esse mendacii, et requiescitis in sancta civitate, et super Dominum Israel innotimini; ut jactetis habitatores vos esse urbis Jerusalem, et Domini sabaoth habere privilegium, cum cassa Jacob, Israel et urbis sanctæ, et Dei omnipotentis assumatis vocabula.

(Vers. 3, 4 seqq.) Priora ex tunc annuntiavi, et ex ore meo exierunt, et audita feci ea: repente operatus sum, et venerunt. Scivi enim quia durus es tu, et nervus ferreus cervix tua, et frons tua ænea. Prædixi tibi ex tunc: antequam venirent, indicavi tibi, ne forte diceret: idola mea fecerunt hæc, et sculpitilia mea, conflabilia mandaverunt ista. Quæ audisti, vide omnia: vos autem non annuntiastis. Audita feci tibi nova ex tunc: et servata quæ nescis: modo creata sunt, et non ex tunc: et antedie, et non audisti ea, ne forte dicas: ecce cognovi ea. Neque audisti, neque cognovisti, neque ex tunc aperta est auris tua: scio enim, quia prævaricans prævaricaberis, et transgressorem ex ventre vocavi te. Propter nomen meum longe faciam furorem meum: et laude mea infrenabo te, ne intereas. Ecce excoxi te, sed non quasi argentum: elegi te in camino paupertatis. Propter me, propter me faciam, ut non blasphemem: et gloriam meam alteri non dabo. LXX: Priora adhuc annuntiavi: et de ore meo egressa sunt: et auditum factum est: subito feci, et venerunt, scio quia durus es: et nervus ferreus collum tuum, et frons tua ænea: et annuntiavi tibi olim antequam venirent super te. Auditum tibi feci: ne forte diceret, quia idola mihi fecerunt, sculpitilia et conflabilia mandaverunt mihi. Audistis omnia, et vos non cognovistis: sed audita tibi feci nova ea nunc quæ futura sunt. Et non dixisti, nunc fiunt, et non olim: et non in prioribus diebus. Ne dicas etiam novi ea: neque nosti, neque scis, neque a principio aperui aures tuas. Scio enim quoniam prævaricans prævaricaberis: et iniquus adhuc ex utero vocaberis. Propter nomen meum ostendam tibi furorem meum: et gloriosa mea inferam super te, ut non te interficiam. Ecce vendidi te non propter argentum: erui autem te de fornace paupertatis: 556 propter me faciam, quia nomen meum polluitur; et gloriam meam alteri non dabo. Prædico tibi Babylonios a Medis Persisque superandos, et repente faciam quod minatus sum, ne cum venerint quæ prædicta sunt, vel deorum nutu quos colis, vel fortuito ea existimes accidisse. Nec jacto scientiam futurorum, sed ob incredulitatem tuam loquor, cujus cor incredulum et cervicem ferream, ac frontem æneam ab initio esse cognovi. Ecce audisti omnia quæ ventura sunt, et tamen celas silentio veritatem. Nec narro præterita quibus sæpe mea potentia comprobata est, quomodo eduxerim populum de Ægypto, Ægyptios in mari

submerserim Rubro, terram repromissionis tradiderim, gentes vobis varias subjugarim. Sed nova quæ contra Babylonem facturus sum, nuntio, ut impudens oris tui mendacium confutetur, qui te asseris scire quæ nescis. Ab initio enim meorum prævaricator es mandatorum; et de ventre transgressorem vocavit te Deus, quando de Ægypto liberatus, quasi meo ventre conceptus es, et educatus, et eruditus. Caput bovis Ægypti desiderasti, dicens: Hi sunt dii tui, Israel, qui te eduxerunt de terra Ægypti. Non igitur tuo merito, sed mea misericordia furorem meum distuli, ne penitus interires, et ob laudem nominis mei infrenabo te, ut me quasi jumentum et in frenis equus sequaris invitus. Ecce excoxi te, id est, probavi, quomodo conflatur argentum. Sive non in divitiis, sed in fornace paupertatis probare te volui. Ex quo ostenditur et divitiis et paupertate plerosque tentari, si aut illis male abutantur, aut penuriam nequaquam virtute sustineant. Propter me ergo faciam, ne blasphemetur nomen meum in gentibus, et putent vos non mea ira, sed idolorum suorum auxilio esse superatos. Quodque infert, gloriam meam alteri non dabo, hoc significat, ne idola putentur oppressisse populum Dei. Vel certe cum dicit, alteri non dabo, ostendit se alteri jam dedisse, alteri enim ad distinctionem prioris dicitur. Plerique nostrorum, ut juxta LXX Interpretes pauca perstringam, de Christi adventu autumant prophetari, quod repente veniat insperatus, et durissimo populo sui demonstret præsentiam; cui 557 nunquam Deus

E aures aperuerit, quia incrassatum fuerit cor ejus, et auribus suis graviter audierit. Siatque ut Dominus de utero virginali profusus est, transgressor et iniquus sit appellatus, querens eum interficere. Quodque jungit: Propter nomen meum ostendam tibi furorem meum, et gloriosa [Al. gloriam] mea inducam super te, sensu abutitur Apostoli, sive apostolus Paulus (Rom. 1) de hoc loco sumit testimonium, ut reveletur ira Dei ad terrendos eos qui peccant, et postea conversis gloria præbeat: Ecce, ait, vendidi te non in pecunia, sed vendidi in peccatis tuis, et erui te de fornace paupertatis. Propter quod et Salomon (Prov. III) divitias et paupertatem habere non vult, sed tantum necessaria postulat, ne aut illis eleveetur cor ejus in superbiam, aut in ista compellatur facere quod non vult, et Deum pressus inopia blasphemare. Unde et Apostolus: Habentes, inquit, victum et vestimentum, his contenti simus (1 Tim. VI, 8).

(Vers. 12, 13 seqq.) Audi me, Jacob et Israel, quem ego voco. Ego ipse ego primus, et ego novissimus. Manus quoque mea fundavit terram, et dextera mea mensa est cælos: ego vocavi [Vulg. vocabo] eos, et stabunt simul. Congregamini omnes vos, et audite: quis ex eis annuntiavit hæc? Dominus dilexit eum: facie voluntatem suam in Babylone et brachium suum in Chaldaeis. Ego ego locutus sum et vocavi eum: ad-

^a I. Vulg. sub interrogandi nota, num annuntiastis?

^b Sic Ambros. mss. Antea erat, ob utilitatem.

^c Unus Ambrosian., et inimicus pro iniquus.

daxi eum, et directam est via ejus. Accedite ad me, et **A** audite hæc [Vulg. hoc]: non a principio in abscondito locutus sum: ex tempore antequam fieret, ibi eram. Et nunc Dominus Deus misit me, et spiritus ejus. LXX: Audi me, Jacob et Israel, quem ego voco. Ego sum primus, et ego in sempiternum: et manus mea fundavit terram, et dextera mea firmavit cælum. Vocabo eos, et stabunt similes: et congregabuntur omnes, et audient: Quis eis nuntiavit hæc? Diligens te, feci voluntatem tuam super Babylonem: ut auferrem semen Chaldaeorum. Ego locutus sum et ego vocavi. Adduxi eum et prosperam feci viam ejus. Adducite ad me, et audite hæc: Non a principio in abscondito locutus sum: quando fiebat, ibi eram. Et nunc Dominus Deus misit me, et spiritus ejus. Quibus ante jam dixerat: Audite hæc, domus Jacob, qui vocamini nomine Israel, et de **B** aquis Juda existis, nunc ad eundem **558** loquitur, Audi me, Jacob et Israel, quem ego voco. Multi enim vocati, et pauci electi (Matth. xxii). Unde non electos, quia necdum receperant Salvatorem; sed vocatis nuncupat. Ego sum, inquit *α et ω*, primus et novissimus, qui vivo, et fui mortuus (Apoc. xii); ut vitam ad principium referas, novissimum ad eum, qui mortuus est. Qui se exinanivit formam servi accipiens, et factus est obediens Patri; humiliavit se ipsum usque ad mortem, et mortem crucis (Philip. ii). Manus mea fundavit terram. Unde et in Proverbiis loquitur: Deus sapientia sua fundavit terram, et dextera illius mensa est (Prov. iii, 19), sive firmavit cælos vel cælum, ut LXX transtulerunt. Vocat autem cælos, ut ejus pareant ius-joni, et enarrent gloriam illius. Si autem cæli obediunt voluntati Domini, et suo currunt ordine: quid gloriatur terra et cinis (Eccli. x), et ignorat fragilitatem suam? Congregamini omnes vos, et audite, vel cæli, vel universa creatura, vel omnis multitudo Israel. Quæ sunt quæ jubentur audire? Quod Dominus dilexerit eum, haud dubium quin Cyrum Dariūque significet, qui fecit voluntatem Domini contra Babylonem, et brachium suum exercuit in Chaldaeis. Et ipse locutus est et vocavit eum nomine suo, et adduxit eum, et directam est via ejus, ut nullus viribus ejus auderet resistere. Unde provocat eos ut accedant et audiant, et Domino prædicente cognoscant venturum esse regem Per-arum atque Medorum, qui subruat Babylonem, deleatque Chaldaeos. Et ut hæc annuntiet, dicit se Prophetam missum a Domino et spiritu ejus. Hoc juxta Hebræos et eorum opinionem. Ceterum juxta Symmachum, qui interpretatus est: Quis ei annuntiavit hæc? quem Dominus dilexit, qui facit voluntatem ejus in Babylone: et juxta Septuaginta, ut auferat semen Chaldaeorum, ad Domini personam refertur: qui vere dilectus a Patre, et qui fecit omnem voluntatem Patris, et qui subvertit in Babylone, hoc est, in confusione hujus mundi omnem semen Chaldaeorum, qui ^b dæmones interpretantur. Ipse locutus est, et audivit Filium, et adduxit illum, qui loquitur ad

Antea erat sub interrogationis nota, numquid ad eandem, etc.

credentes: Venite ad me omnes qui laboratis et onerati estis (Matth. xi, 28). Et audite hæc quæ a principio in abscondito sum **559** locutus, hoc est per ænigmata et mysteria Prophetarum, quod cunctis retro generationibus fuerat ignoratum. Quando fiebat omnia a Patre, ipse erat cum eo, qui adgaudebat, qui etiam nunc dicit: Ego qui semper eram cum Patre, et in Patre, et sine Patre nunquam eram, etiam hunc loquor (Joh. xiv): et juxta fragilitatem carnis assumptæ dico, quod Dominus Deus miserit me, et spiritus ejus: brevique versiculo, Trinitatis nobis ostenditur sacramentum.

(Vers. 17, 18 seqq.) Hæc dicit Dominus, redemptor tuus sanctus Israel; Ego Dominus Deus tuus docens te utilia, gubernans te in via qua ambulas. Utinam attendisses mandata mea, facta fuisset sicut flumen pax tua, et justitia tua sicut gurgites maris. Et fuisset sicut arena semen tuum, et stirps uteri tui ut lapilli ejus: non interissent, et non fuisset attritum nomen ejus a facie mea. Quia Israeli futura promisit, reddit causas quare eos prius affligerit: quas si vitaverit, nequaquam similia patitur. Si, inquit, attendisses mandata mea: ut Septuaginta transtulerunt: vel certe optantis affectu, utinam attendisses mandata mea: quæ si fecisses; fuisset sicut flumina pax tua, et justitia tua sicut gurgites maris: abundantiam omnium rerum copiamque significans. Quodque sequitur: et fuisset quasi arena semen tuum, et stirps uteri tui ut lapilli ejus: videtur quidem permanere in populo Judæorum, qui usque in præsentem diem, instar vermiculorum pullulant filios et nepotes; sed quomodo hoc in repromissione accipiendum est, cum pacem justitiamque non habeant? Aut enim iratus est eis, aut placatus. Si iratus, quomodo semen ejus quotidie multiplicatur? Si placatus, quomodo servant, et pacem justitiamque non possident? Ex quo perspicuum est de Apostolico dici nunc semine, de quo et supra (Ad cap. i) legimus: Nisi Dominus sabaoth reliquisset nobis semen, quasi Sodoma fuissimus. Quod quia illo tempore nequaquam videtur expletum, in Christi completur adventu: et ante faciem illius semen permanet Israelis.

(Vers. 20, 21, 22.) Egredimini de Babylone, fugite a Chaldaeis: in voce exultationis annuntiate, auditum facite hoc, afferte illud usque ad extremum terræ, et dicite: Redemit Dominus **560** servum suum Jacob. Non sitierunt in deserto cum educeret eos; aquam de petra produxit eis, et scidit petram, et fluxerunt aquæ. Non est pax impiis, dicit Dominus. Qui supra in eo loco, ubi scriptum est: Ego ego locutus sum, et vocari eum: adduxi eum, et directam est via ejus, super Cyro Darioque intelligunt, etiam hæc ad illius referunt tempora; quando egressus est populus de Babylone, et fugit de Chaldaeis; et redemptus est a Domino Deo suo. Hoc quoque quod dicitur: Non sitierunt in deserto cum educeret eos, a quam de petra produxit eis; et scidit petram, et fluxerunt aquæ: licet se-

^b Vid. quæ superius annotantur in c. XLIII, col.

cundum historiam expletum docere non valeant; neque enim sub Zorobabel et Ezra venerunt per desertum, et scissa petra praebebat eis aquas, quod de Aegypto exeuntibus accidisse narratur: tamen hyperbolice in similitudinem prioris felicitatis impleta testantur, quando per desertum nationum venerunt in Judaeam, et de captivitate sunt liberati. Et ut sciamus, inquit, non esse de Christo, sed de Cyra propheta-tum, jungitur: *Non est pax impiis, dicit Dominus*: et esse sensum, Perfecta felicitas non erit nisi sub Christo, quod in ultimo tempore reservatur. Porro qui et verius et rectius haec referunt ad Salvatoris adventum (*Inf. ad cap. lxi, 1*), de quo dicitur: *Annuntiare pauperibus misit me, praedicare captivis remissionem (Luc. iv, 18, 19)*, cohortationem esse intelligunt eorum qui Evangelium annuntiant ipsius Domini Salvatoris, ut egrediamur de Babylone, id est, confusione istius mundi; et fugiamus Chaldaeos, de quibus crebro dictum est: Redemit enim Dominus servum suum Jacob pretiosissimo sanguine suo, et adduxit per desertum saeculi, et aquam scidit de petra. Super qua et Apostolus loquitur: *Petra autem erat Christus (I Cor. x, 4)*. Scinditur autem sermo divinus, et in multas partes dividitur, ut quem totum suscipere non possumus, sumamus in partibus. Ac ne putaretur ista praedicatio dici omni semini Jacob, et non his tantum qui per Apostolos credituri sunt, infertur et jungitur: *Non est pax impiis, dicit Dominus*: illis videlicet qui in errore pristino permanserunt; qui non meruerunt libere de petra. Cujus ut nove loquar, latus lancea **561** vulneratum, aquis fluxit et sanguine (*Joan. i*), baptismum nobis et martyrium dedicans.

(Cap. XLIX. — Vers. 1 seqq.) Audite, insulae, et attendite populi de longe: Dominus ab utero vocavit me, de ventre matris meae recordatus est nominis mei. Et posuit os meum quasi gladium acutum: in umbra manus suae protexit me. Et posuit me sicut sagittam electam: in pharetra sua abscondit me; et dixit mihi: *Servus meus es tu, Israel, quia in te gloriabor* [Al. glorificabor]. Et ego dixi: In vacuum laboravi, sine causa et vane fortitudinem meam consumpsi: ergo iudicium meum cum Domino, et opus meum cum Deo meo. LXX: Audite me, insulae, et attendite gentes. Post multum tempus stabit, dicit Dominus. De ventre vocavit me, et ex utero matris meae vocavit nomen meum. Et posuit os meum quasi gladium acutum, et sub protectione manus suae abscondit me. Posuit me quasi sagittam electam, et in pharetra sua abscondit me. Et dixit mihi: *Servus meus es tu, Israel: et in te gloriabor*. Et ego dixi sine causa laboravi, in vanum, et in nihili dedi fortitudinem meam. Propterea iudicium meum apud Dominum, et labor meus coram Deo meo. Scio et haec et inferiora quae dicturi sumus, ad unius capituli scientiam seu intelligentiam pertinere, et

A omnia ex persona Christi debere accipi. Sed nolui simul omnia proponendo, lectoris onerare sensum; et quod per partes facilius dici potest, magnitudine sui confundere. Unde et utramque editionem posui: ut quod in altera videtur obscurum, alterius lectione reseretur. Post vocationem ergo reliquiarum Israel, et abjectionem in incredulitate populi permanentis, de quibus dixerat: *Non est pax impiis, dicit Dominus (Isai. xlviii, 22)*, transit ad Ecclesias de gentibus congregatas, et eis sub insularum nomine loquitur. Quae ita persecutorum insidiis, quasi maris fluctibus patent, et ex omni parte saeviente naufragio, tunduntur potius quam moventur. Ac ne quis potest violentam esse expositionem nostram, et non ad gentes pertinere quod dicitur, sed ad Synagogas populi Judaeorum, sequitur: *Et attendite populi, sive gentes de longe*, hoc est ab extremis finibus terrae. Vel ut Septuaginta transtulerunt, *post tempus multum stabit*, hoc est, non hoc tempore quo dicuntur; sed post multa fient tempora. Dominus, inquit, **562** *ab utero vocavit me, et de ventre matris meae recordatus est nominis mei*. Quod nunc interim audientibus videtur obscurum, postea autem cunctis gentibus notum fiet, quando Gabriel Joseph de partu dixerit virginali: *Et vocabis nomen ejus Jesum: ipse enim salvum faciet populum suum (Matth. i, 21)*: Posuit quoque os ejus quasi gladium acutum, ut spiritu oris sui interficiat impium. De quo gladio et ipse in Evangelio loquitur: *Non veni pacem mittere super terram, sed gladium*, malos a bonis separans: *Veni enim dividere hominem contra patrem suum, et filiam contra matrem suam, et nurum contra socrum suum (Matth. x, 34, 35)*. Et in umbra, inquit, manus suae protexit me, ut carnis vilitas, divinitatis potentia tegeretur, Angelo ad Virginem nuntiante: *Spiritus Sanctus superveniet in te, et virtus Altissimi obumbrabit tibi (Luc. i, 35)*. Posuit, inquit, me sicut sagittam electam, in pharetra sua abscondit me. Quando dicit, sagittam electam, ostendit Deum habere sagittas plurimas, sed non electas: quae sagittae Prophetarum sunt et Apostoli, qui in toto orbe discurrent. De quibus et in alio loco canitur: *Sagittae tuae acutae, potentissime; populi sub te cadent (Ps. xlii, 6)*; et iterum: *Sagittae potentis acutae cum carbonibus desolatorum (Psal. cxix, 41)*. Christus autem de multis sagittis et filiis plurimis, una sagitta electa, et Filius Unigenitus est: quam in pharetra sua abscondit, id est, in humano corpore, ut habitaret in eo plenitudo divinitatis corporaliter. Raraque est credentium fides: cui et supra (Cap. xlv, 15) dicitur: *Tu es Deus absconditus, et nesciebamus*. Qua sagitta et sponsa vulnus accipiens loquitur in Cantico Canticorum: *Vulnerata charitate ego sum. Et dixit mihi: Servus meus es tu, Israel: quia in te gloriabor (Cant. iv, 9)*. Servus, quia cum in forma Dei esset,

519, not. Mox pro *audivit Filium* in antiquiss. Ambrosian. est, *vocavi te*.

^a Glossator codicis Ambrosian., *quam et sanguinem lateris Domini baptismum, martyriumque indicasse, etc.*

^b Antea erat, *gloriabor*. Verum mss. juxta Graecum *ἐνδοξασθήσονται* tum hic, cum in superiori quoque versione praefertur *gloriabor*, quemadmodum et ex subnexa expositione Hieronymum legisse colligitur.

formam servi est dignatus assumere (Philipp. ii), et Israel, quia natus est de semine Judæorum. Quodque de nullo alio servorum intelligi potest, jungitur: Quia in te gloriabor [Al. glorificabor]. Dicit enim et ipse in Evangelio, Pater, glorifica nomen tuum (Joan. xii, 28). Qui in psalmo loquitur ad Filium: Exurge, gloria mea, et exurge, psalterium et cithara (Ps. lvi, 9), id est, omnium virtutum chorus. Dicente autem mihi Patre ista quæ retuli, ego respondi ei: Quomodo in me glorificatus es, Pater, quia in vacuum laboravi, et magnam partem populi Judæorum **563** ad te revocare non potui? Hæc autem universa dicuntur, ut liberum hominis ^a monstraret arbitrium. Dei enim vocare est, et nostrum credere: nec statim si nos non credimus, ^b impossibilis Deus est; sed potentiam suam nostro arbitrio derelinquit ut justi voluntas præmium consequatur. Quia ergo noluerunt per me in te credere, judicium meum apud te est, quod omnia fecerim quæ eis facere debui, dicens in Evangelio: Ego te glorificavi super terram, opere completo quod dedisti mihi ut facerem (Joan. xvii, 4); et iterum: Manifestavi nomen tuum hominibus. Et opus meum sive labor et dolor meus (hoc enim significat πόνος) in conspectu tuo est. Flevit enim et in Evangelio Jerusalem (Luc. xix), et in psalmo ob incredulorum multitudinem, quodanmodo frustra passum se esse dicit: Quæ utilitas in sanguine meo, dum descendo in corruptionem (Ps. xxix, 10)? Et juxta Hebraicum pendens in cruce loquitur: Longe a salute mea, verba ^c lamentationum meorum (Ps. xxi, 1).

(Vers. 5, 6 seqq.) Et nunc dicit Dominus, formans me ex utero servum sibi, ut reducam Jacob ad eum, et Israel non congregabitur: et glorificatus sum in oculis Domini, et Deus meus factus est fortitudo mea. Et dixit: parum est, ut sis mihi servus ad suscitandos tribus Jacob, et sæces Israel convertendas. Dedi [Vulg. Ecce dedi] te in lucem gentium; ut sis salus mea usque ad extremum terræ. LXX: Et nunc sic dicit Dominus qui formavit me ex utero servum sibi, ut congregarem Jacob ad eum et Israel: congregabor et glorificabor coram Domino et Deus meus erit fortitudo mea. Et dixit mihi: Magnum tibi est ut voceris puer meus, et suscites tribus Jacob, et dispersio-

^a In Ambrosianis, monstretur arbitrium: veteres editi, monstraretur.

^b Active Impossibilis hoc loco pro impotens sumitur, non passiva significatione. Quomodo vero Deus et possit facere omnia, et tamen potentiam suam nostro arbitrio derelinquat, consentiens Hieronymo Augustinus explicat lib. de Spiritu et Lit. c. 33, n. 58, cum scribit velle Deum omnes homines salvos fieri, non sic tamen ut eis adimat liberum arbitrium. Et Infideles... contra voluntatem Dei facere cum ejus Evangelio non credunt, experturi in applicatis potestatem ejus, cujus in donis misericordiam contempserunt. Hinc arguas omnipotentem Gratiae operationem illam ab Hieronymo non probari, qualem ultimis hæc temporibus Quesnellius sibi fingit, quæ cogat voluntatem ad opus bonum ad quod faciendum dat posse: et quæ omnipotentia, ut vult ille, ita est de Gratiae cujuscunque essentia, ut nulla esse Gratia possit quin efficax sit. Non itaque omnipotentiam Dei Hieronymus negat, neque ἀνάγκη, neque respectu ha-

A nem Israel convertas. Ecce posui in testamentum generis, in lucem gentium, ut sis salus usque ad extremum terræ. Dicente me, In vacuum laboravi, sine causa et vane fortitudinem meam consumpsi: quia Judæi credere noluerunt, et judicium meum cum

564 Domino est; et opus meum, quod, illo ^d juvante, implevi, cum Domino: respondit mihi Dominus, qui me formavit ex utero servum sibi. Ex quo ostendit eum appellari servum, qui sit formatus ex utero. Qui et in psalmo dicit: De ventre matris meæ Deus meus es tu (Ps. xi, 10). Quid ergo Dominus dicit ei? Ut reduceret Jacob ad eum qui aberraverat, qui, deserto Creatore, idolis serviebat. Unde et ipse loquitur ad discipulos: In viam gentium ne ieritis, et in civitates Samaritanorum ne intretis;

B sed ite magis ad oves perditas domus Israel (Matth. x, 5); et in alio loco: Non veni nisi ad oves perditas domus Israel (Matth. xv, 24). Hæc igitur voluntas Patris fuit, ut pessimi vitatores missum susceperent Filium, et fructus vineæ redderent, qui interfecerunt eum dicentes. Venite, occidamus illum, et nostra erit hæreditas (Matth. xxi, 38); et hoc est quod nunc dicit: Et Israel non congregabitur, id est non revertetur ad Dominum. Satisque miror quomodo vulgata editio, fortissimum contra Judæorum perfidiam testimonium alia interpretatione subverterit, dicens: Congregabor et glorificabor coram Domino: cum Theodotio et Symmachus nostræ interpretationi congruant. De Aquila autem non miror, quod homo eruditissimus linguæ Hebraicæ, et verbum de verbo exprimens, in hoc loco aut simularit imperitiam, aut Phariseorum perversa expositione deceptus sit, qui interpretari voluit, et Israel ei congregabitur, hoc est, Deo. Cum verbum Hebraicum לָקָח in hoc loco non scribatur per LAMED et VAV (לָ): quod si esset, significaret, ei vel illi: sed per LAMED et ALEPH (ל) ^e quod proprie, non sonat. Quia igitur non est reductus Jacob ad Deum, nec Israel congregatus: propterea Filius loquitur illis non credentibus: glorificatus sum in oculis Domini. In me enim omnis mundus credidit: et Deus meus factus est **565** fortitudo mea, qui et consolatus est me tristem super abiectione populi

D bito ad cor hominis, si velit.

^c Verba lamentationum meorum. In Psalterio suo Hebraico, sive ex Hebraica veritate converso legit hoc modo, longe a salute mea verba rugitus mei. Quæ verba eundem sensum retinent. MARTIAN. —Pseudohieron. in hunc Psalmi locum: longe a salute mea verba delictorum meorum. Aquila hunc locum sic interpretatus est, Longe a salute mea verba gemituum meorum. Symmachus, verba gemituum meorum. Quinta et sexta Editio: verba clamoris mei. Et sane haud occurrit in Latinis codicibus, qui legerit lamentationes.

^d Ambrosiani codd., quod illo jubente complevi cum Domino meo; et respondit, etc.

^e Et vero in hodiernis quoque Hebræis exemplaribus לָקָח, non scribitur circillo superimposito et ad marg. לָקָח, lege ei. Sicque olim Chaldaus paraphrastes legit. Neque adeo putandus est Aquila lectionem temere in Christianorum odium immutasse.

mei; et dixit mihi: *Parum est si servus mihi ad suscitandas tribus Jacob, quæ suo vitio corruperunt; et ad facces, sive reliquias Israel convertendas.* Hoc enim verbum Hebraicum נַשְׁוֹאָה (נשואה) sonat. Pro illis enim dedi te in lucem omnium gentium, ut illumines universum mundum, et salutem meam, per quam omnes salvi sunt, usque ad extrema terrarum facias pervenire. Illud autem quod in Septuaginta legitur, *congregabor, et glorificabor coram Domino*, sic intelligi potest, ut congregatus sit Dominus cum credentibus. Quodque sequitur: *Dixit vñi: Magnum tibi est ut voceris puer meus, magnum referamus ad hominem et ad puerum, qui comparatione Dei parvus est.*

(Vers. 7.) *Hæc dicit Dominus redemptor Israel Sanctus ejus ad contemptibilem animam, ad abominatam gentem, ad servum dominorum. Reges videbunt, et consurgunt principes, et adorabunt propter Dominum, quia fidelis est: et Sanctum Israel qui elegit te. LXX: Sic dicit Dominus qui eruit te Deus Israel. Sanctificate eum qui despicit animam suam, qui abominationi est gentium, a qui servus est principum. Reges videbunt eum, et consurgunt principes, et adorabunt eum propter Dominum: quia fidelis est. Sanctus Israel, et elegit te. Pro eo quod nos diximus: ad contemptibilem animam, ad abominatam gentem, ad servum dominorum, Theodotio transiit: ei qui despicit animam, qui abominationi est genti, qui servus est principum: quod manifesta Christi personæ convenit. Ipse enim bonus pastor posuit animam suam pro ovibus suis (Joan. x). et contempsit eam, qui abominationi est genti Judæorum, cui ter per singulos dies sub nomine Nazarenorum maledicunt in synagogis suis. Qui servus fuit principum, et tam humilis ut staret ante Annam et Caipham; et cruciendus Pilato et Herodi mitteretur. Cui interpretationi Aquila consentit, et ex parte Septuaginta, licet in eo mutaverint sensum, et extenuaverint, quod pro gente, gentes; et pro servo, servos interpretati sunt. Alii vero hoc dicit arbitrantur ad gentem Judæorum, quæ contempsit animam suam, et abominationi est universo mundo; et servit principibus, de quibus scriptum est: **566** *Qui devorant plebem meam sicut cibum panis* (Ps. xiii, 4). Sed melior super Christo interpretatio. Quæ igitur Pater, redemptor quendam et Sanctus Israel, ad filium loquitur? Reges videbunt et consurgunt principes, et adorabunt, quando venerit in gloria Patris cum Angelis suis, et sederit in throno gloriæ suæ, judicans vivos et mortuos: tunc omnes adorabunt eum propter Dominum Patrem suum, e qui elegit eum. Sive ita intelligendum: Reges quorum cor in manu Dei est, et Ecclesiæ Dei principes, adorabunt te: *quia fidelis est Dominus, Sanctus Israel qui elegit te.* Hæc autem omnia ad eum refert, qui contempsit animam suam, qui abominatur a gente, qui servus est principum.*

(Vers. 8 seqq.) *Hæc dicit Dominus: In tempore placito exaudi te, et in die salutis auxiliatus sum tui. Et servavi te, et dedi te in fœdus populi, ut suscitarer terram, et possideres hereditates dissipatas: ut diceret his qui vincti sunt: Exite; et his qui in tenebris: Revelamini. In viis [Vulg. super vias] pascentur, et in omnibus planis pascua eorum. Non esurient, neque siliet, et non percutiet eos æstus et sol: quia miserator eorum reget eos, et ad fontes aquarum d'potabit eos. Et ponam omnes montes vineos in viam, et semitas meas exaltabuntur. Ecce isti de longa venient, et ecce illi ab Aquilone et mari, et isti de terra Australi. Laudate, cæli, et exulta, terra: jubilate, montes, laudem, quia consolatus est Dominus populum suum, et pauperum suorum miserebitur. LXX: Sic dicit Dominus: Tempore opportuno exaudi te, et in die salutis auxiliatus sum tui. Et plasmavi te, et dedi te in testamentum gentium, ut constitueres terram, et possideres hereditates desertas. Diceretque his qui in vinculis sunt, Exite, et qui in tenebris. Revelamini: in omnibus viis pascentur, et in omnibus semitis pascua eorum. Non esurient, neque siliet, neque percutiet eos æstus neque sol; sed qui miseretur eorum, consolabitur eos, et per fontes aquarum ducet illos. Ponamque omnem montem in viam, et omnem semitam in pascua eis. Ecce isti de longe venient, isti ab Aquilone et mari: alii autem de terra Persarum. Lætamini, cæli, et exultet terra, erumpant montes lætitiā: quia misertus est Deus populi sui: et humiles populi qui consolatus est. Hoc testimonio Apostolus Paulus in secunda **567** Epistola ad Corinthios usus est, dicens: *Tempore opportuno exaudi te: et in die salutis auxiliatus sum tui. Ecce nunc tempus acceptabile, etc.* (I Cor. vi, 2) Si ergo vas electionis ad primi adventus refert intelligentiam quæ dicuntur, et nos sequamur expositionis ejus vestigia, et instar parvulorum, super adumbratas lineas præceptoris, litteras imprimamus. Tempus placitum et opportunum, et dies salutis, passio Salvatoris est et resurrectio, quando orabat in cruce: *Deus Deus meus, quare me dereliquisti* (Matth. xxvii, 46)? Et servavit eum, sive plasmavit, morte superata, deditque in fœdus populi Judæorum, his videlicet qui ex illis credere voluerunt: ut suscitarer terram, quæ in idololatriæ jacebat erroribus, et possideret hereditates dissipatas, sive desertas, quæ habitatorem non habebat Deum, et diceret his qui erant in vinculis, *exite*, qui peccatorum vinculis stringebantur, quia funibus peccatorum suorum unusquisque constringitur (Prov. v); et qui erant in tenebris, *revelamini*. Qui sedebant in tenebris, et in umbra mortis, et lucem videre non poterant. Qui postquam conversi fuerint, et clarum Christi lumen aspexerint, pascentur in viis et in semitis sanctarum Scripturarum, et dicent: *Dominus pascit me, et nihil mihi deerit, in loco pascuæ ibi me collocavit: super**

^a Duobus tantum verbis, *servorum principum.*

^b Victorius habet ex Græco, τῶν δούλων τῶν ἀρχόντων.

^c Victorius erat antea quæ. Emendant mss., quod.

^d Unus Ambrosian. inserit, quia fidelis est.

^d Facile assentiar Victorio, emendenti *portabit ex* Hebræo נָשָׂא. Græco ἄρει, multisque Latinis Bibliorum mss. codicibus. Hieronymiani tamen *potabit* constanter præferunt.

aquas refectionis educavit me (Ps. xlii, 2). Qui autem in istius modi viis atque semitis pastus fuerit et nutritus, neoesuriat, neesitiet, neque calorem sentiet solis: et implebitur de illa quod scriptum est: *Per diem sol non urat te, neque luna per noctem* (Ps. cxx, 6). Ut nec adversa nec prospera huius sæculi sentiat. Siquidem misericors et miserator Dominus, ipse consolabitur et reget eos, et deducet ad fontes aquarum. Sive ^a potabit illos ad fontes, de quibus scriptum est: *Benedicite Domino de fontibus Israel* (Ps. lxxv, 27). Et in alio loco: *Haurite aquas de fontibus Salvatoris* (Isa. xli, 3). Hi fontes in veteri Testamento, et novo sunt. Omniaque offendicula quæ credentium poterant impedire grossus, hominus eis vertet in planum, et excelsa humiliabit, atque humilia sublimabit, ut iter planum habeant atque campestre. Qui sint autem isti quibus præparetur via, ponit manifestius: *Ecce isti de longe venient: et ecce illi ab Aquilone* 568 *et mari, et isti de terra Australi*. Quatuor plagas orbis ostendens, Orientem et Septentrionem, Occidentem et Meridiem, pro Oriente, longe posuit: pro Australi plaga, in Hebræo legitur *sinu* (סִינִי) quod LXX Persarum interpretati sunt. Cæteri ita ut in Hebræo legitur expresserunt *sinim*, quod nos interpretati sumus ab Australi [Al. Austro]: illud suspicantes quod mons Sinai in Australi parte positus sit, iuxta Abacne Prophetam: *Deus ab Austro veniet: et sanctus de monte Pharan umbroso et condense* (Abac. iii). Si autem *sinim*, ut LXX transtulerunt, Persas intelligimus, qui ad Orientem siti sunt, illud quod supra dicitur: *Ecce isti de longe venient*, ad Austrum referre poterimus. Præcipiturque cælis et terræ, vel his virtutibus quæ in cælo morantur et terræ, vel Angelis et hominibus, ut Dei concinant laudes. Et qui in excelso virtutum positi sunt, mentis lætitiâ júbilo et exultatione testantur. *Quia consolatus est Dominus populum suum*, eos qui ex Judæis credere voluerunt. Et pauperum humiliumque suorum mi-ertus est: sive omnis populi sui, qui de Oriente et Occidente, Aquilone et Austro ad eum vocatus est, non habens Legem nec Prophetas, nec divitias spirituales: sed desertus, pauper et humilis, cunctis dæmonibus subiacebat.

(Vers. 14 seqq.) *Et dixit Sion: Dereliquit me Dominus, et Dominus oblitus est mei. Numquid oblivisci potest mulier infantem suum, ut non misereatur filio uteri sui? Et si illa oblita fuerit, ego [Vulg. addit tamen] non obliviscar tui. Ecce in manibus meis descripsi te: muri tui coram oculis meis semper. Venerunt structores tui: et qui te destruxerant et dissipaverant, exhibunt a te. Leva in circuitu oculos tuos, et vide, omnes isti congregati sunt, venerunt tibi. Vivo ego, dicit Dominus: quia omnibus his velut ornamento vestieris, et circumdabis tibi eos quasi sponsa, quia deserta tua et solitudines tuæ, et terra ruinæ tuæ nunc*

angusta erunt præ habitatoribus, et longa fugabuntur qui absorbebant te. Adhuc dicent in auribus tuis, filii [Al. filius] sterilitatis tuæ: Angustus est mihi locus, fac spatium mihi, ut habitem. Et dices in corde tuo: Quis genuit mihi istos? Ego sterilis et non pariens, transmigrata et captiva: et istos quis enutrivit? Ego destituta et sola: et 569 *isti ubi erant? LXX: Dixit autem Sion: Dereliquit me Dominus, et Deus oblitus est mei. Numquid obliviscetur mulier parvuli sui, ut non misereatur partus uteri sui? Sin autem et horum oblita fuerit mulier: sed ego non obliviscar tui, dicit Dominus. Ecce super manus meas depinxi muros tuos: et coram me es semper. Citoque ædificaberis, a quibus destructa fueras: et qui te dissipaverant, egredientur ex te. Leva in circuitu oculos tuos, et vide: omnes isti congregati sunt, venerunt ad te. Vivo ego, dicit Dominus: quia omnibus his quasi ornamento vestieris, et circumdabis tibi eos quasi monile sponsæ: quoniam deserta tua, et quæ dissipata, et quæ corruerunt. Nunc angustaberis præ habitatoribus: et longe fient a te qui te humiliaverant. Dicent enim in auribus tuis, filii tui, quos perdidisti: Angustus mihi locus est: fac mihi locum ut habitem. Et dices in corde tuo: Quis genuit mihi istos? Ego autem absque liberis et vidua, et istos quis enutrivit mihi? Ego derelicta sum sola, et isti ubi erant? Jerusalem et Sion quatuor modis in Scripturis sanctis debere intelligi, sæpe memoravimus. Uno, juxta Judæos, quam plangit Dominus in Evangelio, *Jerusalem, Jerusalem, quæ occidis Prophetas, et lapidas eos qui ad te missi sunt* (Matth. xxiii, 37). Et in alio loco: *Cum videritis circumdari ab exercitu Jerusalem tunc scitote quia appropinquavit desolatio ejus* (Luc. xxi, 20). Secundo, Sanctorum est congregatio, qui in pace Domini et in virtutum specula constituti, recte appellantur Sion, de qua dicitur: *Fundamenta ejus in montibus sanctis: diligit Dominus portas Sion, super omnia tabernacula Jacob* (Ps. lxxxvi, 1). Neque enim fundamenta Judaicæ Sion, quam videmus esse destructam, a Domino sunt dilecta, aut quod a Domino dilectum est, destrui potuit. Tertio appellatur Jerusalem multitudo Angelorum, Dominationum, et Potestatum, et omne quod in Dei ministerio constitutum est. De qua Jerusalem et Apostolus loquebatur: *Quæ autem sursum est Jerusalem, libera est, quæ est mater omnium nostrum* (Galat. iv, 26). Et in alio loco: *Sed accessistis ad Sion montem, et civitatem Dei viventis, Jerusalem cælestem* (Hebr. xii, 22). Quarto appellatur Jerusalem quam Judæi et nostri Judaizantes 570 juxta Apocalypsim Joannis, quam non intelligunt, putant auream atque gemmatam de cælestibus ponendam (Apoc. xxi), ejus terminos et infinitam latitudinem etiam in Ezechielis ultima parte ^d describi. Quæ cum ita se habeant, nunc diligentius intuendum est, quæ ex quatuor dixerit*

^a Ambrosian., sive portabit illos, etc.

^b Vulg., destruentes te et dissipantes, a te exhibent.

^c Vulg. hic non habet, sed Hebræum יָדָנָה quod

est ubi, si ut duo verba legas יָדָנָה e, pho יָדָנָה, et utrumque significat.

^d Olim erat descripsi: quamobrem Tillemonius addita hæc ab Hieronymo putavit, cum post annum

Sion, *Dereliquit me Dominus, et Dominus oblitus est mei*. Nec dubium est, quin congregatio Sanctorum, quæ prior fuerat in Judæis, et a Domino derelicta est, ista commemoret, et voce lacrymabili conque-
ratur se esse desertam, et Domini auxilio destitu-
tam. Cui respondit Deus, naturali utens similitu-
dine: Si potest fieri, ut mater sui obliviscatur infan-
tis, et ad partum viscerum suorum non flectatur mi-
sericordia, et ego obliviscar tui. Plus aliquid dicam:
etsi illa oblita fuerit, vincens mentis duritia jura
naturæ; ego tamen non obliviscar creaturam meam,
et Sanctorum animas semper in meo corde retinebo.
Scito enim tu, quæ te penitus arbitraris derelictam,
in meis descriptam esse manibus atque depictam; et
muros tuos coram oculis meis jugiter permagere.
Ex quo discimus, nequaquam Jerusalem in Palæsti-
næ regione querendam, quæ totius provinciæ deter-
rima est, et taxosis [Al. saxeis] montibus asperatur,
et penuriam patitur sitis, ita ut coelestibus utatur
pluviis, et raritatem fontium cisternarum extruc-
tione soletur; sed in Dei manibus, ad quam dicitur:
Festinaverunt structores tui. Sive juxta LXX: *Cito
edificaberis a quibus destructa fueras*. A Judæis enim
destructa, a Judæis ædificata est. Quæ ob culpam
Scribarum Phariseorumque deserta, ad prædicationem
Apostolorum Christi congregata est tam de Ju-
dæis, quam de gentibus. Sequitur: *Et qui te de-
struxerant et dissipaverant, egredientur ex te*: doctores
pessimi; ut nequaquam mandata et traditiones
sequaris hominum (Matth. xv), sed legem Dei. Dici-
turque ad eam, ut eleve oculos suos in circuitu, et
videat filios qui ei fuerant congregati. De quibus et
Dominus loquebatur: *Levate oculos vestros, et videte
quia jam albæ sunt segetes ad metendum* (Joan. iv,
35). Et ut securos nos faciat: *Vivo ego*, inquit Do-
minus (quod juxta vetus Testamentum, 571 jurandi
dicitur consuetudine), *quia omnibus his velut orna-
mento vestieris, et circumdabis tibi eos, quasi sponsa
circumdat monile sibi*. Felix qui tanti meriti est, tan-
tæque virtutis, ut ornamentum dicatur Ecclesiæ.
Puto autem has diversas significari gratias spiritua-
les, per quas sponsæ ornatur ambitio. De qua et in
quadagesimo quarto psalmo canitur: *Astitit regina
a dextris tuis in vestitu deaurato, circumdata varietate*
(Ps. xlv, 10). Quæ enim prius deserta fuerant, et
dilapsa in solitudines et ruinas, adveniente Christi
Evangelio, instaurabuntur et tantam habebunt
habitatorum multitudinem, ut eos capere non
possint. Ita dumtaxat, ut persecutores fugentur
procul, vel hi de quibus supra diximus: *Qui de-
struebant te, et dissipabant, exhibunt a te*. Filiique steri-
lilitatis tuæ quos putabas te penitus perdidisse, et
illis [Al. ab illis] te esse viduatam, dicent in auribus
tuis: *Angustus mihi est locus in synagoga, fac mihi
spatium in Ecclesiis, ut habitem latius, ut non compri-
mar blasphemias Judæorum, ut totum orbem tua*

413, expleto jam in Ezechielem Commentario hocce
opus suum relegerat. Quod si minus probetur, re-
scribendum, Ezechiel in ultima parte descripsit. Nunc

A mecum capiat latitudo. Tu autem lætitiæ magnitudi-
nem non valens ore proferre, in tuo corde tacita co-
gitabis, et dices: *Quis mihi istos genuit?* Ego eram
sterilis et vidua, deserta atque captiva in populo Ju-
dæorum, filios habere deieram, multo tempore non
pepereram. Post Aggæum et Zachariam et Mala-
chiam, nullos alios Prophetas usque ad Joannem
Baptistam videram; et quomodo quæ fueram sola,
et viri auxilio destituta, tantos filios habere nunc
cœpi? Ut autem sciamus super petram et fundamen-
tum Christi ex utroque populo ædificari Sion, ad
credentes Paulus loquitur: *Ædificati super funda-
mentum Apostolorum et Prophetarum ipso summo la-
pide angulari, qui est Jesus Christus*. (Ephes. ii, 20.)
Ex quo perspicuum est, unum esse fundamentum
B Apostolorum et Prophetarum, Dominum nostrum
Jesum Christum.

(Vers. 22, 23.) *Hæc dicit Dominus Deus: Ecce
levo [Vulg. levabo] ad gentes manum meam, et ad
populos exaltabo signum meum: et afferent filios tuos
in ulnis, et filias tuas super humeros portabunt. Et
erunt reges nutricii tui, et reginæ nutrices tuæ. Vultu
in terram demisso adorabunt te, et pulverem pedum
tuorum lingent: et scies quia ego 572 Dominus, super
quo non confundentur qui expectant eum*. LXX: *Sic
dixit Dominus Deus: Ecce elevo super gentes manum
meam, et super insulas levabo signum meum, et addu-
cent filios tuos in sinu, et filias tuas in humeris porta-
bunt. Et erunt reges nutricii tui: et principes semina
nutrices tuæ: super faciem terræ adorabunt te, et pul-
verem pedum tuorum lingent: et scies quia ego Domi-
nus, et non confundentur qui expectant me*. Ad id
quod Ecclesia dixerat: *Ego sterilis atque captiva, is-
tos quis genuit mihi? Ego destituta et sola, et isti ubi
hic erant?* respondit Dominus: *Miraris cur ista sint
facta? Nequaquam miraberis cum audieris, quia ego
ad gentes levaverim manum meam. De qua et Sanctus
loquitur: Tu formasti me, et posuisti super me
manum tuam* (Ps. cxxxviii, 4). Et ipse Salvator:
Nemo potest rapere de manu Patris mei (Joan. x,
29). Et Apostolus Petrus: *Humiliamini sub po-
tenti manu Dei, ut eos exaltet in tempore visitatio-
nis* (I Petr. v, 6). Ista manus ad gentes levata,
ipsa est de qua hic idem Propheta loquitur:
Erit radix Jesse, qui exsurget, ut princeps sit gentium:
D in ipsum gentes sperabunt (Isa. xi, 10). Nec solum
manum suam levabit ad gentes; sed et signum
suum exaltabit in populis. Haud dubium quin vexil-
lum crucis, ut impleatur illud quod scriptum est:
Laudibus ejus plena est terra. Et iterum: *In omni
terra admirabile nomen ejus* (Ps. viii, 4). Tunc affe-
rent in ulnis, sive in sinu filios Sion, et filias ejus
portabunt in humeris. Qualis fuit et Lazarus, omnes-
que sancti qui requiescunt in sinu Abrahæ (Luc. xvi),
et animæ credentium, ad quas Paulus Apostolus
loquebatur: *Lacte vos potavi* (I Cor. iii, 2). Et alibi:

restitutam a Martiano. lectionem mss. quoque nostri
confirmant, et sensus rectissimus probat.

li mei quos iterum parturio, donec Christus for-
in vobis (Galat. iv, 19). Et in alio loco: Quasi
foveat filios suos: sic desiderantes vos, cupimus
vire vobis non solum Evangelium Christi, sed et ani-
mabus (I Thess. ii, 8). Alioquin ridiculum est mo-
daico grandævos filios et filias in ulnis humeris-
portari. Reges autem nutricii, et reginæ princi-
pe nutrices, manifeste Apostolos et Apostolicos
dunt viros: qualis fuit et Abraham, ad quem
Rex a Deo a tu in nobis es (Gen. xxiii, 6); et
in cor in manu Dei est (Prov. xxi): qui dicunt
antibus: Quasi modo nati parvuli, rationabiles, et
de dolo lac desiderate (I Petr. ii, 2). Princeps quo-
id est, ἀρχοντα, quod Saræ nomen **573** sonat:
ginæ, sive regina, de qua in quadagesimo
psalmo canitur: Astitit regina a dextris tuis in
deaurato, quotidie Christi nutrit parvulos, et
perfectam ducit ætatem: omnisque ætas, sexus,
nitas, b adorabunt Sion propter eum qui ha-
in ea. Si enim caput Ecclesiæ Christus est,
adoratur in corpore. Et si ad quosdam dicitur:
ate Dominum Deum nostrum, et adorate scabel-
edum ejus (non quo scabellum adorandum sit;
no majestas pedum illius indicetur), cur non
tar Ecclesia quæ totum Christi corpus amplec-
ut impleatur illud quod scriptum est in Sopho-
clorabunt eum c singuli de loco: omnes insulæ
m (Sophon. ii, 11), ut nequaquam more Judaico
per annum vicibus veniant in Jerusalem: sed
o suo adorantes Dominum, possideant Jerusa-
uodque sequitur: et pulverem pedum tuorum lin-
oe significat, quod reges et principes, quidquid
libus Ecclesiæ, terreni operis adhæserit, suo
ne tergant atque delingant. Unde et Apostolis
pitur, ut excutiant pulverem pedum suorum.
Petrus dicitur, quod qui semel lotus sit, non
t necesse nisi pedes lavare. (Matth. x; Joan.
Per quæ omnia discit Ecclesia, non esse alium
um præter eum, quem qui exspectaverint,
um gloriam possidebunt.

rs. 24 seqq.) Numquid tollitur a forti præda?
od captum fuerit a robusto, salvum esse poterit?
hæc dicit Dominus: Equidem et captivitas a-
olletur: et quod ablatum fuerit a robusto, sal-
t. Eos vero qui judicaverunt te, ego judicabo:
s tuos ego salvabo. Et cibabo hostes tuos carni-
is, et quasi musto sanguine suo inebriabuntur:
t omnis caro, quia ego Dominus salvans te, et
ptor tuus fortis Jacob. LXX: Numquid accipiet
gigante spolia? Et si captivum duxerit quis ini-
atrabitur. Sic dicit Dominus: Si quis ceperit gi-
t, accipiet spolia, et accipiens a forti salvabitur.
ntem judicium meum judicabo. Et ego filios

ntea corrupte erat, a Deo tuo pro tu: quod
raferunt et Græcus textus.
nus Ambrosian., intrabunt pro adorabunt.
tem pressius Græco, adorabunt eum vir de loco
mnes, etc.
ursus idem cum Græco, et adjutor sum fortis

A meos eruam, et comedent qui tribulaverunt te, carnes
suas, et bibent quasi vinum novum sanguinem suum,
et inebriabuntur: et sciet omnis caro quia ego Domi-
nus qui erui te, d et adjutorium fortitudinis Jacob.

574 Dominus noster atque Salvator, qui prius lo-
cutus fuerat per Isaiam, ipse in Evangelio eundem
sensum repetit: quomodo potest aliquis intrare in
domum fortis, et vasa ejus diripere, nisi primum
ligaverit fortem, et tunc domum ejus diripiet (Marc.
iii)? Fortis et gigas, diabolus est, qui omnes gentes
suo subjugarat imperio, audens dicere Salvatori:
Hæc omnia mihi tradita sunt, et dabo tibi ea, si pro-
cidens adoraveris me (Matth. iv, 9). Mundus enim in
maligno positus est (I Joan. v), quem nullus justorum
vincere potuit: nec juxta Amos, prædam de ore
leonis auferre (Amos. iii). Proposita igitur quæ-
stione, quod nullus possit fortem et gigantem vin-
cere, nec salvare quod ab eo raptum erat, respondit
Dominus, suo adventu omnia perpetranda: quod
scilicet captæ prius gentes a gigante tollantur, et
omnis illius supellex, universaque e familia Apo-
stolis dividatur. Impleto illo quod scriptum est: Rex
virtutum dilecti, et speciei domus dividere spolia. Iste
est enim qui ascendens in altum, captivam duxit cap-
tivitatem, dedit dona in hominibus (Ps. lxxvii, 13, 19;
Ephes. iv): eos videlicet qui prius capti erant in
mortem, recepit in vitam. Unde manifestius inter-
pretatus est Symmachus: Sed et captivitas fortis au-
feretur, et rapina horribilis salva erit. Fortem atque
horribilem diabolus volens intelligi, qui Domini
virtute superatus est. Ergo Dominus judicans eos
qui oppresserant Sion, sive judicans judicium ejus,
liberabit filios illius qui capti fuerant a gigante, at-
que salvabit, et adversarias potestates cibabit carni-
bus suis, et inebriabit quasi musto, ut nequaquam
aliorum nece, sed sua morte saturentur. Et qui car-
nes sunt, quia Dei spiritum perdiderunt, suis ves-
cantur carnibus. Quod quidem et Sanctus loquitur in
Psalms: Cum appropinquaverint mihi qui affligebant, ut
comederent carnes meas (Ps. xxvi, 2). Non enim spi-
ritus qui incorporalis est, sed caro comeditur, fero-
cium bestiarum morsibus patens. Et tunc dicit Sion:
immo omnis caro quæ videbit salutare Dei, quod
Redemptor atque Salvator ejus ille sit qui luctatus
est cum Jacob, vel auxiliator fuit virtutis Jacob:
ut in passione f superelevatus, crucifigentibus be-
nediceret: Pater, ignosce eis: quod enim faciunt ne-
sciunt (Luc. xxiii, 34).

575 (Cap. L. — Vers. 1.) Hæc dicit Dominus:
Quis est hic liber repudii matris vestræ, quo dimisi
eam? Aut quis est creditor meus, cui vendidi vos?
Ecce in iniquitatibus vestris venditi estis, et in sceleribus
vestris dimisi matrem vestram. Quia veni, et non
tudinis.

o Reponit Victorius spolia pro familia ex mss. suis
exemplaribus.

f Meliori, ut videtur, sensu in Ambrosiano, supe-
ratus pro superelevatus.

erat vir : vocavi, et non erat qui audiret. LXX : Sic dicit Dominus : Qualis est liber repudii matris vestrae, quo dimisi eam? Aut cui creditori et exactori meo vendidi vos? Ecce peccatis vestris vendidisti eam, et in iniquitatibus vestris dimisi matrem vestram, quia veni, et non erat homo : vocavi, et non erat qui obediret. Post vocationem gentium, et reges ac principes, putricos et nutritos, et captivitatem fortis prius atque robusti, cuius praeda Apostolis distributa est, et post dæmonum vesaniam, qui suis saturati carnibus, atque inebriati sunt sanguine : quando omnis cognovit caro, quod Redemptor et fortis ipse esset Deus Jacob, loquitur ad populum Iudeorum super Sion, quæ prius dixerat : Dereliquit me Dominus, et Dominus oblitus est mei, Putatis mea duritia matrem vestram terrenam Jerusalem esse projectam, et quod ego mentis rigide dederim ei libellum repudii, et non possis, quod verum est, intelligis, illam suo a me vitio recessisse? Dicente enim me ad eam : Quiescite inique agere, discite bonum facere, audire me noluit; sed vertit contra me scapulam recedentem : Unde locutus sum filiis ejus : Vae illis, quoniam recesserunt a me. Manifesti sunt qui impie egerunt in me. Et ad ipsam, Erudiet te abscessio tua, et malitia tua corripiet te; et scies quoniam malum tibi sit quod reliqueris me. Sed forsitan libellum repudii ostendere non potestis, et aliquis creditor meus exigens pecuniam, me non habente quod redderem, vos in debiti compensationem suscipit? Non est ita : sed ego ostendam vobis, quamobrem matrem cum filiis dereliquerim. Scelera vestra atque peccata vos dæmonibus vendiderunt, ut præsentis sæculi voluptatibus irretiti, et vos parentem, et illa conjugem dereliqueret. Unde adulteram matrem vestram ultra tenere non potui, sed volentem abire permisi. Quod autem peccatis suis unusquisque vendatur, dum proprio arbitrio derelicti, nostra voluntate, vel ad bonum, vel ad malum ducimur, et Paulus apostolus docet : Ego autem **576** carnalis sum, vendatus sub peccato (Rom. vii, 14). Qui enim facit peccatum, servus est peccati (Joan. viii). Et quomodo avari atque raptores servi sunt mammonæ; sic omne peccatum dominatur peccatoribus. Quibus dicitur : Non regnet peccatum in mortali vestro corpore (Rom. vi, 12). Ut autem sciatis, non a me repudiastis matrem vestram; sed voluntate propria recessisse, post multa beneficia humanum corpus assumpsi, et nequaquam per Prophetas, sed præsens locutus sum. Veni, et non erat vir, sive homo. Omnes enim viri et hominis imaginem relinquentes, bestiarum et serpentium sumpsere imagines, Unde et ad Herodem propter malitiam dicitur : Ite, et dicite vulpi huic (Luc. xiii, 32). Et ad Phariseos : Genimina viperarum (Matth. xxiii, 33). Et ad libidinosos : Equi insanientes in feminas facti sunt (Jerem. v, 8). Et de voluptuosos : Nolite mittere margaritas vestras ante porcos. Et impudentibus : Neque

sanctum datis equibus (Matth. vii, 6). Et in communi de omnibus : Visio quadrupedum quæ erant in deserto (Isa. xxi). Venit itaque Dominus, et non invenit hominem. Homo enim cum in honore esset, non intellexit : comparatus est juvenis insipientibus, et similis factus est eis (Paul. xlviii, 13). Vocavi, inquit, eos quasi rationale animal, et dixi. Inclinate aurem vestram in verba oris mei (Paul. lxxvii), et non audit populus meus vocem meam. Clamavi, et dixi : Qui sitit, veniat ad me, et bibat (Joan. vii, 37). Et alio loco : Venite ad me, omnes qui laboratis et onerati estis (Matth. xi, 28). Et non erat qui audiret; unde eis in Evangelio sum locutus : Neque speciem Dei vidistis, neque vocem illius audistis, quia non habetis sermonem ejus manentem in vobis (Joan. v, 37, 38).

(Vers. 2.) Numquid abbreviata est, et parvula facta est manus mea, ut non possit [Vulg. possim] redimere? Aut non est in me virtus ad liberandum? Ecce in increpatione mea desertum faciam mare, ponam flumina in siccum : computrescent pisces sine aqua, morientur in siti. Induam cælos tenebris, et saccum ponam operimentum eorum. LXX : Numquid non potest manus mea liberare, aut non prævalet ut eruat? Ecce comminatione mea desertum faciam mare, et ponam flumina deserta, et arescent pisces eorum : eo quod non sit aqua, et morientur in siti. Et induam cælum tenebris, et quasi cilicium ponam operimentum ejus. Adversum eos qui putabant Dominum non potuisse liberare populum suum de captivitate, ponit rationem et exempla plenissima. Quod qui mare Rubrum fecit pervium populo suo (Exod. xiv), Jordanis **577** fluentia siccavit, et arescentibus in Ægypto fluxis, pisces vertit in putredinem (Exod. vii). Et qui tribus diebus in Ægypto tenebras fecit esse palpabiles, ita ut cælum quasi sacco opertum videretur et tenebris : utique potuerit et populum suum de periculo liberare. Sive quia supra dixerat : Veni, et non erat homo : vocavi, et non erat qui audiret, illud possumus dicere, quod qui tantorum signorum patratore est, et cælum terrasque, et moria suo facit servire nutui, etiam ipse crucem evadere potuerit, dicens in Evangelio : An ^a putatis quia non possum rogare Patrem meum, ut exhiberet mihi modo plusquam duodecim legiones Angelorum (Matth. xxvi, 53)?

D Juxta anagogen, ad increpationem Domini desertum sit mare, quando omnis hujus sæculi amaritudo siccatur, et flumina desolantur, de quibus spiritualis draco dicebat in Ægypto : Mea sunt flumina, et ego feci ea (Ezech. xix, 9). Et de quibus in alio loco legimus : Quid tibi est et vis Assyriorum, ut bibas aquas fluminum (Jerem. ii, 18)? Pisces quoque, sagena missa in mari, computrescent, qui a bonis piscibus fuerint separati. **578** Quodque sequitur : Induam cælum tenebris, et quasi cilicium erit operimentum ejus, vel omne quod supra nos est, intelligamus cælum, sicut volatili : quæ in aere sunt, appellantur

^a Ex sacro textu Victor. rescribit, an putas : tum, et exhiberet pro ut exhiberet.

coelestia; et adversariae potestates dicuntur esse celestes, quae inter caelum terramque discurrent. Vel certe induitur caelum tenebris, quando obtegitur nubibus. Juxta illud quod scriptum est: *Qui operit caelum nubibus, et dat terrae pluviam* (Psalm. cxlvi, 8). Et in comminatione siccitatis loquitur Deus: *Ponam caelum aeneum, et terram ferream* (Deut. xxviii, 25). Non quod elementorum natura mutetur, sed quod per aes et ferrum pignorum magnitudo monstrata

A sit. Atunt philosophi, non amplius decem stadiis a terra nubes in sublime sustolli, et solis splendorem abscondere. Ergo non caelum sacco obvolvitur, sed intercluso caeli lumine aer qui subter est, nubis tenebris obscuratur. Possumus caelos obvolutos tenebris, et sacco opertos, sic interpretari, ut dicamus omnes esse sub peccato, et sanctos quoque indigere misericordia Dei.

LIBER DECIMUS QUARTUS.

577-578 Dominus qui respicit terram, et facit eam tremere; qui tangit montes, et fumigabunt [Al. famabunt] (Psalm. ciii), qui loquitur in Deuteronomii cantico: *Ego occidam, et ego vivificabo: percutiam et ego sanabo* (Deut. xxxii, 39).^a Frequentibus morbis meam quoque terram fecit contremiscere, cui dictum est: *Terra es, et in terram ibis* (Genes. iii, 19). Et oblitum conditionis humanae, crebro admonet, ut hominem et senem, et janijamque moriturum esse me noverim. De quo scribitur: *Quid gloriatur terra et cinis* (Eccli. x, 9)? Unde qui me subito languore percusserat, incredibili velocitate sanavit: ut terreret potius, quam affligeret, et emendaret magis quam verberaret. Itaque sciens ejus sit omne quod vivo, et quod idcirco forsitan mea dormitio differatur, ut coeptum in Prophetas opus expleam, totum me huic trado studio, et quasi in quadam specula constitutus, mundi hujus turbines atque naufragia, non absque gemitu et dolore contemplor; nequaquam praesentia cogitans, sed futura nec hominum famam atque rumusculos, sed Dei judicium pertremiscens. Tuque, Virgo Christi Eustochium, quae^b egrotantem tuis orationibus adjuvisti, sanato [Al. sanctam] quoque impetrare gratiam Christi, ut eodem spiritu, quo Prophetae futura cecinerunt, possim in nubem eorum ingredi et caliginem, et Dei nosse sermonem, qui nequaquam carnis auribus, sed cordis auditur; et dicere cum Propheta: *Dominus dat mihi linguam disciplinae, ut sciam quando oporteat me loqui*. Quod testimonium quarti et decimi in Isaia libri, quem nunc disserere cupio, principium est.

579 (Cap. L. — Vers. 4 seqq.) *Dominus dedit mihi linguam eruditam, ut sciam sustentare eum qui lassus est verbo. Erigit mane, mane erigit mihi aurem, ut audiam quasi magistrum. Dominus Deus aperuit mihi aurem: ego autem non contradico: retrorsum non abii. Corpus meum dedi percutientibus, et genas meas velentibus. Faciem meam non averti ab increpantibus et conspuentibus. Dominus Deus* [Vulg. addit *meus*] *auxiliator*

^a Frequentibus morbis meam, etc. Quotidie et ego eadem patior cum Hieronymo: nec dubito quin mea dormitio differatur ut coeptam operum sancti doctoris editionem expleam: ideoque totum me huic

B meus, ideo non sum confusus: ideo posui faciem meam ut petram durissimam, et scio quia non confundar. LXX: *Dominus dat mihi linguam disciplinae, ut sciam quando oporteat me loqui verbum. Posuit me mane, addidit mihi aurem ad audiendum; et disciplina Domini aperit aures meas. Ego autem non renuo, neque contradico, Dorsum meum dedi ad flagella, et genas meas ad alapas. Faciem autem meam non averti a confusione sputorum. Et Dominus auxiliator meus est, propterea non sum confusus: sed posui faciem meam sicut fortissimam petram, et sciam quoniam non confundar.* Judaei hoc capitulum a superioribus separantes, volunt ad Isaiae referre personam, quod se dicat a Domino accepisse sermonem, quomodo lassum errantemque populum sustentet, et revocet ad salutem; et in morem parvulorum, qui matutinis horis erudiuntur, a Spiritu sancto audiat quid loquatur: seque non contradixisse ejus imperio, sed Domino sci-citante: *Quem mittam, et quis ibit ad populum istum?* respondisse ei: *Ecce ego, mitte me* (Isai. vi, 8). Et quia dixerit: *Audite verbum Domini, principes Sodomorum: percipite auribus Legem Dei nostri, populus Gomorrhæ* (Isai. i, 18), intantum dura perpassum, ut non solum verborum contumeliis, sed et plagarum doloribus fuerit expositus. Attamen se conscientia jubentis Dei nequaquam esse perterritum; sed juxta id quod Ezechieli dicitur: *Eccc dedi faciem tuam* **580** *valentior faciebus eorum, et frontem tuam durior frontibus eorum, ut adamantem et silicem dedi faciem tuam* (Ezech. iii, 8, 9), universos eorum impetus contudisse. Hoc illi dixerint, qui omni ratione conantur de Christo evertere prophetias, et ad perversam intelligentiam prava interpretatione torquere: quasi si et haec de Isaia scripta sint, possint alia super Christo auferre testimonia, quae ita perspicua sunt, ut clarum sui enunctorum oculis lumen infundant. Ad personam igitur Domini, in qua et superior finitus est liber, etiam ista referenda sunt: quod juxta dispensationem assumpti corporis eruditus sit, et linguam acceperit disciplinae, ut sciret quando deberet loqui, quando reticere. Denique qui

trado studio, nequaquam criticorum et haereticorum rumusculos, sed Dei judicium pertremiscens. MARTIAN.

^b Martian., qui mascul. genere.

in passione tacuit, per Apostolos, et Apostolicos viros, in cuncto orbe nunc loquitur. Magnæque scientiæ est, dare in tempore conservis cibaria, et audientium considerare personas. Unde et Apostolus Paulus, his qui Prophetarum fidem non recipiebant, auctorum suorum loquitur testimoniis: sicut quidam de vestris poetis dixerunt: *Hujus et genus sumus* (Act. xvii, 28): Aratum significans. Rursumque de Comico: *Corrumpunt mores bonos confabulationes malæ* (1 Cor. xv, 35); et Epimenidis versum hexametrum: *Cretenses semper mendaces, malæ bestiarum, ventres pigri* (Tit. i, 12)*. Qui si metrorum ordinem atque mensuram in translatione non servant, sciendum est in Græco eos pedibus currere. Hoc autem faciebat, quia acceperat linguam disciplinæ, ut sciret quando oporteret loqui verbum. Cui addita est auris per gratiam, quam per naturam non habebat: ut intelligamus nequaquam aures corporis accipi debere, sed mentis: de quibus et in Evangelio Dominus loquebatur: *Qui habet aures audiendi, audiat* (Luc. vii, 8). Quæ disciplina **581** et eruditio aperuit aures ejus, ut scientiam Patris ad nos usque transmitteret; qui non contradixit ei, sed factus est obediens usque ad mortem, et mortem crucis (Philip. ii). Ita ut poneret corpus sive dorsum suum ad plagas; et pectus Dei capax flagella conciderent, genasque suas non averteret ab alapis. Quod illum a ministro principis Sacerdotum sustinuisse non dubium est: ita ut certatim et Judæorum populi illuderent. Qui percussus atque consputus, non erubuit, sed quasi agnus ductus ad victimam est; et quasi ovis coram tondente non aperuit os suum. Quod autem Filius juxta suscepti corporis sacramentum a Patre audierit quid loquatur, in Evangelio plenius discimus, in quo ipse ait: *Et qui misit me Pater, mandatum mihi dedit, quid dicam et quid loquar*. Et iterum: *Sicut audio, sic judico* (Joan. viii, 28; v, 30).

(Vers. 8, 9.) *Juxta est qui justificat me: quis contradicit [Vulg. contradicit] mihi? stemus simul. Quis est adversarius meus? accedat ad me. Ecce Dominus Deus auxiliator meus: quis est qui condemnet me? Ecce omnes quasi vestimentum conterentur, tineam comedet eos.* LXX: *Qui juxta est, justificat me: quis est qui judicetur mecum, resistat mihi simul? Et quis est qui judicium ineat adversum me? appropinquet mihi. Ecce Dominus auxiliator meus, quis affliget me? Ecce omnes vos quasi vestimentum veterascetis, et quasi tineam comedet vos.* Si quis, inquit, me putat juste addictum cruci et aliquod fecisse peccatum, resistat mihi. *Quis est qui judicetur mecum, ut non potentia majestatis meæ, sed ratione superetur?* Judicatur autem quis cum Domino, non auctoritate regnantis, sed comparatione virtutum: quomodo et Apostoli judicant duodecim tribus Israel, et Ninivitæ, ac regina Saba populum Judæorum. Juxta quem sensum ad

Jerusalem dicitur: *Justificata est Sodomia ex te* (Ezech. xvi, 52). Quia igitur nullus potest justificari præsentem Domino, omnes quasi vestimentum veterascant (Ps. ci). Quod autem inveterascit, perditioni proximum est. Et quasi tineam, ait, comedet eos. Conscientia videlicet peccatorum; et zelus gentium salvatarum. De quo in fine hujus voluminis dicitur: *Vermis eorum non morietur*. Et in Michæa contra pervercos principes: *Auferam bona eorum quasi tineam excomedens, et ambulans super regulam in die speculationis* (Mich. vii, 4, sec. LXX). Et in Proverbiis: *Tineam ossium cor* **582** *intelligens* (Prov. xiv, 50, sec. LXX). Pro tineam, in præsentem loco Symmachus, *rubiginem*: *Aquila vermem*, interpretati sunt.

(Vers. 10, 11.) *Quis ex vobis timens Dominum, audiens vocem servi ejus? Qui ambulavit in tenebris, et non est lumen ei: speret in nomine Domini, et innitatur super Deum suum.* LXX: *Quis est in vobis qui timeat Dominum, exaudiat vocem pueri ejus: qui ambulat in tenebris non est eis lux. Confiditis in nomine Domini, et innitimini super Deo. Vos me flagellastis, vos meam faciem conspuistis: ego tamen ad poenitentiam provoeco persecutores meos. Nolo enim mortem populi peccatoris, sed tantum ut revertatur et vivat* (Ezech. xxxiii). Et dico: quis est inter vos qui timeat Dominum, et audiat vocem servi vel pueri, id est, Filii ejus? quorum aliud assumptæ carnis est, aliud naturæ. Nec vero parum putemus esse timere Dominum, juxta illud quod in Proverbiis dicitur: *Principium sapientiæ timor Domini* (Prov. ix, 10). Perfecta quippe dilectio, foras mittit timorem: quia timor poenam habet. Qui autem timet non est perfectus in charitate. Sed hic timor pro timiditate, et εὐλαβία ponitur; de quo et alibi legimus: *Beatus qui omnia metuit* (Prov. xx), propter εὐλαβίαν hoc est, propter timiditatem: quos vulgo appellant timoratos in religione Dei. Protegit enim Dominus iter eorum; et viam timoratorum custodit. De hoc timorescriptum est: *Timor Domini omnia superat*. Et alibi: *Non est inopia timentibus eum* (Eccli. xxv, 14; Ps. xxxiii, 10). Denique post multos virtutum gradus ad hujuscemodi timorem Domini pervenitur. Loquitur enim sermo divinus sub persona magistri et patris, discipulum erudientis et filium: *Si invocaveris sapientiam, et intelligentiæ dederis vocem tuam, et si quæsieris eam quasi pecuniam, et quasi thesauros investigaveris eam: tunc intelliges timorem Domini, et scientiam Dei reperies* (Prov. ii, 5). Iste est timor qui animas sanctorum integras ac pudicas purasque conservat, de quo dicitur, *Timor Domini sanctus permanet in sæculum sæculi*. Ad quem nos divina eloquia cohortantur: *Timete Dominum, et date ei gloriam* (Apoc. xiv, 7). Qui igitur sic timet Dominum, audiat vocem servi vel pueri ejus, qui ambulavit in tenebris, et non erat ei lumen; qui non

* Confer Epist. in nostra recensione 70 ad Magnum num. 2. Arati verba sunt τοῦ γὰρ καὶ γένος ἐσμέν. Comici autem Menandri senarium, φθίρονον ἦδη χρῆσθ' ἡμιλίαι κακαί. Denique Epimenidis hexame-

trum, κρήτες αἰὲ ψεύσται, κατὰ θηρία, γαστέρες ἀργαί.
b Ad Græcum ὅτι ἐγγίζει δικαίωσας μου, quia juxta est qui justificat me, restituendum contendit Victor.

habuit speciem nec gloriam, sed in similitudine A carnis peccatricis suscepit formam servi, ut peccatum in carne superaret. De hoc dicitur, quia **583** aperet in nomine Domini, et innitatur super Deum suum: ut quidquid humanæ fragilitatis est, divina maiestate corroboret atque sustentet. Hoc juxta Hebraicum. Cæterum secundum Septuaginta de peccatoribus dicitur, qui noluerunt obedire voci Filii ejus, et in tenebris gradiuntur erroris, et idcirco non habent lucem. Neque enim fieri poterat, ut in perversam animam introiret sapientia. Qui nescierunt nec intellexerunt; et ideo in tenebris ambulant. Non enim fecerunt opera Domini atque mandata, nec seminaverunt sibi justitiam, neque vindemiaverunt vitem, ut accenderent sibi lumen scientiæ. Qui enim desiderat sapientiam, servet B mandata, et Dominus tribuet eam illi. Unde et ad Deum dicitur: *Lux præcepta tua*. Et alibi: *Mandatum Domini lucidum illuminans oculos* (Ps. xviii, 9). Præcipiturque impiis ut confidant in Domino, et peccatisruentes, illius innitantur et sustententur auxilio.

(Vers. 11.) *Ecce omnes vos accendentes ignem, accincti flammis, ambulate in lumine ignis vestri, et in flammis quas succendistis: de manu mea factum est hoc vobis, in doloribus dormietis.* LXX: *Ecce omnes vos ignem accenditis, et confortatis flammam; ambulate in lumine ignis vestri, et in flamma quam succendistis; propter nos facta sunt hæc vobis. In mœrore dormietis.* Nihil prodest exhortatio; nec post scelera spes salutis est. Omnes declinaverunt, simul inutiles facti sunt (Ps. xiii); omnes sibi ignem succendunt, flammamque corroborant. Habent enim in se fenum, ligna, stipulam, spinas, ac tribulos, ac lolium, quæ æterno tradantur incendio. Unde et in Proverbiis scriptum est: *In multis lignis viget ignis* (Prov. xv, 21). Sin autem parvulus ignis grandem materiam comprehendit; grandis flamma quanta populabitur? Dicitur et in Epistola quæ fertur ad Hebræos, de terra, quæ proferens spinas et tribulos, reproba sit, et maledictioni proxima, finisque illius in combustionem (Heb. vi, 8). Ergo qui accincti sunt flammis atque circumdati, et sibi incendium roboraverunt, provocantur ad salutem, et dicitur ad eos: *Ambulate in lumine ignis vestri: et in flammis quas succendistis, ut in pœnis atque suppliciis discant Dei potentiam, et redeant ad salutem.* Significat autem Judaici populi vastitatem, qua Romanis traditi sunt, et captivitatis jugum hucusque sustinent. **584** De manu enim Christi hæc facta sunt omnia, et in mœrore ac doloribus dormient; quia nec beneficiis, nec tormentis, Dei filium recipere voluerunt. Unde loquitur ad eos: *Ite in ignem æternum, quem præparavit Deus diabolo et angelis ejus* (Matth. xxv, 41). Hoc est quod et Apostolus ait: *Pervenit enim super vos ira in finem* (1 Thess. ii, 16). Hoc capitulo discimus, pro qualitate peccati, ignem sibi unamquemque succendere. Et quomodo in eodem

manentes loco, et si dici potest lectulo, alii sani sunt, alii febrium succenduntur ardoribus, ex diversitate humorum atque pituitæ diversa supplicia sentientes: sic ignis qui a peccatoribus succenditur, materiam in peccatis habet, et in iniquitate, de qua scriptum est: *Ardebit sicut ignis iniquitas, et sicut gramen siccum vorabitur incendio* (Isai. ix, 18).

(Cap. LI. — Vers. 1 seqq.) *Audite me qui persequimini quod justum est, et queritis Dominum. Attendite ad petram, unde excisi estis, et ad cavernam laci de qua præcisi estis. Attendite ad Abraham patrem vestrum, et ad Saram quæ peperit vos: quia unum vocari eum, et benedixi ei, et multiplicavi eum. Consolabitur ergo Dominus Sion, et consolabitur omnes ruinas ejus, et ponet desertum ejus quasi delicias, et solitudinem ejus quasi hortum Domini. Gaudium et lætitia invenietur in ea, gratiorum actio et vox laudis.* LXX: *Audite qui persequimini quod justum, et queritis Dominum. Attendite in robustam petram quam excidistis, et in foveam laci quam fodistis. Respicite in Abraham patrem vestrum, et in Saram quæ peperit vos, quia unus erat et vocavi eum, et benedixi ei, et dilexi illum, et multiplicavi eum: et te nunc consolabor, Sion. Et consolatus sum omnia deserta ejus quasi paradisum, et ea quæ ad occidentem sunt, quasi paradisum Domini: exultationem et lætitiā inveniet in ea, confessionem et vocem laudis.* Dormientibus in mœrore ac dolore perpetuo, qui succenderunt sibi ignem, et flammam robustissimas esse fecerunt, vos qui persequimini justitiam, et queritis Dominum (significat autem Apostolorum et per Apostolos credentium chorum), respicite petram, id est, Abraham patrem vestrum, de quo excisi estis, et ad cavernam laci, de qua præcisi estis, id est, Saram quæ peperit vos. Et hoc considerate, quia cum * unius et centum **585** esset annorum, et sterilem haberet uxorem, multiplicaverim filios ejus quasi stellas cœli, ita ut numerum vinceret multitudo. Si ergo de uno homine tanta populorum nata sunt millia; quid mihi grande est, ut instaurum ruinas Sion, et deserta ejus mutem in paradisum voluptatis, et in hortum Domini quem plantavit Deus in Eden contra Orientem: et inveniat in ea pro diversis arboribus gaudium atque lætitiā, confessio et vox laudis? Hoc Judæi ad Zorobabel tempora referunt, quia post Babylonice vastitatem instaurata sit Sion, ædificatumque Templum, et antiqua religio reddita. Sed quomodo supra (ad cap. xlix, 22, 23) dicitur ad Sion: *Afferent filios tuos in ulnis, et filias tuas super humeros portabunt. Et erunt reges nutricii tui, et reginæ nutrices tuæ.* Et: *Ecce isti de longe venient, et illi ab Aquilone et mari, et isti de terra australi;* quando dicit Sion: *Angustus mihi est locus: fac mihi spatium ut habitem,* quæ mediocritatem excludunt illorum temporum, nec super terrena Jerusalem impleta noscuntur: sic et hic loquitur Dominus ad eos, qui persequuntur quoq

* Rescribit Victorius, cum unus centum esset annorum, scilicet Abraham: non unius et centum.

justum est, juxta illud quod alibi dicitur: *Quære pacem, et persequere eam* (Ps. xxxiii, 5); et iterum: *Hospitalitatem persequentes* [Al. *sequentes*] (Rom. xi, 13). Et querunt Dominum, ut ex prioribus conficiat presentia: cum multo difficiliora jam facta sint, hæc quæ promittuntur, futura non dubitent. Porro juxta LXX persecutoribus justitiæ dicitur, ut aspiciant in robustissimam petram, quam exciderunt, et foream laci quam foderunt, id est, Dominum Salvatorem, de quo Apostolus loquitur: *Petra autem erat Christus* (I Cor. x, 4). Et alibi scriptum est: *Statuit supra petram pedes meos* (Ps. xxix, 5). Et iterum: *In petra exaltavit me*. Hujus enim latus lancea perfoderunt, de quo exiit sanguis et aqua, et hujus foderunt manus et pedes, dicente ipso Domino Salvatore: *Foderunt munus meas et pedes meos, dinumeraverunt omnia ossa mea* (Ps. xxi, 18). Possimus excisam petram, sepulcrum dicere Salvatoris, in quo conditus est, et resurgens a mortuis, innumerabiles filios genuit. Et appellatus est Abraham, id est, *pater multarum gentium*. Sicut Sara prius sterilis, interpretatur Ecclesie, quæ alio nomine appellatur Sion, quam Dominus consolatus est, et posuit deserta ejus quasi paradisum. Plures enim **586** *filii desertæ, magis quam ejus quæ habet virum*. Quodque dicitur: *Et ea quæ ad Occidentem sunt, ponam in paradisum Domini, sive in hortum Dei*, significat illud, quod sedentibus in tenebris et umbra mortis lux repentina surrexit. Pro paradiso, in cuius loco nos delicias vertimus, in Hebraico ponitur *eben* (אֶבֶן), de quo in principio Geneseos scriptum est. Et hoc notandum, quod in Sion, quæ comparatur paradiso Dei, aliud esse non debeat, nisi gaudium et lætitia, confessio et vox laudis, ut quod in cælis facturi sunt sancti cum Angelis Dei, hoc etiam in terra jugi in Domini laude meditentur.

(Vers. 4, 5.) *Attendite ad me, populus meus, et tribus mea, me audite: quia lex a me exiet, et iudicium meum in lucem populorum requiescet. Prope est justus meus, aggressus est salvator meus: et brachia mea populos iudicabunt. Me insulæ expectabunt, et brachium meum sustinebunt. LXX: Audite me, audite me, populus meus, et reges, ad me attendite: quia lex a me egredietur, et iudicium meum in lucem gentium. Appropinquat cito iustitia mea, et egredietur sicut lux salutare meum: et in brachio meo gentes sperabunt. Me insulæ expectabunt, et in brachio meo sperabunt. Semel in Hebraico dicitur: *Attendite, secundo juxta Septuaginta, audite me, audite me*; ut docerit nos et auribus corporis, et sensu animæ audire debere. Provocaturque gentium multitudo, quæ est populus Dei, ut diligenter audiat quæ dicuntur, de quo Zacharias: *Confugient, inquit, gentes multe ad Dominum, et erunt ei in populum* (Zach. ii, 11). Sive ut*

A quidam voluit, populus appellatur reliquæ ex Israel credentium; et tribus, sive gentes, id qui crediderunt ex multitudine nationum, dicente nationibus Moyse in Deuteronomii Cantico: *Latamini gentes cum populo ejus* (Deut. xxxii, 43). Pro tribu, quam nos interpretati sumus, Theodotio, *gens*; Symmachus, *gentem*: LXX, *reges*, transtulerunt. Nos enim sumus, et tribus, et gens, et gens Domini regale et sacerdotale, qualis fuit et Abraham, qui rex appellatus est, et ceteri sancti, de quibus scriptum est: *Nolite tangere Christos meos* (Ps. civ, 15). Quid est quod jubetur audire? Quia lex, inquit, a me egredietur, et iudicium meum in lucem populorum, sive gentium. Hic lex Evangelii **587** ostenditur spiritualis, quæ exiet de Sion; non Moysi, quæ olim in Sina data est: iudiciumque meum in lucem gentium procedet, per quod statuit atque decrevit omnes gentes esse salvandas. Ac ne forsitan putaremus longo post tempore quod promissit esse venturum, inferi, *prope est justus meus, sive iustitia*. Christus enim a Patre factus est nobis sapientia et redemptio (I Cor. i), sanctitas ac iustitia, et omnia quibus virtus nominibus appellatur. Pulchreque dicitur, iustitia processura, ut nequaquam unagens, sed omnis salvetur orbis. Quod autem Salvator, sive salus, quod Hebraice dicitur *Jesus*, appelletur Filius Dei, qui missus a patre est, Simeon tenens puerum in ulnis suis, loquitur: *Nunc dimittis servum tuum, Domine, quoniam viderunt oculi mei salutare tuum, quod præparasti in conspectu omnium populorum, lumen in revelationem gentium* (Luc. xi, 29 et seqq.). Quodque sequitur: *Et brachia mea populos iudicabunt*. Sive juxta LXX, *et in brachio meo gentes sperabunt*, vel hoc significat, quod omnes virtutes illius iudicentur, vel quod in Christum, qui est brachium et fortitudo Dei, omnes credituræ sint nationes. Dicitur et in alio loco: *Tuum brachium cum potentia, confortetur manus tua, et exaltet dextera tua* (Ps. lxxxviii, 14). Et iterum: *Cantate Domino canticum novum: salvabit sibi dextera ejus, et brachium sanctum illius* (Ps. xxvii, 1, 2). Dextera enim et brachium Domini, ipse est qui prius perditos salvavit sibi, ut nullus periret de his quos ei Pater dederat (Joan. xvi). Quod autem insulæ, vel animæ Sanctorum, quæ in persecutionibus mundi istius firma in Deum solidatæ sunt fide, vel Ecclesiarum ex gentibus multitudo dicatur, crebro exposuimus. Et sicut brachium Domini, Salvatorem: sic brachia ejus quæ populos iudicent, omnes sanctos possunt intelligere, in quibus Deus mundum iudicabit.

(Vers. 6.) *Levate in cælos oculos vestros, et videte sub terram deorsum: quia cæli sicut fumus liquescent, et terra sicut vestimentum atteretur: et habitatores ejus sicut hæc interibunt. Salus autem mea in sem-*

^a Docet vox gentium, quam ex Ambrosianis mss. supplemus: cogente ipso Græco textu *αἱ γῆς ἰθύνω*.

^b Ambrosianus, iudiciumque ejus in lucem, etc.

^c Jesus, etc. Editi antea libri pro nomine Jesus, posuerunt Hebraice *ישוע* Jeschua; cum in textu He-

braico Isaie legamus hoc capite xi, 5, *ישוע* Jeschi, id est, *salus mea*, vel *salvator meus* juxta Hieronymum, qui infra, vers. 6 et 8. *ישוע* Jeschualhi vertit, *salus mea*. Septuaginta ubique reddunt *σωτήριον μου* salutare meum. MARTIAN.

piternum erit, et justitia mea non deficiet. LXX: **A** n, 17). Et in Hebraico dicitur: Caeli sicut fumus liquefient. Sive juxta Aquilam et Symmachum, comminuentur in nihili, et in salis modum conterentur et evanescent, quorum prior dixit, ^c ἡλίσσων; alter, ἀλίσσων; quod a comminatione et deliquio salis ἐτομολογῆσαι trahere manifestum est. Pro quo miror quid dicere voluerint Septuaginta, caelum sicut fumus firmatum est: si enim firmitas pro robore accipitur, quomodo fumo quod firmum est, comparatur? Nisi forsitan possumus hoc dicere, quod omnis caelorum firmitas et robur et fortitudo, vento inanissimo et fumo, qui in auras solvitur, coëquetur juxta Ecclesiam: Vanitas vanitatum, et omnia vanitas (Eccl. 1, 2). Illudque dicendum, quod si caelum et terra peribunt atque veterascent, qua consequentia habitatores ejus sicut ista moriantur atque dispereant; cum animas esse perpetuas, et resurrectura corpora noverimus? Ex quo perspicuum est, caelum et terram non perire, et in nihili redigi; sed in melius commutari.

(Vers. 7, 8.) Audite me qui scitis justum, populus [Vulg. addit meus]: lex mea in corde eorum. Nolite timere opprobrium hominum, et blasphemias eorum ne metuatis. Sicut enim vestimentum, sic comedet eos vermis: et sicut lanam, sic devorabit eos tinea. Salus autem mea in sempiternum erit, et justitia mea in generationes generationum. LXX: Audite me qui scitis judicium, populus meus: cujus lex mea in corde eorum. Nolite timere opprobrium hominum, et contemptu eorum ne vincamini. Sicut enim vestimentum consumuntur tempore, et sicut lanæ comedentur a tinea. Justitia autem mea in æternum erit, et salus mea in generationes generationum. Qui supra dixerat: Lex a me egredietur, et iudicium meum in lucem gentium: hunc ad eodē loquitur, qui sciunt iudicium ejus, et legem illius habent in cordibus suis, ut omnia eum iudicio faciant, et habeant legem quam per doctrinam Domini pollicetur, dicens (Jer. xxxi, 31 et seqq.): Statuam testamentum novum, non juxta testamentum quod disposui patribus eorum: sed statutum testamentum, dāns leges meas **590** in mentibus eorum: et super cor eorum scribam eas; et ero eorum Deus, et ipsi erunt populus meus: ut nequaquam vivant juxta litteram, sed juxta spiritum, instaurantes naturalem legem in cordibus suis, de qua scribit et Apostolus: Cum enim gentes, quæ non habent legem, naturaliter ea quæ legis sunt faciunt: isti legem non habentes, sibi ipsi sunt lex, qui ostendunt opus legis scriptum in cordibus suis (Rom. ii, 14). De qua lege

alteram tantummodo in gemino A et A immutamus, sive corrigimus in ἀλίσσων. Quæ quidem significant in modum salis destrui atque evanescere: tamen si prior passiva, altera activa terminatione ac forma exprimantur. Et vero hoc est quod Hier. notat, utrumque interpretem a deliquio salis traxisse etymologiam. Atque adeo minus illam probamus quam ex aliis mss. Montfauconius extendit lectionem, reponique jubet ἡλίσσων ex ἀλόω verbo, quod comminuerē quidem et frangere significat; minime vero ex salis vocabulo etymon suum ducit.

^a Alteram, quam itidem Apostoli lectionem esse testatur noster Hieronymus in Epist. ad Minervium et Alexandrum, præfert hic loci Victorius, veluti contextui et S. doctoris menti commodiorem: Non omnes quidem dormiemus, sed omnes immutabimur.

^b Restituimus abolitionem pro absolutionem ex Victoriani aliquot mss.

^c Hactenus obtinuerat non ex mss. lectione, sed ex Erasmi, quem ceteri descripserunt, ingenio, μετασθένται et ἀλίσσονται; expresse vero, atque univ. libris litteris Ambrosiani. vetustior codex HAICΘHCAN et AAAHCOTCIN habet; quarum vocum

significatur in psalmo: *Os justi meditabitur sapientiam, et lingua ejus loquetur judicium. Lex Dei ejus in corde illius: et non supplantabuntur gressus ejus* (Ps. xxxvi, 30, 34). Et quia sciebat spiritus prophetalis, multas persecutiones credentibus fore, exhortatur eos ad fortitudinem, immo ad contemptum eorum qui eos persecuturi sunt. Quod et Dominus in Evangelio loquebatur: *Nolite timere eos qui occidunt corpus, animam autem non possunt occidere: sed potius eum time, qui potest animam et corpus perdere in gehennam* (Matth. x, 28). Et in alio loco: *Gaudete, cum omne malum dixerint adversum vos mentientes* (Ibid., v, 11). Sicut enim vestimentum consumitur verme, vel tempore; et sicut lanæ a tinea devorantur: sic omne persecutorum opprobrium cum persecutoribus pertransibit. Unde et Apostoli gloriabantur, quod digni essent habiti pro Domino pati contumelias (Act. v). Gloriabantur autem, quia salus et justitia Domini, quæ eis victoriam et præmia repromiserat, id est, Dominus atque Salvator permaneat in æternum, sive in utraque generatione prioris populi et posterioris, qui adventum illius receperunt, de quo et supra dicitur: *Prope est justus meus, egressus est salvator meus*.

(Vers. 9 seqq.) *Consurge, consurge; induere fortitudine brachium Domini. Consurge sicut in diebus antiquis in generationibus sæculorum. Numquid non tu percussisti superbum, vulnerasti draconem? Numquid non tu siccasti mare, aquam abyssi vehementis, qui posuisti profundum maris viam, ut transirent liberati? Et nunc qui redempti sunt a Domino, revertentur et venient in Sion laudantes; et lætitia sempiterna super capita eorum: gaudium et lætitia tenebunt, fugiet 591 dolor et gemitus. LXX: Exsurge, exsurge ÷ Jerusalem * et induere fortitudine brachii tui. Exsurge sicut in principio diei, sicut generatio sempiterna. Nonne tu es quæ excidisti latitudinem, dissolvisti draconem? Nonne tu es quæ desertum fecisti mare, aquas abyssi multas: quæ posuisti profundum maris viam transitus, his qui fuerant liberati et redempti? A Domino enim reducentur, et venient in Sion cum lætitia et exultatione æterna. In capite enim eorum laus et lætitia apprehendet eos. Fugiet dolor et mæror et gemitus. Nomen Jerusalem, quod hic a LXX additum est, nec in Hebræo habetur, nec ullus trium Interpretum posuit, unde obelo prænotandum est, et sic cum superiori sensu sequens capitulum copulandum. Dominus credentes in se fuerat cohortatus, dicens: *Nolite timere opprobrium hominum, et blasphemias eorum ne metuatis. Salutemque suam et justitiam sempiternam eis promiserat in auxilium, quæ non est alia præter Christum, brachium Domini, de quo supra dixerat: Et in brachium meum gentes sperabunt. Unde populus loquitur ad brachium Domini, et ejus deprecatur adventum, et promissum implorat auxilium dicens: Consurge, consurge: induere fortitudine, brachium Domini. Consurge sicut in diebus antiquis, et omnem tuam exerce fortitudinem, ut qui per multa sæcula Sanctos tuos de periculis liberasti,**

A etiam nos tua fortitudine protegas. Tu es enim qui percussisti superbum, vulnerasti draconem, regem videlicet Egypti Pharaonem, qui et in Ezechiel draco magnus appellatur (Ezech. xxiv). Tu siccasti mare Rubrum, ut per aquas vehementissimas, et profunda maris, viam tuus populus reperiret, et Egyptios ingeret persequentes. Qui igitur ista fecisti: nunc quoque redemptos et liberatos sanguine tuo, reduc in Sion, et in cælestem Jerusalem, sive in Ecclesiam quam tibi tuo sanguine præparasti: in qua cum fuerint, gaudebunt lætitia sempiterna, et dicent: Domine, ut scuto bonæ voluntatis tuæ coronasti nos (Ps. v, 13). Habebunt enim gaudium atque lætitiā, fugiente dolore et gemitu. Hoc juxta Hebræicum. Cæterum juxta LXX Jerusalem, id est, peccatrix anima provocatur ut induat fortitudinem brachii sui, et priora assumat opera, sicut fuerat antequam caderet: quando in die versabatur et luce. Tu es enim, inquit, quæ superasti latam et 592 spatiosam viam quæ ducit ad mortem: et dissipasti draconem, colubrum tortuosum: de quo et in Psalmis legiur: *Tu contrivisti capita draconum in aquis* (Ps. lxxiii, 15). Memento prioris fortitudinis tuæ, quod sæculi hujus calcaveris mare; et illud feceris esse desertum, et viam repereris in mediis fluctibus. Unde et Apostolus Petrus per mare hujus sæculi transiit ad Dominum, et qui fide ambulabat, cepit infidelitate mergi: nisi quod dextera Domini sustentatus est. Sicut igitur prior victoria Domino auxiliante concessa est: sic et reversis post pœnitentiam, et audientibus: *Numquid qui cadet, non surget? dicit Dominus* (Jer. viii, 4). Et, *Convertimini ad me, filii convertentes; et ego sanabo contritiones vestras* (Ibid., iii), ipse porriget manum, et reducet eos in Sion, speculam culmenque virtutum, cum gaudio atque lætitia sempiterna, et ponet in capite eorum laudem atque lætitiā. Sapientis enim oculi in capite ejus; et hanc habebunt coronam, istoque diademate protegentur, ut semper gaudeant et laudent Dominum, quia pro dolore, mærore et gemitu successerint gaudia.

(Vers. 12, 13.) *Ego, ego ipse consolabor vos. Quis tu, ut timueris [Vulg. timere] ab homine mortali, et a filio hominis, qui quasi fenum ita arescet? Et oblitus es Dei factoris tui, qui tetendit cælos, et fundavit terram: et formidasti jugiter tota die a facie furoris ejus, qui te tribulabat; et paraverat ad perdendum. Ubi nunc est furor tribulantis? Cito veniet gradiens ad aperiendum, et non interficiet usque ad internectionem: nec deficiet panis ejus. Ego autem sum Dominus Deus tuus, qui conturbo mare, et intumescunt fluctus ejus: Dominus exercituum nomen meum. Posui verba mea in ore tuo: et in umbra manus meæ protegi te, ut plantes cælos et fundes [Vitiose erat effundas] terram, et dicas ad Sion: Populus meus es tu. LXX: Ego sum, ego sum ipse qui consolabor te. Scito quæ fueris et timueris ab homine mortali, et a filio hominis, qui quasi fenum aresfacti sunt, et oblitus es Dei factoris tui: qui fecit cælum, et fundavit terram, et timebas semper cunctis diebus faciem furoris tribulantis te, sicut cogitavit auferre*

te; et nunc ubi est furor tribulantis te? Cum enim salva facta fueris, non stabit, neque permanebit; et non occidet in corruptionem, et non deficiet panis ejus; quia ego Deus tuus qui conturbo mare, et sonare facio fluctus ejus. Dominus sabaoth nomen mihi. Ponam verba mea in ore tuo, et in umbra manus meae protegam te; in qua statui caelum, et fundavi terram; et dicet Sion, populus meus es tu. Credentium populus brachium Domini, qui ipse est Dei virtus Dei que sapientia, fuerat deprecatus, ut consurgeret, et sibi praeberet auxilium, et illo pugnante pro sanctis, gaudium atque letitiam, fugato dolore et gemitu, possiderent. Itaque vel brachium Domini, vel Dominus ipse respondit: Ego sum, ego sum; et nequaquam per Prophetas, sed ipse vos consolabor: Deus misericordiarum, et Pater totius consolationis. Mirorque quomodo, me dicente supra: Nolite timere opprobrium hominum et blasphemias eorum ne metuat, timueritis persecutorum rabiem, et nescieritis eos esse mortales, qui iustarum sceni arescunt repente, et pereunt. Et certe eo tempore quo illos metuebas, oblitus es Domini factoris tui. Si enim mei semper memoria in tuo fuisset corde versata, numquam timuisses homines, qui in cinerem dissolvendi sunt. Et cujus oblitus es? Dei qui caelos incredibili virtute suspendit, et terram stabili mole fundavit. Et timuisti adversarios tuos, non ad breve, quod poterat tibi aliqua ex parte concedi; sed jugiter et tota die, ut cum haberes lumen fidei, tenebrae te formidinis possiderent, et ejus qui te putabat esse perituum. Ubi est ergo nunc persecutorum superbia? Ubi potentia saecularis, qua in te ore rabido saeviebant? Cito veniet filius meus, gradiens et conculcans adversarios tuos, ut aperiat tibi viam victoriae: sive ut inferos reseret, qui non interficiat usque ad interuersionem; sed velit salvare conversos. Denique panis illius, qui interpretatur, Evangelio probante, doctrina, nunquam deficiet, sed semper volentibus ad vescendum patebit. Simulque apostropham facit ad Filium, quem cito promittit esse venturum, et cujus panem dicit esse perpetuum: quod ipse sit juxta dispensationem carnis assumptae Dominus Deus ejus, qui conturbat mare, et intumescere fluctus ejus, ut adversum servos suos persecutorum infletur superbia, quae iterum, auxiliante Domino, conquiescat. Dicitque, quod posuerit verba sua in ore ejus. Quidquid enim Filius loquitur, verba Patris sunt, et in umbra manus suae protexit eum. Et ideo protectus sit ut plantet caelos novos, et fundet terram novam, et dicat ad Sion, hoc est, ad Ecclesiam: Populus meus es tu. Ergo Sion non est alia, nisi populus Dei. Symmachus in eo loco, ubi nos diximus, Cito veniet gradiens ad aperiendum, et non interficiet usque ad interuersionem, ita interpretatus est: Cito infernus aperiatur, et non morietur in corruptionem, subauditur Christus, qui in quinto decimo psalmo loquitur: Non derelinques animam meam in inferno, nec dabis sanctum tuum videre corruptionem. In eo quoque loco ubi

PATROL. XXIV.

A nos juxta Hebraicum et Aquilam vertimus: Posui verba mea in ore tuo, et in umbra manus meae protexi te, ut plantes caelos, et fundes terram, et dicas ad Sion: populus meus es tu, ille sic transtulit: Ponam verba mea in ore tuo, et in umbra manus meae protegam te, in qua plantavi caelum, et fundavi terram, et ut dicam Sion: populus meus es tu. Juxta LXX, ad omnem credentium dicitur animam, quia creata ad imaginem et similitudinem Dei, suam ignoraverit dignitatem; sed timuerit hominem et filium hominis, qui solum potest corpus occidere, et immortalem se esse nescierit, nec dixerit cum Propheta: Dominus illuminatio mea et salvator meus, quem timebo? Dominus protector vitae meae, a quo trepidabo (Ps. xxi, 1, 2)? Et iterum: Dominus adjutor meus, non timebo quid faciat mihi homo. Dominus auxiliator meus, et ego despiciam inimicos meos (Ps. cxvii, 6, 7). Quid sit autem homo, alio versiculo demonstratur: In Domino sperabo: non timebo quid faciat mihi caro (Ps. lvi, 5). Unde et nunc dicitur: Timuisti ab homine mortali, et a filio hominis, qui sicut scenum aresfacti sunt. Omnis enim caro scenum, et omnis gloria ejus quasi flos sceni (Isai. xl), et territa iudicis potestate, oblita es quod ipse esset protector tuus, qui caelum fecit et terram, et omnia elementa quae cernimus; vel eos caelos qui portant imaginem supercaelestis, et eam terram quae sementem Domini multiplicat. Illud autem quod supra dicitur: Et non occidet in corruptionem, et non deficiet panis ejus, de Theodotionis editione ex Hebraico additum est. Ipse conturbat mare, et sonare facit fluctus ejus cui et in Psalmis canitur: Tu dominaris fortitudini maris et commotionem fluctuum ejus tu mitigas (Ps. lxxxviii, 10). In Jeremia quoque scriptum est: Me non timebitis, dicit Dominus, et a facie mea non formidabitis, qui posui arenas terminum mari, praeceptum sempiternum quod non praeteribit (Jerem. v, 22)? Turbata sunt maria, quando sagena Domini extraxit piscium multitudinem (Matth. xiii). Et posuit Dominus verba sua in ore credentis, et in umbra manus suae protexit eum. Qui et in Evangelio loquitur: Quando tradiderint vos, nolite cogitare, quomodo aut quid loquamini; dabitur enim vobis in illa hora quid loquamini. Non enim vos estis qui loquimini; sed spiritus patris vestri, qui loquitur in vobis (Matth. x, 19, 20). Et in alio loco dicit ad justum: Dilata os tuum et implebo illud (Ps. lxxx, 12). Et iterum: Aperi os tuum verbo Dei: Dominus enim dabit verbum evangelizantibus virtute multa. Unde ad interiorum Jeremiae hominem loquitur Deus, postquam tetigit os ejus: Ecce ego dedi sermones meos in ore tuo (Jerem. i, 9). Qui poterat cum Psalmista canere: Misit in ore meo canticum novum, hymnum Deo nostro (Ps. xxxix, 4). Quis autem haec operatus est omnia, nisi Dominus atque Salvator, qui caelum fecit et terram, et dicit Sion: Populus meus es tu? Quod propriae Ecclesiae convenit de gentibus congregatae. Et in Osee credentibus pollicetur, dicens: Vocabo non

16

populum meum, populum meum: et ipse dicet mihi: *A* Deus meus es tu (Osee. II, 24).

(Vers. 17. seqq.) Elevare, elevare, consurge Jerusalem, quæ bibisti de manu Domini calicem iræ ejus: usque ad fundum calicis soporis bibisti, et potasti usque ad feces. Non est qui ^a sustentet eam, ex omnibus filiis quos genuit: et non est qui apprehendat manum ejus, ex omnibus filiis quos enutrivit. Duo sunt quæ occurrerunt tibi, quis contristabitur super te? vastitas et contritio, et fames, et gladius: quis consolabitur te?

LXX: *Exsurge, exsurge, elevare Jerusalem, quæ bibisti de manu Domini calicem furoris ejus. Calicem enim ruinæ xóvov furoris ebibisti et evacuasti: et non erat qui consolaretur te ex omnibus filiis tuis quos genuisti: et non erat qui apprehenderet manum tuam: neque ex omnibus filiis tuis, quos exaltasti. Duo hæc*

contraria tibi: quis contristabitur tecum? ruina et contritio, fames et gladius: quis consolabitur te? Jerusalem et Sion esse θούριον sæpe docui: quarum Sion, quæ interpretatur specula, eo quod in monte sita sit, arx vocatur: reliqua autem urbis pars, Jerusalem dicitur, quæ prius appellabatur Jebus et Salem: quam nunc

596 Propheta cohortatur ut surgat, quæ prius negatione corruerat, dicens in Domini passione: *Crucifige, crucifige talem: non habemus regem nisi Cæsarem* (Joan. XIX, 15): et agat poenitentiam, et captivitatis sentiat malis, cur suum offenderit Creatorem. Solent medici amarissimam antidotum, quæ ex gustu nomen accepit, dare stomacho nauseanti, ut noxios humores evomat, et possit coctos cibos atque digestos in alvum

transmittere, quos flegmatum magnitudo digeri non sinebat. Igitur et Jerusalem, quæ bibit de calice furoris Domini, et de xóvov ejus, quem Symmachus craterem interpretatus est: et quem juxta Genesios librum, Joseph in sacculo fratris Benjamin jussit abscondi (Genes. XLIV), jubetur de ebrietate consurgere, eo quod biberit, et vacuefecerit: et potaverit eum usque ad feces: quod tres uno indicavere sermone, ^b *Ἐξαρπάγγως*. Hic est calix de quo in Psalmis legimus: *Calix in manu Domini vini meri plenus mixto. Et inclinavit ex hoc in illud, verumtamen sex ejus non est exinanita: bibent omnes peccatores terræ* (Ps. LXXIV, 9, 10). De quo et ad Jeremiam Deus loquitur: *Sume calicem vini meri de manu mea: et propinabis cunctis gentibus, ad quas ego mittam te. Et bibent et voment, et insanient a facie gladii, quem ego mittam in medio eorum* (Jerem. XXV, 15, 16). Cumque aliis gentibus, et Jerusalem, urbibusque Judææ propinasse se dicat, infert: *Sic dicit Dominus Omnipotens Deus Israel: Bibite et inebriamini, et evomite: et cadite a facie gladii, quem ego mittam in*

medio vestri (Jer. XXV, 27). Et notandum quod calix iste furoris Domini, gladius ejus sit, qui in medio mittitur peccatorum. In quo quæstio nascitur: quomodo post potum, ebrietatem vomitumque et ruinam, in Jeremia dicatur Jerusalem non posse consurgere, et nunc per Isaiam loquatur ad eam: *Elevare, elevare, consurge Jerusalem*. Quæ ita solvitur: Quamdiu quis bibit calicem, et inebriatur, et insanit, vomitque, et corrui, non eum posse consurgere, necdum enim epotavit calicem Domini, nec pervenit ad feces, ut eum usque ad fundum hiberit. Nunc autem ad Jerusalem de præterito dicit tempore: *quæ bibisti de manu Domini calicem*

597 *furoris ejus: et non, quæ bibis*. Simulque considerandum, quod non propheta, non Apostolus exinde fuerit in Judæa, qui eam consolatus sit, et apprehenderit manum ejus, et jacentem elevaverit. Ex quo manifestum est, quod post ultimam captivitatem ista dicantur: alioquin in Babylone et post Babylonem, Ezechiel et ceteros Prophetas habuisse eam, narrat historia. Quod autem dicit: *Duo sunt, quæ occurrerunt tibi*, sive *duo hæc contraria tibi: quis contristabitur super te?* Et pro duobus, infert quatuor: vastitatem et contritionem, famem et gladium: illi simile est quod in Psalterio ^c canitur: *Semel locutus est Deus, duo hæc audivi: quia potestas Dei est, et tibi, Domine, misericordia: quia tu reddes unicuique juxta opera sua* (Ps. LXXI, 12, 13). Et ibi enim semel loquitur Deus, quod omnipotens sit, et duo audit Propheta, quod omnipotentia illius in utraque parte prævaleat, ut et poenitentibus tribuat misericordiam, et permanentibus in peccato reddat supplicia quæ merentur. Juxta quod et in alio loco duo occurrerunt Jerusalem, quæ singula bina habent. Ruinam enim, sive vastitatem sequitur contritio: famem et gladium interitus. Possumus hæc juxta anagogen, et super anima intelligere peccatrice, quæ nolens bibere calicem furoris Domini, dicit in psalmo: *Domine, ne in furore tuo arguas me, neque in ira tua corripas me* (Ps. VII, 1).

Si autem biberit, bonum est ei sua sentire supplicia, et audire Dominum dicentem: *Cum ira furoris mei transierit, rursum curabo*. Et alibi: *Numquid qui cadit non resurget, dicit Dominus* (Jerem. XXXI, 4)? (Vers. 20.) *Filii tui projecti sunt, dormierunt in capite omnium viarum, sicut oryx illaqueatus: pleni indignatione Domini, increpatione Dei tui*. LXX: *Filii tui indigentes et dormientes in capite omnium viarum: sicut beta semicocta, pleni furoris Domini, et deficientes a Domino Deo*. Pro beta semicocta, reliqui interpretes, *orygem captum et illaqueatum*, transtulerunt, qui Hebraice appellatur tuo (טור), quod genus bestie nascentis in eremo, ^d inter munda animalia ^e in Le-

^a In Ambrosiano, non est qui suscitetur eam ex vobis filiis, etc.

^b Mendose haecenus obtinuit Ἐξαρπάγγως pro Ἐξαρπάγγως quod ex vetustiori Ambrosian. exemplari restituimus. Et notatum quidem est Montfauconio, Procopio in Isaiam auctoritate hanc lectionem firmari, eamque vocem apud Græcos Interpretes sæpius occurrere. Significat vero exorbuiti.

^c Verius in uno Ambros., quod in psalmo canitur: *Semel, etc.* Reliqua ex margine in textum irreperunt.

^d Ambros., inter immunda animalia. Sed notatum est est Martiano, טור, sive טור, Denter. XIV, 16, mundis animalibus connumerari. Mox Thor. b duobus verbis habet idem ms. pro Thoreth.

^e Levitico et Deuteronomio ponitur. Nomen טור

vitico et Deuteronomio ponitur. Pro quo LXX Syra A lingua opinati sunt *thoreth*, quæ dicitur *beta*. **598** Hoc de nomine transeamus ad sensum. Filii tui sicut oryx venatorum laqueis irretitus, dormierunt in compitis et plateis, et super nudam humum nuda membra ponentes, indignationem Domini et increpationem Dei sui, propriis miseriis indicarunt. Porro juxta Septuaginta : qui noluerint habere divitias spirituales in omni verbo, et scientia, et operibus bonis ; sed fuerint pauperes qui non sustinent comminationem, nequaquam habitabunt in domibus, quæ virtutibus exstruuntur, sed in principis viarum, et in exitu tangentes omnia, et omnia relinquentes. Qui recte dormire dicuntur illo somno, de quo scribitur : *Dormierunt somnum suum, et invenerunt nihil* (Ps. LXXV, 6). Quo somno consopivit eos rex Assyrius. Et comparantur betæ semicoctæ, quod genus oleris est vilissimi et fragilissimi. De quibus oleribus puto illud in Psalmis dici : *Ne zelaris in malignantibus, neque amuleris facientes iniquitatem. Quoniam sicut fœnum velociter arescent, et sicut olera herbarum cito decident* (Ps. xxxvi, 1, 2). Est enim ægrotantium cibus. Qui semel incredulus est, appellatur beta cruda. Qui autem simplici contentus fide, absque ratione et dogmatum veritate facit opera justitiæ, potest dici beta cocta. Porro qui inter vitia atque virtutes medius fluctuat, et duplici corde accedit ad servitutem Dei, iste rectissime vocatur beta semicocta, ad quem et in Apocalypsi Joannis loquitur Deus : *Utinam aut calidus esses aut frigidus : nunc autem quia tepidus es, eromam te* (Apoc. iii, 15, 16). Qui tepidi et dormientes, pleni sunt furoris Domini, et dissoluti, sive deficientes per Dominum Deum : non quo Dominus dissolutionis eorum causa sit, qui mortem non fecit, nec delectatur in perditione viventium : sed quo qui in Lege peccaverint, per Legem judicentur, quæ operatur iram Dei his qui prævaricatores ejus sunt.

(Vers. 21 seqq.) Idcirco audi hæc, pauperula et ebria non a vino. Hæc dicit dominator tuus Dominus et Deus tuus, qui pugnavit pro populo tuo : *Eccæ tuli de manu tua calicem soporis, fundum calici : indignationis meæ : non adjicies ut bibas illum ultra. Et ponam illum in manu eorum, qui te humiliaverunt, et dixerunt animæ tuæ : incurvare* **599** *ut transeamus, et posuisti ut terram corpus tuum, et quasi viam pertranseantibus. LXX : Propterea audi, humiliata et ebria non a vino. Sic dicit Dominus Deus qui judicat populum suum : Eccæ tuli de manu tua calicem ruinæ, zôvô furoris mei : et non adjicies bibere illum ultra : et dabo eum in manus eorum, qui te inique oppresserunt, et humiliaverunt : qui dixerunt animæ tuæ, inclinare ut transeamus, et posuisti æqualia terræ media tua a foris transeantibus. O Jerusalem, cui dixi : Elevare, elevare, consurge, et age pœnitentiam : quia bibisti de*

manu Domini calicem furoris ejus, et epotasti eum usque ad feces : et filii tui, qui in toto orbe dispersi sunt, ductique captivi jacerunt in plateis, et in capitibus viarum ; scito te esse pauperulam et humiliatam, et ebriam, non a vino, sed furore Domini. Idcirco si egeris pœnitentiam, et elevata surrexeris, scies calicem soporis et ruinæ : sive juxta Symmachum et Theodotionem, *lacerationis et commotionis*, de manu tua esse tollendum : et *condy*, pro quo et in hoc loco Symmachus *craterem* interpretatus est, te ultra non esse bibituram : sed tradendum adversariis tuis, qui dixerunt animæ tuæ, *incurvare, ut transeamus* : illisque dicentibus, voluntate propria incurvata es. *Et posuisti quasi terram corpus, sive dorsum* : vel juxta Septuaginta, *media et cervices tuas foris transeantibus*. Hoc juxta historiam dictum sit, quod Jerusalem si elevare se voluerit, atque consurgere, nequaquam bibat calicem furoris Domini, nec patiatul ultra quæ prius sustinuit. Cæterum ut veniamus juxta Septuaginta ad intelligentiam spiritalem, animæ dicitur humiliatæ vitiis, et ebriæ perturbationibus, ut sciat Dominum habere se judicem, et de omnibus reddituram se esse rationem. Quod si fuerit ad meliora conversa, auferendum calicem ruinæ de manibus ejus, et craterem furoris Domini, qui supplicia continebat, de quo et Ezechiel dicit ad Jerusalem : *Calicem sororis tuæ Samariæ bibes profundum et latum, ut inebrieris* (Ezec. xxiii, 32), tradendum in manibus eorum, qui eam humiliaverant. Haud dubium quin adversarias significet potestates, quæ dixerunt animæ illius : *incurvare, ut transeamus*. In quo pariter annotandum, quod non eam incurvaverint, nec vim fecerint, ut prius erecta inclinaretur in terram : sed proprio arbitrio dereliquerint. Illa autem **600** voluntate sua posuerit cervices vel dorsum, sive totum corpus suum, non intus, sed foris, his qui eam conculcaverint. Tale quid et in Evangelio legimus (Luc. xiii), quia decem et octo annis Satanæ incurvaverat mulierem, quam Dominus ad statum pristinum erexit, ut posset dicere : *Levavi oculos meos in montes, unde veniet auxilium mihi* (Ps. cxx, 1) ; et : *Ad te levavi oculos meos, qui habitas in cælo* (Ps. cxxii, 1).

(Cap. LII.—Vers. 1.) *Consurge, consurge, induere fortitudine tua, Sion : induere vestimentis gloriæ tuæ, Jerusalem civitas Sancti : quia non adjicies ultra, ut pertranseat per te incircumciscus et immundus. LXX : Exsurge, exsurge, Sion : induere fortitudine tua, Sion, et induere gloria tua, Jerusalem civitas Sancta : nequaquam ultra adjicies, ut pertranseat per te incircumciscus et immundus. Rursum et in hoc loco nomen Sion, ut superius a LXX, additum est, et idcirco jugulatum verum. Cui ergo supra (Cap. Li, 9) dixerat : *Elevare, elevare, consurge, Jerusalem : nunc eidem lo-**

sive, *NR* Tho non legitur Levitico, sed Deuteronomio capite xxv, 6. Nec hoc voluit dicere S. Hieronymus ; sed quod *Thoi* animal, id est, *Oryx*, aut *bos sylvestris*, qui ruminat et dividit ungulam, sit numeratus inter munda animalia in Levitico cap. xi,

et in Deuteronomio cap. xiv. Docet nos vero Hieronymus *betam* lingua Syrorum dici *Thoreth*, quo in Lexico Pentaglotto reperire nequaquam potui.

MARTIAN.

quitur : *Consurge, consurge, induere fortitudine tua, Sion.* Quæ sit autem Sion, sequens versus ostendit : *Induere vestimentis gloriæ tuæ, Jerusalem.* Hoc diximus, ut Jerusalem et Sion unam probemus urbem. Præcipiturque ei, ut lugubria vestimenta deponat, et induatur his quæ habuit antequam biberet de manu Domini calicem furoris. Appellaturque civitas sanctuarii, hoc enim sonat *cohes* (שֹׁהֵם) propter templum, quod in ea conditum fuit. Sive Sancti, propter notitiam Dei : vel sancta, quia sola in orbe terrarum acceperat legem. Unde et post resurrectionem Salvatoris apparuerunt corpora mortuorum in civitate sancta. Quæ utique propter blasphemiam et missas in Dominum manus, sancta esse non poterat (*Matth. xxvii*). Quodque promittitur, si surrexerit post ruinam, et induta fuerit fortitudine et gloria sua, nequaquam ultra transitorium per eam incircumcisum et immundum, hoc significat, quod et Paulus Apostolus dicit : *Quæ participatio iustitiæ cum iniquitate ? Quæ societas luci ad tenebras ? Quæ conventio Christi ad Belial ? Quæ pars fidei cum infidele ? Quis consensus templo Dei cum idolis* (1 Cor. vi, 14, 15) ? Quæ quidem, ut exponere cœpimus, et ad animæ statum universa referuntur. Quod si per pœnitentiam pristinum robur receperit, vocetur habitaculum Sancti, et fiat Templum Dei, et nequaquam **601** per eam incircumciscus et immundus λογισμός transeat. De quibus dictum est : *Ab occultis meis munda me, Domine, et ab alienis parce servo tuo. Si mei non fuerint dominati, tunc immaculatus ero, et emundabor a delicto maximo* (Ps. xviii, 13, 14). Omnia autem quæ promittuntur Sion et Jerusalem, non ut Judæi somniant ad lapides illius et cineres favillasque dicuntur, ut instauretur in pristinum statum : sed ad populum Jerusalem, qui occidit Prophetas, et lapidavit eos, qui ad se missi erant (*Matth. xxiii*), et ad extremum etiam in Dei filium misit manus. Qui corruens in passione Christi, in resurrectione illius suscitatus est : quando multa millia crediderunt de Judæis, et reliquæ salvæ factæ sunt. Eadē et de Ecclesia possumus dicere, quæ visio pacis et specula, si in hæresim corruerit, jubetur exire et pristina fidei ornamenta suscipere. Et si fuerit suscitata, sanctitatis ei et continentia præmia promittuntur, ut nequaquam per eam transeat incircumciscus et immundus. Quod non ad carnis concisionem atque præputium, sed ^a ad operum immunditiam, sive munditiam referri potest, ut incircumcisos et immundos vocemus, qui corporis voluptati et libidini serviunt. Denique ad circumcisos

carne, non spiritu loquitur Jeremias : *Omnes gentes incircumcisæ carne sunt : filii autem Israel incircumcisi sunt cordibus suis* (Jerem. ix, 26). Et beatus Apostolus de virginitate et continentia ac nuptiis disputans, jecit in medio : *Circumciscus aliquis vocatus est, non adducat præputium. In præputio vocatus est, non circumcidatur* (1 Cor. vii, 18). Quod mihi videtur aliis verbis dicere : Absque uxore vocatus est, et crediderit, non ducat uxorem. Vel econtrario : habens uxorem, in Christum credidit, nequaquam divorcium faciat. Quem sensum, non solum in circumcissione et in præputio, sed in libertate ac servitute custodit, ut liberos vocet virgines et continentes, servos qui uxori debitum reddant. Neque enim ^b potestatis nostræ est præputium **602** adducere post circumcissionem, juxta eos qui in Machabæorum libro dicuntur sibi fecisse præputia : quod de nascentibus filiis, et non de patribus dicitur. Aut qui liber vocatus est, magis servus est Christi (*Ibid.*, vii, 22), cum in Christi baptismo nulla sit differentia Judæi, ethnici, Græci, et Barbari, viri et mulieris, liberi ac servi.

(Vers. 2, 3.) *Excute de pulvere : consurge sede, Jerusalem : solve vincula colli tui, captiva filia Sion. Quia hæc dicit Dominus : Gratis venundati estis, et sine argento redimemini.* LXX : *Excute pulverem, et exsurge, Jerusalem. Solve vinculum colli tui, captiva filia Sion. Quia hæc dicit Dominus : Gratis venundati estis, et sine pecunia redimemini.* Nequaquam ad Jerusalem, id est, ad ruinas lapidum illius, et cineres ac favillas Prophetæ esse sermonem, sed ad populum qui habitat in ea; et quod propter effeminationem animi filia nominetur, sequens versus ostendit, in quo ait : *Solve vincula colli tui, captiva filia Sion.* Vere enim captivus est populus Judæorum, qui usque hodie Nabuchodonosor portat jugum, et peccatorum ac blasphemiarum suarum strictus est funibus : qui grātis est venditus, et nihil fecit dignum propter quod possit redimi. Cui et supra dicitur : *Ecce peccatis vestris venundati estis : et in iniquitatibus vestris dimisi matrem vestram.* Causasque reddit, cur venundati sint, cur abjecti. Quia, inquit, veni, et non erat homo : vocavi, et non erat qui audiret. Ex quo manifestum est, ideo errori et dæmonibus eos traditos, quia non audierant clamantem : *Venite ad me, omnes qui laboratis et onerati estis* (*Matth. xi, 28*). Redimuntur autem qui voluerint credere, nequaquam argento et pecunia, sed pretioso Christi sanguine, ut audiant per Apostolos : *Gratia vobis*

^a Unus Ambrosian., *Sed ad animæ immunditiam referri potest.*

^b Ars scilicet adducendi præputii Hieronymo non innotuit, unde et hoc fieri posse inficiatur, et Apostoli sensum detorquet in allegoriam. Sic lib. i contra Jovin. n. 21, de Circumcissione loquens, quam repetiverat Josue : *Nam, inquit, si juxta litteram illud accipimus, penitus stare non potest, non enim excisa pellicula iterum nascitur. Mox etiam illud quod de Filiis Tobia in Machabæorum libris scribitur, quod fecerint sibi præputia, ut Græcis essent similes, non satis vera interpretatione diluit. Josephus*

autem, auctor certissimus, inculenter tradit, quod Menealus et Tobia filii ad Antiochum profecti, τῶν αἰδοίων περιτομῶν ἀπεκάλυψαν ὡς ἄν τις καὶ παρὰ τοῦ ἀποδόσκειν Ἕλληνες. Circumcisionem adduxerunt, ut etiam nudi similes Græcis essent. Nec ipse Hebræi diffidentur, qui ejus auctus Es um inventorem tradunt : ut taceam illustrium Medicorum tum veterum, puta Celsi lib. vii, cap. 25, Galeni Meth. Med. lib. xiv, cap. 16, Dioscoridis lib. iii, cap. 51, tum recentiorum testimonia, quæ ad laudatum ex lib. contra Jovin. locum annotavimus.

et pax (Rom. i, 7). Non enim ob merita, sed ob gratiam et fidem Christi Deo reconciliati sumus. Animæ quoque dicitur, quæ vitiorum polluta sordibus, candorem pristinae conversationis amiserat, ut excutiat **603** pulverem cum Apostolis, qui adhæsit pedibus ejus (Matth. x). Neque enim fieri poterat, ut quæ prostrata subjecerat cervices suas foris trans-euntibus: et media terræ sociaverat, dixeratque: *Humiliata est in pulvere anima mea, adhæsit terræ venter meus* (Ps. xliii, 25), non imaginem terreni acceperit. A qua nos revocat Apostolus, dicens: *Sicut portavimus imaginem terreni, sic portemus et imaginem cælestis* (I Cor. xv, 49). Unde qui in carne sunt, placere Deo non possunt (Rom. viii). Non quo carnis natura damnetur, cujus conditor Deus est, et in qua plurimi placuerunt Deo, regnantque cum Christo: sed quo op'ra carnis repudientur, de quibus idem Apostolus loquitur: *Ego autem carnalis sum, venundatus sub peccato* (Rom. vii, 14). Denique ad hujuscemodi homines dicit: *Ubi autem zelus et æmulation in vobis est, nonne carnales estis, et secundum hominem ambulatis* (I Cor. iii, 5)? Et econtra-rio ad sanctos: *Vos autem non estis in carne: siquidem Spiritus Dei habitat in vobis*. Excutitur ergo pulvis, de quo scriptum est: *Numquid confitebitur tibi pulvis, aut annuntiabit veritatem tuam* (Ps. xxix, 10), ut solvantur vincula colli nostri; et nequaquam audiamus: *nervus ferreus collum tuum*; sed cum sponsa mereamur audire: *Quam pulchræ sunt genæ tuæ, sicut turturis: collum tuum sicut monilia* (Cant. i, 9). Et iterum: *Circumdedit armillas manibus tuis, et monile collo tuo*; ut gravi onere liberati, et recipientes ornamenta pristina, captivi esse cessemus: redempti ab eo, qui venit prædicare captivis remissionem. Et de quo scriptum est (Supr. xlv, 13): *Hic ædificabit civitatem meam, et captivitatem populi mei reducet, non cum pretio neque cum muneribus*. Cui sensui et Petrus Apostolus congruit: *Scientes quoniam non corruptibilibus argento et auro redempti estis de vana vestra conversatione, patribus tradita, sed sanguine agni immaculati* (I Petr. i, 18).

(Vers. 4 seqq.) *Quia hæc dicit Dominus Deus: In Ægyptum descendit populus meus in principio, ut colonus esset ibi: et Assur absque ul.a causa calumniatus est eum. Et nunc quid mihi est hic, dicit Dominus? Quoniam ablati sunt populus meus gratis: dominatores ejus inique agunt, dicit Dominus, et jugiter tota die nomen meum blasphematur. Propter quod sciet populus meus nomen meum in die illa: quia ego ipse qui loquebar, ecce adsum. LXX: Quia sic dicit Dominus: In Ægyptum descendit populus meus, prius ut peregrinaretur* **604** *ibi: et in Assyrios violenter abducti sunt; et nunc quid erit hic, dicit Dominus? Quia ablati sunt populus meus, gratis admiramini, et ululate. Hæc dicit Dominus: Propter vos semper nomen meum blasphematur in gentibus. Propterea sciet populus meus nomen meum in die illa: quia ego ipse qui loquebar, adsum. Arguit populum Judæorum, et ventura prædicit. Quod qui voluntate sua in Ja-*

acob descendit ad Ægyptios, et tempore necessitatis ac famis peregrinatus est in terra Gessen (Gen. xlvii): postea ab Assyriis, quos in nullo læserat, calumniam sustinuerit; et in Babylonem captivitate translatus sit (IV Reg. xvii, 25). Unde infert: *Et nunc quid mihi est hic, dicit Dominus? Et est sensus: nihil habeo reliqui propter quod in hac regione permaneam, de qua populus meus ablati sunt gratis, et venditi peccatis suis, et quasi oryx rete comprehensus, vel viribus Romanorum, vel diaboli laqueis, quibus vincius hucusque retinetur. Ut autem ista paterentur, dominatores eorum ac magistri inique egerunt; qui juxta Symmachum et Theodotionem, ululabunt; juxta Aquilam, flebunt, cum tormentis traditi fuerint. Ipsi enim sunt qui adversum Salvatorem populum concitarunt, ut consona voce clamarent: Crucifige, crucifige talem* (Joan. xix, 15). De quibus et ante jam dixerat: *Ipse Dominus venit cum senioribus populi et cum principibus ejus. Vos autem quare succendistis vineam meam et rapina pauperis in domibus vestris* (Is. iii, 14)? Quamobrem juxta Septuaginta loquitur ad eos: *Propter vos semper nomen meum blasphematur in gentibus*. Et sciendum quod, in gentibus, non habeatur in Hebræo, sed absolute, *nomen meum jugiter blasphematur*, ut subaudiatur, in synagis vestris: qui diebus ac noctibus blasphemant Salvatorem, et sub nomine, ut sæpe dixi, Nazarenorum, ter in die in Christianos congerunt maledicta. Illis itaque blasphemantibus et maledicentibus Domino, populus ejus de quo crebro jam dictum est, id est, populus Christianus, sciet nomen illius qui venturus est in nomine Patris. Et propterea sciet, quia ipse qui prius locutus est per Prophetas, præsens erudiet populos. Juxta Septuaginta loquitur ad Israel Deus, quod in Ægyptum voluntate descenderit. Dicente in Deuteronomio Moyse: *In septuaginta animabus descenderunt patres tui in Ægyptum* (Deut. x, 22): et ab Assyriis captivi **605** *violenter abducti sunt. Unde dicitur ad eos: Et nunc quid estis hic? quid facitis in terra Judæa, qui post necem Prophetarum, in Dei Filium misistis manus? Aut certe ad Angelicas potestates, et præsides Templi Angelos loquitur Deus: Quid hic facitis, cur non relinquitis populum blasphemantem? quod et Josephus refert* (Lib. vi Antiq. Judaic. c. 12): *apertis repente januis Templi, et sponte reseratis, quas multi homines claudere vix poterant, vocem de adytis Templi exisse dicentium: Transeamus ex his sedibus. In quo considerata sermonum proprietas, quod non dixerint, recedamus, sed transeamus ad populum gentium. Unde et velum Templi a summo usque deorsum scissum est in duas partes, ut omnes Judæorum cæremonia prænderentur, et eo tempore impleretur, quod in hoc eodem Propheta dicitur: Ex Sion egredietur lex, et verbum Domini de Jerusalem. Et judicabit inter multas gentes usque in longinquum* (Isai. ii, 3, 4). In omnem enim terram exivit sonus eorum, et in terminos orbis verba eorum (Ps. xlviii). Et in omni loco Deo offer-

tur incensum, et hostia munda (*Mich. iii*), quando propheticus sermo completus est: *Recordabuntur et redibunt ad Dominum omnes fines terræ: et adorabunt in conspectu ejus omnes familiæ gentium; quoniam Domini regnum est, et ipse dominabitur gentium* (*Ps. xxi, 28 seqq.*). Unde dicitur ad principes Judæorum: *Admiramini, et ululate, quoniam vos causa estis ruinæ populi. Porro juxta anagogen hoc possumus dicere, quod descendat in Ægyptum hujus sæculi populus Dei propria voluntate, quando amator magis voluptatum quam Dei est, et non audit illud propheticum: Væ qui descendunt in Ægyptum ad auxilium* (*Isai. xxxi, 1*). Qui cum vitiis fuerit delinquit, et habitaverit in loco aquarum et fluminum, qui castitatis non habet siccitatem: tunc violenter tradetur Assyriis, ut dominantur ei, qui eum postea in peccato arguant atque convincant. Ipsi sunt enim et inimici et vindices, de quibus loquitur ad Israel: *Et nunc quid tibi est et viæ Ægypti, ut bibas aquam Geon: et quid tibi est et viæ Assyriorum, ut bibas aquam fluminum* (*Jer. ii, 18*). Qui igitur descendit in Ægyptum, et de excelso Jerusalem ad humilia delapsus est: vadeusque Jericho, alteram Ægyptum, a latronibus vulnera plura suscepit, dicitur ad eum: *Et nunc quid vobis est*. **606** *hic? quid in terra et in Ecclesia Dei vos esse simulatis, qui studio atque omni desiderio descendistis in Ægyptum, et ab Assyriis possidemini, captique estis: et ululare magis ac lugere debetis; quia propter vitia vestra atque peccata, nomen Dei blasphematur in gentibus? quibus in Ezechiele dicitur: Contaminatis nomen meum in gentibus* (*Ezech. xxxvi, 20*). Et quomodo in Evangelio discipulis loquitur Dominus: *Luceat lumen vestrum coram hominibus, ut videant bona opera vestra, et glorificent Patrem vestrum qui est in celis* (*Matth. v, 16*): sic e contrario, cum mala opera fecerimus, nomen Dei propter nos blasphematur in gentibus. Idcirco qui habet scientiam nominis Dei, et quod ad imaginem et similitudinem filius sit conditus, non ignorat, in luce versabitur. Et erit in die, de qua exultavit Abraham quod vidisset eam (*Joan. viii*); de qua et sanctus loquitur David: *Hæc est dies quam fecit Dominus, exultemus et lætemur in ea* (*Ps. cxvii, 24*). Qui enim illuminaverunt sibi lucem scientiæ, et habent lumen sempiternum, quod credentibus repromissum est: *Erit tibi Dominus lux æterna* (*Isai. lx, 20*), in die honeste ambulant, et sunt filii lucis et diei; et cognoscunt eum qui dicit ad Moysen: *Vade, dic filiis Israel, qui est misit me* (*Exod. iii, 14*): et quem in sanctis ante cognoverant, etiam sibi adesse cognoscent.

(Vers. 7, 8.) *Quam pulchri super montes pedes annuntiantis et prædicantis pacem, et annuntiantis bonum: prædicantis salutem, et dicentis Sion: Regnabit [Al. Regnavit] Deus tuus. Vox speculatorum tuorum: levaverunt vocem: simul laudabunt, quia oculo ad oculum videbunt, cum converterit Dominus Sion. LXX: Sicut hora super montes: sic pedes evangelizantis auditum pacis, evangelizantis bona: quia auditam faciam sa-*

lutem meam, dicens: Sion regnabit Deus tuus. Vox custodientium te exaltata est, et voce simul lætabuntur, quia oculi ad oculos videbunt, quando misertus fuerit Dominus Sion. Consequenter de eo qui supra dixerat: *Ego ipse qui loquebar, ecce adsum, nunc Propheta testatur quod ipse super montes Evangelium prædicarit, id est, super Apostolos, de quibus scriptum est: Appropinquate montibus æternis* (*Mich. ii, 9, sec. LXX*); et quorum doctrina illuminatio Dei est. Unde ad eum in Psalmis dicitur: *Illuminans tu mirabiliter a montibus æternis* (*Ps. lxxv, 5*). Ille annuntiavit et prædicavit pacem his qui erant longe, **607** id est, gentibus; et prope, hoc est, Judæis: mundum reconcilians Deo, de quo sub nomine Salomonis in psalmo canitur: *Orietur in diebus ejus justitia, et multitudo pacis, donec auferatur luna* (*Ps. lxxi, 7*). Et in hoc eodem Propheta de puero qui natus est, et de filio qui datus est nobis, cujus principatus in humero ejus, et vocabitur magni consilii Angelus, post reliqua dicitur (*Supra, ix, 7*): *Et pacis ejus non erit terminus.* Ipse est enim pax nostra, qui pacificavit omnia per sanguinem crucis suæ in cælo et in terra. Qui locutus est Apostolis: *Pacem meam do vobis, pacem meam relinquo vobis* (*Joan. xiv, 27*). Et annuntiavit nobis bona, non quæ a Philosophis appellantur indifferentia; sed quæ vere bona sunt, quæ dat Pater penitentibus se, id est, omnes gratias Spiritus sancti. Denique alter Evangelista in eodem loco scribit: *Quanto magis Pater vester qui est in cælis, dabit Spiritum sanctum petentibus se* (*Luc. xi, 13*). Hæc bona quæ credentibus Dominus pollicetur: *Audite me et comedetis bona; et delectabitur in bonis anima vestra; et non solum bona, sed salutem omnibus nuntiavit, quam ipse præbuit qui dicit Sion, id est, Ecclesiæ: Regnabit [Al. Regnavit] Deus tuus.* Unde et Apostolus loquitur ad Sanctos: *Non regnet peccatum in vestro mortali corpore, ut obediat desiderii ejus* (*Rom. vi, 12*). Et de peccatoribus scribens: *Mors, inquit, regnavit ab Adam usque ad Moysen* (*Rom. v, 14*). Quodque sequitur: *Vox speculatorum tuorum, sive custodum tuorum, Apostolos significat, de quibus et in alio loco* (*Infra, lxxii, 6*) *ad Ecclesiam loquitur Deus: Super muros tuos constitui custodes, qui nunquam tacebunt, recordantes Domini, qui exaltabant vocem de sublimibus disserentes.* Unde dicitur ad eos (*Supra, xl, 9*): *Super montem excelsum ascende qui evangelizas Sion. Exalta in fortitudine vocem tuam qui evangelizas Jerusalem.* Isti pari Deum voce laudabunt, et oculis videbunt ad oculos. Quod aliis verbis Apostolus dicit: *Facie ad faciem* (*I Cor. xiii*); quando Sanctus canit: *Oculi mei semper ad Dominum* (*Ps. xxiv, 15*). Et: *Ad te levavi oculos meos, qui habitas in cælo* (*Ps. xx, 1*). Et Dominus respondebit ei: *Oculi enim Domini super justos, et aures illius in precem eorum* (*Ps. xxxiii, 16*). Hoc quod Septuaginta transtulerunt, sicut *Spz*, id est, hora super montes: sic [Al. Sicut] *pedes evangelizantis* **608** *auditum pacis, et reliqua.*

Paulus sequens sensum Hebraicæ Veritatis, ponit in Epistola ad Romanos: *Quam speciosi pedes evangelizantium bona, evangelizantium pacem* (Rom. x, 15): Apostolos intelligi volens, quorum Dominus lavit pedes (Joan. xiii), ut mundi et pulchri essent ad prædicandum, et in toto orbe discurrerent, brevique doctrina Christi impleverunt mundum. ὥρα autem, id est, hora, juxta Septuaginta, et ambiguitatem sermonis Græci, aut tempus significat, aut pulchritudinem. Si tempus, illi aptabitur: *Tempore opportuno audi vi te, et in die salutis adiutor tui fui* (Isai. xlix, 8). Unde infert Apostolus: *Ecce nunc tempus acceptabile: ecce nunc dies salutis* (II Cor. vi, 2). Opportuno enim tempore pro cunctis sanguinem fudit: quando omnes declinaverunt, simul inutiles facti erant. Non erat qui faceret bonum, non erat usque ad unum (Ps. xliii): ut pro omnibus gustaret mortem, quia omnes peccaverant, et inlignebant gloria Dei (Rom. iii). Si autem pulchritudinem ad illud referamus, quod in psalmo dicitur: *Speciosus forma præ filiis hominum* (Ps. xliii, 5); (quid enim pulchrius quam ut forma servi flet forma Dei, et sederet et regnaret cum Christo in cælestibus?) potest ὥρα secundum Græcæ linguæ latitudinem cura dici, et sollicitudo, juxta illud quod Sanctus ait: *Multiplicabis me in anima mea, in virtute tua* (Ps. cxxxvii, 4). Pro multiplicabis me, in Græco dicitur πολλωρήσεις με, quod est, multa cura et sollicitudine me dignum habebis. Et alibi: *Secundum altitudinem tuam ἐπολωρήσας filios hominum* (Ps. xi, 9): quod aliis verbis Græce dicitur, ὡς πολλῆς ὥρας, τοῦτ' ἐστὶν, φροντίδος ἡξίωσας. Sed hæc superflua sunt; et speciosi magis pedes Christi vel Apostolorum accipiendi, quod, præter Septuaginta, omnes similiter transtulerunt, Paulo eorum interpretationem probante.

(Vers. 9, 10.) *Gaudete et laudate simul, deserta Jerusalem, quia consolatus est Dominus populum suum: redemit Jerusalem. Paravit Dominus brachium sanctum suum in oculis omnium gentium: et videbunt omnes fines terræ salutare Dei nostri.* LXX: *Erum-punt letitiam simul deserta Jerusalem, quia misertus est Dominus ejus, et eruit Jerusalem. Revelabit Dominus brachium sanctum suum in conspectu cunctarum gentium.* 609 *Et videbunt omnes fines terræ salutare Dei nostri.* Ducto in captivitatem populo Judæorum, et urbe succensa, aut rarus erat in Jerusalem, aut nullus habitator. Postquam autem qui prius loquebatur in Prophetis, et erat in principio apud Deum, Deus Verbum habitavit in nobis, et caro factus est, instaurata sunt deserta Jerusalem; et venit ille de quo scriptum est: *Hic ædificabit civitatem meam, et captivitatem populi mei reducet*: ut nequaquam plangatur ab Jeremia: *Quomodo sedet sola*

A civitas quæ erat plena populis: facta est quasi vidua quæ erat multiplicata in gentibus (Thren. i, 1); sed audiat David canentem, *In convertendo Dominus captivitatem Sion, facti sumus tamquam consolati* (Ps. cxxv, 1, 4). Et post paululum: *Facti sumus lætantes.* Et ut sciamus nequaquam hæc dici de populo Judæorum, sed de omnibus qui per apostolos in Dominum credituri sunt, ponit et dicit: qui consolatus est eam, sive misertus est ejus, et qui eruit vel redemit eam, ipse paravit sive revelavit brachium sanctum suum, in conspectu omnium gentium: *et videbunt omnes fines terræ salutare Dei nostri.* Ex quo perspicuum est, exstructa per Apostolos spirituali Jerusalem, id est, Ecclesia, quæ a Judæis fuerat derelicta, revelari brachium Domini cunctis gentibus, et videre salutare ejus omnes fines terræ. Quod dupliciter intelligitur. Aut enim revelat Pater brachium suum cunctis gentibus, aut filius revelat fortitudinem suam. De quo scriptum est: *Virtus enim ab eo egrediebatur et sanabat omnes* (Luc. vi, 19). Et iterum: *Sensi virtutem exisse de me quæ sanavit hæmorrhousam* (Marc. v, 30). Quod autem Filius Dei, Patris dextera appelletur et brachium, multa sunt testimonia, e quibus pauca dicemus: *Salvabit* [Al. *Salvavit*] *sibi dextera ejus, et brachium sanctum illius* (Ps. xcvi, 2). Et alibi: *In brachio meo gentes sperabunt* (Isai. li, 5). De quo Jacob dicit: *Hic erit expectatio gentium* (Genes. xlix, 10). Et octogesimus octavus psalmus: *Tuum brachium cum potentia.* Hoc brachio eduxit Dominus populum Israel de terra Ægypti. De quo ad Apostolorum principem loquebatur: *Beatus es, Simon Barjona, quia caro et sanguis non revelaverunt tibi, sed Pater meus qui est in cælis* (Mat. xvi, 17). Et Apostolus Paulus de se (Galat. i, 15): *Quando, inquit, placuit Deo, qui separavit me de utero matris meæ, ut revelaret Filium suum in me.* Quod autem cunctis gentibus omnes terræ terminos copulavit, qui visuri sunt salutare Dei, illud ostendit quod et in alio loco dicitur: *Convertimini ad me ab extremis terræ, et salvi eritis* (Isai. xlv, 22); et per Jeremiam: *Ad te gentes venient ab extremis terræ* (Jer. xvi, 19); et iterum: *Recordabuntur et convertentur ad Dominum omnes familiæ gentium; quia Domini est regnum, et ipse dominabitur gentium* (Ps. xxi, 28 et seqq.); ut non solum varietas gentium singularum, sed et omnes mundi cardines credituri præ-nuntientur in Christo. Juxta id quod ipse loquitur: *Cum autem prædicatum fuerit hoc Evangelium in toto mundo, tunc erit finis* (Matth. xxiv, 14). Alii summities et extrema terræ, eos intelligi volunt, qui non in media terra, sed in extremis ejus instar rotarum finibus consistentes, humilia deserunt et ad excelsa festinant.

^a Vulgati hactenus τὴν ὥραν ὥρασω, multum impleto sensu, nulloque ad sequentia respectu. Restituimus ex Ambrosiano πολλῆς ὥρας tertio verbo, quod in mss. non est, et negotium facessabat, expuncto. Ex quo verus exsurgit concinnusque seu-

sus, multæ curæ, hoc est, sollicitudinis dignos fecisti.

^b Pronomen tibi, quod mss. supplent, et Matthæi textus, antea deerat. Passim vero alia hujusmodi leviora, lectore non admonito, castigamus.

(Vers. 11-13.) *Recedite, recedite, exite inde, pollutum nolite tangere : exite de medio ejus, mandamini qui feris vasa Domini. Quoniam non in tumultu exibitis : nec in fuga properabitis. Præcedet enim vos Dominus, et congregabit vos Deus Israel. LXX : Recedite, recedite, egredimini inde, et immundum nolite tangere : exite de medio ejus : separamini qui portatis vasa Domini, quia non cum tumultu exibitis, neque cum fuga ibitis : sed præcedet vos Dominus, et qui congregat vos Deus Israel.* Et hoc Judæi sic disserere conantur : Exite de Babylone, et idola eorum derelinquite. Exite de medio illius, et vasa quæ Nabuchodonosor, capta Jerusalem, tulerat (IV Reg. xv), Cyro laxante captivos sub Zorobabel et Esdra (Esdr. 1), referte in templum ; nec sicut prius de Ægypto cum tumultu et timore fugistis, ita egredimini de Babylone ; sed cum pace et voluntate regis Persarum atque Medorum, in quo Domini voluntas apparuit, qui protexit et congregavit vos. Alii quæ de Babylone diximus, de Romano regno interpretantur, quod in adventu Christi qui eos liberaturus sit, hæc omnia compleantur. Nos autem audientes supra : *Quam pulchri super montes pedes annuntiantis et prædicantis pacem. Et : Revelabit Dominus brachium suum in conspectu omnium gentium : Et, videbunt omnes fines terræ salutare Dei nostri, nequaquam hoc de 611* Judæis, sed de Apostolorum omniumque Sanctorum intelligimus choro. Quibus præcipitur, ut recedant de Jerusalem, et in toto mundo Evangelium prædicent, dicente Domino Salvatore : *Ite et docete omnes gentes, baptizantes eas in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti (Matth. xxviii, 19) : ut nequaquam cum Judæis blasphemantibus maneant, in quorum necem Romanus paretur exercitus ; sed pollutos derelinquant : et separentur ab eis atque mundentur, qui portant vasa Domini. Templum enim sunt Spiritus sancti (I Cor. iii), et magnæ domus vasa aurea et argentea. Qualis fuit Apostolus Paulus, qui vas electionis dicitur (Act. ix), præparaverat enim se in vas pretiosum et aptum in ministerium Dei. Vel certe hoc dicendum, quod vasa Domini, armatura Dei sit spiritalis. De qua et Paulus Apostolus loquebatur : Induite vos armatura Dei (Ephes. vi, 11), et per singula enumerat : lorica militiæ, et clypeum fidei, et galeam salutis, et gladium spiritus, qui interpretatur verbum Dei. Ad hæc addit, cingulum veritatis, et calceatos pedes in præparatione Evangelii pacis. Et in alio loco : Deponentes ergo opera tenebrarum, induamur arma lucis (Rom. xiii, 13). Sequitur : Non in tumultu exibitis, nec in fuga properabitis. Neque enim ut victi de Jerusalem, sed ut victores recesserunt : ut qui quotidie prædicantes in Templo Evangelium Dei, multa millia Judæorum Christi fidei subjecerant, etiam mundum illius Evangelio subjugarent. Prævium enim habebant Dominum, qui congregaret eos, Deum Israel, hoc est,*

A de orbe terrarum unum gregem faceret, ut impleretur illud quod Dominus in Evangelio ad Patrem loquitur (Joann. xvii, 21) : *Da, ut sicut ego et tu unum sumus : sic et isti in nobis unum sint : ut eodem sensu et eadem sententia, repugnantia inter se vitia atque contraria deserentes, unam apprehenderent solamque virtutem. Neque enim vitia et perturbationes invicem se sequuntur : quod de virtutibus dicitur, in quibus nec ὑπερβολαὶ sunt, nec ὑποβιβασμοί, id est, nec plus nec minus, sed omnia temperata. Porro in vitiis universa contraria sunt, ut pavor audaciæ, impietati superstitio, luxuria parcitati.*

Ecce intelliget servus meus, exaltabitur, 612 et elevabitur et sublimis erit valde. Sicut obstupuerunt super te multi : sic inglorius erit inter viros aspectus ejus, et forma illius inter filios hominum. Iste asperget gentes multas : super ipsum continebunt reges os suum : quia quibus non erat [Vulg. est] narratum de eo, viderunt ; et qui non audierant, contemplati sunt. LXX : Ecce intelliget puer meus, et exaltabitur, et glorietur valde. Sicut stupebunt super te multi : sic in gloria erit ab hominibus species tua, et gloria tua a filiis hominum : sic mirabuntur gentes multæ super eo, et continebunt reges os suum, quia quibus non est annuntiatum de eo, videbunt, et qui non audierunt, intelligunt. Ne ulla legentibus ambiguitas relinquatur, quis sit ille qui dixerit : Ego qui loquebar, ecce adsum ; et quod sit brachium sanctum Domini, quod cunctis gentibus revelatum est, Deus omnipotens Pater perspicue docet : Ecce intelliget servus meus sive puer meus, de cujus differentiâ supra diximus. Intelliget autem, non ut verbum Dei, atque sapientia ; sed ut servus et puer. Qui cum in forma Dei esset, formam servi dignatus est accipere : factus obediens Patri usque ad mortem, et mortem crucis (Philipp. ii). Quamobrem exaltavit eum, et donavit illi nomen super omne nomen. Qui loquitur in psalmo : Benedicam Dominum, qui tribuit mihi intellectum (Ps. xv, 7) ; et de quo David canit : Qui fecit cælos in intellectu (Ps. cxxxv, 5). Ipse est enim sapientia atque intelligentia, qui proficiebat quasi puer ætate atque sapientia : de quo loquitur et Petrus : Deus patrum nostrorum glorificavit Filium suum Jesum, quem vos quidem tradidistis, et negastis ante faciem Pilati volentis eum dimittere. Vos autem sanctum et justum negastis (Act. iii, 13, 14), de quo et supra scriptum ostendimus : Ego testis, dicit Dominus, et puer quem elegi : super ipsum stupebunt plurimi (Isai. xlii, 10), cum illius signa perspexerint. Et hinc erit majus miraculum, quod inglorius erit inter homines aspectus ejus : non quo formæ significet sordiditatem, sed quo in humilitate venerit et paupertate. Qui cum dives esset, pro nobis pauper factus est ; et credentibus dixit : Discite a me, quia mitis sum et humilis corde (Matth. xi, 29) : de quo et Clemens vir apostolo-

* Pro Græco verbo ὑπερβολαί, quod substitunt mss., antea erat minus commodo sensu ὑπερβασίς, quæ vox propriè transgressionem, sive violationem

præcepti sonat.

^b Malim cum Victorio, et Græco δοξασθήσεται, glorificabitur.

licus, qui post Petrum Romanam rexit Ecclesiam, A scribit ad Corinthios: Sceptum a Dei Dominus **613** Jesus Christus, non venit in jactantia superbiæ, cum possit omnia, sed in humilitate. Intantum ut verberatus a ministro sacerdotis, responderit: *si male locutus sum, argue de peccato; sin autem bene, quid me cordis (Joan. xviii)?* habens duodecim Angelorum millia, quæ illius nutibus obedirent. Iste asperget gentes multas, mundans eas sanguine suo et in baptismo Dei consecrans servituti. Super ipsum continebunt reges os suum, et principes sæculi, quorum omnis sapientia crucis prædicatione subversa est: et qui non habuerant Legem et Prophetas, et quibus de eo non fuerat nuntiatum, ipsi videbunt et intelligent. De quibus loquitur et Salvator: *Beati qui non viderunt et crediderunt (Joan. xx, 29)*. In quorum comparatione, Judæorum duritia reprehenditur, qui videntes et audientes, Isaïæ in se vaticinium compleverunt, dicentis: *Auditu audietis, et non intelligetis; et videntes aspicietis, et non videbitis. Incrassatum est enim cor populi hujus, et auribus gra-*

riter audierunt (Isa. vi, 9, 10).
(Cap. LIII.—Vers. 1 seq.) *Quis credidit auditui nostro? et brachium Domini cui revelatum est? Et ascendet sicut virgultum coram eo, et sicut radix de terra sicienti: non est species ei, neque decor: et vidimus eum, et non erat aspectus: et desideravimus eum. Despectum et novissimum virorum, virum dolorum, et scientem infirmitatem; et quasi absconditus vultus ejus, et despectus: unde nec reputavimus eum. Vere languores nostros ipse tulit, et dolores nostros [Vulg. repetit ipse] portavit: et nos putavimus eum quasi leprosum, et percussum a Deo, et humiliatum. LXX: Domine, quis credidit auditui nostro, et brachium Domini cui revelatum est? Annuntiavimus quasi parvulum in conspectu ejus: sicut radix in terra sicienti. Non est species ei neque gloria, et vidimus eum, et non habebat speciem neque decorem: sed species ejus inhonorata, et deficiens præ filiis hominum. Homo in plaga, et sciens ferre infirmitatem, quia aversa est facies ejus, despecta et non reputata. Iste peccata nostra portat, et pro nobis dolet, et nos reputavimus eum esse in dolore, et in plaga et in afflictione. Post verba Patris, quibus filium suum mundo nuntiaverat esse venturum; et ante scandalum crucis, de quo dicturus erat: *Inglorius erit aspectus ejus, et forma ejus* **614** *præ filiis hominum, gloriam præmiserat resurrectionis: Exaltabitur et elevabitur, et sublimis erit valde: ut humilitate crucis resurrectionis gloriam præveniret, respondit Prophetarum chorus se implese officium, et quantum in se fuit, brachium illius atque virtutem omnibus nuntiasse. In eo autem quod dicit: Quis credidit auditui nostro, et brachium**

*Domini cui revelatum est? raritatem credentium significat ex Judæis. Quodque sequitur: Ascendet sicut virgultum coram eo; pro quo LXX transtulerunt, Annuntiavimus sicut parvulum coram eo: pro virgulto, Symmachus, ramum interpretatus est, ut assumptum ostenderet hominem qui processit de utero virginali. De quo infert: Sicut radix de terra sicienti. Pro sicienti, Aquila interpretatus est, invia, ut virginittis privilegium demonstraret, quod absque ullo humano semine de terra prius invia sit creatus. Iste est de quo et supra legimus: Exiet virga de radice Jesse, et flos de radice ejus ascendet (Isai. xi, 1); ut nativitate ejus et ascensum significet in mundo. Sin autem non habebat speciem neque gloriam; sed forma ipsius erat ignobilis et deficiens præ filiis hominum, sive ut habetur in Hebræo, despectus et novissimus virorum, quomodo in Psalmis dicitur: Accingere gladio tuo super femur tuum, potentissime, pulchritudine et decore tuo (Ps. xlv, 4)? Quod facile solvitur. Despectus erat et ignobilis quando pendeat in cruce, et factus pro nobis maledictum, peccata nostra portabat. Et loquebatur Patri: Deus Deus meus, quare me dereliquisti (Matth. xxvii, 46)? Inclytus autem erat, et decorus aspectu, quando ad passionem ejus terra contremuit, saxa dirupta sunt, et fugiente sole, æternam noctem elementa timebant. De quo et sponsa in Cantico Canticorum: Frater meus candidus, et rubicundus, electus de millibus (Cant. v, 10). Candidus plenitudine ac puritate virtutum, rubicundus in passione, de qua postea lecturi sumus: *Quis est iste qui ascendit de Edom, fulva [Al. fulvida] vestimenta ejus ex Bosor; electus de millibus in resurrectionem; ut qui erat primogenitus omnis creaturæ, primogenitus fieret ex mortuis. Quod autem infert: Homo in dolore et sciens ferre infirmitatem, sive virum dolorum, et scientem infirmitatem, verum corpus hominis, et veram demonstrat animam, qui sciens* **615** *ferre infirmitates, omnes eas divinitate superavit. Et absconditus vultus illius atque despectus, ut humano corpore divina potentia celaretur. De quo supra dictum est: Tu es Deus absconditus, et nesciebamus. Qui vere languores nostros et peccata portavit, et pro nobis dolet, non putative, id est, τὸ δοκεῖν, ut vetus et nova hæresis suspicantur; sed vere crucifixus est. Vere doluit, dicens in Evangelio: Tristis est anima mea usque ad mortem (Matth. xxvi, 38). Et: Nunc anima mea turbata est (Joan. xii, 27). Et nos putavimus eum esse immundum, sive in dolore, ut Septuaginta transtulerunt, pro quo Aquila et Symmachus posuerunt leprosum, Theodotio, flagellatum. Quod aliis verbis Hebræico idiomate lepra intelligitur, juxta illud quod in psalmo**

a S. Clementis verba sunt ex Epistola 1 ad Corinthios usque ad verbum humilitate: non vero usque ad subsequentis periodi obedirent, quod Martinus putavit.

b Addit Victorius inter viros ex Vulgata.

c Victor., ut nativittis ejus ascensum.

d Verbum ferre hic quoque interserunt Ambrosianus.

e τὸ δοκεῖν, etc. Miraheris antiquorum editorum temeritatem, qui pro τὸ δοκεῖν, quod legunt omnes mss. codices, nobis obtrudunt vocem confictam οὐλομένης, quæ nihil habet affinitatis cum lectione genuina Hieronymiana. Significat autem τὸ δοκεῖν, juxta apparentiam, secundum apparere et videri. Hinc veterum Manichæorum et Turcarum hodiernorum errorem redarguimus. MARTIAN.

scriptum est: *Et flagellum non appropinquabit tabernaculo tuo* (Ps. xc. 10). Et est sensus: Putavimus eum pro peccatis suis a Deo esse percussum, qui humiliatus est propter nos, et cum laironibus crucifixus. Pro eo quod Symmachus transtulit * *Ἐν ἀρχῇ ὄντα*, hoc est, *in lepra*; Aquila posuit ἀρνημένον, id est, *leprosum*: quod a multi non intelligentes, putant relictum, et alii legunt καθήμενον, id est, *sedentem*. In principio capituli, in quo juxta Septuaginta dicitur: *Domine, quis credidit auditui nostro: et brachium Domini cui revelatum est* (Rom. x), quo testimonio et apostolus Paulus utitur ad Romanos, edisserens illud super Domini passionem: *Dominus*, in Hebraico non habetur, sed pro intelligentia personae, ad quam dicitur, additum est.

(Vers. 5-7.) *Ipsa autem vulneratus est propter iniquitates nostras, attritus est propter scelera nostra. Disciplina pacis nostrae super eum, et livore ejus sanati sumus. Omnes nos quasi oves erravimus, unusquisque in via sua* [Vulg. *viam suam*] *declinavit: et Dominus posuit in eo iniquitatem omnium nostrum. Oblatus est, quia ipse voluit, et non aperuit os suum. LXX: Ipsa autem vulneratus est propter peccata nostra, et infirmatus est propter iniquitates nostras. Disciplina pacis nostrae super eum: livore ejus sanati sumus. Omnes quasi oves erravimus, homo in via sua erravit. Et Dominus tradidit eum propter iniquitates nostras, et ipse propter afflictionem non aperuit os suum. Nos, inquit, 616 putavimus eum virum dolorum: sive juxta Septuaginta, esse in dolore, et percussum a Deo, et propria sustinere peccata. Ille autem vulneratus est propter iniquitates nostras, dicens in psalmo: *Foderunt manus meas et pedes* (Ps. xxi. 18), ut suo vulnere vulnera nostra curaret, et attritus est, sive infirmatus propter scelera nostra, ut factus pro nobis maledictum, nos liberaret de maledicto. Maledictus enim omnis homo qui pendet in ligno (Deut. xxi, Galat. iii). Unde disciplina pacis nostrae super eum est. Quod enim nos pro nostris debeamus sceleribus sustinere, ille pro nobis passus est, pacificans per sanguinem crucis suae, sive quae in terra, sive quae in caelis sunt. Ipse est enim pax nostra, qui fecit utraque unum, et medium parietem maceriae, solvens inimicitiam in carne sua, et livore ejus sanati sumus (Ephes. ii). Ex quo perspicuum est, sicut corpus flagellatum atque laceratum signa injuriarum in vibicibus ac livore portabat: ita et animam vere doluisse pro nobis, ne ex parte veritas, et ex parte mendacium credatur in Christo (Rom. iii). Omnes, inquit, quasi*

oves erravimus, et indignimus misericordiam Dei, dicentes in psalmo: *Erravi sicut ovis perdita* (Ps. cxviii, 176); quae in Evangelii parabola boni Pastoris atque solliciti humeris reportata est (Matth. xviii). Qui sint autem istae oves, sequens versus ostendit. *Homo in via sua erravit*; sive unusquisque in via sua declinavit, ut proprium sequeretur errorem, et rectam viam deserens, de Crucifixo diversa sentiret. Dominus autem posuit in eo iniquitatem omnium nostrum, si e tradidit eum pro peccatis nostris; ut quod propter imbecillitatem virium ferre non poteramus, pro nobis ille portaret, qui oblatus est, quia ipse voluit. Non enim necessitate crucem, sed voluntate sustinuit, dicens in Evangelio: *Calicem quem mihi dedit Pater, non bibam illum* (Joan. xviii, 11)? Et ad Petrum qui scandalizabatur a crucis nomine, quia non noverat mysterium, et humano pavore trepidabat: *Vade retro me, Satana, scandalum es mihi, quia non sapis ea quae Dei sunt, sed quae hominum* (Matth. xvi, 23). Alioquin si non propria voluntate esset oblatus, qui indicare et praedicere poterat proditorem, 617 et Apostolis loquebatur: *Omnes vos in hac nocte in me scandalum sustinebitis*, poterat eos qui ad se missi fuerant declinare, quibus occurrit intrepidus, et ultro se obtulit dicens: *Quem quaeritis* (Joan. xviii, 4, 6)? Qui statim ceciderunt retrorsum; vocem enim praesentis Dei ferre non poterant. Pulchreque addidit: *Et non aperuit os suum*. Qui dicenti Pilato: *Mihi non loqueris?* noluit respondere. Sive juxta Septuaginta: *Afflictus non aperuit os*. Aut juxta Symmachum et Theodotionem, audiens non aperuit os suum.

(Vers. 7 seqq.) *Sicut ovis ad occisionem ducetur, et quasi agnus coram tondente* [Vulg. *addit se*] *obmutescit, et non aperiet os suum. De angustia et de judicio sublatus est. Generationem ejus quis enarrabit? quia abscissus est de terra viventium: propter scelus populi mei percussit eos. Et dabit impios pro sepultura, et divitem pro morte sua: eo quod iniquitatem non fecerit, neque dolus fuerit in ore ejus. Et Dominus voluit conterere eum in infirmitate. LXX: Sicut ovis ad victimam ductus est, et sicut agnus coram tondente muus, sic non aperuit os suum. In humilitate iudicium ejus sublatus est. Generationem illius quis enarrabit, quia tollitur de terra vita ejus? Ab iniquitatibus populi mei ductus est ad mortem; et dabo pessimis pro sepultura ejus, et divites pro morte illius. Quia iniquitatem non fecit, neque dolum in ore suo: et Dominus vult mundare eum a plaga. Hoc testimonium, cum in Actibus Apostolorum reginae Candacis Eunuchus rheda vehere-*

plaga, aut lepra percussus.

—Hic derivatio nulli grammaticae reguli consonat. Nihil ob stare videtur quin legatur ἀρνημένον, *sepositum*, a praepositione ἀπό et participio ἡμενον: leprosis enim commercio ceterorum hominum interdicens morem obtinuisse nemo non scit. Eo.

^b Brevius concinniusque in uno Ambrosiano ms., *scandalizabatur ad crucis mysterium, et humano pavore trepidabat.*

^c Consentit Hebraeus textus *לֹא נִפְתָּח פִּי* Hieronym. autem versio, *percussit eum*: Vulg., *percussus*.

^d Unus Ambros., et *dabit*, et quidem *δώσει* pro

^a *Ἐν ἀρχῇ ὄντα*, etc. Duplicem in hoc loco Hieronymi lapsum et hallucinationem deprehendere sibi visus est, Capellus in Critica sua sacra, exponens istud Isaiae caput lxi, sed frustra vir doctus laboravit, ut ostendi in Prolegomenis ad tomum III. Ceterum, editio Erasmi contra fidem omnium mss. codicum mutavit verba ἀρχῇ et ἀρνημένον in ἀρχῇ et ἀληθμένον. MARTIAN.

Enimvero, quod notatum quoque Montfauconio est, secundum eam, quam hic habet significationem, vox ἀρνημένον vix usquam reperitur; derivatur enim ab ἀπτομαι: ex quo ἀρχῇ, atque inde ἀρνημένος, id est,

Act. viii et seqq.), et legens non intelligeret, Aretante Philippo super passione et nomine toris, intellexit, et statim baptizatus, in agnitione quem legebat, vir meruit appellari, et stolus genti Æthiopum missus est. Qui igitur is est Pilato, quia ipse voluit; et non respondit patibulum pro nobis damnatus ascenderet, sicut ovis ad occisionem ductus est, et quasi coram tondente obmutuit. *Etenim pascha nomenclatus est Christus* (I Cor. v), quem Joannes ita monstrabat, dicens: *Ecce agnus Dei, ecce sit peccata mundi* (Joan. i, 29). Qui et in Apostoli Joannis Evangelistæ, agnus occisus sæpe ratur (Apocal. v). Qui de seipso loquitur in Isaia (Jerem. xi). **618** *Ego autem sicut agnus in-* *ter, et ductus ad victimam, nesciebam.* Cum enim et peccatum, pro nobis peccatum factus est (I Cor. v). Et sicut agnus cum ducitur ad victimam, epugnat: sic ille passus est voluntate, ut de- et eum qui mortis habebat imperium (Hebr. ii), sans se usque ad mortem, et mortem crucis pp. ii). Hic agnus est, in cuius typo immola- agnus, cuius cruor linius in postibus exter- orem fugabat Ægypti (Exod. xxi); qui non so- anguine suo nos redemit, sed et lanis operuit, entes infidelitate, sua veste calefaceret, et au- us Apostolum nobis loquentem: *Quotquot in o baptizati estis, Christum induistis* (Galat. iii, it in alio loco: *Induimini Christo Jesu* (Rom. i). Quodque sequitur: *De angustia et de iudicio us est*; sive ut LXX transtulerunt, *in humilitate C* *im ejus ablatum est*, illud significat, quod de- atione atque iudicio ad Patrem victor ascen- sive quod iudex omnium, iudicii non repererit tem; sed absque ulla culpa, seditione Judæo- et Pilati voce damnatus sit. Unde admiratur eta, quod omnium Deus se tradiderit passioni. o Paulus loquitur: *Si enim^b credidissent, num-* *Dominum gloriæ crucifixissent* (I Cor. ii, 8). tur: *Generationem ejus quis enarrabit?* Quod iter intelligitur: aut enim de divinitate ejus endum est, quod impossibile sit divinæ nati- nosse mysteria; de qua ipse loquitur in Pro- s: *Ante omnes colles generavit me* (Prov. viii, 25); illud quod alibi legimus: *Quis cognovit sensum i: aut quis consiliarius ejus fuit* (Rom. xi, 34)? D nullus; aut de partu Virginis, quod difficulter exponi. Denique cum Mariæ diceretur ab An- *Concipies et paries filium*, illa respondit: *Unde voc, quia virum non cognovi?* Cui rursus Ange- *Spiritus, inquit, sanctus veniet super te, et virtus i mi obumbrabit tibi* (Luc. i, 31, 34, 35), ut vel gelo, vel ab Evangelista tantum nativitatibus hu- cramenta dicantur. Cujus narrator rarissimus

veteres Græci Interpretes transtulerunt. ac Hieron. acceperit ex Eusebio, lib. ii Hist. cap. i, qui pariter ex Irenæo dicit, lib. iii Hæreses, *Missum Eunuchum in regiones Æthio- rædicenturum hoc quod ipse crediderat.* Adde

A est, secundum illud: *Quis sapiens, et intelliget hæc: intelligens, et cognoscat ea* (Osee xiv, 10)? Sin autem prudens lector tacita cogitatione responderit: Et quomodo scriptum est: *Nemo novit Filium nisi Pa- ter: et nemo* **619** *novit Patrem, nisi Filius, et cui voluerit Filius revelare?* Et qui novit Patrem et Fi- lium, utique et generationis potest enarrare myste- rium. Audiat aliud esse nosse, aliud eloqui, quia frequenter quæ mente concipimus, sermone explicare non possumus. Ergo et mysterium divinæ nativitatæ in corpore, possunt sancti, fide magis nosse quam dicere. Alioquin et Apostolus raptus in tertium cœ- lum et in paradysum, audivit verba quæ nequaquam valet humana lingua proferre (II Cor. xii). Sed et Spiritus interpellat pro nobis gemitibus ineffabilibus. B I-tius igitur, cujus generationem aut nullus, aut rarus enarrare potest, sublata est vita de terra; ut nequa- quam in terra, sed in cœlo viveret. Sive abscissus est de terra viventium, ut impleretur de eo quod scriptum est in Apocalypsi Joannis: *Ego sum primus et novissimus: qui vivebam, et sum mortuus: et ecce vivo in æternum* (Apoc. xvi, 18); ut post vitam quam vixit in terra mortuus terræ, cœlis viveret in æter- num. Quodque jungitur, *Propter scelus populi mei per-* *cussit eos*; sive, juxta LXX, *ab iniquitatibus populi mei ductus est ad mortem*, duplicem sensum habet. Aut enim persecutores et sceleratos populi sui, sua morte percussit: aut propter magnitudinem pecca- torum populi, quem semper peculiarem habuit, duc- tus ad mortem est, ut illos ad vitam sua morte revo- caret. Ipse dedit impios, pro sepultura sua; et divitem, pro morte sua. Sive pessimos, pro sepultura ejus; et divites, pro morte ejus: utrumque populum signifi- cans, ut in malis et pessimis, qui ante Dei notitiam non habebant (Rom. ix), ostendatur gentium multi- tudo: in divitibus, quorum erat Testamentum et Le- gislatio et Prophetæ, Judaicus populus demonstretur. Ergo idcirco passus est Dominus et sepultus, ut ex utroque populo sibi Ecclesiam congregaret. Sive hoc dicendum, quod Scribas et Phariseos, ac Sad- duceos, sacerdotes et pontifices, qui in populo ante regnabant, et nimis opibus affuebant, post Domini passionem Romanis tradiderit Deus, et æternæ sub- jecerit servituti. Iste pro ejus sepultura et morte, impii divitesque sunt traditi, iniquitatem non fecit, nec dolus inventus est in ore ejus. Quod de nullo penitus hominum **620** intelligi potest, ut nec opere, nec sermone peccaverit, dicente Scriptura: *Nemo mun-* *dus a sordibus, nec si unius quidem diei fuerit vita ejus.* Et, *omnes sicut oves erravimus, unusquisque in via sua declinavit* (Job. xxv): nisi de illo, qui peccata nostra portavit, et pro nobis dolet, et vulneratus est pro iniquitatibus nostris, et afflicus est propter scelera nostra, cujus livore sanati sumus. Super quo et prin-

apocryphorum testimonia, Constit. Apostol. c. xlvii, et pseudo-Abdæ.

^b Victorius, *cognovissent*, ex Græco textu *ἐγνώσαν*.

^c Verius, ut videtur, *Sadduceorum* nomen præter- mittunt Ambrosianæ chartæ.

ceps Apostolorum Petrus hoc testimonium edisserens, ait: *In hoc enim vocati estis, quia et Christus passus est pro nobis, relinquens vobis exemplum, ut sequamini vestigia ejus. Qui peccatum non fecit, nec inventus est dolus in ore ipsius. Qui cum malediceretur, non maledicebat: et cum pateretur, non comminabatur* (1 Petr. II, 21 et seq.). Dominus autem voluit mundare eum a plaga, quam lancea militis percussus acceperat. Sive conterere eum in infirmitate ac vulneribus: de quo et ipse dicebat: *Quoniam quem tu percussisti, ipsi persecuti sunt* (Ps. LXXX, 27). Et per Zachariam loquitur Deus: *Percutiam pastorem, et oves dispergentur* (Zach. XIII, 7). Ergo ut pateretur non fuit necessitatis, sed voluntatis Patris et suæ, ad quem ipse dicebat: *Deus, ut facerem voluntatem tuam, volui* (Ps. XXXIX, 9). De quo et supra legimus: *Oblatus est, quia ipse voluit*.

(Vers. 10, 11.) Si posuerit pro peccato animam suam, videbit semen longævum, et voluntas Domini in manu ejus dirigetur. Pro eo quod laboraverit [Vulg. laboravit] anima ejus, videbit, et saturabitur: in scientia sua justificabit ipse justus servos meos [Vulg. servus meus] multos, et iniquitates eorum ipse portabit. LXX: Si dederitis pro peccato, anima vestra videbit semen longævum: et vult Dominus auferre de dolore animam ejus, ostendere ei lucem, et formare intelligentiam. Justificare justum bene servientem multis: et peccata eorum ipse portabit. Juxta Hebraicum hic sensus est: Si posuerit pro peccato animam suam ille quem Dominus conterere voluit, sive mundare, videbit semen longævum, quod seminavit in bona terra. De quo in Evangelio scriptum est: *Exivit qui seminat seminare*; et iterum: *Simile est regnum cælorum homini qui seminavit bonum semen in agro suo* (Matth. XIII, 3). Et voluntas Domini in manu illius dirigetur, ut quidquid Pater voluit, illius virtutibus impleatur, dicentis 621 ad Patrem: *Ego servavi eos in nomine tuo quos dedisti mihi. Custodivi, et nemo ex his perivit, nisi filius perditionis*. (Joan. XVII, 12). Semen autem videbit æternum, et voluntas Patris in manu illius dirigetur: quia laboravit anima ejus multo tempore, requiem non inveniens in Judæis, et dicens in Evangelio: *Vulpes foveas habent: et volucres cæli, nidos: Filius autem hominis non habet ubi caput reclinet* (Matth. VIII, 10). Et in hoc eodem Propheta: *Laboravi sustinens* (Isai. I, 14). Quia igitur laboravit, videbit Ecclesias in toto orbe consurgere, et earum saturabitur fide. Denique cum esuriens et sitiens sedisset super puteum Jacob (Joan. IV), medium diem sole torrente, emptis cibis uti noluit, quia jam Samaritanæ, et exeuntis ad eum civitatis Sichem fide satiatas erat. Juxta quem sensum dicebat inter octo beatitudines: *Beati qui esuriunt et sitiunt justitiam* (Matth. V, 6). In scientia sua, id est, in doctrina, ipse justus, qui peccatum non fecit, nec dolus inventus est in ore ejus: et servus Patris, qui formam servi acceperat, et Domini servierat voluntati, multos justificabit de tote orbe credentes. Et

iniquitates eorum ipse portabit, quas illi portare non poterant, et quarum pondere opprimebantur. Juxta Septuaginta hoc dicitur: *O vos, propter quorum peccata Filius Dei est ductus ad mortem, qui pessimi, et in malo divites, dati estis pro sepultura et morte ejus, si volueritis agere penitentiam, et pro peccatis vestris offerre sacrificium placens Deo, spiritum contritulum, videbit anima vestra semen longi temporis, ipsum Dominum Salvatorem*. De quo in octogesimo octavo psalmo canitur: *Semen ejus in æternum permanet, et thronus illius sicut sol in conspectu meo*. Et iterum: *Ponam in sæculum sæculi semen ejus, et thronum illius sicut dies cæli*. Quod aliis verbis ad Virginem Gabriel loquitur: *Ecce concipies in utero et paries: qui Filius Altissimi vocabitur. Et dabit illi Dominus thronum David patris sui, et regnabit super domum Jacob in sempiternum: et regni ejus non erit finis* (Luc. I, 31, 32). Vult enim Dominus auferre de dolore animam ejus, qui dixerat: *Tristis est anima mea usque ad mortem* (Matth. XXVI, 38), ut crucis contumelia resurrectionis gloria temperetur. Et ostendere ei lucem, ut omnes per se videat illuminatos. Et formare intelligentia, subauditur eum, super quem descenderit 622 spiritus sapientiæ et intellectus. Et justificare justum, qui bene multis servierit: non enim venit ut ministraretur ei, sed ut ministraret (Matth. XX, in Petri pedibus (Joan. XII), cunctorum Apostolorum peccata abluerat. Qui apparuit in carne, justificatus est in spiritu. De quo et Judas proditor confitetur: *Peccavi, tradens sanguinem justum* (Matth. XXVII, 4). Et uxor Pilati: *Nihil tibi sit et justo illi: multa enim passa sunt hodie in somnis propter eum*. Et notandum quod non justificatus sit, ut de iniquo, justus fieret. Sed justus justificatur, non ut inciperet esse quod non erat; sed ut quod erat omnibus appareret. Iste justus pro iniquis passus est, ut omnes hos offerret Deo. De quo dicitur ad Judæos: *Et negastis sanctum et justum, et petistis ut vir homicida donaretur vobis* (Act. III, 14). Et peccata, inquit, eorum ipse portavit; quasi medicus languores ægrotantium, quo sani non indigent, se hi qui male se habent (Luc. V).

(Vers. 12.) Ideo disperdiam ei plurimos, et fortium dividet spolia: pro eo quod tradidit in mortem animam suam, et cum sceleratis reputatus est: et ipse peccata multorum tulit, et pro transgressoribus rogavit. LXX: Propterea ipse possidebit multos, et fortium dividet spolia: pro eo quod contaminata est in morte anima ejus, et cum iniquis reputatus est, et ipse peccata multorum suscepit, et propter iniquitates eorum traditus est. Causas reddit cur post passionem multa Christus præmia consequatur. Quia, inquit, passus est, et fecit omnia quæ præteritus sermo descripsit, et iniquitates multorum ipse portavit: propterea dividam ei plurimos, ut pro parte Domini Jacob, et funiculo hereditatis illius Israel, credant in eum de Oriente et Occidente venientes, et re-

* Unus Ambrosian., Si dederitis pro peccato animam vestram, videbitis semen longi temporis, et vult Dominus, etc. Ac certe Aldinunt aliaque nonnulla exemplaria Græca hac serie legunt, ὁ δὲ τὸν ψυχρὸν.

nt in regno Dei cum Abraham, Isaac et Jacob (Matth. viii) : impleto illo quod scriptum est : *Et dabo tibi gentes hereditatem tuam, et possessionem tuam terminos terræ* (Ps. ii, 8). De in hoc eodem Propheta legitur, *Erit radix et qui resurget ut principetur gentium, in ipso operabuntur* (Isai. xi, 10). Isti autem plurimi a fortibus tenebantur; et sub specie asinæ, multos habebant dominos, quibus dixerunt : *Dominus eos necessarios habet* (Matth. xxi, 12). Fortes erant antequam Christus humanum assumeret, et forte superato, diriperet domus. Prædam ergo fortium Apostolis suis traque divisit, ut Petrus, Jacobus, et 623 Barnabas, circumcisi populi principes fierent, et Paulus mitterentur ad gentes, locis, non separati, et sub uno Domino in diversa statione, ut agminis utriusque victoria, triumphum esset Salvatori. Ex quo qui dispensatoriam inrum et Paulum contentionem (Act. xv). vere iurgium fuisse atque certamen, ut blasphemio Porphyrio satisfaciant : et veteris Legis cæcis in Ecclesia Christi, a stirpe credentis essent esse servandas, debent et auream inanis expectare Jerusalem, ut victimas imolaret et circumcidantur, ut in sabbato sedeant, ut, saturentur, inebrientur, et surgant ludeludus offendit Deum. Hoc diximus propter id quod propheta : *Et fortium dividet spolia* (Isai. xlii, 12). Juxta illud quod in alio loco scriptum est : *Et dividet cælestis reges in ea*. Et iterum : *Et fortium dividet spolia* (Isai. xlii, 13). Denique super Paulo apostolo, qui in Benjamin erat, juxta Hebraicum dicitur : *In lupus rapax : mane comedet, et ad vespem dividet spolia* (Gen. xlix, 27). De quibus et ante diximus : *Lætabuntur in conspectu tuo, sicut qui erant in messe, et sicut qui dividunt spolia* (Isai. xlii, 13). In toto orbe sibi Christi Ecclesias dividentes, ea accipiet gentes plurimas, qui venit præ-

parare, reges quod mss. restituunt, lectum antea, quemadmodum in nullo usquam aut textus, sionum antiquarum libro scimus inveniri.

A dicare captivis remissionem, et captivam prius a diabolo atque dæmonibus duxit captivitatem, et dedit eam dono hominibus atque credentibus, quia tradidit in mortem animam suam, et cum sceleratis sive iniquis reputatus est (I Cor. ix). Si enim Apostolus ejus his qui erant sine lege, factus est quasi 624 sine lege; cum non esset sine lege, sed esset in lege Christi : quare non et Christus cum iniquis reputatus sit, ut iniquos redimeret a peccato, et omnibus omnia fieret, ut omnes salvos faceret? Peccata enim nostra portavit in corpore suo (I Petr. ii), ligno crucis affligens ea, ut deleteret chirographum, quod diabolo et angelis illius feceramus, scriptum manibus animæ, id est, operibus ejus. De quibus Paulus apostolus loquitur : *Et vos cum essetis mortui in peccatis, et in desideriis carnis, vivere facit cum Christo, donans nobis omnia peccata. Et deleat quod adversum nos erat chirographum, quod erat contrarium nobis; et ipsum tulit de medio, effigens illud cruci : spolians principatus, et potestates dehonestavit, confidenter triumphans de eis* (Eph. i, 2; Coloss. ii, 14, 15). Iniquos autem cum quibus reputatus est, Marcus Evangelista latrones intelligit, scribens : *Et crucifixerunt cum eo duos latrones : unum a dextris, et alterum a sinistris. Et impleta est Scriptura quæ dicit : Et cum iniquis reputatus est* (Marc. xv, 27). Quod et altius intelligi potest, dicente de semetipso Domino : *Reputatus sum cum descendentibus in lacum : factus sum sicut homo sine adjutorio inter mortuos liber* (Ps. lxxxvii, 4). Vere enim reputatus est inter peccatores et iniquos, ut descenderet ad infernum; qui in multis Scripturarum locis vocatur lacus, et victos in carcere liberaret. Qui traditus est propter peccata nostra, et resurrexit propter justificationem nostram (Rom. iv). Tantæque elementæ fuit, ut pro transgressoribus, imo pro persecutoribus suis rogaret in cruce, et diceret : *Pater, ignosce illis : quod enim faciunt, nesciunt* (Luc. xxiii, 34).

^b Addit Victorius prædam ex sacro textu.

^c Unus Ambrosian., quod et alias intelligi potest, etc.

LIBER DECIMUS QUINTUS.

626 Crebro, Eustochium, dixisse me novi, Dicitur et Evangelistas ubicumque de veteri Instituto ponunt testimonia, si inter Hebraicum et Latina nulla diversitas sit, vel suis, vel Septuaginta interpretum verbis uti solitos. Sin autem aliter, aliter in veteri editione sensus est, Hebraicus magis, quam Septuaginta Interpretes sequi. Et, ut nos multa ostendimus posuisse eos ex Hebraico, quæ in Septuaginta non habentur; sic nostri doceant assumpta aliqua de Septuaginta testimonia, quæ non sunt [Al. sint] in He-

braeorum libris : et finita contentio est. Hoc diximus, quia præsens capitulum cum in sensu unum sit, in verbis discrepat. A cujus explanatione quintus post decimum in Isaiam liber incipit.

(Cap. LIV. — Vers. 1.) *Lauda, sterilis, quæ non paris : decanta laudem et hinni, quæ non parturiebas : quoniam plures filii desertæ, magis quam ejus quæ habebat virum, dicit Dominus. LXX : Lætare, sterilis, quæ non paris : erumpe et clama, quæ non parturis : quia plures filii desertæ, magis quam ejus quæ habet virum.*

Dixit enim Dominus. Symmachus hunc locum ita interpretatus est: Lætare, sterilis, quæ non peperisti. Gaude in exultatione, et hinni, quæ non parturisti: Plures enim filii dissipatæ, magis quam ejus quæ erat antequam viro. A quo Theodotio et Aquila præter pauca verba non discrepant. Post natiuitatem Salvatoris, et ordinem vitæ atque virtutum, passionem crucis, et resurrectionis gloriam, quando ponens animam suam, vidit semen longævum, et in scientia sua ipse justus justificavit plurimos, et fortium divisit spolia, et pro transgressoribus rogavit, dans locum pœnitentiæ, transit ad vocationem gentium, et qui in illo sint credituri, pleno sermone describit. Quem quidem locum et apostolus Paulus sub nomine Saræ et Isaac, refert ad Ecclesiam (Galat. iv, 27 et seqq.), quod prior populus de monte Sina et Agar serviat cum filiis suis; sequens autem liber sit, de quo dicit Isaias: Lætare, sterilis, quæ non paris: erumpe et clama, quæ non parturis: quia plures filii desertæ, magis quam ejus quæ habet virum; et statim: Nos autem, inquit, fratres, secundum Isaac 627 repositionis filii sumus. Sed sicut tunc qui secundum carnem natus est, persequabatur eum, qui secundum spiritum: ita et nunc. Sed quid dicit Scriptura? Ejice ancillam et filium ejus. Non enim hæres erit filius ancillæ cum filio liberæ. Nos autem, fratres, non sumus filii ancillæ, sed liberæ: qua libertate donavit nos Christus (Galat. iv, 27 seqq.). Si igitur vas electionis, assumens de Isaiæ testimonium, quod nunc habemus in manibus, ad repositionis retulit filios, et ad Ecclesiam de gentibus, seu ex utroque populo congregatam, quæ deserta in Judæis fuerat et relicta, quæ virum non habuerat Deum, nec Legem acceperat nec Prophetas, ipsa ratione compellitur sequi vestigia præcessoris, et desertam eam dicere, de qua supra (Ad cap. xxxvi) legimus: Lætare, deserta, et reliqua his similia. De qua et in Jeremia scriptum est ex persona Dei: Vacua facta est quæ pariebat septem, defecit et anima ejus. Occidit ei sol adhuc meridiem (Jerem. xv, 9). Et in Samuelis volumine: Sterilis peperit septem, et quæ habebat filios plures, infirmata est (1 Reg. ii, 5). Et in Psalmis: Qui habitare facit sterilem in domo, matrem filiorum lætantem (Psal. cxii, 9). Septem autem filios dicitur genuisse synagoga, propter mysterium hebdomadis et sabbati, cui prior populus fuerat obligatus. Sive pro septem, plures intelligendi sunt, juxta Hebræi sermonis ambiguitatem, quo et sabbatum significatur et plures. De quo in Hebraicarum Quæstionum libro, quem in Genesim scripsimus, plenius dictum est. Hæc ergo quæ quamdiu virum habebat Deum, sermonem divinum, et Legi juncta erat, generabat Deo plurimos filios: quando autem accepit libellum repudiij, et vocanti viro noluit respondere, et audivit: Filia matris tuæ tu es, quæ dereliquisti virum tuum (Ezech. xvi, 15). Et iterum: Non ut Dominum me vocasti: neque ut patrem et principem virginitalis tuæ (Jerem. iii, 4): propterea in hoc eodem Propheta plangitur: Quomodo facta

A est meretrix civitas fidelis, Sion plena judicii: in qua justitia dormivit in ea, nunc autem latrones (Jani. i, 21). Sed et hoc notandum quod quando dicit: Plures filii desertæ, magis quam ejus, quæ habet virum, non penitus synagoga excludatur a partu; sed multitudo ei gentium præferatur. Et ipsa enim in Apostolis, et per Apostolos primum populum genuit de Judæis. Unde duo Apostolorum principes agmina sibi credentium in Christo, Circumcisionis et Gentium diviserunt, ut ex utroque populo desertam prius atque pauperulam 628 ædificarent Jerusalem. Quod autem Hebraicum pro lætitia, hinnitus posuit, gaudij significat magnitudinem, in similitudinem hinnientis equi ad victoriam. De quo in Job plenius scribitur (Job. xxxix). Hunc locum et cætera, quæ sequuntur, Judæi et nostri judaizantes ad Jerusalem referunt, quam dicunt in mille annorum regno instaurandam, et eandem esse quæ prius habuit virum, et postea habere desierit, multoque plures habitura sit filios post repudium, quam prius habuit suo viro. Cum perspicue duarum mulierum ponatur comparatio, ejus quæ virum habuit et dimissa est, et ejus quæ semper deserta et absque viro fuit. Nec mirandum de Judæis, quorum oculi auresque sunt clausæ, si apertam non videant veritatem. De Christianis quid loquar, nescio, qui dicente Apostolo, quæ sunt allegorica et ad duo Testamenta, vetus et novum, Saram Agarque referente, Judæis tradunt manus, terrenarum in mille annis desiderio voluptatum.

C (Vers. 2, 3.) Dilata locum tentorii tui, et pelles tabernaculorum tuorum extende: ne parcas: longos fac funiculos tuos, et clavos tuos consolida. Ad dexteram enim et ad levam penetrabis, et semen tuum gentes hæreditabit, et civitates desertas inhabitabit. LXX: Dilata locum tabernaculi tui, et pelles aulæorum tuorum fige, ne parcas. Protende funiculos, et clavos tuos conforta adhuc in dextris, et in sinistris dilata, et semen tuum possidebit gentes, et civitates desertas habitare facies. Cui dixerat: Lauda, sterilis, quæ non paris; rumpe vincula, quibus prius tenebaris astricta, et clama in confessionem Domini, quæ liberus non habebas, nunc eidem præcipitur in similitudinem tabernaculi Moysi, quod quondam habuit (Exod. xxxvi) in deserto, ut dilatet tentorium suum, pellesque distendet; et funiculos faciat longiores, et clavos, quibus formatur omne tentorium, in altum desigat, et roboret, ne ventorum flatibus dissipetur. Ad dextramque penetret et sinistram, et nequaquam Judaici tabernaculi imitetur angustias, quod centum longitudinis cubitorum, et quinquaginta latitudinis anhebatur, nec Templi brevitate claudatur, quod sexaginta cubita habebat in longum, et viginti in latum. Sed ad dexteram et ad sinistram locum capere ne cesset (Exod. xxvii). Ac ne putemus hoc juxta frivolum Hebræorum contentionem dici de Sion, quæ in antiquum statum a Domino restituenda sit, ponit manifestius quod læcebat: Et semen tuum gentes hæreditabit. 629 De quo et in

gelio legimus : *Egressus est qui seminat semina* (Matth. xiii, 3); et iterum : *Nonne bo-
semem seminasti in agro tuo* (Ibid., 27)? Quod
etiam civitates desertas faciet inhabitari, ut
etiam gentium in toto orbe consurgant. Vel certe
in dicendum est Apostolorum, et Judaici po-
reliquae. De quo in hoc eodem Propheta dici-
Nisi Dominus sabaoth reliquisset nobis semen,
Sodoma eisenus, et similes Gomorrhæ fuissetis
1, 9). Et Apostolus : *Reliquiae* ait, *salvæ factæ*
(Rom. 11, 5). Hoc de Ecclesiarum magnitudine,
pro uno Judææ loco et ipso angustissimo, in
orbe terrarum suos terminos dilatabunt. Venia-
ad intelligentiam spiritualem. Qui in taberna-
est, firmam atque perpetuam non possidet man-
m; sed semper mutat loca, et ad ulteriora
iat, dicens in psalmo : *Pertransibo in locum ta-
culi admirabilis* (Ps. xli, 5), præteritorum
iscens, et in futurum se extendens, donec per-
at ad bravium superuæ vocationis. De hoc ta-
culo et in alio loco legimus : *Quam dilecta
acula tua, Domine virtutum! concupiscit et desi-
ma mea in atriis Domini* (Ps. lxxxiii, 1). Post-
nferit : *Beati qui habitant in domo tua, in sæcula-
lorum laudabunt te* (Ibid., 6). Finis enim ta-
culorum, æternæ domus possessio est, quæ
menta non mutat, nec transfertur de alio in
locum. Qui enim plantati in domo sunt Do-
prius in atriis illius effloruerunt, ut de floribus
rugem veniant, possintque dicere : *Ego autem
oliva fructifera in domo Dei* (Psal. li, 10). De-
vir sanctus tabernacula præterire festinans, et
am Dei videre desiderans, unum votum habere
cit, ut nunquam de domo Dei exeat : *Unum petivi
mino, hoc requiram : ut inhabitem in domo Domini
bus diebus vitæ meæ* (Ps. xxvi, 1). Dilatandum
ergo tabernaculum, et aulæa pellesque tendendæ,
niculi multiplicium variorumque sermonum lon-
producendi, et clavi ratione firmandi in dextris
alistris, ut semen sermonis, id est, doctrinæ Dei,
es valeat possidere; et civitates habitabiles fa-
e, quas accepit qui unam duplicaverat. Dextera
m et sinistra in Scripturis sanctis tunc in bonam
em accipitur, quando eas et juxta spiritum in-
gimus, et juxta litteram per arma justitiæ a-
ris et a sinistris (II Cor. vi), ut et humillor in-
gentia vitæ teneat institutionem exemplaue ma-
m, et spiritualis atque **630** sublimis de præ-
ibus nos transferat ad futura. Hoc est quod et
inos Phariseis interrogantibus loquebatur :
dite quæ sunt Cæsaris Cæsari et quæ sunt Dei Deo
ath. xxii, 21) : ut et potestatibus istius sæculi
iciamur, quæ non injuste tenent gladium in vin-
am eorum qui male egerunt, quæ sinistra intel-
tur : et Deo reddamus quæ Dei sunt, ut nullum
m timeamus, nisi eum, qui et animæ habet et
coris potestatem, quod in dextera accipitur
ath. x). Denique de sapientia Dei dicitur, cui
pretiosum comparari potest, quod in dextera

A sua vitæ habeat longitudinem, et annos plurimos; in
sinistra autem divitias et gloriam, ut divitiæ illæ ac-
cipiantur, quæ in præsentia scientia sunt et bonis
operibus, et gloria quam accipit is, per cujus opera
Deus glorificatur in gentibus, longitudo autem vitæ
et anni plurimi, æternam vitam significant, quæ
præsentia negligens, ad futura festinat.

(Vers. 4, 5.) *Noli timere, quia non confunderis,
neque erubescas : non enim te pudebit, quia confu-
sionis adolescentiæ tuæ oblivisceris, et opprobrii vi-
duitatis tuæ non recordaberis amplius. Quia domina-
bitur tui qui fecit te, Dominus exercituum nomen ejus :
et redemptor tuus Sanctus Israel, Deus omnis terræ
vocabitur.* LXX : *Noli timere, quia confusa es : ne-
que confundaris, quia exprobratum tibi est : confu-
sionem enim æternam oblivisceris, et opprobrii vidui-
tatis tuæ, memor non eris : quia Dominus qui fecit
te, Dominus sabaoth nomen ei : et qui eruit te, Deus
Israel, omnis terræ vocabitur.* Oritur quæstio, quo-
modo si ad Ecclesiam dicitur de gentibus congre-
gatam : *Lætare, sterilis, quæ non paris*; et : *Plures
filii desertæ, magis quam ejus quæ habet virum*, quod
scilicet virum non habuerit, quæ postea plures fe-
cit filios, et illa in sterilitatem versa sit, quæ prius
habebat virum : quomodo nunc dicatur ad eam,
quæ virum non habuit : *Viduitatis tuæ non recorda-
beris amplius, et confusionis adolescentiæ tuæ oblivis-
ceris.* Ex quo intelligi volunt Judæi, omnia quæ di-
cuntur, dici ad Jerusalem, quæ deserta a Deo,
rursum ab eo instauranda sit. Qui facile repellen-
tur, cum admoniti fuerint, dici ex persona Domini
in Zacharia : *Et assumpsi mihi duas virgas : unam
vocavi decorem, et alteram vocavi funiculum : et pavi
gregem* (Zach. xi, 7). De quo in suo loco plenius
diximus, et nunc ex parte dicitur. Duas virgas,
utrumque esse populum, gentium et Judæorum,
quorum prior vocata sit turba gentilium, quæ acce-
pit **631** naturalem legem fixam in cordibus suis,
de qua Paulus scribens ad Romanos, fortissime
disputat (Rom. i); quæ virga nihil pulchrius est, ut
omnis creatura æqualiter vocetur ad cultum Crea-
toris sui. Secunda autem, id est, populi Judæorum
appellata est funiculus : quæ post offensam gentium
vocatur pars Domini, et funiculus hæreditatis ejus
Israel (Deut. xxxii). Denique postquam in Abraham
vocatus est Israel, dicit Dominus : *Tuli virgam meam,
quæ vocabatur decus : et abscidi eam, ut irritum facerem
fœdus meum quod percussi cum omnibus gentibus*
(Zach. xi, 10). Ergo in adventu Christi dicitur ad
virgam, quæ abscissa fuerat : *Noli timere, nec eru-
bescas, neque ora pudore suffundas. Nequaquam
enim ultra confunderis, ut prius confusa fueras,
nec confusionis adolescentiæ tuæ memor eris, et
viduitatis tuæ non recordaberis, per quam relicta es
a Deo : quia factor tuus ipse dominabitur tui, cu-
jus nomen Omnipotens est, qui regnat, non in
una gente Judæa, sed in universo orbe terrarum.*
Denique sequitur : *Qui te fecerat, ipse te redemit
sanguine suo : et Deus omnis terræ vocabitur : pro eo*

quod est, omnium qui morantur in terra. Ex quo A perspicue patet, nequaquam dici ad Jerusalem, quæ numquam in toto orbe dominata est: sed ad Ecclesiam Christi, cujus hæreditas, mundi possessio est.

(Vers. 6, 7.) Quia ut mulierem derelictam et morientem spiritu vocavit te Dominus: et uxorem ab adolescentia abjectam, dixit Deus tuus. Ad punctum in modico dereliqui te: et in miserationibus magnis congregabo te. In momento indignationis abscondi faciem meam parumper a te: et in misericordia sempiterna misertus sum tui, dixit redemptor tuus Dominus. LXX: Non ut mulierem derelictam et pusillanimum vocavit te Dominus, neque ut mulierem, quæ ab adolescentia odiosa est, dixit Deus tuus. Tempore modico reliqui te: et cum misericordia magna miserebor tui. In furore parvo averti faciem meam a te: et in misericordia sempiterna miserebor tui: dixit qui eruit te Dominus. Hic amici Judæorum vilificant mulierem derelictam et uxorem ab adolescentia abjectam, quam ad punctum et ad modicum dereliquit Dominus, Jerusalem esse, dicentes. Qui abscondens parumper faciem suam suscepit eam in misericordiis sempiternis, et dolorem præteritum, gaudio commutavit. Hoc juxta Hebraicum. Porro juxta 632 Septuaginta non eam dicit quasi derelictam mulierem, et pusillanimum vocatam a Domino: neque sicut uxorem, quæ ab adolescentia odio habita sit; sed idcirco se eam ad modicum reliquisse, et avertisse faciem suam, ut misereatur illius in æternum. Si ergo Judæi et nostri judaizantes, dicunt Israel ad modicum derelictum, ut in adventu Christi ejus misereatur Deus; et modicum interpretantur ad comparationem totius æternitatis: cur et nobis non concedunt, modicum dicere tempus, quo gentes sunt derelictæ: ut a abjectæ in medio, quæ in adolescentia sua Dei fuerant, postea in senectute æternam misericordiam consequantur? Præsertim cum in vocatione temporis Israel, nunquam exclusa sit turba gentium; sed semper eis per proselytos janua patuerit revertendi, ut sicut nos illorum vocatione parumper videmur exclusi, sic illorum exclusione perpetua nobis ad Deum reditus concedatur. Perpetuam autem exclusionem diximus, si non egerint pœnitentiam. Alioquin Paulus apostolus dicit: Concluserunt Deus omnia sub peccato, ut omnibus misereatur (Galat. iii, 22). Quæ nos de Ecclesia ex utroque populo congregata interpretati sumus; et Judæi de Jerusalem accipiunt: qui solam tropologiam sequuntur, et in locis difficillimis liberæ disputationis excursu, nascentes fugiunt quæstiones, ad animam referunt peccatricem, quæ abjecta a Deo sit, non ob odium, sed ob dispensationem, ut malorum pressa pondere, revertatur ad virum suum pristinum: et perdita substantia, de patris clementia non desperet (Luc. xv). Annon est grandis misericordia occurrere filio revertenti, annulum et stolam, osculum-

que porrigere, et invidenti fratri, juxta alterius parabolæ similitudinem, dicere: Amice, si ego bonus, quare oculus tuus nequam (Matth. xx, 15)?

(Vers. 9, 10.) Sicut in diebus Noe istud mihi est, cui juravi, ne inducerem aquas Noe ultra super terram: sic juravi, ut non irascar tibi, et non increpem te. Montes enim commovebuntur, et colles contremiscent: misericordia autem mea non recedet a te, et fœdus pacis meæ non movebitur, dixit miserator tuus Dominus. LXX: Ab aqua quæ fuit sub Noe hoc mihi est: sicut juravi ei in tempore illo, terræ nequaquam ultra irasci super te, neque in comminatione tua monites transferre: neque colles tui transferentur. Sic nec misericordia mea deficiet, nec testamentum pacis meæ auferetur, dixit propitius 633 tui Dominus. Ut credat sanctorum congregatio misericordiam Domini sempiternam, et ideo ad punctum, et breve nos esse desertos, ut in amicitiam Dei, æterno fœdere jungerentur, ponit exempla majorum, dicens: Quomodo universo orbe peccante, postquam corripuit omnis terra viam Domini, inductum est diluvium: et cum auctoribus cunctis peccatorum cuncta peccata deleta sunt, et in uno homine Noe humanum servatum est genus: cui juravi nequaquam terris inducendum esse diluvium: et sponsio mea hucusque servata est, nec umquam irrita fiet (Gen. viii et ix); sic juro Ecclesiæ meæ, quam mihi redemi sanguine meo, nequaquam me iratum fore his quorum misertus sum, nec meam clementiam ulla increpationis duritia commutandam. Facilius enim C montes movebuntur et colles, quam mea sententia commutabitur. Juxta quod et in Evangelio loquitur: Cælum et terra transibunt, verba autem mea non præteribunt (Matth. xxii, 15). Hæc est, autem, inquit, misericordia mea, ut fœdus pacis, quo mihi reconciliatus est mundus, non merito eorum quibus datum est, sed mea clementia conservetur. Juxta Septuaginta confusus est sensus, et sic turbata sunt omnia, ut quid dicatur difficile possit intelligi: non quo ignorem quid in hoc capitulo vir prudentissimus dixerit, sed quo non satisfaciatur animo meo. Ponit enim tropologicum diluvium, quod interpretatur in baptismo Salvatoris, congerens exempla quamplurima, ut est illud: Dominus diluvium inhabitare facit (Ps. xxviii, 10). Et iterum: Suavis Dominus expectantibus se in die tribulationis: et sciens timentes se, in diluvio itineris consummationem facit (Nahum i, 7, secundum LXX): quod scilicet universa peccata in baptismo deleverit, dicens in alio loco: Ego sum, qui deleo iniquitates tuas (Isai. xliii, 25). Omnes enim declinaverunt, simul inutiles facti erant (Psal. xliii, 3). Non erat qui faceret misericordiam, nec veritatem: neque erat scientia Dei super terram. Maledictio, et mendacium, et homicidium, et adulterium, et furtum cuncta occupaverant, et sanguinem sanguini miscuerant. Unde loquitur per Prophetam: Heu mihi! quia perii revertens a terra.

* Paulo impeditus verborum ordo sic videtur restituendus: ut quæ in adolescentia sua abjectæ in medio Dei fuerant.

est qui faciat rectum in hominibus, omnes in san-
meo iudicantur. Unusquisque proximum suum
at tribulatione, et ad malum manus suas prępa-
Mich. vii, 2, sec. LXX) : et cętera his simi-
quibus illud est : *Nemo mundus* 634 a sorde,
i unius quidem diei fuerit vita ejus super terram
xv, 14). Unde Dominum fecisse diluvium, qui
apostolum Petrum occisus est carne, vivifi-
spiritu (I Petr. iii); et prędicavit spiritibus in
re constitutis, quando Dei patientia expecta-
in diebus Noe, diluvium impiis inferens. In
exemplum aqua nos mundat : non sordes car-
bluens, sed bonę conscientię interrogatio in
i. Montes autem et colles qui non commovean-
et in hujuscemodi diluvio permoti fuerant,
os vult intelli-gi, accepto fędere sempiterno :
priori diluvio moti fuerant, et suam relique-
firmitatem. Dicit montes, et dęmones, et ad-
rias potestates, qui viderunt filias hominum,
essent bonę, et amoris jaculo vulnerati,
serunt sibi uxores ex omnibus quas elegerunt,
rdiderunt fortitudinem pristinam : et nequa-
in hoc diluvio sunt futuri (Genes. vi). Hoc ille
it, ejus explanationem lectoris arbitrio dere-
o.

ers. 11, 12.) *Pauperula tempestate convulsa abs-*
consolatione. Ecce ego sternam per ordinem
es tuos : et fundabo te in sapphiris : et ponam
dem propugnacula tua, et portas tuas in lapides
tos, et omnes terminos tuos in lapides desiderabi-
Universos filios tuos doctos a Domino, et multitu-
a pacis filiis tuis, et in justitia fundaberis. LXX :
ilis et instabilis absque consolatione. Ecce ego
aro tibi carbunculum lapidem tuum, et fundabo
a tua sapphirum : et ponam propugnacula tua
n, et portas tuas lapides crystalli, et muros tuos
es electos : et omnes filios tuos discipulos Dei, et
a pax erit filiis tuis, et in justitia ędificaberis.
nos diximus : *Sternam per ordinem lapides tuos,*
ebraico scriptum est, BAPHPHUCH (בפפח), quod
es pręter Septuaginta similiter transtulerunt :
iam in stibio lapides tuos, in similitudinem com-
mulieris, quę oculos pingit stibio, ut pulchritu-
n significet civitatis. Et ubi nos *jaspidem,* se-
tes LXX, diximus, in Hebraico scriptum habet
כדכד (כדכד), quod solus Symmachus *χάλκεδόνιον*
tulit. Pro *crystallo* quoque in cujus loco apud
ęos *עֵדָא* (עֵדָא) legitur, Symmachus et Theo-
s, *scalpturę*, id est, *γλυψῆς*, Aquila *ἑρπαισμοῦ*
it : quod verbum foratarum cęlatarumque gem-
im 635 sen-um sonat. De diversitate transla-
is diximus : veniamus ad sensum. Adhuc loqui-
ad Ecclesiam, humilem prius atque pauperu-
quę non habebat Legem, nec Prophetas, nec
ionem Dei : et tempestate convulsam sive insta-

A bilem, quę multos sæculi turbines sustinuerat, et
inter varios idolorum fluctuabat errores : quę nul-
lum habuit consolatorem, et frustra omnem substan-
tiam suam in medicis perdidit ; quod ipse veniat, ipse
descendat, et ędificet in terris cęlestem Jerusalem,
quę in Apocalypsi Joannis vocatur sponsa et uxor
Agni, habens lumen simile lapidis pretiosi, sicut
jaspidis et crystalli, et murum magnum, et portas
duodecim inscriptas nominibus tribuum Israel, qua-
rum tres erant ab Oriente, et tres ab Aquilone, et
tres ab Austro, et tres ab Occasu solis (Apoc. xxi) :
murusque sultus duodecim fundamentis, cujus omnis
ędificatio ex lapide jaspide, et singula fundamenta
murorum habebant singulos lapides, primum jaspide-
dem, secundum sapphirum, tertium chalcedonium,
B quartum smaragdum, quintum sardoniceum, sextum
sardium [Al. sardinum], septimum chrysolithum, oc-
tavum beryllum, nonum topazium, decimum chryso-
prasum, undecimum hiacynthum, duodecimum ame-
thystum, quod legentes, exclamamus illud, et dici-
mus : *O profundum sapientię et scientię Dei, quam*
inscrutabilia judicia ejus, et investigabiles vię ejus !
Quis enim cognovit sensum Domini, aut quis consilia-
rius ejus fuit (Rom. xi, 33, 34) ? Et iterum : Quis
sapiens, et intelliget hæc : intelligens, et cognoscet ea
(Osee xiv, 10) ? Respondeant amatores tantum occi-
dentis litterę, et in mille annis exquisitos cibos gu-
lę ac luxurię pręparantes, quorum Deus venter est,
et gloria in confusione eorum (Philipp. iii) ; qui post
secundum in gloria Salvatoris adventum, sperant
nuptias, et parvulos centum annorum, et circumei-
sionis injuriam, et victimarum sanguinem, et perpetu-
um sabbatum : qui dicunt cum Israel in perversum
modum : Manducemus et bibamus, cras enim c reg-
nabimus : quę sit ista cęlestis Jerusalem, cui nunc
dicitur : Ecce ego sternam per ordinem lapides tuos :
sive juxta LXX : Ecce ego pręparo [Al. pręparabo]
tibi carbunculum, lapidem tuum : ut tota civitas sit
plena carbunculis, et habeat fundamenta sapphirina,
et propugnacula jaspidem, sive chalcedonium, et
636 portas crystallinas, sive anaglyphas, et mu-
rum in circuitu pretiosorum lapidum : omnesque
fili ejus non habeant magistros homines, sed Deum,
et appellentur discipuli Dei ; et sit in ea pax per-
petua, et ędificatio justitię. Ex quo perspicuum est,
D sub occasione justitię, quod virtutis est nomen,
etiam cęteras virtutes in ędificationem Ecclesię
debere nos quęrere : nec Judaica deliramenta secta-
ri. Exponant enim quid sit illud quod in Proverbiis
de sapientiā dicitur : Pretiosior est cunctis lapidibus
pretiosissimis (Prov. iii, 25). Si enim Christus Dei
virtus et Dei sapientiā est (I Cor. i), stultum est
Christum insensibilibus lapidibus comparari. Rur-
sumque de judiciis Dei legimus : Judicia Domini
recta : justificata in semetipsa, desiderabilia super au-

Ambrosiani codd., quemadmodum in Hierony-
na ipsa Versione et Vulgat. interprete, absque
consolatione.

Vinose Martian. alique editi, *τρηπαισμοῦ* quos

rectissime castigat Ambrosian. pręferens uncialibus
litteris ΤΡΥΠΑΝΙΣΜΟΥ, quod est, *cęlaturę*.

c Idem Ambrosian., moriemur. Leviora quędam
infra emendamus.

rum et lapidem pretiosum multum (Psalm. xviii, 10, 11). Ex quo palam est, illud lapidem cæteris lapidibus comparari, de quo supra in hoc eodem Propheta ex persona Dei dicitur: *Ecce immittam in fundamenta Sion lapidem angularem, lapidem electum, pretiosum: et qui crediderit in eo, non confundetur* (Isai. xxviii, 16). Hunc lapidem reprobaverunt ædificantes (Psalm. cxvii), Scribæ videlicet, et Pharisei, et principes Judæorum, qui factus est in caput anguli (Matth. xxi). De quo et Apostolus Petrus disputans ait: *Nobis ergo honor qui credimus angulari et pretioso electoque lapidi. Incredulis autem est lapis offensionis et petra scandali* (1 Petr. ii, 7, 8). Qui et in Actibus Apostolorum ad principes loquitur sacerdotum: *Iste est lapis electus, pretiosus, quem vos despezistis reprobantes* (Act. iv, 18); qui factus est in caput anguli, et duos populos continet, gentium et Israel; qui ædificavit civitatem, ejus artifex et conditor Deus est: de qua et Apostolus scribit Corinthiis: *Dei ædificatio estis. Et: Quasi architectus sapiens fundamentum posui, alius superædificat. Unusquisque autem videat quomodo ædificet. Fundamentum enim aliud nemo potest ponere præter eum qui positus est, Jesum Christum* (1 Cor. iii, 9, 10). Si quis autem super fundamentum hoc ædificat aurum, et lapides pretiosos, ligna, fenum, stipulam: uniuscujusque opus manifestum erit. De hoc fundamento et in Epistola altera loquitur: *Ædificati super fundamentum Apostolorum et Prophetarum, ipso angulari lapide Jesu Christo* (Ephes. ii, 20); et iterum: *In quibus omnes ædificamini lapides viventes in sacerdotium sanctum, offerre spirituales victimas* (1 Petr. ii, 5). De his lapidibus mystice dicitur: *Lapides sancti voluntur super terram* (Zac. ix, 16), **637** quibus ædificat Christus Ecclesiam super petram, dicens in Evangelio: *Super hanc petram ædificabo Ecclesiam meam* (Matth. xvi, 18). Quam civitatem qui meruerit intrare, gaudens loquitur Domino: *Sicut audivimus, ita vidimus in civitate Domini virtutum, in civitate Dei nostri: Deus fundavit eam in æternum* (Ps. xlvii, 9). Super conditore hujus civitatis, et in alio loco dicitur: *Hic ædificabit civitatem meam, et reducet captivitatem populi mei* (Isai. xlv, 13). De natura autem duodecim lapidum atque gemmarum, non est hujus temporis dicere, cum et Græcorum plurimi scripserint et Latinorum. E quibus duos tantum nominabo, virum sanctæ et venerabilis memoriæ episcopum Epiphanium, qui insigne nobis ingenii et eruditionis suæ reliquit volumen, quod inscripsit *περί λίθων*: et Plinium secundum, eundem apud Latinos oratorem et philosophum, qui in opere pulcherrimo naturalis historiæ tricesimum septimum librum, qui et extremus est, lapidum atque gemmarum disputatione complexit. Hi duodecim lapides scribuntur per ordinem in Exodo et in Ezechiel, id

est ἐν τῷ λογισμῷ [Mss. in logio] pontificis, et in coram atque diademate principis Tyri. Dicamus primum de Exodo: Quatuor ordines intexti erant lapidum (Exod. xxviii). Ordo primus habuit lapidem sardium, topazium, smaragdum. Ordo secundus, carbunculum, saphirum, jaspidem. Ordo tertius, *ligirium, achatem, amethystum. Ordo quartus, chrysolithum, beryllum, onychium, auro circumdatos; et inscripti erant ex nominibus duodecim tribuum filiorum Israel. In quo notandum quod secundus ordo lapidum etiam in præsentī Scriptura sit positus, carbunculus, saphirus, et jaspis. Necdum enim perfecta retinemus, nec ad prima pervenimus, quia nunc per speculum videmus in ænigmate. Porro in Ezechiel sic scriptum reperimus: *Tu es signaculum similitudinis et corona decoris, in deliciis paradisi Dei fuisti. Omni lapide primo indutus es, sardio, topazio, et smaragdo, carbunculo et sapphiro et jaspide, argento quoque, et auro et lyncurio, et achate, et amethysto, et chrysolitho, et beryllo, et onychino; auroque replesti thesauros tuos et* **638** *apothecas tuas in te. A qua die conditus es, cum Cherubim posui te in monte sancto meo; fuisti in medio lapidum ignitorum, immaculatus in diebus tuis, ex quo conditus es, donec inventæ sunt in te iniquitates tuæ* (Ezech., xxviii, 12 et seqq.). Quis enim tam stultus et vecordis ingenii, ut in paradiso Dei, positum principem Tyri, quemcumque illum esse crediderit, et conditum inter Cherubim et inter igneos lapides conversatum (quos hand dubio Angelos intelligimus celestesque Virtutes) putet fuisse eum, qui terrenis lapidibus ornatus sit, et habuerit similitudinem et signaculum? De natura igitur omnium lapidum, et per partes singulorum, non est hujus temporis dicere; neque enim semper dicenda sunt omnia. Nunc tantum de carbunculo, sapphiro et jaspide disseramus. Carbunculus qui paratur, iive per ordinem sternitur, videtur mihi ignitus sermo doctrinæ, qui fugato errore tenebrarum, illuminat corda credentium. Hic est quem unus de Seraphim tulit forcipe comprehensum, ad Isaïæ labia purganda (Isa. vi): qui nascitur, juxta Genesios fidem, in terra Evila, ubi est aurum optimum (Genes. ii), *lapisque carbunculus, et prasinus. Porro saphirus, qui ponitur in fundamentis, cœli habet similitudinem, et supra nos aeris: qui talis est, ut possit illud Aristophanicum dicere cum Socrate: *Ἀποβατὼ καὶ περιπρονῶ τὸν ἄλιον*; quod nos in Latinum sermonem vertere possumus: *Scando acrem, solemque despieo* (Vide Stuidam in περιπρονῶ). Sive cum Paulo apostolo: *Nostra autem conversatio in cælis est* (Philipp. iii, 20). Ezechielis quoque Scriptura commemorat, quod locus in quo thronus Dei sit, sapphiri habeat similitudinem, et gloria Domini in hoc colore consistat, qui portat imaginem supercrelestis. Sed et

* Hactenus obtinuit Lyncurium, quod Succini potius quam gemmæ est genus. Vide quæ hæc de re annotamus in epist. 64 ad Fabiol., num. 17. Ambrosiani mss. emendant.

^b Uno mss., *apothecas tuas in ea die, qua condi-*

tus es.

^c Legit Victor. contrario ordine carbunculus et lapis prasinus juxta sacrum textum. Mox quoque et superioris aeris pro supra nos aeris habet.

propugnacula urbis Dominicæ, hoc est murorum mœnia jaspide roborantur, qui possunt omnem altitudinem elewantem se contra scientiam Dei destruere atque convincere, et mendacium subicere veritati (Ezech. 1; 1 Cor. xv). Qui ergo in disputando fortissimus est, et sanctarum Scripturarum testimoniis roboratus, iste propugnaculum Ecclesiæ est. Jaspide multa sunt genera: * alius est enim smaragdi habens similitudinem, qui reperitur in fontibus Thermodontis fluminis, **639** et vocatur ^b Grammatias, quo omnia phantasmata fugari autumant. Alius viridior mari, et tinctus quasi floribus; hunc in Phrygiæ monte Ida, et in profundissimis specubus ejus nasci referunt. Alium vero juxta Iberos, Ilyrcanosque et mare Caspium reperiri, ^c et præcipue juxta lacum Neusin. Est et alius jaspis nivi et spumæ marinorum fluctuum similis, ^d et elementer quasi mixto cruore subrutillans. Hoc diximus, ut universas gratias spirituales in Ecclesiæ propugnaculis cognoscamus; quas qui habuerit, vanos timores fugat, et potest cum sponsa dicere: *Frater meus candidus et rubicundus* (Cant. v, 10). Portæ autem istius civitatis de lapide sunt crystallo, qui scalpitur variis modis, quo lapide nihil purius est. Denique vehementissimis Alpium frigoribus, et inaccessis soli speluncis, condescere aquæ dicuntur in crystallo: et tactu quidem lapidem, visu aquam esse. Per quem ostenditur, eos qui in foribus Ecclesiæ sunt, nulla debere sordem maculari, sed fidei esse purissimæ, et dicere cum propheta: *A mandatis tuis intellexi* (Ps. cxviii, 104). Et illud audire: *Beati mundo corde: quoniam ipsi Deum videbunt* (Matth. v, 8). Muri autem civitatis, sive termini et περίβολος, lapidibus electis extruuntur, quos reliquos lapides intelligere possumus, et omnes filios ejus esse doctos, sive discipulos Dei: quo testimonio Dominus utitur in Evangelio Joannis, dicens: *Nemo potest ad me venire, nisi Pater meus qui misit me, traxerit eum, et omnis qui audierit et didicerit a Patre, venit ad me* (Joan. vi, 44, 45). Et post paululum, scriptum est in prophetis: *Erunt omnes docti a Deo*. Qui et per Jeremiam loquitur: *Dans leges meas in mentibus eorum, et super cor illorum scribam eas; et nequaquam ultra docebunt singuli proximos suos et fratres dicentes: Cognosce Dominum. Sed omnes scient me a minimo usque ad maximum. Propitius enim ero iniquitatum eorum, et peccatorum eorum non recordabor* (Jerem. xxxi, 33, 34). Do-

ctrina autem discipulorum Dei habet multitudinem pacis, quæ eis a Domino derelicta est: ædificatioque urbis pulcherrimæ completur justitia; ut nequaquam unius gentis, **640** sed totius mundi Deus sit, vocantis ad fidem suam servos et liberos, Græcos et Barbaros, divites et pauperes, nobiles et ignobiles, viros et mulieres, parvulos et senes, et omnia quæ in mundo videntur esse contraria (Joan. xiv). Excelsus brevitas modum, qui utilis est in omnibus quæ dicenda sunt: nequaquam nos juxta Hebræos et nostros Semijudæos in terra, sed in cœlis, urbem Dei quærentes [*Al. quærendo*], quæ in Christo monte sita latere non potest.

(Vers. 14.) *Recede procul a calumnia, quia non timebis; et a povere, quia non appropinquabit tibi.* **LXX:** *Recede ab iniquo, et non timebis, et tremor non appropinquabit tibi.* Ordo pulcherrimus. Pauperculam et humilem fuerat consolatus, promittens ei gratias spirituales. Nunc docet quid facere debeat, si nolit adversariorum impetus formidare. Et est sensus: Non vis timere inimicos tuos, fac ista quæ dico: *Recede procul a calumnia*, sive ab iniquitate: quia omnis iniquitas et rapina de calumnia nascitur; et non timebis, tremorque et pavor non appropinquabunt tibi, ut nequaquam homines, sed Deum timeas, dicens cum Moyse: *Tremens sum ego et meticulosus* (Deut. ix, 19); et cum uno amicorum Job: *Horror et tremor venerunt super me; et multum mea ossa concussit* (Job iv, 14); et cum propheta: *A voce orationis meæ intravit tremor in ossa mea* (Infra lxxv, 2); et: **C** *Super quem Dominus requiescit, nisi super humilem et quietum, et trementem verba ejus* (Prov. x)? Porro alius est impiorum tremor, qui ex metu supplicii nascitur. De quo scriptum est: *Tremor apprehendit impios* (Ps. lxxvii, 7).

(Vers. 15.) *Ecce accola veniet, qui non erat tecum; advena quondam tuus adjungetur tibi.* **LXX:** *Ecce proselyti accedent ad te per me, et coloni erunt tui, et ad te confugient.* Et hæc Judæi putant ad Jerusalem dici, quod multi de gentibus proselyti sint futuri, et legem Moysei caeremoniasque suscipiant. Quod nos juxta cœptam interpretationem ad Ecclesiam referimus, quæ per apostolos ex utroque populo congregata est, quæ non habet maculam, neque rugam, quæ liber est, et mater omnium credentium (Ephes. v; Galat. iv). Ad quos **641** proselytos et advenas congregandos, misit Dominus discipulos suos, dicens: *Docete omnes*

* S. Epiphanius hic pene ad verbum transferri, ejus, ut confidas, Græca verba describemus: "Εστι τῷ εἶδει σμαραγδίζων· παρά δὲ τὰ χεῖλη τοῦ θερμῶδοντος ποταμοῦ εὐρίσκεται καὶ περὶ Ἀμαθούνα τὴν ἐν Κύπρῳ· τοῦτο δὲ ἄκος εἶναι φαντασμάτων οἱ μυθολόγοι λέγουσι· ἄλλη δὲ ἐστὶ γλυυκότερα θαλάσσης, ἄλλη δὲ βαυτετέρα τῷ ἀνθεὶ τῆς βαφῆς, ἐν τοῖς σπηλαιοῖς, ἐν τῷ ὄρει τῷ ἐν τῇ Φρυγίᾳ, ὁμοιάζουσα πορφύρᾳ, τῆς ἀπὸ τοῦ αἵματος κόχλου διαχυεστέρᾳ μᾶλλον, ὥσπερ οἶνω ὁμοιάζουσα. ἡ κρυψύτου ξανθότερα· οὐ γὰρ μιᾶς χροῖας, οὐδὲ τῆς αὐτῆς δυνάμεως· ἀλλ' ἡ μὲν ἐστὶ χυυκότερα καὶ λευκότερα, οὕτε πάνυ στίλβουσα, οὕτε πάλιν ἀποδίδουσα· ἄλλη δὲ χρυστάλλου ὕδατι ὁμοία· εὐρέθη δὲ καὶ παρ' Ἰβήροι καὶ ποιμῖσι Ἰρκανῶν τοῖς κατὰ τὴν Κασπίαν γῆν· καὶ ἄλλος ἱσπὶς ὁ παλὸς καλούμενος (Legendum videtur:

ἄλλη... παλαιὰ... καλούμενη), οὐ πάνυ λάμπουσα, χλωρὰ, ὅτις ἔχει γρομμῆς μέσας· καὶ ἄλλος ἱσπὶς, ὁμοῖος (F. ὁμοία et supra ἄλλη) τῇ χιόνι ἢ ἀφρώ θαλάσσης, etc.

^b In Ambrosiano non Grammatias, sed Græcis litteris ΑΜΑΘΟΥΣΙΟC scribitur. Et fortasse Ἀμαθούσιος verum ejus est lapidis nomen, siquidem inveniri illum περὶ Ἀμαθούνα, circa Amathuntam, quæ in Cypro est, modo laudatus Epiphanius docuit. Vide nostratam Plinium l. xxxvii, cap. 29, ubi jaspidem Grammatiam memorat, quæ et aliis pluribus Polygrammos dicitur.

^c Hunc Dionysius appellat subnigrum, seu ἡρώεσσαν ἱσπιν.

^d Pro et elementer, Ambrosianus antiquior eod. habet ex elemento, aquæ scilicet.

gentes (Matth. ult., 19), ut confugiant ad Evangelium, et novam Legem suscipiant, ut habitatores quondam idololatriæ, fiant coloni Ecclesiæ. De quibus in psalmis dicitur: *Dominus sapientes facit cæcos*. Sive ut in Latinis codicibus legitur: *Dominus illuminat cæcos, Dominus diligit advenas* (Ps. cxlv, 8, 9); ut postquam cæci lumen receperint veritatis, et stulti sapientiam didicerint, tunc ad Ecclesiam transeuntes diligantur a Domino, et audiant per prophetam: *Vocabo non populum meum, populum meum* (Osee ii, 24); quo intrante Templum Dei, zelus apprehendit populum ineruditum.

(Vers. 16, 17.) *Ecce ego creavi fabrum sufflantem in igne prunas, et proferentem vas in opus suum: et ego creavi interfectorem ad disperdendum. Omne vas, quod fictum est contra te, non dirigetur: et omnem linguam resistentem tibi in iudicio, iudicabis. Hæc hæreditas servorum Domini: et justitia eorum apud me, dicit Dominus. LXX: Ecce ego creavi te, non ut acrius sufflans in igne prunas, et proferens vas in opus. Ego autem creavi te non in perditionem interficere: omne vas quod factum est contra te, non prosperabitur: et omnis vox surget contra te in iudicium: omnes eos vinctes et obnoxii tui erunt in ea. Est hæreditas servientibus Domino, et vos eritis mihi iusti, dicit Dominus.* Dicamus primum juxta Hebraicum: Si vis non timere, et procul a te esse formidinem, fac quæ præteritus sermo narravit; ego enim sum per quem habitura es proselytos. Ego qui creavi fabrum sufflantem in igne prunas, hoc est, diabolus omnium malorum artificem, non necessitate naturæ, sed mentis arbitrio. Qui suscitavit incendia, et proferet contra te vasa: quales fuerunt Simon et Elimas magi, Petro et Paulo apostolis resistentes (Act. xiii). Ego creavi interfectorem eorum qui increduli sunt futuri. Non quo ego sim causa perditionis eorum, sed quo creatus adversarius ad pugnandum, et victis perditio, et victoribus causa sit præmiorum. Omnesque qui contra te a fabro sufflante sunt fabricati, non dirigentur, sed et præsentis pœnas sentient et futuras. Quodque prius videbatur occultum, in consequentibus dicitur manifestius: *Et omni linguam resistentem tibi in iudicio iudicabis, perdens* 642 *sapientiam sapientum, et prudentiam prudentium reprobans. Cunctosque hæreticorum principes, et Judæorum magistros, et mundi philosophos, quos faber ille conflaverat, tuo iudicio condemnabis. Quomodo et Regina Saba condemnavit incredulos, et Ninivitæ: et e contrario justificabitur Sodoma comparatione peioris Jerusalem* (Matth. xii). Post hæc inferitur quæ sint præmia futurorum,

^a In vetustiori Ambrosiano, *quæ sint præmia futurorum, ne ea putarent sustinentes certamen, præsentem morte finire.*

^b Addit Victorius, *non in panibus*, ad Græcum,

A divit, et in cor hominis non ascenderunt, quæ præparavit Deus diligentibus se (II Cor. ii). Si autem diligentibus, ergo et servientibus, qui nullum alium habent Dominum, nisi Deum. Et hæc est justitia eorum qui apud Deum sunt, dicit Dominus, ut præsens tribulatio futuro gaudio compensetur. Porro juxta Septuaginta iste mihi sensus videtur: Ego Creator tuus non te ita feci quomodo diabolus faber pessimus immundo spiritu conflavit vasa iniquitatis, et profert ea in perditionem: qui scire debet quod hujusmodi vasa prosperum iter non habeant, sed in cursu medio confringantur. Quæ sint autem vasa, sequenti sermone demonstrat; *Et omnis vox quæ surget contra te in iudicium, omnes eos vinces. Vasa iniquitatis vocem habent, quæ vox surgit contra Ecclesiam, quando ponunt hæretici in excelsum os suum, et lingua eorum pertransit ad terram. Quodque sequitur: Et obnoxii tui erunt in ea, obelo prænotavimus, quod non tam a LXX quam a malis scriptoribus videtur additum. Cum autem omnem vocem surgentem adversum se Ecclesia vicerit, tunc servientibus Domino et obedientibus erit hæreditas, æterna possessio. De qua in Jeremia aliis verbis dicitur: Est merces operibus tuis* (Jerem. xxxi, 56). Habitatoresque Ecclesiæ iusti erant Domino. Omnis enim qui facit justitiam, de Deo natus est. Quibus loquitur Dominus: *Estote sancti, quoniam ego sanctus sum* (Levit. xx, 26).

(Cap. LV. — Vers. 1.) *Omnes sitientes venite ad aquas, et qui non habetis pecuniam* [Vulg. argentum], *properate, emite et comedite: venite, emite absque argento, et absque ulla commutatione vinum et lac. Quare appenditis argentum non in panibus, et laborem vestrum non in saturitate?* 643 *LXX: Qui sitiis, ite ad aquam, et quotquot non habetis pecuniam, cunctes emite, et comedite, et ambulate, et emite absque pecunia et absque pretio vinum et adipem. Quare emitis pecunia, et laborem vestrum non in saturitatem?* Verbum Hebraicum *וַיִּשֶׁה*, de quo supra in prophetia contra Ariel dixeram (Ad cap. 29), quod esset ambiguum, et vel interjectionem vocantis, vel var, significaret, hic in principio capituli positum, nequaquam plangentis legitur, sed vocantis affectu. Quia ergo omne vas fictum contra Ecclesiam dixerat conterendum, et omnem vocem linguamque, quæ se armaverat contra scientiam Dei, esse superandam: provocat credentes ad fluvium Dei, qui repletus est aquis, et cujus impetus lætificat civitatem Dei, ut bibant aquas de fontibus Salvatoris, qui loquitur ad Samaritanam: *Si scires gratiam Dei, et quis est, qui dicit tibi, da mihi bibere: tu petisses ab eo, et e dedisset tibi aquam. Aqua quam ego dederam ei, fiet in eo fons aquæ salientis in vitam æternam* (Joan. iv, 10, 14). De his aquis clamabat in Templo: *Si quis sitit, veniat ad me, et bibat. Qui biberit de aqua, quam ego dederam*

ὁδὸν ἐν ᾧ ποτεῖ.

^c In eodem, *dedisset tibi aquam viventem. Qui enim biberit de aqua, quam ego dederam ei, fiet in eo fons, etc.*

ina de ventre ejus fluent aquæ vivæ (Ibid., 37, A et pinguedine repleatur anima mea (Psal. LXXII, 6); et nificans Spiritum sanctum, quem credentes ri erant, et de quo Propheta mystico sermonabatur: Sitivit anima mea ad Deum viventem (Isai. xli, 2); et iterum: Apud te fons est vitæ (xxv, 10). Qui ipse de se loquebatur: Me deunt fontem aquæ vivæ: et foderunt sibi lacus, qui non possunt aquis continere (Jerem. ii, 13, 14). Is aquas spargunt nubes, ad quas pervenit Dei. Sicut scriptum est: Et nubes spargunt (Isai. xlv, 8, sec. LXX). Præcipiturque sitis, ut nequaquam bibant aquas Sior turbidulentis gurgites Assyriorum; sed pergant ad Siloe, quæ vadunt cum silentio; nec tidoquii paupertatem, si argentum forte non (Isa. xlv, 8; Jerem. ii, 13), sed audiant Apostolentem: Gratia salvi facti estis (Ephes. ii, 8); num ad discipulos: Gratis accepistis, gratis (Matth. x, 8). Mirumque in modum emunt usque pecunia; et non bibunt eas, sed co. Ipse enim et aqua et panis est, qui de cælo it (Joan. vi). Ergo quod in quibusdam exbus legitur: Emite, et bibite, ab imperitisibus immutatum est, 644 qui putaverunt sequentius, si biberentur potius aquæ, quam rentur. Est autem et pecunia pessima, sive m, quod reprobatur Scriptura, dicens: Pecunia datur cum dolo, quasi testa reputabitur (xxvi, 23, sec. LXX); et in alio loco: Argentum reprobum (Jerem. vi, 30). Et est argentod Dei eloquiis comparatur: Eloquia Doquoia casta: argentum igne examinatum terræ, n septuplum (Ps. xi, 7). Spreto igitur illo et pecuniis, quibus aquas Domini emere sumus, pergamus ad eum, qui tenens calamentum, discipulis loquebatur: Accipite et hic est sanguis meus, qui pro vobis effundetur sionem peccatorum (Matth. xxvi, 27, 28). um miscuit et sapientia in cratere suo, omlos sæculi mundique sapientiam non habenvocans ad bibendum: et ut non solum vinum, sed et lac, quod significat innocentiam rum, qui mos ac typus in Occidentis Ecclesie usque servatur, ut renatis in Christo vique tribuatur. De quo lacte dicebat et Paulus vobis potum dedi, non solidum cibum (I D 2). Et Petrus: Quasi modo nati parvuli, raelac desiderate (I Pet. ii, 2). Unde et Moyses t lac in Christi intelligens passione, mystnone testatur: Gratosi oculi ejus a vino, et dentes ejus a lacte (Genes. xlix, 12). Pro præsentis loco LXX adipem transtulerunt. sanctus David dicit in psalmo: Sicut adipe

A et pinguedine repleatur anima mea (Psal. LXXII, 6); et in alio loco: Cibavit eos de adipe frumenti, et de petra melle saturavit eos (Psal. LXXX, 17). Qui adipem non aliud quam mysticam carnem sonant. Ad quam Dominus discipulos hortabatur, dicens: Nisi comederitis carnem meam, et biberitis sanguinem meum, non habebitis vitam in vobis (Joan. vi, 54). Unde et in Gethsemani traditus est, quod significat vallem adipeam, sive pinguiissimam. Simulque increpat eos, qui sequuntur sapientiam sæcularem et perversas hæreticorum simulatasque doctrinas, et Phariseorum traditiones, omnemque falsi nominis scientiam, quæ elevatur contra Deum, et magnis preliis ac labore continuo appendunt argentum pro ea disciplina, in qua non 645 sunt panes, et sudant pro his cibis, in quibus nulla saturitas est. Ex quo ostenditur eam sectandam esse sapientiam, quæ non est in foliis ac flore verborum, sed in medullis ac fructibus sensuum; quæ non aures prætervolat, sed animum reficit. Quam ut discamus, non transimus maria, nec magnis sumptibus indigemus, sed prope est verbum in ore nostro, et in corde nostro.

(Vers. 2, 3.) Audite audientes me, et comedite bonum et delectabitur in crassitudine anima vestra. Inclinate aurem vestram, et venite ad me: audite, et vivet anima vestra. Et feriam vobiscum pactum sempiternum: misericordias David fideles. LXX: Audite me, et comedite bona, et delectabitur in bonis anima vestra. Attendite auribus vestris, et sequimini vias meas: et audite me, et vivet in bonis anima vestra. Et constituam vobis testamentum æternum, sancta David fidelia. Ne quis putaret auditum carnis esse, non mentis, ad quem cohortatur audituros sermo divinus, non carnis illis bona, sed animæ pollicetur. Si enim, inquit, audieritis me, bona terræ comedetis (Isai. i, 19). Sive bonum, qui dicit: Ego sum pastor bonus (Joan. x, 11). Et delectabitur in bonis et in crassitudine anima vestra. Ergo bona, quæ animæ repromissa sunt, non divitiæ, et corporis sanitas, et sæculi dignitates, quæ etiam philosophi appellant indifferentia, id est, nec bona, nec mala, et pro utentium qualitate variantur; sed illa credenda sunt, ad quæ nos cohortatur Deus: Declina a malo, et fac bonum (Ps. xxxvi, 27). Sin autem bona animæ, honestas virtutesque dicuntur; ergo et mala, non paupertas, et infirmitas corporis, et ignobilitas accipienda, sed omnia vitia, quæ vere mala sunt. Denique Abraham non ideo bona habuit, quia dives fuit, sed quia divitiis bene usus est (Genes. xiii). Et Lazarus qui postea requievit in sinu ejus, non idcirco mala sustinuit, quia cum egestate passus est tormenta morborum, sed malis quæ putabantur in saculo, vera bona est consecutus. Unde et dives ille purpuratus recepit bona

notanda ex hoc loco Veteris Ecclesiæ con-, et varia Occidentalium ab Orientalibus. Orientis quippe Ecclesiæ lac et mel repositis porrigebant, Occidentis vero vinum confer quæ docti viri in Epistolam Barnabæ erunt, et Rosweidum ad Vitam S. Pachonii,

et Edmundum Martene lib. I de Ritibus.

^b Ambrosian. vetustior sane coherentius proposito, possessione habet pro passione.

^c In eodem Ambrosian., comeditis: malim utique comedetis juxta Græcum φαγεσθε.

sua in vita sua, quæ illi erant bona, qui ea arbitrabatur bona (*Luc. lvi*), et de Lazaro non è contrario dicitur: Recepit mala sua in vita sua; sed recepit mala in vita sua, **646** quæ mala non illi, qui patiebatur, sed aliis videbantur. Utiusque rei exemplum nobis tribuit beatus Job, qui nec in bonis nec in malis sæculi victus est, sed omnia pari mentis firmitate sustinuit (*Job. ii*). Quamobrem Salomon precatur Deum: Divitias et paupertatem ne dederis mihi. Constitue autem mihi quæ sunt victui meo necessaria et sufficientia, ne saturatus mendax efficiar, et dicam: Quis me videt? aut egens furer et perjurem nomen Domini (*Prov. x, 8, 9*). Si autem hoc deprecatur, ut nec divitias habeat, nec paupertatem, sed tantum victus necessaria, de quibus et Apostolus dicit: Habentes victum et vestitum, his contenti sumus (*I Tim. vi*): perspicuum est divitias et egestatem, sanitatem et languorem, voluptatem atque cruciatum, nec bona esse nec mala, sed pro sustinentium diversitate bona et mala fieri. Ergo non juxta *Χειροτάς*, opum abundantiam, et delicatos cibos, et crassitudinem corporis, a phasidesque et fartos turtures, mulsum, merum, uxorum pulchritudinem, examina libetorum, Dominus animæ pollicetur, sed illas delicias, ad quas nos mystice provocat dicens: Delectare, sive delicias frui in Domino, et dabit tibi petitiones cordis tui (*Psal. xxvi, 4*); et alibi: Credo videre bona Domini in terra viventium (*Psal. xxvi, 13*); et in alio psalmo: Benedic, anima mea, Domino, et omnia interiora mea nomen sanctum ejus. Qui implet in bonis desiderium tuum (*Psal. cii, 1 et 3*). Denique infert: Audite me, et vivet anima vestra (*Isai. lv, 3*). Omnium bonorum promissio, vita est sempiterna. Quod si volueritis audire, et animæ vestra vixerit in æternum, seriam vobiscum pactum sempiternum, misericordias David fideles. De quibus idem Psalmista cantabat: Misericordias Domini in æternum cantabo. In generatione et generatione annuntiabo veritatem tuam (*Psal. lxxxviii, 1, 2*). Et ut sciamus quæ sint istæ misericordiæ, sequenti sermone demonstrat: Semel juravi in sancto meo: si David mentiar, semen ejus in sempiternum manebit, et thronus illius sicut sol in conspectu meo, et sicut luna perfecta in æternum, et testis in cælo fidelis. Qui ideo vocatur fidelis, quia promissa compleverit. Pro quibus LXX transtulerunt, sancta David fidelia (*Act. xiii, 34*): quod potest pro firmis accipi **647** atque robustis. Ut est illud: Fidelia omnia mandata ejus: confirmata in sæculum sæculi (*Psal. cx, 8*). Et in alio loco: Deus fidelis, et non est iniquitas in eo (*Deut. xxxii, 4*). Et apostolus Paulus: Si negaverimus, inquit, eum, ipse fidelis manet: negare seipsum non potest (*II Tim. ii, 13*). Et in alio loco scribens ad Timotheum: Fidelis sermo, et omni acceptione dignus (*I Tim. xv*). Hoc autem pactum, quod Dominus pollicetur, non erit breve et unius temporis, sicut fuit populi Judæorum,

A sed manebit in æternum, ut veniat verus David, et in Evangelio compleantur quæ ex Dei persona sunt repromissa: Inveni David servum meum, in misericordia sancta unxi eum (*Ps. lxxxviii, 21*). Cujus manum posuit in mari, et in fluminibus dexteram illius. Quem juxta Ezechiel, per multa jam sæcula dormiente David, appellat servum suum atque pastorem dicens: Suscitabo vobis pastorem unum, servum meum David (*Ezech. xxxiv, 23*).

(Vers. 4, 5.) Ecce testem populis dedi eum, ducem ac præceptorem gentibus: Ecce gentem, quam nesciebat, vocabis: et gentes, quæ non cognoverunt te, ad te currunt, propter Dominum Deum tuum et Sanctum Israel, quia [Al. qui] glorificavit te. LXX: Ecce testimonium in gentibus dedi eum, principem et præcipientem gentibus: ^b gentes, quæ nesciebant te, invocabunt te: et populi, qui ignorabant te, ad te confugient: propter Dominum Deum tuum Sanctum Israel, qui glorificavit te. Provocaverat ad credendum populum Judæorum, ut inclinarent aurem suam, et pactum acciperent sempiternum, quod Dominus David repromiserat, et Abraham, ac semini ejus, dicens: In semine tuo benedicentur gentes (*Genes. xxii, 18*). Quod apostolus Paulus edisserens, Non dixit, ait, in seminibus: sed, in semine, quod est Christus (*Galat. iii, 16*). Et quia sciebat, illis non credentibus, credituros esse populos nationum, transit ad gentes; et dicit missus se Filium suum testem vel testimonium cunctarum gentium, qui præcepta illius atque mandata populis nuntiaret, qui de seipso loquitur: Oportet prædicari Evangelium istud in omni orbe, in testimonium cunctis gentibus (*Matth. xxiv, 14*). Denique superbientem Pilatum hoc sermone confutat: In hoc natus sum, ut testimonium præbeam veritati (*Joan. xviii, 37*). De quo apostolus Paulus scribit Timotheo: Unus mediator Dei et hominum, homo Christus Jesus, qui dedit redemptionem pro omnibus, testimonium **648** temporibus propriis: in quo ego positus sum præco et Apostolus (*I Tim. ii, 5*). Omnia ergo quæ dicuntur, ad eum referenda sunt, qui quasi ovīs ad victimam ductus est, et quasi agnus coram tondente non aperuit os suum. De quo supra dicitur: Vidimus eum, et non habebat speciem neque decorem (*Isai. lvi, 2*); et: Ipse peccata nostra portavit, et pro nobis dolet. Ad hunc confugerunt, sive cucurrerunt, qui eum antea nesciebant, dicentes: Deus noster refugium et virtus (*Psal. xlv, 1*); et iterum: Domine, refugium factus es nobis in generatione et generatione (*Psal. lxxxix, 1*). De quorum fide et supra legimus: Quibus non est prædicatum de eo, videbunt: et qui non audierant, intelligent. Iste testis est omnium, quæ Pater mundo spondit et præstitit, ejus mysterium brevi Paulus ad Ephesios sermone comprehendens: Deus, inquit, Domini nostri Jesu Christi Pater gloriæ (*Eph. i, 3*): De quo et nunc scriptum est: Propter Dominum Deum tuum, et Sanctum Israel, qui glorificavit te,

^a Idem, avesque phasides et crassos turtures, etc.

^b Præponit Victor alterum Ecce ex Græco cod.,

ἰδοὺ ἔδωκ. Sic mox omnes addit ad Genes. testimonium, benedicentur omnes gentes.

et ea gloria, quam habuit priusquam mundus fieret. De qua et Propheta testatur: *Apparebit gloria Dei* (Hebr. 1), qui est splendor gloriæ, et forma substantiæ ejus, quando omnis lingua confitebitur, quod Dominus Jesus in gloria Patris sit (Philip. 11). Qui respondit Filio gloriam, quam prius habuerat, postulanti: *Et glorificavi, et glorificabo*. De quo et Joannes apostolus: *Vidimus, ait, gloriam ejus, gloriam quasi unigeniti a Patre plenum gratiæ et veritatis* (Joan. 11, 28; 1, 14). Ergo quando de eo loquitur: Qui in principio apud Deum erat Deus Verbum, appellatur Pater gloriæ: quando autem de eo qui dicitur in Evangelio: *Quid me persequimini hominem, qui veritatem vobis loquor* (Joan. viii, 4)? vocatur Deus Domini nostri Jesu Christi. Non quod alter ^a et alter sit (qui multorum error est pessimus), sed quo unus atque idem Filius Dei, nunc divinitatis suæ gloriæ, nunc nostræ naturæ, quam suscipere ^b dignatus est, loquatur affectibus.

(Vers. 6, 7.) *Quærite Dominum, dum inveniri potest: invocate eum, dum prope est. Derelinquit impius viam suam, et vir iniquus cogitationes suas, et convertatur ad Dominum, et miserebitur ejus, et ad Deum nostrum: quoniam multus est ad ignoscendum*. LXX: *Quærite Dominum: et cum inveneritis eum, invocate. Et postquam vobis appropinquaverit, relinquit impius vias suas et 649 vir iniquus cogitationes suas et convertatur ad Dominum: et misericordiam consequetur: quia multum dimittet peccata vestra*. Quia igitur, ut ante jam diximus, noluit pactum recipere sempiternum, et misericordias David fideles, quas, vobis nolentibus suscipere, suscepit turba gentilium, moneo vos populares meos (ego Propheta), atque contestor, dum tempus est, agite pœnitentiam. Convertimini ad eum, qui vobis nunc loquitur per Prophetas, qui postea locuturus est præsens. Quærite eum dum inveniri potest, dum estis in corpore, dum datur locus pœnitentiæ, et quærite non loco, sed fide. Quomodo autem quærat Deus, in alio loco plenius dicitur: *Sapite de Domino in bonitate, et in simplicitate cordis quærite eum: quia invenitur ab his qui non tentant eum: et apparet his, qui non sunt et increduli* (Isai. 1, 4, 2). Unde et nos scientes illud dictum de peccatoribus: *Qui longe recedunt a te, peribunt*, loquamur ad Dominum: *Quo ibo a spiritu tuo, et a facie tua quo fugiam? Si ascendero in cælum, tu ibi es: si descendero in infernum, ades* (Ps. cxxxviii, 7, 8). Et invocemus eum, dum prope est, ne nostris vitiis atque peccatis procul recedat. Appropinquat

A enim appropinquantibus sibi, et illo longo post tempore revertenti, lætus occurrit. Quamobrem sanctus in psalmo canit: *Mihi autem adhaerere Deo, bonum est* (Ps. lxxii, 28). Et Moyses solus appropinquabat ad Dominum (Exod. 33). Et per Jeremiam loquitur Deus: *Ego Deus appropinquans, et non de longe* (Jer. xxiii, 33). Appropinquans eis, qui mihi appropinquant fide, et longe recedens ab his, qui a me procul infidelitate discedunt. Propter quæ dicitur ad credentes: *Appropinquate Deo, et appropinquabit vobis*. Ac he hoc putarem posse sufficere, ^d statim subjungit: *Resistite diabolo, et fugiet a vobis* (Jacob. iv, 8). De quo supra dixerat: *Adversarius vester diabolus sicut leo circumiens, quærit quem devoret. Adversum quem resistite confortati fide* (1 Pet. v, 8, 9). Nec satis est quæ-

B rere Dominum, et dum pœnitentiæ tempus est, invenire, atque invocare eum dum prope est, nisi reliquerit impius vias suas pristinas, et cogitationes antiquas quibus a Domino declinaverat. Tunc enim revertetur ad Dominum, qui miserebitur nostri; et ad clementissimum 650 patrem, qui multus est in misericordiis, et facilis ad ignoscendum, cum cogitationes et vias pristinas reliquerimus, ut postea mereamur audire: *Beati quorum remissæ sunt iniquitates, et quorum tecta sunt peccata* (Psal. cxxi, 1).

(Vers. 8, 9.) *Non enim cogitationes meæ, cogitationes vestræ: neque viæ vestræ, viæ meæ, dicit Dominus. Sicut enim exaltantur cæli a terra, sic exaltatæ sunt viæ meæ a viis vestris, et cogitationes meæ a cogitationibus vestris*. LXX: *Neque enim sunt cogitationes meæ, sicut cogitationes vestræ: nec sicut viæ meæ, viæ vestræ, dicit Dominus. Sed quantum distat cælum a terra, tantum distat via mea a viis vestris, et cogitationes vestræ a cogitatione mea*. Ne putetis, inquit, difficile esse quod spondeo, et vobis incredibile videatur, impium et iniquum posse salvari, vel populum Judæorum, vel omnes qui in gentibus nesciebant Deum: hoc considerate, quod multa inter mea vestraque consilia sit differentia, et quanta naturæ, tanta voluntatis diversitas (Prov. xix). Multæ enim cogitationes in corde viri, consillum autem Domini in sempiternum thanet. Vos, ut homines, ^e sæpe promissi pœnitentes, veterem voluntatem novella voluntate subvertistis. Dominus enim dissipat consilia gentium, et reprobatur cogitationes populorum, et irritas facit voluntates principum (Psal. cxxii). Cogitationes autem cordis ejus a generatione in generationem; et quidquid decreverit, non potest immutari. Vultis scire diversitatem mei vestrique consi-

^a Voculas et alter, quæ deerant, Ambrosian. sufficit.

^b Addit idem Ambros., et servare.

^c Duo mss., qui non sunt ori ejus increduli.

^d Statim subjungit. Ita legunt omnes mss. codices nostri ac editio Erasmiana, quam Marianus Victorius castigat absque auctoritate librorum manuscriptorum, et hoc modo legendum statuit: *Ac ne hoc putarem posse sufficere, statim supra jungit: Resistite diabolo, et fugiet a vobis. De quo et Petrus dixerat: Adversarius vester diabolus, etc.* Hujusmodi restitutionem Scripturis consonam reperiet quisquis con-

tenderit testimonia recitata; sed cum nihil invenitur in mss. codicibus quod juvet illam lectionem, res antiquas nolumus immutare, contenti lectorem admonuisse tam depravationis, quam restitutionis necessariæ.

MARTIAN.

— Sic fere habent et nostri mss. qui hoc uno verbo jungit pro subjungit abludunt. Victorius paulo quidem coherentius, sed non ad mss. fidem, reponit statim supra jungit: tum de quo et Petrus dixerat, adversarius, etc.

^e In duobus Ambrosian. mss., promissi pœnitet, et veterem voluntatem novella voluntate subvertitis.

lī? Quantum cœlum loci distat a terra, et aliud Angelorum, aliud hominum habitaculum est, tantum meæ cogitationes a vestris consiliis separantur. De meis enim cogitationibus dicitur: *Inscrutabilia iudicia ejus, et investigabiles viæ illius* (Rom. xi, 33). Porro de vestris: *Cogitaverunt consilium, quod non potuerunt stabilire* (Psal. xx, 12). Et in alio loco: *Quodcumque inieritis consilium, dissipabitur, et quidquid locuti fueritis, non permanebit in vobis* (Isa. viii, 10). Perspicua interpretatione non indigent, idcirco stringuntur potius, quam disseruntur.

(Vers. 10, 11.) *Et quomodo descendit imber et nix de cœlo, et illuc ultra non revertetur* [Vulg. revertitur]; *sed inebriat terram, et infundit eam, et germinare eam facit, et dat semen serenti, et panem comedenti: sic erit verbum meum, 651 quod egredietur de ore meo: non revertetur ad me vacuum, sed faciet quæcumque volui, et prosperabitur in his, ad quæ misi illud. LXX: Quomodo si descendat pluvia, aut nix de cœlo, et non revertatur, donec inebriet terram, et generet et oriatur, et det semen seminanti, et panem ad comedendum: sic erit verbum meum, quod exierit de ore meo: non revertetur donec compleat quæ volui, et prosperas faciam vias ejus et præcepta mea.* Pendent ex superioribus quæ dicuntur, et breviter hic sensus est: non sit incredulus populus nationum, quod post tanta scelera impius repente salvetur. Non enim sunt cogitationes meæ ut cogitationes hominum, et quantum cœlum distat a terra, tantum meæ cogitationes a cogitationibus hominum separatæ sunt. Ego enim clementissimus sum, et multus ad ignoscendum. Vultis et aliam accipere similitudinem? Quomodo imber et nix descendit de cœlo, et illuc ultra non revertetur, sed inebriat terram, et infundit eam, et varia semina pullulat, ut plenis segetibus panes in usus hominum procreentur: sic repromissionis meæ verbum, quod semel pollicitus sum, et quod egressum est de ore meo, irritum non erit; sed omnia opere complebuntur. Juxta anagogen duplex intelligentia est, quod verbum Domini vel ille sit, de quo scriptum est: *In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum* (Joan. i, 1). Qui non revertetur ad eum vacuum, nisi Patris fecerit voluntatem; et universa compleverit propter quæ fuerat corporatus, et mundum reconciliaverit Deo. Qui de ore procedere dicitur, et de utero ac vulva: non quod Deus hæc membra habeat, sed quod nos naturam Domini per nostra verba discamus. Vel certe hoc dicendum, quod Evangelicæ sermo doctrinæ imber appelletur, et pluvix quas fundunt super terram bonam, nubes spirituales, ad quas pervenit veritas Dei. Quem imbrem, et quas pluvias Moyses in Deuteronomii Cantico pollicetur (Deut. xxxii, 1, 2): *Audiat terra verba oris mei: exspectetur sicut pluvia eloquium meum, et descendant sicut ros verba mea; ut qui seminauerint in lacrymis, in gaudio metant* (Psal. cxxv). Et qui seminauerint in iustitia et spiritu, metant fructum vitæ sempiternæ, accipiantque panem doctrinæ Evangelicæ, de quo in

A Proverbiis et in 652 Ecclesiaste scriptum est: *Aperi oculos tuos, et implere panibus* (Prov. xx, 13); et iterum: *Mitte panem tuum super aquam, quia in multitudine dierum tuorum invenies eum* (Eccles. xi, 1). Neque enim credendum est, quod præcipiatur vescentibus, ut ad comedendum hunc panem, quo corpora nutriuntur, oculos aperire debeant, et sic saturari panibus, quos in Abacuc comedit pauper abscondite (Abac. ii). Sed ad panem doctrinæ cohortatur Dei, quem, nisi aperuerimus oculos cordis nostri, comedere non possumus. De quo sæpe scribit et Paulus his, qui fidei et veritatis sermonibus nutriuntur (II Cor. ix). Præcipiturque doctore, ut panem doctrinæ suæ mittat super omnem aquam, et cunctis infundat gratiam spiritualem, et sciat quod si fecerit quæ præcepta sunt, in novissimo tempore sit præmia recepturus. Satisque videbitur injustum, ut qui præbet eleemosynam, de iniquo mammona faciat sibi amicos, qui eum recipiant in æterna tabernacula (Luc. xvi); et qui spirituales largitur cibos, datque conservis cibaria in tempore suo, non inveniat eos post multa sæcula, quæ Ecclesiastes appellat dierum multitudinem (Eccl. xi).

(Vers. 12, 13.) *Quia in lætitia egrediemini, et in pace deducemini. Montes et colles cantabunt coram vobis laudem, et omnia ligna regionis plaudent manu. Pro saliuncula ascendet abies, et pro urtica crescet myrtus. Et erit Dominus nominatus in signum æternum, quod non auferetur. LXX: In lætitia egrediemini, et in gaudio deducemini. Montes et colles exsultent, expectantes vos in gaudio, et omnia ligna agri applaudent ramis. Et pro σταβύ (id est vilissimis stipitibus [Al. stirpibus]) ascendet cyparissus: et pro conyza ascendet myrtus. Et erit Dominus in nomen et in signum sempiternum, et non deficiet.* Verbum, inquit, meum non revertetur vacuum, sed postquam compleverit universa, quæ volui, et meam in terris fecerit voluntatem, tunc ad me veniet; e. implebitur illud, quod scriptum est: *Dixit Dominus Domino meo, sede a dextris meis: donec ponam inimicos tuos acbellum pedum tuorum* (Ps. cix, 1, 2). In lætitia enim egrediemini de idololatriæ sanguine, et deducemini in pace; ut audiat ab Apostolo: *Gratia vobis et pax* (Rom. i, 7). Sive in gaudio deducemini: ut post umbram Legis discatis Evangelii veritatem. Montes enim et colles, quos Angelos intelligere possumus, et Sanctorum animas, 653 quæ pro varietate virtutum, montes appellantur et colles, gaudebunt super poenitentibus, et mentis lætitiis saltibus indicabunt. Quod et Dominus loquitur in Evangelio: *Lætabuntur Angeli in cœlo super uno peccatore poenitentiam agente* (Luc. xv, 7). Omnia quoque ligna agri plaudent manu, sive ramis, quæ plantata sunt secus decursus aquarum, quæ fructum suum dabant in tempore suo, et folium eorum non defluet (Psal. i). De quibus unum lignum loquebatur in psalmo: *Ego autem sicut oliva fructifera in domo Domini* (Ps. li, 10). Interrogemus eos, qui simplicem tantum se-

quantur historiam, et elixas carnes * agni comedunt. Utrum ligna plaudant ramis, et concrepent manu, et illud quod de fluminibus dicitur: *Flumina plaudent manu* (Psal. xcvi, 8), quo sensu accipiendum sit. Nec solum montes et colles exsiliunt atque cantabunt; et omnia ligna agri, cui benedixit Dominus, plaudent ramis, et manibus concrepabunt: sed et στρογγύη quoque et κορύζη sive saliuncula et urtica, in abietem vertentur [Al. vertuntur], ac myrtum et cyparissum. Στρογγύη juxta Symmachum et LXX in Hebræo scribitur NESUS (נֶסֶס): quem Aquila et Theodotio κορύζην interpretati sunt. Est autem κορύζη herba vilissima et amara, odorisque pessimi. Ubi autem Septuaginta transtulerunt κορύζην, quæ in Hebræo dicitur SARPHOD (סַרְפֹּד), Symmachus vertit, *urticam*. Utrumque se habet nominum proprietas, hoc dicendum est, quod mala vertantur in bona, et pro vitiis nascentur virtutes, id est, pro iniquitate, justitia; pro temeritate, fortitudo; pro luxuria, temperantia; pro stultitia, prudentia. Demus exempla majorum: Matthæus et Zachæus et publicani, saliuncula erant, et στρογγύη, et stirpes inutiles, et κορύζη amari saporis, et odoris teterrimi, dicentes: *Computruerunt et corruptæ sunt cicatrices meæ, a facie insipientiæ meæ* (Psal. xxxvii, 6). Isti in Apostolos repente mutati, facti sunt cyparissus, et abies, et myrtus, odoris optimi, et in varia opera necessarii. Paulus quoque persecutor Ecclesiæ, quando audiebat a Domino: *Saule, Saule, quid me persequeris? Durum est contra stimulum calcitrare* (Act. ix, 4, 5), urtica erat, habens persecutionis aculeos. Quando 654 autem in toto orbe Evangelium prædicavit, et dicere poterat: *Christi bonus odor sumus* (II Cor. ii, 15), recte cyparissus appellatur, et myrtus. Meretrices et publicani præveniunt Phariseos in regno Dei, et latro de cruce transit in paradysum (Matth. xxi). Ergo illud quod in Evangelio dicitur: *Non potest arbor bona facere fructus malos* (Luc. vi, 43; Matth. vii, 18), nequaquam refertur ad naturæ proprietatem, ut hæretici volunt, sed ad mentis arbitrium. Denique inferius: *Aut facite arborem bonam, et fructus ejus bonos*. Ex quo perspicuum est, unumquemque propria voluntate facere animam suam [Al. animæ suæ] bonam vel malam arborem, ejus fructus varii sunt. Sequitur: *Et erit Dominus in nomen et in signum sempiternum, quod non deficiet*. His, qui de malo commutati fuerint in bonum, erit Dominus in nomen et in signum æternum, ut ex ipsius appellentur nomine Christiani, et crucis ejus inurantur canterio. De quo signo Simeon tenens ulnis parvulum, loquebatur: *Hic erit in ruinam et in resurrectionem multorum, et in signum, cui contradicetur* (Luc. ii, 34): de quo et supradictum est: *Dabit vobis Dominus si-*

gnum (Isai. vii, 14): Et sanctus cantat in psalmo: *Fac mecum Dominum signum in bonum* (Psal. lxxxv, 17). Et ipse qui signum est: *Cum videritis, ait, signum Filii hominis, quod non deficiet, nec ullo sine mutabitur, sed de præsentis conversatione transiet in futurum*.

(Cap. LVI.—Vers. 1.) *Hæc dicit Dominus: Custodite judicium, et facite justitiam: quia juxta est salus mea ut veniat, et justitia mea ut reveletur*. LXX, pro justitia, misericordiam transtulerunt, cætera similiter. Gentium vaticinio terminato, quæ in adventu sermonis Dei de saliuncula et urtica in cyparissum myrtumque mutandæ sunt, loquitur Isaias ad illius temporis auditores, ut faciant cuncta, quæ recta sunt, et parent se adventui Salvatoris, quia ipse est justitia et misericordia Dei. Si enim cogitationes Sanctorum judicia sunt: et b exercitatos sensus ad discretionem boni ac mali habere debemus, cur non omni tempore custodiamus judicium, ne despiciamus personam pauperis in judicio, ne divitis potentia terreamur: sed ita magnum judicemus ut parvum, scientes juxta Moysen, quod Domini judicium sit, qui judicat judicantes (Deut. i); 655 juxta quod et in psalmo legitur: *Deus stetit in synagoga deorum: in medio autem deos dijudicat* (Psal. lxxxii, 1). Huic quod nunc dicitur: *Custodite judicium, et facite justitiam*, illud simile est: *Beati qui custodiunt judicium, et faciunt justitiam in omni tempore* (Psal. cv, 3); ut juste quod justum est, persequantur. Quamquam in nomine justitiæ, omnis mihi videatur significari locus, quod qui unam justitiam fecerit, cunctas virtutes implese dicatur quæ invicem se sequuntur, et sibi hærent: ita ut qui unam habuerit, omnes habeat, et qui una caruerit, cunctis careat. Tale quid et quartus decimus psalmus sonat: *Qui ambulat immaculatus, et operatur justitiam* (Psal. xiv, 2). Et alibi scriptum est: *Justitiam discite qui habitatis super terram* (Isai. xxvi, 9). Quod autem Salvator, qui factus est nobis justitia, et sanctitas, et redemptio, ipse sit misericordia Dei (I Cor. i), sanctorum verba testantur: *Et misit Deus misericordiam suam, et veritatem suam* (Psal. lvi, 4).

(Vers. 2.) *Beatus vir qui facit hoc, et filius hominis qui apprehendet istud: custodiens sabbatum, ne polluat illud: custodiens manus suas, ne faciat omne malum*. LXX: *Beatus vir qui faciet hæc, et homo qui retinet ista, et custodit sabbata, ut non profanet ea, et servat manus suas, ne faciat iniquitatem*. Qui cum apostolo Paulo potest dicere: *Quando eram parvulus, loquebar ut parvulus: ut parvulus sapiebam, ut parvulus cogitabam; postquam factus sum vir, destruxi ea, quæ parvuli sunt* (I Cor. xiii, 11): iste præsentem consequitur beatitudinem, præteritorum obliviscens,

* Hanc lectionem Victorinus pridem restituit, mss. nostri plane confirmant. Martianæus tamen ex aliis ineptio sensu maluit, *elixas carnes sanguine comedunt*.

— *Sanguine comedunt*. Marianus mutavit hunc locum; legi enim et elixas carnes Agni comedunt. Quæ

lectio optimum habet sensum, atque præferenda videretur, si manuscripti codices eidem suffragarentur.

MARTIAN.

b Duo Ambrosian. mss.: *judicia sunt, quæ ad exercitatos sensus, etc.*

et ^a in futurum se extendens, donec perueniat in unitatem fidei, et cognitionem Filii Dei, in virum perfectum, in mensuram ætatis plenitudinis Christi; ut ei psalmus ille valeat coaptari: *Beatus vir qui non abiit in consilio impiorum* (Ps. 1, 1). Iste igitur vir, et filius interioris hominis, de quo in Levitico crebrius dicitur: *Homo, homo* (Levit. xvii, 8): in eo habitus est, quod facit primum, et apprehendit hæc: iudicium scilicet atque iustitiam et salutem Domini, quæ prope est, et cunctis gentibus revelanda: ut non solum faciat quod præceptum est, sed stricta teneat manu; et custodiat sabbatum, ne polluat illud: Quod sit autem sabbatum, quod præcepit observandum, sequens versus ostendit: *Custodiens manus* **656** *suas, ne faciat omne malum*. Neque enim prodest sedere in sabbato, sive dormire, et epulis inhiare. Sed si bona faciens, quiescat in malis, et iuge iniquitatis habeat sabbatum, id est, otium, eoque tantum faciat, quæ ad animæ salutem pertinent, et ad omne opus servile non moveat. Qui enim facit peccatum, servus est peccati (Joan. viii). Nos autem in libertatem vocati sumus, qua libertate donavit nos Christus (Galat. iv), ut nequaquam operemur cibum, qui perit; sed adherentes Domino, dicamus cum Propheta: *Mihi autem adherere Deo bonum est* (Ps. lxxii, 28). Efficiamur cum eo unus spiritus, impleamusque sabbata ^b dedicata, ne simus de sex diebus, in quibus factus est mundus, de quibus Apostoli non erant, quibus Dominus loquebatur: *Si essetis de mundo isto, mundus utique amaret quod suum est. Nunc autem non estis de mundo isto, quia elegi vos, et ideo odit vos mundus* (Joan. xv, 19).

(Vers. 3.) *Et non dicat filius advenæ; qui adheret Domino, dicens: Separatione dividet me Dominus a populo suo: et non dicat eunuchus: Ecce ego lignum aridum*. LXX: *Ne dicat alienigena, qui appositus est Domino: Putasne separat me Dominus a populo suo? et ne dicat eunuchus, quia ego sum lignum aridum*. Qui humiliter hunc locum intelligunt, ad proselytos ex gentibus et vere eunuchos referunt quæ dicuntur, quod et advenæ, si legem Domini susceperint, et circumcidantur, et eunuchi, qualis fuit Candacis ille reginæ (Act. viii), qui etiam in itinere otiosus esse non poterat, et dum querit interpretem lectionis, Christum reperit quem quærebat, non sint externi a salute Dei. Hoc autem, inquit, dicitur contra Judæos, qui nobilitatem jactant generis, et filios Abraham se esse dicunt, et beatos putant qui habent semen in Sion, et domesticos in Jerusalem (Joan. viii). Nos autem quos supra per salivunculam et urticam et *καὶ τὸν σπορέον* interpretati sumus (Supra ad cap. lv), in abietem et cyparissum myrtumque conversos, eosdem nunc ad fidem Evangelii intelligimus provocari: quod desperare [Al. desperari] non debeant, si adhererint Domino: nec se putent a Dei populo separari. Omnes enim qui in Christo sunt

A baptizati, Christum induerunt (Galat. v). Non est Judæus et Ethnæus, Circumcisio et Præputium, quibus in Deuteronomio **657** præcipitur Canticum: *Lætamini gentes cum populo ejus*, id est, *Dei qui priorem habuit populum Judæorum* (Deut. xxxiii, 43). Qui de Oriente et Occidente venientes, requiescent in sinu Abraham. Hoc est quod et Joannes Baptista dicebat: *Et ne dicatis, patrem habemus Abraham. Dico enim vobis: Potens est Deus de lapidibus istis suscitare filios Abraham* (Matth. iii, 9). Et quomodo in proselytis non est ulla diversitas, sed et viri et feminae ad salutem pariter vocantur: sic et in eunuchis qui se castraverunt propter regna cælorum, uterque sexus accipitur; qui mortificaverunt membra sua super terram, fornicationem, immunditiam, passionem, desiderium malum: donec perveniant omnes in virum perfectum, et dicant cum Apostolo: *Nos neminem novimus secundum carnem. Et si cognovimus juxta carnem Christum, sed nunc jam non novimus* (I. Cor. v, 16). ^c Ergo in eunuchis nequaquam illi intelligendi sunt, quos ardens poeta describens ait (Lucan. lib. x):

Nec non infelix ferro truncata juvenus,
Atque exsecta virum.....

Sed illi de quibus Dominus in Evangelio loquitur: *Qui se castraverunt propter regnum cælorum* (Matth. xix, 12): quales erant et Apostoli, quibus admirantibus et pro rei difficultate dicentibus: *Quis ergo potest salvus fieri?* respondit Salvator: *Qui potest capere, capiat*. Unde et Apostolus de hujusmodi eunuchis, id est, de virginibus, præceptum Domini se non habere testatur, sed dat consilium quasi misericordiam consecutus a Domino, volens omnes esse sicut seipsum: *Tempus enim, ait, in collecto est: superest, ut et qui habent uxores, hic sint quasi non habeant* (I. Cor. vii, 29). Qui enim liber vocatus est a servitute et officio conjugali, iste vere servus est Christi.

(Vers. 4, 5.) *Quia hæc dicit Dominus eunuchis: Si custodierint sabbata mea, et elegerint quæ volui, et tenuerint fœdus meum, dabo eis in domo mea, et in muris meis locum: et nomen melius a filiis et filiabus: nomen sempiternum dabo eis, quod non peribit*. LXX: *Hæc dicit Dominus eunuchis: Qui custodierint sabbata mea, et elegerint quæ ego volo, et tenuerint testamentum meum, dabo eis in domo mea, et in muro meo locum nominatum, meliorem filiis et filiabus: nomen sempiternum dabo eis et non deficiet*. Duo proposuerat, proselytos et eunuchos. Prius loquitur de eunuchis, datque eis præcepta vivendi, **658** et futurorum præmia pollicetur. Et post eos venit ad proselytos, illis quoque similia repromittens. Loquitur ergo eunuchis, qui desperatione dixerunt, *Ecce ego lignum aridum* (Exod. xxxii), ne se putent subjacere maledicto, quod sterilibus dictum est: *Maledictus sterilis qui non facit semen in Israel* (Deut. vii).

dicata.

^c Supplet Victor. ergo ex Hebræo.

^a Idem, et in antea se extendens.

^b Ad Græcum τῶν LXX infra cap. lviii, σάββατα τρυφερά, sabbata delicata, rescribit Victor. ro de-

Si, inquit, custodierint sabbata mea, et de meis præceptis elegerint ea quæ volui, et non ea quæ pro audientium imbecillitate concessi, et fœdus meum sive testamentum omni retinuerint fide, dabo eis in domo mea, et in Templo meo, et in muris firmissimæ civitatis meæ locum, et nomen melius filiis et filiabus, quod nulla oblivione delebitur. Qui sint eunuchi supra diximus, qui solliciti sunt ad ea quæ Dei sunt; quibus loquitur et Sapientia, quæ titulo Salomonis inscribitur: *Beata sterilis immaculata, quæ non cognovit stratum in delicto, habebit fructum in visitatione animarum. Et eunuchus, qui non est operatus manu iniquitatem, neque cogitavit contra Dominum mala. Dabitur enim fidei ejus electa gratia, et pars in templo Domini delectabilis* (Sap. iii, 13, 14). Hæc sterilis virginitate secunda [Al. secundata] est; hic eunuchus regno cœlorum vim facit, et violententer diripit illud. Iste custos sabbatorum, ut nunquam faciat opera nuptiarum (I Cor. vii). Iste elegit quæ Dominus voluit, ut plus offerat quam præceptum est: ut non indulgentiam Apostoli ejus, sed voluntatem consideret. Iste tenet fœdus Domini sempiternum, ut non ad tempus vacet orationi, et iterum ad id ipsum revertatur, sed accepturum esse se noverit in domo Domini, quæ est Ecclesia ejus, locum optimum. Multæ enim mansiones sunt apud Patrem (Joan. xiv). Et qui eunuchus fuerit, ac fecerit universa quæ scripta sunt, habebit in muris ejus locum optimum, ut scilicet turris Domini efficiatur, et in sacerdotali consistat gradu, et pro carnis filiis, multos habeat filios spirituales. Talem fuisse eunuchum, quem Jesus amavit plurimum, Evangelistam Joannem, Ecclesiasticæ tradunt historie, qui recubuit super pectus Jesu (Joan. xiii); qui Petro tardius ambulante, elatus virginitatis alis ecurrit ad Dominum (Joan. xx); qui in secreta divinæ se nativitatæ immergens, ausus est dicere, quod cuncta sæcula nesciebant: *In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum: hoc erat* 659 *in principio apud Deum* (Joan. i, 2). Facessat igitur omnis cavillatio Judæorum, et risui præbere se cesset, aperiens semiviris regna cœlorum, cum pudicitia non in debilitate sit corporis, sed in animi voluntate.

(Vers. 6, 7.) *Et filios advenæ, qui adherent Domino, ut colant eum, et diligant nomen ejus, ut sint ei in servos: omnem custodientem sabbatum ne polluat illud, et tenentem* [Al. tenentes] *fœdus meum, adducam eos in montem sanctum meum, et lætificabo eos in domo orationis meæ. LXX: Et alienigenis, qui additi sunt Domino servire ei, et diligere nomen ejus, ut sint ei in servos et ancillas, et omnes qui custodiunt sabbata mea, ut non violent ea, et tenent testamentum meum, inducam illos in montem sanctum meum, et lætificabo eos in domo orationis meæ. Post eunuchos transit ad alienigenas, quos prius nominaverat, et*

illis quoque præmia pollicetur: quod si servierint ei, et de servitute transierint ad nominis illius charitatem, sint ei servi: qualis fuit et Apostolus Paulus, scribens in principio Epistolarum suarum: *Paulus servus Jesu Christi* (Rom. i, 1). Et Moyses famulus Dei (Hebr. iii). Quod autem in LXX additum est: *et ancillas*, obelo prænotavimus. Neque enim fieri potest, ut in spiritualibus donis sit sexus ulla diversitas: cum in Christo Jesu non sit vir et mulier; sed omnes in eo, unum simus (Joan. xvii). De sabbato et fœdere sempiterno supra diximus. Qui ergo hæc fecerit, adducet eum Deus in monte sancto suo, et lætitia afficiet in domo orationis suæ. Mons sanctus, aut dogmata veritatis sunt, Trinitatisque confessio: aut ipse Dominus, ad quem ultimo tempore (juxta hunc eundem Isaia et Michiam prophetam) gentes plurimæ confluent (Isai. ii, Mich. iv). Domusque orationis Ecclesia est, quæ in toto orbe dividitur, et non Templum Judæorum, quod brevis-simis Judææ terræ arctabatur angustiis.

(Vers. 8, 9.) *Holocausta eorum et victimæ eorum placebunt mihi super altare meum: quia domus mea, domus orationis vocabitur cunctis populis, ait Dominus Deus, qui congregat dispersos Israel: adhuc congregabo ad eum congregatos ejus. Omnes bestię agri, venite ad devorandum, universæ bestię saltus. LXX: Holocaustumata eorum et victimæ erunt acceptabiles super altare* 660 *meum. Domus enim mea, domus orationis vocabitur cunctis gentibus, dixit Dominus, qui congregat dispersos Israel: quia congregabo ad eum congregationem. Omnes bestię feræ, venite, comedite, omnes bestię saltus. Differentiam hostiarum et holocaustorum in Levitico plenius disclimus. Holocausta sunt, quæ super altare integra concremantur. Victimæ et hostiæ, quarum pars offertur altari, pars sacerdotibus traditur. Non est ergo credendum quod alienigenarum et eunuchorum hostiæ, ritu Judaico requirantur. Sed hoc scire debemus, quod holocausta eunuchi offerant, qui solos se consecrant Deo; victimas autem alienigenæ, qui ad tempus vacant orationi, de quibus loquitur Deus: *Hostia laudis glorificavit* [Al. glorificabit] *me; et in alio loco: Immolata Deo sacrificium laudis* (Ps. xlix, 14). De his victimis et holocaustis, per Osbe Dominus loquitur: *Misericordiam volo et non sacrificium: scientiam Dei, magis quam holocausta, quæ offeruntur super altare Domini* (Osce, vi, 6). Quod Joannes in Apocalypsi in cœlo se vidisse testatur, sub quo erant animæ martyrum (Apoc. vi). Ex quo unus de Seraphim carbonem forcipe comprehensum ad Isaia detulit labia purganda (Isai. iv, 6). Hæc est altare, et hoc tabernaculum, ad ejus similitudinem omnia in Exodo facta referuntur, quibus oblata sunt victimæ spirituales Deo (Exod. xxxviii). Alloquin de corporalibus hostiis, et holocaustis supra idem testatur Deus: *Ut quid mihi multitudinem victimarum vestra-**

^a Victor., in montem sanctum suum.

^b Nonnulli mss., per eundem (supple prophetam) testatur Deus.

rum? dicit Dominus. Plenus sum holocaustumate [Al. holocaustomatibus] arietum, et adipe agnorum, et sanguinem taurorum et hircorum nolo. Domus enim mea, domus orationis vocabitur cunctis populis. Non uni genti Judææ, nec uno Hierosolymæ et urbis loco, sed in toto orbe terrarum: nequaquam taurorum et hircorum, et arietum, sed orationis. Quo testimonio Dominus abusus est, loquens contra eos, qui Spiritus sancti sub nomine, columbarum in Templo dona vendebant, et sedebant in cathedris pestilentie, et habebant mensas nummulariorum (Matth. xxi et Joan. ii), omnia facientes turpis lucri gratia, nescientes illud quod scriptum est: *Gratis accepistis, gratis date* (Matth. x, 8). Hæc autem futura Dominus repromisit, qui congregat dispersos Israel. Ad quos et Petrus Apostolus scribit **661** Epistolam: de quibus Evangelista loquitur: *Hoc autem a semetipso non dixit, sed cum esset pontifex anni illius, prophetavit, quia Jesus moriturus erat pro gente, et non tantum pro gente, sed ut filios Dei, qui erant dispersi, congregaret in unum* (Joan. xi, 7), impletereturque quod dictum est: *Congregatio populorum circumdabit te: a propter hanc in excelsum convertere* (Psal. vii, 8). Congregatis autem per Apostolos reliquiis Israel, et in unum redactis gregem his, qui fuerant ante dispersi, omnes bestie provocantur, ut veniant et devorent Israel, eos videlicet, qui credere noluerunt, de quibus Apostolus: *Etenim perveniet super eos finis* (Philipp. iii). Et Dominus in Evangelio: *Cum autem videritis circumdari ab exercitu Jerusalem, tunc scitote, quod advenit eius consummatio* (Luc. xi, 20). Sive hoc dicendum, quod bestiis ad devorandum traditi sunt, quas detestatur Propheta, dicens: *Ne tradas bestiis animas confitentes tibi* (Ps. lxxiii, 19): de his tropologicè bestiis, quæ partem quamdam Domini devorant, et supra (Ad cap. ix) legimus, Syriam ab ortu solis, et Græcos ab Occidente, qui devorant Israel toto ore. Et in Jeremia: *Ovis errans Israel, leones ejecerunt eam: primus devoravit eam rex Assur, et novissimus confringet ossa illius rex Babylonis* (Jerem. l, 47). Potest et hoc dici, quod cum Israel populo rabidæ prius gentes provocentur ad fidem, ut desertis saltibus, qui de exercitu Abessalon plurimos occiderunt, veniant ad Ecclesiam et comedant cælestem panem, agni que carne saturentur.

(Vers. 10-12.) *Speculatores ejus cæci omnes, nesciunt universi: canes muti non valentes latrare, videntes vana, dormientes, et amantes somnia. Et canes impudentissimi nescierunt saturitatem: ipsi pastores ignoraverunt intelligentiam: omnes in viam suam declinaverunt, unusquisque ad avaritiam suam, a summo usque ad novissimum. Venite, sumamus vinum, et impleamur ebrietate, et erit sicut hodie, sic et cras, et multo amplius. LXX: Videte quoniam excæcati sunt omnes: non cognoverunt universi, canes muti non poterunt latrare: somniantes lectulum, amantes dormitationes. Et*

canes impudentes animæ ignoraverunt [Al. ignorant] *saturitatem. Et sunt mali nescientes intelligentiam: omnes vias suas secuti sunt. Unusquisque simul a summitate* **662** *ejus. Venite et sumamus vinum, et inebriemur, et sit talis dies crastina, magna amplius nimis* *. Ut omnes, inquit, bestie saltus veniant, et devorent congregatos, sive in locum Judæorum, gentium turbe succedant, speculatores eorum in causa sunt, Scribæ videlicet et Pharisei: quia omnes cæci nescierunt Dominum Salvatorem, nec lucem voluerunt videre præsentem. Ad quos Dominus loquebatur: *Stulti et cæci, quid est plus, aurum, an altare quod sanctificat aurum* (Matth. xxiii, 17)? et iterum: *Duces cæci, culicem liquantes, et camelum glutientes* (Ibid., 24); et: *Cæcus cæcum ducens, ambo in foveam cadunt* (Matth. xv, 14). Quod autem magistri speculatores vocentur, et supra legimus. In eo enim loco ubi juxta LXX dicitur: *Vox custodum tuorum elevata est* (Isai. lii, 8), in Hebraico scriptum est: *Vox speculatorum tuorum*. De quibus erat Ezechiel, cui loquitur Deus: *Fili hominis, speculatorem dedi te domui Israel* (Ezech. iii, 17). Sed illi speculatores non erant cæci. Denique appellabantur videntes. Isti autem de quibus Propheta nunc loquitur, non solum speculatores cæci, sed et canes muti appellantur, non valentes latrare. Qui enim gregem Domini custodire debebant, et lupos abigere, et latrare pro Domino, diligunt somnia, et dæmoniis visionibus delectantur. Et est sensus: Non possunt loqui veritatem, sed universa mendacia. Nec hoc fine contenti sunt, qui in custodia gregis Domini dormiebant, et latrare non poterant, et amabant cubile, per quæ voluptas corporis indicatur; sed apud suos impudentes [Al. impudentis] animæ nescierunt saturitatem, qui numquam suo saturantur errore. Qui devorant plebem Domini sicut escam panis, et domos viduarum: gulique ac libidini serviunt. Non enim possunt dicere: *Mandatum Domini lucidum illuminas oculos* (Ps. xviii, 9), nec nosse quod scriptum est: *Sapientia hominis illuminat faciem ejus* (Prov. xvi, 24). Et canes muti adversum inimicos, de quibus scriptum est: *Nolite sanctum dare canibus* (Matth. vii, 6). Et canes dormientes, qui nesciunt esse præceptum: *Ne dederis somnum oculis tuis, et palpebris tuis dormitationem* (Ps. cxxxii); et rursum: *Vigilate, quia nescitis qua hora Dominus* **663** *vester venturus sit* (Matth. xxiv, 42). Et idcirco dantes locum diabolo, canes impudentissimi sunt, qui numquam saturantur. Vomunt enim quod comederunt, et revertuntur ad vomitum suum (Prov. xxvi). De quibus et Petrus Apostolus loquitur: *Accidit illis verum illud proverbium: Canis reversus ad vomitum suum, et sus lota in volutabro luti* (II Pet. ii, 22). Quos speculatores et canes eosdem esse pastores, sequens sermo demonstrat: *Ipsi pastores ignoraverunt intelligentiam*. Verbum enim Hebraicum רועים [Al. רועים] quod quatuor litteris scribitur, res et ain et

* Ambrosiani duo codd., pro hac in excelsum regredere.

* Victor. impudentis, ex Græco ἀνοιδίας τῶ ψυχῆ.

jod et mem, si legatur roim, pastores; si raim, pessimus sonat. Hoc diximus, ut variae interpretationis causas monstraremus. Omnes enim sua quæsierunt, et non quæ Dei sunt, nec ambulaverunt per viam Domini (Philipp. II), de qua scriptum est: *Quærite quæ sit via bona: et ambulate in ea* (Jerem. VI, 16). Sed juxta quod in Judicium volumine legitur: *Non erat rex in Israel; unusquisque quod rectum sibi videbatur, hoc faciebat* (Judic. XVII, 6), et proprios sequebatur errores. Quodque sequitur: *Unusquisque ad avaritiam suam, a summo usque ad novissimum: venite, sumamus vinum, et impleamur ebrietate, et erit sicut hodie, sic et cras, et multo amplius*, in LXX Interpretibus non habetur, sed ex Hebraico additum, stellis illuminantibus prænotatur. Denique hos versiculos nullus Ecclesiasticorum Interpretum dissevit, sed quasi patentem in medio foveam transiliunt atque transmittunt. Quod autem dicit, hoc est, quoniam a via Domini declinantes, proprias semitas sunt secuti, propterea ardent avaritia a summo usque ad novissimum, a principibus usque ad plebem, ut postquam cœperint percutere conservos, et comedere ac bibere cum ebriis, dicant: *Venite, sumamus vinum, et impleamur ebrietate. Manducemus et bibamus: cras enim moriemur. Et erit sicut hodie, sic et cras: et multo amplius* (I Cor., XV, 2). Hoc est quod supra dixit: *Nescierunt saturitatem: nec præterita voluptate satiantur*, sed futuras delicias parant, multo majores quam quibus prius frui fuerant. Si hoc de principibus dicitur Judæorum, propter quos plebs Domini a bestiis devorata est, vitemus exempla peiorum, nec inebriemur vino, in quo est luxuria, nec voluptatibus obruamur; nec^b muti ad loquendum, contra adversarios nostros rabidi canes simus; sed Dei potius quam nostras sequamur vias, et audiamus Scripturam monentem: *Sapite de Domino in bonitate* (Sap. I, 4). Et iterum: **664** *Intelligentia optima est his qui faciunt eam. Et si canes fuimus, non desperemus salutem, audientes verba Chananæ dicentis ad Dominum: Etiam, Domine, nam et catelli comedunt de micis, quæ cadunt de mensa dominorum suorum* (Matth. XV, 27). Ob^a quam causam misericordiam consecuta, audit a Domino: *O mulier, magna est fides tua: fiat tibi sicut vis*. Poterat enim dicere cum Propheta: *Viam mandatorum tuorum cucurri* (Ps. CXVIII, 32). Et iterum: *Deduc me in via recta*.

(Cap. LVII. — Vers. 1, 2.) *Justus periit* [Vulg. *perit*],^a et non est qui recogitet in corde suo: et viri misericordiæ colliguntur, quia non est qui intelligat: *a facie enim malitiæ collectus est justus. Veniat pax: requiescat in cubili suo qui ambulat* [Vulg. *ambulat*] in directione sua. LXX: *Videte quomodo justus periit, et nemo suscipit corde: et viri justi tolluntur, et nemo considerat. A facie enim iniquitatis ablatus est justus:*

A *erit in pace sepultura ejus: ablata est de medio*. Propter speculatores cæcos et canes mutos, qui ipsi pastores sunt, nescientes intelligentiam, nec præsentibus saturantur voluptatibus, sed semper se præparant ad futuras, justus periit, de quo dicit uxor Pilati: *Nihil tibi sit et justo illi* (Matth. XXVII, 19). Qui lotis manibus, *innocens sum ego*, inquit, *a sanguine justis hujus*. In quo considerandum quod verbum perditionis, de quo sæpe hæretici calumniam faciunt, quod interitum significet, et abolitionem in perpetuum, ponatur super Christo, cujus utique perditio persecutionis magnitudinem, et non finem monstrat substantiæ. *Et nemo est, ait, qui recogitet in corde suo, sive reponat*. Neque enim fieri poterat, ut cæci et muti videntes vana et amantes somnia, ignorantibusque intelligentiam atque sapientiam, cogitarent ea quæ Dei sunt. Quodque sequitur: *Et viri misericordiæ, sive justis, colliguntur atque tolluntur*, Apostolos significat, qui interficiuntur ab impiis, et a Domino congregantur. Causasque reddit cur interfectus sit justus atque sublatus, dicens: *A facie enim malitiæ collectus est justus*, ut mala sæculi non videret. Sive propter malitiam hominum, quorum ipse peccata portabat, ad Patrem victor ascendit. Quod autem juxta Hebraicum dicitur: *Veniat pax, requiescat in cubili suo: ambulet in* **665** *directione sua*, sensus quidem perspicuus est, sed verborum consequentia, quæ in suæ linguæ stat idiomate, apud nos videtur esse turbata. Quod autem dicit, hoc est: *Veniat pax Justis, quam ascendens ad Patrem Apostolis dereliqui, dicens: Pacem meam do vobis, pacem meam relinquo vobis* (Joan. XIV, 27). Cumque pax Christi, quæ exsuperat omnem sensum, venerit, requiescent Apostoli ejus in cubilibus suis, et mors eorum requiescet. Ex quo ostendit martyres non perire, sed vincere, et æterna sede requiescere. Ipse vero cujus pax est, et cujus Apostoli requiescent in cubilibus suis, ambulat in directione sua, recto itinere ad Patrem victor ascendens. Porro quod in Septuaginta legitur: *A facie malitiæ ablatus est justus, erit in pace sepultura ejus, ablata est de medio*, omnia referuntur ad **666** Christum absque commixtione personæ Apostolorum, cujus sepultura in pace est, et sublata de medio. Neque enim caro ejus vidit corruptionem, nec permansit in sepulcro, qui est inter mortuos liber, dicente Angelo ad mulieres: *Quem quæritis Jesum, non est hic: Venite, et videte locum ubi positus fuit Dominus* (Matth. XXVIII, 5, 6). Judæi et hæc et cætera quæ sequuntur, vel generaliter de omnibus justis arbitrantur intelligi, quorum Manasses fudit sanguinem, et implevit Jerusalem a porta usque ad portam; vel certe Isaiam de sua prophetare morte, quod serrandus sit a Manasse serra lignea, quæ apud

^a Legimus satiati sunt cum Victorianis mss. pro satiantur.

^b Multum diverso sensu unus Ambrosian., nec muti ad loquendum contra adversarios, in nostros rabi-

di, etc.

^c Idem ms.: Ob quam vocem, misericordiam consecuta.

^d Aliter in duobus mss., et nemo recogitat corde.

eos certissima traditio est. Unde et nostrorum plurimi illud, quod de passione Sanctorum in Epistola

ad Hebræos ponitur: *Serrati sunt* (Hebr. xi, 37), ad Isaia referunt passionem.

LIBER DECIMUS SEXTUS.

665-666 Egregia disertissimi oratoris sententia est, Felices essent [At. esse] artes, si de illis soli artifices judicarent. Ac ne a profanis tantum sumere videar exemplum, nimirum hoc illud est quod aliis verbis Propheta demonstrat: *Beatus qui in aures loquitur audientium* (Eccles. xxvi, 12): Qua felicitate tu, filia Eustochium, me compotem esse fecisti; nam cum anterioris libri præfatiunculam legeres, in qua asserui, Apostolos et Evangelistas ea tantum de Septuaginta Interpretibus, vel suis, vel eorum verbis ponere testimonia, quæ cum Hebraico consonarent: si qua autem ab aliis addita sunt, omnino negligere: illico mihi non parvam quæstiunculam detulisti, quod scilicet octo versus, qui leguntur in Ecclesiis, et in Hebraico non habentur, tertii decimi psalmi, Apostolus usurparit, scribens ad Romanos: *Sepulcrum patens est guttur eorum: linguis suis dolose agebant: Venenum aspidum sub labiis eorum. Quorum os maledictione et amaritudine plenum est: Veloces pedes eorum ad effundendum sanguinem: Contritio et infelicitas in viis eorum: Et viam pacis non cognoverunt: Non est timor Dei ante oculos eorum* (Rom. iii, 13 seqq.). Quod cum audissem, quasi a fortissimo pugile percussus essem, cœpi tacitus æstare, et stuporem mentis vultus pallore signare. Hebræus, inquam, ex Hebræis, secundum legem Pharisæus, eruditusque ad pedes Gamalielis, aut ignoravit hæc, aut eorum, qui lecturi erant, abusus est

667-668 ignorantia (Philipp. vi, Act. xxi, 3). Quorum alterum ineruditi, alterum callidi est ad malitiam, nec ejus qui dixerit: *Et si imperitus sermone, non tamen scientia* (II Cor. xi, 6); et iterum: *in simplicitate et sinceritate annuntiavi vobis verbum* (II Cor. i, 12). Tandem in memet reversus, unius diei spatium postulavi, ut responsio mea nequaquam argumentum humani esset ingenii, sed fructus assidue lectionis. Itaque omnem Scripturam mente perlustrans, animadverti, sicut omnis pene ad Romanos Epistola de veteri structa est Instrumento, sic et hoc testimonium de Psalmis, et Isaia esse contextum (Vers. 11). Nam duo primi versus: *Sepulcrum patens est guttur eorum: linguis suis dolose agebant*, quinti psalmi sunt (Vers. 11). Illud autem quod sequitur: *Venenum aspidum sub labiis eorum*, centesimi tricesimi noni Psalmi est (Vers. 4). Rursumque quod dicitur: *Quorum os maledictione et amaritudine plenum est*, de nono psalmo sumptum est (Vers. 29).

* *Sepulcrum patens est guttur eorum.* De illis octo versibus vide editionem nostram tom. i, col. 845 et col. 1356, tam in contextu Psalmorum, quam in nostris annotatiunculis. MARTIAN.

† Pseudo-Hieronymus in Breviar. addit etiam ex Deuteronomio testimonium illud ab Apostolo ex parte desumptum: *haud equidem scio quam vere: sed*

A Tres autem ^o versiculi qui sequuntur: *Veloces pedes eorum ad effundendum sanguinem: Contritio et infelicitas in viis eorum: Et viam pacis non cognoverunt*, in Isaia propheta reperi, quos in decimo sexto explanationis ejus libro, quem nunc dicere cupio, expositurus sum. Ultimus autem versus, id est, octavus: *Non est timor Dei ante oculos eorum*, in tricesimi quinti psalmi principio est. Nec in hoc cuiquam videtur esse diversum, si quod in suis locis numero dicitur singulari, ab Apostolo pluraliter dicatur, qui scribebat ad plurimos, et in unum sensum multa coegit exempla. Arbitror solutam quæstionem tuam, et nostram regulam super translatione veteris Instrumenti concussam magis esse quam motam. Et non tam Apostolum de psalmo tertio decimo sumpsisse, quod in Hebraico non habetur, quam eos qui artem contexendarum inter se Scripturarum Apostoli nesciebant, quæsisse aptum locum, ubi assumptum ab eo ponerent testimonium, quod absque auctoritate in Scriptura positum non putabant. Denique omnes Græcæ tractatores, qui nobis eruditionis suæ in Psalmos Commentarios reliquerunt, hos versiculos veru annotant atque prætererunt, liquido confitentes in Hebraico non haberi, nec esse in Septuaginta Interpretibus, sed in editione Vulgata, quæ Græce *ῥομῆ* dicitur, et in toto orbe diversa est. Sed jam tempus est, ut cœpto incumbamus operi, reliqua persequamur.

(Vers. 5, 4.) *Vos autem accedite huc, filii auguratricis: semen adulteri et fornicariæ super quem lussistis? super quem dilatastis os, et ejecistis linguam?* LXX: *Vos autem accedite huc, filii iniqui, semen adulterorum et meretricis in quo lussistis? super quem apernastis os vestrum: et super quo ejecistis linguam vestram?* Sublato justo, cujus sepultura in pace est, immo sublato de medio, vos qui estis filii iniquitatis, accedite ad me, et audite quæ dicam (Joan. viii). Quomodo enim qui facit iniquitatem, servus est iniquitatis, sic qui juxta Judam proditorem, filius est perditionis, appellari potest filius iniquitatis. Denique scriptum est de Domino Salvatore: *Et filius iniquitatis non apponet ut affligat eum* (Ps. lxxviii, 25). Pro iniquitate, sive iniquorum, quod LXX transtulerunt, Theodotus ipsum verbum Hebraicum posuit *ONENA* (רַעְיוֹן), quod nos juxta Symmachum, in auguratricem vertimus, quod scilicet semper Je-

certe versiculos *veloces pedes eorum*, etc., non modo, ut Hieronymus monet, ex Isaia lxx, 7, sed etiam ex Proverb. i, 16, componitur. Verum plura hæc de eo ad eum psalmi locum in Breviario annotabimus.

‡ Ad meliorem latinitatem Victorius, versiculos, scilicet *reperi* et paulo infra, *Scripturæ* pro *in Scriptura*.

rusalem, quæ est mater audientium, idololatriæ de-
dita fuerit. Quamobrem appellat eos semen adulteri,
sive adulterorum **669** (de quibus dictum est : *Et*
mœchabantur in lignum et lapidem [Jerem. iii, 9])
^a ac meretricis : haud dubium quin eandem signifi-
ciet, de qua supra legimus : *Quomodo facta est me-*
retrix civitas fidelis Sion (Isai. i, 21) ? Super quem,
inquit, lusistis, conspuentes faciem ejus, barbamque
vellentes ; et super quem dilatastis et aperuistis os
vestrum, et linguam ejecistis, dicentes ei : *Samari-*
tanus es, et dæmonium habes (Joan. viii, 48) ? Et
iterum : *Iste non ejecit dæmonia, nisi in Beelzebub*
principe dæmoniorum (Matth. xii, 24). Et postea in
passione : *Crucifige, crucifige talem* (Luc. xxiii, 21).
Et rursum : *Sanguis ejus super nos et super filios*
nostros (Matth. xxvii, 25). Et alibi : *Vah, qui de-*
struisti Templum, et in triduo instauras illud. Alios sal-
vos fecit, seipsum salvum facere non potest. Descendat
nunc de cruce, et credimus ei (Ibid. 40).

(Vers. 4, 5.) Numquid non vos filii scelesti, semen
mendax, qui consolamini in diis subter omne lignum
frondosum, immolantes parvulos in torrentibus subter
imminentes [Vulg. eminentes] petras ? LXX : Nonne
vos estis filii perditionis : semen iniquum, qui ^b vocatis
idola subter frondosas arbores : immolantes filios
vestros in vallibus in medio petrarum ? Vos, inquit, ista
fecistis, quæ præteritus sermo narravit. Qui estis
filii scelerati, sive perditionis, qualis fuit et Judas
proditor, qui appellatus est filius perditionis (Joan.
xvii) : et semen iniquum sive mendax atque men-
daci, qui delectamini in diis subter omni frondosa
arbore, et immolatis filios vestros in torrentibus
(Act. viii). De quo et Regum ac Paralipomenon
narrat historia, quod immolaverint diis filios suos,
et in igne consecraverint (IV Reg. xvi et xvii). Quod
quidem et Achab regem Israel, et Manassen regem
Juda fecisse, non est dubium, qui a parricidio libe-
rorum ad Prophetarum sanguinem pervenerunt, de
quo et in Osee : *Immolate, ait, homines, vituli enim*
defecerunt (Osee xiii, 2). Sive ut in Hebræo scrip-
tum est : ^c *Immolantes homines, vitulos adoratis*. Et
in psalmis plenius scribitur : *Commixti sunt gentibus,*
et didicerunt opera eorum, et servierunt sculptilibus
eorum, et factum est eis in scandalum. Et immolaverunt
filios suos et filias suas dæmonibus, et effuderunt san-
guinem innocentem, vel innoxium : sanguinem filiorum
et filiarum suarum, et immolaverunt sculptilibus Cha-
naan. Et infecta est **670** *terra sanguinibus, et pol-*
luta est in operibus suis (Psal. cv, 35 et seqq.). Cum
ergo manifesta sit historia, quod filii sint interfec-
tores [Al. interfectores] Christi ista facientium, oc-
currit questio, quomodo filii dicantur filii perditionis,
adversum eos qui volunt esse diversæ naturæ :
aliam quæ perdita sit et mala, et salvari nequeat ; et
aliam bonam, quæ perire non possit. Si enim, ut

A illi putant, filii perditionis naturæ pessimæ sunt :
quomodo inventum est quod prius perditum fuerat ?
Denique in parabolis penitentium, et ovis perdita
de centum ovibus, et drachma quæ de decem per-
ierat, reperitur, et perditus filius invenitur, de
quo ad majorem natu dixerat pater : *Iste frater tuus*
perierat, et inventus est : mortuus erat, et revixit (Luc.
xv, 32). Numquam enim perit, nisi quod prius sal-
vum fuit ; et numquam moritur, nisi quod ante
vixerat. Ergo isti qui nunc appellantur filii perditionis,
sive iniquitatis ac sceleris, proprio vitio dereli-
querunt Dominum, et de filiis Domini, filii perditionis
esse cœperunt, dicente ad eos hoc eodem Propheta :
Dereliquistis Dominum, et ad iracundiam provocastis
Sanctum Israel (Isai. i, 4). Possumus hæc secundum
tropologiam, et super hæreticis accipere, qui filii per-
ditionis sunt, et semen pessimum, sive mendacii. Ab
initio enim mendaces sunt, sicut diabolus, qui est
pater ejus, qui est pater omnis mendacii. Isti vocant
eos quos deceperunt ad idola, sive ad simulacra
dogmatum suorum, subter frondosas arbores atque
nemorosas, voluptates illis et delicias pollicentes,
sive celantes impuritates suas. Unde et Adam post-
quam peccaverat, abscondit se in paradiso subter
arborem, ne Dei pateret aspectui (Genes. iii). Nec
dubium est, quin istiusmodi perditionis filii, et se-
men iniquum, habeant plurimos filios quoscumque
deceperint, et occidant in profundis vallibus, et in
barathro impietatis subter imminentes petras, quæ
semper minantur ruinas, quæ pro diversitate men-
daci, et varietate dogmatum perversorum, plures
appellantur petrae. Nos autem unam habemus pe-
tram, quæ semper sequitur populum Dei, de qua
bibebat quondam populus Israel, quando familiari-
tate Domini fruebatur.

(Vers. 6.) In partibus torrentis pars tua : hæc est
671 *sors tua, et ipsis effudisti libamen, obtulisti sacri-*
ficium : numquid super his non indignabor ? LXX : *Hæc*
est pars tua, hæc est sors tua : et illis effudisti libami-
na et his præparasti hostias. Super his ergo non irascaris ?
Isaiæ temporibus conveniunt quæ dicuntur : Omnes
enim montes, valles, atque torrentes pleni erant cultu
dæmonum, de quibus loquitur Jeremias : *Quod pa-*
tres ac filii ligna comportent, ignemque succendant,
ut faciant chavonas militiæ cœli, conterentibus fe-
minis atque miscentibus simulæ adipem, ut Domi-
num ad iracundiam provocarent (Jerem. vii). Nul-
lique dubium quin placentas significent, sive
crustulas in manu artificis præparatas. Hoc enim
lingua nostra *chavonas* sonat. De his ex Domini per-
sona, prophetali spiritu, præcinebat Moyses in Can-
tico Deuteronomii : *Irritaverunt me in diis alienis, et*
in abominationibus suis ad iracundiam provocaverunt :
immolaverunt dæmoniis et non Deo (Deut. xxxii, 16, 17).
et hoc fecerunt propria voluntate, quia in nostro

^a Ambrosianus, *Hanc meretricem, haud dubium, etc.*
^b Idem, *qui vocatis ad idola* : juxta Aldinum exem-
plar Græcum ἐπὶ τὰ ἰδωλα.

^c Ambrosian. *Immolastis, ait, homines*. Confer

hunc locum in Hieronymiana versione. Victorius *im-*
molate homines vitulos adorantes, ex Hebræo, et
Hieron. commentario in Oseam.

consistit arbitrio bonum malumve eligere. Denique his qui se Deo virtutibus obtulerunt, dicitur: *Elegit nobis hereditatem suam: pulchritudinem Jacob quam dilexit* (Psal. XLVI, 5). Et in alio loco: *Facta est pars Domini populus ejus Jacob: funiculus hereditatis ejus Israel* (Deut. XXXII, 9). Et in Actibus Apostolorum refertur, quod in partem sortemque Pauli et Silæ plurimi se dederint. Qui ergo fuerint pars et sors Domini, sicut Levitæ, habebunt partem Domini et dicere poterunt cum David: *Pars mea Dominus* (Ps. LXXII, 26). Quæ possumus et super hæreticorum persona accipere: ipsi enim dimisso cultu Dei, errorum suorum simulacra venerantur, et illis offerunt victimas ac libamina effundunt, facientes abscondite, quæ turpe est etiam dicere, et captivas ducentes mulierculas oneratas peccatis, quæ ducuntur variis desideriis, semper discentes, et nunquam ad scientiam veritatis pervenientes (II Tim. III). Cum igitur ista in utraque impietate faciant impii, nonne justum est Dei contra eos iracundiam provocari?

(Ver. 7.) *Super montem excelsum et sublimem posuisti cubile tuum, et illuc ascendisti, ut immolares hostias. Et post ostium, et retro postem posuisti memoriale tuum.* LXX similiter. Quod in excelsis montibus collibusque diis gentium Israel hostias immolavit, et quasi procacissima **672** meretrix cunctis daemonibus divaricavit pedes suos, sacra narrat historia: nullusque fuerit locus qui non idololatriæ sordibus inquinatus sit, intantum ut post fores domorum idola ponerent, quos domesticos appellant ^a Lares, et tam publice quam privatim animarum suarum sanguinem funderent. Hoc errore et pessima consuetudine vetustatis multarum provinciarum urbes laborant: ipsaque Roma orbis domina in singulis insulis domibusque, Tutelæ simulacrum cereis venerans ac lucernis, quam ad tuitionem ædium isto appellant nomine, ut tam intrantes quam exeuntes domos suas, inoliti semper commoneantur erroris. Hæretici quoque, quorum cor elevatur in superbiam, et qui Ecclesiastica humilitate contempta, sibi excelsa promittunt, ascendunt dogmatum suorum montes sublimissimos, et illic suum daemonibus cubile constituunt. Et quia secundum Prophetam, conversi sunt retrorsum, imitantes uxorem Lot (Genes. XIX), mutantur in statuam salis, habentes imaginem Ecclesiasticæ condituræ, et saporem penitus non habentes: qui projiciuntur foras, et in nihil utiles sunt, nisi ut eunctorum pedibus conculcentur. Quamobrem monet Dominus in Evangelio, ut qui aratri stivam tenet, post iugum non respiciat (Luc. VIII).

(Vers. 9.) *Quia juxta me discooperuisti, et suscepisti adulterum: dilatasti cubile tuum: et pepigisti cum eis* [Vulg. addit *foedus*]: *dilexisti stratum eorum manu aperta; et ornasti te regi* [Vul. regio] *unguento, et multiplicasti pigmenta tua. Misisti legatos tuos procul, et humiliata es usque ad inferos.* LXX: *Putabas quoniam si*

A recessisses a me, plus aliquid haberes. Dilexisti dormientes tecum, et multiplicasti fornicationem tuam cum eis, multosque fecisti procul a te, et misisti legatos ultra terminos tuos, et humiliata es usque ad inferos. Primum Hebraicum disseremus, quod in hoc loco multum distat a LXX. Ad quam supra dixerat: *Super montem excelsum et sublimem posuisti cubile tuum*, et quasi meretricem arguerat, in introitu domorum et in locis tenebrosis, post ostia prostitutam, ut quicumque ades vellet intrare, haberet ante oculos expositam voluptatem: eandem nunc quasi uxorem adulteram arguit atque confutat, quod dormiens [Al. dormiente se] cum viro, clam adulterum

673 suscepit, et discooperuerit pallium, immo dilataverit stratum suum, et fecerit pactum, quasi dotis instrumenta conficiens cum adulteris. Hoc autem dicit, ut ostendat quod non solum in agris et domibus idola coluerint, sed in Templo quoque posuerint simulacrum Baal, quod Ezechiel quoque perussus pariete vidisse se dicit. *Dilexisti*, inquit, *stratum eorum manu aperta* (Ezech. VIII), ut non erubesceres in peccato tuo, nec fornicationis cuperes abscondere turpitudinem, sed tota libertate peccares. *Et ornasti te regi unguento, et multiplicasti idola tua.* Et est sensus: Varia ornamenta quasisti, ut et visu et odore adulteris provocares. Quod autem dicitur: *ornasti te regi unguento*, dupliciter intelligitur: aut regi Deo, dum his ornaris quæ ille dederat, et idolis prostituere: aut certe regi idolo Ammonitarum, qui appellatur *Moloch*, et in lingua nostra, *regem* sonat: quam juxta LXX in aliis locis *Melchom* legimus (Sophon. I). *Et misisti legatos tuos procul*, ut non solum in vicinarum gentium idolis, sed et in longe positarum haberes studium fornicandi. Significat autem Babylonios deos et Ægyptios. *Et humiliata es*, ait, *usque ad inferos.* Non ea humilitate quæ in laude est, sed qua Ammon sororem suam Thamar humiliaverat (II Reg. XIII). Et revera grandis humilitas, immo usque ad inferos præcipitatio, de luce et culmine castitatis in tenebras lupanaris, immo in barathrum libidinum præcipitari. Cui dicitur in alio loco: *Usque ad inferos deducaris.* Juxta LXX, in his quæ dissonant, hic mihi sensus videtur: *Putasti, meretrix, quod si a me recessisses et junxisses te amatoribus tuis, plus aliquid invenires?* Cui et per Ezechiel loquitur Deus: *Omnibus meretricibus dantur mercedes; tu autem dedisti mercedes, et in te perversum factum est istud* (Ezech. XVI, 33). Non solum enim nihil accepisti ab amatoribus tuis, sed etiam ea quæ a viro acceperas, perdidisti. Quodque sequitur: *Dilatasti cubile tuum, et pepigisti cum eis*, in LXX non habetur. Hæc dilexit dormientes secum speculatores cæcos, et canes mutos, qui dormientes vident somnia vanitatis. Et multiplicavit fornicationem suam, ut non semel cum uno, sed frequenter et cum plurimis misceretur. **674** Propter quod multos

^a Tertullian. in Apologet. c. 13: *Domesticos deos, quos Lares dicunt, domestica potestate tractatis. Con-*

fer de Dea Tutela Augustin. lib. IV de Civit. Dei, cap. 8, etc.

fecit a se longe recedere: Angelos qui in ejus prae-
sidiis erant, vel sanctos viros qui ab hujusmodi
meretricis consortio recesserunt. Quod quidem et de
haereticis possumus dicere, qui derelicto Deo, ^a suos
sequuntur errores, et putant se aliquid plus habere
cum sequentes mendacia, perdidit veritatem, et
multiplicaverint fornicationem suam, non in uno
dogmate, sed in pluribus, et fecerint a se Ecclesia-
rum praesides Angelos recedere: qui non contenti
fornicatione vicina, mittunt legatos ultra terminos
suos ad gentiliū dogmata et errores gentium bar-
bararum, ut novitate sermonum decipiant audientes.

(Vers. 10.) *In multitudine viarum tuarum laborasti, et non dixisti: Quiescam; vitam manus tuae invenisti, propterea non rogasti me [Vulg. silet me].* LXX: *Multis itineribus tuis laborasti, et non dixisti, desinam: B confortata fecisti haec: propterea non rogasti me.* Qui ambulat in via una et regia, non laborat, de qua per Moysen praecepit Deus: *Via regia ambulabis, et non declinabis ad dexteram neque ad sinistram (Deut. v, 32).* Una via est veritatis, quae dicit in Evangelio: *Ego sum via, veritas et vita (Joan. xiv, 6):* et multae mendaciarum viarum, per quas nunc ambulasse arguitur Jerusalem, quarum viarum Deus sciens differen-
tiam, supra loquitur ad errantes: *Non sicut via mea, viarum vestrarum (Isai. lv, 8),* quae dicunt Domino confi-
dentes: *Declinare fecisti vias nostras a viis tuis (Ps. xliii, 19).* Cognita igitur una via regia, videamus quae dextrae viarum sint et sinistrae, per quas prohibemur incedere. Via regia temperata [Al. temperantia] est, nec plus in se habens nec minus. Verbi gratia, via recta et regia, prudentia est. Declinamus ad dexteram, si plus sapimus quam oportet sapere, et pro prudentia calliditatem diligimus: quia [Al. qua] serpens prudentior erat omnibus bestiis in paradiso (Genes. iii): Et filii tenebrarum prudentiores sunt filiis lucis (Luc. xvi). Ad sinistramque divertimus, quando stulti sumus, et minus sapimus quam necesse est. De quibus dictum est: *Dixit stultus in corde suo, non est Deus (Ps. xiii, 1).* Pietas quoque et vera religio, via regia est. Declinat ad dexteram, qui superstitiosus est, et meretur audire, *Ne sis multum justus (Eccles. vii, 17).* Ad sinistram, qui negligit cultum Dei, et inter haedos hircosque numeratur. Liberalitas quoque **675** et dispensatio virtus maxima est, a qua declinat ad dexteram, qui parcus est, et non solum aliis, sed ne sibi quidem tribuit quod necesse est. Ad sinistram, qui comedit substantiam suam cum meretricibus, et dicit cum Israel: *Manducamus et bibamus; cras enim moriemur (Isai. xii, 13).* Fortitudo etiam atque constantia via regia est, a qua declinat ad dexteram, qui temerarius et pertinax est: ad sinistram, qui formidolosus et pavidus. Unde vir sanctus per viam rectam gradi cupiens deprecatur: *Deduc me, Domine, in viam rectam (Ps.*

A cxxxviii, 24). Et in alio loco: *Notam fac mihi, Domine, viam in qua ambulem; quoniam ad te levavi oculos meos (Ps. cxlii, 8).* De istiusmodi via et alibi Scriptura commemorat: *Quarite viam bonam, et ambulate in ea, et invenietis purificationem animarum vestrarum (Jerem. vi, 16).* Jerusalem ergo propterea humiliata est usque ad inferos, quia in multis viis laboravit, neque dixit: Emendabo errorem penitentia; sed e contrario, confortabor incepto, nec curabo sententiam componentis: *Arerte pedem tuum a via aspera, et guttur tuum a siti (Jerem. ii, 25).* Denique sequitur: At illa respondit, ἀνδρικόμααι, id est, agam viriliter, quod nunc verbo alio dicitur: *Confortabor.* Et quia fecit haec quae praeeritus sermo narravit, ideo non est Dominum deprecata, in suis magis viribus quam in Deo habens fiduciam. Porro quod juxta Hebraicum ponitur: *Vitam manus tuae invenisti, propterea non rogasti,* hunc habet sensum et intellectum: Quia rebus omnibus abundasti et affluxisti divitiis, ideo Dominum neglexisti: quas divitias et Salomon habere detrectat, ne obliviscatur Dei (Prov. xxx et xxxi). Et ad Sodomam per Ezechiel dicitur: quia saturata sit pauperibus, propterea superbiisse (Ezech. xvi). Non solum autem divitiarum, sed et paupertas probat hominem. Unde superscriptum est: *Probari te in camino paupertatis (Isai. xlviii),* in quo et Lazarus probatus est pauper, qui egestatem simul debilitatemque sustinuit (Luc. xv).

(Vers. 11.) *Pro quo sollicita timuisti: quia mentita es, et mei non es recordata, neque cogitasti in corde tuo? quia ego tacens et quasi non videns, et mei oblita es.* LXX: *Quem timens perterrita es: et mentita es mihi, nec recordata es mei. Neque posuisti me in mente tua, et in corde tuo.* **676** *Et ego te videns despiciam, et non me timuisti.* Quia plenis horreis habes fiduciam in divitiis, rogare me noluisti, idcirco timuisti plurimos. Non enim poteras dicere: *Dominus auxiliator meus, et ego despiciam inimicos meos (Ps. cxvii, 7):* Et iterum: *Dominus illuminatio mea, et salvator meus, quem timbo (Ps. xvi, 1):* Quod et si contra mentis tuae conscientiam dicere aliquando voluisti, mentita es. Quomodo enim me poteras invocare, quae mei non habebas memoriam, neque cogitati unquam praecepta, dicentis: *Honora Dominum, et confortaberis, et absque illo nullum metuas (Eccles. xxxviii):* Ego enim sum qui, juxta Symmachum et Aquilam, semper taceo peccata tua, et scelera quae umque faciebas, quasi non viderem, dissimulatione neglexi, ut si non timore mei, saltem patientia ad me redires. Qui non oculis, sed palpebris interrogo filios hominum. At tu e contrario oblita es mei, et audire meruisti: *Oblita es legis Dei tui, et ego obliviscar filiorum tuorum (Osae iv, 6).* Et iterum: *Ipsi ambulaverunt contra me perversi, et ego ambulabo contra eos in furore perverso.* Mens quae in LXX cum corde socia-

^a Antea erat derelicto Deo suo, sequuntur, etc.

^b Mss., a qua declinat, etc.

^c Idem, ad te levavi animam meam.

^d Unus Ambrosian., in multis viis devius laboravit.

^e Vulgati antea libri, *Converte pedem, etc.*, haud bene, et refragantibus mss. et sacro textu. Mox pro ἀνδρικόμααι, in Ambrosiano est ἀνδρικόμααι.

tur, non est scripta in Hebraico, sed quasi interpretatio addita, quid in Scripturis eor intelligi debeat.

(Vers. 12.) *Ego annuntiabo justitiam tuam, et opera tua non proderunt tibi. Cum clamaveris, liberent te congregati tui.* LXX: *Ego annuntiabo justitiam tuam et mala tua, quæ non proderunt tibi. Cum clamaveris, eruant te in tribulatione tua.* Qui semper tacui, et quasi non viderem tua peccata, neglexi, nequaquam ultra reticebo, sed dicam quod ante jam dixi: *Tacui, numquid semper tacebo? Et annuntiabo justitiam tuam, et opera tua.* Quod per ironiam legendum est, velut si quis in sceleribus deprehensus dicat: vide bona opera tua. Propter quod si quando tibi tribulationis tempus advenerit, et cœperis non ad idola quæ coluisti, sed ad cœlum manus tendere, et Dei implorare auxilium, audiant te illi, et liberent te de periculo quos secuta coluisti. Quod et per Jeremiam ad eandem loquitur Deus: *Ubi sunt dii tui quos feceras? Resurgant, et salvam te faciant in tempore malorum tuorum* (Jerem. ii, 28). Pro eo quod LXX transtulerunt: *Ernant te in tribulatione tua;* et 677 nos diximus: *Liberent te congregati tui,* Symmachus transtulit: *Ernant te synagoga tua.* Ergo proprie loquitur ad Judæos, quod eos synagogarum suarum turba tempore obsidionis liberare non valeat.

(Vers. 13, 14.) *Et omnes eos auferet ventus: tollet aura. Qui autem fiduciam habet mei, hæreditabit terram, et possidebit montem sanctum meum. Et dicam, Viam facite, præbete iter, declinate de semita, auferite offendicula de via populi mei.* LXX: *Istos enim omnes tollet ventus, et auferet tempestas. Qui autem sperant in me possidebunt terram, et hæreditate consequentur montem sanctum meum, et dicent: Mundas facite a facie ejus vias et auferite offendicula de via populi mei.* Judæi de Babyloniis hæc asserunt prophetari, quod illis Dei virtute superatis, populus redeat in Judæam, et possideat montem Sion, et omnia itineris impedimenta tollantur, nec ullius gentis patiatur insidias: quia Dominus planam fecerit viam populo suo. Et hæc sub Zorobabel et Ezra impleta contendunt. Nos autem jungentes superioribus quæ dicuntur, hoc asserimus, quod omnia idola quæ eos non poterant liberare, tollat ventus atque tempestas, etsint quasi pulvis, quem projicit ventus a facie terræ. Eos autem qui habuerint in Domino fiduciam, possessuros terram, de qua in hoc eodem Propheta lecturi sumus: *Elevabit te ad bona terræ.* Ex quo perspicuum est, hanc terram non deorsum esse, sed sursum. Ad quam sanctus, Domino elevante, conscendet, de qua crebro diximus: *Beati mites, quoniam ipsi possidebunt terram* (Matth. v, 4); et *Credo videre bona Domini in terra viventium* (Psalm. xxvi, 13). Mons autem sanctus Dei, ille intelligendus est, de quo ad Hebræos loquitur, qui scribit Epistolam: *Accessistis ad Sion montem, et civitatem Dei viventis Jerusalem cælestem, et multa millia Angelorum et Ecclesiam primitivorum qui scripti sunt in cælis* (Hebr. xii, 22). Possumus terram et montem Domini, quem sancti possessuri sunt, et Scripturas sanctas intelligere, quas auferendas a Judæis, Domini

A comminatur, dicens: *Auferetur a vobis regnum Dei, et tradetur genti facienti fructus ejus* (Mat. xxi, 43): ut inveniant in eis illum montem, de quo in hoc eodem Propheta (Isai. ii), et in Michæa legimus: *Erit in novissimis diebus manifestus mons Domini* (Mich. iv, 5). Et ipse Dominus 678 præcepit Apostolis cunctis quæ doctoribus Ecclesiæ, ut quicquid asperum videretur atque difficile, sua interpretatione dissolvant, et intelligentiæ viam præbeant, omniaque tollant de medio scandala ut populus Domini absque ullo impedimento quod legit intelligat, et in Dei timore proficiat. De his viis et Joannes Baptista dicebat: *Parate vias Domini, etc.* (Matth. iii, 3). Ubi nos posuimus ex persona Dei, et dicam, LXX posuerunt et dicent: hi videlicet qui possidebunt terram, et hæreditate consequentur montem sanctum Dei. Nec erunt propria salute contenti: sed etiam cæteros ad docendum populos provocabunt. Symmachus hunc locum ita interpretatus est: *Qui autem confidit in me, possidebit terram, et hæreditate consequetur montem sanctum meum, et dicet: Rectam viam facite, et reliqua.* Eo quod ipse qui terram montemque possederit, cæteros instruat, ut viam Domino parent.

(Vers. 15.) *Quia hæc dicit excelsus et sublimis habitator æternitatis, et sanctum nomen ejus: in excelsis et in sancto habitans, et cum contrito et humili spiritu: ut vivificet spiritum humilium et vivificet cor contritorum.* LXX: *Hæc dicit excelsus, et in excelsis habitans in æternum: sanctus in sanctis nomen illi. Excelsus in sanctis requiescens, et pusillanimis dans patientiam et vitam his qui corde contriti sunt.* Cœperat sermo propheticus contra populum Judæorum, quorum magistros appellavit speculatores cæcos, et canes mutos, et pastores ignorantes intelligentiam, et filios iniquos, et semen adulterorum atque meretricis: post quæ venit ad Jerusalem, cui exprobrat fornicationem ejus, eo quod dilataverit cubile amatoribus suis, et suscepit eos manu aperta, et ornaverit se cunctis idolis, et miserit legatos proci: ut peregrinis quoque amatoribus fruereetur. Qua increpatione finita, venit ad eos qui confidunt in Domino, et quibus terram montemque promiserat possidendum et quorum reversioni iter jusserat præparari: haud dubium quin Apostolis ad quorum prædicationem de utroque populo crediderunt. Unde a laudibus Dei incipit et quæ de reditu populi sui pollicitus sit, sequenti sermone testatur. Hæc enim dicit Dominus excelsus atque sublimis, qui habitat in excelsis, et Sanctus in Sanctis, non loco, 679 sed merito eorum in quibus habitat, quorum unus dicit in psalmo: *Exaltabo te, Domine, quoniam suscepisti me* (Ps. xxi, 4). Et iterum: *Exaltare, Domine, qui judicas terram* (Ps. xciii, 2); non quo Deus humanis sermonibus eleveatur, sed juxta illud quod alibi dicitur: *Dominus mihi factus est in salutem* (Ps. cxvii, 21), etiam humilibus excelsus fiat. Qui superbis resistit, et humilibus dat gratiam (Jac. iv): ut eos eleve et habitet in excelsis. *Excelsus enim Dominus, et humilia prospicit* (Ps. cxxxvii, 6). Et in Evangelio Angeli clamant: *Gloria in excelsis Deo, et super terram pax* (Luc. l.,

14). Et rursum in Psalmis: *Laudate Dominum de cælis: laudate eum in excelsis* (Ps. cxlviii, 1). Et non solum excelsus habitat in excelsis, sed et sanctus in sanctis. Qui dicit in alio loco: *Sancti estote; quoniam ego sanctus sum* (Levit. xi, 44). Et quomodo in perversam animam non ingreditur sapientia, neque habitat in corpore subdito peccatis (Sap. i): sic sanctus in sanctis habitat; et ubicumque sordes fuerint, non potest habitare munditia, dicente sancto ad Dominum: *Tu autem in sancto habitas, laus Israel* (Ps. xxi, 1). Unde et nos in oratione audemus dicere: *Pater noster, qui es in cælis, sanctificetur nomen tuum*. Et in secundo psalmo legimus: *Qui habitat in cælis iridebit eos, et Dominus subsannabit eos* (Ps. ii, 4). Christus enim non in his habitat qui terreni sunt, sed in his qui supercælestes, qui enarrant gloriam Domini, de quibus dicitur: *Exaudiat eum de cælo sancto suo* (Ps. xix, 7). Et iterum: *Cælum cæli Domino* (Ps. xiii, 16): in quem sensum et Moyses famulus Dei pari voce consentit: *Ecce Domini Dei tui cælum, et cælum cæli* (Deut. x); quod utique non more Judaico debemus accipere, ut Deus ullo claudatur loco et in cælo tantum habitet, qui ubique diffusus est, et a quo omnia continentur: sed excelsa et cælos, Sanctos merito intelligamus atque Virtutes. Iste est enim qui habitat in cælo, de quo in Evangelio scriptum est: *Nemo ascendit in cælum nisi qui descendit de cælo, Filius hominis qui est in cælo* (Joan. iii, 13). Iste requiescit in sanctis et habitat in humilibus et in his qui contriti sunt spiritu. De quibus dicitur: *Sacrificium Deo, spiritus 680 contribulatus; cor contritum et humiliatum Deus non despicit* (Ps. l, 19). Ipse pusillanimitas dat patientiam, ut in angustiis constituti, spe futurorum, tribulationem sustineant. Ipse dat vitam, utique his qui peccato mortui erant. De quo dicitur: *Apud te est fons vitæ* (Ps. xxxv, 10). Qui loquitur in Evangelio: *Ego sum via, veritas et vita* (Joan. xiv, 6).

(Vers. 16.) *Non in sempiternum litigabo, neque usque in finem irascar: quia spiritus a facie mea egredietur et flatus ego faciam*. LXX: *Non in æternum ulciscar in vos: neque semper irascar vobis*. Spiritus enim a me egredietur, et flatus omnem ego feci. Dominus qui in excelsis habitat, et humilia respicit, cujus nomen est sanctum, et vitam tribuit oppressis (Ps. cxii), hæc locutus est: *Non semper irascar, nec jugiter indignabor*. Qui ad hoc percussio, ut emendem, ideo occido, ut vivificem. Misereor enim creaturæ meæ; et quos ipse condidi, in æternum perire non patiar. Spiritus quoque meus, qui ex me egredietur, sive qui juxta Hebraicum, Aquilam, Symmachum et Theodotio-

nem, *cuncta circumdat* (hoc enim significat *περιελαύνει* et *περιβαλλει*), vegetator est omnium. Et flatus, sive pluraliter flatus (hoc quippe NASAMOTH נִשְׁמוֹת sonat), ego feci, de quo alibi scriptum est: *Omnis flatus, sive omne quod spirat laudat Dominum* (Ps. ci, 6). De quo spiritu et flatu in principio Geneseos scriptum est: *Insufflavit Deus flatus vitæ, et factus est homo in animam viventem*. Tale quid et Job loquitur: *Spiritus Domini qui est in naribus meis, et flatus omnipotentis qui docet me* (Job. xxvii, 3). Cum ergo a me egredietur spiritus, et flatu atque inspiratione mea cuncta vegetentur et vivant, non est justum perire eos in æternum, qui meo flatu ac spiritu sustentantur. Quidam nostrorum hunc esse aiunt spiritum, quo omnis mundus inspiratur et regitur; et cuncta habent notitiam Dei, quem juxta Stoicos insignis poeta scribens, ait (Virgil. vi *Aeneid.*):

Principio cælum ac terras camposque liquentes,
Lucentemque globum lunæ, Titanique astra
Spiritus intus alit: totamque infusa per artus,
Mens agitat molem, et magno se corpore miscet.

681 et reliqua. Alii vero sanctum Spiritum intelligunt, qui in principio ferebatur super aquas, et vivificabat omnia: qui de Patre egreditur, et propter societatem naturæ, a Filio mittitur dicente, *Expedi vobis ut ego vadam. Nisi enim ego iero, Paracletus non veniet ad vos: sin autem ego iero, mittam eum ad vos* (Joan. xvi, 7). De quo rursum ait: *Cum venerit Paracletus quem ego mittam vobis a Patre, Spiritum veritatis qui de Patre egreditur* (Joan. xv, 26). Ne scandalizet quempiam, si Spiritus egredi dicatur ex Patre, cum etiam Filius de se dixerit: *Ego de Patre exivi, et veni; neque enim a meipso exivi, sed ille me misit* (Joan. xvi, 28). De hoc Spiritu loquebatur: *Rogabo Patrem, et alium Paracletum dabit vobis, ut sit vobiscum semper, Spiritum veritatis* (Joan. xiv, 16). Hic est Spiritus de quo scribit et Moyses: *Quis det ut omnis populus Domini sit in Prophetas, et det Dominus Spiritum suum super eos* (Num. xi, 29)? Et Joel ex persona Dei: *Effundam de Spiritu meo super omnem carnem, et prophetabunt filii vestri et filiae vestrae* (Joel. ii, 28). Et Zacharias: *Verumtamen verba mea, et legitima mea suscipite, quæ ego præcipio in Spiritu meo, servis meis Prophetis* (Zach. i, 6). Et iterum: *Effundam super Jerusalem Spiritum gratiæ et misericordiæ* (Zach. xii, 10). Multaque alia de utroque Testamento quæ nunc longum est repetere. Hoc solum dicimus, quod idem Propheta de hoc Spiritu et flatu pariter sit locutus: *Hæc dicit Dominus Deus qui fecit cælum*. Et post paululum: *Qui dat flatus populo suo, qui est super eam, et spiritum his qui calcant eam* (Isai. xlii, 5).

(Vers. 17 seqq.) *Propter iniquitatem avaritiæ ejus*

* Falso hæcenus pro duobus hisce verbis, quæ vetustior Ambrosian. cod. uncialibus litteris ita pingit, ΠΕΡΙΕΛΑΥΝΕΤΑΙ, et ΠΕΡΙΒΑΛΛΕΙ, unum antummodo, quod Erasmus divinando fecit, obtinuerat περιελαύνεται, et in nupera quoque Hexaplorum editione unum istud obtruditur, perinde ac si eodem illo tres usi interpretes sint. Nunc vero intelligimus ex Ambrosian. ms. tametsi in eundem sensum recidant,

non idem tamen verbum ab iis positum. Atque Aquila quidem et Symmachus in priore consenserunt, qui nec semel alibi, puta Job. xxxvii, 9, et Psal. cxlii, 4, idem περιελαύνει verbum, usurpant: alterum vero περιβαλλει, tribuendum sit Theodotioni. Significat vel utrumque, quod Hier. notat, cuncta circumdare, vel circumvolvere, aut circumundique ambitu cingere.

iratus sum, et percussit eum: abscondi, et indignatus sum: et ambulavit mœrens [Vulg. abiit vagus] in via cordis sui. Vias ejus vidi, et sanavi eum: et reduxi eum, et reddidi consolationes ipsi et lugentibus ejus. Creavi fructum labiorum, pacem, pacem ei qui longe est et qui prope, dixit Dominus, et sanavi eum. Impii autem quasi mare fervens quod quiescere non potest, et redundant fluctus ejus in conculcationem et lutum. Non est pax, dixit Deus, impiis. LXX: Propter peccatum ad modicum quid **682** contristavi eum, et percussit eum: et averti faciem meam ab eo, et contristatus est et ambulavit tristis in viis suis. Vias ejus vidi, et sanavi eum: et consolatus sum illum, et dedi ei consolationem veram, pacem his qui longe, et qui prope sunt, dicit Dominus, et sanabo eos. Qui autem iniqui sunt, fluctuabunt, et quiescere non poterunt. Non est gaudium impiis, dicit Dominus Deus. Post abjectionem populi Judæorum et eorum qui in Salvatore credere noluerunt, pollicitus fuerat habentibus in se fiduciam, terram mitium montemque sanctorum, et Apostolis præceperat: Viam facite populo revertenti, et omnia de medio scandala tollite. Ac ne incredibile videretur, exponit potentiam suam, quod excelsus et magnus facile possit poenitentibus veniam tribuere, et justum sit, ut Creator misereatur creaturæ suæ. Propter quæ jungit, quod iratus sit et contristaverit populum suum: idcirco se fecisse quia peccaverit, et iniquitatis avaritiam habuerit, nec una fuerit iniquitate contentus; sed semper addiderit peccata peccatis. Et percussit, inquit, eum ad breve, ut sanarem, et abscondi, subauditur, faciem meam, ut magis me desideraret, et diceret: Ostende faciem tuam et salvi erimus (Ps. lxxix, 4). Indignatusque sum; quod ille sentiens, tristis incessit, dicens: Tota die tristis ingrediebar (Ps. xxxvii, 7). Et ambulavi mœrens, sive conversus in via cordis sui, ut non ad faciem hominum, sed in corde ageret poenitentiam. Propterea videns vias conversionis ejus, sanavi vulnera, quibus eum ante percusseram. Et reduxi eum ad me, quem prius ejeceam, et reddidi ei consolationem veram. Multæ enim falsæ sunt consolationes, quibus genus decipitur humanum. Sive consolatus sum lugentes ejus, dicens in Evangelio: Beati lugentes, quoniam ipsi consolabuntur (Matth. v, 5). Quodque sequitur: Creavi fructum labiorum, hunc habet sensum, implevi quod pollicitus eram, dicens: Vivo ego, dicit Dominus, malo poenitentiam peccatoris, quam mortem (Ezech. xxxiii, 11). Sive omnia tribui quæ antea promiseram. Quæ est autem Domini pollicitatio? Pacem meam do vobis: Pacem meam relinquo vobis (Joan. xiv, 27). Et hoc est quod nunc ait: Pacem super pacem; non uni tantum genti, sed omni mundo: ^a his videlicet qui erant **683** longe, et qui prope, id est, primum gentibus, et postea his qui ex Israel credere voluerunt. De quibus dicit et Apostolus: Vobis quidem

A oportebat prædicari verbum Dei; sed quia indignos vos judicatis salute; ecce convertimur ad gentes (Act. xiii, 46). Qui scribens ad Ephesios, et de populo Circumcisionis atque Gentilium plenissime disputans, intulit: Nunc autem in Christo Jesu, vos qui aliquando eratis longe, facti estis prope in Sanguine Christi. Ipse est enim pax nostra: qui fecit utraque unum, et medium parietem mœriæ, solvens inimicitiam in carne sua, et reliqua (Ephes. ii, 13, 14); et iterum: Et veniens, annuntiavit pacem vobis qui longe, et pacem his qui prope erant (Ibid., 17). Quoniam per ipsum habemus accessum utrique in uno spiri u ad Patrem: dans pacem super pacem his qui fuerant longe, et qui ^b prope et qui non habuerant Legem et Prophetas: et qui ante susceperant, suscepit eos atque sanavit. Impii autem sive iniqui, fluctuabant, quasi mare fervens, et quiescere nunquam poterunt. Quod licet de omni impio possit intelligi, tamen proprie refertur ad populum Judæorum, qui consona voce clamavit, et perseveravit in impietate sua, dicens: Crucifige, crucifige talem. Non habemus regem nisi Cæsarem (Joan. xix, 15). Sicut igitur mare fervens quiescere non potest, sed redundant fluctus ejus, et revolvuntur ad littora, atque iterum resorbentur, et in se fracti, lutum efficiunt quod pedibus conculcatur: sic impii æternæ conculcationi subiacebunt, quorum nullum est gaudium, et qui nulla pace requiescunt in eo quod impii perseverant. Quidam hunc locum specialiter super Salvatore intelligunt: quod propter peccata mundi ad modicum contristatus sit, dicens: Tristis est anima mea usque ad mortem (Matth. xxvi, 38). Et percussit eum Pater qui loquitur per Zachariam: Percutiam pastorem, et oves dispergentur (Zach. xiii, 7); qui et ipse de se in sexagesimo octavo psalmo dixerit: Quoniam quem tu percussisti, ipsi persecuti sunt (Psal. lxxviii, 27). Et averterit Deus faciem suam ab eo, ut formam servi pauperis acciperet, ambularet tristis, et lugens peccata populi, deplorans et plangens Jerusalem. Et qui viderit Pater vias ejus, propterea sanaverit eum, qui fuit inter mortuos liber: et caro ejus non vidit corruptionem, ut qui percussus **684** est in cruce, sanaretur in resurrectione. Et consolatus sum, inquit, eum, dans ei pro una gente Judæorum, universum mundum. Et lugentes ejus, subauditur, consolatus sum. Nec dubium quin Apostolos significet. Et complexit fructum labiorum suorum, qui dixerat ei: Postula a me, et dabo tibi gentes hereditatem tuam, et possessionem tuam terminos terræ (Ps. ii, 8): pacem super pacem, mundum reconcilians Deo, ut utrumque populum vocaret ad se, et sanaretur a Patre. Impios autem, de quibus supra diximus, comparat mari, quod nunquam potest quiescere, sed etiam in summa tranquillitate, fractis ad littora volvitur fluctibus, finisque ejus lutum est et conculcatio.

^a Mss., pacem his qui longe, et pacem his qui prope, etc.

^b Supplemus cum Victorio verba, et qui prope, quæ antea deerant.

David et de Achab legimus (II Reg. iii; III Reg. xxi): A sed ut cum istis hæc faciat quæ sequuntur. Alioquin et Apostolus frequenter jejunare se dicit (II Cor. vi et xi), et Dominus, cum sponsus a discipulis suis fuerit ablati, docet eos jejunaturos (Matth. vi): et in Psalmis poenitens loquitur: *Manducavi sicut cinerem panem meum, et potum meum cum fletu miscebam* (Ps. ci, 10). Et cum mihi molesti essent, induebar cilicio (Ps. xxxiv, 13). Ex quo discimus hæc facienda primum esse quæ vult Dominus, et non alia prætereunda.

(Vers. 6, 7.) *Nonne hoc [Vulg. addit est] magis jejunium quod elegi? Dissolve colligationes impietatis, solve fasciculos deprimentes: Dimitte eos qui confracti sunt liberos, et omne onus dirumpe. Frange esurienti panem tuum, et egenos vagosque induc in domum* [Vulg. addit tuam]. Cum videris nudum, operi eum, et carnem tuam ne despexeris. LXX: *Nonne tale jejunium elegi, dicit Dominus: sed solve omnem colligationem iniquitatis. Dissolve obligationes violentarum cautionum. Dimitte fractos in remissionem, et omnem scripturam iniquam conscinde. Frange esurienti panem tuum, et pauperes sine tecto induc in domum tuam. Si videris nudum, operi, et domesticos seminis tui ne despexeris.* Postquam docuit quale jejunium reprobet, ostendit quale libenter accipiat. *Dissolve, inquit, colligationes impietatis: solve fasciculos deprimentes: sive ut LXX manifestius transtulerunt, obligationes violentarum cautionum, quas nostri, verbi ambiguitate decepti, id est, συναλλαγμάτων, commutationes pro chirographis interpretati sunt. Significat autem chartarum fasciculos, 690 in quibus feneratorum calumniæ continentur, et opprimuntur pauperes ære alieno, quæ in cunctis urbibus seditionis causa* * vel maxima est. Unde et Romanus populus vicinos occupat montes, et Tabulæ novæ, quas Græci appellant χρέων ἀποκοπὰς. Non ergo præcipit Propheta ne exigit unusquisque quod debitum est, maxime quod juste dedit et juste repetit: alioquin Tribunitiæ esset seditionis assertor. Sed ubi iniqua est cautio, ubi opprimuntur pauperes calumnia: ibi fasciculi cautionum, et omnia iniquitatis vincula rumpenda sunt. Vel certe hoc dicendum, quia de jejunio sermo est, et jejunium afflictionem atque humiliationem habet animæ: afflictio autem corporis peccatorum indulgentiam deprecatur. Docet Scriptura divina, ut dimittamus debitoribus nostris, ut et Pater cœlestis dimittat nobis debita nostra (Marc. xi). Vetus narrat historia, anno remissionis septimo, vel quinquagesimo, qui est verus Jubilæus, omnes possessiones redire ad dominos, et reddi servis pristinam libertatem, cunctaque nomina, quæ vulgo appellant cautiones, irrita fieri (Levit. xxv et xxvii). Si [Al. Sin] autem hoc veteri Lege (Exod. xxi) præcipitur: quanto magis in Evangelio, ubi (Matth. v)

omnia quæ bona sunt duplicantur: et nequaquam oculum pro oculo, dentem pro dente jubemur erere: sed verberanti præbere maxillam! Atque ut sciamus illud quod supra diximus: *Omnes debitores vestros repetitis*, de creditoribus scribi, de debitoribus jungitur manifestius: *Dimitte eos qui confracti sunt liberos*, hoc est, qui paupertate sunt fracti, quos afflictio, ne liberos sinas mendicare. Et omne onus quo deprimuntur, rumpe. Pro quo manifestius Septuaginta transtulerunt, *et omnem scripturam iniquam conscinde*: quod Symmachus transtulit: *Et omnem cautionem falsam dirumpe*. Sed poterat fieri, ut aliquis diceret: Non habeo debitores, quid facere debeo, ut suscipiatur jejunium meum? Sequitur: *Frangere esurienti panem tuum*. Non plures panes, ne de paupertate causeris, sed unum panem. Nec ipsum totum, sed partem panis: quam si non jejunares comesus eras; ut jejunium tuum non sit lucrum marsupii, sed saturitas animæ. Pulchreque 691 addidit tuum, ne de rapina facias eleemosynam: *Redemptio enim animæ viri, propriæ divitiæ* (Prov. xiii, 6). Et in alio loco: *Honora Dominum de tuis iustis laboribus* (Prov. iii, 9). Certe si panem non habes, et esurientium plurima multitudo est, præbe de quo nullum damnum pateris. In quo nulla dispendia sunt, pauperes absque tecto, induc in domum tuam. Sive ut in Hebraico habetur, *in domum*, ut si tuam non habes, inducas in hospitium, quod vel mercede conductum, vel beneficio possides. Si videris nudum, operi. Quod et Dominus in Evangelio loquebatur: *Qui habet duas tunicas, det alteram non habenti* (Luc. iii, 11). Non enim unam jussit scindi et dividi, quod multi popularis auræ causa faciunt: sed alteram non servari, augens præcepta justitiæ, ut etiam calicem aquæ frigidae porrectum habere præmia diceret. *Et carnem autem tuam ne despexeris*. Omnis enim homo caro nostra est. Et juxta Evangelicam parabolam, ejus qui de Jerusalem descendebat Jericho, et latronibus vulneratus est, ille proximus appellatur qui benefecerit (Luc. x). Vel certe juxta Septuaginta qui dixerunt: *Et domesticos seminis tui ne despicias*, domesticos seminis illos intelligamus, de quibus et Apostolus docet, omnibus faciendam esse eleemosynam, maxime autem domesticis fidei (Galat. vi). Illi enim caro nostra sunt, et semen nostrum, qui de uno nobiscum parente generantur. Ad quos extendebat et Salvator manum, dicens: *Matr mea et fratres mei hi sunt, qui faciunt voluntatem Patris mei* (Marc. iii, 34, 35). Atque ut sciamus unum esse Dominum, et, novi et veteris Instrumenti, eadem et Dominus loquitur in Evangelio de his qui in die judicii a dextris statuti sunt: *Venite, benedicti Patris mei, possidete regnum præparatum vobis a constitutione mundi. Esurivi enim et dedistis mihi manducare. Sitivi et dedistis mihi bibere. Infirmus eram, et in carcere, et*

* Ambrosian. antiquior, vel ruinæ est. Tum ordine inverso, *Unde et tabulæ novæ*, etc. Dicebantur porro Tabulæ novæ, quando cum creditoris injuria et damno simul ac semel omnia eatenus contracta de-

bita expungebantur atque abolebantur, perinde ac si soluta jam fuissent. χρέων ἀποκοπὰς, ut Hier. notat, Græci appellabant: quos inter Diodorus Siculus lib. xix.

riæ, cur non respexerit ad munera Cain, qui recte quidem offerebat, sed non recte dividebat cum fratre (*Gen. iv*), Dei non videns charitatem, dicente Scriptura: *Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo, et proximum tuum sicut teipsum* (*Matth. xxii, 39*): propterea respondit Deus, quod non jejunia reprobet, sed opera quæ in jejuniis sunt, dicens: *In diebus juniorum vestrorum* **687** *inveniuntur voluntates vestrae, ut non Dei, sed vestras faciatis voluntates, quas Paulus scribens Ephesiis reprobatur: Juxta principem potestatis aeris, spiritus qui nunc operatur in filiis incredulitatis, in quibus et nos omnes conversati sumus aliquando, in desideriis carnis nostræ, facientes voluntatem carnis et cogitationum. Et eramus natura filii iræ, sicut et cæteri* (*Eph. ii, 2, 3*). Quodque sequitur juxta **LXX**: *Et omnes subjectos vobis compungitis, sive affligitis, melius Theodotio et Symmachus transulerunt, quos nos in hoc loco secuti sumus, Et omnes debitores vestros repetitis. Ex quo ostendit, non esse absque periculo repetere pauperem qui solvendo non sit, et pallium quod pignoris loco tuleris, argenti non reddere debitori, ne clamor ejus perveniat ad Deum. Qui enim miseretur pauperis, Deo fenerat* (*Prov. xix*). Et econtrario qui repetit non habentem, Deo facit violentiam. Atque ut sciamus hunc sensum esse in præsentis loco, etiam in consequentibus in hoc eodem capitulo lecturi sumus: *Dissolve colligationes impietatis, solve fasciculos deprimentes. Haud dubium quin chirographa significet: Quid enim prodest jejuniis ora pallere, et ad lites et ad jurgia jejunare, dicente Scriptura, Qui amat peccata, gaudet jurgiis* (*Prov. xvii, 11*)? Servum autem Domini non oportet litigare, sed esse mansuetum (*II Tim. ii*), et imitari eum qui dicit: *Discite a me, quia mitis sum et humilis corde* (*Mat. xi, 29*): ut humilitas non sit affectata, sed cordis, nec gloriam qua reus hominum, sed animæ conscientiam. Jejunatis, inquit, et percutitis pognis humilem, et alapis verberatis (*I Tim. iii*). Unde episcopus non debet esse percussor. Quomodo enim potest libidinem refrenare, qui nec manum valet cohibere, nec linguam? Hujuscemodi jejunia et in exordio hujus prophetæ Dominus arguit, dicens: *Jejunium et otium, neomenias et sabbata, et alias solemnitates vestras odit anima mea* (*Isai. i, 13*). Unde præcipitur per Joel: *Sanctificate jejunium: prædicate curationem* (*Joel. ii, 15*); ut a vitis jejunemus, et bonis operibus, curatisque peccatis, fiant sancta jejunia. Denique sequitur: *Egrediatur sponsus de cubili suo, et sponsa de thalamo suo; ut tempore jejunii vacemus* **688** *orationi: ne interior homo noster draconis vocatur carnibus, qui datus est in escam populis Æthiopum. Et hæc dicimus, non quo jejunia re-*

A probemus, per quæ et Daniel vir desideriorum futura cognovit (*Daniel. ix*), et Ninivite iram placaverunt Dei (*Jonæ iii*), et Elias (*III Reg. xix*) ac Moyses (*Exod. xxxiv*), quadraginta dierum esurie, Dei familiaritate saturati sunt, et ipse Dominus (*Matth. iv*) totidem diebus in solitudine jejunavit, ut nolis solemnes juniorum dies relinqueret: sed quo non prosit vacuum portare ventrem, et alia facere quæ Deo displicent. Atque ut cætera prætermittam, exterminare facies suas, ut appareant hominibus jejunare [*Al. jejunantes*], qui in præsentis gloriam consequentes, excluduntur a regno Dei, quia receperunt mercedem suam (*Matt. vi*). Unde et Apostolus, si etiam corpus suum tradat martyrio, ut ardeat, sive gloriatur (utrumque enim fertur in exemplaribus) absque Dei charitate (*I Cor. xiii*), quæ est in cordis conscientia, frustra se dicit sanguinem fundere.

(Vers. 4, 5.) *Nolite jejunare sicut usque ad hunc diem, ut audiat in excelsis clamor vester. Numquid tale est jejunium, quod elegi, per diem offigere hominem animam suam? Numquid contorquere quasi circulum caput suum, et saccum et cinerem aternere? Numquid istud vocabis jejunium et diem acceptabilem Domino? LXX: Quid mihi^a jejunatis, sicut hodie ut audiat in clamore vox vestra? Non tale jejunium elegi, et diem humiliare^b animam suam. Neque si incurvaveris quasi circulum collum tuum, et cilicium et cinerem substraveris: nec^c sic vocabitis jejunium acceptabile. Ne videatur reprobare jejunium, quod ipse præceperat, docet quomodo jejunandum sit: immo antequam doceat quid sequantur, instruit quid debeant declinare: Ut audiat, inquit, in excelsis clamor vester. Ne ad orationem deferatis clamorem, orantes in synagogis et angulis platearum, ut ab hominibus videamini (*Matth. vi*), et elevetis vocem in excelsum, et cum Phariseo, qui Domini judicio condemnatur, vestra jejunia et opera prædicetis (*Luc. xvm*). Propter quæ Dominus Phariseorum reprobandis orationem, docet discipulos quomodo orare debeant (*Matth. vi*), clauso **689** pectoris sui cubiculo, ut soli loquantur Deo, qui potest silentium cordis audire; ut clament in cordibus suis, *Abba pater* (*Rom. viii, 15*); et non exterminet facies suas, sed lavent aqua, et caput ungant oleo. De quo et Joannes Evangelista scribit: *Et vos unguentum habetis a sancto* (*I Joan. ii, 20*): quo cum uncti fuerint, etiam ipsi sancti fiant. Non enim querit Deus afflictionem solam et humiliationem animæ per injuriam corporis: ut instar circuli torqueat corpus, et colla submittat, ac tristis incedat. Juxta illud quod in Psalmis dicitur: *Afflictus sum, et incurvatus usque ad finem: tota die contristatus incedebam* (*Ps. xxxvii, 9*). Nec ut sacco quis vestiatur, et in cinere dormiat, quod de*

^a Sic mss. habent. Græcusque textus *ἐν τῇ πόλει καὶ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, ὡς σήμερον ἀκούσθῃναι*, etc. Vulgati vero ante, *jejunatis, ut hodie audiat, etc.*

^b Interferit Victorius hominem ex Græco *ἀνθρώπων*.

^c Martianeus alique editi, *nec si vocabis jejunium et diem acceptabilem*. Quæ nos castigamus ad Græ-

cum textum ope Ambrosiani vetustioris ms. Constat siquidem scriptum a **LXX** plurimum numero *καλέσετε*, vocabitis, non *καλέσετε*, vocabis: tum voces et diem, καὶ ἡμέραν, non Septuagintaviralis versionis esse, sed Theodotionis ac Symmachi.

est, colligationem, sive vinculum transtulerunt; Aquila, sicut supra, errorem, interpretatus est; Symmachus in Theodotionis scita concedens [Al. concidens], torquem posuit. Hoc de interpretationis varietate sit dictum. Alioquin sensus sic cum superioribus jungitur: Orietur tibi matutina lux, et sanitates tuæ cito orientur: et præcedet te justitia tua, et gloria Domini coronabit te. Deprecantemque statim exaudiet, et se ostendet esse præsentem. Ita dumtaxat, si ad superiora opera hæc quoque addideris, ut tollas de te obligationem et catenam qua tua anima colligata est. De qua et Petrus loquebatur ad Simonem: *In felle enim amaritudinis, et obligatione iniquitatis video te esse* (Act. viii, 23). Et Paulus dolebat, obligatam cernens idololatriæ Atheniensium civitatem. Funibus enim peccatorum suorum unusquisque constringitur (Prov. v). De quibus animæ vinculis et David precabatur in psalmo: *Ab occultis meis munda me, Domine, et ab alienis parce servo tuo* (Ps. xvi, 13). Difficile reperitur qui his non stringatur catenis. Raro invenitur anima quæ hanc gravissimam torquem non habeat suo collo circumdatam, ad terrena se opera deprimentem, ut nequaquam cælum, sed terram aspiciat. Quod et de Evangelica refertur muliere, quam vinxerat Satan per annos decem et octo, ut incurvata, cælestia non videret (Luc. xiii). Si ergo, ait, tuleris de medio cordis tui hanc catenam, et istiusmodi vincula dissipaveris, et *σχιποτοῖαν*, pro qua tres alii interpretes voce consona, *extentum digitum* transtulerunt: ut non solum malum ipse non cogites, et non facias, sed ne detrahas quidem proximo tuo, et singulos quasi digito notes, et loquaris quod non prodest animæ tuæ, non tua mala, sed aliorum errores considerans: accipies quæ sequens sermo subnectit. Plerique nostrorum *σχιποτοῖαν*, id est, *ordinationem clericorum*, quæ non solum ad imprecationem vocis, 695 sed ad impositionem impletur manus (ne scilicet, ut in quibusdam risimus, vocis imprecatio clandestina clericos ordinet nescientes), sic intelligunt, ut assumant testimonium Pauli scribentis ad Timotheum: *Manus cito nemini imposueris, neque communicaveris peccatis alienis* (I Tim. v, 22). Non est enim peccatum leve, mittere margaritas ante porcos, et dare sanctum canibus (Matth. vii): et ordinationem clericatus, nequaquam sanctis, et in lege Dei doctissimis, sed asseclis suis tribuere, et vilium officiorum ministris: quodque his dedecoratus est, muliercularum precibus. In quo consideranda loquentis in se Christi Apostoli sapientia, qui ut ordinationis periculum demonstraret, junxit tormenta peccantium: *Neque communicaveris peccatis*

alienis. Sicut ergo in ordinationibus malorum, particeps est peccatorum qui tales constituit: sic in ordinatione sanctorum, particeps est eorum justitiæ, qui bonos elegit. Sequitur: *Et verbum murmurationis*, subauditur, ἀπὸ τοῦτοῦ, si abstuleris a te. Verbum autem murmurationis est, quando contra nos loquitur Deus: *Desinat a me murmuratio populi hujus, et non morietur*; nostraque peccata referimus ad Deum, ad excusandas excusationes in peccatis, et dicimus: Corporis me superavit ardor, adolescentiæ incentiva vicerunt, a Deo talis creatus sum: paupertas coegit ad furtum. Itaque si non fecerimus ista quæ dicta sunt, et fecerimus ea quæ dicenda sunt, ut esurienti, non sicut supra, demus panem nostrum, sed animam nostram, ut eum in quibuscumque possumus B adjuvemus, et non quasi ex tristitia et necessitate, sed ex animo tribuimus, accipientes magis, quam dantes beneficium: *Hilarem enim datorem diligit Deus* (II Cor. ix, 7), ut animam esurientem sive afflictam non refocilemus ex parte, sed saturemus: et doleamus cum dolentibus, lugeamusque cum lugentibus (Rom. xii), tunc orietur in tenebris lux nostra, ille qui dicit: *Ego lux veni in mundum: ut omnis qui credit in me, in tenebris non maneat: sed habeat lucem vitæ* (Joan. xi, 46). Lucerna enim corporis nostri est oculus: si simplex fuerit, totum corpus 696 nostrum erit lucidum. Si autem qui lux esse deberet, versus fuerit in tenebras; tunc omne corpus tenebrosus erit, et dicitur nobis: *Si lux quæ in te est, tenebræ sunt, ipsæ tenebræ quantæ sunt* (Matth. vi, 23)! Consideremus quantis virtutibus perveniamus ad lucem Dei, ut tenebræ vertantur in meridiem, dicamusque cum sponsa: *Ubi pascis, ubi cubas, in meridie* (Cant. i, 6)?

(Vers. 11.) *Et requiem dabit tibi Dominus semper, et implebit splendoribus animam tuam, et ossa tua liberabit. Et^a eris quasi hortus irriguus, et sicut fons aquarum, cujus non deficient aquæ. LXX: Et erit Deus tuus tecum semper: et impleberis sicut desiderat anima tua, et ossa tua pinguescent. Et erunt sicut hortus ebrinus: et sicut fons, cui non deficiet aqua.* b Quod in Alexandrinis exemplaribus in principio hujus capituli additum est: *Et adhuc in te erit lous mea semper; et in fine^c et ossa tua quasi herba orientur, et pinguescent, et hereditate possidebunt in generationem et generationes*, in Hebraico non habetur, sed ne in Septuaginta quidem emendatis et veris exemplaribus: unde obelo prænotandum est. Cum tenebræ, inquit, pectoris tui, orta luce, fuerint dissolutæ, et pro nocte palpabili meridies fuerit exorta, tunc semper habitatorem habebis Deum, qui impleat splendoribus animam tuam. De quibus in psalmo

^a Antea, et erit. Hebraice autem *והיה*. Vide sub-nexam Hieron. expositionem.

^b Quod in Alexandrinis, etc. Manuscriptus codex Alexandrinus, in Polyglottis Londinensibus typis expressus, retinet fere totam hanc pericopen; legit enim post vocem *ὅσα* ultimam undecimi versiculi. *Et ossa tua quasi herba orientur et pinguescent; et hereditate possidebunt generationes generationum.*

Ex quo manifestum est unum esse ex Alexandrinis exemplaribus, quorum hoc loco recordatur Hieronymus.

MARTIAN.

^c Estque in eo quidem, quod Alexandrinum dicitur, exemplari, quemadmodum et in Aldino altera hæc versiculi ejus pericope, καὶ τὰ ὅσα σου ὡς βλάστης ἀνατελεῖ καὶ πικθήσεται, καὶ κληρονομήσουσι γενεὰς γενεῶν, quam et Cyrillus et Procopius legunt.

venistis ad me. Peregrinus, et duxistis me in domum vestram. Et nudus, et vestistis me (Matth. xiv, 34 seqq.). Illisque humilitate dicentibus, se nihil fecisse Domino Salvatori, respondit: *Quamdiu fecistis uni de fratribus meis minimis, mihi fecistis.* Juxta tropologiam hæc possumus dicere: Qui jejunit ab omnibus malis, et vult suum jejunium respici, non solum declinet a malo, sed et faciat bonum, ut solvat omne vinculum iniquitatis, quo simplices quique credentium, hæreticorum fraudibus colligati sunt. Et *σπαργαλῶς*, obligationes violentorum tractatum, quas et in palmo Propheta demonstrat, dicens: *Declinantes autem in obligationes, adducet Dominus cum operantibus iniquitatem* (Ps. cxxiv, 5). Omnes enim qui hæreticorum vinculis alligantur, declinant a Domino; et quasi hos ductus ad victimam; et eligunt atque commutant pro veritate mendacium. Istiusmodi igitur homines, qui sunt fracti iudicio, dimittat vir Ecclesiasticus atque dissolvat; et omnem scripturam hæreticorum, de quibus hic idem Propheta dicit: *Vae qui scribunt iniquitatem: scribentes enim scribunt malitiam, rapientes iudicium pauperum populi mei* (Isai. x, 1, 2), solvat atque disrumpat, ut nequaquam laqueis suis simplices quosque teneant irretitos. Et cum hoc fecerit, frangat doctrinæ Ecclesiasticæ esurientibus panem suum, quod fecit et Dominus, fractos panes Apostolis tribuens, quos eis in septem sportis et duodecim cophinis, nequaquam integros sicut habebantur in Lege, sed comminutos atque confractos in Evangelio dereliquit, ut haberent quod pauperibus largirentur (Matth. xv). Quos videris non habentes calorem fidei, sed extra Ecclesiam frigidibus infidelitatis algentes, inopes atque peregrinos, induc, ait, in domum Ecclesiæ, et operi incorruptionis pallio; ut vestiti Christi tunica, nequaquam maneant in sepulchris, quod de eo legimus, qui possessus a demonum legione, nudus habitabat in memoris mortuorum. Cumque, inquit, hæc feceris, et liberalitas tua ad omnes exposita fuerit, specialiter ne despicias domesticos fidei.

(Vers. 8, 9.) *Tunc erumpet quasi mane lumen tuum, et sanitas tua cito* [Vulg. citius] *oriatur, et anteibit faciem tuam justitia tua: et gloria Domini colliget te.* Tunc invocabis, et Dominus exaudiet: clamabis, et dicet: Ecce adsum. LXX: *Tunc erumpet matutinum lumen tuum, et sanitates tuæ cito orientur, et præbit in conspectu tuo justitia tua, et gloria Dei circumdabit te.* Tunc clamabis, et Deus exaudiet te. Adhuc loquente te, dicet, Ecce adsum. Quando illa non feceris quæ præteritus sermo narravit, et ista feceris de quibus nunc diximus: tunc acceptabile erit jeju-

nium tuum, et erumpet matutinum lumen tuum; 693 sol videlicet justitiæ, de quo Malachias propheta ex persona Dei Patris loquitur: *Orietur vobis timentibus nomen meum, sol justitiæ, et sanitas in pennis ejus* (Malach. iv, 2). Qui ibi sol, hic lux dicitur. Sicut enim matutina lux solvit tenebras: ita lumen scientiæ et veritatis omnes errores fugat. Et sanitates, inquit, tuæ cito orientur. Pro quo Aquila, verbum de verbo exprimens, posuit: *Et cicatrix vulneris tui cito obducetur*; ut scilicet vulnera peccatorum nostrorum ad ortum solis justitiæ, cito obducta cicatrice, claudantur. Pro eo quod Septuaginta translulerunt τὰ ἱσχυρὰ σου, id est, sanitates tuæ, Latini interpretes ducti nominis similitudine, ἱσχυρία, id est, vestimenta posuerunt. Unde multi translationis falsitate decepti, ad resurrectionem corporis comprobendam, hoc utuntur testimonio, quo scilicet vestimentum animæ corpus accipi velint, quod in die resurrectionis oriatur. Et antecedit, inquit, in conspectu tuo justitia tua (Gen. xxx, 35, sec. LXX). Secundum illud quod loquitur Jacob: *Exaudiet me cras justitia mea*; et implebitur quod scriptum est: Ecce homo, et opera ejus. Et gloria Domini circumdabit te, quasi veste pulcherrima, ut glorificeris apud Deum et apud homines. Tunc invocabis, et Dominus exaudiet: clamabis, et dicet: Ecce adsum, non voce, sed opere; non responsione, sed beneficiis. Quod juxta litteram et in Evangelio comprobatur, quando dicente ad Dominum leproso, Si vis, potes me mundare, respondit Dominus dicens: Volo, mundare.

(Vers. 10.) Si abstuleris de medio tui catenam, et desieris digitum extendere, et loqui quod non prodest. Cum effuderis esurienti animam tuam, et animam afflictam repleveris: tunc [Vulg. abest tunc] oriatur in tenebris lux tua, et tenebræ tuæ erunt sicut meridies. LXX: Si abstuleris a te colligationem, et dederis esurienti panem tuum ex animo tuo, et animam humiliatam saturaveris: tunc oriatur in tenebris lumen tuum, et tenebræ tuæ erunt sicut meridies. Verbum Hebraicum מוֹטָה (מוֹטָה), quod in Jeremia torques ferrea interpretatur (Jerem. xviii), in præsentī capitulo bis legitur. In eo enim loco ubi supra juxta Septuaginta diximus: Dissolve obligationes violentarum commutationum, 694 pro uno verbo מוֹטָה sciamus eos posuisse violentas cautiones, pro quibus Aquila errorem, Symmachus declinationem, Theodotio κλοιὸν, id est, torquem, transtulerunt. Rursum in præsentī loco ubi nos vertimus: Si abstuleris de medio tui catenam, et pro catena Septuaginta συνδεσµὸν, id

* Brixianus vetustus cod. penes Victor., induc in domum tuam, hoc est in domum Ecclesiæ: quam et ipse lectionem probat.

† Repetit Victor. cautionum pro commutationum, erroremque ait patere ex verbis, ἰσχυρία τῶν LXX textu. Sed non dissimulandum συνάλλαγμα et secundum Græcæ linguæ proprietatem, interpretari Hieronymum commutationem in subnexa expositione.

‡ Nostri, et quos Martian. consuluit, mss. κλοιὸν.

S. Doctor lib. de Nominibus Hebraicis ex Josue: Luza, inquit, quidam interpretantur κλοιὸν, torquem videlicet damnatorum, quam vulgo Boiam vocant. Patria habet inferius in Jeremia cap. xxvii.

—Theodotio κλοιὸν, etc. Mss. codices legunt ΚΑΤΟΝ ut antea observavimus ad librum Nominum ad vocem Luza, quam quidam interpretati sunt κλοιὸν torquem videlicet damnatorum, vulgo Boiam vocatam. Consulo locum et scholia nostra. MARTIAN.

colligationem, sive vinculum transtulerunt; **A** alienis. Sicut ergo in ordinationibus malorum, particeps est peccatorum qui tales constituit: sic in ordinatione sanctorum, particeps est eorum iustitiae, qui bonos elegit. Sequitur: *Et verbum murmurationis, subauditur, ἀπὸ τοῦτοῦ, si abstuleris a te.* Verbum autem murmurationis est, quando contra nos loquitur Deus: *Desinat a me murmuratio populi huius, et non morietur; nostraque peccata referimus ad Deum, ad excusandas excusationes in peccatis, et dicimus: Corporis me superavit ardor, adolescentiae incentiva vicerunt, a Deo talis creatus sum: paupertas eiecit ad fortune. Itaque si non fecerimus ista quae dicta sunt, et fecerimus ea quae dicenda sunt, ut esurienti, non sicut supra, demus panem nostrum, sed animam nostram, ut eum in quibuscumque possumus* **B** *adjuvemus, et non quasi ex tristitia et necessitate, sed ex animo tribuamus, accipientes magis, quam dantes beneficium: Hilarem enim datorem diligit Deus (II Cor. ix, 7), ut animam esurientem sive afflictam non refocilemus ex parte, sed saturemus: et doleamus cum dolentibus, lugeamusque cum lugentibus (Rom. xii), tunc orietur in tenebris lux nostra, ille qui dicit: Ego lux veni in mundum: ut omnis qui credit in me, in tenebris non maneat: sed habeat lucem vitae (Joan. xii, 46). Lucerna enim corporis nostri est oculus: si simplex fuerit, totum corpus 696 nostrum erit lucidum. Si autem qui lux esse deberet, versus fuerit in tenebras; tunc omne corpus tenebrosum erit, et dicetur nobis: Si lux quae in te est, tenebrae sunt, ipsae tenebrae quantae sunt (Matth. vi, 23)! Consideremus quantis virtutibus perveniamus ad lucem Dei, ut tenebrae vertantur in meridiem, dicamusque cum sponsa: Ubi pascis, ubi cubas, in meridie (Cant. i, 6)?*

(Vers. 11.) *Et requiem dabit tibi Dominus semper, et implebit splendoribus animam tuam, et ossa tua liberabit. Et a cris quasi hortus irriguus, et sicut fons aquarum, cujus non deficient aquae. LXX: Et erit Deus tuus tecum semper: et impleberis sicut desiderat anima tua, et ossa tua pinguescent. Et erunt sicut hortus ebrinus: et sicut fons, cui non deficiet aqua.* **C** *Quod in Alexandrinis exemplaribus in principio huius capituli additum est: Et adhuc in te erit lous mea semper; et in fine et ossa tua quasi herba orientur, et pinguescent, et hereditate possidebunt in generationem et generationes, in Hebraico non habetur, sed ne in Septuaginta quidem emendatis et veris exemplaribus: unde obelo praenotandum est. Cum tenebrae, inquit, pectoris tui, orta luce, fuerint dissolutae, et pro nocte palpabili meridies fuerit exorta, tunc semper habitorem habebis Deum, qui impleat splendoribus animam tuam. De quibus in psalmo*

ntes, et erit. Hebraice autem דָּוָהּ. Vide sub Hieron. expositionem.

Quod in Alexandrinis, etc. Manuscriptus codex andrinus, in Polyglottis Londinensibus typis ssus, retinet fere totam hanc pericopen; leum post vocem ὡς ἡ ultima undecimi versi. Et ossa tua quasi herba orientur et pinguescent; hereditate possidebunt generationes generationum.

Ex quo manifestum est unum esse ex Alexandrinis exemplaribus, quorum hoc loco recordatur Hieronymus.

MARTIAN.

^c Estque in eo quidem, quod Alexandrinum dicitur, exemplari, quemadmodum et in Aldino altera hae versiculi ejus pericope, καὶ τὰ ὅσα σου ὡς βωτὸν ἀνατελεῖ καὶ πικρῶσται, καὶ κληρονομήσουσι γένεας γενεῶν, quam et Cyrillus et Procopius legunt.

legitur: *Tecum principium in die virtutis tuæ, in A splendoribus sanctorum, ex utero ante luciferum genui te* (Ps. cix, 4). Sive saturaberis cunctis quæ desiderat anima tua, quia et ipse saturasti animam esurientem, et dicere poteris: *Benedic, anima mea, Domino, qui implet in bonis desiderium tuum* (Ps. i, 5); et ossa tua liberabuntur de interitu et igne perpetuo. Sive impinguescent, ut pristinam crassitudinem recipiant, quæ fame sermonis Domini attenuata fuerant. Quod quidem et juxta litteram de resurrectione eorum quæ casura sunt corporum, intelligere possumus, et de virtutibus animæ, quas significans sanctus loquitur in psalmo, *Omnia ossa mea dicent, Domine, quis similis tibi* (Ps. xxxiv, 10)? De quibus et in Proverbiis scriptum est, *Fama bona impingat ossa* (Prov. xv, 30). Et quibus præmia B promittuntur, *Sanitas erit corpori tuo, et curatio ossibus tuis* (Prov. xvi, 24). De 697 quibus rursum scriptum est, *Dominus custodit omnia ossa eorum, unum ex his non conteretur* (Ps. xxxiii, 21). Econtra-rio, qui peccator est, et animæ robur perdidit atque virtutem, plangit, et loquitur: *Dissipata sunt ossa nostra secus infernum* (Ps. cxl, 7). Neque enim possumus credere quod ossa peccatorum non in inferno sint, sed juxta infernum. Et fama bona impingat ossa (Prov. xv, 30), quæ ad corporis saginam non pertinet. Sequitur: *Et eris, sive erit, id est, aut tu, aut anima tua, sicut hortus irriguus*: de quo scriptum est: *Fons egrediebatur, et irrigabat omnem faciem paradisi* (Genes. ii, 6), pro quo in Hebraico hortus legitur. Quem fontem non aliam possumus dicere, nisi eum cui dicitur, *Apud te est fons vitæ* (Ps. xxxv, 10): qui indesinenter rigat Ecclesiam suam, et cunctorum corda credentium.

(Vers. 12.) *Et ædificabuntur in te deserta sæculorum: fundamenta generationis et generationis suscitabis: et vocabitur [Vulg. et vocaberis] in te ædificator sepium, convertens [Vulg. avertens] semitas in quietem. LXX: Et ædificabuntur tibi deserta a sæculo et erunt fundamenta tua sempiterna in generationes^a et generationes: et vocaberis ædificator maceriarum, et semitas in medio quiescere facies.* Non solum, inquit, oriatur in tenebris lumen tuum, et tenebræ tuæ erunt quasi meridies, et dabit tibi Dominus requiem semper, et eris quasi hortus irriguus, et cætera; sed ædificabuntur in te quæ longo tempore deserta fuerant; et in multis generationibus permansura

ædium tuarum fundamenta jacentur: ita ut vel tu ipse voereris ædificator sepium atque maceriarum, vel oriatur in te^b qui sit ædificator sepium, et avertat semitas in quietem, sive juxta Septuaginta, *calles in medio faciat conquiescere.* Hæc Judæi et amici tantum occidentis litteræ, ad instaurationem referunt urbium Palæstinæ. Et vel facta sub Zorobabel et Ezra, et Neemia, vel in ultimo tempore futura contendunt: et ad instaurationem Jerusalem et in circuitu civitatum altissima 698 fundamenta jacienda, et tam excelsos moros ædificandos, ut nullus hostium possit intrare, et omnium in eas inimicorum prohibeatur ingressus. Nos autem sequentes cæptæ explanationis ordinem, quæ deserta fuerant in Judæis, dicimus ædificari in Ecclesia, non ad breve tempus, sed in perpetuum, et fundamenta illius ex utroque populo, id est, in duabus generationibus suscitanda. Unde dicebat Apostolus: *Quasi sapiens architectus fundamentum posui: alius superædificat: unusquisque autem videat quid superædificat* (1 Cor. iii, 10); et in alio loco: *Dei agricultura, Dei ædificatio sumus*; et iterum: *Ædificati super fundamentum Apostolorum et Prophetarum* (Ephes. ii, 20); et vocandam eam, sive eum qui natus est in ea, ædificatorem sepium. De quo in psalmo legimus: *Homo natus est in eo: et ipse fundavit eam Altissimus* (Ps. lxxxvi, 5). Quas sepes atque macerias, hoc enim Græco sermone significat *παράγους*, agro et vineis circumdari Scriptura commemorat: *Vineam de Ægypto transtulisti: eiecisti gentes, et plantasti eam; et post paululum: Quare destruxisti maceriam ejus: et vindemiant eam omnes qui transeunt viam* (Ps. lxxix, 9 et 15)? Et in hoc eodem Propheta: *Vinea facta est dilectio; quam pulchro sermone describens, intulit: Ædificatur turrem, et maceria circumdedit* (Eccles. ii, 4). Quam qui destruxit, juxta Ecclesiasten, mordedit eum coluber. Quæ ideo circumdata est, ut omnium bestiarum in vineam Dei prohibeatur accessus. Iste est autem coluber tortuosus, qui decepit Evam in paradiso, quæ quia Dei præcepta destruxerat, propterea morsibus ejus patuit, et audivit a Domino: *Tu observabis caput ejus; et ille observabit tibi calcaneum* (Genes. iii, 15). In eo loco, ubi nos juxta Septuaginta interpretati sumus, ne quid innovare videremur, quia vulgatum est testimonium, et vocaberis ædificator D sepium, in Hebraico legitur, et vocabitur in te, CODER PHERES פֶּרֶץ בְּדֶרֶךְ quod Aquila interpretatus est^c

^a Alterum et generationes, quod deerat, juxta Græcum archetypum nostri mss. sufficiunt.

^b Minus recte antea, quasi, pro eo quod præferunt mss., qui sit.

^c Locum hunc usque adeo vitiatum, ut ne conjectura quidem restituere auderet cl. Montfauconius, pristinæ certissima quæ lectioni reddit Ambrosianus cod. antiquior, in quo litteris uncialibus scriptum est ΠΕΡΙΠΑΚΤΗΡΙΑΚΟΠΗΡ, quæ in duo verba distinguentes, et una alterave litterula, quæ facile nimis permutari invicem solent, emendantes, legimus περιπακτός διακοπή. Etenim ex vocum istarum significatione ipsa, quæ est, obicem ponens intercessioni, pro quibus Symmachus vertit, murum

opponens cadenti: tum ex orationis contextu ac serie, et ad Hebraicum פֶּרֶץ בְּדֶרֶךְ convenientia, denique Hieronymiana juxta sensum expositione, germanitas restituta lectionis liquet. Nec quem moveat ignotum fere Lexicographis vocabulum περιπακτός, cum recte possit ad Græcæ linguæ analogiam a verbo περιπαττω, quod est, *sepio*, derivari: et constet contentiosum Aquilæ ingenium, ut verbum de verbo redderet, pleraque alia Græcis Auctoribus non usurpata vocabula excogitasse. Cæterum erat ad monstri instar quod divinando scripsit Erasmus, ac temere in posteriores editiones ad hanc usque diem manavit περιπακτισμα γολῆς. Nec minus depravati sunt, quos Montfauconius consuluit mss. veteres li-

ὑποκρίτης διακρίτης, quod nos 699 possumus A (Exod. xxxiv, 2); et sedeamus cum Domino, lassum sensum dicere, qui se opponit Dei iracundiae enti. Denique Symmachus transtulit, murum mens cadenti (I Reg. vii), qualis fuit Moyses et Samuel, qui irae Domini restiterunt, et aedificato muro, indignationi ejus posuerunt finem. Quod et Jeremiae dicitur: Ne occurrat tui, ne irae ejus velit resistere, et indignationem. ita precibus quasi quodam muro intercludere. (Exod. xxxii, 10). Istiusmodi ergo aedificatoriarum murorumque et sepium, convertet se in quietem, ut nequaquam Dei ira deserviat, placatus sit eis Dominus, et omnes indignationem emittit conquiescant.

(Vers. 13.) Si averteris a sabbato pedem tuum, favoluntatem tuam in die sancto meo: et vocaveris tuum delicatum, et sanctum Domini gloriosum, et facaveris eum dum non facit vias tuas, et non invenitur [Vulg. invenitur] voluntas tua, ut loquaris mentem. LXX: Si averteris in sabbatis pedem: ut non facias voluntates tuas in die sancta. Et in sabbata delicata sancta Domino: non tolles tuum ad opus, neque loqueris verbum in ira tua. Cui supra dixerat: Nonne hoc est jejunium quod elegi, dissolve colligationem impleasolve fasciculos deprimentes, et cetera: etiam praemia repromittit, si facere voluerit quae secutus (Exod. xx); ut hic scilicet cohibeat pedem in sabbatis, nec faciat voluntates suas, et diem Domini suis commaculet voluntatibus [Al. statibus]. Lege praecceptum est, ne in sabbatis servile faciamus, ne accendamus ignem, ut in edeamus loco, ut illa tantum faciamus opera ad animae salutem pertinent. Quod si juxta litteram accipiamus, penitus impleri non potest. Quis potest hoc facere, ut tota die ac nocte sedens obato de uno loco non reredat, immo ne leviter in se commoveat; quod si fecerit, transgressor sit? Ex uno igitur mandato, quod juxta litteram impossibile est, et cetera cogimur spiritualiter agere, ne faciamus servile opus, et perdamus libertatem; qui enim facit peccatum, servus peccati (Joan. viii): ne onus portemus in sabbato quale portabat ille qui dicit: Iniquitates meae sunt supra caput meum: quasi onus grave agerunt super me (Ps. xxxvii, 5). Ne iniquitas quae sedet super talentum plumbi, in nobis sit potestatem: ne nos voluptas corporis et libidines accendant (Zach. v): Omnes enim adulterantes elibamus corda eorum (Osee vii); et diaboli suggestiones, ut sagittent in obscuro rectos corde. Praecipitur quoque nobis ut arrepto nobis oculo, non respiciamus post tergum: ut rectorum finem conscendentes, nequaquam ad tollenda vestimenta velimus descendere (Luc. ix); et audiamus cum Moyse, Tu vero hic sta mecum

in via hujus saeculi, super puteum Samaritanarum et conversionem errantiumque salutem sitientes (Joan. iv), ut audiamus Apostolum commonentem, State firmi et immobiles (I Cor. xv, 58), ne patiamur illud quod Judas passus est proditor, qui perdidit locum ministerii sui, et transgressor effectus est, illiusque semper sententiae recordemur: Si spiritus potestatem habentis ascenderit super te, locum tuum ne dimiseris (Eccles. x, 4). Qui sic quiescit in sabbato, lavat inter innocentes manus suas, nec movet pedes, ut suas faciat voluntates: iste celebrat sabbata Domini delicata. Qui sabbatismus, juxta Epistolam quae ad Hebraeos scribitur, repromittitur nobis in caelestibus, et gloria praepratur (Hebr. iv): ut dum non B faciamus vias nostras in sabbato, nec invenitur voluntas nostra, ut loquamur sermonem, quo scilicet nec opere, nec sermone peccemus. Alioquin si haec tantum prohibentur in sabbato, ergo in aliis sex diebus libertas nobis tribuitur delinquendi. Quod si stultum est credere, superest ut sabbatum quod interpretatur requies, omni tempore sanctificandum sit a fidelibus, dum non carnis, sed animae faciunt voluntates. Quodque jungitur, juxta Septuaginta, in ira ex ore tuo, in Hebraico non habetur. Ad hoc sabbatum, omni festivitate celebrandum, Salvator nos provocat in Evangelio, dicens: Venite ad me omnes qui laboratis et onerati estis, et ego vobis dabo requiem (Matth. xi, 28); hoc enim significat ἀναπαύσω ὑμᾶς, ut scilicet peccatorum onera deponentes, sabbatizemus in Christo, et dicamus: Statuit supra C petram pedes meos (Ps. xxxix, 3), illudque vitemus quod sanctus pene sustinuisse se dicit, Mei vero pene moti sunt pedes (Ps. lxxii, 2).

(Vers. 14.) Tunc delectaberis super Dominum [Vulg. Domino]; et sustollam te super altitudines terrarum, et cibabo te hereditate Jacob patris tui. Os enim Domini locutum est. LXX: Et eris 701 confidens super Dominum: et elevabit te super bona terrarum, et cibabit te hereditate Jacob patris tui. Os enim Domini locutum est. Postquam vocaveris sabbata delicata, et non moveris in sabbato pedem tuum ad opus servile faciendum, neque verbum locutus fueris, id est, semper tacueris, et impleveris quod praecceptum est: Cohibe linguam tuam a malo, et labia tua ne loquantur dolum (Ps. xxxiii, 14): tunc delectaberis in Domino, et videbis in te esse completum: Delectare in Domino, et dabit tibi petitiones cordis tui (Ps. xxxvi, 4). Sive fiduciam habebis in Domino, juxta illud quod scriptum est: Qui confidit in Domino, beatus est. Et in Jeremia: Benedictus homo qui confidit in Domino, et erit Dominus spes ejus (Jerem. xvii, 7). Et alibi: Bonum est confidere in Domino, quam confidere in homine (Ps. cxvii, 8). Et elevabit te Dominus atque sustollet super altitudines ac bona terrarum. Terra enim initium, terraque viventium non est deorsum, sed sursum est. Denique ad Lot de Sodomae et Gomorrae valle fugientem dicitur: In monte salvum te fac

quibus vix potuit alterum διακρίτης verbum excudere.

(Genes. xix). Ad quem postquam pervenit, ortus A est ei sol in Sogor. De hac terra dicebat Dominus: *Beati mites, quoniam ipsi possidebunt terram* (Matth. v, 4); et multa alia quæ crebro usurpavimus, quorum illud est: *Honora patrem tuum, et matrem tuam, et eris longævus super terram, quam Dominus Deus tuus dederit tibi* (Exod. xx, 12). Quod juxta litteram penitus stare non potest. Multi enim honorant parentes, et cito moriuntur; et alii parricidæ longo vivunt tempore. Ut autem certius noverimus hanc terram esse in sublimibus, tricesimi sexti psalmi breviter recordemur, in quo scriptum est: *Mites possidebunt terram, et epulabuntur in multitudine pacis*. Post quæ inferitur: *Exspecta Dominum, et custodi vias ejus: et elevabit te, ut possideas terram* (Ps. xxxvi, 11):^a de qua in alio loco canitur, *Justi possidebunt terram, et habitabunt in sæculum sæculi super eam* (Ibid., 34). Quod et ipsum impossibile est. Si enim terra pertransibit, hæc utique quam incolimus, quomodo in sæculum sæculi justis habitabit super eam? Ex quo discimus esse terram, quæ in sublimibus sita est. Post quæ inferitur: *Et cibabo, sive, cibabit te Dominus hereditate Jacob patris tui*. Sicut enim qui fidem 702 habuerit Abraham, appellatur filius Abraham: sic qui supplantat vitia atque peccata, vocatur filius Jacob. Et cujus quis virtutis imitator est, illius appellatur et filius. Bona autem terræ, quæ in excelsis sita est, quibus saturatur filius Jacob, illa accipienda sunt, quæ nec oculus vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis ascenderunt (I Cor. ii). De quibus in Epistola scriptum est ad Hebræos: *Qui enim hæc dicunt, ostendunt quod patriam quærant: et siquidem illam quærent, de qua egressi erant, habebant tempus ut reverterentur ad eam. Nunc autem meliorem desiderant patriam, hoc est, cælestem Jerusalem* (Hebr. xi, 14 et seqq.). Ex quo discimus, mille annorum fabulam, in qua rursus nuptiæ promittuntur, et cibi, et terrene vite conversatio, abjiciendam. Si enim in resurrectione neque nubent, neque nubentur, sed erunt similes Angelorum; quia sunt filii resurrectionis (Matth. xxii); et de ventre ac cibi Apostolus loquitur: *Esca ventri, et venter escis: Deus autem et hunc et illam destruet* (I Cor. vi, 13), quomodo rursus incorrupto et spirituali immortalique corpore, carnis pristinæ mortalis atque corruptæ vitia queremus? Et hæc dicimus, non quo substantiam glorificati corporis denegemus, sed quo opera pristina in his qui Angelorum sunt similes, penitus auferamus. Alioquin et in isto adhuc corpore per jejunia et continentiam, et perpetuam castitatem et charitatem, imitatur virtutes Angelicas, et tamen substantiam corporum non amittimus. Quæ ut omnia futura credamus, sciamus a Deo esse promissa, cujus os locutum est: ut quomodo in manibus opus,

et in pedibus incessum, et in ventre generationem, et in auribus oculisque auditum atque intuitum: sic in ore sermonem Dei intelligamus.

(Cap. LIX. — Vers. 1, 2.) Ecce non est abbreviata manus Domini, ut salvare nequeat: neque aggravata est auris ejus, ut non exaudiat; sed iniquitates vestrae dividerunt inter vos et Deum vestrum, et peccata vestra absconderunt faciem ejus a vobis, ne exaudiret. LXX: Numquid non potest manus Domini salvos facere: aut aggravata est auris ejus, ut non exaudiat? Sed peccata vestra separant inter vos et Deum: et propter peccata vestra avertit faciem ejus a vobis, 703 ut non misereatur. Poteram quæ nunc facitum esse me dixi: Eris confidens in Domino, et elevabit te ad bona terræ, et cibabit te hereditate Jacob patris tui, et ante complere. Neque enim abbreviata est manus mea, atque contracta, ut eam ad liberandum populum meum extendere nequeam: aut surdas aures habeo, ut exaudire non possim. Ex quo ostenditur aures Domini, quæ justos audiunt, et non audiunt peccatores, nequaquam esse nostrarum aurium similes, quæ emissam vocem sive justitiæ, sive injustitiæ, æqualiter audiunt; sed peccata, inquit, vestra, quasi quidam in medio murus oppositus, vos et Deum dividunt. Unde et Salvator in passione sua fecit utrumque unum (Ephes. ii), et medium parietem maceræ solvens, inimicitiam in sua carne destruxit, ut quos paries dividerat peccatorum, Christi sanguis conjungeret. Qui aperuit paradisi januam, quæ multo tempore clausa fuerat (Genes. iii), et igneum gladium suo cruore restinxit, ut audiret laico: *Hodie mecum eris in paradiso* (Luc. xxiii, 43). Quodque sequitur: *Et propter peccata vestra avertit faciem a vobis: ut non audiret, sive ut non miseretur*, hoc ostendit, quod fetorem peccatorum et iniquitates eorum ferre non potuerit, sed averterit faciem suam, ne eorum turpitudinem cerneret, et statim percutere cogeretur. Unde peccator Domini vultum videre desiderans, dicit in psalmo: *Usquequo, Domine, oblivisceris me in finem, usquequo avertis faciem tuam a me* (Ps. xii, 1)? Et alibi: *Ostende faciem tuam, et salvi erimus* (Ps. lxxix, 4).

(Vers. 3, 4.) Manus enim vestra pollutæ sunt sanguine, et digiti vestri iniquitate: labia vestra locuta sunt mendacium, et lingua vestra iniquitatem satur. Non est qui invocet justitiam, neque est qui judicet vere: sed confidunt in nihilo [Vulg. nihilo], et loquuntur vanitates. LXX: Manus enim vestra pollutæ sunt sanguine, et digiti vestri peccatis. Labia vestra polluta sunt iniquitate, et lingua vestra injustitiam meditatur. Nullus loquitur justa: neque est justum judicium. Confidunt in vanis, et loquuntur vacua, iniquitates atque peccata. Quæ supra generaliter nominavit, nunc exponit in partibus. Et considerandum quod nequaquam eis objiciat idololatriam qua Isaie temporibus tene-

^a Ejusdem vocis *terram* occurrens fraudi, quod solemne est, antiquis exscriptoribus fuit, ut quæ inter utramque est, pericopen verborum, de qua in alio

loco canitur, *justi possidebunt terram*, fallente oculo præmitterent. Nos ex vetustiori Ambrosian. ms. suffecimus.

r. seil effusionem sanguinis, de quo **704** ante A
ixerat: *Iustus a perit, et non est qui recogitet.*
iri justis tolluntur, et nemo corde intelligit. A
enim iniquitatis sublati est justus: erit in pace
ura ejus, tolleturque de medio (Isai. LVII, 1, 2).
amquam ipsi manus non miserint in Dominum
torem, tamen consona impietatis voce claman-
Sanguis ejus super nos et super filios nostros
h. XXVII, 25), mortis ejus rei sunt, et habent
tas manus. De quibus idem Propheta testatur,
s: *Si levaveritis manus vestras ad me, non exau-*
Manus vestrae sanguine plene sunt (Isai. 1, 15).
quoque eorum et lingua loquuntur iniquitatem
mendacium, ut pro Christo sibi Antichristum
mittant, nec ut ullus in populo qui invocet jus-
um, et judicet veritatem, sive ut in Hebræo habe-
ilem, quod scilicet credat in Christo; sed confi-
in nihili, et loquuntur vanitates. Unde Apostolus
ipit, ne attendamus Judaicas fabulas, et mandata
num aversantium se a veritate (Tit. 1). Vere
confidunt in nihili, et sequuntur vanitates, in-
impletur Domini vaticinium: *Ego veni in nomine*
mei, et non suscepistis me: si alius venerit in
ne suo, illum suscipietis (Joan. v, 43).

ers. 5, 6.) *Conceperunt laborem, et pepererunt*
iniquitatem: et ova aspidum ruperunt, et telas araneæ
runt. Qui comederit de ovis eorum, morietur: et
confotum est, erumpet in regulum. Telæ eorum
erunt in vestimentum, neque operientur operibus
LXX: *Quia parturiunt dolorem, et generant ini-*
tem. Ova aspidum fregerunt: et telam araneæ
uerunt. Et qui de ovis eorum comedere voluerit,
sens reperiet putridum, et in ipso regulum: tela
non erit in vestimentum, nec operientur operibus

Qui Antichristi præstolantur adventum, nec
unt dicere: A timore tuo, Domine, concepimus,
arturivimus et peperimus, spiritum salutis tuæ fe-
s super terram (Isai. XXVI, 18), recte concipiunt
rem, et parturiunt iniquitatem: ut quem multo
re perquirunt, in iniquitate suscipiant; de quo-
scriptum est patre: *Concepit dolorem, et peperit*
iniquitatem (Ps. VII, 15). Isti frangunt atque disrum-
ova aspidum, ut earum venena in sua mente
ipiant, quibus in Evangelio dicitur: *Serpentes, ge-*
naviperarum (Matth. III, 7). Pulbreque ova posuit
dom atque serpentum, quæ ova prius generare
ntur. **705** Et quia non solum malitiæ venena in
libus suis retinent, sed in lege Domini die ac no-
meditantur, aniles fabulas mussitantes, propterea
tur: *Et telas araneæ texunt: quibus muscas*
ulices et parva capiunt animantia; ad quas cum
e quid venerit, quasi per aerem vacuum transvo-
Qui comederit, inquit, de ovis eorum, morietur, hoc
qui con-illis eorum acquieverit, quomodo Abel ac-
evit Cain dicenti, Transeamus in campum (Genes.

Victor., perit, et nemo suscipit corde. Et viri justis
antur, et nemo intelligit... et mox ablata est de
lio: ex superiori cap. 5.

Duo Ambrosiani, texunt, juxta Græcum ὑπάρχουσιν.

iv, 8), statim interficietur: sive ut Septuaginta trans-
tulerunt: *Qui voluerit de ovis eorum comedere, con-*
terens inveniet putridum, et in ipso regulum. Qui enim
prima fronte deceptus, ova putaverit gallinarum et
aliarum volucrum, quarum esus innoxius est: si fre-
gerit antequam comedat, statim putorem teterrimum
fetoremque cognoscet, et quod confotum est, inve-
niet regulum. Sive juxta Symmachum et Theodotio-
nem, *aspidem*. Aquila autem riperam posuit; pro qua
in Hebræo legitur *EPHEE* (עֶפְרָיִם). Qui igitur au-
diens traditiones Judaicas, ad escas se mille anno-
rum voluerit præparare, et repromissionum deliciis
irretitus, manum ad ovum extendere: si antequam
comedat, hoc est verbis mortiferis acquiescat, volue-
rit prius considerare quod dicitur, et singulos ser-
mones discutere, eorumque tractare rationem, sta-
tim in ipsis reperiet [Al. reperit] Antichristum
præparari. Ergo juxta Hebraicum, qui comederit de
ovis eorum, morietur. Qui autem, juxta Septuaginta,
frangere ante voluerit, et diligentius intueri ac vide-
re quid latitet, reperiet fetorem teterrimum, et
principem omnium serpentem diabolum, in eorum
latitare traditionibus. Et quia supra dixerat: *Telas*
araneæ texunt, exponit quod telarum istarum textura
non proficiat. Labor, inquit, eorum omnisque do-
ctrina non Christi efficit vestimentum, nec pallium
quo nuditas animæ protegatur, sed casso labore de-
sudant, dicente hoc eodem Propheta: *Populus hic*
labiis me honorat; cor vero eorum longe est a me. Fru-
stra autem me colunt, docentes doctrinas et præcepta
hominum (Isai. XXIX, 13): quæ sequentes, negligunt
legem Dei. Et ut sciamus in tela opera demonstrari,
intulit: *Neque operientur operibus suis.* Quidam locum
706 istum sic edisserunt: *Ova aspidum sciderunt,*
sive ruperunt, id est, mordentes Prophetarum reli-
quere sermones omnes, et blanda sibi pseudopro-
phetarum eloquia texuerunt: de quibus qui comede-
rit, a serpente ferietur; et intelliget nihil sibi verba
proluisse mendacii.

(Vers. 7, 8.) *Opera eorum opera inutilia: et opus*
iniquitatis in manibus eorum. Pedes eorum ad malum
currunt: et festinant ut effundant sanguinem innocen-
tem. Cogitationes eorum, cogitationes inutiles: vasti-
tas et conrutio in viis eorum. Viam pacis nescierunt:
et non est judicium in gressibus eorum. Semitæ eorum
incurvatae sunt eis: omnis qui calcit in eis, ignorat
pacem. **LXX:** *Opera enim eorum opera iniquitatis: et*
pedes eorum ad malitiam currunt. Veloces ad effunden-
dum sanguinem innoxium: et cogitationes eorum, cogi-
tationes stultorum. Contritio et miseria in viis eorum:
et tiam pacis non cognoverunt: et non est judicium in
viis eorum. Semitæ enim eorum perversæ, quas trans-
eunt, et nesciunt pacem. Ideo non operiuntur [Al.
operientur] operibus suis, quia opera eorum opera
iniquitatis sunt, quæ Apostolus infructuosa cogno-

o lidem, ad cibum extendere.

d Unus Ambrosian., et blanda ac adulatoria Pseudoprophetarum eloquia sumpserunt, de quibus, etc.

minat, id est fructus non habentia (Ephes. v). Et pedes eorum currunt ad malum, et festinant ad effundendum sanguinem innoxium (Prov. 1). Hanc enim et in Prophetarum occisione habuerunt consuetudinem. Ad quos Stephanus loquebatur: *Quem enim Prophetarum non sunt persecuti patres vestri* (Act. vii, 52)? Et Dominus in Evangelio: *Jerusalem, Jerusalem quæ occidis Prophetas, et lapidas eos, qui ad te missi sunt* (Matth. xxi, 37); et iterum: *Veni super vos omnis sanguis iustus, qui effusus est super terram: a sanguine Abel iusti usque ad sanguinem Zachariæ filii Barachiae, quem occidistis inter Templum et altare* (Ibid., 35). Unde et supra ad eos dicitur: *Manus enim vestrae pollutæ sunt sanguine: et lingua vestra loquitur iniquitatem* (Isai. i, 15). Et per hanc meditationem crudelitatis atque blasphemiae, ad necem Domini pervenerunt. Quomodo et Judas per avaritiæ viam venit ad homicidium, immo sacrilegium avaritiæ copulatum. Quodque sequitur: *Cogitationes eorum cogitationes stultorum: contritio et infelicitas in viis eorum, et eam pacis non cognoverunt*. Et supra: *Veloces pedes eorum ad effundendum sanguinem*, Apostolus posuit ad Romanos (Cap. iii): **707** quod multi ignorantes, de tertio decimo psalmo sumptum putant, qui versus in editione Vulgata additi sunt, et in Hebraico non habentur. De quo plenius in exordio huius voluminis diximus. Recte autem viam pacis ignoraverunt, qui auctorem ejus suscipere noluerunt. Ipse est enim pax nostra, qui loquitur ad Apostolos: *Pacem meam do vobis, pacem meam relinquo vobis* (Joan. xiv, 27). Et ad Jerusalem: *Si scires quæ ad pacem sunt tibi, quoniam venient dies super te, et circumdabunt te inimici tui vallo, et obsidebunt te, et filios tuos allident ad terram* (Luc. xix, 42, 43). Qui autem pacem non susceperint, consequenter nec iudicium habent in viis suis. Illum de quo supra dictum est: *Ecce puer meus quem elegi, dilectus meus quem dilexit anima mea, iudicium gentibus proferet* (Isai. xlii, 1). Sequitur: *Via eorum perversa, non natura, sed propria voluntate*. Quidquid enim pervertitur atque curvatur, de recto torquetur in pravum. Omnis doctrina Pharisæorum subversio veritatis est, per quam qui ambulaverit, non solum non invenit pacem; sed nec cognoscit quidem eam, ut sciat quid querere debeat.

(Vers. 9 seqq.) *Propter hoc elongatum est iudicium a nobis: et non apprehendet nos iustitia. Expectavimus lucem, et ecce tenebræ: splendorem, et in tenebris ambulavimus. Palpavimus sicut cæci parietem: et quasi absque oculis attrectavimus: impegimus meridie, quasi in tenebris: in caliginis [Vulg. caliginosis] quasi mortui. Rugiemus quasi ursi omnes: et quasi columbæ meditatores gememus. Expectavimus iudicium, et non erit [Vulg. est]: salutem, et elongata est a nobis. LXX: Propterea recessit iudicium ab eis: et non apprehendit eos iustitia. Cum expectarent lucem, factæ sunt eis tenebræ. Præstolantes eam in tenebris ambulabunt: palpabunt sicut cæci parietem: et quasi non habentes*

*oculos attrectabunt. Cadent in meridie, quasi in nocte media: quasi morientes gement: quasi ursus, et quasi columba pariter ambulabunt. Expectavimus iudicium, et non est: salus longe recessit a nobis. Post accusationem populi Judæorum, ex persona eorum Propheta respondit, quid loqui debeant poenitentes, si tamen velint post vulnera recipere sanitatem. Mirorque cur Septuaginta, quasi Propheta de eis loquatur, et non ipsi ad Prophetæ verba respondeant, orationem texuerint, cum in consequentibus veritate superati, hoc idem lecerint, dicentes: **708** Expectavimus iudicium, et non est: salus longe recessit a nobis. Multa enim iniquitas nostra in conspectu tuo; et peccata nostra restiterunt nobis, et cætera. In præsentem igitur tempore universa complentur. Elongatum est iudicium a Judæis, quod gentibus nuntiaturum est. Et non apprehendet eos iustitia, quæ a nationibus comprehensa est. Expectaverunt lucem, dicentes: *Emitte lucem tuam et veritatem tuam* (Ps. xlii, 3), quæ eis per Prophetas fuerat repromissa, et erroris tenebris occupati sunt. Sustinebant splendorem; et ambulaverunt in tenebris. Itaque Scripturas sanctas, quasi cæci palpantes parietem, verba tantum in eis et folia, non sensum fructumque querentes, qui tenetur in litteris. Denique jungit et dicit: *Impegimus, sive cademus meridie, quasi in tenebris: in caliginis* [Al. caliginosis], quasi mortui. In toto enim orbe, sole iustitiæ splendorem rutilante, illi morantur in tenebris, videlicet ut peccato mortui. *Rugiemus*, ait, *quasi ursi omnes, et quasi columbæ meditatores gememus*; at et crudeles sint pariter et miseri: feri et immanes ad humiles atque subjectos: pavidi atque trepidantes ad eos qui fortiores sunt, quos quasi accipitres perhorrescunt. Legimus et in alio loco: *Quasi ursus raptis catulis*. Et in Daniele, regnum cruentum in quo sunt tres ordines dentium, ursæ ferocissimæ comparatum (II Reg. xvii, 8; Dan. vii). Et quasi columbæ meditatores gememus, absque sensu et intelligentia Scripturarum, tantum verba meditatores, quæ decantant memoriter. Sed quomodo columbæ, de quibus scriptum est: *Ephraim quasi columba non habens sensum* (Osee vii, 11); et quomodo in Evangelio contra serpentum malitiam, simplicitas ponitur columbarum (Matth. x): sic in præsentem loco, simplicitas absque prudentia, quæ vicina stultitiæ est, in sola verborum meditatione monstratur. Expectabunt iudicium, et non erit: salutem, subauditur, expectabunt, et non erit, quia longe migravit ad gentes. In quo notandum, quod omnia futuro dicantur tempore, ut quod nunc Judæi sustinent, indicetur.*

(Vers. 12 seqq.) *Multiplicatae sunt iniquitates nostræ coram te, et peccata nostra responderunt nobis: quia scelera nostra nobiscum, et iniquitates nostras cognovimus. Peccare et mentiri contra Dominum: et aversi sumus, ne iremur post tergum Domini nostri, ut loqueremur **709** calumniam, et transgressionem concepimus, et locuti sumus de corde verba mendacii. Et*

^a Hinc colligit Victor legendum uti fecit in textu superiori: *Expectabimus pro Expectavimus*. Hebraice תַּחַת.

trorsum est retrorsum iudicium, et iustitia longe
 , quia corrui in platea veritas, et æquitas non
 ingredi. Et facta est veritas in oblivionem, et
 recessit a malo, prædæ paruit. LXX: Multa est
 iniquitas nostra in conspectu tuo, et peccata no-
 restiterunt nobis. Iniquitates enim nostræ in nobis
 et iniustitias nostras cognovimus. Impie egimus,
 ntiti sumus, et recessimus a Deo nostro. Locuti
 is iniqua, et inobedientes fuimus. Parturivimus et
 tali sumus de cordibus nostris verba iniqua. Et re-
 nus a iudicio, et iustitia longe stetit, quia con-
 ta est in viis eorum veritas, et per rectum iter
 ire non poterant. Et veritas sublata est: et trans-
 ant mentem ut non intelligerent. Reddit causas
 e rugierint quasi ursi, et meditati sunt ut colum-
 expectaverint iudicium quod non erat, salutem B
 transivit ad gentes: quia multiplicatæ sunt, di-
 is, iniquitates nostræ in conspectu tuo: a quibus
 o tempore averteras faciem, ne eas cerneret,
 nives. Et peccata nostra responderunt nobis,
 eciperemus quod meruimus. Et scelera nostra
 cum sunt: iniquitatesque cognovimus, quas
 o tempore perpetrantes putabamus esse iustitiam.
 sunt autem iniquitates? Peccare et mentiri con-
 leum: sive ut iuxta Hebraicum, Aquila transtulit,
 e Deum: quod ad Salvatorem refertur. Et reliqui-
 inquit, Deum nostrum dicentes: Scimus quod
 si locutus sit Deus: hunc autem nescimus, unde sit
 i. ix, 29), ut loqueremur calumniam, Hic si ex Deo
 non solveret sabbatum (Ibid., 16). Et: In Beelze-
 rincipe dæmoniorum ejicit dæmonia (Luc. x, 15). C
 ausgressionem, quæ significantius Græce dicitur
 τὰς, cum aliquis negat Deum et prævaricationis
 tur. Cocepimus et locuti sumus de corde verba
 facii, contemnentes legem Dei, et sequentes tra-
 ges hominum: quas illi δεισιδωμονίας vocant,
 as in nostro corde simulavimus: Et conversum
 trorsum iudicium, et iustitia longe stetit. Quæ
 pars iustitiæ et iniquitati? qui consensus Chri-
 Belial? Stetit iustitia in gentibus, et recessit a
 s, quia corrui in platea veritas. Lata enim et
 osa via quæ ducit ad mortem (Matth. vii): quia
 istam 710 viam, in qua veritas commoratur,
 re nolebant. Et facta est veritas in oblivionem, de
 scriptum est: Veritas de terra orta est, et iustitia
 glo prospexit (Ps. lxxxiv, 12). In quo animad- D
 endum quod crebro veritas nominata sit, ut
 sti persona monstraretur, quam deserentes, se-
 sunt mendacium. Et qui recessit a malo, prædæ
 it. Quod quamquam videatur obscurum, sic edis-
 potest: nolis mendacium de nostro corde fia-
 libus et deserentibus legem Dei, iustitia longe
 it, et veritas corrui in plateis, et æquitas ad nos
 are non potuit, et Filius Dei, qui est veritas,
 us est in oblivionem: in tantum ut quicumque a
 litionibus Judæorum cupierit recedere, statim
 ret insidiis et persecutionibus: ita ut cæcum a
 vitate, qui oculos receperat, expulerint de syna-
 is (Joan. ix). Et post resurrectionem Domini Sal-

vatoris, omnes, qui in eo credebant, persecuti sunt
 atque nudaverint: quibus de toto orbe gentium Ec-
 clesiæ ministeria dirigebant, quæ per manus Apo-
 stolorum distribuerent.

(Vers. 16, 17.) Et vidit Dominus, et malum appa-
 ruit in oculis ejus: quia non est iudicium, et vidit quia
 non est vir, et aporiatu est, quia non est qui occurrat.
 Et salvabit [Vulg. salvabit] sibi brachium suum: et
 iustitia ejus ipsa confirmavit eum. Indutus est iustitia
 ut lorica, et galeam [Vulg. galea] salutis in capite ejus.
 Indutus est vestimentis ultionis, et opertus est quasi
 pallio zeli. Sicut ad vindictam quasi ad retributionem
 indignationis hostibus suis, et vicissitudinem inimicis
 suis, insulis vicem reddet. LXX: Vidit Dominus, et
 non placuit ei: quoniam non erat iudicium. Et vidit,
 et non erat vir. Et consideravi, et non erat qui defen-
 deret. Et ultus est eos brachio suo, et misericordia sus-
 tinuit. Et indutus est iustitiam quasi lorica, et po-
 suit galeam salutis in capite. Et circumdatus est vesti-
 mento vindictæ, et pallio, quasi retribuens ultionem
 opprobrium adversariis. Hucusque ex persona populi
 propheticus sermo contextus est: nunc propheta ex
 sua persona loquitur. Illis ista dicentibus, vidit Do-
 minus quod poenitentiam ore factarent, et corde non
 agerent, et non placuit ei. Quæsit enim in eis ju-
 dicii veritatem, quod ad gentes translatus fuerat, et
 non reperit. Desideravit aliquem justum virum, qui
 sibi irato possit occurrere, et non invenit; 711 qui
 et supra dixerat: Veni, et non erat vir: vocari, et
 non erat qui audiret (Isai. l, 1). Et quia illis in sce-
 lere permanentibus, ne unus quidem justus inventus
 est: sed omnes declinaverunt, simul inutiles facti
 sunt: et non est qui faciat bonum, non est usque
 ad unum (Psal. 13), brachio suo atque iustitia, sive
 misericordia confirmavit eum, ut qui voluerint ab
 errore converti, non suo merito, sed Dei clementia
 conserventur. Denique indutus est iustitiæ lorica, et
 galea salutis, et vestibus ultionis, et zeli pallio cir-
 cumdatus: sicque armatus processit ad bellum, ut
 redderet ultionem inimicis suis: haud dubium quin
 Judæos significet, perseverantes in blasphemis: et
 vicissitudinem hostibus suis, quando eos Romanus
 cinxit exercitus. Quibus vincentibus, Dominus pu-
 gnasse monstratur. Hoc testimonio usus est Paulus
 scribens ad Ephesios: et volens nos indui armatura
 Christi, quo possimus ignitis diaboli jaculis resistere
 (Eph. vi). Quodque in Septuaginta Interpretibus
 non habetur: Insulis vicem reddet, urbes Judææ si-
 gnificat, quas Romanus vastavit exercitus. Nam et
 supra (Cap. xx) habitatoribus insulæ, id est, Jerusa-
 lem Dominus loquitur per Prophetam.

(Vers. 19, 20.) Et timebunt qui ab Occidente nomen
 Domini, et qui ab ortu solis, gloriam ejus: cum vene-
 rit quasi fluvius violentus, quem spiritus Domini co-
 git: et venerit Sion redemptor, et eis qui redeunt ab
 iniquitate in Jacob, dicit Dominus. Hoc sædus menni
 cum eis, dicit Dominus: Spiritus meus qui est in te,
 et verba mea quæ posui in ore tuo, non recedent de ore

tuo, et de ore seminis ^a seminis tui, dicit Dominus : **A** Amodo et usque in sempiternum. LXX : Et timebunt qui ab Occidente nomen Domini, et qui ab ortu solis, nomen inclitum. Veniet enim quasi fluvius violentus ira Domini, ^b veniet cum furore, ^c et veniet de Sion qui liberet. Et avertet impietates a Jacob, et hoc erit eis a me testamentum, dicit Dominus. Spiritus meus qui est in te, et verba mea quæ dedi in ore tuo, non deficient de ore tuo, et ex ore seminis tui, ait Dominus ex nunc et in æternum. Postquam Dominus lorica justitiæ, et galea salutis, et vestibus ultionis, zeliq; pallio fuerit indutus ad pugnam, et venerit ad certamen atque **712** vindictam, ut retribuat hostibus, et reddat inimicis suis, et insulas eorum, id est, urbes viculosque subvertat, tunc alienigenæ qui de Occidente et Oriente venturi sunt, ut requiescant in sinu Abraham (Matth. viii), de quibus et supra (Ad cap. xlix, 12) dictum est : Ecce isti de longe venient, alii de Occidente, et alii ab Aquilone, et alii de terra Persarum, timebunt Dominum, eo timore qui est initium sapientiæ (Eccli. i). De quo in multis locis legimus, ex quibus pauca ponamus : Beatus vir qui timet Dominum (Psal. cxi, 1). Et : Non est inopia timentibus eum (Psal. xxxiii, 10). Et : Timor Domini disciplina et sapientia (Prov. xv, 33). Et : Venite, filii, audite me : timorem Domini docebo vos (Psal. xxxiii, 12). Et : Beatus homo qui timet Dominum (Psal. cxxvii, 4). Et : Timor Domini addit dies (Prov. x, 27). Quod autem repulso Israel, gentium turba succedat, Malachias propheta plenius docet, in quo dicitur ad Judæos : Non est voluntas mea in vobis, dicit Dominus Omnipotens. Et **C** hostiam non suscipiam de manibus vestris (Malach. i, 10, 11). Huiusmodi de multitudine nationum : Ab ortu enim solis usque ad occasum, glorificatum est nomen meum in gentibus. Huius beatitudinis ille auctor est, qui veniet quasi fluvius violentus, quem spiritus Domini cogit. Sive ut Aquila transtulit, quasi flumen angustum, spiritus Domini signaculum ejus. Aut Theodotio, quasi fluvius oppugnans, spiritus Domini signatus est. In eo ergo testimonii huius, quod LXX transtulerunt, quasi fluvius violentus, ira Domini veniet cum furore, pars ultima in Hebraico non habetur. Neque enim in repromissionibus Dei, ira furorque ponendus est : cum in cæteris quæ sequuntur, beatitudo sit futurorum, et comminatio penaque peccantium. Juxta Aquilam autem et Theodotionem, spiritus Domini qui signatus in Christo est, illud confirmat exemplum, quod in Joanne Evangelista legitur : Hunc enim Deus signavit Pater (Joan. vi, 27); de quo ante jam dictum est : Exiet virga de radice Jesse, et flos de radice ejus ascendet, et requiescet super eum Spiritus Domini, spiritus sapientiæ et intellectus, spiritus consilii et fortitudinis, spiritus scientiæ et pietatis, et replevit eum spiritus timoris

Domini (Isai. xi, 1 seqq.) Unde et nos dicimus : Signatum est super nos lumen vultus tui, Domine (Psal. iv, 7). Et in Ezechiele, virorum gementium **713** frontes תַּחַב, litteræ Hebraicæ, quæ apud eos ultima est, impressione signantur (Ezech. ix). Sin autem scire volumus, quomodo Spiritus sanctus fluvius violentus sit, Apostolorum acta relegamus, in quibus scriptum est : Cum autem congregati essent pariter, factus est subito de cælo sonus quasi spiritus violentus, et implevit universam domum ubi erant sedentes. Apparueruntque eis linguæ dispersæ sicut ignis : et sedit super singulos eorum. Repletique sunt omnes Spiritu sancto (Act. ii, 2, 3). Sequitur : Veniet redemptor Sion : et eorum qui redeunt ab iniquitate in Jacob, dicit Dominus. Pro quo Septuaginta transtulerunt : Veniet ex Sion qui liberet : et avertat impietates a Jacob. Si ergo de Sion veniet, qui avertat impietates a Jacob, hoc intelligimus, quod homo natus sit in Sion, et fundaverit eam Altissimus, qui avertit scelera Jacob. Sin autem veniet Sion redemptor, et his qui redeunt ab iniquitate in Jacob, dicit Dominus, hic sensus est : Veniet Christus qui redimet Sion sanguine suo. Sive juxta Hebraicam proprietatem, qui propinquus est Sion, et de Israel stirpe generatus sit, hoc enim COEL (כּוֹלַי), id est, ἀγγελοῦ sonat. Ac ne putemus omnem redimi Sion et eam de sceleribus liberari, quæ Domini sanguine cruenta [At. cruentata] est, significanter adjunxit : his qui redeunt ab iniquitate, si voluerint agere poenitentiam, in quibus oratio Domini compleatur : Pater, **C** ignosce eis, quod enim faciunt, nesciunt (Luc. xxiii, 34). Eorum igitur in Sion redemptio est : et propinquus, qui eum suscepit ex Jacob, et illis pollicetur dicens : Hoc sœdus meum cum eis, sive pactum, ut omnes alii transtulerunt, aut testamentum, ut posuere Septuaginta. Quod sit autem sœdus, pactum, et testamentum, sequens versus ostendit : Spiritus, inquit, meus qui est in te, et verba mea, quæ posui in ore tuo, non recedent de ore tuo, et de ore seminis tui, amodo et usque in sempiternum. Quod vel ad Isaiam dicitur, ut mihi videtur, vel ad Dominum, ut plerique astimant. Igitur ad Isaiam sic ordo connectitur : Hoc est pactum Evangelii sempiternum, ut spiritus meus qui est in te, et verba mea quæ posui in ore tuo, per quæ ventura prædicēs, **D** **714** non de tuo ore discedant, nec de filiorum tuorum ac nepotum, et seminis tui, ut omnis per seriem generatio demonstretur : quod scilicet gratia Prophetarum in ^b Apostolis veniat, et per eos qui de Israel per Apostolos credituri sunt. Quod autem infert : Amodo et usque in sempiternum, illi ^c testimonio congruit : Cælum et terra transibunt : verba autem mea non præteribunt (Matth. xxiv, 35). Hunc locum diligenter Paulus edisserens, scribit ad Ro-

^a Ambrosiani codd. hic atque inferius constanter vocem seminis semel tantum habent, ipso tamen Hebræo archetypo renuente. Victorius, de ore tuo et de ore seminis tui, et de ore seminis seminis tui juxta Hebraicum, et ad S. Patris commentarium refixit,

cni lectioni et Lovanienses emendatores calculum addunt.

^b Restituit Victor. in Apostolos veniat, et in eos qui de Israel, etc.

^c Antea deerat vox testimonio.

quod non sit distinctio Judæi et Græci, sed A dominus omnium, dives in omnibus qui invol- lum (Rom. xi); et quod non sic crediderint, ut I-rael penitus pelleretur. Nam et ego, ait, *tes sum ex semine Abraham, de tribu Benjamin. repulit Deus pl. bem suam quam præscivit* (II Cor. Et post paululum, cum Eise posuisset exem- querentis ad Dominum quod solus esset relic- t audientis ab eo quod reliquisset sibi Domi- epiem millia virorum, qui non curassent ge- nte Baal (I Reg. xix), intulit: Sic igitur et in mptore reliquæ secundum electionem gratiæ salvæ sunt. Si autem gratia, jam non ex operibus; in gratia jam non est gratia. Quid ergo est? quæbat Israel, hoc est consecutus: electio au- insecuta est: cæteri vero excæcati sunt. Qui si ermanaserint in incredulitate, inserentur. Potens ausj Ambrosian., avertet captivitates a Jacob: Græce tamen est ἀσθεσίας.

est enim, inquit, Deus, iterum inserere illos (Rom. xi, 5 et seqq.), non contra naturam ex oleastro, sicut gentium inserta est multitudo; sed secundum natu- ram in bonam, id est, in suam olivam. Et ad extre- mum posuit, ut ad præsens capitulum perveniret: Nolo enim vos ignorare fratres mysterium hoc, ut non sitis opud vosmetipsos sapientes. Quia cæcitas ex parte Israel contigit, donec plenitudo gentium subintraret: et sic omnis Israel salvus fieret, sicut scriptum est: Veniet ex Sion qui liberet, et avertet^a impietates a Ja- cob, et hoc illis a me testamentum, cum abstulero pec- cata eorum (Rom. xi, 25 et seqq.). Hæc ideo latius prosecuti sumus, ut quiddam re-promissionum et le- gimus, et dicturi sumus, ad Sion et ad Jerusalem, non generaliter ad omnes Judæos, sed specialiter ad eos dici intelligamus, qui in Apostolis et per Apo- stolos electi sunt ex I-rael.

LIBER DECIMUS SEPTIMUS.

5-716 Quanta mysteria septimus post deci- numerus, ad quem nunc Explanationum in pervenit liber, in Scripturis sanctis com- vellem, virgo Christi Eustochium brevi sermone rere. Sed quia non possum omnia in omnibus dicere, hoc strictim admoneo, quod psalmus, ejus numeri titulo prænotatur, sit pueri Domini, et eceinerit verba Cantici, in die qua eripuit Dominus de manu omnium inimicorum suorum manu Saul, et dixerit: *Diligam te, Domine, for- mea*, et reliqua. Puer autem Domini ille est, ater loquitur in Isaia: *Magnum tibi est vocari m meum* (Isai. xlii). Et in alio loco: *Ecce puer quem elegi, et dilectus meus in quo complacuit sibi* [mhi] *anima mea* (Isai. xlii, 2). Iste puer qui in- etatur, fortis manu, in die qua liberavit eum nus de manu Saul; qui in lingua nostra, expe- vel infernum s. nat, et ab omnibus inimicis qui clamaverunt contra eum: *Crucifige, cruci- atem* (Luc. xxiii), quando ad Patrem victor as- t fulvis vestibus de Bo-ra, inter cætera trium- phis locutus est verba: *Eripe me de contradictoni- opoli: constitues me in caput gentium. Populus non cognovi, servivit mihi: in auditu auris obedi- thi* (Ps. xxi, 44, 45). Rursumque de populo orum: *Filii alieni mentiti sunt mihi: filii alieni traverunt, et claudicaverunt a semitis suis* (Ibid.,

46); quibus et Elias dixerat: *Usquequo claudicatis utroque pede* (III Reg. xvi, 21)? Denique quod diffi- cile in aliis reperitur, hic psalmus^a tam in Samuelis, quam in Dierum historia continetur (II Reg. xxii). Qui de uno numero ad hebdomadem per incrementa proficiens, venit ad vicesimum octavum psalmum, qui et ipse inscribitur David, in consummationem tabernaculi, quando Angelis imperatur: *Afferte Do- mino filii Dei: offerte Domino filios arietum*. Et om- nia baptismi salutaris et Ecclesiæ myste ia concinuntur: *Vox Domini super aquas: Deus majestatis into- nuit: Dominus super aquas multas, vox Domini in virtute* (Ps. xxviii, 1); Et post paululum: *Vox Do- mini præparantis cervos, et^b revelavit condensa, et in Templo ejus omnes dicent gloriam* (Ibid., 5, 10). At- que ut multitudinem credentium demonstraret, in- tulit: *Dominus diluvium inhabitare fecit: et sedebit Do- minus rex in æternum*. Rursumque^c octavo addito sacramento, tricesimum sextum psalmum efficit litte- ratum, cujus principium est: *Noli exultari in malignan- tibus, neque zelaveris facientes iniquitatem*. Cujus ex- positio, non præfationis, sed proprii voluminis est. Et ne multa nunc repleremus, usque ad quintum decimum numerum per augmenta succrescens, in quo psalmi gradum sunt, et^d vas electionis apud Petrum Hierosolymis commemoratur, e centesimum vi- cesimum efficit numerum, qui primi in Christum

mentum.

^a Vas electionis, etc. De hoc numero decimo quinto, et centesimo vigesimo eadem scribebat ad Paulinum. Vide epistolam cujus initium est: *Frater Ambrosius*, etc. Porro Marianus contra fidem omnium m. s. codicum notat contextum superiorem stellula notatum, ne dicamus in te minima hallucinatum Hieronymum.

^c MARTIAN. ^d Confer epistolam in nostra recensione 53, ubi de numerorum quanti, et centesimi vigesimi loqui- tur.

Legit Victorius, hic psalmus etiam in Samuelis, Regum historia continetur; ad quam asserendam mem, quæ nullius quod sciam m. s. codicis sul- a nititur, ita arguuntur. Loquitur, inquit, de n. xvi: *Diligam te, Domine, fortitudo mea*. Fal- xero sit hunc psalmum in Dierum hist-ria re- ti, quippe cum in ea psalmus tantum civ: *Con- tit Domno, et invocate nomen ejus*, inveniatu- tal. 16; psalmus autem xvi habeatur il Reg. ii, 22. Idem, revelabit, et mox, *inhabitare facit* pro se-

Ambrosianus recentior, Octavæ additum sacra-

fuere credentes et cum Apostolis cœnaculum fidei conscenderunt (Act. v): descenditque super eos Spiritus sanctus (Galat. i). Postque usque ad septimum decimum numerum ordine gradiens, et Evangelicam possidens dignitatem, præcipiente Domino de dextris partibus, centum quinquaginta tres pisces magnos capit, et in Ecclesia collocat (Joan. xxi). Cui et nunc Isaias propheta loquitur.

(Cap. LX. — Vers. 1 seqq.) **717** Surge, illuminare: quia venit lumen tuum, et gloria Domini super te orta est. Quia ecce tenebræ operient terram, et caligo populos: super te autem orietur Dominus, et gloria ejus in te videbitur. Et ambulabunt gentes in lumine tuo, et reges in splendore ortus tui. **LXX:** Illuminare, illuminare ÷ Jerusalem: venit enim lumen tuum, et gloria Domini super te orta est. Ecce tenebræ operient terram; et caligo super gentes. Super te autem apparebit Dominus, et gloria illius in te videbitur. Et ambulabunt gentes in lumine tuo, et reges in splendore tuo. Quid nobis videretur de instauratione Sion et Jerusalem, et cunctis quæ ei prophetali vaticinio promittuntur, in fine superioris libri plenius diximus, ubi interpretati sumus, quid significaret ille versiculus: Veniet Sion redemptor, et his qui redeunt ab iniquitate in Jacob. Nunc breviter perstringendum est, quid plurimi de hoc loco sentiant, ut errore perspecto, facilius possimus suscipere veritatem. Judæi et nostri semijudæi, qui auream atque gemmatam de cœlo expectant Jerusalem, hæc in mille annorum regno futura contendunt, quando omnes gentes servitutæ sunt Israel, et cameli Madian et Ephraïm de Saba venientes, aurum deferent et thus, et omnes oves Cedar congregentur, arietesque Nabajoth veniant, ut immolentur super altare Templi, quod fuerit exstructum. De insulis quoque, et maxime navibus Tharsis, volare filias illius ut columbas, auri et argenti divitias conferentes: et ædificari muros Jerusalem ab alienigenis, quibus præsit reges gentium, semperque apertas fore portas civitatis, ut diebus ac noctibus divitiæ Jerusalem et victimæ deferantur. Et omnia quæ deserta sunt cyparisso, et pino, et cedro sectis in Libano, construenda: præcipue Templum Domini, in quo sit lætitia sempiterna: ita ut sugat lac nationum, et regum divitias comedat, tantamque abundantiam rerum omnium fore, ut pro ære, aurum habeant, pro ferro argentum, pro lignis, **718** æs, pro lapidibus, ferrum. Principes quoque illius æterna pace fruturos, et episcopos præfuturos populis in justitia, sed et portas futuras anaglyphas. Et quod his majus est, pro sole et luna, ipsum Dominum æterna luce fulsurum: et pro uno homine habituram eam mille fortissimos viros, et pro parvulis, gentes robustissimas possessuram. Hæc illi dicunt, qui terrenas desiderant voluptates, et uxorum quærunt pulchritudinem, ac numerum liberorum, quorum Deus venter est, et gloria in confusione eorum (Philipp. iii), quorum qui sequitur errorem, sub nomine Christiano

Judæorum se similem constituit. Alii autem asserunt hæc omnia Judæis carnaliter repromissa, si recepissent eum, qui dicit in Evangelio: Ego sum lux mundi (Joan. viii, 12), quæ illuminat omnem hominem venientem in mundum, ut quomodo victimæ concessæ sunt populo Israel, non quæ per se habere essent, sed ne dæmonibus offerrentur: ita et gulosi Judæis, nihilque aliud quærentibus nisi corporum voluptates, ista Dominus pollicetur, ut saltem pro carnalibus desideriis, et opum abundantia Filium Dei susciperent, quem quia non susceperunt, repromissiones quoque irritas fieri. Denique Chananaeam pro filia deprecanti: Non veni, inquit, nisi ad oves perditas domus Israel (Matth. xv, 24). Et discipulis suis: In viam gentium ne abieritis, et in civitates Samaritanorum ne intraveritis: ite magis ad oves perditas domus Israel (Matth. x, 6). Quam ob causam et Apostoli primum in synagogis Dominum nuntiabant, quibus non reperirentur Evangelium, dicunt ad eos: Vobis quidem oportuerat prædicari verbum: sed quia non recepistis salutem, ecce convertimur ad gentes (Act. xiii, 46). Lux enim venit in mundum: et magis Judæi dilexerunt tenebras. Unde et Dominus cum Jerusalem flevisset, adjecit: Si scires etiam tu quæ ad pacem sunt tibi (Luc. xix, 42). Quam quia non suscepit, intulit: Nunc autem veniet dies super te: et circumdabunt te inimici tui vallo: et coarctabunt te, ad **719** terramque deducunt cum filiis tuis (Ibid., 43). Nos autem juxta priorem sensum, ad Ecclesiam dici quivera credamus: quæ primum de Judaico populo congregata est, et lumen quod super eam ortum fuerat, per Apostolos transmisit ad gentes. Cui dicitur: Surge, illuminare; ut quæ cecidit in incredulis, surgat in Fidelibus: quæ cecidit in synagogis, surgat in Ecclesiis: et postquam surrexerit, illuminetur, ut nequaquam habeant erroris tenebras. Venit enim, inquit, lumen tuum, quod omnes Prophætæ pollicebantur, quod jugiter expectabas. Et gloria Domini, quæ quondam fuit super tabernaculum, et Templum ejus, orta est super te: de qua dictum est: Gloriosa dicta sunt de te, civitas Dei (Ps. lxxxvi, 2). Ecce enim tenebræ operient terram, eos qui terrena sapiunt; et caligo populos, sive ut in Hebraico legitur: Tribus: quod proprie refertur ad Judæos, de quibus in alio psalmo scriptum est: Illuc enim ascenderunt tribus, tribus Domini, testimonium Israel (Ps. cxxi, 4). Super te autem orietur Dominus, sol justitiæ, et gloria ejus in te videbitur: de qua scriptum est: Et vidimus gloriam ejus, gloriam quasi unigeniti a Patre, plenum gratiæ et veritatis (Joan. i, 14). Et ambulabunt gentes in lumine tuo. Nos omnes ambulabimus in Apostolorum luce, quæ lucet in mundo, et tenebræ eam non comprehenderunt. Et reges, inquit, in splendore ortus tui: quando primum in Christo nata es. Quod et spiritualiter impletur, et carnaliter, ut reges quorum cor in manu Domini est, et quibus non regnat peccatum in mortali corpore (Prov. xxi), ambulent in splendore nascentis Ecclesiæ, sive in eo qui or-

et in Ecclesia, et veri regis Christi fidei colla-
tiant (Rom. vi). Quod quotidie videmus ex-
quando idolatriæ errore sublato, et persecu-
rabie, ad fidem ac tranquillitatem Christi,
qui principes transeunt. Sunt qui hæc omnia
nos post primum Salvatoris adventum usque
consummationem mundi, et ex parte completa,
mitus explenda memoramus, futuro tempore
solentur, quando subintrante plenitudine gen-
tium salvandus sit omnis Israel (Rom. xi). Quorum
aquam sententia reprobanda est, dummodo
qualiter hæc complenda, et non carnaliter no-
tus. Porro nomen *Jerusalem* et *gentium*, quod
LXX ponitur, in Hebraico non habetur, et
prænotandum est, **720** adversum eos,
asserunt omnia quæ dicuntur dici ad Jeru-

ers. 4.) *Leva in circuitu oculos tuos et vide: om-
ni congregati venerunt tibi. Filii tui de longe
veniunt et filia tua in latere sugent.* LXX: *Leva in
circuitu oculos tuos: et vide omnes congregatos filios
tuos. Venerunt omnes filii tui de longe, et filia tua
in humeros portabuntur.* Dicitur ad Ecclesiam,
primum per Apostolos congregata est Sion, de
inde et in Actibus Apostolorum legimus, quod de
verso orbe terrarum viri religiosi fuerint in Jeru-
salem, qui susceperint sermonem Dei et linguis
suis alienarumque gentium, vel audirent loquen-
tes, vel ipsi loquerentur ad cæteros (Act. ii).
Præcipitur ut levant oculos suos in circuitu:
et Dominus præcepit Apostolis, dicens: *Le-
vate oculos vestros, et videte, quia jam albæ sunt sege-
d metendum* (Joan. iv, 35). De Sion enim, et
aquam de monte Sina, egredietur lex, et ver-
bum Domini de Jerusalem. Præcipiturque ut elevatis
oculis videat suos filios congregatos, qui de longe
veniunt. Cui et in alio loco dicitur: *Gaude nimis,
Sion, prædica, filia Jerusalem: Ecce ego venio,
habitabo in medio tui, dicit Dominus* (Soph. iii, 17);
et erunt mihi populum, et ego ero eis in Deum (Zach. ii, 11).
autem sumus filii qui de longe venimus ad Do-
minum, peregrini quondam a Testamento Dei et
omissionibus ejus, spem non habentes, et abs-
Deo in mundo. Sed quid dicit Apostolus? *Vos
eratis aliquando longe, nunc facti estis prope
me* (Rom. x, 13). Quodque sequitur: *Et filia tua in
latere sugent*, illud significat, quod animæ in Christo
viventes, et in baptismo parvulorum, de quibus et
Apostolus loquitur, *Quasi modo nati parvuli,
inabiles et absque dolo lac desiderate* (1 Pet. ii, 2).
ut lac apostolorum. Quibus parvulis atque lac-
tibus loquebatur et Paulus: *Filioli mei, quos ite-
raturus sum, donec Christus formetur in vobis* (Galat.
iv, 19). Et in alio loco: *Quasi nutrix fovens filios
suos, sic desiderantes vos cupimus impertire non solum*

Præfert Victor. *filia tua lac sugent*, ex tribus
Bibliarum codicibus, et Hieronymi ipsius com-
mentario hic et infra eodem capite ad verba: *Pro*

Evangelium Christi, sed et animas nostras (1 Thess.
ii, 7, 8). Quod autem pro hoc in LXX dicitur, *filia
tua super humeros portabuntur*, diligentius attenden-
dum est. Filii enim qui robusti sunt, ipsi per se de
longe veniunt, et ad fidem Domini congregantur.
Filiae autem quæ imbecilliores sunt, et pro fragili-
tate **721** sexus, necdum in virum venere perfectum,
Apostolorum portantur humeris, ut deferantur in
sinus Abraham, Isaac et Jacob.

(Vers. 5.) *Tunc videbis, et afflues, et mirabitur, et
dilatabitur cor tuum: quæda conversa fuerit ad te
multitudo maris, fortitudo gentium venerit tibi.* LXX:
*Tunc videbis, et timebis, et stupebis corde: quoniam
transferentur in te divitiæ maris, et gentium, et popu-
lorum.* Cum elevaveris oculos tuos, et filios tuos fi-
liasque prospexeris vel per se venire velociter, vel
sanctorum humeris deportari, tunc gaudebis, et in
modum fluviorum, aquis subitis inundaberis, et mi-
rabitur, ac stupebit, immo dilatabitur cor tuum, au-
diens Apostolum: *Os meum patet ad vos, o Corin-
thii.* Et iterum: *Dilatamini et vos* (II Cor. vi, 11);
ne angustia pectoris non possitis habere hospitem
Christum, qui dicit in Evangelio: *Ego et Pater ve-
niemus, et mansionem faciemus apud eum* (Joan. xiv,
23). Quod autem additur in LXX, *et timebis*, in He-
braico non habetur. Nisi forte post gaudii magnitu-
dinem subintravit timor, ne tanto bono carent. An
non est gaudium, cernere divitias, et multitudinem
maris ad se transferri atque converti, et fortitudi-
nem gentium venire sibi, ut quidquid in sæculo et
orbe terrarum est, suum sit; et roborata fide gen-
tium dicat: *Omnia possum in eo qui confortat me,
Jesu Christo* (Phil. iv, 13)?

(Vers. 6, 7.) *Inundatio camelorum operiet te, dromedarii
Madian et Ephraim. Omnes de Saba venient, au-
rum et thus deferentes, et laudem Domino annuntian-
tes. Omne pecus Cedar congregabitur tibi: arietes Na-
bajoth ministrabunt tibi: offerentur super placabili
altari meo: et domum majestatis meæ glorificabo.*
LXX: *Et venient tibi greges camelorum, et operient te
camelii Madian et Gephraim [Al. Ephraim]: omnes de Saba
venient, aurum et thus deferentes: et salutare Domini
annuntiabunt. Omnes oves Cedar congregabuntur tibi,
arietes Nabajoth venient, et offerentur placabiles super
altare meum: et domus orationis meæ glorificabitur.*

Post divitias maris et fortitudinem gentium, greges
quoque camelorum, et dromades Madian et Ephraim
promittuntur Jerusalem, qui omnes venient de
Saba, portantes aurum et thus: et, quod his majus
est, annuntiantes Domini salutare. Universæ quo-
que oves Cedar congregabuntur **722** Ecclesiæ, et
arietes Nabajoth venient, sive ut in Hebraico scrip-
tum est, *ministrabunt, et offerentur*, sive offerent
victimas super altare Domini, ut domus ejus inclyta
fiat. Madian et Ephraim regiones sunt trans Arabiam,
fertiles camelorum, omnisque provincia appellatur
eo quod fuisti derelicta, vers. 16.

^b Addunt vulgo editi, *et gaudebis*, quod neque in
mss. nostris, neque in Græco textu invenitur.

Saba, unde fuit et Saba regina, quæ venit sapientiam audire Salomoni: et ipsa deferens aurum et thus, pacifico regi multa de oriente, et ab eo majora suscipiens (III Reg. x). Cedar autem regio Sarracenorum est, qui in Scriptura vocantur Ismaelitæ. Et Nabajoth unus est filiorum Ismael, ex quorum nominibus solitudo appellatur, quæ frugum inops, plena est pecorum. Per familiaria ergo nomina gentium habitarum, quæ vicinæ sunt Israeli, totius mundi conversio prædicatur. Madian quippe in hoc loco interpretatur iniquitas. Ephraim, sive effundens. Saba, conversio, vel captivitas. Cedar, tenebræ. Nabajoth, prophetiæ. Greges igitur camolorum, iniquitatis vinculis resoluti, et animas suas effundentes Deo, operient Jerusalem muneribus, et omnes de captivitate venient, et conversione sua, aurum fidei deferentes, et thus sacrificii. Et per hæc munera nequaquam propria salute contenti, proficiunt ut etiam cæteris prædicent salutem Dei. Dvōs ille, qui instar cameli portabat in Evangelio divitiarum pondera, et camelus erat, noluit Domini audire consilia, nec exonerari, ut ab ecta sarcina, alis columbe volaret ad cælum; propterea tristis abiit. Et de istius modi camelo Salvator loquitur: Facilius est camelum per foramen acus transire, quam divitem in regna cælorum (Math. xix, 24). Difficultatem rei proposuit, non impossibilitatem. Denique sanctæ memoriæ mater tua Paula, fraterque Pamachius, per foramen acus, hoc est per arctam et angustam viam quæ ducit ad vitam, transierunt ad regna cælorum, latam viam cum sarcinis relinquentes, quæ ducit ad tartarum. Immo quidquid habebant, in Domini dona portarunt, implentes illud quod scriptum est: Redemptio animæ viri, propriæ divitiæ (Prov. xiii, 8). Quæ enim apud homines impossibilia, apud Deum possibilia sunt (Math. xix). Habentes in muneribus principalia, aurum, ^a in sensu et thus odoris optimi, atque dicentes: Dirigatur oratio mea **723** sicut incensum in conspectu tuo. Et: Christi bonus odor sumus in omni loco (II Cor. ii, 15); exemplo virtutis suæ, quotidie iuvant salutem Domini, ut omnes oves Cedar congregentur in Ecclesia, et de erroris tenebris ad lucem transeant. Arietesque Prophetarum, de quibus in vicesimo octavo psalmo canitur: Afferre Domino, filii Dei, afferre Domino filios arietum, veniant et offerantur, sive juxta Theodonionem, offerant^b se sacrificium Domino, et placabiles hostiæ fiant, ut Christi glorificetur

A Ecclesia. De hujuscemodi ovibus Salvator discipulis loquebatur: Ite ad oves perditas domus Israel (Math. x, 3). Et iterum: Meæ oves meam vocem audiant (Joan. x, 3). Et in Ezechiele plenius: Ecce ego quæram oves meas, et visitabo illas: sicut quærit pastor gregem suum. Hæc dicit Dominus: Perditam quæram, et errantem redueam, et fractam alligabo, et infirmam confortabo, fortemque custodiam, et pacem eas cum judicio (Ezech. xxxiv, 11, 12). Et ut possemus quæ essent oves, ponit manifestius: Et sciens quia ego sum Dominus Deus eorum; et isti populus meus domus Israel, dicit Dominus Deus: et vos oves meæ, et ovis gregis mei omnes estis, et ego Dominus Deus vester (Ibid., 27, 28). Si quis ergo in gentibus dives est, salvetur ut camelus, non aliæque donis, B atque muneribus, quo possit verbum Domini prædicare. Si quis simplicitatis ovium et auctoritatis prictum, ascendat vel offeratur in altare Domini ab his qui prævalent, ut domus ejus glorificetur. Quod autem in Hebraico scriptum notavimus: Arietes Nabajoth ministrabunt tibi, et offerent super placubili altari meo, proprie super his intelligitur, qui de gentibus electi in sacerdotium, ministri sunt Salvatoris. Si quis autem contentiosus est, et carnaliter hæc promissa contendit, res: ondeamus ei: Nos talem consuetudinem non habemus, neque Ecclesia Dei (I Cor. xi, 16). Illudque dicamus, quod etiam si carnaliter sunt promissa Judæis, tamen sub conditione sunt promissa, ut si suscepissent lumen suum, quod ad eos missum fuerat, tunc etiam ita sequerentur, C quod videlicet per desiderium auri, et opum abundantiam, rerumque carnalium, quæcumque semper ista gens capiebatur illecebris, suscipere ad se missum Filium **724** Dei, quem quia non susceperunt, universa sublata sunt, et suscipientibus spiritualiter reddita hereditas.

(Vers. 8, 9.) Qui sunt isti, qui ut nubes volant, et quasi columbæ ad fenestras suas? me enim insulæ expectant, et naves maris in principis, ut adducam filios tuos de longe; argentum eorum et aurum eorum cum eis, nomini Domini Dei tui, et Sancto Israel, quia glorificavit te. LXX: Qui sunt hi qui ut nubes volant, et sicut columbæ cum pullis ad me? Me insulæ expectarunt, et naves Tharsis in primis, ut adducant filios tuos de longe, et argentum tuum et aurum cum eis, propter nomen Domini sanctum: et quia Sanctus Israel glorificatus est. Quia Dominus ingressus est Ægyptum super nubem levem, et nubibus Prophe-

^a Erat antea uno verbo insensum pro duobus in sensu, quemadmodum emendamus post Victorium, cuius omnino rationibus assentimur, tametsi missi nulli oves suffragentur. Eiusmodi autem sunt ejus argumenta. Molles S. Hieronymus aurum pro sensu, et argentum pro eloquio interpretatur. Supr. c. iii: Muræculæ quæ auri et argenti texuntur virgulis, sensu videlicet, et sermonibus Scripturarum. Jerem. iv: Si monili ornaveris aureo, id est, meditationem habueris sensus, et intelligentiæ spiritualis. Et x: Jactant grandia et ad decipendos singulos quos ne quasi aureis sensibus et argenti splendore fulgentibus eloquiis, etc. Ezech. xxxviii: An putas te argentum et

aurum, quod in eloquio sensuque intelligitur Ecclesie possessurum? Dan. v: Aurei mihi videntur, qui seculari ratione compositi sunt. A genti, qui habent eloquiū venustatem. Perperam igitur antea legebatur, aurum, incensum, et thus odoris optimi: quid eum hic faceret vox incensi, quæ eadem est cum thure, cum solum de auro thureque tractetur, de illi scilicet verbis. Aurum et thus deferentes? Exiit autem aurum sensum, sicut infra c. lxxv. dixit frumentum sensum, dum ait, donec nullo labore atque industria mereantur ad frumentum sensum pervenire.

^b In recentiori Ambrosiano absque addito se.

tarum mandavit, ne pluerent super Israel imbrem, A ad quos pervenit verba Dei, miratur Ecclesia de Circumcisionis primum populo congregata, volare ad se gentium turbam totius orbe terrarum. Et assumptis alis Spiritus sancti, *festinare*, juxta Symmachum et Theodotionem, *ad fenestras suas*; juxta Aquilam *ad cataractas suas*, ut ingrediantur Ecclesiam. Sive doctores cum discipulis, id est, columbas cum pol- lis suis volare ad Ecclesiam de insulis gentium, quæ juxta vaticinia Prophetarum expectabant Dominum. Naves quoque THARSIS (תִּרְשִׁישׁ), id est, maris, de quibus in visione Tyri plenius diximus, adducent filios Ecclesie in principio fidei, aurum argentum- que portantes. Corde enim creditur ad justitiam; ore autem confessio fit ad salutem (Rom. x, 10). De quo auro et argento in sexagesimo-septimo psalmo scri- ptum est: *Pennis columbarum deargentatæ, et posteriora ejus in fulgore auri* (Psal. LXX, 14). Et septuagesimo primo psalmo: *Reges Tharsis et insulæ munera offe- rent, et reges Arabum et Saba dona adducent* (Psal. LXXI, 10). Quæ omnia deferuntur nomini Domini Dei et Saceroti Israel, qui glorificavit eum.

(Vers. 10 seqq.) Et ædificabunt filii peregrinorum muros tuos, et reges eorum ministrabant tibi. In indi- gnatione enim mea percussisti te, et in reconciliatione mea misertus sum tui: et aperientur portæ tuæ jugi- ter, die ac nocte non clauduntur: ut afferatur ad te solitudo gentium, et reges earum adducentur. 725 Gens enim et regnum, quod non servit tibi, peribit: et gentes solitudine vastabuntur. LXX: Et ædificabunt alienigenæ muros tuos, et reges eorum assistant tibi. Propter iram enim meam percussisti te, et propter misericordiam dilexi te. Et aperientur portæ tuæ semper: die ac nocte non clauduntur, ut introducant ad te solitudinem gentium, et reges earum qui adducendi sunt. Gentes enim et reges qui non servierint tibi, peribunt: gentes solitudine desolabuntur. Inter cetera quibus a- ditatur Ecclesia, et verba Salvatoris exstruitur, alienigenæ quoque et filii peregrinorum ædificant mu- ros ejus, ne hostis possit intrare, nec locum inve- nire perfidia. Alienigenæ autem et peregrini pro- prie significant populum nationum, qui vere exstru- erunt Ecclesiam Christi: intantum ut reges eorum et principes ministrent, sive assistant ei. Quod vel carnaliter accipitur, vel spiritualiter. Si carnaliter, videmus Cæsares Romanos Christi jugo colla sub- mittere, et ædificare ecclesias expensis publicis, et adversus persecuciones gentium atque insidias hæ- reticorum Legum scita pendere. Si spiritualiter, quicumque in eis continentia, eloquentia, sancti- tate, principes sunt, et animæ imperio carnis subjugant servitutem, ipsi administrant, et assistant, vel

a Alia lectio, quibus ædificatur Ecclesia, magis Victorio placuit, quod magis congruat verbis quæ interpretatur: *Et ædificabunt filii peregrinorum muros tuos*: propterea quod ditari antequam ædificetur urbs inquit.

b Idem transferuntur concinniori sensu legit.

c Pro *Thaassur* apud Aquilam quoque *Thadaar* alii egunt, utque videtur rectius, sicque apud Theodo-

tionem, *Thaassur* pro *Theassur*. Nomini autem *Brais* mendum inesse suspicemur, legendumque *Brathi*: nam vocem בְּרָתִי, *Brath* reddidit Symmachus Isai. c. LV, 13, et ms. an quæst. apud Montfaucon. hic habet *Brati*, quæ vox illi veterum editio- num, quam ineptum vocat Martianæus, scilicet *Prati* proxime accedit.

(Vers. 15, 14.) *Gloria Libani ad te venit, abies et buxus et pinus simul ad ornandum locum sanctifica- tionis meæ; et locum pedum meorum glorificabo. Et venient ad te cuncti filii eorum, qui humilaverunt te, et adorabunt vestigia pedum tuorum omnes, qui detra-hebant tibi, et vocabunt civitatem Domini. Sion Sancti Israel. LXX: Gloria Libani ad te veniet in cy- parisso et pino, et cedro simul ut glorificetur locus sanctus meus, et locum pedum meorum glorifi- cabo. Et ibunt ad te timentes filii eorum qui te hu- miliaverunt, et irritaverunt te, et adorabunt vesti- gia pedum tuorum omnes qui irritaverunt te, et voca- beris civitas Domini Sion, Sancti Israel.* Multa desunt in Septuaginta, quæ ex Hebræo sub asteriscis pos- sui, et quod addiderunt, obelo prænotavi. Libanus mons Phœnicis est, excelsis arboribus consitus, quas Psalmista describens ait: *Vidi impium super- exaltatum, et elevationem quasi cedros Libani* (Ps. xxxvi, 35). Et in alio loco: *Conteret Dominus cedros Libani* (Ps. xxviii, 5). Multaque alia quæ studio brevita- tis prætereo. De hoc quondam Itham rex Tyri, Salo- moni Joppen ligna mittebat, ad ædificandum Tem- plum Dei (III Reg. v). De quo etiam nunc Scri- ptura promittit, abietem et buxum et pinum, sive juxta Septuaginta, cyparissum et pinum, et cedrum, aut juxta Aquilam, abietem, *thadaar*, et *thaassur*; vel juxta Theodotionem, *Brais*, *Thadaar*, et *Theassur*, simul esse credendas, ut ædificetur templum Sion (II Paral. ii) Quod si ita est, ubi erit aures et gem- mata Jeru-salem? ubi uxor Agni? ubi portæ duodecim gemmarum varietate distinctæ? Nisi forte muros

habebit et fundamenta gemmata, et Templum quod ornatus esse deberet, lignis ædificabitur. Qua ratione compellimur omnia spiritualiter accipere, quod abies, cyparissus, pinus, et cedrus, excelsæ quondam Libani arbores, glorificaverint Templum Dei, et locum pedum illius, et inclutum fecerint. Ac ne longo sermone sensum Irahim, vir sanctus et eloquentissimus martyr Cyprianus, et nostri **727** temporis confessor Hilarius, nonne tibi videntur excelsæ quondam in sæculo arbores, ædificasse Ecclesiam Dei? Quodque sequitur: *Et venient ad te curvi, sive revertentes, filii eorum qui humiliaverunt te: et adorabunt vestigia pedum tuorum, omnes qui detraxerant tibi, de his debemus intelligere, qui non voluntate, sed necessitate sunt Christiani: et metu offensæ regnantium, timoribus animis inclinantur.* Vel certe quod prius persecutores, postea crediderint. Qualis fuit et apostolus Paulus, qui persequeretur Ecclesiam Dei, et postea vas electionis est appellatus (Act. ix). Cum hæc ita fuerint expleta, ut intret gentium plenitudo, tunc omnis Israel salvus fiet. Et vocabitur vere civitas Domini Sion, Sancti Israel, quæ consistit in specula, et de utroque populo congregata est.

(Vers. 15, 16.) *Pro eo quod fuisti derelicta, et odio habita, et non erat qui pertransiret [Vulg. per te transiret], ponam te in superbiam sæculorum, gaudium in generatione et generatione: et suges lac gentium, et mamilla regum lactaberis. Et scies, quia ego Dominus salvans te, et redemptor tuus fortis Jacob. LXX: Pro eo quod fuisti derelicta, et odio habita, et non erat qui auxiliaretur: ponam te exultationem æternam, gaudium generationum in generationes. Et suges lac gentium, et divitias regum comedes. Et scies quia ego Dominus qui saltem te feci, et qui erui te, Deus Jacob. Quæ prius fuerat derelicta, et odio habita, fractis in te ramis, quia fructum non attulerant: qui idcirco fracti sunt, quia nullus erat qui pertransiret, et ibi præberet auxilium: de quibus in psalmis dicitur: Et non dixerunt qui præteribant: Benedictio Domini super vos (Ps. cxxviii, 8); propterea ponam te in superbiam sempiternam, sive in exultationem et gaudium duarum generationum: pro pristinis ramis, aliis insertis de oleastro nationum, qui contra naturam exempli afferent fructus, non prioris amaritudinis, sed dulcedinis, quam de radice sumpserunt. Suges quoque lac gentium, et mamilla regum lactaberis. Qui locus quem sensum habeat, super plenius exposuimus, disserentes illum versiculum, Filii tui de longe venient, et filiae tuæ^a in latere sugent. Sive juxta Septuaginta, divitias regum comedes. Quæ divitiæ secundum Hebraicam veritatem, ubera sunt regum atque doctorum, quibus nascentium in Christo eruditur et nutritur infantia. Quæ cum suxeris et perveneris ad solidum cibum, **728** ut divitias quoque hujusmodi regum comedas: tunc scies*

^a Et filiae tuæ in latere sugent. Constans error est in antea editis libris, qui et in sacro contextu, et in Commentariis semper legunt, Et filiae tuæ lac sugent.

A quod ego sum Salvator tuus, qui redemi te sanguine meo, sive Deus fortis Jacob.

(Vers. 17 seqq.) *Pro ære offeram aurum, pro ferro offeram argentum, et pro lignis æs, et pro lapidibus ferrum: et ponam visitationem tuam pacem, et præpositos tuos in justitiam. Non audietur ultra iniquitas in terra tua, vastitas et contritio in terminis tuis, et occupabit salus muros tuos, et portas tuas laudatio. LXX: Pro ære offeram tibi aurum, et pro ferro dabo tibi argentum, et pro lignis tribuam tibi æs, et pro lapidibus ferrum. Et dabo principes tuos in pace, et episcopos tuos in justitia, et non audietur ultra iniquitas in terra tua, neque contritio et miseria in finibus tuis: sed vocabuntur salutare muri tui, et portæ tuæ sculptura. Eadem res pro locorum qualitate, alteri*

B genus, alteri species. Et ne de artibus, rhetorica ac dialectica dicere quidpiam videar, ponam exempla communia, quæ possint simplicem lectorem insinuere. Filius meus, qui ad me species est, et me habet genus, filio suo genus est. Dicam et aliud, quod alteri majus, alteri minus est. Centurio gregario milite major, tribuno minor est. Quinque pauci sunt ad decem: plures ad unum. Ergo in instauratione spiritualis Jerusalem, ligna vertentur in æs, et lapides mutabuntur in ferrum, id est, bruti quondam et insensibiles homines, in eas materias mutabuntur, quæ utilitatem aliquam præbeant civitati. Ipsumque æs et ferrum per augmenta virtutum, in aurum argentumque mutabuntur: ut nequaquam utilitatis speciem, sed pretium quoque habeant ac decorem. De auro et argento, quid significant in Scripturis sanctis, sæpius diximus. Ponam, inquit, principes tuos in pacem, et episcopos tuos in justitiam. Pro quo in Hebraico scriptum est: Ponam visitationem tuam pacem, et præpositos tuos in justitiam. In quo Scripturæ sanctæ admiranda majestas, quod principes futuros Ecclesiæ, episcopos nominavit, quorum omnis visitatio in pace est, et vocabulum dignitatis in justitia: ut nequaquam accipiant personam in iudicio, nec audiat quidpiam iniquum in terra Ecclesiæ, neque contritio et infelicitas in terminis ejus. Ubicumque enim iniquitas est, et justitia non servatur, et pax perditur, hæc omnia consequuntur. Sed pro his, ait, **729** omnibus occupabit salus muros tuos, sive salvator, qui in Hebraico legitur Jesus, quod proprie nomen Domini sonat. Ipse enim fortitudo murorum Ecclesiæ, quæ habet portas in laude Domini: ut qui ingreditur eam, primum discant laudare Dominum, et nomen illius confiteri. Quod autem Septuaginta pro laude interpretati sunt γλῶσσα, id est, scripturam, hoc possumus dicere, quod portæ Ecclesiæ cunctis debeant exlatis esse virtutibus, per quas ingrediamur ad eam.

(Vers. 19, 20.) *Non erit tibi amplius sol ad lucendum per diem, nec splendor lunæ illuminabit te: sed erit tibi Dominus in lucem sempiternam, et Deus tuus in gloriam*

Nos ad fidem mss. codicum ubique restitimus in latere sugent. MARTIAN.

tuam. Non occidet ultra sol tuus, et luna tua non minuetur, quia Dominus erit in lucem sempiternam, et complebuntur dies luctus tui. LXX: Et non erit tibi sol ultra in lucem diei, neque ortus lune lumen præbebit tibi nocte; sed erit tibi Dominus lux æterna, et Deus gloria tua. Non enim occidet sol tibi, et luna tibi non deficiet. Eritque Dominus lux sempiterna, et complebuntur dies luctus tui. Ex hoc capitulo cogimur omnia quæ dicta sunt et dicenda, ad ultimum referre tempus: quando cælo terraque transeuntibus, solis ac lune cessabit officium. Et erit Dominus ipse lumen perpetuum, ut quæ ^a χλιασται carnaliter asserunt esse complenda, nos spiritualiter futura esse credamus, in qualitate promissionum, non in tempore discrepantes. Quibus breviter respondendum est, quod ^b si pseudopropheta et peccatoribus sol occidit meridie, et e contrario timentibus Dominum oritur sol justitiæ: quare non semper Sanctis, ille qui dicit: Ego sum lux mundi (Joan. viii, 12), qui lucet in tenebris, et tenebræ eum non comprehenderunt (Joan. i)? Per diem quippe sol non uret nos, neque luna per noctem (Psalm. cxx, 6). Quia habemus Dominum lucem perpetuam, et dies luctus nostri complebuntur, nequaquam plangentibus in subversione Jerusalem, sed latantibus ex instructione Ecclesiæ. Beati quippe lugentes, quoniam ipsi consolabuntur. Beati flentes, quoniam ipsi ridebunt. Beati qui esuriunt et sitiunt justitiam, quoniam ipsi saturabuntur (Matth. v). Ut postquam **730** Domini fuerint carne saturati, eructent sermonem Domini, et dicant opera sua regi (Psalm. xlv).

(Vers. 21, 22.) Populus autem tuus omnes justis, in perpetuum hæreditabunt terram, germen plantationis meæ: opus manus meæ ad glorificandum. Minimus erit in mille, et parvulus in gentem fortissimam. Ego Dominus in tempore ejus subito faciam istud. LXX: Populus tuus omnes justis semper possidebunt terram: custodiens plantationem, opera manuum suarum in gloriam. Qui parvus est, erit in millibus, et qui minimus, in gentem magnam. Ego Dominus in tempore congregabo eos. Finitis diebus luctus atque completis, quando tristitia vertetur in gaudium, populus Sion erit omnis justus, non ad breve tempus, sed in perpetuum, et quia justus est, terram militiam possidebit. Nec mirandum si ad recipienda promissionis bona, terram mansuetorum teneat atque viventium, quam Propheta suspirat, dicens:

^a Pro χλιασται in Ambrosian. Judæi scribitur.

^b Quod si pseudopropheta. Hunc locum variis modis depravatum reperies apud Erasmus et Marianum: Erasmus enim sensum impium videtur inducere, cum legat, Quibus breviter respondendum est, quod pseudopropheta, etc. Quare non semper sanctus ille qui dicit, etc. Marianus lectionis difficultate superatus quatuor verba tollit e medio, ut possit legere suo sensu. semper oritur sol justitiæ, ille qui dicit, etc. MARTIAN.

— Idem Ambrosian., quod pseudopropheta et peccatoribus semper sol occidit meridie. Et e contrario timentibus Deum oritur sol justitiæ: quare semper sanctis, etc. Erasmus hoc uno abludit, quod cum ne-

A Credo videre bona Domini in terra viventium (Ps. xxi, 13), cum germen plantationis Domini sit, et opus manuum ejus ad glorificandum Deum. Omnis enim, inquit, plantatio quam non plantavit Pater meus cælestis, eradicabitur (Matth. xv). Sive juxta Septuaginta, populus custodiens plantationem Dei, et opera manuum Domini, in gloria servabitur Creatoris. De bona plantatione per Jeremiam loquitur Deus: Ego plantavi te vineam bonam, totam veram, quæ in Isaia appellatur vinea Sorec (Isa. v). Et quia Paulus conscientia virtutum loquentis in se Christi, dicere poterat: Imitatores mei estote, sicut et ego Christi (I Cor. xi, 1), ideo ad Corinthios loquebatur: Ego plantavi, Apollo rigavit, Dominus autem incrementum dedit (I Cor. iii, 6). Plantati enim in domo Domini, in **B** patris ejus efflorescent (Ps. xci). Tunc qui parvulus fuit, erit in millia, audiens a Domino: Esto habens potestatem super quinque vel decem civitates (Luc. xix, 17, 19); ita ut appelletur χλιαρχος Et qui cum Apostolo dixerat: Mihi minimo omnium sanctorum data est gratia hæc (Ephes. iii, 8), princeps erit magnæ gentis in cælestibus, quando tempore constituto miserit Dominus Angelos suos, et congregaverint ad eum omnes Sanctos, a summitate cæli usque ad summum ejus (Matth. xxiv): non solum de Israel, sed et **731** de gentium populo, quem significans loquebatur: Et alias oves habeo quæ non sunt de grege isto, et illas oportet me congregare, ut fiat unus grex, et unus pastor (Joan. x, 16). Hoc autem subito faciet, ut quando omnia fuerint desperata, **C** tunc in gentem fortissimam congregentur. Quæ licet ex parte in Ecclesia quotidie videamus expleri, tamen in mundi consummatione plenius complebuntur, et in secundo Salvatoris adventu.

(Cap. LXI.—Vers. 1 seqq.) Spiritus Domini Dei [Vulg. abest Dei] super me, eo quod unxit me Dominus: ad annuntiandum mansuetis misit me, ut mederer contritis [Vulg. contritis] corde, et prædicarem captivis indulgentiam, et clausis aperiorem: et annuntiarem [Vulg. prædicarem] annum placabilem Domino, et diem ultionis Deo nostro: ut consolarer omnes lugentes. Ut ponerem lugentibus Sion: et darem eis coronam pro cinere: oleum gaudii pro luctu, pallium laudis pro spiritu mæroris. LXX: Spiritus Domini super me, propter quod unxit me: evangelizare pauperibus misit me, sanare contritos corde: prædicare captivis remissionem et cæcis ut videant: et vocare

gandi particula legit, quare non semper, etc. Victorius semper oritur sol justitiæ ille qui dicit, etc., qui tamen ope, ut ait, Brixiani codicis expungit quatuor hæc verba, quare non semper sanctis (tunc Sanctus), legi vero absque si particula sol occidat. Rectius multo, nullaque inducta mutatione in nostra editione sic dici intelligito, sub interrogandi nota, Quare non continuo Sanctis oriatur sol ille justitiæ, etc.

^c Addit Victorius dimittere fractos in libertatem, non ex Græco quidem codice LXX, in quo minime ea verba sunt, sed ex Luca evangelista qui ut fuerint in LXX citat illa cap. iv, ipsoque, ut retur, Hieronymo hic in Commentario.

annum acceptabilem Domino, et diem retributionis : **A** consolari omnes lugentes : dare lugentibus Sion : dare eis gloriam pro cinere, unctionem laticiae lugentibus, habitum gloriae pro spiritu mœroris. Ille qui supra dixerat : Ego Dominus in tempore congregabo eos, sive juxta Hebraicum : Ego Dominus in tempore ejus, subito faciam istud, loquitur consequenter, Spiritus Domini Dei super me : non quod Dominus Deus habeat Dominum Deum, sed quod juxta dispensationem carnis assumptæ dicat ea quæ humilia sunt. Ad quem Psalmista jam dixerat : Dilexisti justitiam et odisti iniquitatem ; propterea unxit te Deus, Deus tuus, oleo exultationis præ consortibus tuis (Ps. xlv, 8). Quando enim consortes nominantur, naturam carnis intellige : quia Deus consortes substantiæ suæ non habet. Et quia erat unctio spiritualis, et nequaquam humani corporis, ut fuit in sacerdotibus Judæorum ; id irco præ consortibus, id est, cæteris sanctis unctus esse memoratur. Cujus unctio illo expleta est tempore, quando baptizatus est in Jordane, et Spiritus sanctus in specie columbæ descendit super eum, et mansit in illo (Joan. 1). De quo et hic idem Propheta dicebat : **732** Exiet virga de radice Jesse, et flos de radice ejus ascendet, et requiescet super eum spiritus Dei, spiritus sapientiæ et intellectus, spiritus consilii et fortitudinis, spiritus scientiæ et pietatis (Isai. xi, 1, 2). Unde et Salvator cum venisset in Nazareth, in quo nutritus erat postquam baptizatus est in Jordane, ingressus est juxta consuetudinem in die sabbati synagogam eorum. Cumque surrexisset ad legendum, datus est ei liber Isaiæ prophete, quo aperto, invenit scriptum : Spiritus Domini super me, propter quod unxit me : evangelizare pauperibus misit me : prædicare captivis remissionem, et cæcis visionem : dimittere fractos in libertatem, prædicare annum Domini acceptum. Quando convolutum librum reddidit ministro, et sedit ; et omnium oculi qui erant in synagoga, attendebant eum, cœpique ad eos dicere : Hodie completa est Scriptura hæc in auribus vestris, et omnes testimonium præbunt ei, et mirabuntur super sermonibus gratiæ, qui egrediebantur de ore ejus. Si ergo illo completa est tempore prophetia, quomodo quidam ad consummationis referunt tempora quæ dicuntur : nisi forte possumus hoc dicere, quod tunc ex parte completum sit, plenius esse complendum, quando omnis populus Dei fuerit justus ? Nunc enim ex parte cognoscimus, et ex parte prophetamus : Cum autem venerit quod perfectum est, ea quæ ex parte sunt, destruuntur (1 Cor. xiii). Unctus est igitur Spiritu sancto, ut annuntiaret pauperibus, sive mansuetis, dicens eis in Evangelio : Beati pauperes spiritu, quoniam eorum est regnum cælorum (Matth. v, 3). Et : Beati mites, quoniam ipsi possidebunt terram (Ibid. 4). Et missus est ad sanandos eos, qui corde contriti sunt (Luc. iv), et dixerunt : Cor contritum et humiliatum Deus non despicit (Ps. l, 49). Sive juxta Symmachum et Theodotionem, ad alliganda vulnere peccatorum, prædi-

care captivis remissionem, cæcis ut videant, vel clausis apertionem, quod manifestius interpretatus est Symmachus, vinctis solutionem. De quo, immo ad quem supra dicitur : Ecce posui te in lucem gentium, aperire oculos cæcorum, educere de vinculis alligatos, et de domo carceris adentes in tenebras (Isai. xlii, 6, 7). Annum autem acceptabilem, et diem retributionis, omne prædicationis ejus quo in carne versatus est, tempus intellige. Quod et Apostolus **733** Paulus in primo Salvatoris interpretatur adventu, dicens : Ecce nunc tempus acceptabile : ecce nunc dies salutis (1 Cor. vi, 2). De quo supra plenius diximus (Ad. cap. lx). Sin autem retributio non in meritis bonorum, sed in pœnis accipitur peccatorum, juxta quod dies dicitur ultionis, de Judaico populo sentiendum est, in quem post passionem ejus, statim Dei ira pervenit. Consolatusque est omnes lugentes, dicens : Beati lugentes, quoniam ipsi consolabuntur (Matth. v, 5) ; ut poneret lugentibus Sion et daret eis gloriam coronamque pro cinere. De quibus fuit et apostolus Paulus qui lugebat Sion atque dicebat : Tristitia enim est mihi et dolor continuus (Rom. ix, 2) : Et iterum : Optabam ego anathema esse a Christo pro fratribus meis, et propinquis juxta carnem qui sunt Israelitæ (Ibid., 5). Et propterea lugentes atque plangentes, pro cinere oleum gaudii susceperunt, videntes de Judæis plurimos credidisse, et stolam accipere mundissimam, pro lugubri vestimento.

(Vers. 3-5.) Et vocabuntur in ea fortes justitiæ, plantatio Domini ad glorificandum. Et edificabunt deserta a sæculo, et ruinas antiquas erigent, et instaurabunt civitates desertas et dissipatas in generationem et generationem. Et stabunt alieni, et pascent pecora vestra : et filii peregrinorum, agricolæ et vinitores vestri erunt. **LXX** : Et vocabuntur generationes justitiæ : plantatio Domini in gloriam. Et edificabunt desertas sempiternas, quæ desolatæ fuerant prius, suscitabuntur, et innovabunt civitates desertas, desolatas in generationes, et venient alienigenæ, et pascent oves tuas, et aliarum gentium aratores et vinitores. Postquam et Apostoli, et Apostolici viri pro cinere et mœroris spiritu, oleum gaudii, et pallium, sive juxta Septuaginta, stolam gloriæ laudisque susceperint : tunc vocantur generationes justitiæ, plantatio Domini gloriosa : vel juxta Hebraicum ELE (על), per extensam utramque syllabam, fortes, Deique justitiæ, aut [Al. ut] plantatio Domini ad glorificandum : ut cum glorificati fuerint, vel ipsi glorificaverint Dominum, edificent desertas a sæculo civitates, et ruinas antiquas suscitent, tam populi Judæorum, quam cunctarum gentium, qui non solum ædificandi et instaurandi urbes habebunt scientiam ; sed et pastores **734** erunt optimi, ut repulsis antiquis pastoribus, quibus per Ezechielem dixerat Deus : O pastores Israel, numquid pascunt semetipsos pastores, et non magis oves (Ezech. xxxiv, 2) ? Audiant cum apostolo Petro : Pasce oves meas (Joan. xxi, 17). Mirumque in modum de cæmentariis atque pastoribus transibunt in agricolas, id est, in aratores et vinitores

ut possint cum Apostolo dicere : *Dei edificatio, Dei agricultura sumus* (I Cor. iii, 9). Denique Scribas et Phariseos, vittores et agricolas Judæorum, Salvator interrogat, quid faciat vintoribus malis et agricolis? Illisque respondentibus : *Malos male perdet, et vineam dubit aliis agricolis* (Matth. xxi, 41), intulit : *Auferetur a vobis regnum Dei, et dabitur genti facienti fructus ejus* (Ibid., 45). Quæ res interpretatione non indiget. Quotus enim quisque Ecclesiarum princeps est de Judæis, et non de alienigenis, atque externarum gentium hominibus? qui ante idolis servientes, et alieni a testamento Dei, ac peregrini a promissionibus illius, spem non habentes; et sine Deo in sæculo, nunc præsumunt Ecclesiis, et dura corda gentilium, priusque indomita, ad fructus ferendos aratro fidei edomant; ut sementem doctrinæ Domini, bonorum operum ubertate multiplicent.

(Vers. 6, 7.) *Vos autem sacerdotes Domini vocabimini, ministri Dei nostri, dicitur vobis : Fortitudinem gentium comedetis, in gloria earum superbiatis. Pro confusione vestra duplici et rubore laudabant partem suam : propter hoc in terra sua duplicia possidebunt, lætitia sempiterna erit eis, quoniam ego Dominus diligo iudicium, et odio habens rapinam in holocausto.* LXX : *Vos autem sacerdotes Domini vocabimini, ministri Dei nostri. Fortitudinem gentium comedetis, et in divitiis earum eritis admirabiles. Sic terram secundo possidebunt, et gaudium sempiternum erit super caput eorum. Ego enim sum Dominus, qui diligo iustitiam : et odi rapinas ex iniquitate. Edificatores urbium desertarum et pastores gregum, qui ipsi sunt aratores et vittores, hoc est, filii peregrinorum, ipsi quoque sunt sacerdotes Dei, ad quos Propheta nunc dicit : Vos autem vocabimini sacerdotes Domini, et ministri Dei nostri, dicitur vobis : haud dubium quoniam Ecclesiarum principes significet. Vel certe de Apostolis intelligendum est, ut sit ordo : Cum commentarii, 735 pastores, aratores et vittores de gentibus fuerint Ecclesiis præpositi, vos de quibus dictum est : *Reliquie salvæ fient* (Rom. ix, 27). Et : *Nisi Dominus sabaoth reliquisset nobis semen, quasi Sodoma essemus, et similes Gomorrhæ fuissetis* (Isai. iv, 9), vocabimini sacerdotes, et ministri Dei quales erant et filii David. De quibus Scriptura dicit : *Filii autem David erant sacerdotes Dei* (II Reg. viii, 18). I-ti fortitudinem gentium comedent, et in divitiis earum admirabiles erant. Corona enim patrum gloria liberorum, et profectus populi, epule sacerdotum (Prov. xvii). De istiusmodi divitiis Paulus scribebat ad Corinthios : *Gratias ago Deo meo per Jesum Christum, quoniam in omnibus divites facti estis in eo, in omni verbo, et in omni scientia, sicut testimonium Christi confirmatum est in vobis, ut in nullo indigeatis in ulla gratia* (II Cor. i, 4 seq.). Fortitudo autem gentium triumphus est Martyrum : et nos in eorum gloria superbi sumus, non ea superbia*

quæ in vitio est, cui Deus resistit, ut humilibus det gratiam; sed ea quæ pro potentia et gloria accipitur (Jacob. iv). Unde et Moysicornuta facies erat (Exod. xxxiv), qui dicere poterat : *In te inimicos nostros cornu ventilabimus* (Ps. xliii, C). Et pro superbia gloriæ, interpretatus est Aquila, καὶ ἐν δόξῃ αὐτῶν πορφύρα ἐνδύσασθαι, id est, purpura vestiemini; ut in igne regni decoris ostenderet. Quodque sequitur : *Pro confusione duplici, et pro rubore laudabunt partem suam*, quod in Septuaginta non habetur, sic mihi explanandum videtur. Pro eo quod duplicem habebatis confusionem, tam super populo Judæorum, qui a Deo recesserat, quam super nationibus, quæ idolis serviebant, videbitis eos conversos ad timorem Dei, laudare partem suam. Haud dubium quin Dominum, de quo loquebatur et sanctus : *Pars mea Dominus* (Ps. lxxii, 26). Hoc autem nemo potest dicere, nisi qui aliam partem non habet. Quia igitur vos super eis duplicem habuistis confusionem et ruborem peccati eorum, super quo ipsi non erubescabant, propterea in terra sua, id est, in terra matris atque viventium, duplicia possidebunt : cum et præsentibus crediderint, et futuris. Et habebunt lætitiā sempiternā. Pro quo in Septuaginta legitur, sic terram secundo possidebunt. Et gaudium sempiternum erit super caput eorum, ut qui possederant terram in Judæa angustissimis finibus, postea universum orbem possideant. De qua terra Pater loquitur Salvatore : *Postula a me, et dabo tibi gentes hereditatem tuam, et possessionem tuam terminos terræ* (Ps. ii, 5). Hoc autem præstitit Dominus, qui diligit iudiciū veritatem, et odio habet rapinam in holocausto. Pro quo Septuaginta transtulerunt, rapinam de iniquitate : quasi aliqua sit rapina quæ non ex iniquitate consistat. Ergo quod dicit, hoc est : Magis Deus iustorum diligit paupertatem, quam divitum munera, quæ de rapinis sunt et iniquitate.

(Vers. 8, 9.) *Et dabo opus eorum in veritate, et factus perpetuum feriam eis. Et sciatur [Vulg. scient] in gentibus semen eorum, et germen eorum in medio populorum. Omnes qui viderint eos, cognoscent eos, quia isti sunt semen benedictum a Deo. Deus qui diligit iustitiam atque iudicium, et detestatur holocausta violenta (quidquid enim de rapinis est, quasi mercedem scorti reputat, et pretium canis.) [Al. carni] ipse eorum qui secundo possederint terram, et quos duplici lætitia coronavit, laborem dabit iustis, sive ut melius habetur in Hebraico, in veritate : ut nequaquam sicut in Legē umbra veritatis, sed ipsa sit veritas. Et pactum feriet sempiternum, non quale Moysi dederat, quod præterit; sed pactum Evangelii, de quo loquitur Christus :*

* Neque in Ambrosiano ms. neque in Græco exemplari additur pronomen nostri.

Cælum et terra pertransibunt, verba autem mea non præteribunt (Matth. xxiv, 35). Et tunc sciatur in gentibus semen Apostolicum, et omnes futuræ generationes suscipient sementem doctrinæ Dei: nequaquam illud dicentes, in quo populus prius circumcisionis errabat dicens: Quid enim aliud, nisi semen quærit * Deus? Omnis qui viderit eos, prima fronte cognoscet, quia semen sit cui benedixerit Dominus. Quis enim ex ordine vitæ, mansuetudine, continentia, hospitalitate, cunctisque virtutibus non intelligat populum Dei? Et quis non e contrario detestetur cruentas Israelis manus, adversum quos imprecatur Propheta, dicens: Imple, Domine, facies eorum ignominia (Ps. lxxxii, 47).

(Vers. 10, 11.) Gaudens gaudebo in Domino, et exultavi [Vulg. exultavi] anima mea in Deo meo: quia induit **737** me vestimentis salutis et indumentis justitiæ circumdedit me, quasi sponsum decoratum corona, et quasi sponsam ornatam monilibus suis. Sicut enim terra profert germen suum, et sicut hortus semen suum germinat: sic Dominus Deus germinabit justitiam et laudem coram universis gentibus. LXX: Gaudio lætabuntur in Domino, exsultet anima mea in Domino. Induit enim me vestimento salutis, et tunicam lætitiæ circumdedit mihi. Sicut sponsum mitra, et sicut sponsam ornavit mundo muliebri, et sicut terram efferentem florem suum, et sicut hortus semina sua germinat: sic Dominus Deus profert justitiam et laudem in conspectu omnium gentium. Principium capituli juxta LXX, qui dixerunt: Gaudio lætabuntur in Domino, finis superioris capituli copulatur. Juxta Hebræos vero alterius capituli exordium est, in quo introducitur Ecclesia, Christi respondere sermonibus: Gaudens gaudebo in Domino, et exultabit anima mea in Deo meo. Nequaquam in patribus; sicut Judæi gloriabantur, dicentes: Semen Abraham sumus, et nemini unquam servivimus (Joan. viii, 35); sed in Deo, Scriptura dicente: Multitudinis autem credentium erat cor unum et anima una (Act. iv, 32). Redditque causas lætitiæ: Quia induit me vestimento salutis, et indumento, sive tunica justitiæ atque lætitiæ, quæ Hebræice dicitur MAIL (מַעֲלֵל), ornavit atque circumdedit. Quotquot enim in Christo baptizati sumus, induimur Christo, et habemus tunicam justitiæ: qui factus est nobis sanctitas, justitia, et redemptio (Galat. i). Ponitque similitudinem duorum in Ecclesia agminum, perfectorum atque incipientium (I Cor. i). Perfectos sponsi comparat pulchritudini; incipientes sponsæ assimilat ornatui. Perfectus erat Paulus, qui quasi sponsus decoratus corona atque coronandus, sive, ut Aquila transtulit, ἱερατευτικὸς στεφάνος, quod in lingua nostra dicitur, sacerdoti portans coronam, loquentis in se Christi auctoritate dicebat: Certamen bonum certavi, cursum consummavi, fidem servavi: de cætero reposita est mihi corona justitiæ (II Tim. iv, 7). Et in alio

loco: Quotquot ergo perfecti, hoc sapiamus (Philipp. iii, 15). Incipiens autem erat comparatione plenitudinis, quando ex persona incipientium loquebatur: Cum essem parvulus, sicut parvulus loquebar, sicut parvulus sapiebam, sicut parvulus cogitabam (I Cor. xiii, 11). Et iterum: Ex parte videmus, et ex **738** parte cognoscimus, donec veniat quod perfectum est (Ibid., 9). Et ideo sponsæ assimilatur ornatui, quæ ornatur mundo muliebri, sive ut cæteri transtulerunt, vasis, vel monilibus suis. Ponitque alterius comparationis exempla, quorum prius ad sponsum, sequens refertur ad sponsam. Sicut terra profert germen suum, et cælestibus pluviis irrigatur: et sicut hortus semen suum germinat, qui fontium atque fluviorum aquas desiderat: sic, inquit, Dominus germinabit justitiam atque lætitiā coram cunctis gentibus: nequaquam coram Israel, ut supercilium decutiat Judæorum; sed cunctis gentibus, quæ in Ecclesia congregantur.

(Cap. LXII. — Vers. 1 seqq.) Propter Sion non tacebo, et propter Jerusalem non quiescam, donec egrediatur ut splendor justus ejus, et salvator ejus ut lampas accendatur. Et videbunt gentes justitiam tuam, et cuncti reges inclutum tuum, et vocabitur tibi nomen novum, quod os Domini^b nominavit. Eteris [Vulg. Eris] corona gloriæ in manu Domini, et diadema regni in manu Dei tui. LXX: Propter Sion non tacebo, et propter Jerusalem non relinquam: donec egrediatur sicut lumen justitiæ ejus, et salutare illius sicut lampas ardeat. Et videbunt gentes justitiam tuam, et omnes reges gloriam tuam, et vocabit te nomen novum, quod os Domini nominabit. Et eris corona decoris in manu Domini, et diadema regni in manu Dei tui. Dixerat Dominus atque Salvator, Spiritus Domini super me, propter quod unxit me (Luc. iv, 18), usque ad eum locum ubi scriptum est: Omnes qui viderint eos, cognoscent, quia isti sunt semen cui benedixit Dominus (Isai. lxi, 1). Post quam repromissionem, respondit Ecclesia: Gaudens gaudebo in Domino, quæ in tercio graduum psalmo, ex persona populi penitentis, laeta cantavit: Lætatus sum in his quæ dicta sunt mihi, in domum Domini ibimus (Ps. cxxi, 1); nunc propheta introducitur persona dicentis: Propter Sion non tacebo, et propter Jerusalem non quiescam. Diebus, inquit, ac noctibus orā non claudam, nec mea unquam reticebit oratio; sed tandem clamabo, et precibus jungam preces, donec veniat qui promissus est, et splendore suo cunctum orbem illuminet. Quis sit iste quem quærit, quem ventura desiderat, ponit manifestius: Donec egrediatur ut splendor justus ejus, et salvator ejus^a ut lampas accendatur. **739** Sive juxta LXX: Donec exeat sicut lux justitiæ ejus, et salutare illius sicut lampas ardeat. Quæ dicebat in Evangelio: Ego sum lux mundi (Joh. viii, 12): quæ eum in Sion et in Jerusalem fuerit accensa, nequaquam in sola splendebit Judæa, quod Victor. præferi.

^a Ambrosian., lampas accendatur et ardeat.

^k Idem Ambrosian., dicens, Quid enim aliud nisi semen Dei?

^b Videtur ex sacro textu reponendum nominabit,

sed dicetur ad eam : Lumen quod in te est, accensum est; quod egressum est ex Patre, in tuis coepit ardere flubus, et omnes gentes illuminabit (*Matth. vi*). Et cuncti reges videbunt inclitum tuum, o Jerusalem et Sion : qui de tua stirpe generatus est, qui in te exaltatus patibulo, omnes traxit ad se : ita ut gentes videant iustitiam ejus, qua cunctorum Creator misertus est gentibus : et reges gloriam illius, qua glorificatus in cruce est, et omnia suo imperio regna subiecit. Denique nequaquam vocabitur Jerusalem et Sion, sed nomen novum accipiet, quod ei Dominus imposuerit, dicens ad apostolum Petrum : Tu es Petrus, et super hanc petram edificabo Ecclesiam meam, et portæ inferi non prevalebunt adversus eam (*Matth. xvi, 18*). Quod vocabulum a nomine Domini derivavit, ut dicatur Dominicum. Et populus illius nequaquam veteri nomine appelletur Israel, sed novo, id est, christianus. Eritque quasi corona decoris in manu Domini, et quasi diadema regni in manu Dei sui, quando eam coronaverit turba credentium, et diadema imperii, quod Martyres gemmarum suarum varietate distinxerint, fuerit in manu Dei ut filium suum eorum coronet victoriis. Unde et apostolus Paulus loquebatur ad Sanctos : Gaudium et corona mea.

(Vers. 4.) Non vocaberis ultra derelicta, et terra tua non vocabitur amplius desolata : sed vocaberis voluntas mea in ea, et terra tua habitata, quia complacuit Domino in te : et terra tua inhabitabitur. LXX : Et nequaquam ultra vocaberis derelicta, et terra tua non vocabitur adhuc deserta. Vocaberis enim voluntas mea, et terra tua habitata. Pro Sion et Jerusalem vocaberis Ecclesia, et Dominicum : pro Judæis appellabuntur Christiani. Nec hoc eris vocabulorum sine contenta : sed quæ prius vocabaris relicta, quod Hebraice dicitur AZUBA (אָזֻבָּ), vocaberis EPESI-BA (אֶפְסִיבָּה), quod interpretatur voluntas mea in ea; et terra tua quæ prius vocabatur SENEMA (שֶׁנֶמָּה), desolata sive deserta, postea vocabitur 740 BULA (בִּנְיָה), quod Aquila interpretatus est ἐσχνημην; Symmachus et Theodotus συνωχισμένη; Septuaginta οἰκουμένη, quæ omnia, habitata, possessamque significant. Hoc est autem Hebraicæ consuetudinis, ut ex eventum rebus vocabula semper imponant : sicut Abram, qui prius dicebatur, poter excelsus : quando audivit repromissionem : Et in semine tuo benedicentur omnes gentes (*Genes. xii, 3*) appellatus est pater multarum gentium, id est, Abraham. Et Domino Salvatore supra nomen imponitur : Cito spolia detrahe, velociter prædare (*Isai. xlii, 1*). Filii quoque Zebedæi, quorum unus vocem tonitruum emittere poterat (*Marc. iii*) : In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum (*Joan. i, 1*), appellati sunt BANEREEM (בְּנֵי רָעָם), quod interpretatur, filii tonitruum. Quod autem sequitur : Quta complacuit Domino in te, et terra tua inhabitabitur, a Septuaginta prætermisum est, causasque reddidit quare appellatur EPESI (אֶפְסִי), et quare appellatur BULA (בִּנְיָה), quoniam complacuerit sibi Dominus

in Sion, et terram ipsius habitabilem fecerit, quæ prius Judaico fuerat errore deserta. Sive hoc ipsum referamus ad Ecclesiam, quæ possessa prius ab idolis, deserta fuerat a Deo.

(Vers. 5.) Habitabit enim juvenis cum virgine, et habitabunt in te filii tui. Et gaudebit sponsus super sponsa, gaudebit super te Deus tuus. LXX : Et sicut habitans juvenis cum virgine, sic habitabunt filii tui. Et erit quomodo lætatur sponsus super sponsa, sic lætabitur super te Dominus. Dicit et Apostolus : Viri, diligite uxores vestras, sicut et Christus Ecclesiam (*Ephes. v, 25*). Cumque in alio loco posuisset exemplum : Propter hoc relinquet homo patrem et matrem, et adhærebit uxori suæ, et erunt duo in carne una, intulit, Sacramentum hoc magnum est : ego autem dico in Christo et in Ecclesia (*Ephes. v, 31, 32*). Si ergo propter brevitate temporis, quod in areto est, sic debent viri habere uxores suas, quasi non habeant : quanto magis inter sponsum et sponsam erit sancta conjunctio? Iste est sponsus de quo in duodevicesimo psalmo canitur : Et ipse tamquam sponsus procedens de thalamo suo (*Psal. xviii, 6*). Et ista sponsa quæ crebrius in Cantico scribitur Canticorum, quæ non habet rugam nec maculam (*Cant. iv*). Quam Paulus desiderat offerre uni viro virginem castam, 741 ut sit sancta corpore et spiritu (*I Cor. ii*). De qua et sub nomine charisimi, quadragesimus quartus psalmus canit : Assitit regina a dextris tuis in vestitu denurato, circumdata varietate (Vers. 10). Sicut igitur sponsus gaudet in sponsa, juvenisque cum virgine, in quibus exemplis sancta conjunctio est : sic Dominus lætabitur in ea, cujus nomina fuerint immutata.

(Vers. 6, 7.) Super muros tuos, Jerusalem, constitui custodes : tota die et tota nocte perpetuo non tacebunt : qui reminiscimini Domini, ne taceatis, et ne desis silentium ei, donec stabilit et donec ponat Jerusalem laudem in terra. LXX : Et super muros tuos, Jerusalem, constitui custodes, tota die et tota nocte qui nunquam tacebunt, recordantes Domini : non est enim vestri similis si correxerit, et faciet Jerusalem gaudium super terram. Propheta dixerat : Propter Sion non tacebo, et propter Jerusalem non quiescam, et cætera usque ad eum locum, ubi nunc capitulum terminatum est : Gaudebit sponsus super sponsa : gaudebit super te Deus tuus. Seque promiserat diebus ac noctibus rogaturum, ut Salvator et Justus qui promissus fuerat, adveniret, et instar lampadis totum illustraret orbem. Post quæ introducit persona Dei loquentis ad Jerusalem, id est, Ecclesiam primitivorum, et eam quæ in Apostolis ac per Apostolos ædificata est : Super muros tuos constitui custodes, quos vel Angelos, vel Apostolos, et omnes principes ejus atque doctores accipere possumus. Qui custodiunt muros Ecclesiæ, ne adversarius noster diabolus, qui quasi leo rugiens circuit, et quærit quomodo possit intrare (*I Petr. v*), occasionem accipiat ad gregem Domini devastandum. Qui custodes nec diebus debent nec noctibus tacere, neq in lætis, nec in tris-

tibus; sed semper Domini clementiam deprecari, ut grex illius et muri Jerusalem custodiantur et vallebunt ejus auxilio. Unde et ad eosdem custodes atque doctores sermo dirigitur: O vos qui recordamini Domini, ejusque clementiam die ac nocte precibus fatigati, cavete ne unquam in ore vestro sileat oratio. Ne detis silentium ei, subauditur, Domino; sed semper molesto sitis, opportune, importune, et initemini intercellatricem duri iudicis. Si enim ille mentis ferociam **742** assidua a imprecatum depulsi, quanto magis Pater cœ esis bona dabit petentibus se? Tandem autem rogare debetis, donec Jerusalem, quæ in Judæis concidit, et in exemplum est atque maledictum, in totius orbis terrarum laude versetur. Mirorque quid voluerint Septuaginta, pro eo quod habetur in Hebræo, ne detis silentium ei, donec stabiliat et ponat Jerusalem laudem in terra, dicere, ejus sensus in superioribus non coheret: Non est enim vobis similis, si corrigat, et faciat Jerusalem gaudium super terram. Nisi forte hoc a tlici eloquio coaptemus, ut dicatur ad cunctos Ecclesie, nullum eorum similem fore qui prædicatione sua fecerint, ut corrigatur, et fiat Jerusalem gaudium omnis terræ.

(Vers. 8, 9) Juravit Dominus in dextera sua et brachio fortitudinis sue. Si dederit triticeum meum ultra cibum inimicis tuis; et si biberint filii alieni vinum tuum, in quo laborasti: quia qui congregant illud, comedent, et laudabunt Dominum; et qui comporant illud, bibent in atriis sanctis meis. **LXX.** Juravit Dominus per dexteram suam, et per fortitudinem brachii sui, si ultra dederit triticeum meum ut sit in cibum inimicis tuis, et si ultra biberint filii alieni vinum tuum in quo laborasti: sed qui congregaverint, comedent ea, et laudabunt Dominum; et qui congregaverint, bibent ea in atriis sanctis meis. Omnipotens Deus, qui dixerat ad Ecclesiam, Super muros tuos constitui custodes, qui perpetuo non tacebunt, qui usque præcipiam, ut nunquam orare desistant, nisi impetraverint quod precantur, nunc jurat per dexteram suam et brachium fortitudinis sue. De quo crebro diximus, quod sit Dominus noster atque Salvator, qui juxta Apostolum, Dei virum est Deique sapientia (I Cor. 1). Jurat autem quod triticeum et vinum Jerusalem nequaquam cedat in hostium cibos, nec alienigenæ labore illius per ruantur; sed quicumque in lacrymis seminaverint, in gaudiis metant, et qui messuerint, abfertisque paleis, purum frumentum in horrea congregaverint, ipsi comedant labores manuum suarum, et Dominum æterna laude sustollant, et bibant vinum in atriis sanctis ejus. Quod vel multas apud Patrem intelligimus mansiones, si de futura in regno cœlorum accipimus beatitudine, vel certe **743** Ecclesias in toto orbe divisas, in quibus plantati; postea in domo Domini florebimus. Quando autem dicit: Nequaquam ultra dabo triticeum tuum inimicis tuis: et vinum tuum alienigenæ non bibent, in

A quo laborasti, ostendit laborem antea Judæorum, et omnia opera eorum a demonibus fuisse possessa, quando inter benum et idola fluctabant, quando eis dicebat Elias: Usquequo claudicatis utroque pede? Dominus est Deus, sequimini illum (III Reg. 18, 21). Et juxta typicam historiam, quæ in Iudicum libro narratur, veniebant Madianitæ, et usque ad Gazam fructus ejus devastabant, ita ut cibus hominum in escas brutorum animalium verteretur (Judic. 6). Hoc est autem triticeum, et hoc vinum, quod non comedent nisi laudantes Dominum, et non bibent, nisi in atriis sanctis ejus, de quo Dominus in possessione dicebat: Amen amen dico vobis, non bibam de gemmine vitis hujus, donec illud bibam novum in regno Patris mei (Marc. 14, 25). Quæ ex parte complentur in Ecclesia, quando dicit Dominus discipulis suis: Bibite, amici mei, et inebriamini, fratres, quod vinum latificat cor hominis (Ps. 104). Et in plena luce atque meridie libatur a Joseph cum fratribus suis (Gen. 41). Et compleri ut plenius, quando inebriabitur terra benedictionibus Domini. Triticeum quoque de quo panis cœlestis efficitur, illud est, de quo loquitur Dominus: Caro mea vere est cibus. Rosumque de vino: Et sanguis meus vere est potus (Joan. 6).

(Vers. 10-12.) Transite, transite per portas, preparate viam populo, planum facite iter, et eligite lapides, elevate signum ad populos. Ecce Dominus cunctum fecit in extremis terræ: dicite filiæ Sion, Ecce Salvator tuus venit: ecce merces ejus cum eo, et opus ejus coram illo. Et vocabunt eos populus sanctus, redemptus [Vulg. redempti] a Domino. Tu autem vocaberis quesita civitas, et non derelicta. **LXX.** Ite per portas meas, et viam facite populo meo: et lapides de via projicite. Levate signum in gentes: ecce enim Dominus fecit auditum usque ad extremum terræ. Dicite filiæ Sion: Ecce Salvator tuus venit, habens mercedem suam secum, et opus suum ante faciem suam: et vocabit eum populum sanctum, redemptum a Domino. Tu autem vocaberis requisita civitas, et non derelicta. Præcepit custodibus murorum Jerusalem, quibus ante præceperat ne tacerent, ne aliquando orare desisterent, ut transeant per portas Jerusalem, et **744** viam faciant populo. Quod semper in ultimo ore, quando post præcedentem gentium salvandus est Israel, et ad Dominum redituros, futurum esse contendunt. Alii vero in regno cœlorum explendum putant, quando erit vera letitia, et unusquisque recipiet secundum meritum suum, ac nequaquam Dominum in humilitate conspiciat, sed in habitu sentiant judicantis, quando veniet super nos cum Angelorum multitudine, ut reddat unicuique secundum opus suum. Nos autem secundum conceptum explanationem possumus hæc et in primo adventu intelligere, ut dicamus præcipi Apostolis et Apostolicis viris, ut ingrediantur et transeant per portas quibus infernus non prævalet, et omnia tol-

* Idem Ambrosianus, assidua interpellatione deposuit.

tant impedimenta de via, ut abs ne aliquo scandalo populus Ecclesiam Salvatoris introeat. Unde et Joannes clamabat in eremo. *Ego sum vox clamantis in deserto, sicut Isaias dixit: Parate viam Domini, rectis facite semitas ejus: omnis vallis implebitur, et omnis mons et collis humiliabitur* (Joan. 1, 23; ad Isai. xl, 3, 4). Aliisque verbis nunc idem sensus dicitur. Elegit lapides vir Ecclesiasticus, qui omnem emollit de credentium corde duritiam. De quibus idem Baptista dicebat: *Potens est Deus de lapidibus istis suscitare filios Abraham* (Matth. iii, 9). Vel juxta Septuaginta, projicit de via lapides qui infideles a credentibus separat. Quod ne putarent Judaei de se dici, jungitur: *Levate signum in gentes*, et ad populos nationum, ut nequaquam unius terrae Judaeae ad salutem provocentur angustiae, sed auditum fiat in extremis terrae, ut passionem omnium Creatoris totus mundus exaudiat. *Dicite, inquit, filiae Sion*. Quae vel ideo appellatur filia Sion, quia primum orta est ex Judaeis, de qua dicit in Cantico Canticorum: *Filii matris meae pugnaverunt adversum me* (Cant. i, 5); vel certe propterea filia, quia a Deo adoptionis nomen accepit. Quotquot enim susceperunt eum, dedit eis potestatem ut filii Dei fierent (Joan. 1). Quid est autem quod jubentur magistri atque doctores Sion filiae nuntiare? *Ece Salvator tuus venit*, qui in Hebraico dicitur *Jesus*. Unde et Gabriel ad Joseph: *Et vocabis, inquit, nomen ejus Jesum*, ipse enim saluum faciet populum suum a peccatis eorum (Matth. i, 21). Qui Salvator, credentium iudex est omnium, ut reddat unicuique secundum opera sua: justis praemia; peccatoribus aeterna supplicia (Matth. xvi). *Et vocabit, inquit, eos ipse Dominus* 745 atque Salvator. Sive juxta Hebraicum, *vocabunt eos* Apostoli et Apostolici viri, *populum sanctum et redemptum a Domino*, qui redempti sunt Christi sanguine. Ipsa quoque civitas nequaquam appellabitur derelicta, ut prius vocata fuerat, vel in Judaeis, propter negotiationem? vel in gentibus, propter idololatiam, sed requisita, ut Hebraice dicitur *בִּשְׂרָא* (בשרא); ut pro augmentis et varietate virtutum, nova semper accipiant nomina.

(Cap. LXIII — Vers. 1.) *Quis est iste, qui venit de Edom, tinctis vestibus de Bosra? Iste formosus in stola sua, gradiens in multitudine fortitudinis suae*. LXX: *Quis est iste qui venit de Edom, fulvis vestibus de Bosra?* ^b *Sic formosus in stola sua, violentia cum fortitudine*. Omnem hunc locum ab eo loco, ubi juxta LXX dicitur: *Illuminare, illuminare, Jerusalem, quia venit lumen tuum, et gloria Domini super te orta est* (Cap. lx, 1), usque ad praesens capitulum, ubi dicitur: *Quis est iste qui venit de Edom, tinctis vestibus de Bosra?* multi nostrorum referunt ad finem mundi, in quo sive carnaliter, sive spiritualiter (diversa

A enim sententia plurimorum est) explenda continent. Non autem quia et supra in hoc eodem capitulo legimus: *Spiritus Domini super me, propter quod unxit me, annuntiare pauperibus misit me*: quod Dominus atque Salvator, secundo Isaiae volumine, in Synagoga Judaeorum super se explem esse monstravit dicens: *Hodie completa est haec Scriptura in auribus vestris* (Luc. iv, 21); et nunc de eodem dicitur, quod post passionem ad Patrem cruentus ascenderit, necessitate compellimur, omnia quae dicuntur, in primo accipere Salvatoris adventu. Neque enim fieri potest, quod perique nostrorum facere nituntur, ut varientur tempore, quae operibus copulata sunt; nec negamus sudoris esse maximi, haec omnia sibi conjungere, et sic spiritualiter explenda in consummatione monstrare, ut in Christo et juxta carnem et juxta spiritum, jam completa doceamus. Quia igitur venit filiae Sion Salvator, cujus merces cum eo est, et opus illius coram illo; et egressus est justus ut splendor, et Salvator accensus est ut lampas, gavisusque sponsus super sponsa sua Ecclesia, immo exultavit super eam Deus suus, qui ipse 746 et sponsus et Dominus est: propterea secundum assumptionem carnis, et passionem crucis dicitur ad eum: *Utingatur pes tuus in sanguine* (Ps. lxxv, 24). Et sub Judae vocabulo in Genei prophetaur, *Juda, te laudabunt fratres tui: Manus tuae in cervicibus inimicorum tuorum*, (Gen. xlix, 8 et seqq.), *adorabunt te filii patris tui*. Catulus leonis *Juda, ad praedam, filium, ascendisti, requiescens accubisti ut leo, et quasi leona: quis suscitabit eum* (Gen. xlix, 8, 9)? Et iterum: *Ligans ad vineam pullum suum, et ad vilem, o fili mi, asinam suam; lavabit vino stolam suam, et sanguine novae pallium suum* (Ibid., 11). Iste est quem Angelicae potestates videntes ad Patrem ascendere cruentum, imperant ceteris Angelis, et ab eis audiunt: *Levate portas, principes, et elevamini portae aeternales, et introibit rex gloriae*. Quis est iste rex gloriae? Dominus fortis et potens, Dominus fortis in praelio (Ps. xliii, 7, 8). Et iterum: Dominus virtutum, ipse est rex gloriae (Ibid., 10.) Nec praemisimus, ut cum aliis testimoniis etiam praesens capitulum congruere doceamus. Unde et in Cantico dicitur Canticorum: *Frater meus rubicundus et candidus* (Cant. v, 10); rubicundus in passione; candidus in resurrectione. Interrogant igitur Angeli, rei novitate perterriti (Mysterium enim passionis et resurrectionis Christi secundum apostolum Paulum (I Cor. ii), cunctis retro generationibus fuerat ignoratum). Quis est iste qui de terra ^d Edom cruentus advenit? *Edom* (עֲדָם) quippe in linguam nostram et terrenus et cruentus exprimitur. *Tinctis vestibus de Bosra?* Quod nullo pio errore lapsi, putant de carne Domini intelligi: id est, *BASAR* (בשר), quod verbum si carnem signifi-

^a Corrigit Victor. ex Mediceo codice *negationem* pro *negotiationem*, quam profecto falsam lectionem ait esse.

^b Corrupte inquit Victor: Sic legitur pro *Hic etiam* in commentario, quippe cum Hebraice sit *וְהִנֵּה*, Graeco

οὗτος, Latine iste.

^c Ex Graeco ἀράτε πύλας οἱ ἀρχόντες ὑμῶν, et Vulg. edit. *vestras* pro *vestri* Victor. posuit.

^d Nomen *Edom*, quod hic deerat, supplemus ex Ambrosiano ms. in quo mox est *adveniat* pro *advenit*.

careat, scriberetur per mediam litteram sin, nunc autem per sade scribitur, et interpretatur firma atque munita: quod vel de Jerusalem accipimus (Psal. lxxv, 11). quæ firmissimis muris fuit ante circumdata, in qua passus est Dominus; vel de inferno, de quo in quinquagesimo nono et in centesimo septimo psalmo scriptum est: *Quis deducet me in civitatem munitam* (Psal. cvii, 11)? in qua clausæ sunt animæ mortuorum, et circumdata est firmissimis custodiis. Sciendum quoque quod juxta historiam BOSRA (בצרה) non sit in Edom, sed in Moab. Sequitur: *Sic formosus in stola sua, gradens in multitudine fortitudinis suæ.* De quo et quadragessimus quartus psalmus 747 canit: *Formosus decore præ filiis hominum. Accingere gladio tuo super femur tuum, a potentissime. Specie tua et pulchritudine tua, intende, prospere procede et regna* (Psal. xlii, 3-5). Pro quo Septuaginta traustulerunt, violentia cum fortitudine. Quod quem sensum habeat prudens lector inquirat.

Ego qui loquor justitiam, et propugnator sum ad salvandum. LXX: *Ego qui loquor justitiam, et iudicium salutaris.* Respondit Dominus interrogantibus Angelis: *Queritis qui sim, qui ad cælos cruentus ascendam, et sanguis quo aspersus sum, non mihi deformitatem tribuerit, sed decorem?* Ego sum cui Pater tradidit omne iudicium (Joan. v). De quo et Psalmista dicebat: *Deus iudicium tuum regi da, et justitiam tuam filio regis* (Psal. lxxi, 1). Qui loquor justitiam: ut malis mala, et bonis retribuam bona; qui veni pugnare contra adversarias potestates, et captivis prædicare remissionem, et victos de carcere liberare, ut et adversarii pœnas, et captivi sentiant libertatem.

(Vers. 2.) *Quare ergo rubrum est indumentum tuum, et vestimenta tua sicut calcantium torcular?* LXX: *Quare rubra sunt vestimenta tua, et indumenta tua sicut calcantium torcular, plenum conculcatum?* Ubi nunc dicitur, *rubrum*, in Hebræo legitur *επομα* (עומא). Ergo et supra ubi scribitur *Edom*, non loci vocabulum est, sed nomen sanguinis. Rursum autem Angeli sciscitantur et dicunt: *Didicimus quod tu sis, qui loqueris justitiam, et salus omnium in tuo sit iudicio constituta.* Nunc scire volumus, quare vestimenta tua sint velut musto tincta, aut quid causæ exstiterit, ut tunicam quæ desuper texta est, et scindi non potest, et de utero virginali tantum candorem habuit, quantum nullus fullonum possit facere super terram, sanguine cruentares? Magis enim tibi clementia convenit, quam crudelitas: magis candor, quam cruor. Quibus respondit Dominus, non uno versiculo, ut prius, sed multis verbis: ut omnia doceat ignorantes, ne rursum querere compellantur.

(Vers. 3 seqq.) *Torcular calcavi solus, et de gentibus non est vir mecum. Calcavi eos in furore meo, et conculcavi eos in ira mea: et aspersus est sanguis eorum super vestimenta mea, et omnia indumenta mea*

A pollui [Vulg. inquinavi]. *Dies enim ultionis in corde meo, annus redemptionis meæ venit.* Circumspexi, et non erat auxiliator: quæsi, et non at qui adjuvaret. Et salvavit mihi brachium meum, indignatio mea ipsa auxiliata est mihi. Et conculcavi populos in furore meo, et inebriavi eos in indignatione mea, et detraxi in terram virtutem eorum. Septuaginta pro eo quod nos diximus, *torcular calcavi solus*, interpretati sunt, *plenum conculcatum*, quod magis cum superiori capitulo legendum est, quam ut sit sequentis principium. Cætera sic transtulerunt. *Et de gentibus vir non est mecum, et conculcavi eos in furore meo, et confrigi eos quasi terram, et deduxi sanguinem eorum in terram, et omnia vestimenta mea inquinavi.* Dies enim retributionis venit eis, et annus redemptionis adest. Aspexi, et non

B erat auxiliator: consideravi, et nullus qui præberet auxilium; et eruit eos brachium meum, et furor meus advenit, et conculcavi eos in ira mea, et deduxi in terram sanguinem eorum. Pro torculari quod Hebræice dicitur *GETH* (גת), Theodotio ipsum verbum Hebræicum posuit *PHURA* (פורה). Sed melius in hoc loco Symmachus, quem et nos secuti sumus. Verbum enim *PHURA* ambiguum est, et tam *torcular*, quam *lagunculam* plerumque significat. Dicendum est itaque de torculari, quod juxta Scripturæ sanctæ consuetudinem, interdum pro ultione atque suppliciis ponitur peccatorum, interdum in congregatione novorum fructuum. Pro pœnis ponitur atque tormentis, quando Jeremias in Lamentationibus plangens eversionem Jerusalem loquitur: *Torcular calcavit Dominus virginem filiam Juda, ideo ego ploro* (Thren. i, 15, 16). In bonam

C partem inscribuntur psalmi pro torcularibus actus et octogesimus tertius. De quibus in suis locis, et si vita comes fuerit, Domino præbente, dicitur. Hoc torcular, in quo et malis supplicia, et bonis præmia a Salvatore calcantur, solus ipse calcavit, nullumque habuit adiutorem. Neque enim Angelus, aut Archangelus, Throni, Dominationes, aut ulla cœlestium potestatum, humanum corpus assumpsit, et pro nobis passus est, et conculcavit adversarias fortitudines, atque contrivit: 749 nisi ille qui loquitur in psalmo: *Salvum me fac, Domine, quoniam defecit sanctus* (Psal. xi, 1); in tantum, ut etiam confidentissimus, et in fidei veritate firmissimus apostolus Petrus, timore territus fugerit, immo Dominum negarit (Matth. xxvii). Quodque sequitur: *Et aspersus est sanguis eorum super vestimenta mea, et omnia indumenta mea pollui*, nequaquam sic intelligendum, ut demones et adversarias potestates sanguinem habere credamus: sed tropologice accipienda sunt omnia, quando clementissimus Deus ad erudiendum populum suum, et captivitatis vinculis liberandum, hostes ferire compellitur.

D *Dies enim, inquit, ultionis in corde meo: annus redemptionis meæ venit.* De quo et supra (Ad cap. lxi) legimus, in bonam partem prædicare annum Domini acceptum, et diem retributionis Deo nostro;

* In aliquot mss., *potentissimum*. Confer quæ annotavimus in epist. 106, ad Sunniam et Frerelam, ad hunc psalmi locum.

b Ambrosian., *quasi calcantium in torculari*.

c Vide præfixam primo tomo generalem præfationem num. 21 et seqq.

tu ejus, ut faceret sibi nomen sempiternum. **A**ntem per abyssum sicut equum per solitudinem, laboraverunt. Et sicut jumenta per campum, sic Spiritus a Domino, et dux eorum fuit: sic ad populum tuum, ut faceres tibi nomen gloriæ. Is qui de protectore factus est adversarius Iudæorum, qui ad iracundiam provocaverunt in sanctum ejus, et debellavit eos: ipse res est antiquorum dierum, quando pro eis in eremo deprecatus est, dicens: Aut dis hanc noxam: aut si non facis, dele me de libro scripti (Exod. xxxii, 31, 32). Veteris igitur recordatus historiæ, dicit: Ubi est ille Moyses

qui exit eos de rubro mari? ubi est pastor? Ubi ille qui cum cæteris pastoribus gregis laboravit? Qui impetravit, et posuit Spiritum in precibus suis, in grege Domini? Aut intelligendum: ubi est illa clementia Domini quodam misertus est populo suo, ut quoque sancti eis gratiam tribueret: Qui in dexteram partem, non in sinistram, servum suum brachio majestatis suæ: qui quas ante eos, ut faceret sibi nomen sempiternum; ut usque in præsentem diem illius potestaretur? Duxit enim populum suum per aquarum abyssos, quasi equum per solitudinem, et jumenta per campum, et Spiritus Domini ejus fuit, id est, gregis Domini (Exod. xiv). In autem hic Angelum debemus intelligere, creator fuit populi Israel, juxta illud quod dicitur: Qui facit Angelos suos spiritus, et missos ignem urentem (Ps. ciii, 4). Et in Epistola ad Hebræos: Isti sunt administratorii spiritus, qui in ministerium, propter eos qui possidentur utem (Hebr. i, 14). Consideremus illud quod in Apostolorum scribitur: Spiritus Domini Philippum, et non vidit eum ultra eunuchus (Act. xvi, 30): an super Angelo debeamus accipere. Angelum **755** in Spiritu sancto hæc festinant. Monumenta percurramus, ut in obscurum immoremur.

15 seqq.) Attende de cælo, et vide de habitaculo tuo, et gloriæ tuæ. Ubi est zelus tuus et fortitudo tua? multitudo viscerum tuorum, et miserationum propter me continuerunt se. Tu enim pater: et Abraham nescivit nos, et Israel ignoravit nos. Tu Domine pater noster, redemptor noster, nomen tuum. **LXX**: Convertere de cælo, et domo sancta tua, et gloriæ tuæ: ubi est zelus tuus et fortitudo tua? ubi est multitudo miserationum tuarum qua sustinuisisti nos? Tu es pater noster, quia Abraham non cognovit nos, et Israel non cognovit nos. Sed tu, Domine pater libera nos: a principio nomen tuum super nos posuisti, tanta populo præstitisti, quæ superior sermo est, ut spiritus quoque tui dignos nos conduceres, nunc quoque attende de cælo, et terra nostra, si tamen te digna sunt. Quare faciem tuam a nobis? Cælum autem dicitur

habitaculum sanctum, et domus gloriæ ejus (Psal. xliii), juxta illud: Cælum mihi thronus est: terra autem scabellum pedum meorum (Isai. lxvi, 1); et in alio loco: Qui habitat in cælis, iridebit eos; et: Ad te levavi oculos meos, qui habitas in cælo (Psal. cxii, 1). Non quo omnipotens Deus, qui tenet cælum palma et terram pugillo, ullo claudatur loco; sed quo quæ sanctiora sunt, illius locus et habitaculum esse dicantur. Denique Salomon qui ædificavit domum Dei, ad eum precans inquit: Cæli cælorum et terra non sufficiunt tibi (Eccli. xvi, 18). Et in Oratione Dominica dicitur: Fiat voluntas tua sicut in cælo, ita et in terra (Matth. vi, 10). Ubi unumquodque ergo sit voluntas Dei, illud est habitaculum ejus, et domus Dei. Quod autem sequitur, **Ubi est zelus tuus et fortitudo tua?** Illo testimonio disseramus, quod per Ezechiel ad Jerusalem dicit Deus, quæ secuta fuerat amatores suos: Jam non irascar tibi, et zelus meus recessit a te (Ezech. xvi, 42). Et est sensus: Quia peccavimus et nos odisse cœpisti, recessit a nobis zelus tuus, qui non recedit quando loquitur per Zachariam: Zelatus sum Sion et Jerusalem zelo magno (Zach. i, 14). Unde et in consequentibus ait: Et irascar super gentes quæ congregatæ sunt adversum eam in circuitu. Recedente autem zelo, recedit **756** et fortitudo Dei, et paternorum viscerum superatur affectus, dum magnitudine peccatorum incredulis Dei elementa vincitur, ut contineat se super auxilio meo, qui me oppressum videre non poterat. Tu enim, inquit, es pater noster, qui creator es omnium. Nec ait nos Abraham, et ignorat Israel, qui te offendimus, nec cognoscunt filios, quos a Deo suo intelligunt non amari. Sedita nascitur quæstio, quare Abraham et Israel, hoc est, Jacob pater, et Isaac nomen tacitum sit (Gen. xxxii)? Ad quod respondendum, principio et fine posito, etiam media nominari. Sive ita: Abraham de gentibus vocatus ad fidem est, et pro qualitate prioris et consequentis conditionis, mutatione in solutus est nomen. Jacob quoque ut appellaretur Israel, multo ad id labore pervenit. Unde et Abraham tres habuit uxores, et Jacob quatuor: Isaac vero ab initio neque ad finem nomen possedit antiquum, et Ecclesiæ indicans castitatem, una fuit uxore contentus. Isti igitur qui precantur de peccatoribus commutationem in meliorem statum, eorum assumunt similitudinem, quibus lata post tristitia successerunt. Hoc autem est omne quod postulant, ut quia pater eorum est, et hoc eos dignatus est nomine, non obliviscatur filiorum suorum; ne per ipsos nomen Dei blasphemetur in gentibus.

(Vers. 18, 19.) Quare errare nos fecisti, Domine, in viis tuis: indurasti cor nostrum, ne timeremus te? convertere propter servos tuos tribus hereditatis tuæ. Quasi nihilum possederunt populum sanctum tuum: hostes nostri conculeverunt sanctificationem tuam. Facti sumus quasi in principio: cum non dominareris nostri, neque invocaretur nomen tuum super nos. **LXX**: Quare seduxisti nos, Domine, de via tua

^a sancta : indurasti corda nostra, ut non timeremus te? convertere propter servos tuos, propter tribus hereditatis tuæ, ut modicum possideamus montis sancti tui: adversarii nostri conculcaverunt sanctuarium tuum: facti sumus quasi a principio cum non dominaberis nostri: neque invocatum est nomen tuum super nos. Epistola quam scribit Paulus ad Corinthios, cum ad unius scribatur populum civitatis, pro varietate habitantium, id est, sanctorum et peccatorum, nunc laudat eos, nunc corripit, nunc docet, nunc reprehendit, **757** provocat ad continentiam; nuptias non recusat; retrahit ab idololatria; instruit resurrectionem; digamiae porrigit manum, ne locum tribuat fornicationi. Hoc diximus, ut præsens quoque capitulum, quod omne ex populi Deum deprecantis oratione contextitur, vel justorum intelligamus esse, vel peccatorum: et nunc laudare Dominum, nunc movere Domino quæstionem, et suam culpam referre in Deum. Unde et post cetera etiam hoc loquuntur: *Quare errare nos fecisti, Domine, de viis tuis, vel seduxisti nos de via tua: indurasti cor nostrum ne timeremus te?* Non quo Deus erroris causa sit et duritiæ, sed quo illius patientia, nostram expectantis salutem, dum non corripit delinquentes, causa erroris duritiæque videatur. Unde quibusdam vehementer iratus, a percutiendo manum suspendit, et loquitur: *Non visitabo super filias vestras cum fuerint fornicatæ, et super sponsas vestras cum adulteraverint* (Osee iv, 14). Flagellat enim omnem filium quem recipit, et ad hoc percutit ut emendet (Hebr. xii). Denique qui nequaquam filiorum vocabulum perdidit, sed per poenas retrahuntur ad poenitentiam, dicit de eis: *Visitabo in virga iniquitates eorum, et in flagellis peccata eorum: misericordiam autem meam non auferam ab eis* (Psal. lxxxviii, 33). Est enim tristitia quæ ducit ad vitam, et est tristitia quæ ducit ad mortem. Unde et peccator loquitur in psalmo: *Declinare fecisti semitas nostras a via tua, et humiliasti nos in loco afflictionis* (Psal. xliii, 19). Et per quadraginta annos errat populus in deserto; ut priorem viam non inveniat, nec ad Ægyptios revertatur (Num. xxxii). In Osee quoque sepiuntur semitæ Jerusalem, et clauduntur spinis; ne sequatur amatores suos, et necessitate compulsus, revertatur ad virum suum pristinum (Osee ii). Et Pharaonis dicitur Deus indurasse cor, ne dimitteret populum ejus, et ut decem plagis affligeretur (Exod. iv). Quam quæstionem diligentissime Paulus disseruit ad Romanos (Rom. ix). Et nos ^b in quodam opere perstrinximus. Convertere, ait, Domine, sive converte nos propter

A servos tuos, Abraham et Israel, qui non cognoverunt nos, vel quos esse in populo credimus. Quasi ad nihil enim et absque ullo labore populum tuum sanctum possederunt adversarii nostri. Sive **758** converte nos, ut juxta Septuaginta, paululum possideamus montis sancti tui, quia totum montem tuum possidere non possumus, ut cum partem habuerimus, veniamus ad plenitudinem ejus et contemplemur gloriam Unigeniti a Patre, plenum gratiæ et veritatis (Joan. i). De quo in hoc eodem propheta dicitur: *In novissimis diebus manifestus erit mons Domini* (Isai. ii, 2). De eo autem quod supra positum est: *Quare errare nos fecisti* (Isa. lxiii, 17)? quo sensu accipiendum sit, plenissime docet Jeremias: *Seduxisti me, Domine, et seductus sum: tenuisti, et potuisti* [Al. posuisti] (Jerem. xx, 7). Dum enim mihi clementiam polliceris, et quasi misericors pater dissimulas duritiæ, et artifex medicus abscondis ferrum acutissimum, ne agrotantem terreas antequam cures, fecisti me negligentem; propter quod et de Jerusalem dicit Deus: *Ecce ego seduram eam, et ponam eam quasi desertum, et statuam eam sicut terram absque aquis, et loquar ad cor ejus: et dabo possessiones ejus inde, et vallem Achor ad aperiendam intelligentiam* (Osee i, 14, 15). Consideremus ordinem singulorum: seducit eam, et facit eam desertam, et absque aqua, ut virtutum patiat sitim. Quæ postquam dixerit: *Sitivit in te anima mea, quam multipliciter tibi caro mea* (Psal. xli, 2), tunc loquitur ad cor ejus, et lugentem consolabitur. Et dabit ei possessionem inde, hoc est, de poenitentia et mœnore qui operatur salutem. Et humilitas conturbati cordis ejus (hoc enim interpretatur vallis Achor) aperit intelligentiam, ne ignoret Creatorem suum. Hostes, ait, nostri conculcaverunt sanctuarium tuum. Haud dubium quia Templum significet, quod victores calcavere Romani. Et facti sumus sicut in principio antiquam vocemur in Abraham, et dum essemus in Ægypto, non habentes Deum, nec reges, nec principes, nec Prophetas, nec Legem mandatorum Dei (Osee iii), quæ omnia post passionem completa sunt Domini, hodieque complentur. Dicentibus enim illis: *Sanguis ejus super nos, et super filios nostros* (Matth. xxvii, 25), manet maledictio sempiterna, et non dominatur eorum Deus, neque invocatur nomen illius super eos, dum nequaquam Dei populus nuncupatur.

(C. p. LXIV.—Vers. 1 seqq.) *Utinam disrumperes callos et descenderes: a facie tua monte defluerent. 759 Sicut exustio ignis tabescerent, aquæ arderent igni, ut notum fieret nomen tuum inimicis tuis: a facie tua gentes*

^a Nescio, inquit Victorius, quis hanc vocem sancta hic infarserit; deest enim non solum in LXX, verum etiam in Hebraico et Vulgata edit., nec illam ponit Hieron. Tum infra cap. cxv, initio, hoc testimonium citat.

^b In quodam opere perstrinximus. Intelligit epistolam in Hediæ scriptam; nam quæstione 10 hanc disseruit difficultatem. Porro in epistola prima Ecclesiæ Lugdunensis de Prædestinatione contra tres Epistolas ejusdem monachi qui eam quæstionem moverat,

dicitur ille monachus opinionem suam fulsisse auctoritate beati Hieronymi, in libro de Induratione cordis Pharaonis, quem genuinum esse ex hoc loco probabat. Hec autem epistola scripta circa annum Domini 835 exstat in Bibliotheca Patrum. MARTIAN.

^c Victor. isthæc, statuam eam sicut terram absque aquis, adjecta existimat, uti præcedentium verborum expositionem, cum non modo in LXX, sed et in Hebræo ac Vulgata Latina desini; atque adeo pro ei rescripsit id est.

turbarentur. Cum feceris mirabilia, non sustinebimus: A
descendisti, et a facie tua montes defluerunt. LXX: Si
aperueris cœlum, tremor apprehendet ex te montes:
et liquecent sicut cera a facie ignis liquescit, et comburet
ignis adversarios: et manifestum erit nomen tuum in ad-
versariis: a facie tua gentes turbabuntur. Cum feceris glo-
riosa, tremor apprehendet ex te montes. Quoniam hostes
nostri conculcaverunt sanctuarium tuum, et facti sumus
quasi in principio, quando non invocabatur nomen
tuum super nos: propterea deprecamur et dicimus:
Utinam dirumperes cœlos, et descenderes; et qui sem-
per promitteris, tu aliquando promissa compleres.
Hoc autem eo tempore dicebatur, quando necdum
Salvator advenerat, nec de utero virginali naturæ
nostræ atque substantiæ assumpserat hominem quem
salvaret: ut sicut portavimus imaginem terreni, por-
temus imaginem supercœlestis (I Cor. xv). Quod si
faceres, inquit, et aperirentur cœli, sive cœlum,
ad adventum majestatis tuæ montes defluerent, vel
tremor apprehenderet montes, et consumerentur, sic-
ut cera a facie ignis consumitur. Et Ezechieli aperti
sunt cœli, et vidit visionem magnam (Ezech. i). Sed
et Moyses in Deuteronomii benedictionibus imprecatur:
Aperiat tibi Dominus thesaurum suum bonum,
cœlum, ut det tibi benedictionem (Deut. xxviii). Et in
Evangelio (Matth. iii) Baptista Joannes vidisse nar-
ratur [Al. testatur] cœlos apertos, et Spiritum sanc-
tum super Dominum in specie columbæ descenden-
tem. Montes autem qui ad adventum Domini, de
quo scriptum est: Deus ignis consumens (Deut. iv, 24),
instar ceræ consumerentur et liquefient, adversariæ
potestates sunt, et omnes qui se erigunt adversum
scientiam Dei. De quibus et in nonagesimo sexto
psalmo canitur: Vidit, et commota est terra. Montes
liquefacti sunt sicut cera a facie Domini, a facie Dei
universæ terræ (Psal. xcvi, 4, 5). Si enim tu descende-
res, et tua promissa compleres, 760 tabescerent
(juxta Symmachum) aquæ maris et omnem salu-
ginem earum ignis ille consumeret. De quo et in alio
psalmo scriptum est: Sicut deficit fumus, deficiant:
sicut consumitur cera a facie ignis, sic pereant pecca-
tores a facie Dei (Ps. lxxvii, 2). Et hoc notandum
quod cum aquæ maris divino fuerint igne consumptæ,
tunc notum fiat nomen Domini Salvatoris inimicis
ejus. De quibus in sexagesimo septimo psalmo dici-
tur: Lingua canum tuorum ex inimicis ab ipso; D
ut quem beneficiis non senserant, urbis suæ subver-

^a Videtur hoc loco impugnare Origenem qui Tract.
35 ad Matthæi xxvii docet, ea quæ in Epistola prima
ad Corinth. ii, 9, exstant ex apocryphis Eliæ des-
umpta. Ejus sententiam sic Latine reddit Rufinus:
Et Apostolus Scripturas quasdam secretorum profert,
sicut dicit alibi: Quod oculus non vidit, nec auris
audivit; in nullo enim regulari libro hoc positum inve-
nitur, nisi in secretis Eliæ Prophetæ. Hinc etiam He-
gesippum accusat Stephanus Gobarus apud Photium,
quod falsum esse hoc testimonium putaverit. Ille autem
vel in contemptum voluminis apocryphi fecerat,
vel cum non negaret verum aliquando exstitisse, ea
quæ Deus suis præparaverat, invisa esse, inaudita, et
incognita, amplius verum non esse contendebat, post
Incarnationem Christi, et missionem S. Spiritus, sub-

sione et propria captivitate cognoscant. Et a facie il-
lius gentes turbabuntur, sive ut significantius in He-
braico dicitur, movebuntur: ut quæ prius immobiles
erant, veniant ad salutem. Cumque mirabilia fecerit,
et ostenderit signa in Evangelio, quæ quondam os-
tendit in Ægypto et in solitudine, constebantur se
gloriam adventus ejus ferre non posse, sive quod
tremor apprehenderit montes. Pulehrequæ juxta He-
braicum, quasi exauditi essent qui supra fuerant de-
precati: Utinam dirumperes cœlos et descenderes, a
facie tua montes defluerent, postea inferunt: Dece-
disti, Verbum caro factum es, et habitasti in nobis,
vere Emmanuel, quod interpretatur nobiscum Deus.
Et ideo a facie tua omnes montes defluerunt, de
quibus supra diximus. Hebræi hunc locum ita edis-
serunt: Sic comburet ignis iniquos, quomodo aquæ
servent ignis ardore; AMASIM (אמסים) enim non
consumptionem et tabem, ut ceteri interpretati sunt,
sed iniquos intelligi volunt.

(Vers. 4, 5.) A sæculo non audierunt: neque auribus
perceperunt: oculus non vidit, Deus, absque te quæ
præparasti expectantibus te. Occurristi latanti et fa-
cienti justitiam in viis tuis: recordabuntur tui. LXX:
A sæculo non audivimus, neque oculi nostri viderunt
Deum absque te, et opera tua, quæ facies expectantibus
misericordiam: occurrit enim facientibus justitiam, et
viarum tuarum recordabuntur. Paraphrasim hujus
testimonii, quasi Hebræus ex Hebræis, assumit
apostolus Paulus de authenticis ^a libris in 761
Epistola quam scripsit ad Corinthios, non ver-
bum ex verbo reddens, quod facere omnino con-
temnit; sed sensuum exprimens veritatem, quibus
utiliter ad id quod voluerit roborandum (I Cor. ii).
Unde apocryphorum deliramenta conticeant, quæ
ex occasione hujus testimonii ingeruntur Ecclesiis
Christi. De quibus vere dici potest, quod sedeant
diabolus in insidiis cum divitibus in apocryphis, ut
interficiat innocentem. Et iterum: Insidiatur in
apocrypho quasi leo in spelunca sua: insidiatur, ut
rapiat pauperem (Psal. ix, 8). Ascensio ^b enim
Isaiæ, et apocalypsis Eliæ hoc habent testimonium.
Et per hanc occasionem, multaque hujuscemodi.
Hispaniarum et maxime Lusitanie deceptæ sunt mu-
lierculæ, oneratæ peccatis, quæ ducuntur desideriis
variis, semper discentes, et numquam ad scientiam
veritatis pervenientes (III Tim. iii), ut Basilidis,
Balsami ^c atque Thesauri, Barbelonis quoque et

jungente Paulo, Nobis autem revelavit Deus per Spi-
ritum suum, etc. Verissime autem Hieron. Gnosticos,
et Basilidis discipulos impugnati, quemadmodum
annotamus in Epistola ad Desiderium Perlatencho
præfixa, quam videsis, et conferas cum illa ad Pan-
machium de Optimo genere interpretandi.

^b Sic Epiphanius Hæres. 40, § 2, et Hæres. 67,
§ 3, ἀναβατικὸν ὁρατὸν vocat. Quam vero Apoca-
lypsin Eliæ nominat, ab Anastasio Biblioth. in La-
tina versione Stichometrie Nicéphorianæ dicitur
Eliæ Prophetia.

^c Exposuimus hæc nomina, ut licuit, ex Hebrai-
cis fontibus, in epistol. 75, ad Theodorum, num. 3,
deque Irenæi testimonio, quod infra est, diximus,
in quo S. Doctor videtur hallucinatus. Vide ibi

Lensiboræ, ac reliquorum nominum portenta susceperent. De quibus diligentissime vir apostolicus scribit Irenæus, episcopus Lugdunensis et martyr, multarum origines explicans hæresium, et maxime Gnosticorum, qui per Marcum Ægyptium, Galliarum primum circa Rhodanum, deinde Hispaniarum nobiles feminas deceperunt, miscentes fabulis voluptatem, et imperitiæ suæ nomen scientiæ vindicantes (*Irenæus lib. 1 de Hæres.*). Quod autem dicit populus in presenti, hoc est, nunquam se nec auribus, nec oculis cognovisse, quæ Deus sanctis suis præparet in futurum: quod occurrat his qui faciunt justitiam, et viarum illius recordantur. Porro juxta Septuaginta dicunt, se nunquam Deum alium cognovisse, præter eum qui vere Deus est, nec alterius talia opera tantaque vidisse, quæ facturus sit his qui expectent misericordiam ejus, faciantque justitiam, et viarum illius recordentur. Et quomodo scriptum est: *Deum nemo vidit unquam* (*Joan. 1. 18*). Et iterum: *Nemo videt faciem meam et tæret* (*Exod. xxxiii, 20*)? Ergo Deus nequaquam sermonibus explicatur, nec oculis contemplabilis est, sed ab his videtur, de quibus scriptum est: *Beati mundo corde, quoniam ipsi Deum videbunt* (*Matth. v, 8*).

(Vers. 6.) *Ecce tu iratus es, et peccavimus; in ipsis fuimus semper, et calcabimur. Et facti sumus ut immundus* [*Al. immundi*] *omnes nos, quasi pannus menstruatus universa justitiæ nostræ. Et cecidimus quasi folium universi, et iniquitates nostræ quasi ventus abstulerunt nos. LXX: Ecce tu iratus es, et omnes peccavimus: idcirco erravimus, et facti sumus quasi immundi omnes nos, ut pannus sedentis omnis justitia nostra: et defluximus quasi folia propter iniquitates nostras: sicut ventus auferet nos. Ordo præposterus. Non quia tu iratus es, nos peccavimus; sed quia nos peccavimus, tu iratus es. Et quia peccavimus, nobis iratus es, Domine: propterea erravimus, et rectam reliquimus viam. Sive juxta Hebraicum, qui semper fuimus in peccatis, tua tantum salvabimur misericordia, qui per nos immundi sumus; et quicquid videmur habere justitiæ, panno sedentis, sive menstruatae mulieris comparatur. Pro quo Theodotio ipsum verbum Hebraicum posuit ΕΒΔΙΗ (ΕΒΔΙ) quod Symmachus interpretatus est ανουστων id est, parientium; Aquila μαρτυριων, hoc est, testimoniorum: quando sanguis in primo coitu maritali virgini approbatur. Et defluximus, inquit, quasi folia de arboribus, quæ propter iniquitates nostras, ventorum flatibus disperguntur. In quo considerandum, quod justitia quæ in Lege est, ad comparisonem Evangelicæ puritatis immunditia nominetur. Etenim non est glorificatum quod prius glorificatum fuit, propter excellentem gloriam. Unde et apostolus Paulus, qui secundum justitiam, quæ in Lege est, universa compleverat, dicit se omnia duxisse pro damno, ut Christum lucrificaret*

(*Philipp. iii*), et propter eminentem scientiam Domini nostri Jesu Christi, propter quem tunc a arbitratur quasi stercora, ut Christum lucrificet, et inveniat in eo non habens suam justitiam, quæ et Lege est, sed per fidem Christi quæ est ex Deo justitia. Est enim justus qui perit in justitia sua (*Eccles. 7*), si post Evangelii veritatem umbras velit exercere legales, et non juste quod justum est persequi. Unde juxta sapientissimum Salomonem, omnis vir videtur sibi justus, cum in lege versatur: ad quos Dominus loquitur in Evangelio: **763** *Vos estis qui vosmetipsos justificatis coram hominibus* (*Luc. xvi, 15*). Quod Paulus fugiens ait: *Nihil mihi conscius sum, nec tamen in hoc justificatus sum* (*II Cor. iv, 4*). Ex peccato autem Dei justitia, de qua idem Salomon loquitur: *Intelligite justitiam veram*. Ergo est alia justitia quæ non habet veritatem, et hæc est vera justitia, de qua rursus in Evangelio dicitur: *Beati qui esuriunt et sitiunt justitiam* (*Matth. v, 6*). Quam multi prophetae et jussi desideraverunt videre, et non viderunt (*Joann. viii*). Abraham autem vidit istam justitiam, et lætatus est, nequaquam sequens occidentem litteram, sed spiritum vivificantem. Nec mirum hæc de hominibus dicere, cum astra quoque Dei justitiæ comparata, non sint munda, et adversum Angelos suos perversum quid excogitaverit (*Job. iv, xv*). Si quis igitur post Evangelium Christi, et adventum filii Dei prædicatione Legis observat caeremonias, audiat populum confitentem, quod omnis illa justitia panno sordidissimo comparetur, cui et Esther diadema suum, quod erat regie potestatis insigne, comparat, quod nequaquam voluntate, sed necessitate portabat: *Tu acis necessitatem meam: quoniam detestor signum superbiæ meæ, quod est super caput meum in diebus ostensionis meæ: abominor illud sicut pannum menstruum: nec porto in diebus quietis meæ* (*Esther, xiv, 16*).

(Vers. 7.) *Non est qui invocet nomen tuum, qui consurgat et teneat te. Abscondisti faciem tuam a nobis, et alisisti nos in munus iniquitatis nostræ. LXX: Et non est qui invocet nomen tuum, et qui recordatus apprehendat te. Quoniam avertisisti faciem tuam a nobis et tradidisti nos propter iniquitates nostras. Quia instar foliorum de arboribus fluximus quæ ventus arefacta dispergit, propterea nullus inventus est qui invocaret nomen tuum, et consurgens de ruina iniquitatum suarum, apprehenderet vel teneret te, diceretque cum sponsa: Inveni quem quæsit anima mea: tenebo illum, et non dimittam illum* (*Cant. iii, 4*). Ventus in Scripturis tripliciter ponitur: aut in tentationum magnitudine, aut in perversitate doctrinæ, aut simpliciter ventus, quo nubila congregantur, et aer in nubes cogitur. De tentationibus, illud est Evangelicum: *Venerunt flumina, flaverunt venti, et impeerunt in domum illam, et non potuerunt subvertere eam: 764 quia super petram stabili erat mole*

* Martian. ανουστων et mox μαρτυριων.

ita (Math. vii, 27). De perversitate doctrinae: A re, quare sic vel sic factum sit: tamen scientes esse in circumfessionem omni vento doctrinae in malitia num (Ephes. iv, 14). De vento simpliciter: Et tolerant navigare, erat enim ventus contrarius c. vi, 48): non quo et hoc non possit sentiri lingue, sed quo presenti sensui tantum similem praebeat. Avertente enim Domino faciem a nobis, alidimur in manu iniquitatis nostrae, tradimur tentationibus propter peccata nostra. Iam discernimus, quod et iniquitas manus habeat, omnia peccata, quae nos fortiter strictos tenere lerant. Unde et in manu linguae mors et vita est v. xviii); et sancius precatur: *Nō veniet mihi superbia* (Psal. xxxv, 12). Nos autem, quia avertimus faciem suam a nobis, scientes illud quod tum est: *Omnis qui invocaverit nomen Domini, s erit* (Joel. ii, 32) invocemus nomen ejus, aticamus: *Peccatum notum feci tibi, et iniquitatem non operui. Dixi, pronuntiabo adversum me initem meam Domino, et tu dimisisti impietatem cor- lei* (Psal. xxxi, 56). Et statim habebimus Domi- respondens: *Delevi sicut nebulam iniqui- tuas, et sicut nubem peccata tua* (Isai. xlv, 22), ne dicemus, *Ostende faciem tuam, et salvi eri-* (Ps. lxxix, 4): ut nequaquam simus servi pec- sed servi tui. Omnis enim qui facit peccatum, is ejus est (Joan. viii).

ers. 8 seqq.) Et nunc, Domine, pater noster es os vero lutum: et fctor noster tu, et opera ma- tuarum omnes nos. Ne irascaris, Domine, sa- et ne ultra memineris iniquitatis. Ecce respice, C lus tuus omnes nos. Civitas sancti tui facta est ta, Sion deserta facta est, Jerusalem desolata: is sanctificationis nostrae, et gloriae nostrae, ubi avcrunt te patres nostri, facta est in exustionem, et omnia desiderabilia nostra versa sunt in rui- Numquid super his continebis te, Domine, ta- ; et affliges nos vehementer? LXX: Et nunc, Do- , pater noster tu: nos autem lutum, opera ma- tuarum omnes nos; ne irascaris nobis. Domine, s, et ne in tempore memineris peccatorum nostro-

Et nunc respice quoniam populus tuus omnes civitas sancti tui facta est: deserta Sion: quasi so- o Jerusalem, in maledictionem domus sanctuarii ti et gloriae, cui benedixerunt patres nostri, facta que combusta, et omnia gloriosa nostra concide- . Et super omnibus his sustinueris, Domine: 5 et tacuisti, et humiliasti nos valde. Si no-stra deremus merita, desperandum est. Si tuam m elementiam, qui flagellis omnem filium quem pis, audemus preces fondere (Hebr. xii). Tu i pater noster es, qui dignatus es dicere: *Fi- primogenitus meus Israel* (Ezech. iv, 22). Et mquam lutum sumus, et opera manuum tuarum, ctor noster sis; nec vas figulo valeat responde-

Victor. a quem pro atque meliori formae sensu. An bro-ian. c. d. sustinebis te, Domine, atque quidem Complutense exemplar ἀνίσταται pro xov habet.

re, quare sic vel sic factum sit: tamen scientes esse nos filios, audemus dicere: *Ne irascaris, Domine, sa- tis*. Non itam e vetamus, nec ultra patientiam tuam querimus, per quam thesaurizavimus nobis iram in die irae. Sed hoc quasumus, ne irascaris nobis sa- tis, ne tempore ultionis atque vindictae memineris iniquitatis nostrae: sed magis respicias populum tuum, qui quondam tuus appellatus est populus. Et civitatis sanctuarii tui miserearis, in qua invocatum est nomen tuum. Quae civitas appellatur Sion et Je- rusalem, quam fluminis impetus laetificat; et in qua quondam fuit specula virtutum et pacis contempla- tio (Psal. xlii). Domus quoque tua, id est, Tem- plum sanctificationis nostrae et gloriae, in qua lau- daverunt te patres nostri, in ruinas et cineres con- cidit, et incendio vastante, deleta est; ita ut nequa- quam in ea offerantur victimae; non Pascha celebre- tur; non quidquam fiat de caeremoniis, quas tu fieri praecepisti; sed omnia desiderabilia nostra versa sunt in ruinas. Cum haec igitur ita se habeant, num- quid, Domine, super his continebis misericordiam tuam, et tacebis adversariis blasphemantibus, et affliges nos atque humiliabis, non morte solio, sed nimis? Quae omnia Ju dei As- yriorum et Babylonio- rum 766 temporibus putant esse completa. Nos au- tem juxta ea quae ex persona Salvatoris sequuntur: *Apparui his qui non interrogabant. Inventus sum ab his qui me non querebant* (Isai. lxxv, 1); ad tempus Romanae victoriae universa referimus, quae Josephus Judaicae scriptor historiae, septim explicat volumi- nibus, quibus imposuit titulum Captivitatis Judaicae, id est περί αιχμαςίας; et superfluum est ea sermone di- serere, quae oculis pateant, cum omnia desidera- bilia eorum versa sint in ruinas, et Templum in toto orbe celebratum, in sterquilinum urbis novae, quae a conditore appellabatur Elia; et in habitaculum transierit nocturnarum; frustra quoque quotidie dicunt in synagogis suis: Super his omnibus. Domine, d sustinebi, et affliges nos, atque humiliabis vehementer. Posumus haec referre ad Ecclesiam, vel ad sancti viri animam, quae recte appellari potest specula et visio pacis, quando Pater et Filius et Spiritus sanctus habitaverint in ea. Sin vero vitio, vel no- stro, vel populi, hujusmodi Sion a Domino fuerit derelicta, statim patet incendio ignitum diaboli sagittarum: Omnes enim adulterantes, quasi clibanus corda eorum. Et expulso pudicitiae frigore, libidi- nis in templo Dei flamma grossabitur, ut quidquid in nobis gloriosum prius et inclytum fuit, corrumpatur et pereat. Et impleatur illud quod in Psal- mis dicitur: *Conbuserunt igni sanctuarium tuum, profanaverunt in terra tabernaculum nominis tui*. Quod solus potest ille restinguere, de cujus ventre fluunt aquae viventis flumina.

e Corrupte atque incongruo sensu erat antea vi- tamus pro vetamus. Ambrosian. col. emendat.

d Iterum Ambrosian., sustinebis, et afflige nos

LIBER DECIMUS OCTAVUS.

767-768 Duodevicesimus in Isaiam, immo extremus liber, tuo, o filia Eustochium, et sanctæ matris tuæ Paulæ nomini dedicatur, ut quas pari honore suspexi, æqua commemoratione nunc recolam: præsertim cum et illa dum viveret, hoc opus tecum crebrius postularit, et vir eruditissimus frater tuus Panmachius et tunc et postea frequentibus scriptis cogere non destiterit: mihi quoque et præsentium amicorum et absentium, virorumque ac feminarum in Christo dormientium eadem religio sit, id est, animorum charitas, non corporum. Nec ignoro quanta inter homines sententiarum diversitas sit. Non dico de mysterio Trinitatis, cujus recta confessio est ignoratio scientiæ: sed de aliis Ecclesiasticis dogmatibus, de Resurrectione scilicet, et de animarum et humanæ carnis statu, de Repromissionibus futurorum, quomodo debeant accipi, et qua ratione intelligenda sit Apocalypsis Joannis, quam si juxta litteram accipimus, judaizandum est; si spiritualiter, ut scripta est, disserimus, multorum veterum videbimur opinionibus contraire: Latinorum, ^a Tertulliani, Victorini, Lactantii: Græcorum, ut cæteros prætermittam, Irenæi tantum Lugdunensis episcopi faciam mentionem, adversum ^b quem vir eloquentissimus Dionysius Alexandrinæ Ecclesiæ pontifex elegantem scribit librum, irridens mille annorum fabulam, et auream atque gemmatam in terris Jerusalem, instaurationem Templi, hostiarum sanguinem, otium sabbati, circumcisionis injuriam, nuptias, partus, liberorum educationem, epularum delicias, et cunctarum gentium servitutem: rursusque bella, exercitus, ac triumphos et superatorem necesse, mortemque centenarii peccatoris. Cui duobus voluminibus respondit Apollinarius, quem non solum suæ sectæ homines, sed et nostrorum in hac parte dumtaxat plurima sequitur multitudo, ut præsaga mente jam certam quantorum in me rabies concitanda sit. Quibus non invidio, si tantum amant terram, ut in regno Christi terrena desiderant: et post ciborum abundantiam, gulæque ac ventris ingluviem, ea quæ sub ventre sunt querant. De quibus apostolus Paulus: *Esca, inquit, ventri, et venter escis: Deus autem et hunc et illas destruet* (I Cor. vi, 15.) Et, *Non est regnum Dei cibus*

et potus (Rom. xiv, 17). Et Dominus atque Salvator: *Erratis, inquit, nescientes Scripturas neque virtutem Dei. In resurrectione enim neque nubent, neque nubentur: sed erunt similes Angelorum* (Math. ii, 29, 30). Nec hæc dicens aufero corporum veritatem, quæ incorrupta et immortalia resurrectione confiteor: ut mutent gloriam, non substantiam. Sicque recto incedendum est tramite, ut nec ad sinistram nec ad dexteram declinemus, id est, nec Judaicum nec hæreticum sequamur errorem. Quorum alii qui carnis sunt, solas diligunt carnes: alii ingrati beneficiorum Dei, habere detrectant, quod Christus et natus habuit et resurgens. Cum enim Apostoli eum putarent spiritum, vel juxta Evangelium, quod Hebræorum lætificant Nazæri, *incorporale dæmonium*, dixit eis: *Quid turbati estis, et cogitationes ascendunt in corda vestra? Videte manus meas et pedes, quia ipse ego sum: Palpate et cernite, quia spiritus carnem et ossa non habet, sicut me videtis habere. Et cum hoc dixisset, ostendit eis manus et pedes* (Luc. xxiv, 38, 39). Rursumque Thomæ locutus est ambigenti: *Infer digitum tuum huc, et vide manus meos: et extende manum tuam, et mitte in latus meum, et noli esse incredulus, sed fidelis* (Joan. xx, 27). Denique ad probandam corporis veritatem, sumpsisse scribitur cibos, quos et Archisynagogi filia: jusserat tribui, quam a mortuis suscitavit. Et Lazarus, ne resurrectionis ejus phantasma putaretur, cum Salvatore narratur iniisse convivium (Marc. v; et Luc. xiii; Joan. xii). Non quo post resurrectionem manducemus et bibamus, ut Milliarii nostri volunt, et immortalia atque incorrupta corpora alimoniis sustentanda terrenis sint: alioquin ubi cibus, sequuntur et morbi: ubi morbi, adhibendus est medicus: ubi medici, frequenter interitus: rursumque resurrectio, et nova ex integro conversatio; sed ut resurrectionis fidem ciborum assumptio comprobaret. Hæc magnopere præcavimus, et pressius loquimur, scientes inter serpentes nobis et scorpiones ambulandum, qui mordent et feriunt in abscondito (Ezech. ii). De quibus et Ecclesiastes: *Si non morderit, inquit, serpens in silentio, nihil eo minus habet qui occulte detrahunt* (Eccles. x, 11); et hujus pater David: *Sedens adver-*

^a Eo, ut opinor, qui intercidit libro, *De spe fidelium*, quem inferius expresse laudat in cap. 36 Ezechielis: quamquam quæ sua ibi fuerit sententia de millenario Christi regno, luculentissime in alio tradit, quem postea scripsit adversum Marcionem libro idem Tertullianus, quem vide cap. 24. Ex quo dicas minime illi probatas voluptates, conjugia, partus, sacrificia Judaica, etc., quemadmodum aliis, quos hic Hieronymus notat; sed tantum Hierosolymitanæ urbis instaurationem, omniumque bonorum utique spiritualium copiam. Confer S. Augustin. lib. xx de Civit. Dei, cap. 7.

^b S. Doctorem accusat hoc loco Valesius, quod librum adversus Nepotem a Dionysio scriptum, contra Irenæum esse dixerit. Atque ipse quidem Hier. in Catalogo accurate enumerans Dionysii elucubrationes, nullam contra Irenæum memorat, sed duos libros *adversus Nepotem episcopum qui mille annorum corporale regnum suis scriptis asseverat*. Ea tamen sensu licet intelligere dici nunc abs Hieronymo adversus Irenæum scriptum librum, quod licet ejus nomen titulo non præferret, sæpius tamen in ipso opere sententiam refelleret.

atrem tuum loquebaris, et adversus filium matris ponebas scandalum. Hæc fecisti, et tacui: existimique, quod ero tui similis. Arguam te, et ponam contra faciem tuam (Ps. xlix, 20, 21); ut quæ criminaris, ipse habere docearis. Si cui auscultationum in Prophetas displicet longitudo: libere, multo me pauciora dixisse, quam rei etiam] obscuritas flagitat, et posse unumquemque nostra latitudine breves sibi Commentarios, qui tamen pleno intellectui non sufficient. enim simplex a Prophetis historia, et gestor-do narratur: sed ænigmatum plena sunt omni-ludque in verbis sonant, aliud tenetur in sen-tentia; ut quæ æstimaveris plana, et inoffensa currere; sequentium rursus obscuritatibus invol-ti. Verum tempus est, ut finem imponam volu-prophetali, in ejus expositione si prolixior fuero, extremis partibus concedendum est, dividere nolui, ne librorum numerus auge-

o. LXV. — Vers. 1.) Quæsierunt me qui ante interrogabant: invenerunt, qui non quæsierunt: ecce ego, ecce ego ad gentem quæ non in-venit nomen meum. LXX: Apparui non quærenti- bus: inventus sum ab his qui me non interroga- bant: ecce ego in gente quæ non invocavit nomen meum. Ad orationem populi mixtam querimoniis, ut dixerat: Quare nos errare fecisti, Domine, de via tua: indurasti corda nostra, ut non timeamus te (Isai. lxi, 17)? respondit, ut Judæi vo- carentur: ut nos probamus, Dominus atque Deus Pater; ut nos probamus, Dominus atque Pater: in tantum non sum rigidus et crudelis, sed poenitentiam peccatoris, quam mortem: pro- pello illius poenitentes, qui tamen sui nomi- nis reverentiam, ut etiam alienos salvare (Ezech. xxxiii). Qui enim me non quærebant, credere poterant: Quem scripsit Moyses in Lege, et in prophetis, invenimus Jesum (Joan. i, 45); ipsis ap- paret, de quibus et alibi Prophetia testatus est: et non est annuntiatum de eo, audient: et qui audierunt, intelligunt (Isa. lii, 15). Vos autem gentem Dei die ac nocte meditamini, frustra jac- centiam, cujus opera non facitis. Unde prophetæ et apostoli, semper adventum Domini, et Testamenti cupientes testimoniis roborare, ut: Ut impleretur quod dictum est per Prophe- tiam (Matth. i, 22). Centurio Dominum non quære- re: audivit a Domino: Neque in Israel tantam inveni (Luc. vii, 9; Matth. viii, 10). Syrophœ- nicæ mulier Prophetarum eloquia nesciebat, et a voce laudatur: O mulier, magna est fides tua. (Joan. iv), qui Græce dicitur βασιλίσκος, nos de aula regia rectius interpretari possu- mus: alatum, non solum filii, sed universæ domus perit sanitatem. Quod autem juxta Hebraicum: Quæsierunt me qui ante non interrogabant, eundem sensum refertur: ut prius Dei notitiam habentes, postea quærant Dominum, et cum

A revelatione cognoscant: qui et Paulo dum Ecce- siam credentium persequitur, revelatus est (Act. ix). Et apostolo Petro ait: Beatus es, Simon Barjona: quia caro et sanguis non revelaverunt tibi: sed Pater meus qui est in cælis (Matth. xvi, 17). Hunc quære- bat et Moyses loquens Deo: Si inveni gratiam apud te, ostende te mihi manifeste, ut videam te (Exod. xxxiii, 15). Majores divitias thesauris Ægypti, Christi opprobrium præstolans, dum retributionem desiderat futurorum, et invisibilem Deum quasi videret, animo contemplabatur. De quo et in Psalmis legitur: Spes omnium finium terræ, et in mari longe (Ps. lxxiv, 6). Et in Genesi: Ipse erit expectatio gen- tium (Gen. xlix, 10). Quodque sequitur: Dixi: ecce ego sum: ad gentem quæ non invocabat nomen meum (Exod. iii, 14), illi sensui convenit: Qui est, misit me ad vos. Qui cum in forma Dei esset, non est rapinam arbitratus æqualem se esse Deo, etc. (Phi- lipp. ii); sed totius mundi provocans gentes, unam fecit sui nominis gentem Christianorum.

772 (Vers. 2.) Expandi manus meas tota die ad populum incredulum, qui graditur in via non bona post cogitationes suas. LXX: Expandi manus meas tota die ad populum incredulum et contradicentem, qui non ambulaverunt in via bona: sed post peccata sua. Hoc quod supra dictum est: Apparui his qui me non interrogabant: inventus sum ab his qui me non quærebant, apostolus Paulus scribens ad Romanos, cum super gentium persona exposuisset, adjecit: Ad Israel autem dicit: Expandi manus meas ad populum incredulum et contradicentem (Rom. x, 21), qui cum beneficiis Domini vinceretur, et ultra hominem signa conspiceret, loquebatur: Iste non ejicit dæmo- nia, nisi in Beelzebub principe dæmoniorum (Luc. xi, 15). Et iterum: Samaritanus es tu, et dæmonium ha- bes (Joan. viii, 48). Et rursus: cum sis homo, facis te Deum (Joan. x, 35). Et alibi: Iste homo non est a Deo, qui sabbatum non custodit (Joan. ix, 10). Et multa alia, quæ longum est texere. Denique cum ille in cruce extenderet manus ad populum non cre- dentem, et diceret: Pater, ignosce eis: quod enim fa- ciunt, nesciunt (Luc. xxiii, 34): illi e regione dice- bant: Vah! qui destruit Templum, et in tribus diebus ædificat illud: descendat nunc de cruce, et credimus ei. Alios salvos fecit, seipsum salvum facere non po- test (Matth. xxvii, 40). De hoc et Simeon in ulnis tenens parvulum prophetabat: Ecce hic positus est in ruinam et in resurrectionem multorum, et in signum cui contradicetur (Luc. ii, 34). Romæ Judæi loquun- tur ad Paulum: De secta hac notum est nobis, quod ubique ei contradicatur (Act. xxviii, 24). Possimus expansas manus et in largitate donantis accipere, quod nihil eis petentibus denegarit: sed statim ro- ganti leproso reddiderit sanitatem (Matth. viii): et cæcus a nativitate acceperit oculos (Joan. ix): et esurientia in deserto, exceptis pueris ac mulieri- bus, populorum saturata sint millia (Matth. xiv). Significant expansæ manus et parentis clementiam, suos filios in sinu recipere gestientis. Qui e con-

trario ambulaverunt in via non bona, et secuti sunt cogitationes suas. Quibus Dominus loquitur per Prophetam: *Averte pedem tuum a via aspera* (Prov. iv, 27). Dilexerant enim alienos, et instar meretricis dixerant: *Vadam post amatores meos* (Ose. ii, 5). Et retinquentes viam bonam, quæ dicit in Evangelio: *Ego sum via* (Joan. xiv, 6), ambulaverunt per latam et spatiosam viam, quæ ducit ad mortem, et secuti sunt cogitationes suas, quas Prophetæ devitans, Dominum deprecatur: *Ab occultis meis munda me, Domine, et ab alienis parce servo tuo. Si mei non fuerint dominati, tunc immaculatus ero* (Ps. xvi, 13, 14). Et Apostolus eos qui non habuerunt notitiam Dei, tradi docet reprobo sensui et operibus malis, ut faciant ea quæ non conveniunt (Rom. i). Nos autem P-almitæ voce dicamus: *Deduc me in viam rectam* (Ps. cxxxviii, 24).

(Vers. 5.) *Populus qui ad iracundiam provocat me, ante faciem meam semper: qui immolant in hortis, et sacrificant super lateres* (Ex Exod. xx, 4). LXX: *Populus hic qui exacerbat me in conspectu meo: ipsi semper immolant in hortis, et adoleunt incensum super laterem: demonibus qui non sunt.* Dicente Domino: *Non facies tibi idolum, neque similitudinem omnium quæ in cælo sunt, et quæ super terram.* Et per Moysen increpante facientes: *Irritaverunt me in diis alienis, et in abominationibus suis me ad amaritudinem provocaverunt. Immolaverunt demoniis, et non Deo* (Deut. xxxii, 16, 17), illi studio delinquendi quasi irritarent et provocarent Deum, non solum fecerunt quod non licebat, sed jugiter semperque fecerunt, peccantes in conspectu Domini, cujus oculis cuncta patent, vel in Templo ejus, idolis hostias immolantes. Ac ne quid vero deesset sacrilegio, immolabant in hortis, et adolebant thura super lateres, jungentes idololatricæ luxuriam, et sacrificiis voluptatem, et pro uno altari quod impolitis lapidibus Dei erat lege constructum, coctos lateres et agrorum cespites hostiarum sanguine cruentabant. Hoc dictum sit juxta litteram: alioquin secundum intelligentiam spiritualem, omnis hæreticus ad iracundiam provocat Dominum, et in falsitate agnatum suorum offert immunda sacrificia, nequaquam firma et mansura perpetuo, sed instar hortorum ad breve virentia, carnis deliciis providens. Cui dicitur: *Omnis caro fenum, et omnis gloria ejus quasi flos feni. Aruit fenum, et flos decidit: ver-*

bum autem Domini, quod in ecclesiis prædicatur, permanet in æternum (Isai. xl, 6, 7). Hos hortos et vinea sua nolens fieri Naboth, Achab impiissimus regi sanguinem fundit (III Reg. xxi). Neque enim congruum erat, ut paterna periret hereditas: et excisis vineis, quæ afferunt fructum, qui latificat cor hominis, in loco virtutum, deliciarum atque vitionum olera nascerentur. Fertur sapientissimi apud Græcos merito celebrata et laudata sententia, qui omnes sæculi voluptates, et pompam mundi atque luxuriam celeriter transeuntem, hortos Adonis vocat. Sacrificant quoque hæretici super lapides, quando errores suos et exquisita mendacia, dialectica nituntur arte firmare, et in quadrum extruere: et *γραμματικῶς*, ut aiunt, *ἀνέχονται*, id est, secti in latere pulveris atque descripti lineis roborare. Quod autem in Septuaginta legitur: *dæmonibus qui non sunt*, et in Hebraico non habetur, illo sensu accipiendum, quod juxta litteram, et juxta spiritum, nec dæmonia subsistant, quia jam a Deo, qui vere est, exciderunt: nec sectæ hæreticorum quæ nullam retinent veritatem, sed in umbrarum similitudinem transeunt atque intereunt. Unde et Esther loquitur ad Dominum: *Ne tradas hereditatem tuam his qui non sunt* (Esther xiv, 11) Et sanctus precatur in psalmo: *Ignosce mihi, ut refrigerer priusquam abeam, et ultra non subsistam* (Ps. xxxviii, 41). Qui enim dum in hoc vivit corpore, veniunt peccatorum non fuerit consecutus, et sic de vita excesserit, Deo perit, et esse desistit, licet sibi subsistat in pœnis.

(Vers. 4, 5.) *Qui habitant in sepulcris, et in delubris idolorum dormiunt: qui comedunt carnem suillam, et jus profanum in vasis suis: qui dicunt, recede a me, non appropinques mihi, quia immundus es.* LXX: *In sepulcris et in specubus dormiunt propter somnia: qui comedunt carnem suillam et jus hostiarum, profana omnia vasa eorum: qui dicunt, abi longe a me, ne appropinques mihi, quoniam mundus sum.* Nihil fuit sacrilegii quod Israel populus prætermitteret, non solum in hortis immolans, et super lateres thura succendens, sed sedens quoque, vel habitans in sepulcris, et in delubris idolorum dormiens, ubi stratis pellibus hostiarum incubare soliti erant, ut somniis futura cognoscere. Quod in fano Esculapii usque hodie error celebrat ethnicorum multorumque

^a Γραμμικῶς, etc. Jam mihi concedant æqui ac prodemes lectores, nondum editum fuisse ante nos verum et genuinum Hieronymum: ipse enim hoc loco vocibus Græcis usus est, quæ ignotæ fuerunt Erasmo ac Mariano, non multum sub æcis lectione m-s. codicum. Pro demonstrationibus igitur Mathematicis, sive causis et rationibus urgentibus, quas significant γραμμικῶς ἀνέχονται, ipsi posuerunt *lineas in pulvere descriptas*, hoc modo legentes: *Et ἔχοντες ut aiunt, γραμμικῶς, id est, secti in latere pulveris atque descripti lineis roborare.* Quæ quantumvis sensui hujus loci congruere videantur, falsi sunt tamen et adventitia, quia in nullo reperiuntur exemplarii manuscripti: cum omnia, ne quidem uno excepto, reneant quod nos edidimus.

MARTIAN.

— Sic demonstrationes suas vocant Geometrarum

γραμματικῶς ἀνέχονται: unde et Quintilianus lib. i, cap. 10, et lib. v, cap. 10, dixit γραμμικῶς ἀποδείξει. Et γραμμικῶς ἀποδείκνυσθαι. Sextus Empiricus contra Geometricas, quod proprie est demonstrare per lineas, ut exponit Hieronymus, *secti in latere pulveris atque descripti lineis roborare.* Sunt autem qui legant *in latera*. Lectionem vero Græcam cum Erasmus non assequeretur, ingenio et tamen, ἔχοντες, ut aiunt, γραμμικῶς, fecit: quæ Victorius secutus est.

^b Apposite Theodorus in quadam Catena Regia ms. apud Durem, ταῖς καὶ ὑπὸ τοῦ γεγονέναι παντασίας ἀπονοθεύει καὶ τοῦτο γὰρ καὶ πρὸς τοὺς τὰ φῶς καθύπευθεν ἀνέχονται. Spectra et visa, quæ in somnis apparent, sectantur, et hac de causa juxta sepulcra dormire contenti sunt.

n, quæ non **775** sunt aliud, nisi tumuli
orum. Nec hoc erant impietatis sine contenti,
reorum quoque carnibus vesciebantur, quod
prohibitum erat, et ^a jus hesternum, quod
vocat *ἑσπεριον* avidis faucibus devorabant
xii). Unde tam ipsi quam vasa eorum im-
erant, et in tantum prociacitatis ac superbiæ
ie augmenta capiebant, ut quicumque non si-
ceretur errore, cum arbitarentur immundum,
tumque ejus fugerent, quemadmodum Sama-
et Judæi nobis faciunt, omnesque hæretici,
nuper sub ^b magistro cerebroso in Gallia
runt, qui basilicas Martyrum declinantes, nos
orationes ex more celebramus, quasi immun-
gunt. Hoc autem non tam illi faciunt, quam
ites in eis demones, fortitudinem et flagella
cineris non ferentes. Quis autem hæreticorum
quiescit in memoriis, non dormit in specubus
rorum? Qualis fuit Marcion et Valentinus, et
Eunomius, mentis immunditiam leprosa carne
tans, qui lumen sancti Spiritus relinquentes,
aculum in quo Apostoli versabantur, in dia-
nebris commorantur, et speluncas diligunt,
eremias mystico sermone condemnat: *Facta*
reditus mea mihi quasi spelunca hyænæ (Jerem.
xiii). quam nostri *belluam* vocant: quod animal
r cadavera persequitur, et vivit succo ac
corporum mortuorum. Adversum hos, qui
nt in speluncis, et Abacuc lamentabili voce
t: *Vir qui potum dat proximo^c suo potionis*
et inebriat eum, ut respiciat ad speluncas
Abac. ii, 15). De his speluncis et Dominus la-
ur: Scriptum est, domus patris mei, domus
is vocabitur: vos autem fecistis eam speluncam
meam (Math. xxi, 17), in quibus animas inter-
deceptorum, ut non videatis in eis visiones,
bus idem Salvator ait: *Ego visiones multipli-*
et in manibus Prophetarum assimilatus sum
xii, 10). Et alius ad eum: *Locutus es, inquit,*
me filiis tuis (Psal. lxxxviii, 20), sed somniis
creditis et phantasmatibus, quibus præcepit
us non esse credendum. Isti porcorum carne
tur, de quibus dicitur: *Ne miseritis marga-*
tras ante porcos (Math. vii, 27). Et jus pro-
comedunt, quod in libris eorum hæretica arte
um est. Quorum vasa immunda sunt omnia,
ilicet corpora, quam doctrinæ, et in tantam

idianum scilicet, sive hesternum cibum aut
Præcipitur enim Exod. xvi, 25, ut prælie
i coquantur, et reponantur in posterum
quæ ipso Sabbato comedenda sunt; et c. xxxv,
atur ignem incendi per domos in Sabbato,
dicunt Græci, unde S. Ignatius epistola ad
sian. *οὐχ ἑσπεριον ἐσθίων*. Vide Thalmodi un
um de Sabbato, ubi et de fornace agitur in
evanur cædi cibi.
rebrosus in Gallia pullularunt, etc. Hand dubium
neilig: Vigilantium adversus quem scripsit:
cerniculum hostem sustinent, et hominem moti
atque Hippocratis vinculis alligandum; seden-
runt in ecclesia, et inter cætera verba blasphemæ,

A dementiam veniunt, ut quicumque eorum non fuerit
similis, eum quasi perditum detestentur.

(Vers. 6. 7.) *Isti fumus erunt in furore meo, ignis*
ardens tota die. Ecce scriptum est coram me: Non
tacebo, sed reddam et retribuam in sinu eorum iniqui-
tates vestras, et iniquitates patrum vestrorum simul, di-
cit Dominus, qui sacrificaverunt super montes et super
colles, exprobraverunt mihi, et remetiatur opus eorum
primum in sinum eorum. LXX: Iste est fumus furoris
mei: ignis ardet in eo cunctis diebus. Ecce scriptum in
conspectu meo: Non tacebo, donec reddam et retribuam
in sinu eorum peccata sua, et patrum suorum, dicit
Dominus: qui adolebant incensum super montes et su-
per colles, exprobraverunt mihi: reddam opera eorum
in sinum eorum [Al. suum]. Propter opera vestra, et
B incredibilem mentis arrogantiam, ut immundi,
mundos putaretis immundos, eritis fumus, ignis
ardens [Al. ardentis], qui de meo furore succensus
est. Furorem autem, oblivionem, iram, pœnitudi-
nem, ita in Deo debemus accipere, quomodo pedes,
manus, oculos, aures, et cætera membra, quæ ha-
bere dicitur incorporalis et invisibilis Deus. Non
quo his pateat perturbationibus, qui eas dono gra-
tiæ suæ exstinguit in nobis; sed quod per nostra verba
Dei erga nos intelligamus affectum. Neque enim ira,
quæ est ultionis libido, ita delinitur in Deo, ut in
hominibus, quæ materiam habet in nostris vitis,
non in Domini voluntate: qui thesaurizans nobis
iram in die iræ, et revelationis iusti iudicii Dei, ut
tribulos nostros et spinas, et zizania, quæ pro se-
mine Dei attulimus, ligna quoque, fenem et stipu-
lam, quæ super fundamentum **777** Pauli ædifica-
vimus (I. Cor. iii), sapiens flamma consumat. De
hoc igne perpetuo et in Moysi cantico legimus:
Ignis accensus est de furore meo, et ardebit usque ad
infernum deorsum. Devorabit terram et gemina ejus:
comburet fundamenta montium, et sagittæ meæ con-
sumant eos (Deut. xxxii, 22). Cujus testimonii sensus
est, quod ignis Dei atque vindicta semper ardeat
peccatoribus, et eos usque ad inferos perematur.
Qualis erat et nives ille in Evangelio (Luc. xxi) pur-
puratus, qui, requiescente Lazaro in sinu Abraham,
æternis torquebatur ardoribus. Terram quoque, id
est, carnem nostram, et gemina ejus, id est, car-
nis desideria, eadem flamma comburet, et funda-
menta montium quæ se elevant contra scientiam
D Dei. Ipsos quoque montes Dei jacula disperdent, ut

mie, ista quoque dicentem: Quid necesse est, te tanto
honore, non solum honorare, sed etiam adorare
illud, nescio quid, quod in modico vasculo transle-
rendo colis? Et rursum in eodem libro: Quid pulve-
rem linteamine circumdatum, adorando oscularis,
etc. MARTIAN. — Vide quæ de ejus hæresi ac patria
diximus in præfixa Hieronymi libris contra eundem
admonitione.

^c Addebatur amico quod nomen hic abundat, est-
que huc translatum e Latina versione, tum vero
abundabit proximo. Tum vero legit Victorius, dat
proximo suo subversionis turbidæ ex LXX, qui He-
braicam vocem נֶדֶדֶד verterunt ἐκκαρπών.

humiliati in pœnis, montes esse desistant. *Ecce, inquit, scriptum est coram me.* Omnia enim nostra peccata Dei patet oculis, et in his scripta sunt libris, de quibus in Daniele legimus: *Throni positi sunt, et libri aperti sunt* (Dan. vii, 10). De quibus in alio loco dicitur: *Super terram scribantur* (Jerem. xvi, 13). Et nequaquam ultra reticebit qui prius dixerat, *Tacui: numquid semper tacebo?* dicit Dominus (Isai. xlii, 14). Sed reddet unicuique quod operatus est in sinu ejus, hoc est in cordis arcano, ut eos propria torqueat conscientia. De qua et Osee propheta vaticinatur: *Cadent in gladio principes eorum propter indisciplinatum linguam eorum* (Ose. vii, 16). Hæc est detractio ipsorum in sinu eorum, quæ de uniuscujusque corde procedit. Simile quid et in Proverbiis scribitur: *In sinu redduntur suo iniquis omnia* (Prov. v, 22). Qui sinus propter animæ principale (Græc. *ἡμερονέον*) alio nomine appellatur caput. *Vias eorum dedi in capita eorum* (Ezech. ix, 10). Et alibi: *Convertetur dolor ejus in caput ejus, et super verticem illius iniquitas ejus descendet* (Ps. vii, 17). Est autem et bonus sinus, qui sanctitate fructur conscientiae, de quo Psalmista dicebat: *Et oratio mea in sinu meo convertetur* (Ps. xxxiv, 13). Intelligitur sinus in quemlibet affectus atque dilectio, ut quando ad maritum sermo dirigitur, *Uxor quæ est in sinu tuo*; et ad parentem, *Adducent filios tuos in sinu tuo* (Luc. xvi). Unde et omnes qui patrem habent Abraham, et virtutum ejus similes esse meruerunt, requiescunt in sinu ejus. Neque enim patres, quorum nunc iniquitates nobis et peccata redduntur, eos debemus accipere, de quorum semine nostra nata sunt corpora. **778** Alioquin et ipse Moyses qui dixerat, peccata patrum filiis esse reddenda in tertiam et quartam generationem, his qui oderunt Deum (Exod. xx), interpretatur sententiam suam, dicens: *Non morientur filii propter peccata patrum: sed unusquisque in suo peccato morietur* (Deut. xxiv, 16). Eandem Ezechiele approbante sententiam, quod nequaquam dicatur illa parabola: *Patres uvam acerbam comederunt, et dentes filiorum obstupuerunt* (Ezech. xvi, 2), sed ejus tantum dentes obstupescere, qui comederit: et perire animam peccatricem, nec externa luere peccata. Ex quo intelligimus, vel in bonam partem, vel in contrariam, eos accipiendos patres, quibus unusquisque apponitur, cum de hac vita excesserit. Sacrificavit autem super montes et colles Israel, quando in Bethel et Dan aureos vitulos posuit. Et exprobravit Deo super præceptis suis, dum ejus neglexit caeremonias, et cultum Dei demonibus tribuit: quorum opera reddenda sunt in sinu eorum (Ose. iv). Omnisque hæreticus contemnens Ecclesiasticam

simplicitatem, sacrificat in montibus, et exprobrat Deo, dum ejus præcepta contemnit.

(Vers. 8.) *Hæc dicit Dominus: Quomodo si inveniatur granum in botro, et dicatur: ne dissipes illud, quoniam benedictio est; sic faciam propter servos meos, ut non disperdam totum.* LXX: *Sic dicit Dominus: Quomodo si inveniatur acinum in botro, et dicatur: ne contingas illud, quia benedictio est in eo: sic faciam propter servum meum, ut non disperdam omnes.* Dixerat Dominus, Israel esse perituro, et omnia peccata illius suis patere conspectibus, et redditurum se opera singulorum in sinu eorum. Post hæc infert similitudinem, et comparationis exemplum, quo doceat unumquemque suo perire peccato, et etiamsi peccantium sit plurima multitudo, unum justum cunctorum vitio non perire. Si quis, ait, in botro et uva, quæ ad maturitatem pervenire non potuit, et acescentes attulit fructus, vel aliquo aeris ac terræ corrupta est vitio, unum granum reperit illæsum, quod spem habeat adhuc majus fieri, et ad maturitatem solitam pervenire, dicat alteri, ne tangas illud, sed dimitte ut crescat, quia benedictio Domini est, ut in tanta acinorum multitudine solum evaderet siccitatem: sic, inquit, de Iudæorum innumerabili multitudine, quæ offendit Deum, si paucos justos invenero, liberabo eos de interitu

779 plurimorum. Et hoc faciam propter servos meos Abraham, Isaac et Jacob, ad quos facta est repromissio, sive propter eos, qui inter plurimos peccatores serviunt mihi. Tale quid et in Genesi legimus, quando de quinquaginta usque ad decem paulatim quaeruntur justi, qui de peccato liberent civitatem (Gen. xviii), et Lot de Sodomis cum filiabus suis solus justus eripitur (Gen. xix). De quo in *Catholica Epistola* scribitur (II Petr. ii), quod cruciaretur anima ipsius videntis nefanda committit, et animæ [Al. animi tui] iudicium, corporis habitudine demonstraret. Enoch quoque inter peccantium plurimam multitudinem solus raptus ad Deum est (Gen. v). Et Noe cum liberis suis, propter declinantem omnem carnem a Domini servitute, Diluvium delere non potuit (Gen. vi). Sed et Abraham de igne Chaldæorum, fidei integritate servatus est (Gen. xi). In quem sensum et Jeremiæ verba ex persona Domini dicentis consentiunt: *Quasi calidum in deserto, inveni Israel cum occisis gladio* (Jerem. xxxviii, 2 sec. LXX; in Vulg. xxxi, 2). Cum enim, inquit, omnis mundus idololatriæ gladiis vulneratus jaceret exanimis, inveni Israel in Abraham habere calorem fidei, quasi medicus, qui post prælium inter cadavera mortuorum, ubi quem senserit pulsantibus venis aliquid habere vitale, adhibet curam vulneri-

^a *Catholica Epistola* scribitur. Cum Victorio, ex Ambrosiani codicis auctoritate, reposuimus *Catholicam*. Maritan. cum Erasmo retinuit *canonicam*. Multa vero, hoc de nomine, suo loco dicenda nobis erunt.

—Præter morem secundam Epistolam B. Petri vocat *Canonicam* Hieronymus, cum alibi septem hujusmodi Epistolas *Catholicas* semper appellet. Neque tamen hanc lectionem mutare debuit Marianus Victorius, nul-

lum habens hoc in loco ms. codicem: restitutionis suffragatorem. Ego vero qui nihil possum adversus veritatem, sed omnia pro veritate, non putavi dissimulandum consensum omnium exemplarium mss. etsi aliquantum contrarius appareat conjecturæ quam proposui in Annotationibus meis ad Prologum præfixum septem Epistolis Canonicis primo tomo editionis nostræ. MARTIAN.

et restituit sanitatem. Pro eo quod scriptum est, *חֹדָא*, hoc est, quasi calidum, Latinus interpreti ambiguitate deceptus, lupinum interpretatur, in quo et Græcorum plerique errant. Et sciendum in Hebraico pro calore scriptum esse *חֹדָא* (חֹדָא), quod interpretatur gratia: quod et gratia Dei, et non merito operum suorum sit Israel.

(Vers. 9.) *Et educam de Jacob semen, et de Juda mentem montes meos: et hæreditabunt eam electi et servi mei inhabitabunt ibi, et erunt campes in caulas gregum, et vallis Achor in cubile arum populo meo qui quæsierunt me.* LXX: **780** *educam de Jacob semen, et de Juda, et hæreditabunt sanctum meum, et hæreditabunt electi et servi mei habitabunt ibi, et erunt in saltu ovium, et vallis Achor in requie armentorum populo meo qui requisierunt me.* Quem supra vocavi in botri, sive acinum, aut (ut multi volunt) am, hunc nunc appellat semen Jacob et Juda, possideat montes, sive montem ejus. Semen et Juda plerique Christum intelligunt, de quo mesi dicitur: *Juda, te laudabunt fratres tui* (LXX, 8), et cætera. Nulli enim dubium quin Salde Judæ stirpe generatus sit. Alii autem Apostoli intelligi volunt, de quibus sæpe diximus: *Resalvæ erunt* (Isai. 1, 9). Et: *Nisi Dominus sarelíquisset nobis semen, quasi Sodoma essemus, les Gomorrhæ fuissēmus* (Rom. ix, 29). Isti possident montem Domini conscientia habitantis in istis, loquentes: *Accessimus ad Sion montem, aatem Dei viventis Jerusalem cælestem* (Hebr. xii, 18). Iste montes ejus, de quibus in psalmis canitur: *in circuitu ejus, et Dominus in circuitu populi* (Psal. cxxiv, 2). Et: *Fundamenta ejus in montibus* (Psal. lxxxvi, 1). Possidebunt autem electi Domini, et inhabitabunt in ea servi ejus. Ibi in eodem volumine scribitur: *Semen am servi ejus, filii Jacob electi ejus* (Psal. civ, 1). Uicunque ergo adhuc semen est, nec formatum, iste servus est Domini, cui dicit in elio: *Scio quia semen Abraham estis, sed nescitis* (Joan. viii). Si enim semen essent Abraham, utique Abraham facerent. Qui autem filius, electus est Domini. Unde electus possidet Jem, et servi habitant in ea, et de filiorum ac

hoda. Editi ante nos libri non *חֹדָא* thoda, ut juxta fidem omnium mss. codicum; sed *חֹדָא* hoda, quod gratiam non potest significare, ut voluit Hieronymus dicens, quod scilicet Dei, et non merito operum suorum salvatus sit. At hoc sensu thoda non interpretatur gratia, sed misericordia: sed potius gratiarum actio, et hoc in Hebræo, cap. xxxi, 2. Jeremie, legimus *חֹדָא* thoda, ut monet conceptus verbis symus; verum *hhen*, quod proprie gratiam misericordiam sonat. Locus itaque iste scopulus quem rationes suas ac Commentarios appellat, Latini Interpretem, et Græcorum plerique erroris insinulans. Hujus tamen hallucinatus nullus iudex Criticus est appellandus, cum

scribitur iterum in timorem, sed spiritum adoptionis (Rom. viii, 15). Et erunt, inquit, campestris, sive saltus, in caulas gregum. Pro campestribus in Hebræo SARON (שָׂרֹן) ponitur. Omnis regio circa Lyddam, Joppen et **781** Jamniam apta est pascendis gregibus. De quo et in Actibus Apostolorum scriptum est: *Saltus autem vertentur in ovilia* (Act. ix), juxta illud quod in psalmo canitur: *Vox Domini perficientis cervos, et revelabit saltus* (Psal. xxviii, 9), sive condensa silvarum, ut latrones ibi latitare desistant, et bestie venenataque animalia, et loca quondam insidiarum et sanguinis, in ecclesias Domini transcant, et pascantur ibi greges ab eo, qui posuit animam pro ovibus suis. De quo scriptum est: *Ipse pascet nos in sæcula* (Psal. xlv, 15). Ista vox Domini perficiens cervos, et revelans condensa silvarum, per Joannem clamat in eremo: *Jam securis in radicem arborum posita est. Omnis arbor quæ non facit fructum bonum, excidetur, et in ignem mittetur* (Math. iii, 10). Et iterum: *Omnis vallis implebitur* (Luc. iii, 5); de qua et nunc dicitur: *et vallis Achor in cubile armentorum, et in requiem populo meo qui requisierunt me.* De qua et in libro Jesu filii Nave legimus, quod ibi interfectus sit Acham, qui furatus est de anathemate, et de spoliis Jericho, et cum omni domo sua interfectus, atque ex eo quod turbaverit populum, locus ipse in quo accidit, ACHOR (אָחֹר), id est,urbationis ac tumultus nomen accepit (Jos. vii). Vallis igitur Achor, in qua quondam maledictio fuit atque supplicium, erit in armentorum requiem. Quæ Paulus edisserens, ait: *Numquid de bobus cura est Deo* (I Cor. ix, 9)? an utique de nobis dicit, quia debet in spe qui arat, arare, et qui terit aream, terere eam in spe, ut participetur. De hac valle et in Osee mystice scriptum est: *Loquar ad cor ejus, haud dubium quin Jerusalem; et dubo possessores illius inde, et vallem Achor, ut aperiat intelligentiam illius* (Ose. ii, 14). Idcirco enim vallis Achor in possessionem traditur armentorum populi Dei, et saltus vertuntur in caulas gregum, ut aperiatur intelligentia, et Domini veritas cognoscatur.

(Vers. 11, 12.) *Et vos qui dereliquistis Dominum, et oblitistis montem sanctum meum. Qui ponitis fortunæ mensam, et libatis super eam. Numerabo vos in gladio, et omnes in cæde corruetis.* LXX: *Vos autem qui dereliquistis me, et oblitistis montis sancti mei, et paratis fortunæ mensam, et impletis dæmoni potionem:*

idem Hieronymus eam castigaverit scribens postea in Jeremiam. Dicit enim: *Ridicule Latine codices in hoc loco, ambiguitate verbi Græci, pro calido, lupinos interpretati sunt. Græcum enim θερμός utrumque significat. Quod et ipsum non habetur in Hebraico. Est enim scriptum HEN (הֵן) quod Aquila, Symmachus et Theodotius χῆν, hoc est, gratiam interpretati sunt. Soli Septuaginta posuerunt calidum, putantes ultimam litteram Messe. Si enim legamus HAN per litteram N, gratia dicitur; si per M, (מֵן) calor interpretatur. Idem hic in Isaiam dicere voluit Hieronymus; sed non meminuit vocis HEN, quia in lectione Hebræici contextus Jeremie ob oculos illi forsitan fuit verbum superius חֹדָא thoda, quod habetur ejusdem Jeremie. cap. xxx, 19. MARTIAN.*

ego tradam vos in gladium : omnes interfecti corrueitis. **A** In locis quondam silvestribus atque turbarum, **782** in locis gentilium erant cantæ ovium, id est, Ecclesiæ de toto orbe credentium. Vos autem, o populi Israël, qui dereliquistis Dominum, et ad iracundiam provocastis Sanctum Israel, qui obliti estis montem sanctum ejus, de quo crebro diximus, vel Dominum Salvatorem, qui montium mons est, et sanctorum omnium sanctus, vel montem Sion, et civitatem Dei viventis Jerusalem celestem, qui hæc et hæc facitis, tradam gladio, ut omnes interfecti pariter corruatis. Qui sit gladius, dicemus postea : Pontis, inquit, fortunæ mensam, et libatis super eum : sive juxta Septuaginta : Paratis fortunæ mensam, et impletis dæmoni poculum, aut *κίρασμα*, quod omnes similiter transtulerunt, id est, mixtam potionem. Est autem in tuncis urbibus, et maxime in Ægypto, et in Alexandria idololatricæ vetus consuetudo, ut ultimo die anni et mensis eorum qui extremus est, ponant mensam refertam varii generis epulis, et poculum multo mixtum, vel præteriti anni, vel futuri fertilitatem auspicientes. Hoc autem faciebant Israelitæ, omnium simulacrorum portenta venerantes, et nequaquam altari victimas, sed hujusmodi mensæ liba fundebant. Quodque Septuaginta transtulerunt dæmoni, in Hebraico habet *MENNI* (מנני), quod Symmachus interpretatus est, absque me : ut sit sensus : Qui paratis fortunæ mensam, et impletis absque me potionem ; ut doceat non sibi fieri, sed dæmoni. Gladius autem quo interficiuntur, pro supplicio accipitur. Neque enim omnis populus Israel gladio traditus est, quorum videmus quanta millia in toto orbe dispersa sint ; sed pœnis atque cruciatibus, captivitati et ultimæ servituti, juxta illud quod alibi dicitur : In gladio morientur omnes peccatores populi mei : et in Deuteronomii Cantico : *Incubabo sagittas meas in sanguine, et gladius meus comedet carnes vulneratorum* (Deut. xxxii, 42). Haud credibile esse potest, sagittas Domini inebriari sanguine, et gladium illius vulneratorum saturari carnibus. De his sagittis quæ Job per singula hororum momenta pungbant, loquitur. *Sagittæ Domini in corpore meo sunt : quarum furor ebibit spiritum meum ; cum enim cæpero loqui, stimulant me* (Job. vi, 4). Juxta tropologiam autem **783** hoc dicendum est, quod omnes qui Ecclesiam deserunt et obli-viscuntur montem sanctum Dei, et se tradunt spiritibus erroris, et doctrinis dæmoniorum, isti parant fortunæ mensam, nihil ad Deum pertinere credentes, sed vel stellarum cursu, vel varietate fortunæ omnia gubernari : quos Paulus increpat, dicens : *Non potestis mensæ Domini participare, et mensæ dæmoniorum. Non potestis calicem Domini bibere, et calicem dæmoniorum* (I Cor. x, 20, 21) : quia æternis tradentur suppliciis, ita ut nullus eorum cædem et ruinam possit evadere.

* Unus Ambrosian. sanguinem habet pro spiritum : idque rectius juxta LXX.

(Vers. 12.) Pro eo quod vocavi, et non respondistis, locutus sum, et non audistis : sed fecistis [Vulg. et faciebatis] malum in oculis meis, et quæ nolui. elegistis. LXX : Quia vocari vos, et non audistis : locutus sum, et contempsistis, et fecistis malum in conspectu meo, et quæ volebam elegistis. Gladio, ait, etis traditi, quia non solum reliquistis me, et obliti estis mei, et fortunæ poculum miscentis, sed cum essem Emmanuel, id est, nobiscum Deus, de quo et Joannes scribit : Verbum caro factum est, et habavit in nobis (Joan. i, 14), per vos vocavi : revertimini ad me filii revertentes (Jerem. iii, 14). Et Venite ad me omnes qui laboratis et onerati estis (Math. xi, 28), et respondere noluistis. Locutus sum in parabolis, et omnia feci quæ facere debui, et non audistis me, immo et contempsistis. Ego enim sum qui et supra dixi : Veni, et non erat homo : vocavi, et non erat qui obediret (Isai. l, 2). Nec voluit hæc sufficiebat impietas, ut me præsentem contemneretis, et missum ad vos occideretis hæredem : sed fecistis malum in conspectu meo, et quæ volebam elegistis, et blasphemastis Filium Dei, ut peteretis vobis Barabam latronem, homicidii et seditionis auctorem ; et adhuc audetis dicere : Quare nos errare fecisti a via tua (Isai. lxxii, 17) ? Si enim qui me nesciebant invenerunt me, et qui me non invocabant, susceperunt me, quibus vos digni estis cruciatibus, qui missum ad vos atque dicentem : Non veni nisi ad oves perditas domus Israel (Math. x, 6), suscipere noluistis, sed insuper affixistis cruci ? Considerandum quid significet quod ait : Et quæ volebam elegistis ; aut quæ sit voluntas Filii Dei, qui loquitur in Evangelio : Non omnis qui dicit mihi, Domine, Domine, ingreditur in regnum celorum : sed qui facit voluntatem Patris mei qui est in cælis (Math. vii, 21). **784** De qua et ipse dicit Deus : Ut facerem voluntatem tuam volui (Psalm. xxxix, 9). Hæc est voluntas, de qua et ipse Dominus loquebatur : Inveni David filium Jesse, virum juxta cor meum, qui faciat omnes voluntates meas (Act. xiii, 22). Unde et sanctus precatur et dicit : Duce me ut faciam voluntatem tuam, quia Deus meus es tu (Psalm. cxlii, 10). Omnia enim licent, sed non omnia expediunt. Et de virginibus narrat Apostolus se Domini non habere præceptum, vult tamen nos esse licent seipsum (I Cor. vi). Ex quo ostendit nequaquam indulgentiam magistri sectandam esse, sed voluntatem (I Cor. vii) ; et ea nos debere eligere quæ expediunt, non quæ licent, ut illud est de digamia, Volo adolescentulas nubere, filios procreare, matresfamilias esse (I Tim. v, 14). Pontique causas, cur ista concedat : Jam enim quedam abierunt retro post Satanum. Ergo non est voluntas pura secundi matrimonii, quæ fornicationis comparatione vilescit.

(Vers. 13, 14.) Propter hoc hæc dicit Dominus

b Idem Ambrosian., quæ fornicationis causa, comparatione vilescit.

servi mei comedent, et vos esurietis. Ecce A
bent, et vos sitiatis. Ecce servi mei lætaturi
confundemini. Ecce servi mei laudabunt
atione cordis, et vos clamabitis præ dolore
præ contritione spiritus ululabitis. LXX :
ædicit Dominus : Ecce servi mei comedent,
esurietis. Ecce servi mei bibent, vos autem
ce servi mei gaudebunt, vos autem confun-
ce servi mei exultabunt in gaudio, vos autem
propter dolorem cordis vestri, et propter
in spiritus vestri ululabitis. Non solum gla-
tis vos qui dereliquistis Dominum, et se-
im in conspectu ejus, et præsentem noli-
re, sed multam inter vos et gentium
em cœlestis differentiam. Illi enim qui
ut mihi, comedent, et bibent, lætabuntur, B
ut præ exultatione cordis. Vos autem e-
suriatis atque sitiatis, confundemini et
re cordis et contritione spiritus ululabitis.
ia χλίστοι in mille annis putant esse
i, cibum et potum, regnum Dei esse
i, nec intelligentes illud quod scriptum est :
i non cibum qui perit, sed panem vite et ve-
au. vi, 27), et carnem Christi, et fructum
i comedere cupientes. De quo Salvator lo-
Ego 785 sum panis qui de cœlo descendi
33). Et Ecclesiastes : Aperi oculos tuos, et
panibus (Prov. xx, 15). Et Psalmista : Ju-
mi, sui et non seimi, et non vidi justum d. re-
que semen ejus querens panem. Tota die
et fœnerat, et semen ejus in benedictionem
i. xxxvi, 25). De isto pane et convivio spi-
discipulos instruebat : Vos qui perseverastis
tentationibus meis, edetis in mensa Patris
quo cœlorum (Luc. xii, 28). Quod si de
pace accipiamus, quomodo illud explanare
s : Non interficiet fame Dominus animam
Prov. x, 5). Et iterum : Cognoscit Dominus
aculatorum, et hereditas eorum erit in sepi-
Non confundentur in tempore pessimo, et in
amnis saturabuntur (Psal. xxvi, 18, 19).
enim sancti in persecutione moriuntur fame
te confecti ; quanti justis esuriunt, et impi-
bus distenduntur ! Potus autem ille acci-
est, qui hauritur de fontibus Israel ; quem
erit, habebit in se fontem aquæ salientis in
ternam (Joan. iv ; Luc. xii). Quem et Sal-
regno Patris se bibiturum cum Apostolis
ir : qui lætificat eum hominis (Psal. ciii, 14),
libentes possint diere : Dediti lætitiā in
eo (Psal. iv, 7). De hoc cibo et potu inter
atitudines dicitur : Beati qui cœriunt et si-
titiā (Matth. v, 6). Et mater Domini plena
e Hebraice dicitur Sabaa, etc. Non legit Hiero-
nyme mulierem Sebaa, quia Hebræi suo tem-
pore vocales litteras habebant in medio verbo
ipse alibi testis nobis est. Mss. codices con-
tinent Sabaa, quod nos secuti sumus, licet
que apposuerimus Sebaa juxta punctationem
am. Consule de hoc verbo Questiones in

sancto Spiritu prophetabat : Esurientes implevit bo-
nis (Luc. i, 53), qui prius cibum Domini non habue-
rant : et divites dimisit inanes, qui dati sunt pro se-
pultura ejus ; et quem Propheta promiserant, respu-
erunt. De quibus et in alio loco Psalmista decantat :
Divites eguerunt, et esurierunt (Psal. xxxiii, 11), id
est, populus Judæorum. Qui autem querunt Domi-
num, hoc est, turba gentilium, non egeant omni
bono. Cumque servientes Christo, et credentes ei
lætaui fuerint, et laudaverint Deum præ exultatione
cordis et gaudio : tunc illi confundentur, videntes
in suum locum alios successisse ; et clamabunt præ
dolore cordis, implentes illud quod scriptum est :
Ibi erit fletus et stridor dentium (Matth. xiii, 50) :
quando steterint agni gentium atque iusurorum ad de-
terram, et hadi Judæorum atque impiorum a sini-
stris ; aliis recipientibus æterna præmia, aliis æterna
supplicia. Contritio autem spiritus præ dolore cor-
dis intelligenda in conscientia 786 peccatorum,
juxta illud quod scriptum est : Cognoscent errantes
spiritu intelligentiam (Isa. xlii, 24). Et : Cor con-
tritum et humiliatum Deus non despicias (Psal. l,
19). Converteretur spiritus quando fuerit elevatus ;
quod de rege inimico Israel scribitur : Induravit Do-
minus spiritum ejus (IV Reg. xvii, 14). Et de Baby-
loniorum principe, quando elevatum est cor ejus,
et induratus spiritus, ut superbiens diceret : Hæc
est Babylon, et ego feci eam (Dan. iv, 27).

(Vers. 15, 16.) Et dimitte nomen vestrum in ju-
ramento [Vulg. juramentum] electis meis, et in erfi-
ciet te Dominus Deus, et servos suos vocabit nomine
alio, in quo qui benedictus est super terram, b. nedicetur
in Deo amen : et qui jurat in terra, jurabit [Al. ju-
rat] in Deo amen. LXX : Relinquetis enim nomen
vestrum in saturitatem electis meis. Vos autem interficiet
Dominus : servientibus autem mihi vocabitur no-
men novum, cui benedicetur super terram : benedicent
enim Deum verum, et qui jurant super terram : jura-
bunt Deum verum. Pro saturitate, a quæ Hebraice di-
citur SABAA (סבא), cæteri juramentum interpretati
sunt ; quod verbum multas habet intelligentias, et
pro diversitate b. accentuum variatur. Intelligitur enim
et juramentum, et saturitas, et sitiētia, et plures, et
septem. De quo in libro Genesios diximus, et in hoc
volumine (Ad cap. iv), ubi septem mulieres appie-
henderunt unum virum. Rursum pro eo quod Sep-
tuaginta transulerunt, verum, et in Hebraico dicitur,
AMEN (אמן), c. Aquila vertit πιστωμένως, id est, fi-
deliter. Quod autem dicit, hoc est : aliis in vestrum
succedentibus locum, nomen vestrum erit juramen-
tum electis meis, ut pro malorum exemplo vos ha-
beant et detestentur talia sustinere, et jurent sic ;
non hæc patiar quæ passus est populus Judæorum.

Genesim. MARTIAN.

b Vide in Genes. cap. xli, 29, et quæ de accentus
Hebraici significatu nos annotavimus in ejusdem li-
bri cap. ii, 23, Commentarios quoque in cap. xii
Ecclesiastes.

c Aquila vertit πιστωμένως. Idem asserit Hierony-
mus. Editi male legunt πιστομένως. MARTIAN.

Sive nomen vestrum erit in satietatem : quod in his A
dici solet, quorum odiosa est recordatio et memoria
et qui usque ad saturitatem nauseamque venerunt.
Vel certe hoc dicendum, quod nomen suum derelin-
quant electis Domini, ut pro illis gentium turba suc-
cedat; et ipsi appellentur filii Abraham et Israel. De
quibus Paulus loquitur : *Pax super eos, et super Is-*
rael Dei (Galat. vi, 16). Neque enim qui ex Israeli-
tis sunt Israel; nec qui semen Abraham omnes filii
(Rom. ix, 7), ad quos dicitur : *Si filii essetis Abraham,*
787 *opera Abraham faceretis* (Joan. viii, 39). Et quia
semen sunt Abraham, et non filii, de quorum differen-
tia supra diximus : propterea eos increpat Baptista
Joannes, dicens : *Et ne velitis dicere, patrem habemus*
Abraham : potens est enim Deus de lapidibus is-
tis suscitare filios Abraham (Matth. iii, 9). Quomodo
enim possunt huius esse filii, qui dixerunt ligno et
lapidi, *tu genuisti me* : cum e contrario, qui ex fide
sunt, hi appellentur filii Abraham? Vos autem, inquit,
interficiet Dominus, ut nequaquam appellemini cir-
cumcisio, sed concisio (Galat. iii) : ut vita careatis
æterna, ut non habeatis eum qui dicit : *Ego sum*
vita (Joan. xiv, 6). Servos autem, ait, suos vocabit
nomine alio, sive novo, quod in toto orbe celebrabi-
tur. Et erit benedictum : in tantum, ut qui illo no-
mine fuerit appellatus, benedicatur in Domino, et
signum veræ ^a Circumcisionis accipiat, amen : quo
sæpe in approbationem eorum quæ dicta sunt, Do-
minus utitur in Evangelio : Amen, amen dico vobis
(Joan. v, 19). Nomen autem novum sive aliud, nul-
lum est, nisi quod ex Christi nomine derivatur, ut C
nequaquam vocetur populus Dei Jacob, et Judas, et
Israel, et Ephraim, et Joseph, sed Christianos. Qui-
cumque enim juraverit in terra, nequaquam iurave-
rit in idolis et falsis diis, sed in Deo : quæ sententia
rursum, amen signaculo comprobatur. Porro juxta
Septuaginta qui pro amen, verum Deum interpretati
sunt, ut benedicatur Deus verus, et qui jurant super
terram, jurent Deum verum, non secundum errorem
Arianorum referimus ad personam tantum Dei Pa-
tris, de quo scriptum est : *Ut cognoscant te solum*
verum Deum, et quem misisti Jesum Christum (Joan.
xvii, 3) : sed ad Filium, qui et ipse verus Deus est,
dicente evangelista Joanne : *Venit Filius Dei, et dedit*
nobis mentem, ut cognoscamus verum, et simus in ve-
ro Filio ejus Jesu Christo (Joan. v, 20). Iste est ve-
rus Deus et vita æterna. Si enim Salvator de se lo-
quitur : *Ego sum veritas* (Joan. xvi, 6), consequen-
ter verus Deus a veritate nomen accepit, ut nequa-
quam secundum falsos deos appelletur Deus, sed
secundum verum Deum Patrem, et ipse sit verus
Deus. Alioquin si non est verus, erit idolo similis,
quod redundat in capita **788** eorum, qui Christum
verum Deum negant. Hoc est autem nomen novum,
quod ei in Apocalypsi super calculo scribitur (Cap.
ni), cui in toto orbe benedicatur.

^a Ambrosian. signum veræ benedictionis accipiat.

^b Unus pro cunctis S. Augustinus de Civit. Dei
cap. 16 : Tunc, inquit, figura hujus mundi mundano-

(Vers. 17, 18.) Quia oblivioni traditæ sunt angustiae
prioris, et quia absconditæ sunt ab oculis meis. Ecce
enim creo caelos novos, et terram novam, et non erunt
in memoria priora : et non ascendet [Vulg. ascendem]
super cor : sed gaudebitis et exultabitis usque in sem-
piternum in his quæ ego creo. LXX : Obliviscetur
enim tribulationis prioris, et non ascendet super cor
eorum. Erit enim cælum novum, et terra nova : et non
recordabuntur priorum, et non veniet super cor eorum;
sed gaudium et exultationem invenient in ea. Causa læ-
titiae et confessionis Dei veri est, quia æterna angus-
tiarum priorum succedet oblivio, ut nequaquam
idolorum meminerint et erroris pristini, sed ad lu-
cem de tenebris transeant, ut æterna beatitudine
perfruantur. Obliviscetur enim pristina mala, non
oblivione memoriae, sed bonorum successione, juxta
illud quod scriptum est : *In die bona oblivio malo-*
rum (Eccles. xi, 27). Et alibi : *Afflictio horæ oblivio-*
nem facit deliciarum (Ibid., 29) : eo quod in angus-
tiis constituti, nequaquam voluptatibus pristinis, jux-
ta errorem, Epicuri animo perfruantur. Licet possit
et hoc dici, quod in cælo novo, et in terra nova,
omnis conversationis pristinae memoria deleatur : ne
hoc ipsum pars malorum sit, prioris angustiae recor-
dari. Cælum autem novum et terram novam, qui pu-
tant omnia interire quæ cernimus, Evangelii interpre-
tantur testimonio : *Cælum et terra transibunt* (Matth.
xxiv, 35). Et Pauli apostoli : *Quæ enim videntur,*
temporalia sunt : quæ autem non videntur, æterna
(II Cor. iv, 18). Porro qui novitatem, commutatio-
nem in melius ^b, et non elementorum arbitrantur
interitum, illo utuntur exemplo : *A principio terram*
tu fundasti, Domine, et opera manuum tuarum sunt
cæli. Ipsi peribunt, tu autem permanes, et omnes sicut
vestimentum veterascent, et quasi amictum involvet
eos, et mutabuntur (Psal. ci, 26, 27). In quo perspi-
cua demonstratur perditionem et interitum, non
abolitionem in nihili, sed commutationem sonare
in melius. Neque enim illud quod in alio loco scrip-
tum est : *Luna fulgebit ut sol, et sol septuplum* **789**
lumen accipiet (Isai. xxx, 16), interitum significat
pristorum, sed commutationem in melius. Quod
ut possit intelligi, nostræ conditionis ponamus exem-
pla : Infans cum in puerum creverit, et puer in ju-
venem, et juvenis in virum, et vir in senem, nequa-
quam per singulas ætates perit. Idem enim est qui
prius fuit ; sed paulatim immutatur, et ætati pristi-
nae perisse dicitur. Quod intelligens et Paulus apo-
stolus loquebatur : *Præterit enim figura hujus mundi*
(I Cor. vii, 31). Consideremus quid dixerit : *Figura*
præterit, non substantia. Hoc idem significat et Pe-
trus : *Latet eos hoc volentes : quoniam cæli erant ab*
initio ; et terra de aqua, et per aquam, Dei æternæ
subsistit : per quæ prior mundus inundatus diluvio peri-
it. Cæli autem qui nunc sunt et terra, eadem ratione
servantur igni (II Petr. iii, 5 seqq.) : quo sensu æ-

rum ignium conflagratione præteribit.... ut scilicet
mundus in melius innovatus aperte accommodetur homi-
nibus in melius innovatis.

ciendum sit, postmodum docet: *Novos* ^a autem *A* ritus sancti, ibi fletus et planctus non potest comorari, qui aptus est lamentantibus atque lugentibus, et præcipue clamor, quem de Ecclesia credentium Paulus expellit, ne in similitudinem Judæorum, pro judicio faciamus clamorem (*Ephes. iv*). In tali urbe diversæ ætates non erunt: infans et senex, parvus et magnus, qui non impleat dies suos; sed quasi filii resurrectionis, omnes pervenient in virum perfectum, in mensuram ætatis plenitudinis Christi, ut nec desint alicui annorum spatia, nec supersint, et alio necdum solidas habente vires, alius desinat esse quod fuerit, et decrepita ætate marcescat; pervenientque omnes ad centenarium numerum, qualis fuit Abraham, qui promissionem filii Isaac, hac ætate suscepit (*Genes. xxi*). De cujus numeri laudibus, non necesse est plurima memorare, ne superflua sit disputatio. Hoc tantum dicimus, quod decem decades æqualia habent latera, et quadæ formæ possident firmitatem. **791** In repromissionibus quoque pro his quæ consumpsimus [*Al. contempsimus*], multiplicata nobis centuplum Dominus pollicetur, et in bonam terram sementis cadens, primum habet uberrimæ frugis numerum centenarium. Denique et Isaac unam sementem jaciens fidei, hoc numero laboris sui opera multiplicata suscepit. In illo igitur tempore, quando ætas fuerit una cunctorum, et sanctus et peccator erunt simili resurrectione perfecti, nec inter se variabunt tempore; sed alius ad præmia, alius ad supplicia pertrahetur: et in eo peccator maledictus erit, quod incorrupto corpore pœnas patietur æternas. Illud quoque quod in Apocalypsi Joannis legimus (*Cap. xx*), post resurrectionem exhiberi præsentis judicis parvos et magnos, non ætatum, sed meritorum significat differentias. Qui enim parvus est juxta sententiam Solomonis, dignus est misericordia: *Potentes autem potenter tormenta patientur* (*Sap. vi, 7*). In quem sensum et Domini verba consentiunt: *Servus qui scit voluntatem Domini sui, et non facit eam, vapulabit multis* (*Luc. xii, 47*). Qui vero nescit, et fecerit digna plagis, vapulabit paucis. Beatus apostolus Paulus, Christo in se loquente, Scripturam veterem edisserens, Abraham patriarcham non solum circumcisionis, sed præputii asserit patrem (*Rom. iv*), hoc est, duos ex eo populos esse generatos, et eum qui juxta carnem natus fuerat, ^b centenarius propter Christum, qui de Abraham stirpe generatus est, in quem ille miserit manus, maledictioni perpetuæ subjacere. Hanc figuram docent Evangelia (*Marc. v*), quibus fertur ^c tunc hæmorrhousam ægrotare cœpisse, quando nata est filia archi-synagogi, et quando ista sanata sit, statim illam esse mortuam, uno

(Vers. 19.) *Quia ecce ego creo Jerusalem exultationem, et populum ejus gaudium; et exultabo in Jerusalem, et gaudebo in populo meo. LXX: Quia ecce ego facio Jerusalem exultationem, et populum meum lætitiā, et exultabo super Jerusalem, et lætabor super populo meo. Gaudere, inquit, et exultare debetis lætitiā sempiterna in creatione novorum cœlorum, et terræ novæ, et priorum penitus non meminisse: ne qua vobis recordationis antiquæ oriatur tristitia: quia non solum cœlos novos et terram novam, **790** sed Jerusalem quoque creabo in exultatione, et populum ejus in gaudio. Haud dubium quin universæ terræ, ut quæ vetus uni genti gaudium erat, nova cunctis nationibus lætitiæ sit. In tantum autem exultatio erit omnium, atque lætitiā super urbe et populo Dei, ut ego quoque conditor ejus exultem et gaudeam super Jerusalem, et super populo meo qui comedet et bibit et lætabitur, et exultabit in ea, et qui in nomine novo fuerit appellatus.*

(Vers. 20.) *Et non audietur in ea [Vulg. in eo] ultra vox fletus, et vox clamoris: non erit amplius infans dierum, et senex qui non impleat dies suos. Quoniam puer centum annorum morietur, et peccator centum annorum maledictus erit. LXX: Et non audietur ultra in ea vox fletus, et vox clamoris: neque fiet ibi ultra immaturus et senex, qui non impleat tempus ævum. Erit [Al. Est] enim infans centum annorum, et qui moriatur peccator centenarius, maledictus erit. Neque enim congruum erit, ut in civitate Jerusalem et populo Dei, qui exultationis et gaudii æternam suscipiet creaturam, audiat ultra vox fletus et clamoris; quando abierint dolor, mœror et gemitus. Contraria quippe simul esse non possunt. Et ubi exultatio est, et gaudium, qui fructus est Spi-*

^a Mendose Nos erat pro *Novos*, Græc. *καινους* δε *οὐρανους*, etc.

^b Hunc locum paulo obscuriorem sic explanat Victorius: S., inquit, Pater exponit Prophetæ verba: *Puer centum annorum morietur, et peccator centum annorum maledictus erit.* At autem peccatorem centenarium, qui maledictus erit, Judæorum populum,

qui Abraham secundum carnem filius fuit, significare, eumque propterea maledictioni perpetuæ subjacere, quod injecerit manus in Christum, qui de Abraham stirpe generatus est: quem puerum centum annorum interpretatur.

^c Id quoque notatum Victorio dici abs Hieronymo, quia filia archisynagogi erat annorum duode-

qui Abraham secundum carnem filius fuit, significare, eumque propterea maledictioni perpetuæ subjacere, quod injecerit manus in Christum, qui de Abraham stirpe generatus est: quem puerum centum annorum interpretatur.

^c Id quoque notatum Victorio dici abs Hieronymo, quia filia archisynagogi erat annorum duode-

atque eodem annorum spatio, novum populum in juventute persistere, et veterem in infidelitate mori, et esse maledictum. Hoc juxta Septuaginta interpretes diximus, quorum editio toto orbe vulgata est: ne in loco famosissimo videremur ad Hebræam **792** linguæ arcem confugere. Quod sive post resurrectionem intellexeris in secundo Salvatoris adventu, sive post baptismum in prima resurrectione credendum, non abhorret ab Ecclesiæ fide. Hebræi hæc ante resurrectionem in mille annorum regno super terram futura contendunt, et tam longa futuræ vitæ spolia repromitti, ut centum anni reputentur infantie; peccatorem autem centesimo ætatis suæ anno esse moriturum: ne videlicet paratis opibus perfruatur; sed ob peccatum, maledictum esse se noverit. Quod si ita est, ubi erit beatitudo perfecta, quæ peccato violatur atque corrumpitur, et peccatum immatura morte punitur?

(Vers. 21. 22.) *Et ædificabunt domos, et habitabunt; et plantabunt vineas, et comedent fructus earum. Non ædificabunt, et alius habitabit: non plantabunt, et alius comedet.* LXX similiter. De his domibus, et in sexagesimo octavo psalmo sermo propheticus pollicetur, dicens: *Quia Deus salvam faciet Sion: et ædificabuntur civitates Judæ, et habitabunt ibi, et hæreditate acquirent illam, et semen servorum ejus possidebit eam: et qui diligunt nomen ejus, habitabunt in ea.* Quæ omnia Judæi accipiunt carnaliter, ut Jerusalem orbisque Judææ restituatur in pristinum statum. Quod si eis dederimus, audiant non solum hoc Jerusalem, sed et Sodome repromitti, dicente Ezechiele: *Restituetur Sodomia in antiquum* (Ezech. xvi, 55). Ergo domus, in quibus habitaturi sunt qui ædificent eas, vel Virtutes intelligendæ sunt, vel diversæ mansiones apud Patrem; quas jungier possidebit, qui eas ædificaverit. Quales sibi ædificasse et obstetrices dicuntur in Exodo, quæ timebant Deum: licet scriptum sit in Hebræico, a Deo eis ædificatas domos, quia timerunt eum (Exod. 1). Et Jacob quia simplex erat, sive ut Græce dicitur ἀπλᾶστος, id est, nequaquam fictus; nec talis quales in Petri Epistola condemnantur, de quibus ait: *In avaritia fictis sermonibus de 793 vobis negotiantur* (II Petr. ii, 3); ideoque habitabant in domo, quam Esau, qui feris delectabatur et silvis, possidere non poterat. Talem domum et Salvatoris in Evangelio verba describunt: *Omnes qui venit ad me, et audit sermones meos, et facit eos, similis erit viro prudenti, qui ædificavit domum suam super petram, (Matth. vii, 24), et reliqua.* Alioquin juxta litteram, multi sancti ædificant domos, et non habitant in

eim quando mortua est. Luc. viii; et hæc orbi usque annis duodecim fuerat in illius domo quando sanata fuit, Matth. ix, Luc. v; et ita quando nata est filia archisynagoga, ita agrotare coepit: et ubi ista sanata est, illa obiit mortem. Trazit autem divino ingenio hanc similitudinem ad duos populos, Judæorum scilicet, et gentilium: quippe cum surgentibus ad fidem Judæis, gentes agrotare coeperunt: sanatae sunt autem istæ, et ad fidem venerunt, cum Judæi

A eis, vel peregrinatione, vel alterius rapina, vel morte subtrahi. Qualis fuit Job, qui dives carne et spiritu, in tantam deductus est paupertatem, ut in sterquilino sederet extra portam civitatis (Job. ii). E contra dives ille in Evangelio purpuratus ædificavit domum, et habitavit in ea, cui rectissime dici poterat: *Stulte, hac nocte auferetur anima tua a te; quæ autem preparasti, cujus erunt (Luc. xii, 20)?* Non solum autem ait, ædificabunt domos, et habitabunt in eis: sed plantabunt quoque vineas, et ipsi comedent fructum earum. Juxta illud quod in Michæa dicitur: *Requiescat unusquisque sub vinea sua et sub ficu sua; et non erit qui exterreat* (Mich. iv, 4). Hæc est vinea quæ in Evangelio loquebatur: *Ego sum vitis, et vos palmites, et Pater meus agricola* (Joan. xv, 5). *Omnes qui non faciunt fructum excidentur, et in ignem mittentur* (Matth. iii, 10). Hujus fructus comeduntur et bibuntur, et lactificant cor hominis, et inebriant amicos sponsi, et in regno Dei bibuntur quotidie. Sub ficu autem requiescit, et nullius insidias reformidat, qui dulcedine sancti Spiritus fruitur, et illius fructibus saturatur, charitate, gaudio, pace, fide, continentia, patientia. De hujusmodi dicitur plantatore: *Qui plantaverit ficum, comedet fructus ejus* (A nos ix, 14). Qui tales ædificaverit domos, et plantaverit vineas, de quibus et Apostolus loquitur: *Ego plantavi, Apollo rigavit, Deus incrementum dedit* (I Cor. iii, 6), comedet labores manuum suarum (Psalm. cxxvii); et seminans in spiritu, de spiritu metet vitam æternam (Joan. iv): nec diaboli et satellitum ejus fraudibus supplantabitur.

(Vers. 23 seqq.) *Secundum dies enim ligni, erunt dies populi mei, et opera manuum eorum veterascent electis meis. Non laborabunt frustra, neque generabunt in conturbatione: quia semen benedictorum Domini est, et nepotes eorum cum eis. Erunt autem clamant, ego exaudiam: adhuc illis dicentibus, 794 ego exaudiam [Vulg. audiam]. Lupus et agnus pascentur simul, et leo et bos comedent paleas, et serpenti putris panis ejus. Non nocebunt, neque occident in omni monte sancto meo, dicit Dominus. LXX: Etenim secundum dies ligni vitæ, dies populi mei: opera laborum suorum inveterasce facient electi mei: non laborabunt in vacuum, neque filios generabunt in maledictionem: quia semen benedictum a Domino est, et nepotes eorum cum eis. Et erit antequam clament, ego exaudiam eos: adhuc loquentibus illis dicam, quid est? Tunc lupi et agni pascentur simul: leo autem quasi bos comedet paleas, et serpens terram quasi panem. Non nocebunt, neque corrumpent, in monte sancto meo, dicit Dominus.*

fidem, in qua nati fuerant, perdidit: et ita ubi unus desivit, alter coepit.

* Recribit Victorius omnibus pro domibus; non enim, inquit, de domibus tantum in eo palmo, sed de omnibus quæ sunt hic in Propheta enarratur.

^b In Vulg. et Hier. versione *inveterabunt: electi mei non laborabunt*, minus recte ad Hebræum יִבְרָחוּ

na erit habitatio atque plantatio justorum, ut vitæ populi mei diebus vitæ ligni comparentur, quo in Psalmis dicitur: *Justus ut palma florebit* (Ps. xci, 13), quotidie triumphans de adversariis, signe victoriæ præferens. Sin autem juxta Segiata legimus, *dies ligni vitæ*, qui magis sensum ebræo vertere, quam verba, lignum vitæ intelligi, quod in paradiso situm est. Ad quod ne extendit Adam manum suam ut viveret, ejectus est de disco (Genes. iii). In cujus custodiam Cherubim, et scientiæ multitudo, et ignita framea posita ut servarent viam ligni vitæ, ne in peccato posita Adam, et necdum sua delicta cognoscens, comedit ex eo, et impænitentiæ desperationisque acerbæ morte moreretur. Quod sit hoc lignum Salomon exponit manifestius, qui de sapientia disputans ait: *Lignum vitæ est omnibus qui accedunt ad eam, et qui imitantur super illam, quasi suum Dominum firmitas* (Prov. iii, 18); nec dubium Verbum Dei significet, qui ipse est via atque veritas, et de se loquitur: *Ego sum vita* (Joan. xi, 1). Et de qua Propheta decantat: *Omnia in sapientia tua repleta est terra creatione tua* (Psal. ciii, 24); apostolus Paulus: *Christus Dei virtus, et Dei sapientia* (I Cor. i, 24). Opera quoque populi Dei non mutantur, sed innovantur quotidie, ut non ambulant in vetustate litteræ, sed in novitate spiritus (I Cor. vii). Ut quomodo per inobedientiam unius hominis, peccatores constituti sunt plurimi: sic per obedientiam unius hominis, justi constituentur multi. certe hoc dicendum, **795** quod opera eorum mutantur, quorum domus fundata super petram, manet in æternum; et qui ædificaverunt super fundamentum Christi, aurum, argentum, lapides preciosi (I Cor. iii): et e contrario eorum opera disperduntur, quorum domus fundata super arenam, subitaestate subvertitur; et qui ædificaverunt super fundamentum Christi, ligna, fenum, stipulam. An tibi videtur quotidie inveterare opera sua, qui peritorum oblitus, in futurum extenditur? Unde vetus et novum dicitur Testamentum: non quod periret, sed quo novo aliud non succedat. Hoc quoque juxta Hebraicum dici potest, quod opera illi et in Christo credentium, fructus sint Apostolorum, id est, electorum Dei, et in thesauris eorum condantur. Multi enim vocati, et pauci electi (Matth. xx). Isti non laborabunt frustra, ut quoniam laboraverunt Judæi; sed labores manuum suarum lucabunt. Neque generabunt in conturbatione, in maledictione, et ut in Hebraico expressius dicitur, *et non paraverunt*, quod lingua eorum dicitur *לא יבטלו* [Al. LABAALA] hoc est, ut esse desisterent et finem substantiæ suæ habeant: pro quodammodo. Symmachus, et Theodotus festinationem inestati sunt: ut nequaquam festinent absque ratione credere: sed imitentur Nathanael, qui Domini laudatus est: *Ecce vere Israelita, in quo dolus non est* (Joan. xx, 47), qui Christum pectoritate turarum querebat, et de Prophetis cupiebat

PATROL. XXIV.

agnoscere dicens: *De Nazareth potest aliquid boni esse?* Et est sensus: Quomodo mihi Messiam adducitis de Galilæa, et Nazareth, quem ego de Bethleem Juda scio esse promissum? Apostoli igitur et apostolici viri ita filios generabunt, ut de Scripturis sanctis instruant, ut non imitentur maledictionem Judæorum, sed cum Propheta dicant: *A timore tuo, Domine, in utero concepimus, et parturivimus et peperimus* (Isai. xxvi, 18). De his enim dictum erat: *Benedicta progenies uteri tui* (Deut. xxviii, 4). Tales sunt filii Abraham, qui faciunt opera ejus: et in veteri historia appellantur filii Prophetarum (Joan. viii): quales et in novo Instrumento Apostoli genuerunt (Act. xvi), Paulus Timotheum, Lucam, et Titum, multosque alios; Petrus Marcum evangelistam, et ceteri ceteros, quorum benedictum semen est, et hucusque benedicuntur, et permanent filii **796** filiorum. De quibus Propheta dicit: *Beatus vir qui timet Dominum, in mandatis ejus volet nimis. Potens in terra erit semen ejus, generatio rectorum benedicetur* (Psal. cxl, 1, 2). Et alibi: *Filii tui sicut novellæ olivarum in circuitu mensæ tuæ. Ecce sic benedicetur homo qui timet Dominum* (Psal. cxxvii, 4, 5). E contrario de Juda dicitur proditor, et omnibus qui similes ejus sunt, *Fiant filii ejus pupilli, et uxor ejus vidua. Commoveantur et transferantur filii ejus, et mendicent, ejiciantur de domibus suis* (Psal. cxviii, 9, 10). Generationis enim malæ finis est pessimus. Qui concipiunt dolorem, et pariunt iniquitatem. De quorum scriptum est principio: *Ecce parturit iniquitatem, concepit dolorem, et peperit iniquitatem* (Psal. vii, 15). Si autem hoc de impiis dicitur, quomodo Samuel, vir beatus et justus, filios pessimos genuit, qui non ambulaverunt per viam patris (I Reg. viii); et David, de cujus Christus natus est semine, duos genuit filios, Ammon et Abessalon, quorum alter fratris, alter patris exstitit parricida (II Reg. xiii, xv et xvi)? Ex quibus omnibus discimus, filios et nepotes secundum id intelligi debere quod diximus. Juxta quod et Paulus filios parurit, donec Christus formetur in eis, et Onesimum in vinculis generat (Galat. iv). Qui cum clamaverint, statim exaudientur, et illis loquentibus, dicit Dominus, Adsum. Quæ omnia etiam juxta litteram in Actibus Apostolorum cernimus esse completa. Neque enim potuissent omnes gentes in tam brevi tempore credere, nisi signorum miraculis fides eorum quodammodo esset extorta. Loquentibus enim et clamantibus Apostolis et apostolicis viris, Dominus signorum magnitudine respondebat, ut Dorcas ad preces Petri surgeret (Act. ix), ut Publii pater in insula Melita febribus et dyssentia, qui morbi inter se contrarii sunt, Pauli precibus sanaretur, et ut eos totus orbis deos inter homines diceret ambulare (Act. xxviii). Tunc lupus et agnus pascebantur simul, persecutor Paulus, et Ananias discipulus (Act. ix). Ille lupus, de quo scriptum est: *Benjamin lupus rapax, mane comedit prædam, et ad vespertinam dabit escas* (Gen. xlix, 27); sive ut in Hebraico dicitur, *dividet spolia*. Cujus doctrina cibus fuit credentium,

et qui in toto orbe de superatis adversariis triumphavit. Agni autem credendi sunt omnes, qui in vestibis candidis sequuntur Agnum quocumque vadit (*Apoc. xiv*), quos **797** Dominus Petro tradidit ad pascendum dicens: *Pasce agnos meos* (*Joan. xxi, 16*). Leo quoque ut bos comedet paleas, quando viri disertissimi, et quondam apud sæculum potentes, Scripturarum se tradunt rusticitati, ut nequaquam sæculari pascantur eloquentia, quæ instar mellis stillat de labiis meretricis, sed vilitatem et paleas sequantur historiæ, donec multo labore atque industria mereantur ad frumentum sensuum pervenire. De quibus paleis et frumento Jeremias loquitur: *Quid paleis ad triticum, dicit Dominus* (*Jerem. xiii, 28*)? Et considerandum, quod non bos vertatur in rabiem, sed leo mutetur in mansuetudinem. Serpens etiam qui observabat hominis calcaneum, et cujus ab homine observabatur caput, nequaquam aliorum nutrietur interitu, sed terram, sive pulverem quasi panem comedet (*Genes. iii*). Aut certe sic intelligendum, quod diabolus qui prius hominum mortibus pascebatur, eos tantum comedat, qui pulvis ac terra sunt: per quæ omnia demonstratur malorum in bonum commutatio, qui innoxii erunt, antiqua feritate deposita: non foris, sed in monte sancto Domini, hoc est, in Ecclesia, et in confessione ejus montis, a quo vulneratus est princeps Tyri, et qui excisus de monte sine manibus, crevit in montem magnum, et implevit orbem (*Daniel. ii*). Interrogemus in hoc loco Judæos, et omnes qui sub nomine Christiano adhuc paleas comedunt Scripturarum, quæ ventilabro Domini a tritico separata, vento trahuntur et flammis, quæ beatitudo sit æstimanda, ut in mille annorum regno, in Sion monte, civitate Christi præsentis Jerusalem; et in Templo augustissimo, lupi et agni, leones et boves, serpentes et homines simul comedant, pariterque commorentur? et his [*Al. hi*] tantum innoxii sint, qui in monte sancto Domini habitaverint? Ex quo intelligimus omnes, qui extra montem fuerint, occidendos. Nudabitur ergo lupis, leonibus, ursis, pardis atque serpentibus, et cæteris bestiis universus orbis; et immensi saltus, et Ægyptiæ vastitas solitudinis, quæ venenatorum animantium fertilis est, et pro summa felicitate civitas sancta non solum hominum, sed et bestiarum atque serpentium erit habitaculum, ut juxta superiorem prophetiam, habitet lupus cum agno, et pardus cum hædo, vitulus et leo, et oves cum ursis simul **798** morantur (*Isai. xi*); et puer parvulus regat eos, et infans ab ubere mittat manum in foramen aspidis, et in caverna sua interficiat regulum. Causaque sit tantæ felicitatis, quia repleta est omnis terra scientia Domini.

(Cap. LXVI—Vers. 1.) *Hæc dicit Dominus: Cælum sedes mea, et terra scabellum pedum meorum. Quæ est ista domus quam edificabitis mihi, et quis est iste locus requietionis meæ? Omnia hæc manus mea fecit, et facta sunt universa ista, dicit Dominus. LXX similiter. Ne montem sanctum intelligeremus Sion.*

A et Judæico operiremur errore, qui putant extruendam Jerusalem, et omnia quæ Dominus pollicetur, ibi explenda carnaliter, aufert nobis hanc suspitionem; et ponit testimonium, quo usus est Stephanus primus martyr in Christo adversum Judaicam contentionem (*Act. vii*). Salomon ædificavit ei domum, haud dubium quin Deo; sed non in manufactis excelsus habitat, sicut Propheta ait: *Cælum mihi thronus est: terra autem scabellum pedum meorum*. Et Paulus in eodem volumine: *Deus qui fecit mundum, et qui in eo sunt, nequaquam in templis manufactis habitat* (*Act. xvii, 24*). Si enim instar sedentis in solio atque regnantis, cælum thronus ejus est, et terra scabellum pedum illius, quomodo parvo claudetur loco, qui complet omnia, et in quo sunt omnia? Unde et Moyses: *Ne dicas, inquit, in corde tuo, Longe est: Deus enim in cælo sursum, et super terram deorsum: et non est alius præter eum Deus* (*Deut. iv, 39*). Et Psalmista: *Quo ibo a spiritu tuo, et a facie tua quo fugiam? Si ascendero in cælum, illic es: si ad inferna descendero, ades* (*Psal. cxxxviii, 7*). Cui et Jeremias ex persona Dei congruit, dicens: *Deus appropinquans ego: et non de longe Deus. Numquid latere quis poterit in absconditis, et ego non videbo eum? Nonne cælum et terram ego impleo* (*Jerem. xxiii, 23, 24*)? In ipso enim omnes sumus et movemur (*Act. xvii*). Hoc autem dicit, ut Judaicum convincat errorem, qui putant invisibilem, et incorporalem, et incomprehensibilem Deum, templo Jerusalem posse concludi. Quod quidem et ipse Salomon exstructor Templi, in oratione sua ad Dominum prolixius confitetur (*III Reg. viii*). Ac ne arbitremur cælo quoque et terra Dei magnitudinem metiendam, in alio loco de eo legimus: *Qui tenet cælum palmo, et terram pugillo* (*Isai. xl, 12*). Per quæ ostenditur Deus **799** et forinsecus, et intrinsecus, et infusus, et circumfusus, dum et solio ambiente non concluditur, et pugillo concludit ac palmo. Qui non solum cæli et terræ, sed et invisibilium creator est Angelorum, et Archangelorum, Dominationum, Potestatum, et cunctorum hominum, de quibus Apostolus loquitur (*Coloss. i*): quæ omnia Dei manus operata est. De qua et Job et Psalmista commemorant: *Manus tua fecit me, et plasmavit me* (*Job. x, 18; psal. cxviii, 73*). Omnia enim per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil. De quo rursum Joannes: *In mundo, ait, erat; et mundus per ipsum factus est* (*Joan. i*). Ipse enim dixit, et facta sunt, ipse mandavit, et creata sunt (*Psal. xxxii*). Et hoc quod Scriptura Genesios mystico sermone demonstrat, dixit Deus, et fecit Deus (*Genes. i*). Verbo enim Domini cæli firmati sunt, et spiritu oris ejus omnis virtus eorum. Nullusque locus est requietionis Domini, nisi iste quem Propheta subnectit.

(Vers. 2, 3.) *Ad quem autem respiciam, nisi ad pauperulum et contritum spiritu, et tremantem sermones meos? Qui immolat bovem, quasi qui interficiat hominem. Qui mactat pecus, quasi qui excerebret canem.*

fert oblationem, quasi qui sanguinem suillum
 Qui recordatur thuris, quasi qui benedicat ido-
 Vulg. idolo]. LXX: Et super quem respiciam,
 amilem et quietum, et tremement sermones meos?
 quis autem, qui immolat vitulum quasi percu-
 ritum. Sacrificans de grege, quasi qui occidat ca-
 Qui offert similitam, quasi qui sanguinem suillum.
 at thus in memoriale, quasi blasphemus. Sublato
 Temploque terreno, quod humana construxe-
 rit, recte auferuntur et victimæ Judæorum,
 sitan dicerent: Non tam stulti sumus, ut Deum
 ius loco posse concludi; sed in separato ad-
 leandum loco, Deo victimas immolamus, quæ
 præcepta sunt. Habitatator igitur cœli, immo
 or omnium qui in terris templum habere se-
 rat, humilem et quietum, et tremement ser-
 s suos hominem libenter assumit in templum,
 illud Apostoli: Vos autem estis templum Dei,
 ritus sanctus habitat in vobis. Si quis violat tem-
 Dei, violabit illum Deus. Templum enim Dei **800**
 im est, quod estis vos (1 Cor. iii, 16, 17). Qui-
 ne ergo humilis est et quietus, et tremens ser-
 s Dei, ipsum respicit Dominus; et de ipso dictum
 gi potest, quod sub terræ nomine prophetatur:
 tremuit et quieuit, cum resurgeret ad iudicium
 (Psal. LXXV, 9, 10). Habitatores enim ejus,
 quibus μετῴνουντες terra dicitur, consideran-
 ditionem Dei, quietem agunt a malis operibus;
 lentes in domo, * æterno requiescunt sabbato,
 veant se ad opus servile peccati, sicut ædifi-
 es turris moverunt quondam de Oriente pedes
 et ortum veri luminis reliquerunt. Nec audie-
 illud quod ad Cain dicitur: Peccasti, quiesce
 a. iv). Sed juxta Proverbia Salomonis: Qui
 Deum, habitabit^b confidens, et quiescet absque
 ab omni malo (Prov. i, 33). Iste est humilis
 pauperculus, et contritus spiritu, tremens
 sermones Domini, de quo scriptum est in Evan-
 gelio: Beati pauperes spiritu, quoniam ipsorum est
 m cœlorum (Matth. v, 3). Et alibi: Beatus qui
 git super egenum et pauperem (Psal. xli, 1). Et
 m: Spiritus Domini super me, propter quod un-
 t, evangelizare pauperibus misit me (Isai. Lxi, 1).
 quo sequitur in editione Vulgata: Iniquus au-
 n Hebraico non habetur, sed simpliciter jungit
 cit: Qui immolat bovem, quasi qui interficiat
 tem. Quod et in alio scriptum est loco: Miseri-
 cor volo, et non sacrificium: scientiam magis Dei,
 holocaustum (Osee vi, 6). Et per Malachiam:
 a quæ oderam, faciebatis: operientes lacrymis
 meum: nunquid dignum est ut respiciam ad-
 icium vestrum, et suscipiam placabile quid de-
 via vestra (Malach. ii, 13)? Audiant Judæi

iod. Ambrosian. serreno pro æterno.

aliter annotante Victorio, confidenter, ἐπ' ἐλπίδι,
 Græco Prov. i, in spe, καὶ ἡσυχάσει ἀπόβως ἀπὸ
 εὐνοῦ. Corrupte legebatur prius, quiescet abs-
 timore et omni malo.

ntem erat illusores, contradicentibus ipsius quo-
 hieronymianæ versionis mss.

A quod Deus non quærat sacrificia, sed offerentium
 animum. Et qui mactat, inquit, pecus, quasi qui ex-
 cerebret canem. Unde et per Moysen scriptum est:
 Non offeres mercedem meretricis: neque pretium can-
 nis in domo Dei tui. (Deut. xxiii, 18). Pulchreque can-
 nis et meretrix copulantur, quia utrumque animal
 primum est ad libidinem. Simulque consideremus
 quod non dixerit: Qui immolat arietem, quasi qui
 immolat canem; sed occidat, inquit, canem. Quod
 verbum non ponitur in sacrificiis, sed in his quæ
 trucidantur illicite. Qui offert oblationem et sacrifi-
 cium, **801** quasi qui sanguinem suillum offerat. Quod
 et ipsum Lege prohibetur, tales sunt cæremoniæ
 Judæorum (Levit. xi, et Deut. xiv). Qui thus tribuit
 quasi blasphemus, immo quasi benedicens idolo.
 B Potest autem et hic esse sensus: Post Filium meum
 qui venit mansuetus et pauper, sedens super pul-
 lum asinæ, nolo carnes, victimas detestor, sacrifi-
 cia Judæorum, umbras Legis reprobo, quia delecta-
 bilis mihi est veritas Evangelii (Zach. ix, et Matth.
 xxi, et Luc. xix, et Joan. xii,). Sin autem hoc di-
 citur, quod post fulgur Evangelii, vetus religio ces-
 set in nube: quid respondebunt, qui credentes ex
 Judæis arbitrantur absque noxa sui posse carnaliter
 offerre sacrificia?

(Vers. 4.) Hæc omnia elegerunt in viis suis, et in
 abominationibus suis anima eorum delectata est. Unde
 et ego eligam^c illusiones eorum, et quæ timebant, ad-
 ducam eis. Quia vocavi, et non erat qui responderet:
 locutus sum, et non audierunt: feceruntque malum in
 oculis meis: et quæ nolui, elegerunt [Vulg. egerunt].
 LXX: Et ipsi elegerunt vias suas, et abominationes
 suas anima eorum voluit: et ego eligam illusiones
 eorum, et peccata retribuam eis. Quia vocari eos, et
 non obaudierunt: locutus sum, et non audierunt. Et
 fecerunt malum in conspectu meo, et quæ nolebam ele-
 gerunt. Immolare bovem, mactare arietem, offerre
 sacrificium, thura succendere, quæ ita habet Deus,
 quasi homicidium, et oblationem canis: et suillum
 sanguinem atque blasphemiam ipsi elegerunt; et ut
 talia colerent, eorum arbitrii fuit; juxta quod dicit
 per Ezechiel: Dedi eis justificationes non bonas,
 et præcepta non bona (Ezech. xx, 41). Et in viis,
 inquit, suis ambulaverunt, non in via Domini. Et
 abominationes suas anima eorum voluit, ut amatores
 magis essent sui, quam amatores Dei. Quam ob cau-
 sam, illis eligentibus vias suas, et non eum qui di-
 cit: Ego sum via (Joan. xiv, 6), et Dominus elegit
 illusiones, sive illusores eorum, ^d qui Hebraico
 dicuntur THALULE (תלול), id est, ἐμπαῖνται, ut
 constituat principes pessimos, et omnia mala eorum,
 sive quæ timebant, pariter adducat. Causasque red-
 dit, cur **802** traditi sint Scribis et Phariseis illu-

^d Victor. quæ, et consequenter ἐμπαῖνται ex ip-
 sis LXX substituit pro ἐμπαῖνται atque eo inquit
 verbo usi sunt LXX etiam psal. xxxvii: Et lumbi mei
 impleti sunt ἐμπαῖνμάτων illusionibus. Verior nihilo-
 secius impressa est lectio, et ad orationis seriem
 et mss. fidem concinnior.

scribitur suis, de quibus primus psalmus juxta Hebraeos canit: *Et in cathedra illusorum non sedit*: quos appellant Septuaginta *pestilentes*: quales fuerunt filii Eli, filii pestilentiae, pro quo in Hebraico scriptum est *BEALIAH* [Al. *BLIAL*] (*בליאל*), hoc est, diaboli. Quia, inquit, vocavi, et non erat qui responderet: locutus sum, et non audierunt: feceruntque malum in oculis meis: et quæ nolui, elegerunt. Quos versus secundo ponit in præsentis loco, et supra, ubi dicitur: *Numerabo vos in gladio, et omnes in cæde corruetis: quia vocavi, et non respondistis* (Isai. LXV, 12), et cætera similiter. Quod testimonium, quo sensu accipi debeat, ibi dictum est.

(Vers. 5.) *Audite verbum Domini, qui tremitis ad sermonem* [Vulg. *verbum*] *ejus. Dixerunt fratres vestri qui oderunt vos, et abjecerunt propter nomen meum: Glorificetur Dominus, et videbimus in lætitia vestra: ipsi autem confundentur.* LXX: *Audite verbum Domini, qui tremitis sermonem ejus. Dicite fratribus vestris, qui oderunt vos, et abominantur ut nomen glorificetur Domini: et appareat in lætitiis eorum: et illi confundentur* [Al. *confundantur*]. De quibus ante jam dixerat: *Super quem respiciam, nisi super humilem et quietum, et trementem sermones meos?* ipsis præcipit ut, contemptis victimis Judæorum, et omni Scribarum ac Phariseorum timore despecto, transeant ad ejus cultum, quem vocantem illi audire noluerunt, atque contempserunt, et fecerunt malum in conspectu ejus. Nec hoc præceptorum sine contentus est, sed imperat eis mandatum Evangelii (Luc. VI), ut diligant inimicos suos, benefaciant his qui oderunt se, et orent pro persecutoribus suis, et imitentur clementiam Patris, qui oriri facit solem suum super justos et injustos: *Ut videntes, inquit, opera vestra, glorificent Patrem vestrum qui in cælis est* (Matth. V, 16). Quod post generalem intelligentiam^b specialiter Apostolis præcipitur et apostolicis viris, ut diligant Judæos persecutores suos, et eos qui se abominantur, in loco fratrum habeant, dicentes cum Petro: *Viri fratres et patres, 803 audite*; et Paulo apostolo: *Tristitia mihi est, et continuus dolor cordi meo pro fratribus meis qui sunt Israelitæ* (Rom. IX, 2). Glorificatur autem nomen Domini, quando viderint homines persecutorum ferociam nostra frangi patientia, et verberantem manum, alterius malæ obversione confundi. Quibus in Evangelio præcipitur: *Luceat lumen vestrum coram hominibus, ut videntes bona opera vestra, glorificent Patrem vestrum qui in cælis est* (Matth. V, 16); et in Apocalypsi Joannis: *Timete Deum, et date ei gloriam* (Apoc. XIV, 7). Paulus quoque scribit ad Corinthios, provocans eos ad continentiam: *Ut glorificetis Deum in corpore vestro* (I Cor. VI, 20). Et rursum: *Sive comeditis, sive bibitis, omnia in gloriam Dei facite* (I Cor. X, 31). Unde et Dominus maledi-

centibus non remaledicebat (I Petr. II): et pro persecutoribus precabatur. Quod autem præcipit: *Dicite fratribus vestris* (Matth. XXVIII, 10), non simpliciter accipiendum est, alioquin multi fratres vocant, et in corde non retinent charitatem, de quibus scribit Apostolus: *Deum confitentur se scire, operibus autem negant* (Tit. I, 16). De quibus et Dominus loquebatur: *Non omnis qui dicit mihi: Domine, Domine, intrabit in regnum cælorum: sed qui facit voluntatem Patris mei qui in cælis est* (Matth. VII, 21). Sicque stare potest illa sententia: *Nemo dicit, Dominus Jesus, nisi in Spiritu sancto* (I Cor. XII, 3). Nam cum hæretici dicant Dominum Jesum, et multi in resurrectione dicturi sunt: *Domine, nonne in nomine tuo prophetavimus, et virtutes multas fecimus* (Matth. VII, 22)? Respondebit eis Dominus: *Recedite a me, nescio vos, operarii iniquitatis*. Ergo dicere, non sermone, qui facilis est, sed affectu et operibus comprobatur. Ex quibus discimus, eundem esse utriusque Testamenti Dominum qui præcipit, ut si viderimus jumentum inimici nostri cadere sub onere suo, non transeamus, sed levenius cum eo, et si bovem aut asinum invenerimus errantem, reddamus ei (Luc. XV, Matth. XVIII). Hæc juxta LXX. Porro juxta Hebraicum, hic mihi sensus videtur: *Audite, Apostoli, audite, discipuli mei, qui tremitis verbum Domini, narrabo quid dixerint fratres vestri qui oderunt, et separant vos, et arbitrantur alienos, non propter mala vestra; sed propter nomen meum, qui immundos existimant cunctos 804 de sua in me gente credentes, et dicunt: Recede a me, quia immundus es*. Quid ergo est quod eos dixisse commemorat: *Glorificetur Dominus, et videbimus in lætitiis vestra*? Cujus versiculi hic sensus est: *Quid nobis humilem introducitis Deum? quid crucifixum et viram dolorum, et scientem ferre infirmitates? volumus eum in sua (ut dicitis) majestate conspiciere regnantem: suspiciemus et in sua gloria triumphantem, humilem atque dejectum videre non possumus*. Statimque infert: *Ipsi autem confundentur*, subauditur, qui loquuntur talia, qui non intelligunt mysteria Scripturarum, malisque suis sentient ejus potentiam, quem pro humilitate contempserant.

(Vers. 6.) *Vox* [Vulg. *populi*] *fremitus de civitate, vox de Templo, vox Domini reddentis retributionem inimicis suis.* LXX pro fremitu, clamorem posuerunt, et cætera similiter. Volumus scire quæ sit confusio Judæorum, qui dixerunt: *Glorificetur Dominus, ut vestram lætitiā videamus, et triumphos regis vestri, nequaquam cassis promissionibus, sed oculis contemplerur*. Vox, inquit, clamoris de civitate: haud dubium quin Jerusalem significet Romano exercitu circumdatam, et in tres partes intus seditione divisam, quando unus Templum obtinuit, et omnia prius sancta possedit, forinsecus contra hostes, in-

^a Abjiciunt, inquit Victorinus, non abjecerunt legendum est, nam et Vulgata editio servat hoc tempus, dum legit: *Dixerunt fratres vestri odientes vos, et abjicientes propter nomen meum*. Et Hieronymus dum ait,

Qui oderunt, et separant vos. In quem sensum LXX habent, *Qui oderunt vos, et abominantur*. Nec mirum cum sic quoque in Hebraico legatur *מרים מרים*.

^b Corrupte antea erat spiritualiter pro specialiter.

ecus contra cives dimicans. Eo tempore et in A et in Templo, tam sacerdotum et Levitarum, et vulgi ignobilis, mulierumque ac puerorum tus auditus est, quando reddidit Dominus re- tionem inimicis suis, implens comminationem dixerat: *Relinquetur vobis domus vestra deserta* (xiii, 35); et illam prophetiam: *Dereliqui domum meam*. Quando præsides templi consona An- roce dixerunt: *Transeamus ex his sedibus*. De is non solum Josephus, Judaicæ scriptor his- , sed multis prius sæculis Psalmista testatur, s: *Vidi iniquitatem et contradictionem in civitate* (liv, 10), quæ circumdedit muros ejus tota : tota nocte, ita ut subverteretur civitas (*Nich.* et impleteretur aliud vaticinium: *Sion quasi ager ur: et Jerusalem quasi casula in cucumerario uetur* (*Isai.* i, 8).

rs. 7.) *Antequam parturiret, peperit: antequam veniret partus ejus, peperit masculum. Quis au- unquam tale? quis vidit huic similem* [Vulg. si- ? *Numquid parturiet terra in die una: aut par- ur* [Vulg. parietur] *gens simul? quia parturivit erit Sion filios suos: Numquid ego qui alios pa- acio, ipse non pariam, dicit Dominus? Si ego generationem cæteris tribuo, sterilis ero, ait Do-*

*Deus tuus. LXX: Antequam parturiens pariat: iam veniat dolor parturientium, effugiat, et pepe- sculum. Quis audivit tale, et quis vidit simile? rturivit terra in die una; aut si nata est gens si- quia parturivit et peperit Sion parvulos suos. utem dedi expectationem hanc, et non recordata , dicit Dominus. Nonne ego parientem et steri- ci, dicit Deus tuus? Clamore resonante de Je- m et Templo ejus, quando obsessa atque sub- est, et inimicis Christi, qui Deum regem susci- oluerunt, recipientibus pro impietate sua atque iemiis æterna supplicia, Ecclesia in nomine Do- ongregata, de qua in psalmodicitur: *Homo natus et ipse fundavit eam altissimus* (*Psal.* lxxxvi, 5), tam parturiret, peperit, antequam veniret partus enuit masculum. Non enim multo tempore, ut is Judæorum per Abraham, et Isaac, et Jacob, decem Patriarchas, et rursum per liberos eo- e nepotes crevit in majus, sed ad Evangelicam rationem statim omnis mundus concepit, et ivit, et peperit masculum, quem Pharaon et D es conabantur occidere, qui et in Moyse, et in o salvatus in Ægypto est. Denique Abraham e masculos habuere liberos, et Jacob multo- liorum pater, unam genuit filiam, pro qua erpressus est (*Genes.* xxxiv). Quod si filia Sal- Dei sententia recipiunt hæreditatem patris*

de quæ annotavimus in epist. 18 ad Damasum), et in epist. 46, Paulæ et Eustochii ad lam, num. 4, atque alibi: quibus in locis ymo Eusebium ostendimus imposuisse. Ille rectius saltem cum Josepho sentit: Vide cum ad an. Christi xxxiii, et quæ ibi obser-

luit Victorius restitui Brixianorum codicem

(*Num.* xxvii), hoc considerandum est, quod pater earum in peccato suo mortuus sit, qui nullum filium genuit, et Moyses nihil super eis ausus fuerit ju- dicare, sed retulit ad Dominum, qui eas ne inopes permanerent, jussit fratribus copulari. Geneseos quoque narrat liber (*Cap.* vi), quod postquam cœpe- runt homines multi fieri, qui numerus semper in vi- tio est, et filia eis natæ sunt, acceperunt eas, 806 non Angeli, sed filii Dei, de quibus orti sunt gigan- tes: sive ut in Hebræo scriptum est *גִּיגָנִים*, id est, irruentes. Econtrario ad sanctum dicitur: *Uxor tua sicut vitis abundans in lateribus domus tuæ. Filii tui sicut novellæ olivarum, in circuitu mensæ tuæ* (*Psal.* cxxvii, 3). Et iterum: *Videas filios filiorum tuorum* (*Ibid.*, 6). Peperit igitur Sion, hoc est, re-

liquæ ex Israel et Apostolorum credentium fides, masculum Dominum Salvatorem, qui in toto simul orbe generatus est, quod nullus audivit, quod nulla narrat historia, aut alicujus doctrina, ut omnes in brevi tempore crederent nationes. Et de universis gentibus, una gens fieret Christianorum, de qua et Paulus loquitur: *Si qua in Christo nova creatura ve- tera transierunt; ecce facta sunt nova* (*II Cor.* v, 17): juxta illud quod alibi scriptum est: *Et adorabunt in conspectu ejus omnes familiæ gentium: quia Do- mini est regnum, et ipse dominabitur gentium. Omnes enim, ait, gentes quas fecisti, venient, et adorabunt coram te, et glorificabunt nomen tuum* (*Psal.* xxi, 28 et seqq.). De quo dicit Jacob: *Ipse est expectatio gen- tium* (*Gen.* xlix, 10). Et Psalmista: *Spes omnium finium terræ* (*Ps.* lxxiv, 6). Et idem Isaïas quem nunc edisserimus: *Erit radix Jesse, et qui surget, ut prin- ceptus sit gentium, in ipso gentes sperabunt* (*Isai.* xi, 10); implentibus Apostolis quod præceptum est: *Docete omnes gentes, baptizantes eas in nomine Patris et Fi- lii et Spiritus sancti* (*Matth.* xxviii, 19), ut nascatur novus populus, de quo et vicesimus primus psalmus canit: *Annuntiabunt cæli justitiam ejus, populo qui nascetur, quem fecit Dominus* (*Psal.* xxi, 32). Et ite- rum: *Populus qui creabitur, laudabit Dominum* (*Psal.* ci, 19). Hic autem populus uno creatus est die, quem illustrat sol justitiæ, dicente Scriptura: *Erit tibi Do- minus lux sempiterna* (*Isa.* lx, 19). Possumus hoc quod dicitur: *Orietur gens simul, quia parturivit et peperit Sion filios suos*, et ad illud tempus referre, quando una die tria millia ^d et quinque millia de Judaico populo crediderunt (*Act.* ii). Dicitur quoque in eodem Actuum Apostolorum libro quod de uni- versis gentibus quæ sub cælo sunt, fuerint in Jeru- salem, qui audiebant variis linguis loquentes ma- gnaalia Dei (*Ibid.*). Quodque sequitur juxta LXX, *Ego autem dedi expectationem hanc, et non recordata es*

ope eum pro Deum, eum scilicet Christum.

^c Verbum est Victorius ex Florentinis codicibus suffecit, quo sine mutilis, et qui intelligi non posset locus illi visus est. Cæterum et ut alicujus doctrina, pro aut ex iisdem mss. substituit.

^d Verba et quinque millia codd. Ambrosiani igno- rant.

mei, dicit Dominus. **807** Nonne ego parientem et A
sterilem feci, dixit Deus tuus, manifestius in Hebraico
ponitur, cui et reliqui interpretes congruunt: Num-
quid ego qui alios parere facio ipse non pariam, dicit
Dominus? Si ego qui generationem ceteris tribuo, ster-
ilis ero, ait Dominus Deus tuus, secundum illud quod
alibi dicitur: Qui plantavit aurem, non audiet, et qui
fixit oculum, non considerat (Psal. xxxix, 9); quod
scilicet qui omnes homines creavit ex nihilo, possit
de universis gentibus unam partem in se creden-
tium Ecclesiam facere. Denique in vicesimo octavo
psalmo, ubi nos legimus: Vox Domini concutientis
desertum (Psal. xxviii, 8), in Hebraeo scriptum est:
Vox Domini parere faciens desertum (Juxta Hebraeum),
ut deserta prius Ecclesia generet, et perficiantur
cervi apertis saltibus atque contritis. Porro juxta LXX B
hic sensus est, quod uno tempore ad praedicationem
Evangeliorum, una gens totius orbis oriatur. Per
multos prophetas saepe promisi, et non meministi
promissionis meae, o urbs quae clamoribus es plena:
o Templum quod a Domino derelictum est: o popule,
cui reddidi vicissitudinem suam. Nonne ego, inquit,
feci parturientem et sterilem; a quae prius fuerat
sterilis, postea parturivit et peperit? De qua in psal-
mo scribitur: Qui habitare faciat sterilem in domo,
matrem filiorum letantem (Psal. cxii, 9). Vel certe
rerum ordo conversus est: Pariens facta est sterilis,
et quondam sterilis peperit plurimos, quia Domini
ista sententia est.

(Vers. 10.) Laetamini cum Jerusalem, et exultate in
ea omnes qui diligitis eam. Gaudete cum ea gaudio, uni-
versum qui lugetis super eam, ut sugatis, et repleamini
ab ubere consolationis ejus, ut mulgeatis, et deliciis
affluatis, ab omnimoda gloria ejus. LXX: Laetare, Je-
rusalem, et conventum facite omnes qui diligitis eam.
Gaudete gaudio omnes qui lugetis super eam, ut sugatis
et impleamini ab ubere consolationis ejus, ut postquam
suxeritis, delectemini ab introitu gloriae ejus. Apostolis
praecipitur et apostolicis viris, qui diligunt utram-
que Jerusalem, et eam quae corruiat plangentibus at-
que lugentibus, et illam quae surrectura est omni
desiderio praestolantibus, ut gaudeant cum ea et in
ea, quae aedificata sit vivis lapidibus, **808** qui vol-
vuntur super terram, et in rotarum Cherubim simi-
litudinem, sequuntur spiritum praecedentem: non

in his qui in aeternos cineres dissoluti sunt. De qui-
bus Dominus loquebatur: Amen, amen dico vobis,
non permanebit lapis super lapidem, donec complean-
tur omnia haec (Matth. xxiv, 2). Gaudete, inquit, cum
ea gaudio, universi qui lugetis eam. Quales supra
Petrum et Paulum apostolos docuimus, et omnes qui
expectabant redemptionem Israel, ut sugant et re-
pleantur uberibus consolationis ejus. Neque enim
poterat fieri, ut quae genuit masculum, et erat puer-
pera, careret lactis abundantia in educationem ejus
gentis et parvulorum, qui simul nati fuerant, ut
praeberet eis duo ubera, nequaquam ut prius in
Aegypto, fracta et jacentia, sed integra et virginali
decore stantia, veteris ac novi Instrumenti, ad praebendum rationale lac. De quibus sponsus ad eam lo-
quitur: Bona ubera tua super vinum (Cant. i, 4). Isti
erant, de quibus specialiter dicebant: Beati lugentes,
quoniam ipsi consolabuntur (Matth. v, 5). Et hoc no-
tandum, quod qui parvuli sunt, consolationis indi-
gent lacte, et adhuc in mortali versantur loco. Qui
vero post hanc consolationis ad solidum profecerint
cibum, deliciis affluent veritatis, et scientia omni-
modae gloriae, quae Hebraice dicitur ziz (זִיז). Pro
qua LXX introitum; Symmachus pinguedinem; Theo-
dotio, multitudinem interpretati sunt. Hoc diximus,
ut psalmi septuagesimi noni verbum panderemus
ambiguum, in quo scriptum est: Vastavit eam aper-
de silva, et singularis serus depastus est eam (Psal.
lxxix, 14). Pro eo enim, ubi in nostris b et Graecis
codicibus legitur μόνος ἄγριος id est: singularis fe-
rus, in Hebraeo scriptum est ziz sadai (זִיז סָדָי):
quod Aquila transtulit, c παντόδακτον χώρας, hoc
est, omnimodum regionis, ut significaret non solum a
Romanis, sed a cunctis gentibus d Israellem esse vas-
tatam. Introitus autem gloriosus Ecclesiae ille intel-
ligendus est, de quo scribit Joannes apostolus: Et
in duodecim portis erant duodecim margaritae, et pla-
teae civitatis auro mundo sicut vitrum perspicuum (Apoc.
xxi, 21). Istas margaritas prohibet Dominus mitti
ante porcos (Matth. vii), quas negotiator bonus cum
in **809** Prophetis invenerit et Apostolis, pergit
ad unum pretiosissimum margaritum, non priores ab-
jiciens, sed per illas quaerens pretiosius (Matth. xiii).

(Vers. 12.) Quia haec dicit Dominus: Ecce ego
declino super eam quasi fluvium pacis, et quasi tor-

a Victor. interserendum contendit ad sensus per-
spicuitatem id est.

b Conjunctio et, quae sensui omnino necessaria est,
deerat.

c Antea legebatur παντόδακτον renuentibus mss. et
Eusebio, qui et παντόδακτον χώραν omnigenam terram
apud Aquilam legit.

d Unus Ambrosian., Jerusalem esse vastatam.

e Legit Victor. declino, et mox Ad ubera pro ab
ubere, quae de lectione hac disserit. Hic locus duo me-
tor-it, legebatur enim antea: Ab ubere portabimini.
Quam lectionem multi ex mss. sacrorum biblicorum
codices retinent. Impressi autem omnes veteres con-
stanter legunt: Ad ubera portabimini. Augebat dubi-
tatem, quod Hieronymus in Commentario neutram
videtur agnoscere lectionem, sed illam potius quae
LXX est, et magis Hebraicae veritati adhaeret, quam

nos quoque primo secuti sumus, hoc est, in humeris
portabimini; Quod est Hebraice מִן הַיָּדָיִם et Graece
ἐκ τῶν ὤμων ἀρῆσονται in humeris portabuntur. Tan-
dem post longam mentis concertationem, vulgatae
Hieronymi editionem retinere magis placuit. Cum
forte verius sit, non quid ipse, sed quid LXX trans-
tulerint, eum in Commentario posuisse. Huic au-
tem sententiae minime adversatur, quod זִיז latus,
non uber significet, quippe cum uber זֵד dicitur, aut
זֵיז Nam etsi, non ignorem, Hieronymum זִיז ubique
pro latere vertisse; ut Gen. vi, Exod. xxv, xxvi, et
I Regum xx, זֵד tamen praecedens verbum, quod su-
gere significat, movere potuit sanctissimum virum,
ut latus, pro ubere hic acciperet, quemadmodum ac-
cepit supra, cap. ix, ubi illa verba, מִן הַיָּדָיִם et hoc
est, in latere nutrietur, ipse transtulit, lac sugent.
Portari autem ad ubera magis proprium est, quam

rentem inundantem gloriam gentium, quam sugetis: **A** fuerit oblita, ego tamen non obliviscar tui (Isai. XLIX, 15). Quem sensum et illud habet Evangelicum, in quo Dominus loquitur ad Jerusalem: Quoties volui congregare filios tuos, sicut gallina congregat pullos suos sub alas suas, et noluisti (Matth. XXIII, 37)? Et Deuteronomium, in quo tale quid resonat: Sicut aquila protegit nidum suum, et pullos suos desideravit: expandens alas, suscepit eos, et portavit in humeris suis (Deut. XXXII, 11). Aiant qui de animalium scripsere naturis, omnium quidem bestiarum, et jumentorum, et pecudum aviumque ingenitum esse in filios pullosque suos affectum, sed maximum esse amorem aquilarum, quæ in excelsis et inaccessis locis nidos collocant, ne coluber fetus^d violet. Amethisten quoque inter pullos ejus lapidem reperiri, quo omnia **811** venena superentur. Si hoc verum est, recte affectus Dei in suas creaturas aquilis comparatus est, qui omni custodia protegit liberos suos, ne draco et coluber antiquus, diabolus et Satanas obrepit novellis fetibus, ut ad nomen lapidis, qui ponitur in fundamentis Sion, omnes adversariorum frangantur insidiae. Hæc autem Jerusalem, in qua consolabuntur a matre filii, et in genibus palpabuntur, illa est, de qua scribit Apostolus: Quæ autem sursum est Jerusalem, libera est, quæ est mater omnium nostrum (Galat. IV, 26). Cujus consolationis lacte saturatus, consolabatur cæteros, qui ejus sermonibus indigebant, dicens: Benedictus Deus, ^e Pater misericordiarum, et Deus omnis consolationis, qui consolatur nos in omni tribulatione, ut et nos possimus consolari eos, qui in omni sunt tribulatione, per consolationem, qua ipsi consolantur a Deo (I Cor. I, 3). Qui postquam fuerint consolati, dicitur ad eos: Et videbitis, et gaudebit cor vestrum, et ossa vestra quasi herba germinabunt, sive orientur, aut juxta Symmachum, floreant (Joan. XVI, 22). Videbunt autem, hand dubium quin Deum, quæ vera lætitia est. De quibus Dominus loquebatur: Beati mundo corde; quoniam ipsi Deum videbunt (Matth. V, 8). Cujus visio perfectum est gaudium, quod in plenæ fidei corde versatur: et ossium germinatio subsequitur, de quibus ante jam diximus. Quorum si lector oblitus est, recurat ad explanationem pristinam. Melius est enim illum scripta relegere, quam nos dicta replicare. Et nota, inquit, **D** erit manus Domini servis ejus, vel timentibus eum, et comminabitur inimicis, sive incredulis suis. Manus

(Vers. 13, 14.) Quomodo si cui mater blandiatur, ita ego consolabor vos, et in Jerusalem consolabimini. Videbitis, et gaudebit cor vestrum, et ossa vestra sicut herba germinabunt. Et cognoscetur manus Domini servis ejus, et indignabitur inimicis suis. LXX pro servis, posuerunt timentes; pro inimicis, incredulos: cætera similiter. Misericordiam Creatoris in creaturas suas, exemplo matrum discimus, quæ liberos amore in sinu nutriendos, omnem superant charitatem. Denique volens Deus ostendere, quomodo diligat quos creavit: Numquid obliviscetur, ait, mulier, ut ^e misereatur sobolis uteri sui? sed et si illa

quit, Jacob suum illud dictum, supposuit humerum, ad labores scilicet, ut late prosequitur Hieronymus.

^e Negandi particulam Victor. interserit, ut non misereatur: nihil diverso sensu.

^d Idem Ambrosian. videat pro violet, et Anethitem, pro Amethisten, quod quidem positum mendose suspicor.

^e Occursus ejusdem nominis Pater librarium facile deceperit, ut oculo properante, hæc intermedia ejus testimonii verba prætermiserit, Pater Domini nostri Jesu Christi, quæ Victorius quidem ex Apostoli textu hic supplet; in nullo tamen e nostris mss. reperire est. Statim quoque sufficit vocem nostra ex eodem textu, ubi dicitur, in omni tribulatione nostra.

portari ab ubere. Cui significationi vox **h** minime contrariatur. Nam illa quoque ad interdum significat, ut psal. XVII, Clamaverunt, nec erat qui salvos faceret **h** ad Dominum, nec exaudivit eos. Ab ubere autem minime illum transulisse reor, nisi præcedenti verbo uber junxisset, dicens: quam sugetis ab ubere. Portabimini, etc.

^a Idem ait, introitur, Medicei cod. lectio melior est quam pervenitur: exponit enim mystice illa LXX verba, Ut postquam suzeritis, delectemini ab introitu gloriæ ejus.

^b Sic mss. retinent et vulgati libri. Victorius tamen interpretatur maluit pro imprecatur, quam impropria lectionem vocat. Interpretatur enim, in-

autem vel pro potentia accipitur, quod possit Deus omnia facere, quæ promittit, juxta illud quod ex persona Dei Moyses loquitur ad Pharaonem: *Nunc mittam manum, et percutiam te, et populum tuum interficiam, et deleberis de terra* (Exod. iii, 20). Et rursum ipse ad eundem tyrannum: *Ecce manus Domini erit super jumenta tua* (Exod. ix, 4); de qua ad Deum Psalmista dicebat: *Manus tua gentes interfecit, et plantasti eos* (Psalm. xliii). Aut certe manus Domini Christus intelligendus est, de quo et supra legimus: *Manus mea fecit hæc omnia*. Quam notam faciet Dominus servis suis et timentibusse, **812** et comminabitur incredulis et inimicis suis, ut aliis promittat præmia, aliis supplicia comminetur. In quo consideranda verborum proprietas, quod non dixerit: Inferet inimicis suis; sed comminabitur, ut per comminationem deterriti, et ipsi ad Domini trans-eant servitutem.

(Vers. 13, 14.) *Quia ecce Dominus in igne veniet: et quasi turbo quadrigæ ejus, reddere in indignatione furorem suum, et increpationem suam in flamma ignis. Quia in igne Dominus judicabitur* [Vulg. *judicabit*], et in gladio suo ad omnem carnem: et multiplicabuntur interfecti a Domino. LXX: *Ecce Dominus quasi ignis veniet, et quasi tempestas currus ejus, reddere in furore ultionem suam: et increpationem in flamma ignis. In igne enim Domini judicabitur omnis terra: et in gladio illius cadet universa caro: multi vulnerati erunt a Domino*. Manus Domini, quæ nota flet servis ejus, et timentibus eum, ipsa comminatur incredulis, sive inimicis ejus, ut si non egerint poenitentiam, sustineant quæ sequuntur: *Ecce enim, inquit, Dominus in igne veniet, et quasi turbo sive tempestas currus ejus*. Quas debemus intelligere Angelicas potestates, quando venturus est Dominus in gloria Patris cum Angelis suis, judicare vivos et mortuos: non quo Dominus ignis sit, sed quo sustentibus poenas, esse ignis videatur. Et licet Moyses dixerit (Deut. iv, 24), idipsum Apostolo confirmante (Hebr. xii, 29): *Deus ignis consumens est*. Attamen Salvator, exprimens divinitatis substantiam, ait: *Spiritus est Deus* (Joan. iv, 24). Inter spiritum autem et ignem, secundum intelligentiam corporalem, multa diversitas est. Quod si ignis, aut spiritus est, quomodo oculos, et aures, et manus, et pedes, et ventrem, et cætera corporis membra habere dicitur, cum hæc spiritus ignisque non habeant? Ignis ergo consumens appellatur Deus, ut quidquid in nobis vitiorum est, fenum, ligna, stipulamque consumat, et spinas, id est, sollicitudines sæculi hujus, quas pro bono semine terra attulit infecunda, de qua ad Hebræos dicitur: *Quæ autem affert spinas et tribulos, reprobæ est, et maledicto proxima: cujus finis consumptio est* (Hebr. vi, 1). De hoc igne et in Evangelio Dominus loquebatur: *Ignem veni mittere* **813** *super terram* (Luc. xii, 49). Et supra legimus: *Ardebit sicut ignis iniquitas, et sicut gramen aridum consumetur igni* (Isai. ix, 18), et omnia zizania, quæ inimicus homo superseminavit, dormiente patrefami-

lias (Matth. xiii). De quo et in Epistola Jacobi scribitur: *Parvus ignis quam grandem succendit materiam* (Jac. iii, 5). Et in Proverbiis: *In multis lignis viget ignis* (Prov. xxvi, 20). Quamquam in eo quod Proverbium est, aliud possit intelligi (Eccli. xxviii). Hunc puto ignem sedisse super linguas Apostolorum omniumque credentium, quando linguis variis loquebantur, et omnes erroris fugabat tenebras, et illuminabat corda eorum, qui recipiebant sermonem Domini (Act. ii). Quod autem sequitur: *Quasi tempestas currus, sive quadrigæ ejus*, Psalmorum edisseremus exemplis, in quibus scriptum est: *Deus manifeste veniet, Deus noster, et non tacebit. Ignis autem ardebit: et in circuitu ejus tempestas valida* (Psalm. xlii, 3, 4). Et alibi: *Currus Dei decem millibus multiplex millia lætantium* (Psalm. lxxvii, 18). His curribus et equis Elisæus erat circumdatus, quos puer ejus videre non poterat. Unde ait: *Domine, aperis oculos pueri hujus ut videat. Et apertis, inquit, oculis, vidit currus, et quadrigas, et equos per circuitum* (IV Reg. vi, 17). Hoc curru igneo et Elisæus raptus ad cælum est, quando clamabat Elisæus: *Pater mi, Pater mi, currus Israel et auriga ejus* (IV Reg. ii, 12). Hæc autem universa narrantur, non quo Deus aut currus habeat, aut quadrigas, aut equorum velocitate portetur; de quo alibi scriptum est: *Qui ambulat super pennas ventorum* (Psalm. ciii, 3); sed quomodo in solio sedere dicitur, quando assumit habitum judicantis; sic quando ad vindictam venit, ut debellet adversarios suos, in habitu victoris et triumphantis ostenditur. De furore Domini crebro diximus, quod sic accipi debeat quomodo oblivio ejus, et poenitentia, et contritatio, et affectus cæteri, qui Dei non conveniunt majestati. Et in hoc igitur igne et furore, in his curribus et in flamma ignis judicabitur omnis caro, sive ipse Dominus cum creaturis suis, ut non potentia, sed **814** *judicii veritate videatur ferre sententiam juxta illud quod in Michæa proluxius, et in quinquagesimo psalmo brevius dicitur: Ut justificeris in sermonibus tuis: et vincas cum fueris judicatus* (Psalm. l, 5). Gladius autem quo omnis caro est judicanda, ille accipiendus est, de quo et prius diximus, et nunc dicemus ex parte: *Nisi conversi fueritis, gladium suum vibrabit* (Psalm. vii, 13). Hunc gladium punitorem carnis peccatricis omniumque vitiorum, Israelitæ in manus Pharaonis datum querunt; dicuntque Moysi et Aaron: *Videat Deus vos et judicet: quia abominabilem fecistis odorem nostrum coram Pharaone: ut daretur gladius in manu ejus, et interficeret nos* (Exod. iv, 21). De hoc gladio et in Amos scriptum est: *Gladio interibunt omnes peccatores populi* (Amos ix, 10): cum utique et alia sint genera poenarum. Quidquid ergo pungit, et percutit, et torquet, et cruciat, in Scripturis sanctis gladius appellatur, quo gladio vulnerantur sive interficiuntur, qui Dei non fecerint voluntatem; et omisso lumine veritatis, tenebris se erroris involverint. De quibus scriptum est in Jeremia: *Si mutabit Æthiops pelle*

nam (Jerem. xiii, 25). Et in Sophonia : *Et vos A* *Æthiopes vulnerati, sive interfecti gladio meo eritis* (Soph. ii, 12). Omnem loci istius continentiam, quo sensu accipienda sit, Apostolus prolixius edisserit, scribens ad Romanos : *Juxta duritiam autem tuam et impœnitens cor, thesaurizas tibi iram in die iræ et revelationis justi judicii Dei, qui reddet unicuique secundum opera sua. His quidem qui juxta patientiam querentibus vitam æternam. Qui autem ex contentione et increduli sunt veritati, acquiescunt autem iniquitati, ira et furor, tribulatio et angustia super omnes homines qui operantur malum, Judæi primum et ethnici* (Rom. ii, 5 seqq.).

(Vers. 17.) *Qui sanctificabantur, et mundos se putabant in hortis post unam intrinsecus: qui comede-
bant carnem suillam, et abominationem et murem, simul
consumentur, dicit Dominus. LXX: Qui sanctificantur
et purificantur in hortis et liminibus: 815 comedentes
carnem porcinam, et abominationes, et murem: simul
consumentur, dicit Dominus.* Symmachus et Theodotus hunc locum ita interpretati sunt. *Qui sanctificamini et lustramini in hortis alter post alterum, inter eos qui comedunt carnem suillam, et abominationem, et murem, simul deficient, dicit Dominus, volentes ostendere, non ipsos comedere carnem suillam, et abominationem, et murem, qui sanctificantur in hortis alter post alterum; sed eos qui lustrantur versari cum eis, qui comedunt quæ prohibita sunt. Arguit autem sermo divinus populos Judæorum, immo Scribas et Phariseos, quos et Dominus arguebat, di-
cens: Vos estis qui justificatis vosmetipsos coram hominibus: Deus autem scit corda vestra, quoniam quod in hominibus excelsum est, abominatio est apud Deum* (Luc. xvi, 15). Unde increpabat eos atque dicebat: *Væ, vobis, Scribæ et Pharisei hypocritæ, qui mundatis quod foris est calicis et paropsidis, et intus pleni estis immunditia* (Matth. xxiii, 25). Et iterum: *Qui estis sepulcra dealbata: intus autem pleni estis ossibus mortuorum, et omni spurcitia* (Ibid., 27): qui ore suo benedicebant, et corde suo maledicebant (Ps. lxi): qui Domino loquebantur pacifica, et mollebant verba sua super oleum, ipsi autem erant jacula, de quibus rectissime dicebatur: *Populus hic labiis me honorat: cor vero ejus longe est a me* (Isai. xxix, 15). Præceperat autem per Moysen Deus (Num. xix), ut si quis præventus fuisset in peccato, vaccæ rufæ aspersus cinere, et aliis expiationis modis, per sacrificia et

victimam rediret ad Templum, quod illi negligentes, in locis deliciarum et voluptatum, hoc est, in hortis amœnissimis, vel baptisteria exstruebant, vel piscinas ad areolas irrigandas: adulteria et omnem libidinum turpitudinem, simplicibus aquis ablueret se putantes, quibus rectissime illud aptabitur: *Et noctem flumine purgant* (Horat.). Nec alicui videatur incongruum, si quæ geruntur turpiter, manifestius explicentur in correctionem eorum, qui talia committere non erubescunt, quæ turpe est et dicere, dum scortis adhærent in modum canum, et masculi in masculos exercent turpitudinem, retributionem peccati in semetipsos recipientes. 816 Qui hæc opera faciunt, voluntate et sceleribus cum his sunt, qui carnem suillam comedunt, et omnia quæ Lege prohibentur, et murem, quem nos *glirem* vocamus, vel juxta Orientis provincias *μωροδός*. Et illi igitur qui hæc comedunt, et hi exercentes omnem turpitudinem, talia agunt quæ et ethnici forte non faciunt, pariter consumentur (Levit. xi). Secundum tropologiam possumus dicere: Omnes voluptatis magis amatores, quam amatores Dei, sanctificari in hortis et in liminibus, quia mysteria veritatis non valent introire, et comedere cibos impietatis, dum non sunt sancti corpore et spiritu: nec comedunt carnem Jesu, neque bibunt sanguinem ejus. De quo ipse loquitur: *Qui comedit carnem meam, et bibit sanguinem meum, habet vitam æternam* (Joan. vi, 55). Etenim pascha nostrum immolatus est Christus (I Cor. v). Qui non foris, sed in domo una et intus comeditur.

(Vers. 18, 19.) *Ego autem opera eorum et cogitationes eorum venio ut congregem cum omnibus gentibus et linguis: et venient et videbunt gloriam meam. Et ponam in eis signum, et mittam ex eis, qui salvati fuerint ad gentes in mare [A]. mari], in Africam, in Lydiam tendentes sagittam, in Italiam et Græciam, ad insulas longe: ad eos qui non audierunt de me, et non viderunt gloriam meam. LXX: Et ego opera eorum, et cogitationes eorum novi, et venio congregare omnes gentes et omnes linguas: et venient et videbunt gloriam meam, et dimittam super eos signum: et emittam ex eis, qui salvati fuerint ad gentes, in Tharsis et Phud, et Lud et Mosoch et Thobel, et in Græciam, et in insulas longe, qui non audierunt nomen meum, neque viderunt gloriam meam.* Priusquam exponam quid significet enumeratio gentium plurimarum, breviter de interpretationis varietate dicendum est. Tharsis ^c lingua Hebræa, mare appellatur; et (ut aiunt) Indiæ regio:

* Martianæus qui ad Canonem Hebræicæ Veritatis annotaverat, in emendatis omnibus libris nss. Commentariorum S. Hieronymi unam pro januam haberi, januam tamen hic satis oscitanter retinuit. Nos e contrario tametsi nullo adjuti mss. suffragio, unam reposuimus ad Hieronymianæ versionis fidem. Nam et subnexa S. Patris expositio sic ab eo lectum, seu Latine redditum docet, ubi statim ad Symmachi et Theodotii sensum exponit de his qui sanctificantur in hortis alter post alterum. Et manifestius in fine capituli, ubi post unam intrinsecus de Christo explicat, *Qui non foris, sed in domo una et intus comeditur.* Ceterum et in Hebræo archetypo scimus scribi *וְיָמִין*

וְיָמִין, post unum, quamquam *וְיָמִין* Massorethicum ad libri marginem *וְיָמִין* notet, quod minus quidem idoneo sensu a Judæis legitur: sed tamen unam genere feminino significat.

^b Obinebat antea tenentes pro tendentes manifesto veterum librorum lapsu, quem cavet Hebræicum exemplar, et Hieronymiana versio, nec patitur subnexa hujus loci expositio: *Lud autem Lydos vocant, quorum coloni Hetrusci, qui nunc Thrusci appellantur, quondam mittendarum sagittarum peritisini, et nunc dicuntur tendentes sagittam.*

^c Confer Epistolam in nostra recensione 37, ad Marcellam: hosque ipsos Commentarios, supra, lib. 1,

licet Josephus, littera commutata, Tarsum putet nuncupari pro Tharsis, urbem Ciliciæ, ad quam Jonas de Joppe fugiens, ire cupiebat (Jonæ i). Phud autem, sive Phul, Libyes, omnisque Africa usque ad mare Mauritanie, in qua **817** fluvius hodie qui Phud dicitur, et cuncta circa eum regio Phutensis appellatur. Lud autem Lydos vocant, quorum coloni Hetrusci, qui nunc Thusci appellantur, quondam mittendarum sagittarum peritissimi, et nunc dicuntur *tendentes sagittam*. Pro quo in Hebraico legitur *mosche ceseth* (מֹשֶׁכֶּתֶת) quod absque Septuaginta, omnes similiter transtulerunt, *tendentes arcum*: Et Septuaginta posuerunt *μολοχ*, nomen pro verbo interpretantes. Quod si accipiatur, Cappadocæ^a significat: quorum metropolis Mazaca, quæ postea a Cæsare Augusto, Cæsarea nomen accepit. Qui nescio quid volentes, etiam in Genesi (Cap. x) ultimum filium Aram, id est, Syrorum Damasci, qui appellatur *Mes*, interpretati sunt *μολοχ*: pro quo nos rectius Mœonas transferimus. Thubal autem sive Thobel, aut Italia interpretatur, aut Iberia, hoc est, Hispania, ab Ibero flumine, unde et hodie Hispaniarum regio appellatur Celtiberia. De quibus pulchre Lucanus (*Lucan. lib. iv*):

Gallorum Celtæ miscentes nomen Iberis:

quos nos possumus Gallohispanos dicere. Græci autem, qui sermone Hebraico appellantur Javan, Jonas significant: unde et Græci Jones, et mare Jonium. Et hoc considerandum, quod maxime Orientales de Japhet posuerit nationes, uno filiorum Noe: licet in Tharsis et Phud, Sem quoque et Cham id est, Indicæ et Africæ nominum fuerit recordatus, ut totum orbem ostenderet. Venit ergo Dominus, ut opera et cogitationes congreget singulorum. Ex quo discimus non solum opera, sed et cogitationes esse in die iudicii iudicandas. Qui enim viderit mulierem ad concupiscendum, jam mœchatus est eam in corde suo (*Matth. v*). De quibus dicitur: *Nunc circumdederunt eos cogitationes suæ*: quando iudicabit Dominus abscondita hominum secundum Evangelium Jesu Christi: ut illud quod Apostolus scribit, veritate iudicii comprobetur, *in vicem cogitationibus accusantibus et satisfaciuntibus, in die qua iudicabit Deus abscondita hominum* (*Rom. ii, 15*): ut cogitationes nostræ omnes uno tempore congregatæ iusto^b iudice probentur, dum aut accusat **818** nos nostra conscientia, aut satisfaci pro delicto, utrum plura sint peccata, an bona opera: et utrum vetera, an nova: utrum deleta poenitentia, an novis sceleribus instaurata, quando dicit Dominus: *Vias eorum dedi in capita eorum: et cogitationes eorum reddam eis* (*Osee iv, 9*). Qui finxit sigillatim corda eorum, et intelligit omnia opera eorum (*Ps. xxxii, 15*). De quibus et in alio loco legimus: *Tu cognoscis corda hominum solus* (*II Par. vi, 30*). Nemo

enim scit quæ sint in homine, nisi spiritus hominis qui est in eo (*I Cor. ii*). Unde et per Jeremiam loquitur Deus: *Ego Deus appropinquans, et non de longe, dicit Dominus: Numquid abscondet se in absconditis homo, et ego ignorabo* (*Ser. xliii, 23*)? Denique ad Scribas dicitur et ad Phariseos: *Vos estis qui justificatis vosmetipsos coram hominibus: Deus autem cognoscit corda vestra* (*Luc. xvi, 15*). In quo considerandum, quod non dixerit, Pater, juxta hæreticorum blasphemias, ne Filium videretur excludere, sed *Deus*: quod Patri Filioque commune est. *In principio enim erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum: hoc erat in principio apud Deum* (*Joan. i, 1, 2*). De quo idem Joannes scribit: *Ipse autem Jesus non credebatur se eis, quia sciebat omnes, et non habebat necesse, ut aliquis testimonium daret ei de homine: ipse enim noverat quid esset in homine* (*Joan. ii, 24, 25*). Cui et illud congruit: *Sciens autem Jesus cogitationes eorum* (*Luc. vi, 8*). Et in alio loco: *Sciens autem Jesus malitiam eorum* (*Matth. xxii, 18*). Ac ne aliqua sit dubitatio, hæreticis calumniam facientibus de Verbo Dei, quod noverit omnia, in Epistola quæ ad Hebræos scribitur, prolixius dicitur: *Vivens est enim sermo Dei, et evidens et acutus super omnem gladium bicipitem, et dividens usque ad partitionem animæ et spiritus, artuum quoque et medullarum, et iudex cogitationum et sensuum cordis. Nullaque est creatura invisibilis in conspectu ejus. Omnia autem nuda et aperta sunt oculis illius, de quo nobis sermo est* (*Hebr. iv, 12*). Postquam autem omnes cogitationes in unum fuerint congregatæ, accusantes nos vel defendentes: tunc omnes gentes et linguæ cum cogitationibus suis pariter adducentur in medium. Linguas autem juxta apostolum Paulum, **819** non solum hominum legimus, sed et Angelorum (*I Cor. xiii*). Ex quo intelligi datur, omnes creaturas a Domino iudicandas, non solum super terram, sed in aere et in cælestibus, juxta quod ipse in superioribus dixerat: *Inebriatus est gladius meus in cælo, ad terramque descendet* (*Isai. xxxiv, 5*). Venient autem omnes, ut videant gloriam Dei: et ponet in eis signum, quod in Ezechielis principio sub *thau* litteræ Hebraicæ interpretatione monstratur (*Ezech. ix*). Quo signo qui fuerit impressus, manus percutientis effugiet. Hoc et postes domorum in Ægypto signabantur, quando pereunte Ægypto, solus Israel mansit illæsus (*Exod. xii*). De hoc signo quod Achaz rex Juda volebat accipere, Isaias propheta testatur: *Propterea dabit Dominus vobis signum: Ecce virgo in utero concipiet et pariet* (*Isai. vii, 14*). Unde et Propheta quod promissum fuerat, deprecatur: *Fac mecum signum in bonum* (*Psal. lxxxv, 17*). Et in alio loco: *Dedisti mentuentibus te significationem, ut fugerent a facie arcus* (*Psal. lxx, 4*). Hoc nobis ad Patrem ascendens Dominus dereliquit, sive in nostris frontibus posuit, ut

cap. 2, et quæ ibi annotamus. Adde si lubet, Commentar. in Jonam cap. i, et de gentium nominibus Quæstiones in Genesim cap. x.

^a Conferas hæc vetustarum gentium nomina, atque

origines cum his quas enarrat tomo tertio in Quæstionibus Hebr. in Genes. cap. x, 2 et seqq.

^b Victor., *justum iudicem probent*, ex aliquot mss. cui et Pauli testimonium concinit ad Roman. ii.

libere diceremus : *Signatum est super nos lumen vultus tui, Domine (Psal. iv, 7).* Quod autem sequitur : *Et mittam ex eis qui salvati fuerint ad gentes :* et singulas enumerat, videtur expositioni nostræ esse contrarium. Si enim de die iudicii dicitur : quomodo rursum ad primum recurrit Salvatoris adventum, quando Apostoli diriguntur ad gentes, et audiunt a Domino : *Ite, docete omnes gentes, baptizantes eas in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti (Matth. xxvii, 19.)* Quod ita solvitur : Iudicii prædicatur dies, immo comminatur, ut metu futuræ pœnæ, recipiant Salvatoris adventum et Apostolorum Evangelium, qui ante mittendi sunt. Pulchre autem dixit : *Et mittam ex eis qui salvati fuerint (Isai. lxvi, 18).* Nisi enim Dominus nobis reliquisset semen, quasi Sodoma essemus, et similes Gomorrhæ fuissetis. Et Apostolus : *Reliquiæ, inquit, salvæ factæ sunt (Rom. ix, 27).* Isti mittuntur ad gentes in Tharsis, et Phud, et Lud, et Mosoch, et Thobel, et Græciam, et insulas plurimas quæ longe sunt, et quæ non audierunt **820** nomen Domini, neque viderunt gloriam ejus. De quibus juxta historiam supra diximus (Ad cap. xii). Nunc stringenda est anagoge. Tharsis interpretatur, *a exploratio gaudii :* ut consideremus non ea quæ in præsentia sunt, sed quæ in futuro ; et audire mereamur : *Quia in paucis fuistis fideles, ingrediemini in gaudium Domini vestri (Matth. xxv, 21).* De quo et Petrus apostolus scribit : *Exultate gaudio ineffabili et glorioso (I Petr. i, 8) ;* ut laudemus Deum dicentes : *Impletum est gaudium os nostrum, et lingua nostra exultatione (Psal. cxxv, 2).* Quodque sequitur, *Phud* ^b interpretatur, *oris exclusio :* ut omnem excludentes blasphemiam, ea loquamur quæ bona sunt, atque dicamus : *Os meum annuntiabit justitiam tuam, Domine : tota die salutare tuum (Psal. lxx, 45).* Et rursum : *Non abscondi in corde meo veritatem tuam, et salutare tuum dixi (Psal. xxxix, 11).* Lud quoque in lingua nostra, utilitas vertitur, et Mosoch, *a extensio,* et Thubal, sive Thobel, ductus ad luctum, vel conversus, ^d aut universa : quæ omnia vocationi gentium congruunt, ut utilitatem sequantur per confessionem animæ suæ, et præteritorum obliti, ad futura extendantur. Lugeantque antiqua peccata, et trahantur ad luctum atque tristitiam, quæ ducit ad vitam. Beati quippe lugentes, quoniam ipsi ridebunt (Matth. v). Et convertantur omnes ad Dominum, ut postea transeant **D** ad gratiam, et sciant dictum ab Apostolo : *Gloria, et honor, ex pax omni operanti bonum, Judæo primum et Græco (Rom. ii, 10) :* quoniam non solum Judæorum Deus, sed et gentium. Porro illud quod dicitur : *Et insulis procul, quæ non audierunt nomen meum, neque viderunt gloriam meam, illis convenit, de qui-*

bus supra legimus : Quibus non est nuntiatum de eo, videbunt : et qui non audierunt, intelligent (Isai. lv, 5). Et iterum : *Apparui his qui me non interrogabant : inventus sum ab his qui me non quærebant (Isai. lxv, 1).* Dixi : Ecce adsum, his qui non invocabant nomen meum. Insulas autem significari, vel totius orbis gentes, vel Ecclesias in toto orbe dispersas crebro diximus.

(Vers. 20.) *Et annuntiabunt gloriam meam* ^a *in* **821** *gentibus, et adducent omnes fructes vestros de cunctis gentibus donum Domino, in equis, et in quadrigis, et in lecticis, et in mulis, et in carrucis, ad montem sanctum meum Jerusalem, dicit Dominus. LXX :* *Et annuntiabunt gloriam meam in gentibus : et adducent fratres vestros de cunctis nationibus donum Domino, cum equis et rhedis, in lampenis mulorum, cum umbraculis in sanctam civitatem Jerusalem, dicit Dominus.* Hi qui salvati fuerint, et missi ad varias nationes, et ad eos qui non audierant primum, neque viderant gloriam Domini, annuntiabunt eam cunctis gentibus, et adducent fratres populi Judaici, quorum reliquiæ salvæ factæ sunt, munus Domino de universis gentibus : vel ipsos qui idololatriæ errore contempto, veri Dei notitiam sunt secuti, vel qui de toto orbe ex Israel populo crediderunt. Ad quos scribit et apostolus Petrus (I Petr. i). Adducent autem in equis, et in quadrigis, et in lecticis, et in mulis, et in carrucis. Pro carrucis, quas solus interpretatus est Symmachus, quem nos in hoc loco secuti sumus, Aquila, Septuaginta et Theodotio, mulos, **C** transtulerunt. Et ubi posuere Septuaginta, cum umbraculis, quæ nos dormitoria interpretari possumus, vel basternas, alii voce consona transtulerunt ^f *φορτία* quæ nos varii generis interpretamur vehicula : ubi autem Septuaginta et Theodotio dixerunt, lampenas, pro quibus Symmachus, lecticas interpretatus est, Aquila, *σπασσά* posuit, quod et ipsum lecticas operas pelibus significat. Hoc de varietate translationum dictum sit. Equos autem, et quadrigas, et lecticas, et mulos atque carrucas, et diversi generis vehicula, Angelica possumus intelligere ministeria, de quibus alibi ad Deum dicitur : *Ascende super equos tuos, et equitatio tua salus (Abac. iii, 8).* His equis, curribus et quadrigis Elias raptus ad cælum est, et Elisens circumdari se atque servari, nescienti puero demonstravit (IV Reg. ii). Et Zacharias vidit in nocte : *Ecce vir ascendens super equum rufum : et iste stabat in medio duorum montium* **822** *umbrosorum : et post eum equi rufi, et sturnini, et varii, et albi, et dixi, inquit, Quid sunt isti, Domine ? Et ait ad me Angelus qui loquebatur in me : Ego ostendam tibi quid sint isti. Et respondit vir qui stabat in medio montium, et ait ad me :*

^a Unus Ambrosian., plantatio gaudii. In lib. Nomin. Hebræicorum ex Genes., Tharsis, exploratores lætitiæ, sive gaudium.

^b In eodem Nominum libro, Fud, Libya, sive oris declinatio.

^c Interpretatur in lib. Nominum, Mesech prologatio, sive defectio, aut certe compressus.

^d Vitiose antea legebatur sub una etymologia

conversus ad universa. Eadem quæ nos restituimus Hieronymi verba sunt lib. Nominum de Genesi. Thobel, sive Thubal ductus ad luctum, vel conversus, aut universa.

^e Vulg., gloriam meam gentibus, absque in particula.

^f Ambrosian. φορτία; alii mss. Martiane inspecti φορτίαι.

Isti sunt quos misit Dominus ut perambulent terram (Zach. 1, 8-10). Joannes quoque in Apocalypsi hæc se vidisse testatur: Vidi cælum apertum, et ecce equus albus: et qui sedebat super eum vocabatur fidelis et verus, et justitia judicans, et bellator. Oculi autem ejus quasi flamma ignis: et super caput ejus diademata plurima: habens nomen scriptum, quod nemo novit nisi ipse; et amictus erat veste aspersa sanguine: et vocabatur nomen ejus Verbum Dei: et exercitus in cælo sequebatur eum in equis albis, vestitus bysso albo atque mundissimo, et de ore ejus egrediebatur gladius acutus, ut in ipso percuteret gentes (Apoc. xix, 11 seqq.). Equo rursus sedebat Dominus atque Salvator, humanum corpus assumens, cui dicitur: Quare rubra sunt vestimenta tua? Et: Quis est iste qui ascendit de Edom, fulva vestimenta ejus de Bosra (Isai. lxiii, 2). Et sequebantur eum variorum colorum equi, vel in martyrio rubri, vel sturnini in volatu, vel varii in virtutibus, vel candidi in virginitate. Equo autem sedebat albo, quando post resurrectionem immortale et incorruptum corpus assumpsit. Et quicumque eum sequebantur, candidis utebantur equis, incorruptis videlicet immortalibusque corporibus. Longum est, si velimus, utrumque explanare testimonium: hoc solum dicam, quod diversa vehicula, quibus homines adducuntur ad fidem, Angeli sint, vel sancti viri qui de hominibus in Angelos profecerunt. Quod autem unusquisque nostrum habeat Angelos, multæ Scripturæ docent, e quibus illud est: Nolite contemnere unum de minimis istis: quia Angeli eorum vident quotidie faciem Patris, qui est in cælis (Matth. xviii, 10). Et puella Rode Petrum apostolum nuntiante, alii Angelum ipsius esse credebant (Act. xii). Sin autem hoc de minimis dicitur, et de uno homine, quanto magis de omnibus sanctis, et præcipue de Apostolis sentiendum est? **823** quorum Angeli quotidie vident faciem Patris, juxta illud quod scriptum est: Circumdat Angelus Domini in circuitu timentium eum (Psal. xxxiii, 8). Et Jacob de se loquitur: Angelus qui liberavit me. Isti sunt qui ascendunt et descendunt super filium hominis. Qui veloces sunt in fide, equis vehuntur: qui multiplices in gratia, quadrigis: qui consolatione indigent, tectis lecticis et umbraculis, ut audire mereantur: Per diem sol non uret te, neque luna per noctem (Psal. cxx, 6). Mulos autem in Scripturis sanctis dupliciter accipimus: vel in sterilitate

et continentia, qualibus sedit David et Salomon, quorum alter interpretatur, fortis manu: alter, pacificus; vel in mala parte, de quibus dicitur: Nolite fieri sicut equus et mulus, quibus non est intellectus (Psal. xxxi, 9); quibus præpositus erat Doec (1 Reg. xxi). Carrucæ autem, pro quibus (ut supra diximus) Septuaginta, tecta vehicula, cæteri vehicula simpliciter transtulerunt, illi intelligendi, de quibus Apostolus loquitur: Invicem onera vestra portate (Galat. vi, 2). Porro lampenæ, splendentia sanctorum intelligenda sunt corpora, et animæ fide Domini illuminatæ, quibus dici potest: Vos estis lux mundi (Matth. v, 14). Hic autem omnis apparatus illo proficit, ut ingrediamur sanctam civitatem Dei, siue sanctum montem Domini Jerusalem: non illam quæ occidit Prophetas, et quæ lapidat missos ad se; sed Jerusalem cælestem, de qua crebro diximus: Quæ autem sursum est Jerusalem, libera est, quæ est mater nostra (Galat. iv, 26). Et iterum: Sed accessistis ad Sion montem et civitatem Dei viventis Jerusalem cælestem (Hebr. xii, 22). Quod vel de præsentī Ecclesia possumus intelligere, quæ toto orbe per Apostolos congregata est, vel de futura: ut impleatur illud quod Apostolus sancto Spiritu prophetavit: Rapiemur in nubibus obviam Domino in aere, et sic semper cum Domino erimus (1 Thess. iv, 16). Judæi et Judaici erroris hæredes Ebionitæ, qui pro humilitate sensus nomen pauperum susceperunt, omnesque mille annorum delicias præstolantes, equos et quadrigas, et rhedas, et lecticas, siue basternas, et dormitoria, mulosque et mulas, et carrucas, et diversi generis vehicula sic intelligunt, ut scripta sunt. Quod videlicet in consummatione mundi, quando Christus Jerusalem regnaturus advenerit, et Templum fuerit instauratum, et immolata Judaicæ victimæ, de toto orbe redeantur illi Israel, nequaquam super equos, sed super mulos Numidiæ. Qui autem senatoriæ fuerint dignitatis, et locum principum obtinuerint, de Britannis, Hispanis, Gallisque extremis hominum Morinis (Virgil. viii Æneid. sic vocat Morinos), et ubi bicorns fluit Rhenus, in carrucis veniant, occurrentibus sibi cunctis gentibus, quæ eorum servituti fuerint præparatæ.

(Vers. 21.) Quomodo si inferant filii Israel munus in vase mundo in domum Domini. Et assumam ex eis in sacerdotes et Levitas, dicit Dominus. LXX: Quomodo si offerant filii Israel victimas suas mihi cum

^a Ne Origeniano sensu dici putes, ut hominum exuta natura, Angelicam induant, quam sæpe Hieronymus sententiam reprobatur, ac sibilo explodit: luculentissime autem epist. 75, ad Theodorum, num. 2: Quando, ait, dicitur erunt sicut Angeli in cælis, non natura et substantia corporum tollitur, sed gloriæ magnitudo monstratur. Neque enim scriptum est, erunt Angeli: sed sicut Angeli: ubi similitudo promittitur, veritas denegatur. Erunt, inquit, sicut Angeli, id est similes Angelorum: ergo homines esse non desinent. Inclyti quidem et Angelico splendore decorati: sed tamen homines, ut et Apostolus Apostolus sit, et Maria Maria: ut confundatur hæresis, quæ ideo incerta et magna promittit, ut quæ certa et moderata sunt, auferat.

^b Vide quæ superius in caput I Isaïæ vers. 5 observamus de Ebionitarum nomine.

^c Nequaquam super equos, etc. Addunt editi ante nos libri, nequaquam assumptis alis: sed Sarraco Gallico, cœvinisque Belgicis et equis Cappadociæ atque Hispaniæ, ac rhedis Italiæ, et matronæ eorum lecticis referantur atque basternis. Quæ pericope in nullo legitur exemplari manuscripto, unde adulterina nobis videtur. Putavit autem Marianus Victorius in Scholiis Sarracum et Cœvinum, esse equorum species, cum Sarracum sit species vehiculi, Gallice un Haquet, Cœvinus autem sit etiam genus vehiculi notum non Britannis solum, sed Belgis quoque et Germanis. Erat porro Cœvinus currus falcatus. Vide Pomponium Melam et Lucan. lib. 1. Hæc genera vehiculorum minime sensui conveniunt, probè demonstrant adventitia esse ac supposititia verba. MARTIAN.

Psalmis in domo Domini: et ex eis sumam sacerdotes et Levitas, dicit Dominus. Qui ad gentes, ait, directi fuerint, et annuntiaverint eis gloriam meam, sic adducent fratres vestros de universis nationibus munus Domino, cum equis, et quadrigis, et lecticis, et mulis, et carrucis, et diversis vehiculis in montem sanctum Jerusalem, quomodo solebant filii Israel, dum eorum staret religio, et Templi caeremoniae servarentur, offerre victimas cum Psalmis in domo Domini. Sive ut habetur in Hebræo, et omnes voce consona transtulerunt, in vase mundo: quod et usque hodie offerunt in Domo Dei, quæ est Ecclesia, filii Israel qui mente conspiciunt Deum, hostias spirituales cum fructibus atque virtutibus animæ suæ in vasis mundis, hoc est, in sanctis corporibus. De quibus Apostolus scribit: *An ignoratis quia templum Dei estis, et Spiritus sanctus habitat in vobis* (I Cor. iii, 16)? *Et assumam, inquit, ex eis sacerdotes et Levitas, dicit Dominus:* ut qui salvati fuerint, gentibus prædicarent. De quibus unus loquebatur: *Sic nos reputet homo quasi ministros Christi, et dispensatores mysteriorum Dei* (I Cor. iv, 1). Et Lucæ evangelista: *Sicut tradiderunt, inquit, nobis, qui a* **825** *principio viderunt et ministri fuerunt sermonis.* De quibus et supra legimus: *Vos eritis mihi sacerdotes Domini* (Isai. lxi, 6). Quomodo enim in abscondito Judæus est, qui spiritu circumciditur (Rom. ii), de quo scriptum est: *Nos sumus Circumcisio, qui spiritu Deo servimus* (Philipp. iii, 3), et offerimus spirituales victimas placentes Deo, psallimusque spiritu et sensu: sic et sacerdotes et Levitæ in abscondito sunt, qui non C seriem generis sequuntur, sed ordinem fidei. Vel certe non dicit de Apostolis et apostolicis viris, qui principes fuerunt Ecclesiæ ex populo Judæorum, sed de enumeratis supra gentibus, de mari, de Africa, de Libya, de Cappadocia, de Italia, de Græcia, de cunctis insulis, quarum habitatores primum non audierant Dominum, nec viderant gloriam ejus, et postea vertentur in sacerdotes, ut qui fuerant cauda, sint caput, et qui caput, vertantur in caudam.

(Vers. 22, 23.) *Quia sicut cæli novi et terra nova, quæ ego facio stare coram me, dicit Dominus: sic stabit semen vestrum, et nomen vestrum. Et erit mensis ex mense, et sabbatum ex sabbato: veniet omnis caro, ut adoret coram^a facie mea, dicit Dominus.* LXX: *Sicut enim cælum novum et terra nova, quæ ego facio permanere in conspectu meo, dicit Dominus: sic stabit semen vestrum et nomen vestrum. Et erit mensis ex mense, et sabbatum ex sabbato: veniet omnis caro ut adoret in conspectu meo in Jerusalem Dominum.* Quando dicit: *Assumam ex eis in sacerdotes et levitas*, ostendit veti sacerdotium prætermisum, quod tribui Leviticæ debebatur, ubi non est electio, sed ordo naturæ, et seriis est familiæ per posterum descendens. Translato enim sacerdotio necesse est, ut et Legis translatio fiat, et electio ad eos perti-

neat, quibus nequaquam juxta sanguinem, sed juxta merita atque virtutes sacerdotium deferretur, qui venient de insulis gentium, et gloriam Domini nuntiabunt. *Et adducentur in equis, et in quadrigis, et in lecticis, et in mulis, et in carrucis.* Quomodo autem cælum novum, et terra nova erit, et nova Jerusalem, ut nequaquam dicatur: *Cælum et terra pertransibunt* (Matth. xxiv, 35). Et iterum: *Involve- tur cælum quasi liber: et corruptione dissipabitur terra* (Apoc. vi, 14): sic in **826** omnibus novis, novus fiet et populus Dei, dicente Scriptura: *Vetera transierunt: ecce facta sunt omnia nova* (Isai. xliii, 19). Et in alio loco: *Si qua in Christo nova creatura* (II Cor. v, 17). Eritque et populus novus; primitiæ enim Christus, deinde qui sunt Christi, in adventu ejus: cælumque et terra nova, de quibus inter octo beatitudines dicitur: *Beati pauperes spiritu, quoniam ipsorum est regnum cælorum. Beati mites, quoniam ipsi possidebunt terram* (Matth. v, 3, 4). Siquidem omnis creatura nunc subjecta est vanitati in spe, propter eum qui subjecit eam (Rom. viii). Liberabuntur autem a servitute corruptionis in gloria filiorum Dei, qui sicut de hominibus filii ejus, et stabunt in conspectu illius semper, et nomen eorum jugiter permanebit, ut nequaquam illis gens succedat alia, quod factum est in Judæis; sed maneant in æternum. *Et erit, inquit, mensis ex mense, et sabbatum ex sabbato:* ut de carnalibus sabbatis, mensibusque fiant spiritualia sabbata delicata, qui sabbatismus Dei populo reservatur. Et mensis spiritualis, quando a puncto usque ad punctum luna complebitur, et suo curret ordine, ut efficiat mensem, id est, kalendas, quæ Græce appellantur *μεμήνη*, hoc est, mensis novi exordium. apud quos initium kalendarum, non juxta solis cursum, et diversa mensium spatia, sed juxta lunæ circuitum incipit et finitur. Hæc est luna, de qua in laude veri Salomonis dicitur: *Et permanebit cum sole et ante lunam in generationes generationum* (Psal. lxxi, 5). Quæ in Cantico Canticorum appellatur electa: *Quæ est hæc quæ processit quasi diluculum, pulchra ut luna, et electa ut sol admirabilis* (Cant. vi, 9)? Aiunt Physici, et quorum curæ est de cælestibus disputare, lunam non habere proprium lumen, sed solis radiis illustrari. Ab ea enim semper orbis parte completur et fulget, a qua soli vicinior est, nec umbra terræ obscuratur: quod et poeta uno versiculo demonstravit (Virgil. i Georg.):

Nec fratris radiis obnoxia surgere luna.

Si hoc verum est, et nos tropologice possumus dicere, Ecclesiam quæ pace et persecutionibus crescit atque decrescit, et oppressa tentationum tenebris rursum pristinum lumen **827** assumit, habere splendorem a sole justitiæ, et hoc esse quod dicitur: *Splendet luna quasi sol* (Isai. xxx, 26); habi-

^a Vocem mea, quæ et in Hebræo resonat *עמי*, deest vero in Martianæi editione, Ambrosiani

codd. cum Victorio supplent.

tatoresque ejus justos fulgere quasi solem in regno patris sui. Et per hos menses semen Domini, quod instauratum est in æternum, venire ad solemnitates suas, quas sanctus mystico ore resonabat, dicens: *Annos æternos in mente habui, et meditatus sum* (Psal. LXXVI, 6). De sabbato autem, quod significat requiem, pleno sermone tractavimus (Ad cap. LXI), in eunuchorum advenarum prophetia. Et nunc breviter est dicendum, eos venire in neomeniis et in sabbatis, qui sex diebus in quibus factus est mundus, transcensis atque præteritis, festinant ad septimum diem, id est, sabbatum, in quo vera est requies. De his solemnitatibus credentes Paulus apostolus instruebat, dicens: *Umbram enim habens lex futurorum bonorum* (Hebr. x, 1). Et iterum: *Ne quis ergo vos judicet in cibo, aut potu, aut in parte diei festi, aut neomeniæ, aut sabbatorum, quæ sunt umbræ futurorum* (Coloss. ii, 16). Si autem hæc in umbra futurorum bonorum, et in imagine præcesserunt, omnis lex spiritualiter intelligenda est, de qua idem dicebat Apostolus: *Scimus quia lex spiritualis est* (Rom. vii, 14), cujus mysteria et David nosse cupiebat: *Revela oculos meos, et considerabo mirabilia de lege tua* (Psal. cxviii, 18). Quæ enim videntur, temporalia sunt: quæ autem non videntur, æterna (II Cor. iv). De quibus omnia celeri disputatione percurrere, non est hujus temporis. Si enim nec oculus vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis ascenderunt, quæ præparavit Deus diligentibus se (I Cor. ii), quomodo nos totius Legis quasi universi orbis descriptionem in brevi tabella conamur ostendere? Quodque sequitur: *Veniet omnis caro, ut adoret in conspectu meo in Jerusalem*, sciendum quod in Hebraico non sit scriptum, *Jerusalem*: ut decutiamus supercilium Judæorum; sed tantum, *in conspectu meo*, ut sermo Domini compleatur, dicentis in Evangelio: *Amen amen dico vobis: quoniam venit hora, quando neque in monte isto, neque in Hierosolymis adorabitis Patrem* (Joan. iv, 21). Et iterum: *Spiritus est Deus. Et eos qui adorant eum, in spiritu et veritate oportet adorare* (Ibid., 24). Et illud Apostoli: *Levantes sanctas manus in omni loco* (I Tim. ii, 8). Omnis autem caro non populum Judæorum, sed omne hominum significat genus, juxta illud quod supra dictum est: *Videbit omnis caro salutare tuum* (Isai. xl, 5). Et in Joële: *Effundam de spiritu meo super omnem carnem, et prophetabunt filii vestri et filię vestræ* (Joel. ii, 28). Et in Zacharia: *Timeat omnis caro a facie Domini* (Zach. ii, 13). Et in Psalmis: *Ad te omnis caro veniet* (Psal. lxxiv, 2). Quod aliis verbis in alio psalmo dicitur: *Omnes gentes quas fecisti, venient et adorabunt in conspectu tuo, et glorificabunt*

* Hæc verba LXX similiter, suffecimus ex Ambrosiano ms. Et vero hoc uno abludunt LXX ab Hebræo quod omittunt usque ad satietatem, si modo unicum verbum פֶּחַח, quod proprie nauseam sonat, tanta licet periphrasi circumscribere, usque ad satietatem visionis.

^b Confer hanc expositionem cum proxime subse-

A nomen tuum, Domine (Psal. lxxxv, 9). Mensem ex mense, et sabbatum ex sabbato, in quibus venit omnis caro, ut adoret Deum, ridicule interpretantur *χλιασται*, quos nos dicere possumus Milliarios: ut qui in vicino sunt, omni sabbato veniant in Jerusalem; qui longius, per menses, id est, kalendarum orbe completo, qui valde procul, per annos singulos, hoc est, diebus Paschæ sive Tabernaculorum, juxta illud quod in Zacharia dicitur: *Ascendens ab anno in annum, ut adorent Dominum regem exercituum, et celebrent festivitatem Tabernaculorum* (Zach. xiv, 16). Et ut majorem risum præbeant audientibus, quod in ultimo ejusdem prophetæ volumine scribitur: *Et non erit mercator ultra in domo Domini exercituum in die illo*, sic interpretantur, ut negotiatores in mille annis esse desistant, quia omnia nascentur in omnibus locis, quo scilicet nec nos indigeamus folio amomo, et pipere, nec Indi a nobis pulegium desiderant.

(Vers. 24.) *Et egredientur, et videbunt cadavera virorum qui prævaricati sunt in me. Vernis eorum non morietur, et ignis eorum non exstinguetur. Et erunt usque ad satietatem visionis omni carni.* * LXX similiter. Omnis caro quæ adoratura est in conspectu Domini, vel in Jerusalem cælesti, vel in omni loco in quo levantur mundæ manus, egredietur, ut videat cadavera hominum mortuorum, qui prævaricati fuerint in Deum. Quod vel de Judæis intelligi potest, de quibus dictum est: *Filios genui et exaltavi: ipsi autem me spreverunt*: vel de omnibus qui habentes notitiam Dei in cordibus suis, aversi sunt in vanitatem, ut adorent creaturam potius quam Creatorem. Egredientur autem non loco, sed intelligentia. Neque enim cadavera mortuorum possunt intus esse cum Domino. Quod si omnis caro adoratura est Dominum, et e contrario cadavera virorum, qui prævaricati sunt in Dominum, æternis tradentur ardoribus, in utramque partem veræ carnis erit resurrectio. Vernis autem qui non morietur, et ignis qui non exstinguetur, a plerisque conscientia accipitur peccatorum, quæ torqueat in suppliciis constitutos: quare vitio suo atque peccato caruerint electorum bono, juxta illud quod dicitur: *Versatus sum in miseria, dum infligitur mihi spina* (Psal. xxxi, 4). Et in Proverbiis: *Tinea ossium cor intelligens* (Prov. xxv, 20). Et iterum sub obelo: *Sicut tinea vestimento, et vernis ligno: sic mæror excruciat cor viri* (Ibid.). Ita dumtaxat, ut non negent ^b prævaricatorum, et Dominum negantium æterna supplicia, dicente Domino in Evangelio: *Ite in ignem æternum, qui præparatus est diabolo et angelis ejus* (Matth. xxv, 41). Et in alio loco: *Ligate manus ejus et pedes, et mittite eum in tenebras* quenti, quam calumniose traducunt vulgo, quasi prævaricatorum impiorumque hominum supplicia sensisset S. Doctor finem aliquando habitura; ut nihil interim dicam de aliis passim ac sermo luculentioribus testimoniis, cujusmodi est illud paulo superius: *In eo peccator maledictus erit, quod incorrupto corpore penas patietur æternas.*

exteriores : ibi erit fletus et stridor dentium (*Matth.* xii, 13). Si manus audivimus [*Al. ligamus*] et pedes, et tenebras exteriores, quæ oculorum poena est lumen Dei non videntiam; et fletum, qui utique et ipse ad oculos pertinet; et stridorem dentium : miror quosdam aereum corpus, et paulatim in auras tenues dissolvendum post resurrectionem introducere : quia Dominus potentia majestatis sue, ad Apostolos clausis ingressus est **830** januis (*Joan.* xi). Qui certe et ante resurrectionem pendulo super mare ambulavit incesso; et hoc ipsum apostolo præbuit Petro : ut qui fide ambulabat, infidelitate postea mergeretur; cui dictum est : *Quare dubitasti, modicæ fidei* (*Matth.* xiv, 31)? Ignis quoque juxta id accipiendus, quod et vermis, qui tamdiu succenditur, quamdiu habet materiam, qua vorax flamma pascatur. Si quis igitur habeat in conscientia sua zizania, quæ inimicus homo, dormiente patrefamilias, superseminavit, et hæc ignis exuret, hæc vorabit incendium (*Matth.* xiii). Et omnium Sanctorum oculis, eorum supplicia monstrabuntur, qui pro auro, et argento, et lapide pretioso, ædificaverunt super fundamentum Domini, senum, ligna, stipulam, ignis pabulum sempiterni. Porro qui ^a volunt supplicia aliquando finire, et licet post multa tempora, tamen terminum habere tormenta, his utuntur testimoniis : *Cum intraverit plenitudo gentium, tunc omnis Israel salvus fiet* (*Rom.* xi, 25). Et iterum : *Conclusit Deus omnia sub peccato, ut omnibus*

^a Plane igitur injuriosi in Hieronymum sunt, qui cum consentire calumniantur illis, qui terminum habitura malorum hominum tormenta somniant, et probare conati sunt. Liqueat enim, non suo illum sensu, sed tantum ex Commentatoris officio testimonia in eam partem hic recitare. Sensisse autem illum orthodoxe tum hæc ipsa verba, tum inferior contextus probat : siquidem duas veluti classes damnatorum probe distinguit, quarum una æterno, altera temporali supplicio torquenda sit; sed quæ his aut illis obtingat, debere nos, *Dei solius scientiæ derelinquere*, qui novit, quem, quomodo, et quamdiu debeat judicare. Quod adeo subdit in fine, *peccatorum, atque impiorum, et tamen Christianorum, quorum opera igni probanda sunt, atque purganda, moderatam arbitrari se, et mixtam clementiæ sententiam judicis, manifestum est de iis dici, quos scelorum posituerit, et purgatorius ignis mundabit. E contrario Diaboli et omnium negatorum, atque impiorum qui dixerunt in corde suo, Non est Deus, non dubitat æterna esse tormenta, in eamque damnationem venire et impios Christianos, qui operibus Deum negaverint, si in peccato præventi fuerint. Nec alio sensu docuit Dialogo I contra Pelagianos num. 28 : Diabolum et satellites ejus, omnesque impios et pravificatores per-*

miscreatur (*Galat.* iii, 22). Et in alio loco sanctus loquitur : *Iram Domini sustinebo, quia peccavi ei; donec justificet causam meam, et auferat judicium meum, et educat me in lucem* (*Mich.* vii, 9). Et rursum : *Benedicam te, Domine : quoniam iratus es mihi. Avertisti faciem tuam a me, et misertus es mei* (*Isai.* xii, 1). Dominus quoque loquitur ad peccatorem : *Cum ira furoris mei transierit, rursum sanabo* (*Ps.* xxx, 20). Et hoc est quod in alio loco dicitur : *Quam grandis multitudo bonitatis tuæ, Domine, quam abscondisti timentibus te. Quæ omnia replicant, asseverare cupientes, post cruciatus atque **831** tormenta, futura refrigeria, quæ nunc abscondenda sunt ab his, quibus timor utilis est : ut dum supplicia reformidant, peccare desistant. Quod nos Dei solius debemus scientiæ derelinquere, cujus non solum misericordiæ, sed et tormenta in pondere sunt; et novit quem, quomodo, aut quamdiu debeat judicare. Solumque dicamus, quod humanæ convenit fragilitati : Domine, ne **832** in furore tuo arguas me : neque in ira tua corripas me* (*Psal.* vi, 1; xxxvii, 1). Et sicut diaboli et omnium negatorum atque impiorum, qui dixerunt in corde suo : *Non est Deus* (*Psal.* xiii, 1), credimus æterna tormenta : sic peccatorum ^b atque impiorum et tamen Christianorum, quorum opera in igne probanda sunt atque purganda, moderatam arbitramur et mixtam clementiæ sententiam judicis (*I Cor.* iii, 15).

ire perpetuo; Christianos vero, si in peccato (leviore scilicet, et juxta illud quod alludit Pauli testimonium *I Cor.* iii, 15 et 14, quod Purgatorio igne mundari queat) *præventi fuerint, salvandos esse post peccata*. Videsis et quæ in hunc locum annotavimus, ut ab errore in quem pariter trahebatur, de finiendis aliquando damnatorum cruciatibus, immunem ostenderemus. Nam quod aiunt nonnulli, hosce Hieronymi Commentarios in Isaiam præ oculis habuisse Augustinum, cum cum errorem, tamen tacito pro reverentia tanti viri nomine, impugnât, lib. *de Fide et Operibus*, et in *Enchiridio, de Fide, Spe et Charitate*, multum ab omni veritatis specie distat; quæ enim ibi Hipponensis episcopus diluit ac refutat nefariæ ejus opinionis argumenta, adductaque Scripturarum testimonia, alia plane ab his sunt, quæ ex aliorum sensu Hieronymus recitat : ut hæc etiam ratione perspicuum sit, Augustinum nihil in Hieronymi scriptis unquam invenisse huic errori consentaneum.

^b In vetustiori Ambrosiano ms., *Sic peccatorum, etiam Christianorum, quorum, etc.*, verius, opinor, ad Hieronymi mentem, sensumque eorum quæ modo disputata sunt de cruciatibus damnatorum.

S. EUSEBII HIERONYMI
STRIDONENSIS PRESBYTERI
COMMENTARIORUM
IN JEREMIAM PROPHETAM
LIBRI SEX ^a

Prologus.

833-834 Post explanationes duodecim Prophetarum, Isaiæ, Danielis, et Ezechielis, ad extremum in Jeremiam manum mittimus, tibi, frater ^b Eusebi, ejusdem [*Al. eisdem*] Commentariolos dedicantes, ut ^c Evangelicum virum Matthæo evangelistæ copules, quem ante annos plurimos strictis sensibus, te hortante, disserui. Et quia volumen longissimum est, et in plerisque manifesta historia textitur, illud prudentiam tuam admoneo, ne quæras in hoc latam explanationem; super his maxime, quæ jam et in Prophetis aliis dicta sunt, et per se patent intelligentiæ. Sicque conabor notariorum manu scribere, ut nihil desit in sensibus, cum multum desit in verbis. Stamina tibi atque subtegmina et licia præparabo, tu pulcherrimam vestem ipse conficito; ut

A non solum nos audire, sed et alios docere possis. Libellum autem Baruch, qui vulgo editioni Septuaginta copulatur, nec habetur apud Hebræos, ^d et *ψευδεντυπαρον* Epistolam Jeremiæ nequaquam censui disserendam, sed magis Jeremiæ ordinem, librarium errore confusum, multaque quæ desunt, ex Hebræis fontibus digerere, ac complere: ut novum ex veteri, verumque pro corrupto atque falsato Prophetam teneas: parvipendens obrectatorum rabiem, qui non solum verba, sed syllabas quoque nostrorum verborum calumniantur: in eo se scire aliquid arbitantes, si de alienis operibus detrahant: ^e ut nuper indoctus calumniator erupit, qui **835-836** mentarios meos in Epistolam Pauli ad Ephesios reprehendendos putat. Nec intelligit, ni-

^a Exegimus hosce Explanationum in Jeremiam libros ad duorum præcipue mss. fidem, unius Vaticanum num. 250 prænotari, atque alterius emendatissimi Cisterciensis, sive bibliothecæ S. Crucis in Jeru-salem de Urbe. Rabanum quoque, qui totidem verbis ex præstantissimis sui temporis exemplaribus S. doctoris Commentarios descripsit, suoque operi continenter inseruit, consulimus, et pleraque ex eo loca castigavimus.

^b Cremonensem intelligito, cui in Matthæum Commentarius ante annos decem et octo inscripserat. Evangelicum porro virum Jeremiam vocat ob virginitatem, quod et Martianus ex Hieronymi Præfatione in ejusdem prophetæ translationem observat.

^c Ut Evangelicum, etc. Præfatione in translationem Jeremiæ, causam nominis viri Evangelici his verbis nos docet: *Et sua virginitate Evangelicum virum Ecclesiæ dedicans*. Scripserat porro commentarius in Matthæum Evangelistam anno Domini 398, hoc est, decem et octo annis antequam in Jeremiam manum mitteret. MARTIAN.

^d Et *ψευδεντυπαρον* Epistolam, etc. Editi falso legunt *ψευδογραφον* cum paucis recentioribus exemplaribus mss. quæ habent *Pseudografton* ex imperitia notariorum veterum. Cæteri omnes manuscripti codices genuinam vocem *ψευδεντυπαρον* constanter retinent. In uno pulcherrimo et optimo exemplari ms. Abbatie Cluniacensis, et altero S. Albinii Andegavensis scriptum reperi *ΥΕΥΑΘΕΝΙΤΡΑΦΟΝ* Miren-

B tur jam prudentes et æqui lectores judicium, fidem, et eruditionem critici calumniatoris, qui cum nuper vidisset codicem Regium manuscriptum num. 3990, alias 569, complectentem Commentarios Hieronymi in Jeremiam et ab abbate Petro relectum, clamare cœpit in famosis suis libellis: « O fraus! o temerarii monachi Benedictini! o corruptores præstantissimorum librorum veterum! » Si autem quæsieris quid tanto hiatu dignum clamet? Respondet cum mœnore cordis et dolore stomachi, « Petrus abbas monasterii Miciacensis sustulit vocem Græcam *Pseudographon* e suo exemplari. Prohi nefas! Venite, eradamus omnes monachos S. Benedicti de terra viventium, quia et ipsi in libris antiquis eraserunt unam vocem græcam e Proœmio S. Hieronymi in Commentarios Jeremiæ. » Sed nunc parce linguæ, parce stylo serpens contritus et excantatus; relege Præfationem S. Doctoris, ut te compunctum sentias verbis Hieronymi velut notis Threiciis: et si rabies obrectandi permittat, consule mss. codices, fructu bibliothecis omnium monasteriorum Galliæ, Italiæ, Germaniæ et Hispaniæ, ut invitus testis accedas fidei et religionis omnium monachorum qui in duobus millibus exemplarium manuscriptorum distincte scripserunt vocem Græcam, pro qua sublata ex unico exemplari, in tantam calumniam erupisti. MARTIAN.

^e Pelagium notat, ejus paulo post præcursorem Grunnum, Rufinum scilicet, dicit.

ens recordia, leges Commentariorum, in A ultæ diversorum ponuntur opiniones, vel expressis Auctorum nominibus, ut lectorum sit, quid potissimum eligere debeat, de- quamquam et in primo ejusdem operis li- tus sim, me vel propria, vel aliena dictu- ipsos Commentarios, tam veterum Scripto- rum quam nostros. Quod non videns præcur- s Grunnius, olim nixus est carpere. Cui respondi libris, ubi quæ iste quasi sua pro- filio jam calumniante, purgata sunt: ut n contra Jovinianum volumina, in quibus finitatem nuptiis, et nuptias digamiæ, di- polygamiæ esse prælatam.

Grunnius. Hoc nomine Rufinum notat, ut B præfatione in Librum quartum istorum ariorum. Vide epistolam ad Rusticum mo- ubi Grunnius graphice depinxit. MARTIAN. Hoc loco itemque alio ejusdem Hieron. inf. atum Scotiæ Pelagium fuisse evincitur. Qui jus ævi Scriptores vulgo Brito, et Britannus de est quod Latine Britannia totius esset omen, non excepto Nord ipso, quod pos-

Nec recordatur stolidissimus, et ^b Scotorum pul- tibus prægravatus, nos in ipso dixisse opere: « Non damno digamos, immo nec trigamos, et si fieri potest octogamos: plus aliquid inferam, etiam scor- tatore recipio pœnitentem: quidquid æqualiter licet, æquali lance pensandum est. » Legat ejusdem operis Apologiam, quam ante annos plurimos ^c ad- versus magistrum ejus gaudens Roma suscepit: et tunc animadvertet, alienis se vocibus blasphemare; et in tantum esse imperitum, ut ne maledicta qui- dem habeat propria: sed inimicorum etiam olim sepulcorum contra nos utatur rabie. Sed jam propo- situm opus aggrediendum est.

tea Scotia appellatum est. Hoc igitur sensu gente Britannus dicitur Mario Mercat. in Commonit. Grosio in Apologetic. Britannus noster: Prospero Carm. de ingratis. Coluber Britannus: et ante omnes Augu- stin. epist. 186, Brito cognominatus.

^c Adversus magistrum ejus. In plurali magistros le- gimus in antiquo ms. codice nostro Sancti Germani a Pratis. MARTIAN.

LIBER PRIMUS.

1. — Vers. 1 seqq.) Verba Jeremiæ filii C e sacerdotibus qui fuerunt in Anathoth in jamin: quod factum est verbum Domini ad iebus Josiæ filii Amon regis Juda, in tertio anno regni ejus. Et factum est in diebus Joa- Josiæ regis Juda, usque ad consummationem anni Sedeciæ filii Josiæ regis Juda, usque migrationem Jerusalem, in mense quinto. Cæ- phetæ, ut Isaias, Osee, Joel, fuerunt ante tem decem tribuum Israel, sive duarum Judæ et Benjamin. Alii post captivitatem: l, Aggæus et Zacharias. Jeremias autem et imminente captivitate vaticinium texue- d alter eorum in terra Juda: alter in Baby- remias cum esset adhuc puer, prophetare no. tertio decimo Josiæ filii Amon regis Ju- D prophetavitque in imperio ejus annis decem et et postea sub Joacim filio ejus annis unde- sub Sedecia, qui ultimus fuit regum Juda, decem, usque ad quintum mensem, quando niis capta est Jerusalem. Joachaz vero et e terni menses (quorum alter in Ægyptum, 17 cum matre ductus est in Babylonem) in tis annis computantur: per hoc ab exordio iæ suæ usque ad captivitatem Jerusalem, in ose captus est, prophetavit annis quadragin- o: præter illud tempus quando ductus est in

Ægyptum. Ibi prophetavit in Taphnis, ut hoc ip- so volumine continetur. Pro verbis Jeremiæ, Sep- tuaginta posuerunt, Verbum Dei quod factum est ad Jeremiam (Jerem. XLIII, 8): hoc videlicet sensu, quod verba Jeremiæ verbum sit Domini. Fuit autem de genere sacerdotum, qui habitabant contra septen- trionem Jerusalem in tertio milliario, et ^a viculo An- athoth. Simulque admirabilis clementia Domini, quod jam captivitate vicina, et Babylonio exercitu vallante Jerusalem, nihilominus populum ad pœni- tentiam provocat, malens salvare conversos, quam perdere delinquentes. Pro transmigratione, quod omnes alii voce consona transtulerunt, Septuaginta posuere captivitatem. Post exordium autem vaticina- tionis Jeremiæ, tricesimo quinto prophetiæ ejus an- no, Ezechiel in Babylone his qui cum eo capti fue- rant, exorsus est prophetare.

(Vers. 4, 5.) Et factum est verbum Domini ad me, dicens: Priusquam te formarem in utero, novi te; et antequam exires de vulva, sanctificavi te: ^b Prophetam in gentibus dedi te. Non quo ante conceptionem, ^c ut hæresis suspicatur, fuerit Jeremias: ^d sed quo præsciret eum futurum Dominus, cui needum facta jam facta sunt, secundum illud quod Apostolus lo- quitur: Qui vocavit ea quæ non erant, quasi ea quæ essent (Rom. IV, 17). Quod autem sanctificatur in utero, juxta illud Apostoli debemus accipere: Post-

ose pridem erat vinculo. ican. 520 pericopen hanc, Prophetam in gen- ti te, hic non agnoscit. hæresis suspicatur. Origenis discipulos intel- PATROL. XXIV.

ligit, ut alibi sæpe diximus. MARTIAN.

^d Duo Vatic. fuerit Jeremias notandus, sed quo præ- scierit eum, etc. Quam porro Hieron. perstringit, nupera Pelagii est hæresis.

quam autem placuit ei, qui me segregavit de utero matris meae, et vocavit per gratiam suam, ut revelaret Filium suum in me; ut evangelizarem illum in gentibus (Galat. 1, 15). Joannes quoque Baptista sanctificatur in utero, et sanctum Spiritum accipit, et movetur in vulva, et per os matris loquitur (Luc. 1). Quod autem dixit, *Prophetam in gentibus dedi te*, illud vult intelligi, quod in ipso postea Propheta lecturi sumus, quod non solum Jerusalem, sed et multis in circuitu gentibus prophetarit. Quidam hunc locum super Salvatore intelligunt, qui proprie Propheta gentium fuit; et per Apostolos vocavit omnes nationes. Iste enim vere priusquam in utero virginali formaretur, et antequam exiret de vulva matris, sanctificatus in utero est; et notus **838** Patri, quippe qui semper in Patre, et in quo semper Pater.

(Vers. 6.) *Et dixi: Ah, ah, ah, Domine Deus, ecce nescio loqui; quia puer ego sum. LXX: Et dixi, o Domine Deus, nescio loqui, quia juvenis sum. Detestatur officium quod pro ætate non potest sustinere, eadem verecundia qua et Moyses tenuis et gracilis vocis esse se dicit (Exod. 14 et 6). Sed ille quasi magnæ robustæque ætatis corripitur: huius pueritiæ datur venia, quæ verecundia et pudore decoratur.*

(Vers. 7, 8.) *Et dixit Dominus ad me: Noli dicere, Puer sum, quoniam ad omnia quæ mittam te, ibis, et universa quæcumque mandavero tibi, loqueris. Ne timeas a facie eorum: quia ego tecum sum, ut eruam te, dicit Dominus. Ne ætatem, inquit, consideres; alio enim propheta loquente, didicisti: Cani hominis sunt sapientia ejus (Sap. 14, 9): tunc sit tantum voluntatis ut pergas; me habebis comitem, quo cuncta adjuvante complebis: aperi os tuum et implebo illud (Psal. LXXX). Nec consideres multitudinem eorum ad quos et contra quos locuturus es: sed me, qui tecum sum, ut eruam te, dicit Dominus. Liberat autem Dominus, non quo Propheta persecutionibus careat et angustiis, quippe cum legamus eum multa perpassum; sed ut patiens omnia superet, nec cedat angustie.*

(Vers. 9.) *Et misit Dominus manum suam, et tetigit os meum: et dixit Dominus ad me: Ecce dedi verba mea in ore tuo. Notandum quod hic manus mittatur Dei, quæ tangat os Prophetæ, et dicatur ei: Ecce dedi verba mea in ore tuo; in Isaia autem scriptum sit: Et missus est ad me unus de Seraphim, et in manu habebat carbonem quem forcipe tulerat de altari, et tetigit os meum et dixit: Ecce tetigit iste labia tua, et auferet iniquitates tuas, et peccata tua mundabit (Isa. 6, 6, 7). Ibi enim quia solidæ et perfectæ ætatis erat, et ipse simpliciter constituitur quod immunda labia habeat, et habitat in medio populi polluta labia habentis: mittitur unus de Seraphim, qui non manu, sed forcipe et carbone tangat os ejus, et iniquitates auferat, et mundet peccata. Hic autem ipsius Dei manus mittitur, per quam cuncta opera-*

*atus est, et quæ in alio loco brachium dicitur: non ut peccata auferat, quæ per pueritiam multa non fecerat; sed ut loquendi gratiam tribuat. Porro Ezechiel librum devorat et intus et foris scriptum, tam sacramenta divina, quam simplicem historiam continentem. Jeremiæ os tangitur, **839** et Domini verba tribuuntur, ut confidentiam accipiat prædicandi. Pulchreque juxta litteram manus mittitur, ut humanorum artuum videns similitudinem, tactam manus non reformidet.*

(Vers. 10.) *Ecce ego constitui te hodie super gentes et super regna, ut evellas et destruas, et disperdas, et dissipes, et aedifices, et plantes. Hoc quod nos de Hebraico addidimus, dissipes, sive deponas, in Septuaginta non habetur. Et considerandum quod quatuor tribus duo læta succedant. Neque enim ædificari poterant bona, nisi destructa essent mala: nec plantari optima, nisi eradicarentur pessima. Omnis enim plantatio, quam non plantavit cœlestis Pater, eradicabitur: et ædificatio quæ supra petram non habet fundamentum, sed in arena exstructa est, sermone Dei suffoditur atque destruitur. Illam autem quam consumet Jesus spiritu oris sui, et destruet adventu præsentis suæ, omnem scilicet sacrilegam perversamque doctrinam, disperdet in perpetuum. Porro ea quæ elevantur contra scientiam Dei, et in sua confidunt sapientia, quæ apud Deum stultitia est, dissipabit atque deponet: ut ædificentur pro his humilia, et in locum superiorum quæ destructa sunt et evulsa, extruantur atque plantentur, quæ Ecclesiasticæ conveniunt veritati: et impleatur illud quod dicit Apostolus, *Dei ædificatio, Dei agricultura estis* (II Cor. 3, 9). Multi hunc locum super personam Christi intelligunt: Jeremiæ enim interpretatur *excelsus Domini*: qui destruxit regna diaboli, quæ sibi in montis ostenderat excelso: adversarias perdiderit potestates, delens chirographum errorum in cruce. De quibus et in Psalmo post historię veritatem *τρυφήν* loquitur: Quare fremuerunt reges terræ, et principes convenerunt in unum (Psal. 118, 1, 2). Pro his evulsis, destructis, et perditis, et in inferiora detractis, ædificatur atque plantatur Ecclesia Dei. Super Jeremiæ autem persona nulla dubitatio est. Legimus enim in consequentibus (Ad. cap. xiv), quod in manu accipiat calicem meri plenum; et propinare jubeatur cunctis in circuitu nationibus.*

(Vers. 11, 12.) *Et factum est verbum Domini ad me, dicens: Quid tu vides, Jeremia? Et dixi, Virgam vigilantem ego video. Et dixit Dominus **840** ad me: Bene vidisti: quia vigilabo ego super verbum meum ut faciam illud. Pro virga vigilante, LXX baculum nunc transtulerunt. Laborandum igitur nobis est, ut breviter Hebræam etymologiam Latinus lector intelligat. *Seced* a nux dicitur: *vigilia* autem, vel vi-*

* Huc refer quæ ad Ecclesiastæ cap. ult. annotavimus: atque inde colligas præferendum utroque in loco *Sac. d.*, quæ et veterum nonnullorum codicum lectio est. Porro *γῆ* ex eo dicitur virga amygdali-

lina, quod, teste Plinio, *prima omnium mense Januario floreat*. Chrysostomus in hunc locum abs Hieronymiana expositione verbis tantum Græcis ablat: *Τὸ δὲ καρπὸν, ἀμυγδαλὴν τινὲς ὑμῶν*, ὅ δὲ

gil, sive vigilare appellatur Soced (שָׁקֵד). Unde et in posterioribus, pardus vigilans hoc nomine ponitur. Ab eo igitur quod dicitur nux, propter verbi similitudinem ad vigilis intelligentiam nomen allusit: quod quidem et in Daniele juxta Theodotionem scriptum est, ut ab arboribus πύλον et σχέλον, ilice videlicet et lentisco, scissio atque serratio adulteris presbyteris decernatur. Alioquin et in principio Geneseos a viro, qui dicitur is (ישׂא), mulier appellatur issa (יִסָּא), quasi quædam virago, eo quod de viro sumpta sit. Pro baculo nuceo, virgam vigilantem, Aquila et Symmachus; Theodotio vero amygdalinam transtulerunt. Vigilat autem virga, cuncta populi peccata considerans, ut percutiat et corripiat delinquentes. Unde et Apostolus scribit peccantibus: *Quid vultis? in virga veniam ad vos, an in charitate et spiritu mansuetudinis* (1 Cor. iv, 23)? Ista est virga, vel baculus, de qua David loquitur: *Virga tua et baculus tuus, ipsa me consolata sunt* (Ps. xxi, 5). Pulchreque posuit, *consolata sunt*. Ad hoc enim Dominus corripit, ut emendet. Et quomodo nux, sive amygdalum, amarissimam habet corticem, et testa durissima cingitur, ut detractis austerioribus et duris, fructus dulcissimus reperiatur: sic omnis correptione, et labor continentie, amara quidem videtur ad præsens: sed fructus parit dulcissimos. Unde et vetus illa sententia est: Litterarum * radices amaræ, fructus dulces. Quidam virgam vigilantem atque nucceam, intelligunt Dominum, de quo dicit Isaias: *Exiit virga de radice Jesse* (Isa. xi, 1). Unde et virga Aaron, quæ putabatur emortua, in resurrectione Domini floruisse narratur.

(Vers. 13, 14.) *Et factum est verbum Domini secundo ad me dicens: Quid tu vides? et dixi, Ollam succensam ego video: et faciem ejus a facie Aquilonis. Et dixit Dominus ad me: Ab Aquilone aperientur (sive exardescunt) mala super omnes habitatores terræ. Quibusdam gradibus, peccantibus tormenta tribuntur; ut paulatim veniant ad salutem.* 841 Qui noluerint, percutiente virga, emendari, mittuntur in ollam æneam atque succensam, de qua plenius scribit Ezechiel, quæ a facie Aquilonis accenditur (Ezech. xiv), Babylonium [M. Babyloniorum] regem significans et urbem Jerusalem. Pulchreque insertur: Ab Aquilone exardescunt mala super omnes habitatores terræ: vel terræ Judæ, vel certe universæ terræ, de quibus in Apocalypsi scriptum est: *Vae super omnes habitatores terræ* (Apoc. viii, 13). Sancti enim non sunt habitatores terræ: sed advenæ atque peregrini, quorum unus dicit: *Advena ego sum super terram; et peregrinus sicut omnes patres mei* (Psal. cxviii, 13). Et alius: *Parvi sunt et pessimi dies mei, quibus ego peregrinor in terra* (Gen. xlvii, 9). Unde et Petrus Catholicam Epistolam scribit advenis atque peregrini-

nis Ponti, Galatiæ et Cappadociæ (1 Petr. i). Et juxta mysticos intellectus Salomon loquitur: *Aquilo durus ventus* (Prov. xxv, 23): nomine autem b dexter vocatur ab his videlicet, qui ejus obriguere frigore, et calorem fidei perdiderunt.

(Vers. 15, 16.) *Quia ecce convocabo omnes cognationes regnorum Aquilonis, ait Dominus, et venient et ponent unusquisque solium suum in introitu portarum Jerusalem, et super omnes muros ejus in circuitu, et super universas urbes Judæ. Et loquar judicia mea cum eis super omni malitia eorum, qui dereliquerunt me, et libaverunt diis alienis et adoraverunt opus manuum suarum. Nulli dubium, multas gentes et singularum gentium reges Babylonio regi fuisse subiectos, qui, obsessa Jerusalem, posuerunt in circuitu, et maxime in exiliis portarum thronum suum atque tentoria, ne quis eorum qui clausi erant posset erumpere: et non solum Jerusalem, sed et omnes urbes Judæ simili obsidione vallatas. Cumque, ait, capta fuerit civitas, tunc loquar ad eos recta fuisse judicia mea, et recepisse singulos, quæ merebantur: non pro cæteris vitiis, quibus subjacet humana conditio; sed maxime pro idololatriis, perquam deserentes me, adoraverunt opera manuum suarum. Quidam hunc locum in bonam partem accipiunt, quod videlicet hi qui in olla ænea excocti fuerint, per cruciatum ante purgati, postea principes sint Jerusalem: et postquam misertus eorum fuerit Dominus, tunc exprobet eis, quia se deserto, simulacra venerati sunt. Sed hæc violenta et prava interpretatio est: ne calumniam faciat tractator indoctus.*

(Vers. 17.) *Tu ergo accinge lumbos tuos: et surge, et loquere ad eos omnia, quæ ego præcipio tibi.* 842 Et Job præcipitur, ut accingat lumbos suos (Job. iv): et Apostolis (Luc. xii), ut accinctis lumbis, quos Elias (IV Reg. i) et Joannes Baptista (Matth. iii) zonis mortificavere pelliceis, lucernas teneant in manibus suis, prædicationis videlicet Evangelicæ. Quicumque igitur sermones locuturus est Dei, debet accingere lumbos suos, sciens quod diaboli omnis virtus in lumbis sit (Job. xl); et justus dicat in Psalmis: *Lumbi mei impleti sunt illusionibus* (Psal. xxxviii, 8). Cumque accinxerit lumbos, audiat illud quod scriptum est: *Surge qui dormis, et elevare: et illuminabit te Christus* (Ephes. v, 14); ut semper vigilans, et de somno consurgens, loquatur quæ sibi præceperit Deus.

Ne timeas a facie eorum: nec enim timere te faciam vultum eorum. Sive ut Septuaginta, et cæteri habent interpretes: c ne forte timere te faciam. Et est sensus juxta translationem nostram: Noli timere a facie eorum: me enim adiutore, eos timere non poteris. Juxta Septuaginta: Noli timere a facie eorum, habeto meæ confidentiam jussionis. Si enim non ob-

Ἰσραὴλ οὗτος ἔχει· βακτηρίαν ἐγκρηγοῦσαν ἐγὼ ὄρω. ἢ γὰρ ἐγκρηγοῖς καὶ τὸ ἀμύγδαλον διὰ τῶν αὐτῶν ἐν τῇ Ἰσραὴλ προφέρεται ῥημάτων. Ἐπὶ γὰρ γούρ· καλῶς Ἰσραὴλ, etc.

* Confer epist. 22, ad Eustoch., et 125, ad Rustic.,

n. 12.

b Vide superius annotata in Isai. cap. xv, col. 265.

c Sic habet unum Cantab. exemplar, μήποτε πτοηθῶναι σε ποιῶσω. Cætera ἀπὸ πτοηθῆς, nec timeas.

tuleris, quod habes, ut timere desinas, derelinquam te, et tradam timori, et quodammodo videbor timere te facere, dum relinquo formidini. Hoc autem significat, quod semper amanda sit veritas: nec timenda hominum multitudo, qui increpiti [Al. intrepidi] correptionem non sustinent; sed insidias tendunt ei, a quo corripuntur. Quodque juxta LXX sequitur: *quia tecum sum ut liberem te*, dicit Dominus, in Hebraico non habetur. Et est sensus: Eruam te, non in eo ut tibi nullus insidietur; sed in eo, ut patiens insidias, non delinquas.

(Vers. 18, 19.) *Ego quippe dedi te hodie* (sive *Ecce posui te in hac die*) *in civitatem munitam, et in columnam ferream, et in murum æneum super omnem terram: regibus Juda, principibus ejus, et sacerdotibus, et populo terræ. Et bellabunt adversum te, et non prævalebunt: quia tecum ego sum*, ait Dominus, ut liberem te. Describit sermo divinus, cur Propheta timere non debeat. Ego, inquit, posui, sive dedi te hodie, hoc est, in præsentī vita, donec vocatur hodie, quasi civitatem firmissimam: non ut unam domum, nec turrim, aut aliqua mœnia (Matth. v); sed omnem civitatem, quæ sita super montem latere non potest. De qua scriptum est: *Gloriosa dicta sunt de te, civitas Dei* (Psal. lxxxvi, 2). Et: *Ego civitas firma, civitas quæ oppugnatur* (Isa. xxvii, 3). Et, in columnam, inquit, ferream, de qua scribit Apostolus: *Columna et firmamentum veritatis* (I Tim. iii, 15). **843** Unde Petrus et Joannes, qui putabantur columnæ Ecclesiæ, dextras dederunt Paulo et Barnabæ communionis. Nec hoc sufficit, sed in murum, ait, æneum, qui nulla violatur rubigine, nec cæsus imbris deperit; sed vetustate fit [Al. sit] fortior. Eris autem talis contra reges et principes et populum, non cuiuslibet loci, sed terræ; ^a iis qui terrena sapiunt, et cœlestia non noverunt, qui habent imaginem *χοινοῦ* et non cœlestis. Hi, inquit, bellabunt adversum te, et non prævalebunt. Cur quæso? Quæ est tantæ fortitudinis causa, ut nec reges, nec principes, nec sacerdotes, nec populi adversus unum prævaleant? Sequitur: *Quia tecum ego sum*, ait Dominus, ut liberem te. Si quando reges Juda, qui interpretatur *confessio*, et principes ejus et sacerdotes et populi, episcopi videlicet et presbyteri et diaconi, et vulgus vile atque ignobile, contra sanctum virum consurgere voluerint, habeat fidei firmitatem, et timere desistat: quia, Domino auxiliante, superabit.

(Cap. II. — Vers. 1.) *Et factum est verbum Domini ad me dicens: Vade, et clama in auribus Jerusalem dicens*. Hoc in Septuaginta non habetur: sed sub asteriscis de Theodotionis editione additum est, qui verbum Hebraicum *CARATH* (קראת), pro quo nos diximus *clama*; sive *prædica*, interpretatus est, *lege*. Et lectionem enim et clamorem et prædicationem pro sui ambiguitate significat. Aures autem Jerusalem, pro auribus habitatorum ejus debemus accipere.

(Vers. 2.) *Hæc dicit Dominus: Recordatus sum tui,*

A miserans adolescentiam tuam et charitatem desponsationis tuæ: quando secuta me es in deserto, in terra quæ non seminatur. LXX: *Hæc dicit Dominus: Recordatus sum misericordiæ adolescentiæ tuæ, et dilectionis perfectionis tuæ*. Plenius hoc in Ezechiel dicitur (Ezech. i), quando sibi Jerusalem in matrimonio Dominus copulat, et sub persona uxoris, suis jungit amplexibus: sive ut ardentiorē monstret affectum, puellam eam et adolescentulam et desponsatam vocat. Quo enim necdum potiti sumus, magis ut potiamur appetimus. Quando, inquit, secuta es me in solitudine; et instar sponsallorum et dotis, Legis tibi ornamenta et verborum distribui monilia. Totumque hoc non ad meritum ejus refert, sed ad suam misericordiam, per quam et charitatem consecuta est. Hoc quoque quod posuimus, in **844** *deserto*, in terra quæ non seminatur, in LXX non habetur.

(Vers. 3.) *Sanctus Israel Domino primitiæ frugum ejus: omnes qui devorant eum, delinquent: mala venient super eos*, dicit Dominus. Quando Israel dicit primitias frugum Domini, ostendit populum de gentibus congregatum esse post primitias; juxta illud quod in alio loco scriptum est: *Memor esto congregationis tuæ, quam possedisti ab initio* (Psal. lxxiii, 2). Primitiæ autem semper debentur sacerdotibus, et non hostibus. Quod sequitur: *Omnes qui devorant eum, delinquent: mala venient super eos*, dicit Dominus, hunc habet sensum: Quomodo qui primitias devorant (Num. v), nequaquam de genere sacerdotali, sceleris rei sunt: sic qui contaminant Israel, malis subjicientur: juxta illud quod in vicesimo sexto psalmo sanctus David loquitur: *Dum appropinquant super me nocentes, ut edant carnes meas: qui tribulant me inimici mei, ipsi infirmati sunt et ceciderunt* (Psal. xxvi, 3, 4). Neque enim ex eo quod Dei exequuntur sententiam, immunes erunt a supplicio, malaque veniunt super eos: oportet enim venire scandala; verum, vae ei per quem veniunt scandala (Mat. xviii).

(Vers. 4, 5.) *Audite verbum Domini, domus Jacob, et omnes cognationes domus Israel. Hæc dicit Dominus: Quid invenerunt patres vestri in me iniquitatis, quia elongaverunt a me: et ambulaverunt post vanitatem: et vani facti sunt? Hunc sensum et alius propheta testatur: Populus meus quid feci tibi, et quid molestus fui tibi? Responde mihi: quia eduxi te de terra Egypti, et de domo servientium liberavi te* (Mich. vi, 34). Utrumque autem nomen, Jacob et Israel ponitur: non secundum duas et decem tribus, sed juxta omnem populum: cum et Ipse Jacob postea appellatus sit Israel (Gen. xxxii). Offensam autem ducit a patribus, non quo peccata patrum filiis imputentur: sed quo et filii habentes patrum similitudinem, et suo et parentum scelere puniantur. Sæpe legimus quod propter sanctos patres, filiorum misereatur Deus. Dereliquerunt autem patres populi peccatoris Deum; et non breviter, sed longo tempore: et pro Deo secuti sunt vanitatem, idola videlicet,

^a Victor., id est eorum qui terrena, etc.

quæ nihil prosunt cultoribus suis : et ipsis similes A facti sunt secundum illud quod scriptum est : *Similes illis sunt qui faciunt ea ; et omnes qui confidunt in eis* (Psal. cxiii, 16).

(Vers. 6.) *Et non dixerunt, Ubi est Dominus qui ascendere nos fecit de terra Ægypti : qui transduxit nos per desertum , per terram inhabitabilem et inviam : per terram sitis et 845 imaginem mortis , per terram in qua non ambulavit vir , neque habitabit homo.* Pro homine, LXX filium hominis interpretati sunt ; et pro imagine mortis , de Theodotione additum est , *umbra mortis*. Quod cum juxta historiam manifestum sit, illud considerandum est secundum anagogen, quod quamdiu in isto sæculo sumus , et de Ægypto educimur , paulatim ascendimus , et primum deserta transimus et terram inhabitabilem , quam sanctus B inhabitare non debet , et inviam , ut difficultatem monstrat itineris. *Per terram sitis*, ubi semper majora cupimus , nec præsentibus contenti sumus ; et *imaginem*, sive *umbram mortis* : semper enim in periculo consistimus , et ubique diabolus tendit laqueos suos : *per terram , in qua non ambulavit vir*, qui perfectæ ætatis in Christo est. Omnes enim rearguemus in virum perfectum , in mensuram ætatis plenitudinis Christi. Neque unquam in ea habitat qui homo Dei est , vel filius hominis ; sed semper ad majora festinat. Ex quo perspicuum est , non esse perfectionem in via : sed in fine viæ et in mansione , quæ sanctis in cælestibus præparatur , et quibus dicitur : *Qui statis in domo Domini , in atriis domus Dei nostri* (Psal. cxxxiii, 4). Frustra igitur nova ^a ex veteri hæresis suspicatur , hic perfectam esse victoriam , ubi pugna est atque certamen , et incertus exitus futurorum.

(Vers. 7.) *Et induzi vos in terram Carmeli , ut comederetis fructum ejus et bona illius : et ingressi contaminastis terram meam ; et hæreditatem meam posuistis in abominationem.* Pro labore durissimi itineris , dedi vobis omnium rerum abundantiam. Hoc quippe significat Carmelus , qui Hebraice appellatur CHERMEL (כרמל) , et in lingua nostra sonat cognitionem circumcissionis. Quomodo autem ille populus terram sanctam , et omnium rerum fertile , idololatria polluit atque violavit : sic nos veræ circumcissionis accipientes scientiam , comedimus fructus ejus ; et si negligentia subreperit , contaminamus terram Dei , D et hæreditatem illius abominabilem facimus.

(Vers. 8.) *Sacerdotes non dixerunt, Ubi est Dominus ? et tenentes Legem ^b meam , nescierunt me : et pastores prævaricati sunt in me : et Prophetæ prophetaverunt in Baal , et idola secuti 846 sunt.* Post tanta

beneficia verterunt in contemptum privilegia dignitatis : ut sacerdotes Dominum non quærerent : ut doctores Legis ignorarent eum , qui alios docere debebant : et pastores [At. prædicatores] per negligentiam prævaricatores fierent : et Prophetæ qui in populis disputant , non Deo loquantur , sed idolo , et sua signa venerentur. His autem verbis utendum est adversus nostri ordinis magistros , qui devorant plebem Dei velut cibum panis , et per mala opera non invocant Dominum.

(Vers. 9.) *Propterea adhuc judicio contendam vobiscum , ait Dominus : et cum filiis vestris disceptabo.* Ne videatur percutere per potentiam , quasi cum paribus ratione contendit ; juxta illud quod David canit et usurpat Apostolus : *Ut justificeris in sermonibus tuis , et vincas cum judicaris* (Psal. l, 6 ; Rom. iii, 4). Quodque posuit , adhuc sæpe se fecisse testatur : et quod intulit , *cum filiis vestris* , similem ostendit etiam in filiis malorum pertinaciam. Occulte autem significat quod antiquam in Deum negationem , et am filii eorum in adventu Domini sint secuti.

(Vers. 10, 11.) *Transite ad insulas Cethim , et videte : et in Cedar mittite , et considerate vehementer , et videte si factum est hujusmodi : si mutavit gens deos (sive deos suos). Et certe ipsi non sunt dii : populus vero meus mutavit gloriam suam in idolum (sive de quo ei nihil proderit).* Comparationem facit ejus rei quæ incomparabilis est , et verum Deum confert mendacibus. Ite , inquit ad insulas Cethim : quas vel Italiæ , vel Occidentalium partium debemus accipere : ab eo quod terræ Judææ Cyprus insula , in qua urbs ^d hoc vocabulo nuncupatur , vicina sit. De qua et Zeno princeps Stoicorum fuit. Cedar autem regio est solitudinis et Ismaelitarum , quos nunc Sarracenos vocant : contra quam hujus ipsius Prophetæ in extremis partibus textitur vaticinium (*Infra ad cap. xlix*) , et ejus meminit David , dicens : *Habitavi cum habitantibus Cedar : multum peregrinata est anima mea* (Psal. cxix, 5). Et est sensus : Vel ad Occidentem pergite , vel in solitudinem mittite , et videte si qua gens hoc fecerit quod fecistis. Nulla enim earum sprexit deos suos , nec ligneos et lapideos , aureorum comparatione mutavit : sed antiquum errorem secuta , tenuit quod a majoribus 847 acceperat. Et certe hoc , cum nullus eorum Deus sit : sed simulacra hominum ficta manu. Populus vero meus mutavit mendacio veritatem : et idolum mihi prætulit , quod eis necessitatis tempore prodesse non poterit. Possumus hoc et contra eos dicere , qui majori studio sequuntur vitia quam virtutes ; quos monet Apostolus dicens : *Humanum loquor , propter infirmitatem*

deatur percutere per potentiam , si cum patribus ratione , etc.

^d Cithium videlicet , vel Cithium , aut Cetium , unde Zeno a Diogene Laertio lib. vii, κηρυξ vel κηρυξος vocatur , a Latinis Scriptoribus Cithicus , et Cithicus. Noster Hieronymus in Quest. in Gen. Cetim , inquit , sunt Cithi , a quibus usque hodie quoque urbs Cypri Cithium nominatur. Recole quæ in eum locum adnotavimus : et lib. ii in Jovin. num. 21

^a Pelagianorum scilicet , qui ἀποδείξαι a Stoicis , ab Origene , et Joviniano sumpserant , aiebantque hominem in hac vita constitutum posse , et quidem sine Dei gratia , justitiæ perfectionem consequi , et ab omni tentatione , et peccandi periculo securitatem , quam perfectam victoriam Hieronymus vocat.

^b Expungit Victori meam , n. p. te quæ et in Hieron. editione et in Hebraico , ac LXX non sit.

^c God. S. Crucis in Jerusalem idæ Urbe , Nominis vi-

carnia vestrae. Sicut exhibuistis membra vestra servientia immunditiae et iniquitati ad iniquitatem: ita nunc exhibete membra vestra servientia iustitiae in sanctificationem (Rom. vi, 19).

(Vers. 12, 13.) *Obstupescite caeli super hoc: et portae ejus desolamini vehementer, dicit Dominus. Duo enim mala fecit populus meus: me dereliquerunt fontem aquae vivae: foderunt sibi cisternas, cisternas dissipatas, quae continere non valent aquas. LXX: obstupuit caelum super hoc, et inhorruit extra modum et vehementer, et caetera similiter. Caelum cui dictum est: Attende caelum, et loquar (Deut. xxxii, 1): et, Audi caelum, et auribus percipe terra (Isai. i, 2), videns Dei praecepta calcata, inhorrescit, et stuporem dissimulare non potest. Omnis enim creatura congemiscit et condolet super peccatis hominum. Duo autem populus Dei fecit adversa. Primum, ut relinqueret Deum qui est fons vitae, et praeceptum dedit dicens: Ego Dominus Deus tuus, qui eduxi te de terra Aegypti (Exod. xx, 2). Secundum, quod in eodem loco scriptum est: Non sint tibi dii in conspectu meo; pro quo secutus est daemones, quos dissipatas cisternas vocat, eo quod Dei mandata servare non valeant. Et hoc attendendum, quod fons perpetuus est, et vitales habet aquas. Cisternae autem et lacus, vel de torrentibus, vel ex aquis turbidis, terra complentur et pluvii. Portas autem caelorum illas vocat, de quibus et in vicesimo tertio psalmo scriptum est: Levate, portae, capita vestra, et introibit rex gloriae. Pro quo LXX transtulerunt: Levate portas principes vestras: de quibus plenius suo dicetur loco. Quodque Aquila et Symmachus, caelos; LXX vero et Theodotius caelum, interpretati sunt, nullum moveat. Hebraicum enim SANAIM (סנאים) communis est numeri, et tam caeli quam caelum eodem appellantur nomine: ut Thebæ, Athenæ, et Salonæ.*

(Vers. 14.) *Numquid servus est Israel, aut vernaculus? Puto ex hoc loco in superbiam elatos, Salvatori dixisse Judæos: Semen Abraham sumus, et nemini servivimus unquam. 848 Quomodo tu dicis: Liberi eritis (Joan. viii, 35)? Nescientes quod omnis qui facit peccatum, servus peccati sit: et serviat unusquisque ei a quo vincitur. Nati ergo de amico Dei Abraham, vitio suo facti sunt quasi filii Cham, cui dictum est: Maledictus Chanaan, servus erit fratribus suis (Genes. ix, 25).*

(Vers. 15.) *Quare ergo factus est in prædæ? super eum rugierunt leones, et dederunt vocem suam: posuerunt terram ejus in solitudinem: et civitates illius exustæ sunt: et non est qui habitet in eis. Interrogat sermo divinus, ut ipse respondeat. Leones autem vocat principes Babylonis, qui terram ejus posuerunt in solitudinem, et civitates illius incendio deleverunt. Vel certe juxta anagogen, leones intelligamus adversarias potestates, aut hæreticorum principes,*

* Sunt vero Sior et Gion duo vetera Nili nomina, quod ex lib. de Locis, et Josepho Antiquit. lib. i, c. 1, et xix, 26, liquet. Communis itaque editio, quam Hieron. notat, sensum magis respexit: notum

A qui terram Ecclesie desolantes, omnes illius urbes hæretico incendio vastaverunt, et illo igne de quo scriptum est: Omnes adulterantes, quasi clibanus corda eorum (Ose. vii, 4). Illi enim vere dant vocem suam; et in hoc eodem propheta sub perdicis persona clamant: Congregant quæ non pepererunt: faciuntque divitias non cum iudicio (Jerem. xvii, 17). Propterea autem urbes illius vastatae sunt et deletæ: quia non habent habitatorem Deum, dicente Scriptura: Et non est qui habitet in eis (Ibid., 4).

(Vers. 16, 17.) *Filii quoque Memphis et Taphneos constupraverunt te usque ad verticem. Numquid non istud factum est tibi, quia dereliquisti Dominum Deum tuum eo tempore quo ducebat te per viam? Hoc quod nos diximus, eo tempore quo ducebat te per viam, in LXX non habetur. Duas autem urbes maximas Aegypti, Memphim et Taphnæ: nominat, earumque dicit filios constuprasse Israel usque ad verticem; illo sensu quo Isaias posuit: A planta pedis usque ad verticem non est in eo sanitas (Isai. i, 6). Tanta enim fuit libido Aegyptiorum qui sunt magis carnalibus, et nulli parcerent membro: sed omnia constuprarent. Juxta litteram refertur ad idola Aegyptiorum; juxta intelligentiam spirituales, ad magistros perversi dogmatis, qui Ecclesie puritatem sua pollunt turpitudine. Hæc autem ideo eveniunt ei, quia dereliquit Dominum Deum suum; et illo maxime tempore quo ipsum ductorem sequi debuit.*

(Vers. 18.) *Et nunc quid tibi vis, in via Aegypti, ut bibas aquam Sior? Et quid tibi et via Assyriorum, ut bibas aquam fluminis? Pro Sior (שִׁיֹר), nos turbidam interpretati sumus, quod verbum Hebraicum significat: a pro 849 quo communis editio habet Geon. Quia ergo supra filios Memphis et Taphnæ posuerat, qui constupraverunt Israel usque ad verticem: nunc manifestas ipsam Aegyptum nominat. Nullique dubium quin Nilus aquas turbidas habeat; et quod fluvium Assyriorum Euphratem significet, dicente Scriptura, quod repromissionis terra sit a torrente Aegypti, usque ad fluvium magnum Euphratem. Qui autem Christum reliquerint, fontem vitae, et hæreticorum sibi foderint lacus, qui aquas doctrinarum continere non possunt, necesse est ut leonibus subiaceant, qui redigant terram eorum in solitudinem, et universas Ecclesias destruant: et usque ad verticem polluantur, et bibant aquas turbidas, et fluentia Assyrii fluminis et Aquilonis, unde exardescunt mala super terram.*

(Vers. 19.) *Arguet te malitia tua (sive erudiet te pravaricatio tua) et aversio tua increpabit te. Scito et vide, quia malum et amarum est, reliquisse te Dominum Deum tuum: et non esse timorem mei apud te, dicit Dominus Deus exercituum. Notandum quod malitia sive pravaricatio, postquam saturaverit pravaricantem, et instar coturnicum usque ad nauseam vene-*

quippe Nilum eo vocabulo appellatum a nigredine; unde Græcis auctoribus μέλας dicitur: et Ausonius Papyrus Mælonis albam paginam vocat.

rit, erodiat agentem poenitentiam: cui imperatur ut videat quid reliquerit, et quid secutus sit; et quomodo spernens bona et dulcia, mala et amara elegerit. Hoc autem totum factum est quia dereliquit Dominum Deum suum, et timor illius non est apud eum. Principium enim sapientiae timor Domini (Prov. ix): quem quia non habuit, malo et amaritudini traditur.

(Vers. 20.) *A saeculo confregisti jugum meum (sive tuum) rupisti vincula mea (sive tua); et dixisti, Non serviam. In omni enim colle sublimi, et sub omni ligno frondoso tu prosternebaris meretricis (sive ibi diffundebaris in fornicatione).* Quasi ad meretricem loquitur Israel, quod conjugalia foedera ruperit, et dixerit, *Non serviam*: subauditur domino, vel marito: sed in omni colle sublimi, et sub omni ligno frondoso prostrata fuerit idololatriae. Amœna enim semper et excelsa loca idolis dedicantur. Potest hoc et ad eum dici qui ab initio Christianus, et ex parte sacris Litteris eruditus, postea desiderio secularis litteraturae, quae significatur in collibus, et amœnae eloquentiae [Al. in amœna eloquentia], quae in frondosis monstratur arboribus, prosternat se demonibus: qui sub occasione eruditionis et sublimis scientiae, polluunt credentium animas et **850** divaricare faciunt pedes suos omni transeunti.]

(Vers. 21.) *Ego autem plantavi te vineam electam, omne semen verum: quomodo conversa es mihi in primum vinea aliena? LXX: Ego autem plantavi te vineam frugiferam, omnem veram: quomodo conversa es in amaritudinem vitis aliena [Al. aliena]? Pro vinea frugifera, sive electa, in Hebræo שֶׁרֶץ (Sorech) habetur: quae in Isaiae cantico ponitur (Isai. l). Est autem genus vitis optimae: quo surculo et Israel Dominus plantasse se dicit; et miratur quomodo semen verum electaeque vineae conversa sit in amaritudinem: et ideo facta sit vinea aliena; nullusque securus sit, si et plantatio Domini et semen verum et vinea Sorech in tantum suo vitio commutatur, ut per amaritudinem recedat a Domino, et fiat vitis aliena. Et in hoc consideranda clementia Salvatoris, quod qui in Evangelio dixit: *Ego sum vitis vera* (Joan. xv, 1); discipulis [Al. disciplinis] quoque suis dederit et credenti in se populo, ut vitis electa vel vera sit, si voluerit in eo quod plantata est, permanere.*

(Vers. 22.) *Si laveris te nitro, multiplicaveris tibi herbam Borith, maculata es in iniquitate tua coram me: dicit Dominus Deus.* Pro herba BORITH (בִּרְיִת), quam nos ut in Hebræo posita est vertimus, LXX transtulerunt πόαν ut ^a significarent herbam follonum, quae juxta ritum provinciae Palaestinae, in virentibus et humectis nascitur locis: et ad lavandas sordes eamdem vim habet quam et nitrum. Nitrum autem nostrum, et herba follonis, poenitentia est. Ecclesiasticus

A quoque sermo, qui arguit et increpat et corripit delinquentes, mordacioris nitri habet similitudinem. Qui vero levi peccatorum sorde maculatus est, levioribus purgatur monitis. Porro peccata gravia, quae ad mortem trahunt, nec nitro nec herba Borith dilui possunt: sed gravioribus tormentis indigent. Uniuscujusque enim opus quale sit, ignis probabit, et in igne revelabitur (1 Cor. iii). Pulchreque addidit: *Maculata es in iniquitate tua in conspectu meo: quod etiamsi hominibus munda videaris, mihi munda non sis, qui novi conscientias singulorum.* Unde et in alio loco dicitur: *Non justificabitur in conspectu tuo omnis vivens* (Psal. xlii, 2).

(Vers. 23.) *Quomodo dicis, Non sum polluta, post Baalim non abii? Vide vias tuas in convalle.* Sive valte, quae Hebraice dicitur גַּע, et a LXX interpretatur πολυάνδριον, quod sermone nostro dici potest, *sepulcrum multitudinis*. **851** Frustra, inquit, non vis confiteri scelera tua, et jactas munditiam, quae idololatriae polluta es sordibus; et impudenter negas te coluisse idolum Baalim (Infra. xix). Respice convallem illorum Ennon, quae Siloe fontibus irrigatur, et ibi cernes delubrum Baal, quem relicto Deo, venerata es. Quodque additur: *scito quid feceris, clausus oculos aperit denegantis, ut cernat quod erubescit aspicere.* Juxta tropologiam, impudentiam frontis eorum qui nolunt sua vitia confiteri, operibus arguamus. Hujusmodi enim homines, non ambulant in arcta et in angusta via, quae ducit ad vitam: sed in lata et spatiosa, per quam ingrediuntur plurimi, quae ducit ad mortem (Matth. vii). Unde et significanter πολυάνδριον nominata est, sive juxta historiam, quod ibi interfecta et perdita sit idololatriae malo, populi multitudo.

(Vers. 24.) *Cursor levis explicans vias suas: onager assuetus solitudini, in desiderio animae suae attraxit ventum amoris sui: nullus avertet eam: omnes qui quaerunt eam, non deficient. In menstruis ejus invenient eam. LXX: Ad vesperam vox ejus ululavit, vias suas dilatavit super aquas solitudinis, in desiderio animae suae spiritu portabatur: tradita est: quis convertet eam? Omnes qui quaerunt illam, non laborabunt: et in humilitate illius reperient illam.* Multum in hoc loco LXX editio ab Hebraica veritate discordat: tamen utraque habet sensum suum. Quia supra dixit, *non sum polluta*; et quasi ad mulierem quae turpiter ^b se gesserat loquebatur, describit fornicationem ejus. Quomodo, inquit, caprea levis, quam nos genere communi, *cursor* diximus, significantiusque Aquila, Symmachus, et Theodotio vertit: *εδρομάς κούρη*, explicat vias suas, et velox fertur ad pabula: et sicut onager assuetus in solitudine, trahit in desiderio animae suae ventum vel spiritum amoris sui (uno

^a Quam enim propria voce appellare in promptu non erat, generali herbae nomenclatura, πόαν. Theodotus in hunc locum, πόαν τὰ ἀπὸ γῆς γινόμενα ῥύματα ὀνομάζει. Herba appellat, quae uterque vi praedita, et terra proveniunt. Confer librum de Nominibus ad vocem Fua.

^b Voculam se cod. S. Crucis non agnoscit: maxime habet cum duobus aliis, adscribit, pro describit.

^c Legerant haec: enus vulgati εδρομάς pro εδρομάς, dromas, quod miro consensu, idque rectius, praeferebant mss.

enim apud Hebræos nomine RUA (רוא) et ventus appellatur et spiritus, sic et Israel, siue Jerusalem toto impetu ad desiderium libidinis ferebatur, et omni idolorum amore servebat: nullusque est qui eam suis monitis possit ab hoc impetu avertere: non quo impossibilitas hoc fecerit Prophetarum, sed malitia perversa cupientis. Quicunque, ait, eam quæsierint, non magnopere laborabunt. In menstruis et in immunditia ejus invenient eam. Pro quo Aquila *μεσσην*, hoc est, kalendas, Symmachus, mensem, Septuaginta **852** et Theodotio, humilitatem interpretati sunt. Porro juxta LXX hic sensus est: Meretrix Jerusalem, juxta illam mulierem quæ in Proverbiis describitur, ad vesperam ululabat voce sua, et amatores ad libidinem provocabat, aperiebat vias turpitudinis suæ, et divaricabat pedes omni transeunti (Prov. v et vi). Erat autem locus amœnitatem habens aquarum fluentium, qui delectabilior sit, quando in circuitu solitudo est, ut nullus videat fornicantem. In desiderio, inquit, animæ suæ *πνευματοπορεῖτο*, siue perverso spiritu ducebatur, siue traheretur amoris refrigerium: vel certe canebar turpitudinis suæ carmina. Tradita est, inquit, vitiis suis et libidini: nullus eam convertere poterit: omnes qui voluerint eam invenire, in turpitudinis humilitate reperient: ut numquam possit voluptatis amore satiari.

(Vers. 25.) Prohibe pedem tuum a nuditate, et guttur tuum a siti: et dixisti, Desperavi, nequaquam faciam: adamavi quippe alienos, et post eos ambulabo. LXX: Convertite pedem tuum a via aspera, et guttur tuum a siti: quæ dixit, Viriliter agam, quoniam dilexi alienos, et post eos ambulavi [Al. ambulabo]. Pascha facturi, calciamenta jubentur habere in pedibus (Exod. xii). Et Apostolus (Ephes. vi), calciatos prædicat pedes eorum qui Evangelio præparantur: ne dum per sæculi hujus solitudinem gradiuntur, venenatis pateant animantibus, quæ debent Evangelico pede calcari et conteri. Guttur prohibemus a siti, quando Salvatoris præcepta ^a implemus dicentis: Qui sitit veniat ad me, et bibat (Joan. vii, 37). Quæ desperatione malorum negavit se facturam quod Dominus imperavit, causamque exposuit dicens: Adamavi alienos, et illos sequar: impudenti confessione putans se crimina devitare. Porro juxta LXX via peccatorum aspera est, quæ a Domino convertitur in viam planam. Quicunque hæreticos sequitur, horum versuum notetur elogio; quod dixerit, Desperavi siue in malo proposito agam viriliter, et in meo confortabor errore. Necesse autem est, ut qui alienam ab Ecclesiastica doctrinam sequitur, alienos diligat; et eorum sequatur vesti-

gia, vel dæmones, vel hæreticorum principes, qui Deo alieni sunt.

(Vers. 26, 27.) Quomodo confunditur fur, quando apprehenditur, sic confusi sunt domus Israel: ipsi et reges eorum, principes et sacerdotes, et Prophetæ eorum. Quamvis sit impudens et procax vultus forantium, tamen erubescit, **853** cum in sortio fuerit deprehensus. Et Israel ergo dicens ligno, Pater meus es tu: et lapidi, Tu me genuisti; ut eos vocaret parentes, quos ipse fabricatus est, confunditur cum in sua idololatria fuerit deprehensus. ^b Et ne putemus hoc de plebe eum dicere: reges ponit et principes, et sacerdotes, et prophetas eorum. Utamur hoc testimonio contra principes nostros, et contra hos qui in Ecclesia putantur duces, cum in peccatis turpibus fuerint deprehensi.

Verterunt ad me tergum, et non faciem. Qui projiciunt sermones Dei retrorsum, ipsi vertunt contra eum tergum et non faciem. Quando enim magister præcipit, obedientis indicium est si demisso contra audiat capite. Sin autem vertat tergum, signum est contemnentis; ut in alio loco scriptum est: Et verterunt ad me scapulam recedentem (Zach. vii, 11). In tantum, inquit Deus, mea contempsere præcepta, ut ne audire quidem voluerint, sed tumorem animi, gestu corporis indicarint.

Et in tempore afflictionis suæ dicent: Surge, et libera nos. Qui per beneficia non senserunt, per tormenta sentient Deum.

(Vers. 28.) Ubi sunt dii tui, quos fecisti tibi? surgant et liberent te in tempore [Al. die] afflictionis tuæ. Impudens postulatio, tempore necessitatis et angustie ab eo querere auxilium, quem in pace contempserint. Legendumque increpantis affectu: liberent te dii tui, quos fecisti tibi: ut cum Deus Creator sit hominum, homo fecerit Deum, probet necessitas quid possint, quos securus ante coluisti.

Secundum numerum civitatum tuarum erant dii tui Juda. Veleosdem vel singulos atque diversos singulæ civitates colebant deos: ut nec impietate viderentur habere consensum: sed pugnans contra se superstitio, diversum sequeretur errorem. Quodque sequitur, et juxta numerum viarum Jerusalem immolabant Baal, a LXX additum est.

(Vers. 29.) Quid vultis mecum iudicio contendere? omnes dereliquistis me, dicit Dominus. Prona est ad excusationem sui humana perversitas, ut quidquid merito sustinent, injuste sustinere videantur; et propriam culpam referant ad iudicium Dei. Frustra igitur, ait, obtenditis querimonias, et iniquam causam in iudicem, cum impietatis vestræ sit, quod pati-

^a Tres mss. suscipimus, pro implemus: et paulo post desperatione meliorum, pro malorum: eam lectionem probat et Victor, laudatque similem Cypriani locum epist. ad Donat.: Sic vitiis adherentibus obsecundans eram, et desperatione meliorum, malis meis veluti jam propriis ac vernaculis adfavebam.

^b Periodus istæc: Et ne putemus usque prophetas

eorum, in nullo, e quibus utimur mss. aut penes Rabanum hic loci habetur, sed paulo inferius Zachariæ textui subditur. Sed et proxime subsequens in Cisterciensi ms. variat: Utamur hoc testimonio, si quando principes nostri, et hi qui in Ecclesia putantur duces, in peccatis turpibus fuerint deprehensi.

mini. **854** Quodque sequitur: *Et omnes inique egistis in me*, ^a a Septuaginta additum est.

(Vers. 30.) *Sine causa percussi filios vestros: disciplinam non receperunt.* Pro quo posuere LXX non receperunt. Sensusque est in Hebraico: Ipsi qui percussi sunt, disciplinam recipere noluerunt. In Septuaginta vero: Ideo percussi filios vestros, ut illorum nece vos erudiremini. Et ne forte diceretis: peccantes corripere noluisti, plagis discite filiorum vestrorum, quod austeriori vos cupierim curare medicamine.

Devoravit gladius vester Prophetas vestros. Non meos, sed vestros prophetas: nequaquam meus, sed vester gladius devoravit, quem sustinuistis pro peccatis vestris. Porro LXX non habent *vester*: sed simpliciter interpretati sunt *devoravit gladius Prophetas vestros*; ut ostendatur vel hostilis gladius, vel gladius meus, per quem peccata vestra confodi.

Quasi leo vastator generatio vestra. LXX: *Quasi leo vastator, et non tinuistis.* Gladius, inquit, qui devoravit prophetas vestros; haud dubium quin Baal et idolorum hariosos significet, instar leonis universa vastavit: et tamen vestra generatio quæ paucorum interfectione debuerat emendari, omnis perseveravit in scelere. Juxta Septuaginta vero hic sensus est: Sic gladius Domini, qui ^b adversariorum gladium demonstravit, devoravit, atque laceravit pseudopphetas vestros, quasi leo, qui avidissimus repertam prædam lacerat, et tamen nec prophetarum vestrorum supplicio potuistis ad meliora converti.

(Vers. 31.) *Videte verbum Domini: Numquid solitudo factus sum Israeli, aut terra serotina? Quare ergo dixit populus meus, Recessimus, non veniemus ultra ad te?* LXX: *Audite verbum Domini: hæc dicit Dominus: Numquid solitudo factus sum Israeli: aut terra plena sentium: quia dicit populus meus, Non serviemus, nec veniemus ad te?* Et Moyses videbat vocem Dei (Exod. xxxiii), et Joannes apostolus verbum Dei vidisse et attrectasse se dicit (I Joan. i). Miratur autem quomodo populus Israel Deum habuerit quasi solitudinem, cum idola quasi celebritatem urbium sit secutus. Terra serotina est, quæ imbres non recipit doctrinarum, nec Evangelii disciplinam; plenaque sentium, quia exulta non fuerat. Populus igitur quondam Dei, in eo est sceleratio, quod recessit a Domino, et non vult ultra reverti **855** ad Dominum suum. Grandis offensa nolle placare quem offenderis.

(Vers. 32.) *Numquid obliviscetur virgo ornamentum sui, et sponsa fasciæ pectoralis suæ? Populus meus oblitus est mei diebus immuneris.* Per hæc discimus Christum esse sponsum virginis Ecclesiæ, quæ non habet maculam, neque rugam. Si autem ipse est sponsus, ipsius verba sunt, de quo loquitur Joannes Baptista: *Qui habet sponsam, sponsus est* (Joan. iii, 29). Ornamentum ergo suum perdit, qui recedit a

Domino, et amittit intelligentiam doctrinarum, quæ significatur in pectore. Unde et Joannes Evangelista recumbit super pectus Domini (Joan. xiii), et sacerdotibus inter cætera separatur pectusculum victimarum (Num. xviii). Quanto autem major est numerus temporum, quibus obliviscimur Domini, tanto major pœna peccati, quod nec longitudine sæculorum potuerit edomari.

(Vers. 33, 34.) *Quid niteris ostendere viam tuam bonam ad quærendam dilectionem, quæ insuper et malitias tuas docuisti vias tuas: et in alis tuis (sive in manibus) inventus est sanguis animarum pauperum et innocentium. Non in fossis (sive foveis) inveni eos: sed in omnibus istis* ^c (sive sub omni quercu). Frustra, inquit, te cupis verborum arte defendere, et quæ bona ostendere opera tua ut merearis dilectionem: quæ insuper etiam alios docuisti vias tuas, et exemplum fuisti omnibus malorum operum, et in alis [Al. malis] quippe, sive in manibus tuis, inventus est sanguis innocentium, quos idolis immolasti, sive quorum animas perdidisti sacrificiorum similitudine. *Pauperes*, de Hebraico posuimus, qui in Septuaginta non habentur. Hos autem, inquit, pauperes et innocentes, non inveni in foveis interfectos, quod solet plerumque accidere latronum insidiis: sed in omnibus quæ supra memoravi, sive sub quercu, quæ Hebraice dicitur *ELLA* (אלה): quæ quidem et ista significat; ut sit sensus: In omnibus istis, sive sub quercu, atque terebintho, sub cujus umbra et frondibus quasi in amœnis locis idololatriæ ^d sceleribus fruebaris.

(Vers. 35, 36.) *Et dixisti: Absque peccato et innocens ego sum: et propterea avertatur furor tuus a me. Ecce ego iudicio contendam tecum, eo quod dixeris, Non peccavi: quam vilis es facta nimis* (sive ^e quomodo contempsisti nimis) **856** iterans vias tuas. His utendum est adversus eos qui nolunt sua peccata cognoscere: sed in tempore afflictionis et angustiae dicunt se injuste sustinere quæ sustinent: magisque provocant iram Dei, dum alterum, majusque peccatum sit, non lugere quod fecerint, sed vanas excusationes obtendere peccatorum. *Judicio, inquit, contendam tecum pro eo quod dixeris, Non peccavi: quasi majus quippiam sit hoc peccatum, aliud habere in conscientia, aliud in sermone proferre.* Audiat nova ex veteri hæresis, iram Dei esse vel maximam, nolle peccatum confiteri humiliter; sed impudenter jactare justitiam:

(Vers. 37.) *Et ab Ægypto confunderis, sicut confusa es ab Assur: nam et ab ista egredieris, et manus tuæ erunt super caput tuum: quoniam contrivit Dominus confidentiam (sive spem) tuam, et nihil in ea habebis prosperum. Ut Ægyptiorum impetum declinarent, confugebant ad Assyrios, quorum cassum fuit præ-*

^a Addunt duo mss. Cisterciens. et Vatic., *similiter*.

^b Ibidem rectius, ut videtur, qui in adversariorum gladio demonstratus est, vel ut alii, demonstratus absque addito est.

^c Denuo addunt iidem duo mss., quæ supra commemoravi.

^d Vatic., *Idololatria et sceleribus*.

^e Tres mss., sive quando contempsisti.

sidium, victos enim eos ab Ægyptiis legimus. Rursum ut iram Assyrii fugerent, Ægyptiorum adiutorio utebantur; quos ab Assyriis superatos, narrat historia. Increpantur ergo, quod omissa spe in Dominum, hominum utantur auxilio, quod omne contritum est et ita subversum, ut nihil in eo utilis valeant reperire. Unde ait: *Et ab ista egredieris*, hoc est, ab Ægypto, sicut egressa es ab Assyriis; *et manus tuæ erunt super caput tuum*, lugebisque te frustra ab Ægyptiis expectasse presidium. Recordemur historiae quando ab Amnon fratre sceleratissimo corrupta Thamar et violata, supra caput sparsum cinere manus posuerit, et ita reversa sit in domum suam (II Reg. xiii).

(Cap. III.—Vers. 1.) Vulgo dicitur (pro quo LXX tantum dicitur transtulerunt). Si dimiserit vir uxorem suam, et recedens ab eo duxerit virum alterum: numquid revertetur ad eam ultra? numquid non polluta et contaminata erit mulier illa? (sive terra illa?) et tu fornicata es cum amatoribus multis (sive pastoribus). Verbum enim REIM (רעם), quod quatuor litteris scribitur RES, AIN, JOD, MEM, et amatores, et pastores utrumque significat. Et si legamus REIM, amatores significat: si ROIM, pastores.

Tamen revertere ad me, dicit Dominus 857 (sive revertebaris ad me, dicit Dominus). In Hebræo etiam post fornicationem suscipit poenitentem, et hortatur ut revertatur ad se. In LXX vero, non provocat ad poenitentiam, sed arguit impudentiam meretricis, quod post adulterium reverti audeat ad maritum. Quodque ait: *et contaminata erit mulier illa*, pro quo in Hebræo legimus *terram*, relinquit exemplum, et manifestius de terra loquitur Israel, quæ adulteræ mulieri comparatur. Utamur hoc testimonio adversus eos qui fidem Domini relinquentes, et hæreticorum erroribus præpediti, post multas fornicationes et deceptiones animarum, simulant se reverti ad pristinam veritatem: non ut deponant venena pectoris, sed ut cæteris insinuent.

(Vers. 2.) *Leva oculos tuos in directum, et vide ubi non prostrata sis. In viis sedebas expectans eos quasi latro in solitudine* (sive quasi cornix deserti). Pro latrone, sive [Al. et] cornice, in Hebræo scriptum est ARABE ערבי, quod potest et Arabas significare, quæ gens latrociniiis dedita, usque hodie incursat terminos Palæstinae, et descendantibus de Jerusalem in Jericho obsidet vias: cuius rei et Dominus in Evangelio recordatur (Luc. x). Eleva igitur

oculos tuos, o Jerusalem, et huc illucque circumspice, et vide ubi non fornicatione prostrata sis. Quomodo enim latrones solent ad vesperam et in desertis locis viatoribus insidias tendere: sic tu juxta fornicariam Proverbiorum, sedebas in viis ad vesperam, ut concubitu tuo animas interficeres fornicantium (Prov. vii): propter quod universa terra polluta est in fornicationibus tuis (Eccles. ix). Significanterque juxta anagogen his qui hæreticos errores deserere se promittunt, præcipitur ut levant oculos in directum. Nisi enim recta videre ceperint, pravitate pristina damnare non possunt.

(Vers. 2, 3.) *Et polluisti (sive interfecisti) terram fornicationibus tuis, et in malis tuis* [Al. in malitiis]: quoniam prohibita sunt stillæ pluviarum, et acrotinus imber non fuit (sive et habuisti pastores multos in offensionem tuam). Interfecta est terra, sive polluta, propter interfectionem eorum, qui idololatriæ fornicatione perierunt. Unde ablata est omnium benedictio rerum, ut paterentur siccitate sermonis Dei. Sive habuit pastores, per quos offenderet Deum; ut qui magistri esse debuerant, ut alios ab errore prohiberent, auctores impietatis existerint.

Frons mulieris meretricis facta est tibi, noluisti erubescere. LXX: *Facies meretricis facta est tibi: sine rubore facta es ad omnes*. Quia supra (Ad cap. ii, 35) dixerat: *Non peccavi*, et magis peccaverat sua scelera denegando: idcirco nunc arguit quasi mulierem procacem et nimis impudentem: ut non ad unum et alterum procaci vultu feratur, sed nullum erubescat. Utamur hoc sermone adversus hæreticorum conciliabulum, qui in suis erroribus gloriantur.

(Vers. 4, 5.) *Ergo saltem amodo vocame, Pater meus, dux virginis meæ es tu: numquid irasceris in perpetuum, aut perseverabis in finem?* Erubescant hæretici qui nolunt ad meliora converti, nec regredi ad Patrem Creatorem suum, et audiant: *Saltem amodo voca me, Pater meus dux virginis meæ es tu*. Ipse despondit animam vestram amplexibus suis, et docet quomodo orare debeat, et agere poenitentiam. Quanto autem ille elementior, qui salutis post fornicationem ostendit viam: tanto miserior meretrix, quæ non vult post vulnera recipere sanitatem.

Ecce locuta es, et fecisti mala, et potuisti. Pro verbis poenitentiae, verbis superbiae blasphemasti: et implesti cogitationem tuam malam, et ostendisti contra virum fortitudinem tuam, ut possis facere quod sermone tractasti.

(Vers. 6 seqq.) *Et dixit Dominus ad me in diebus Josie*

^a Mss. nitebantur, proutebantur et cohærenter paulo post nitantur, proutebantur.

^b In hodiernis LXX exemplaribus nihil habetur, quod duabus hisce vocibus tantum dicitur, aut uni dicitur, respondeat. Præterea illud tantum haud bene, opinor, describitur Italico characterē, sive si ex LXX interpretatione esset, cum abs Hieronymo positum videatur, ut doceret, aut LXX tantum, secus quam ab interprete, vertisse dicitur, aut, quod probabilius est, pro duobus verbis vulgo dicitur, unum tantum, nempe dicitur, eos posuisse.

^c Diximus in notis ad epist. 122, ad Rustic., num. 2, qui sit hujus loci sensus in Hebræo archetypo. Cum enim hodierna ejus textus exemplaria nihil habeant præterea quam *וידעתי אתך*, et revertere ad me, dicit Dominus, satis tamen luculenter in laudata epist. tradit sive ipse fidei jussor Hieron.: scriptum juxta Hebræicam veritatem, quod in Græcis et Latinis codicibus non habetur: tamen convertere, et suscipiam te, dicit Dominus. Neque adeo temere, opinor, in aliquot Hieronymianis ipsius versionis codicibus ea verba inseruntur.

regis: Numquid vidisti, quæ fecerit aversatrix Israel? *A* iñ sibi mel super omnem montem excelsum, et subter omne lignum frondosum, et fornicata est ibi. Et dixi, quum fecisset hæc omnia: Ad me convertere, et non est reversa. Et vidit prævaricatrix soror ejus Juda, quia pro eo, quod mæchata est aversatrix Israel, dimissem eam, et dedissem ei libellum repudii, et non timuit prævaricatrix Juda soror ejus, sed abiit et fornicata est etiam ipsa, et ^a facilitate fornicationis suæ contaminavit terram, et mæchata est cum lapide et ligno: et in omnibus his non est reversa ad me prævaricatrix soror ejus Juda in toto corde suo, sed in mendacio, ait Dominus. Aliorum tormenta, aliorum remedia sunt. Cumque punitur homicida, recipit quidem ipse quod fecit; sed alii deterrentur a scelere. Decem igitur tribubus, quæ appellabantur **859** Israel, captis ab Assyriis, Mediamque translatis (IV. Reg. xvii), duæ tribus Juda et Benjamin, quæ debuerant similia formidare, et tota ad Deum mente converti, vicerunt decem tribuum scelera: et intantum idola sunt secutæ, ut in Templo Dei statuam Baal ponerent, quæ in Ezechiel vocatur idolum, ad zelum et emulationem Domini collocatum (Ezech. viii). Loquitur autem sub figura duarum sororum, quia de una sunt Abraham, Isaac, et Jacob stirps generata, et priorem aversatricem, sequentem prævaricatricem vocat. Illa enim Deum penitus aversata est, statim a foris in Dan et Bethel vitulis aureis. Ista autem, apud quam erat Templum et veri Dei religio, imitatione germanæ, paulatim recessit a Domino (III. Reg. xi). Et ideo ^b prævaricatrix dicitur. Secundum anagogen autem de hæreticis propheta est: qui falsi nominis scientiam dum se arbitrantur hæretica subtilitate sectari, ascendunt montem superbiæ: et carnis hujus voluptatibus delinunt, sub omni ligno frondoso et amœno exponunt fornicationem suam. Qui cum tradantur diabolo in interitum carnis, frequenter evenit, ut domus Juda, id est, confessionis et veræ fidei, nequaquam terreatur exemplo, sed multo majora committat; et facilitate fornicationis suæ contamine terram Ecclesiæ, mæchetur cum lapide et ligno, ea sequens dogmata, quæ adversaria Deo sunt. Sin autem ecclesiasticus vir corrigere voluerit errantem, et putridas resecare carnes, et ad poenitentiam retrahere eos qui secuti fuerint falsitatem: ac nihilominus illi sub specie Ecclesiasticæ veritatis antiquum sequantur errorem, dici potest de his: *In omnibus his non est reversa ad me prævaricatrix* ^c *soror ejus Juda in toto corde suo, sed in mendacio.* Fit autem hæc propheta Josiæ temporibus, regis justī, sub quo Jeremias exorsus est propheta.

(Vers. 11.) *Et dixit Dominus ad me: Justificavit*

^a Duo mss., et difficultate fornicationis.

^b Unus Cistere., ideo prævaricatrix dicitur.

^c Duæ voces soror ejus, desunt in omnibus Florentiæ exemplaribus Victorio teste.

^d Vatic. cum Cistere., comparatione peioris, pro Ju'a.

^e Verbum Hebraicum Carath. Hodie legunt in fu-

animam suam aversatrix Israel comparatione prævaricatricis Juda. Justior, inquit, est Israel comparatione Judæ: quia illa statim in principio periit, hæc illius cruciatibus potuit emendari. Attendat nova ex veteri hæresis, quod Israel comparatione ^a Judæ justificata dicatur. Nec mirum hoc de unius gentis sororibus, cum Sodoma quoque collatione Jerusalem, justitiæ nomen accipiat, dicente Domino per Ezechiel: *Justificata est Sodoma ex te* (Ezech. xvi, 55): et publicanus Pharisæi comparatione sit justus (Luc. xvi).

(Vers. 12. sequ.) **860** *Vade, et clama* (sive lege) *sermones istos contra Aquilonem, et dices: Revertere, aversatrix Israel, dicit Dominus, et non avertam* (sive firmabo) *faciem meam a vobis* (sive super vos), *quia sanctus* (sive misericors) *ego sum, dicit Dominus, et non irascar in perpetuum. Verumtamen scito iniquitatem tuam, quia in Dominum Deum tuum prævaricata es* (sive impie egisti), *et dispersisti* (sive effudisti) *vias tuas alienis sub omni ligno frondoso, et vocem meam non audisti, ait Dominus.* ^e Verbum Hebraicum CARATH (קָרַח), et voca, ^f et clama, et lege significat. Unde Aquila et Symmachus, clamita: LXX et Theodotio lege, interpretati sunt. Ad Aquilonem autem et contra Babylonem atque Assyrios sermo dirigitur, ad decem et duas tribus: et earum reversio prædicatur. *Et non avertam faciem meam, inquit, a vobis; sive non firmabo faciem meam contra vos, ut nequaquam vos austeritate judicii, sed vultu misericordiæ suscipiam.* Sanctus enim et misericors sum, ^g ut non recorder ultra iniquitatis vestræ, nec meminerim quod a Domino recessistis, et pro illo vos idola delectarint, et fornicatæ sitis sub omni ligno umbroso atque frondoso. Quod quidem ad hæreticos et in Ecclesia negligentes dici potest, qui quotidie per ecclesiasticos viros ad poenitentiam provocantur: et quibus proprie aptari potest, *Et vocem meam non audistis.* Omnis autem hæreticus habitat in Aquilone, et calorem fidei perdidit, nec audire potest illud Apostoli: *Spiritu ferventes* (Rom. xii, 11). Et quia se voluptatibus tradidit, recessit a Domino, et dispersit vias suas alienis dogmatibus, et voluptatem secutus est. Nulla enim hæresis nisi propter gulam ventremque construitur, ut seducat mulierculas oneratas peccatis, semper discentes et nunquam ad scientiam veritatis pervenientes (II. Tim. iii), de quibus vere dicitur: *Qui devorant populum meum velut escam panis* (Psal. xiii, 8): et quos Christus notat, *devorantes domos viduarum* (Matth. xii). Cumque, inquit, misertus tui fuero, ne justum esse te putes: sed memento iniquitatis tuæ semper, et scito quia in Dominum fornicatus sis: et superbiæ [Vict. Superba] colla demitte, ut qui offendisti

turo propter Vau conversivum וְקָרַח *vecharatha, et clamabis.* Idem verbum vide supra cap. 2. MARTIAN.

^f Idem mss., et voca, sive clama, et lege intelligitur.

^g Antea erat, non ut recorder: quod mss. castigant,

Dominum per arrogantiam, placeas per humilitatem. Illi autem quod supra diximus: *Et non firmabo faciem meam super vos*, illud propheticum convenit: *Averte faciem tuam a peccatis meis, et omnes iniquitates meas dele* (Psal. 1, 11).

(Vers. 14 seqq.) Convertimini ^a ad me, filii revertentes (sive vagi et recedentes) dicit Dominus: quia **861** ego vir vester (sive dominator vestri), et assumam vos, unum de civitate, et duos de cognatione, et introducam vos in Sion, et dabo vobis pastores juxta cor meum, et pascant vos scientia et doctrina. Cumque multiplicati fueritis et creveritis in terra, in diebus illis, ait Dominus, non dicent ultra, arca pacti (vel Testamenti) Domini: neque ascendet super cor, nec recordabuntur illius, nec visitabitur, nec fiet ultra. Judæi impletum hoc putant post reversionem ex Babilone sub Cyro rege Persarum, et Zorobabel filio Salathiel (Isa. 1), etiam si non omnes reversi sunt, hoc significari: assumat unum de civitate et duos de cognatione. Sed melius in adventu Christi, quando reliquæ salvæ factæ sunt, dicente et exponente Apostolo: *Nisi Dominus sabaoth reliquisset nobis semen, quasi Sodoma essemus et rimiles Gomorrhæ fuissetis* (Rom. ix, 29), tunc introducti sunt in Sion, de qua scriptum est: *Gloriosa dicta sunt de te, civitas Dei* (Psal. lxxxvi, 2). Et dati sunt pastores juxta cor ejus, Apostoli et Apostolici viri, et parant credentium multitudinem, non Judaicis in caeremoniis, sed in scientia Christi atque doctrina, et in toto orbe prædicatione Evangelii seminata, nequaquam in arca Domini, quæ custos fuit legis Mosaicæ, habebunt fiduciam; sed ipsi erunt templum Dei: nec juxta errantes Nazaræos, abolitis sacrificiis inservient, sed spirituales cultum sectabuntur. Alii vero hoc in fine temporum intelligunt, quando subintrante plenitudine gentium omnis Israel salvus fiet (Rom. xi).

(Vers. 17.) In tempore illo vocabunt Jerusalem solum Domini, et congregabuntur ad ^b eam omnes gentes in nomine Domini in Jerusalem, et non ambulant post pravitatem cordis sui pessimi. Nequaquam Dominus sedebit super arcam Testamenti et Cherubim, cui prius ab illo populo dicebatur: *Qui sedes super Cherubim, manifestare* (Psal. lxxix, 2): sed omnes perfecta mente credentes, erunt thronus Dei. Vel certe melius totum de Ecclesia intelligendum: quando congregantur omnes gentes in nomine Domini in Jerusalem, in qua est visio pacis: et nequaquam ambulant post pravitatem cordis sui pessimi, ut faciant quæ desiderant, nec suos sequuntur errores; sed dicunt cum Propheta: *Adhæsit anima mea post te: me suscepit dextera tua* (Psal. lxxii, 9).

(Vers. 18.) In diebus illis ibit domus Juda ad do-

^a Expungit Victor. voces *ad me*, quæ nec in Vulg. edit. sunt, hic aut infra, neque in Hebraico aut LXX.

^b Antea erat *ad eum*, pro *ad eam* quod reponimus cum Victorio, sacro textu, ipsaque Latinitatis proprietate suffragantibus.

^c Eplst. in nostra recensio: c. 129, ad Dardanum,

num Israel et venient simul de terra Aquilonis ad terram quam dedi patribus vestris. Hoc **862** proprie in Christi completur adventu, quando de duodecim simul tribubus Evangelio crediderunt, relinquentes terram Aquilonis durissimi frigoris: et a diaboli imperio recedentes, tunc receperunt terram repromissionis, quam pollicitus fuerat patribus eorum, Abraham, Isaac, et Jacob. Edidi nuper ^c libellum parvum de terra repromissionis.

(Vers. 19.) Ego autem dixi: *Quomodo ponam te in filios, et tribuam tibi terram desiderabilem, hereditatem præclaram, exercituum gentium?* Et dixi, patrem vocabis me, et post me ingredi non cessabis. Pro hereditate præclara, exercituum gentium, quam Septuaginta transtulerunt, hereditatem ^d nominatam Dei omnipotentis gentium, Theodotio significantius transtulit, hereditatem inclytam fortitudinis robustissimi gentium, Christum significans, qui ductor et Dominus est universarum gentium, suo nomini passionique credentium. Ipse dixit ad Israel: *Patrem vocabis me. Et: Qui credit in me, credit in Patrem* (Joan. ii, 19). Ipse pollicitus est: *Ponam te in filios: in numero scilicet filiorum meorum, qui mihi de gentium populo crediderunt; et quibus dedi terram desiderabilem. Quotquot enim receperunt eum, dedit eis potestatem ut filii Dei fiant* (Joan. i).

(Vers. 20.) Sed quomodo si contemnat mulier amatorem suum: sic contempsit me domus Israel, dicit Dominus. Christi vox est juxta populum Judæorum, cui dixerat: *Ponam te in filios: et dabo tibi terram desiderabilem: et patrem vocabis me, et post me ingredi non cessabis. Quomodo, inquit, mulier contemnit, non virum, sed amatorem, si semel commixta fuerit, cernens eum suæ libidini servientem, et in se mutata esse legem naturæ, per quam viro quondam subjecta fuerat, dicente Domino: Et ad te conversio ejus: sic domus Israel, id est, populus Judæorum contempsit Dominum Salvatorem in perniciem suam.*

(Vers. 21, 22.) Vox in viis (sive in labiis) audita est, ploratus et ululatus filiorum Israel, quoniam iniquam fecerunt viam suam, obliti sunt Domini Dei sui. Convertimini, filii revertentes, et sanabo aversiones (sive contritiones) vestras: pro quo Symmachus transtulit, conversiones. Libenter Deus suscipit penitentes, et occurrit filio inopia et squalore confecto, statimque induit pristinis vestibus, et reddit gloriam revertenti: ita dumtaxat ut revertatur in ploratu et ululatu. Suo enim vitio fecit iniquam **863** viam suam, et oblitus est Domini Dei et Patris sui, ad quos prophetali sermone loquitur: *Convertimini, filii revertentes. Quos idcirco filios voco, quia intellectis peccatis vestris, in ploratu atque ululatu revertimini*

scripta circ. annum 414.

^d Atque hic cum Vict. rescribimus in *filios* ex Vulg. edit. et Græca, ipsoque Hier. Commentario: antea erat in *filii*. Mox quoque *exercituum* pro *exercitum* ipso Hebraico adsentiente e ms. correximus.

^e Videtur legisse Hieronymus apud LXX, ἐνομιζέτω, quæ vox in hodiernis exemplaribus desideratur.

ad parentem. Cumque vos, ait, reversi fueritis ad Dominum, sanabit omnes contritiones vestras, sive aversiones, quibus a Domino recesseratis, vel certe conversiones. Quamvis enim propria voluntate ad Dominum revertamur: tamen nisi ille nos traxerit, et cupiditatem nostram suo roboraverit presidio, salvi esse non poterimus. Intelligamus hoc et de Judæorum populo ad Dominum revertente: et de hæreticis qui Dominum dereliquerunt.

(Vers. 25.) *Ecce nos venimus ad te: tu enim es Dominus Deus noster. Vere mendaces erant colles, et multitudo (sive fortitudo) montium: vere in Domino Deo nostro salus Israel.* Dicat hoc poenitens, et omnem superbiam derelinquens, et multitudinem sive altitudinem montium et collium, per quam superbiebat contra Deum: et humilitate prostratus loquatur: *Vere in Domino Deo nostro salus Israel.*

(Vers. 24.) *Confusio comedit laborem patrum nostrorum ab adolescentia nostra: greges eorum et armenta eorum, filios et filias eorum.* ^a Omnes hæreticorum labores, de quibus scriptum est, *Defecerunt scrutantes scrutinio (Psalm. LXXIII, 7)*, ab adolescentia eorum quos deceperant, filios et filias eorum, qui in hæresi profecerant, vel ^b tantum luxuria tenebantur, oppressit nostra confusio.

(Vers. 25.) *Dormiimus in confusione nostra, et operiet nos ignominia nostra: quoniam Deo nostro peccavimus nos, et patres nostri ab adolescentia nostra usque in hanc diem: et non audivimus vocem Domini Dei nostri.* Hoc loquatur Israel, qui suum Dominum non audivit: hoc omnis hæreticus qui agit poenitentiam; et tamen pars salutis est, sua confiteri et nosse peccata. *Dic, inquit, tu prius iniquitates tuas: ut justificeris (Isai. XLIII, 26).* Vere enim Israel dimisit Christum Dominum Deum suum, et in eum peccavit, non solum eo tempore quando visus est in carne, sed et ante adventum illius. Unde dicunt, *nos et patres nostri ab adolescentia nostra usque ad hanc diem, et non audivimus vocem Dei nostri*, qui nostris patribus loquebatur: *Si crederetis Moysi, crederetis et mihi: de me enim ille scripsit (Joan. v, 46).*

(Cap. IV. — Vers. 1.) *Si reverteris, Israel, ait Dominus, ad me convertere.* Pro quo LXX transtulerunt: **864** *Si conversus fuerit Israël, ait Dominus, ad me convertetur.* Et est sensus, si ad me fuerit reversus, revertetur de captivitate. Sive aliter: cum obtulerit quod habet: *Qui enim habet, dabitur ei: qui autem non habet, etiam id quod videtur habere auferetur ab eo (Matth. xxv, 29).* Porro juxta Hebraicum hic sensus est: Si reverteris ad me, Israel, et semel salutem desiderans, peccasse te dicis, et vocem Domini Dei tui non audisse, plene convertere, et crede quem negasti, et tunc erit plena conversio.

^a Duo mss., Omnes hæretici, eorum labores.

^b Penes Rabanum, velut armenta oppressi confusione. Et cod. Vatic. 91, vel tenti luxuria tenebantur,

Si abstuleris offendicula tua a facie mea, non commoveberis. Quando [*At. quomodo ergo*] movemur et dicimus: *Mei autem pene moti sunt pedes (Ps. LXXII, 2)*, non imbecillitate naturæ hoc patimur, sed quia ponimus offendicula, et idola nostra contra Dominum.

(Vers. 2.) *Et jurabis, Vivit Dominus in veritate et in judicio et in justitia: et benedicent eum gentes, ipsumque laudabunt.* Et quomodo Evangelium jurare nos prohibet? Sed hic (Matth. v), *jurabis*, pro confessione dicitur, et ad condemnationem idolorum, per quæ jurabat Israel. Denique auferuntur offendicula, et jurat per Dominum. Quodque dicitur: *Vivit Dominus*, in Testamento veteri jusjurandum est, ad condemnationem mortuorum, per quos jurat omnis idololatra. Simulque animadvertendum quod jusjurandum hos habeat comites, veritatem, judicium atque justitiam: si ista defuerint, nequaquam erit juramentum, sed perjurium. Cumque, ait, hoc fecerit Israel, et per Apostolos magister fuerit gentium, tunc benedicent sive benedicentur in eo omnes gentes, et ipsum laudabunt quod salus processerit ex Israel.

(Vers. 3 seqq.) *Hæc enim dicit Dominus viro Juda et Jerusalem: Novate vobis novale, et nolite serere super spinas: circumcidimini Domino, et auferte præputia cordium vestrorum, viri Juda et habitatores Jerusalem: ne forte egrediat ut ignis indignatio mea, et succendatur, et non sit qui exstinguat, propter malitiam cogitationum (sive adinventionum) vestrarum.* Pro eo quod nos diximus, *circumcidimini Domino, et auferte præputia cordium vestrorum*, Symmachus posuit, *purificamini Domino, et auferte malitias cordium vestrorum*: circumcisionem, emundationem, et præputia, vitium intelligens. Hoc autem præcipitur viris Juda et Jerusalem, qui veram sectantur fidem, et habitant in Ecclesia, ut non seminent super spinas quas Evangelicus sermo significat, quæ suffocent sementem **865** Dei, sed prius novale faciant et omnes suffodiant vepres, sentesque auferant: ut munda semina munda arva suscipiant. Hoc est quod in alio loco dicitur: *Ne miseritis margaritas vestras ante porcos, et ne detis sanctum canibus (Matth. vii, 6).* Quomodo enim potest Dei audire sermonem et concipere semina et fructum facere, cujus animus ærumnis mundi plenus est? Quodque sequitur: *Circumcidimini Domino, et auferte præputia cordium vestrorum*, nulli alii præcipitur, nisi viro Juda et habitatoribus Jerusalem, ut deserant occidentem litteram, et sequantur spiritum vivificantem. Si enim hoc, inquit, non feceritis, egredietur ut ignis indignatio mea, et succendatur, et non erit qui exstinguat. Ideo autem ^c monet et ante prædicit, ne facere compellatur: quod et in Ninivitis probamus, quibus prædicta sententia est, ut imminentem furorem poenitentia declinarent. Omnia autem hæc mala

confusione operiti sunt.

^c Apud Raban., ideo autem minando prædicit, cui fere consentit alter Vatican.

venient propter malitiam cogitationum, ^a sive adinventionum vestrarum [At. nostrarum]. Ubi sunt qui in cogitationibus dicunt non esse peccatum, cum omnia vitia juxta Evangelicam veritatem de corde procedant (Matth. xv) ?

(Vers. 5, 6.) Annuntiate in Juda, et Jerusalem auditum facite, loquimini : canite tuba in terra, clamate fortiter, et dicite : Congregamini, et ingrediamur civitates munitas. Hoc audiat Juda, hoc Jerusalem, in qua confessio fidei est, et in qua pax Christi habitat, et cui per Isaiam dictum est : In montem excelsum ascende tu qui evangelizas Sion. Eleva vocem tuam qui evangelizas Jerusalem (Isai. xl, 9) : clamet fortiter, et ita præcipiat : Ingre diamur civitates munitas. Hæreticorum bella consurgunt : Christi munita nos teneant. Levate crucis signum in specula, sublimitate [At. sublimitatis] Ecclesiæ. Confortamini qui timetis, nolite stare, sed ad Christi auxilium currite. Malum, inquit, ego adduco ab Aquilone et contritionem magnam, verum Nabuchodonosor, qui idcirco in mundo isto a me esse permittitur, ut vestra fortitudo et victoria comprobetur.

(Vers. 7.) Ascendit leo de cubili suo, et prædo gentium se levavit : egressus est de fovea sua, ut ponat terram tuam in solitudinem [Vulg. desolationem]. Civitates tuæ vastabuntur remanentes absque habitatore. Iste est, ut diximus, verus Nabuchodonosor, de quo et beatus Petrus Apostolus loquitur : Adversarius noster diabolus quasi leo rugiens circuit quærens quem devoret (I Petr. v, 8). Ascendit autem vel de abyssis **866** in quas religandus est, et ne mittatur exorat : et prædo sive vastator gentium se elevavit, de quo dictum est : Omnium inimicorum suorum dominabitur (Ps. ix, 5), et qui gloriatur in conspectu Domini : Circuivi omnem terram, et conculcavi eam (Job. ii, 2). Quis est enim quem diaboli venena non tanguant, nisi ille solus qui potest dicere : Ecce venit princeps mundi istius, et invenit in me nihil (Joan. xiv, 30) ? Istè crebro ponit omnem terram Ecclesiæ in solitudinem, ut egressi de Ecclesia pugnent contra Ecclesiam. De quibus loquitur Joannes Evangelista : Ex nobis exierunt ; sed non fuerunt ex nobis : si enim fuissent ex nobis, permansissent utique nobiscum (I Joan. ii, 19). Civitates vastantur terræ Judææ, et hæreticorum florent conciliabula. Si quis ergo sanctorum ^b et auctor est perversorum dogmatum, hoc dici potest : Ascendit leo de cubili suo, et prædo gentium se levavit, et reliqua.

(Vers. 8.) Super hoc accingite vos ciliciis : plangite et ululat, quia non est aversa ira furoris Domini a nobis, sive ut Septuaginta transtulerunt, a vobis. Aliter leonem et sævissimam bestiam vitare non possumus, nisi agamus poenitentiam, et ad Dominum convertamur, non solum mente, sed et opere. Quamdiu enim ille vastat Ecclesiam et terram Juda, et Jerusalem quoque populatur, Dei ira perspicua est.

(Vers. 9.) Et erit in die illa, dicit Dominus : peribit

A cor regis, et cor principum, et obstupescunt Sacerdotes, et Prophetæ consternabuntur. Vastante prædone Ecclesiam Domini, et ira contra nos Domini permanente, omne auxilium inutile erit. Peribit cor regis, cujus cor debet esse in manu Dei, et cor principum, qui putabantur esse sapientes. Stultam enim fecit Deus sapientiam mundi, quia per illam non cognoverunt Deum (I Cor. i). Ipsi quoque sacerdotes, qui legem Domini docere debuerant, et subjectos sibi populos a leonis furore defendere, quodam stupore infatuati, vertentur in amentiam : sic enim LXX transtulerunt, pro stupore, excessum mentis exprimentes. Et Prophetæ consternabuntur, sive, ut Aquila transtulit verbum Hebraicum יתחבטו, amentes erunt. Quis enim non insanat, non perdat cor : B quando principes, et reges, et Sacerdotes, et Prophetas quondam suos sub leone conspexerit ?

(Vers. 10.) Et dixi : Heu, heu, heu : Domine Deus (pro quo LXX transtulerunt : O Domine Deus), ergone decepisti populum istum, et Jerusalem, dicens : Pax erit vobis ? Et ecce **867** pervenit gladius usque ad animam. Quia supra dixerat : In illo tempore vocabunt Jerusalem solium Dei, et congregabuntur ad eam omnes gentes in monte Domini in Jerusalem : et nunc dicit : Peribit cor regis, et cor principum, et obstupescunt sacerdotes et prophetæ consternabuntur, turbatur Propheta, et in se Deum putat esse mentitum : nec intelligit, illud multa post tempora repromissum, hoc autem vicino futurum tempore, juxta quod et Apostolus loquitur : Nunquid repulit Deus populum suum ? Absit (Rom. xi, 1). Pervenit autem usque ad animam gladius, quando nihil vitale in anima reservatur. Simulque et hoc ostendit, quod nisi gladius præcesserit, qui defecet et purget animæ vitia, pax et promissio non sequatur.

(Vers. 11, 12.) In tempore illo dicetur populo huic et Jerusalem : Ventus urens (sive roris) in viis quæ sunt in deserto. Via filii populi mei : non ad ventilandum, et non ad purgandum. Spiritus plenus ex his veniet mihi. Quando pervenerit gladius usque ad animam, et fuerit area consummata : tunc ventus urens veniet de deserto, qui non eam purget et ventilet, ut paleis huc illucque dispersis, frumentum in horrea reconducatur : sed spiritus plenus, nequaquam populo, sed mihi veniet, ut meum triticum dissipetur. Ventus et spiritus eodem apud Hebræos appellantur nomine רוח (רוח) : et pro locorum qualitate, vel ventum, vel spiritum debemus accipere. Alii hunc locum sic edisserunt, ut postquam purgata fuerit area, reliquæ salvæ fiant. Unde et scriptum sit : Spiritus plenitudinis veniet mihi, dicente Evangelista : Omnes ex plenitudine ejus accepimus (Joan. i, 16), et Spiritus sancti gratiam sortiemur. Ventum autem urantem, juxta historiam, accipe Nabuchodonosor, qui universa consumat. Juxta tropologiam, adversariam potestatem, quæ veniens de deserto et de solitudine, ubi nullum

^a Voces, sive adinventionum, nec Rabanus agnoscit, nec Vatic. ms.

^b Cum Vatic. mss. Raban., sanctorum esse Auctorem perversorum.

hospitium Dei est, Ecclesiam ejus conetur evertere. A

Et nunc ego loquar judicia mea cum eis. Ἀποκρίσις est, juxta illud Virgilianum (*Æneid.* I) :

Quos ego... sed motos præstat componere fluctus.

Dicturus itaque prospera, retinet se, et tristibus jungit tristia. Hæc enim sunt judicia, quæ cum populo quondam suo loquitur Deus, ut sciant se juste sustinere quæ sustinent.

(Vers. 13.) *Ecce quasi nubes ascendet, et quasi tempestas currus ejus: velociore aquila equi illius. Væ nobis, quoniam vastati sumus.* Ventura cernit præsentia: et Babylonium describit exercitum: ejus currum rotarumque strepitus tempestati sævissimæ **868** comparatur, et equorum velocitas aquila jungitur. Quod cum Propheta dixisset, et quasi venientes hostes digito demonstrasset, populus ingemiscit, et nequaquam futura, sed facta jam sentit dicens: *Væ nobis, quoniam vastati sumus.* Hoc idem refertur ad Ecclesiam, quod quotidie veri Nabuchodonosor nos impugnet exercitus, et currus Pharaonis, omnisque ejus equitatus aquilarum impetum superet. Quod si intelligat vir Ecclesiasticus, credens illi sententia: *Cum conversus ingemueris, tunc salvus eris,* dicet: *Væ nobis, quoniam vastati sumus* (*Ezech. xxxiii, 41*).

(Vers. 14.) *Lava a malitia cor tuum, Jerusalem, ut salva fias: usquequo morabuntur in te cogitationes noxiæ? Dicenti populo: Væ nobis, quoniam vastati sumus,* respondet Propheta, Immo per Prophetam Deus: *Lava a malitia cor tuum, Jerusalem,* illa aqua C de qua et Isaias loquitur: *Lavamini, mundi estote* (*Isai. i, 16*), aqua baptismi salutaris, aqua poenitentiae. Ad metropolim autem loquitur Judæorum, ut per urbem intelligantur populi: *Usquequo iniquis cogitationibus subiacet, quæ procedunt de corde tuo? Cor autem in Scripturis sanctis pro sensu et anima debemus accipere.*

(Vers. 15.) *Vox enim annuntiantis a Dan, et notum facientis idolum (vel dolorem) de monte Ephraim.* Juxta situm terræ Judææ, divinus sermo nunc loquitur. Dan enim tribus juxta montem Libanum et urbem quæ nunc dicitur, Paneas, Aquilonem respicit: unde venturus est Nabuchodonosor. Idolum autem Bel, vel dolorem vel iniquitatem de monte Ephraim venire describit. Post tribum quippe Dan, succedit terra D Ephraim, per quam venit Jerusalem. Dan interpretatur *judicium*: Ephraim, *ubertas*. Veniet igitur judicium Domini in terram delinquentem Domino, cum omni ubertate supplicii.

(Vers. 16, 17.) *Dicite gentibus: Ecce auditum est in Jerusalem, custodes venire de terra longinqua et dederunt super civitates Juda vocem suam: quasi custodes agrorum facti sunt super eam in circuitu, quia me ad iracundiam provocavit, ait Dominus.* Vult omnes in circuitu nationes Dei nosse sententiam: et flagellata

* In nostris mss. Septuaginta παύσσει, absque interjectis verbis, et Theodotio posuerunt. Quod vero se ait illi. ignorare, quid verbum illud Græcum,

inquit, in Jerusalem sermone narratur, adversarios venire de terra longinqua, et fremitum contra eam surgere ululantis exercitus, qui tam diligenter obsideant civitatem et claudant urbem munitionibus, ut non tam adversarios putes esse, quam agrorum vinearumque custodes. Hoc autem totum factum est, non hostium viribus, sed culpa Jerusalem: quia Deum ad iracundiam **869** provocavit. Si enim in porcos non habent potestatem adversariæ fortitudines, quanto magis in homines, et homines quodam civitatis Dei?

(Vers. 18.) *Viæ tuæ, et cogitationes tuæ fecerunt hæc tibi: ista malitia tua, quia amara* [Vulg. addit *quia*], *tetigit cor tuum.* Facit apostropham ad urbem Jerusalem, quod viæ illius et cogitationes, quibus et opere, et sermone peccavit, fecerunt ei venire omnia, quæ evenerunt: malitiamque illius, quæ per se amara sit, tetigisse cor illius, et animæ interna penetrasse. Quidquid ergo nobis accidit, nostro accidit vitio, qui dulcem Dominum in amaritudinem vertimus, et cogimus scire nolentem.

(Vers. 19, 20.) *Ventrem meum, ventrem meum doleo: sensus cordis mei turbati sunt in me: non tacebo, quoniam vocem buccinæ audivit anima mea, clamorem prælii. Contritio super contritionem vocata est: et vastata est omnis terra. Repente vastata sunt tabernacula mea, subito pelles meæ.* Ubi nos juxta Symmachum posuimus, *turbati sunt*, et in Hebræo scriptum est, *noma* (נמה); Septuaginta ^a et Theodotio posuerunt *παύσσει*: quod verbum usque in præsentiarum quid significet, ignoro. Aquila autem posuit *ὄχλησι* quod et ipsum *tumultum* sonat. Hoc de verbo dictum sit, super quo scio apud plerosque magnum esse certamen. Vox autem Prophætæ, et per Prophetam Dei loquentis inducitur: quod doleat super contritione populi sui, et instar hominis viscera ejus interna lacerentur. Quomodo et Salvator super Lazari morte doluit (*Joan. xi*): et planxit Jerusalem, ne celaret dolorem silentio (*Luc. xix*): omnisque clangor buccinæ et fremitus præliorum, illius turbat affectum, dum mala cumulantur malis, et universa duarum tribuum terra vastatur. Dum non putabam, inquit, tabernacula quondam et pelles meæ, Babylonio exercitu furente, populata sunt: et in prædam hostium mea quondam cessere hospitia. Loquitur autem hoc idem Deus, quando seditionis [*Al. seditiones*] turbas atque discordias cernit in Ecclesia et in conventiculis suis clamare perdicem [*Al. per diem*], et Dei requiem in bella converti. Unde sequitur:

(Vers. 21.) *Usquequo videbo fugientes* [Vulg. *fugientem*], *audiam vocem buccinæ?* Vel fugientes regem Babylonium, vel fugientes me, et a meo servitio recedentes.

(Vers. 22.) *Quia stultus populus meus me non significet, facile explicatu est, si idem putes sonare, ac παύσσει apud Nobilium, quod est, agitur.*

gnovi: filii insipientes sunt et vecordes. Sapientes sunt A ut faciant mala: bene autem facere nescierunt. Causa contritionis, vastitatis, **870** fugæque et buccinæ, quia stultus factus est populus, non natura, sed studio voluntatis. Ipsaque stultitia hinc probatur: quia non cognoverunt Deum, et pro filiis sapientibus, stulti filii facti sunt et vecordes. Quæ enim major potest esse stultitia, quam, cognoscente bove possessorem suum; et asino præsepe Domini sui, Israel Dominum non cognoscere, et præsentem contemnere quem semper videre cupiebat? Quodque inferitur: Sapientes sunt ut faciant mala: bene autem facere nescierunt, hic sapientia pro malitia accipienda est, juxta quod et filii sæculi hujus sapientiores sunt filiis lucis: et villicus iniquitatis quædam sapienter fecisse narratur (Luc. xvi); et serpens in paradiso prudentior cunctis bestiis legitur (Gen. iii). Illa est ergo vera sapientia quæ Dei timori jungitur. Alioquin ubi insidiæ sunt et tergiversatio, non sapientia, sed versutia et calliditas appellanda est. Pro eo, quod nos diximus, quia stultus populus meus me non cognovit, Septuaginta transtulerunt: quia principes populi mei me non cognoverunt: ut magistrorum sit magis culpa quam populi Dei scientiam non habentis.

(Vers. 25 seqq.) Asperi terram, et ecce vacua erat et nihili: et cælos, et non erat lux in eis. Vidi montes, et ecce movebantur: et omnes colles conturbati sunt. Intuitus sum, et non erat homo, et omne volatile cæli recessit. Asperi, et ecce Carmelus desertus, et omnes urbes ejus destructæ sunt a facie Domini, et a facie iræ furoris ejus. Propheta cernit in spiritu quæ ventura sunt, ut audiens populus terreatur, et, acta poenitentia, nequaquam sustineat quæ formidat. Vacua terra est, habitatore deleta. Cæli non habent lumen, terroris magnitudine, populo non vidente. Ipsi montes et colles intuta habent latibula, et per ὑπερβολὴν moveri videntur atque turbari. Intuitus est, et huc illucque circumspexit, et ne avis quidam potuit inveniri. Iram enim Dei et muta sentiunt elementa, et irrationalia pertimescunt animantia. Hoc verum esse, nunc totus orbis demonstrat, ut cæsa hominum multitudine, volatilia quoque, quæ solent habitatores sequi, abierint et perierint. Ipse quoque Carmelus qui mari imminet magno, oleis consitus et arbustis, vineisque condensus ad tantam venit solitudinem, ut eremi habeat vastitatem. Omnes quoque urbes desertæ fiunt, et universorum malorum hæc causa est, quod vitio populi delinquentis ira Domini concitata sit. Quidquid **871** juxta historiam de Jerusalem diximus et Judæa, referamus ad Ecclesiam Dei, cum offenderit Deum, et vel vitiis fuerit vel persecutione vastata, et jubi quondam erat virtutum chorus, atque lætitia, ibi peccatorum et mœrorum multitudo versetur.

(Vers. 27, 28.) Hæc enim dicit Dominus: Deserta omnis terra, sed tamen consummationem non faciam: lugebit terra et mœrebunt cæli desuper, eo quod locutus sim [Al. sum]. Cogitavi, et non poenituit me; nec aversus sum ab eo. Mixta iræ misericordia Dei, omnis terra deseritur, sed non fit consummatio ut sint qui intelligant clementiam ejus. Cælum quoque triste videbitur desuper, et ipsa terra lugebit, eo quod Domini sententia ad finem usque pervenerit, nec poenituerit eum super his quæ cogitaverit et locutus sit. Poenitentia autem Dei dicitur, quando auferatur prædicta sententia, et ira sæviens ad finem usque non pervenit. Minatus est per Jonam: et impendentem gladium lacrymarum et gemituum multitudo superavit (Joan. iii).

B (Vers. 29.) A voce ^a equitis, et mittentis sagittam (sive intendentis arcum) fugit omnis civitas (sive regio). Ingressi sunt ardua, et ascenderunt rupes. Quodque sequitur: Et ingressi sunt saltus, sive speluncas, a Septuaginta ^b additum est. Describit autem sermo divinus Babylonii furentis exercitum, quod a tremore ejus cunctus populus dereliquerit civitatem, et ardua quæque conscenderit; et tamen iram Domini non potuerit declinare. Quidquid autem, ut supra diximus, in historia intelligitur contra Jerusalem, refertur ad Ecclesiam, cum offenderit Deum, et tradita fuerit adversariis, vel persecutionis tempore, vel certe vitiis atque peccatis.

(Vers. 30.) Tu autem vastata quid facies? Pro vastata, quod Hebraice dicitur *sabud* (שָׁבֹד), quod solus interpretatus est Aquila, alii transtulerunt, miseram atque miserabilem, culpa sui, quæ clementem offenderit Deum. Denique sequitur:

Cum vestieris te coccino, et [Al. cum] ornata fueris monili aureo, et pinxeris stibio oculos tuos, frustra componeris: contempserunt te amatores tui: animam tuam quærent. Sub figura mulieris adulteræ loquitur: cum semel offenderis Deum, et quasi virum tuum reliqueris Creatorem, frustra ornamenta perquiris. Contempserant te dæmones amatores tui, et nequaquam stupri immunditiam, sed animæ tuæ quærent interitum. **872** Hoc idem intelligendum spiritualiter contra eos, qui conjugales affectus et veræ fidei pudicitiam perdiderunt. Si te, inquit, vestieris coccino, id est, sanguinis Christi assumpseris fidem: si monili ornaveris aureo, id est, meditationem habueris sensus et intelligentiæ spiritualia: et pinxeris oculos tuos stibio, id est, habueris studium mysteriorum et Dei secreta noscendi, frustra componeris. Hæc enim etiam tuis amatoribus præpararas; et idcirco lectus angustus utrumque capere non potes, nec recipit ornamenta Deus, quibus amatoribus tuis ante placuisti.

(Vers. 31.) Vocem enim quasi parturientis audiui:

^a Duo mss. A voce equitatus.

^b Addiderint LXX, καὶ εἰς τὰ ἄλσιν ἐκρύβησαν, et in nemoribus se absconderunt. Cætera Hebraico textui respondent. Mirum vero, alteram hanc ejus versi-

culi partem, Universæ urbes derelictæ, et non habitat in eis homo, penes Rabanum, duosque mss. codices tanquam id, quod de suo addidissent LXX adduci.

angustias (sive gemitus) ut puerperæ. Vox filia: Sion ^A intermorientis expandentisque manus suas: Vae mihi, quia defecit anima mea propter interfectos. Ad similitudinem mulieris puerperæ, id est, quæ primos parit fetus, describit urbem Jerusalem ejulantem atque clamantem. Quomodo enim mulier pariens, et necdum dolorem parturitionis experta, ^B pene moritur, et angustias sustinens, vix potest respirare, sparsisque manibus collabitur, sic et filia Sion, cum suos viderit liberos interfectos, in hæc verba prorumpet, et dicit [*Al. prorumpit et dicit*]: Vae mihi, quia defecit anima mea propter interfectos. Duo autem exempla in uno capitulo comparata sunt, parturientis filios et lugentis: ut quidquid mulier patitur in fetu, vel mortibus filiorum, Jerusalem patiatur in populis.

(Cap. V. — Vers. 1, 2.) Circuite vias Jerusalem, et aspiciate, et considerate, et quærite in plateis ejus, an inveniatis virum, qui faciat judicium, et quærat fidem: et propitius ero ei. Quod si etiam, vivit Dominus, dixerint; et hoc falso jurabunt. Grandis amor justitiæ, ut nequaquam juxta interrogationem Abrahæ, et responsionem Dei pro decem viris justis Deus liberaverit [*Al. liberet*] civitatem (*Genes. xviii*); sed si unum invenerit jamjamque peritura Jerusalem, qui faciat judicium, et quærat fidem (sive, ut Symmachus transtulit, veritatem), tamen Deus misereatur Jerusalem. Et quia poterat fieri, ut aliqui invenirentur in populo, qui simularent cultum Dei, et jurarent per Deum, hoc prævenit, quod nequaquam Deus vanis sermonibus, sed veritate fidei delectetur, et dicit: C

(Vers. 3.) Domine, oculi tui respiciunt fidem: percussisti eos, ⁸⁷³ et non doluerunt; attrivisti illos, et renuerunt accipere disciplinam. Induraverunt facies suas super petram, et noluerunt reverti. Post verba Domini, quibus imperaverat dicens: Circuite vias Jerusalem, et cætera, Propheta loquitur ad Dominum: Domine, oculi tui respiciunt fidem, quæ Hebraice dicitur עֲמוּנָה (*Amuna*): non opera Judæorum, in quibus juxta Legis cæremonias exultabant; sed fidem Christianorum, per quam gratia salvi facti sumus. Hoc autem capitulo discimus, idcirco inferri supplicia, ut vitia corrigantur. Denique ait, percussisti eos, et non doluerunt; attrivisti eos, et renuerunt accipere disciplinam. Per omnia enim tormenta atque flagella emendatur Jerusalem, et super hæc universa ne vecundiam quidem suorum habuere vitiatorum; sed instar petrae indurantes ^C frontis impudentiam, noluerunt ad meliora converti.

(Vers. 4, 5.) Ego autem dixi: Forsitan pauperes sunt et stulti (sive ^D non potuerunt) ignorantes viam

Domini, judicium Dei sui. Ibo igitur ad optimates, et loquar eis: ipsi enim cognoverunt viam Domini, judicium Dei sui. Pauperes hic et optimates, non inopia dicit et divitiis, sed populum principibus comparat. Et est sensus: Cernens infidelis populi pertinaciam, et quod indurata facie, noluerit recipere disciplinam, hoc mecum ratione tractabam: Forsitan vulgus ignobile Dei non potest nosse doctrinam, et idcirco excusabile est, quia propter imperitiam Dei non valet scire mandata. Pergam igitur ad sacerdotes, et eos qui præsent populo, et loquar eis: ipsi enim voluntatem Domini cognoverunt, et sciunt judicium Dei sui. Hoc autem dicit sermone dubitantis, juxta illud Evangelicum: Mittam filium meum, forsitan ipsum reverebuntur (*Matth. xxi, 37*), ut ex ambiguitate sententiæ, et suspensione verborum, liberum hominis monstraretur arbitrium.

(Vers. 6.) Et ecce magis hi simul confregerunt jugum: ruperunt vincula, idcirco percussit eos leo de silva, lupus ad vesperam vastavit eos, pardus vigilans super civitates eorum; omnis qui egressus fuerit ex eis capietur. Quia multiplicatæ sunt prævaricationes eorum, confortatæ sunt aversiones eorum. Quos magistros putabam, inventi sunt pejores esse discipulis, et quanto in divitiis major auctoritas, tanto major insolentia peccatorum. Confregerunt enim jugum Legis, dicente Apostolo: Nunc ergo quid tentatis Deum, imponere jugum super cervicem ⁸⁷⁴ discipulorum, quod neque patres nostri, neque nos portare potuimus? sed per gratiam Domini Jesu credimus salvari, quemadmodum et illi (*Act. xv, 10, 11*): ruperuntque vincula præceptorum Dei, et non Phariseorum, de quibus in secundo psalmo dicitur: Dirumpamus vincula eorum, et projiciamus a nobis jugum ipsorum (*Psal. ii, 5*). Quia igitur ista fecerunt, percussit eos leo de silva, regnum videlicet Babylonium; lupus ad vesperam vastavit eos, Medos, Persasque significans: pro quo in Visione Danielis, ursæ ponitur, cujus in ore tres erant ordines (*Daniel. vii*): pardus vigilans super civitates eorum, Alexandri impetum præfigurans, et velocem de Occidente usque ad Indiam ^E percursionem. Pardus autem vocat ob varietatem, et quia plurimis sibi subditis gentibus contra Medos dimicavit et Persas. Et quatuor, inquit, erant capita in bestia, et potestas data est ei. Et quia non de futuro vaticinatur, sed de præterito, ^F velut jamjamque venturis textit historiam, idcirco de Romano tacet imperio, de quo forsitan dicitur: Omnis qui egressus fuerit ex eis, capietur. Causasque reddit cur ista percussi sint: Quia multiplicatæ sunt prævaricationes eorum, et perseveraverunt in transgressionibus. Unde dicitur: Et confortatæ sunt aversiones eorum. Illud quod posuimus in principio, verbum Hebraicum

^A Restituimus intermorientis uno verbo, expandentisque, quod et Martian. ad libri oram annotarat ex Vulgat. pro quibus antea erat intermorientes exscandentesque.

^B Mss., experta intermoritur.

^C Victor., frontes impudentia.

^D Verba non potuerunt, nostri mss. ignorant.

^E Legimus cum Victor. percursionem, ex serie orationis et mss. Brixiansibus. Antea erat percursionem.

^F In Cisterc. ms. ac penes Raban., vel jamjamque venturam dixit, etc.

soced (שקד) sonare vigiliam, in presenti loco ostenditur: ubi enim nos diximus, *pardus vigilans*, in Hebraico scriptum est NEMER^a soced (שקד נמר). Juxta tropologiam, qui magni putantur in Ecclesia, quia confringunt jugum, et rumpunt vincula, idcirco traduntur in ignominiam passionum, ut faciant quæ non conveniunt.

(Vers. 7 seqq.) Super quo propitius tibi esse potero? Filii tui dereliquerunt me, et jurant in his qui non sunt dii: saturavi eos, et mæchati sunt, et in domo meretricis luxuriabantur: equi amatores^b in feminas, et emissarii facti sunt mihi. Unusquisque ad uxorem proximi sui hinciebat. Numquid super his non visitabo, dicit Dominus: et in gente tali non ulciscetur anima mea? Κατάλογος peccatorum Jerusalem: dum dicit se ignorare Deus qua possit ejus occasione misereri: Filii, inquit, tui dereliquerunt me. Nequaquam illi mei, sed tui: qui jurant in his, qui non sunt dii, Saturavi eos, et mæchati sunt. Audiant hoc, qui acceptis a Domino divitiis incubantes, luxuriæ serviunt. Equi amatores in feminas 875 facti sunt. Pro emissariis in Hebraico scriptum est MOSECHIM (משכים), quod omnes voce consona Εξοχτες, id est, trahentes, transtulerunt: ut ostendatur magnitudo genitalium, juxta illud Ezechielis: quasi asinorum carnes, eorum carnes (Ezech. xxiii, 20). Hoc est quod in alio loco scriptum est: Assimilati sunt jumentis insipientibus, et similes facti sunt illis (Psalm. xlviii, 15). Simulque tantam ostendit insaniam libidinis, ut non solum appetitum voluptatis, sed χερματισμὸν, id est, hinnitum vocet, et servet equorum furientium ad libidinem metaphoram. Cum hæc, inquit, feceris, numquid non visitatione condigna es? Et nota quod hic visitatio pro pœna ponatur atque supplicis, juxta illud quod scriptum est: Visitabo in virga iniquitates eorum. Et in gente tali non ulciscetur anima mea (Psalm. lxxxviii, 33)? Postquam peccatis obligata est, nequaquam vocatur populus Dei, sed gens a qua recessit anima Dei, secundum illud quod scriptum est: Neomenias vestras, et sabbata, et dies festos odit anima mea (Isa. i, 13). Quod autem in veteri Testamento dicitur pro affectu, in Novo scriptum est pro veritate: Salvatore dicente: Potestatem habeo ponendi animam meam, et potestatem habeo iterum sumendi illam (Joan. x, 18).

(Vers. 10, 11.) Ascendite muros ejus (sive propugnacula) et dissipate: consummationem autem nolite facere. Auferte propagines ejus (sive sustentacula) quia non sunt Domini. Prævaricatione enim prævaricata est in me domus Israel, et domus Juda, dicit Dominus. Imperat gentibus, de quibus supra dixerat: Percussit eos leo de silva, lupus vastavit eos, et pardus in cicutibus eorum, ut ascendant muros Jerusalem, sive propugnacula, et dissipent eam: consummationem autem non faciant, ut salventur reliquæ, et sit qui annuntiet in gentibus gloriam Dei, severitatisque mi-

scet clementiam. Quodque intulit: Auferte propagines ejus, sive sustentacula, omnia tolli auxilia jubet, quæ suo vitio perdidit, eo quod prævaricata sit in Deum [At. Dominum] domus Israel, et domus Juda, decem tribus et duas significans. Audiat hoc Ecclesia, quod cito mori et propugnacula dissipentur eorum, qui non habent spem in Domino, et prævaricantur in eum, sed tamen non fiat consummatio propter clementiam judicis, et non propter merita delinquentium.

(Vers. 12, 15.) Negaverunt Dominum, et dixerunt: non est ipse (sive non sunt hæc) nec superveniet [Vulg. veniet] 876 super nos malum: gladium et famem non videbimus. Prophetæ fuerunt in ventum^a locuti: et responsum (sive sermo) non fuit in eis. Hæc ergo evenient illis. Quia negaverunt Dominum, sive mentiti sunt Domino, et dixerunt: non est ipse, ejus judicio fiunt omnia, sed fortuito hæc omnia acciderunt: neque evenient, quæ nobis Prophetarum voces minantur, nec videbimus gladium, nec famem sustinebimus obsidionis, et quidquid locuti sunt Prophetæ, in ventum locuti sunt, et irrita omnia transierunt, nec habuerunt responsum, hoc est, oraculum, sive sermo Dei non fuit in eis, ideo sustinebunt quæ sequens sermo describit. Audiat hoc Ecclesia negligens, et providentiam Dei refutans, quod et gladium et famem sustineat, nisi ventura crediderit quæ dicuntur.

(Vers. 14.) Hæc dicit Dominus Deus exercituum, quia locuti estis verbum istud: ecce ego do verba mea in ore tuo in ignem, et populum istum in ligna, et devorabit eos. Dixistis: Prophetæ fuerunt locuti in ventum, nec ventura sunt: quæ minantur: propterea, o Prophetæ, do verba mea in ore tuo, quæ ignis habeant potestatem, et populum istum in ligna convertam, ut sermone tuo, et prophetia increduli concrementur. Sic Deus ignis consumens dicitur, ut consumat in nobis, si super fundamentum Christi edificaverimus, ligna, fenum, stipulam (Deut. iv).

(Vers. 15 seqq.) Ecce ego adducam super vos gentem de longinquo, domus Israel, dicit Dominus: gentem robustam, gentem antiquam, gentem cujus ignerabis linguam, nec intelliges quid loquatur. Pharetra ejus quasi sepulcrum patens, universi sortes. Et comedet segres tuas et panem tuum: devorabit filios tuos, et filias tuas: comedet gregem tuum, et armenta tua: comedet vineam tuam, et ficum tuam, et conteret urbes munitiones tuas, in quibus tu fiduciam habes gladio. Verumtamen in diebus illis, ait Dominus, non faciam vos in consummationem. Nequaquam multo post tempore, nec ut falso creditis, Prophetæ vobis loquantur in ventum, sed jam nunc adducam super vos gentem Babyloniorum, quæ veniet de longinquo: gentem robustam, pro quo in Hebræo scriptum est ΕΘΝΑΝ (ἔθνη), gentem antiquam, cujus quondam dominatus est Nemrod gigas (Genes. x). Cujus ignorabis lin-

^a Aut Saced, aut Sachad præferunt mss. Vide quæ hac de voce superius annotavimus in cap. i.

^b Idem ille annotat voces in feminas in Hebraico

non haberi, ac similiter vocem mihi penes LXX.

^c Unus Cistere., et non prævaricantur eum.

^d In Vulgata Hieron. vers. locuti desideratur.

quam, ^a sive ut in Hebræo scriptum est: *nec intelliges quid loquatur*: est enim malorum **877** solatium, si illos habeas hostes, quos possis rogare, et qui tuas intelligant preces. Quodque sequitur: *Pharetra ejus quasi sepulcrum patens*, et in Septuaginta editione non dicitur, Babyloniam significat armaturam. Nec dubium quin regnum Assyriorum, Babyloniorum, Medorum, atque Persarum, sagittandi peritissimum sit. Simulque describit vastitatem terræ Judææ, interfectionemque multorum, abactionem pecorum, subversionem urbium atque murorum, quod gladio hostili cuncta capiantur, et tamen in tantis malis non eos perdat usque ad interfectionem; sed reliquias salvas faciat, vel eorum, qui in Babylonem ducti sunt, dimissique ad agriculturam terræ [At. culturam agrorum] Judææ, vel eorum, qui post persecutionis ardorem vel fuga, vel confessione fidem Domini servaverunt.

(Vers. 19.) *Quod si dixeritis: quare fecit Dominus Deus noster nobis hæc omnia? Dices ad eos: Sicut de-*

^a Mavult Victor. alio sensu *sicut* pro *sive*, quippe cum utrumque in Hebræo scriptum sit et utrumque Vulgata Hier. editio retinuerit: *cujus ignorabis linguam*, et *nec intelliges quid loquatur*. Vult autem ideo dici *sicut* in Hebræo scriptum est, quia LXX

reliquistis me, et servistis deo alieno **878** (vel *diis alienis*) in terra vestra: *sic servistis alienis in terra non vestra*. Grandis stultitia nescire cur passi sint, cum tanta peccaverint: brevisque ad ambigentes responsio: sicut servivistis deo alieno, id est, Baal, vel diis alienis cunctarum gentium in terra Judææ, sic servietis diis alienis in terra non vestra: haud dubium quin Babylonis, atque Chaldææ. Si enim vos peregrina religio delectat, quid necesse est longinquum errorem suscipere? Habitate cum talibus, immo servite his quorum deos colitis. Potest hoc et super hæreticis accipi, de quibus scriptum est: *Ex nobis exierunt, sed non fuerunt ex nobis*. Si enim fuissent ex nobis, mansissent utique nobiscum (1 Jo. ii, 19), quod projiciat de Ecclesia hæreticos Dominus, qui ^b multo tempore sub nomine ejus mendaciorum suorum simulacra venerati sunt, ut foris colant, quod intus prius venerabantur, ut paleæ separentur a tritico.

aliter verterunt: hoc est, *cujus non audies vocem linguæ ejus*.

^b Negandi particulam Cist. et Vatic. mss. interserunt.

LIBER SECUNDUS.

877-878 Secundum, frater Eusebi, in Jeremiam librum celeri sermone dictamus, avertentes parumper aures, ne audiamus judicium sanguinis, et interfectorum animas depleamus, qui opinione virtutum quotidie corrumpunt in superbiam, et Deo se similes arbitrantur, ut æqualitatem, quam impia Arianorum hæresis in Filio negat, cunctis hominibus tribuant, et ponant in cælum os suum, et nihil futuræ Sanctorum beatitudini amplius derelinquant. Quorum furori respondimus (Epist. 135, ad Ctesiphontem) ut potuimus: ^a et si Dominus vitam dederit, plenius responsuri sumus. Nunc cœpta carpenda est via, et dictandi Commentarioli: nec nimia longitudine extendentes opus, nec immoderata brevitate auferentes intelligentiam, quorum alterum onerat sensus legentium, alterum ^b præpedit studiosorum desiderium.

(Vers. 20, 21.) *Annuntiate hoc domui Jacob, et auditum facite in Juda dicentes: Audi, popule stulte, qui non habes cor: qui habentes oculos non videtis; et aures, et non auditis*. Multis modis peccantes retrahit ad salutem, et stultum vocat populum, qui sapientiæ reliquit auctorem, comparatque eos simulacris, de quibus scriptum est: *Oculos habent et non vident; aures habent et non audiunt. Similes illis fiunt qui* **879**

faciunt ea, et omnes qui confidunt in eis (Psal. cxiii, 5, 6). Proprie autem ad Judam loquitur, et ad domum Jacob: Israel enim multo jam tempore in Assyriis ^c exultabat: simulque dat intelligentiam, quod etiam absque præcepto, naturali sensu debeamus intelligere quæ recta sunt.

(Vers. 22 seqq.) *Me ergo non timebitis, ait Dominus: et a facie mea non dolebitis? (sive timebitis) qui posui arenam terminum mari: præceptum sempiternum, quod non præteribit. Et commovebuntur, et non poterunt (sive turbabuntur, et non poterit), et intumescunt (sive sonabunt) fluctus ejus, et non transibunt illud. Populo huic factum est cor incredulum et exasperans: recesserunt, et abierunt, et non dixerunt in corde suo: Metuamus Dominum Deum nostrum, qui dat nobis pluviam temporaneam et serotinam in tempore suo; plenitudinem annuæ messis custodientem nobis*. Narrat beneficia ut ingratos arguat. *Me*, inquit, *non timebitis*, qui tanta vobis præstiti? Non dilectionem desidero perfectorum, sed timorem incipientium, qui posui arenam terminum mari; qui tam potens elementum et immensas gurgitum moles meo præcepto litoribus refrenavi, juxta illud quod scriptum est: *Præceptum posuit, et non præteribit* (Psal. cxlviii, 6). Audiunt me et sentiunt, quæ sensum non habent audiendi: et populus quondam meus suo vitio stultus effectus,

^a Isthæc, et si Dominus vitam dederit, plenius responsuri sumus, in laudatis mss. desiderantur. Innuit vero S. Doctor Dialogorum adversus Pelagium libros.

^b Vatic., alterum præcidit.

^c Duo mss. in Assyriis epulabatur.

non solum contemnit; sed et dulcem exasperat Deum. Recesserunt, ait, a me, et mihi terga venterunt, et concito abierunt gradu; nec tacita eos retraxit conscientia, ut dicerent in cordibus suis: *Metuamus eum, qui dat nobis pluviam temporaneam et serotinam*. Per quam omnia ostendit bonam [Al. bona] plenitudinem annuæ messis, pro quo Aquilæ^a prima editio, et Symmachus, *hebdomadas* interpretati sunt. In Hebræo enim scriptum est *שבתות* (שבטות), quod pro ambiguitate verbi, et *septimanas* significat, et plenitudinem^b.

(Vers. 25.) *Iniquitates vestrae declinaverunt hæc, et peccata vestra prohibuerunt bonum a vobis*. Ergo si quando et mare transcendit terminos suos, et pluvia retrahitur, nequaquam **880** abbreviata est manus Domini, ut ista non faciat: sed peccata nostra hæc ad nos venientia declinarunt, ut ad alios pergerent qui non peccaverunt. Et prohibuerunt, inquit, iam veniens ad nos bonum, juxta illud quod secundum litteram scriptum est: *Mandabo nubibus, ne pluant super eam imbrem* (Isa. v. 6). Possumus autem imbrem temporaneum et serotinum, Legem accipere et Evangelium, et diversas vocationes a prima hora usque ad undecimam, in quibus operariis vineæ unum æternæ vitæ præmium pollicetur (Matth. xx).

(Vers. 26.) *Quia inventi sunt in populo meo impii insidiantes quasi aucupes: laqueos ponentes, et pedicæ ad capiendos viros: sicut decipula plena avibus, sic domus eorum plenæ dolo*. Cur^c declinaret ab eis imber temporaneus et serotinus, et bona omnia non venirent, causæ subjiciuntur: quia inventi sunt in populo ejus impii. Non dixit, iniquos et peccatores (ut nova vult hære-is), sed impios. Impietas aperte negat Deum: iniquitas atque peccatum si confiteatur errorem, facile ad misericordiam flectit Deum. Quodque nos diximus: *Insidiantes quasi aucupes*, et in LXX non habetur, Aquila et Symmachus transtulerunt^d *jasir* (יָסִיר), quasi *rete aucupis*, quod etiam qui bonus inter eos videtur et rectus, instar aucupis tendat insidias, dum invicem se venantur ad mortem, et aliorum damnis atque dependiis, suas complent domos, ut impleatur^e philosophorum illa sententia: Omnis dives aut iniquus, aut hæres iniqui. Atque utinam ab his tantum fiant, qui videntur foris esse,

et quos Dominus judicat; et non in nostris conventiculis impleantur, quos possidet radix omnium malorum avaritia (Coloss. iii), ita ut venientiam ad nos non ora contemnemur, sed manus.

(Vers. 27 seq.) *Ideo magnificati sunt et ditati: incrassati sunt et impinguati, et præterierunt sermones meos pessime: causam^f non judicaverunt: causam* (sive iudicium) *pupilli non direxerunt* [Al. dixerunt]: *iudicium pauperum* (sive viduarum) *non judicaverunt*. Numquid super his non visitabo, **881** dicit Dominus: aut super gentem hujusmodi non ulciscetur anima mea? Si voluero annotare per singula quæ in LXX editione prætermittuntur, longum fiet. Qui tendunt, ait, insidias, et aliorum nuditate lætantur, ideo magnificati sunt et ditati, quia superiora fecerunt. *Incrassati sunt et impinguati*, juxta illud quod scriptum est: *Incrassatus et impinguatus est, et recalcitavit dilectus* (Deut. xxxii, 15). Et *præterierunt sermones meos*, quia divitiarum conscientia illud dixerunt de Evangelio: *Anima, habes multa bona posita in annos multos: requiesce, comede, bibe, epulare* (Luc. xii, 19). Præterierunt autem in malum sui, cunctosque homines^g despicientes non posuerunt Dei iudicium ante oculos suos. Pupillum et pauperes contempserunt: pro quo LXX dixerunt, *viduas*, quod in Hebræo non habetur; *עניות* (אֲבִיּוֹת) quippe proprie pauperes, non viduas sonat. Quod autem sequitur, *Numquid super his non visitabo, dicit Dominus: aut super gentem hujusmodi non ulciscetur anima mea?* jam supra dissertum est.

(Vers. 30, 31.) *Stupor et mirabilia facta sunt in terra. Prophetæ prophetabant mendacium* (sive iniqua) *et sacerdotes applaudebant manibus suis: et populus meus dilexit talia: quid ergo facietis in novissimo* [Vulg. *fiet in novissimo ejus*] (sive post hæc)? Supra dixerat: Ibo ad optimates, et loquar eis? forsitan ipsi cognoverunt viam Domini, et ecce hi magis pariter confregerunt jugum, ruperunt vincula: nonne describit qui sint optimates, prophetæ videlicet et sacerdotes: quorum alii futura prædicunt, alii ex lege facienda decernunt. Et ecce, inquit, illis mendacium prophetantibus, sacerdotes manibus applauserunt. Et ut ostendatur nec populus esse sine culpa, qui a talibus abducatur, scriptum est: *Et populus*

^a Constat Aquilam his in Græce interpretanda Scriptura operam suam posuisse, quod noster cum primi Hier. testatur in Ezechiel cap. ii, ubi secundam Aquilæ editionem laudat, quam Hebræi *זאת אֶפְרַיִם* nominabant. Falso itaque mss. et vacula interjecta legunt, Aquila et prima editio.

^b In utroque m-s. Vatic. et Cisterc. hujusmodi glossema hic attestatur: *Notandum quæ de hæreticis dicat, qui nostris tantum insidiari conantur, et dicunt, Iniquitates nostras declinaverunt hæc, et peccata nostra prohibuerunt bonum a nobis.*

^c Veteres libri cum Rabano, *Ut declinaret*, et mox non invenirent.

^d Codices plerique omnes tum nostri, tum quos Benedictini convulerunt, præponunt hic verbum, quod cum veteres quoque editiones retineant, in eo præterea peccant, quod *Jasir* ex Masorethico textu pro *Jasir* legunt. Drusius *zōp* verbum expuncto, quod

perperam intrusum manifesto erat, pro *Jasir* Hebræo, Latinum ejus vocis vocabulum substituit, *rectus*. At ipsum interpretatum *Jasir* positum ab Aquila Symmachoque, Hieronymus docet: puta *יָסִיר*, *ὡς δὲ δέ-τερος ἔστω*. *Jasir*, quasi *rete aucupis*; tamen si vis illa, quæ a *יָסִיר* derivatur, commode rectum appellative sonare potuisset, Impresam lectionem, quæ prior ad fidem est, ut ex ipsa Hieronymiana expositione liquet, ex Sancygiranno ms. Martianum asseruit.

^e Philosophorum illa sententia. In Epistola ad Hedibiam, quæst. 1. Unde et illa vulgari sententia ubi videtur esse verissima: *Dives aut iniquus, aut iniqui hæres*. MARTIAN.

^f Addunt tres mss. *viduarum*, sacro tamen textu refragante.

^g Idem mss., *decipientes*, pro *despicientes*.

dilexit talia : quondam meus ; sed [Al. et] *A* am dilexit *a* talia, meus esse desivit. Quid igitur, cum novissimum iudicii tempus advenisse captivitatis necessitas ? Unde stupor et illa sunt, quod nec in principibus, nec in poventus sit qui recta sentiret.

VI. — Vers. 4.) Confortamini, filii Benjamin, in Ierusalem ; et in Thecua clangite buccina ; et Bethacherem levate signum (sive vexillum), quod visum est (sive apparuit) ab Aquilone et in magna. Jerusalem in tribu Benjamin similis ignorat. Thecua quoque viculum esse ante situm, et duodecim millibus **882** ab Olymis separatum, quotidie oculis cernimus. hos alius vicus est, qui lingua Syra ^b et Hebraice Bethacharma nominatur, et ipse in monte positione (ביתחכרמא). Quod ergo dicit, hoc est : quia nilone jamjamque venturus est Nabuchodonosor imminet vicina captivitas, o habitatores Ierusalem, arma corripite, et in Thecua buccina conite ; et in Bethacherem levate vexillum, ait, ut hostes valeatis resistere. Benjamin interpretatur *dexteræ* : Thecua, tuba : Bethacherem, *neæ*. Hæc omnia referamus ad Ecclesiam : ut querit, et persecutionis impetus fuerit, se præad resistendum.

Vers. 2, 3.) Speciosæ et delicatæ assimilavi filiam et ad eam venient pastores, et greges eorum : et (sive figent) in ea tentoria in circuitu : pascetisque eos qui sub manu sua sunt. Sanctificate parate) super eam bellum : consurgite et ascendite in meridiem. Describitur pulchritudo Ierusalem quæ est ipsa Sion : ut ^c aliud totam urbem, arcem urbis insinuet esse. Sion enim ^d specula retatur, et speciosæ mulieri comparatur : et modo ad illam amatores, sic ad istam pastores venire dicuntur. Satisque eleganter in Hebræo n quod quatuor litteris scribitur, RES, AIN, EM, si legatur REIM (רעים), amatores, si ROIM (רעים), pastores significat, ut vel juxta metaphoram, mulieris amatores, vel juxta eversionem pastores intelligantur : quorum alii scortum re festinant, alii obsidere et subvertere civitatem. In pastoribus et gregibus eorum, principes mus, et exercitus Chaldæorum. Figent autem la sua in obsidione urbis in circuitu : et pascetisque eos qui sub manu sua sunt ; suas videlicet s et numeros [Al. innumeros]. Qui principes, pastores, dicent gregibus suis : Sanctificate su-

per Ierusalem bellum : Domini enim imperium est. Consurgite, et ascendamus in meridiem : non per noctem et insidias ; sed plena luce pugnemus : nullus enim nobis potest resistere.

(Vers. 4, 5.) Væ nobis, quia declinavit dies, quia longiores factæ sunt (sive defecerunt) umbræ vesperti. Surgite et ascendamus in nocte, et dissipemus domos ejus (sive fundamenta illius). Illi dicunt : Surgite, et ascendamus in meridiem, et clara luce pugnemus. Isti respondent : Væ nobis, quia longiores factæ sunt umbræ vesperti. Secundum illud Virgilianum (Eclog. 1) :

Et jam summa procul villarum culmina fumant :
Majoresque cadunt altis de montibus umbræ.

883 Et est sensus : Si per diem hæc patimur, quid patiemur in nocte ? Rursumque qui supra dixerant : Sanctificate super eam bellum, atque consurgite, nunc ipsi se provocant ad bellandum, dicentes : Surgite, et ascendamus in nocte : ut sciant adversarii, non temporis victoriam esse, sed virium : et dissipemus domos, quæ frustra murorum firmitate vallantur.

(Vers. 6.) Quia hæc dicit Dominus exercituum : Cædite lignum (sive ligna ejus) et effundite [Vulg. fundite] (sive comportate) circa Ierusalem aggerem. Idcirco, inquit, de victoria securi sumus, quia præceptum Domini est imperantis Chaldæis : ligna succidite, et futuris munitionibus aggerem comportate. Per quæ ostenditur antequam veniat corona, non statim urbem esse capiendam : sed longa obsidione, ut postea legimus.

(Vers. 7.) Hæc est civitas visitationis (sive mendax), omnis calumnia (sive oppressio) in medio ejus. Sicut frigidam facit cisterna (vel lacus) aquam suam : sic frigidam fecit malitiam suam. Præcepit Dominus ut arbores succidantur, et ut fundantur per circuitum aggeres : quia tempus visitationis ejus advenit, ut recipiat pro peccatis suis : quorum maximum est *suasopertia*, ut innocentem opprimat per calumniam. Quomodo ergo cisterna, vel lacus frigidam facit aquam suam : sic in medio Ierusalem, malitia quæ in ea est, omnem calorem perdidit vitæ. Et hoc notandum, quod sancto Spiritu accensi, ferventes appellantur : mala autem frigida sint. Unde et illud scriptum est (Matth. xxiv), quod in novissimis diebus, quando multiplicata fuerit iniquitas, refrigescet charitas multorum. Quod puto et illud sonare : Assimilatus sum descendantibus in lacum (Psal. xxvii, 1). Hoc autem Latinus lector intelligat, ut semel dixisse sufficiat, lacum, non stagnum sonare juxta Græcos, sed cisternam, quæ sermone Syro et Hebræico ^e GUBBA

offerimus vocem *talia* mss. plurium apud Veterioritate.

^f Hebræica Bethacharma nominatur. Hoc novissime legitur in exemplaribus Græcis et Latinis LXX. Βεθαχχαρμα Bethacharma, et Βεθαχχαρ Βεθαχχαρ ; apud Hieronymum in ms. codice giranno Bethachorem ; in uno Regio et altero censu Bethacharma ; denique in nostro Sanaanensi, prima manu Bethachorem, posteriore charim. Bene tamen monet Hieronymus illud in lingua Syra et Hebræica dici Bethacharma.

quia vinea utraque lingua dicitur כרמא Karma, vel Karmo. MARTIAN.

^g Vat., ut alii totam urbem, alii arcem occupent urbis.

^d Antea addebatur arx, quam vocem rectius ignorant mss.

^e Et Hebræico Gubba appellatur. Lectionem Hebræicam Hieronymi mutant hoc loco Erasmus et Marianus ponentes vocem pure Hebræam גבא gever ; non enim intelligunt cisternam sermone Syro et Chaldaico, id est, vulgari Hebræico dici גבא

(כנין) appellatur. In presenti autem loco pro lacu, A quem omnes similiter transtulerunt, in Hebraico בון (בון) dicitur.

(Vers. 8.) *Iniquitas et vastitas audietur in ea coram me semper, infirmitas et plaga. Erudire, Jerusalem, ne forte recedat anima mea a te, ne forte ponam te desertam, terram inhabitabilem.* LXX: *Impietas et miseria audietur in ea contra faciem ejus. Per omnem 884 dolorem et flagellum erudieris, Jerusalem, ne forte recedat anima mea a te: ne faciam te inviam terram, quæ non habetur.* Per hæc discimus quia flagellat Dominus omnem filium quem recipit. Et ideo plagis atque tormentis eruditur Jerusalem, ut corrigatur, et non recedat anima Dei ab ea, et redigatur in solitudinem. Si quando igitur crebris angustiis subjacemus, recordemur in consolationem nostri istius versiculi: *Per omnem dolorem et flagellum erudieris, Jerusalem.*

(Vers. 9.) *Hæc dicit Dominus exercituum, usque ad racemum colligent quasi in vinea reliquias Israel. Convertere manum tuam quasi vindemiator ad cartallum.* LXX: *Quia hæc dicit Dominus virtutum: Racemate, racemate quasi in vinea reliquias Israel. Revertentini quasi vindemiator in cartallum suum.* Alii in bonam partem, alii in malam hæc dicta suscipiunt. In bonam partem, cum vastata fuerit Jerusalem, reliquie salvæ fiant. In malam sic, ne unus quidem racemus, et parvus botrus remaneat in vinea, omnia colligentur: et quodcumque inveneris, instar vindemiatoris in cartallum collige; ut quomodo ille racemos ad torcular: sic tu captivos pertrahas in Babylonem.

(Vers. 10.) *Cui loquar, et quem contestabor, ut audiat? Ecce incircumcisæ aures eorum (sive vestrae), et audire non possunt.* Non possunt audire, quia aures circumcidere noluerunt: nec tamen vacat impossibilitas supplicio, quæ de contemptu et infidelitate descendit. Si quis ergo Dei verba non suscipit, nec habet præceptorum ejus intelligentiam, incircumcisus auribus est. Simulque notandum quæ a circumcisio tribus generibus in Scripturis appellatur, in præputio, in corde, et in auribus: unde dicit Dominus: *Qui habet aures audiendi, audiat* (Matth. xi, 15). Voluntate ergo nostra, verbum Dei non suscipimus; et ideo fit nobis in opprobrium, ut quod datum fuerat nobis ad salutem, nostro vitio vertatur in poenam.

(Vers. 11.) *Idcirco furore Domini plenus sum, laboravi sustinens.* LXX: *Et furorem meum implevi, et sustinui: et non consumpsi eum.* Juxta Hebraicum,

gubba juxta S. Hieronymum. Sermo itaque Hebraicus tempore S. doctoris erat idioma Syro-Chaldaicum, ut constat ex presenti testimonio, et ex superiori nomine Bethacherem, quod lingua Syriaca et Chaldaica Bethacharma בֵּית־חַרְמָא appellabatur, ut testis est idem Hieronymus. Id minime attendentes editores antiqui pro vocibus Syro-Chaldaicis nomina pure Hebraica ubique nobis obtrudunt, et pro vero Hieronymo alium corruptum et fictitium. MARTIAN.

— In mss. Caba, vel Cab legitur. Atque ipse quidem Hieronymus in Vita S. Pauli Eremitæ num. 6: *Alter, inquit, in cisterna reperi, quam gentili sermone*

ex persona Prophetæ dicitur, quod venientem iram Dei ante prospiciat, et plenus sit furoris Domini et iracundiæ, et ultra sustinere non possit: nec pro peccatoribus audeat Dominum deprecari. Juxta LXX autem novus sensus ponitur, quod ipse Dominus 885 complevi, feriendo populum peccatorem: et tamen retinuerit illum, et non totum effuderit, ut reliquie salvæ fiant: quod mihi videtur sibi esse contrarium. Si enim complevit furorem suum, quomodo sustinuit ne compleret?

(Vers. 12.) *Effunde (sive effudit) super parvulum^b foris, et super concilium juvenum simul: vir enim cum uxore capietur, senex cum pleno dierum.* Et transibunt domus eorum ad alteros, agri et uxores pariter. Vel Prophetæ præcipit in spiritu venienti Chaldo, ut effundat furorem Domini super parvulos, et innoxie quoque non pareat ætati: vel certe narrat quid factum sit super concilium juvenum simul, qui ad repugnandum arma corripuerant. Vir enim cum uxore capietur, dulcissima inter se nomina pariter sentient captivitatem: senex cum pleno dierum. Ergo senectus non est ætas ultima, sed eorum qui pleni sunt dierum, quos nostro sermone appellamus depositos, sive decreptos. Sequitur, *Et transibunt domus eorum ad alteros, captivitatis malo, agri et uxores simul: ut conjux ad hostes transeat et possessio.* Quidquid juxta litteram intelligimus super Jerusalem, juxta intelligentiam spirituales referamus ad Ecclesiam, si offenderit Deum.

(Vers. 13 seqq.) *Quia extendam manum meam super habitantes terram, dicit Dominus.* A minore quippe usque ad majorem omnes avaritiæ student, et a propheta usque ad sacerdotem cuncti faciunt dolum. Et curabunt contritionem filiae populi mei cum ignominia, dicentes: *Pax, pax, et non erat pax.* Quod in Hebraico dicitur: *Extendam manum meam super peccatores, sive habitatores terræ, apud LXX semper elevabo* scribitur, qui uterque percutientis est habitus. Juxta illud quod scriptum est: *Et adhuc manus Domini extenta, sive excelsa* (Isai. v, 25). Habitatores autem terræ semper in vitio sunt. Unde et in Apocalypsi frequentius dicitur: *Vae habitatoribus terræ* (Apoc. viii, 13). A minore [Al. minimo] usque ad majorem omnes student avaritiæ; secundum illud Apostolicum: *Radix omnium malorum est avaritia* (1 Tim. vi, 10). Et a propheta usque ad sacerdotem cuncti faciunt dolum. Alii in prophetando mendacium, alii perverse interpretando legem Dei. Dicit enim et in alio loco Prophetæ: *Quærite legem a sa-*

Syro GUBBAM vocant, quinque caricis per singulos dies sustentabatur. Unde quod hic ait Syro sermone cisternam sic appellari, pronuntiationem Syrorum sui temporis, aut verius Syro Chaldaicam sermonem innuit. Vido quæ in eum locum annotamus.

^a Malim, quod circumcisio: in mss. autem duobus est, quod incircumcisio.

^b Pro foris, quod ex Hebræo פְּחוּת ipsaque Hieronymiana versione restitimus, mendose lectam est haecenus furorem. Aut vocis similitudo, aut subnexa expositio sciolum librarium deceperit.

et doctibus (Jerem. xviii). Et cum, inquit, tanta facerent, prospera quæque meo populo nuntiabant: et quasi curare cupiebant vulnus, et ignominiam filiarum mearum, dicentes: Pax, pax; cum pax omnino non esset. Hoc **886** proprie de sacerdotibus et doctoribus intelligendum est, qui divitibus et eis quos vident in honore maximo constitutos, reprimunt prospera, et clementem prædicant Deum: magis illos supplicio et iracundiæ præparantes.

(Vers. 15.) *Confusi sunt, quia abominationem fecerunt: quin potius confusione non sunt confusi, et erubescere nescierunt.* Pressius hoc legendum est juxta Hebraicum. Et cum, inquit, tanta fecerint, numquid confusi sunt? numquid erubuerunt in sceleribus suis? quin potius peccatum auxere contemptu, et erubescere nescierunt. Nescierunt autem hic posuit pro noluerunt: sive nimio contemptu et vitio inolitum mali, ne intelligere quidem potuerunt.

Quamobrem cadent inter ruentes: in tempore visitationis suæ currunt, dicit Dominus. Quoniam, ait, erubescere nescierunt: et non solum opus, sed ne scientiam quidem habuerunt, et sensum poenitentiae: propterea cadent qui prius stabant inter eos, qui vitiis suis corruent, et cum visitationis et poenae eorum tempus advenerit, cunctis ruentibus sociabuntur. Grandis autem impietas, non solum non cavere, sed nec intelligere velle peccata, et nullam habere distantiam honorum malorumque operum.

(Vers. 16 seqq.) *Hæc dicit Dominus: State super vias et videte, et interrogate de semitis antiquis, quæ sit via bona, et ambulate in ea, et invenietis refrigerium (sive purificationem) animabus vestris. Et dixerunt: non ambulabimus (sive non ibimus). Et constitui super vos speculatores, audite vocem tubæ. Et dixerunt, non audiemus. Ideo audite (sive audierunt) gentes: et cognosce [Al. cognoscite] congregatio (sive qui pascitis greges): aut juxta Symmachum, et cognoscite (testimonium quod in eis est) quanta ego faciam eis. Audi terra.* Evangelica parabola si fuerit intellecta, hujus loci præbebit intelligentiam: in qua negotiorum bonus, omnes vendere dicitur margaritas, ut de pretio carum unam emat pretiosissimam margaritam (Math. xiii): quod scilicet per Patriarchas et Prophetas veniamus ad eum qui dicit: *Ego sum via* (Joan. xiv). Standum est igitur in prophetis, et diligentissime contemplandum, et interrogandum de semitis antiquis sive sempiternis, quæ multorum sanctorum sunt trite vestigiis, quæ significantius Græce appellantur *τρίβοι*, quæ sit via bona in Evangelio (Math. vii), et ambulandum in ea: quæ via cum inventa fuerit, præbet refrigerium, sive purificationem animabus credentium. At illi **887** e contrario responderunt, non ambulabimus per viam Evangelii: proprie hoc Propheta dicente de perfidia Judæorum. Statimque infert: *Et constitui super vos speculatores.* Haud dubium quin

A Apostolorum indicetur chorus, juxta Ezechielem: *Filii hominis, speculatorem te dedi domui Israel* (Ezech. iii, 17). Et præcepi ut audiretis vocem tubæ, vel mandata Evangelii, vel doctrinam Apostolorum, juxta illud Isaiæ: *In montem excelsum ascende, qui evangelizas Sion: exalta sicut tuba vocem tuam, qui annuntias Jerusalem* (Isai. xl, 9). Qui dixerunt: *Non audiemus*; et invitati ad cœnam, noluerunt venire: propterea dicitur: *Audite, gentes.* Quod secuti sunt et Apostoli, quando loquuntur in Lycaonia: *Vobis quidem oportebat primum loqui verbum Dei: sed quia repellitis illud, et indignos vos judicatis æternæ vitæ: ecce convertimur ad gentes* (Act. xiii, 46). Et cognosce, congregatio nequaquam Judaica, sed omnium nationum: sive qui pascitis greges, episcopi et presbyteri et omnis ordo ecclesiasticus: vel cognoscite testimonium quod in eis est. *Testimonium enim Dei fidele, sapientiam præstans parvulis* (Psal. xiii, 8). Quibus loquitur et Dominus: *Noli timere, grex parvule* (Luc. xii, 31). Et: *Ecce ego et pueri mei quos mihi dedit Deus* (Isa. viii, 18). Cognoscite ergo quanta faciam populo non credenti. Quodque infertur: *Audi, terra*, totus orbis ad audiendum vocatur: sicut et in principio Isaiæ legimus: *Audi, cælum, et auribus percipe, terra* (Ibid., 1); quæ scilicet Dominus facturum sit populo Judæorum.

(Vers. 19.) *Ecce ego adducam mala super populum istum, fructum cogitationum (sive aversionis) ejus: quia verba mea non audierunt, et legem meam projecерunt.* Mala appellat supplicia poenasque patientium, non super gentes quæ vocantur ad Evangelii veritatem, sed super populum qui respondit: *Non audiemus.* Et recepturus est fructum cogitationum, sive aversionis suæ, dicente David: *Labores manuum tuarum manducabis* (Psal. cxxvii, 2). Causaque perspicua, quia verba Domini non audierint, et legem ejus abjecerint.

(Vers. 20.) *Ut quid mihi thus de Saba affertis, et calamum suave olentem de terra longinqua? Holocausta [Vulg. Holocaustomata] vestra non sunt accepta: et victimæ vestrae mihi non placuerunt.* Quod thura de Saba veniant nemo dubitat: unde et illud Virgilianum: *Centumque Sabæo Thure calent aræ* (Æneid. i). Calamum autem, quod Hebraice dicitur *קנה*, pro quo LXX et Theodotus **888** a cinnamum translulerunt, de terra venire longinqua propheticus sermo testatur, ut intelligamus Indiam, de qua per mare Rubrum plura veniunt aromata. Hoc genus pigmenti medici *καριαν σόφρυγος* appellant. Et est sensus: Frustra mihi in unguenta conficienda, quæ Lege præcepta sunt, suavissimi odoris pigmenta confertis, et holocausta succenditis, qui meam in Lege non facitis voluntatem, juxta quod supra dictum est: *Verba mea non audierunt, et legem meam projecерunt.* Hoc autem proprie convenit his, qui de rapinis et nudatione miserorum offerunt sacrificiis probari video, qui et pro India, plagam Sinarum multo remotiorem hic intelligunt.

^a Victor., cinnamomum ex LXX lectione.

^b Fort. καριαν σόφρυγος, sic enim Galenus appellat, quam vulgo cancellam dicimus: quod doctis quoque

cia, et eleemosynis ex iniquitate se putant redimere posse peccata, dicente Scriptura: *Redemptio animarum viri, propriarum divitiarum* (Prov. xiii, 8), quæ non de iniquitate, sed de labore et iustitia congregantur.

(Vers. 21.) *Propterea hæc dicit Dominus: Ecce ego dabo in populum istum ruinas: et ruent in eis (sive infirmitatem, et infirmabuntur in eis) patres et filii simul, vicinus ac proximus, et peribunt. Impleta videmus omnia quæ Dominus illi populo comminatus est: quotidie enim ruunt in blasphemis suis, nihilque in se habent forte, sed omnis apud eos infirmitas est. Filii patrum sequuntur blasphemias; et quotidie recipiunt illam imprecationem: Sanguis ejus super nos, et super filios nostros* (Matth. xxvii, 25); et non solum ipsi, sed et vicini et proximi eorum, et omnes qui Legem et Prophetas sequuntur juxta occidentem litteram, et non juxta spiritum vivificantem, et omnes pariter peribunt, quia omnes pariter peccaverunt.

(Vers. 22, 23.) *Hæc dicit Dominus: Ecce populus venit de terra Aquilonis, et gens magna consurget a finibus terræ. Sagittam et scutum (sive zebynnā) arripiet: crudelis est (vel impudens) et non miserebitur: vox ejus quasi mare sonabit: et super equos ascendent, præparati quasi vir ad prælium adversum te, filia Sion. Proprie hoc de Babylonis prophetatur, qui venturi sunt contra populum Jerusalem: et omnis armaturæ ordo describitur, et impetus præliantium, ut vocis terrore concussi, agant poenitentiam, et clementissimum placent Deum. Denique dat occasionem rogandi, dum dicit, adversum te, filia Sion. Possumus hoc testimonio abuti persecutionis tempore, quando omnis adversus nos diaboli rabies concitatur, nullaque misericordia est: et quasi vehementissimi maris fluctus, ita opprimunt resistentes.*

(Vers. 24.) *Audivimus famam ejus: dissolutæ sunt manus nostræ; tribulatio apprehendit nos, dolores quasi parturientem. Respondit populus cui Propheta, immo per Prophetam Dominus Babylonis comminatus est: quia antequam veniant, timore superati sint, nec possint elevare manus, et angustia eos comprehenderit quasi dolor parturientem; quo dolore nihil affirmant gravius quæ senserunt.*

(Vers. 25.) *Nolite exire ad agros, et in via ne ambuletis: quoniam gladius inimici pavor in circuitu. Docet Evangelium* (Matth. xxiv) *non esse exeundum in agrum, nec de tectorum altitudine descendendum, sed audiendum illud: In monte saluum te fac*

A (Gen. xix, 17). Ad quem in Isaia et Michæa (Isai. n, Mich. iv) jubemur currere, atque conscendere. Præcipitur autem juxta litteram, ne foras exeant, nec deserant muros, sed tueantur se firmissimis munitionibus.

(Vers. 26.) *Filia populi mei, accingere cilicio, et conspergere cinere, luctum unigeniti (sive dilecti) fac tibi planctum amarum (sive miserabilem), quia repente veniet vastator (sive miseria) super nos (sive super vos). Quia supra dixerat: Nolite exire ad agros et in via ne ambuletis: quoniam gladius inimici, pavor in circuitu; et fugam quoque prohibuerat, docet quid facere debeant, ut convertantur scilicet ad poenitentiam, et hanc firmissimam et securam habeant armaturam. Ubi nos diximus, luctum unigeniti fac tibi, pro unigenito, in Hebraico scribitur יאיד (יָאִיד), quod magis solitarium, quam unigenitum sonat. Si enim esset dilectus, sive amabilis, ut LXX transtulerunt, יאיד (יָאִיד) poneretur, quod et Salomoni Deus nomen imposuit. Nihil autem dolentius, quam unum vel solum perdere filium (II Reg. xii). Illud quoque quod nos interpretati sumus, quia repente veniet vastator, sive miseria super nos, Septuaginta, super vos, posuerunt: cum multo Deus misericordius dixerit: ut quidquid super suum venturum est populum, super se quoque venire testetur. Vastatorem autem proprie, vel Nabuchodonosor, vel diabolum significat.*

(Vers. 27 seqq.) *Probatorem dedi te in populo meo robustum, et scies, et probabis viam eorum. Omnes isti principes declinantes (sive inobedientes), ambulantes fraudulenter (sive perverse). Aes et ferrum, universi corrupti sunt, defecit sufflatorium in igne (quem significantius Græci φουστῖον appellant), consumptum est 890 plumbum, frustra conflavit conflator (sive argentarius). Malitiæ enim eorum non sunt consumptæ: argentum reprobum vocate eos, quia Dominus projecit illos. Datur propheta populo incredulo probator robustus, quod Hebraice dicitur מַבְסָר (מַבְסָר), quod vel munitum, juxta Aquilam, vel clausum atque circumdatum, juxta Symmachum et LXX sonat, instar urbis firmissimæ, ut nullas populi pertimeret insidias; et cum probaveris, ait, et scieris viam populi delinquentis, tunc intelligas argentum ære commixtum nulla ratione posse purgari. Quomodo enim plumbum miscetur metallis, quæ adulterata sunt atque violata, ut materia separaretur aliena, et si forsitan purgata non fuerit, plumbum omne consumitur, et in nihilum redigitur: ita omne eloquium doctrinarum, et sermo propheticus perit in*

^a Duo mss. *super*, pro *adversum* habent.

^b Idem mss. quemadmodum et penes Rabanum, et dolores quasi parturientis. Et paulo post, quia quod antequam veniant.

^c *Yaid*. Hoc nomen Hebræum cum proxime consequenti nonnihil corruptum est in multis manuscriptis exemplaribus, ubi scriptores antiqui propter imperitiam linguæ Hebrææ *Aid* sine, posuerunt, et *idide*, vel *idida*, aut *idide*, pro *Yaid*, quod *dilectum* significat; si enim poneretur *ididia*, *dilectum Domini*

sonaret, non *dilectum* tantummodo, ut monet Hieronymus. MARTIAN.

^d Pro *misericordius*, in tribus mss. est *mirabilis*.

^e Cisternæ. cum Vatic., quia *projeci eos*.

^f Atqui habent LXX in hodiernis saltem, quæ ad nos usque pervenerunt, exemplaribus, ἐν ταῖς ἀδελφαισὶν, quæ vix, aut ne vix quidem, his *instar urbis firmissimæ*, consonant.

his qui audire contemnunt (*Psalm. lvi*). Dicamus et super his, qui sicut aspidēs surdæ obturant aures suas, ne audiant voces incantantium. Frustra enim conflavit argentarius sive confiator: malitiæ enim eorum non sunt consumptæ. Unde nequaquam argentum, sed argentum reprobum sunt vocati: quia Dominus abiecit eos. Principes autem sunt a Domino recedentes, sive inobedientes, qui perverse ambulant et fraudulenter.

(Cap. VII. — Vers. 1, 2.) *Verbum quod, factum est ad Jeremiam a Domino, dicens: Sta in porta domus Domini, et prædica (vel lege) ibi verbum istud, et dic: Audite verbum Domini omnis Juda, qui ingredimini per portas has, ut adoretis Dominum. Hoc in editione LXX non habetur, sed de^a Theodotione ex Hebraico additum est. Imperatur autem Prophetæ, ut stet in porta Domini, per quam ad adorandum Dominum ingreditur populi multitudo: ut per hanc occasionem possint audire quæ Dominus præcipit. Per quod intelligimus duritiam populi Judæorum, quia quasi mendaces atque vesanos habuerint Prophetas, dum per occasionem et celebritatem loci audire cogunt verba Domini; et non propter hoc, quod verba sint Domini.*

(Vers. 5.) *Hæc dicit Dominus exercituum, Deus Israel: Bonas facite (sive dirigite) vias vestras et studia vestra (sive adinventiones vestras), et habitabo vobiscum in loco isto (sive habitare vos faciam in loco isto).*

891 Clementissimus medicus omni [Al. omnes] vulneratos cupit sanare medicamine. Quando autem dicit: *Bonas facite, sive corrigite vias vestras*, ostendit eas esse perversas, et nihil in se habere boni. Et quia naturale est, ut unusquisque genitale diligat solum, et nihil dulcius habeat patria, pollicetur præmia obedientibus. *Habitabo inquit, vobiscum, ut securos de habitatione vos faciam: sive vos ipsos, juxta Symmachum, firma habitatione fundabo, qui ait: Et confirmabo vos in loco isto.*

(Vers. 4 seqq.) *Nolite confidere in verbis mendacibus [Al. mendacii], dicentes: Templum Domini, templum Domini, templum Domini est: quoniam si benedixeritis (sive^b direxeritis) vias vestras et studia vestra: si feceritis iudicium inter virum et proximum suum [Al. ejus]: advenæ, et pupillo, et viduæ non feceritis calumniam (sive non oppresseritis eos) nec sanguinem innocentem effuderitis in loco hoc: et post deos alienos non ambulaveritis in malum vobismetipsis; habitabo vobiscum (sive habitare vos faciam) in isto loco, in terra quam dedi patribus vestris a sæculo usque in sæculum. Hoc quod Septuaginta in hujus capituli addidere principio: *In verbis mendacii, quæ vobis omnino non proderunt*, in Hebraico non habetur. Præcepit autem et tunc populo Judæorum, et hodie nobis qui videmur in Ecclesia constituti, ne fiduciam habea-*

*mus in ædificiorum splendore, auratisque laquearibus, et vestitis parietibus marmorum crustis. Et dicamus: Templum Domini, templum Domini, templum Domini est. Illud enim templum Domini est, in quo habitat vera fides, sancta conversatio, omniumque virtutum chorus. Denique infert: Si rectas feceritis vias vestras, et cogitatio vestra non abierit post errorem, et secuti fueritis justitiam, et malum non feceritis, neque effuderitis sanguinem innocentem, simplices quosque non scandalizantes; et post deos alienos non ambulaveritis, perversa adorantes dogmata, quæ de vestro corde simulastis in malum vobismetipsis: vel habitabo vobiscum in loco isto, quem vocatis Templum Dei, et in terra quam dedi patribus vestris, Apostolis scilicet et Apostolicis viris: vel certe firma statione habitare vos faciam a principio usque ad finem. Potest hoc et illis virginibus convenire, quæ factant pudicitiam, et impudenti vultu præferunt castitatem, cum aliud habeat conscientia, et nesciunt illam definitionem Apostoli virginalem: *Ut⁸⁹² sit sancta corpore et spiritu*. Quid enim prodest corporis pudicitia animo constuprato, si cæteras virtutes quas propheticus sermo descripsit, non habuerit?*

(Vers. 8 seqq.) *Ecce vos confiditis vobis in verbis mendacii (sive mendacibus) quæ [Vulg. sermonibus qui] non proderunt vobis. Furari, occidere, adulterare, jurare mendaciter, libare Baalim, et ire post deos alienos quos ignoratis. Et venistis, et stetistis coram me in domo hac, in qua invocatum est nomen meum, et dixistis: Liberati sumus (sive desivimus): eo quod fecerimus omnes abominationes istas. Frustra eos in templo habere fiduciam, sequentia peccata demonstrant. Quid enim prodest audacter ingredi limen domus Dei, erecta stare cervice: et non solum cor, sed et manus habere pollutas, furto, homicidio, adulterio, perjurio, sacrilegio, et cultu eorum deorum quos nescias? Hæc spiritualiter accidere in Ecclesia nemo dubitat, quando præsentis temporis considerantes felicitatem, sua peccata non reputant: et latere arbitrantur Deum, quia non statim vindicta consequitur; quin potius in tantam prorumpunt amentiam, ut liberatos se putent, quia post mala opera etiam a cultu Domini recesserunt.*

(Vers. 11.) *Numquid [Vulg. Ergo] spelunca latronum facta est domus ista (sive mea), in qua invocatum est nomen meum in oculis vestris? Ego, ego sum: ego vidi, dicit Dominus. De hoc loco in Evangelio assumptum puto: Scriptum est: Domus Patris mei, domus orationis vocabitur: vos autem fecistis illam speluncam latronum (Matth. xxi, 13); sive, ut in alio Evangelio scriptum est, domum negotiationis (Joan. ii, 16). Ecclesia Dei vertitur in speluncam*

^a In quodam Hexaplati Parisiensium Jesuitarum ms. teste Montfauconio, legitur ad Theodotionem *Ἰουδαία* pro *Juda*.

^b Reponendum videtur cum Victorio ex Vulgata edit. ipsoque Hieron. *Commentario bene direxeritis*:

facile enim Hieronymus ideo verbum *bene* addiderit quod ita in Hebræo replicaretur.

^c Duo mss., *quod scriptum est*: penes Rabanum, ubi ita scriptum est.

latronum, quando furta, homicidia, adulteria, sacrilegia, perjuria, hæreseos adinventio, et omnia in ea scelera versantur: quando avaritiæ facibus principes inardescunt, et regum quondam opes, vile aut certe non vile palliolum possidet. Unde infert: *Ego, ego sum, ego vidi, dicit Dominus. Oculi mei contemplati sunt, quod vos putatis occultum: tenebræ thesaurorum meam non fugiunt conscientiam. Qui cum dives esset, pauper pro nobis factus est, nunc in nostris divitiis erubescit* (I Cor. viii), et dicit: *Vae vobis divitibus, qui habetis consolationem vestram* (Luc. vi).

(Vers. 12.) *Ite ad locum meum in Silo, ubi habitavit nomen meum a principio, et videte quæ fecerim ei propter malitiam populi mei Israel. Ex præteritis docet præsentia: et dicentibus: Templum Domini, templum Domini, templum Domini est, et pretiosæ domus* 893 *fulgore gaudentibus, Silo ubi primum fuit tabernaculum Dei, recordatur historiæ, de qua in psalmo scriptum est: Et repulit tabernaculum Silo* (Ps. lxxvii, 60). Ut quomodo ille locus in ruinas cineresque collapsus est, ita et Templum corruat, cum similium habitatio fuerit peccatorum. Sicut igitur Silo Templi exemplum est, ita Templum nobis, quando tempus advenerit illius testimonii: *Putas, veniens Filius hominis inveniet fidem super terram* (Luc. xviii, 8)?

(Vers. 13 seqq.) *Et nunc quia fecistis omnia opera hæc, dicit Dominus: et locutus sum ad vos mane consurgens et loquens, et non audistis: et vocavi vos, et non respondistis: faciam domui huic, in qua invocatum est nomen meum, et in qua vos habetis fiduciam, et loco quem dedi vobis et patribus vestris, sicut feci Silo: et projiciam vos a facie mea, sicut projeci omnes fratres vestros universum semen Ephraim* [Al. Israel]. Hoc quod posuimus, mane consurgens et loquens, in Septuaginta non habetur. Mane autem consurgit Deus: non quo aliquod ei tempus absque diluculo sit; sed quo post noctis quietem viribus corporis instauratis anima hominum vegetior sit, et nequaquam voluptatibus occupata, cibique desiderio, audire et facere valeat quæ dicuntur. Unde et illud in psalmo legimus: *Mane exaudies vocem meam: mane astabo tibi et videbo* (Psal. lv, 4, 5). Et in Isaia: *De nocte, sive diluculo^a consurget spiritus meus ad te, Deus: quoniam lux præcepta tua super terram* (Isai. lxxvi). Unde et filios lucis Paulus^b apostolus appellat (Ephes. v), et non noctis neque tenebrarum, nec dormientes, sicut et cæteri dormiunt, qui Dei mandata non sentiunt. Quia igitur Deus vocavit eos, de nocte consurgens, ut et eos de tenebris liberaret, comminatur eis similia se esse facturum Templo in Hierosolymis, quæ fecit loco Silo, ubi primum fuit tabernaculum: ut peccata similia pari sententia feriantur. Et quomodo projecit Dominus semen Ephraim, id est, decem

tribus quæ vocabantur Israel, et habebant principes propter Jeroboam filium Nabath de tribu Ephraim, quæ eadem appellabatur tribus Joseph: sic etiam Jerusalem et tribum Juda cum Benjamin se abjecturum esse testatur. Abjecit igitur Silo, abjecturus et Templum: abjecit decem tribus, abjecturus et duas. Quidquid illi populo dicitur, intelligamus et de nobis, si similia fecerimus.

(Vers. 16.) *Tu ergo noli orare pro populo hoc: nec assumes pro eis laudem et orationem (sive nec roges, ut misericordiam consequatur).* 894 *Et non obsistas mihi: quia non exaudiam te.* Ne videatur rogans Propheta non impetrare quod postulat, præcipit Deus, ne pro populo peccatore, et nullam agente poenitentiam, deprecetur. Quod autem dicit: *Et non resistas mihi*, illud ostendit, quia sanctorum preces Dei iræ possint resistere. Unde et Dominus loquitur ad Moysen: *Dimitte me, ut percutiam populum istum: et faciam te in gentem magnam* (Exod. xxxii, 10). Et in psalmis legitur: *Et stetit Phineas et placavit, et cessavit quassatio, et reputatum est ei ad justitiam* (Psal. cv, 50). Aaron quoque arrepto thuribulo, inter ignem arsurumque populum medius stetit; et Dei ira cessavit. Ac ne putemus crudelitatem Dei, qui ne rigari quidem se permittat, reddit causas cur non exaudiat (Num. xvi), dicens:

(Vers. 17 seqq.) *Nonne vides quid isti faciant in civitatibus Juda, et in plateis Jerusalem? Filii colligunt ligna, et patres succendunt ignem: et mulieres conspergunt adipem, ut faciant placentas (sive chavonnas) reginæ (sive militiæ) cæli, et libent diis alienis, et me ad iracundiam provocent. Numquid me ad iracundiam provocant? dicit Dominus. Nonne semetipsos in confusionem vultus sui? Vis, inquit, audire, Propheta, cur tibi dixerim? Noli orare pro populo hoc: hæc faciunt quæ sequuntur: Et intus et foris, et in plateis, et in exilibus Jerusalem, filii ligna comportant, et patres succendunt ignem, et mulieres conspergunt adipem cum farina, ut faciant^c chavonnas (חַוֹנוֹת) quas nos placentas interpretati sumus, sive præparationes, ut omne genus ostendat sacrificii reginæ cæli, quam lunam debemus accipere; vel certe militiæ cæli, ut omnes stellas intelligamus. Et post hæc libent diis alienis: non quo sint, sed quo sub nominibus eorum demonibus thura succendant, et me ad iracundiam provocent ista facientes. Nec intelligunt miseri quia ista contentio non me lædat, quem nunquam ira commutat: sed semetipsos in confusionem vultus sui, et in ignominiam sempiternam. Quidquid igitur facimus, non Deum lædimus, qui lædi nunquam potest: sed nobis interitum præparamus, thesaurizantes iram in die iræ. Ideo autem diversa officia filiorum patrumque et matrum posuit vel uxorum, ut nulla ætas sit quæ ab impietate dissenserit.*

^a Victor consurgit ex quatuor mss. et Græco ὀρθιάζει.

^b Interseuerunt editi gloriosus, quod veteres libri

ignorant.

^c In duobus mss., Chavonnas. Veteres vulgati, Χουβνας.

(Vers. 20.) *Ideo hæc dicit Dominus Deus: Ecce furor meus et indignatio mea conflata est* [Vulg. *conflatur*] (sive stillavit) *super locum istum, super viros, et super jumenta, et super lignum regionis, et super fruges terræ: et succendetur: et non exstinguetur.* Qui supra dixerat: *Numquid* **895** *me ad iracundiam provocant? quomodo nunc dicit: Ecce furor meus, et indignatio mea stillavit super locum istum? Et est sensus: Ego quidem naturaliter non irascor, sed illi ita agunt, ut me ad iracundiam provocent, et meam videar mutare naturam. Sentiant igitur iratum, quod quantum in se est, facere a conantur. Pulchreque, non ait, effusus est furor meus super locum istum, sed stillavit: ut moderatam pœnam significet. Si autem in stilla furoris tanta duritia est, quid fiet si omnis imber fuerit effusus? Sed et conflata indignatio sic intelligi potest, ut quod diu facere noluit, peccatorum multitudine facere compellatur. Cum autem Deus iratus fuerit, et homines, et ea quæ hominum sunt, similem interitum sentiant. Et succendetur, inquit, haud dubium quin furor Domini, et non exstinguetur: quia non agit populus, per quæ possit exstingui.*

(Vers. 21 seq.) *Hæc dicit Dominus exercituum, Deus Israel: Holocaustomata vestra addite victimis vestris, et comedite carnes. Quia non sum locutus cum patribus vestris: et non præcepi eis in die qua eduxi eos de terra Egypti, de verbo holocaustomatum et victimarum. Sed hoc verbum præcepi eis, dicens: Audite vocem meam, et ero vobis Deus; et vos eritis mihi populus: et ambulate in omni via quam mandavi vobis, ut bene sit vobis. Quorum reprobavit Templum, consequenter reprobat et sacrificia: et oblique arguit eos, quod non veneratione sui, sed equalium desiderio immolent victimas. Quod autem ait: Non sum locutus cum patribus vestris: et non præcepi eis in die qua eduxi eos de terra Egypti, super verbo holocausti et victimarum, manifeste intelligitur, quod primum decalogum dederit in tabulis lapideis, scriptum digito Dei, et post offensam idololatriæ caputque vituli (Exod. xxxi),^b postea jusserit sibi magis fieri quam dæmonibus: aufereis puram religionem mandatorum Dei, et concedens sanguinem victimarum, carniumque desiderium.*

(Vers. 24, 25.) *Et non audierunt, nec inclinaverunt aurem suam: sed abierunt in voluntatibus (sive desideriis) et pravitatem cordis sui mali: factique sunt retrorsum, et non ante* [Vulg. *ni ante*], *a die qua egressi sunt patres eorum de terra Egypti, usque ad hanc diem.* Me dicente: *Audite vocem meam, et ero vobis Deus,* et reliqua, non audierunt, nec inclinaverunt aurem suam, sed sui cordis fecere desideria: et contra Apostoli sententiam, **896** *qui præteritorum obliviscatur, et in priora se extendebat,*

ut læcere contraria: ut præterita caperent, et futura contemnerent. Quodque dicit: A die qua egressi sunt patres eorum de terra Egypti usque ad diem hanc, omne tempus in medio dicit eos per offensam Domini transegisse. Unde et necessaria fuit Evangelii gratia, quæ illos non suo merito, sed Domini misericordia conservavit.

(Vers. 26.) *Et misi ad vos omnes servos meos Prophetas, per diem, consurgens diluculo et mittens: Et non audierunt me, nec inclinaverunt aurem suam, sed induraverunt cervicem suam, et pejus operati sunt quam patres eorum. Justa ergo ira Domini, quæ conflata est, et stillavit super populum contemptorem duræque cervicis, et verba Dei audire nolentem. Quomodo autem Deus vel de nocte, vel diluculo, et in die mittat Prophetas, supra diximus.*

(Vers. 27, 28.) *Et loqueris ad eos omnia verba hæc, et non audient te: et vocabis eos, et non respondebunt tibi. Et dices ad eos: Hæc est gens quæ non audit vocem Domini Dei sui, nec recepit disciplinam. Perit fides, et ablata est de ore eorum. Ne dubites, inquit, eos indurasse cervicem, et pejora patribus suis operatos. Ecce do locum pœnitentiæ: nec ideo loquor ut fiant, sed quia futura sunt, idcirco prædico. Saltem nunc loquere eis verbis meis, et tamen non audient te, et vocabis eos, et non respondebunt tibi. Tantæ enim erunt superbiæ, ut cum vocaveris eos ad audiendum, nullus respondere dignetur. Et dices ad eos: Hæc est gens quæ non audit vocem Domini Dei sui, nec recepit disciplinam. Pulchre, ut ante jam dixi, nequaquam populum suum, sed gentem vocat. Quod licet et in tempore Prophetarum ex parte sit factum, et in umbra præcesserit et in imagine; tamen plenius completur in Christo, quando voluerunt recipere disciplinam, et vocem sui Domini contempserunt. Unde eleganter inferitur: *Perit fides, quæ propriæ Christianorum est; et ablata est de ore eorum: omnis videlicet Filii Dei, fideique confessio.**

(Vers. 29.) *Tonde capillum tuum, et projice, et sume in directum (sive super labia) planctum: quia projecit Dominus, et reliquit generationem furoris sui.* Et Job, audita filiorum et filiarum morte, capillos legimus totondisse (Job. i): et apud Veteres hæc erat omnium consuetudo lugentium tondere cæsariem. At nunc e contrario comam demittere, luctus indicium est. Omnis **897** autem planctus et Lamentatio prophetalis idcirco assumitur: quia *projecit Dominus, et reliquit generationem furoris sui.* Haud dubium quin populum significet Judæorum. Et propriè hoc ad Christi tempora referendum, quando perit fides, et ablata est de ore populi Dominum blaspheantis.

^a Idem duo mss., non recte tamen, *coguntur*, pro *conantur*; et paulo post, *conflatio*, pro *conflata indignatio*.

^b Malim etiam tantum pro *postea*. Confer in Ezechiel. Commentar. cap. x.

(Vers. 30, 31.) Quia fecerunt filii Juda malum in A conspectu meo [Vulg. oculis meis], dicit Dominus: posuerunt offendicula sua in domo, in qua invocatum est nomen meum, ut polluerent eam. Et edificaverunt excelsa (sive aram) Topheth, quæ est in valle filii Ennom, ut incenderent filios suos, et filias suas igne: quæ non præcepi, nec cogitavi in corde meo. Quod in Templo Dei filii Juda statuas Baal posuerint, in Ezechielis principio discimus. Excelsa autem, quæ Hebraice appellantur BAMOTH (במות), sive aram Topheth, quæ est in valle filiorum Ennom, illum locum significat, qui Siloe fontibus irrigatur; et est amœnus atque nemorosus, hodieque hortorum præbet delicias. Hic autem gentilitatis error omnes provincias occupavit, ut ad capita montium lucosque amœnissimos victimas immolarent, et omnis prævæ superstitionis religio servaretur. TOPHETH (תופת) lingua Hebræa interpretatur latitudo: scriptumque fertur in libro Josue filii Nun de hoc loco, qui est in valle filiorum Ennom, et Hebraice dicitur GENNOM^b Ge: (גֵּהֶנֶם) quippe γένεσις, hoc est, vallem: et ENNOM (עֲנוֹם),^c vel hominis nomen, vel gratiam sonat. Traduntque Hebræi ex hoc loco appellatam Gehennam, quia scilicet omnis populus Judæorum ibi perierit, offendens Deum. In quo loco etiam filios suos igne idolis consecrarint, sive holocaustum obtulerint, quæ non præceperit eis, nec ulla Legis jusserit sanctione (IV Reg. xvii). Quod si Jephthæ obtulit filiam suam virginem Deo, non sacrificium placet, sed animus offerentis (Jud. xi). Neque enim si canis, aut asinus, aut immundum quodlibet animal primum occurrisset patri a cæde hostium revertenti, Deo illud offerre debuerat.

(Vers. 32, 33.) Ideo ecce dies venient, dicit Dominus, et non dicetur amplius, Topheth, et vallis filii Ennom, sed vallis interfectionis: et sepelientur in Topheth, eo quod non sit locus. Et erit morticinum populi hujus in cibum volucris cæli, et bestiis terræ: et non erit qui abigat. Tempus obsidionis significat, quod ab anno nono Sedechiæ regis usque ad annum undecimum perpassi sunt (IV Reg. xxv); et 898 quod nequaquam vocetur vallis ipsa gehennom, hoc est, vallis Ennom, sive filiorum Ennom: sed ob interfectionem plurimorum, vallis occisionis. Tanta autem cædes erit, ut in loco prius religionis, sepulcra sint innumerabilia: et quos sepelire non poterint, lacerentur ab avibus, et a bestiis devorentur. Nullusque sit qui abigat, similia metuens, et humandi victus officis. Manifesta transcurramus, ut sicubi locus fuerit, in obscuris moremur. Ipsius enim libri magnitudo fastidium potest facere legentibus, quanto magis si a nobis latius disseratur.

(Vers. 34.) Et quiescere faciam de urbibus Juda, et

de plateis Jerusalem vocem gaudii, vocem lætitiæ, et vocem sponsi, et vocem sponsæ. In desolationem enim erit terra. Cum locus idolatriæ versus fuerit in sepulcra: ut ubi Deum offenderant, ibi eorum inhumata jaceant cadavera, de urbe quondam [Al. quæ quondam] Jerusalem et de cæteris urbibus, quæ sub illius ditione erant, auferetur omnis lætitia, et mœrore, gemituque et desolatione omnia complebuntur.

(Cap. VIII. — Vers. 1 seqq.) In tempore illo, ait Dominus, ejicient ossa regis Juda, et ossa principum ejus, et ossa Sacerdotum, et ossa Prophetarum, et ossa eorum, qui habitaverunt Jerusalem, de sepulcris suis. Et expandent [Vulg. pandent] ea ad solem et lunam, et ad omnem militiam cæli, quæ dilexerunt, et quibus servierunt, et post quæ ambulaverunt, et quæ quæsierunt, et adoraverunt. Non colligentur, et non sepelientur; in sterquilinum super faciem terræ erunt. Et eligent magis mortem quam vitam omnes qui residui fuerint de cognatione hac pessima, in universis locis quæ derelicta sunt, ad quæ eieci eos, dicit Dominus exercituum. Omnia quæ prophetalis sermo describit, nostro tempore cernimus accidisse: non uni Jerusalem, quæ ista perpessa est a Chaldæis atque Romanis, sed universo orbi: ita ut lacrymæ aruerint, et universa completa sint ossibus mortuorum. Et quia solebant juxta antiquum morem, aurum, et^d quædam ornamenta vel mulierum vel virorum in sepulcris condere, hæc quoque frangebat et effodiebat avaritia, ut cælo et luci proderentur. Et ideo primum regum Juda, et principum ejus, Sacerdotum quoque et Prophetarum, et universi populi, qui fuerant in Jerusalem, ossa de tumulis proferebantur, patentia soli et lunæ, et omnium stellarum aspectui: ut quibus servierant, 899 derelicto Deo, eorum paterent aspectibus: et consumpta in sterquilinum et cineres solverentur. Si quis autem de multitudine potuisset effugere, ad quæcumque loca venisset, mortem præferret vitæ: et remedium infelicis animæ putaret interitum.

(Vers. 4.) Et dices ad eos: Hæc dicit Dominus: numquid qui cadet [Al. cadit], non resurget? Et qui aversus est, non revertetur (sive non avertetur)? Post tanta mala ad pœnitentiam provocat eos qui potuerint remanere: sive prius quam veniant quæ minatus est, hortatur ad conversionem, et dat locum pœnitentiæ. Quod autem juxta Hebraicum scriptum est: Et qui aversus est, non avertetur, illud significat quod qui a Deo aversatus est, si voluerit ad meliora converti, possit et Dei furorem ad meliora convertere, et venienti obsistere, et plagas precibus evitare.

(Vers. 5.) Quare ergo^e aversus est populus iste in Jerusalem aversione contentiosa? apprehenderunt

^a Ex Brixianis codicibus hic atque infra Victor. filii Ennom rescripsit.

^b In Hebraico est גֵּהֶנֶם בֶּן עֲנוֹם, vallis filii Hennom, quod brevius dicitur Gehennom, et ἀρχαῖος Gehennam. O littera ad Syriacæ dialecti ingenium, conversa in A.

^c Idem ad sacri textus formam, et sepelient.

^d In Vatic. et Cister. isthæc, et quædam ornamenta vel mulierum, vel virorum, desiderantur. Leviora quædam inferius ex iisdem castigamus.

^e Idem mss., aversatus.

mendacium, et noluerunt reverti. Quanto, inquit, magis ego ad poenitentiam provocavi, tanto illi plures recesserunt a me non tam peccandi studio, quam me superandi. Apprehenderunt enim fortiter mendacium, vel idola, vel prava quæque veritati justitiæque contraria, et noluerunt reverti. Non dixit: non potuerunt; sed omni studio iniqua sectati sunt.

(Vers. 6.) *Attendi et ausculta: i: nemo quod bonum est, loquitur. Nullus est qui agat poenitentiam super peccato suo, dicens: quid feci? Omnes conversi sunt ad cursum suum, quasi equus impetu vadens ad prælium. Revocati ad poenitentiam, audire contemnunt: nec sufficit eis contra Dominum deliquisse, et locutos esse blasphemiam: sed omnes instar equorum, et fervido cursu ad prælium ruentium, non recogitant super peccato suo, nec dicunt, quid feci? Per quæ intelligimus, vel de omni genere humano ista dici, quia primum sit ad vitia, vel de tempore Salvatoris, quando omnes declinaverunt^a simul inutiles facti sunt: non fuit qui faceret bonum, non fuit usque ad unum (Psal. xiii). Unde et ipse mystice clamat [Al. clamavit]: *Salvum me fac, Domine, quoniam defecit sanctus* (Psal. xi, 1). Sin autem hæc ita se habent, ubi sunt qui in nostra dicunt positum esse voluntate, omni carere peccato? *Nemo*, inquit, *quod bonum est loquitur* (Matth. xi): quia etiam pro otioso verbo reddituri sumus rationem in die judicii.*

900 (Vers. 7.) *Milvus in caelo cognovit tempus anni: turtur et hirundo et ciconia custodiunt tempus adventus sui: populus autem meus non cognovit iudicium Domini.* Pro milvo quem interpretatus est Symmachus, LXX et Theodotio ipsum verbum Hebraicum posuere *ASIDA* (אֲסִידָא), Aquila, ^b *herodium*. Rursum pro hirundine, Symmachus, *cicadam* transtulit, quæ Hebraice dicitur *sis* (סִיס). Pro eo autem quod nos posuimus *ciconiam*, et Aquila et Symmachus ita ut in Hebraeo scriptum est, *אגור* (עגור) transtulerunt: pro quo Septuaginta, *agri passeris* interpretati sunt. Unus autem atque idem sensus est, qui et in Isaia principio ponitur: *Agnovit bos possessorem suum, et asinus præsepe domini sui: Israel autem me non cognovit, et populus meus non intellexit* (Isai. i, 3); quod etiam parvæ aves sua norint tempora, et sciant quando ad calida festinantes loca, rigorem hyemis debeant declinare: et rursus veris principio ad solitas venire regiones. Cælum autem hic^c pro aere qui supra est, debemus accipere.

(Vers. 8.) *Quomodo dicitis, sapientes sumus, et Lex Domini nobiscum est? Vere mendacium operatus est stylus mendax scribarum.* Ad scribas loquitur et Phariseos, qui Legis jactant notitiam, et scribentes scribunt iniquitatem. Quodque ait:

(Vers. 9.) *Confusi sunt sapientes, perterriti et capti sunt. Verbum enim Domini projecerunt, et sapientia nulla est in eis:* Non quo sapientes sint qui ista faciunt; sed sapientes vocat, ut sub iudicio condemnentur:

^a Iterum iidem mss., *declinaverunt simul, et inutiles facti sunt*:

^b Nostri omnes mss., *herodiona*: unus Sauger-

A et e contrario sapientia eorum convincatur stultitia, dicente Paulo apostolo: *Qui doces alium, teipsum non doces* (Rom. ii, 21)? Et quia verbum Domini projecerunt: ideo nulla sapientia est in eis. Frustra igitur jactant Legis scientiam, qui doctrinam operibus destruunt.

(Vers. 10, 11.) *Propterea dabo mulieres (sive uxores) eorum externis [Al. exteris]: agros eorum hæreditibus: quia a minimo usque ad maximum, omnes avaritiæ student; a propheta usque ad sacerdotem, cuncti faciunt mendacium (sive iniquitatem). Et sanabant contritionem filia populi mei ad ignominiam, dicentes: Pax, pax, cum non esset pax. Receperunt mercedem operum suorum: ut qui verbum Domini projecerunt, ipsi abjicerentur ab eo. Uxores, inquit, eorum, et possessiones tradam hostibus. Et ne mea crudelis putetur esse sententia, causas auditor agnoscat: A minimo usque ad maximum, **901** omnes avaritiæ student (I Tim. vi). Radix est enim omnium malorum avaritia. A propheta usque ad sacerdotem, qui alios peccantes prohibere deberent, primi sceleribus subjacent: et cuncti vel iniqua faciunt, dum aliena diripiunt: vel certe mendacium, ut non sit veritas in ore eorum. Et post ista quasi boni medici, aliena vulnera verbis sanare cupiebant, qui ipsi erant omnium flagitiorum confossi vulneribus. Hæc quotidie in nostro quoque populo cernimus, dicente beato Paulo apostolo: *Qui prædicat non furandum, furaris* (Rom. ii, 21), et reliqua. Qui cum peccatores et divites viderint, sanare cupiunt contritionem filia populi Dei, hoc est, Ecclesie; in ignominiam vel eorum qui decipiuntur, vel eorum qui alios decipiunt, ut dicant omni facinore [Al. factione] coopertis: pax, pax, cum nulla sit pax, et bellum eis imminet peccatorum.*

(Vers. 12.) *Confusi sunt, quia abominationem fecerunt: quinimo confusione non sunt confusi, et erubescere nescierunt.* Ερωταυατωδης hoc est legendum, ut sit sensus: Erubuerunt in sceleribus suis, et intellexerunt abominationes quas operati sunt? Nequaquam, sed in tantam erupere amentiam, ut nec confusione cuperent emendare vitia, nec spe veniæ suæ scelera conlitteri.

Idcirco cadent inter corruentes [Al. ruentes]: in tempore visitationis suæ corruent, dicit Dominus. Hæc sunt præmia eorum qui erubescere nescierunt: ut quorum dignitas erat excelsior populis, ruinis populi miscerentur. A minimo enim usque ad maximum, omnes avaritiæ student, et a propheta usque ad sacerdotem cuncti faciunt mendacium: visitationis autem tempus, propinqua captivitas est.

(Vers. 13.) *Congregans congregabo eos, dicit Dominus. Non est uva in vitibus, et non sunt ficus in ficulnea: folium defluxit, et dedi eis quæ prætergressa sunt.* Quod sit tempus visitationis, in quo corruent delinquentes, manifestius docet, dicens: *Congregans congregabo eos.* Haud dubium quin in Jerusalem, ut obsideantur a

man. teste Montfauc., *erodion*.

^c Dno e nostris mss., *hic propinquum, qui supra est, aerem debemus accipere*.

Chaldaei longo tempore, et famis sustineant mala. A Cum, inquit, tempora prætereant, et æstati succedat autumnus, et hyeme arborum cadant folia, videbitis cuncta de longe, et ex his non capietis cibos. Non est enim uva in vitibus vobis, qui fructus vitium non sumitis [Al. sumetis]: et non sunt ficus in ficulnea obsessio populo, qui suarum **902** arborum pomis cernit ab hostibus * devorari. Folia, inquit, defluent æstate autumnoque transactis. Dedit enim eis quæ prætereire cernerent; et majori dolore amitterent rerum omnium abundantiam, quam eis tangere non licebat.

(Vers. 14, 15.) *Quare solumus? Convenite, et ingrediamur* [Al. intremus] *civitatem munitam* (sive civitates munitas), *et sileamus ibi* (sive projiciamur ibi), *quia Dominus noster silere nos fecit, et potum dedit nobis aquam fellis. Peccavimus enim Domino, expectavimus pacem, et non erat bonum: tempus medelæ, et ecce formido. Vox populi respondentis inducitur, et sua vitia consentientis, et cohortantis se mutuo, ut civitates ingrediantur munitas* [Al. muratis], *sive unam civitatem Jerusalem: jam enim cæteræ captæ fuerant. Et sileamus, inquit, ibi, quia Dominus noster silere nos fecit: non enim habemus fiduciam deprecandi, sive abjiciamur ibi, sive projiciamur instar stercoreis. Ipse potavit nos aqua fellis: quia dulcem in amaritudinem convertimus Deum. Et ut tales biberemus aquas, causa perspicua est: Peccavimus enim Domino, et expectavimus pacem, qui nihil boni operis feceramus: putabamusque nobis tempus adesse medicinæ, cum formidine atque terrore omnia complerentur. Personarum mutatio et maxime in Prophetis, difficilem intellectum facit: quæ si suis locis et causis temporibusque reddantur, plana fient quæ videbantur obscura.*

(Vers. 16.) *A Dan auditus est fremitus equorum ejus, a voce hinnituum pugnatorum ejus* (sive equitatus) *commota est omnis terra. Et venerunt et devoraverunt* (sive et venient et devorabunt) *terram et plenitudinem ejus, urbem et habitatores ejus. Non igitur, ut supra LXX transtulerunt, dixit populus: Ingrediamur civitates munitas, sed civitatem munitam, ut significet Jerusalem. Denique et nunc infert: urbem et habitatores ejus. Describitur autem a Dan per Phœnicem veniens cum exercitu Nabuchodonosor, in quo loco fluvius Jordanis oritur, et quæ LXX futura, Hebraicum pro veritate rei, jam facta commemorat.*

(Vers. 17.) *Quia ecce ego mittam vobis serpentes regulos* (sive pessimos, aut ut LXX transtulerunt, mortiferos) *quibus non est incantatio. Et mordebunt vos, ait Dominus, insanabiliter, cum dolore cordis vestri deficietis. Qui sunt illi, qui veniunt a* **903** *Dan, et quorum auditus est fremitus, et qui terram*

omnem ad solitudinem redegerunt, sub alia figura idem prophetalis sermo demonstrat, serpentes eos appellans pessimos, sive mortiferos: et ut Aquila transtulit, regulos, qui appellantur Hebraice *saraphonim* (סרפונים). Pro quo quid sibi voluerit secunda ejus Editio, ut speculatores diceret, non intelligo, nisi forte ob verbi similitudinem. Quibus non est, ait, incantatio. Frustra enim ad Deum preces fundunt, adversus serpentem antiquum colubrum tortuosum, qui Dei præcepta contempserint. Utamur hoc loco adversus eos, qui Salvatoris eloquia contemnentes, traduntur adversariis potestatibus.

(Vers. 18.) *Dolor meus super dolorem, in me cor meum mœrens. Pro quo, ut supra diximus, LXX superiori sententiæ, quæ dicta sunt copularunt, ut ponerent: Et mordebunt vos, ait Dominus, insanabiliter: cum dolore cordis: estri deficietis.* In Hebraico autem non tam dolor est, qui Græce dicitur *ôdôn*, quam *meidiâma* quod nos interpretari possumus rictum oris dolore contracti et habentem risus similitudinem. *Ἐμπατισμός* autem hæc ex persona Dei legenda sunt, plangentis eversionem Jerusalem, et ejus miseria non ferentis.

(Vers. 19.) *Ecce vox clamoris filiarum populi mei de terra longinqua. Fletum describit et ululatum urbis Jerusalem ingressis hostibus.*

Numquid Dominus non est Sion, aut rex ejus non est in ea? Sive, Dominus ipse est rex. Aut certe Dominus ad Patrem, rex refertur ad Filium, juxta illud quod sub nomine Salomonis scribitur: Deus, judicium tuum regi da, et justitiam tuam filio regis (Psalm. lxxii, 1). Cur [Al. U] autem vox clamoris sit in Jerusalem, et clamor ipse veniat de terra longinqua, causa manifesta est, quod Dominus non sit in ea, et rex illius recesserit ab illa.

Quare ergo me ad iracundiam concitaverunt in sculptilibus suis, et in vanitatibus alienis? Recessit autem, inquit, ab eis Dominus; quia me, qui Dominus et rex illorum eram, idolorum cultu ad iracundiam provocaverunt.

(Vers. 20.) *Transiit messis, finita est æstas: et nos salvati non sumus. Rursum populus loquitur, qui in Jerusalem diuturna obsidione conclusus est, quia mutata sint tempora, et anni circulus evolutus sit, et omnis eorum spes irrita fuerit, atque transierit.*

(Vers. 21.) *Super contritione filiarum populi mei contritus sum, **904** et contristatus: stupor obtinuit me: Respondit Deus, quod in afflictione Jerusalem Ipse videatur afflicto, et in humanam similitudinem stupore conteratur.*

(Vers. 22.) *Numquid resina non est in Galaad, aut medicus non est ibi? Quare igitur non est obducta*

* Veteres libri omnes, diripi, pro devorari.

^b Pro verbis *silere nos fecit*, antea erat *abjecit nos*, juxta Græcum ἀπώρπησεν ἡμᾶς. Atque arbitror quidem utramque interpretationem de more positam fuisse abs Hieronymo: sed quando mss. priorem modo, quæ ex Hebræo est, præferunt, eam reponere, quam et in subnexa expositione replicat, satius visum

est, altera exclusa, cujus nulla sit mentio. In ipsa Hier. versione *Deus additur, Quia Dominus Deus noster silere nos fecit.*

^c Vid. quæ de hac lectione ad Hieronym. versionem annotamus. Sane Victor. maluit *nos deficientis* cum quibusdam mss.

cicatrix filiae populi mei? Non solum in praesenti loco, A sed et in multis aliis testimoniis Scripturarum, invenimus resinam Galaad pro poenitentia poni, atque medicamine, mirarique nunc Deum, quare vulnera Jerusalem nequaquam curata sint, et necdum cicatrices obdlexerint cutem, eo quod non sint prophetae, nec sacerdotes, quorum debeant curari medicamine.

(Cap. IX. — Vers. 1.) *Quis dabit capiti meo aquam, et oculis meis fontem lacrymarum, et plorabo die ac nocte interfectos filiae populi mei.* Si totus, inquit, vertar in fletum, et nequaquam guttae sint lacrymarum, sed abundantia fluminis, tamen interfectos filiae populi mei digne flere non potero. Tanta enim sunt mala, ut omnem dolorem sui [Al. sua] vincant magnitudine. Hoc autem tam ex Prophetæ, quam ex Domini persona intelligi potest.

(Vers. 2.) *Quis dabit me in solitudine diversorium* [Al. in diversorio] *viatorum, et derelinquam populum meum, et recedam ab eis? LXX: Quis det mihi in solitudine mansionem novissimam, ut relinquam populum meum, et recedam ab eis? Melius, inquit, est habitare in extrema solitudine, quam inter tanta hominum scelera commorari. Unde et Salvator in Evangelio loquebatur: Usquequo sustinbo vos? Et in alio loco scriptum est: In tempore illo qui intelligit* [Al. intelligit], *sedebit et tacebit: quoniam tempus pessimum est* (Thren. III, Mich. II).

(Vers. 3.) *Quia omnes adulteri sunt, cœtus pravaricatorum. Et extenderunt linguam tuam quasi arcum mendacii, et non veritatis: confortati sunt in terra, quia de malo in malum^a egressi sunt, et me non cognoverunt, dicit Dominus.* De malo ad malum transeunt peccatores, quando idolum mutant idolo, et de peccatis ad peccata transcendunt, vel certe de obsidionis malo transeunt ad captivitatem. Et de Sanctis quidem dicitur: *Ibunt de virtute in virtutem* (Psal. LXXXIII, 8). De peccatoribus vero: *De malo in malum egressi sunt.* Causaque omnium miseriarum, quia non cognoverunt Dominum, cœtusque sit pravaricantium, et armantium linguam suam instar extenti arcus in blasphemiam; confortatique sunt in terra, ut mereantur audire: *Terra es, et in terram ibis* (Gen. III).

905 (Vers. 4 sequ.) *Unusquisque se a proximo suo custodiat: et in omni fratre suo non habeat fiduciam, quia omnis frater supplantatione supplantabit* [Al. supplantat et incedit], *et omnis amicus fraudulenter incedet; et vir fratrem suum deridibit, et veritatem non loquentur. Docuerunt enim linguam suam loqui mendacium* (sive didicit enim lingua eorum loqui mendacium), *ut inique agerent, laboraverunt* (sive inique egerunt, et non intermiserunt ut converterentur). *Habitatio tua in medio doli, in dolo* (sive usura super usuram, et dolus in dolo); *renuerunt* (sive noluerunt) *scire me, dicit Dominus.* Hoc loco utendum est in tempore persecutionis et angustiae, quando aut rara, aut nulla fides est: quando nec fratri nec proximo credendum est, et inimici hominis domestici

ejus (Mich. 7): quando juxta Evangelium: *Tradet pater filium, et filius patrem, et dividuntur duo in tres, et tres in duo.* Quodque infert, *Docuerunt linguam suam loqui mendacium, sive didicit lingua eorum loqui mendacium* (Matth. X), ostendit consuetudinem mentiendi quodammodo in naturam verti: studioseque eos agere, ut agant iniqua. Quodque sequitur, *Habitatio tua in medio doli, in dolo*, proprie ad Prophetam sermo dirigitur, quod habitet in medio populi mentientis; sive ut Septuaginta translulerunt: *Usura super usuram, et dolus super dolum*: et quod quotidie augeant scelera, et nequaquam eos prioris facti poeniteat, sed novis præterita cumulent. Hæc facientes, omni agunt [Al. agunt] studio, ut nesciant Dominum, qui hæc non facienda B præcepit.

(Vers. 7.) *Propterea hæc dicit Dominus exercituum: Ecce ego constabo* (sive igne examinabo) *et probabo eos. Quid enim aliud faciam a facie filiae populi mei* (sive quid faciam a facie malitiæ filiae populi mei)? Quotiescumque angustis subjacemus, mala recipimus a Deo, et examinamur persecutionibus, ut quidquid in nobis adulterinæ materiæ est, tribulationum et miseriarum exuratur [Al. excoquatur] ardoribus: *Argentum enim Domini igne examinatum, probatum terræ, purgatum septuplum* (Psal. XI, 7).

(Vers. 8, 9.) *Sagitta vulnerans linguam eorum, dolum locuta est: in ore suo pacem cum amico suo loquitur, et occulte ponit ei insidias. Numquid super his non visitabo, dicit Dominus: aut in gente hujusmodi non ulciscetur anima mea? Omnis hæreticus qui corda vulnerat audientium et nescientium scriptum: Omni custodia serva cor tuum* (Prov. IV, 23), sagittam possidet vulnerantem, et in dolo loquitur. Cumque ore suo pacem proximo repromittat, occulte tendit insidias. **906** *Sequentibus autem versiculis, in quibus dicit: Numquid super his non visitabo, dicit Dominus: aut in gente hujusmodi non ulciscetur anima mea?* crebro in hoc Propheta abutitur, ut cum singula malorum operum enumerarit, inferat se juste facere quod facit [Al. facit].

(Vers. 10.) *Super montes assumam* (sive assumile) *fletum et lamentum, et super speciosa* (sive semitas) *deserti planctum: quoniam incensa sunt* (sive defecerunt) *eo quod non sit vir* (sive homo) *pertransiens, et non audierunt vocem possidentis* (sive substantiæ), *a volucre cœli usque ad pecora migraverunt et recesserunt.* Superveniente Babylonio exercitu, et cuncta vastante, solitudo provinciae prophetatur, quod planctus in montibus, fletus sit in deserto, sive in semitis solitudinis, quod universa defecerint atque succensa sint, et nullus sit qui per terram gradiatur, exis omnibus, nihilque remanserit, quod spirare possit et vivere. Unde pro possidente, **LXX** translulerunt *substantia*, quæ Hebraice dicitur *macne* (מַכְנֶה): et substantia hic non pro *οὐσία*, hoc est, *essentiâ* accipitur, sed pro *οπίβυς*, atque *divitiis*. Quodque infert:

^a Antea erat *ingressi*, mss. et sacro textu contradicentibus.

A volucre cæli usque ad pecus recesserunt et abierunt, hoc ostendit quod sæpe diximus, iram Dei universa sentire, et non solum aves aeris, sed et pisces aquæ deficere. Juxta tropologiam fletus assumitur super montes, et lamentatio super speciosa deserti, quando principes peccant Ecclesiæ, et nihil in ea invenitur substantiæ Dei, nec auditur vox Domini Ecclesiam possidentis, per sanctos et apostolicos viros; et *a volucre cæli usque ad pecora*, ab his videlicet, qui possunt in sublime ascendere, usque ad irracionales et simplices quosque qui recesserunt [Al. recesserunt] a conciliabulo Dei.

(Vers. 11.) *Et dabo Jerusalem in acervos arenæ (sive in transmigrationem) et in cubilia draconum, et civitates Judæ dabo in desolationem; eo quod non sit habitator.* Cum ecclesiastici viri et doctores quique defecerint, tunc datur Jerusalem in transmigrationem, sive in acervos arenæ, ut hæreticus in ea sermo prævaleat, et efficiatur cubile draconum, et civitates illius redigantur in solitudinem, nec sit in ea divini sermonis habitatio, et ille qui dicit: *Inhabitabo et inambulabo in eis, et ero Deus eorum* (Levit. xxvi, 12).

(Vers. 12 seqq.) *Quis est vir sapiens qui intelligat hoc, et ad quem verbum oris Domini fiat, ut annuntiet istud: quare perit terra, et exusta est quasi desertum, eo quod non sit qui pertranseat?* 907 *Et dixit Dominus: Quia dereliquerunt legem meam quam dedi eis, et non audierunt vocem meam, et non ambulaverunt in ea, et abierunt post pravitatem cordis sui, et post Baalim, quos didicerunt a patribus suis.* Interrogat Propheta, si quem sapientium in Jerusalem valeat reperire, et eorum ad quos fiat sermo Dei, et qui possint annuntiare Domini voluntatem, et causas reddere cur Judæa redacta sit in solitudinem, et omnibus interfectis, nullus remanserit qui per eam transeat. Et inducit Dominum respondentem, causasque reddentem: quia dereliquerint Legem ejus quam dederat eis, nec audierint vocem ejus, nec fecerint quæ præcepta sint; sed abierint post pravitatem cordis sui. Ergo non in nostra voluntate, sed in Domino confitendum est. Pravam enim cor in omnibus (Infra xvii, 9). Et, *De corde nostro exeunt pessimæ cogitationes* (Matth. xv, 19). Et post Baalim, inquit, abierunt, quos didicerunt a patribus suis. Baal idolum Sidoniorum est, et est numeri singularis, Baalim vero pluralis numeri. Ergo nec parentum nec majorum [Al. malorum] error sequendus est: sed auctoritas Scripturarum, et Dei docentis imperium.

(Vers. 15, 16.) *Idcirco hæc dicit Dominus exercituum Deus Israel: Ecce ego cibabo^a eos, populum istum absinthio (sive angustiiis), et potum dabo eis aquam fellis, et dispergam eos in gentibus, quas non noverunt ipsi et patres eorum; et mittam post eos gladium, donec consumantur.* Potest et de vicino tem-

pore prophetari, quando capti sunt a Chaldeis: et proprie de hoc tempore, quando dispersi sunt in gentibus, quas non noverant ipsi, et patres eorum: et in toto orbe divisi, cibatique sunt absinthio, sive necessitatibus et angustiiis. Et acceperunt potum aquam fellis, quod aut malorum significat magnitudinem, et sempiternum captivitatis jugum: aut certe per ignorantiam legis Dei, pro Christo Antichristum suscepturi sunt. Mittitur autem gladius post eos, ut usque ad interitum consumantur. Vel certe gladius qui eos dividat, et non patiat in malum habere consensum, ut dispereant in eo quod mali sunt.

(Vers. 17, 18.) *Hæc dicit Dominus exercituum: contemplamini (sive intelligite) et vocate lamentatrices, et [Al. ut] veniant: et ad eas quæ sapientes sunt, mittite, et properent (sive loquantur), festinent, et assumant super nos (sive super vos) lamentum: et deducant* 908 *oculi nostri (sive vestri) lacrymas, et palpebræ nostræ (sive vestræ) defluant aquis: quoniam vox lamentationis audita est de Sion (sive in Sion).* Propter futuram captivitatem et eversionem Jerusalem, lamentatrices vocari jubet, quæ solent in luctu, voce flebili et lacertos manibus verberantes, ad lacrymas populum provocare. Hic enim mos usque hodie permanet in Judæa, ut mulieres sparsis crinibus nudatisque pectoribus, voce modulata omnes ad fletum concitent. Se autem jungit Deus compatiens affectu, sive Propheta: ut quidquid populus sustinet, ipsum sustinere et sentire se dicat. Quod autem infert: *Quia vox lamentationis audita est de Sion*, statim sequitur quæ ista sit vox.

(Vers. 19.) *Quomodo vastati sumus, et confusi vehementer? Quia dereliquimus terram, quoniam dejecta sunt (sive abjecimus) tabernacula nostra.* Vox ista est lamentantium Sion: quomodo vastati sumus, et confusi vehementer? Statimque sibi ipsi respondent, et causas suæ vastationis exponunt dicentes: *Quia dereliquimus terram, nostro vitio atque peccato: et dejecta sunt tabernacula nostra, quæ quasi prætereuntes quondam possidebant.* Dicant hoc et in persecutione quondam credentium turbæ: quoniam idcirco vastatæ sunt atque confusæ, quia dereliquerint terram Domini, et deseruerint tabernacula sua.

(Vers. 20, 21.) *Audite ergo, mulieres, verbum Domini, et assumat auris vestra sermonem oris ejus, et docete filias vestras lamentum, et unaquæque proxima suam planctum.* Quia ascendit mors per fenestras nostras, ingressa est domos [Al. domus] nostras: disperdere parvulos de foris, juvenes de plateis. In superiori capitulo dixerat: *vocate lamentatrices et veniant, et ad eas quæ sapientes sunt, mittite, et properent:* nunc quasi presentibus loquitur, in condemnationem sacerdotum atque doctorum et virorum omnium: ut illis cessantibus a doctrina, ista audiant

^a Verba, et nihil in ea invenitur substantiæ, in duobus e nostris mss. desiderantur.

^b Tres mss. ipsaque Hieronymiana versio, prout

est a Martian. edita, interjectum nomen eos non agnoscunt, quod est tamen in Hebræo מאכלים

verbum Domini, et assumant sermones oris ejus, A et doceantque filias et proximas suas planetum causasque lacrymarum: *Quia ascendit mors per fenestras nostras: ingressa est domos nostras.* Quod quamquam et spiritualiter possit intelligi, eo quod per omnes sensus ad animæ interitum mors introeat peccatorum; tamen et de Babyloniorum impetu intelligi potest: quod tanta sit fortitudo et velocitas præliandi, ut non expectent **909** reserare fores; sed et per fenestras et lecta conscendant, ut domos vastent Jerusalem. Pereunt autem parvuli qui foris sunt, et egrediuntur de Jerusalem; et juvenes, ad quos scribit et Joannes, qui non ingrediuntur per arctam et angustam viam, quæ ducit ad vitam; sed ambulant per plateas, de quibus scriptum est: *Quam lata et spatiosa via quæ ducit ad mortem* (Matth. vii, 13).

(Vers. 22.) *Loquere hæc, dicit Dominus, et cadet morticinium hominis (sive cadavera hominum) quasi stercus super faciem regionis (sive campi) et quasi fenum post tergum metentis, et non est qui colligat.* Verbum Hebraicum, quod tribus litteris scribitur DALETH, BETH, RES (vocales enim in medio non habet), pro consequentia et legentis arbitrio si legatur DABAR (דבר), sermonem significat; si DEBER, mortem; si ^a DABER, loquere. Unde et LXX et Theodotio junxerunt illud præterito capitulo, ut dicerent: ^b *Disperdent parvulos de foris, juvenes de plateis morte.* Aquila vero et Symmachus transtulerunt ἀλλήσων, id est, loquere: ut imperet Deus Prophetæ loqui quæ sequuntur: *Hæc dicit Dominus, et reliqua.* Et est sensus: Cum ascenderit mors per fenestras nostras, et ingressa fuerit domos Jerusalem, et parvuli, juvenesque de foris perierint in plateis: tunc erit morticinium eorum, sive cadavera mortuorum, quasi sterquilinum super faciem terræ, et quasi stipula, quæ post tergum metentium dimittitur, et ut inutilis non colligitur. Per quæ ostendere vult, tantam in Jerusalem et circa urbem cædem futuram, ut nullus sit qui sepeliat corruentes.

(Vers. 23, 24.) *Hæc dicit Dominus: Non gloriatur sapiens in sapientia sua, et non gloriatur fortis in fortitudine sua, et non gloriatur dives in divitiis suis. Sed in hoc gloriatur, qui gloriatur scire (sive intelligere) et nosse me: quia ego sum Dominus, qui facio misericordiam, et judicium, et justitiam in terra. Hæc enim placent mihi (sive quia in istis est voluntas mea) dicit Dominus.* Omnis hominum aufertur superbia, dum sapientia, fortitudo et opes eorum reputantur in nihilum, et ista est sola gloriatio, ut sciat et intelligat quod ipse sit Dominus, qui facit misericordiam et judicium et justitiam super terram: quod omnia Dei providentia et justitia gubernentur: et quæ nobis videntur non habere rationem, justitiæ plena sint atque rationis. **910** Hæc enim sola placent Deo,

et in his voluntas illius est. Ubi sunt ergo qui dicunt hominem proprio regi ^c posse arbitrio, et sic datam liberi arbitrii potestatem, ut Dei misericordia tollatur atque justitia? Unde et Apostolus, assumens hoc testimonium, ponit exemplum: *Qui gloriatur, in Domino gloriatur* (II Cor. x, 17).

(Vers. 25, 26.) *Ecce dies veniunt, dicit Dominus, et visitabo super omnem qui circumcisi sunt præputium, super Ægyptum, et super Judam, et super Edom, et super filios Ammon, et super Moab, et super omnes qui attonsi sunt in comam, habitantes in deserto, quia omnes gentes habent præputium. Omnis autem domus Israel incircumcisi sunt corde.* Multarum ex quadam parte gentium, et maxime quæ Judææ Palæstinæque confines sunt, usque hodie populi circumcinduntur, et præcipue Ægyptii, et Idumæi, Ammonitæ, et Moabitæ, et omnis regio Sarracenorum, quæ habitat in solitudine, et de quibus dicitur: *Super omnes qui attonsi sunt in comam habitantes in deserto.* Non igitur gloriari debet Juda, qui mixtus est cum gentibus suprascriptis, eo quod præputium non habeat, sed ex Lege Dei circumcisi sit, cum et alii hæc faciant qui Legis mandata non servant, et ignorant Deum Israel. Nec prodest circumcisio, quæ in signum data est, nisi mandata Domini compleantur; sicut et comæ, quæ gentem significant, non ^d robor corporum et fortitudinem pugnatorum. Quoddam sequitur: *Omnes gentes habent præputium: omnis autem domus Israel incircumcisi sunt corde,* hunc habet sensum: Cum præter Ægyptios, Idumæos, Ammonitas, et Moabitas, Ismaelitas in solitudine commorantes, quorum plerumque pars circumcisa est, omnes aliæ nationes in toto orbe incircumcisæ sint carne; omnis domus Israel incircumcisa est corde, non carne: quæ incircumcisio ducit ad mortem. Illa enim carnis, hæc spiritus est.

(Cap. X.—Vers. 1.) *Audite verbum, quod locutus est Dominus super vos, domus Israel. Hæc dicit Dominus: Juxta vias gentium nolite discere, et a signis cæli nolite metueret, quæ timent gentes: quia leges populorum vanæ sunt.* Proprie adversus eos loquitur, qui venerantur cælestia, et quæ in signa sunt posita annorum, temporum, mensium, et dierum, ab his æstimant regi humanum genus, et ex causis cælestium terrena moderari. **911** Quodque ait: *Leges, sive legitima, populorum vanæ* [Al. vana] sunt, omnem humanam sapientiam futilem esse demonstrat, et nullam in se habere utilitatem.

(Vers. 3-5.) *Quia lignum de saltu præcidit, opus manuum artificis in ascia: argento et auro decoravit illud, clavis et malleis compegit, ut non dissolvatur (sive non moveatur). In similitudinem palmarum fabricata sunt, et non loquentur: portata tollentur* [Al. tolluntur], quia incedere non valent. Nolite ergo timere ea,

^a Rectius cum duplici ^a ms. Sangerm. apud Mont-fauc. DABBER.

^b Cistère. cum Vatic. ms., *Disperderent*; penes Rabanum, *disperdere*. Sæpius vero manifesta codicum menda dissimulamus.

^c Absque verbo posse tres mss. et Rabanus legunt.

^d Victorius roborant ex Brixianis codicibus. Sic paulo post quorum pleraque pars, rectius pro plerumque ex Mediceo uno ms. legit.

quia nec male facere possunt, nec bene. Descriptio idolorum quæ venerantur gentes. Lignum, inquit, de saltu præcidit. Materia ergo idolorum vilis atque corruptibilis: *Opus manuum artificis*. Cum artifex mortalis sit, mortalia ergo et illa quæ fabricatur [Al. fabricantur]. *Argento et auro decoravit illud*, ut fulgore utriusque materię decipiat simplices. Qui quidem error ad nos usque transivit, ut religionem in divitiis arbitremur. *Clavis et malleis compegit, ut non dissolvatur, sive ut non moveatur*. Quanta idolorum potentia, quæ stare per se nequeunt, nisi clavis et malleis compingantur! *In similitudinem palmæ fabricata*, habent pulchritudinem metallorum et picturæ arte decorata sunt: sed utilitatem non possident, quæ præbeant aliquos fructus artificis. *Et non loquuntur*. Nihil enim in se vitale habent. De quibus scriptum est: *Os habent, et non loquuntur; aures habent, et non audient. Portata tollentur* (Psalm. cxiii, 5, 6). Fortior ille qui portat, quam illa quæ portantur; immo in illo sensus est, in hoc figura sine sensu. *Nolite ergo timere ea, quia nec bene facere possunt, nec male*. Solent enim plerique gentium dæmones colere, ne noceant, et alios exorare ut præstent beneficia: Unde et illud Virgilianum est (*Æneid.* i):

Nigram hyemī pecudem, zephyris fœlicibus albam.

Quidquid de idolis diximus, ad omnia dogmata quæ sunt contraria veritati referri potest. Et ipsi enim ingentia pollicentur, et simulacrum vani cultus de suo corde confingunt. Jactant grandia et ad decipiendos simplices quosque, quasi aureis sensibus et eloquiis argenti splendore fulgentibus, imperitorum obstringunt aciem, et a suis inventoribus sublimantur, in quibus nulla est utilitas, et quorum cultura proprie gentium est, et eorum qui ignorant Deum.

(Vers. 6 seqq.) Non est similis tui, Domine: magnus tu, et magnum nomen tuum in fortitudine. Quis non timebit te, o rex gentium? Tuum 912 est enim decus inter cunctos sapientes gentium, et in universis regnis eorum nullus est similis tui. Pariter a fatui et sapientes probabuntur, doctrina vanitatis eorum lignum est. Argentum involutum (sive productum) de Tharsis affertur, et aurum de Ophaz, opus artificis et manus ærarii. Hyacinthus et purpura indumentum eorum: opus artificum (sive sapientium) universa hæc. Dominus autem Deus verus est: iste Deus vivens et rex [Al. ipse] sempiternus. Ab indignatione ejus commovebitur terra, et non sustinebunt gentes comminationem ejus. Hæc in LXX non habentur, sed de Theodotionis Editione in plerisque addita sunt, et cum juxta litteram videantur perspicua, juxta anagogen magnam habent difficultatem. Nullus enim similis est Deo vero, eorum deorum qui hæretica arte finguntur. Omnes timebunt eum, quia rex gentium est. Principium enim

A sapientiæ timor Domini (Prov. ix, 10): et de eo proficimus ad charitatem veram. Tuum est, inquit, decus. In veritate decus, in mendacio turpitudine: quamvis hæretici juxta sapientiam mundi, quæ destruetur, sibi sapientes esse videantur; tamen in omnibus regnis, quibus lacerant Ecclesiam, nullus est similis tui, dicente sermone divino: *Perdam sapientiam sapientium, et prudentiam prudentium reprobo* (1 Cor. i, 19). Simul sapientes et fatui sunt. Doctrina eorum pro qualitate ingenii, vel vilis est, et ligno comparatur, vel similis argento propter eloqui venustatem. Affertur de Tharsis. Tharsis vel regio Indiæ est, ut Josephus, vel certe omne pelagus Tharsis appellatur, et cœli habet similitudinem; et tamen involuta est verborum artificio, sive producta.

B Si enim voluerit decipere, non poterit. Et aurum de Ophaz. Septem nominibus apud Hebræos appellatur aurum, quorum unum OPHAZ (עֹפָז) dicitur, quod nos dicere possumus obryzum, ut splendeat in superficie idolorum, quod intrinsecus lignum est vilisque materię. Hyacintho operiuntur et purpura, ut superficie sui oculos decipiant, dum cœlorum sibi colorem et regna cœlestia polliceantur; et tamen opera sapientium sunt universa hæc, qui in sæculo sapientes putantur: cæteram apud Deum stulti sunt. Dominus autem Deus noster, Deus verus est. Hæc ergo universa mendacia. Et ipse Deus vivens: igitur illa mortua quæ finguntur. Et ille rex sempiternus. Hæreticorum umbræ ad tempus prævalent, sed longo tempore corrumpuntur. Ad indignationem ejus 913 commovebitur terra: hi qui terrena habent opera, et terrena simulacra confingunt. Et non sustinebunt gentes, nequaquam populos Domini, sed gentium multitudo, quæ Dei comminationem ferre non prævalent.

(Vers. 11). Sic ergo dicetis eis: Dii qui cœlos et terram non fecerunt, pereant de terra et de his quæ sub cœlo sunt. Falsis diis, et qui artificiose [Al. artificio] compositi sunt, ista dicenda sunt. Hi enim nec cœlos fecerunt, nec terram. Qui cooperatores sunt Christi, dii vocantur: et Domini, per doctrinam Ecclesiasticam, magna ex parte fabricant domum.

(Vers. 12 seqq.) Qui facit (sive qui fecit) terram in fortitudine sua, præparat orbem in sapientia sua, et in prudentia sua extendit cœlos. Ad vocem suam dat multitudinem aquarum in cœlo, et elevat (sive educit) nebulas ob extremis terræ, fulgura in pluviam facit, et educit ventum (sive ventos) de thesauris suis. Stultus factus est omnis homo a scientia sua, confusus est omnis artifex in sculptili: quoniam falsum est quod constavit, et non est spiritus in eis: vana sunt, et opus risu dignum: in tempore visitationis suæ peribunt. Non est his similis pars Jacob. Qui enim formavit omnia, ipse est, et Israel virga hereditatis ejus,

^a In Vulg. ipsaque Hieron. versione propius ad Hebræum, Pariter insipientes et fatui probabuntur.

^b Vide quæ superius ad cap. Isai. ii annotamus col. 41.

^c Vatic. et Cisterc., et Deus est rex.

^d Ibidem mss., Nec cooperatores sunt Christi, qui dii, etc.

^e In duobus mss., opera risu digna: temere autem penes Raban., operarii sui digna.

Dominus exercituum nomen est illi. Qui facit terram A nit Deum, sceptrum est hereditatis ejus. Cujus nomen fortitudine sua, Deus Pater est. Facit autem in fortitudine sua Domino Salvatore. Christus enim Dei virtus et Dei sapientia (I Cor. i, 24). Qui ipse est et prudentia, in quo [Al. qua] extendit cœlum. Ipse enim dixit et facta sunt, ipse mandavit et creata sunt (Psal. xxxii, 9); loquens ad Filium: *Facimus hominem ad imaginem et similitudinem nostram* (Gen. i, 26). *Advocem tuam dat multitudinem aquarum in cœlo.* Omnis enim doctrina Domini de cœlestibus fluit, dicente David: *Pluviam voluntariam segregabis Deus hereditati tuæ et infirmata est, tu vero perfecisti eam.* Et elevat, sive educit nebulas ab extremis terræ (Psal. lxxvii, 40). Nebulæ, sive nubes quibus mandavit Deus ne pluerent super Israel imbrem (Isai. v), educuntur ab extremitatibus terræ, quarum una nebula loquebatur: *Puto enim nos Deus Apostolos ostendit novissimos tanquam morti destinatos, quia spectaculum facti sumus huic mundo, et Angelis, et hominibus* (I Cor. iv, 9). *Fulgura in pluviam fecit.* Cum enim imber de cœlo venerit doctrinarum, et arenia hominum corda satiavit, tunc coruscationes invenies, et clara fulgura sapientiæ. *Et educit ventos de thesauris suis;* in quibus 914 sunt omnes thesauri sapientiæ et scientiæ absconditi. *Stultus factus est omnis homo a scientia.* Licet ille Paulus, licet Petrus, licet Moyses, et Abraham sapientes sint, ad comparationem Dei cuncta eorum sapientia in nihilum deputabitur: unde et fatuum Dei sapientius est hominibus. *Confusus est omnis artifex in sculptili,* qui de suo corde simulacra conflavit: *falsumque est, quod conflavit.* Sin autem stultus est omnis homo a scientia; stultum est omne falsumque quod fecit (I Cor. i). *Et non est spiritus in eis.* Notandum quod et in isto capitulo, ventus et spiritus, uno apud Hebræos nomine appellantur *rua* (רוּחַ); Spiritum autem sanctificationis vocat, qui in hæreticorum mentibus non potest inveniri. *Vana sunt et opus risu dignum.* Quis enim non rideat cum hæreticorum simulacra perspexerit? Aut enim rustica sunt quæ dicuntur, et lignum est: aut pulchro sermone composita, et reperitur argentum; aut certe de proprio simulata sensu, et frustra auri imaginem polliceptur. *In tempore visitationis suæ peribunt.* Ad tempus valet hæresis, ut electi quique manifesti fiant, et probati sint. Cum autem visitatio Dei venerit, et oculus ejus D stulta perspexerit, omnia conticescunt (I Cor. xi). *Non est similis his pars Jacob:* eorum qui supplantare Judæos, et quotidie destruunt hæreticos. Pars autem Sanctorum Deus est: de quo propheta dicit: *Pars mea Dominus.* Qui enim formavit omnia, ipse est (Psal. lxxii, 26): qui fecit omnia atque plasmavit, tam in animo, quam in corpore. *Et Israel virga hereditatis ejus.* Omnis qui directus in Deo est, vel sensu cer-

nit Deum, sceptrum est hereditatis ejus. Cujus nomen Dominus Omnipotens est, sive Virtutum: hoc enim sonat, *Dominus exercituum*: quod in Hebraico scriptum est, *Dominus sabaoth*.

(Vers. 17, 18.) *Congrega de terra confusionem tuam, quæ habitas in obsidione; quia hæc dicit Dominus: Ecce ego longe projiciam habitatores terræ in hac vice, et tribulabo eos ut inveniantur.* LXX: *Congregavit de foris substantiam suam, quæ habitat in munitione.* Quia hæc dicit Dominus: *Ecce ego supplantabo habitatores terræ hujus, et tribulabo eos, ut inveniantur.* Præcipitur Jerusalem, ut quidquid habet foris substantiæ, in urbem munitissimam congreget, et longæ obsidioni paret alimenta. Se enim nequaquam ut prius de futuro, et longo tempore comminari: 915 sed jam de vicina captivitate, quæ jamjamque ventura sit. *Congrega, inquit, et de foris et de terra, hoc est, ex agris substantiam tuam, sive confusionem.* Quidquid enim habes, confusione dignum est: quæ licet præpares hæc, super his Domini dicta cognosce. Ecce ego in hac vice, in isto tempore, projiciam, sive instar fundæ jiciam longe habitatores terræ hujus: pro quo LXX interpretati sunt *supplantabo et cadere faciam.* Pro quo verbo Hebraico^b *COLEA* (קָלַע), Aquila et Symmachus interpretati sunt *σπενδονῖς*. Et est sensus: *Instar fundæ cum omni impetu abjiciam, et sic eos obsideri faciam: sicutque tribulabo et coangustabo, ut omnes in urbe reperiantur, et effugere nequeant malum.*

(Vers. 19.) *Væ mihi super contritione mea, pessima plaga mea.* LXX: *Væ super contritione tua, pessima plaga tua.* Juxta Hebraicum ipsa Jerusalem loquitur, quod vehementer afflicta sit, et plagam sustineat insanabilem. Juxta LXX vero Propheta loquitur ad Jerusalem, et plangit eam super contritione et plaga sui [Al. sua].

Ego autem dixi, plane hæc infirmitas mea est (sive vulnus meum), et portabo illam (sive apprehendit me). Ipsa loquitur Jerusalem: quidquid patior, mea culpa patior: intelligo vulnus meum quod apprehendit me, sive iram Domini sustinebo, quoniam peccavi ei.

(Vers. 20.) *Tabernaculum meum^c vastatum est, omnes funiculi mei disrupti sunt (sive omnes pelles meæ concissæ sunt), filii mei exierunt a me (sive oves meæ), et non sunt [Al. subsistunt]: non est qui extendat ultra tentorium meum (sive non est locus ultra tabernaculo meo) et qui erigat pelles meas.* Subversionem urbis suæ tam^d facilem plangit Jerusalem, ut nequaquam muros et mœnia funditus eruta, sed tabernaculi, atque tentorii ablationem putes. *Tabernaculum, inquit, hæc est, habitatio mea, repente sublata est. Omnes funiculi mei disrupti sunt.* Servat tabernaculi metaphoram, sive omnes pelles meæ concissæ sunt. *Filii mei exierunt a me, sive pecora mea,*

^a Vatican. cum plerisque aliis Hieronymianæ versionis mss., ita ut non inveniantur, quam negandi particulam in Septuagintavirali quoque interpretatione replicat. Obstat vero sacri textus fides, tum aliorum codicum, et subnexa Hieronymi expositio,

coangustabo, ut omnes in urbe reperiantur, et effugere nequeant malum.

^b In mss. est Græcis litteris ΚΟΛΗ.

^c Cisterc. et Vatic., destitutum est.

^d Idem mss., tam felicem, quod nescio an verius.

quod a LXX additum, non stat juxta historiam. In longa enim obsidione quomodo oves et pecora auferri poterant de Jerusalem, quæ etiam si fuissent, fames consumpserat? Et non, inquit, subsistunt, sive non sunt. Neque enim translati sunt in Chaldæam: sed magna pars eorum interfecta penitusque deleta est. Non est qui extendat ultra tentorium **916** meum: non est qui me instauret, et murorum meorum jaciatur fundamenta, qui ad solum usque prostrati sunt.

(Vers. 21.) Quia stulte egerunt pastores, et Dominum non quæsierunt: propterea non intellexerunt, et omnis grex eorum dispersus est. Per translationem pastorum, atque ovium, principum culpa et dispersio populi describitur. Quia enim principes stulte egerunt, nec quæsierunt Dominum, quem toto debuerant corde perquirere: idcirco et mala venientia non viderunt, sive non intellexerunt Dominum, et omnis multitudo Jerusalem huc illucque dispersa est.

(Vers. 22.) Vox auditionis, ecce venit, et commotio magna de terra Aquilonis: ut ponat civitates Juda in solitudinem, et habitaculum draconum (sive cubile struthionum). Et ut Symmachus interpretatus est, sirenarum: pro quo in Hebraico THANNIM (תַּנִּינִים) positum est. Verba Prophetæ: Ecce, inquit, sonitus et fremitus Babylonii venientis auditur, magnæque commotio, sive terræ-motus de terra Aquilonis: ut omnes urbes Judææ, habitatoribus interfectis, redigat in solitudinem, et faciat pro hominibus dracones habitare, et cuncta animantia venenata, sive struthiones, quod et ipsum animal, solitudinis familiare est, et in desertis nascitur ac nutritur. Aut certe sirenas, monstra quædam et dæmonum phantasmata possumus intelligere. Hæc omnia quæ et præteritus et præsens sermo descripsit, ad persecutionis Ecclesiæ referamus tempora, quando tabernacula Domini subvertuntur, et omnis habitatio Ecclesiæ redigitur in solitudinem. Et ut ista universa veniant, culpa pastorum est, qui stulte egerunt, et Dominum non quæsierunt, nec intellexerunt eum, et idcirco grex omnis dispersus est.

(Vers. 23.) Scio, Domine, quia non est [Al. sit] hominis via ejus: nec viri est, ut ambulet et dirigat gressus suos. Erubescant novi prædicatores, qui aiunt, ^a unumquemque suo arbitrio regi: cum et hic Prophetæ dicat: Non est hominis via ejus (Psal. xxxvi, 23). Et David in lyrico canat carmine: A Domino gressus hominis dirigentur, et viam ejus volet nimis. Sive hic sensus est: quod a Babylonis sustinemus, non est eorum fortitudinis, sed nostri meriti, et indignationis tuæ.

(Vers. 24, 25.) Corripe me, Domine, verumtamen in iudicio, et non in furore tuo: ne forte ad nihilum **917** redigas me. Effunde indignationem tuam super

gentes, quæ non cognoverunt te, et super provincias (sive generationes) quæ nomen tuum non invocaverunt, quia ^b devoraverunt Jacob, et locum ejus consumpserunt, et decus ejus (vel pascua) dissipaverunt (sive ad solitudinem redegerunt). Hunc locum et in psalmo legimus: Domine, ne in furore tuo arguas me: neque in ira tua corripas me (Psal. vi, 1; xxxvii, 1). Et est sensus: Meremur quidem omnia quæ sustinemus, et multo meremur majora quam patimur. Verumtamen hoc obsecro, ut quasi pater me corripas, non quasi adversarius: ut me emendes quasi filium, et non punias quasi inimicum (Hebr. xii); castigas enim omnem filium quem recipis, et per omnem dolorem ac flagellum emendas Jerusalem. Hostes autem, qui non noverunt te, et provinciæ sive regiones, quæ non invocaverunt nomen tuum, nequaquam tamen debent sentire iudicium, sed indignationem (Psal. lxxxvii). Tradidisti enim nos, ut emendaremur. Illi autem aggravaverunt jugum suum: seni non pepercerunt, et parvulos afflixerunt: comederunt nos, et penitus devoraverunt et in tantam solitudinem redegerunt Jerusalem, ut et publicanum et privatarum ædium omnia dissiparent, et populum tuum interficerent.

(Cap. XI. — Vers. 1-3.) Verbum quod factum est ad Jeremiam a Domino dicens: Audite verba pacti (sive testamenti) hujus, et loquimini ad viros Juda, et habitatores Jerusalem, et dices ad eos: Hæc dicit Dominus Deus Israel. Non quidem est positum in titulo, sub quo tempore, vel sub quo rege, et quoto anno ejus, hæc prophetia facta sit: sed intelligimus, vel priori prophetiæ et tempori hæc esse jungenda, vel certe post aliquod temporis intervallum prioris prophetiæ hunc Domini ad Prophetam factum esse sermonem. Notandum est autem, quod verbum **אָרִיזָה** (ברירה), Aquila et Symmachus semper pactum, LXX et Theodotio testamentum interpretati sunt. Proprie autem nunc ad Jerusalem et ad viros tribus Judææ sermo dirigitur.

(Vers. 4.) Maledictus vir qui non audierit verba pacti hujus, quod præcepi patribus vestris: in die, quæ eduksi eos de terra Egypti, de fornace ferrea, dicens: Audite vocem meam, et facite omnia quæ præcipio vobis, et eritis mihi in populum, et ego ero vobis in Dominum [Al. Deum]. Non propter generis privilegia, non propter circumcisionis injuriam **918**, et otium sabbati, sed propter obedientiam, et Deus efficitur populi Israel, et Israel populus ejus. Et hic quidem quasi ad servos loquitur, ut placeant Deo. In Evangelio vero Dominus ad discipulos: Vos, inquit, amici mei estis, si feceritis quæ ego præcipio vobis. Jam non dicam vos servos, quia servus nescit quid faciat Dominus ejus. Vos autem dixi amicos, quia omnia quæcunque audivi a Patre meo, nota feci vobis (Joan.

^a Dogma hoc erat Pelagianorum, cujus sensum, quamquam satis ex hoc loco percipitur, malim tamen ut repetas ex Augustin. lib. de Gestis Pelagii, ipsove Hieronymo lib. in Dialogi.

^b Rectius ad Hebraicum exemplar Rabanus legit,

quia comederunt Jacob, et devoraverunt eum, et consumpserunt locum, et decus ejus, etc. Nobis unum licuit reponere ex mss., consumpserunt, pro quo erat antea contempterunt.

xv, 14 et 15). Cumque amici mei fuerint, de amicis transeunt in filios: Quotquot enim receperunt eum, dedit eis potestatem filios Dei fieri (Joan. i, 12). Unde amicis et filiis præcipit: Estote perfecti sicut et Pater vester perfectus est (Matth. v, 48); similitudinem imperans, non æqualitatem. Et ibi obedientia mandatorum est, hic similitudo Dei. Quodque ait: In die, qua eduxi eos de terra Ægypti, de fornace ferrea, dat nobis intelligentiam, quod caminus et fornax ferrea, atque succensa tribulationis et pœnæ significet magnitudinem, non aliquem locum pœnæ, ferri materia præparatum.

(Vers. 5.) Ut suscitem juramentum, quod juravi patribus vestris, daturum me eis terram fluentem lacte et melle, sicut est dies hæc. Patres videntur accipere, quando accipiunt filii; et Abrahamæ promissio completur in posteris. Terram autem lacte et melle manantem, hyperbolice debemus accipere pro rerum omnium abundantia, ut est illud (Virg. Eclog. iii):

Mella fluant illis, ferat et rubus asper amomum.

Et iterum:

Et passim rivis currentia vina repressit.

Aut certe tropologice, terram lacte et melle manantem, Christi Ecclesiam sentiamus, in qua parvuli atque lactentes educantur per fidem, ut possimus solidum cibum capere.

Et respondi et dixi: Amen, Domine. Pro quo Septuaginta, Fiat, Domine (hoc enim amen significat) transtulerunt. Dixerat Dominus, juravi patribus vestris daturum me eis terram lacte et melle manantem, sicut rebus ipsis hodie comprobatur (Exod. iii). Propheta diligens populum suum, occupat vocem Domini, et cupit vera esse, et in perpetuum permanere quæ data sunt. Unde ait: Vere, Domine, impleti quod pollicitus es; sive fiat, Domine, hoc est semper maneat quod dediisti.

(Vers. 6.) Et dixit Dominus ad me, vociferare (vel lege) omnia verba hæc in civitatibus Juda, et foris Jerusalem, dicens: Audite verba pacti 919 hujus et facite illa. Clementissimus Deus frequenter futura prædicat, ut tandem durus ad credendum animus molliatur. Prædicat autem tam in urbe Jerusalem, quam foris in agrò, ut quorum commune discrimen est, eadem pœnitudo sit.

(Vers. 7, 8.) Quia contestans contestatus sum patres vestros in die, qua eduxi eos de terra Ægypti, usque ad diem hunc. Mune consurgens [Vulg. surgens] contestatus sum, et dixi: Audite vocem meam; et non audierunt, nec inclinaverunt aurem suam, sed abierunt unusquisque in pravitate cordis sui mali, et induxi super eos omnia verba pacti hujus, quod præcepi ut facerent. ^b Hucusque in Septuaginta non habetur, quod

^a Duo mss., quæ dicta sunt.

^b Ad fidem trium mss. et Rabani amovimus hinc verba, et non fecerunt, quæ continua serie in antea editis subdebantur contra S. Doctoris mentem, qui ea paulo post suo loco recitat, ut quæ sint a LXX interpretibus prætermittenda, uno obtutu intelligas.

Legendum est, inquit Victor., quæ merentur acci-

que sequitur, et non fecerunt, ab eis positum est, et cum superioris capituli fine sociatum, in quo scriptum est: audite verba pacti hujus, et facite illa; et non fecerunt. Quid sit autem de mane consurgere, et Dei verba per Prophetas eis frequenter ingerere, et educere eos de Ægypto, et sæpius admonere et dicere: audite vocem meam; et illos abiisse post pravitatem cordis sui, et postea eis reddere quæ merentur et accipere, ante jam diximus.

(Vers. 9, 10.) Et dixit Dominus ad me: Inventa est conjuratio in viris Juda, et in habitatoribus Jerusalem reversi sunt ad iniquitates patrum suorum ^a idola, qui noluerunt audire verba mea. Et hi ergo abierunt post deos alienos, ut servirent eis. Irritum fecerunt domus Israel, et domus Juda pactum meum, quod pepigi cum patribus eorum. Pro conjuratione, quam nos juxta Symmachum interpretati sumus, Aquila et LXX et Theodotio συνδεσµὸν transtulerunt, quam nos colligationem possumus dicere. Unde et Athalia, cum in Templo sibi parari insidias deprehendisset, eodem verbo locuta est: Conjuratio, conjuratio (IV Reg. xi, 14). Proprie autem hoc verbo Scriptura abutitur, quando non subito fortuitoque peccato, sed paratis insidiis et conjuratione, tenditur ad delictum, et pari mente unoque studio id agunt, ut Dei mandata contemnant. Dicitque et patres et filios una mente parique sententia, neglecto Deo, idola veneratos, tam Israel videlicet, quam domum Juda, hoc est, tam decem tribus, quam duas, quarum imperium erat in Jerusalem, ut quorum in contemptu Dei unum studium fuit, par sit in sustinenda captivitate supplicium.

920 (Vers. 11, 12.) Quamobrem hæc dicit Dominus: Ecce ego ^d induco super eos mala, de quibus exire non poterunt, et clamabunt ad me, et non exaudiam eos. Et ibunt civitates Juda et habitatores Jerusalem, et clamabunt ad deos, quibus libant; et non salvabunt eos in tempore afflictionis eorum. Non exaudit Deus in tempore necessitatis et angustiae: quia et illi audire vocem Domini noluerunt. Quod et Saul passus est. Cum enim Philistinum agmina reformidans, verbum Domini non meruisset accipere, conversus est ad Pythonissam, ut ab idolis disceret, quod instantia orationis ac fletuum a Domino debuit extorquere (I Reg. xxi). ^e Per quæ discimus, etiam si Dominus non exaudierit, nequaquam esse cessandum, nec confugiendum ad demones, qui cultores suos adjuvare non possunt; sed ad Domini auxilium qui cito iratus flectitur, et mutat sententiam, si et hi, quibus iratus fuerit, commutentur. Totum autem quod nunc dicitur, ad tribum Juda pertinet, et urbem Jerusalem, quibus instat captivitas.

(Vers. 13.) Secundum enim numerum civitatum

pere absque et copula.

^d Duo mss. ipsaque Hieron. versio inducam. Hebraice autem est מְבִיאָה, et Græce ἰνέγω. Paulo post erat, exaudiam vos, pro eos, quod ex hisdem mss. sacroque textu restitimus.

^e In aliquot mss., plerumque discimus.

tuarum erant dii tui Juda, et secundum numerum viarum Jerusalem posuisti [Al. posuistis] aras confusionis^a ad libandum Baalim. Legamus Regum et Paralipomenon libros (IV Reg. xxi, II Paral. xxiii), et invenimus Judam et Jerusalem multo quam Israel pejora fecisse, ut quot habebant urbes, tot haberent et idolorum species: et quot erant in urbe Jerusalem plateæ et viarum capita, tot haberent aras in confusionem suam, in quibus idolis Baalim victimas immolarent.

(Vers. 14.) Tu ergo noli orare pro populo hoc, et ne assumas pro eis laudem et orationem: quia non exaudiam in tempore clamoris eorum ad me, in tempore afflictionis eorum. Præcipitur Jeremiæ, ne velit pro eis Dominum deprecari, in quos jam est consummata sententia: ne videatur oratio ejus infirma, et propriis sceleribus non exaudiri. Noli, inquit, orare pro eis, nec laudem assumere, ut replicando veteris historiæ clementiam, qua eis semper misertus sum, et laudando, meam nitaris mutare sententiam. Etsi enim hoc feceris, non exaudiam eos, qui me necessitatis tempore rogare coguntur. Ex quibus discimus frustra aliquem rogare pro alio, cum ille non mereatur accipere, pro quo rogatur Deus.

(Vers. 15, 16.) Quid est, quod dilectus meus in domo **921** mea fecit scelera multa? Numquid carnes sanctæ auferent a te malitias tuas, in quibus gloriata es? Olivam uberem, pulchram, fructiferam, speciosam vocavit Dominus nomen tuum: ad vocem loquelæ grandis exarsit ignis in ea, et combusta sunt fruteta ejus. Dilectum et amantem immo vocat populum Juda, qui in Templo ejus posuit, et veneratus est idola, et in eo se putat iram Dei placare, si multas hostias immolet, et gloriatur in sacrificiorum multitudine, quæ malitias peccatorum auferre non possunt. Comparat autem Jerusalem, sive omnem populum Judæorum, olivæ pulchræ, atque fructiferæ, quæ exaltata per superbiam, nequaquam egit humiliter, nec intellexit Creatorem et dominatorem suum; sed elata per superbiam, et locuta granditer, Domini igne succensa est; ita ut comburerentur et redigerentur ad nihilum rami, sive fruteta ejus, id est, omnis populus adversariorum gladio deleteretur. Hic sensus et in alio loco est (Cap. ii), ubi dicitur ad Jerusalem: Ego te plantavi vineam^b frugiferam, omnem veram: quomodo conversa es in amaritudinem vitis aliena? Quando destruuntur maceria illius, et vastat eam aper de silva, et omnes bestię devorant fructus illius (Psal. lxxviii), dicamus istud capitulum principibus Ecclesiarum: Quid est quod dilectus meus in domo mea fecit scelera multa? Vel certe divitibus, qui cum aliena diripiant, et non auferant malitias cordis sui, putant se Dei clementiam mereri: Numquid carnes sanctæ auferent a te malitias tuas, in quibus gloriata es? At nunc publice recitantur offerentium nomina, et redemptio peccatorum mutatur in laudem: nec

A meminerunt viduæ illius in Evangelio, quæ in gazarophylacium duo æra mittendo, omnium divitum vicem donaria (Marc. xii).

(Vers. 17.) Et Dominus exercituum, qui plantavit te, locutus est super te malum, pro malis domus Israel et domus Juda, quæ fecerunt sibi ad irritandum me, libantes Baalim. Olivam, inquit, uberem, pulchram, fructiferam vocavit te Dominus tuus, atque plantavit. Sed quia ad vocem loquelæ, grandis Dei in te flamma descendit, et consumpsit omnes ramos tuos, propterea qui te plantaverat, nunc locutus est super te malum: non iniquitate sententiæ, nec subita pravitate sermonis; sed pro malis quæ fecerunt sibi domus Israel et domus Juda, et studiose egerunt libantes Baalim, ut me ad iracundiam provocarent. Cumque possit Deus facere quæ vult, reddit causas ne facere videatur injuste, **922** secundum illud, quod scriptum est: Ut justificeris in sermonibus tuis, et vincas cum judicaris (Ps. l. 6).

(Vers. 18 seqq.) Tu autem, Domine, demonstrasti mihi, et cognovi: tu ostendisti mihi studia eorum, et ego quasi agnus mansuetus, qui portatur ad victimam, et non cognovi quia super me cogitaverunt consilia. Mittamus lignum in panem ejus, et conteramus [Vulg. eradamus] eum de terra viventium, et ne memoretur nomen ejus amplius. Tu autem, Domine sabaoth, qui judicas juste, et probas venes et cor: videam ultionem tuam ex eis: tibi enim revelari causam meam. Omnium Ecclesiarum iste est consensus, ut sub persona Jeremiæ, a Christo hæc dici intelligant, quod ei Pater monstraverit, quomodo cum oporteat loqui, et ostenderit illi studia Judæorum, et ipse, quasi agnus ductus ad victimam, non aperuerit os suum, et non cognoverit, subauditur peccatum; juxta illud quod ab apostolo dicitur: Qui cum non cognovisset peccatum, pro nobis peccatum factus est: et dixerint: Mittamus lignum in panem ejus, crucem videlicet in corpus Salvatoris. Ipse est enim qui ait: Ego non panis, qui de cælo descendi: et eradicemus, sive conteramus eum de terra viventium (Joan. vi, 51). Hoc enim scelus animo cogitaverunt, ut nomen ejus deleterent in perpetuum. Sed e contrario juxta assumpti corporis sacramentum loquitur filius ad Patrem, et imprecatur judicium ejus, dum laudat justitiam, et inspectorem renis et cordis invocat Deum, ut ipse reddat populo quod meretur, et dicit: Videam ultionem tuam ex eis, eorum videlicet, qui in scelere perseverant, et non eorum, qui vertuntur [Al. convertuntur] ad poenitentiam. De illis ait in cruce: Pater, ignosce illis, quod enim faciunt nesciant (Luc. xxiii, 34). Revelatque Patri et aperit causam suam: quia nullo suo merito, sed scelere populi crucifixus est, dicens: Ecce venit princeps mundi hujus, et invenit in me nihil (Joan. xiv, 30). Judæi et nostri judaizantes hæc ex persona Jeremiæ dici intelligunt: qui propter vaticinium futurorum, et in-

^a Idem ex Hebraico Vulgataque editione addidit iterum aras.

^b Vatic. vineam electam, et cum Cistere. quoque ms, omne semen verum; denique alienum, pro aliena.

gruentia captivitatis mala, hæc eum a populo sustinuisse confirmant. Sed nescio quomodo possint approbare, crucifixum esse Jeremiam, cum hoc Scriptura non memoret: nisi forte cogitaverint, et non fecerint.

(Vers. 21 seqq.) Propterea hæc dicit Dominus ad viros Anathoth qui quærent animam tuam, et dicunt: Non prophetabis in nomine Domini, et non morieris in manibus nostris. Propterea hæc dicit Dominus exercituum: Ecce ego visitabo super eos: juvenes morientur in 923 gladio: filii eorum et filiae earum morientur in fame, et reliquiae non erunt ex eis. Inducam enim malum super viros Anathoth, annum visitationis eorum. Videtur hoc superiori sententiæ contraire, qua volumus [Al. volumus] approbare ex persona

^a Victor. ex Vulgata hic quoque rescribit eorum. Diversitas ex Hebræo Græcove textu non liquet.

LIBER TERTIUS.

923-924 ^a Lernæum anguem, fabulæ ferunt, multis ex medio capite pullulasse serpentibus: et Seyllam Siculi monstrum freti, facie quidem virginali, sed succiniam canibus, miserorum lacerare naufragia: juncto in eodem littore Sirenarum mortifero carmine, quæ ut vitaret Ulysses Homericus, clausisse aures dicitur, et malum inexcuperabile, prudenti vitasse consilio. Hoc ego cum facere cuperem, et hæreticorum rabiem declinare [Al. declinarem], et juxta ^b I-meniam, mihi canens et meis, illudque propheticum revolverem: Cum consisteret adversum me peccator, obmutui et silui de bonis (Ps. xxviii, 2, 3), non est passus ^c diabolus me optata quiete contentum, Scripturarum sanctarum explanationi insistere, et hominibus linguæ meæ, Hebræorum, Græcorumque eruditionem tradere; sed id agit diebus et noctibus, et aperte, et per insidias, veris falsa miscendo, immo universa mendacia subdolo melle circumlinens, ut qui audit verborum dulcedinem, venena pectoris non formidet: pacem pollicetur, ut graviora bella exerceat: ridet, ut mordeat: manum offert, ut ex improvviso simplicem interficiat Abner (II Reg. iii). Nimirum hoc illud est quod et Apostolus

^a Lernæum anguem. Lerne lacus est in agro Argivo Herculis labore notissimus; nam in eo Hydram Lernæam fertur interemisisse, vicinæ regioni adeo infestam, ut locum fecerit proverbio, Lerna malorum. Hunc igitur Lernæum anguem indicat his verbis Hieronymus. MARTIAN.

^b Duo mss., juxta Manium Poetæ. Notissimum vero est Antigenidis Tibicinæ effatum ad Ismenium discipulum, Mihi cane et musis, quod non semel alibi Hieron. sibi apud. Vid. Cic. in Bruto, Plutarch. in Pericle, Val. Max. lib. iii, cap. 7, etc. Sane et Musis pro meis Victor hic legit prout dictum erat Ismenie, sed mss. non suffragantur.

^c Pelagium, et Coelestium hoc nomine denotari contendunt Baronius, nosterque Norisius. Secus Paginus de Rufino, et Pelagio vult dici.

^d Modo laudati mss. ignoratis. Porro verbis præcipue, hic tacet, Rufinum designari autumo, qui jam fato functus esset. Inferior quoque orationis con-

A Christi dicta esse quæ dicta sunt, et non ex Jeremiæ, qui proprie habitabat in viculo Anathoth, qui ab Jerosolymis tribus distat millibus. Sed si intellexerimus etymologiam oppidi ANATHOTH (אנתות), quod interpretatur obedientia, liquido monstrabitur 924 viros Anathoth, qui quondam Domini præceptis obtemperarunt, omnes dici Judæos, et maxime habitatores urbis Jerusalem, in quos extrema venit sententia: ut obsidionis malis, gladio, fame, et peste interirent. Ut autem nos omni interpretationis molestia liberemur, illam sequamur regulam: Quod omnes Prophetæ in typum Domini Salvatoris pleraque gesserint, et quidquid juxta præsens tempus completum sit in Jeremia, hoc in futurum de Domino prophetari.

B loquebatur: Non enim ejus ^d ignoramus astutias (II Cor. ii, 14). Hic tacet, alibi criminatur: mittit in universum orbem epistolas biblicas prius auriferas, nunc maledicas, et patientiam nostram de [Al. in] Christi humilitate venientem, malæ conscientiae signum interpretatur. Ipseque mutus latrat per ^e Albinum canem, grandem et corpulentum, et qui calcibus magis possit sævire, quam dentibus. Habet enim progeniem Scoticæ gentis, de Britannorum vicinia: qui juxta fabulas Poetarum instar Cerberi spirituali percutiendus est clava, ut aeterno cum suo magistro ^f Plutone silentio conticescat. Verum hoc alias. Nunc in Jeremiam tertium aggrediar librum, in quo conabor, frater Eusebi, latissimos explanationis campos angusta Commentariorum semita coarctare.

(Caput XII. — Vers. 1 seqq.) 925 Justus quidem es tu, Domine, si dispuem tecum (sive quia satisfaciam tibi): verumtamen judicia loquar ad te. Quid est quod via impiorum prosperatur, bene est omnibus qui prævaricantur et inique agunt? plantasti eos et radicem miserunt, proficiunt (sive generaverunt filios, et faciunt fructum): prope es tu ori eorum, et longe a

textus commode de Rufini morte intelligitur.

^e Rescripsimus Albinum, pro quo Vulgati hactenus Alpinum legerant. Illud vero præfert ms. Corbei, quem Benedictini S. Augustini Editores laudant in Appendice altera tom. X, sicque antea restituentum Garnerius conjecerat sane quam erudite. Pelagium quippe suggillat hoc nomine, qui gente Scotus erat, sive de Albion, aut Albin, qua appellatione patriam suam veteres Scoti donabant, sicut invenire est apud Auctorem libri de Mundo, qui Aristoteli ascribitur. Quæ etiam subsequuntur verba, grandem, corpulentum, etc., optime Pelagio quadrant, D quem Paulus Orosius vocat hominem largis humeris, crasso collo, et prægrandi vultu: et Hieronymus in primo contra Pelagianos Dialogo humeros in eo Milonis risui vertit.

^f Duo mss., et Cisterc. quidem secunda manu, Platone præferunt pro Plutone.

ranibus eorum. Contra omnes quidem inique agentes ista disputatio est, et septuagesimi secundi psalmi breviter sententia comprehenditur, in qua Propheta ait: *Quam bonus Deus Israel, his qui recto sunt corde! Mei autem pene moti sunt pedes, pene effusi sunt gressus mei: quia zelavi^a in peccatoribus pacem peccatorum videns, etc.* (Psal. LXXII, 1, 2). Sed proprie contra hæreticos dicitur, qui cum sint impii, via eorum pro-peratur; generantque filios eos quos in hæresi deceperunt: et prævaricantur, et inique agunt, ita ut Ecclesiam spoliarent, et dum in pravitate sententiæ perseverant, jactant se a Deo esse plaustratos, et radicem misisse, generasse filios et attulisse fructum: qui cum Christi nomen sæpius replicent, habitantorem suum non habent Deum, juxta illud Isaie: *Populus hic labiis me honorat: cor autem ejus [Al. eorum] longe est a me* (Isai. xix, 15).

(Vers. 3.) *Et tu, Domine, nosti me: vidisti me, et probasti cor meum tecum.*^b *Congrega eos quasi gregem ad victimam, et sanctifica eos in die occisionis.* Nullum, inquit, scandalum est quod impii, sive omnes hæretici pro tempore floreant: Tu, enim, Domine, nosti me, et vidisti me, et probasti cor meum tecum. Quem ita novit Pater Deus quomodo Filium suum? Nemo enim cognoscit Filium nisi Pater: et nemo cognoscit Patrem, nisi Filius, et cui voluerit Filius revelare (Matth. xi, 17). Licet, inquit, proficiant, licet filios generent, et faciant fructum hæretici, et prope sis tu ori eorum, et longe a renibus eorum, id est, conscientia: tamen non parva est consolatio, quod quasi pecora saginantur ad victimam. Congrega eos in urbem Jerusalem, sive in sua conciliabula: ut **926** quasi victimæ cædantur in mortem, et tunc sanctificentur, cum Ecclesiastico fuerint mucrone jugulati: interfectio enim hæreticorum, salus eorum est qui decepti fuerant.

(Vers. 4.) *Usquequo lugebit terra, et herba omnis regionis siccabitur propter malitiam habitantium in ea? Consumptum est animal et volucre, quoniam dixerunt: Non videbit novissima nostra (sive Non videbit Deus vias nostras). Quicquid in mundo vel bonorum accedit, vel malorum, non absque providentia et fortuito casu accedit, sed judicio Dei. Terra nunc sterilis est, herba siccatur. Vis nosse rationem? Malitiæ habitatorum ejus hoc faciunt: ita ut animalia super terram, et volatilia cœli consumantur, quia in usus hominum hæc creata sunt omnia: qui in tantam consurrexere blasphemiam, ut dicerent Deum ignorare vias suas, et nescire quid unusquisque passurus sit. Quod autem dicit, usquequo, illud significat, permanere iram Dei, c quia animus peccantium non flectebatur ad poenitentiam.*

(Vers. 5.) *Si cum peditibus currens laborasti, quo-*

modo contendere poteris cum equis? Si in terra pacis confisa es, quid facies in superbia (sive fremitu) Jordanis? Si, inquit, te crebra vicinarum gentium captivitas fatigavit, Moabitarum et Ammonitarum, Philisthiim et Idumæorum: quid facies ad longam captivitatem, d quæ te Chaldæam usque ductura est? Et comparat pedites equitibus, quia revera et juxta historiam, omnis Persis, et universa Chaldæa, et regionum illarum exercitus gaudet equitatu. Istæ autem gentes, quas supra memoravi, propter difficultatem locorum, non tam pugna aptæ sunt, quam latrocinio. Servatque metaphoram et dicit: Si cum peditibus currens lassitudine defecisti, quid facies si equis cursum tuum volueris cœquare? Et si in terra tua aliquam habuisti fiduciam, quid actura es, cum Jordanem transieris, et illius gurgites sustinueris.

(Vers. 6.) **927** *Nam et fratres tui et domus patris tui etiam ipsi pugnaverunt adversum te, et clamaverunt post te plena voce: ne credas eis cum locuti fuerint tibi bona. In tantum, inquit, gravissimis Jordanis operieris fluctibus, et equitum te [Al. cum equitatu] de longe venientium multitudo vastabit, ut fratres quoque tui Idumæi, et domus patris tui, qui de Lot stirpe nati sunt, Moab et Ammon, etiam ipsi tempore necessitatis et angustiae dimicent contra te, et insultent tibi (Genes. xix). Unde cave ne velis eis credere, et spem habere consanguinitatis, per quam majori in te quam hostes odio desæviant. Potest hoc et de Salvatore accipi, quod fratres ejus, et domus patris ejus pugnaverint contra eum, et clamaverint plena voce dicentes: Crucifige, crucifige eum: non habemus regem nisi Cæsarem (Joan. xix, 15).*

(Vers. 7, 8.) *Reliqui domum meam, dimisi hereditatem meam: dedi dilectam animam meam in manum inimicorum ejus. Facta est mihi hæreditas mea quasi leo in silva: dedit contra me vocem, ideo odivi eam. Qui in Evangelio locutus est: Surgite, abeamus hinc (Joan. xiv, 31). Et iterum: Relinquetur vobis domus vestra deserta (Luc. xiii, 35), hic [Al. hinc] etiam in Propheta eadem comminatur; et quod facturum esset, fecisse se dicit. Hæreditas enim Domini, Israel, et funiculus hæreditatis ejus. Quod autem ait: Dedi dilectam animam meam in manum inimicorum ejus, illud est, Potestatem habeo ponendi animam meam, et potestatem habeo resumendi illam (Joan. x, 18). Facta est autem hæreditas quondam Domini populus Judæorum contra eum quasi leo in silva: quando pari adversus illum in passione voce clamavit. Et quis dedit contra eum vocem suam: ideo eam odio habuit, et abiecit, et quæ quondam fuit dilecta atque charissima, nunc appellatur odiosa.*

(Vers. 9.) *Numquid avis discolor hæreditas mea mihi? numquid avis tincta per totum? * venite, congre-*

pro flectebatur.

^d Vatic. et Cisterc., qua Chaldæam usque ducenda est.

^e Ex Hebræo וְיָבִיטָהּ et Vulgata edit. supplet Victorius contra eam venite.

^a Victorius super iniquos pro in peccatoribus ex Græco et Medicæo ms.

^b Sic in mss. Rabano, ipsaque est Hieronymiana versione. Antea erat congregabo: et in Hebræo quoque est צָרַח.

^c Antea erat quæ: estque in aliis libris mutetur,

gamini omnes bestiae terrae : properate ad devorandum. LXX : Numquid spelunca hyaenae haereditas mea mihi? an spelunca in circuitu ejus super eam? Pergite, congregate omnes bestias agri : et veniant et comedant eam. Avem discolorum, ^a tinctamque per totum juxta litteram pavum vocat. Tantam, inquit, habuit pulchritudinem Israel, et tantis fuit Jerusalem distincta virtutibus, ut nihil esset **928** bonorum, quod non cerneretur in ea. Quia igitur mihi facta est haereditas quondam mea, id est, populus Israel quasi leo in silva, et dedit contra me vocem suam, et eam omni odio detestatus sum : idcirco venite et congregamini contra eam omnes bestiae terrae, diversarum gentium multitudo, et devorate eam quae suum Dominum non cognovit. Sin autem, ut Septuaginta et alii interpretes transtulerunt, legatur : Numquid spelunca hyaenae haereditas mea mihi, referamus ad immunditiam nocturnae bestiae, quae vivit cadaveribus mortuorum, et de sepulcris solet effodere corpora, nihilque est immunditiae qua non vescatur. Talis est Israel offendens Dominum suum, et omnium bestiarum morsibus traditus.

(Vers. 10.) Pastores multi demoliti sunt (sive diruperunt) [Al. corruerunt] vineam meam, conculcaverunt (sive polluerunt) partem meam : dederunt portionem meam desiderabilem in desertum solitudinis (sive inviam). Posuerunt eam (sive posita est) in dissipationem ^b. Audiant haec qui principes volunt esse populorum, quod non solum pro se, sed et pro commissis sibi gregibus reddituri sunt rationem in die judicii. Propter illos enim pars Domini conculcatur, atque polluitur, ut ubi quondam erat hospitium, ibi sit habitaculum bestiarum. Alii vero non praepositos plebis et Sacerdotes, sed hostium intelligunt principes, qui Jerusalem, id est, vineam Domini dissiparunt.

(Vers. 11, 12.) Luxitque super me : desolatione desolata est omnis terra, quia nullus est qui recogitet corde. Super omnes vias deserti venerunt vastatores, quia gladius Domini devoravit ab extremo terrae usque ad extremum ejus : non est pax universae carni. LXX : Propterea dissipatione dissipata est terra, et reliqua. Hoc quod posuimus, luxitque super me, juxta Hebraicum priori versiculo copulatur, ut sit sensus : Posuerunt eam in dissipationem, hoc est, haereditatem meam : Luxitque super me, meo auxilio destituta. Juxta LXX vero loquitur Deus, quod propter illum

terra sit dissipata et redacta in solitudinem, quia nullus sit qui corde recogitet, nec ulla pax universae carni. ^c Neque enim pacem Dei potest recipere. Sapientia enim carnis **929** inimica est Deo ; et qui in carne sunt, Deo placere non possunt. Porro juxta Hebraicum, ideo Judaea omnis est desolata, quia nullus est, qui corde recogitet Deum, nec residuus, qui possit evadere. Per omnes enim vias solitudinis venerunt vastatores, id est, hostilis exercitus, et gladius Domini devoravit a termino usque ad terminum ; nec requies ulla fuit de urbe fugientibus. Unde dicitur : Non est pax universae carni.

(Vers. 13.) Seminauerunt triticum, et spinas messuerunt : haereditatem acceperunt, et non eis proderit. LXX : Seminastis triticum, et spinas messuistis : cleri eorum non proderunt eis. Meliora, inquit, expectaverunt, et venerunt pessima : sperabant prospera, et adversa perpassi sunt : acceperunt a Domino rerum omnium abundantiam, quae eis non proderit. Juxta Septuaginta vero, omnes haeretici quasi triticum seminant, et spinas metunt, expectante Domino, ut facerent fructum, et non fecerunt judicium, sed clamorem. Dicitur autem hoc et Ecclesiasticis, qui verba Domini, et doctrinam ejus mala conversatione disperdunt. De quibus inferitur : Cleri eorum non proderunt eis. Quid enim eos juvare poterit episcopi nomen et presbyteri, vel reliquus ordo Ecclesiasticus, cum magis graventur dignitatibus suis, et potentes potenter tormenta patiantur ; et quando eis plus creditum fuerit, tanto plus requiratur ab eis (Sap. vi).

(Vers. 14, 15.) Confundemini a fructibus (sive a gloriatione vestra) propter iram furoris Domini (sive ab opprobrio in conspectu Domini). Haec dicit Dominus adversum omnes vicinos meos pessimos, qui tangunt haereditatem quam distribui populo meo Israel : Ecce ego evellam eos de terra sua et domum Juda evellam (sive ejiciam) de medio eorum. Et cum evulsero eos, convertar (sive revertar) et miserebor eorum, et reducam eos (sive habitare faciam) virum in haereditate sua, et virum in terra sua. Dicitur ad eos, quibus cleri sui et Ecclesiasticus ordo non proderit, ut confundantur a gloriatione sua et ab opprobrio coram Domino. Quodque inferitur : adversum omnes vicinos meos pessimos, juxta litteram, vicini Terrae sanctae Idumaei sunt, Philisthiim, Moab, et Ammon : Juxta tropologiam vero, omnes haeretici, qui sub nomine

^a Obtinebat antea tectamque, quod mss. castigant.

^b Addunt duo mss. Cisterc. et Vatic. subsequentis versiculi pericopen, Luxitque super me, sive periit : quam quidem et priora subnexae expositionis verba videntur attingere.

^c Tota quae hinc subsequitur ad finem usque hujus sectionis, duodecim fere versuum, lacinia deerat in hactenus vulgatis libris. Quae nempe sollemnis est codicum exscriptoribus hallucinatio, cum bis eadem recurrunt verba, ut fallente oculo, quae intermedia sunt praetermittant, hoc quoque contigit loco, qui statim ab iisdem, in quae desinit verbis, pax universae carni, inchoatur. Lacunam suppleant antiquissimi libri, praeter Cisterciensem, et Vaticanum, quibus

continenter utimur, duo itidem Vaticani numeris 323 et 324 praenotati, alique nonnulli in aliis Italiae bibliothecis, quos ad hunc modo locum consulimus. Legit praeterea totidem plane verbis in suo exemplari Rabanus, ipsaque verborum series contextusque orationis manifesto produnt e Hieronymi calamo proficisci. Sed praeter laciniam loci quam suffecimus nos satis longam, subdit Victorius continua serie haec quoque verba : neque enim pacem Dei potest Caro recipere. Sapientia enim carnis inimica est Deo, et qui in carne sunt, Deo placere non possunt ; quae quidem in nullo e nostris mss. invenimus.

Christi censentur, et vicini magis sunt, quam habitatores Terræ sanctæ, qui tangunt hæreditatem Dei, et devastant eam: diciturque de eis quod auferantur de medio terræ; et domus Juda tollatur de medio eorum. Qui **930** cum evulsi fuerint, et de hæreticorum faucibus liberati, consequentur misericordiam Dei, et reducentur in hæreditatem et in terram suam.

(Vers. 16, 17.) *Et erit, si eruditi didicerint vias populi mei, ut jurent in nomine meo, vivit Dominus: sicut docuerunt populum meum jurare in Baal, ædificabuntur in medio populi mei. Quod si non audierint, evellam gentem illam evulsione et perditione, dicit Dominus.* Si translati de hæresi in Ecclesiam, didicerint vias populi Dei, et juraverint in nomine Domini, et non in nomine idolorum, quæ de suo corde fluxerunt, ædificabuntur a Domino, et erunt pars populi ejus. Quod si translati in Ecclesiam, perversorum dogmatum reliquias tenuerint, et non audierint verba Domini, evellatur gens illa de medio populi Dei, evulsione et perditione perpetua: ut nequaquam eis ullus locus poenitentiae relinquatur. Hæc quotidie cernimus, et rebus probamus, quod ideo hæretici fidei simulent veritatem, ut simplices quosque decipiant, et non ipsi convertantur ad fidem, sed fideles trahant ad infidelitatem.

(Cap. XIII. — Vers. 1 seqq.) *Hæc dicit Dominus ad me: Vade et posside tibi lumbare (sive cinctorium) lineum, et pones illud super lumbos tuos, et in aquam non inferes illud (sive per aquam non transibit [Al. transiliet]). Et possedi lumbare juxta verbum Domini, et posui circa lumbos meos. Et factus est sermo Domini ad me secundo, dicens: Tolle lumbare (sive cinctorium) quod possedisti, quod est circa lumbos tuos, et surgens vade ad Euphratem, et absconde tibi illud in foramine petrae. Et abii, et abscondi illud in Euphrate, sicut præceperat mihi Dominus. Et factum est post dies plurimos, dicit Dominus ad me: Surge et vade ad Euphratem, et tolle inde lumbare (sive cinctorium) quod præcepi tibi, ut absconderes illud ibi. Et abii ad Euphratem, et fodi, et tuli lumbare de loco ubi absconderam illud, et ecce computruerat lumbare (sive cinctorium) ita ut nullo usui aptum esset. Et factum est verbum Domini ad me, dicens: Hæc dicit Dominus: Sic putrescere faciam superbiam (sive injuriam) Juda, et superbiam Jerusalem multam, et populum istum pessimum, qui nolunt audire verba mea, et ambulant in pravitate (sive in directione) cordis sui^a pessimi: abieruntque post deos alienos, ut servirent eis, et adorarent eos: et erunt sicut lumbare istud, quod nullo usui aptum est. Sicut enim adhæret lumbare ad lumbos viri: sic agglutinaui mihi omnem domum Israel, et omnem domum Juda, dicit Dominus, ut esset mihi in populum, et **931** in nomen et in laudem, et in gloriam, et non audierunt. Cinctorium, sive lumbare, quod Dei renibus jungitur, po-*

lulus Irael est, qui in lini similitudinem assumptus de terra, et illotus, nec mollitudinem habuit, nec candorem, et tamen per illius misericordiam adhesit Deo. Cumque peccasset, rationale quippe est hujusmodi linum atque lumbare, ductus est trans Euphratem, id est, in Assyrios, et ibi absconditus, hoc est, multitudine [Al. magnitudine] magnarum et innumerabilium gentium quodammodo absorptus, et nihili reputatus. Post multum autem tempus, ipse Propheta in typum Dei liberat populum de captivitate. Qui nihilominus et post reditum, Dei præcepta non fecit; sed secutus deos alienos, ad extremum etiam in Dei Filium misit manus, et æterna perditione contabuit. Omnis quoque vir sanctus lumbare Dei est, qui assumptus de terra et de terræ^b limo, Dei consortio copulatur, et quodammodo quæ in Ecclesia ejus videntur obscena, majori diligentia operit, atque circumdat, ne gentilium et hæreticorum morsibus pateant. Quod lumbare si aquam tetigerit, et Euphratis fluentia transierit, ita ut Assyriæ regionis humoribus imbuatur, perdit pristinam fortitudinem, et computrescit, atque dissolvitur. Et quamvis in usum Dei redeat, tamen pristinam pulchritudinem habere non potest, non duritia Dei, sed suo vitio: quia nolunt audire verba ejus, et ambulant in pravitate cordis sui, sive quod sibi rectum videtur, hoc faciunt. Sed et ipse sermo divinus cur hanc posuerit similitudinem, exponit dicens: Sicut enim adhæret lumbare ad lumbos hominis: sic agglutinaui et adhærere mihi feci omnem domum Irael, et omnem domum Juda, decem videlicet et duas tribus, ut essent mihi in populum nominatum et in laudem et in gloriam; et pro his omnibus non audierunt me, sed sua vitia sunt secuti. Caveat ergo qui potest dicere: Mihi autem adhærere Deo bonum est (Psal. lxxii, 28), ne forte per negligentiam ab illius renibus separetur, et transeat Euphratem, et detur in potestatem regis Assyrii, et nequaquam in solidissima petra, sed in foramine petrae corruptæ, atque vitiatæ, hoc est, hæreticorum sordibus et vitiis occupetur, et in tantam veniat putredinem, ut in usum et in cinctorium Domini ultra redire non possit.

(Vers. 12 seqq.) *Dices ergo ad eos (sive ad populum) sermonem istum. Hæc dicit Dominus Deus Irael: Omnis laguncula (sive uter) implebitur [Al. impleatur] vino⁹³². Et dicent ad te: Numquid ignoramus quod omnis laguncula (sive uter) impleatur [Vulg. implebitur] vino? Et dices ad eos: Hæc dicit Dominus: Ecce ego implebo omnes habitatores terræ hujus, et reges qui sedent de stirpe (sive filios) David super thronum ejus, et sacerdotes et prophetas et omnes habitatores Jerusalem ebrietate: et dispergam eos, virum a fratre suo, et patres et filios pariter, ait Dominus: Non parciam (sive non desiderabo) et non concedam, neque miserebor, ut non disperdam eos. Ver-*

^a Additum pessimi, neque in Hebræo est, neque in Hieronymiana versione.

^b Suspiciatur Victor. legendum limo, quod de limbo lumbi sermo sit.

lum Hebraicum NEBEL (נֶבֶל); Aquilæ prima editio, *lagunculam*; secunda ipsum *nebel*; Symmachus, *craterem*; LXX, *utrem*; Theodotio, *vas*, interpretati sunt: quod omne non oleo, non aqua, non melle, non lacte, non alia qualibet materia liquentis elementi, sed vino, et ebrietate completur: ostendens, nos vas esse fragile juxta Apostolum dicentem: *Habemus thesaurum istum in vasis fictilibus* (II Cor. iv, 7); nec posse fieri, ut non illud impleatur in nobis quod scriptum est: *Non enim habitat in carne mea bonum*. Et iterum: *Non enim quod volo bonum, hoc facio: sed quod nolo malum, hoc operor* (Rom. vii, 18). Ac deinde: *Miser ego homo, quis me liberabit de corpore mortis hujus* (Ibid., 19)? Ille autem ebrietate, qua obliviscimur præceptorum Dei, et vitiis atque peccatis omnis impletur humana conditio, B dicente Propheta: *Non justificabitur in conspectu tuo omnis vivens* (Psal. cxlii, 2), non ad comparisonem Dei (ut veteres et novi hæretici volunt, et patroni hæreticorum), sed ad scientiam ejus: *Homo enim videt in facie, Deus in corde* (I Reg. xvi, 7); et quod nobis interdum mundum videtur, illius oculis sordidum deprehenditur: non solum vulgus ignobile vilisque plebecula, sed reges Ecclesiarum de stirpe, sive filii David, qui sedent resupini erectaque cervice, et protento aqualiculo super thronum ejus. Sacerdotes quoque ipsi, secundus in ecclesiastico honore gradus, et prophetae, qui videntur habere scientiam Scriptorum, et omnes habitatores Jerusalem, pro varietate peccatorum complentur: sive Juda, ut addidere Septuaginta. Cumque ebrii fuerint, C di-perguntur a societate sui, patresque a filiis et filii a patribus separantur, ut diversis polluantur hæresibus, et sub Christi nomine inter se digladiantur, et dimicent contra matrem suam, quæ eos genuit, Ecclesiam. Unde dicit: *Non desiderabo eos*; sed odio habebo sempiternum: *non parcami, et non concedam, neque miserebor*: non crudelitate sententiæ, sed veritate judicii. Qui enim meos populos trucidarunt, ipsi in æternum peribunt. Potest hoc et juxta historiam 933 simpliciter accipi, quod reges, sacerdotes, et prophetae, et omnis populus Jerusalem inebriandus sit calice Babylonio, et captivitatis obruendus malis.

(Vers. 15.) *Audite et auribus percipite*: *Nolite elevare, quia Dominus locutus est*. Quia supra dixerat: *omnis uter implebitur vino*: ita ut reges quoque, et sacerdotes, et prophetae, et omnes habitatores Jerusalem implerentur ebrietate, propterea jungit et dicit: *Audite et auribus percipite*, tam extrinsecus, quam intrinsecus, tam mente, quam corpore; et nolite elevare per superbiam, cogitantes fragilitatem vestram, et quod nullus sit, qui pro qualitate peccati hac ebrietate crearet. Unde disperditur, atque

A corrumpitur, et Dei misericordia indignus est, elevans se adversus eum per superbiam.

(Vers. 16, 17.) *Date Domino Deo vestro* [Al. nostro] *gloriam, antequam contenebrescat, et antequam offendant pedes vestri ad montes caliginosos* (sive tenebrosos). *Expectabilis lucem, et ibi umbra mortis, et ponentur in tenebris* ^A (sive juxta Hebraicum, et ponet eam in umbram mortis, et in caliginem). Quod si non audieritis, in abscondito plorabit anima vestra [Vulg. mea] a facie superbiæ (sive injuriæ). Eos quibus dixerat sermo divinus: *Audite et auribus percipite, et nolite elevare, nunc provocat ad pœnitentiam, ut priusquam ducantur Babylonem, et offendant pedes eorum ad montes caliginosos, sive tenebrosos, dent gloriam Deo*. Unde et peccatoribus sæpe dicitur: *Date gloriam Deo* (Psal. lxxvii, 35). Quod autem Babylon, et omnis regio Chaldaeorum, montes caliginosi, sive tenebrosi, appellentur, in principio Visionis Isaïæ contra Babylonem legimus, ubi scriptum est: *Super montem caliginosum levate signum* (Isai xiii, 2), quod Hebraice dicitur NESEPHA (נֶשֶׁפָּה). Hoc itaque præcepit, ut antequam ducantur in captivitatem, et servitutis mala sentiant, agant pœnitentiam. Cumque expectent lucem, sessuri sint in tenebris. Sin autem, inquit, me audire nolueritis in abscondito [Al. abscondite], juxta Aquilam, in tenebris, plorabit anima vestra, sive juxta Septuaginta, a facie superbiæ; ut ne gemitus quidem et ploratus liber sit, ne victorum offendantur oculi. Possumus autem et sic locum istum interpretari: Salvator loquitur: *Operamini dum dies est: veniet nox quando nullus ultra potest operari* (Joan. vi, 27). De hoc tempore et Isaïæ vaticinium est: *Stellæ enim cæli et Orion, et omnis ornatus cæli lucem non dabunt, et tenebrabuntur cælo sole, et 934 luna non dabit lucem* (Isai. 13, 10). Sophonias quoque in eadem verba consentit, dicens: *Dies tribulationis et angustiae: dies miseriæ, et perditionis: dies tenebrarum et turbis: dies nubis et caliginis* (Sophon. i, 15). Prius ergo quam judicii tempus adveniat, et offendant pedes nostri ad montes tenebrosos, adversarias scilicet fortitudines, quæ tormentis et cruciatibus præpositæ sunt, agamus pœnitentiam, ne expectantes lucem, noctis tenebris involvamus; sciamusque, nisi hoc fecerimus, ploraturam animam, vel Dei, vel prophetæ, a facie nostræ superbiæ, Dei verba audire nolentium: unde et ipse Propheta dicit:

Plorans plorabit Jerusalem (sive plorans plorabit et deducet oculus meus lacrymam): *quia captus est grex Domini* (sive ^b doloremque meum tacitis gemitibus dissimulare non possum). Omnis autem causa cruciatuum est, quod captus sit grex Domini. Dicamus Judæis et nostris judaizantibus, qui simplicem tantum et occidentem sequuntur historiam, nisi au-

^a Cum quæ juxta Hebraicum est interpretatio, Hieronymi ea sit, quæ autem Hieronymi est continuo septuagintaviralem præcedat, Victorius, vocibus sive juxta Hebraicum expunctis, locum hunc ita ex ingenio dixerit: *Expectabilis lucem, et ponet eam*

in umbram mortis et in caliginem: Sive, et ibi umbra mortis, et ponentur in tenebris.

^b Hanc alteram interpretationem, *Sive doloremque meum*, etc., quod in nullo sacro codice invenerit, quasi temere intrusum glossema Victorius eiecit.

dieritis abscondite, hoc est, in mysterio, sive in tenebris, quas posuit Deus latibulum suum (Psal. xvii), et juxta Salomonem, ut intelligant parabolas et tenebrosos sermones, plorabit anima Prophetæ, sive ipsorum a facie superbiæ, dum per contumaciam resistunt Deo. Unde et fletus erit jugis lacrymæque perpetuæ: eo quod a vero Nabuchodonosor captus sit grex Domini atque corruptus.

(Vers. 18, 19.) *Dic regi et dominatrici (sive dicite regi et potentibus): Humiliamini, sedete, quoniam descendit (sive sublata est) de capite vestro corona gloriæ vestræ. Civitates Austri clausæ sunt, et non est qui aperiat. Translata est omnis Judæa (sive translatus est omnis Juda) transmigratione (sive captivitate) perfecta. Prophetæ præcipitur, ut loquatur regi Jechoniæ et matri ejus, quam dominam et dominatricem, sive reginam appellat, ut humiliantur et in pulvere sedeant: perdidisse enim eos regiam dignitatem, et regi tradendos Babylonio. Civitates Austri clausæ sunt, id est, tribus Judæ et Jerusalem, quæ juxta solitudinem ad Austrum versa est, et non est qui aperiat obsidione circumdatas. Translata est omnis Judæa, sive omnis Juda transmigratione perfecta: sive recepit quod merebatur, et completum est in ea, ut Septuaginta transtulerunt. Delirat in hoc loco, qui regem, Christum, et potentes, Angelos, vel Apostolos intelligit, ut assumant corpus humilitatis, et **935** in pulvere sedeant, et amittant vel rex, vel potentes, de capite suo coronam; et gloriam Judæ esse translata, quando in passione completum est: *Omnes declinaverunt, simul inutiles facti sunt, non est qui faciat bonum, non est usque ad unum.* Verbum Hebraicum GEBIRA (גְּבִירָה). Aquila et Symmachus dominatricem et dominam interpretati sunt, quod Septuaginta putaverunt GEBUROTH (גְּבוּרוֹת), potentesque dixerunt.*

(Vers. 20, 21.) *Levate oculos vestros, et videte qui venit ab Aquilone: ubi est grex, qui datus est tibi, pecus inclitum tuum? Quid dices cum visitaverit te? Tu enim doces [Vulg. docuisti et erudisti, rectius] eos adversum te, et erudis in caput tuum.* Præcipitur habitatoribus Jerusalem, ut elevent oculos suos, et videant Chaldaeos ab Aquilonis parte venientes: interrogaturque ipsa civitas, et dicitur ei: *Ubi est grex, qui datus est tibi, pecus inclitum tuum? Ubi est populus tuus, quem a Deo acceperas, ubi illa tanta et inclita multitudo, ut totius provinciae turbam in unum locum crederes congregatam? Quid dices cum te visitaverit Dominus in virga sua, et Babylonis tradiderit hostibus, quos, adversum te, vel in caput tuum, vel a principio ipsa docuisti, ut ad eorum auxilia confugeris, et ipsorum idola sectareris; qui sub occasione amicitiae tuæ, didicerunt per quod iter ad te venire deberent.* Audiat hoc Ecclesia negligens, quod ipsa doceat adversarios suos, quomodo eam possint spirituali captivitate comprehendere, et pecus ejus bestiarum crudelitate lacerare.

(Vers. 22.) *Numquid non dolores apprehendent te, o nati mulierem parturientem? Quod si dixeris in corde*

*A tuo, quare venerunt mihi hæc? propter multitudinem iniquitatis tuæ revelata sunt verecundiora tua, polluta sunt (sive dehonestata sunt) plantæ tuæ. Dum nescis, quasi mulierem partus subitus, ita te captivitas repentina comprehendet. Quod si causari volueris et quærere, cur tradita sis hostibus, audi manifeste, multitudinem hæc tibi fecisse iniquitatis tuæ, ut quasi mulieris meretricis, sublati vestibus, revelaretur ignominia tua, et ostenderentur publice fornicationes tuæ. Per quæ discimus, quamdiu fuerint minora peccata, agere Dominum patienter, et expectare poenitentiam nostram. Sin autem voluerimus delictis copulare delicta, et cumulum facere peccatorum, revelabuntur pudenda nostra, et ostenduntur cunctis plantæ nostræ, vel in præsentis sæculo, vel in futuro. Nihil est enim occultum quod non reveletur (Matth. x): quando implebitur illud Danielis: *Isti resurgent in vitam æternam, et illi in opprobrium et confusionem sempiternam* (Dan. xii, 2).*

(Vers. 23.) *Si mutare potest Æthiops pellem suam, aut pardus varietates suas, et vos poteritis benefacere, cum didiceritis malum.* Hoc testimonio utuntur adversus Ecclesiam, qui diversas cupiunt asserere naturas; et tantam dicunt esse vel nigredinem vel varietatem peccatorum, ut in candorem, et unius coloris pueritudinem transire non possint: non attendentes hoc quod sequitur: *Et vos poteritis [Al. potestis] benefacere cum didiceritis malum.* Quidquid enim discitur, non naturæ est, sed studii et propriæ voluntatis: quæ nimia consuetudine et amore peccandi quodammodo in naturam convertitur. Sed hoc quod hominibus impossibile est, Deo possibile est (Matth. xix, et Luc. xviii): ut nequaquam Æthiops et pardus suam videantur mutare naturam; sed ille qui in Æthiopo operatur et pardo, dicente Apostolo: *Omnia possum in eo qui me confortat Christo* (Philipp. iv, 13). Unde et in alieno loco: *Amplius, inquit, illis omnibus laboravi: non ego autem, sed gratia Dei quæ est in me* (I Cor. xv, 10). Et: *vivo jam non ego, vivit vero in me Christus* (Galat. ii, 20). Et iterum scriptum legimus: *Quid habes quod non acceperis? Si autem accepisti, quid gloriaris quasi non acceperis* (I Cor. iv, 7)? Quas ob causas non gloriatur sapiens in sapientia sua, neque fortis in fortitudine sua, nec dives in divitiis suis, nec pudicus in sua pudicitia, sciens, quod in omnibus his Christi virtus sit, non eorum qui in suis virtutibus gloriantur.

(Vers. 24, 25.) *Et disseminabo eos quasi stipulam quæ vento raptatur in deserto. Hæc sors tua paræque mensuræ tuæ a me, dicit Dominus (sive et pars inobedientiæ tuæ adversum me).* Quia nimia consuetudine malorum non potuerunt mutare naturam, non vitio conditoris, sed studio inoliti sceleris, propterea quasi stipulam vento raptatam dispergam eos in solitudinem, juxta illud quod alibi scriptum est: *Tamquam pulvis quem projicit ventus a facie terræ* (Psal. i, 4). Facitque apostropham ad ipsam Jerusalem: quod hæc sit sors ejus, et ista pars, quam ipsa sibi elegerit [Al. elegit], mensuram cumulatam

atque perfectam, et supereffluentem [Al. super-effluentem] (Luc. vi), sive partem inobedientiæ suæ, qua noluit Deo acquiescere. In qua enim mensura mensuraverit, remetietur illi (Matth. vii).

(Vers. 26.) *Quia oblita es mei, et confusa es* (sive sperasti) in mendacio: unde et ego nudavi (sive nudabo et revelabo) femora, et posteriora tua contra faciem tuam, et apparebit [Vulg. apparuit] ignominia tua, adulteria tua, et hinnitus tuus, scelus (vel alienatio) fornicationis tuæ: Causa dispersionis Jerusalem, quod oblita sit Dei, et confusa, vel speraverit in mendaciis. Qui præter Deum in rebus confidit sæculi, obliviscitur Dei. Unde revelantur femora, vel posteriora ejus, ut videat ignominiam suam: et quæ retro esse deberent, fiant in prioribus: cernatque ipsa quod fecit, et appareat **937** ignominia ejus, non tantum ipsi, sed et omnibus. Adulteria, inquit, tua et hinnitus tuus non solum libidinem, sed insaniam ostendit libidinis, equarum more, quæ ad coitum gestiunt, ut est illud Virgilii (Georg. iii, 280, 281):

...Hippomanes, vero quod nomine dicunt
Pastores, lentum distillat ab inguine virus.

Rogemus Jesum ut nec in præsentem nec in futuro sæculo revelet femora [Al. feminalia], et posteriora nostra, sed ut deleat omnes iniquitates nostras, et omnia scelera apparere non faciat.

(Vers. 27.) *Super colles in agro vidi abominationes tuas. Væ tibi, Jerusalem, non mundaberis* (sive quia non es mundata) post me, usquequo adhuc? non solum in media urbe Jerusalem, sed in omni colle cunctisque regionibus vidi idola tua, unde dicitur ad eam: Væ tibi, Jerusalem, quia non es mundata post me, ut cum mea te jactares sequi vestigia, et confessionem mei nominis ventilares, tamen numquam purgata sis, quia oblita es mei, et sperasti in mendaciis. Unde increpat eam et dicit, *Usquequo adhuc?* et est sensus, quamdiu te expectabo? quamdiu feram? usquequo oblivisceris mei in finem, et mea præcepta contempnes? Fornicatur in collibus et in agris, et numquam mundatur, qui erecta cervice per superbiam non humiliatur sub potenti manu Dei, sed in suis sceleribus vitis: ne confidit.

(Cap. XIV. — Vers. 1.) *Quod factum est verbum Domini ad Jeremiam de sermonibus siccitatis.* Iræ Dei universa consentiunt. Unde et sol super peccatores occidit meridie, et luna astraque et cætera non dant lumen suum (Amos viii). Putandumque est obsidionis tempore pluvias non fuisse, ut sterilitatem obsessi sustinerent aquæ. Unò quippe fonte Siloe, et hoc non perpetuo utilis civitas, et usque in præsentem diem sterilitas pluviarum, non solum frugum, sed et bibendi inopiam facit.

(Vers. 2 seqq.) *Luxit Judæa* (sive Juda) et portæ ejus corruerunt (sive vacuæ factæ sunt), et obscuratæ (sive contenebratæ sunt) super terram, et clamor Jerusalem ascendit. Majores ejus miserunt minores (sive

A juniores) suos ad aquam: venerunt ad hauriendum (sive ad puteos) et non invenerunt aquam, reportaverunt vasa sua vacua, confusi sunt et afflicti (sive erubuerunt), et operuerunt capita sua propter terræ vastitatem (sive et opera terræ, quoniam defecerunt), quia non venit (sive non erat) pluvia super terram: confusi sunt agricolæ, operuerunt capita sua. Tempore siccitatis, quando **938** famem patitur multitudo audiendi et ^a discendi sermonem Dei, luget Judæa, cultum Dei prius habere se jactans, et confessionem veræ fidei, portæque ejus vel vacuantur, vel corruunt, quas ad sensus referre debemus, per quos animæ concipitur ^a disciplina. Tunc obscurantur omnia et involvuntur tenebris; et nequaquam in Jerusalem ratio regnat et sermo doctrinæ; sed clamor atque confusio. Majores quoque qui deberent ipsi pergere ad hauriendas aquas, mittunt juniores, in quibus cani non sunt sapientiæ, et ideoque veniunt ad puteos, et non inveniunt aquas, quas patriarchas invenisse narrat historia (Genes. xxi). Reportant vasa sua vacua, juniores videlicet: non quod aquæ non fuerint; sed quod illi invenire non potuerint. *Confusi sunt, et afflicti*, sive erubuerunt et operuerunt capita sua; quia non poterant dicere cum Apostolo: *Nos autem omnes revelata facie gloriam Domini contemplamur* (I Cor. iii, 18). Propter terræ vastitatem, sive et terræ opera defecerunt, per quæ ad Dei notitiam pergimus. Causaque perspicua: quia non venit, inquit, pluvia super terram. Mandatum est quippe nubibus ne pluerint super eam imbrem (Isai. v). Agricola quoque, quorum unus loquitur, *Dei agricultura estis, Dei ædificatio estis* (II Cor. iii, 9). Et in alio ^b loco: *Dei cooperatorum sumus*, operiunt caput suum, et confunduntur, intelligentes sine Dei gratia et adjutorio frustra se tendere.

(Vers. 5, 6.) *Nam et cerva* (sive cervæ) *in agro peperit* (sive pepererunt) *et reliquit* (sive reliquerunt) *quia non erat herba. Et onagri steterunt in rupibus, traxerunt ventum quasi dracones, defecerunt oculi eorum, quia non erat herba* (sive fenum). Grandis sterilitas, quando et cervæ in agro pariunt, et relinquunt fetus suos, quia non sit herba vel fenum; ut quæ odore narium serpentes extrahunt de cavernis, et venenata interficiunt animantia, cibo gratiæ non utantur. Onagri quoque de quibus scriptum est in ^D Job: *Quis dimisit in solitudine onagrum liberum* (Job. xxxix, 5)? plana et campestria relinquentes, stent in rupibus, et currere nequeant, et attrahant ventum in similitudinem draconum, deficientque oculi eorum, et claram lucem cernere nequeant, rationabilibus subtractis cibis. Siccitas hæc sæpe accidit in Ecclesiis, quando cervi et onagri inveniuntur in populis, et magistrorum penuria contabescunt: sunt qui possunt discere, et non sunt qui possunt docere.

Si iniquitates nostræ responderint (sive resisterint) **939** *nobis, Domine, fac propter nomen tuum, quo-*

^a Alt. mss. et sciendi verbum Dei. Leviam quædam infra emendamus.

^b Mavult in eodem loco Victor. quod hæc tibi invicem juncta sint.

niam multae sunt aversiones nostrae (vel peccata nostra). *Tibi peccavimus, expectatio Israel: Salvator ejus in tempore tribulationis.* Si dubitamus quare non descendant pluviae super terram, quare cuncta ariditate marcescant, audiamus. Iniquitates nostrae restiterunt nobis; propterea, Domine, non secundum opera nostra, sed secundum sanctum nomen tuum vince multas aversiones nostras. Tibi enim peccavimus, quem cordis secreta non fallunt, et te praestolamur, qui vera spes et expectatio es Israel: et salvas eos in tempore tribulationis, juxta illud quod scriptum est: *Ad Dominum cum tribularer clamavi, et exaudivit me* (Ps. cxix, 1). Dicamus et nos in tempore siccitatis, aquarumque penuria: Tibi peccavimus, et malum coram te fecimus (Psal. l.), tuum praestolamur adventum, qui salvas Israel, non suo merito, sed tua clementia.

(Vers. 9.) *Quare futurus es quasi colonus in terra, et quasi viator declinans ad manendum? quare futurus es velut vir vagus, aut [Vulg. ut] fortis, qui non potest salvare? LXX: Quare factus es sicut advena in terra, et quasi indigena divertens ad manendum? numquid eris quasi homo dormiens, et quasi vir qui salvare non possit?* Judaei hunc locum sic intelligunt: Quare segregas te a populo tuo? et quasi viator propter unius horae refrigerium, non curas quali utaris hospitio, sed ad alia transiturus non salvas populum tuum, et templum quondam inclytum deseris? Nostri vero de futura Christi dispensatione dici putant, quod futurus sit peregrinus in terra, et parvo tempore terrae usus hospitio, et quasi vir pertransiens ac robustus, relicto Israel, tendat ad gentium multitudinem; ut de loco ad locum, de populo ad populum, de Templo ad Ecclesiam transeat. Quod autem juxta Septuaginta dicitur: *Numquid eris quasi homo dormiens, et quasi vir qui salvare non possit?* similitudinem ponit, et non rei veritatem, secundum illud quod scriptum est: *Surge, cur dormis, Domine* (Psal. xlii, 23)? non quod Dominus dormiat, de quo dicitur: *Non dormitabit, neque dormiet qui custodit Israel* (Psal. cxi, 4); sed quod his videatur dormire quos deserit. Denique in sequentibus non scribitur: *vir dormiens qui salvare non possit*; sed quasi vir, in utroque ἀνθρώπου scribitur.

Tu autem in nobis es, Domine, et nomen tuum invocatum est super nos, ne derelinquas nos (sive ne obliviscaris nostri). Qui apud 940 Judaeos quasi advena futurus es et viator, et vir vagus, et antiquam deserens mansionem, in nobis habitas; et nomen tuum invocatum est super nos (Prov. xxi), ut appellemur Christiani, idcirco non derelinquas nos, et ne obliviscaris nostri, quibus de futuro adventu tuo, omnium Prophetarum ora cecinerunt.

(Vers. 10.) *Hæc dicit Dominus populo huic, quia dilexit (sive dilexerunt) movere pedes suos, et non*

quievit (sive non pepercerunt [Al. pepercit] et Dominus non placuit (sive et Deus non placuit [Al. complacuit] sibi in eis); nunc recordabitur iniquitatum eorum, et visitabit peccata eorum. Dicente populo: quare facies es ut advena, et viator et vagus, ut tuam deseras mansionem? Respondet Dominus populo quondam suo: Vis nosse rationem? ausculta quod dicitur: Quia dilexit populus movere pedes suos, et non abstulit eos de compede peccatorum, sive non quievit, et stare non potuit: idcirco et deserui enim, et nulla est in illo mihi complacentia. Qui igitur diu distulit, et per patientiam noluit punire peccantes, quia in scelere permanserunt; recordabitur iniquitatem eorum; et quasi agrotantium, et Deum non sentientium, peccata visitabit, ut ultra peccare desistant. **B** Notandum autem in Scripturis sanctis quod semper peccatorum moveantur pedes, et Sanctis dicatur cum Moyse: *Tu vero hic sta mecum* (Drut. v, 31). Et alibi scriptum sit: *Laudate servi Dominum, qui statis in domo Domini, in atriis domus Dei nostri* (Psal. cxxxiv, 1, 2).

(Vers. 11, 12.) *Et dixit Dominus ad me: Noli orare pro populo isto in bonum. Cum jejunaverint, non exaudiam preces eorum, et si obtulerint holocaustum et victimas, non suscipiam eas: quoniam gladio, fame et peste ego consumam eos.* Stultum est orare pro eo qui peccaverit ad mortem, dicente Joanne: *Est peccatum ad mortem, non pro illo dico ut roget quis* (Joan. v, 16). Omnis iniquitas peccatum est, et est peccatum non ^a ad mortem. Jejunia, et preces, et victimæ, et holocausta tunc proficiunt, cum recedimus a vitiis, et flemus antiqua peccata. Sin autem in sceleribus permanentes, putaverimus votis atque sacrificiis ^b redimere nos, vehementer erramus, iniquum arbitantes Deum. Qui enim semel gladio, et fami, et pesti fuerit destinatus, nullis precibus erui potest. Unde et Propheta dicitur, ne frustra roget quod impetrare non possit.

(Vers. 13, 14.) *Et dixi, ah, ah, ah, Domine Deus, (sive 941 qui es, Domine Deus) Prophetae dicunt eis, non videbitis gladium, et fames non erit in vobis: sed pacem veram dabit vobis in loco isto. Et dixit Dominus ad me: falso Prophetae vaticinantur in nomine meo: non misi eos, et non præcepi eis, neque locutus sum ad eos. Visionem mendacem, et divinationem fraudulentam [Vulg. et fraudulentiam], et seductionem cordis sui prophetant vobis.* Audiant hæc magistri, qui peccantibus et in suis vitiis permanentibus, prospera pollicentur, quid dicunt divitibus: Non videbitis gladium tormentorum Dei, et fames non erit in vobis. Saturabimini quippe sermonibus Dei; et pacem dabit vobis Dominus verissimam in loco Ecclesiae, sive Jerusalem. Quod autem dixit, juxta Hebraicum, tertio *ah, ah, ah*, ad priora [Al. propria] respondit, ubi Dominus fuerat comminatus, dicens: *Gladio, et*

auditores Dei.

^c Addunt vulgati libri meus, quod pronomen *meus*, hic non agnoscunt.

^a Negandi particulam hoc loco Victorius respuit, quod in ipso Joannis, quem alludit, textu non sit.

^b Penes Rabannum, *redimere nos aures Dei, vehementer*, etc. In Vatic. autem, ac Cisterc. mss. *redimi nos*

fame, et peste ego consumam eos: Quia igitur Prophetæ, immo pseudoprophete falsa polliciti sunt: ideo Dominus locutus est per Jeremiam: Nolite audire verba pseudoprophetarum, qui non a me missi sunt; sed sua voluntate venerunt. Unde nequaquam Prophetæ, sed Divini sunt appellandi, qui seductionem populo loquuntur. Multo enim melius est timore poenarum emendare peccata, quam spe prosperorum divinæ sententiæ subjacere.

(Vers. 15, 16.) Ideo hæc dicit Dominus de Prophetis, qui prophetant in nomine meo, quos ego non misi, dicentes: Gladius et fames non erit in terra hac: gladio et fame consumentur Prophetæ illi. Et populi, quibus prophetarunt [Vulg. prophetant], projecti erunt in viis Jerusalem præ fame et gladio, et non erit qui sepeliat eos: ipsi et uxores eorum, filii et filię eorum, et effundam super eos malum suum (sive mala sua). Caveant pseudoprophete, qui prospera promittendo, supplantant populum Dei, ne et ipsi pereant, et deceptus populus simili delectatur interitu, jaceantque in viis Jerusalem, et Domini præcepta calcantes, fame et gladio pereant, et non sit qui sepeliat eos; nec ignominiam eorum pulvere operiat poenitentia. Et ipsi enim prophetæ et populus, uxoresque eorum et filii et filię, omnisque generatio absque ullo pollicitore [Al. pollicitatore] in sterquilinum erit. Quanti jacent in viis Jerusalem! quot cernimus insepultos recipere mala sua, quæ, Domino effundente, patiuntur!

(Vers. 17.) Et dices ad eos verbum istud: Deducant oculi mei lacrymam (sive deducant oculi vestri lacrymas) per diem et noctem, et non taceant (sive non cessent), quoniam **942** contritione magna contrita est virgo filia populi mei, plaga pessima vehementer. Duplīter hic locus intelligitur, vel quod ipse Deus plangat populum suum, et oculi ejus flere non cessent, vel certe imperet ut populorum oculi lacrymis fluant, nec leve esse quod plangendum sit; cum virgo filia populi sui contritione maxima et plaga intolerabili percussa sit. Alii ex persona Prophetæ hæc dici arbitrantur.

(Vers. 18.) Si egressus fuero ad agros, ecce occisi gladio: et si introiero in civitatem, ecce attenuati fame (sive dolore famis). Prophetæ quoque et sacerdotes abierunt in terram quam ignorabant. Justa [Al. Ista] causa plangendi, quia virgo contrita sit, filia percussa, populusque deletus. Si enim, inquit, foras exire voluero, interfectos videbo: si ingredi civitatem, attenuatos et ossibus vix hærentes, famis necessitate conspiciam. Et quid mirum hoc de plebe et ignobili vulgo dicere? cum Prophetæ quoque et sacerdotes, qui aliis prospera prophetabant, et qui debebant Legis aperire mandata, ipsi ierint in terram quam ignorabant, et captivitatis sustinuerint malum. Audiant hoc nostri Prophetæ et Sacerdotes, quod nec intus nec foris propter negligentiam eorum sit ulla securitas: quod et eos scandalizent qui foris

A sunt, et eos qui intus, fame interire patiuntur: et qui auctores fuerint peccandi, sint cruciatuum socii.

(Vers. 19.) Numquid projiciens abiecasti Judam: aut Sion abominata est anima tua? quare ergo percussisti nos, ita ut nulla sit sanitas? Expectavimus pacem, et non est bonum: et tempus curationis, et ecce turbatio. Miratur Propheta quod Judam et Jerusalem, duarum tribuum videlicet regnum, in quo erat religio Dei, et Templi ceremoniæ, Dominus tam repente projecit; et tanta percussit plaga, ut nulla possit adhiberi medicina. Expectavimus, inquit, pacem et tempus curationis, et nullum est bonum; sed econtra turbatio: ut ubi prius fuerat cultus Dei atque tranquillitas, ibi seditionibus et hostili fremitu omnia complerentur. ^a Si quando ergo nostra Sion, nosterque Juda abiecitur, et abominatur illum anima Dei, nequaquam miremur, sed magis dicamus quod sequitur:

(Vers. 20.) Cognovimus, Domine, impietates nostras, et iniquitatem patrum nostrorum, quia peccavimus tibi. Et nos, inquit, et patres nostri eadem dementia, Dei præcepta negleximus: et impleta est in nobis mensura **943** majorum; ut quidquid illis defuerat, nostro cumulo compleretur. Unde et de Juda dicitur: In memoriam redeat iniquitas patrum ejus in conspectu Domini: et peccatum matris ejus non deleatur. Fiant contra Dominum semper: et dispercat de terra memoria eorum (Psal. cxiij, 14).

(Vers. 21.) Ne nos des in opprobrium propter nomen tuum, neque facias nobis contumeliam. Soli gloriæ tuæ recordare: ne irritum facias sædus tuum nobiscum. Solum gloriæ Dei non solum arbitremur Templum Judææ, quod sæpe destructum est, sed omnem sanctum, ^b in quo juxta illud quod scriptum est: Thronum ejus in terram allisisti, tunc alliditur, atque destruitur, quando multitudine peccatorum offenderit Deum; sed tamen qui sua culpa periit, Domini clementia sustentatur, quæ mutatur severitate sententiæ, si irritum faciat Dominus pactum suum, quo nos salvos futuros esse pollicitus est.

(Vers. 22.) Numquid sunt in sculptilibus gentium, qui pluant: aut cæli possunt dare imbres? Nonne tu es, Domine Deus; quem expectavimus? tu enim fecisti omnia hæc. Post multos, varioque sermones redit ad titulum prophetiæ, in quo scriptum est: quod factum est verbum Domini ad Jeremiam de sermonibus siccitatis. Ergo quod dicit, hoc est: quia dæmonum simulacra non possunt pluire, nec cæli per se dare imbrem suum: ideo tu, Domine Deus noster, quem semper expectavimus, in quem spes nostras convertimus et vota, tu da pluviam tuam. Tua enim sunt omnia; et quidquid boni est, sine te, cujus est, dari non potest. Dicamus hoc et contra hæreticos, qui pluviam doctrinarum tribuere non possunt: et cum se cælos esse promittant, et de se scriptum gloriantur: Cæli enarrant gloriam Dei (Psal. cxviii, 1): tamen imbres non possunt donare doctrinæ. Solus

^a Vulgati, Si ergo quandoque, etc.

^b Voculas, in quo, ex mss. et Rabano suscepimus.

est enim Deus qui suum instruat populum, et diversitates gratiæ tribuat expectantibus se.

(Cap. XV. — Vers. 1.) *Et dixit Dominus ad me: Si steterit Moyses et Samuel coram me (sive contra me) non est anima mea ad populum istum.* Hos enim legimus iræ Domini pro populo restitisse, et jam impendentem avertisse sententiam. Etsi, inquit, illi steterint, vel in conspectu meo, vel contra me, quorum uni dixit Deus: *Dimitte me, et percutiam populum istum* (Exod. xxxii. 10): tamen non exaudiam: quoniam consurata sunt scelera populi delinquentis.

Ejice (vel emitte) illos a facie mea, et egrediantur. Non loco recedunt a Deo **944** peccatores, sed voluntate: quamquam legamus et Adam et Cain ejectos esse a facie Dei (Gen. iii et vii).

(Vers. 2, 3.) *Quod si dixerint ad te: Quo egrediemur? Dices ad eos: Hæc dicit Dominus. Qui ad mortem, ad mortem; et qui ad gladium, ad gladium; et qui ad famem, ad famem; et qui ad captivitatem, ad captivitatem.* Et visitabo super eos [Al. vos] quatuor species, dicit Dominus, gladium ad occisionem, et canes ad lacerandum [Al. latrandum], et volatilia cœli et bestias terræ ad devorandum, et dissipandum. Quatuor plagas, quibus traditus est populus Judæorum, etiam Ezechielis prophetia demonstrat, gladium, pestilentiam, famem, bestias et captivitatem (Ezech. xiv). Inter bestias autem canes quoque et volatilia intellige, quibus laceranda et devoranda, et dissipanda corpora tradita sunt. Neque enim fieri poterat, ut Creatore neglecto, non universa creatura consurgeret in peccatores.

(Vers. 4.) *Et dabo eos in fervorem (sive commotionem et angustias) universis regnis terræ, propter Manassen filium Ezechie regis Juda, super omnibus quæ fecit in Jerusalem.* Legimus in Dierum volumine, Manassen post captivitatem et pœnitentiam reversum in Jerusalem atque regnasse (II Par. xxxiii). Sed quomodo sanctorum merita descendunt ad posteros, sicut David et cæterorum: sic peccatorum flagitia, si liberi nepotesque similia gesserint, ad posteros perveniunt. Quod autem dicit: *Dabo eos in fervorem, sive commotionem et angustias universæ terræ*, et sub Babyloniis ex parte completum est, et nunc expletur in toto, quando pessimum regem, et qui repleverit Jerusalem a porta usque ad portam cruore justorum, populus imitatus est impius. Ex quo discimus, regum ac principum, et præpositorum scelere, populos plerumque deleri.

(Vers. 5.) *Quis enim miserebitur tui, Jerusalem? aut quis contristabitur pro te? aut quis ibit ad rogandum pro pace tua?* Nullum enim potest, offenso Deo, pro flagitiis rogare peccantium; quia nec tam clemens potest creatura quam conditor esse, nec ita alienus externis, quomodo Dominus suis parcere.

(Vers. 6.) *Tu dereliquisti me, dicit Dominus: retrorsum abiisti.* Causa redditur, quare nullus misereatur Jerusalem, nec contristetur pro ea, nec pro pace illius obsecret: quod cum, juxta Apostolum

A (Philip. iii), posteriorum obliviscens, ad priora extendere debuerit, e contrario retroversa sit, et Ægyptias carnes desiderarit.

945 *Et extendam manum meam super te, et interficiam te: laboravi rogatus (sive rogans): pro quo LXX transtulerunt: nequaquam ultra dimittam eos.* Manus extensa, percutientis indicium est: interfecio peccatorum, iram significat consummatam. Quod autem intulit: *Laboravi rogatus, sive rogans*, duplicem habet sensum, quod jam defecerit Deus, crebro eis ignoscendo, et lassus sit semper eos provocans ad salutem.

(Vers. 7.) *Et dispergam eos ventilabro in portis terræ (sive populi mei). Interfeci et perdidici [Vulg. disperdidi] populum meum; et tamen a viis suis non sunt reversi.* Quid prodest sapius me rogari, cum a viis suis pessimis non revertantur, nec agunt pœnitentiam? Dispersi enim eos quasi ventilabro, ut purgarem aream meam. Et dispersi in portis terræ, ut inferni quodammodo calcarent limina. Et interfeci et perdidici populum meum, ut reactivi malorum necessitate, impendunt vitarent mala.

(Vers. 8.) *Multiplicatæ sunt mihi viduæ ejus super arenam maris: induxi eis super matrem adolescentis vastatorem meridie: nisi super civitates repente terrorem.* Diversis medicaminibus cupit Deus salvare peccantes: ut qui contempserant blandientem, timeant comminantem. *Viduæ multiplicatæ sunt super arenam maris*, interfectis viris; matres, perditis liberis, sensere vastantem, non in nocte et per insidias, sed clara luce: ut ostendat apertam vim adversarii fortioris. *Misi, inquit, super civitates, haud dubium quin Juda, et populi peccatoris, repente terrorem*: ut quanto fuit subitum malum, tanto difficilius esset effugium.

(Vers. 9.) *Infirmata est (sive abjecit, aut vacua facta est) quæ peperit septem (sive plurimos); deficit anima ejus: occidit ei sol, cum adhuc esset dies (aut medius dies). Confusa est, et erubuit: et residuos ejus in gladium dabo in conspectu inimicorum eorum, ait Dominus.* Sæpe diximus verbum Hebraicum SABA (שבע), vel septem, vel juramentum sonare, vel plurimos. Unde et diversa est interpretatio: Aquila, Septuaginta et Theodotione, septem transferentibus: Symmacho, plurimos. Quæ igitur erat dives liberis, orba subito facta est, et clara luce disperit, et confusa est in solitudine sui. Reliquum autem, ait, populum tradam gladio: ut mortem et iram Dei nullus effugiat. Alii ad Synagogam referunt, quæ infirmata est, ut Ecclesiæ cresceret multitudo; juxta illud quod scriptum est: *Sterilis peperit* **946** *septem, sive plurimos: et quæ multos habebat liberos, infirmata est* (I Reg. ii, 5). Unde et occidit ei sol justitiæ, in cujus pennis est sanitas (Malach. iv): et idcirco æterna confusione cooperta est, perdens populum suum gladio spirituali.

(Vers. 10.) *Væ mihi, mater mea, quare genuisti me virum rixæ (sive judicii), virum discordiæ (sive qui judicer), in universa terra?* Potest hoc *συνεχίζω*

χρῆς de Jeremia intelligi, quod non in toto orbe terrarum, sed in terra Judæa sit judicatus. Vere autem Domino compelli Salvatore, qui loquitur in Evangelio: *In judicium ego in istum mundum veni, ut qui non vident, videant, et qui vident, cæci fiant* (Joan. ix, 39); de quo scriptum est: *Ecce hic est positus in ruinam, et in resurrectionem multorum in Israel: et in signum cui contradicetur* (Luc. ii, 34). Quis enim philosophorum, quis gentilium, quis hæreticorum non judicat Christum, ponentium ei leges nativitatibus, et passionis, resurrectionisque suæ substantiæ? Nec mirum juxta assumpti corporis veritatem, Christum dicere: *Væ mihi mater mea*; cum et in alio loco perspicue personæ ejus conveniat quod dicitur: *Væ mihi quia factus sum sicut qui colligit stipulam in messe, et sicut vacentum in vindemia, non habens spicam, ut comedat primitiva* (Mich. vii, 4). Et ne putemus gemituum utilitatem [Al. utilitatem] referri ad Verbum Dei, qui sit iste qui plangat, statim sequitur: *Væ mihi anima*; quia perit revertens a terra: non quia dividamus Personas, ut impii faciunt; sed quo unus atque idem Filius Dei, nunc juxta carnem, nunc juxta Verbum loquatur Dei.

Non fenerari, nec feneravit mihi quisquam: omnes maledicunt mihi. Pro quo Septuaginta: *Non profui, neque profuit mihi quisquam.* Theodotio: *non debui, neque debuit mihi quisquam.* Quorum omnium hic sensus est ex persona Christi: Nullus se præbuit, qui digne mea æra suscipere; nec feneravit mihi quisquam in sanctis atque pauperibus confovendis, me sibi faciens debitorem. Sive non profui, nec profuit mihi quisquam; nullus enim tantum voluit accipere, quantum ego tribuere desideravi. *Nec profuit mihi quisquam*; salus enim creaturæ, lucrum est Creatoris. Aut certe non debui, nec debuit mihi quisquam: Nemo dedit mihi quantum accipere cupiebam, nec me sibi fecit in aliquo debitorem. Quodque infert: *Nec debuit mihi quisquam*, hunc habet sensum: Quomodo enim poterat mihi usuram debere, qui senus non est dignatus accipere? Omnes, inquit, *maledicunt mihi*. Quis enim hæreticorum, 947 atque errantium non maledicit Christo, perversa credendo, et perversiora blasphemans?

(Vers. 11.) *Dicit Dominus, Si non reliquæ tuæ in bonum: si non occurri* [Al. occurrit] *tibi in tempore afflictionis, et in tempore tribulationis et angustiarum* [A Vulg. abest et angustiarum] *adversus inimicum.* Possunt hæc et ex persona Jeremiæ accipi, qui pessimo tempore, et jam imminente captivitate prophetare compulsus est, et dura perpeti a populo non credente. Ad id, quod supra dixerat: *Væ mihi, mater!* ut quid

^a Mss. et Rabanus cum et copula, resurrectionis-que tuæ, et substantiæ.

^b Jare: Non legebat Hieronymus mediam litteram γ Vau, sive hollem, in hac voce Hebræa, ut manifestum nobis est ex omnium mss. codicum fide; legunt enim Jare, non Jaroa juxta hodiernam Hebræi contextus punctuationem. MARTIAN.

— Scribit Martian. ירר cum Vau, quam hodie-

me genuisti virum, qui judice? et discernar omni terrarum et reliqua, respondit Dominus: Noli considerare præsentia, sed futura; reliquæ enim tuæ et novissima erunt in bonum. Denique et in præsentiarum cum te cuperent inimici opprimere, affui tibi, et meo es protectus auxilio. Hoc autem tam ad Jeremiam, quam secundum dispensationem carnis assumptæ, referri potest ad Salvatorem. Pro eo quod nos juxta Hebræicum interpretati sumus: *Omnes maledicunt mihi*, usque ad eum locum ubi scriptum est, in tempore tribulationis adversus inimicum, in editione Vulgata ita scriptum reperi: *Fortitudo mea defecit in his, qui maledicunt mihi; fiat, Domine, dirigentibus illis, si non astiti tibi in tempore afflictionis eorum, et in tempore tribulationis eorum, in bona contra inimicum.* Et est sensus: *Fortitudo mea defecit in his, qui maledicunt mihi.* Non enim intelligunt virtutem meam, quæ in infirmitate perficitur, et quanto plus mihi maledixerint, tanto mea in illis plus deficit fortitudo. Jungitque vel Propheta vel Dominus, et ait: *Fiat, Domine* [Al. Dominus], *dirigentibus illis*, hoc est, eveniant mihi maledicta, quæ loquuntur inimici; et illi dirigantur in bonum, si non in tempore tribulationis eorum et angustiarum, quando eos vastabat inimicus, et capere festinabat, steti in conspectu tuo, et rogavi te pro illis, et dixi: *Pater, ignosce eis: quod enim faciunt, nesciunt* (Luc. xxiii, 34). Sed et Jeremiam sæpe deprehendimus in hoc volumine rogasse pro populo.

(Vers. 12.) *Numquid fœderabitur ferrum ferro ab Aquilone: et æs?* Symmachus, *Numquid nocebit ferrum ferro ab Aquilone, et æs?* I. XX et Theodotio, *Si cognoscat ferrum et operimentum æneum?* Varietatis causa perpicua est: verbum enim ^b JARE (ירר), quod in præsentis loco scriptum est, pro ambiguitate enuntiationis et amicitiam, sonat et malitiam, quod si pro RES littera 948 (quæ DALETH litteræ similis est) legatur ^c DALETH, scientiam cognitionemque significat. Quod autem dicitur, sic intelligendum est: Ne doleas quod populus inimicus tuus sit; te enim dura nuntiante, non potest te amare qui durus est. Sive Babylonii, qui ab Aquilone veniunt, suntque ferrum durissimum, huic populo potiori et in æris similitudinem indomito, non poterunt amicitia copulari. Sive ferrum durissimum, hoc est, populus Israel Dei cognitione indignus est, qui in tantam pervenit malitiam, ut duriori metallo ære circumdatus sit.

(Vers. 13, 14.) *Divitias tuas et thesauros tuos in directionem dabo, gratis* (sive absque pretio) *in omnibus peccatis tuis et in cunctis terminis tuis. Et aduam inimicos tuos* (sive servire te faciam inimicis tuis) *de-*

nam Hebræi contextus punctuationem ne ipse quidem in notis probat. Quid quod ipsum quod accusat, Hebræum ex. ap. lar sine Vau legit ירר?

^c Sciheet si JARE legeris. Cæterum hoc uno abundat LXXa Theodotione, quod illi si γνωσθήσεται, si cognoscetur, hic si cognoscat interpretetur. Leviam quædam inferius castigantur.

terra, quam nescis : quia ignis accensus est in furore meo : super vos ardebit. Omnem, inquit, substantiam tuam tradam inimicis tuis absque ullo pretio, propter peccata, quæ fecisti in cunctis terminis tuis. Propterea adducam inimicos tuos, sive servare te faciam in terra Chaldaea : quia ignis meus, qui semel in meo furore succensus est, in te ardebit, et exstingui non poterit. Tu enim præbui materiam ardoris tui, ut meus ignis tua, quæ in te sunt, ligna consumat, et fenum, et stipulam; ac per hoc non est causa ardoris in Domino, sed in his qui fomenta incendio ministrarunt.

(Vers. 15, 16.) Tu scis, Domine, recordare mei, et visita me, et tuere me ab his, qui persequuntur me. Noli in patientia tua suscipere me, scito quoniam sustinui pro te opprobrium. Inveni sunt sermones tui, et comedi eos (sive ab his, qui reprobant sermones tuos, consume eos). Et factum est mihi (sive erit mihi) verbum tuum in gaudium et lætitiā cordis mei, quoniam invocatum est nomen tuum super me, Dominus Deus exercituum. Hoc quod diximus, Tu scis, in LXX non habetur. Felix est autem illa conscientia, quæ pro Deo sustinet opprobrium. Unde dicit : Inveni sunt sermones tui, quos meo ore loquebaris. Et comedi eos, hoc est, in cibum mihi versi sunt; sive juxta Symmachum : Suscepi eos, ut mihi in lætitiā verterentur, qui dudum fuerant in opprobrium. Unde et Babylonii confitentur impleta, quæ Jeremias futura prædixerat : Sive hic sensus est : Sensi angustias : miseria pertuli populi persequentis; sed tamen gavisus sum, **949** me tuis paruisse præceptis : et propter nomen tuum dura perpessus sum.

(Vers. 17, 18.) Non sedi in concilio ludentium, et gloriatum sum (sive me tuebam) a facie manus tuæ : solus sedebam, quoniam amaritudine [Vulg. comminatione] replesti me. Quare factus est dolor meus perpetuus (sive quare qui contristant me, confortantur) et plaga mea desperabilis renuit curari (sive plaga mea fortis, unde curabor)? Facta est mihi quasi mendacium aquarum infidelium (sive quasi aqua mendax non habens fidem). Hæc Hebræi ex persona Jerusalem dici arbitrantur : quod sola sederit, et amaritudine repleta sit, et factus sit dolor ejus perpetuus; et quomodo aquæ pertranseunt, sic verba Prophetarum, quibus sibi prospera pollicebantur, transisse mendaciter. Melius autem, ut ex persona Prophetæ hæc dici accipiamus, sermonibus sancti viri, qui non sederit in concilio, sive secreto ludentium, quod timuerit impendentem sibi manum Dei : sive magis gloriatus sit, se malorum non habere consortium. Solus, inquit, sedebam, secundum illud quod scriptum est : Non sedi cum concilio vanitatis, et cum iniqua gerentibus non introibo. Odivi Ecclesiam malignantium, et cum impiis non sedabo (Psal. xxv, 4, 5). Et in alio loco, Solitarius sum ego, donec pertranseam. A facie, inquit, manus tuæ, solus sedebam (Psal. cxl,

10), dum te timeo, dum impendentem mihi manum tuam semper exspecto. In concilio ludentium sedere nolui, sed meam amaritudinem devorabam, ut in futuro mihi gaudium præpararem. Nec habui intervalla doloris mei, sed jugi miseria deprimebar, ut nulla exspectarem remedia. Prævaluerunt enim qui contristabant me, et facta est plaga mea fortis. Sed in hoc habui consolationem, quod fuerit quasi aqua mendax, atque prætereiens. Sicut enim aqua prætereuntes dum fluunt, videntur et dilabuntur : sic et omnis impetus inimicorum, te adjuvante, præterit. Utinam Dominus præstet et nobis non sedere in concilio ludentium, et eorum qui futura non cogitant : nec adversis cedere [Al. recedere], sed semper Dei sententiam formidare, et dicere cum Propheta : Solus sedebam : quia amaritudine repleti sum. Gaudeat igitur in præsentī tempore; nequaquam consilium sapientium, sed arcanum secretumque ludentium; mihi adhærere Deo bonum sit, ponere in Deo spem meam, saturari opprobriis, et iudicis mei exspectare sententiam : quæ cum finis advenierit, **950** opere monstrabit omnem tristitiam et amaritudinem instar aquarum fluentium pertransisse.

(Vers. 19 seq.) Propter hoc hæc dicit Dominus : Si converteris, convertam te : et ante faciem meam stabis. Et si separaveris pretiosum a vili, quasi os meum eris. Convertentur ipsi ad te, et tu non converteris ad eos. Et dabo te populo huic in murum æneum fortem; et bellabunt adversum te, et non prævalebunt, quia ego tecum sum, ut saluum te faciam : et eruam, dicit Dominus. Et liberabo [Al. liberem] te de manu pessimorum, et redimam te de manu fortium (sive pestilentium). Manifestum est quod superiora nequaquam Jerusalem, sed Propheta dixerit. Cui respondit Dominus, si converteris a peccatis populum, et ego de tribulatione convertam te in lætitiā, et stabis ante faciem meam, sicut Angeli stant in conspectu Dei, quotidie videntes faciem illius. Et si separaveris pretiosum a vili, quasi os meum eris. Ne putes, inquit, boni operis non esse mercedem : si sanctos quosque meos de numero peccantium tuis sermonibus segregaris, eris quasi os meum, et meis præceptis copulaberis. Debeant enim illi tui imitatores esse, et non tu eorum. Nec reformides, et dicas : Quare factus est dolor meus perpetuus, et plaga mea fortis, sive desperabilis, ut me desperem posse curari. Dabo enim te quasi murum æneum atque fortissimum, ut contra adversarium omni resistas robore; et mo habeas adiutorem et liberem te de manu pessimorum, sive pestilentium, et redimam te, vel meo sanguine, vel in præsentiarum meo auxilio. Consideremus quantam mercedem habeat sermo doctoris, si valuerit ab errore quempiam liberare, et de peccantium numero educere.

(Cap. XVI. — Vers. 1 seqq.) Et factum est verbum

^a Cisterc. et Vatic., sed sermonibus sancti viri, quod non, etc. Penes Raban. vel ex sermonibus, etc.

^b Ibidem, operum; moxque recessisse, pro pertransisse.

i ad me, dicens : Noli accipere [Vulg. Non accipere] tibi filii et filiozorem, et non sint [Vulg. erunt] tibi filii et filio loco isto. Quia hæc dicit Dominus, super filios quæ generantur in loco isto, et super matres quæ genuerunt eos, et super patres eorum, de stirpe nati sunt in terra hac, mortibus ægrotantium morientur : non plangentur, sepelientur, in sterquilinum super faciem terræ et gladio et fame consumentur, et erunt cadaverum in escam volatilibus cæli et bestiis terræ. Si res imminens captivitatis vetatur Propheta in ducere, ne tribulationem carnis habeat; et dolorem proprium **951** uxoris quoque ac lima miseriis torqueatur, quanto magis Apollubet (I Cor. vii), quia abbreviatum tempus est, inest consummatio, ut etiam qui habent uxore sint quasi non habeant! Unde superflua novi ei (Joviniani) reprehensio, qua docuimus diu et trigamiam non ex lege descendere, sed ex sententia. Aliud est enim facere, quod per se bonum, aliud ideo concedi, ne pejora faciamus eas. Dicit enim et ipse causas, cur velit adulas viduas nubere, inferens : Jam enim quærum abierunt retro post Satanam (I Tim. v, 15). que præceptor continentie, et perpetuæ castitatis æqualem se blasphemans Deo, laudat uaternaque conjugia, quæ ego non tam condicam, quam miseriarum solatia et extrebulam naufragorum [Al. naufragiorum] : nisi tribuit indulgentiam Amazonibus suis, ut us decrepitam senectutem bella libidinum exur. Cur autem Propheta arceatur uxorem, causa perspicua est, quod obsidione vicina, et gladio, et fame, universi intereant, ut sit numerus morientium, ut sepultura officium, sed instar sterquilini jaceant carum, volatilibus bestiisque laceranda. Et hoc notat, quod ægrotationibus et longa infirmitate re, Dei ira sit. Unde et Joram filius Josaphatate consumitur (II Par. xxi). Et Apostolus egrotare eos et tabescere, et mori, qui sancta it (I Cor. xi).

s. 5 seqq.) Hæc enim dicit Dominus : Ne ingrediamur convivii, neque vadas ad plangendum, ne soleris eos, quia abstuli pacem meam a populo dicit Dominus, misericordiam et miserationes. Et **D**ur grandes et parvi in terra ista, non sepelientur, plangentur, et non se incident, neque calvitium eis. Et non frangant inter eos lugenti panem ad adum super mortuum, et non dabunt eis potum ad consolandum super patre suo et matre. Et convivii non ingredieris [Vulg. ingrediaris], eas cum eis, et comedas et bibas. Apostolus

A præcipit, cum his qui aversentur Deum, nec cibum quidem esse sumendum (I Cor. v). Et amplius, Nec ave quidem hujusmodi dixeritis (II Joan. x). Et salvator Apostolis interdicit, ne quemquam in itinere salutent (Luc. x). Unde et Elisæus pergenti ad sanandum puerum Giezi, salutationem interdicit (IV Reg. iv). Moris autem est lugentibus ferre cibos **952** et præparare convivium, quæ Græci *πενθήματα* vocant, et a nostris vulgo appellantur *parentalia* : eo quod parentibus justa celebrentur. Dicit et alibi Scriptura divina : Date vinum his, qui in luctu sunt (Prov. xxxi, 6) : ut videlicet obliviscantur doloris. Præcipitur ergo Prophætæ, ne ullum de populo consoletur, ne se misceat inimicorum Dei convivii, ne justa celebret super funeribus defunctorum. Aliud est enim mori communi lege naturæ, aliud Dei occidisse sententia. Abstuli, inquit, pacem meam de populo isto, et misericordia indigni sunt : nullique ætati parcam, set et grandes et parvi pariter interibunt, ita ut sepultura quoque careant. Ne se incident, inquit, neque calvitium flet [Al. Faciant] pro eis. Mos hic fuit apud Veteres, et usque hodie in quibusdam permanet Judæorum, ut in luctibus incidant lacertos, et calvitium faciant; quod etiam Job fecisse legimus (Job. i et xii). Unde ei Prophætæ dicitur, ne frangat inter eos panem, nec ingrediat ad consolandum pro mortuo, neque potum tribuat, neque ingrediat domum convivii, et ne misceatur eis, qui Dei sententiæ præparati sunt. Si autem hoc de lugentibus dicitur, quid fiet de hæreticis, quorum sermo serpit ut cancer, et quotidie prosternunt in Ecclesia funera deceptorum?

(Vers. 9 seqq.) Quia hæc dicit Dominus exercituum Deus Israel : Ecce ego auferam de loco isto in oculis vestris et in diebus vestris vocem gaudii, et vocem lætitiæ : vocem sponsi, et vocem sponsæ. Et cum annuntiaveris populo huic omnia verba hæc, et dixerint tibi : Quare locutus est Dominus super nos omne malum grande istud? quæ iniquitas nostra, et quod peccatum nostrum, quod peccavimus Domino Deo nostro? Dices ad eos : Quid dereliquerunt me patres vestri, ait Dominus : et abierunt post deos alienos, et servierunt eis, et adoraverunt eos, et me dereliquerunt, et legem meam non custodierunt. Sed et vos pejus operati estis quam patres vestri. Quando peccaverit Ecclesia, auferitur de ea omne gaudium et universa lætitia, de qua Apostolus dicit : Gaudete : iterum dico gaudete (Philip. iv, 4) : Vox sponsi et vox sponsæ, de quo scriptum est : Qui habet sponsam sponsus est (Joan. iii, 29). Si autem, inquit, interrogaverit te populus, cur ista patiat, et causas miseriarum suarum quæsierit, respondebis ei : Quia dereliquerunt me patres vestri, ait Dominus, qui vobis præsumunt **953**

referendus S. Basilii can. 4, ubi tertias nuptias *πυλολαμύνον* vocat, indignasque censet, trimoni donentur nomine. Et can. 50 *τὰς τῆς ἐκκλησίας* dicit. S. quoque Natus Orat. 31, trigamiam *παραιομίαν* appellat, memorem, quibus præcis verbis adulterium

dicitur. Ex his utique, qui nuptiarum hostem Hieronymum fuisse calumniantur, quanto alius mihi ejus fuerit sententia, intelligit.

^b Hoc nomine vocat S. Gaudentius dies ac festivitates Inferiarum, interque Idololatriæ partes censet. Vide Ausonium lib. Parentalium.

in Ecclesiis, et abierunt post deos alienos, A quorum Deus venter est, et avaritia et luxuria, et gloria in confusione eorum, et servierunt eis. A quo enim quis vincitur, ejus et servus est. Et adoraverunt eos: Adorat enim unusquisque quod diligit. Et me dereliquerunt, et legem meam non custodierunt. Sacerdotum est proprie, non solum docere, sed et facere legem: ut nequaquam verbis subjectis sibi populos et credidum gregem, sed exemplis doceant. Ac ne forte dicerent, injusta est sententia: patres comedere uvam acerham (Infra, xxi), et dentes filiorum obstupescere (Ezech. xvin), infert: Sed et vos pejor operati estis quam patres vestri: ut super his qui patribus pejora peccaverint, justa supplicia deferantur.

(Vers. 15.) Ecce enim ambulat unusquisque post pravitudinem cordis sui mali, ut me non audiat. Et ejiciam vos de terra hac in terram quam ignoratis vos, et patres vestri, et servietis ibi diis alienis die ac nocte, qui non dabunt vobis requiem. Semel a Domino derelicti, faciunt ea quæ non competunt, ut vadant post desideria cordis sui mali, de quo exeunt cogitationes pessimæ (Matth. xv), et idcirco de Ecclesia separantur, ut vadant in terram longinquam, quam nec ipsi, nec patres eorum noverant priusquam peccarent, ut ibi serviant diis alienis, qui non sunt dii, sed eorum putantur errore qui eos colunt. Quod autem intulit: Die ac nocte, perpetuam peccantium ostendit in scelere perseverantiam, dum et in diebus flagitiis, et in noctibus libidini serviunt. Qui non dabunt, inquit, vobis requiem. Haud dubium quin falsos deos significet, de quibus dixit: Et servietis ibi diis alienis. Quidquid ergo peccamus, quidquid die et nocte facimus, et malorum operum perpetravimus, imperium est dæmonum, qui nunquam nobis dant requiem, sed semper impellunt delictis augere delicta, et cumulum lacere peccatorum.

(Vers. 14, 15.) Propterea ecce dies veniunt, dicit Dominus, et non ^a dicetur ultra: Vivit Dominus, qui eduxit filios Israel de terra Ægypti; sed, Vivit Dominus, qui eduxit filios Israel de terra Aquilonis, et de universis terris ad quas ejeci eos, et reducam eos in terram suam quam dedi patribus eorum. Manifeste futura populi Israel restitutio prædicatur, et post captivitatem misericordia; quæ juxta litteram sub Zorobabel et Jesu Pontifice et Ezra ex parte completa est: juxta intelligentiam spiritualem verius atque perfectius in Christo complenda 954 describitur. Veniet, inquit, tempus quando nequaquam dicetur, quod populus reductus sit de Ægypto per Moysen et Aaron, sed reductus de terra Aquilonis, Cyro rege Persarum laxante captivos. Et de universis, inquit, terris: quod nequaquam Cyri tempore, sed ultimo fine complebitur, dicente Apostolo: Postquam subintraverit plenitudo gentium, tunc omnis Israel salvus fiet (Rom. xi, 25, 26). Possumus hoc et de persecutionibus, quæ

nostro accidere populo a diebus Neronis, de quo scribit Apostolus: Et liberatus sum de ore leonum (I Tim. iv, 17), ^b usque ad Maximiani tempora, dicere: quomodo Dominus misertus sit populo suo, et reduxerit eos in terram suam. Haud dubium quia in Ecclesiam, quam dedit patribus eorum, Apostolis et apostolicis viris.

(Vers. 16 seqq.) Ecce ego mittam piscatores multos, dicit Dominus, et piscabuntur eos. Et post hæc mittam eis multos venatores, et venantur eos de omni monte, et de omni colle, et de cavernis petrarum, quia oculi mei super omnes vias eorum. Non sunt abscondita ea a facie [Vulg. abscondite a facie] mea, et non sunt occulta iniquitas eorum ab oculis meis. Et reddam primum duplices iniquitates et peccata eorum, quibus [Vulg. quia] contaminaverunt terram meam in morticiniis idolorum suorum, et abominationibus suis impleverunt hereditatem meam. Diversa hujus capituli interpretatio est. Judæi enim autumant significari Chaldaeos, qui sub piscatorum nomine describuntur, et postea Romanos, qui venatoribus comparantur, et de montibus collibusque et cavernis petrarum, infelicem populum sunt venati. Hoc autem Dominus fecisse se dicit: quia respexerit vias eorum, et reddiderit iniquitates, quibus contaminaverant terram, simulacra venerantes, et abominationibus idolorum polluerant hereditatem ejus. Nostri autem rectius et melius, hæc de futuro vaticinium Prophetam putant. Quia enim supra dixerat: Reducam eos in terram suam, quam dedi patribus eorum, nunc ostendit quomodo reducendi sint, quod primum mittat Apostolos, quibus Salvator dixit: Venite post me, et faciam vos fieri piscatores hominum (Matth. iv, 19). Et postea venatores, quos vel ecclesiasticos viros, vel Angelos possumus accipere, qui postquam consummationis tempus advenerit, venientur sanctos quoque de montibus dogmatum excelsorum, et de collibus honorum operum, et de cavernis petrarum, Apostolis et apostolicis viris. Non solum enim Christus petra, sed et apostolo 955 Petro donavit, ut vocaretur Petra (I Cor. x, Matt. xvi). In cujus sensibus requiescentes, recte dicuntur translati esse de petra. Ostenditque vel Apostolos, vel eos qui postea ^c venati sunt, habuisse peccata, et recepisse duplices iniquitates suas. Servus enim qui scit voluntatem domini sui, et non facit eam, vapulabit malum (Luc. xii). Sciendumque quod in Hebraico positum sit, primum, et in Septuaginta editione prætermisum. Quando autem dicit: Reddam primum duplices iniquitates, et peccata eorum, subostendit, quod postquam receperint mala, recepturi sint et bona. Hi autem qui postea transferendi sunt, contaminaverunt terram Domini in morticiniis idolorum suorum, et abominationibus suis impleverunt hereditatem ejus, ut omnis mundus subditus fiat Deo: et nequaquam suo merito, sed illius misericordia conservetur. Quod

^a Duo mss., et non dicent, vivit Dominus, etc.

^b Ibidem mss., usque ad Maximiani tempora.

^c Haud recte obtinebat antea, venandi sunt.

Hebraico posuimus: *Non sunt abscondita ea a* A latitudinem [Al. altitudinem] cordis eorum (sive in pectore cordis eorum), et in cornibus altarium (sive ararum) eorum. De gentibus quæ ad Dominum conversæ fuerant supra dictum est: *Ecce ego ostendam eis per vicem hanc, ostendam eis munus meum et virtutem meam*: nunc de Israel qui abjectus est, loquitur: *Peccatum Juda scriptum est stylo ferreo in ungue adamantino*, et cætera. Quod cur a Septuaginta prætermisum sit, nescio; nisi forsitan e pepercit populo suo: sicut et in Isaia eos fecisse manifestum est: *Quiescite ergo ab homine cujus spiritus in naribus ejus, quia excelsus reputatus est ipse* (Isai. ii, 22); multaque hujusmodi, quæ si voluero cuncta digere, non dicam libro, sed libris opus erit. Gentium peccata deleta sunt, quis conversæ [Al. conversi] ad

19.) Domine, a fortitudo mea, et robur meum, um meum in die tribulationis (sive malorum). hominum fortitudo, sine Dei virtute, quæ est, imbecilla reputatur et nihili. Unde videndum est ad Dominum, atque dicendum est: *refugium factus es nobis, in generatione et* one (Psal. lxxxix, 1). Et in alio loco: *Qui in adjutorio Altissimi; in protectione Dei cæli habitus* (Psal. xc, 1). Dies autem tribulationis sive malorum, illa intelligenda est, de qua Apostolus: *Ut eriperet nos de presenti sæculo*: Et, *Redimentes tempus, quoniam dies mali* alati, 1, 4).

20.) Ad te gentes venient ab extremis terræ B Dominum ab extremis terræ audierunt illud: *Laudate Dominum, omnes gentes; laudate eum, omnes populi. Quia confirmata est super nos misericordia ejus, et veritas Domini manet in æternum* (Psal. cxvi, 1, 2). Et de quibus dixerat ad Moysen: *Dimitte me, 957 ut interficiam populum istum, et faciam te in gentem magnam* (Exod. xxxii, 10). Peccatum autem Judæ indelebile, et, ut ita dicam, nulla ratione abolendum, scriptum est stylo ferreo in ungue adamantino, qui Hebraice dicitur *samir* (סמיר); non quo ullus unguis sit, qui appelletur Samir; sed quo lapis adamantinus (qui ex eo quod indomitus sit et infrangibilis, hoc nomen accepit) tantum nitorem habet et levitatem, ut absque ullo impedimento in eo scribi possit stylo ferreo: ut dura ferri materies scribat in duriori tabula adamantina, et duret quod scriptum est, in perpetuum. Ipsi enim dixerunt: *Sanguis ejus super nos et super filios nostros* (Matth. xxvii). Unde exaratum sive insculptum est in cornibus altarium, sive ararum eorum, ut opera sacrilega in æternam memoriam perseverent. Si autem hoc ita est, ubi illud quod anus delira confingit, posse hominem sine peccato esse, si velit, et facilia Dei esse mandata?

21.) Idcirco ecce ego ostendam eis per vicem C et adam eis manum meam et virtutem meam, quoniam nomen mihi Dominus. Manus Dei omni cuncta operatus est, et virtus, de qua Apostolus: *Christus Dei virtus et Dei sapientia* (1, 24), ostenditur gentibus, Filii passione a. Pulchreque dixit: *Ostendam eis per vicem ostendam autem manifeste, et non ut prius, et in imagine, et vaticinio futurorum, ut cognoverint, scient nomen meum, audiant illi: Pater, manifestavi nomen tuum hominibus* (xvii).

XVII. — Vers. 1.) Peccatum Juda scriptum D stylo ferreo in ungue adamantino, exaratum super

duobus mss., Domine Deus fortitudo mea. em mss., quoniam ego Dominus. e vero Judæorum posteriorum temeritati ac e tribuit Origenes, a quibus plurima τῶν LXX aria fuisse corrupta queritur, Homil. 16 in: *Ἐπεὶ οὐχ ὑπερίστανον ἑαυτὸν ἐπιδοῦναι, καὶ εἰ περὶ τῶν Ἰουδαίων ταῦτα γέγραπται, ἡ ἁμαρτία γέγραπται*. Quæ si Heron. vertit: *Quoniam est aliquem se malum confiteri, ideo Judæi, plura nonnulla falsurunt, etiam hoc loco pro Juda, peccatum eorum posuerunt. Tum penitus tradidit hunc versiculum a LXX, quem propriis, non Græcis exemplaribus deformavit* ἄλλ' ἐστὶ προφητεία. ὅν οὐκ οἶδ' ὅπως κερὰ τὸ ἐ

(Vers. 2, 3.) Cum recordati fuerint filii eorum ararum suarum, et lucorum lignorumque frondentium in montibus excelsis, sacrificantes in agro, fortitudinem tuam et omnes thesauros tuos in direptionem dabo, excelsa tua propter peccata in universis finibus tuis. Et relinqueris sola ab hereditate tua, quam dedi tibi, et servire te faciam inimicis tuis in terra quam ignoras, quoniam ignem succendisti [Al. succendistis] in furore

ἐβδμήκοντα οὐχ' εὐρομεν· εὐρομεν δὲ ἐν ταῖς λοιπαῖς ἐκδόσεσι. v. 1. Sed et alia est prophetia, quam nescio cur pens LXX, non invenimus: invenimus vero in cæteris editionibus. Accedit Eusebius Demonstrat. Ev. ng. lib. x: *Εἰ καὶ μὴ παρὰ τοῖς Ὁ, ἀλλ' οὖν ἐν τῇ Ἑβραϊκῇ ταῦτα εὐρόντες, καὶ ἐν ταῖς τῶν λοιπῶν ἑρμηνευτικῶν ἐκδόσεσι, ἐτι μετὰ παραθέσεως ἀστερίσκων ἐν τοῖς ἀκριβοῦσι τῶν παρὰ τοῖς Ὁ ἀντιγράφοις. Quanquam non apud LXX, sed utique in Hebraico hæc invenimus, et in reliquorum interpretum editionibus: quin etiam sub asteriscis in diligentioribus ipsorum LXX exemplaribus. Vid. Justinum quoque in Dial. cum Triphone.*

d Malim ego lenitatem scribi alio sensu cum diphthongo,

meo, usque in æternum ardebit. Et hæc in Septuaginta non habentur, eadem (ut reor) causa quam supra diximus, ne scilicet æterna in eos sententia permaneret. Relinqueris, ait, sola ab hæreditate tua, quam dedi tibi, et servire te faciam inimicis tuis, in terra quam ignoras, vel sub Babyloniis, vel, ut est verius, sub Romanis. Ipsi enim succenderunt ignem et clementissimum Dominum in furorem provocarunt: qui [Al. quia] ignis furoris ejus ardebit in æternum. Pudet me contentiones nostrorum, qui Hebraicam arguunt veritatem. Judæi contra se legunt, et quid pro se sit, nescit Ecclesia. Unde nos qui sumus filii Apostolorum recordamur iniquitatum prioris populi, et juste eos perpassos esse testamur. Possunt autem excelsa, quæ Hebraice dicuntur **BAMOTH** (במות), et contra hæreticos accipi, qui posuerunt in excelsum os suum, et lingua eorum transivit super terram. Qui in tantam vesaniam proruperunt, ut soli absque Spiritus sancti gratia remanserint, et perdiderint hæreditatem Domini, priorem videlicet fidei veritatem. Unde et æternum **958** eis paratur incendium, et servitus dæmonum, qui sunt inimici et ultores.

(Vers. 5, 6.) *Hæc dicit Dominus: Maledictus homo qui confidit (sive spem habet) in homine, et ponit carnem brachium suum, et a Domino recedit cor ejus. Erit enim quasi myrice in deserto, et non videbit cum venerit bonum; sed habitabit in siccitate in deserto, in terra salsuginis et inhabitabili.* Si maledictus est omnis homo, qui confidit in homine, Paulus autem Samosatenus et Photinus, quamvis sanctum et cunctis excelsum virtutibus prædicent Salvatorem, tamen hominem constituentur; ergo maledicti erunt spem habentes in homine. Quod si nobis oppositum fuerit, quod et nos credamus in eo, qui dicit: *Nunc autem quæritis me interficere hominem, qui veritatem vobis locutus sum, quam audiavi a Deo, hoc Abraham non fecit: vos facitis* [Al. fecistis] *opera patris vestri* (Joan. viii, 40): respondebimus illud Apostolicorum: *Et si Christum secundum carnem aliquando cognovimus, sed nunc jam non novimus.* Denique idem Apostolus in principio Epistolæ suæ scribit ad Galatas: *Paulus Apostolus non ab hominibus* [Al. homine], *neque per hominem, sed per Jesum Christum, et Deum Patrem, qui suscitavit eum a mortuis, et qui mecum sunt omnes fratres* (Galat. i, 1, 2). Si enim mors absorpta est in victoria (Ose. 13), quare non carnis humilitas, quæ propter humanam salutem assumpta est, in divinitatis transierit majestatem, ut fecerit utrumque unum; et non adoremus creaturam, sed Creatorem, qui est benedictus in sæcula? Maledictus est igitur, non solum qui spem habet in homine, sed qui ponit carnem brachium suum, id est, fortitudinem suam, et quidquid egerit, non Domini clementiæ, sed suæ putaverit esse virtutis. Qui enim hoc agit, a Domino recedit cor ejus, asserens se

posse quod non potest. *Et erit quasi myrice, quæ Hebraice dicitur AROER (ארור), sive ut interpretatus est Symmachus, lignum infructuosum in solitudine. Et non videbit cum venerint bona, quæ visura est gentium multitudo; sed habitabit in siccitate in deserto.* Hoc dicitur de populo Judæorum qui habitant in deserto, fructusque non faciunt, et sunt in terra salsuginis, quæ nullos fructus faciat, et inhabitabili, quæ hospitem non habet Deum, nec Angelorum præsidia, nec Spiritus sancti gratiam, nec scientiam magistrorum.

(Vers. 7, 8.) *Benedictus vir, qui confidit in Domino, et erit Dominus a spes (sive fiducia) ejus: 959 et erit quasi lignum, quod transplantatum est (sive fructiferum) super aquas, quod ad humorem mittit radices suas, et non timebit, cum venerit æstus: et erit folium ejus viride (sive ramusculi ejus frondentes): et in tempore (sive anno) siccitatis non erit sollicitum (sive non timebit) nec aliquando desinet facere fructum.* Illud de Judæis dictum sit et hæreticis, qui spem habent in homine, in Christo videlicet suo, quem non Filium Dei, sed purum hominem putant esse venturum. E contrario vir Ecclesiasticus, qui confidit in Domino, audit illud: *Et scitote, quoniam Dominus ipse est Deus* (Psalm. xcix, 5). Confidit in Domino, et illi ligno comparabitur, de quo et in primo psalmo cantatur: *Et erit tamquam lignum, quod plantatum est secus decursus aquarum, quod fructum suum dabit in tempore suo, et folium ejus non defluet. Super aquas autem, Spiritus sancti gratiam, diversas donationes.* Quod ad humorem mittit radices suas: ut a Domino accipiat ubertatem. Sed et aliter possumus dicere, quod de siccitate Judaica translati sumus in baptismatis gratiam sempiternam. *Et non, inquit, timebit, cum venerit æstus, vel tempus persecutionis, vel dies judicii: Et erit folium ejus viride, sive erunt in eo ramusculi frondentes: ut nunquam timeat siccitatem, sed cunctarum virtutum germinet gratiam.* Cumque tempus, sive annus, venerit siccitatis, non metuet, quando Dominus iratus mandaverit nubibus, ne pluant super Israel imbrem (Isai. v). Quodque sequitur: *nec desinet facere fructum*, et illud locus qui in Marco scriptus est, quod venerit Dominus ad ficum, et non invenerit in ea fructum, quia nondum erat tempus, et maledixerit ei, ut fructus non faciat in æternum, exponere poterit (Marc. xi). Qui enim confidit in Domino, et Dominus est fiducia ejus, etiam in tempore Judaicæ siccitatis non metuet; sed semper afferet fructum, credens in eum, qui semel pro nobis mortuus est, et ultra non moritur (Rom. vi), et dicit: *Ego sum vita* (Joan. xiv, 6).

(Vers. 9, 10.) *Pravum est cor omnium* [Al. hominum], *et inscrutabile, quis cognoscet illud? Ego Dominus scrutans cor, et probans renes, qui do unicuique juxta vias suas, et juxta fructum ad inventionem suarum.* LXX: *Profundum est cor super omnia, et homo*

^a Mss., erit Dominus fiducia, sive spes.

^b Supplet Vatic., intellige: qui et paulo post curationis habet, pro persecutionis.

^c Sic mss., illud locus qui, etc. Victor. autem illud locum ex mss. aliis.

est, quis cognoscet eum? **960** cetera similiter. Verbum Hebraicum (שׂוֹן) ENOS quatuor litteris scribitur, ALEPH et NUN et VAU et SIN. Si igitur legatur ENOS, homo dicitur, si autem ANUS, inscrutabile, sive desperabile: eo quod nullus cor hominum valeat invenire. Symmachus vero hunc locum ita interpretatus est: *Inscrutabile cor omnium: vir autem quis est qui inveniat illud?* Solent ^a quidam nostri, bono quidem voto, sed non secundum scientiam, uti hoc loco contra Judæos, quod homo sit Dominus atque Salvator, secundum dispensationem carnis assumptæ, nullusque possit nativitatibus ejus scire mysterium, secundum illud quod scriptum est: *Generationem ejus quis enarrabit (Isai. LIII, 8)?* nisi solus Deus qui arcana rimatur, et reddit unicuique secundum opera sua. Melius autem est, ut simpliciter accipiamus, quod nullus cogitationum secreta cognoscat nisi solus Deus: dixerat enim supra: *Maledictus homo qui spem habet in homine.* Et e contrario: *Benedictus vir qui confidit in Domino.* Unde ne hominum putaremus certum esse judicium, intulit, omnium prope modum corda esse perversa, dicente Psalmista: *Ab occultis meis munda me, et ab alienis parce servo tuo (Psal. XVIII, 13):* haud dubium quin cogitationibus. Et in Genesi: *Videns autem Deus quod multa malitia hominum esset in terra, et cuncta cogitatio cordis intenta esset ad malum omni tempore (Genes. VI, 5).* Et iterum: *Sensus enim et cogitatio humani cordis ab adolescentia sua prona sunt in malum (Genes. VIII, 21).* Per quæ discimus solum Deum nosse cogitationes eorum. Si autem de Salvatore dicitur: *Videns autem cogitationes eorum Jesus (Luc. IX, 47):* nullusque potest videre cogitationes eorum, nisi solus Deus; ergo Christus Deus est, qui scrutatur corda, et probat renes; et reddit unicuique juxta opera sua (Psal. VII).

(Vers. 11.) *Perdix fovit (sive congregavit) quæ non peperit.* (Et ut LXX transtulerunt: *Clamavit perdix, congregavit quæ non peperit.*) *Fecit divitias suas [A Vulg. abest suas] non cum judicio. In dimidio dierum suorum relinquet eas (sive in dimidio dierum ejus relinquant eum) et in novissimo suo erit insipiens.* Aiunt Scriptores naturalis historię, tam bestiarum et volucrum, quam arborum herbarumque (quorum principes sunt apud Græcos, Aristoteles et Theophrastus, apud nos Plinius Secundus), hanc ^b perdicis esse **961** naturam, ut ova alterius perdicis, id est, aliena fueretur, et eis incubet foveatque: cumque fetus ado-

leverit, avolare ab eo, et alienum parentem relinquere. Hujuscemodi divites sunt, qui aliena diripiunt, et absque cogitatione [Al. recogitatione] judicii Dei, faciunt divitias non cum judicio, quas in medio tempore relinquunt, subita morte subtracti [Al. subtratti], quando dicitur eis: *Stulte, hac nocte repētent animam tuam a te, quæ autem præparasti, cujus erunt (Luc. XII, 20)?* nihilque insipientius, quam non providere novissima, et breviter putare perpetua. Alii vero et propter superiorem historiam, et propter alteram quæ dicunt, perdicem esse pugnacissimum et immundum, ita ut victum polluat, diabolum sub ejus nomine interpretantur, quod alienas sibi divitias congregavit dicens ad Dominum: *Hæc omnia tibi dabo, si cadens adoraveris me (Matth. IV, 9).* B Quem relinquent divitiæ suæ, quæ male ab eo fuerant congregatæ; et per Apostolos convertentur [Al. revertentur] ad Dominum: et qui sibi videbatur esse prudentissimus, erit omnium judicio insipiens. Quodque ^c LXX dicitur: *Clamavit perdix*, ad hæreticorum personam referendum est, quod perdix iste diabolus clamaverit per principes hæreticorum, et congregaverit quæ non peperit, et deceptorum sibi multitudinem congregavit, quæ postea dimittat eum: et omnium judicio stultissimus comprobetur.

(Vers. 12, 13.) *Solum gloriæ altitudinis a principio, locus sanctificationis nostræ. Expectatio Israel, Domine, omnes qui te derelinquunt, confundentur, recedentes, ^e in terra scribentur [Al. describentur]; quoniam dereliquerunt venam (sive fontem) aquarum viventium Dominum.* Perdix propter suam stultitiam derelicta, expectatio Israel, id est, populi Dei et credentis in Domino, ipse est qui fecit omnia: cujus solum gloriosum est et excelsum a principio, locusque sanctificationis omnium credentium, ut non in loco sit Dominus, sed ut ubi ille fuerit, locus sanctificatus sit. E contrario qui derelinquunt Dominum, confundentur confusione perpetua, et recedentes, sive declinantes ab eo, scribentur in terra, deleti de libro viventium. Sicut enim, qui potest cum Apostolo dicere: *Noster autem municipatus in cælo est (Philipp. III),* in cælestibus scribitur: sic qui derelinquit Dominum, vel declinat ab eo, scribetur in **962** terra cum his, qui terræna sapiunt. Causaque manifesta, cur scribantur in terra: quia dereliquerunt fontem vitæ Dominum, sive fontem aquarum viventium Dominum, qui loquitur in Evangelio: *Si quis sitit, veniat*

^a Ex his Tertullianus non uno in loco: Cyprianus lib. II advers. Judæos cap. 10, Lactantius quoque lib. IV cap. 13, necnon alii de Latinorum choro, quos notat suppresso nomine.

^b Hanc alienorum ovorum curam, et incubitum perdicis tribuisse Aristotelem, Theophrastum, aut Plinium, pernegat Drusius, Hieronymum erroris incusans: at non dixit S. Pater, id ab iis proprie scribi; sed a Naturalis historię Scriptoribus, quos inter ii principem locum teneant. Et veroasserunt Ecclesiastici auctores permulti: Hippolytus martyr in Catena in Jerem., Epiphanius in Physiologo cap. 9, Ambrosius lib. VI Hexæmer. cap. 3 et epist. olim 48, Philastrius Præfat. in lib. de Hæresib., Augu-

stin. contra Faustum lib. XII cap. 12, Isidorus lib. Orig. XII cap. 7, atque alii. Locum tamen æquivocum fecisse volunt Critici recentiores positum abs Jeremia nomen קֶרֶס, quod reddiderunt LXX, ex iisque Latini, *perdicem*, quia cum vocabulum non haberent, quo avem illam Europæis ignotam appellarent, quam simillimæ et specie proximæ avis nuncupatione usi sunt. Vide Bochartum de Script. animalibus, et Huettium in Notis ad Origen. ubi Pico convenire observat, quæcumque de קֶרֶס Hebræi atque Arabes tradunt.

^c Addunt mss. *a te*, quemadmodum in Vulgata ipsaque Hieronymiana versione habetur, Hebræo tamen textu penultimo.

ad me et bibat : qui credit in me, sicut dicit Scriptura, *A flumina de ventre ejus fluent aquae vivae. Hoc autem dixit de Spiritu, quem accepturi erant credentes* (Joan. vii, 37, 38).

(Vers. 14.) Sana me, Domine, et sanabor : saluum me fac, et salvus ero : quoniam laus mea tu es. Multi medici in Evangelio (Matth. ix) hæmorrhousam curaverant, quæ omnem substantiam suam perdiderat in eis, et tamen a nullo curari potuit, nisi ab eo, qui verus est medicus, et cujus sanitas in penis ejus. Unde et nunc Prophetæa populo passus opprobria, et crebro in idibus circumventus, ab eo curari et salvus fieri cupit, cujus vera laus, veraque medicina est.

(Vers. 15 seqq.) Ecce ipsi dicunt ad me : Ubi est verbum Domini? Veniat. Ego autem non sum turbatus te pastorem sequens (sive non laboravi sequens te), et diem hominis non desideravi : tu scis. Quod egressum est de labiis meis, rectum fuit in conspectu tuo (sive ante faciem tuam est). Non sis mihi formidini, spes mea tu in die afflictionis (sive non fias mihi alienus, parcens mihi in die pessimo). Qui non putant ventura, quæ dicta sunt, loquuntur ad Prophetam : Ubi est verbum Domini? Veniat : dissimulationem sententiæ, dilationem arbitantes. Illis autem, inquit, ista dicentibus, ego non sum turbatus, nec laboravi te pastorem sequens, sive, post tua ingrediens vestigia. Nec hoc fui sine contentus, sed diem hominis non desideravi, vel vitam longiorem, vel prospera quæque hujus sæculi. Ipsumque vocat testem, quem et judicem : Tu nosti. Sequitur : Quod egressum est de labiis meis, rectum fuit in conspectu tuo ; ut nunquam mentitus sit, et Domini voluntati adversa non dixerit. Non sis mihi, inquit, tu formidini, spes mea in die afflictionis. Quod perspicuum est juxta Hebraicum. Juxta id vero, quod Septuaginta transtulerunt dicentes : Ne fias mihi alienus, parcens ^a mihi in die malo, est sensus : Ne parcas mihi in præsentem sæculo, quod malum est ; sed redde mihi juxta peccata mea, ut requiem habeam sempiternam. Scio enim **963** scriptum : Quem diligit Dominus, corripit : flagellat autem omnem filium, quem recipit (Hebr. xii, 6). Dies autem malus, vel omne sæculum est, vel dies judicii, his qui propter peccata cruciantur.

(Vers. 18.) Confundantur, qui persequuntur me, et non confundar ego. Paveant illi, et non paveam ego. Induc super eos diem afflictionis, et duplici contritione conterere eos. Imprecatur adversum eos Prophetæa, qui exprobrant ei verbum Domini, et dicunt : Ubi est verbum Domini? veniat ; ut confundantur qui persequuntur eum, et erubescant et redeant ad salutem : ut illi paveant mentientes, et non iste qui vera prædicit. Cumque dies ultionis advenerit, duplici contritione conterat [Al. conterere] eos, fame et gladio.

(Vers. 19, 20.) Hæc dicit Dominus ad me : Vade et sta in porta (sive in portis) filiorum populi : per quam (sive per quas) ingrediuntur reges Juda, et egrediuntur, in cunctis portis Jerusalem, et dices ad eos : Au-

дите verbum Domini, reges Juda, et omnes Juda (in Judæa) cunctique habitatores Jerusalem, qui ingredi mini per portas has. Quoniam, inquit, verba ista audire contemnunt, nec ad te veniunt, ut requirantur sit sententia [Al. sapientia] Dei, tu perge ad locum celeberrimum, vel portam templi, vel urbis, per quas reges et omne vulgus ingreditur et egreditur, ut necessitate cogantur audire, et importune, opportune prædices verbum Domini (1 Tim. iv) : nec illi apud eos remaneat excusatio, quod ideo non fecerint, quia non audiverint.

(Vers. 20 seqq.) Hæc dicit Dominus : Custodite animas vestras, et nolite portare pondera in die sabbati, nec inferatis per portas Jerusalem. Et nolite ejicere onera de domibus vestris in die sabbati, et omne opus non facietis, et sanctificate diem sabbati, sicut præcepit patribus vestris : Et non audierunt, nec inclinaverunt aurem suam, et induraverunt cervicem suam (et quod in Hebraico non habetur, super patres suos), ne audirent me, et ne acciperent disciplinam. Et erit, inquit, si audieritis me, dicit Dominus, ut non inferatis onera per portas civitatis hujus in die sabbati : et si sanctificaveritis diem sabbati, ne faciatis in ea omne opus, ingredientur per portas civitatis hujus reges et principes sedentes super solium David : et ascendentes in curribus et equis, ipsi et principes eorum, viri Juda et habitatores Jerusalem, et habitabitur civitas hæc in sempiternum. Et venient de civitatibus Juda, et de circuitu Jerusalem, et de terra Benjamin, et de campestribus, et de montosis [Al. montuosis], et ab austro, portantes holocaustum et victimas (sive thymiamata) et sacrificium **964** (sive manna) et thus, et inferent oblationem (sive laudem) in domum Domini. Si autem non audieritis me, ut sanctificetis diem sabbati, et ne portetis onus, et ne inferatis per portas Jerusalem in die sabbati, succendam ignem in portis ejus, et devorabit domos Jerusalem, et non exstinguetur. Ne præceptum sabbati instauratum per Jeremiam in frustra discerperem, totum ponere placuit, ut simul omnia cognoscamus. Custodit animam suam, qui non portat pondera peccatorum in die quietis et sabbati : nec infert ea per portas Jerusalem, quas virtutes debemus accipere. Et nolite, inquit, ejicere onera de domibus vestris. Non enim portanda sunt, sed penitus abjicienda. Et omne opus ne faciatis, vel servile, vel illud de quo scriptum est : Esca ventri, et venter escis : Deus autem et hunc et illam destruet (1 Cor. vi, 13) ; sed illud opus operandum, de quo Salvator loquitur : Operamini opus, quod non perit (Joan. vi, 27). Sanctificate, inquit, diem sabbati, ut omne tempus vitæ nostræ in sanctificatione ducamus, sicut fecerunt patres nostri Abraham, Isaac, et Jacob. Cumque ista præceperit Deus, non inclinaverunt aurem suam, mentis utique, non carnis ; sed induraverunt cervicem suam, rejicientes jugum Legis, et per metaphoram indomitum animalium habentes similitudinem. Videamus quod sit præmium eorum, qui non portant onera in

^a Deerat mihi, quod supplevit mas. quorum ope hujusmodi alia levioris momenti superius castigantur.

sabbati, et sanctificent illum. *Ingredientur*, inquit, *A* portas civitatis hujus reges, quorum cor in manu est, et qui regnant corporibus suis (Prov. xxi), principes sedentes super solium David, ut Christi tentur exemplum, et ascendentes in curribus, et is, de quibus scriptum est: *Currus Dei decem milia, multiplex millia latantium, Dominus in eis in ai in sancto* (Psal. lxxvii, 18). Et alibi: *Equitatio salus* (Abac. iii, 8) Omnis vir qui constitetur Deum, qui habitat in Jeru-salem, de qua dictum est: *Factus in Salem* [Al. Jerusalem], id est, in pace, locus, et habitatio ejus in Sion (Psal. lxxv, 2), et habitat Ecclesia Dei in æternum. *Venient de civitate Juda, et de circuitu Jerusalem*, de quibus jam unius, et de terra Benjamin, qui filius est virtutis et terra, et de campestribus, quod Hebraice dicitur *HELA* (הלה), et planam historię significat intelligentiam, et de montosis, excelsis videlicet dogmatibus, et ab Austro, de quo scriptum est: *Deus ab Austro* (Abac. iii, 3). Unde calor et plena lux, et ubi ne frigus expellitur: *Portantes*, ait, *holocausta*, ipsos consecrantes Deo, et victimam, sive **965** mianima, ut dicant: *Sacrificium Domino spiritus tribulatus* (Psal. l, 19). Et, *Christi bonus odor sicut in omni loco* (I Cor. ii, 15). Et alibi: *Dirigatur tio mea sicut incensum in conspectu tuo* (Psal. cxi, 1). Et sacrificium, pro quo LXX ipsum verbum *Hebraicum* posuere *MANA* (מנה), quod pessima con-

tudine, immo scriptorum negligentia, manna in Vatic. et Cisterc. inserunt libris. Adhuc vero notatur error iste hic et cap. xlviii, 5. et Baruch. i, 1. Penes Theodorum interdum scriptum invenies *ak*, interdum *manak*: Jeremiae scilicet xli, 5, et ubi loco laudato. Chrysostomus quoque *manak* i Exhortatione prima ad Theodorum cap. iii, et *ak* in Danielis cap. ii. Vide tomo sequenti in chiel. cap. xlv et xlvii nominis hujus expositionem.

In Vatic., et non feceritis, quæ facienda mandavi. Quos LXX *Ἀρπυγῶν*. Cave falsam hanc opinionem iningerunt Erasmus et Marianus, dicentes LXX i Aquila et Symmacho interpretatos fuisse *βάρεις* est, *turritas domos*. Nec putes cum Nobilio in

nostris ^a legitur. Et thus, de quo scriptum est: *Ut quid mihi thus affertis de Saba* (Supra vi, 20)? Et inferent oblationem, quæ Hebraice dicitur *תבואה* (תבואה), et in gratiarum actionem verti potest, et quam laudem LXX transtulerunt. In domum David, haud dubium quin in Ecclesiam. Hæc sunt præmia eorum, qui sanctificant sabbatum, et nullo pondere prægravantur. Sin autem, inquit, non audieritis præcepta mea, ^b et feceritis quæ non facienda mandavi: *Succendam ignem in portis ejus*, id est, Jeru-salem, illum de quo dicitur: *Omnes adulterantes* **966** *quasi clibanus corda eorum* (Ose. vii, 4): qui devorat domos, sive vicos Jerusalem, ^c quos [Al. quod] LXX *Ἀρπυγῶν*, Aquila et Symmachus ^d *βάρεις*, id est *turritas domos*, interpretati sunt, appellanturque Hebraice *אַרְמָנוֹת* (אַרְמָנוֹת). Et nunquam hoc exstinguetur ^e incendium, dicente Apostolo: *Uniuscujusque opus quale sit, ignis probabit* (I Cor. iii, 13). Et iterum: *Si cuius opus arserit, detrimentum patietur, ipse autem salvus erit, sic tamen quasi per ignem* (Ibid., 15). Sin autem nostri judaizantes explanationem tropicam repudiarint, aut Judæi esse cogentur, et cum observatione sabbati circumcidere præputia, aut reprehendere certe Salvatorem, qui jussit in sabbato paralytico, ut portaret lectulum suum, Evangelista dicente: *Propterea magis Judæi quærebant eum interficere, non solum quia solvebat sabbatum, sed et Patrem suum dicebat Deum, æqualem se faciens Deo* (Joan. v, 18).

notis versionis LXX hoc affirmasse Hieronymum; quia ex fide omnium exemplarium manuscriptorum sancti Doctoris, perspicuum est ipsum legisse in LXX et dixisse *Ἀρπυγῶν*, id est, *bivia*, et non *turritas domos*. MARTIAN.

^d Luculentius in epist. 65, ad Principiam. *βάρεις*, ait, verbum est *ἰσχυρόν* *Palæstina*, et usque hodie domus ex omni parte conclusæ, et in modum ædificatæ turrium, ac mœnium publicorum. *βάρεις* appellantur. Recole quæ in hunc locum annotavimus, et Commentar. in Auros cap. i, 2.

^e Suffecimus et mss. incendium, quod nomen a Vulgatis exciderat.

LIBER QUARTUS.

965-966 Semper diabolus bono operi imminet *et* ubique gradientibus ponit laqueos, *et* ubique gradientibus ponit laqueos, tante Propheta de satellitum ejus insidiis: *Juxta* *scandalum posuerunt mihi* (Psal. cxxxix, 6), Evangelio (Matth. xiii, Marc. iv et Luc. viii) hoc in plenius instrueret, quod volatilia cœli juxta in facta [Al. jactata] semina diripiant atque distant. Cur hoc principio, frater Eusebi, usus sim, uens sermo monstrabit. Multis et de toto huc e confluentium turbis, et Sanctorum Fratrum asterisque curis occupatus, Commentarios in

Jeremiam per intervalla dictabam; ut quod deerat otio, superesset industriæ; cum subito hæresis Pythagoræ et Zenonis, *ἀκαθαρσίας*, et *ἀναμαρτυρίας*, id est, *impasibilitatis et impeccantiæ*, quæ olim in Origene, et dudum in discipulis ejus Grunio, Evagriusque ^a Pontico, et Joviniano jugulata est, cœpit reviviscere, et non solum in Occidentis, sed et in Orientis partibus sibilare, et in quibusdam insulis, præcipue Siciliæ et Rhodi, maculare plerosque, et crescere per dies singulos, dum secreto docent, et publice **967-968** negant. Cui respondere diu tacens

Additum Pontico, quod in mss. non habetur, et studiosus nonnemo adjecerit, rejici denuo malim ad inæ album.

et dolorem silentio devertens, crebra fratrum expositione compulsus sum: nec tamen hucusque proprii, ut auctorum nomina ponerem, malens eos corrigi, quam infamari [Al. imitari]. Neque enim hominum, sed erroris inimicus sum: qui mihi ut vicem talionis et genuinum sui doloris [Al. sudoris] illiderent, veteres magistrorum suorum calumnias concinnantes, intantum elingues [Al. bilingues] et miseri demonstrati sunt, ut ne maledicere quidem suis verbis potuerint. Quorum tunc temporis, editis adversus eos libris, nœniæ confutatae sunt, quos qui legere voluerint, liquido pervidebunt, canes eos juxta Isaiam esse mutos, qui latrare nesciant: habentes quidem voluntatem et rabiem mentiendi, sed artem fingendi et latrandi non habentes (Isai. lvi). Quibus loquar compendio: Aut bona sunt quæ docetis, aut mala. Si bona, defendite libere: si mala, quid occulte miseros jugulatis errore, rectæque fidei ad decipiendos simplices quosque jactatis expositionem? quæ si vera est, cur absconditur? si falsa, cur scribitur? Rogo quæ est ista insania? Præcipiente apostolo (I Petr. iii), ut parati simus ad satisfaciendum omni poscenti nos rationem de ea quæ in nobis est spe, et Propheta clamante: *Loquebar de [Al. in] testimoniis tuis in conspectu regum, et non confundebar* (Psal. cxviii, 46), isti publicum fugiunt, et susurrant in angulis perditorum, dolentque quasi pro suis, quæ sua metuunt confiteri. Cumque generaliter adversum vitia quid et hæreticos dixerimus, se peti queruntur; malumque conscientia dissimulata diu indignatione pronuntiant. Quod si cavendum nobis est, ne veterem lædere videamur^a necessitudinem, si superbissimam hæresim spirituali mucrone truncemus, ergo sustinenda erunt nobis cruce prodita fidei, et dicendum cum Propheta: *Versatus sum in miseria, dum mihi infigitur spina* (Psal. cxxi, 4). Quin potius audiant illud Apostolicum: *Obedire Deo magis oportet quam hominibus* (Act. v, 29; Gal. i). Et iterum: *Si hominibus placerem, Christi servus non essem*. Verum hæc in proprio, nisi tacuerint, opere^b plenius exsequemur. Nunc coeptum in Jeremiam carpamus iter, et quartum in eum volumen breviter transcurrentes, in his tantum quæ obscura fuerint immoremur.

(Cap. XVIII.—Vers. i seqq.) Verbum quod factum est ad Jeremiam a Domino, dicens: *Surge et descende in domum figuli, et ibi audies verba mea. Et descendi in domum figuli, et ecce ipse faciebat opus super rotam (sive lapides). Et dissipatum est vas, quod ipse faciebat e luto manibus suis. Conversusque (sive et rursum) fecit illud vas alterum, sicut placuerat in oculis ejus ut faceret. Et factum est verbum Domini ad me, dicens: Numquid sicut figulus iste non possum [Vulg.*

^a Potuit Pelagium inter et Hieronymum, cum uterque Romæ ageret, aut cum amicus uterque esset Paulæ, Demeitriadis, aliarumque sanctarum mulierum aliqua intercessisse necessitudo. Verosimiliter tamen videatur iunui Joannes Hierosolymitanus, quo non ita pridem amico Hieronymus utebatur, jam ut Pelagianorum patronum accusabat.

A potero, ad Hebr. *אני*] vobis facere, domus Israel? ad Dominus. Ecce sicut lutum in manu figuli, sic vos in manu mea, domus Israel. Repente (sive ad summam) loquar adversum gentem et adversum regnum, ut ædificem (sive aufferam) et destruam, et disperdam illud. Si pœnitentiam egerit gens illa a malo suo quod locutus sum adversum eam, agam et ego pœnitentiam super malo quod cogitavi ut facerem ei. Et subito (sive ad summam) loquar de gente et regno, ut ædificem, et replantem illud. Si fecerit malum in oculis meis, ut non audiat vocem meam, pœnitentiam agam super bono quod locutus sum ut facerem ei. Per omnes quidem sensus ad iudicium et intelligentiam animi pervenitur, auditu, odoratu, gustu, tactu, sed 369 magis mente retinetur, quod oculis cernitur. Unde jubetur *B* Propheta ad domum figuli ire, et ibi Domini audire præcepta. Cumque, ait, perrexissem et descendissem in domum figuli, faciebat ipse opus super rotam, quam LXX verbi ambiguitate seducti, lapides traxerunt, ABANIM (אבנים) enim pro qualitate loci et diversitate pronuntiationis, et organum, id est, rota figuli vocatur, et lapides. Cumque, inquit, cernerem vas e luto fieri, subito dissipatum est, hoc Dei agens providentia, ut manus artificis dum nesciret, errore suo parabolam figuraret. Rursumque ille figulus, qui vas e luto, rota corrente, perdiderat, fecit aliud sibi ut ei visum est. Statimque Dominus ad Prophetam: Si figulus, ait, hanc habet potestatem, ut ex eodem luto rursum faciat quod fuerit dissipatum: ego in vobis, qui quantum in vobis est, perisse videmini, hoc facere non potero? Et ut liberum significaret arbitrium, dicit se et mala annuntiare genti et regno illi, vel illi; et rursum bona: nec tamen hoc evenire quod ipse prædixerit; sed e contrario fieri, ut et bona malis eveniant, si egerint pœnitentiam, et bonis mala, si post reprobationes fuerint ad peccata conversi. Et hoc dicimus, non quod ignoret Deus hoc vel illud, gentem aut regnum esse facturum, sed quod dimittat hominem voluntati suæ, ut vel præmia, vel pœnas sua voluntate et suo merito recipiat. Nec statim totum erit hominis quod eveniet; sed ejus gratiæ qui cuncta largitus est: ita enim libertas arbitrii reservanda est, ut in omnibus excellat gratia largitoris; juxta illud propheticum: *Nisi Dominus ædificaverit domum, in vanum laboraverunt qui ædificant eam. Nisi Dominus custodierit civitatem, in vanum vigilabit [Al. vigilat] qui custodit eam* (Psal. cxxvi, 1, 2). Non enim volentis neque currentis, sed miserentis est Dei (Rom. ix).

(Vers. 11-13.) Nunc ergo dic viro Judæ, et habitatori [Mas. habitatoribus, rectius] Jerusalem, dicens, Hæc (sive sic) dicit Dominus: Ecce ego fingo contra vos malum et cogito contra vos cogitationem: reverta-

^b Tres Dialogorum libros, quos paulo post contra Pelagianos scripsit, videtur hoc loco minitari. Quod enim dixerat modo, *Quorum tunc temporis editis adversus eos libris nœniæ confutatae sunt*, non de Pelagianis est accipiendum, sed de eorum magistris, ut ipse vocat, Rullino, Joviniano, etc.

tur unusquisque a via sua mala, et dirigite vias vestras et studia vestra. Qui dixerunt, desperavimus (sive confortabimur), post cogitationes enim nostras ibimus, et unusquisque pravitatem (sive quod placuit) cordis sui mali [Al. placuerit cordi suo malo] faciemus. Ideo hæc dicit Dominus: Interrogate gentes, quis audivit talia horribilia, quæ fecit nimis virgo Israel? Implet Dominus parabolam quam et sermonibus, et aspectu docuerat, et **970** dicit: Ecce ego fingo contra vos malum, quasi figulus lutum: malum autem juxta Isaiam qui dicit: Faciens pacem, et creans malum (Isa. xlv, 7). Non quod per se malum sit, sed quod patientibus malum esse videatur. Et cogito contra vos cogitationem, id est, pro merito inferre sententiam. Mutate opera, et dirigite vias vestras, ut et prosperis pœna mutetur. Qui, inquit, dixerunt contrario: Confortabimur, in malis videlicet operibus, sive juxta Aquilam, desperavimus, et juxta Symmachum, defecimus, quod utrumque offendit Deum; ut aut nequaquam se putet posse salvari, aut ad placandum Deum animo defecisse. Et post cogitationes, inquit, nostras ibimus. Ubi est ergo absque Dei gratia liberii arbitrii potestas, et propriæ judicium voluntatis, cum grandis offensa sit Dei sequi cogitationes suas et pravi cordis facere voluntatem? Propterea infert, dicens: Interrogate gentes, et omnes in circuitu nationes, quis fecerit, quis audierit idolis serviens, quæ fecit nimis virgo Israel? Virginem autem vocat, eo quod uni Deo servierit, dicente Propheta: Notus in Judæa Deus, in Israel magnum nomen ejus (Psal. lxxv, 2).

(Vers. 14.) Numquid deficiet de petra agri nix Libani: aut avelli possunt aquæ erumpentes, frigida et defluentes? LXX: Numquid deficient de petra ubera, aut nix de Libano, aut declinabit aqua violenter sublata vento? Tale quid et illud Virgilianum sonat (Eclog. i, 60 seqq.):

Ante leves ergo pascentur in æthere cervi,
Et freta destituent nodos in littore pisces,
Quam nostro illius labatur pectore vultus.

Et in alio loco (Æneid. i, 611 seqq.):

In freta dum fluvii current, dum montibus umbræ
Lustrabunt, convexa polus dum sidera pascet,
Semper honos nomenque tuum laudesque manebunt.

Quomodo, inquit, nix de Libani summitatibus deficere non potest; nec ullo, ut omnis liquescat, solis ardore superatur, fluentesque de montibus rivi, nequaquam siccantur in fontibus: sic meum nomen, quod per se stabile est, atque perpetuum, non poterit immutari, et tamen cum cætera naturæ ordinem servent, populus meus oblitus est mei. Sequitur enim:

(Vers. 15.) Quia oblitus est mei populus meus, frustra libantes et impingentes in viis suis, in semitis sæculi (sive sempiternis) ut ambularent per eas in itinere non trito. Qui obliviscitur Dei, et relinquit illum, qui dicit: **971** Ego sum via (Joan. xiv, 6); libatque diis alienis, impingit in viis suis, nequaquam Dei, sed suis, et antiquas sempiternasque semitas

A derelinquit, quæ omnium sanctorum sunt tritæ vestigiis colentium Deum. Isti vero ambulaverunt in itinere non trito, et relicto cultu Dei, idola venerati sunt, propter quæ inferitur pœna quæ sequitur:

(Vers. 16.) Ut fieret terra eorum in desolationem, et in sibilum sempiternum, omnis qui præterit [Al. præterierit] per eam, obstupescet et movebit caput suum. Et quia dereliquerunt, ait, cultum Dei, et pravas idololatriæ semitas sunt secuti; propterea terra eorum redacta est in solitudinem et in miraculum omnium sibilumque, ita ut qui terram quondam, et urbem florentissimam viderint in desertum et cinere esse collapsam, admirentur et stupeant, et animæ confusionem, gestu corporis indicent: hoc est enim movere caput, et stuporem mentis B silentio demonstrare. Quod plenius et rectius post adventum Domini intelligimus esse completum, quando nullus Judæorum terram quondam et Urbem sanctam ingredi lege permittitur; sed cum ad placentum venerint, mirantur et deflent vaticinia Prophetarum, opere completa.

(Vers. 17.) Sicut ventus urens dispergam eos coram inimico (sive inimicis), dorsum et non faciem ostendam eis in die perditionis eorum. Usque hodie sententia Dei permanet in Judæis. In toto orbe dispersi sunt coram inimico diabolo, vel inimicis dæmonibus; et cum diebus ac noctibus in synagogis Satanæ invocent nomen Dei, dorsum et non faciem suam ostendit eis Deus, ut intelligant eum semper recedentem, et numquam ad se venientem. Dies autem perditionis Judæicæ, omne tempus est post passionem Salvatoris, usque ad finem sæculi: ut postquam subintraverit plenitudo gentium, tunc omnis Israel salvus fiat (Rom. xi).

(Vers. 18.) Et dixerunt: Venite et cogitemus adversus Jeremiam cogitationes, non enim peribit lex a sacerdote, neque consilium a sapiente, nec sermo a propheta. Venite et percutiamus eum in lingua, et non attendamus ad universos sermones ejus. Ista et tunc Judæorum contra Jeremiam, sive Dominum Salvatorem, et hodie hæreticorum contra servos ejus cogitatio est, ut calumnias struant, et sanctos viros accusatione præveniant, nec cogitent quid illi veritatis loquantur, sed quid ipsi struant **972** mendacii; jactant enim in sacerdotibus, et in sapientibus, et in pseudoprophetis suis legem et consilium Dei, et eloquium permanere, dicente Scriptura: In perversam animam non intrabit sapientia (Sap. i, 4).

(Vers. 19 seqq.) Attende, Domine, ad me: et audi vocem adversariorum meorum. Numquid redditur [Al. reddetur] pro bono malum, quia foderunt foveam animæ meæ? Recordare quod steterim in conspectu tuo, ut loquerer pro eis bonum, et averterem indignationem tuam ab eis. Propterea da filios eorum in sumam, et deduc eos in manus gladii. Fiant uxores eorum absque liberis et viduæ, et viri earum interficiantur morte, juvenes eorum confodiantur gladio in prælio, audiantur

* Interseuerunt duo mss. glossema istud, Notandum contra Pelagianos.

b Nostri mss. et Rabanus, sibilo pro silentio legunt.

clamor de domibus eorum. In typum quidem Salvatoris hæc a populo Judæorum Jeremias universa perperitur, qui postea, Babylonio veniente, vastantur. Sed plenius atque perfectius complentur in Christo, et [Al. cum] urbe subversa, Romano gladio trucidati sunt, non ob idololatriam, quæ eo tempore non erat, sed ob interfectionem Filii Dei, quando cunctus simul populus conclamavit: *Tolle, tolle talem: regem non habemus nisi Cæsarem* (Joan. xix. 15). Et imprecatio eorum æterna damnatione completa est; *Sanguis ejus super nos, et super filios nostros* (Matth. xxvii. 25). Foderant enim Christo foveam, et dixerant: *Auferamus eum de terra viventium* (Isa. liii. 8). Qui tantæ erga eos misericordiæ fuit, ^a ut stans in conspectu Patris, loqueretur pro eis bonum, ut averteret indignationem suam ab eis, ut in cruce quoque diceret: *Pater, ignosce eis; quid enim faciunt, nesciunt* (Luc. xxiii. 34). Manifesta transcurrimus, ut in obscurioribus immoremur, nequaquam deliramenta quorundam et captivitatem cœlestis Jerusalem interpretantes, sed perspicuam historiam et manifestissimam prophetiam, omni verborum et sensuum confidentia persequentes.

(Vers. 22, 23.) Adduces enim super eos latronem repente, quia foderunt foveam ut caperent me, et laqueos absconderunt pedibus meis. Tu autem, Domine, scis omne consilium eorum adversum me in mortem. Ne propitius iniquitati eorum, et peccatum eorum a facie tua non deleatur. Fiant corruentes (sive impingentes) in conspectu tuo, in tempore furoris tui abutere eis (sive fac in eis). Si de Jeremia intelligimus, repentinum latronem referamus ad Nabuchodonosor: si de Salvatore, quod et verius, et melius est, ad Romanum exercitum. Et ne injusta videatur sententia Dei, exponit, 973 quid fecerint contra Filium Dei Christum, et quid passi sint. Quod autem infert, *ne propitius iniquitati eorum, et peccatum eorum a facie tua non deleatur*, nequaquam priori sententiæ contrarium est, in qua pro populo deprecatur Patrem; sed postquam datum tempus poenitentiae præterit, et illi in suo scelere perseverant, ^b populi et seniores, non tam pro se puniuntur quam pro aliis, ne inultum peccatum cæteris noceat exemplo. Quodque infert: *Fiant impingentes, sive corruentes, in conspectu tuo*, illius Isaie, et Petri apostoli simile est, *Et non impingetis sicut in lapidem offensionis, et petram scandali* (Isai. viii. 14; 1 Pet. ii. 8). Cujus et in psalmis Propheta meminit: *Lapidem, quem reproba-verunt edificantes, hic factus est in caput anguli. A Domino factum est hoc* (Psalm. cxvii. 22).

(Cap. XIX. — Vers. 1 seqq.) Hæc dicit Dominus: Vade, ^c etsume lagunculam figuli testeam et de senioribus populi, et de senioribus Sacerdotum, et egredere ad vallem filii Ennom, quæ est juxta introitum portæ fictilis (sive Charsith); et prædicabis (sive clamabis, vel leges) ibi verba, quæ ego loquar ad te, et dices:

^a Idem mss., et stetit in conspectu Patris, ut loqueretur pro eis bonum, et averteret indignationem illius ab eis.

A Audite verbum Domini, reges Juda, et habitatores Jerusalem. Pro laguncula figuli, quæ Hebraice dicitur bococ (בִּקְבֹּק), LXX dolium transtulerunt, et pro porta fictili, Aquila, Symmachus et Theodotus ipsum verbum posuerunt Hebraicum חַרְסִית (חֲרִשִּׁת) : pro quo LXX juxta morem suum pro aspiratione ΝΕΤΙ η litteræ, addiderunt cui Græcum, ut dicerent *Charastis* pro *Arsith*, sicut illud est pro *Hebron*, *Chebron*, et pro *Jericho*, *Jericho*. Vult autem Scriptura divina, non solum auribus doceri populum, sed et oculis. Magis enim (ut jam diximus) mente retinetur quod visu, quam quod auditu ad animum pervenit: *Tolle, inquit, lagunculam, sive dolium testeam, et de senioribus populi ac Sacerdotum, et egredere ad vallem filii Ennom, de qua supra diximus, in qua erat delubrum Baal, et nemus, ac lucus Siloe fontibus irrigatus*. Ipsa autem, inquit, vallis juxta portam est, quæ Hebraice HARSITH (חֲרִשִּׁת), hoc est, fictilis appellatur. Et prædicabis, vel leges ibi verba, quæ ego loquar tecum: ut ibi audiantur quæ dicturus sum. Ideo autem (ut jam diximus) et prædicabis, et clamabis, et leges ponitur, quia verbum Hebraicum *CARATH* (כָּרַת), tria hæc significat. Vultque quæ dicturus est, et reges Juda audire, et habitatores Jerusalem, id est, et stirpem regiam, et omnem populum, ut 974 inexcusabiles sint, qui audire noluerint.

(Vers. 4-6.) Hæc dicit Dominus exercituum Deus Israel: Ecce ego inducam afflictionem (sive mala) super locum istum: ita ut omnis qui audierit illam (sive illa) tinniant aures ejus, eo quod dereliquerint me, et alienum fecerint locum istum, et libaverint in eo diis alienis quos nescierunt ipsi et patres eorum et reges Juda. Et repleverunt locum istum sanguine innocentum, et edificaverunt excelsa Baalim, ad comburendos filios suos igne in holocaustum Baalim; quæ non præcepi (sive cogitavi), nec locutus sum, nec ascenderunt in cor meum. Et hunc locum stulte quidam ad cœlestem referunt Jerusalem. Quod ne semper admoneamus, hoc tantum dixisse sufficiat: vitandam istiusmodi explanationem esse, immo hæresim, quæ manifesta subvertit, et præstigiis quasdam Ecclesiis Christi conatur inducere. Nulli autem dubium quin in Templo Dei, Baal idolum posuerint, sive in delubro quod erat in valle filii Ennom, ubi et lucus Baal et ara ejus fuit, super quam immolaverunt et incenderunt filios suos. Quæ Dominus nec cogitavit, nec locutus est, nec ascenderunt in cor ejus. Non quo Deus futura nescierit, sed quod indigna sua notitia ignorare se dicat, juxta illud Evangelicum: *Discedite a me, operarii iniquitatis, nescio vos* (Luc. xiii. 27). Novit enim Dominus eos qui sui sunt (II Tim.). Et, Qui ignorat, ignorabitur (I Cor. xiv. 33). Vel certis ἀνθρωπίνως, et hæc de Deo accipienda, sicut et alia. Omnis autem hæreticus derelinquit Deum, et alienum facit locum habitatione Dei, quem sua fraude

^b Verba, populi ac seniores, in Cist. ms. non sunt.

^c Vulg.: Accipe lagunculam figuli testeam a senioribus, etc.

it, et libat diis alienis, quos nec ipse noverat, A res ejus, Apostoli videlicet et apostolici viri; item Juda, hoc est, hæreticorum patriarchæ, locum quondam Dei, sanguine deceptorum centium. Nisi enim stultus et simplex fuerit, non subvertitur. Et ædificant excelsa Baalim, sublimius disputare se dicunt. Et combulios suos idole, quos in hæresi genuerunt, omnia ignorare se dicit Dominus, nec umquam esse in cogitationem suam.

rs. 6.) Propterea ecce dies veniunt, dicit Dominus, et non vocabitur locus iste amplius Thopheth, sed filii Ennom, sed vallis occisionis. LXX: Id ecce dies veniunt, dicit Dominus, et non vocabitur iste amplius ruina et πολυάνδριον filii Ennom, vándριον occisionis. Quæ sit vallis filii Ennom B hebraice dicitur GEENOM (גֵּעְנוֹם), unde et gentem appellatam 975 putatur, a supra diximus. autem quid sibi voluerint LXX pro τηροφῆθι διάπτωσιν, hoc est, ruinam ponere, et pro πολυάνδριον, quod significat virorum multitudinis forte ex eo quod ibi populus corruerit, et it hominum multitudo, vel spiritualiter, in eridololatriam, vel juxta litteram, a Babylonio tu, quod in consequentibus manifestius legi-

rs. 7 seqq.) Et dissipabo consilium Judæ et lem in loco isto, et subvertam eos gladio in coninimicorum suorum, et in manu quærentium eorum, et dabo cadavera eorum eorum volatilibus et bestiis terræ, et ponam civitatem hanc in cinerem et in sibilum. Omnis qui præterit [Al. præterper eam] obstupescet, et sibilabit super universa ejus. Et cibabo eos carnibus filiorum suorum, et us filiarum suarum, et unusquisque carnem sui comedet, in obsidione et in angustia, in qua dent eos inimici eorum, et qui quærent animas. Quamquam hæc et in Babylonia captivitate se populo noverimus, tamen plenius referad tempora Salvatoris, quando obsessi sunt a sianio et Tito, et civitas eorum, Hadriani tempoin æternos cineres collapsa est, ut qui obtullos suos idolis, ipsi eos postea famis necessitaspulsi, in ciborum usum verterent, carnesque m darentur volatilibus cæli, et bestiis teret qui Domini muneribus abusi fuerant in imem, et propria viscera idolis immolarant, venuos sepulera facerent librorum.

rs. 10, 11.) Et conteres lagunculam in oculis m, qui ibunt, vel egredientur tecum. Et dices ad Hæc dicit Dominus exercituum: Sic conteram un istum, et civitatem hanc, sicut conteritur vas quod non potest ultra instaurari. Perspicue non

de Babylonia, sed de Romana dicitur captivitate. Post Babylonios quippe, et urbs instaurata, et populus reductus in Judæam, et abundantie pristinæ restitutus est. Post captivitatem autem, quæ sub Vespasiano et Tito, et postea cecidit sub Hadriano, usque ad consummationem sæculi ruinæ Jerusalem permansuræ sunt [Al. permanserunt], quamquam sibi Judæi auream atque gemmatam Jerusalem restituendam putent, rursumque victimas, et sacrificia et conjugia sanctorum, et regnum in terris Domini Salvatoris. Quæ licet non 976 sequamur, tamen dammare non possumus, quia multi ecclesiasticorum virorum, et b Martyres ista dixerunt. Et unusquisque in suo sensu abundet, et Domini cuncta judicio reserventur (Rom. xiv). Quomodo autem vas fletile, et testem si fractum fuerit, in antiquam speciem non potest reformari: sic et populus Judæorum et Jerusalem subversa, statum pristinum non habebunt. Denique cassum est hodie nomen ipsius civitatis, et ab Ælio Hadriano Ælia dicitur, et cum habitatione pristina, pristinum quoque nomen amisit, ad decutiendam superbiam habitatorum ejus. Sanctæ autem Crucis et Resurrectionis vocabula, non urbem significant, sed locum: nec divitiarum quondam magnitudinem, per quam periit populus Judæorum, sed gloriam sanctitatis, quam nostra paupercula possidet Bethlehem, non habens aurum et gemmas, sed panem qui in ea natus est.

(Vers. 12.) Et in Thopheth sepelientur (sive sepelient), eo quod non sit alius locus ad sepeliendum. Sic factum loco huic, ait Dominus, et habitatoribus ejus, et ponam civitatem istam sicut Thopheth (sive in ruinam), et erunt domus Jerusalem et domus regum Juda, sicut locus Thopheth (sive ruinæ). Quod autem in LXX insertur: Omnes domus regum Juda, sicut locus Thopheth, in Hebraico non habetur. Et sequitur:

(Vers. 13.) Immundæ omnes domus, in quarum domatibus (sive tectis) sacrificaverunt omni militiæ cæli, et libaverunt libamina diis alienis. Quod supra dixerat. Non vocabitur locus iste amplius Thopheth, et vallis filii [Al. filiorum] Ennom, sed vallis occisionis, nunc ponit manifestius, quod tanta in ipso loco futura sit caedes, ut ibi acervatim populus sepeliatur, et locus [Al. locus] quondam religionis, fiat tumultus mortuorum. Ipsa quoque civitas, quæ huic imminet loco, fiat sicut Thopheth, pro quo LXX ruinam transulerunt. Domus quoque Jerusalem, regumque palatia, in ruinas similes convertantur. Causaque redditur, eo quod immundæ fuerint, et idololatriæ pollutæ scelere, pro eo quod in domatibus et tectis earum, soli et lunæ et stellis cæli immolaverint, et thura incenderint; nec hoc fuerint errore contenti,

vide superius. Infra sensum interpunctionis laborantem restituiimus.

In finem Martyrem proprie notari, nullus est, ejus huc inedit menti sententia in Dialogo Tryphone. Nec est quod memorem ceteros ecclesiasticos tractatores, Irenæum lib. v advers. Hæ-

res. cap. 32, Tertullianum lib. de Spe fidelium et lib. iii contra Marcionem, Lactantium lib. vii capp. 24 et 26, atque alios ejus sententia, quam Papias Hierapoliitanus primus invexit. Hieron. perquam modeste ob sanctitatis meritum, ab hac eorum doctrina cavendum monet.

sed immolaverunt dæmonibus, et libamina fuderint A diis alienis (Sophon. 1).

(Vers. 14, 15.) Venit autem Jeremias de Thopheth, quo 977 miserat eum Dominus ad prophetandum, et stetit in atrio domus Domini, et dixit ad omnem populum: Hæc dicit Dominus exercituum Deus Israel: Ecce ego inducam super civitatem hanc, et super omnes urbes ejus universa mala, quæ locutus sum adversum eam, quoniam induraverunt cervicem suam, ut non audirent sermones meos. Postquam in Thopheth præsentibus populi senioribus, quos duxerat secum Jeremias confregit lagunculam, sive doliolum, et prophetavit verbis Domini ad conterendum populum et civitatem Jerusalem, revertitur et stat in atrio domus Domini, et universæ loquitur multitudini, quæ ad locum Thopheth ire noluerat, quod inducturus sit Dominus super civitatem Jerusalem, et super omnes urbes ejus universa mala, quæ locutus est adversum eam. Et ne putemus crudelem esse sententiam, reddit causas, cur inducturus sit mala. Quoniam, inquit, induraverunt cervicem suam, ut non audirent sermones meos: ne post multas quidem impietates, volentes agere poenitentiam.

(Cap. XX. — Vers. 1, 2.) Et audit Phasur filius Emmer sacerdos, qui constitutus erat princeps in domo Domini, Jeremiam prophetantem sermones istos. Et percussit Phasur prophetam Jeremiam, et misit eum in nervum quod erat in porta Benjamin superiori in domo Domini. Pro Phasur Septuaginta transtulerunt Phaschur, qui interpretatur oris nigredo, et pro nervo, quem nos diximus, Septuaginta et Theodotio C vertere, cataracteu, Symmachus βαρυστάριον ^a sive στερεωτάριον quod utrumque tormenta significat. Nos autem nervum diximus more vulgari, quod tormenti genus etiam in Actibus Apostolorum legimus, quando apostoli Paulus et Silas in custodiam carceris dati sunt (Act. xvi). Iste autem erat pontifex Templi, et data sibi Sacerdotii dignitate in perversum abutitur, non ut doceat, et sermone corripiat; sed ut cruciatibus terreat (Joan. xix). Unde et Salvator et apostolus Paulus jussione pontificis verberantur (Act. xvi). Nec mirum si hodie servi Dei occidantur [Al. cædantur] a Phaschor, mittanturque in carcerem, et horribili custodia reserventur. Datur enim hæc potestas a Deo; ut Prophetarum ostendatur fides. Nec tamen major est ille qui cædit, sed fortior iste qui cæditur. Et patienter Propheta suscipit judicium Dei, nec roclamat ad verbera, sed considerat imperantem. Emmer (עמר), verbum sonat, de quo sæpe nigredo generatur, non parentis 978 vitio, sed scelere degenerantis. Tormentum autem, quo cruciatur Propheta, videtur in parte dextra, quod interpretatur Benjamin; et in porta sublimi, quæ non veritatem indicat, sed injustam pontificis potestatem.

(Vers. 3.) Cumque illuxisset in crastinum, eduxit Phasur Jeremiam de nervo, et dixit ad eum Jeremias:

^a Duplicem innuit Symmachii versionem extitisse.

^b Victor. futurum supplicium; et mox habebis nomen oris nigredinem.

Non Phasur vocavit Dominus nomen tuum, sed pavorem undique. Et hic tam nomen pontificis, quam tormenti genus similiter omnes ut supra interpretati sunt. Mutatur autem nomen pontificis, ut ex nomine ^b futurorum supplicium demonstraretur. Nequaquam, inquit, habebis oris nigredinem, et iniquum imperium potestatis; sed captivus duceris in Babylonem, hoc enim significat pavor undique sive per circuitum: ut tremens et propriæ salutis incertus, huc illucque circumspicias, et venientes contra te adversarios reformides. Pro pavore, quod in Hebraico scriptum est macur [Al. Magor] (מָגוּר), LXX et Theodotio μέτοικον, id est, migrantem, Aquilæ secunda editio peregrinum, prima circumspicientem, Symmachus ablatum sive congregatum et coactum, interpretati sunt.

(Vers. 4-6.) Quia hæc dicit Dominus: Ecce ego dabo te in pavorem, et omnes amicos tuos, et corrues gladio inimicorum tuorum, et oculi tui videbunt: et omnem Judam dabo in manum regis Babylonis, et traducet eos in Babylonem, et percutiet eos gladio. Et dabo universam substantiam (sive fortitudinem) civitatis hujus, et omnem laborem ejus (sive præcium sive gloriam, et cunctos thesauros regum Juda dabo in manu inimicorum eorum, et diripient eos, et tollent et ducent in Babylonem. Tu autem Phasur, et omnes habitatores domus tuæ, ibitis in captivitatem, et in Babylonem venies, et ibi morieris, ibique sepelieris, tu et omnes amici tui, quibus prophetasti mendacium. Juxta superiorem interpretationem, qua Phasur [Al. Phaschor] nomen fuerat immutatum, ut appellaretur Magur [Al. Magor], omnes similiter transtulerunt, ut significarent vel pavorem, vel peregrinationem, vel sublationem et translationem, et ^c congregationem. Committiturque eum cum amicis suis jam jamque capiendum, tradendumque hostium manibus, et cunctum populum tribus Judæ, Babylonii regis manibus obtinendum, aliosque interficiendos gladio, et alios ducendos in captivitatem, et universas divitias tam urbis quam thesaurorum regionum ab inimicis esse capiendas, ipsumque 979 Phasur cum omni cognatione sua et familia ducendum in captivitatem, et in Babylone esse moriturum, eo quod populum suum mendacio deceperit, nequaquam illi vera et tristia, sed per mendacium prospera pollicendo. Simulque animadvertenda Prophetæ patientia atque prudentia, quod missus in carcerem tacet, et silentio vincit injuriam, nec tamen dissimulat quod scit esse venturum, ut saltem sic pseudopropheta pontifex peccare desistat, et Dei clementiam deprecetur.

(Vers. 7, 8.) Seduxisti me, Domine, et seductus sum, (sive decepisti me, Domine, et deceptus sum). Fortior me fuisti et invaluisti (sive obtinuisti et potuisti). Factus sum in derisum tota die, omnes subannuntiant me; quia jam olim loquor, nociferans iniquitatem, et vasti-

^c Reponi malim ex Vatic. ms. annuigationem. Confer in hanc rem, quæ de Phasur replicat S. Pater in fine hujus libri, et capituli 23.

tatem clamito (sive quia amaro verbo meo ridebo praevaricationem, et miseriam invocabo). Dicit se Propheta a Domino esse deceptum, quia in principio audiens: *Prophetam in gentibus dedi te* (Supra 1, 5). Et iterum: *Ecco constitui te hodie super gentes et super regna, ut evellas et destruas, et disperdas et dissipas, et aedifices et plantes* (Ibid., 10), arbitratus sit nihil se contra populum Judaeorum, sed contra diversas in circuitu nationes esse dicturum. Unde et prophetiam libenter assumpserit; et evenisse contrario, ut captivitatem Jerusalem praedicans, persecutiones et angustias sustineret. Quodque intulit. *Factus sum in derisum tota die, omnes subsannant me*: eo quod aestiment illum universa mentitum, et cuncta quae praedixerit esse ventura, mendacia fuerint. Et Propheta enim statim putaverat futurum, quod Dominus minabatur, et populus aestimabat nequaquam ultra venturum, quod statim non venerat. Atque vociferor vassitatem Babyloniam et iniquitatem hostium per quam opprimendus sit populus meus. Sin autem sequimur Septuaginta in eo quod dixere: *quia amaro verbo meo ridebo praevaricationem, et miseriam invocabo*, hic sensus est: Scio praesentem tristitiam futuro gaudio commutandam, juxta illud quod scriptum est: *Beati flentes, quoniam ipsi ridebunt* (Matth. v, 5); et ideo miseriam, et iniquitatem afflictionemque libenter sustineo, ita ut cupiam et invocem eas; et brevitatem injuriae, felicitatis aeternitate compensem.

(Vers. 9, 10.) *Quia factus est mihi sermo Domini in opprobrium, et in derisum tota die. Et dixi: Non recordabor ejus* (sive non nominabo Dominum), *nec loquar ultra in nomine ipsius. Et factus est in corde meo quasi ignis exarsuans, claususque in ossibus meis, et defeci* 980 (sive dissolutus sum), *ferre non sustinens. Audivi enim contumelias* (sive vituperationem) *multorum, et terrorem in circuitu* (sive congregatorum undique), *persequimini, et persequamur eum. Clamante me atque dicente, quod jam Babylonius veniret exercitus, et omnia hostilis gladius praedaretur, versus est mihi sermo Domini in opprobrium atque derisum, dum tarditatem prophetiae putant esse mendacium. Quamobrem in mea mente decrevi, ut ultra ad populum Dei verbis non loquerer, nec nomen illius nominarem. Quod cum pudore superatus, verecunde quidem, sed stulte constituissem, factus est* D *inquit, in corde meo quasi ignis exarsuans claususque in ossibus meis; sive undique dissolutus sum, ita ut ferre non possem. Conceptus enim animo sermo divinus, nec ore prolatus, ardet in pectore. Unde et Paulus loquitur: Si evangelizavero, non est mihi gloria: necessitas enim mihi incumbit. Vae enim mihi est, nisi evangelizavero; si enim volens hoc ago, mercedem habeo; si autem invitatus, dispensatio mihi credita est* (1 Cor. ix, 16, 17). Et in Athenis videns idololatriam deditam civitatem, incitabatur [Al. incitatur] spiritu, et tota mente fervebat (Act. xvii). Et post modicum in eodem volumine legimus: *Cum venissent autem de Macedonia Silas et Timotheus, instabat verbo Paulus,*

A *testificans Judaeis esse Christum Jesum* (Act. xviii). Sed et plerique Doctorum in Ecclesia usque hodie similia sustinent, audientes vituperationem multorum congregatorum adversum se in circuitu, atque dicentium: *Persequimini, et persequamur eos.*

(Vers. 11.) *Omnes viri* [Al. Ab omnibus viris], *qui erant pacifici mei* [Al. mihi], *et custodientes latus meum: si quomodo decipiat, et praevaleamus adversum eum, et consequamur ultionem ex eo. Dominus autem mecum est quasi bellator fortis. Cum adversarii surrexerint, et amici quondam atque pacifici fuerint ad bella conversi, voluerintque nobis insidias tendere, non magnopere curemus; sed optemus hoc dicere quod Propheta loquitur: Dominus autem mecum est quasi bellator fortis.*

B *Idcirco qui me persequuntur, cadent et infirmi erunt* (sive ideo persecuti sunt, et intelligere non potuerunt). *Confundantur* [Vulg. confundentur] *vehementer, quia non intellexerunt opprobrium* (sive ignominiam) *semperiternum, quod nunquam delebitur. Quia persecuti sunt, ideo propheticum non potuerunt intelligere sermonem, et ignorantiam confusio vehemens consecuta est, nec intellexerunt ignominiam semperiternam, quae obtinebit eos, et nulla oblivione delchitur. Dicant igitur quod volunt viri quondam* 981 *pacifici, et qui custodiebant latus meum, et decipere cupiebant, dummodo justum virum atque doctorem Ecclesiae post persecutionem tanta vindicta, tantaque praemia consequantur.*

(Vers. 12.) *Et tu, Domine, exercituum probator justi* (sive qui probas justa) *qui vides renes et cor, videam quae ultionem tuam ex eis, tibi enim revelavi causam meam* (Luc. vi). Solus est Dominus, qui noverit probare justitiam, quomodo solus est, qui cordis interna conspiciat. Unde et Jesus sciens cogitationes hominum, non ex profectu, ut quidam putant, sed natura Deus est. Tale quid et in psalmis sonat: *Non justificabitur in conspectu tuo omnis vivens* (Psal. cxlii, 2). Si vivens virtutibus non justificabitur, quanto magis qui pro peccatis mortuus est? Cumque se sciat justus propugnatorem habere Deum, tamen impatientia fragilitatis humanae, quod novit esse venturum, jam nunc videre desiderat. Cui et revelavit causam suam, qui dicit in alio loco: *Mihi vindictam, et ego retribuam, dicit Dominus* (Deut. xxxii, 35). Felix autem conscientia, cujus causa Domino revelatur (Hebr. x, 30), dicente Apostolo: *Omne quod manifestatur, lux est* (Ephes. v, 13).

(Vers. 13.) *Cantate Domino, laudate Dominum, quia liberavit animam pauperis de manu pessimorum* [Vulg. malorum]. Qui pauper est spiritu, nec habet divitias, quae receperunt in isto saeculo consolationem suam, de quibus et Paulus loquitur: *Tantum ut pauperum memiores essemus* (1 Cor. xiii), cum fuerit vindicta a Domino consecutus, Dominum laudat in spiritu, et se de manu pessimorum erutum gloriatur. Hoc autem totum sit, non nostro merito, sed ejus gratia qui pauperem liberavit, nec habet divitias superbiae corruentis; sed humilitatem pauperis liberati.

(Vers. 14 seqq.) *Maledicta dies, in qua natus sum, dies in qua peperit me mater mea non sit benedicta. Maledictus vir (sive homo) qui annuntiavit patri meo dicens, natus est tibi filius masculus, et quasi gaudio lætificavit eum. Sit homo ille ut sunt civitates, quas subvertit Dominus, et non pœnituit eum: audiat clamorem mane, et ululatum in tempore meridiano, qui non interfecit me a vulva, ut fieret mihi mater mea sepulcrum, et vulva ejus conceptus æternus. Quare de vulva egressus sum, ut viderem laborem et dolorem, et consumerentur in confusione dies mei? Qui putant animas fuisse in cœlestibus, et de meliori in pejorem statum præcipitatas, hoc et hujuscemodi utuntur testimoniis, quod scilicet melius fuerit in cœlestibus, quam in terrenis commorari, et corpus humilitatis assumere: nova quardam, imo jam vetera hæreseos suæ argumenta quærentes. Nos vero legentes illud beati Job: **982** *Maledicta dies in qua natus sum, et nox illa in qua dixerunt, ecce masculus* (Job. iii, 5). Et: *Maledictus homo qui annuntiavit patri meo, dicens, natus est tibi puer*, huic testimonio coaptamus, quod scilicet melius sit non esse, quam vivere in suppliciis, juxta illud quod scriptum est: *Mors viro requies, cui clausit Deus viam suam* (Eccli. xxii, 11). Et iterum: *Quare data est misero lux, et vita his qui in amaritudine animæ sunt* (Job. iii, 20)? Et in Evangelio simpliciter dictum legimus: *Melius ei fuerat si natus non fuisset* (Matth. xxvi, 24): non quod sit qui natus non fuerit; sed quod melius sit non esse, quam male esse. Aliud est enim omnino non esse, aliud cum sit, abque ulla intermissione cruciari, quomodo mortem quietam, vitæ miseriam præferimus. Unde et Amos diem appellat tenebrarum, diem afflictionis (Amos, v). Et Jacob eo quod vixerit in labore et angustia, dies vitæ suæ parvos et pessimos vocat (Genes. xlvii). Et Paulus apostolus dicit: *Ut eriperet nos de præsentī seculo nequam* (Galat. i, 4). Et iterum: *Redimētes tempus quoniam dies mali sunt* (Ephes. v, 16). Hebræi quintum mensem quo capta Jerusalem Templumque subversum est, nativitati Jeremiæ supputant, inextricabilibus quibusdam et incredibilibus argumentis. Quod si probare potuerint, quomodo testimonium Job interpretari valeant, nescio: nisi forte et illum diem quadam præfiguratione, et vaticinio futurorum subversionis Templi autument. Quodque imprecatur similitudinem subversarum civitatum, de Sodoma et Gomorra dici arbitror, et omne tempus in luctu, ut mane sit clamor et ululatus meridie. Quod autem infert: *Qui me non interfecit in vulva*, Deum significari putant. Ut esset, inquit, mihi conceptus æternus, quæ omnia dicuntur hyperbolice. Denique exponit causas cur mortem præferat vitæ, et omnino non esse, quam male esse, subiungens: *Quare de vulva egressus sum ut viderem laborem et dolorem, et consumerentur in confusione dies mei?**

(Cap. XXI. — Vers. 1 seqq.) *Verbum quod factum est ad Jeremiam a Domino, quando misit ad eum rex Sedecias Phasur filium Melchiæ, et Sophoniam filium*

A *Masias sacerdotem, dicens: Interroga pro nobis Dominum, quia Nabuchodonosor rex Babylonis præliatur adversum nos, si forte faciat Dominus nobiscum secundum omnia mirabilia sua, et recedat a nobis. Super pontifex Phasur, sive Phaschor, qui percussit Jeremiam, patrem habuit Emmer (Supra, xx). Hic autem Phasur filius est Melchiæ. Hoc idcirco, ne quis eundem putet. Mittit autem rex Sedecias ad Prophetam, nolens vel populum scire, vel **983** principes, ut occulto per legatos nuntio recognoscat, quam Dominus super urbem Jerusalem, et populum Judæorum habeat sententiam. Quodque inferi: *Quia Nabuchodonosor rex Babylonis præliatur adversum nos*, ostendit jam obsessa Jerusalem, a Propheta hoc sciscitari Sedeciam. Et notandum, quod in Prophetia, maximeque in Ezechiele, et Jeremia, nequaquam regum et temporum ordo servetur: sed præponere, quod juxta historiam postea factum sit, prius referri: et quod prius gestum sit, postea. Aliud est enim historiam, aliud prophetiam scribere: ut in præsentī loco, Sedecias, qui cum urbe Jerusalem captus est, mittens scribitur ad Jeremiam, et eo tempore, quo obsidebatur Jerusalem, et postea narratur historia Joacim fratris ejus, qui ante eum rex fuit: et Joachin, id est, Jechoniz, qui fuit filius Joacim, super quibus dicitur in sequentibus.*

(Vers. 3 seqq.) *Et dixit Jeremias ad eos: Sic dicitis Sedecias: Hæc dicit Dominus Deus Israel: Ecce ego convertam vasa belli (sive arma bellica) quæ sunt in manibus vestris, et quibus pugnatistis adversum regem Babylonis, et Chaldeos, qui obsident vos in circuitu murorum: et congregabo eos (sive eos) in medio civitatis hujus, et debellabo vos in manu extensa, et brachio forti (sive excelso) et in furore, et in indignatione, et in ira grandi. Et percutiam habitatores civitatis hujus: homines et jumenta pestilentia magna morientur. Frustra, inquit, repugnare vultis Chaldæis obsidentibus, et arma bellica præparatis, quorum in media tantum urbe usum habebitis, ut armati esse videamini. Ceterum illis obsidentibus, ego vos debellabo in manu extensa et brachio forti meoque furore et indignatione percutiam: ut et vos et omne quod spirat, fame et pestilentia in media urbe moriatur. Quod quidem et factum legimus. Abque ulla enim corona, strepituque pugnantium, urbs tanta obsidione capta est, ut quos vincere non haberent, sed quos tantum caperent: *Meliores, ait, fuerunt gladio vulnerati, quam occisi fame.**

(Vers. 7.) *Et post hæc, ait Dominus: Dabo Sedeciam regem Judæ, et servos ejus, et populum ejus, et qui derelicti sunt in civitate hac a peste, et gladio, et fame, in manu Nabuchodonosor regis Babylonis, et in manu inimicorum eorum, et in manu quærentium animam eorum: et percutiet eos in ore gladii, et non flectetur, neque parces, nec miseretur. Hoc quod nos transtulimus: **984** In manu Nabuchodonosor regis Babylonis, et in manu inimicorum eorum, in Septuaginta non habetur. Et pro eo quod nos diximus: *Non nectetur, neque parces, nec**

miserebitur, Septuaginta transtulerunt: *Non parcam*, *A* *nec miserebor*. Meliusque est juxta Hebraicum, ut crudelis sententia et inflexibilis, magis regis Babylonii, quam Domini esse videatur. Primum autem de universa urbe prophetatum est: nunc proprie Sedeciae praedicitur, et populo ejus, qui residui fuerint post pestem, gladium, et famem, quod a Nabuchodonosor rege Babylonio capiendus sit, interficiendusque cum amicis suis gladio: nec ullam ejus misericordiam speret, cujus foedus et necessitudinem perjurio deseruit.

(Vers. 8 seqq.) *Et ad populum hunc dices: Hæc dicit Dominus: Ecce ego do coram vobis viam vitæ, et viam mortis. Qui habitaverit in urbe hac, morietur gladio, fame, et peste. Qui autem egressus fuerit, et transfugerit ad Chaldaeos, qui obsident vos, vivet, et erit ei anima sua quasi spoliū. Posui enim faciem meam super civitatem hanc in malum, et non in bonum, ait Dominus. In manu regis Babylonis dabitur, et exuret eam igni.* His qui a rege missi sunt, et ad Prophetam venerant deprecandum, ut interrogaret pro eis Dominum, superiora responderat, et quæ referrent regi Sedeciae. Nunc hortatur ut respondeant populo, datque consilium ut transfugiant ad Chaldaeos, contra regiam voluntatem, quod periculosum fuisse Prophetæ, nullus ignorat. Unde et mortem sibi imprecatur et dicit: *Maledicta dies, in qua natus sum (Jerem. xx, 14).* Et, *Quare de vulva egressus sum, ut viderem laborem et dolorem (Ibid., 18)?* Non quod leve sit, necdum captis dare consilium, se ultro tradere captivitati, quasi si passuris naufragium imperetur, ut ante naufragium et dissipatam navem, remos et tabulas corripiant, et se undis tradant: sed quod tolerabilius sit, utcumque captos vivere, quam gladio, fame, et peste consumi. Sunt qui hunc locum secundum tropologiam sic edisserunt, melius esse sæcularibus se tradere disciplinis, et maxime philosophiæ, quam in illa permanere Ecclesia, in qua fames sit sermonis Dei, et cunctus populus, hæreticorum gladio doctrinæque penuria, et hæretica peste moriatur.

(Vers. 11, 12.) *Et domui regis Juda, audite verbum Domini domus David. Hæc dicit Dominus, Judicate mane judicium, et eruite opprimum de manu calumniantis, ne forte egrediatur (sive ut non egrediatur) quasi ignis* **985** *indignatio mea. et succendatur, et non sit qui exstinguat,* ^a *propter malitiam studiorum vestrorum.* Quod sequitur, *Propter malitiam studiorum vestrorum, in Septuaginta non habetur.* Quia supra [Al. jam supra] dixerat, *Et ad populum hunc dices, Hæc dicit Dominus*, consequenter nunc infert, et domui regis Juda: ut subaudiatur, *dices, hæc dicit Dominus: ἀπὸ τοῦ οὐνοῦ* enim et superiora et inferiora junguntur; ut sit sensus: *Et ad populum hunc dices, Hæc dicit Dominus.* Proprie autem sermo sit ad domum regiam, ob cujus maxime culpam civitas obsidetur, ut emendet errorem poenitu-

dine, et clementiam Domini consequatur. Judicate, inquit, mane judicium, non in tenebris iniquitatis, sed in luce justitiæ. Et eruite vi opprimum, de manu calumniatoris, ut non accipiatis personam in judicio, sed divitibus pauperes opprimentibus, magis apud vos Dei imperium valeat, quam potentia persequentis. Et si, inquit, hoc feceritis, nequaquam succendetur in vobis ignis furoris mei, nec inveniet materiam quam consumat. Incredibilis in hoc loco Dei clementia demonstratur, ut de quibus supra dixerat: Posui enim faciem meam super civitatem hanc in malum, et non in bonum; in manu regis Babylonis tradetur, et exuret eam igni [Al. ignis], jam Domini ingruente sententia, eos provocet ad salutem. Non quod ignoret urbem Jerusalem esse capiendam; sed quod liberum homini servetur arbitrium, ut non ignorantia futuri, sed voluntate propria videantur perire. Quomodo et Salvator sciebat Apostolum negaturum, et se esse crucifigendum: quippe qui hoc Apostolis sæpe prædixerat, et nihilominus commonebat, volens eos corrigere ad poenitentiam; ut quidquid postea sustinuerunt, suo vitio eis acciderit, non duritia comminantis.

(Vers. 13, 14.) *Ecce ego ad te habitatricem vallis solidæ atque campestris, ait Dominus, qui dicitis, quis percutiet (sive terrebit) nos? Et quis ingreditur domus nostras? Et visitabo super vos; quodque sequitur, juxta fructum studiorum vestrorum, dicit Dominus, in LXX non habetur. Et succendam, inquit, ignem in saltu ejus, et devorabit omnia in circuitu ejus.* Pro habitatrice vallis solidæ atque campestris, Septuaginta transtulerunt, *Ecce ego ad te, qui habitas in valle sor (סור) campestri*, pro quo Symmachus, *petram*, Theodotio *obsessam*, interpretati sunt; Aquilæ prima editio *solidam*, secunda *Tyrum*. Sor enim sive Sur lingua Hebræa **986** et Tyrum, et silicem, et ^b *coarctatam* sonat. Loquitur autem contra Jerusalem quæ obsidione vallata est, sive in similitudinem Tyri, quasi mari grandi, ita Babylonio exercitu cingitur, et evadere non potest; aut certe quæ se instar petræ durissimæ inexpugnabilem putat atque robustam pro soliditate murorum et magnitudine, et dicit: *Quis terrere nos poterit? et quis ingreditur domus nostras?* cum e contrario loquatur Deus: *Ego visitabo vos; meum evadere oculum non poteritis.* **D** Visitabo autem vos in perniciem, et reddam vobis fructum malitiæ vestræ. Et ego succendam ignem in saltu vestro. Non Babylonius, ut putatis, non rex Chaldaeorum; sed mea hæc omnia ira perficiet. Saltum autem vocat Jerusalem, et omnem circa regionem, quæ frugiferas arbores bonorum operum non habet, quod sit incendio præparatus. Pulchreque vallem appellat campestem, quod pervia sit hostibus: et non montem excelsum, qui difficulter ascendendi potest, juxta quod et in Isaia dicitur: *Visio vallis Sion (Isa. xxii, 1).* Quidquid ad domum regiam,

^a Malim ad fidem Cisterc. et Vatic. mss. hic recitari verba, *propter malitiam studiorum vestrorum*, quæ hic abundant, et statim post suo loco, rectis-

simoque ad Hieronymi mentem sensu exhibentur

^b In Vatic., et *coarctatam* sonat.

et ad urbem metropolim prophetatur, referamus ad ecclesiasticum ordinem, et ad principes Ecclesiarum, eos dumtaxat qui se superbiæ et divitiis lasciviæque tradiderint. Nec statim quia domus regia est, ab interitu liberabitur, quomodo et qui de stirpe fuere David, pauci admodum sunt inventi, qui placuerint Domino ut ipse David, Ezechias et Josias, magna pars principum et stirpis regiae in universum populum iram Domini provocavit.

(Cap. XXII. — Vers. 4 seqq.) *Hæc dicit Dominus : Descende in domum regis Juda, et loqueris ibi verbum hoc, et dices, Audi verbum Domini, rex Juda, qui sedes super solium David, tu et servi tui et populus tuus, qui ingredimini per portas istas. Hæc dicit Dominus, Facite judicium et justitiam, et liberate vi oppressum de manu calumniatoris, et advenum et pupillum et viduam nolite contristare, neque opprimatis inique (sive impie), et sanguinem innocentem ne effundatis in loco isto. Si enim facientes feceritis verbum istud, ingredientur per portas domus hujus reges sedentes de genere David super thronum ejus, et ascendentes currus et equos, ipsi et servi, et populus eorum. Quod si non audieritis verba hæc, per memetipsum juravi, dicit Dominus, quia in solitudine erit domus hæc. Hæc visio, immo hic sermo Domini, vel ante sit ad Prophetam quam Sedecias nuntios 987 ad eum mitteret, vel certe postquam nuntiis præcepit quid regi referre deberent, præcipitur Jeremiæ, ut nequaquam per nuntios loquatur ad regem, sed ipse vadat ad palatium, et ibi loquatur ei. Simulque animadvertamus divinam sapientiam, quod per nuntios^a jubet tristitia nuntiari, mixtis et prosperis, si agere voluerit rex poenitentiam. Hic vero quia ipsi imperatur ut pergat, non tristitia nuntiat, et captivitatem jamjamque venturam; sed monet quid facere debeat ut vitet independentem sententiam Dei. Regum autem proprium est facere judicium et justitiam, et liberare de manu calumniatorum vi oppressos, et peregrino, pupilloque, et viduæ (qui facilius opprimuntur a potentibus) præbere auxilium. Et ut curam eis præceptorum Dei majorem injiceret, intulit: *Nolite contristare*, ut non solum non eripiatis, sed ne patiamini quidem per vestram conniventiam ab aliis contristari. *Et sanguinem innocentem non effundatis in loco isto.* Homicidas enim et sacrilegos et venenarios punire, non est effusio sanguinis, sed legum ministerium. Si, inquit, hæc feceritis, o reges Juda, tenebitis pristinam potestatem, et cum ambitione ingrediemini portas Jerusalem. Sin autem facere nolueritis, o domus regia, non tam Domini erit crudelitatis, quam tuæ voluntatis, ut omnis civitas redigatur in solitudinem. Quidquid regiae domui dictum est, intelligant episcopi, sociique eorum presbyteri, atque diaconi, et omnis ordo ecclesiasticus, quod si fecerint quæ præcepta sunt, et inter cetera innocentem sanguinem non fuderint, scandalizantes minimos quosque, et percutientes conscientias singulorum,*

obtineant traditam sibi a Domino dignitatem. Sin autem facere noluerint atque contempserint, ipsi redigant Ecclesiam Dei in solitudinem. Ingridiuntur autem de genere David per portas Jerusalem, et sedent super thronum ejus, qui interpretatur *fortis manu*, et ascendunt currus et equos, quando resonant et suas et populi perturbationes. et composito in Ecclesia ingrediuntur gradu, et multarum virtutum choro, sibi ex omni parte concinentium. Et ut hoc verum esse credamus, jurat per se, quia juxta Apostolum, majorem alium per quem jurare possint, non habet (Hebr. vi).

(Vers. 6, -8.) *Quia hæc dicit Dominus super domum (sive ad domum) regis Juda, Galaad, tu mihi caput (sive principium) Libani, si 988 non posuero te in solitudine, urbem inhabitabilem. Et sanctificabo [Al. ædificabo] super te interficientem virum, et arma ejus; et succident electas cedros tuas, et præcipitabunt (sive mittent) in ignem, et pertransibunt gentes multæ per civitatem hanc, et dicet unusquisque proximo suo: Quare fecit Dominus sic civitati huic magnæ? Et respondebunt, eo quod dereliquerunt pactum Domini Dei sui, et adoraverunt deos alienos, et servierunt eis. Galaad, quam possedit dimidia tribus Manasse, trans Jordanem Scriptura commemorat. In quo monte Liban fugientem consecutus est Jacob, et mons juxta Genesim nomen accepit *אֶפְרַיִם*, id est, *tumulus testimonii*, eo quod ibi Jacob Libanque juraverint, in acervum lapidibus congregatis (Genes. xxxi). Est autem caput, sive principium Libani montis excelsi, qui universus cedris conatus est, juxta illud David canentis: *Et commovebit Dominus cedros Libani* (Psal. xxviii, 5). Et alibi: *Vidi impium superexaltatum, et elevatum sicut cedros Libani* (Psal. xlii, 35). Et in Zacharia legimus: *Aperi, Libane, portas tuas, et comedat ignis cedros tuas* (Zach. xi, 4). Igitur præsentī loco, quia ad domum regiam loquebatur, per metaphoram loquitur ad Templum, sive ad domum stirpis Juda, quod ipsa sit in excelsis, sive quod de Templo, atque Sacratio, omnium peccatorum remedia poscebantur. Unde et hic idem propheta commemorat: *Numquid resina non est in Galaad, aut medicus non est ibi? Quare non ascendit curatio filiæ populi mei* (Supra viii, 21)? Commineatur igitur regiae domui, et urbi Jerusalem, et Templo, quod vocat caput Libani, quod redigendum sit in solitudinem cum universis urbibus suis: non potentia regis Babylonii, sed Domini jussione, qui dicit: *Sanctificabo super te interficientem.* Sanctus autem vocatur Nabuchodonosor, et omnis ejus exercitus, quia exsequitur sententiam Dei. *Et succident, inquit, electas cedros tuas; potentes quosque, et principes civitatis; et mittent in ignem, ut omnia devorans flamma consumat.* Cumque deleta fuerint universa, transibunt gentes multæ per civitatem, et Templum, quod eis prius ingredi non licebat; et unusquisque loquetur proximo suo, quare fecerit Dominus civi-*

^a Cisterc. e contrario, per nuntios prohibet tristitia, etc.

tati Inelytæ et magnæ tam subitam, et tam grandem A
eversioem? Respondebuntque, inquit, qui interro-
gati fuerint, et exponent causas ruinarum, dicentes:
quia dereliquerunt pactum Domini Dei sui, et pro
Deo idola venerati sunt. Audiat hoc et nostræ urbis
domus regia, et **989** principes ejus, et cedri, quæ
elevant usque ad nubes verticem suum, et per su-
perbiam loquuntur: quis non videbit? quod cito
flamma Domini consumantur, si noluerint illius præ-
ceptis acquiescere. Alia autem est sanctificatio [Al.
sacrificatio] interfectoris, et armorum ejus: alia
sacerdotum, et eorum, qui ministrant Domino.

(Vers. 10, 11.) Nolite flere mortuum, neque lu-
geatis super eum: plangite fletu eum qui egreditur:
quia non revertetur ultra, nec videbit terram nativitatis
suæ. Quia hæc dicit Dominus ad Sellum filium Josiæ B
regem [Vulg. regis] Juda, qui regnavit pro Josia pa-
tre suo, qui egressus est de loco isto: non revertetur
hinc amplius; sed in loco, ad quem transtuli eum,
ibi morietur, et terram istam non videbit amplius. Jo-
sias rex justus tres filios habuit, Joachaz, et Jacim,
et Sedeciam, quorum primum rex Ægypti Pharo
Nechao captivum duxit in Ægyptum, ibique mor-
tuis est, et constituit pro eo regem Eliacim [Al.
Joachim] fratrem ejus (IV Reg. xxiii, xxiv et xxv).
Quo mortuo, regnavit filius ejus Jechonias, qui a
Nabuchodonosor rege Babylonio, cum matre, et
principibus ductus est in captivitatem: pro quo pa-
truis ejus regnavit Sedecias qui, capta Jerusalem,
ductus est in Babylonem. Quæritur itaque, quis sit
iste qui fieri non debeat, ducendusque sit in capti-
vitatem, et ultra non reversurus, cum tres capti
sint, atque transducti? Hebræi putant hoc omnibus
convenire, id est, et Joachaz, et Jechonæ, et Sede-
ciæ: appellarique omnes filios Josiæ Sellem, sive
Sellum (שלם), quod interpretatur consummatio, sive
completio; eo quod regnum Juda in ipsis finitum sit.
Mihî autem proprie hoc dici videtur de Sedecia, de
quo et præsentis, et præteriti capituli prophetia est,
in quo vere regnum Juda finitum est, sub quo et
urbs capta est: ductusque in Babylonem, ibi mor-
tuus scribitur. Iste est Sellum, id est, consummatio,
atque completio, filius Josiæ, rex Juda, qui regnavit
pro Josia patre suo. Jechonias autem non fuit filius,
sed nepos Josiæ, filius Joacim: ut a principio visio-
nis, quando misit ad Jeremiam rex Sedecias Phasur
filium Melchizæ, et Sophoniam filium Maasæ sacer-
dotem, usque ad istud capitulum, omnia ad regem,
et de rege Sedecia dici intelligamus (Supra xxi).

(Vers. 12 seqq.) Væ qui ædificat domum suam in
injustitia, et cœnacula sua non in judicio. Amicum
suum opprimit [Vulg. opprimit et reddet] frustra, et
mercedem ejus non reddit ei. Qui dicit, ædificabo mihi
domum latam, et cœnacula spatiosa, qui aperit sibi
fenestras, et facit laquearia cedrina, pingitque sino-
pide. Numquid regnabis, **990** quoniam confers te
cedro? Pater tuus nonne comedit et bibit, et fecit ju-
diciam et justitiam tunc cum bene erat ei? Judicavit
causam pauperis, et egeni in bonum suum: numquid

non ideo quia cognovit me? dicit Dominus. Tui vero
oculi et cor ad avaritiam, et ad sanguinem innocentem
fundendum, et ad calumniam, et ad cursum mali ope-
ris. LXX: O qui ædificas domum tuam non cum ju-
stitia, et cœnacula tua non in judicio! Apud eum pro-
ximus operatur gratis, et mercedem ei non reddit.
Ædificasti tibi domum parvulam, cœnacula perflatilia
distincta fenestris, et contignata cedro, et lita sinopide.
Numquid regnabis, quia tu contendis contra Achaz
patrem tuum? non comedent, et non bibent, Melius
tibi erat [Al. erit] facere judicium et justitiam bonam;
non cognoverunt, non judicaverunt judicium humilis,
neque judicium pauperis. Nonne hoc est te ignorare
me? dicit Dominus. Ecce non sunt oculi tui recti, nec
cor tuum bonum, sed ad avaritiam tuam, et ut sangui-
nem innocentem effundas, et ad iniquitatem et homici-
dium, ut facias ea. Utamque editionem ex integro
posui, ut et Hebraica veritas, et difficultas Vulgatæ
editionis facilius cognoscatur. Est autem sermo con-
tra Joacim filium Josiæ regis Judæ, de quo supra
diximus, quem constituit Necho Pharo rex Ægy-
pti pro Joachaz fratre suo, quem vincitum duxit in
Ægyptum. Legimus autem, ut tam Regum quam
Paralipomenon narrat historia (IV Reg. xxiii et xxiv,
II Paral. xxxvi), undecim annis regnasse in Jerusa-
lem Joacim filium Josiæ, et regnasse crudeliter, et
exstitisse impium, et postea mortuum; nec tamen
ejus sepultura narratur, hanc habente Scriptura
sacra consuetudinem, ut omnes reges et mortuos
referat et sepultos. Hunc autem proprie narrat mor-
tuum et non sepultum, de quo dicemus in posterio-
ribus [Al. consequentibus]. Plangit itaque supra-
dictum regem, quod confidat in injustitia [Al. addunt
sua] et putet esse perpetuam regiam dignitatem,
faciatque sibi cœnacula, et amicos opprimat, ope-
rantibusque non reddat mercedem suam, et æter-
nam palatii sui ædificationem arbitretur. Numquid,
ait sermo divinus, regnare poteris in perpetuum,
quoniam conferre te cupis cedro excelsæ, patri tuo
Josiæ videlicet, regi justo? Pater, inquit, tuus et co-
medit, et bibit, et fructus est opibus regis, nec tamen
in eo offendit Deum quod habuit divitias, sed in eo
placuit, quod fecit judicium atque justitiam. Et id-
circo tam in præsentî sæculo, quam in futuro bene
ei fuit, et erit. Judicavit, inquit, causam pauperis et
egeni, et in eorum refrigerium quos **991** audivit,
et proprie in bonum suum. Hæc autem omnia evenie-
runt ei prospera, quia me cognovit, dicit Dominus.
Tui vero, o Joacim, oculi declinant ad avaritiam, et
ut innocentem sanguinem fundas, ad calumniam, et
ad cursum mali operis. Juxta Septuaginta vero,
quem sensum habeant, intelligere non possum. Cum
enim cætera sibi aliqua ex parte consentiant, illud
quod infertur: Numquid regnabis, quoniam tu con-
tendis in Achaz patre tuo? pro quo in Hebræo scri-
ptum est ARAZ (אַרַז), et hic sermo cedrum signifi-
cet, manifestum est quod nullum sensum habeat.
Illud quoque quod sequitur: Non comedent et non
bibent, et cætera quæ ita inter se dissipata sunt atque

confusa, ut absque veritate Hebraicæ lectionis nullam intelligentiam habeant. Possumus autem hunc locum juxta anagogen contra hæreticos accipere, qui ædificant sibi domum non magnam, et [Al. nec] Ecclesiæ ubertate latissimam, sed parvulam. Ædificant autem non cum justitia atque iudicio, aliena diripere cupientes. Unde dicitur: *Ædificasti tibi domum parvulam, cœnacula perflatilia, quæ circumferuntur omni vento doctrinæ, et distincta fenestris*: non enim habent perpetuum ædificium, nec solidam firmitatem. *Et contignata, inquit, cedro.* Videntur quidem contignationem habere pulcherriam; sed ad imbres, et persecutionum tempestatem cito putrescunt et corruunt. *Litoque sinopide.* Et ipsi quidem passionem Domini, et sanguinem pollicentur; sed in perpetuum non regnant, quia contendunt et ad iracundiam provocant Araz, id est, cedrum patrem suum. Omnis enim hæreticus nascitur in Ecclesia, sed de Ecclesia projicitur, et contendit, et pugnat contra parentem. Quodque infert: *Non comedent et non bibent*, subauditur Corpus et Sanguinem Salvatoris, cæteraque his similia. Errorumque omnem dicit inde descendere, quod ignoraverint Deum, nec habeant rectos oculos; sed cor eorum primum sit ad avaritiam ut aliena diripiant, et deceptorum sanguinem fundant. Hoc est enim facere homicidium Obscura latius disserenda sunt.

(Vers. 18, 19.) *Propterea hæc dicit Dominus ad Joacim filium Josiæ regem Juda. Non plangent eum, væ frater, et væ soror, non concrepabunt ei, væ Domine, et væ inclyte. Sepultura asini sepelietur, putrefactus et projectus extra portas Jerusalem.* Hoc quod nos de Hebraico posuimus: *non plangent eum, 992* væ frater, et væ soror, in Septuaginta non habetur. Proprieque dicitur contra Joacim regem Juda, et aperitur ænigma, quod prius videbatur occultum, et inter tres fratres ambiguum^a, ut non sit sermo de Joachaz, neque de Sedecia, sed proprie de Joacim, quem interfectum a latrunculis Chaldæorum, Syriæ, Ammonitarum, et Moabitarum, Hebræa narrat historia. Unde et in Malachim mortuus scribitur, et sepultus tacetur (IV Reg. xxiv). In libro Dierum legimus, vinctum catenis et ductum in Babylonem (II Par. xxxvi): nec ultra quid refertur de eo. Pulchreque sepultura asini dicit eum sepeliendum, ut aliis verbis significet insepultum, hoc est, a bestiis, avibusque lacerandum. Hæc est enim asini sepultura.

(Vers. 20 seqq.) *Ascende Libanum, et clama, et in Basan da vocem tuam, et clama ad transeuntes, quia contriti sunt omnes amatores tui. Locutus sum ad te in abundantia tua, dixisti: non audiam. Hæc est via*

tua ab adolescentia tua: quia non audisti vocem meam. Omnes pastores (sive amatores) tuos pascet ventus: et amatores (sive amici) tui in captivitatem ibunt. Et tunc confunderis, et erubescas ab omni malitia tua. Quæ sedes in Libano, et nidificas in cedris, quomodo congemuisti, cum venissent tibi dolores quasi dolores parturientis? Per metaphoram Libani et Basan, regionum et montium trans Jordanem, ad Jerusalem sermo dirigitur, quod frustra in Ægypto sit confusa, sive ad ipsum Joacim, qui eo tempore regnabat in Jerusalem, et ab Ægyptiis rex fuerat constitutus, quod frustra Ægyptiorum speret auxilium, et quod ipsi quoque a Babylonio rege superandi sint, et ducendi in captivitatem (IV Reg. xxiii). Quodque ait: *locutus sum ad te*, hoc est, ipse Deus per Prophetas; *B sive, locuti sunt ad te*, ut subaudiatur, Prophetæ mei; *et tu in abundantia tua dixisti, non audiam*: arguit eam superbiam, et quod divitiarum magnitudine abusa sit in contemptum Dei. Et narrat, quod non solum hoc tempore, sed ab initio quando educta sit de Ægypto, non audierit vocem Dei; unde et omnes pastores ejus, et principes huc illucque dispersi sint, et captivitati Babylonis colla submisserint. Quodque infert: *Quæ sedes in Libano, et nidificas in cedris*, arrogantiam suggillat, quæ de omnium rerum creverat abundantia, et quod instar molieris puerperæ, repentinus ei dolor et subita veniat captivitas. Quod autem nos diximus: *clama ad transeuntes, 993* et in Hebraico scriptum est *NEABARIN* (נעברין), Septuaginta, Theodotioque verterunt, *trans mare*: Symmachus de contra, ut significet, quod vox Prophetæ de Jerusalem usque ad montem Libanum, et Basan debeat pervenire.

(Vers. 24 seqq.) *Vivo ego, dicit Dominus: Quia si fuerit^b Chonias filius Joacim regis Juda annulus in manu dextera mea, inde evellam eum, c (sive te) et dabo te in manu querentium animam tuam, et in manu quorum tu formidas faciem, et in manu Nabuchodonosor regis Babylonis (quod in LXX non habetur) et in manu Chaldæorum. Et mittam te (sive projiciam te) et matrem tuam quæ genuit te, in terram alienam in qua nati non estis: ibique moriemini. Et in terram [Al. in terram autem], ad quam ipsi levant animam suam ut revertantur, illuc non revertentur. Supra dixerat, domui regis Juda hæc loqueris: et deinde, descende in domum regis Juda: iterum: hæc dicit Dominus super domum regis Juda, et præpostero ordine, postquam locutus est de Sedecia, qui ultimus regum fuit in Jerusalem, revertitur ad Joacim fratrem ejus, qui ante eum regnavit. Qua vaticinatione completa, nunc loquitur ad filium Joacim, nepotem Josiæ, regem Jerusalem Jechoniam, qui et alio nomine ap-*

et interitui præparatus.

^c Antea erat gravi mendo sine te, quod et Italico caractere describatur, ne putares typographorum fuisse errorem, sine ponentium pro sine. Jam liquet illud de more notatum Hieronymo, in quo abludunt LXX qui *et*, sive te pro eum interpretantur.

^a Amovimus hinc verbum solvitur, quod superfluum erat, nec Vatic. ms. aut Rabanus legit.

^b In duobus inss. Jechonias scribitur, quod et præferunt Latini plerique libri. Verum Chonias hic legendum ipse paulo inferius jubet Hieronymus, Jechonias, inquit, interpretatur Domini præparatio. Cui in præsentii loco prima syllaba, id est, Domini nomen auferitur, et dicitur Chonias, ut subaudiatur perditioni

pellatur Joachin, qui captus a Nabuchodonosor cum A matre sua, principibus et artificibus, et multis nobilibus, ductus est in Chaldæam, ibique mortuus. Hoc igitur dicitur, si quomodo annulus non recedit de manu portantis, et de digito difficulter elabatur: sic sit in manu mea Jechonias; tamen evellam eum, et tradam regi Babylonio, ibique cum matre et omnibus sociis suis morietur, et ultra terram Judæam, quam desiderat, non videbit. Miserabilis Grunnius, qui ad calumniandos sanctos viros aperuit os suum, linguamque suam docuit mendacium, Sexti Pythagorei, hominis gentilissimi, unum librum interpretatus est in Latinum; divisitque eum in duo volumina, et sub nomine ^a sancti Martyris Xysti, urbis Romanæ episcopi, ausus est edere: in quibus nulla Christi, nulla Spiritus sancti, nulla Dei Patris, nulla B Patriarcharum, Prophetarum, et Apostolorum ⁹⁹⁴ sit mentio, et hunc librum solita temeritate et insania, *Annulum* nominavit, qui per multas provincias legitur, et maxime ab his qui ἀπαθείων, et impecantiam prædicant. Quomodo igitur Dominus Jechoniam instar annuli de manu sua et digito se projecturum comminatur: ita lectorem obsecro, ut nefarium librum abiciat; legatque, si voluerit, ut cæteros philosophorum libros, non ut volumen ecclesiasticum. Soleo in commentariis et explanationibus, quorum mos est diversas sententias ponere interpretum, hujuscemodi miscere sermonem: quidam hoc dicunt, alii hoc autumant, nonnulli sic sentiunt. Quod et ipse miserabilis Grunnius, et post multos annos ^b discipuli Joviniani, et illius calumniati sunt et calumniantur me, sub alienis nominibus proprias sententias ponere, quod ego causa benevolentiae facio, ne aliquem certo nomine videar lacerare. Quia igitur benignitas versa est in calumniam, nunc dico et illi qui mortuus est, et ^c isti qui vivit, et hæresim illius instaurare conatur, magistrum eorum Origenem hunc locum referre ad Christum, quod de manu Dei Patris instar annuli avulsus sit, et missus in terram captivitatis, in vallem lacrymarum, crucique traditus, matrem quoque ejus, haud dubium quin Synagogam, captam atque projectam; et non pertimescit ista commemorans, hoc quod sequitur: *Terra, terra, terra, audi verbum Domini. Hæc dicit Dominus: Scribe virum istum abominatum, sive sterilem, et reliqua, intelligere de Domino majestatis. Scribit autem hoc, ne discipuli ejus negare audeant, in quinto Stromatum libro.*

(Vers. 28.) *Numquid vas fictile, atque contritum vir iste Chonias [Al. Jechonias]? Numquid vas absque omni voluptate (sive utilitate)? Quare abjecti sunt ipse et semen ejus, et projecti in terram quam ignorare-*

^a Scripserat vero in Præfatione ad eum librum Rufinus, quasi ex aliorum sententia, *Sixtum* in Latinum verti, quem *Sixtum* ipsum esse tradunt, qui apud eos idem in urbe Romana *Sixtus* vocatur, episcopi et Martyris gloria decoratus. Et S. Augustinus adducta ex eo libro ^a Pelagianis testimonia in bonam partem interpretari conatus est, quamdiu Sixti Martyris esse credidit, quod postea retractavit. Vide Epist. in na-

runt? Pro eo quod nos diximus, Numquid vas fictile atque contritum, Symmachus transtulit: Numquid purgamentum, sive quisquilæ viles atque projectæ? Pro quo in Septuaginta nihil habetur, sed hoc tantum interpretati sunt: Inhonorus est Jechonias, quasi vas in quo nulla est utilitas. Et cum hoc de Jechonia ⁹⁹⁵ dicitur [Al. dicatur] filio Joacim, audeat quispiam ad typum referre Christi; et ex eo quod Apostolus dicat Dominum Salvatorem imaginem esse Dei invisibilis (Coloss. 1), primogenitum omnis creaturæ, id est, sapientiam, Verbum, veritatem atque vitam et justitiam, eum appellari annulum, qui projiciatur vel avellatur de manu Domini, et regi tradatur Nabuchodonosor. Abjecti sunt, inquit, ipse et semen ejus, et projecti in terram quam ignorabant: B quod de Jechonia factum nemo dubitat. Jechonias interpretatur Domini præparatio, cui in præsentia loco prima syllaba, id est, Domini nomen aufertur, et dicitur Chonias, ut subaudiatur, perditioni et interitui præparatus.

(Vers. 29, 30.) *Terra, terra, terra, audi sermonem Domini. Hæc dicit Dominus: Scribe virum istum sterilem, virum qui in diebus suis non prosperabitur. Nec enim erit de semine ejus vir qui sedeat super solium David et potestatem habeat ultra in Juda [Al. Judæa]. Si voluero per loca notare singula, quanta LXX vel prætermiserint vel mutaverint, longum fiet, præsertim cum possit diligens lector ex utraque editione considerare, quid mutatum, quid additum, quid subtractum sit. Pro sterili in Hebræo scriptum est ARIRI (ע-רירי), quod Aquilæ prima editio, sterilem: secunda, ἀναύξητος, id est, non crescentem: Symmachus, vacuum: Septuaginta et Theodotio, abominabilem, et abdicatum interpretati sunt. Et oritur quæstio, quomodo stare possit prophetia, de stirpe ejus nullum esse generatum, qui sederit super thronum David, nec princeps fuerit ultra in Juda, cum Dominus atque Salvator de hujus natus sit semine; super ejus ortu loquitur Gabriel ad Mariam: Ecce concipies i. utero et paries filium, et vocabis nomen ejus Jesum. Ipse erit magnus, et Filius Altissimi vocabitur. Et dabit ei Dominus Deus sedem David patris sui, et regnabit super domum Jacob in æternum, et regni ejus non erit finis (Luc. 1, 31-33). Possumus ergo hoc dicere, quoniam illud quod deest [Al. esset] in LXX, videlicet, in diebus ejus non prosperabitur, sive non crescet, ignorantibus fecerit quæstionem. Septuaginta enim transtulerunt: Scribe virum istum abdicatum hominem [Al. hominum]: quia non crescet de semine ejus vir qui sedeat super thronum David, princeps ultra in Juda, quod in Hebræo bis positum est; quod putantes qui ab initio scripserunt,*

stra recensione 153, ad Ctesiphontem, num. 3, et quæ ibi annotamus.

^b Sic habent mss. et Rabanus: antea erat *discipulus*.

^c Illum qui mortuus sit, Rufinum debere intelligi, qui jam ab anno 410 decesserat, nihil est dubium; eum vero, qui vivit, non Anianum, ut putat Martianus, sed Pelagium ipsum dici autumo!

In Græcis libris additum, subtraxerunt. Respondeamus igitur quod in diebus Jechoniæ non successerit ei vir qui sederit super thronum ejus; **996** sed multo post tempore de semine ejus natus sit qui solium ejus obtinuerit. Potest autem et sic solvi: Non sedebit quidem super thronum David vir et homo, sed sedebit Deus, regnumque ejus non erit terrenum et breve, ut fuit David, sed perpetuum atque cœleste, dicente Scriptura: *Regnabit super domum Jacob in æternum, et regni ejus non erit finis* (Luc. i, 32). Natus est ergo de Joacim Jechonias, de Jechonia Salathiel, de Salathiel Zorobabel, et per ordinem venit ad Christum. Sed in diebus Joacim non successit ei rex filius, sicut ipse patri successerat, sed fuit in captivitate et Salathiel, et Zorobabel, et usque ad Christum nullus regiam obtinuit potestatem. Hoc autem idcirco, quia in Hebraico scriptum est: *in diebus ejus et in tempore suo, quo ipse fuit, non erit vir qui sedeat super solium David*. Omnes enim fuere captivi, et nullus deinceps de stirpe David in terra Judæa tenuit principatum. Unde et Josephus refert de sacerdotali genere ac tribu Levi fuisse principes quibus successerit Herodes Antipatri proselyti filius, et postea sub Vespasiano, regnum hujus generis, immo imaginem imperii funditus fuisse deletam.

(Cap. XXIII. — Vers. 1 seqq.) *Vos pastores, qui disperdunt et lacerant gregem pascuæ meæ (sive o pastores, qui disperditis et dissipatis oves pascuæ meæ), dicit Dominus. Ideo hæc dicit Dominus Deus Israel ad pastores, qui pascunt populum meum: Vos disperdistis gregem meum, eiecistis eos, et non visitastis. Ecce ego visitabo super vos malitiam studiorum vestrorum, ait Dominus. Et ego congregabo reliquias gregis mei de omnibus terris ad quas eieceram eos illuc, et convertam eos ad rura sua (sive restituiam illos ad pascua sua) et crescent et multiplicabuntur. Et suscitabo super eos pastores, et pascent eos. Non formidabunt ultra, et non pavebunt, et nullus quæretur ex numero, dicit Dominus. Ad pastores, sive de pastoribus, propheticus sermo est. Et quia de Jechonia penultimo rege Judææ, qui fuit de stirpe David, legimus scriptum: Terra, terra, terra, audi sermones Domini, scribe virum istum abdicatum, sive sterilem, et non erit de semine ejus vir qui sedeat super solium David* (Supra xxii, 29, 30), omnisque spes regni Judaici fuerat amputata: transit ad principes Ecclesiæ, et Synagoga cum suis pastoribus derelicta atque damnata, ad Apostolos sermo fit, de quibus dicitur: *Et suscitabo super eos pastores, et pascent eos, non formidabunt ultra, et non pavebunt, et* **997** *nullus quæretur ex numero, dicit Dominus* (Ezech. iii, 24). Apostoli enim confiderent, et absque ullo timore pascent Ecclesiasticum gregem, et reliquæ populi Israel salvabuntur de omnibus terris, et convertentur ad rura, sive ad pascua sua, et crescent et mul-

A *tiplicabuntur. Super malos autem pastores, Scribas et Phariseos, visitabit Dominus propter malitiam studiorum ipsorum. Possumus autem hoc juxta tropologiam, et de Ecclesiæ principibus intelligere, qui tamen non digne regunt oves Domini, quod illis abjectis atque damnatis, salvetur populus et aliis traditus, qui digni exstiterint: et reliquæ salvæ fiant. Perdunt oves pastores, qui docent hæresim. Lacerant et dissipant, qui schismata faciunt. Ejiciunt eas, qui contra justitiam de Ecclesia separant. Non visitant, qui poenitentibus contrahunt manum. Quorum omnium miserebitur Dominus, reddens eis pristina pascua, et malos pastores auferens.*

(Vers. 5, 6.) *Ecce dies veniunt, dicit Dominus, et suscitabo David germen [Al. regem] justum (sive orientem justum); et regnabit rex, et sapiens erit (sive intelliget), et faciet judicium et justitiam in terra. In diebus illis salvabitur Juda, et Israel habitabit confidenter. Et hoc est nomen, quo vocabunt eum (sive vocabit eum) Dominus justus noster (sive justitia nostra). Quod Hebraice dicitur e SADECENU (צדקני). Hoc quod in Septuaginta male additum est, in Prophetis, penitus amputandum. Aliud enim capitulum sequitur, quod ab eis prætermissum est, quo finito, titulus est, ad Prophetas, sive contra Prophetas, de quo suo dicemus loco. Abjectis ergo pastoribus synagoga, Scribis videlicet et Phariseis, et salvatis reliquiis ex Israel, Apostolisque Evangelii in locum priorum principum constitutis, inducitur pastor pastorum, et princeps principum, et rex regum, et Dominus dominantium, Christus videlicet Salvator noster, qui proprie est germen justum, sive oriens justus, de quo legimus: *Orietur in diebus ejus justitia* (Psal. lxxi, 7). Et in alio loco: *Ecce vir, Oriens nomen ejus* (Zach. vi, 12), et subter eum orietur, et ædificabit templum Domino: ut quomodo in I-saia Emmanuel appellatur, hoc est, nobiscum Deus (Isai. vii, 14): sic in Jeremia nomen accipiat, justitia nostra. Unde et apostolus loquitur: *Qui factus est sapientia nobis a Deo, et justitia et sanctificatio et redemptio* (I Cor. i, 30). Cui contrarius Antichristus, et ejus habitator diabolus, in Zacharia stultus pastor **998** dicitur (Zach. xi). *Et faciet, inquit, judicium et justitiam in terra. Non enim Pater judicat quemquam, sed omne judicium dedit Filio* (Joan. v, 22). In diebus illis et duæ et decem tribus Juda, et Israel pariter salvabuntur. Et de duabus virgis, juxta Ezechiel, una virga flet (Ezech. xxxvii). Nomenque ejus, si juxta Septuaginta, vocaverit eum Dominus, appellabitur Josedec, id est, Dominus justus: si secundum Hebraicum, qui dixerunt, nomen ejus vocabunt, dicitur, Dominus justitia nostra. Hoc enim significat אֱלֹהֵי צְדָקָה (יהוה צדקני), pro quo Symmachus vertit, Domine, justifica nos.*

(Vers. 7, 8.) *Propter hoc ecce dies veniunt, dicit Dominus. Et non dicent ultra, vivit Dominus, qui*

^a Clister. ms., in tempore ipso, ille ipse fuit.

^b Vatic. aliisque tradatur, qui, etc.

^c In utroque mss. Sadecena. Tum Vatic. Hoc quod in Septuaginta non habetur, male, etc.

eduxit filios Israel de terra Egypti; sed vivit Dominus, qui eduxit et adduxit semen domus Israel de terra Aquilonis, et de cunctis terris, ad quas eiecera eos illuc, et habitabunt in terra sua. Hoc omne capitulum in Septuaginta non habetur. Cujus hic sensus est, quod nequaquam per Moysen populus Dei de Aegypto liberetur, sed per Jesum Christum de omni orbe terrarum, in quem dispersus fuerat. Quod ex parte et nunc completur in mundo, et ex toto complebitur, quando de Oriente et Occidente, Septentrione et Meridie venient et discumbent cum Abraham, Isaac, et Jacob (Matth. viii). Ut postquam subintraverit plenitudo gentium, tunc omnis Israel salvus fiat (Rom. xi).

Ad Prophetas (sive in Prophetis, vel contra Prophetas). Hic titulus, ut supra diximus, in editione Septuaginta, finis anterioris capituli positus est, ubi scriptum legimus: et hoc est nomen, quo appellabit eum Dominus Josedec, in Prophetis. Quod plerique ignorantes, varia explanationis deliramenta constringunt. Multoque melius fuerat simpliciter in scitiam confiteri, quam imperitiæ suæ alios heredes facere. Est autem sermo contra Prophetas, immo pseudoprophetas Jerusalem et Samariæ, quos nunc communi et vulgato nomine Prophetas vocat, de quibus Scriptum est in consequentibus: Et in Prophetis Samariæ vidi iniquitatem; statimque: Et in Prophetis Jerusalem vidi horribilia. Quando autem ponit conjunctionem, et, ostendit superiora de Prophetis dicta Domini, qui et ipsi pseudoprophetarum similes exstiterunt.

(Vers. 9.) Contritum est cor meum in medio mei (sive in me), contremuerunt (sive commotæ sunt) omnia ossa mea, factus sum quasi vir ebrius et quasi homo madidus (sive ⁹⁹⁹ soporatus) vino a facie Domini, et a facie verborum Sanctorum ejus (sive et facie decoris gloriæ ejus). Considerato vultu omnipotentis Dei, hoc est, Patris, et considerato vultu Filii, qui juxta Apostolum splendor illius gloriæ appellatur, et forma substantiæ Dei (Hebr. i), Prophetæ et animo et corpore perhorrescit, et intelligit esse se nihili, secundum quod et in alio loco dicitur: Ut jumentum factus sum apud te (Psal. lxxii, 25). Sive victimam conscientiæ et humilitatis suæ offert Deo juxta illud quod in Psalmis legitur: Sacrificium Deo spiritus contribulatus, cor contritum et humiliatum Deus non spernit (Psal. l, 19). Ossa autem quæ contremuerunt, sive commota sunt, illa intelligamus, de quibus idem David canit: Omnia ossa mea dicent, Domine, quis similis tui (Psal. xxxiv, 10)? Factus est quasi ebrius, et quasi homo madidus, sive soporatus vino, nullam habens intelligentiam, nullamque sapientiam. Dominus enim novit cogitationes hominum, quoniam vanæ sunt (Psal. xciii, 11). Si autem hoc ita est, ubi sunt qui perfectam in homine justitiam prædicant? Quod si responderint desanctis hoc

A se dicere, non de seipsis, certe nullum puto sanctiorum esse Jeremiã, qui virgo, Prophetæ, sanctificatusque in utero, ipso nomine præfiguratur Dominum Salvatorem. Jeremias enim interpretatur, Domini excelsus.

(Vers. 10.) Quia adulteris [Al. adulteriis] repleta est terra, quia a facie maledictionis (sive juramenti) luxit terra, arefacta sunt arva (sive pascua) deserti, et factus est cursus eorum malus, et fortitudo eorum dissimilis. Hoc quod nos de Hebraico posuimus: quia adulteris repleta est terra, in Septuaginta non habetur, qui juramentum dixere, pro maledictione. Redditque causas, quod propter adulteria, et maledicta, sive superfluum juramentum, immo perjuriam, frugum sterilitas consecuta sit. Quidquid de terra Judæa juxta litteram intelligis, refer ad congregationem credentium, quoniam propter adulteria, et mendacia, sive perjuriam, virtutum et donationum Dei, sterilitas in Ecclesiis sit.

(Vers. 11, 12.) Prophetæ namque et Sacerdos polluti sunt, et in domo mea inveni mala [Vulg. malum] eorum, ait Dominus. Idcirco via eorum erit quasi lubricum in tenebris. Impellentur enim et corruent in ea, quia afferam (sive inferam) super eos mala, annum visitationis eorum, ait Dominus. Quando in Ecclesia Dei, et maxime in principibus ejus inveniuntur mala, sciamus esse completum, 1000 Prophetæ et sacerdotes polluti sunt; in domo mea inveni mala eorum, ait Dominus. Domus autem Christi Ecclesia est, de qua et Apostolus scribit ad Timotheum: Ut scias quomodo te oporteat in domo Dei conversari, quæ est Ecclesia Dei vivi, columna et firmamentum veritatis (1 Tim. iii, 15). In prophetâ, doctorem accipe: in sacerdote,

C ministerii dignitatem. Qui si prava mente consenserint, erit via eorum in lubricum et in tenebris; nec habebunt Dominum loquentem: Ego lux in mundum veni, ut omnis qui credit in me, in tenebris non maneat (Joan. xii, 46). Unde sanctus loquitur, omnes tenebras fugiens [Al. fugientes]: Signatum est super nos lumen vultus tui, Domine: dedisti lætitiã in cor meum [Al. corde meo] (Psal. iv, 7). Cum autem fuerint in tenebris et in via lubrica, errore videlicet hæretico, ad omnem motum impellentur et corruent. Et infert super eos Dominus mala, non quo mala sint, ut Dominus mala inferat: sed mala his qui sustinent supplicia. Alioquin eadem et mala sunt et bona. Mala, juxta eos quos cruciant: bona, juxta eos quos emendant. Et hoc notandum, quod annus visitationis Domini, correctio peccantium dicatur atque cruciatus, juxta illud quod scriptum est: Visitabo in virga iniquitates eorum, et in verberibus peccata eorum: misericordiam autem meam non dispergam ab eo (Psal. lxxxvii, 35, 34).

(Vers. 13.) Et in prophetis Samariæ vidi stultitiã (sive iniquitatem [Vulg. stultitatem]); prophetabant in Baal^b, et decipiebant populum meum Israel. Ego prophetas Samariæ, juxta mysticos intellectus, proprie hæreticos dici puto, et omnes qui jactant falsi no-

quoque est עבר עבר.

^b Idem ms. addit, et decipiebant in Baal.

^a Cistère, hic atque infra superatus, pro soporatus. In Græco est συνεχόμενος. Adde quod in Hebraico

minis scientiam. Quomodo autem prophetae Samariae quiddam loquebantur, prophetabant in Baal, idolo videlicet, daemonibus consecrato: sic haeretici quiddam loquuntur in Ecclesia, sive extra Ecclesiam, ut supplantent populum Israel, qui prius cernebat Deum, loquuntur in daemonibus. Unde et significanter, ait: *Et in Prophetis Samariae vidi stultitiam* (I Cor. 1, 24): non enim habent eum, de quo dicitur, *Christus Dei virtus et Dei sapientia*.

(Vers. 14.) *Et in prophetis Jerusalem vidi similitudinem (sive horribilia),^a adulterium et iter mendacii, et confortaverunt manus pessimorum, ut non converteretur unusquisque a militia sua (sive a via sua pessima). Facti sunt mihi omnes quasi Sodoma, et habitatores ejus quasi Gomorrha.* Non solum, inquit, in haereticorum conciliabulis haec reperta sunt, sed in prophetis quoque Jerusalem, id est, doctoribus Ecclesiae vidi similia, sive horribilia, adulterantium verbum Dei, et ingredientium per viam mendacii, ut haereticorum fallacis acquiescerent, et confortarent manus pessimorum, eorumque mala suis sceleribus adjunderent, et quos corrigere debuerant, ducerent in interitum. Qui hoc fecerint, non se aestiment, impunitos. Erunt enim et ipsi et hi quibus favent, quasi Sodoma, omnesque qui habitantur enim eis, nec recedent a talibus, quasi Gomorrha. Exsultet igitur quantum vult doctrina pessima, et glorientur prophetae Jerusalem quod obtinuerint per mendacium, et confortaverint manus pessimorum: finis eorum erit quasi Sodoma et Gomorrha.

(Vers. 15.) *Propterea haec dicit Dominus exercituum ad Prophetas: Ecce ego cibabo eos absinthio (sive doloribus, et juxta Symmachum, amaritudine) et potabo eos felle (sive aqua amara), quia egressa est a prophetis Jerusalem pollutio in omnem terram.* Utamur hoc testimonio adversum eos, qui epistolas plenas mendaciorum et fraudulentiae atque perjurii in orbem dirigunt, ut et aures polluant audientium, et existimationem simplicium laedant, quod impleatur in eis hoc quod scriptum est: *A prophetis Jerusalem est egressa pollutio in omnem terram.* Non enim eis sufficit iniquitatem propriam devorare, et proximos laedere: sed quos semel oderunt, per universum orbem infamare conantur, et ubique seminare blasphemias.

(Vers. 16, 17.) *Haec dicit Dominus exercituum: Nolite audire verba prophetarum, qui prophetant vobis, et decipiunt vos: visionem cordis sui loquuntur, et non de ore Domini. Dicunt his qui blasphemant me (sive abjiciunt verbum meum), locutus est Dominus, pax erit vobis. Et omni qui ambulat in pravitate cordis sui, dixerunt: non venient super vos mala. Ne putaret se populus alienum esse a culpa si perversis acquiesceret doctoribus: Nolite, inquit, audire verba Prophetarum, qui vobis prophetant mendacium, et decipiunt vos. Par enim erit poena et magistro et discipulo. Non loquuntur ex ore Domini, sed ea quae in*

A suo corde simularunt. Dicunt his qui blasphemant me, haereticis videlicet atque perversis, sive qui abjiciunt sermonem meum: quid dicant? *Locutus est Dominus, pax erit vobis.* Ne timeatis dura supplicia, nec vanis comminationibus terreamini: pax erit vobis atque tranquillitas, et quiddam dicimus et annuntiamus vobis, locutus est Dominus; nec veniet super vos malum, quod timetis **1002** pro mala conscientia; sed bonum quod vobis locutus est Dominus.

Quis enim affuit in consilio Domini, et vidit, et audivit sermonem ejus? quis consideravit verbum illius, et audivit? Ubi nos interpretati sumus, in consilio, et in Hebraeo scriptum est BASOD (בסוד): Aquila, secretum; Symmachus, sermonem; Septuaginta et Theodotio, substantiam, sive subsistentiam interpretati sunt. Et est sensus: Nolite credere, o vulgus indoctum, Prophetis, vobis falsa annuntiantibus, qui dicunt, haec locutus est Dominus, pax erit vobis: non veniet super vos malum. Unde enim possunt Dei nosse secreta, aut quo annuntiante, Dei didicere consilium? quomodo ad eos divinae dispositionis sermo pervenit? Quidam nostrorum in hoc loco reperisse se putant, ubi Dei describatur substantia.

(Vers. 19, 20.) *Ecce turbo (sive tempestas, et commotio) Dominicae indignationis egredietur, et tempestas erumpens super caput impiorum veniet, et non revertetur furor Domini usque dum faciat, et usque dum compleat cogitationes cordis sui. In novissimis diebus intelligetis consilium ejus.* Qui supra dixerant: *locutus est nobis Dominus, pax erit vobis*, et quos corripuerat quod non possent ventura cognoscere, nec Dei nosse sententiam, nunc ostendit per contraria, eos omnino nescire. Pro pace enim et securitate, tempestatem venire Babyloniam, et venire non super quoslibet, sed super capita impiorum, vel universi populi, vel eorum qui falsa populo nuntiabant. Nec sicut in praeteritis temporibus Dei iram furoremque placandum, sed quod praedixit et saepissime comminatus est, opere complendum, et cogitationem illius atque sententiam impiorum supplicii comprobendam. Cum, inquit, extremum captivitatis tempus advenerit, et obtinuerit vos victor exsultans, et manus stridore vinxerit catenarum: tunc intelligetis consilium ejus, quod vos frustra nunc scire jactatis.

D (Vers. 21, 22.) *Non mittebam Prophetas, et ipsi currebant: non loquebar ad eos, et ipsi prophetabant. Si stetissent in consilio meo, et nota fecissent verba meo populo meo, avertissem utique eos a via sua mala, et a pessimis cogitationibus suis. Hunc sensum et Apostolus explicat ad Romanos: Et sicut non probaverunt Deum habere in notitia, tradidit eos Deus in reprobum sensum, ut faciant quae non conveniunt, repletos omni iniquitate, malitia, fornicatione, nequitia, avaritia (Rom. 1, 28, 29), et ceteris. Cum enim semel se tradiderint falsi doctores mendacis atque perjuriis et mortibus deceptorum, non pedetentim, **1003***

^a In uno ms. ac penes Rabanum. cum Vulgat. et Hieronymiana editione. *adulterantium*. Hebr. מְרַמְּסִים.

considerato gradu, sed præcipientes currunt ad A
itum et suum et eorum quos deceperint. Nec
tur eis Dominus, sed ipsi loquuntur quasi ex
domini, de quibus et dicitur: Si sterissem in
silio meo, hoc est, si meæ voluissent acquiescere
itati, et nota fecissent verba mea populo meo,
blandientes eis et adulatione perdescentes, ut di-
cit, non habetis peccata; perfectam justitiam
detis; sanctitas et pudicitia atque justitia in
tantummodo reperiuntur: et ego non tradi-
m eos in immunditiam et ignominiam, ut face-
quæ non conveniunt, et sequerentur cogitatio-
nas pessimas. Contemnemur hæreticos, quo-
semel desperantes salutem, gulæ se tradant
liciis, vescantur carnibus, frequenter [Al. fre-
tes] adeant balneas; musco fragrent; unguen-
tis delibuti quærant corporum pulchritudinem.
I enim futura non sperant, neque credunt in
rectionem. Quod cum sermone non pandant,
dunt operibus. Si enim crederent, ista non face-

Et in hoc loco ubi scriptum est: si stetissem
silio meo, Aquila, et Symmachus, et Theodo-
t. Septuaginta, ut supra similiter transtulerunt.
Vers. 25, 24.) Numquid [Vulg. Putasne] Deus e-
ego sum, dicit Dominus, et non Deus de longe?
cultabitur vir in absconditis, et ego non videbo eum?
Dominus. Numquid non cælum et terram ego
o? dicit Dominus. LXX: Deus appropinquans
licet Dominus, et non Deus de longe. Si abscon-
homo in absconditis, et ego non videbo eum? di-
minus; a numquid non cælum, et terram ego
o? dicit Dominus. Aquila et Symmachus simi-
interpretati sunt: Numquid Deus de propinquo,
le vicino ego sum, et non Deus de longe? Septua-
vero et Theodotio sensu vertere contrario, ut
ent: Deus appropinquans ego, dicit Dominus,
Deus de longe. Quod scilicet superiores asse-
Deum non tantum vicina, sed et ea quæ longe
cognoscere; nec præsentia, sed futura conspi-
Isti vero ubique Deum æstimant esse præsen-
nec aliquem esse locum ubi non adsit Deus.
bus enim et præcipue sanctis appropinquat
, quomodo si vestimentum adhæreat cuti.
tores autem longe recedentes ab eo, peri-

Hunc sensum et in psalmis legimus: Quo
spiritu tuo, et a facie tua quo fugiam? Si ascen-
in 1004 cælum, tu illic es: si descendero ad
um, tu ades. Si sumpsero pennas meas diluculo,
itavero in extremis maris: etenim illuc manus tua
et me, et tenebit me dextera tua (Psalm. cxviii, 1
. Amos quoque in hæc verba consentit, dicens:
ecenderint usque ad infernum, inde manus mea
educet eos; et si ascenderint usque ad cælum,
etrahā eos. Et si absconditi fuerint in vertice
di, inde scrutans auferam eos. Et si celaverint se
illis meis in profundo maris, ibi mandabo serpenti

unc versiculum, Numquid non cælum, etc., sup-
mss. nostri.
erba isthæc priora. Audiri quæ dixerunt Pro-

et mordebit eos (Amos ix, 2, 3); rursusque in supe-
riori psalmo: Quia tenebræ, ait, non obscurabuntur a
te; et nox sicut dies illuminabitur: sicut tenebræ ejus,
ita et lumen ejus (Psalm. cxxxviii, 12). Quod autem in
Prophetis crebro dicitur, Hæc dicit Dominus, pro-
pterea semper inferitur, ne contemnantur quasi ver-
ba Prophetarum, sed admoneantur jugiter Dei esse
sermones quos loquuntur.

(Vers. 25 seqq.) b Audiri quæ dixerunt Prophetæ,
prophetantes in nomine meo mendacium atque dicen-
tes: Somniavi (sive vidi somnium). Usquequo istud
est in corde [Al. in cordibus] Prophetarum vaticinan-
tium mendacium, et prophetantium seductiones (sive
voluntates cordis sui)? Qui volunt (sive cogitant) su-
cere ut obliviscatur populus meus nominis mei: propter
B somnia eorum, quæ narrat unusquisque ad proximum
suum: sicut obliti sunt patres eorum nominis mei pro-
pter Baal (sive in Baal). Quia superior titulus contra
Prophetas est, sive ad Prophetas, quos perspicue
pseudopphetas intelligimus (sunt autem multa ge-
nera prophetandi: quorum unum est somniorum,
quale fuit in Daniele), ideo et ad eos prophetalis
sermo dirigitur, qui credunt somniis, et omnia quæ
cernunt, putant revelationem esse divinam, quæ
proprie sanctis et servis Dei aperitur. Quod si legi-
mus Pharaon (Gen. xli) et Nabuchodonosor (Dan. ii)
impios reges vidisse somnia quæ vera fuerint: non
eorum fuit meriti qui viderunt; sed ut per eorum
occasionem sancti viri Joseph, Danielque claresce-
rent, et dura corda atque indomabilia tyrannorum
C propria conscientia sentirent Domini maiestatem.
Sunt hodie quoque somniores in Ecclesia, et ma-
xime in nostro grege, qui errores suos Domini ja-
ctant prophetiam, et crebro ingerunt, somniavi
*, somniavi: quos corripit Dominus dicens: Usquequo
istud est in corde prophetantium, vaticinantium men-
dacium, et prophetantium seductiones cordis sui?
Hoc autem faciunt, ut quomodo antiquus populus,
qui de Ægypto egressus est, 1005 oblitus est no-
minis Dei [Al. mei]; sic et posteri eorum obliviscan-
tur mei. Hujusmodi autem prophetatio non est in
nomine Domini, sed in nomine Baal, quod proprie
idolum Sidoniorum est, sive Babylonium, et vicino
nomine appellatur Bel.

(Vers. 28, 29.) Propheta qui habet somnium, narret
D somnium, et qui habet sermonem meum, loquatur ser-
monem meum vere. Quid paleis ad triticum? dicit Do-
minus. Numquid non verba mea sunt sicut ignis, dicit
Dominus, et quasi mallens (sive securis conterens pe-
tram)? Eorum est exponere somnium qui Dei meren-
tur habere sermonem, et dicere: Hæc dicit Domi-
nus; quibus locutus est Dominus, in quibus veritas
est, et non mendacium fraudulentum. Quid sibi vo-
lunt hæreticorum paleæ ad triticum Ecclesiæ? de
quo Joannes Baptista plenius loquitur (Matth. iii),
quod purget Dominus aream suam, et ventilabro

phætæ, in Cisterc. ms. non sunt.

* Idem Cisterc., somniavi somnia.

paleas^a ventorum flatibus dispergendas, urendasque ignibus derelinquat: triticum autem condat in horrea, ut fiat celestis panis: et loquatur unusquisque credentium: *Custate et videte, quoniam suavis est Dominus* (Psal. xliii, 9). Et pulchre doctrina perversa paleis comparatur, quæ medullam non habent, nec possunt nutrire credentium populos, sed de inanibus stipulis conteruntur. Et quia solent hæretici semper prospera polliceri, et cælorum regna peccatoribus pandere: ut dicant, parata sunt tibi regna cælorum, potes imitari maiestatem Dei, ut absque peccato sis; accepisti enim liberi arbitrii potestatem, et legis scientiam, per quam consequaris quod volueris: decipiantque blanditiis miseros, et maxime mulierculas oneratas peccatis, quæ circumferuntur omni vento doctrinæ, semper discentes et nunquam ad scientiam veritatis pervenientes, et omnes auditores suos adulatione decipiunt (Ephes. iv); ideo Dominus verba sua hæreticorum paleis comparans dicit: *Numquid non verba mea sunt quasi ignis, dicit Dominus, et quasi malleus conterens petram?* Meus enim, inquit, sermo nuntiat futura supplicia, ut deterreat homines a peccando; et paleis peccatorum comminatur incendium, ut hæreticorum corda dura et instar silicis indomabilia, sermonis sui malleo conterantur: auferens cor lapideum, ut ponat pro eo cor carneum, molle videlicet, et quod possit Dei suscipere et sentire præcepta. Tale quid et per Ezechielem Dominus loquitur (Ezech. xiii), quia pseudoprophetae blanditiis suis liniant parietem absque temperamento, qui postea imbre vehementi et veritate iudicii subruatur. Et pseudoprophetae consuant cervicalia sub omni cubito manus, ut faciant peccatores requiescere, et nequaquam iram Dei lacrymis mitigare. Pro malleo, Septuaginta securim interpretati sunt, illam videlicet, de qua Baptista Joannes loquitur: *Jam securis ad radices arborum posita est* (Matth. iii, 10). Hæc securis infructuosas succidit arbores, et hic malleus conterit durissimos lapides. Unde et Nahum Propheta loquitur: *Furor ejus, haud dubium quin Dei, consumet principatus: et petrae conterentur ab eo* (Nahum, i, 6). Hoc contra hæreticos. Cæterum de Ecclesiasticis viris scriptum est, quod malleus et securis non sint audita in domo Domini (III Reg. vi).

(Vers. 30 seqq.) Propterea ecce ego ad Prophetas, dicit Dominus, qui surantur verba mea unusquisque a proximo suo [Al. ad proximum suum]. Ecce ego ad Prophetas, dicit Dominus, qui assumunt linguas suas et aiunt, dicit^b (sive dormitant dormitationem). Ecce ego ad Prophetas somniantes mendacium, ait Dominus, qui narrant ea, et seducunt [Al. narraverunt et seduxerunt] populum meum in mendaciis suis et in miraculis (sive stuporibus atque terroribus suis), cum ego non misissem eos, nec mandassem eis, qui nihil profuerunt populo huic, dicit Dominus. Semper imitatur mendacium veritatem: et nisi habuerit aliquam

similitudinem recti, decipere non potest innocentes. Quomodo igitur in priori populo mentiebantur Prophetæ atque dicebant: *Hec dicit Dominus*. Et, *Vidit Dominum*; et, *Verbum Domini quod factum est ad illum*, sive illum: sic hæretici assument testimonium Scripturarum de veteri et novo Testamento, et surantur verba Salvatoris unusquisque a proximo suo, Prophetis et Apostolis, et Evangelistis: et assument linguas suas, ut cordis venena ore pronuntient, et dormitant dormitationem, de quibus vere dictum est: *Dormitaverunt somnum suum, et nihil invenerunt* (Psal. lxxvi, 5). Sive juxta Hebraicum: *Et aiunt dicit*, ut subaudiatur Dominus, aut certe [Al. forte], *sermo divinus*. Comminatur itaque Dominus [Al. addit nunc] seipsum contra hujuscemodi magistros esse venturum, qui seducunt populum ejus in mendaciis suis et in stuporibus atque miraculis. Magna enim et incredibilia et ingentia [Al. insensibilia] repromittunt, ut seducant miseros: qui nihil profuerunt populo Dei. Et illud implent Apostolicum, docentes quæ non oportet turpis lucris gratia: qui solent malis prospera, et bonis contraria nuntiare.

(Vers. 33 seqq.) **1007** Si igitur interrogaverit te populus iste, vel propheta, aut sacerdos, dicens: quid est onus Dei (sive quæ est assumptio Domini)? dicit ad eos: Vos estis onus (sive assumptio). Projiciam quippe (sive allidam) vos, dicit Dominus. Et propheta et sacerdos et populus [Al. Prophetam et Sacerdotes et populum], qui dicit, onus (sive assumptio) Domini, visitabo (sive ulciscar) super virum illum, et super domum ejus. Hæc dicetis unusquisque ad amicum [Vulg. proximum] suum, et ad fratrem suum: quid respondit Dominus, et quid locutus est Dominus? Et onus (sive assumptio) Domini ultra non memorabitur, quia onus (sive assumptio) erit unicuique sermo suus [Al. ejus]. Verbum Hebraicum *MASSA* (מַסָּה), Aquila *ἄρρα*, id est, onus et pondus interpretatur: Symmachus, Septuaginta et Theodotio, assumptionem. Ubicumque ergo grave est, quod Dominus comminatur, et plenum ponderis ac laboris, et importabile, in titulo quoque *ἄρρα*, hoc est, pondus dicitur. Ubicumque autem prospera Dominus pollicetur, sive post comminationem meliora promittit, ibi *Visio* dicitur, vel certe *verbum Domini*: et perspicuum erat ex ipso titulo prophetiæ ponderis, sive visionis, et Verbi Dei, qualis vaticinatio sequeretur. Quia igitur Prophetæ solebant populo peccatori tristitia nuntiare, et comminari supplicia, ut eos retraherent ad penitentiam: clemens autem et miserator Dominus diu sententiam differbat, putabat deceptus populus et pseudoprophetarum fraude seductus, non ventura quæ Dominus minabatur, et rem severam, in ludum et jocum vertebant; prophetantibusque Prophetis quasi irridentes, dicebant: Rursus hic videt pondus et onus Domini. Atque ita fiebat, ut nequaquam ultra *Visio*, sed per jocum atque derisum, onus et pondus appellaretur. Præcepit ergo Dominus, ut sive

^a Duo mss., paleas verborum.

^b Addit Vatic. hic quoque Dominus.

populus, sive propheta, sive sacerdos interrogaverint Jeremiam, quid sit pondus [Al. onus] vel quæ assumptio Domini, respondeat eis et dicat: Vos estis onus, et vos assumptio. Assumam enim vos et projiciam, allidamque et interire faciam. Si quis autem deinceps, vel prophetarum, vel sacerdotum, vel populi, ausus fuerit onus et pondus Domini nominare: Visitabo, inquit, super virum illum, et super domum illius; et eum delebo in perpetuum. Dicat itaque unusquisque proximo et amico suo, nequaquam quod est **1008** onus Domini? sed quid respondit Dominus? et quid locutus est Dominus? Veteris obliviscimini: onus, et pondus, sive assumptio in ore vestro ultra non resonet: quia singulis hominibus sermo suus et opus suum in onus pondusque reputabitur, secundum illud quod scriptum est: Ex ore tuo justificaberis, et ex ore tuo condemnaberis (Matth. xv).

(Vers. 37 seqq.) Et pervertitis [Al. pervertisti] verba Dei viventia: Domini exercituum, Dei nostri. Hæc dices (sive dicetis [Al. dicitis]) ad Prophetam: Quid respondit [Al. respondebit] tibi Dominus, et quid locutus est Dominus? Si autem onus Domini dixeritis. ^a Hucusque in LXX non habetur, et sequitur: Propter hoc hæc dicit Dominus: Quia dixistis sermonem istum, onus (sive assumptio) Domini, et misi ad vos, dicens: nolite dicere, onus (sive assumptionem) Domini: propterea ecce ego tollam (sive assumam) vos portans, et projiciam [Vulg. relinquam] vos et civitatem, quam dedi vobis et patribus vestris, a facie mea, et dabo vos in opprobrium sempiternum, et ignominiam æternam, quæ nunquam oblivione delebitur. Præcepit Dominus, ut nequaquam oneris, et ponderis, et assumptionis sermo diceretur in populo; sed respon-

^a Clausula isthæc, Hucusque in LXX non habetur, non hic loci antea erat, sed ad finem usque sacri textus differebatur. Falso autem tunc dicebantur versiculi 38, 39 et 40, qui hinc subsequuntur, in Septuagintavirali versione desiderari, cum manifesto

A sionis et verbi Dei: quod quia populus implere contempserat, ipsum verbum interpretatur super eis, et dicit: Quoniam dixistis quod nolui, et hoc cum sæpe Prophetas mitterem, et juberem ne diceretis: propterea sermonem vestrum assumptionis, oneris et ponderis in vobis opere complebo. Assumam quippe vos et tollam atque portabo, et allidam, ac de sublimibus in terram corruere faciam. Non solum autem vos, sed et urbem vestram, quam dedi patribus vestris. Et dabo, inquit, vos in opprobrium, et ignominiam sempiternam, quæ nunquam oblivione delebitur. Hoc autem et tempore Babylonis captivitatis factum esse novimus; sed plenius atque perfectius post Salvatoris passionem resurrectionemque completur, quando locutus est Dominus: Relinquetur vobis domus vestra deserta (Luc. xiii, 35): et usque ad finem ejus sententia permanebit. Dicamus et aliter dumtaxat juxta Septuaginta: ἄμμα non solum assumptionem, sed et donum, munusque significat. Quia igitur sibi populus semper prospera promittebat, dicit, eos nequaquam ultra hoc debere dicere. Indignos enim esse eos donis Dei atque muneribus, quin potius abjiciendos **1009** et a Dei auxilio penitus relinquendos. Ex verbis autem et interpretatione nominum sæpe res ostenduntur, ut Abraham, Saræ, et Petri, et filiorum Zebedæi vocabula commutata significant rerum mutationem: et in hoc eodem propheta (Supra xx), Phasur [Al. Phasor et Phascor] dicitur pavor, sive translatio, et colonus, sive peregrinus. Notandum quod verba, Dei viventis, Domini exercituum, Dei nostri, Latini et Græci codices non habent; et Hebræi in suis voluminibus contra se legant, quod proprie mysterium significat Trinitatis.

habeantur hodiernum διὰ τοῦτο τάδε λέγει κύριος, etc., nec nisi superior desit pericope, quam huc revocata annotatio concludit. Nos de loco ita, ut fecimus, restituendo mss. quoque monuerunt.

LIBER QUINTUS.

1009-1010 Quintus Commentariorum in Jeremiam liber, a duobus, frater Eusebi, calathis habebit ^D exordium, quorum alter rectæ fidei dulcedinem, alter hæreticorum perfidiæ amaritudinem demonstrabit. Quamvis Ananias filius Azur repugnet Jeremiæ, et Semcias Nehelamites Prophetam mitti ^a cupiat in carcerem, et Sophonias sacerdos in Pseudo-prophetarum verba conjuret (Jerem. xxviii, xxix): tamen veritas claudi et ligari potest, vinci non potest, quæ et suorum paucitate contenta est, et multitudine hostium non terretur. Erige itaque cum Moyse ad cælum manus, et antiquum serpentem in eremo suspende, statinque et Amalec delebitur, et ve-

nenati morsus non prævalebunt, securusque populus Domini cum Jesu Jordanis fluentia transibit, et post vastam solitudinem, comedet panem, qui in Bethleem nostro natus est viculo (Exod. xvii, Num. xxi).

(Cap. XXIV. — Vers. 1 seqq.) Ostendit mihi Dominus, et ecce duo calathi (sive ^b cophini) pleni ficis, positi ante Templum Domini: postquam transtulit Nabuchodonosor rex Babylonis Jeconiam filium Joacim regem Juda et principes ejus, et fabrum, et inclusorem de Jerusalem, et adduxit eos in Babylonem. Calathus unus ficus bonas habebat nimis, ut solent ficus esse primi temporis: et calathus unus ficus habebat malas nimis, quæ comedi non poterant, eo quod essent malæ.

^a Duo mss. atque olim editi, jubeat.

^b Interferunt nostri mss. et vetustior unus penes

Montfaucon., denique vulgati aliquot libri, juxta Symmachum, quas voces in textum recipere per me

Et dixit Dominus ad me : Quid tu vides, Jeremia ? Et dixi : ficus bonas, bonas valde ; et malas, malas valde, quæ comedi non possunt, eo quod malæ sint. Et factum est verbum Domini ad me, dicens : Hæc dicit Dominus Deus Israel : Sicut ficus hæc bonæ, sic cognoscam transmigrationem Juda, quam emisi de loco isto in terram Chaldaeorum, in bonum. Et ponam oculos meos super eos in bonum, et reducam eos in terram hanc, et ædificabo eos, et non destruiam : et plantabo eos, et non evellam. Et dabo eis cor ut sciant me, quia ego sum Dominus ; et erunt mihi in populum, et ego ero eis in Deum : quia revertentur ad me in toto corde suo. Et sicut ficus pessimæ, quæ comedi non possunt, eo quod sint malæ : hæc dicit Dominus, sic dubo [Al. clamabo] (sive tradam) Sedeciam regem Juda et principes ejus, et reliquos de Jerusalem, qui remanserunt in urbe hac, et qui habitant in terra Egypti. Et dabo eos in vexationem, afflictionemque (sive dispersionem) omnibus regnis terræ in opprobrium, et in parabolam, et in proverbium, et in maledictionem in universis locis, ad quæ eieci eos. Et mittam in eos gladium, et famem, et pestem, donec consumantur de terra quam dedi eis et patribus eorum. Duos cophinos, sive calathos bonorum et malorum [Al. bonarum et malarum] flicorum, quidam interpretantur in Lege, et in Evangelio ; Synagoga, et Ecclesia ; et Judæorum populo, et Christianorum ; gehenna, et regno cælorum, quorum alterum ad supplicium pertinet peccatorum, alterum ad Sanctorum **1011** habitaculum. Sed nos scientes juxta Apostolum Paulum (Rom. vii) legem bonam et sanctam, et mandatum bonum et sanctum, et unum esse utriusque Testamenti Deum, vel ad eos magis referamus, qui in adventu Domini Salvatoris crediderunt, et non crediderunt : ut qui a Scribis et sacerdotibus concitati clamaverunt, dicentes : Crucifige, crucifige talem (Luc. xxiii, 21), sint calathus flicorum malorum ; qui vero post ascensionem ejus de populo crediderunt, ad bonas flicus, et ad calathum cophinumque optimum referantur. Simplicem autem et veram sequamur historiam, quod bonorum flicorum calathum dixerit Jechoniam, qui se Jeremiæ consilio, et imperio Dei, tradiderat regi Babylonio : cui et prospera Dominus pollicetur : Malarum autem Sedeciam, qui contradicens sententiæ Dei captus sit, cæcatusque oculis ductus est in Babylonem, ibique mortuus est (IV Reg. xxv). In tantum autem Deus posuit oculos suos in bonum his qui imperio ejus acquieverunt (Infra. xlii), et reduxit illos in terram suam, et ædificavit et non destruxit, et plantavit et non evulsit, deditque eis cor ut scirent eum, quod ipse esset Dominus, et fierent illi in populum, et ipse eis esset in Deum : ut etiam in captivitate posuerit oculos suos super illos, et exercere terram, ædificare domos, plantare pomaria [Al. pomeria] in Babylonia regione permiserit : Daniel signorum miraculis, de captivo subito princeps factus sit (Dan. v), et tres pueri gloriose de fornacis incendio liberati sint

(Dan. iii) : et expletis annis septuaginta sub Zorobabel et Jesu sacerdote magno et Ezra ac Neemia, plurima pars reversa sit Jerusalem : quorum numerus in ejusdem Ezræ volumine continetur (I Esdræ ii). Notandum quoque [Al. quippe] quod hæc Visio Sedeciae temporibus facta sit ad Prophetam, postquam Jechonias ductus est in transmigrationem : Non enim dixit captivitatem, quia se ultro tradiderat. Fabrum autem et inclusores, vel legis interpretes atque doctores debemus accipere, vel artifices inclusoresque [Al. clusoresque] auri atque gemmarum, quæ apud Barbaras nationes pretiosissima est. Pro inclusoribus Septuaginta vinctos interpretati sunt, in captivitate significarent malum ; et de suo addidere, divites, quod in Hebraico non habetur. Comparat autem calathum qui bonas flicus habebat et bonas nimis, flicis primi temporis, quæ Græce appellantur *πρώταις*, Abraham videlicet, Isaac, et Jacob, et Moysi, et Aaron, et Job, et cæteris sanctis viris, de quibus unus de duodecim **1012** loquitur Prophetarum : Sicut uvam in deserto inveni Israel, et sicut ficus in ficulnea inveni patres eorum (Ose. ix, 10). Unde et nos appellamur filii Abraham. Et e contrario dicitur ad Jechonias : Si pater vester esset Abraham, saceretis opera ejus (Joan. viii, 39). Hi autem calathi, qui bonas habebant et malas flicus, non erant foris et extra Ecclesiam, sed ante templum Domini, eo quod cunctis illius scientiæ pateant : nec tantam habent amaritudinem hæ flicus quæ foris sunt, quantum illæ quæ post confessionem fidei prævaricatione mutatae sunt. Nec tantam suavitatem bonæ flicus, quæ non sunt in conspectu templi Dei : quales fuerunt mundi philosophi, qui naturali bono et intelligentia Creatoris, non tam visi sunt sequi, quam laudare virtutes : quantum habent suavitatem flicus, quæ sunt in templo Dei, quorum fuerunt Prophetæ et Apostoli, de quibus una flicus loquebatur : Lac vobis dedi, non solidum cibum (I Cor. iii, 2). Et : Filioli mei, quos iterum parturio donec Christus formetur in vobis (Galat. iv, 19). Unde dicitur, quod in conspectu templi Dei, flicus bonæ fuerint bonæ valde ; et flicus malæ, fuerint malæ valde. Ac ne putemur nostrum sensum ponere, ipsa Scriptura se pandit. Sicut, inquit, flicus hæ bonæ : sic cognoscam transmigrationem Juda, quam emisi de loco isto in terram Chaldaeorum in bonum : Jechoniam et principes, qui cum eo capti sunt, significant. Et e contrario de calatho, qui malas habebat flicus ; et sicut ficus, ait, pessimæ [Al. pessimas] quæ comedi non possunt, eo quod sint malæ : sic dabo Sedeciam regem Juda et principes ejus, et eos qui in Egyptum transferunt, et qui remanserunt in urbe hac in vexationem afflictionemque omnibus regnis terræ (Infra. xlii), quando in Egypto quoque capti sunt, et Nabuchodonosor posuit in Taphnis solium suum, misitque super eos Dominus gladium, famem, et pestem, donec consumerentur de terra quam dedi patribus eorum. Quod autem dixit de flicis bonis : Dabo eis

* In uno Vatic. ad placandum legitur, pro in bonum:

cor ut sciant me, quia ego sum Dominus, illi simile est Apostolico: *Deus est qui operatur in vobis et velle, et perficere* (Philipp. II, 13): quod non solum opera, sed et voluntas nostra Dei nitatur auxilio. Delirat in hoc loco allegoricus semper interpres, et vim cupiens historicæ facere veritati, de cœlesti Jerusalem captos refert, atque translatos in terram Chaldaeorum: rursumque ad locum pristinum reversuros, ut Jeremiam et cæteros sanctos prophetas; alios vero qui peccatores fuerint, in terra hac et in valle lacrymarum esse morituros. Totam visionis hujus simul posui *περίορην*, **1013** ne sensum in expositione dividerem.

(Cap. XXV.—Vers. 1.) *Verbum quod factum est ad Jeremiam de omni populo Juda* (sive super omnem populum Juda) in anno quarto Joacim filii Josiæ regis Juda. Hæc priora sunt præterita visione: illa enim sub Sedecia facta est, postquam Jechonias translatus est Babylonem; hæc autem sub Joacim filio Josiæ, et patre Jechoniæ. Non enim curæ erat (ut ante jam dixi) Prophetis [Al. prophetiæ] tempora conservare, quæ historicæ leges desiderant; sed scribere utcumque audientibus atque lectoris utile noverant. Unde et in Psalterio male quidam juxta textum historicæ psalmorum requirunt ordinem, quod in lyrico carmine non observatur.

(Vers. 2.) *Ipse est annus primus Nabuchodonosor regis Babylonis* ^a (quod in LXX non habetur. Et sequitur): *Quod locutus est Jeremias Propheta ad omnem populum Juda, et ad universos habitatores Jerusalem dicens.* Quarto anno regis Joacim, filii Josiæ patris Jechoniæ, Nabuchodonosor in Babylone suscepit imperium, atque ita factum est, ut annus qui primus erat Nabuchodonosor in Babylone, quartus esset in Jerusalem regis Joacim. Denique octavo anno regni sui, Jechoniam cum matre et principibus duxit in captivitatem, qui tribus tantum post interfectionem patris Joacim regnavit mensibus. Interfectus est autem Joacim undecimo anno regni sui in Jerusalem (IV Reg. xxiv).

(Vers. 3.) *A tertio decimo anno Josiæ filii Ammon regis Juda usque ad diem hanc, iste est tertius et vicissimus annus, factum est verbum Domini ad me, et locutus sum ad vos de nocte consurgens et loquens, et non audistis.* Tertio decimo anno regis [Al. regni] Josiæ qui regnavit in Jerusalem annis ^b triginta et uno, Jeremias prophetare exorsus est, et prophetavit sub eo annis decem et novem, cui successit in regnum filius ejus Joachaz: quo statim ducto in captivitatem a Necho rege Ægyptiorum, regnum obtinuit Joacim frater ejus (IV Reg. xxiii). In cujus regni quarto anno, iste ad Jeremiam sit [Al. fuit] sermo Domini, ac per hoc vigesimus tertius annus erat Jeremiæ prophetæ, ex quo loqui ad populum cœpit; et numquam prædicare cessavit, sed singulis

diebus diluculo et de nocte consurgens, loquebatur ad populum. *Et non, inquit, audistis.* Sin autem, ut novi ex veteribus **1014** hæretici volunt, lex semel in adjutorium data est, et constituta præcepta quæ nostri arbitrii voluntate vel facimus, vel non facimus; quomodo Propheta se semper ingerit, et quotidie replicat mandata Dei, quæ utique semel accepta, suffecerant eis quibus data fuerant; nisi ut hoc ostendat, Dei nos semper indigere auxilio; et nunquam posse sufficere, quod semel datum est, nisi quotidie Domini admonitione renovetur?

Et misit Dominus ad vos omnes servos suos Prophetas, consurgens diluculo, mittensque; et non audistis. Non per unum Prophetam, sed per omnes populum suum Deus semper admonuit, et quasi ipse in vigiliis, atque excubiis constitutus surrexit diluculo, ut suum populum commoneret. *Et non, inquit, audistis;* ut quanto crebrior admonitio, tanto contemnentium fuerint peccata majora?

(Vers. 4, 5.) *Neque inclinastis aures vestras, ut audiretis, cum dicerem [Vulg. diceret]: Revertimini ad me unusquisque a via sua mala, et a pessimis cogitationibus vestris: et habitabit in terra, quam dedit Dominus vobis et patribus vestris a sæculo usque in sæculum.* Tanta fuit duritia populi, ut ne habitum quidem audientis assumeret, et inclinaret aurem suam, præcipue Domino commonente, ut reverteretur unusquisque a via sua mala et a pessimis cogitationibus suis. Et, o infinita clementia, non supplicium inferre pro scelere, sed ad poenitentiam provocare, tam malorum operum, quæ significat via mala, quam pessimarum cogitationum, quæ et ipse absque opere reputentur in peccatum. Et promittit præmium, si fecerint quod præceptum est, ut habitent in terra, quæ data sit patribus, et propter filiorum vitia sublata. Quodque ait: *A sæculo et usque in sæculum*, sive, *ab æterno et usque in æternum*, ostendit Dei dona perpetua, si digni exstiterint hi quibus data sunt.

(Vers. 6, 7.) *Et nolite ire post deos alienos, ut serviat is, adoretisque eos; neque me ad iracundiam provocetis in operibus manuum vestrarum, et non affligam vos. Et non audistis me, dicit Dominus, ut me ad iracundiam provocaretis in operibus manuum vestrarum in malum vestrum.* Et hæc, inquit, monebam cum superioribus, ne diis alienis serviretis, et adoraretis eos, et ne ista faciendo me provocaretis ad iracundiam propter opera manuum vestrarum, ut facerem quod volebam, et affligerem **1015** vos, et non audistis me. Quodque sequitur, *Dicit Dominus, ut me ad iracundiam provocaretis in operibus manuum vestrarum in malum vestrum*, in Septuaginta non habetur.

(Vers. 8.) *Propterea hæc dicit Dominus exercituum: pro eo quod non audistis verba mea, ecce ego*

^a Victor. hæc verba parenthesi inclusa delet, quippe cum falsum sit, comma illud in LXX non haberi.

^b Cisterc. ms., annis viginti et uno.

^c Quæ hinc subsequuntur sacri textus verba, in Cisterciensi ms. hic loci non habentur, quippe quæ paulo post proprio loco recitantur.

mittam et assumam universas cognationes Aquilonis, ait Dominus; et Nabuchodonosor regem Babylonis servum meum. Quia me ad iracundiam provocastis, et fecistis malum in interitum vestrum, et provocantem ad poenitentiam, superbo calcastis pede, mittam, inquit, ad universas cognationes, sive nationes Aquilonis, et adducam principem earum Nabuchodonosor regem Babylonis servum meum. Mittit autem Dominus vel Angelos, ut concitent gentes, vel certe huiusmodi movet cognationes, ut faciant Domini voluntatem. Quodque vocat servum suum Nabuchodonosor, non sic servus vocatur ut Prophetae et omnes sancti, qui vere serviunt Domino; sed quo in eversione Jerusalem, Domini serviat voluntati: secundum quod et Apostolus loquitur: Quos tradidi Sathanæ, ut discant non blasphemare (1 Tim. 1, 20). In Aquilonis, autem parte esse Chaldaeos, juxta situm Jerusalem nulli dubium est.

(Vers. 9.) Et adducam eos super terram istam, et super habitatores ejus, et super nationes omnes quæ in circuitu illius sunt; et interficiam eos, et ponam eos in stuporem, et in sibilum, et in solitudines sempiternas. Ista sunt premia contemptorum, et Dei verba audire nolentium. Quidquid igitur mali super nos adducitur, nostra peccata fecerunt. Omnesque gentes ut tunc adductæ sunt contra Jerusalem: sic hodie adducuntur contra Ecclesiam negligentem, ut interficiat eos, et ponat in stuporem, et in sibilum, et in solitudines sempiternas, ut in exemplo sint omnium atque miraculo. Sibilus autem miraculi et stuporis indicium est; et solitudo sempiterna in his deprehenditur, qui præsidem non habent Deum.

(Vers. 10.) Perdamque ex eis vocem gaudii, et vocem lætitiæ; vocem sponsi, et vocem sponsæ; vocem molæ, et lumen lucernæ. Et erit universa terra ejus [Vulg. hæc] in solitudinem et in stuporem. Hoc in conciliabulo malignantium et hodie comprobatur; ut magistri eorum non doceant verbum Dei, sed instar colubri sibilent. Peritque in eis vox gaudii, voxque lætitiæ, ut numquam audiant illud Apostoli: Gaude, iterum dico gaudete (Philipp. 1, 4). Vox quoque sponsæ, Ecclesiasticæ fidei; et vox sponsi, Domini Salvatoris: Qui enim habet sponsam, sponsus est (Joan. 3, 29). **1016** Vox molæ, ut non conterantur in ea frumenta, et populis vescenda tribuantur: et lumen lucernæ, doctrina videlicet et scientia [Al. doctrinam et scientiam] Prophetarum. Denique et de Joanne Baptista dicitur: Ille erat lucerna lucens (Joan. 1, 9). Et alius Propheta: Lucerna, inquit, pedibus meis verbum tuum, Domine, et lux semitis meis (Psalm. 105). Universa, inquit, terra hæreticorum erit in solitudinem, et in stuporem, cum novissimum ejus insipiens fuerit demonstratum.

(Vers. 11 seqq.) Et servient omnes gentes istæ regi Babylonis septuaginta annis. Cumque impleri fuerint

anni septuaginta, visitabo super regem Babylonis, et super gentem illam, dicit Dominus, iniquitates earum, et super terram Chaldaeorum, et ponam illam in solitudines sempiternas. Et adducam super terram illam omnia verba mea quæ locutus sum contra eam: omne quod scriptum est in libro isto, quæcumque prophetavit Jeremias adversum omnes gentes. Sicut Jerusalem post septuaginta annos recipit [Al. recepit] pristinos habitatores, et explejis suppliciis, quia obedivit sententiæ Dei, felicitate pristina perfruitur; sic rex Babylonis qui elatus est in superbiam, et suarum arbitratus est virum, quod regnavit in gentibus, et non Domini voluntatis, Medis Persisque venientibus destruetur. Denique usque hodie urbis Babylonis reliquæ tantum manent. Et posuit illam Dominus in solitudinem sempiternam, et implevit omnia verba, quæ in istius ipsius Prophetæ volumine continentur. Nam in consequentibus, quæ mala passura sit Babylon, Jeremiæ sermo describit.

(Vers. 14.) Quia servierunt eis cum essent gentes multæ, et reges magni; et reddam eis secundum opera eorum, et secundum facta manuum suarum. Hoc in Septuaginta non habetur. Significat autem quod non solum contra Babylonem prophetaverit Jeremias, sed contra cæteras gentes, quæ in Babylonio fuerant exercitu, et contra Domini populum dimicarunt. Denique in sequentibus dicitur contra Ægyptum, et Philistiim, et Moab, et Ammon, et Idumæam, et Damascum, et Cedar, et regna Asor, et Elam, et ad extremum contra Babylonem terramque Chaldaeam.

(Vers. 15 seqq.) Quia sic ait Dominus Deus Israel ad me [Vulg. addit exercituum, et sileat ad me]: sume calicem vini furoris (sive meri) huius de manu mea, et propinabis de illo cunctis gentibus, ad quas ego mittam te, et bibent, et inebriabuntur [Vulg. turbabuntur] (sive voment); et insipienter a facie gladii, quem ego mittam inter eos. Et accepi calicem de manu Domini, et propinavi cunctis gentibus ad quas misit me Dominus. Propinatio calicis, et **1017** calicis meri, sive non mixti [Al. commixti], quæ Græce dicitur ἀπάρευ, Domini furoris indicium est, ^a ut omnes gentes, quæ contra Dei populum militarunt, bibant de calice furoris Domini, de quo scribit Isaias contra Jerusalem: Scyphum furoris, calicem ruinæ ebibisti et evacuasti, propterea conurge (Isa. 1, 17). Iste autem calix idcirco bibitur a cunctis gentibus, ut vomant et insaniant. Quod quidam pravus interpretes in bonam partem accipit: ut instar cathartice potionis quidquid cholerae et pituitæ et noxii humoris in pectore est, foras exire compellat, et restituat pristinam sanitatem. Pro Jeremia quoque Salvatore ^b accipit, quod ipse cunctis gentibus propinavit ad quas et missus sit, ut abjecta idololatria, Dei se cultui dedicarent. Quod contrarium esse Scripturæ sanctæ, monstra-

^a Interserit Rabanus, de quo in psalmo scriptum est, Calix in manu Domini, vini meri plenus mixto.

^b Confer Origenis Homiliam in hunc locum.

sequentia. Non enim pro remedio, ut ille A
ed pro pœna meraco calice propinantur.

rs. 18.) *Jerusalem et civitatibus Juda, et regi-
is, et principibus ejus, ut darem eos in solitudi-
t in stuporem, et in sibilum, et in maledictionem,
et dies ista.* Putabam, inquit, quod solis gen-
propinarem, et ideo me huic ministerio lætus
ram; sed inter ceteras gentes, immo ante
is, propinavi Jerusalem et civitatibus Juda,
ibus ejus, et principibus, ut darem eos in stu-
et in solitudinem, et in sibilum, et in ma-
lonem, sicut et præsenti probatur exemplo.
dicit et supra: *Seduxisti me, Domine, et se-
sum: invaluisti et potuisti* (Supra xx, 7).

rs. 19.) *Pharaoni regi Ægypti et servis ejus, et
ribus ejus, et omni populo ejus, et universis ge-
ter.* Post Jerusalem bibit Pharaon rex Ægypti
ii ejus: hiberunt principes et universus po-
cunctusque, qui non quidem est Ægyptius,
ejus regionibus commoratur: quos Septua-
vertere *συνμεικτους*, id est, *mixtios*, vulgus
Egyptiæ regionis, sed peregrinum et adventi-

cunctis regibus terræ Ausitidis. Quæ Hebraice
atur us (אשתי), de qua et Job fuisse narrat
ia: *Homo quidam erat in regione Ausitidi, no-
Job* (Job. 1). Et tamen sciendum hunc versi-
in LXX non haberi, Theodotionemque pro
interpretatum esse *insulam*.

rs. 20.) *Et cunctis regibus terræ Philistiim et
onis, Gazæ, Accaronis, et reliquiis Azoti.* 1018 C
raliter posuit Philisthim, hoc est, terram Pa-
torum, et specialiter urbes eorum Ascalonem,
n, Accaron, Azotum; solam tacuit Geth, quæ
netur in reliquiis. Hoc est enim quod scriptum
Et reliquiis Azoti: vicina enim atque confinis
zoto, quæ Hebraice dicitur esdod (אשדוד),
urbis Geth. Palæstinos autem a Babyloniis
atque vastatos, scribit Isaias.

rs. 21.) *Idumæa, et Moab, et filiis Ammon, et
is regibus Tyri, et universis regibus Sidonis.*
ra in qua sunt montes Seir, et quæ Hebraice
latur esdod (אשדוד): Moab, et Ammon, ipsi sunt
Lot, proximi maris Mortui. Tyrus et Sidon in
nicis littore principes civitates, quæ et ipsæ
lonis veniente a superate sunt, quarum Car-
o colonia. Unde et Pœni sermone corrupto
i Phœni appellantur: quorum lingua Hebrææ
æ magna ex parte confinis est.

rs. 22.) *Et regibus^b insularum, quæ sunt trans
t.* Trans [Al. transit] Cyprium, et Rhodum, et
las, quæ appellantur *κυκλάδες*. Et hæc enim a
yloniis occupatæ sunt.

rs. 23.) *Et Dedan, et Theman, et Buz, et uni-
is qui attonsi sunt in comam.* Hæ gentes in soli-
ue sunt, vicinæ et mixtæ regionibus Ismaelita-

Addit Vatic. *exercitu.*

Rursum Vatic. addit *terræ*, quod nomen ipsa
retinet versio Hieronymiana, pro quo in He-

rum, quos nunc Saracenos vocant, et de quibus
dicitur: *qui attonsi sunt in comam.*

(Vers. 24.) *Et cunctis regibus Arabiæ: et cunctis
regibus Occidentis, qui habitant in deserto.* Hoc in LXX
non habetur. Post [Al. Propter] Dedan igitur, et
Theman, et Buz, et Ismaelitas, regionum ordinem
sequitur.

Et cunctis regibus Zamri. Hoc quoque in LXX non
habetur.

(Vers. 25.) *Et cunctis regibus Elam, cunctisque re-
gibus Medorum.* Ex eo quod Zamri sequitur Elam
regesque Medorum, arbitramur et Zamri regionem
esse Persidis, nisi forte ex eo quod præcessit Ara-
bia, et hi reges solitudinis accipiendi sunt. Elam
autem regio Persidis trans Babylonem, unde et Ela-
mitæ. Medi quoque, atque Persæ, a quibus capta et
destructa est Babylon. Et ipsi enim meracum cali-
cem, Alexandro rege Macedonum propinante pota-
runt.

Et cunctis regibus Aquilonis [Al. *Babylonis*] *de
prope et de longe.* Quia Persidis et Babylonis, Elam
atque Medorum enumeraverat regiones: nunc gene-
raliter ponit omnes reges Aquilonis, qui prope sunt,
et 1019 qui longe. Pro Aquilone, qui Hebraice
dicitur saphon (צפון), LXX vertere *ἀφ' ὀρίων*,
quem nos *Subsolanum* possumus dicere.

(Vers. 26.) *Unicuique contra fratrem suum, et om-
nibus regnis terræ quæ super faciem ejus sunt.* No-
cunctas Orientalis provinciæ regiones enumerare
per partes longum fieret, generaliter posuit omnia
regna terræ, quæ memorantur in terra. Quod autem
dixit contra fratrem suum, subauditur, *dedi mera-
cam potionem*, ut omnes furerent, vomerent, insa-
cirent, et mutuis inter se præliis dimicarent. Quod-
que intulit:

Et rex Sesach bibet post eos: et in LXX non
habetur, hunc habet sensum: Omnes, inquit, in
circuitu nationes Babylonio imperio subiacebunt,
et cuncta suæ subiciet potestati, ita ut universæ,
quas præteritus sermo narravit gentes, ipsi ser-
viant et bibant de calice ejus. Unde et in visione
contra Babylonem scribitur: *Calix aureus Babylon,*
inebrians omnem terram (Infra LI, 7). Novissimus
autem rex Babylonis bibet hanc potionem, propi-
nante sibi ascensore bigæ, cameli, et asini, Cyro
rege Medorum, atque Persarum. Quomodo autem Ba-
bylon, quæ Hebraice dicitur BABEL (בבל), intelligatur
SESACH (ששך), non magnopere laborabit, qui He-
brææ linguæ parvam saltem habuerit scientiam. Sic-
ut apud nos Græcum alphabetum usque ad novis-
simam litteram per ordinem legitur, hoc est, *Alpha,*
Betha, et cætera usque ad ω: rursumque propter me-
moriā parvulorum solemus lectionis ordinem inver-
tere, et primis extrema miscere, ut dicamus *Alpha,*
Ω, Betha, Psi: sic et apud Hebræos primum est
ALEPH, secundum BETH ב, tertium GHIMEL ג, usque ad
brao tantum est ימך.

^c Non incongrue hic supplet Vat. alteram versi-
culi partem, *Et rex Sesach bibet post eos.*

vigesimam secundam, et extremam litteram THAU ט, cui penultima est SIN ש. Legimus itaque ALEPH א, THAU ט, BETH ב, SIN ש ב ט א. Cumque venerimus ad medium, LAMED ל, littera occurrat CHAPH כ: et ut, si [Al. sic] recte legimus, legimus BABEL (בבל): ita ordine commutato, legimus SESACH (ששך). Vocales autem litteræ a inter BETH ב et BETH ב, et LAMED ל, juxta idioma linguæ Hebrææ in hoc nomine non ponuntur. Arbitrorque a sancto Propheta prudenter fuisse celatum, ne aperte eorum contra se insaniam commoveret, qui obsidebant Jerusalem, et jam jamque ejus potituri erant 1020. Quod et Apostolum contra imperium Romanum fecisse legimus, scribentem de Antichristo: Non meministis quod cum apud vos essent adhuc, hæc dicebam vobis? Et nunc quid detineat scitis, ut reveletur in suo tempore, subauditur Antichristus. Jam enim mysterium iniquitatis operatur: tantum qui [Al. ut qui] tenet modo, teneat donec de medio fiat, et tunc revelabitur ille iniquus, quem Dominus Jesus interficiet spiritu oris sui, et destruet illuminatione adventus sui (II Thess. II, 3 seq.). Eum qui tenet, Romanum imperium ostendit: nisi enim hoc destructum fuerit, sublatumque de medio, juxta prophetiam Danielis, Antichristus ante non venit. Quod si aperte dicere voluisset, stulte persecutionis adversum Christianos et tunc nascentem Ecclesiam rablem concitasset. Longius quam Commentariorum brevis patitur, de hoc capitulo diximus, quod Græci forsitan Latinique fastidient, quia in suis codicibus non habetur. Sed quid proderit cum in consequentibus hic ipse Propheta dicat: Quomodo capta est Sesach, et comprehensa est inclita universæ terræ? quomodo facta est in stuporem Babylon inter gentes? Allegorici interpretes istum omnem locum ad cunctas referunt nationes, quas inebriaverit diabolus calice peccatorum meracissimo. Et novissimum etiam ipsum bibiturum supplicia atque cruciatus, de quo scribit Apostolus: Quem Dominus Jesus interficiet spiritu oris sui (II Thess. II, 8). Et [Al. Unde et] in alio loco dicit: Novissimus autem inimicus destruetur mors (I Cor. xv, 26). Quod magnarum virium est posse diversarum vocabula nationum transferre sub etymologiis suis, et singula vitia, singulis nominibus coaptare.

(Vers. 27.) Et dices ad eos; hæc dicit Dominus exercituum Deus Israel: Bibite et inebriamini, et vomite, et cadite, et nolite consurgere [Vulg. neque surgatis] a facie gladii, quem ego mittam in [Al. inter] vos. Postquam, inquit, cunctis gentibus propinaveris, et impleveris præceptum Domini, rursum hæc verbis Domini c imperabis, et dices: Bibite et inebriamini, et

^a Inter BETH ב et BETH ב. Superflue in omnibus exemplaribus mss. additur et Caph כ; ibi enim legitur, inter Beth ב et Beth ב, Lamed ל et Caph כ: cum sit sermo de nomine בבל, cujus inter consonantes litteras, non adduntur vocales litteræ juxta idioma linguæ Hebrææ. Boias vocant. Consule lib. Nominum ad vocem Lusa, MARTIAN.

^b In Cisterc. quemadmodum et in suis mss. reperit Martianeus, additur et Chaph כ: hoc scilicet sensu, quod sicuti in nomine Babel, duplici Beth,

romite, et cadite, et nolite consurgere. Si bibere et inebriari, vomere, et cadere salutis indicium est, in instar cathartice potationis; noxia quæque pellantur: quomodo sequitur, et nolite consurgere? Quæ sit ætem potio, quæ eos cadere faciat in æternum, positi manifestius, id est, 1021 a facie gladii quem ego mittam inter vos.

(Vers. 28.) Cumque noluerint accipere calicem de manu tua ut bibant, dices ad eos: Hæc dicit Dominus exercituum: Bibentes bibetis: quia ecce in civitate, in qua invocatum est nomen meum, ego incipio [Vulg. incipiam] affligere, et vos quasi innocentes immunes eritis (sive et vos munditia mundi eritis)? non eritis immunes (sive non eritis mundi). Latenter ostendit, præceptum Dei, qui voluntate facere noluerint, suscepturos necessitate, et audituros: Bibentes, bibetis. Veliis, inquit, nolitis, Dei sententia complectenda est. Si enim civitas Jerusalem, in qua notum fuit nomen Dei, dicente Propheta: Notus in Judæa Deus: in Israel nomen magnum ejus (Psal. lxxv, 1), bibi moracum calicem furoris: quanto magis vos non eritis mundi, qui pro Dei nomine idola colitis!

(Vers. 29.) Gladium enim ego voco super omnes habitatores terræ, dicit Dominus exercituum. Ista est potio meracissima, iste calix furoris Domini, qui non super solam Jerusalem, sed super omnem vocatur terram, et cunctas in circuitu nationes. De quo supra dixerat: Et mittam ad Nabuchodonosor regem Babylonis servum meum, et adducam eum super terram istam, et super habitatores ejus, et super omnes nationes quæ in circuitu illius sunt.

(Vers. 30, 31.) Et tu prophetabis ad eos omnia verba hæc, et dices ad illos: Dominus de excelso rugiet (sive responsum dabit), et de habitaculo sancto suo dabit vocem suam. Rugiens rugit super decorem suum (sive respondebit super locum suum), calcuna quasi calcantium concinetur adversum omnes habitatores terræ. Pervenit sonitus (sive incertus) usque ad extrema (sive super partem) terræ: quia judicium Domino cum gentibus: judicatur ipse cum omni carne: impios tradidi [Al. tradidi] gladio, dicit Dominus. Primum dicamus ut se interpretationis veritas habet. Cunctis, inquit, gentibus prophetabis, et dices quod Dominus de excelso rugiat, hoc est, det sui furoris indicium; juxta illud quod scriptum est: Leo rugiet, et 1022 quis non timebit? Dominus locutus est, et quis non prophetabit (Amos III, 8)? Et de habitaculo sancto suo dabit vocem suam, ut cunctos terreat audientes. Rugiet autem super decorem suum, hoc est, super Templum. Cumque ille rugie-

quæ in alphabeto Græco secunda est littera, duplex in nomine Sesach respondet Sin, quæ penultima est: ita eodem ordine τσ Lamed respondeat Chaph. Sunt vero qui locum ita supplendum velint, inter Beth ב et Beth ב, Lamed ל et Sin ש et Chaph כ. Hujus autem Cabbalisticæ permutationis, quæ apud Judæos obtinet, vulgarique nomine appellatur a primis litteris Athbas, tota in Alphabeto ratio est hujusmodi:

א ב ג ד ה ו ז ח ט י כ ל

^c Cisterc. improperebis, pro imperabis.

luptatibus dederimus : tunc conquiescent, sive conquiescent bona pacis, et auferentur a nobis propter iram furoris Domini, et implebitur illud quod scriptum est : Cum dixerint, pax et securitas, tunc repentinus eis superveniet interitus (1 Thess. v, 3). quo veniente, omnia conticescent.

(Vers. 37, 38.) Dereliquit quasi leo umbraculum (sive cubile) suum. (Et ut verius est, tabernaculum : hoc enim succno (סכנ) Hebraicum sonat.) Quia facta est terra eorum in desolationem (vel invia) a facie irae columbae (sive a facie gladii magni) et a facie irae furoris Domini. Dominus de quo supra dixerat : de excelso rugiet, et de habitaculo sancto suo dabit vocem suam. Rugiens rugiet super decorem suum, ipse relinquet tabernaculum suum, de quo scriptum est : Factus est in pace, sive in Salem, locus ejus : et habitatio ejus in Sion (Psal. lxxv, 2) : ipse relinquet sedem suam, et complebit quod per eundem hunc Prophetam locutus est : Dimisi domum meam, dereliquit hereditatem meam (Jerem. xii, 7). Reliquit autem quasi leo cubile suum, ut omnes bestiae, vastandi terram ejus habeant potestatem. Leone enim custode et praeside, nullus ad eandem audeat accedere. Facta est, inquit, terra eorum, haud dubium quin vel populi Judaeorum, vel certe universarum gentium, in desolationem, et in iram a facie irae columbae. Non mirabitur columbam Domini intelligi Nabuchodonosor, qui supra eum vocari sertum Domini legerit. Pro quo Septuaginta transtulerunt, gladium magnum. Licet columbam et in persona Jerusalem possimus accipere, quod irascatur et tristis sit, se leonis sui perdidisse custodiam, et terram suam venisse in desolationem.

(Cap. XXVI. — Vers. 1 seqq.) In principio regni [Vulg. regis] Joacim, filii Josiae regis Juda, factum est verbum istud a Domino dicens : Haec dicit Dominus : Sta in atrio domus Domini, et loqueris ad omnes civitates Juda, de quibus veniunt ut adorent in domo Domini, universos sermones, quos ego mandavi tibi, ut loquaris ad eos : Noli subtrahere verbum, si forte audiant, et convertantur unusquisque a via sua mala : et poeniteat me mali (sive quiescam a malo), quod cogito facere eis propter malitias [Vulg. malitiam] studiorum eorum. Haec prophetia superior est priore : 1025 licet sub eodem rege sit facta. Illa enim facta est in anno quarto Joacim filii Josiae regis Juda : haec autem in principio ejusdem regis, Scriptura dicente : In principio regis Joacim filii Josiae regis Juda, factum est verbum istud a Domino. Non igitur (ut saepe jam diximus) in Prophetis historiae ordo texendus est, cum in praesentiarum sub eodem rege priora postea, et posteriora ante dicantur. Qui autem verbum dicturus est Domini, debet stare cum Moysen (Deut. v), et audire cum Psalmista : Qui statis in domo Domini, in atrio domus Dei nostri (Psal. cxxxiv, 2). Et praecipitur illi

ut loquatur ad omnes civitates Juda : licet civitates LXX non transtulerint, ne indecorum forte videretur, in atrio domus Domini loqui ad urbes quae coram non erant : sed quando ad populum, et ad cives loquitur, ipsis civitatibus loquitur. Pulchre autem stat in atrio atque vestibulo Templi Domini : ut per occasionem orationis Domini, et adorandi [Al. orandi] eum, sermones Prophetiae audire cogatur. Noli, inquit, subtrahere verbum : licet triste sit, licet adversum te audientium rabies concitetur, tamen dicito quod tibi imperatum est : non formidans persecutiones eorum, qui adversum te concitandi sunt, sed Domini jubentis imperium. Si forsitan, inquit, audiant, et convertantur. Verbum ambiguum, forsitan, majestati Domini non potest convenire, sed nostro loquitur affectu : ut liberum homini servetur arbitrium, ne ex praescientia ejus, quasi necessitate vel facere quid, vel non facere cogatur. Non enim ex eo, quod Deus scilicet futurum aliquid, ideoque futurum est : sed quia futurum est, Deus novit, quasi praescius futurorum. Et tamen sciendum juxta hunc eundem Jeremiam : et si mala praedixerit Dominus, et egerit populus poenitentiam, quod et ipse acturus sit poenitentiam super his, quae facere comminatus est. Et si prospera pollicitus fuerit, et egerit populus negligenter, mutet Deus sententiam, et pro bonis mala inferat. Tale quid et illud in Evangelio est : Mittam filium meum, forsitan verebuntur eum (Luc. xx, 15). Quod utique ex persona Dei omnipotentis dicitur. Denique et in praesenti ait : Si forte audiant, et convertantur unusquisque a via sua mala : ut cum illi conversi fuerint, et mea sententia me poeniteat, et non faciam, quod eis facere cogito. Cogito autem facere propter malitias studiorum illorum, quae si fuerint immutata, et mea sententia commutabitur. Legamus historiam Jonae et Ninive.

(Vers. 4 seqq.) Et dices ad eos : Haec dicit Dominus : Si 1026 non audieritis me, et [Al. ut] ambuletis in lege mea, quam dedi vobis, ut audiatis sermones servorum meorum Prophetarum, quos ego misi ad vos de nocte consurgens, et dirigens, et non audistis : dabo domum istam sicut Silo, et urbem hanc dabo in maledictionem cunctis gentibus terrae. In nostra ergo positum est potestate vel facere quid, vel non facere : ita dumtaxat ut quidquid boni operis volumus, appetimus, expleremus, ad Dei gratiam referamus, qui juxta Apostolum dedit nobis et velle, et perficere (Phil. ii). Sin autem sufficit semel ambulare in lege, quae nobis data est per Moysen, ut stulti haereticis suspicatur, quomodo addidit : Ut audiatis sermones servorum meorum Prophetarum. Qui tunc post legem missi sunt, et non semel, sed frequenter : nec otiose et a securo, sed semper et a sollicito. Misi, inquit, ad vos servos meos Prophetas quotidie, et de nocte consurgens : quos si audire nolueritis, dabo domum is-

^a Vocem irae supplet Vatican. Hebraico textu assentiente, וְיִשְׁכַּח אֶת הָאֵרָא.

^b Concinnius in Vatic., superiore est prior

tam, hoc est, templum Dei sicut Silo, ubi fuit tabernaculum. Cumque templum destructum fuerit, consequenter et civitas erit in maledictionem cunctis gentibus terræ. Sicut autem extructo templo in area Ornæ, et in monte Moria, hoc est, visionis, in quo Abraham filium suum Isaac obtulisse narratur, cessavit religio Silo, nec postea ibi sunt celebrata sacrificia: sic extructa Ecclesia, et spiritualibus in ea victimis immolatis, cessavit Legis cærimonie (II Par. III); et data est urbs Judæorum in maledictionem cunctis gentibus [Al. regibus] terræ: de qua nos Dominus liberavit, dicente Apostolo: *Christus redemit nos de maledictione Legis, factus pro nobis maledictio* (Gal. III, 13).

(Vers. 7-9.) *Et audierunt sacerdotes, et prophetæ (sive pseudoprophetæ), et omnis populus Jeremiam loquentem verba hæc in domo Domini. Cumque compleret Jeremias loquens omnia quæ præceperat ei Dominus ut loqueretur ad universum populum, apprehenderunt eum sacerdotes et prophetæ (sive pseudoprophetæ), et omnis populus, dicens: Morte moriatur: quia [Vulg. quare] prophetavit nomine Domini, dicens: Sicut Silo erit domus hæc et urbs ista desolabitur, eo quod non sit habitator. Sacerdotes, et prophetæ, quos pseudoprophetæ manifestius LXX transtulerunt, irascuntur Jeremiæ, quod vera prædicat, et subverso Templo, et civitate deserta, sit peritura religio, et lucra ex religione venientia; ideoque apprehendunt eum, et consentiente sibi populo, morti destinant: quare dixerit in nomine Domini, sicut Silo erit domus hæc, et urbs desolabitur, eo quod non sit habitator. Si quando igitur propter mandata* **1027** *Domini, et fidei veritatem, vel sacerdotes nobis, vel pseudoprophetæ, vel deceptus populus irascitur, non magnopere curemus; sed exsequamur sententiam Dei, nequaquam præsentia mala, sed futura bona animo cogitantes.*

(Vers. 10.) *Et congregatus est omnis populus adversus Jeremiam in domum Domini, et audierunt principes Juda verba hæc, et ascenderunt de domo regis in domum Domini, et sederunt in introitu portæ Domini [Vulg. domus Domini] novæ. Jeremias in templo Domini verba prophetabat, et dixerat: "Dabo domum istam, sicut Silo, et urbem hanc in maledictionem dabo cunctis gentibus terræ; statimque a sacerdotibus et prophetis et populo seditione commota, omne vulgus adversus Prophetam congregatur in Templum, ubi erat Propheta, et sacerdotum, ac prophetarum vulgique manibus tenebatur. Quod cum audissent principes civitatis, qui in domo regia versabantur, transierunt, sive ascenderunt de domo regis in domum Domini. Notandumque, quod ire ad domum Domini, semper ascensus sit. Sederuntque in introitu portæ Domini novæ. Principum enim erat officium sedere in porta domus Domini, et ibi negotii et seditionis cognoscere veritatem. Nova autem porta dicitur, quia qui sedebant in ea et iudicio præ-*

erant, sacerdotum et pseudoprophetarum calumniæ resistebant.

(Vers. 11.) *Et locuti sunt sacerdotes et prophetæ ad principes, et ad omnem populum dicentes: Judicium mortis est viro huic: quia prophetavit adversus civitatem istam, sicut audistis auribus vestris. Seditibus urbis principibus in porta templi et in porta nova, qui de regis palatio ad templum cucurrerant, ut seditio populi sedaretur, et concione populi congregata, accusant sacerdotes et pseudoprophetæ Jeremiam: perieratque Propheta, quantum fuit in sacerdotibus et prophetis, si accusatores ipsi habuissent iudicii potestatem. Ex quo intelligimus crudeliores fuisse in Prophetam per invidiam sanctitatis, qui religioni videbantur dediti, quam qui necessitatibus publicis præerant.*

(Vers. 12 seqq.) *Et ait Jeremias ad omnes principes, et ad universum populum, dicens: Dominus misit me, ut prophetarem ad domum (sive super domum) istam, et ad civitatem (sive super civitatem) hanc omnia verba quæ audistis. Nunc ergo bonas facite vias vestras et studia vestra, et audite vocem Domini Dei vestri, et pœnitebit Dominum mali quod locutus est adversus vos (sive **1028** et quiescet Dominus a malis quæ locutus est contra vos). Ego autem ecce in manibus vestris sum: facite mihi ut bonum et rectum est in oculis vestris (sive ut expedit vobis). Verumtamen scitote et cognoscite, quod si occideritis me, sanguinem innocentem tradetis contra vosmetipsos, et contra civitatem istam, et habitatores ejus. In veritate enim misit me Dominus ad vos, ut loquerer in auribus vestris omnia verba hæc. Cum præsentem populo, sederent in porta civitatis principes, et accusarent sacerdotes et prophetæ Jeremiam prophetam, et mortis crimen intenderent, Jeremias ad principes loquitur, et ad universum populum, quos sacerdotum et pseudoprophetarum factio concitaverat, prudenter pariter et humiliter atque constanter. Prudenter, quod a Domino missum esse se diceret, ut contra templum et civitatem loqueretur, daretque consilium, quod si ejus vellent audire consilium, et agere pœnitentiam, Dominus quoque suam sententiam commutaret. Humiliter autem in eo quod ait: *Ecce in manibus vestris sum: facite mihi ut bonum et rectum est in oculis vestris.* Porro constanter: *In veritate misit me Dominus ad vos, ut loquerer in auribus vestris omnia verba hæc.* Aliisque sermonibus loquitur: Si irascimini quod [Al. cur] contra templum et urbem Domini sum locutus, et curæ vobis est salus urbis et templi: cur augetis peccata peccatis, et sanguinis mei tam urbem quam habitatores ejus reos facitis? Si quando igitur et nobis pro necessitatis angustiis, humilitate opus est: sic eam assumamus, ne veritatem et constantiam deseramus. Aliud est enim superbe contumeliam facere judicanti, quod signum stultitiæ est: aliud sic impendens vitare discrimen, ut de veritate nihil subtrahas.*

* Verbum *dabo* Victorius suffecit.

(Vers. 16.) Et dixerunt principes, et omnis populus ad sacerdotes et prophetas: Non est viro huic iudicium mortis, quia in nomine Domini Dei nostri locutus est ad nos. Populus qui prius a sacerdotibus et pseudoprophetis fuerat supplantatus, jungitur principibus civitatis; et pro Jeremia loquitur, quod nequaquam reus mortis sit, sed in nomine Domini et ex ore illius prophetarit. Cito enim vulgus indoctum accepta ratione mutat sententiam. Dolor autem accusantium, præcipue sacerdotum, et pseudoprophetarum non potest immutari. Et ideo illis accusantibus, et in accusatione perseverantibus, populus commutatur: quod spem eis dederat indulgentiæ Dominus, si bonas facerent **1029** vias suas, et audirent vocem Domini Dei sui, ut et Dominus suam sententiam flecteret.

(Vers. 17. seqq.) Surrexeruntque viri de senioribus terræ, et dixerunt ad omnem cælum populi loquentes: Michæas de Morasthi fuit Propheta in diebus Ezechie regis Juda, et ait ad omnem populum Juda, dicens: Hæc dicit Dominus exercituum: Sion quasi ager arabitur, et Jerusalem in acervum lapidum erit, et mons domus in excelsa silvarum. Numquid morte condemnavit eum Ezechias rex Judæ, et omnis Juda? Numquid non timuerunt Dominum, et deprecati sunt faciem Domini? Et pœnituit Dominum mali, quod locutus fuerat adversum eos. Itaque nos facimus malum grande contra animas nostras. Principes civitatis et populus intelligunt iudicii veritatem. Senes autem, quorum proprie erat nosse vetera, replicant historiam et prophetiam Michææ de Morasthi, qui prophetavit sub rege Ezechia, comparant prophetiæ Jeremiæ, pro qua ei mortis discrimen intenditur; ostenduntque illum dixisse graviora, et tamen a justo rege Ezechia nihil esse perperum: sed conversos ad pœnitentiam, Domini in bonam partem vertisse sententiam. Michæas enim dixit: Sion quasi ager arabitur, et Jerusalem in acervum lapidum erit, et mons domus in excelsa silvarum (Mich. iii, 12). Porro Jeremias: Dabo, inquit, domum istam sicut Silo, et urbem hanc dabo in maledictionem cunctis gentibus terræ (Supra xxiv, 9). Dantque consilium, putantes nequaquam futurum quod Michæas prædixerat, quia multo tempore non sit factum propter populi pœnitentiam. Et hoc quoque quod Jeremias locutus est, nequaquam fore, si juxta consilium ejus bonas faciant vias suas, et studia sua, et audiant vocem Domini Dei sui, ut Dominus non inferat malum quod eis fuerat comminatus. Simulque frangunt accusatorum rabiem, et se miscent cum eis dicentes: Itaque nos facimus malum grande contra animas nostras: non quo facere debeant, sed quia si fecerint, nequaquam noceant accusato, sed animabus suis, quas mutatione sententiæ potuerint liberare.

(Vers. 20 seqq.) Fuit quoque vir prophetans in nomine Domini Urias, filius Semei de Cariath-Jarim, et prophetavit adversus civitatem istam, et adversum ter-

^a Vult. et omnes principes.

ram hanc, juxta universa verba Jeremiæ. Et cæcis rex Joacim et omnes potentes, et ^a principes ejus viderunt hæc, et quæsiit rex interficere eum, et audit Urias, et timuit, fugitque et **1030** ingressus est Ægyptum. Quodque sequitur: Et misit rex Joacim viros in Ægyptum, Elnathan filium Achab, et viros cum eo in Ægyptum, in LXX non habetur. Dein jungitur: Et eduxerunt Uriam de Ægypto, et adduxerunt eum ad regem Joacim, et percussit eum gladio, et projecit cadaver ejus in sepulcris vulgi ignobilis. Verumtamen magnus Ahicam filii Saphan erat [Vulg. fuit] cum Jeremia, ut non traderetur in manus populi, et interficerent eum. Queritur cur, cum Urias filius Semei de oppido Cariath-Jarim, eadem quæ Jeremias prophetarit, timore perterritus, fugerit in Ægyptum,

B et inde retractus, occisus sit: Jeremias potuerit evadere, qui certe non fugerat, sed auctor in priori sententia perseverans, liberatus sit, tam vulgi principumque iudicio, quam consilio seniorum adversum accusatores, sacerdotes, et pseudoprophetas. Ad quod breviter respondendum: nequaquam Dei sciri posse iudicium, dum eadem causa, eademque sententia aliis punitur, et alius liberatur. Nisi forte hoc respondere possumus, quod Urias in condemnationem accusatorum, et populi trucidatus sit: Jeremias autem reservatus iudicio Dei, ut reliquiis infelicis populi prædicaret, et eos retraheret ad pœnitentiam. Quod quidem et in Apostolorum Actibus legimus, Jacobum Apostolum (Act. xii) statim Herodis pertulisse sententiam, et martyrio coronatum; beatum autem Petrum et ceteros Apostolos doctrinæ Domini reservados. Et animadvertenda constantia prophetæ, quod ne de Ægypto quidem retraheretur Urias mutaverit sententiam: sed videns sibi intentari mortem, nihilominus sit locutus quæ præceperat Dominus. Quodque timuit, et fugit, et ingressus est Ægyptum, non infidelitatis, sed prudentiæ indicium est: ne frustra nos offeramus periculis. Alioquin et Dominum Salvatorem de manibus persecutorum lapsus legimus (Luc. iv, Joan. viii); et præcipientem Apostolis: Cum vos persecuti fuerint in hac civitate, fugite ad aliam (Matth. x, 23). Queritur quoque quomodo Joacim rex Juda, parvi imperii, et debilitati, et jam jamque perituri, mittendi in Ægyptum habuerit potestatem, et inde Uriam educendi. Quod facile solvitur, si consideremus eum a rege Ægypti Necho principem constitutum, et hanc prophetiam factam esse in principio regni ejus. Quamquam autem Jeremias Domini adjutorio liberatus sit, tamen et illi reputatur **1031** in mercedem, per quem Prophetam suum Dominus liberavit: Ahicam videlicet filio Saphan, quod in posterioribus lecturi sumus, ^b quando de cisterna luti, Abdemelech spadonis consilio, atque præsidio Jeremias de mortis periculo liberatur (Infra xxxviii).

(Cap. XXVII. — Vers. 1.) In principio regni Joacim, filii Josiæ regis Juda, factum est verbum

^b Cisternæ, si quando de cisterna... liberetur.

ad Jeremiam a Domino, dicens. Hoc in editione X non habetur. Et multi putant sequentis capiti esse principium, quod nequaquam ita est, sed gendum superiori, ut quidquid dictum refertur et tum in principio regni Joacim factum esse credamus. Unde et mittendi in Ægyptum, quasi ad amicum em habuit potestatem. Videntur autem mihi LXX tum istum hac ratione siluisse, ne secundo dicerentur. Jam enim in principio posuerant: In principio regis Joacim filii Josiæ regis Juda, factum verbum istud ad Jeremiam a Domino dicens.

Vers. 2.) Hæc dicit Dominus ad me: Fac tibi rinas et catenas. Sive *κλωσὺς*, qui Hebraice appellantur *מוֹתוֹת* (*מוֹתוֹת*), et sermone vulgari *Boias* vocantur.

Vers. 3, 4.) Ponesque eas in collo tuo, et mittes ad regem Edom, et ad regem Moab, et ad regem Ammon, et ad regem Tyri, et ad regem Sidon per manum [Vulg. in manu] nuntiorum qui venerunt Jerusalem ad Sedeciam regem Juda. Et præcipies ut ad dominos suos loquantur: Hæc dicit Dominus Deus Israel. Hæc dicetis ad dominos vestros. Verita visio in principio facta est ad Prophetam Joacim, filii Josiæ regis Juda. Hæc autem sub Sedecia, qui extremus regnavit in Jerusalem, et sub urbs capta est atque subversa. Præcipitur Joacim, ut catenas, sive furcas ligneas, quæ Hebraice, ut diximus, appellantur *מוֹתוֹת*, imponat collo suo, et mittat eas ad reges Edom, Moab, filios Ammon, Tyri, Sidonis, per legatos, qui venerunt ad Sedeciam: et præcipiat suis dominis nuntiare, quod regi Nabuchodonosor servire debeant; odire quæ sequens Prophetæ sermo prosequitur. ne forsitan legati et reges istarum gentium renderent, cur hoc tuo populo non præcipis? Sed et Joacim quoque regi similia loquitur, et sacerdotibus Prophetis. Hunc locum allegoricus semper interpretatur (Origenes), et historiæ fugiens veritatem interpretatur de cœlesti Jerusalem, 1032 quod debeant habitatores ejus sponte assumere corpora, et descendere in Babylonem, id est, confusionem mundi istius in maligno positus est, et servire regi Babylonio, id est, dubium quin diabolo. Quod si hoc facere non vult, nequaquam eos gravia corpora portaturos; perituros gladio, et fame, et peste; et nequaquam homines futuros, sed demones. Hoc ille dicens defensores ejus nobis calumniam faciant. Iterum nos simplicem et veram sequamur historiam, ne quibusdam nubibus atque præstigiis involvatur.

Vers. 5.) Ego feci terram, et hominem, et jumenta, et sunt super faciem terræ in fortitudine mea magna, et brachio meo extenso, et dedi eam ei, cui [Al. qui] placuit in oculis meis. Licet *ἐνθροονοπάτως* hæc Scriptura loquatur, quomodo nos homines loqui possumus et intelligere: tamen fortitudo Dei et brachium illi est, de quo et Apostolus loquitur: Christus

Sic *κλωσὺς* in Glossis veteribus redditur *Boia*, et *αὐλὺς*. Et ibidem in *Boia κλωσὺς* περιτρίβηται. Sæpe

Dei virtus et Dei sapientia (I Cor. 1, 24). Et Isaias: Domine, quis credidit auditui nostro, et brachium Domini cui revelatum est (Isai. 53, 1)? Scribit et Joannes Evangelista: Omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil (Joan. 1, 3). David quoque in suo carmine loquitur: Verbo Domini cæli firmati sunt, et spiritu oris ejus omnis virtus eorum (Psalm. 108, 6). Quod autem ait: Dedi eam ei, cui [Al. qui] placuit in oculis meis, hoc significat, quod omnia humano generi per Dei gratiam sint tributa. Ego, inquit, feci terram, et hominem, et jumenta (Psalm. 104, 24). Ordo contrarius. In Genesi enim primum sunt animantia, et extremus homo (Genes. 1), sed hic prius hominem nominat, et postea quæ subjectæ sunt homini.

(Vers. 6, 7.) Nunc itaque ego dedi omnes terras istas in manu Nabuchodonosor regis Babylonis servi mei: insuper et bestias agri dedi ei ut serviant illi. Et servient ei omnes gentes, et filio ejus et filio filii ejus. Cujus infelicitatis est Israel, quando comparatione ejus Nabuchodonosor servus Dei appellatur? Scriptum est in Evangelio: Mundus per ipsum factus est, et mundus eum non cognovit. In propria venit, et sui eum non receperunt (Joan. 1, 10). Recte itaque conditor creaturam suam tradit cui voluerit. Denique et diabolus, in cuius typum præcessit Nabuchodonosor, confitetur: hæc omnia mihi tradita sunt. Quod autem intulit: Insuper et bestias agri dedi ei ut serviant illi, vel simpliciter omne genus animalium intelligere debemus; cum homine enim et ea traduntur, 1033 quæ ei subdita sunt; aut certe bestias, feras gentes accipiamus, quod etiam illæ serviant, quæ prius servire non noverant. Filium autem ejus, et filium filii, juxta Hebraicum Balhasar vocat, et Evilmerodach, de quibus scribit Daniel.

Donec veniat tempus terræ ejus et ipsius. Pulchre ne perpetuum Nabuchodonosor putaretur imperium, et ipsum dicit a Medis Persisque capiendum. Hoc est enim quod significat: Donec veniat tempus terræ ejus et ipsius: sed nec hoc habetur in Septuaginta.

Et servient ei gentes multæ, et reges magni. Non dixit, omnes: hoc enim proprie Christi debetur imperio, quamquam juxta Symmachum non legatur: Servient ei gentes multæ, et reges magni; sed subjiciet eum servituti gentes multæ, et reges magni, ut ipse quoque serviat Medis et Persis, cui ante omnes gentes servierant. Hoc quod ex Hebraico posuimus: Dedi ei ut serviant illi, et servient ei omnes gentes, et filio ejus, et filio filii ejus, donec veniat tempus terræ ejus et ipsius: et servituti eum subjiciet gentes multæ et reges magni, in Septuaginta (ut jam diximus) editione non legitur.

(Vers. 8.) Gens autem et regnum, quod non servierit Nabuchodonosor regi Babylonis, et quicumque non curvaverit collum suum sub iugo regis Babylonis, et in gladio, et fame, et peste visitabo super gentem illam, ait Dominus, donec consumam eos in manu ejus. Non autem hac de voce diximus. Vid. Lib. Nephth. in LXX.

solum Dominus peccatrices gentes subjicit Nabuchodonosor, sed Apostolus de peccatoribus loquitur: *Quos tradidi Satanæ, ut discant non blasphemare* (I Tim. 1, 20). Et in alio loco: *Tradidi hujusmodi Satanæ in interitum carnis, ut spiritus salvus fiat* (I Cor. v, 5). Potestatibus quoque obediendum monet, non solum propter iram, sed et propter conscientiam, ne condemnemur ab eis.

(Vers. 9 seqq.) Vos ergo nolite audire prophetas vestros, et divinos, et somniores, et augures, et maleficos, qui dicunt vobis: *Non servietis regi Babylonis, quia mendacium prophetant vobis; ut longe faciant vos de terra vestra, et ejicient vos, et pereatis. Gens autem quæ subjecerit cervicem suam sub jugo regis Babylonis, et servierit ei, dimittam eam in terra sua, dicit Dominus: et colet eam, et habitabit in ea.* Delirat et in hac loco allegoricus interpres, et hortatur in cœlesti positos Jerusalem, ne audiant prophetas suos, atque divinos, et somniores, et augures, et maleficos: sed ut potius serviant Nabuchodonosor, et corpus humilitatis assumant, infantium **1034** vagitus, et incunabula parvulorum. Si enim hæc fecerint, expleto famulatu, et conditione mortalitatis humanæ, reversuros eos ad terram suam, et habituros in ea, et operaturos, quæ prius operati sunt. Dicitque se suspicari eos, qui Dei præcepta contempserint, humanis corporibus prægravari futuros dæmones, et immundos spiritus, et sedem pristinam nequaquam recepturos. Nos autem simpliciter exponamus, et prophetas esse in gentibus, qui simulant se divino spiritu futura prædicere: et divinos, de quibus et vulgare proverbium est: *Amant divinare sapientes: et somniores qui imitantur Joseph et Daniel: et augures, qui volatu avium et oscinum vocibus, faciendum quid, vel non faciendum denuntiant: et maleficos, quos vel veneficos possumus appellare, vel dæmonum phantasmatis servientes, qui Hebraico dicuntur EASSAPHIM (עֲשָׂפִים).* Omnes isti, inquit, decipiunt vos, atque supplantant, ne servietis regi Babylonis. Multo enim melius est servitutem sponte suscipere, et amicum habere cui servietis, et genitalem terram colere, quam vi et necessitate servire captivos.

(Vers. 12, 13.) Et ad Sedeciam regem Juda locutus sum secundum omnia verba hæc, dicens: *Subjicite colla vestra sub jugo regis Babylonis, et servite ei, et populo ejus, et vivetis. Quare moriemini tu, et populus tuus gladio, et fame, et peste: sicut locutus est Dominus ad gentem, quæ servire noluerit regi Babylonis. Nolite audire verba Prophetarum, dicentium vobis: Nolite servire [Vulg. Non servietis] regi Babylonis, quia mendacium ipsi loquuntur vobis, quia non misi eos, ait Dominus: et ipsi prophetant in nomine meo mendaciter, ut ejicient vos, et pereatis tam vos, quam Prophetæ qui vaticinantur vobis.* Post universas gentes transit ad Sedeciam regem Juda; et iisdem quibus gentibus comminatus est, sermonibus loquitur:

neque enim meretur privilegium gentis Israelitica, qui ceteris gentibus, aut similia, aut majora peccavit. Denique quia audire contempsit populus perduellis, gladio, fame, et peste consumptus est. Observandum autem in Scriptura sancta, quod pseudopropheta appellat prophetas, qui vaticinantur in nomine Domini mendaciter. Hoc autem, inquit, faciunt, ut ejicient vos, et pereatis tam vos, quam prophetæ, qui vaticinantur vobis. Et eorum igitur qui decipiuntur, et eorum qui decipiunt, similis interitus est. Hoc quod de Hebraico posuimus: *Sub jugo regis Babylonis, et servite ei, et populo ejus, et vivetis. Quare moriemini tu et populus tuus gladio, et fame, et peste: sicut locutus est Dominus ad gentem, quæ servire noluerit regi Babylonis? Nescis audire verba prophetarum dicentium vobis, in LXX non habetur.* Et idcirco admonco, ut prudens lector intelligat quantum desit per singula Græcis codicibus et Latinis.

(Vers. 16, 17.) Et ad Sacerdotes, et ad populum istum locutus sum, dicens: hæc dicit Dominus: *Nolite audire verba prophetarum vestrorum, qui prophetant vobis, dicentes: Ecce vasa Domini revertentur de Babylone nunc cito: mendacium enim prophetant vobis.* Hoc quod posuimus, nunc cito, in LXX non habetur: et illud quod sequitur, *Nolite audire eos, sed servite regi Babylonis, ut vivatis. Quare datur hæc civitas in solitudinem?* Post gentes autem et regem, sacerdotibus loquitur et populo, qui jam prophetis supra interitum nuntiaverat, dicens: *ut ejicient vos, et pereatis, tam vos, quam prophetæ, qui vaticinantur vobis.* Loquitur autem eadem quæ locutus fuerat regi et gentibus, ne audiant verba Prophetarum suorum, et dicant vasa templi Domini reportanda jam, ^a quæ cum Jechonia principibusque et matre ejus fuerant asportata: monetque ut deserviant regi Babylonis, et vivant, et civitas sponte subjecta, nequaquam tradatur incendio. Et in hoc clementia Domini, leviori poenæ tradere [Al. vult tradere], ne sustineant graviorem.

(Vers. 18.) Et si prophetæ sunt, et est verbum Domini in eis, occurrant. Quodque sequitur, et substituri sumus usque ad finem hujus capituli, in LXX non habetur.

(Vers. 19 seqq.) Domino exercituum, ut non veniant vasa quæ derelicta fuerant in domo Domini [Vulg. in domo Domini non habet], et in domo regis Juda, et in Jerusalem, et in Babylonem. Quia hæc dicit Dominus exercituum ad columnas, et ad mare, et ad boves (pro quibus in Hebraico scriptum est מַעֲנוֹתַי בִּכְנֹתַי) et ad reliqua vasorum, quæ remanserunt in civitate hac, quæ non tulit Nabuchodonosor rex Babylonis, cum transferret Jechoniam filium Joacim regem Juda a Jerusalem in Babylonem, et omnes optimates Juda et Jerusalem. Quia hæc dicit Dominus exercituum, Deus Israel, ad vasa quæ derelicta sunt in domo Domini; et in domo regis Juda et Jerusalem. In Baby-

^a In Cistern., reportanda jam nunc quæ, etc.

lonem transferentur, et ibi erunt usque ad diem visitationis suae, dicit Dominus; et afferri faciam ea, et restitui in loco isto. Haec, ut diximus, in Septuaginta non habentur, sed de Hebraica veritate **1036** translata sunt: pro quo aliud quod scriptum non erat, posuere dicentes: ^a Mihi quia sic dixit Dominus: Et reliqua vasa quae non tulit rex Babylonis, quando transtulit Jechoniam de Jerusalem in Babylonem, intrabunt, dicit Dominus, sensum magis quam verba ponentes: forsitan irrationale arbitrati, ut Deus loqueretur ad columnas, et ad mare, et ad bases, et ad reliqua vasa quae remanserant in Jerusalem, quasi non legamus, et vermi matutino increpuisse Dominum, et mari locutum: Tace, et obmutesce (Jonæ iv). Quodque ait: Occurrant mihi, sive Domino exercituum (Marc. iv, 59), illud ostendit, verum Prophetam posse Domino precibus resistere, secundum quod et Moyses stetit in percussione contra Dominum, ut averteret iram furoris ejus. Samuel quoque idem fecit (I Reg. viii). Et Dominus ad Moysen: Dimitte me, ait, ut percutiam populum istum (Exod. xxxii, 10). Quando autem dicit, Dimitte me, ostendit se precibus sanctorum posse retineri. Occurrant, inquit, Prophetæ, et quaecumque prædicunt, opere completa demonstrent: et tunc veritate vaticinium comprobabitur. Columnas autem, et mare, et bases, et reliqua vasorum, in Malachim et in extremo hujus prophetæ volumine legimus (IV Reg. ult.). Et enumerantur vasa quae translata sint in Babylonem, quando captus est Sedecias, et incensa civitas, templumque subversum.

(Cap. XXVIII. — Vers. 1 seqq.) Et factum est in anno illo, in principio regni Sedeciae regis Juda, in anno quarto, in mense quinto, dixit ad me Ananias filius Azur, propheta de Gabaon in domo Domini, coram sacerdotibus et omni populo, dicens: Haec dicit Dominus exercituum Deus Israel: Contrivi jugum regis Babylonis, adhuc duo anni dictum, et ego referri [Al. inferri] faciam ad locum istum omnia vasa Domini [Vulg. domus Domini]. Quos Hebraicum prophetas, hoc est, NEBEIM (נְבִיאִים), LXX pseudoprophetas interpretati sunt, ut manifestiorem facerent intelligentiam. Denique et in presenti loco propheta dicitur, hoc est, NEBIA (נְבִיא), et non pseudopropheta. Fit autem sermo Domini sub rege Sedecia, in quarto anno regni ejus, et in mense quinto (necdum propheta Ezechiel vaticinante in Babylone ad eos qui cum Jechonia fuerant transmigrati); habetque fiduciam in templo Domini loqui contra Prophetam, quia prospera populo pollicetur, et libenter audiuntur mendacia, praesertim quae leta promittunt. Jeremias dixerat etiam caetera vasa, **1037** vel templi, vel domus regiae, et universi populi, quae Na-

buchodonosor dimiserat, transferenda Babylonem. Hic autem e contrario, etiam ea quae translata fuerant, referenda promittit.

(Vers. 5, 4.) Quæ ^b transtulit Nabuchodonosor rex Babylonis de loco isto, et transtulit ea in Babylonem. Et Jechoniam filium Joacim, regem Juda, et omnem transmigrationem Judæ, qui ingressi sunt Babylonem, ego convertam in locum istum, ait Dominus. Conteram enim jugum regis Babylonis. Pro quibus LXX transtulerunt: Jechoniam, et transmigrationem Judæ; quia conteram jugum regis Babylonis, breviter Hebraicae veritatis sensum, magis quam verba ponentes. Pollicetur autem Ananias, ^c qui propheta tunc populo videbatur, non solum vasa, sed et regem Jechoniam reducendum esse Jerusalem; et jugum regis Babylonis conterendum, hoc est, destruendum ejus imperium, et hoc necdum completo futurum biennio, ut gaudii magnitudinem, vicinum tempus repromissionis augeret.

(Vers. 5, 6.) Et dixit Jeremias propheta ad Ananiam prophetam, in oculis sacerdotum et in oculis omnis populi qui stabat in domo Domini. Et ait Jeremias propheta: Amen, sic faciat Dominus. Suscitet Dominus verba tua quæ [Al. additur tu] prophetasti; ut referantur vasa in domum Domini, et omnis transmigrationis Babylonis [Al. de Babylone] ad locum istum. Optat fieri quod pseudopropheta mentitur, hoc enim significat Amen: quo verbo saepe Dominus utitur in Evangelio: Amen, amen dico vobis (Joan. x, 19). Et cupit pro rerum prosperitate, magis illum quam se vera dicere. Unde et alius propheta testatur, dicens: Utinam non essem vir habens spiritum, et mendacium potius loquerer (Mich. ii, 11). E contrario Jonas contristatur quare mentitus sit, et arguitur a Domino, ^d utilius prophetæ esse mendacium, quam tantæ ruinæ multitudinem (Jon. iii). Ac ne videretur pseudoprophetae comprobare vaticinium, sub aliorum exemplo absque injuria mentientis asserit veritatem.

(Vers. 7 seqq.) Veruntamen audi verbum hoc, quod ego loquor in auribus tuis, et in auribus universi populi: Prophetæ qui fuerunt ante me et te ab initio, et prophetaverunt super terras multas, et super regna magna de praelio, et de afflictione, et de fame. Propheta qui vaticinatus est pacem, cum venerit verbum ejus, **1038** scietur propheta quem miserit Dominus in veritate. Poterat Jeremias Ananiam dicere: Falsum loqueris, decipis populum, non es propheta, sed pseudopropheta. Quod si dixisset, poterat et pseudopropheta in Jeremiam eadem retorquere, ergo non facit injuriam. Et quasi ad prophetam loquitur. Non solum, inquit, ego sum propheta et tu, sed fuerunt ante te et me multi alii, quorum fuit Isaias, Osee,

^a Vatic., Est mihi quia, etc.

^b Mss., cum Vulgata, Quæ tulit Nabuchodonosor.

^c Idem. Ananias propheta, ut tunc populo videbatur.

^d Penes Rabanum, arguitur a Domino, quod illius prophetæ noluit mendacium non esse, quam tantæ ruinæ multitudinis. Expendenda hæc quoque sententia

sit his, qui de officioso mendacio tam multa et varia disputant in utramque partem. Nec dissimularim illud S. Hilarii in psalm. xiv, num. 11: Est nonnumquam falsitas utilis, cum aut percussus de latente mentimur, aut testimonium pro periclitante frustramur, aut fallimus de difficultate curationis agrotum.

Joel, et Amos, et cæteri. Prophetaverunt, inquit, contra terras multas, et regna non parva, sed magna, bellum illis et adversa, et rerum omnium penuriam nuntiantes. Et e contrario fuerunt alii, qui pacem pollicerentur et prospera. Utrorumque sententia, non adulatione mendacii, sed rerum exitu comprobata est. Sub aliorum ergo exemplo de se loquitur et Anania, quod cum rerum finis adveniret, tunc Prophetarum veritas ostendatur. Hoc idem et Dominus locutus est per Moysen (*Deut. xxiij*), quod propheta vaticinii sine monstretur. Et hoc animadvertendum, quod non minaciter, non truculenter, sed fiducia veritatis increpet mentientem, et differat in futurum, ut qui audiunt, rerum exitum præstolentur.

(Vers. 10, 11.) Et tulit Ananias propheta catenam (vel furcam, quæ Hebraice dicitur מִטְוֶה (מִטְוֶה), de collo Jeremiæ prophetæ, et confregit eam. Et ait Ananias in conspectu omnis populi, dicens: Hæc dicit Dominus: sic confringam jugum Nabuchodonosor regis Babylonis duobus annis dierum de collo omnium gentium. Et abiit Jeremias in viam suam [Vulg. addit propheta]. Duos annos non transtulerunt Septuaginta. Prophetam quoque non dixere Ananiam; ne scilicet prophetam viderentur dicere, qui propheta non erat: quasi non multa in Scripturis sanctis dicantur, juxta opinionem illius temporis, quo gesta referuntur, et non juxta quod rei veritas continebat. Denique et Joseph in Evangelio pater Domini vocatur: et ipsa Maria, quæ sciebat se de Spiritu sancto concepisse, et responderat Angelo: Quomodo erit istud, quoniam virum non cognosco [Al. cognovi] (*Luc. i. 34*)? loquitur ad Filium: Fili, quid fecisti nobis sic? ecce ego et pater tuus dolentes quærebamus te (*Luc. ii. 48*). Simulque consideranda prudentia Jeremiæ, et humilitas, atque patientia. Pseudopropheta rebus facit injuriam, et arreptam furcam de cervice ejus conterit, quod utique in ferrea **1039** facere non poterat. Iste tacet, doloremque dissimulat: necdum enim ei a Domino quid loqueretur fuerat revelatum: ut tacite sancta Scriptura demonstret, nequaquam prophetas suo tantum arbitrio loqui, sed ex Domini voluntate: maxime de futuris, quorum solius Dei notitia est. Abiit, inquit, et recessit in viam suam, quasi victus, et illud implens propheticum: Factus sum quasi homo non audiens, et non habens in ore suo increpationes.

(Vers. 2 seqq.) Et factum est verbum Domini ad Jeremiam, postquam confregit Ananias propheta catenam (vel furcam) de collo Jeremiæ prophetæ dicens: Vade, et dices Ananiæ, hæc dicit Dominus: Catenas (vel furcas) ligneas contrivisti, et facies (sive faciam), pro eis ^a furcas ferreas. Quia hæc dicit Dominus exer-

citum Deus Israel: Jugum ferreum posui super col-
lum cunctarum gentium istarum, ut serviant Nabuchodonosor regi Babylonis. ^b Quodque sequitur: Et servient ei, insuper et bestias terræ dedi illi, in Septuaginta non habetur. Et in præsentī loco, juxta LXX, Ananias propheta non scribitur, et in consequentibus, ne scilicet (ut prius dixi) pseudopropheta appellare viderentur prophetam. Sed ^c quid ad Hebraicam veritatem? postquam abiit Jeremias propheta in viam, et injuriam silentio devoravit, factus est sermo Domini ad eum, ut non suis verbis propheta loqueretur ad pseudopropheta mendacio gloriantem; sed diceret: hæc dicit Dominus: quamquam et Ananias confringens furcam ligneam eadem auctoritate in conspectu Domini sit locutus: hæc dicit Dominus. Imitatur enim semper mendacium veritatem. Quodque intulit: Furcas ligneas contrivisti, et facies (sive faciam) [Al. fecisti], pro eis catenas ferreas, hoc ostendit, quod minorem reuens poenam, majoris supplicii causa fuerit in populo. Delirat et in hoc loco allegoricus interpres, furcas et catenas ligneas æthereæ appellans et aerea corpora, dæmonum videlicet, et adversariarum potestatum. Furcas autem, sive catenas ferreas, nostra corpora crassiora, quæ nervis et ossibus ^d carnibus venisque contexta sint, ut qui noluerint de cælesti Jerusalem pro qualitate peccati, minores subire cruciatus, in catenas nostrorum corporum condemnentur: et infantia vagitus, pauperum **1040** vincula sordesque sustineant; et serviant diabolo, regi Babylonis, id est, mundi hujus, dicente Scriptura: Mundus in maligno positus est (*I Joan. v. 19*), cum bestis terræ, quæ in brutorum animantium corpora sint religatæ [Al. religata]. Compulit me tractator indoctus, et sectator calumnie Grunniæ, aperte ponere aliena vitia, quæ prius cum dissimulatione dicebam, lectoris prudentiæ derelinquens.

(Vers. 5 seqq.) Et dixit Jeremias propheta ad Ananiam prophetam: Audi, Anania: Non misit te Dominus, et tu confilere fecisti populum istum [Vulg. illum] in mendacio. Idcirco hæc dicit Dominus: Ecce mittam (sive ejiciam) te a facie terræ, hoc anno morieris. Quodque sequitur: Quia adversum Dominum locutus es. Et mortuus est Ananias propheta in anno illo, in mense septimo, in Septuaginta non habetur. Pro quo tantum posuerunt: Et mortuus est mense septimo. Et hic in LXX Ananias propheta non dicitur, cum secundum Hebraicum Scriptura sancta prophetam vocet, licet in eo quod arguit eum Jeremias dicens: Audi, Anania, non misit te Dominus, prophetam tarrerit. Quomodo enim prophetam poterat appellare, quem missum a Domino denegabat? Sed historie veritas et ordo servatur, sicut prædiximus, non juxta

^a Victor. pro eis catenas (vel furcas) ferreas: ex Hebraico scilicet addens catenas, et quæ LXX est interpretatio furcas, parenthesi de more includens.

^b Ad mss. fidem amovimus hinc postrema hujus versiculi verba, et servient ei, etc., quæ statim con-

cinniori ad reliqua sensu habes, frustra que erat his repetere.

^c Ex Brixianis codicibus legit Victorius, Sequamur Hebraicum veritatem, sicque restituendam lectionem ex contextus serie contendit.

^d Vitiose antea, carnis, renisque.

Id quod erat, sed juxta id quod illo tempore putabatur. Decepisti, inquit, populum mendacio, ne Dei sententiæ acquiesceret. Unde scias te hoc anno esse moriturum. Si quando morimur, de carceribus corporum liberamur, secundum illud testimonium, quod male interpretantur hæretici: *Educ de carcere animam meam* (Ps. cxli, 8): quomodo nunc pseudopropheta pro supplicio mors irrogatur? Sed hoc loco notandum quod Jeremias a pseudopropheta passus injuriam, necdum ad se facto sermone Domini, silet; postea vero missus a Domino audacter arguit mentientem, et mortem propinquam nuntiat. Quodque in mense septimo mortuus est, qui semper interpretari solent, requiem sub hoc numero demonstrari, forsitan eum idcirco mense septimo mortuum mentientur, ut de malis corporis liberaretur, juxta illud quod scriptum proferunt [Al. proferitur]: *Mors viro requies*. Nos autem novimus corpora credentium templa esse Dei, si tamen Spiritus sanctus habitet in illis (Eccli. xxi, 11).

(Cap. XXIX. — Vers 4 seqq.) **1041** Et hæc sunt verba libri, quem misit Jeremias propheta de Jerusalem, ad reliquias seniorum transmigrationis, et ad sacerdotes, et ad prophetas, et ad omnem populum, quem traduxerat Nabuchodonosor de Jerusalem in Babylonem. Postquam egressus est Jechonias rex, et domina (sive regina) et eunuchi, et principes Judæ et Jerusalem (sive optimates) et artifices [Vulg. et faber et inclusor] de Jerusalem in manu Etassa filii Saphan, et Gamariæ filii Helchiz, quos misit Sedecias rex Juda ad Nabuchodonosor regem Babylonis, in Babylonem, dicens: *Hæc dicit Dominus exercituum, Deus Israel, omni transmigrationi, quam transtulit de Jerusalem in Babylonem, ædificate domos et habitate, et plantate hortos (sive pomaria), et comedite fructum eorum. Accipite uxores, et generate filios et filias; date filiis vestris uxores, et filias vestras date viris, et pariant filios et filias, et multiplicemini* [Vulg. multiplicamini], et nolite esse paucissimi. Et quærite pacem civitatis (sive terræ) ad quam transtuli vos [Vulg. transmigrare vos feci], et orate pro ea ad Dominum: quia in pace illius erit pax vobis. Hæc Epistola, immo libellus Jeremiæ prophetae per legatos Sedeciæ Ellassam et Gamariam mittitur in Babylonem, ad eos qui cum Jechonia et matre ejus translati fuerant a Nabuchodonosor: ut per occasionem legationis regis suum quoque opus Prophetæ compleret, et moneret populum transmigratum, quæ sibi a Domino fuerant imperata. Pulchreque dixit: *Egressus est Jechonias rex et domina, et eunuchi, et principes Judæ, et cæteri*. Et: *Hæc dicit Dominus exercituum, Deus Israel, omni transmigrationi, quam transtulit de Jerusalem in Babylonem, ut non potentia regis Babylonis, sed Domini voluntate translati esse videantur*. Et primo ad senes, deinde ad sacerdotes, tertio ad prophetas, quarto ad omnem populum Dei sermo dirigitur: ut secun-

A dum ordinem ætatis, propheta quoque ad eos, qui monebantur, litteræ pervenirent. Monet autem eos non suis verbis, sed Domini, ut ædificent domos et habitent in eis, et plantent hortos, sive pomaria, et comedant fructum eorum, accipiant uxores, et generent filios et filias, et multiplicentur in loco transmigrationis: et non sint pauci numero, quærantque pacem civitatis, sive terræ, ad quam eos transtulerit Dominus, et orent pro eis [Al. ea] ad Dominum. Causasque reddens, ait, quia in pace illius terræ erit pax vobis. Jeremiæ, quia post breve tempus erat Jerusalem **1042** secutura captivitas, imperatur ne accipiat uxorem, nec faciat filios. Unde et nobis per Apostolum dicitur: *Tempus breve* [Al. brevium] *est, superest, ut qui habent uxores tamquam non habentes sint* [Al. sic sint quasi non habeant] (1 Cor. vii, 19). Quod si propter angustiam temporis habentibus usus uxorum tollitur, quanto magis non habentibus ne accipiant imperatur! Hoc autem totum præcipit vaticinium prophetale, ne acquiescant pseudoprophetae, qui eis post breve tempus in Jerusalem reditum promittebant; sed ut sciant multo se in Babylone tempore moraturos: ita ut uxores accipere, plantare pomaria, hortosque se rare, ædificare domos, et generare filios debeant. Quodque intulit: *Quærite pacem civitatis, sive terræ*. Et iterum: *Quia in pace illius erit pax vobis*, illud Apostolicum comparabitur, in quo jubet: *Obsecro igitur primum omnium, fieri obsecrationes, orationes, postulationes, gratiarum actiones, pro omnibus hominibus, pro regibus et cunctis qui sunt in sublimitate, ut quietam et tranquillam vitam agamus in omni pietate et castitate* (II Tim. ii, 1, 2). Porro secundum mysticos intellectus, postquam de Jerusalem, id est, Ecclesia propter peccata nostra ejecti fuerimus, et traditi Nabuchodonosor, de quo dicit idem Apostolus: *Tradidi hujusmodi Satanæ in interitum carnis, ut spiritus salvus fiat in die Domini* (1 Cor. v, 5). Et iterum: *Quos tradidi Satanæ, ut discant non blasphemare* (1 Tim. i, 20), non debemus esse securi, nec torpentes otio, salutem penitus desperare; sed primum ædificare domos, non super arenam, sed super petram, et tales domos, quales ædificaverunt obstetrices in Exodo: quia timebant Dominum (Exod. i). Deinde plantare hortos, sive pomaria, qualem et Dominus plantavit paradysum in Eden, et posuit in eo lignum vitæ, de quo scriptum est: *Lignum vitæ est his qui apprehenderit eum: et qui tenuerit eam, beatus* (Prov. iii, 18). Tertio accipere uxores, quarum una est sapientia, de qua scribit Salomon: *Ama illam, et servabit te; et circumda illam, et exaltabit te* (Prov. iv, 6). Et in alio loco: *Hanc exquisivi sponsam accipere mihi, et amator factus sum decoris ejus* (Sap. viii, 2). Nec sufficit nobis una conjux sapientia, nisi habeamus et reliqua, fortitudinem, temperantiam,

* Sic habet Vatic. ms., sicque olim Victorius restituit et, pro sive, quod perperam juxta Erasmus

retinuit Martianus, Hieronymi versionem verbum præscribens, ut Septuagintavirali ascriberet.

atque iustitiam, ut plures ex eis generemus filios. Filias quoque nostras demus viris, ut et fidei veritas, quæ interpretatur in filiis, bonis operibus copuletur, quæ referuntur ad filias, et opera bona jungantur. **1043** fidei sanitati: talesque filios generantes et filias, multiplicemur in numero, ut destruentes ea quæ parvuli sunt, et in perfectum crescentes virum, audire mereamur: Scribo vobis, patres: quoniam agnovistis eum, qui ab initio est (1 Joan. ii, 13); et cum Apostolo dicamus liberis nostris: In Christo enim Jesu per Evangelium ego vos genui (1 Cor. iv, 15). Queramus quoque pacem Ecclesiæ, civitati, et terræ nostræ; ut ad eam redire mereamur, de qua Domini iudicio translati sumus, ut habitarem in confusione errore. Si enim illa suscepit nos, habemus pacem. Simulque considerata clementia Domini: B orare præcepit pro inimicis nostris, et benefacere his qui persequuntur nos, ut non simus nostra tantum salute contenti, sed inimicorum quoque queramus salutem (Luc. vi).

(Vers. 8, 9.) Hæc enim dicit Dominus exercituum, Deus Israel: Non vos seducant prophetae vestri, qui sunt in medio vestrum et divini vestri; et ne attendatis ad somnia vestra, quæ vos somnialis, quia falsa [Vulg. falso] isti prophetant vobis in nomine meo: et non misi eos, dicit Dominus. Prophetas, immo pseudoprophetas, et divinos et somniores fuisse in Babylone, inter eos quos Nabuchodonosor cum Jechonia et matre ejus adduxerat, Ezechiel propheta testatur, scribens contra eos, quibus Jeremias quoque præcipit non credendum (Ezech. xiii). Necdum autem eo tempore, quo hæc Epistola dirigebatur, Ezechiel in Babylone cæperat prophetare. Hic enim sermo in principio Sedecie regis mittitur, Ezechiel autem quinto anno transmigrationis Jechoniæ exorsus est prophetare, qui idem annus regni Sedecie erat. Porro secundum tropologiam pseudoprophetas eos debemus accipere, qui aliter Scripturarum verba accipiunt quam Spiritus sanctus sonat. Et divinos eos, qui conjecturam mentis suæ, et incerta futurorum quasi vera pronuntiant absque divinatorum auctoritate verborum. Somniores quoque, qui non audiunt illud scriptum: Nec [Al. Ne] dederis somnum oculis tuis, neque dormitionem palpebris tuis (Prov. vi, 4); de quibus Judas apostolus loquitur: Similiter et hi somniantes, carnem quidem maculant: dominationem autem spernunt (Judæ 8): quorum mens nequaquam vigilat, sed arrogantiae et erroris sopore depressa, noctis horrore circumdatur, quibus loquitur et apostolus Paulus: Elevare, quid dormis? et **1044** exsurge a mortuis, et illuminabit te Christus (Ephes. v, 14).

(Vers. 10 seqq.) Quia hæc dicit Dominus: Cum cæperint impleri in Babylone septuaginta anni, visitabo vos, et suscitabo super vos verbum meum bonum, ut reducam vos ad locum istum. Ego enim scio cogitatio-

nes, quas cogito super vos, ait Dominus: cogitationes pacis, et non afflictionis: ut dem vobis finem [Al. additur bonum] et patientiam (sive spem). Et invocabitis me, et ibitis (sive juxta Symmachum^b invenietis), et orabitis [Al. odorabitis] me, et exaudiam vos. Queretis me, et invenietis, cum quæsieritis me in toto corde vestro, et inveniam a vobis (sive apparebo vobis), dicit Dominus. Nolite, inquit, credere pseudoprophetais, divinis, et somniatoribus vestris, qui vobis vicinum in Jerusalem reditum pollicentur. Nisi enim septuaginta anni expleti fuerint, Cyrus rege Persarum^c laxante captivos, nequaquam in patriam revertemini; et tunc mea promissa complebo, ut reducam vos ad locum istum: Ego enim scio cogitationes, quas cogito super vos, ait Dominus. Se dicit nosse quid cogitet: illos autem cum suis prophetis, divinis, et somniatoribus ignorare. Futurorum igitur scientia soli Deo competit. Ut dem vobis, ait, finem et patientiam: finem captivitatis, et patientiam laborum præsentium, sive^d spem futurorum. Tunc invocabitis me, et ibitis Jerusalem: et orabitis, et exaudiam vos. Certe absque invocatione et oratione captivorum, poterat implere Dominus quod promiserat; sed hortatur eos ad preces, ut quod promissum est, mereantur accipere. Quæritis me, et invenietis, cum quæsieritis in toto corde vestro; juxta illud Evangelicum: Petite, et accipietis: querite, et invenietis: pulsate, et aperietur vobis (Matt. vii, 7). Secundum anagogen, tandiu in sæculi hujus confusione versamur, quamdiu requiem septenarii numeri mereamur accipere, et accepta poenitentia, Deus impleat quod promissit, et reducamur ad locum nostrum Ecclesiam. Idcirco enim Dominus percuere visus est, ut sanaret: dabitque nobis finem laboris nostri atque patientiæ: et invocabimus eum, et revertemur in Ecclesiam, et orabimus, et exaudiemur: quæremus, et inveniemus eum, cum toto corde quæsierimus illum, et tunc apparebit nobis. Quidam septuaginta annos juxta illud interpretantur quod scriptum est: Dies **1045** annorum nostrorum in ipsis septuaginta anni (Psalm. lxxxix, 10), qui cum fuerint expleti, tunc ad Dominum revertamur in toto corde nostro, et exaudiamur, et finis sit laboris nostri atque patientiæ: nunc enim in umbra nos omnia et in imagine possidere.

(Vers. 14 seqq.) ÷|÷ Et reducam captivitatem vestram, et congregabo vos de universis gentibus, et de cunctis locis ad quæ expuli vos, dicit Dominus. Et reverti vos faciam de loco, ad quem transmigrae vos feci. Quia dixistis: Suscitavit [Al. suscitabit] nobis Dominus prophetas in Babylone. Hæc enim dicit Dominus ad regem, qui sædet super solium David, et ad omnem populum habitatorem urbis hujus, et ad fratres vestros qui non sunt egressi vobiscum in transmigrationem. Hæc dicit Dominus exercituum: Ecce ego mittam in eos gladium, famem, et pestem: et po-

^a Antea erat, et soporis errore: dissentientibus miss.

^b Recte annotat Drusus, hanc Symmachi lectionem non respicere hæc verba, et ibitis, sed sequentem versum, ubi in Hebræo legitur וְיָבִיאוּ וְיָבִיאוּ וְיָבִיאוּ et in-

venietis.

^c Vatic., ante captivos remittente; et mox, tunc in ea promissa, etc.

^d In Cisterc. nomen spem desideratur.

nam eos quasi ficus malas quæ comedi non possunt, eo quod pessimæ sint. Et persequar eos in gladio, et in fame, et in pestilentia, et dabo eos [Al. vos] in vexationem universis regnis terræ, in maledictionem, et in stuporem, et in sibilum, et in opprobrium cunctis gentibus, ad quas ego ejiciam [Al. ejeci] eos, eo quod non audierunt [Vulg. audierint] verba mea, dicit Dominus; quæ nisi ad eos per servos meos prophetas de nocte consurgens, et mittens : et non audistis, dicit Dominus. Vos ergo audite verbum Domini, omnis transmigration, quam emisi de Jerusalem in Babylonem. ÷ Hucusque in LXX non habetur, quæ asteriscis prænotavi. Cætera enim, in quibus vel singuli versus, vel pauca ab eis prætermissa sunt verba, victus tædio, annotare nolui, ne fastidium legentibus facerem. Pollicetur autem Dominus, his qui erant in transmigratione, quod post septuaginta annos captivitatis redire eos faciat de universis gentibus, et de cunctis locis, ad quæ expulerit eos, et captivitate laxata, pristinum statum et patriam recipere. Et cum ego hæc, inquit, mea sponte facturus sim, et certo tempore redituros vos *, frustra decipimini, et putatis vos habere prophetas in Babylone, qui vobis falsa promittunt. Ita autem sciatis nequaquam vos reditum nunc sperare debere : sed ædificare domos, plantare pomaria, accipere uxores, et generare filios, et multiplicari numero, et tempus exspectare promissum. Audite quid Dominus loquatur ad Sedeciam, qui nunc regnat in Jerusalem, et ad omnes **1046** habitatores urbis ejus, id est, ad fratres vestros, qui noluerant meæ obedire sententiæ, et Babylonem migrare vobiscum, quod nequaquam captivitatem possint effugere, sed gladio, et fame, et peste moriantur. Et ponam eos quasi ficus malas; quas Theodotio interpretatus est sudrimas : ^b Secunda pessimas : Symmachus, novissimas : quæ Hebraice appellantur *suarim* (סוּרִים), sed scriptorum vitio pro media syllaba, sive littera Alpha, Græcum Delta inolevit : ut pro *suarim* legatur *sudrim*. Quomodo autem cophinus, sive calathus, qui habebat ficus bonas, primitivas habuisse dicitur : sic ^c alter cophinus, qui habebat ficus malas, habuisse ficus novissimas scribitur. Et persequar, inquit, eos, qui nunc in Jerusalem urbe versantur, gladio, fame, et pestilentia : ut primum obsidione, ^d confestum qui remanere et effugere potuerint, dispergantur in universas terras, et exemplo sint omnibus maledictionis, stuporis, et sibili et opprobrii : ad quos ego ejiciam eos [Al. vos], quia non audierunt verba mea, dicit Dominus, quæ per servos meos locutus sum ad eos de nocte consurgens, et mittens : et num-

quam monere cessavi, ut imitarentur vos qui nunc in transmigratione securo otio perfruiimini, donec promissio Domini compleatur. Vos autem qui meæ obedistis sententiæ, et regi vos Babylonio tradidistis, audite quæ dicturus sim. Et in hoc loco delirus Interpres somniat ruinam cælestis Jerusalem, et ad eos prophetiam dirigi suspicatur, qui in hujus mundi Babylonica regione versantur : quod benefecerint in hæc corpora sponte descendere, et in terra Chaldaeorum ædificare domos, plantare pomaria, accipere uxores, filios generare, bonisque operibus restitui post septuaginta annos in locum pristinum, et in cælestem Jerusalem. Illos autem, qui noluerint propria voluntate ad terrena descendere, hæc passuros, quæ Dominus Sedeciae, et ejus populo comminatur. Qui noluerint imitari fratres suos, nec venire in Babylonem, quod mittat in eos gladium, et famem et pestem, hoc est, rerum omnium penuriam, et ponat quasi ficus pessimas, quæ penitus comedi non possunt; et persequatur eos gladio sempiterno, et det in vexationem universis regnis terræ : quo scilicet nequaquam **1047** homines, sed demones fiant aeris potestates : et sint apud cunctos Angelos, qui præsent singulis provinciis in maledictionem, et in stuporem, et in sibilum, et in opprobrium cunctis gentibus. Et hoc eos idcirco passuros, quia verba Prophetarum in cælesti Jerusalem audire noluerint, qui eos hortabantur, ut ad terrena descenderent, et corpus humilitatis assumerent; et acta poenitentia post verum sabbatismum, locum pristinum possiderent. Hæc ille dixerit. Quæ cum audiunt discipuli ejus, et Grunnianæ familiæ stercora, putant se divina audire mysteria. Nosque qui ista contemnimus, quasi pro brutis habent animantibus, et vocant *πλουσιώτας*, ^e eo quod in luto istius corporis constituti non possimus sentire cælestia.

(Vers. 21 sequ.). Hæc dicit Dominus exercituum, Deus Israel, ad Achab filium Coliæ, et ad Sedeciam filium Maasiæ, qui prophetant vobis in nomine meo mendaciter : ecce ego tradam eos in manu Nabuchodonosor regis Babylonis, et percutiet eos in oculis vestris. Et assumetur ex eis maledictio omni transmigrationi Judæ, quæ est in Babylone dicentium : Ponat te Dominus sicut Sedeciam, et sicut Achab, quos frigit rex Babylonis in igne, pro eo quod fecerunt [Vulg. fecerint] stultitiam (sive iniquitatem) in Israel, et mæchati sunt uxores amicorum (sive civium) suorum : et locuti sunt verbum in nomine meo mendaciter, quod non mandavi eis : ego sum iudex et testis, dicit Dominus. Aiunt Hebræi hos esse presbyteros, qui fuerint stultitiam in Israel, et mæchati sunt uxores

* Victorius addit verbum *decreverim* : et paulo post Cisterc. ms. *desperare* habet, pro *sperare*.

^b Pro *secunda*, id est, *editio*, Martiannus ex ingenio, ut videtur, rescripsit scilicet. At *secunda* est in mss. quoque nostris omnibus, et in uno Sangermanensi, teste Montfauconio, ne vulgatos pridem commemorem, e quibus Victorius et vocem *editio* addit. Recte adeo notatum est Drusio, secundam Aquilæ editionem designari.

^c Hic rursum vitiose Mart. aliter, pro alter legit.

^d Laborare videtur hic sensus : at enim suspicor confecti legendum, pro *confestim*.

^e Homines videlicet crassæ minervæ, et plumbeos, allusione facta, non minus ad mores incolarum Pelusii, quam ad nominis etymologiam : est enim, auctore Strabone, *Πηλούσιον παρά τὸ πηλός*, ut si Latine a luto dixeris derivari.

res civium suorum, quorum uni loquitur Daniel : *A* Inveterate dierum malorum. Et alteri : *Semen Chanannam, et non Juda, species decipit te, et concupiscentia subvertit cor tuum. Sic faciebatis filiabus Israel, et illae metuentes loquebantur vobiscum; sed non filia Juda sustinuit iniquitatem vestram* (Dan. xii, 56, 57). Quodque Propheta nunc loquitur : *Et locuti sunt verbum in nomine meo mendaciter, quod non mandavi eis, illud significari putant, quod miseras mulierculas quae circumferuntur omni vento doctrinae, sic deceperint, quo dicerent eis, quia de tribu erant Juda, Christum de suo semine esse generandum : quae illectae cupidine praebebant corpora sua, quasi matres futurae Christi : Sed illud quod in praesentiarum dicitur : quos frixit* **1048** *rex Babylonis in igne, videtur Danielis historiae contraire. Ille enim asserit eos ad sententiam Danielis a populo esse lapidatos : hic vero scriptum est, quod frixerit eos rex Babylonis in igne. Unde et a plerisque ac pene omnibus Hebraeis, ipsa quasi fabula non recipitur, nec legitur in synagogis eorum. Qui enim, inquit, fieri poterat, ut captivi lapidandi principes et prophetas suos haberent potestatem ? Et magis hoc esse verum affirmant, quod scribit Jeremias, convictos quidem esse presbyteros a Daniele, sed latam in eos sententiam a rege Babylonis, qui in captivos, ut victor et dominus, habebat imperium. Quanti et de nostro grege similes Achab et Sedeciae, prophetant in nomine Domini mendacium, et faciunt stultitiam in Israel, et moechantur uxores civium suorum, qui in eadem Ecclesiae sunt urbe generati ! quos verus Nabuchodonosor^a frigit in igne peccati : dicente Osee propheta : *Omnes adulterantes quasi clibanus succensus a coquente* (Osee vii, 4). Felix qui tollit jugum ab adolescentia sua, et sedet solus, quia amaritudine repletus est (Thren. iii) ; potestque dicere cum David : *Non sedi in consilio malignantium, et cum iniqua gerentibus non introibo* (Psal. xxv, 4.) Quodque intulit nunc Propheta : *Ego sum iudex et testis, dicit Dominus, hunc habet sensum : Haec quae dico de duobus pseudoprophetais, qui loquuntur verbum in nomine meo mendaciter, quod non mandaveram eis, nequaquam opinione cognovi : sed ipse scio vera esse,* ^b *quem celare nemo potest, nec effugere mei iudicii veritatem.**

(Vers. 24 seqq.) *Et ad Semeiam Neclamitem dices. Et quod sequitur : Haec dicit Dominus exercituum, Deus Israel : Pro eo quod misisti in nomine tuo libros ad omnem populum qui est in Jerusalem, in LXX non habetur. Rursumque addidere de suo, Non misi te in nomine meo. Et consequenter juxta ordinem : Et ad Sophoniam filium Maasiae sacerdotem.*

^a Vid. Commentarios in Daniel. in fine.

^b Antea erat, quae celare, etc.

^c Quidam mss. atque editi, Sinas. Ms. Sangerman. penes Montfauconium, Sinas, haud dubie pro SINAC.

^d Interferit Victor. sive pomaria : quod verbum sit in prioribus editionibus Hieronymianae versionis praerini, ut LXX ascribatur.

^e Et recludi jubeatur in carcerem. Ex hoc loco et

Et iterum de Hebraeo : *Et ad omnes sacerdotes* [Vulg. addit dicens]. Ac deinde historia texitur : *Dominus dedit te sacerdotem pro Joiade sacerdote : et sis dux* (sive praceptor et episcopus) *in domo Domini super omnem virum arreptitium, et prophetantem, et mittas eum in nerum et in carcerem* (sive in custodiam) *et in cataracten, quem Symmachus πόρτας, Aquila ipsum verbum Hebraicum posuit* ^c *SINAC.*

1049 *Et nunc quare non increpuisti Jeremiam Anathothiten, qui prophetat vobis ? Quia super hoc misit ad nos in Babylonem, dicens : Longum est, aedificate domos, et habitate : et plantate hortos^d, et comedite fructus eorum. Legit ergo Sophonias sacerdos librum istum in auribus Jeremiae prophetae. Semeias de loco Neclami, qui interpretatur torrent, cum rege Jechonia ductus fuerat in Babylonem, et prophetabat populo mendaciter, eo quod celeriter essent in Jerusalem reversuri. Fuisse autem eum pseudoprophetae, sequentia Jeremiae verba demonstrant : Haec dicit Dominus ad Semeiam Neclamitem, pro eo quod prophetavit vobis Semeias, et ego non misi eum. Quia igitur Jeremias ad eos, qui erant in Babylone, litteras miserat dicens : Aedificate domos, et habitate : plantate hortos, et comedite fructus eorum : accipite uxores, et generate filios ; et post alia junxerat : Non vos seducant Prophetae vestri qui sunt in medio vestri [Al. vestrum], et divini vestri ; ac deinde, Quia isti falso prophetant vobis in nomine meo, et non misi eos, dicit Dominus : intelligens Semeias sub communi nomine pseudoprophetarum contra se scriptum, mittit litteras Jerusalem ad Sophoniam filium Maasiae sacerdotem, et ad reliquos sacerdotes, contra Jeremiam, quare non increpetur a Sophonia sacerdote, cujus officium est discernendi inter prophetas, qui Spiritu sancto loquantur et qui contrario^e, et recludi jubeatur [Al. jubetur] in carcerem, ut mendacii sui poenas luat, et populum ultra supplantare desistat. Joiades sacerdos fuit, qui Joas post interfectionem^f Athaliae imperium tradidit, et interfecit sacerdotes Baal (IV Reg. xi ; II Paral. xxiii). Hoc est ergo quod scribit : Quare non imitaris Joiadem sacerdotem, et interficis Jeremiam pseudoprophetae ? Dominus enim te pro Joiade constituit, ut habbas curam Templi ; et praecipue discernas qui sancto Spiritu loquantur, qui daemoniaco. Discretionem autem spirituum divinae esse gratiae, et Apostolus memorat (I Joan. iv). Cur, inquit, non increpuisti Jeremiam Anathothiten ? Quodque ipse merebatur quasi pseudopropheta, refert in prophetam, et praeventit mendacio veritatem. Unde et prudentiores putantur filii tenebrarum filiiis lucis in generatione hac.*

roxime consequenti, ubi Hieronymus utitur verbo *recludere*, sensu claudendi, aestimare debet lector prudens eruptionem Joannis Clerici, qui me imperiti^g insimulare ausus est, quod dixissem nihil obstare scholion quoddam vere esse Hieronymianum, licet in eo legerimus verbum *recludere*, sensu claudendi. MARTIAN.

^f Duo mss. Vatic. et Cisterc. Godoliae pro Athaliae.

Nobisque agentibus patienter, et expectantibus A miserorum salutem, præveniunt hæretici, et nos suo appellant nomine, ducentes cæci cæcos in foream. **1050** Misit, inquit, ad nos in Babylonem, dicens: Longe est. Hoc est omne quod dolet: quare adversum suum mendacium Jeremias scripserit veritatem, longe esse reditum, et post septuaginta annos redituros in Jerusalem: unde debere eos ædificare domos, plantare pomaria, et comedere fructus eorum, accipere uxores, et facere filios, quæ præteritus sermo narravit. Quas litteras, cum accepisset Sophonias sacerdos, ad cujus specialiter nomen scriptæ erant *, legit Jeremia: quodammodo suggillans eum, et ipsa [Al. ipsam etlectionem] increpans lectione, quare auderet in Babylonem talia scribere.

(Vers. 30 seqq.) Et factum est verbum Domini ad Jeremiam, dicens: Mitte ad omnem transmigratorem, dicens: Hæc dicit Dominus ad Semeiam Neelamitem: Pro eo quod prophetavit vobis Semeias, et ego non misi eum, et fecit vos confidere in mendacio: idcirco hæc dicit Dominus: Ecce ego visitabo super Semeiam Neelamitem, et super semen ejus. Non erit ei vir sedens in medio populi hujus, et non videbit bonum quod ego faciam populo meo, ait Dominus, quia prævaricationem locutus est adversus Dominum. Pseudopropheta Semeias vere Neelamites, qui de torrente alienas et turbidas aquas sumpserat, irascitur contra mendacium suum vera scripsisse Jeremiam, et ad Sophoniam sacerdotem mittit epistolas, cur ausus sit Propheta scribere veritatem, et C

cupit eum recludi carcere [Al. in carcerem], ne loquatur. Sophonias quoque prophetam latenter accusat, dum legit epistolam mentientis, et accusationem ejus habere se facit. Quanto magis sceleris rei sunt, qui defendunt pseudoprophetas, et mentientes fovent, et aliorum male inventa, sua faciunt esse peccata! Audiat itaque pseudopropheta, intelligat sacerdos quid per eum et ipse audire mereatur: Hæc dicit Dominus: Ecce ego visitabo super Semeiam. Hoc Dominus loquitur, non propheta, quod visitet super Semeiam Neelamitem, non in remedium, sed in supplicium mentientis, juxta illud quod scriptum est: Visitabo in virga iniquitates eorum, et in flagellis peccata eorum (Ps. lxxxviii, 55). Nec solum super pseudoprophetam visitat,

B sed et super semen ejus, omnes discipulos quos suo errore decepit. Non erit, inquit, vir sedens in medio populi hujus. Deleatur de sanctorum conciliabulo stirps pessima, nec sedeat in medio quiescentium, qui cum stantibus stare non potuit, nec audivit illud: b Si stetisset in substantia mea (Jer. xxiii). Cumque Dominus perfectionem virtutum omnium finito septenario tempore promittat, ille non videbit bonum, quod sibi in præsentī tempore vindicabat. Hoc autem totum fiet, quia prævaricationem locutus est adversus Dominum, ut diceret jam soluta peccatorum captivitate reversuros esse in Jerusalem; quibus Apostolus comminatur: Jam saturati estis, jam divites facti estis, sine nobis regnastis; et utinam regnaretis, ut et nos regnaremus vobiscum (1 Cor. iv, 8)!

* Cl-tere., scriptæ erant litteræ Jeremiæ, etc.

b Græce εἰ ἐστίναν ἐν τῇ συνοτάσει μου. Unde

Victor. plurium numero legi vult stetissent.

LIBER SEXTUS.

1051 - 1052 Prolixitas voluminis Jeremiæ prophætæ vincit nostrum propositum, ut quamvis breviter, tamen multa dicamus. Unde et præsens sextus liber Commentariorum in Jeremiam repromissiones mysticas continebit, quas Judæi putant, et nostri judaizantes in consummatione mundi esse complendas: nec dum enim sub Zorobabel possunt expletas convincere. Nos autem sequentes auctoritatem Apostolorum et Evangelistarum, et maxime apostoli Pauli, quidquid populo Israel carnaliter D repromittitur, in nobis spiritualiter completum esse monstramus, hodieque compleri: nec inter Judæos et Christianos ullum aliud esse certamen, nisi hoc: ut * cum illi nosque credamus Christum Dei Filium repromissum; et ea, quæ sunt futura sub Christo a nobis expleta, ab illis explenda dicantur. Qui [Al. Quia] igitur Christum venisse jam credimus, necesse est ut ea, quæ sub Christo futura dicuntur, expleta doceamus; nosque esse filios A-

braham, de quibus scriptum est: Potens est Deus de lapidibus istis suscitare filios Abraham (Math. iii, 9), ad quem facta est repromissio: Et in semine tuo benedicentur omnes gentes (Gen. xxii, 18). Quam benedictionem vas electionis in Christo expletam docens: Non dixit, inquit, in seminibus, sed in semine, qui est Christus (Gal. iii, 16). Ora igitur, frater Eusebi, Dominum Jesum Christum, ut eodem labore et Spiritus gratia, quo aliorum prophetarum, et præcipue Isaïæ repromissiones interpretati sumus, etiam hujus prophetæ explanare valeamus. Qui quantum in verbis simplex videtur et facilis, tantum in majestate sensuum profundissimus est.

(Cap. XXX. — Vers. 1 seqq.) Hoc verbum, quod factum est ad Jeremiam a Domino, dicens: Hæc dicit Dominus, Deus Israel, dicens: Scribe tibi omnia verba, quæ locutus sum ad te, in libro. Ecce enim dies veniunt, dicit Dominus, et convertam conversionem populi mei

* Cl-tere. ms., ut cum illis nos credamus, etc.

Israel et Juda, ait Dominus *, et convertam eos (sive A sedere faciam) in terram, quam dedi patribus eorum, et possidebunt eam. Promittentibus in Babylonem pseudopropheta 1053 cito populum, qui cum Jechonia captus fuerat, reversurum, et Anania filio Azur in Jerusalem eadem prædicante, Jeremias propheta, et illud quidem futurum asseruit, non intra biennium, ut illi mentiebantur, sed finitis septuaginta annis : et tunc jubetur in libro scribere, et memoriam tradere, quæ Dominus ventura prænuntiet. Ex quo manifestum est, nequaquam vicinum tempus esse vaticinii, sed multa post tempora hæc explendo, quando Israel et Juda reversuri sunt in terram suam, et implendum illud quod Ezechiel propheta- vit : duas virgas sibi pariter copulandas, et imperaturum David regem, de quo scribit : *Et servus meus David rex super eos, et pastor unus erit omnium eorum* (Ezech. xxxvii, 24). Si quid igitur in illa prophetia diximus, etiam in præsentis loco intelligendum est, præsertim cum eadem, et eo tempore Ezechiel in Babylone, et Jeremias in Jerusalem prophetaverint.

(Vers. 4 seqq.) Et hæc verba, quæ locutus est Dominus ad Israel et ad Judam, quoniam hæc dicit Dominus : Vocem terroris (sive timoris) audivimus, formido, et non est pax. Interrogate et videte si generat masculus. Quare ergo vidi omnis viri manum super lumbos suos quasi parientis [Vulg. parturientis], et conversæ sunt universæ facies in auruginem? Primum tristitia annuntiantur, ut post malorum magnitudinem, læta succedant. Gravior quippe sanitas est ægrotatione depulsa; et doloris magnitudo in magnitudinem vertitur gaudiorum. Quod autem dicit, hoc est, tantus erit timor, tantaque formido, ut fugata pace, bellis et sanguine omnia compleantur, et viros quoque (quorum proprium est contra adversarios dimicare) muliebris timor obtineat: manusque nequaquam ad arma, sed ad fœnes tenendos conferant, quasi si mulier pariens illa lumbosque contineat. Unde et cunctorum facies vertentur in auruginem, pavorem cordis, vultus pallore testantes. Quidam hunc locum secundum tropologiam sic interpretantur, ut putent illud testimonium: A timore, tuo, Domine, concepimus, et parturivimus, et peperimus: spiritum salutis tuæ fecimus super terram (Isai. xxvi, 17, 18), et illud Apostolicum in quo dicit: Filioli mei, quos iterum parturio, donec Christus formetur in vobis (Galat. iv, 19), huic exemplo comparari: quod manifestum est non ad terrorem, sed ad gaudium pertinere, cum præsens Scriptura vastationis Israel, et ruinæ tempus significet.

(Vers. 7.) Væ quia magna dies illa, nec est similis ejus, tempusque tribulationis est Jacob, et ex ipso salvabitur. Prædicat tempus miseriae, 1054 ut inferat

tempus gaudii. Cum, inquit, tanta præcesserint mala, ut dolor virorum omnium dolori parturientis feminae comparetur: tamen tempus tribulationis Jacob, hoc est, populi Dei mutabitur in prospera; et ex ipso quoque salvabitur, subauditur tempore, de quo sermo processerat. Jacob autem duodecim tribus intellige, quæ nequaquam sub Zorobabel, ut nonnulli falso putant; sed de Evangelica vocatione salvatæ sunt.

(Vers. 8, 9.) Et erit in die illa, ait Dominus exercituum, conteram jugum ejus de collo tuo, et vincula illius dirumpam: et non dominabuntur eis [Vulg. ei] amplius alieni, sed servient (sive operabuntur) Domino Deo suo, et David regi suo, quem suscitabo eis. Iste est David, cujus et Evangelium meminit (Luc. i), daturum se nobis, ut sine timore de manu inimicorum nostrorum liberati, serviamus illi; in sanctitate et justitia coram ipso omnibus diebus nostris. Quomodo enim primus Adam, et secundus Adam scribuntur juxta corporis veritatem; sic et David Dominus atque Salvator: quia juxta carnem ex David, totum in eo sancta Maria conferente, quicquid fuit ex stirpe David, et habente originem atque conceptum de Spiritu sancto. Quodque ait: Conteram jugum ejus de collo tuo, et vincula illius dirumpam, non dubium, quin sub typo Nabuchodonosor de diabolo sentiendum sit.

(Vers. 10, 11.) Tu ergo ne timeas, serve meus Jacob, ait Dominus; neque paveas, Israel. Quia ecce ego salvum te faciam de terra longinqua, et semen tuum de terra captivitatis eorum; et revertetur Jacob, et requiescet, et cunctis affluent bonis, et non erit quem formidei: quoniam tecum ego sum, ait Dominus, et salvem te. Faciam enim consummationem in cunctis gentibus, in quibus dispersi te. Te autem non faciam in consummationem: sed castigabo (sive erudiam) te in judicio, ut non tibi videaris innoxius (sive et mundans non mundabo te). Hæc πεποιθή in Septuaginta non habetur, et in plerisque codicibus Vulgatæ editionis sub asteriscis de Theodotione addita est. Pollicetur autem sermo divinus, et familiariter [Al. familiarem] vocat servum suum Jacob, et Israel, sicut Abraham, Isaac, et Jacob vocantur servi Dei (Moyses quoque, et alii prophetae, et apostolus Paulus in principio Epistolarum suarum hoc titulo gloriatur); ut duæ et decem tribus, id est, duodecim sciant se de terra longinqua esse salvandas, et solvendam captivitatem, reddendamque pacem, et omni eas replendas abundantia, juxta illud quod in psalmo dicitur: Fiat 1055 pax in virtute tua, et abundantia in turribus tuis (Psal. cvxi, 7). Hoc autem erit, quia præsentia Domini perfruentur, quando et gentes adversariæ, quæ eos ceperant, disperibunt, et isti liberabuntur ex gentibus. Docetque eos nequaquam

* In aliis libris additur Deus. Porro Victorius pro in terra, legendum cum Vulgata ad terram contendit, cum et in Hebræo legatur *אדמה*, et congruere lectio debeat cum verbo convertam. Addit-

que diversam versionem, id est, convertam, et sedere faciam, quam genuit vox *דושרא*, utramque Hieronymi esse, nam et Septuaginta *ἐπιστρέψω* dixerant.

pœnæ, sed eruditioni traditos, ut judicarentur quasi proprii, et non perderentur quasi alieni. Quenim non credit, jam judicatus est (Joan. iii, 18) hoc est, præjudicatus in interitum. Quod autem intulit: *Ut non tibi videaris innoxius*, sive juxta Symmachum, *et mundans non mundabo te*; vel juxta Aquilam, *cum te erudiero per judicium, nequaquam innocentem faciam*, illud significat, quod omnis mundus [Al. immundus] indigeat misericordia Dei, et nullus, quamvis sanctus sit, securus pergat ad judicem: contra novam ex veteri hæresim, quæ putat in isto sæculo, et in ista carne mortali, antequam corruptivum hoc induat incorruptionem, et mortale induat immortalitatem, perfectionem esse in quoquoque, et omnes simul justum posse implere virtutes.

(Vers. 12 seqq.) Quia hæc dicit Dominus, insana-
bilis fractura tua, pessima plaga tua. Non est qui judicet judicium tuum ad alligandum, curationum utilitas non est tibi. Omnes amatores tui obliti sunt tui, te non quærent. Plaga enim inimici percussit te, castigatione crudeli (sive forti) propter multitudinem iniquitatis tuæ, dura facta sunt (sive multiplicata sunt) peccata tua. Quid clamas super contritione tua? Insanabilis est dolor tuus, propter multitudinem iniquitatis tuæ, et propter dura peccata tua feci hæc tibi. Quasi ad speciosam mulierem loquitur, cui supra dixerat: *Castigabo te in judicio, ut non tibi videaris innoxius*, sive innoxia; et per metaphoram [Al. additur loquitur] ad Jerusalem, quod Dei judicio pessime vulnerata sit, et nequaquam alio, nisi ipso qui percusserat, possit curante sanari. Non est, ait Dominus, qui judicet judicium tuum: nec altissimo vulnere valeat cutem cicatricis obducere. Quocumque te converteris, utilitas non est tibi, quia offendisti eum qui verus, et solus est medicus. Omnes amatores tui obliti sunt tui, vel sacerdotes, vel principes, aut certe Angelorum præsidia, quibus priusquam offenderes Dominum, vallabaris. Te non quærent, facientes contra Apostolum, qui quærebant credentes, et non ea quæ erant credentium (II Cor. xii). Plaga enim inimici percussit te, castigatione crudeli. Aliter amicus, aliter inimicus percutit: aliter **1056** pater, aliter hostis. Ille cedit ut corrigat, iste percutit ut occidat (Psal. vi). Unde et Propheta lacrymabiliter dicit: *Domine, ne in furore tuo arguas me, neque in ira tua corripas me* (Psal. xxxvii, 1). Hoc autem factum est, quia propter multitudinem iniquitatis tuæ, dura facta sunt peccata tua. Quodque sequitur: *Quid clamas super contritione tua? insanabilis est dolor tuus propter multitudinem iniquita-*

^a Interserit Vatic. ad me.

^b Ejusmodi omissionem ob eandem litterarum recursum supra in Isaiæ Commentar. col. 482 notat.

^c In Cistere., et non attenuabo eos.

^d Legerat Martiniæus post Erasmum, et hoc in Hebraico non habetur, quam lectionem Victorius mutavit, substituens Septuaginta pro Hebraico: quippe cum in Hebraico reperitur hic versus, non reperitur autem in LXX in quorum Græco codice deest. Locum, inquit, corruptum, ex superioribus

Atis tuæ, in Septuaginta non habetur; videlicet ^b quia secundo dicitur, propter multitudinem iniquitatis tuæ, et dura peccata tua; et qui scribebant a principio, additum putaverunt. Et est sensus: Ut inimici te plaga percuterem, et caderem castigatione crudeli, fecit multitudo iniquitatis tuæ, et dura peccata tua, quæ sanari non poterant, nisi mordacissimo pulvere, et ardenti cauterio, et ferro acutissimo, quo putridas carnes, et insanabiles amputarem. Et tamen propter multitudinem iniquitatis tuæ, et dura peccata tua, feci hæc tibi, non mea voluntate, sed medicinæ ratione cogente.

(Vers. 16, 17.) Propterea omnes, qui comedunt te, devorabuntur: et universi hostes tui in captivitatem ducentur: et qui te vastant, vastabuntur: cunctaque prædatores tuos dabo in prædam. Obducam enim cicatricem tibi, et a vulneribus tuis sanabo te, dicit Dominus. Quia ejectam (sive dispersam) vocaverunt te Sion. Hæc est quæ non habebat requirentem. Et sub Zorobabel hæc facta cognoscimus, quando Assyrios, hoc est, Niniven vastavere Babylonii atque Chaldaei, et rursum Babylonios et Chaldaeos Medi Persaque ceperunt, et Babylon destructa est. Tunc Sion coepit habere Dominum requirentem, et obducta est cicatrix vulneribus illius, et sanata est a plagis suis, quod plenius atque perfectius completur [Al. complebitur] in Christo.

(Vers. 18 seqq.) Hæc dicit Dominus: Ecce ego convertam conversionem tabernaculorum Jacob: et tectis (sive captivitatibus) eorum [Vulg. ejus] miscebor. Et ædificabitur civitas in excelso suo, et Templum juxta ordinem suum fundabitur. Et egredietur de eis laus, voxque iudentium. Et multiplicabo eos, et non minuentur. (Quodque sequitur: Et glorificabo eos, et non ^c attenuabuntur, in LXX non habetur). Et erunt, inquit, filii ejus sicut a principio, et cæsus ejus eorum me permanebit, et visitabo adversum omnes qui iribulant eum. Et erit dux ejus ex eo, et princeps de medio ejus producet. Et applicabo eum, **1057** et accedet ad me. Quis enim iste est qui applicet cor suum, ut appropinquet mihi, ait Dominus? (Rursumque ^d et hoc in LXX non habetur.) Et eritis mihi in populum, et ego ero vobis in Deum. Quorum typus præcessit in Zorobabel et Ezra, quando reversus est populus, et coepit ædificari civitas in excelso suo, Templique observari religio, et cætera quæ ipsius Ezræ volumine continentur. Plenius autem atque perfectius in Domino Salvatore, Apostolisque completum est, quando ædificata est civitas in excelso suo, de qua scriptum est: *Non potest abscondi civitas quæ in*

quoque apparet. Dixerat enim supra Hieronymus, quodque sequitur, et glorificabo eos, et non attenuabuntur, in LXX non habetur: subdens postea, Rursumque et hoc in LXX non habetur, verba conveniunt. At non ita si legatur, Rursumque in Hebraico non habetur: cum aliquod decesse in Hebraico supra dictum non sit. Hic locus vitiatu diu eruditorum torsit ingenia: conjiciebant enim ex eo, aut non esse Hieronymi, quæ vulgo circumfertur editio, in qua is versus reperiretur; aut si sit, altitudo suppletam, cum Hebraicus codex integer illi defuerit.

monte sita est (Matth. v, 14) : et Templum juxta A ordinem suum caeremoniasque fundatum, ut quidquid in priori populo fiebat carnaliter, in Ecclesia spiritualiter completeretur. Tunc egressa est laus sive gratiarum actio. Hoc enim significat *THODA* (תודה), ut omnes Apostoli dicerent : *Gratia vobis et pax* (I Cor. i, 3). Voxque ludentium, non illo ludo, quo manducavit populus et bibit et surrexit ut luderet (Exod. xxxiii); sed eo quo coram Arca Domini lusit David (II Reg. vi). Et multiplicati sunt et non immixti, ut totus orbis crederet in Dominum Salvatorem : et glorificati sunt, ut impleteretur quod scriptum est : *Gloriosa dicta sunt de te, civitas Dei* (Psalm. lxxxvi, 2). Fueruntque filii ejus, hoc est, Apostoli sicut fuerunt a principio, Abraham, et Isaac, et Jacob, principes generis Israelitici. Tunc visitavit Dominus adversum omnes qui tribulaverunt populum Dei, adversarias videlicet potestates. Et fuit dux ejus ex eo : haud dubium quin Dominus et Salvator secundum carnem ex genere Israel, et princeps de medio ejus productus est. Applicavit eum Pater ad se, et accessit ad eum, ut diceret Filius : *Ego in Patre, et Pater in me* (Joan. xiv, 11) : quia nullus potest sic cor suum applicare Deo, nec ita ut Filius Patri esse conjunctus. Quodque dicit juxta ^a Septuaginta : *Et eritis mihi in populum, et ego ero vobis in Deum*, cernimus opere completum ex parte in Israel, et ex toto in gentium multitudinem.

(Vers. 23, 24.) *Ecce turbo Domini furor egrediens, et procella ruens, in capite impiorum conquiescet. Non avertet iram indignationis Dominus, donec faciat et C compleat cogitationem cordis sui, 1058 in novissimo dierum intelligetis ea.* Turbo furoris Domini et procella ruens atque tempestas requiescet in capite eorum, vel demonum, vel eorum qui Dei filium blasphemaverunt : et non avertet iram indignationis suae, donec faciat et compleat cogitationem cordis sui ; et circumdetur exercitu Jerusalem, et penitus deleatur. Quomodo autem artifex non potest intelligi nisi opere completo ; nec medicinae industria, nisi postquam fuerit sanitas consecuta : ita cum eversio fuerit Jerusalem, et prioris populi abjectio, tunc intelligent credentes, quod repulsio Judaeorum, nostrae salutis occasio sit.

(Cap. XXXI. — Vers. 1.) *In tempore illo dicit Dominus, ero Deus universis cognationibus Israel* (sive generi Israel) *et ipsi erunt mihi in populum.* Nisi cogitatio Domini fuerit impleta, et furor ejus requieverit super impiorum caput, universitatis Dominus cognationibus Israel Deus esse non poterit. Hoc autem dicit reliquiis, quae salvae factae sunt. Quod si opponitur nobis id, quod dictum est : *Ero Deus generi Israel, sive universis cognationibus Israel*, assumamus

^a Dicere debuisset juxta Hebraicum, si vera sunt quae modo ex Victorio annotamus. Quin immo neque Hebraicum laudare oportebat ; sed quando expresse juxta Septuaginta haec dici annotat, plurimum de proxime superiori emendatione dubito, aut haec voces ipsae juxta Septuaginta expungendae sunt.

exemplum : *Si filii essetis Abraham, faceretis opera patris vestri* (Joan. viii, 39). Et Apostolus scribit : *Videte Israel secundum carnem* (I Cor. x, 8). Ex quo docet esse alium Israel secundum spiritum. Ille igitur Israel est, qui mente cernit Deum, sive rectissimus Domini est, et hujusmodi Israel erit populus Dei.

(Vers. 2.) *Hoc dicit Dominus : Invenit gratiam in deserto populus qui remanserat gladio, vadit ad requiem suam Israel.* LXX : *Sic dicit Dominus : Invenit calidum in deserto cum his, qui perierant gladio. Ite et nolite interficere Israel.* Ridicule Latini codices in hoc loco ambiguitate verbi Graeci, pro *calido*, *lupinos* interpretati sunt : Graecum enim *θηρῶν* utrumque significat, quod et ipsum non habetur in Hebraeo. Est enim scriptum *HEM* מן, quod Aquila, Symmachus, et Theodotus *χέρην*, hoc est *gratiam* interpretati sunt. Soli Septuaginta posuerunt *calidum*, putantes ultimam litteram *HEM* esse. Si enim legamus *HEM* per litteram *NUN*, *gratia* dicitur, si per *MEM*, *calor* interpretatur. Est autem sensus juxta Hebraicum : Populus Judaeorum, **1059** qui Romano remanserant gladio ; vel certe iram furoris Domini potuerat evadere [Al. evadere], invenit gratiam in deserto gentium ; ut intra turbam nationum in Ecclesia salvetur, unde et vadit et inveniet requiem suam Israel, quam semper speraverat, quam ei Prophetarum promiserant vaticinia. Porro juxta LXX haec intelligentia est : Dominus invenit calidos, atque viuentes Apostolos, et socios eorum in deserto gentium, inter eos qui infidelitate sua interfecti fuerant, nec habebant calorem vitae. Unde praecipitur Angelis, et his qui in ministerio Dei sunt, ne omnes interficiant, ne Israel penitus deleatur, diciturque eis : *Ite, et nolite interficere Israel* ; sint alioqui [Al. aliqui] qui vivant, sint qui caleant ardore fidei, sint qui frigus infidelitatis et mortis effugiant, quos Dominus inveniat in deserto.

(Vers. 3 seqq.) *Longe Dominus apparuit mihi* (sive ei) : *et in charitate perpetua dilexi te : ideo attraxi te miserans. Rursumque aedificabo te, et aedificaberis, virgo Israel : adhuc ornaberis* [Al. coronaberis] *tympanis tuis* (sive assumes tympana tua) *et egredieris in choro ludentium : adhuc plantabis vineas in montibus Samariae : b plantate plantaria, et vindemiate : erit enim dies, in qua clamabunt custodes in monte Ephraim : Surgite et ascendamus in Sion ad Dominum Deum nostrum.* Quia offenderat Israel Dominum, et dixerat : *Non habemus regem nisi Caesarem* (Joan. xix, 15). Et : *Venite et interficiamus eum, et nostra erit hereditas* (Marc. xii, 7) ; et longe recesserat a Deo : propterea Dominus post multum tempus apparuit ei, non tempore Zorobabel et Ezrae, postquam rursum capti sunt, sed in charitate perpetua dilexit eum quae nullo

^b In Vulg. ac Hieron. versione, *plantabunt plantantes, et donec tempus veniat non vindemiabunt, quia erit dies in qua, etc.* Antea pro *erit enim*, obtinebat etenim dies ; contradicentibus mss. et Hebraeo כִּי יִשְׁכַּח.

sine delebitur. Et attraxit eum miserans. Nequaquam enim merito, sed clementia salvatus est. Rursumque ait: *Edificabo te, et edificaberis, virgo Israel.* Hoc proprie intelligamus in Ecclesia. Delirant enim qui auream atque gemmatam suspirant Jerusalem, suam avaritiam in mysterio urbis Domini consecrantes. Adhuc ornaberis tympanis tuis, ut canas Domino in Ecclesiis, omni in te malorum operum carne consumpta. Et egredieris in choro ludentium cum gentium turbis, plantabis vineas in montibus Samariæ. Nequaquam in vallibus et humilibus locis; sed in montibus Samariæ, qui post captivitatem populi Israel ab alienigenis possessi sunt, quibus dicitur: *Plantate plantaria, et vindemiate.* Tunc fuit **1060** dies Domini, in qua clamaverunt custodes Apostoli videlicet, et apostolici viri in monte Samariæ, et in monte Ephraim, quorum alterum custodiam, alterum ubertatem sonat. Quid vero dicunt custodes Samariæ, immo quid clamant in monte Ephraim? Surgite qui jacetis, humilia relinquit, victimarum hostias spernite. *Sacrificium Domino spiritus contribulatus (Psal. 1).* Ascendamus in Sion, hoc est, in Ecclesiam, ubi est speculatio et intuitus Dei. Cumque fuerimus in Sion, immo ascenderimus ad eam, ascendamus pariter ad Dominum Deum nostrum.

(Vers. 7.) *Quia hæc dicit Dominus: Exsultate in lætitia Jacob, et hinnite contra caput gentium: personate, canite^b, et dicite: Salvum fac, Domine, populum tuum, reliquias Israel.* Significanter non totus salvatur Israel, sed reliquias Israel, præcipiente Domino atque dicente: *Exsultate in lætitia, qui estis de Jacob, et hinnite*, ad caput gentium referentes cuncta, quia cauda quondam versa est in caput. *Personate, canite, et dicite.* Quid est illud quod jubentur dicere? *Salvum fac, Domine, populum tuum.* Quem populum? *Uti reliquias Israel,* quæ secundum electionem salvæ factæ sunt. De quibus et Paulus assumens testimonium Isaiæ loquitur: *Nisi Dominus sabaoth reliquisset nobis semen, sicut Sodoma facti essemus, et sicut Gomorrha similes fuisset (Isa. 1, 9; Rom. ix, 29).*

(Vers. 8.) *Ecce ego adducam eos de terra Aquilonis, et congregabo eos ab extremis terræ. Quod sequitur: In solemnitate Phase, et generabit filios multos, in Hebræo non habetur, sed in Septuaginta tantum legitur, pro quo apud Hebræos scriptum est:*

Inter quos erunt cæcus, et claudus, et prægnans, et pariens simul: Ecclesia magna revertentium huc. Congregantur reliquias populi Israel per Apostolos, et apostolicos viros, de quibus supra legimus: Clamabunt custodes in monte, et quibus præcipitur: Personate, canite, et dicite, ut salvæ fiant reliquias Israel. Ipse quoque Dominus pollicetur se reducturum eos de terra Aquilonis, qui est ventus duris-

simus, nomine autem dexter vocatur, de incredulitate, de frigore Dominicæ charitatis; et congregare eos ab extremis terræ, non in alio tempore, sed in solemnitate Phase, hoc est, feriis Dominicæ passionis: quando crucifixus Dominus est, impletumque illud quod ipse in Evangelio reponisit.

1061 *Cum exaltatus fuero a terra, omnia traham ad me (Joan. xii, 23).* Tunc generavit multum populum, ut illud impleteretur Isaiæ: *Quia nata est genus^c semel (Isai. lxxvi, sec. lxx).* Uno enim die tria milia, altero quinque milia hominum crediderunt (Act. ii et iv). Quocumque in Hebræo scribitur: *Inter quos erunt cæcus et claudus, et prægnans, et pariens simul, ecclesia magna revertentium huc: quamquam et juxta litteram impletum sit, quod cæci viderint, claudi ambulaverint: tamen melius juxta anagogen intelligi potest, quod qui prius erant cæci perfidia, postea crediderint Salvatori; et qui claudi, quibus quondam loquebatur Elias: Usquequo claudicatis utroque pede (III Reg. xviii, 21)? postea ambulaverint [Al. viderint]. Et: Populus qui sedebat in tenebris et umbra mortis, magnum lumen aspexerit (Isai. ix, 2); claudique cucurrerint, et prægnans pepererit filios, Ecclesiam magnam revertentium ad fidem. Judæi putant hoc esse completum, quando sub Ezra post diem Phase egressi sunt de Babylone ut reverterentur Jerusalem, in quo typus fuit, et non veritas. Neque enim in illo tempore universa, quæ legimus et lecturi sumus, fuisse completa poterunt [Al. poterant] approbare.*

(Vers. 9.) *In fletu venient (sive egredientur): et in^d misericordia reducam eos, et adducam eos per torrentes aquarum in via recta, et non impingent (sive non errabunt) in ea. Quia factus sum Israel pater, et Ephraim primogenitus meus est. Si juxta Hebræum legerimus, in fletu venient: hoc enim indicat יָבֹוּ (יָבֹוּ); dicemus quod interdum, et nimii gaudii fletus indicium sit, juxta illud: Lacrymor gaudio. Sin autem juxta Septuaginta qui dixerunt: *In fletu egredietur, et in misericordia, sive in consolationem reducam eos*, illum sensu ponemus, qui et in psalmis dicitur: *Euntes ibant et flebant, mittentes semina sua: Venientes autem venient cum exultatione, portantes manipulos suos (Psal. cxxv, 7, 8).* Fleverunt enim, quando captivi ducti sunt: et consolationem maximam receperunt, quando misericordia Domini sunt reducti. Et adduxit eos Dominus per apostolos, et apostolicos viros, plenos aquarum et largissimi fluminis, in via recta [Al. rectæ], videlicet fidei, non in perfidia Judæorum. *Et non, inquit, impingent in ea, quia cæci esse cessarunt, quibus quondam dictum est: Si cæci essetis, non haberetis peccatum. Nunc vero quia dicitis: videmus, peccatum vestrum manet (Joan. ix, 41).* Possumus viam **1062** rec-*

^a Vatic., *ascenderimus pariter ad eam, ascenderimus ad Dominum, etc.*

^b Idem, *canite tuba, et dicite.*

^c Pro *semel*, in Vulgata, et Hieronymiana versione est *simul*; Hebræo אִתָּם אֶחָד, et Græco ἑκατάσθαι ἀπὸ τοῦ

tradicientibus. Vide quæ ad hunc locum in Commentar. ad Isai. supra observamus.

^d In Hieronymiana Versione, et Vulg., in *precibus deducam eos, etc.*

tam, et Christum intelligere, in qua quicumque ambulaverit, non impinget (Rom. v). Factus sum, ait, Israel pater, qui reductus est, et Ephraim primogenitus meus est. Ubi enim quondam abundavit peccatum, superabundavit gratia. Ephraim autem in typo esse populi de gentibus congregati, Scriptura testatur. Fuit enim posterior filius Joseph, et surripuit primogenita Manasse, qui natura primitivus erat (Genes. xlviii); sed in mysterio crucis decussatis manibus, qui stabat ad sinistram Jacob, dextræ manus ejus suscepit benedictionem. Et qui steterat ad dexteram, sinistra benedictus, in secundum redactus est gradum. Et quomodo Jacob Esau, sic Ephraim Manasse rapuit primogenita. Omnisque populus decem tribuum vocatus est Ephraim, quia Jeroboam filius Nabath, ex hac tribu regnum primus obtinuit in Samaria (Ibid., 27).

(Vers. 10 seqq.) Audite verbum Domini, gentes, et annuntiate in insulis quæ procul sunt, et dicite: Qui dispersit Israel, congregabit eum, et custodiet eum sicut pastor gregem suum, quia redemit Dominus Jacob, et liberavit [Vulg. redimet et liberabit] eum de manu potentioris (sive de manu fortioris). Et venient, et laudabunt in monte Sion, et confluent ad bona Domini super frumento, et vino, et oleo, et fetu pecorum, et armentorum. Eritque anima eorum quasi hortus irriguus (sive quasi lignum fructiferum), et ultra non esurient. Tunc lætabitur virgo in choro (sive virgines) et juvenes et senes simul, et convertam luctum eorum in gaudium, et consolabor eos, et lætificabo a dolore suo. Et inebriabo animam sacerdotum pinguedine (sive filiorum Levi) et populus meus bonis meis adimplebitur, ait Dominus. Perspicue vocatio gentium demonstratur, Scriptura dicente: Audite verbum Domini, gentes, et annuntiate in insulis quæ procul sunt, et dicite. Quid annuntiant insulis quæ procul sitæ sunt? Quod Dominus, qui dispersit Israel, ipse congregabit eum. Nequaquam ergo ut dispergerentur, potentia fuit adversariorum, sed Domini voluntatis. Et custodiet eum sicut pastor gregem suum. Pastor enim bonus ponit animam suam pro ovibus suis (Joan. x). Quia redemit Dominus Jacob, pretio sanguinis sui, et liberavit eum de manu potentioris, sive fortioris. Per quæ ostenduntur fortiores adversariæ potestates natura fragilitatis humanæ. Et quantum in utrisque virum est, illas fortiores esse natura, sed **1063** nos fortiores fide, si tamen mereamur liberari ab eo, qui potest alligare fortem, et domum ejus diripere. Et venient, inquit, haud dubium quin liberati de manu potentium, et laudabunt liberatorem suum in monte Sion, hoc est, in Ecclesia, et confluent ad bona Domini, rerum omnium abundantiam, quæ non in frugibus, et cibis carnis istius, sed in virtutum varietate sentitur. Super frumento, inquit, et vino, et oleo, de quo conficitur panis Domini, et sanguinis ejus impletur typus, et benedictio sanctificationis ostenditur, dicente

A Scriptura: *Unxit te Deus, Deus tuus oleo lætitiæ per consortibus tuis* (Psal. XLIV, 8). Et fetu pecorum, qui in Ecclesiis simplices sunt, et armentorum, quæ cornuta sunt, et adversarios ventilant. Ut autem sciamus benedictiones has nequaquam ad corpus, sed ad animam pertinere, sequitur: *Eritque anima eorum quasi hortus irriguus, sive quasi lignum fructiferum, quod plantatum est secus decursus aquarum, et paradisi Domini in deliciis* (Psal. 1). Et ultra, ait, non esurient. Nequaquam ea esurie, de qua scriptum est: *Beati qui esuriunt, et sitiunt justitiam* (Matth. v, 6); sed ea quæ saturitate mutatur, et rerum omnium excludit penuriam. Tunc lætabitur virgo in choro, de qua scribit Apostolus: *Despondi enim vos viro virginem castam exhibere Christo* (II Cor. xi, 2). B Et juvenes, ad quos loquitur Joannes: *Scribo vobis, juvenes, quoniam vicistis malignum: Et senes, ad quos idem mystico sermone testatur: Scribo vobis, patres, quoniam cognovistis eum, qui ab initio est* (I Joan. ii, 14). Et convertam, inquit, luctum eorum in gaudium, ut quos terruerat crux, lætificet resurrectio. Et consolabor eos, et lætificabo a dolore suo, juxta illud quod Dominus loquitur: *Beati lugentes, quoniam ipsi consolabuntur*. Et inebriabo animam Sacerdotum, qui habent scientiam Dei, de quorum ore interrogant legem Domini, qui credunt in eum, ad quem Propheta canit: *Tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedech* (Psal. cix, 4). Quod autem sequitur juxta Septuaginta: *Filiorum Levi*, in Hebraico non habetur. Et perspicuum est, nequaquam id dici de his sacerdotibus qui sunt illi Levi, sed de his, in quorum typum præcessit Melchisedech. Ebrietas autem sacerdotum et in Apostolis comprobatur, quando fervebant fide, et mysto pleni dicebantur (Act. ii). Unde et Iocens, in quo comprehensus **1064** Dominus est, vocatur *Gethsemani* (Matth. xxvi, 36), quod in lingua nostra *vallum pinguedinis* sonat. Comque sacerdotes pingues fuerint doctrina Domini, et inebriati in convivio Joseph dixerint: *Calix tuus inebrians quam præclarus est* (Genes. xliii et xlii)! tunc erit et hoc quod nunc Dominus pollicetur: *Et populus meus bonis meis adimplebitur* (Psal. xxii, 5). Quæ omnia nunc ex parte tribuuntur: tunc autem dabuntur in pleno, quando viderimus facie ad faciem, et corpus humilitatis nostræ fuerit resurrectionis gloria commutatum.

(Vers. 15.) Hæc dicit Dominus: *Vox in excelsis audita est lamentationis, fletus et luctus, Rachel plorantis filios suos, et noluit* [Vulg. nolentis] *consolari super filiis suis* [Vulg. eis], quia non sunt. LXX: *Sic dicit Dominus: Vox in Rama audita est, lamentatio et fletus, et luctus, Rachel plorantis filios suos, et noluit conquirere, quia non sunt*. Nec juxta Hebraicum, nec juxta Septuaginta, Matthæus sumpsit testimonium. Legimus enim in eo post descriptionem infantium necis: *Tunc impletum est, quod dic-*

* Victorius fletus in recto, seu plorans, ex Græco ἀποκλαιόμενος.

tum est per Jeremiam prophetam dicentem : Vox in Rama audita est, ploratus et ululatus multus : Rachel, flentis [Al. plorans] filios suos, et noluit consolari, quia non sunt (Matth. II, 17, 18). Ex quo perspicuum est, Evangelistas et Apostolos, nequaquam ex Hebræo interpretationem alicujus secutos; sed quasi Hebræos ex Hebræis, quod legebant Hebraice, suis sermonibus expressisse. Rachel mater Joseph, cum veniret Bethleem, subito partus dolore correpta, peperit filium, quem obstetrix, quia moriebatur pariens, vocavit Benoni, hoc est, filius doloris mei. Pater autem Jacob mutavit vocabulum, et appellavit eum Benjamin, hoc est, filius dextræ (Gen. xxxv, 18). Quæritur itaque, quomodo Matthæus evangelista testimonium Prophetæ ad interfectionem transtulerit parvulorum : cum perspicue de decem tribubus scriptum sit, quarum princeps a non fuit Ephraïm, et nequaquam sit in tribu Ephraïm, sed in tribu Juda : ipsa est enim, et Bethleem *βηθλεὲμ*. Unde et nomina utriusque concordant. Bethleem vocatur domus panis. Ephraïm, καρποφορία, quam nos ubertatem possumus dicere. Quia igitur Rachel in Ephraïm, hoc est, in Bethleem condita est, sicut et Scriptura saneta, et titulus sepulcri ejus hodieque testantur, flere dicitur pueros, qui juxta se, et in suis regionibus interfecti sunt. Quidam Judæorum **1065** hunc locum sic interpretantur, quod capta Jerusalem sub Vespasiano, per hanc viam Gazam, et Alexandriam infinita milia captivorum Romam directa sint. Alii vero, quod ultima captivitate sub Adriano, quando et urbs Jerusalem subversa est, innumerabilis populus diversæ ætatis, et utriusque sexus in mercato Terebinthi venundatus sit. Et idcirco execrabile esse Judæis mercatum celeberrimum visere. Dicant illi quod volunt, nos recte testimonium sumpsisse dicemus Evangelistam Matthæum, pro loco in quo Rachel condita est, ut vicinarum in circuitu villarum filios quasi suos fleverit.

(Vers. 16, 17.) Hæc dicit Dominus : Quiescat vox tua a ploratu, et oculi tui a lacrymis : quia est merces operi tuo, ait Dominus. Et revertentur de terra inimici (sive inimicorum) et erit [Vulg. est] spes novissimis tuis, ait Dominus : et revertentur filii ad terminos suos. Hoc juxta litteram necdum factum est, neque enim decem tribus, quæ in civitatibus Medorum exsulant, atque Persarum, reversas in terram Judæam legimus : sed juxta spiritum, et in passione Domini completum est, et hucusque completur : quando de toto orbe salvatur Israel, et Rachel dicitur : Quiescat vox tua a ploratu, et oculi tui a lacrymis. Et est sensus : Plorare desiste, priora enim opera tua respexit Dominus : Et revertentur filii tui de terra inimici, ne

presenti dolore tenearis. Est enim spes novissimis tuis, ait Dominus. Et revertentur filii tui ad terminos suos, quos habuerunt patres eorum Abraham, Isaac, et Jacob. Melius autem de parvulis intelligimus, quod mercedem habeant effusi sanguinis pro Christo : et pro terra Herodis inimici, teneant regna cælorum : et reversuri sint in sedem pristinam, quando pro corpore humilitatis, corpus receperint gloriosum. Ista est spes novissima, quando justi fulgebunt sicut sol (Sap. III), et infantes quondam parvuli, atque lactentes, absque ætatum incremento, et injuriis ac labore corporeo resurgent in virum perfectum, in mensuram plenitudinis Christi (Ephes. IV).

(Vers. 18, 19.) Audiens audiivi Ephraïm transmittentem (sive lamentantem) : castigasti me, et eruditus sum sicut juvenecus indomitus (sive **1066** sicut vitulus, et non didici) : converte me, et convertar : quia tu Dominus Deus meus. Postquam enim convertisti me (sive captus sum) egi pœnitentiam. Et postquam cognovi (sive ostendisti mihi), percussi femur meum (sive ingemui), confusus sum, et erubui (sive ex die confusionis, et ostendi te), quoniam sustinui opprobrium adolescentiæ meæ. Loquitur Deus, quod Ephraïm dicentem audierit, et lamentantem. Nulli autem dubium, quin decem tribus significet, quibus primus imperavit Jeroboam filius Nabath, qui et vitulos aureos fecit in Dan et Bethel, ut hoc populus errore seductus, Deum Israel colere et adorare desisteret. Castigasti me, inquit, et castigatus sum. Omnis correptio proficit in salutem, quæ ad præsens videtur esse tristitiæ; et postea fructus affert pacificos. Quodque ait : Quasi juvenecus indomitus, sive sicut vitulus, et non didici, hoc significat, quod multo labore atque verberibus eruditus sit, ut ad pœnitentiam converteretur, et non profecerit. Converte, inquit, me, et convertar. Ergo idipsum quod agimus pœnitentiam, nisi Dei nitamur auxilio, implere non possumus. Postquam enim converteris me, et ad te conversus fuero, tunc cognoscam, quia tu Dominus Deus meus es, et nequaquam errores mei atque peccata interficient me. Et postquam convertisti me, egi pœnitentiam. Vide quantum sit auxilium Dei, et quam fragilis humana conditio : ut hoc ipsum, quod agimus pœnitentiam, nisi nos Dominus ante converterit, nequaquam implere valeamus. Et postquam, inquit, ostendisti mihi, vel ipsam pœnitentiam, vel tui notitiam, sive cognovi te, percussi femur meum. Quod dolentis et plangentis, et super errore pristino plorantis indicium est, ut femur manu percutiat, et stultum se ante fuisse fateatur. Confusus, inquit, sum, et erubui, sive ex die confusionis. Quod enim tempus non est confusionis nostræ, si recordermur antiqua peccata, et omnium, quæ male egimus

* Negandi particula a Vatic. ms. abest.

^b Confer Sozomenum lib. II, cap. 4, ubi ejus ἐκπορείας Terebinthi loquitur, et Chronicon Paschal. p. 253, ubi mundinas illas eo usque temporis Adrianeas appellatas tradit, ἕως τοῦ νῦν ἡ πανήγυρις ἐκείνη λέγεται Ἀδριανῶν. Quin et nostrum Hieronymum consule ad c. XI Zachariæ.

* Victorius et conjunctionem expungit ex Græco, ὥστε μὴ ὅς τις οὐκ ἐδιδάχθη.

^d Idem inverso ordine, postquam ostendisti mihi, sive cognovi, percussi, etc. Est enim, inquit, sive cognovi LXX interpretatio : ostendisti mihi, ipsius Hieronymi. Semper autem, quæ Hieronymi versio est, LXX versionem præcedit.

capiamus memoriam? Quodque dixere LXX, et A ostendi te, significat, quod postquam ingemuit, et sua delicta cognovit, tunc in tantum profectum venerit, ut etiam aliis ignorantibus Deum ostenderit, juxta id quod David poenitens **1067** loquitur: *Docedo iniquos vias tuas, et impii ad te convertentur* (Psal. L, 15). Et quod dicit: *Quoniam sustinui opprobrium adolescentiae meae, per aetatis ignorantiam peccasse se dicit, ut facilius veniam consequatur, juxta illud quod David canit: Delicta juventutis meae, et ignorantias meas ne memineris* (Psal. xxiv, 7). Unde et in consequentibus Deus parvulum eum vocat et deliciis affluentem. Hoc autem dicit propter divitiarum magnitudinem et terrae fertilitatem, qua Ephraim tribus usque hodie luxuriat.

(Vers. 20.) Si filius honorabilis (sive dilectus) mihi Ephraim: si puer delicatus, quia ex quo locutus sum de eo (sive verba mea in eo), recordans [A Vulg. abest recordans] recordabor ejus adhuc: idcirco conturbata sunt viscera mea super eo: miserans miserebor ejus, ait Dominus. Poenitentiam agente Ephraim, et dicente: In principio erudisti me, et eruditus sum quasi juvenis indomitus; et in fine: Quoniam sustinui opprobrium adolescentiae meae; respondit Dominus, et plena ad se mente conversum, tali sustentat oraculo: *Filius dilectus mihi Ephraim* (Genes. XLVIII), quem in tantum dilexi ab initio, ut fratri praeferrem Manasse. *Filius honorabilis*, qui contra naturae ordinem, honorem primogeniti Domini dignatione suscepit. *Puer delicatus*, de quo scribitur: *Filii Ephraim intendentes et mittentes arcum, conversi sunt in die belli* (Psal. LXXVII, 9). Contra quem et ad quem, totus Osee liber est prophetae, cui benedixit Jacob. Delicias autem in hoc loco juxta illud accipiamus, quod in psalmo dicitur: *Delectare in Domino, et dubit tibi petitiones cordis tui* (Psal. XXXVI, 4). Pro quo in Graeco, et in Hebraico habetur, *deliciis afflue*. Unde et paradus in Eden, deliciarum paradus appellatur. Quia, inquit, fuerunt verba mea in eo, recordatione memor ero ejus adhuc. Ne putaretur gratuita benedictio, et ex indulgentia potius largitoris, quam merito ejus, in quem conferebatur, esse collata, ideo ait: *Recordabor ejus*, quia verba mea fuerunt in eo. Non in ore ejus, non in labiis, sed in imo cordis affectu. Propter quam causam et conturbata sunt viscera mea super eo. Cui loquitur et per Osee: *Quid tibi faciam, Ephraim? quid tibi faciam, Israel? quasi Adamam ponam te, et quasi Seboim* (Ose. VI, 4; XI, 8). Conversum est in me cor meum: conturbata sunt viscera mea. Non faciam furorem irae meae, et non disperdam Ephraim. *Miserans miserebor* **1068** ejus, ait Dominus. Fuerunt quidem sermones mei in eo, et omnia mandata mea avido suscepti animo, et in suo corde servavit: sed tamen *miserans miserebor ejus*, ait Dominus, ut ostenderet omnem hominum justitiam indigere misericordia Dei.

^a Maluit Victorius, *Statue te ipsam Sion*, idque etiam apud LXX, *στῆσον σεαυτὴν Σιών*: quod ex sub-

(Vers. 21, 22.) *Statue tibi speculas, pone tibi amaritudines: dirige cor tuum in viam directam in qua ambulasti. Revertere, virgo Israel, revertere ad civitates tuas istas. Usquequo deliciis dissolveris, filia vaga? quia creavit Dominus novum super terram: semina circumdabit virum. LXX: Statue tibi speculatores: fac poenam: da cor tuum in humeros tuos: viam in qua ambulasti. Revertere, virgo Israel, revertere in civitates tuas lugens. Usquequo converteris, filia despecta? quoniam creavit te Dominus salute in plantationem novam: in salute tua circumbunt homines. Vni nos diximus, usquequo deliciis dissolveris, Symmachus posuit, Usquequo demergeris in profundum? Utramque autem editionem ex toto posui, ut caput obscurissimum, et Ecclesiae continens sacramenta, B a Septuaginta (sive quis alius hunc prophetam interpretatus est) aut ignoratum, aut omissum ostenderem. Verbum Hebraicum *סיון* (*ציון*), vel in speculatores, vel in speculas vertitur; ut Aquila, et Symmachus interpretati sunt. Unde miror, quid sibi voluerit Vulgata editio, ut pro *סיון*, hoc est, pro speculatoribus, Sion poneret, turbaretque lectoris intelligentiam, quo putaret post Ephraim ad Sion, et ad tribum Juda repente Dei factum esse sermonem, cum perpetua oratio sit Ephraim, cui supra locutus est: *Audiens audiavi Ephraim*. Et: *Filius honorabilis mihi Ephraim, sive puer delicatus*, cui et nunc loquitur: *Statue tibi speculas, sive speculatores*, qui tibi praenuntiant advenire tantam rerum omnium felicitatem. Quodque sequitur, *amaritudines*, quae Hebraice dicuntur *תַּמְרוּרִים* (*תַּמְרוּרִים*), pro quibus Symmachus interpretatus est, *transmutatines*, hoc indicat, quod flere debeat vel antiqua peccata, vel gaudii magnitudine, et tota ad Dominum mente converti, et ponere, sive dirigere cor suum in viam, per quam profecta est, inde enim illam esse redituram. Quodque pro hoc dixere Septuaginta: *Da cor tuum in humeros*, illud significat, quod cogitationes debeat operibus jungere, sive humeros contemplari portantiam se, de captivitate **1069** reducentiam. Quod Isaias plenius exsequitur in camelis, et curribus ac basternis eos asserens reducendos (Isai. LX). *Revertere, inquit, virgo Israel, revertere ad civitates tuas, quas captivus deseruisti: usquequo negligentia dissolveris, et profundo errore vagaberis? Respice quid dicturus sum, et unde tibi tanta beatitudo expectanda [Al. speranda] sit, diligenter attende. Audi quod nunquam ante cognoveras. Novam rem creavit Dominus super terram. Absque viri semine, absque ullo coitu atque conceptu, femina circumdabit virum gremio uteri sui, qui juxta incrementa quidem aetatis per vagitus, et infantiam proficere videbitur sapientia et aetate; sed perfectus vir in ventre femineo solitis mensibus continebitur. Unde Symmachus et Aquila juxta nostram editionem interpretati sunt. Quid sibi autem in loco hoc voluerit editio Vulgata, possem dicere, et senexa Hieronymi expositione probare nititur.**

aliquem reperire, nisi de verbis Dei humano argumentari esset sacrilegium; Theodotio autem et ipse Vulgata editioni consentiens, interpretatur: *Creavit Dominus salutem novam, in salute ibi homo*, singulare ponens pro plurali. Siue et hoc notandum, quod nativitas Salvatoris, et conceptus Dei, creatio nuncupetur.

(Vers. 23, 24.) *Hæc dicit Dominus exercituum, Israel: Adhuc dicent verbum istud in terra Juda, urbibus ejus, cum convertero captivitatem eorum: Ilicat tibi Dominus, pulchritudo justitiæ, mons us. Et habitabunt in eo Judas, et omnes civitates simul, agricolæ et minantes greges LXX: Sic dixit Dominus virtutum, Deus Israel: Adhuc dicent sermonem in terra Juda, et in urbibus ejus, quando cetero transmigrationem ejus: benedictus Dominus justum montem sanctum ejus, et qui habitant in Judæa, et in omni civitate ejus, cum agricola, et habitur in grege. Juxta Hebraicum manifestum est, in reditu Israel, et in terram suam captivitate versa, habitent urbes Juda, et dicatur eis per la: Benedicat tibi Dominus, qui est vere pulchritudo justitiæ, et mons sanctus, in quo qui habitant, nullas timebit insidias. Et habitabit absque captivitate Judas in civitatibus suis: eruntque agricolæ et pecorum multitudo, quod ex parte videtur Zorobabel et Ezra esse completum. Plenitudo namque vaticinii ad Christi tempora referatur: vel in primo adventu, quando spiritualiter 1070 hæc sunt; vel in secundo universa complentur, juxta spiritualiter, juxta Judæos et nostros Judaizantes aliter. Porro juxta Septuaginta hic sensus est: Et sermo iste dicetur in terra Juda, et in civitatibus ejus, quando convertero captivitatem ejus. Quid dicitur? *Benedictus Dominus super justum montem ejus*. Mons qui justitiæ, et sanctitatis mereasignificationem accipere, nullus est alius, nisi Christus. Cæterum stultum est, irrationalem et inabilem montem errore Judaico justum et sanctum credere. Ipse est, de quo et in consequentibus dicitur: *Et in omni civitate ejus*, subauditur *Salvator*: cum *agricola*, non dubium quin Dominum significet, de quo in Evangelio scriptum est: *Ego sum vobis palmites: Pater meus agricola* (Joan. xv, 4). et et Apostolus loquitur: *Dei agricultura estis: edificatio estis* (I Cor. iii, 9). Quodque sequitur: *Levabitur in grege*, hoc ostendit, quod in singulis istis justus, et sanctus, et agricola ipse Dominus est, et in servis suis atque credentibus ad exaltationem ascendat.*

(Vers. 25, 26.) *Quia inebriavi animam lassam (sive inebriavi omnem animam sitiientem) et omnem animam esurientem saturavi (sive replevi): ideo expers factus sum, et vidi: et somnus meus dulcis fuit mihi.* Ratio personarum facit obscuram intelligentiam prophetarum. Dixerat Dominus, *Adhuc dicent ver-*

bum istud in terra Juda et in urbibus ejus, cum convertero captivitatem eorum. Quid autem dicent? haud dubium quin hoc quod sequitur: *Benedicat tibi Dominus, pulchritudo justitiæ, mons sanctus, etc.* Rursumque illis ista dicentibus respondit Dominus: *Quia inebriavi animam lassam, sive sitiientem, et omnem animam esurientem saturavi.* Illoque ista dicente, respondit populus, qui de captivitate venerat: *Ideo expers factus sum, et vidi, et somnus meus dulcis fuit mihi.* Quia Dominus inebriat animam lassam, sive sitiientem, et dicit in Evangelio: *Qui sitit, veniat ad me, et bibat* (Joan. vii, 37). Et: *Qui credit in me, sicut dicit Scriptura, flumina de ventre ejus fluent aquæ vivæ* (Ibid., 38). Et omnem animam esurientem satiat, atque sitiientem. De qua siti et esurie idem in Evan-

gelio testatur: *Beati qui esuriunt et sitiunt justitiam: quoniam ipsi saturabuntur* (Matth. v, 6). Notandumque, quod ebrietas in hoc loco in bonam partem ponatur, de qua in Cantico dicitur: *Comedite, amici, bibite, et inebriamini, charissimi* (Cant. v, 1). Qua ebrietate et Joseph 1071 inebriatus est cum fratribus suis in meridie (Gen. xliii). Inebriati autem, atque saturati hi, qui lassi fuerant, atque esurierant, agunt gratias, respondentes: *Expers factus sum, et vidi Dominum*, scilicet suscitantem atque dicentem: *Surge, qui dormis, et elevare a mortuis, et illuminabit te Christus* (Ephes. v, 14). Et somnus, inquit, meus dulcis fuit mihi, ut imitarer Domini mei verba dicentis: *Ego dormivi, et soporatus sum, et exsurrexi, quoniam Dominus suscepit [Al. suscipiet me]* (Psal. iii, 6).

(Vers. 27 seqq.) *Ecce dies veniunt, dicit Dominus, et seminabo domum Israel, et domum Juda semine hominum [Vulg. hominis], et semine jumentorum. Et sicut vigilavi super eos, ut evellerem, et demolirer, et dissiparem, et disperderem, et affligerem: sic vigilabo super eos, ut ædificem et plantem, ait Dominus. In diebus illis non dicent ultra, Patres comederunt uvam acerbam, et dentes filiorum obstupescunt, sed unusquisque in iniquitate sua morietur. Omnis homo qui comederit uvam acerbam, obstupescunt dentes ejus. Domum et domum, id est, domum Israel, et domum Juda, in Septuaginta non habetur: sed tantum Israel et Judam, ut sit: et seminabo Israel et Judam.* Quodque intulit: *Semine hominum et jumentorum*, ad rationales et simplices referre debemus. Et sicut in principio Jeremia dictum est ad eum: *Ecce constitui te hodie super gentes, et super regna, ut evellas, et destruas, et disperdas, et dissipas, et ædifices, et plantes; et vigilavi super eos ut facerem quod minatus sum: sic, inquit, vigilabo nunc super eos, ut ædificem et plantem.* Dei enim agricultura, Dei edificatio estis (I Cor. iii, 9). Omnes hujusemodi repromissiones juxta Judæos et nostros Judaizantes, in mille annorum regno putantur esse complendæ. Nos autem, dicente Apostolo: *Ego plantavi, Apollo rigavit, sed Deus incrementum dedit* (Ibid., 6):

Versio Hieron. ac Vulgata, *Ideo quasi de somno factus sum, etc.*

^b Constante cum Hieronymian. et Vulg. edit. hic atque inferius Cisterc. ms., *obstupuerunt*.

et Isaia propheta, quod Salvator edificator sepium, et domorum esse memoretur (Isai. lvin), in primo adventu Christi spiritualiter impleta defendimus, et impleta ex parte, non ex toto: quia nunc in speculo videmus, et in ænigmate, et nescimus sicut oportet nos scire (I Cor. xiii). Cum autem quod perfectum est venerit, tunc quod ex parte est destruetur. Aut certe in secundo complenda credimus, quando in sua maiestate Dominus apparebit, et subintraverit plenitudo gentium, ut omnis Israel salvus fiat, et nequaquam ex parte per singulos, sed sit Deus omnia in omnibus (Rom. xi, et I Cor. xv). Quodque inferitur: *In diebus illis non dicent ultra, patres comederunt uvam acerbam, et dentes filiorum obstupescunt*, et reliqua, in explanationibus Ezechielis plenius discernimus, quando interpretati sumus illum locum: *Fili hominis, quid vobis et parabola ista inter filios Israel dicentium: Patres comederunt uvam acerbam, et dentes filiorum obstupuerunt. Vivo ego, dicit Dominus, si fuerit ultra hæc parabola in Israel, quia omnes animæ meæ sunt, sicut anima patris, sic et anima filii. Anima quæ peccaverit, ipsa morietur* (Ezech. xviii, 1 seqq.). Per quæ discimus, mortem non facere Dominum, sed peccatum. Anima enim quæ peccaverit, ipsa morietur. Hocque in præsentī loco dicitur, quod nequaquam peccatis patrum in æternum offenderit Israel; sed propriis meritis, et fide in Christum post tempora multa solvetur. Et observandum quod vitia atque peccata uva acerba dicantur, ut comedentium dentes obstupescant, et non possint ejus suavitatem sentire, de quo dicitur: *Gustate et videte, quoniam suavis est Dominus* (Psal. xxxiii, 9). Quicumque Scripturas non ita intelligit ut rei veritas habet, uvam acerbam comedit. Unde omnes hæretici perversa credentes, panem de cælo descendente comedere non possunt, sed obstupescunt dentes eorum, non ciborum austeritate, sed vitio dentium.

(Vers. 31, 32.) *Ecce dies veniunt* [Vulg. *venient*], dicit Dominus, et *feriam* (sive *disponam*) domui Israel, et domui Juda, pactum (sive testamentum) novum, non secundum pactum (sive testamentum) quod pepigi cum patribus vestris in die qua apprehendi manum eorum, ut educerem eos de terra Ægypti. Pactum (sive testamentum) quod irritum fecerunt, et ego dominatus sum eorum (sive ego neglexi eos) dicit Dominus. Et [Vulg. sed] hoc erit pactum (sive testamentum) quod feriam cum domo Israel post dies illos, dicit Dominus: *Dabo legem meam in visceribus* (sive in mente) eorum, et in corde eorum scribam eam, et ero eis in Deum, et ipsi erunt mihi in populum. Et non docebunt ultra unusquisque [Vulg. vir et vir] proximum suum, et unusquisque fratrem suum, dicens: *Cognoscite Dominum, quia omnes scient me a minimo eorum usque ad maximum, ait Dominus, quia propitiabor iniquitati eorum, et peccati eorum non ero memor amplius*. Hoc testimonio apostolus Paulus, sive quis alius scripsit Epistolam, usus est ad Hebræos, omnesque deinceps Ecclesiastici viri in primo Salvatoris adventu dicunt universa completa, et novum Testamentum, hoc est Evange-

lium, successisse veteri Testamento, a quo legem litteræ, lege **1073** spiritus commutatam; ut omnia quoque sacrificia, et circumcisio, et sabbatum spiritualiter complerentur. Quod autem pactum pro Testamento ponimus, Hebraicæ veritatis est, licet Testamentum recte pactum appelletur; quia voluntas in eo atque testatio eorum, qui pactum ineunt, continetur. Quando eductus est Israel de terra Ægypti, tanta Dei in illo populo familiaritas fuit, ut manum eorum apprehendisse dicatur, et dedisse pactum, quod illi fecerunt irritum, et propterea Dominus neglexit eos. Nunc autem in Evangelio post crucem, resurrectionem, et ascensionem, dare se pactum, non in tabulis lapideis, sed in tabulis cordis carnalibus pollicetur. Cumque scriptum fuerit Domini Testamentum in mente credentium, ipsum esse eis in Deum, et illos esse in populum, ut nequaquam Judæicos quærant magistros, et traditiones, et mandata hominum, sed doceantur a Spiritu sancto, si tamen audire mereantur: *Templum Dei estis, et spiritus Dei habitat in vobis* (I Cor. iii, 19). Spiritus autem spirat ubi vult, et diversas habet gratias. Notitiaque unius Dei, omnium virtutum possessio est. Et hoc, inquit, fiet, quia propitius ero iniquitati eorum; et peccati eorum non recordabor amplius. Ex quo perspicuum est secundum hujus *πεποιτισ* intelligentiam, superiora in primo intelligenda Salvatoris adventu, quando uterque populus sibi Israel et Juda copulatus est. Si cui autem scrupulum facit, quare dixerit: *Disponam domui Israel et domui Juda pactum, sive Testamentum novum, non secundum pactum, quod pepigi cum patribus vestris*, intelligat primum Ecclesiam Christi ex Judæis, et ad illos venisse Dominum Salvatorem atque dixisse: *Non veni nisi ad oves perditas domus Israel* (Matth. xv, 24); et id ipsum Apostolos confirmasse: *Vobis quidem primum oportebat loqui verbum Dei; quoniam repellitis illud, et indignos vos iudicatis æternæ vitæ, ecce convertimur ad gentes* (Act. xiii, 46). Non enim oportebat panem filiorum dare canibus, sed quia filii patrem in sua venientem suscipere noluerunt, dedit omnibus potestatem, ut qui receperant eum, fiant filii Dei (Matth. xv; Joan. i).

(Vers. 35, 36.) *Hæc dicit Dominus, qui dat solem in lumine diei, ordinem lunæ et stellarum in lumine noctis, qui turbat mare et sonant fluctus ejus: Dominus exercituum nomen illi*. Si cessaverint leges istæ (sive statuta hæc) coram me, dicit Dominus, tunc et semen Israel deficiet, ut non sit gens coram me cunctis diebus. Et in Genesis principio legimus solem in cælo positum in lumine diei, **1074** lunam quoque et stellas in lumine noctis (Gen. i). Et in psalmo: *Dies diei annuntiat verbum, et nox nocti indicat scientiam* (Psal. xvi, 2), quod invicem sibi nox diesque succedant. Quomodo, inquit, rerum et maxime celestium astrorum non potest ordo mutari, et sonantis maris fluctus volvantur ad littora, fragorque gurgitum et undarum intumescens terribilis auditur, nec potest ultra procedere, quam Dei jussione præceptum est, juxta illud: *Terminum posuisti quem*

non transibunt, neque convertentur operire terram (Psal. ciii, 9): sic, inquit, semen et genus Israel, Domini erit voluntate perpetuum, nec aliquando deficiet. Leges autem hic, Mosaicæ non sunt intelligendæ, sed constitutio et ordo naturæ. Interrogemus Judæos, si cœli peribunt, et omnes quasi vestimentum veterascent; et ad Dominum dicitur: *Tu autem idem ipse es, et anni tui non deficient* (Psal. ci, 28), quomodo semen Israel potest esse perpetuum? Aut enim percuntibus cœlis, peribit et semen Israel; aut si fuerit perpetuum, ergo nec cœli peribunt. Quod si Scriptura mentiri non potest, et perituri sunt cœli, peribit igitur et semen Israel, maxime cum et Jacob loquatur ad filios: *Venite, et annuntiabo vobis quid futurum sit in novissimis diebus* (Gen. xlix, 1). Quando autem dicitur, in novissimis diebus, ergo mundus esse cessabit, et alia fiet rerum dispositio [Al. dispensatio]. Hoc adversum illos. Cæterum nostris mundum istum non esse perpetuum, etiam Evangelium demonstrat, dicens: *Cælum et terra transibunt* (Matth. xxiv, 35). Et: *Ecce ego vobiscum sum omnibus diebus usque ad consummationem sæculi* (Matth. xxviii, 20). Dicamus et aliter: Quamdiu mundus iste fuerit, semen Israel et gentem Judaicam permansuram, non in his qui nunc increduli sunt, sed in his qui cum Apostolis et per Apostolos crediderunt, ut reliquæ salvæ fierent.

(Vers. 37). *Hæc dicit Dominus: Si mensurari potuerint cœli sursum, et investigari fundamenta terræ deorsum, et ego abjiciam universum semen Israel, propter omnia quæ fecerunt, dicit Dominus. LXX: C Hæc dicit Dominus: Si elevatum fuerit cælum sublimius, et si humiliatum pavimento terræ deorsum, et ego non reprobabo genus Israel, dicit Dominus, pro omnibus quæ fecerunt.* Multum in hoc loco distat Hebraicum ab editione Vulgata. Dicamus primum juxta Hebraicum: Si mensurari potuerint cœli sursum, et eorum altitudo cognosci, vel investigari fundamenta terræ, et extrema eorum ratione comprehendi, et ego, inquit, abjiciam universum semen Israel, propter omnia quæ fecerunt, dicit Dominus. Quomodo **1075** autem illud impossibile est, ut cœlorum summitatem et terræ fundamenta noscamus, sic et hoc impossibile erit, ut abjiciam universum semen Israel. Sin autem abjecero universum semen Israel, ergo mensurabitur cœlorum summitas, et extrema terrarum. Hic syllogismus et in Evangelio textitur: quando^a impossibile impossibili comparatur: Facilius camelus intrabit per foramen acus, quam dives intrare possit in regna cœlorum (Matth. xix). Quomodo enim illud [Al. impossibile] fieri non potest, sic nec hoc fieri poterit; quod si hoc factum fuerit, ergo fiet illud, quod impossibile putabatur. Errant ergo qui hunc locum aliter edisserunt, ponentes et illud testimonium, quod potuerit petere Patrem Filius, et duodecim legiones Angelorum adducere in

A suum auxilium. Huic sensui Septuaginta contrarium transtulerunt, dicentes: *Si exaltatum fuerit cælum sublimius, et humiliatum pavimento terræ deorsum; et ego, inquit, non reprobabo semen Israel, dicit Dominus, propter omnia quæ fecerunt.* Quod si ita est, reprobabitur genus Israel. Quomodo enim cælum non potest eo quod est, esse sublimius, nec terra humilior esse eo quod est: sic et genus Israel nequaquam poterit^b reprobari. Si viderimus Judæos juxta Hebraicum hoc testimonio gloriari, assentiamur eis quod non sit abjectum universum semen Israel. Non enim omnes abjecti sunt, sed hi tantum, qui fuerunt increduli.

(Vers. 38). *Ecce dies veniunt, dicit Dominus, et ædificabitur civitas Domino, a turre Ananeel [Al. Anamehel] usque ad portam anguli, et exibat ultra norma (sive juxta Symmachum) funiculus mensuræ ejus contra eam super collem Gareb, et circumbit Goatha (sive juxta Septuaginta, de electis lapidibus). Et omnem vallem ruinarum (pro quibus Theodotio ipsum verbum Hebraicum posuit PHAGARIM (פגרים), et cineres et omnem Asaremoth (quod melius legimus^c ASADEMOTH (אסדמות), pro quo Aquila suburbana interpretatus est) usque ad torrentem Cedron, usque ad angulum portæ equorum Orientalis, sanctum Domini non evelletur et non destruetur usque in perpetuum. Qui mille annorum in terra Judæa regnum Christi recipiunt, Judæi videlicet et nostri judaizantes, conantur ostendere turrem Ananeel et portam anguli, et collem Gareb, et Goatha, et vallem Phagarim, et omnem Asademoth, et torrentem Cedron, et locum **1076** anguli portæ equorum orientalis: et ibi dicunt sanctuarium Domini, id est, templum esse condendum, mansurumque in perpetuum. Quod quia post captivitatem temporibus Zorobabel et Ezræ non possunt monstrare completum, transeunt ad Christi tempora, quem in consummatione mundi dicunt esse venturum, ut aurea atque gemmata juxta Apocalypsim Joannis descendat Jerusalem, et hoc terræ spatium, id est, ab illo loco usque ad illum locum ædificetur per circuitum (Apoc. xxi). Suspicionisque suæ hanc aurulam capiunt, quod a turre Anathoth, quæ hodie appellatur Jeremiæ, tribus a Jerusalem millibus separata, usque ad torrentem Cedron, qui scribitur in Evangelio (Joan. xviii), et est in valle Josaphat, ubi hortus erat, in quo et Judas proditor tradidit Salvatorem, civitatis fundamenta jaciantur. Lecturi, inquit, sumus in consequentibus Anameel filium Sallum patruelem fuisse Jeremiæ, cujus emit agrum, et hæc est turris Ananeel, ignorantes Hebraicam veritatem. Ille enim juxta Hebraicum scribitur, a turre ANANEEL (אננאל) per nun videlicet mediam litteram; ibi autem: *Ecce ANAMEEL (אנמאל) filius Sallum patrueles tuus venit ad te, per mediam MEM litteram.* Invocantes igitur Dominum Salvatorem, qui habet clavem David, qui*

^a Cisterc., impossibile possibili comparatur.

^b Idem cum Vatic., poterit comprobati.

^c In Nominum quoque libro, Asedemoth, arva vel suburbana.

aperit, et nemo claudit; qui claudit, et nemo aperit; qui signatum quoque Isaiæ librum et omnium Prophetarum aperuit (*Isai. xxi*); et adoraverunt viginti quatuor seniores tenentes citharas (*Apoc. iii*), quod solus potuerit divina reserare mysteria, aggrediamur ædificium civitatis ad quam propheticus sermo dirigitur: *Gloriosa dicta sunt de te, civitas Dei* (*Psal. lxxxv, 2*); et: *Fluminis impetus lætificat civitatem Dei* (*Psal. xlv, 4*). Ædificatur itaque Ecclesia a turre obedientiæ, sive gratiæ, et donorum Dei (hoc enim interpretatur *Ananeel*), usque ad portam anguli, quæ licet videatur initium habere sublime, quamdiu in ista carne subsistimus, rectam veritatis lineam non possumus possidere: sed in angulo stamus et fractis [*Al. facti*] lineis, exitque ultra funiculus mensuræ contra eam, id est, portam anguli, super collem *Gareb*, qui in lingua nostra vertitur aut incolatus, aut scabies: ut doceat nos advenas esse atque peregrinos, et non auribus prurientes, et ad novitatem dogmatum pessimorum facile non præbere consensum. Et circuibit, inquit, *Goatha*, pro quo interpretati sunt *LXX* per gyrum, electis lapidibus, qui voluntur **1077** super faciem terræ, et angulari lapide constringuntur, dicente apostolo Petro: *Et ipsi tamquam lapides vivi superædificamini domus spiritualis, sacerdotium sanctum, offerentes spirituales hostias et acceptabiles Deo per Jesum Christum* (*1 Petr. ii, 5*). Et omnem, inquit, vallem *Phagarim*, quod interpretatur ruinarum; et cineres, subauditur circuibit, ut quamquam nobis videamur in collibus: tamen semper timeamus ruinas et consideremus cineres; et poenitentes dicamus cum David: *Quia cinerem quasi panem manducavi, et poculum meum cum fletu miscebam* (*Psal. ci, 10*). Unde et jacentibus dicitur: *Numquid qui cadit non resurgit? dicit Dominus* (*Jerem. viii, 4*). Et universam, inquit, *sademoth*, quod nos vertimus in regionem mortis: unum nomen in duo verba dividentes; *sade* (*סד*), quod dicitur regio, et *moth* (*מוט*), quod interpretatur mortis: pro quo Aquila vertit *suburbana*, sive *arva*, et *rura*. Regio autem mortis regio peccatorum est; et suburbana regio voluptatum, quæ pergit usque ad torrentem *Cedron*, ubi traditus est Dominus, qui interpretatur *tenebræ* (*Joan. xviii*). Vide quanta habeat loca Ecclesia, et quomodo illud Apostolicum: *Ut sit sine macula et ruga* (*Ephes. v, 27*), in futuro et in cœlestibus servetur. Audis angulos, audis scabiem, audis ruinas et cineres, et regionem mortis, et tenebras, et de tua virtute et impeccantia gloriaris. Denique sequitur: *et usque ad angulum portæ*. Et hic angulus, ne ulla vera justitia, ne certa victoria in isto sæculo demonstretur. Ipse quoque angulus portæ quamquam sit Orientalis, unde lumen egreditur; tamen equorum appella-

tur: ut indigere nos doceat cursu atque certamine, et tandem cum Domino audire mereamur: *Ascendisti equos tuos, et equitatio tua salus* (*Abac. iii, 8*). In porta Orientali, in porta quadrigarum, sabbatificatio Domini est. Et [*Al. U*] tunc nos perfectos arbitremur, quando dixerimus ad Dominum: *Carrus Dei decem millium multiplex millia lætantium: Dominus in eis in Sina in sancto* (*Psal. lxxvii, 18*). Istiusmodi ædificatio, quæ super fundamentum Christi posita est, de qua loquitur et Apostolus: *Ut sapiens architectus fundamentum posui* (*1 Cor. iii, 10*), nunquam destruetur, sed permanebit in perpetuum. Obscura et difficilia latius disserenda sunt, ut manifesta brevius percurramus.

1078 (Cap. XXXII.—Vers. 4 seqq.) Verbum quod dictum est ad Jeremiam a Domino in anno decimo Sedeciae regis Juda, ipse est annus octavus decimus Nabuchodonosor. Tunc exercitus regis Babylonis obsidebat Jerusalem, et Jeremias Propheta clausus erat in atrio carceris, qui erat in domo regis Juda. Claustrat enim eum Sedecias rex Juda, dicens: *Quare vaticinarius, dicens: Hæc dicit Dominus. Non solum verba et opera Prophetarum nobis exemplo sunt ad virtutem. Poterat Jeremias prospera nuntiare, et regis Sedeciae frui amicitia; sed malebat Deo magis obedire quam hominibus* (*Act. v*), et ei qui potest et animam et corpus perdere in gehennam, quam illi qui tantum in corpus habere poterat potestatem (*Matth. x*). Et hoc considerandum, quod decimus annus erat regni Sedeciae, obsessa jam Jerusalem, et gladio, fame et peste consumpta, et captivitate vicina, et tamen Sedecias perstat in sententia, et ex parte aliqua illius clementia demonstratur, quod nequaquam eum in carcere, sed in vestibulo recludi jussit carceris: libera videlicet custodia, ne posset effugere, quasi non omnis Jerusalem clausa munitionibus communis carcer fuerit habitantium. Ipso annus est duodevigesimus regni Nabuchodonosor, qui quarto anno regis Joacim cepit imperium. Omnis autem causa iræ regis ista est, cur loquatur ex Dei nomine, quæ ei fuerant imperata:

(Vers. 4, 5.) *Ecce ego dabo civitatem istam in manum regis Babylonis, et capiet eam. Et Sedecias rex Juda non effugiet de manu Chaldeorum, sed tradetur in manu regis Babylonis, et loquetur os ejus cum ore illius, et oculi ejus oculos illius videbunt. Et in Babylonem ducet Sedeciam, et ibi erit donec visitem eum, dicit Dominus. Quod si pugnaveritis contra Chaldeos, nihil prosperum habebitis. Hæc erat causa iræ regis, quare præferret mendacio veritatem, et tam urbem Jerusalem, quam Sedeciam regem diceret esse capiendum: quodque gravius est, visurum eum ora regis Babylonii, et locuturum humilem atque captivum cum potentissimi regis insania. Gravior enim terror*

^a Confer Commentar. in Ezechiel. cap. xl, in Zachariam ix. et Malachiam iii, quibus in locis tametsi eodem sensu, diversis tamen verbis hoc utilis testimonio Hieronymus.

^b Dictum contra Pelagianos, quibus solebat erat

ad suam de impeccantia hæresim astruendam aluti illo Apostoli ad Ephesios versu, quo Ecclesia dicitur sine macula et ruga.

^c Fortasse rectius mss. *impotentissimi*, ejus scilicet, qui nimium impotenti esset animo.

est, videre quem timeas, et ante increpationem verborum, quam poenarum sustinere cruciatum. Et in Babylonem, inquit, ducet Sedeciam, et ibi erit. Pro quo LXX transtulerunt, et Babylonem ingredietur; quorum alterum invitum **1079** trahi, alterum voluntate pergere significat. Et ibi, inquit, erit. Verbum ponit ambiguum, ne videatur cruciatus et miseriae prophetare. Quodque sequitur: *Donec visitem eum, ait Dominus: et si pugnaveritis adversum Chaldaeos, nihil prosperum habebitis*, in LXX non habetur. Prudenterque sententiam temperavit, quæ ad bonam et ad malam partem referri potest. Visitatio enim, ut sæpe dixi, et consolationem significat, et supplicium.

(Vers. 6, 7.) *Et dixit Jeremias: factum est verbum Domini ad me dicens: Ecce Anameel [Vulg. Anameel] filius Sellum (sive Sallom) patruelis tuus (quod Hebraice dicitur DODACH (דודח) venit [Vulg. veniet] ad te dicens: Eme tibi agrum meum, qui est in Anathoth, tibi enim competit ex propinquitate emptio [Vulg. ut emas].* Occultum ad Jeremiam Dei factum esse sermonem, nemo scire poterat, nisi ipso indicante, ad quem factus fuerat: et prædicatur ei quod venturus sit ad eum Anameel patruelis suus, et possessionem agrî qui suus fuerat delaturus; esse autem ipsum locum in Anathoth, de suburbanis quæ sacerdotibus per singulas tribus et civitates dabantur ex lege: nec licitum erat possessionem de tribu transire ad tribum, nec de familia ad aliam familiam (unde et filiae Salphaad accipiunt sortem inter fratres suos), præcipueque suburbana sacerdotum nulli alii poterant venditari usque ad annum remissionis (*Num. xxvii*), nisi ei quem propinquitatis sanguinis expetebat (*Levit. xxv*). Venit ergo ad eum patruelis frater [*Al. fratrius et pater*] suus, et offert emptionem, quæ illi ex propinquitate debetur. Helcias et Sellum fratres fuere germani. Helcias filius, Jeremias: Sellum, Anameel. *Helcias* interpretatur, *pars Domini: Jeremias, sublimitas Domini*. Recteque altitudo Domini de parte Domini nascitur. *Sellum* vero in linguam nostram vertitur *pax*, sive *pacificus*. *Anameel*, *donum*, vel *gratia Dei*. Nec mirabimur, quod sibi pax jungatur et gratia, cum etiam Epistolarum Apostolicarum hoc principium sit: *Gratia vobis et pax* (*Rom. i, 7*). Primum ergo pacem mereamur Dei, et post pacem nobis gratia nascitur, quæ non in possidentis, sed in arbitrio donantis est. Desert autem emptionem gratia Dei illi, qui in sublimibus collocatus est, ut quamvis videatur excelsus, tamen gratia Dei indigeat. Illud quod in Cantico sæpe cantatur a sponsa: *Fratrius meus*, id est, *ὁ ἀδελφεός μου*, in Hebraico דודי (דודי) dicitur; ergo non *fratrius*, sed *πατράδελφος*, id est, *patruelis* dicendus est. Fui-se **1080** autem Jeremiam filium Helcias de Sacerdotibus, qui erant in Anathoth in terra Benjamin, et voluminis hujus testatur exordium.

(Vers. 8.) *Et venit ad me Anameel filius patru mei,*

A secundum Verbum Domini, ad vestibulum (sive atrium) carceris, et ait ad me: Posside (sive eme) agrum meum, qui est in Anathoth in terra Benjamin, quia tibi competit hæreditas, et tu es propinquus ut possideas (sive emas). Quod futurum Prophetæ verbum Domini nuntiavit, statim opere completum est. *Venit*, inquit, *ad me Anameel*, gratia Dei, *filius patru mei* ^a, hoc est, *filius pacis*. Venit autem in vestibulo carceris, dixitque ad me ea, quæ Dominus ab eo dicenda prædixerat. Ager autem iste sacerdotalis, cujus emptio atque possessio Jeremiæ deferebatur, in Anathoth est, in terra Benjamin, quorum prius obedientiam, secundum *filium dexteræ* sonat. Et consequenter ejus appetit emptionem, in quo obedientia et virtus Domini versabantur. Pro quo LXX προσδότερον, id est, *seniorem* interpretati sunt, quod loco huic non convenit.

(Vers. 9 seqq.) *Intellexi autem, quod verbum Domini esset, et emi agrum ab Anameel filio patru mei, qui est in Anathoth, et appendi ei argentum, stateres septem, et decem argenteos. Et scripsi in libro, et signavi, et adhibui testes, et appendi argentum in statera. Et accepi librum possessionis signatum, stipulationes, et rata [Al. stipulatione rata], et signa forinsecus.* Durum quidem erat et prope inconsequens, risuque dignum, eum qui jam jamque capiendam prophetabat Jerusalem, et omnes ducendos esse captivos, vel gladio, fame et peste perituros, agrum in Anathoth emere, quem non erat possessurus. Sed intellexi, inquit, *verbum Domini esse*, et emptionem meam argumento et vaticinio Domini coaptandam: et ideo acquievi præcepto ejus ut emerem; nec frustra ad me super hujuscemodi re Dei factum esse sermonem: et appendi argenti decem et septem siclos, quos nos in stateres vertimus. Siclus autem viginti habet obolos, ut in Ezechielis extremo volumine scribitur (*Ezech. xlv*). Emitque Propheta decem et septem siclis, in quo numero cantavit puer Domini David, in die qua eruit eum Dominus de manu omnium inimicorum ejus, et de manu Saul, et dixit: *Diligam te, Domine fortitudo mea; Dominus firmamentum meum, et refugium meum, et liberator meus. Deus meus, adjutor meus, et sperabo in eum: protector meus, et cornu salutis meæ* (*Psal. xvii, 1*). Denarium **1081** esse mysticum numerum, ostendit Decalogus qui scriptus fuit in tabulis lapideis digito Dei, et dies jejunii et propitiationis mensis septimi (*Exod. xiii*). Septem quoque, in quo verus est sabbatismus et requies, esse sanctum, multis Scripturarum testimoniis comprobamus, de quibus saltem pauca posuissim, nisi otiosum esset docere quæ nota sunt. In hoc igitur numero a propheta et sacerdote emitur possessio, scribiturque in libro atque signatur, et adhibentur testes, argentumque diligenter appenditur, ut omnia venditionis et emptionis jura serventur, et sit certa possessio, stipulationibus et sponsionibus roborata. Vel hoc audiant, qui falsa testamenta, et interdum

^a Addit Victorius Sellum, quo clarior ejus est nominis interpretatio.

ne testamenta quidem sibi adhibitis testibus vindicare conantur.

(Vers. 12.) *Et dedi librum possessionis Baruch filio Neriæ [Vulg. Neri] filii Maasæ in oculis Anameel patrui mei, et in oculis testium, qui erant scripti in libro emptionis; in oculis omnium Judæorum, qui sedebant in atrio carceris.* Quamquam statim esset possessio reliquenda, immo emenda posteris, et ab eo emenda qui filios non habebat (neque enim uxorem acceperat) tamen obediens imperio Domini, omnia rite celebrat: signatumque librum possessionis dat Baruch filio Neri filii Maasæ. Baruch in lingua nostra benedictus dicitur; qui erat filius Neri, qui interpretatur lucerna mea, dicente Propheta: *Lucerna pedibus meis verbum tuum, et lumen semitis meis ardens* (Psal. cxviii, 105). Neri quoque pater Baruch filius Maasæ, id est, ^a *facturæ et operis Domini.* Animadvertamus ergo, quantis virtutum privilegiis discipulus Baruch Jeremiæ ministraverit, dicente David: *Ambulans in via immaculata hic mihi ministrabat* (Psal. cxviii, 6). Unde et Elisæus minister Eliæ in tantum placuit Deo, ut post translationem magistri etiam duplicem spiritum mereretur accipere (IV Reg. ii). Hoc dico ad commotionem eorum, qui malorum hominum abutuntur ministeriis, et non audent abjicere eos, quos malæ conscientie norunt sibi glutino copulatos. Traditur autem liber Baruch tanto et tali viro, vidente Anameel, qui vendiderat, et testibus qui subscripserant, et quorum nomina in emptionis volumine tenebantur. Et, *In conspectu, inquit, omnium Judæorum, qui sedebant in atrio carceris: qui videlicet vel ad Prophetam venerant consolandum, vel* **1082** *studio timoris Dei, Domini verba audire cupiebant.*

(Vers. 13 seqq.) *Et præcepi Baruch coram eis, dicens: Hæc dicit Dominus exercituum, Deus Israel: Sume libros istos, librum emptionis hunc signatum, et librum hunc qui apertus est, et pone illos in vase fictili, ut permanere possint diebus multis. Hæc enim dicit Dominus exercituum, Deus Israel: Adhuc possidebuntur domus et agri et vineæ in terra hac. Cunctis quos præteritus sermo narravit præsentibus et videntibus, Baruch ministro præcipitur et discipulo, non sermonibus præceptoris, sed Dei jubentis imperio, ut assumat libros, unum signatum, alterum apertum, quæ emptionum consuetudo huc usque servatur, ut quod intrinsecus ^b clausum signacula continent, hoc legere cupientibus apertum volumen exhibeat: utrumque in vase fictili, ut permanere possint diebus multis. Firma igitur erat et longo post tempore futura possessio, quæ tanta custodia servabatur, ne vel foris emptionis libri positi, pateant rapinæ, vel humo conditi, humore terræ solverentur. Hoc autem totum fit ut intelligant qui videbant, rursus habitandam Jerusalem, et possidendos*

A agros, quod licet absque sermone Jeremiæ debuissent per se intelligere, tamen Domini sermonibus commoventur, et dicitur ad eos: *Hæc dicit Dominus exercituum, Deus Israel: adhuc possidebuntur domus et agri et vineæ in terra ista. Hoc est illud quod Jeremias dudum dixerat: Intellexi verbum esse Domini; et idcirco emit agrum, quem possessurus non erat.*

(Vers. 16 seqq.) *Et oravi ad Dominum postquam tradidi librum possessionis: Baruch filio Neriæ, dicens: Heu, heu, heu, Domine Deus (sive qui es, Domine Deus). Ecce tu fecisti cælum et terram in fortitudine tua magna, et in brachio tuo extenso (sive excelso) non erit tibi difficile (sive impossibile) omne verbum (vel juxta LXX, Nihil apud te est absconditum). Qui facis misericordiam in millibus, et reddis iniquitatem patrum in sinu filiorum eorum post eos, fortissime, magne, potens (quod Hebraice dicitur) gibbor (גִּבּוֹר): Domine exercituum (sive virtutum) nomen tibi. Magnus consilio et incomprehensibilis cogitatu. Cujus oculi aperti sunt super omnes vias filiorum Adam (sive hominum) ut reddas unicuique secundum vias suas, et secundum fructum adinventionum suarum [Vulg. ejus]. Post emptionem agri jure celebratam, et* **1083** *post sententiam Domini, qua pollicitus est domos, agros, et vineas deinceps possidendas, orat Propheta ad Dominum, et dolorem cordis gemitibus exprimit, dicens: Heu, heu, heu, Domine Deus: pro quo LXX transtulerunt, וָאֵלֶּיךָ, id est, qui es, Domine Deus, juxta illud quod Moysi dicitur: Vnde, dic populo Israel: Qui est, misit me ad vos (Exod. iii, 14). Non quo non sint alii; sed aliud est Creatoris esse beneficio, quod subsistat; aliud, æternitate naturæ. Laudat Dominum, et ex creaturis prædicat Creatorem. Primumque potentiam ejus et misericordiam, atque justitiam in omne hominum genus elevat vocibus: deinde transit ad Israel, et quanta ei præstiterit, celebri [At. celeri] sermone describit. Et post tanta beneficia dicit eos immemores bonorum illius, clementiam in amaritudinem provocasse, ita ut obsideatur civitas, et antiquam hostium in eam fiat irruptio, fame, et gladio, et peste consumpta sit. Hæc autem universa præmisit, ut consequenter illud inferret, quod in reprehensionem divinæ sententiæ facere videbatur. Et tu dicis mihi, Domine Deus, eme agrum argento, et adhibe testes, cum urbs data sit in manus Chaldaeorum? Ille interim tota loci istius continet pericope. Nunc ad singula revertamur. Tu fecisti cælum et terram in fortitudine tua magna. Et Joannes dicit de Filio: Omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil, quod factum est (Joan. i, 3). Hæc est enim Domini fortitudo, Apostolo comprobante: Christus Dei virtus et Dei sapientia (I Cor. i, 24). Et in brachio tuo extenso, sive excelso, quorum utrumque percutientis indicium est. Hoc est autem brachium,*

^a Scilicet in Nominum libro hæc obtinebat Maasæ nominis interpretatio: ubi et *Mesaia* haud recte scribitur Latinis litteris, quod putabant Hebraicis dici *מַעֲשֵׂה*, ut *opus*, sive *facturam* Dei significaret. Verum *מַעֲשֵׂה* sed *מַעֲשֵׂה* scribitur in Hebraico textu,

neque adeo isthæc illi expositio nominis congruit.

^b Illic loco Commentarii vice sit doctissimus co-terranei nostri, Scipionis Marchionis Maffei liber, qui inscribitur: *La Diplomatica*.

de quo Isaias loquitur: *Et brachium Domini cui A* *revelatum est (Isai. LIII, 1)?* Non erit tibi difficile omne verbum. Quæ enim apud homines impossibilia, apud Deum possibilia sunt; sive cui nihil est absconditum (*Mich. xix*), juxta illud Psalmographi, dicentis: *Quia tenebræ non obscurabuntur a te, et nox sicut dies illuminabitur (Psal. cxxxviii, 12).* Qui facis misericordiam in millibus; et reddis iniquitatem patrum in sinu filiorum eorum post eos. Grandis elementia Creatoris, misericordiam suam in mille generationes extendere, et justitiam statim in altera generatione monstrare, quæ tamen et ipsa est mixta misericordiæ. Non enim statim punit delinquentem, sed exspectat pœnitentiam, ut si liberi imitati fuerint parentum vitia, diu dilata **1084** pœna reddatur. *Fortissime, magne, potens, Dominus exercituum, sive virtutum, nomen tibi.* Ista nomina potentiam indicant Creatoris. Cæterum proprie nomen Dei Pater est, quod in Evangelio per Dominum revelatur dicentem: *Pater, manifestavi nomen tuum hominibus (Joan. xvi, 6).* *Magnus consilio.* Et audet se qui-quam Domini inserere secreto, et de illius judiciis judicare. *Et incomprehensibilis cogitatu.* Quem non comprehendit cogitatio, quomodo potest sermo comprehendere? *Cujus oculi aperti sunt super omnes vias filiorum Adam.* Frustra ergo homo se putat Dei celare notitiam. Quodque infert: *Ut reddas unicuique secundum vias suas, et secundum fructum adinventionum suarum,* hoc indicat quod interdum pro nimia^a patientia, judicia ejus videantur injusta. Quem locum Apostolus plenius explicat ad Romanos: *Ignoras C* *quoniam benignitas Dei ad pœnitentiam te hortatur? secundum duritiam autem tuam et cor impœnitens, thesaurizas tibi iram in die iræ, et revelationis justi judicii Dei (Rom. ii, 4, 5).* Quanto igitur serior vindicta peccantium est, tanto justior: in similitudinem Pharaonis, qui decem plagis admonitus, non punitus, et in duritia perseverans, ad extremum Rubri maris fluctibus obrutus est (*Exod. xiv*).

(Vers. 20 seq.) *Qui posuisti signa et portenta in terra Ægypti usque ad diem hanc, et in Israel et in hominibus (sive terrigenis) et fecisti tibi nomen sicut est dies hæc, et eduxisti populum tuum Israel de terra Ægypti, in signis et in portentis, et in manu robusta, et brachio extenso, et in terrore magno. Et dedisti eis terram hanc, quam jurasti patribus eorum, ut dares D* *eis terram fluentem lacte et melle. Et ingressi sunt, et possederunt eam, et non obedierunt voci tuæ, et in lege tua non ambulaverunt; omnia quæ mandasti eis ut facerent, non fecerunt, et evenerunt eis universa mala hæc.* De generali transit ad speciale, et quid proprie præstiterit Israeli, brevi sermone percurrit. Qui posuisti, ait, signa et portenta in terra Ægypti, quibus afflicta est Ægyptus usque ad diem hanc, et in Israel et in hominibus sive terrigenis. Hoc quod dicitur, usque ad diem hanc, posterioribus copulandum est,

ut legamus, et in Israel, et in cunctis mortalibus quotidie tua signa complentur. Sive aliter, signa atque portenta non solum in Ægypto perpetrasti, sed usque hodie eadem tuæ misericordiæ fortitudo salvavit populum tuum, et universo **1085** generi humano Creatoris subvenis potestate. Et hoc notandum, quod Israel ab hominibus separat atque terrigenis, juxta illud: *Filius meus primogenitus Israel. Et fecisti tibi nomen sicut dies hæc (Exod. iv, 22).* Laudes, inquit, tuæ totius orbis sermone celebrantur. *Et eduxisti populum tuum Israel de terra Ægypti.* Pulchre dixit, populum tuum, eo enim tempore quo eductus est, Domini imperio serviebat. *Eduxisti autem in signis et portentis, quibus percutiebatur Ægyptus, et in manu robusta, et in brachio extenso, et in terrore magno: quando mare Rubrum transeunt populo Israel viam præbuit [Al. præbuiti], et Ægyptium oppressit [Al. oppressisti] exercitum: Et dedisti eis terram hanc, quam jurasti patribus eorum ut dares eis: Abraham videlicet, Isaac et Jacob. Ergo non suo merito terram repromissionis, sed patrum acceperunt virtutibus, terram fluentem lacte et melle.* Necdum enim solidum poterant cibum capere, sed melle et lacte nutriebantur infantia. Vel certe lacte et melle, rerum omnium ubertate et abundantia. *Et ingressi sunt, et possederunt eam.* Statimque inter possessionem et inobedientiam nihil fuit medium. Ubertas enim securitatem, securitas negligentiam, negligentia contemptum parit. *Et non obedierunt, inquit, voci tuæ, et in lege tua non ambulaverunt.* Frustra ergo promiserunt in eremo dicentes: *Omnia quæcumque Dominus præcepit [Al. præceperit], faciemus (Exod. xix, 8).* Non enim in sponsione, sed in opere præcipuum est: ad retundendam eorum impudentiam, qui putant hominem omnia posse complere, quæ se facturum esse pollicitus est. Omnia quæ mandasti eis ut facerent, non fecerunt, et certe facturos se promiserant. *Et evenerunt eis universa mala hæc.* Mala patientibus, cæterum juxta Domini sententiam bona, quæ [Al. qui] reddit unicuique secundum vias suas.

(Vers. 24, 25.) *Ecce munitiones exstructæ sunt adversus civitatem, ut capiatur: et urbs data est in manus Chaldæorum, qui præliantur adversus eam a facie gladii, et famis, et pestilentia. Et quæcumque locutus es, acciderunt, ut ipse tu cernis: et tu dicis mihi, Domine Deus, eme agrum argento, et adhibe testes, cum urbs data sit in manus Chaldæorum? Decimus annus erat regis **1086** Sedecia, ita enim scriptum est: Verbum quod factum est ad Jeremiam a Domino anno decimo Sedecia regis Juda: tunc exercitus regis Babylo-nis obsidebat Jerusalem, et Jeremias propheta clausus erat in atrio carceris. Recteque nunc dicitur: Ecce munitiones sunt exstructæ adversus civitatem, ut capiatur: et urbs tradita est in manus Chaldæorum; nec habent quos vincant, aut [Al. sed] quos capiant. Jam enim gladio, fame, peste consumpti sunt: et quæ-*

^a Martian. post Erasm. sapientia, pro patientia, quod nos reposuimus, et melioris quoque notæ mss. penes Victorium præferunt.

cumque dixisti, videmus esse completa; quomodo A ergo mihi dicis, Domine: Ene agrum argento, et adhibe testes; cum urbs data sit in manu Chaldaeorum? Igitur non reprehendit, sed interrogat: nec tam sibi, quam aliis vult discere, qui sedebant in atrio carceris; et forsitan taciti reprehendebant, quomodo idem propheta, quem verum nuntiari credebant, et urbem dicat esse capiendam et agrum emat quasi possessorus.

(Vers. 26 seqq.) Et factum est verbum Domini ad Jeremiam, dicens: Ecce ego Dominus Deus universae carnis. Numquid mihi difficile (sive impossibile) erit: aut abscondetur a me omne verbum? Propterea haec dicit Dominus: Ecce ego tradam civitatem istam in manum Chaldaeorum, et in manu regis Babylonis, et capiet eam. Et venient Chaldaei (sive ingredientur) praeliantes: venient Chaldaei adversus urbem hanc, et succendent eam igni, et comburent eam, et domos, in quarum domatibus sacrificabant Baal, et libabant diis alienis libamina ad irritandum me. Tristibus laeta subjungit, et post eversionem Jerusalem, captivo populo reditum pollicetur. Primumque causas exponit offensae et justae furoris Dei, ut quanto major culpa peccantium, tanto amplior in peccatores clementia Creatoris. Ego, inquit, Dominus Deus universae carnis. Nequaquam cunctarum gentium, nec populi Israel, aut certe, ut de sanctis crebro dicere solet, Deus Abraham, Deus Isaac, Deus Jacob: sed Deus dixit universae carnis, ut et rationalia et bruta animalia ipse fecisse credatur. Sunt enim qui providentiam Creatoris usque ad rationalia confiteantur: bruta autem fortuitis casibus asserant vel perire, vel vivere. Propheticusque sermo declarat, nihil esse quod fugiat providentiam et scientiam **1087** Dei: quia alia propter se, alia in usum hominum sunt creata. Numquid mihi difficile aut impossibile: aut certe abscondetur a me omne verbum? et supra diximus: Quae apud homines impossibilia, apud Deum possibilia sunt. Verbum autem hic et in multis aliis locis pro rebus debemus accipere. Quid est, ait, quod factum est verbum? Propterea haec dicit Dominus. Quid enim praecesserat, ut causalem conjunctionem poneret, dicens: Propterea haec dicit Dominus. Quia, inquit, curae meae est omnia regere, universa disponere, et reddere singulis juxta vias suas: idcirco ego tradam civitatem istam in manu Chaldaeorum, et in manu regis Babylonis, et capient eam. Primum enim vallatur exercitu, et absente capitur Nabuchodonosor, Sedeciasque ducitur in Reblatha, et ibi regi traditur. Et venient, inquit, Chaldaei praeliantes adversus urbem hanc. Melius Aquila qui pro eo quod scriptum est, venient, transtulit ελθούσας, hoc est, ingredientur civitatem. Neque enim absentes erant ut venirent, quippe qui circumdederant Jerusalem, sicut Scriptura testatur. Tunc exerci-

tus regis Babylonis obsidebat Jerusalem. Ac deinde: Ecce munitiones exstructae sunt adversus civitatem ut capiat: et urbs data est in manus Chaldaeorum. Quomodo igitur venient qui praesentes erant? Sed hi qui obsidebant urbem, ingredientur, inquit, et capient eam, et succendent, et ad solum usque comburent (verbum enim Hebraicum באו (BAU), ambiguitate sui, et venient, et ingredientur sonat). Et domos in quarum domatibus sacrificabant Baal idolo Sidoniorum, et libabant diis alienis libamina ad irritandum me, ut non errore religionis, sed contentione quadam et in Creatorem contumelia facere viderentur. Quomodo autem periturus scribitur mundus, juxta illud quod scriptum est: Caelum et terra pertransibunt (Matth. xxiv, 35), eo quod in maligno positus sit: sic et domus ipsae et loca in quibus flagitia perpetrata sunt, irae Dei subjacent. Sunt qui contentiose illud quod scriptum est: Locus in quo crucifixus est Dominus atque Salvator, spiritualiter Gomorrha et Aegyptus vocatur (Apoc. xi, 8), ad ipsa loca referant. Alii vero universum mundum sub nomine Aegypti et Gomorrhae significare putant. Ut enim Gomorrha divino igne deleta est: ita et mundum judicio Dei coverendum.

(Vers. 30.) Erant enim filii Juda, et filii Israel jugiter (sive soli) facientes mala in oculis meis ab adolescentia sua. Verbum Hebraicum אָחָז (ACH), Aquila interpretatus est πλὴν, **1088** quod conjunctionem significat, verumtamen. Symmachi prima editio, et Septuaginta, et Theodotio, solos interpretati sunt. Secunda quippe Symmachi vertit διόλου, quem et nos in praesentiarum seculi sumus, ut diceremus jugiter. Dicamus igitur primum juxta Hebraicum, filii Israel, et filii Juda facientes jugiter malum. Et decem, inquit, et duae tribus malum sine cessatione fecerunt, et jugis fuit eis in pessimis operibus perseverantia. Si autem jugis et semper in toto populo, ubi est justitia sempiterna? Porro juxta LXX, qui dixerunt: Soli facientes malum, oritur quaestio: Num et aliae gentes eo tempore quo Israel Judasque peccabant, malum non fecerunt? Quod sic solvitur: Qui habet notitiam Dei et recedit ab eo, solus peccat in oculis Dei; qui vero increduli permanserint, quasi illo non vidente et negligente, delinquant. Unde et David vir sanctus, quia corruerat in peccatum uxoris Uriae, Bethsabee, agens postea poenitentiam (II Reg. xii), loquitur: Tibi soli peccavi, et malum coram te feci (Ps. l, 6), id est in conspectu tuo. Denique jungitur: Soli facientes malum in oculis [Al. addit meis], in conspectu meo ab adolescentia sua. Quodque sequitur: Filii Israel qui usque nunc exacerbant me in opere manuum suarum, dicit Dominus, in LXX non habetur, et de Hebraico additum est. Quia autem ab adolescentia sua usque ad praesentem diem jugiter deliquere,

et ingredi: atque Aquila quidem hoc alterum praetulit: hoc autem est, quod de more Hieronymus notat. Antea illud sive praeponebatur verbis venient Chaldaei adversus urbem hanc, quasi altera interpretatio esset illorum, Et venient Chaldaei, et ingredientur: quae oppido falsa, confusaque lectio erat.

^a Ita Vatic. ms. et Rabanus legunt: atque ita Victorius olim restituit, assentiente Graeco textu, μὴ ἀπ' ἑμοῦ κρυβήσεται τι; Martianæus cum Erasmo, ut abscondatur a me.

^b Victorio faciem praefereute, sic restituimus hunc locum, quem Martianæus juxta Erasmus corruptum reliquit. Revera vox ἡμῶν anceps est, sonatque et vē-

runt, ideo iusta sententia Dei est, et merito Scriptura contextit:

(Vers. 31.) *In furore et in indignatione mea facta est mihi civitas hæc a die qua edificaverunt eam usque ad diem istam, qua auferetur de conspectu meo.* Si ex eo tempore quo civitatis facta sunt fundamenta, usque ad hanc diem, quando capta est, atque succensa, et sublata de conspectu Domini, fuit semper in vitio, et indignationem contra se Domini provocavit: ubi est (ut sæpe jam diximus) peccatorum quies?

(Vers. 32.) *Propter malitiam, inquit, filiorum Israel, et filiorum Judæ, quam fecerunt, ad iracundiam me provocantes, ipsi et reges eorum, et principes eorum, sacerdotes eorum, et prophetæ eorum, viri Juda et habitatores Jerusalem.* Quia supra dixerat: *In furore et in indignatione mea facta est mihi civitas hæc, a die qua edificaverunt eam usque ad diem istam, qua auferetur de conspectu meo;* et nullum generaliter absque peccato fuisse monstraverat, nunc per partes enumerat, et reges, et principes, et sacerdotes, et prophetas eorum, et cuncta uno sermone comprehendens: *Viri, inquit, Juda, et habitatores Jerusalem.* Pulchreque non dixit: **1089** Reges mei, et principes mei, et sacerdotes mei, et prophetæ mei: sed quia peccaverunt reges eorum, et principes eorum, et sacerdotes eorum, et prophetæ eorum.

Et verterunt ad me terga, et non facies. Juxta illud quod alibi scriptum est: *Et verterunt contra me scapulam recedentem (Zach. vii, 11).* Qui enim preatur, inclinata cervice in terram pronus funditur: qui vero tergum vertit, ipso gestu corporis indicat negligere se comminantem. Et hoc, ait, faciebant.

(Vers. 33.) *Cum docerem eos diluculo, et erudirem, et nollent audire, ut acciperent disciplinam.* Fugatis erroris tenebris, et omni idolorum cultu, mea sententia confutata, quotidie corda eorum illuminare cupiebam, et docere quæ recta sunt. Et ut liberum servaret arbitrium, jungit et dicit: *Et nollent audire ut acciperent disciplinam.* Sequitur:

(Vers. 34.) *Et posuerunt idola sua in domo, in qua invocatum est nomen meum, ut polluerent eam.* Non solum eo tempore Judas posuit in Templo Dei statuum idoli, quam in Ezechielis principio legimus (Ezech. viii): sed usque hodie in domo Dei, quæ interpretatur Ecclesia, sive in corde animæ credentium ponitur idolum, quando novum dogma constituitur, et juxta Deuteronomium adoratur in abscondito (Deut. iv): *Nescitis, inquit, quia templum Dei estis, et Spiritus Dei habitat in vobis (I Cor. iii, 16).*

(Vers. 35.) *Et edificaverunt excelsa (sive aras) Baal: quæ sunt in valle filii Ennom: ut initiarent filios suos, et filias suas idolo Moloch.* Pro initiarent, in Hebraico scriptum est EBIR (עביר), quod Aquila et Symmachus, transducerent; Septuaginta et Theodotio interpretati sunt, offerrent. De valle filiorum Ennom, quæ Hebraice dicitur GEENOM (גֵּינוֹם), supra plenius diximus: quod subjaceat Siloe fontibus, et amenitate sui, quia locus irriguus est, populum [Al. addit Israel] provocaverit ad luxuriam, quam

idolorum cultus sequitur. Notandum quoque quod aræ et excelsa, Hebraico sermone appellantur DAMOTH (דַּמוֹת), propter eos qui in Samuelis et Regum volumine quid significet hoc verbum dubitant. Moloch idolum Ammonitarum est, quod in regem vertitur. Significat autem Scriptura divina, quod non solum Baal idolo, sed et Moloch cunctisque dæmonibus in ipso loco populus servierit.

Quod non mandavi eis: nec ascendit in cor meum, ut facerent abominationem hanc, et in peccatum deducerent Judam. Proprie tribus Juda et Benjamin in fano Baalis et Moloch, dæmonum simulacra veneratæ **1090** sunt (III Reg. xii). Vitulos autem aureos in Bethel et Dan, et decem tribus, quæ appellantur Samaria, Joseph et Ephraim, incoluisse [Al. voluisse] perspicuum est. Tantumque mali fuit quod a populo factum est, ut testetur Deus se numquam cogitasse, nec ascendisse in cor suum, quæ illi facturi fuerint. Omnia autem hæc ἀδερπονόπως.

Et nunc propter ista, hæc dicit Dominus, Deus Israel, ad civitatem hanc, de qua vos dicitis, quod tradatur in manu regis Babylonis in gladio, et in fame, et in peste. Sicut sperantibus auxilium, et in murorum firmitate fidentibus, prophetatur quod subvertenda sit Jerusalem, et populus jam jamque capiendus, et ante captivitatem gladio, fame et peste periturus: sic desperantibus, et post subversionem urbis nullam salutem expectantibus, suum auxilium pollicetur, ut et confidentia atque superbia, justam sententiam; et desperatio, atque humilitas Dei mereatur auxilium.

(Vers. 37 seqq.) *Ecce ego congregabo eos de universis terris ad quas eieci in furore meo, et in ira mea, et in indignatione grandi, et reducam eos ad locum istum, et habitare eos faciam confidenter.* Et erunt mihi in populum, et ego ero eis in Deum. Et dabo eis cor unum, et viam unam, ut timeant me universis diebus, et bene sit eis et filiis eorum post eos. Et seriam eis pactum sempiternum (sive disponam testamentum æternum), et non desinam eis benefacere, et timorem meum dabo in corde eorum, ut non recedant a me. Et labor super eis, cum eis benefecero (sive et visitabo eos, ut eis benefaciam). Et plantabo eos in terra ista in veritate (sive in fide), in toto corde meo, et in tota anima mea. Multi hoc putant tempore Zorobabel filii Salathiel, et Jesu filii Josedec sacerdotis magni, quando Aggæus et Zacharias prophetaverunt sub Ezra sacerdote completum, quando ædificatum est Templum, et sub Neemia extructi muri per circuitum: ut quos ante dejecerat in furore, et in ira, et in indignatione grandi de Jerusalem, et in toto orbe disperserat; postea reductos habitare fecerit confidenter, et fuisse eos in populum Dei; et Dominum fuisse in Deum eorum, et cætera quæ Scriptura contextit. Sed quomodo hoc possit illi tempori coaptari: *Habitare eos faciam confidenter, et seriam eis pactum sempiternum, sive disponam illis testamentum æternum,* penitus non potest approbari: quippe quos legerimus, et sacra narrat historia, non solum a vicinis gentibus, sed a Persis quoque et Macedonibus,

et Aegyptiis Romanisque saepe captos, et hucusque servire. **1091** Omnia igitur ad adventum referenda sunt Salvatoris: quæ nostro et fidei tempore videmus expleta, et electio juxta Apostolum reliquiarum salva facta est (Rom. ix). Et qui in Christo habitant confidenter, datum est illis cor unum juxta illud quod scriptum est: *Multitudinis autem credentium erat cor unum et anima una* (Act. iv, 32). Et viam, inquit, unam illum qui dicit: *Ego sum via, veritas, et vita* (Joan. xiv, 6). Et timeant me universis diebus. Principium enim sapientiae timor Domini (Prov. ix). Universis autem diebus: quod si Judæis non competit, de nostro populo accipiendum est: cui et bene fuit, et est, et erit, non solum ipsis, sed et filiis eorum post eos. Nobiscum enim pactum pepigit sempiternum: nec desinet nobis ultra benefacere. Quodque sequitur: *Et timorem meum dabo in corde eorum, ut non recedant a me*, sic liberum donat arbitrium, ut tamen ipse timor qui tribuitur, gratia permaneat largitoris. ^a Cumque, inquit, eis benefecero, lætabor. Gaudet quippe quia videt creaturam suam esse salvatam. Unde et gaudium Angelorum est in cœlis super uno peccatore poenitentiam agente (Luc. xv). *Et plantabo, inquit, eos in terra ista in veritate*, sive (ut LXX transtulerunt) *in fide*, ut proprie significet populum Christianum cujus religio fides est. *In toto corde meo, et in tota anima mea*. Si Domini verba sunt Salvatoris, recte cor et anima ejus creditur, qui dicit in Evangelio: *Potestatem habeo ponendi animam meam, et potestatem habeo iterum sumendi illam* (Joan. x, 18). Sin autem ex persona Dei Patris accipimus, secundum illud intelligendum est: *Neomenias vestras et sabbata, et dies festos odit anima mea*.

(Vers. 41 seqq.) Quia hæc dicit Dominus: sicut adduxi super populum istum omne malum hoc grande: sic adducam super eos omne bonum quod ego loquor ad eos. Et possidebuntur agri in terra ista, de qua vos

^a Hic demum glossema quod de suo addit Rabanus, et sub Hieronymi nomine in Commentariis obtruditur, describere non piget: *Ezechiel quoque ait* (cap. xi, vers. 19): *Et dabo eis cor novum... Et sint mihi in populum et ego sim eis in Deum*. Quibus manifestissime perdocemur, et initium voluntatis bonæ nobis Domino inspirante concedi, cum aut per se aut

A dicitis quod deserta sit eo quod non remanserit homo, et jumentum **1092**, et data sit in manum Chaldaeorum. Agri pecunia ementur, et scribentur in libro, et imprimetur signaculum, et testis adhibebitur in terra Benjamin, et in circuitu Jerusalem, in civitatibus Juda, et in civitatibus montanis, et in civitatibus campestribus (sive Sephela) et in civitatibus Nageb (hoc est quæ ad austrum sunt), quia convertam captivitatem eorum, ait Dominus. Hæc juxta litteram, licet in typo præcesserint post reditum de Chaldæis, quando ad Cyri regis imperium reversus est populus in Judæam: tamen spiritualiter in Christo et Apostolis verius pleniusque complentur. Tunc et homines et jumenta reducti sunt in Ecclesiam juxta illud quod scriptum est: *homines et jumenta salvos facies, Domine*, B rationales quique et simplices. Tunc agri empti sunt pecunia, ut faceremus nobis amicos de iniquo mammona, qui nos reciperent in æterna tabernacula (Luc. xvi). Et scripti in libro, haud dubium quin viventium. Et impressum est signum vexilli Dominice crucis atque victoriæ; et testes adhibiti sunt Martyres, et omnis sanctorum chorus. In terra Benjamin, ubi est Domini fortitudo, et in circuitu Jerusalem, in qua est visio pacis, et æterna securitas: in civitatibus Juda, in quibus est Christi vera confessio. Et in civitatibus montanis, de quibus una est, de qua dicitur: *non potest civitas abscondi in monte posita* (Matth. v). Et in civitatibus campestribus, quæ Hebraice appellantur *sephela*; ut de profundis atque depressis per camporum æqualitatem ad summa gradiamur. Et civitatibus quæ ad austrum sunt: quod *Nageb* LXX transtulerunt, ubi est meridies et plena lux veritatis. Cum autem hæc omnia facta fuerint, implebitur quod scriptum est: *Convertam captivitatem eorum, ait Dominus*, de quo scriptum est: *ascendens in altum captivam duxit captivitatem* (Psal. lxxvii, 19). *Accepit, sive* (ut Apostolus ait) *dedit dona hominibus* (Ephes. iv, 8).

per exhortationem cujuslibet hominis, aut per necessitatem nos ad salutem attrahit viam et perfectionem virtutum ab eodem similiter condonari; nostrum vero hoc esse, ut ad exhortationem, auxiliumque Dei, vel remissius, vel enixius exsequamur, et pro hoc nos vel remunerationem, vel supplicia dignissima promereri.

IN SUBSEQUENTES HOMILIAS ADMONITIO.

Diu multumque de Latino subsequentium in Isaïæ Visiones Homiliarum Interprete dubitavimus, fuerit neque magnus Hieronymus, an ejus ævi alius quispiam. Et cum multa quidem in utramque partem argumenta occurrerent menti, fortiora tamen olim in contrariam ita visa sunt, ut in priore nostra Hieronymianorum Operum recensione, ante annos triginta et quod excurrit, Veronæ adornata, eam interpretationem S. Doctori consuerimus adjudicandam. Fugit vero tunc nos, aut certe non tanti visum est, ineluctabile argumentum illud, quod ex Rufini eruitur luculentissimo testimonio, ubi (lib. xi *Apologiæ suæ*, num. 27) quædam notat de Græcis Adamantii, in quibus Latine vertendis Hieronymus noster nimia libertate usus fuerit, deque erroribus, quibus illa scatebant, eos dumtaxat, qui adversari catholicæ de Trinitate fidei viderentur, sustulerit, alia ad probatiorem sensum quibusdam additis, quibusdam detractis recoxerit. Quod ut exemplo evinceat, locum adducit ex istarum Homiliarum prima, ubi postquam vertit Hieronymus: *Qui sunt ista duo Seraphim? Dominus meus Jesus Christus et Spiritus sanctus*, de suo addit, *Ne putes Trinitatis dissidere naturas,*

si nominum servantur officia. Habentur autem hæc verba *κατὰ λέξιν* homilia ista prima paulo post medium. Est igitur hæc manifesto abs Hieronymo Latino reddita, nec porro dubio reliquus esse locus potest, quin totus is liber singularis, quo reliquæ octo continentur, eidem sit S. Patri ascribendus. Neque enim aut Rufinus mentiri tanta confidentia, ut alienum setum Hieronymo obtruderet, aut potuisset S. ipse Pater in responsione tantæ calumniæ tacitus odia concoquere. Nihil adeo evincunt priora, quæ urgebamus in contrarium argumenta, et cum primis silentium S. Patris in Catalogo, ubi alias homilias, in Jeremiam, puta, Ezechielem et Lucam singillatim recenset, has vero in Isaiam prorsus tacet: quin etiam tacet in hoc ipso Commentario suo, et Præfat. Comment. in Isaiam, ubi tamen illas *viginti quinque homilias*, de quibus istæ novem sunt, laudat, ac videbatur quidem accepta occasione debuisse de labore hoc suo legentes monere. Hujus rei causam non aliam facile dixeris, quam quæ nunc nobis in mentem venit. Nimirum opus istud perit conditum quidem Catalogum suorum Operum, sed paulo tamen quam Origeni infensior esse cœpisset, elucubravit. Nec fortasse tamen recognoverit, quod cautior in dies factus Adamantii scripta parvi cœperit aut flocci facere; revera enim hoc ipso in opere Commentariorum in Isaiam lib. v. illum ait, *Allegoriæ campis evagari, et interpretatis nominibus singulorum, ingenium suum facere Ecclesiæ sacramenta*. Non erat igitur, cur illa memoraret, et suis legenda proponeret, quæ sibi metipsi non satis probarentur non sui, sed Origenis causa. Accessit quod una atque altera ex his homiliis (ut de quinta speciatim notatum est) in Græco perperam valde fuit; ideo juxta sensum et ordinem, non etiam juxta verba translata. Hujusmodi autem setum non usque et usque se patre dignum fuerit arbitratus.

S. EUSEBII HIERONYMI

STRIDONENSIS PRESBYTERI

TRANSLATIO

HOMILIARUM NOVEN

IN VISIONES ISALÆ

ORIGENIS ADAMANTII.

HOMILIA • PRIMA.

Et factum est in anno quo mortuus est Ozias rex, vidi Dominum sedentem super solium excelsum. Cap. VI.

1101 I. Quamdiu Ozias rex vixit, non potuit visionem videre Isaias propheta. Erat enim Ozias peccator, ei faciens malignum ante conspectum Domini, et agens adversus voluntatem divinæ legis. Ingressus est templum et sancta sanctorum, et ob hoc lepra perfusus in fronte est, ita ut extra civitatem vadens inter imundos computaretur. Talem igitur principem animæ oportet mori, ut visionem Dei videre possimus. Neque enim frustra scriptum est: *Et factum est in anno quo mortuus est Ozias rex, vidi Dominum (Isai. vi, 1)*. Unicuique nostrum vivit Ozias, sive Pharaon, et non suspiramus, Ægyptiæ opera facientes. Si autem moritur, tunc suspiramus, ut in Exodo scriptum est. Si Ozias vivit, non videmus gloriam Dei; si autem moritur, tunc videmus, statim ut moritur Ozias, gloriam Dei. Tantum

A hoc sit ut regnet in nobis sermo ejus qui dixit: *Ego autem constitutus sum rex ab eo (Psal. ii, 6)*, et non regnet ira. Est quidem et peccati rex. Apostolus ita sciens, ait: *Non ergo regnet peccatum in mortali vestro corpore (Rom. vi, 12)*. Miserabilis ille homo, cui peccatum regnat, qui tali se tradit regi, despiciens regnum Dei, et subiciens se voluptati. Propterea voluptatis amator, non est amator Dei. Et secundum Apostolum de quibusdam dicitur: **1102** *Amantes voluptatem magis quam Deum (I Tim. iii)*. Et quidem id ipsum non de his dictum est, qui omnino sunt infideles, sed de his, qui intrinsicè commorantur, voluptatem magis quam Deum amantes; qui habent figurationem pietatis, virtutem autem ejus negantes. Hæc propter mortem regis Ozias, B post cujus interitum vidisse se ait visionem Prophetam. Quæ est autem visio? *Vidi Dominum sedentem super thronum excelsum et elevatum*, etc. Non omnis qui videt Deum, videt eum sedentem super thronum excelsum et elevatum. Scio alium prophetam

* Excepimus ex accuratissima Gênebrardi editione quacum et nuperam a PP. Benedictinis adornatam Origenianorum Operum editionem in recognitione hac nostra contulimus.

vidisse Dominum, et vidisse eum super thronum sedentem, sed non excelsum, neque elevatum. Discrepens Scripturam Daniel, dicit: *Throni positi sunt* (Dan. vii, 9), et non erat excelsus ille thronus. Et veniam, ut sedeam ad iudicandum populum in valle Josaphat. Ergo hic in valle sedit, et in valle eum iudicaturus est, quem est condemnaturus. Aliud autem est videre eum sedentem super thronum excelsum et elevatum. Et in Michea: *Egreditur et descendit Deus* (Mich. i). Et ut videat Sodomam, descendit. Descendens, ait, *videbo si secundum clamorem eorum venientem ad me, consummaverunt* (Gen. xviii). Igitur Deus aliquando sursum, aliquando deorsum juxta dignitatem videtur negotiorum. Vidi ergo Dominum, **1103** Isaias ait, *sedentem super thronum excelsum, et elevatum*. Si video Deum in his qui hic sunt regnantes, non eum video super thronum excelsum et elevatum. Si video eum regnantem cœlestibus virtutibus, video eum sedentem super thronum excelsum et elevatum. Quid est quod dicit cœlestibus virtutibus? Throni, dominationes, principatus, potestates, virtutes cœlestes sunt. Et si video eum, quomodo eis regnet in Verbo: *vidi Dominum sedentem super thronum excelsum et elevatum. Et plena erat domus gloria ejus. Sursum quoque elevatus est thronus ejus, plenaque est domus gloria ejus*. Non arbitror, quia plena est domus gloria ejus hæc quæ in terra est. Domini est terra, et plenitudo ejus (Psal. xxiv). Plenitudinem autem gloriæ Dei non invenies in præsentem, sed si quis ædificaverit templum Deo, videbitur gloria Dei, et si servat hoc quod dictum est, plena domus videtur gloria Dei. Nescio autem an sic domus gloria compleatur. Et in Levitico quantum ad præsens pertinet negotium, Deo largiente, legitur in Collecta quæ sequitur, ^b quia præcepit Dominus quædam fieri ut videatur Domini gloria. Nec unquam apparebit gloria Dei, si non hæc fiant. Cognoscimus autem illa cum lecta fuerint.

II. Et Seraphim stabant in circuitu ejus, sex alæ uni et sex alæ alteri. Duo video Seraphim, et unumquodque eorum in semetipso habens sex alas. Deinde dispositio alarum. Et duabus quidem alis velabant faciem, non propriam, sed Dei: duabus aliis velabant pedes, non proprios, sed Dei; duabus autem aliis volabant. Juxta quod scriptum est, contrarium sibi videtur. Si stabant, volare non poterant; scriptum vero est: *Seraphim duo stabant in circuitu ejus, sex alæ uni, et sex alæ alteri, et duabus quidem velabant faciem, et duabus velabant pedes, et duabus volabant, et clamabant alter ad alterum*. Verum hæc Seraphim quæ circa Deum sunt, quæ sola cognitione dicunt: *Sanctus, sanctus, sanctus*; propter hoc servant mysteria [At. mysterium] Trinitatis, quia et ipsa sunt sancta. His enim in omnibus quæ sunt, sanctius nihil est. Et non leviter dicunt alter ad alterum: Sanctus,

A sanctus, sanctus; sed salutarem omnibus confessionem clamore pronuntiant ^c. Quæ sunt ista duo Seraphim? Dominus meus Jesus et Spiritus sanctus. Nec putes Trinitatis dissidere naturam, si nominum servantur officia. *Operiebant faciem Dei*. **1104** Exordium enim Dei ignotum est. Sed et pedes. Novissimum enim quod in Deo nostro est, non comprehenditur. Sola enim media videntur. Ante ista quæ fuerint, nescio: ex his quæ sunt, intelligo ^d Deum. Post ista quæ futura sunt, juxta quod futura sunt, nescio. Quis pronuntiavit ei? Dixit Ecclesiastes: *Annuntiate mihi priora et novissima quæ erant, et dicam quoniam Dii estis* (Eccl. xix). Hinc et Isaias ait: *Priora annuntiate nobis, et ponemus cor nostrum, et sciemus, et novissima eorum quæ ventura sunt, indicate nobis*. Quæ ventura sunt, in futurum nuntiate, et dicemus quoniam Dii estis (Isai. xli). Ex quo si quis dixerit præterita, et poterit novissima dicere, Deus est. Quis ergo potest dicere præter Seraphim, Sanctus, sanctus, sanctus? Seraphim autem nudaverunt quamdam partem Dei, ut ita dicam, medietatem ejus, et clamabant aliud ad aliud assistentia Deo, atque dicentia, Sanctus, sanctus, sanctus. Stant igitur et moventur, stant cum Deo, moventur demonstrantia Deum. Intellige enim quia velant facies, velant pedes, non moventur quæ velata sunt, non velantur quæ volant, et dicunt: Sanctus, sanctus, sanctus Dominus Deus sabaoth, plena est omnis terra gloria ejus. Domini mei Jesu Christi nuntiatur adventus, nunc itaque plena est omnis terra gloria ejus. Aut certe necdum plena est, sed futurum ut impleatur, cum expleta fuerit oratio, qua patrem nos ipse Dominus jussit orare, Cum oraveritis, inquit, dicite: *Pater noster qui es in cœlis, sanctificetur nomen tuum. Adveniat regnum tuum. Fiat voluntas tua sicut in cœlo et in terra* (Matth. vi). Adhuc in cœlo voluntas est Patris, in terris necdum voluntas ejus expleta est, ut ipse Jesus juxta dispensationem carnis quam induerat, ait: *Dedit mihi universam potestatem, in cœlo et in terra* (Matth. xxviii). Numquid potestatem non habet in terra is qui habebat in cœlis? et aliquid de mundo acciperet, qui in sua venerat? Sed ut ita crederetur Deus in terra, quomodo credebatur in cœlo, ergo accepit potestatem homo Christus, quam ante non habuit, et usque ad præsens necdum habet in terra omnium potestatem. In his quippe qui peccant, necdum regnat; sed quando ei data est et horum potestas, cum ei subdita fuerint omnia, tunc complebitur potestas, et perambulabit subjiciens ibi omnia (1 Cor. xv). Quidam autem necdum volunt subijci ei. **1105** verum adhuc inimicis ejus subjiciuntur. Nos porro dicamus: *Nonne Deo subjecta erit anima mea* (Psal. lxi)? apud Deum enim salutare meum.

III. Et duabus volabant, et dicebat alter ad alterum: verba recitat, tamquam de suo ab illo addita. Vide præced. Admonitionem.

^d Deest in Benedict. edit. Deum.

^a Antea erat egredere. Leviora taciti emendamus.

^b Aberat antea istud quia.

^c Hæc sunt quæ Rufinus lib. ii in Hieronymum

Sanctus, sanctus, sanctus Dominus Deus Sabaoth: plena est omnis terra gloria ejus. Et elevatum est superliminare a voce qua clamabant: voce Jesu Christi et voce Spiritus sancti. Si aliquis e nobis clamantium audierit vocem Jesu Christi et Spiritus sancti, elevatur superliminare, et altius sit quam eo tempore cum elevatum est, cumque dictum est: Attollite portas, principes, vestras, et elevamini portae aeternales, et introibit rex gloriæ (Psal. xxiv).

IV. *Et domus impleta est fumo. Ex remissione ignis cuncta impleta est domus. Fumus autem vapor ignis est. Et dixi: O miser ego, quoniam compunctus sum, quia cum sim homo, et immunda labia habeam. Non possum sentire quare humiliaverit seipsum Isaias. Verum dicit: testimonium enim dat Scriptura, quia ejus mundantur labia ab uno ex Seraphim, qui missus est ad auferenda ejus peccata. Unus autem ex Seraphim Dominus meus Jesus Christus est, qui ad auferenda peccata nostra a Patre missus est, et dicit: Ecce abstuli iniquitates tuas, et peccata tua circumdavi. Nec putes naturæ contumeliam, si Filius a Patre mittitur. Denique ut Unitatem deitatis in Trinitate cognoscas, solus Christus in præsentī lectione nunc peccata dimittit, et tamen certum est a Trinitate peccata dimitti. Qui enim in uno crediderit, credit in omnibus. Deferatur ergo mihi de altario coelesti forceps ut tangat labia mea. Forceps Domini si tetigit labia mea, mundat ea. Etsi mundaverit ea, et circumciderit a vitiis, ut nuper diximus, aperiā verbo Dei os meum, nec ulterius sermo immundus exiet ex ore meo: quia cum sim homo, et immunda labia habeam, in medio quoque populi immunda labia habentis habito. Seraphim quod missum fuit, mundavit labia Prophetæ, non mundavit autem labia populi. Confessus est enim ipse immunda labia se habere, et in medio populi immunda labia habentis habitare. Sed hoc quod missum est Seraphim, non judicavit dignos esse de populo, ut et illorum labia emundaret, et ideo adhuc impie agunt, ideo adhuc* **1106** *Domino meo Jesu Christo repugnant, adhuc ei maledicunt immundis labiis. Ego autem precor, ut veniens Seraphim, emundet labia mea.*

V. *Et regem Dominum Sabaoth vidi oculis meis. Cur non dicamus in præsentī traditionem quamdam Judæorum verisimilem quidem, nec tamen veram, et solutionem ejus quare non inveniamus? Aiunt ideo, Isaiam esse a sectum a populo, quasi legem prævaricantem, et extra Scripturas annuntiantem. Scriptura enim dicit: Nemo videbit faciem meam, et vivet (Exod. xxxiii). Iste vero ait: Vidi Dominum Sabaoth. Moyses (aiunt) non vidit, et tu vidisti. Et propter hoc eum secernerunt, et condemnaverunt eum ut impium. Non enim sciebant quia duobus alis velaverunt faciem Dei Seraphim. Vidi Dominum, sed faciem non vidit*

A Isaias, nec Moyses vidit. Posteriora vidit (ut scriptum est) Moyses. Verumtamen vidit Dominum, etsi faciem ejus non vidit. Et hic ergo vidit, licet faciem non viderit. Male igitur condemnaverunt Prophetam. *Et regem Dominum Sabaoth vidi oculis meis, et missus est ad me unus de Seraphim.* Non est unus Domini mei Jesu Christi adventus, quo descendit ad terras, et ad Isaiam venit, et ad Moysem venit, et ad populum venit, et ad unumquemque Prophetarum venit: neque tu timeas, etiamsi jam cælo receptus est, iterum veniet. Quia autem et ante præsentiam carnalem ad homines venerit, ipsum accipe testem denuntiantem atque dicentem: *Jerusalem, Jerusalem, quæ occidis Prophetas, et lapidas eos qui missi sunt ad te, quoties volui colligere filios tuos (Math. xxi).* Quoties volui. Non dicit, non vidi te nisi isto adventu, sed dicit, quoties volui. Et per singulos Prophetarum convertens se: Ego, inquit, eram Christus, qui loquebar per Prophetas. Dixi, neque tu timeas, et nunc mittitur Jesus Christus. Non mentitur. *Vobiscum sum* (ait Dominus) *omnes dies usque ad consummationem sæculi (Math. xxviii).* Non mentitur. Ubi duo vel tres collecti sunt in nomine meo, et ego sum in medio eorum. Quoniam igitur præsto est, et assistit Jesus Christus, et paratus est et præcinctus summus sacerdos offerre Patri interpellationes nostras, surgentes per ipsum sacrificia Patri offeramus. Ipse enim propitiatio est pro peccatis nostris, cui est gloria et imperium in sæcula sæculorum. Amen.

HOMILIA SECUNDA.

C *De eo quod scriptum est: Ecce virgo in utero concipiet, etc. Cap. VII.*

1107 I. Quantum ad dictum attinet, verecunde fecit Achaz, cum ei fuisset imperatum, ut peteret signum in profundum aut in excelsum, et rationem reddidit cur petere noluerit (Isai. vii). Ait quippe: *Non petam, et non tentabo Dominum.* Est tamen super hoc verbo culpatus, et dicitur ad eum: *Audite nunc, domus David: Numquid modicum vobis præstare certamen hominibus, et quomodo Domino præstatis certamen?* Deinde dicitur hæc repromissio: *Ideo Dominus ipse dabit vobis signum. Ecce virgo in utero concipiet, et pariet filium, et vocabis nomen ejus Emmanuel.* Hæc exponantur, et de reliquis videbimus, indigentes et in illis gratia Dei ut manifestentur. Jubetur ut petat signum, non simpliciter, sed sibi ipsi. Sermo quippe ait: *Pete tibi signum a Domino Deo tuo in profundum aut in excelsum.* Propositum est signum Dominus meus Jesus Christus. Hoc enim est signum quod jabetur ut sibi postulet in profundum aut in excelsum. In profundum quidem, quia qui descendit, ipse est. In excelsum vero, quia qui ascendit super omnes cælos, ipse est. Mihi autem hoc signum propositum Dominus meus Jesus Christus in profundum

^a Perquam eleganter Hieron. in Isai. cap. i: Aiunt Hebræi ob duas causas interfectum Isaiam, quod principes Sodomorum et populum Gomorrhæ eos appellaverit; et quod Domino dicente ad Moysem: Non poteris videre faciem meam, iste ausus sit dicere: Vidi Domi-

num sedentem super thronum excelsum et elevatum; non considerantes quod faciem et pedes Dei sive suos, quia in Hebræo ambigue legitur, Seraphim texerint, et media tantum ejus Isaias vidisse se scribat.

et in excelsum, nihil prodest, si non mihi fiat mysterium de profundo et excelso ejus. Cum enim ego recepero mysterium de Christo Jesu de profundo et excelso, tunc accipiam signum secundum præceptum Domini, et dicetur mihi quasi habenti in memetipso profundum et excelsum: *Neque dixeris in corde tuo, Quis ascendit in caelum? Hoc est Christum deducere. Aut quis descendit in abyssum? hoc est, Christum ex mortuis reducere* [Al. recedere]. Juxta est verbum tuum vehemens in ore tuo, et in corde tuo (Rom. x). Præcipitur ergo nobis omnibus, ut petamus nobis hoc signum, ut nobis utile fiat signum quod dat Dominus Deus in profundum et in excelsum. Si quis autem est qui sciat, et rationabili contemplatione cognoscat hoc quod dictum est, in profundum et in excelsum, non disjunctive esse dictum, significat enim hoc quod utrumque possit. **Pete tibi 1108 signum a Domino in profundum et in excelsum.** Et in promissione autem dixit Apostolus: *Ut cognoscamus quid sit profundum, et excelsum, et longitudo, et latitudo* (Ephes. iii). *Et dixit Achaz, non petam.* Incredulus fuit. Dixit enim: Pete tibi ipsi. Populus autem usque hodie non petit signum, propterea non habet illum, et præbet Domino certamen populus qui non recipit Dominum meum Jesum Christum. Deinde alia sequitur questio. Isto enim dicente: *Non petam, neque tentabo Dominum, et æstimante tentationem esse, si peteret signum, ait: Audite nunc, domus David. Numquid vobis modicum est præstare certamen hominibus, et quomodo Domino præstatis certamen?* non præstat autem certamen Domino, neque hominibus eum arbitror præstare certamen, qui petit signum in profundum aut in excelsum. Certamen quippe Dei est, quomodo salvet hominem. Non præstat igitur certamen Domino qui confugit ad salutem. Qui vero Domino certante, ut salvet hominem, fugit a salute, et procul recedit a Domino, præstat Domino certamen. *Ideo dabit Dominus ipse vobis signum. Ecce virgo in utero concipiet* [Al. accipiet], *et pariet filium, et vocabis nomen ejus Emmanuel* (Matth. i, 13). Veritas exemplarium Prophetarum hujus dicit, *et vocabis.* In Matthæo porro sciimus lectitari: *Et vocabitur nomen ejus Emmanuel.* Non possumus dicere, quia oporteat minus aliquid facere de Propheta. Quomodo vero Evangelium hanc habet scripturam? Utrum ab aliquo non intelligente, et ad faciliora corrente, quomodo et in aliis multis factum est: an sic a principio, ut dicat forsitan aliquis editum esse Evangelium, qui vult deliberet. Propheta quidem manifeste habet, *et vocabis nomen ejus Emmanuel.* Novi quemdam in exordio scripturarum Evangelii legentem: *Et vocabis nomen ejus Emmanuel, dixisse intra seipsum: Quid est vocabis? Quis vocabit? Achaz. Et quomodo potuit Achaz de*

A Salvatore, qui post generationes multas venit, audire: *Vocabis nomen ejus Emmanuel:* atque ita pro eo quod est *vocabis*, scripsisse *vocabitur*? **1109** Sed vide quia non Achaz dicitur: *Et vocabis nomen ejus Emmanuel,* sed domui David vide manifeste dictum: *Audite nunc, domus David: Numquid modicum vobis est præstare certamen hominibus, et quomodo Domino præstatis certamen? Ideo dabit Dominus ipse vobis signum. Ecce virgo in utero concipiet, et pariet filium, et vocabis nomen ejus Emmanuel.* Sed quando itaque non intelligimus hoc quod dictum est, nihil ex eo minus faciamus, neque ad faciliora curramus, sed exspectemus donec gratia Dei subiciat nobis per illuminationem scientiæ^b illuminationem questionis: aut certe rursum gratia Dei per quem vult illuminet nos, ut non ultra quæramus, sed questio nostra solvatur. Si autem temere ad non intellecta prorumpimus, nos ipsos causabimur. Quæ est ergo domus David? Si David Christus est, ut frequenter probavi, domus David nos sumus Ecclesia Dei: et dicitur nobis qui Ecclesia sumus, ut non præstemus certamen Deo supra dictum, sed ante Domino signum suscipiamus illud. Nobis, non domui David ista dicuntur. Et prophetatur, quia si quis est domus David, vocabit nomen ejus Emmanuel. In adventu enim Christi sola Ecclesia nostra de Christo dicit: *Nobiscum Deus.* His, ut dedit gratia Dei, explanatis, alia jam quæramus ænigmata.

II. Butyrum et mel manducabit. Quomodo Christus prophetatur butyrum et mel comesturus? Si hoc fuerit expositum, Domino tribuente, rursus ea quæ sequuntur, aliam nobis ingerent questionem. Utinamque omnes faceremus illud quod scriptum est: *Scrutamini Scripturas!* Plura ex corporalibus cibis nominata sunt in Scripturis pro escais spiritualibus. Quasi modo nati parvuli rationabile et sine dolo lac desiderate (1 Pet. ii, 2). Ergo est sine dubio lac rationabile, et oportet nobis istiusmodi lac quærere. Rursum in Proverbiis de melle scriptum: *Mel inveniens comede quod sufficit, ne forte plenus evomam* (Prov. xxv, 16). Num curavit Spiritus sanctus de melle isto quod notum est, ne forte plus comedamus? Sed sentiens utique Spiritus sanctus mel spiritale, ait: *Mel inveniens comede quod sufficit.* Quid autem sentiens Spiritus sanctus præcepit nobis, ut si inveniremus mel, invenibile est siquidem mel, comedamus quod sufficit? *Vade, ait, ad apem, et discce quomodo operatrix est* (Prov. vi). Et inveniuntur Prophetæ apes esse. Fingunt siquidem ceras, et mella conficiunt, **1110** et si audienti mihi expedit dicere, favi eorum scripturæ sunt, quas reliquerunt. Et volens veni ad Scripturas, et inveni mel. Sed comede mel. Et in Proverbiis rursus dicitur: *Bonus est enim fa-*

^a Adnotant Benedictini Origenis editores, Matthæi i, 13, legi in Græcis exemplaribus vel καλίσουσι, vel καλίσουθε, vel κάλειτε, nusquam vero κληθήσεται. Hinc suspicantur, hoc loco Hieronymum interpretatum fuisse vocabitis, quod postea amanuensisium oscitantia mutatum fuerit in vocabitur, ut Vulgata Latina

habet, Isaia vii, 14. Cæterum juxta linguæ Hebraicæ idiotismum καλίσουσι, sive καλίστις legatur, perinde est ac si legeretur κληθήσεται.

^b Idem Benedict. explanationem hic legunt pro illuminationem.

indulgentur fauces tuæ (Prov. xxiv, 15). Pu-
 oc dicit Spiritus sanctus, comede mel quod
 st, bonum enim est? Ego non audeo dicere,
 melle corporeo mihi præcipiat Spiritus sanc-
 nede mel. Ecce non habeo, aut certe naturæ
 odi sum, ut de melle comedere non possim :
 one mihi dicit, comede mel, et noli come-
 rnes, sed comede, fili, mel; bonum est
 Si videas apes Prophetas, et opus eorum
 el favos, tunc videbis quomodo pro dignitate
 Spiritus intelligas, comede mel, fili; bonum
 n. Si quis meditatur eloquia divina, et nutri-
 monibus Scripturarum, compleat mandatum
 jubens, comede mel, fili; et faciens quod
 est, potitur sermone, qui sequitur, Bonum
 n. Quia bonum est hoc mel, quod in Scriptu-
 nitur. Quod autem dicitur: Vade ad apem,
 odi est. Est quædam (ut ita dicam) apis super
 et quomodo inter apes rex quidam est qui
 tur esse rex: sic princeps apum Dominus est
 Christus, ad quem mittit me Spiritus sanctus,
 edam mel, bonum est enim, et favus ejus ut
 tur fauces meæ. Et forte subtiliores litteræ
 int, mel vero est qui in his est intellectus.
 tro qui est natus ex virgine Emmanuel, bu-
 et mel manducat, et quærit ab unoquoque
 m butyrum manducare. Quomodo a singulis
 m butyrum quærit et mel, sermo edocebit.
 nostra dulcia, sermones nostri suavissimi et
 mella sunt quæ manducat Emmanuel, quæ
 eat iste qui natus est de Virgine. Si vero ser-
 nostri amaritudine pleni sunt, ira, animosi-
 molestia, turpiloquio, vitiiis, contentione,
 n ox meum fel, et non comedit ab his sermo-
 Salvator. Comedet autem Salvator de sermo-
 qui sunt apud homines, si fuerint sermones
 mel. Approbemus hoc de Scripturis. *Ecce sto-
 ium, et pulso. Si quis aperuerit mihi ostium,
 iar ad eum, et cænabo cum illo, et ille mecum.*
 in, 20). Igitur ipse pollicetur se ex nostris
 urum nobiscum esse, certum est autem quia
 cum illo cœnamus, si cœnemus illum. Come-
 quippe de nostris bonis sermonibus, operibus,
 ellectu, repascit nos suis ^a escis spiritualibus,
 inis, et melioribus. Propterea quia beatum est
 vere Salvatorem, apertis ostiis principalis cor-
 nostri, præparemus ei mella, et omnem cœnam
 ut ipse nos ducat ad magnam cœnam Patris in
 cœlorum, quæ est in Christo Jesu, cui est glo-
 imperium in sæcula sæculorum. Amen.

HOMILIA TERTIA.

De septem mulieribus. Cap. XI.

1111 Septem mulieres patiuntur opprobrium,
 recomedunt quærentes eum recipere, qui possit
 re opprobrium earum. Ipsæ septem mulieres
 Male ejus antea legebatur pro escis.
 Suffecimus nomen Virga ex Benedict. editione,
 um et mox legimus, Virga non est primogeni-

A repromittunt ut suum panem manducant, et vesti-
 mentis suis operiantur. Non necesse habent panem
 ejus, sed nomen ejus qui opprobrium earum possit
 auferre. Non indigent vestimentis hominis quem as-
 sumunt. Meliora habent vestimenta, quam potest
 eis homo præstare. Lantiores habent cibos, quam
 conditio potest humana largiri. Cujus ergo sint
 septem mulieres, et quod sit opprobrium earum,
 dignum est considerare. Septem mulieres una sunt,
 Spiritus enim Dei sunt. Et ista una, septem sunt.
 Spiritus enim Dei est spiritus sapientiæ et intellec-
 tus, spiritus consilii et virtutis, spiritus scientiæ et
 pietatis, spiritus timoris Domini (Isai. xi). Ista sa-
 pientia patitur opprobrium a multis sapientiis in-
 surgentibus in se. Iste verus intellectus sustinet op-
 probrium ab intellectibus falsis. Istud magnum consi-
 lium opprobatur a multis consiliis non bonis. Ista
 virtus maledicatur a quadam, quæ cum non sit vir-
 tus, repromittit se esse virtutem. Ista scientia pati-
 tur opprobrium a quadam falsi nominis scientia no-
 men suum subripiente. Ista pietas exprobratur ab
 ea, quæ cum se dicat esse pietatem, impietas est, et
 impios instruit. Iste timor patitur opprobrium ab eo
 qui putatur esse timor. Multi enim pollicentur divi-
 num metum, sed non cum scientia metuant. Quo-
 modo ergo istæ septem patiuntur opprobrium, con-
 sideremus. Vide sapientiam sæculi hujus, vide sa-
 pientiam principum mundi hujus, quomodo expro-
 brant sapientiam Christi mei, et quomodo exprobrant
 sapientiam Judaismi veri, juxta quem nos circum-
 cidimur spiritaliter, isti vero præciduntur. Intellige
 itaque quomodo sapientia sæculi hujus et principum
 mundi istius, maledicunt sapientiæ: et ob hoc quæ-
 ritur homo qui cum istis septem spiritalibus **1112**
 velut mulieribus sit, ut auferat earum opprobrium.
 Proprie unus est homo qui auferat earum oppro-
 brium. Quis est iste homo? Jesus qui exivit juxta
 carnem de radice Jesse factus ex semine David se-
 cundum carnem, prædestinatus Filius Dei in virtute
 juxta spiritum justificationis (Rom. i). Exiit quippe
 b virga de radice Jesse. Virga non est primogenitus
 omnis creaturæ, virga non est qui in principio era-
 apud Deum Deus Verbum; sed virga de radice Jesse,
 cui juxta carnem natus est; Exiit enim virga de ra-
 dice Jesse, et flos de radice ejus ascendit. Quis est flos,
 et quæ est radix? Ambo enim in unum idipsum sub-
 jacent. Differentia autem est negotiorum. Nam si
 peccator es, non est tibi flos, neque videbis florem,
 qui est ex radice Jesse. Veniet enim et ad te virga,
 quomodo c Discipulus virgæ et floris loquitur. De
 virga quidem dicit: Quid vultis, in virga veniam ad
 vos? De flore vero: An in charitate Dei et spiritu man-
 suetudinis? Exiit ergo de radice Jesse virga sapien-
 tiæ ei qui suppliciis plectitur, virga ei qui indiget in-
 crepatione, virga ei qui necesse habet ut arguatur.
 Flos vero ei qui jam eruditus est, et non indiget
 tus, ubi pro vocalis non est, unum erat antea
 enim.
 Antea erat Apostolus pro Discipulus.

dura correctione, vel certe non indiget pœnis, sed valenti jam florere incipere, et ad perfectum fructum exire. Primum enim flos ostenditur, deinde post florem virga fit, et ad fructum exit. *Exiit virga de radice Jesse, et flos de radice ejus ascendit, et requiescent super eum septem mulieres, spiritus Domini, spiritus sapientiæ et intellectus requiescet super eum.* Spiritus enim sapientiæ non requievit in Moyse, spiritus sapientiæ non requievit in Jesu Nave, spiritus sapientiæ non requievit in singulis Prophetarum, in Isaia, in Jeremia.

II. Nec vero quasi blasphemantem me lapidatis, dum velim glorificare Dominum meum Jesum Christum: sed sustinentes considerate quod dicitur, et videbitis quia in nullo eorum requieverit spiritus. **1113** non quod ad nullum eorum venerit, sed quod in nullo requieverit. Venit super Moysen, et non credidit Moyses post spiritum sapientiæ qui venit ad eum. Audite enim, ait, contumaces: Numquid ex petra ista educam vobis aquam? Venit super omnes justos, venit et super Isaiam, sed quid ait? *Immunda labia habeo: et in medio populi immunda labia habentis, ego habito (Isa. vi)*: Venit spiritus sapientiæ post illam forcipem et ignem, venit ad immunda labia habentem, sed non requievit. Ministro quidem eo usus est, non autem requievit. Tribulatur ad quemcumque venerit hominem. Peccat enim omnis homo, nec est justus super terram qui faciat bonum, et non peccet. *Nemo mundus a sordibus, neque si una die sit vita ejus, numerati autem menses ejus (Job xv)*. Igitur super nullum requiescit. Possumus et de Evangelio probare, quia venit spiritus super multos, et non mansit in eis. Ante paululum lectum est: *Non permanebit spiritus meus in hominibus istis in æternum.* Non ait, non erit, sed non permanebit. Unum vidit Joannes solum, in quo permansit, et signum hoc erat: *Super quem videris spiritum descendantem, et manentem in eo, iste est Filius Dei.* Ministravit quidem verbo Dei spiritu descendente: post modicum peccat, post modicum otiosum verbum loquitur: nescio autem si et sine peccato maneat. Putasne, præsentem spiritum, peccare conceditur? Super nullum ergo requievit spiritus Dei secundum quod scriptum est: *Exiit virga de radice Jesse, et flos de radice ejus ascendit, et requiescit super eum spiritus Dei, spiritus sapientiæ, spiritus intellectus, spiritus consilii et virtutis.* Propter hoc magni consilii est angelus: propter hoc invaluit, et invalescens ascendit, et mirantur eum virtutes ascendentem, et dicunt de eo: *Iste est Dominus fortis et potens in prælio.* Adhuc ergo dicam in cœlestia ascendentem, vel ad fortitudinem ejus: *Et requievit super eum spiritus consilii et fortitudinis.* Fortitudo mea, et laus mea Dominus, et factus est mihi in salutem. Requievit ergo super eum spiritus Dei, spiritus sapientiæ et intellectus, spiritus consilii et fortitudinis, spiritus sapientiæ et pietatis, et implevit eum spiritus timoris Domini.

III. Mulieres igitur quærentes quem assumant, ap-

prehendent septem unum hominem. Et hoc ex prioribus pendet, et oportet primo cognoscere quando recipiant **1114** septem mulieres unum hominem. Cum fortes Jerusalem humiliati fuerint, cum luxerint thecæ eorum ornamenta filiarum Sion, cum derelicta fuerit illa sola, cum elisa fuerit ad terram, tunc apprehendent septem mulieres unum hominem dicentes: *Panem nostrum manducabimus, et vestimentis nostris operiemur: verumtamen nomen tuum invocetur super nos.* Tunc apprehendent et vere tenebunt septem mulieres hominem unum, Jesum Christum Dominum nostrum juxta quod intelligitur homo, juxta quod natus est, juxta quod corpus assumpsit. Apprehendent septem mulieres hominem unum, dicentes: *Panem nostrum manducabimus.* Multi ambulant homines, et nullum apprehendunt mulieres, nullus eis placet homo. Non enim propter inopiam hominum unum hominem apprehendunt; non propter raritatem hominis qualem voluerunt, talem quæsierunt: unum solum reppererunt hominem quem apprehenderunt, ut dicant ei: *Panem nostrum manducabimus, et vestimentis nostris operiemur.* Est quidam cibus sapientiæ, est quidam cibus similiter intellectus, et reliquorum spirituum. Quis est iste cibus? Non timeo dicere, cibus alius est extra istos: forte ut meus est cibus sermo Dei, qui ait: *Ego sum panis vivens, qui de cœlo descendi, et vitam do mundo (Joan. vi)*: sic sapientiæ cibus ipse Pater. Propter hoc est: *Meus cibus est, ut faciam voluntatem ejus, qui me misit, ut consummem opus ejus (Joan. iv).* Nec putandum est aliquo indigere sapientiam et intellectum, cæterosque spiritus, quia alium cibum habeant, cum totius dispensationis unus sit cibus natura Dei. *Panem nostrum manducabimus, et vestimentis nostris operiemur.* Est quidam ornatus sapientiæ quo decoratur. Ornata est sermone sapientia. singulæ harum mulierum habent ornamenta. *Verumtamen nomen tuum invocetur super nos, aufer opprobrium nostrum.* Quod est nomen sapientiæ? Jesus. Quid est, *Invocetur nomen tuum super nos?* Ego sum sapientia, volo tuo nomine vocari, ut ego sapientia dicar Jesus, ut intellectus et consilium magnum et fortitudo, et scientia, et pietas et timor Dei nominentur Jesus, ut omnia in omnibus nomen tuum fiat. Nomen tuum invocetur super nos, aufer opprobrium nostrum. Revera abstulit opprobrium Jesus. Idcirco surgentes oremus Deum, qui hunc misit hominem, ut septem mulierum spiritus in eo requiesceret, ut nobis iste homo tribuat communionem harum mulierum: ut assumentes eas fiamus sapientes, intelligentes in Deo et hominibus, virtutibus adornantes animam nostram in Christo Jesu, cui est gloria et imperium in sæcula sæculorum. Amen.

HOMILIA QUARTA.

De visione Dei et Seraphim. Cap. VI.

1115 I. Impossibile est invenire principium Dei. Principium ortus Dei nusquam comprehendis.

* Non addunt Benedict. nostrum.

ta, sed neque aliquis, neque aliud quid-
um quæ subsistunt. Solus Salvator et Spi-
ritus, qui semper fuerunt cum Deo, vident
us: et forte Angeli qui vident Jugiter faciem
i est in cœlis, vident et principia negotio-
autem et pedes abscondunt ante homines
i. Novissima enim ut sunt, non valent enar-
s annuntiabit de novissimis? ait Scriptura
(). Quæ videmus (ut tamen concedatur, quia
femus) media sunt: quæ ante mundum fue-
ramus. Fuerunt porro quædam ante mun-
dum post mundum secutura sint, ad certum
ehendimus. Erunt autem alia post mundum.
quæ scripta sunt: *In principio fecit Deus
terram, terra autem erat invisibilis incompo-
nebre erant super abyssum, et spiritus Dei
super aquas, apprehenduntur (Gen. 1).*
erant aquæ istæ, in quibus incubabat spiritus
et tenebræ quæ super abyssum erant, non
mitæ. Utrumque enim ex nihilo creatum
li in Isaia dicentem Dominum: *Ego Deus
ruxi lucem, et feci tenebras (Isai. xlv).* Audi
m in Proverbiis prædicantem: *Ante omnes
ata sum (Prov. viii).* Non erant ista ingeni-
uando, vel quomodo sunt nata, nescio. Ve-
nim a Seraphim priora operum Dei, id est,
si: similiter autem et pedes. Ea quæ post
m sæculum futura sunt in sæcula sæculo-
is potest exponere? Garrulorum est homi-
rum notitiam polliceri, nescientium quia
tantum potest capere quæ media sunt, et
post mundum usque ad consummationem in-
unt futura, de pœnis, de retributione. Et
quoque multa absconsa sunt nobis, ut prop-
quidem scriptum sit: *Duabus velabant sa-
nolum autem velabant, sed et contegebant,
e velabant, ut nec modicum videretur prio-
co autem faciei: neque paululum 1116
nosceretur novissimorum, hoc est, pedum
uabus volabant. Aperta sunt media ad con-
dum. Et clamabant alter ad alterum. Non alter
is, sed alter ad alterum. Audire enim sanc-
m Dei quæ annuntiatur a Salvatore, juxta
em rei nemo potest nisi Spiritus sanctus:
o rursum inhabitare sanctimoniam Dei quæ
atur a Spiritu sancto, nemo potest nisi solus
r. Ob id alter ad alterum clamabant, et dice-
ianctus, sanctus, sanctus. Non eis sufficit se-
mare sanctus, neque his, sed perfectum nu-
Trinitatis assumunt (*Isai. vi*), ut multitudi-
nitatis manifestent Dei, quæ est trinæ sanc-
epetita communitas, sanctitas Patris, sancti-
geniti Filii, et Spiritus sancti. Etenim sancti-
t sanctificati ex uno omnes (*Heb. ii*). Qui
cat Salvator est, juxta hoc quod homo est a
tre accipiens sanctitatem. Dicunt itaque: *Sanc-
ctus, sanctus, Dominus Deus Sabaoth. Interpre-
abaoth (ut Aquila tradidit) Dominus militiarum,
Plena est omnis terra gloria ejus. Olim plena**

A domus erat gloria, nunc vero his qui super terram
sunt, a Seraphim prophetatur, quia futurum sit, ut
universam terram gloria Dei mei Christus impleat.
In omnibus quippe qui conversatione sua glorificent
Deum, gloria Dei est, atque ita universa terra plena
est gloria Dei. Olim non omnis terra plena erat glo-
ria Dei, sed unus angulus terræ, quando dicebatur:
Notus in Judæa Deus, in Israel magnum nomen ejus.
Gloria Deo, qui misit Filium suum, ut omnis terra
plena fieret gloria sua. Sed quid tibi prodest, si terra
plena sit propter ecclesias beatorum, qui ubicum-
que sunt, gloria Dei, tu autem non sis particeps glo-
riæ plenitudinis Dei? Et tu ergo labora, et in cunctis
enitere ut sis gloriam Dei quærens, ut inhabitet et
inveniat locum in te, et fias etiam tu cum omni ter-
ra, in qua est gloria Dei, plena, gloria ejus. Quomo-
do fit per singulos nostrum plenitudo gloriæ Dei? Si
quæ facio, quæ loquor, in gloriam Dei fiant, plenus
sermo 1117 meus et actus sit gloria Dei. Si et
processus, et ingressus meus in gloriam Dei est, si
cibus, si potus meus, si omnia quæ facio in gloriam
Dei fiant, et ego particeps sum istius dicti: *Plena
est terra gloria ejus.* Cum ergo omnia ista fecero,
elevatum est superliminare a voce Seraphim, qua
clamabant. Beatum est itaque unumquemque nos-
trum ita laborare ut particeps fiat ostii, et superli-
minaris ostii, quod juxta intellectum est Christus
Deus. Neque enim indecens dicte reor ostium car-
nem, et superliminare verbum nuncupari.

III. *Elevatum est superliminare a voce qua clama-
bant, et domus repleta est fumo.* Fumus iste donum
est de gloria Dei: *Et dixi: O miser ego quoniam com-
punctus sum.* Antequam videas visionem, non confi-
teris te esse miserum, o Isaia? Non ait: quamdiu
vixit Osias, neque in senum meum venit quia miser
essem. Incipio autem nosse quia miser sum, quando
video visionem, moriente mihi Osia rege leproso,
et dico: *O miser ego (Paral. xxvi)!* Nunc incipio et
ego confiteri Domino, et dicere de memetipso: *O
miser ego!* quomodo Isaïas dicit: *O miser ego!* Pro-
xime autem huic et Apostolus dicit: *Miser ego homo,
quis me liberabit de corpore mortis hujus (Rom. vii, 24)?*
Beatum est ergo ut miserum me fatear. Si me hu-
miliavero, et pœnitens super peccatis meis flevero,
exaudiet me Deus, et dabit mihi liberatorem, et di-
cam gratias Deo per Jesum Christum Dominum no-
strum (*Ibid.*, 25). Verum ex corde dicamus, miser
ego sum. Unusquisque recordetur causas miseria-
rum suarum, et delicta, et dicamus surgentes ad
orationem, memores quidem quasi confitentes, obliti
autem quasi jam non facientes, et dicamus: *Miser
ego, quoniam compunctus sum.* Non est compunctus
antequam videret visionem, antequam Osias more-
retur: cum incipit pœnitentiam agere, statim dicit:
quoniam compunctus sum. Si quis sine sensu est juxta
interiorem hominem, cum peccator sit, non com-
pungitur: sed quasi in exteriora membra licet adhi-
beas stimulum, non sentit mortuum corpus: eodem
modo si adhibeas peccatori verba divina mortificæ

per peccatum, et non agenti poenitentiam, neque mœstus est, neque poenitet, neque habet tristitiam operantem confessionem, tristitiam quæ secundum Deum est. Si quis autem vult salvari, et audierit sermones arguentis se, et corripientis, statim dicit: O miser ego! Nec sufficit dicere, miser ego: apponendum est ei, quia compunctus sum. Utinam amplius compungamur! Quanto enim **1118** plus compungimur, tanto plus nobis peccatorum vincula laxantur. Propter hoc Achab ille non multum utilitatis est consecutus, quia non multum compunctus est (III Reg. xxi): sed compunctus quidem est semel tantum. Quamobrem dictum est: *Vidisti quomodo compunctus est Achab*. Si vero quis talis fuerit ut non cœsset compungi, dicit similiter ut Apostolus: *Non sum dignus vocari Apostolus propter hoc quod persecutus sum Ecclesiam Dei* (I Tim. i). Et: *Mihi minimo omnium sanctorum data est ista gratia* (Gal. i). Et: *Fidelis Deus, quia Jesus Christus venit in hunc mundum, peccatores salvare, quorum primus ego sum* (I Cor. xv). Videsne quia multum compunctus est, et non semel, sed semper scribens, et loquens, et agens compunctus est? quomodo et Isaias in presenti, qui dicit: *O miser ego sum, compunctus sum, quia cum sim homo, et immunda labia habeam, et in medio quoque populi immunda labia habentis habitem*. Annotemus et aliud quiddam, quia peccata Isaiæ non in factis, sed tantum in sermonibus erant. Propter quod ait: *Quia cum homo sim, et immunda labia habeam*. Erat autem et populus immunda labia habens. Non deñit eum accusare populum, et dicere plura peccata in eo esse, quam immundorum labiorum.

IV. *Et regem Dominum Sabaoth vidi oculis meis*. Si quando de Deo cogitaverimus, cum adhuc sumus peccatores, et nos dicamus, quæ nunc dicit Propheta: *Et missus est de me unus de Seraphim*. Quam bonus Deus! Quia, inquit, audio confitentem Isaiam, dixit enim: *O miser ego, quoniam audio poenitentem*, ait quippe: *Compunctus sum*: quia propria delicta pronuntiavit dicens: *Quia cum sim homo, et immunda labia habeo, et in medio quoque populi immunda labia habentis habitem*. Et ego, adhuc loquente eo, dico: *Ecce adsum*. *Et missus est ad me unus de Seraphim, et in manu sua habebat carbonem*. Carbo defertur ad Prophetam, ut per ignis ustionem purgentur labia ejus, quæ aliquando peccaverant. Quis est iste unus de Seraphim? Dominus meus Jesus Christus, iste juxta dispensationem carnis missus est habens in manu sua carbonem, et dicens: *Ignem veni mittere super terram*.

V. *Et utinam jam ardeat! Et missus est ad me unus de Seraphim, et in manu ejus habebat carbonem, quem acceperat forcipe de altari*. Non quocumque simpliciter et fortuito Propheta igne purgatur, sed qui est de altari Dei. Si purgatus non fueris altaris igne,

residet tibi ille, de quo dictum est: *ite a me in ignem æternum, qui preparatus est Zabulo et angelis ejus*. Non est talis ignis de altari. Omnes igni tradendi sunt, sed non omnes uni igni, alios de altari ignis expectat, alios igni, qui preparatus est Zabulo et angelis ejus. Tangat ergo labia mentis et animæ nostræ sermo corripientis, ut et nos dicamus: *et tetigit os meum*. Si mundavero os meum, ut nihil otiosum, nihil fatuum, nihil turpe, nihil scurrile (ut omnia semel nominem), nihil eorum, quæ interdicta sunt, loquar, tunc possumus dicere: *tetigit os meum*. Porro quamdiu immunda labia habeo, et **1120** immundas res gero propter verba peccati, non tangit os meum ignis de altari, neque mittitur ad me unus de Seraphim.

VI. *Et dixit: Ecce tetigi labia tua, et abstuli iniquitates tuas, et peccata tua circumpurgavi*. Mordeat nos sermo divinus, exurat animas nostras. Dicamus audientes: Nonne cor nostrum ardens erat in nobis? ut auferantur iniquitates nostræ, atque peccata, et mundi effecti mundo ore, mundoque corde, et munda tota conscientia, gratias agamus omnipotenti Deo in Christo Jesu, cui est gloria et imperium in sæcula sæculorum. Amen.

HOMILIA QUINTA.

De eo, quod scriptum est: Quis elevavit ab Oriente justitiam, et de visione iterum aliter. Cap. VI.

(^a Hæc Allocutio in Græco perperam valde fuit, ideo juxta sensum et ordinem, non etiam juxta verba translata.)

1119 I. Ait Prophetes esse Christum viventem justitiam, et ^b putabamus nos ab Apostolo solum dictum esse, quia Christus sit *justitia, et sanctificatio, et redemptio, et sapientia* (I Cor. i). Forte autem et Apostolus instructus a Prophetis, novit animatam esse justitiam et viventem: Quæ est ista justitia? Unigenitus Dei. Quia autem non ^c solum ab Apostolo ortum est Christum esse justitiam et viventem, et subsistentem justitiam; sed invenies et a prophetis sermonibus hoc nobis mysterium exhibitum. Certum et a capitulo, in quo nunc lectio conquievit: *Quis enim, inquit, surgere fecit ab Oriente justitiam, et vocavit eam ad pedes suos* (Isai. vi)? Vocavit justitiam. Manifestum est animatam eam esse, si ambulet vocata. Vocavit autem Christum Pater, quo ob nostram salutem, ad nos iter faceret, et descenderet de cœlo ad nos. Nemo enim ascendit in cœlum, nisi qui de cœlo descendit Filius hominis. Vocavit eum de Oriente: non de isto sensibili, sed de oriente lucis veræ. Propter quod scriptum est: *Quis exurgere de Oriente fecit justitiam, et vocavit eam ad pedes suos*? Pater vocavit Filium, immo ut vere dicamus, Deus hominem vocavit justitiam ad pedes suos, id est, incarnationem Filii sui. Ideo et adoramus scabellum pedum illius, juxta quod scriptum est: *Adorate scabellum pedum ejus, quia sanctum est*. Caro siquidem Domini hodie-

^a Absunt duo isti versus, *Hæc Allocutio*, etc., usque translata, a Benedict. editione.

^b Antea pro *putabamus nos*, erat duntaxat *puta-*

mus.

^c Vox solum abest a Benedict. edit.

delictis assumit. Qui autem principium lectionis **1120** altiori indiget expositione, oremus munus regem, ut sermo, qui vocatus abierat, ad iterum revertatur, ut pauca juxta possibilitatem ram edisseramus.

Et factum est in anno, quo mortuus est rex **1121** : Vidi Dominum sedentem supra thronum excelsum, et plena erat domus gloria ejus; et Seraphim intus in circuitu ejus, sex alae uni, et sex alae alteri. Quibus quidem velabant faciem ejus, et duobus vertebant pedes, et duobus volabant, et clamabant alter alterum, et dicebant : Sanctus, sanctus, sanctus Dominus Deus Sabaoth, plena est terra gloria ejus : liqua. Verum ut et nos videamus visionem, non vidit Isaias, vocemur Jesum, qui non videntibus largitus est oculos. Potest enim etiam nunc vellet facere, ut ea, quae in lectione sacramenta sunt, apertis oculis intueamur : repromittamus enim nos non ultra facere corpus Christi corpus stricis, nec facere opera digna luctu. Unusquis nostrum haec corde loquatur ad Deum, et precetur, ut adventus ejus etiam nunc fiat. Si enim advenerit Jesus, ista videre non possumus. ut ut mittatur etiam ad me Seraphim, et, comenso de forcipe carbone, purget labia mea : et dico labia mea? Isaias sanctus erat, et ideo in labia ejus purgata sunt, quia labiis tantum, et sermone deliquerat. Ego vero non sum talis, ut dicere, quod solum immunda labia habeam.

1121 sed metuo ne immundum cor habeam, immundos oculos, immundas aures, immundum os. Cum adiu in omnibus istis pecco, totus immundus sum. Si videro mulierem ad concupiscendum, jam hatus sum eam in corde meo. Ecce immundus cor habeo. Si de pectore meo exeant cogitationes, adulteria, fornicationes, falsa testimonia, ecce cor immundum habeo. Quam formosi per evangelizantium pacem, evangelizantium bona habemus! Ego vero timeo ne currens ad mala immolos pedes habeam. Extendo ad Dominum manibus. Et forte avertens faciem suam dicit : Si deritis manus, avertam faciem meam a vobis (Isai. 1, 19). Quis ergo me mundat? Quis lavat pedes? Jesu, veni, sordidos habeo pedes, propter as servus : mitte aquam tuam in pelvim tuam, lava pedes meos. Et scio temerarium esse dicere. Sed timeo comminationem dicentis : Si non laveris pedes tuos, non habebis partem mecum (Joan. 13, 10). Ideo lava pedes meos, ut habeam partem te. Sed quid aio lava pedes meos? Petrus hoc ponit, qui non habuit necesse, nisi tantum ut pedes ejus lavarentur, totus quippe mundus erat. Notius cum semel lotus sum [Leg. sim], illo in baptismo, de quo Dominus ait : Ego aliud

A Baptisma habeo baptizare. Cur ista diximus? Praeparo et me et audientes ad majora mysteria. Si tamen veniat, si descendat ad nos sermo Dei : timeo enim ne me fugiat, ne benedictionem quoque meam dedignetur. Fugit quondam sermo populum propter Achaz unum peccatorem; fugit, inquam, sermo populum propter unum peccatorem Achaz, filium Zambri filii Zara ex tribu Juda, qui inobediens fuit Deo, et ideo anathematizatus est (Jos. vii, 25). Et quia nunc populi multitudo est propter parasceven, et maxime in Dominica die, quae passionis Christi commemoratrix est (neque enim resurrectio Domini semel in anno, et non semper post septem dies celebratur), orate Deum omnipotentem, ut veniat ad nos sermo ejus. Etiam si peccatores estis, orate Dominum. Peccatores exaudit Deus. Quod si timetis illud, quod in Evangelio dicitur : Scimus quia peccatores non exaudit Deus (Joan. ix, 35), nolite pertimescere, nolite credere. Caecus erat qui hoc dixit. Magis autem credite ei, qui dicit, et non mentitur, et si fuerint peccata vestra ut coccinum, ut lana dealbabo (Isai. 1, 18). Et : **1122** Si volueritis, et audieritis me, bona terrae edetis (Ibid., 19). Si vultis vel nunc audire, oremus in commune Dominum, ut saltem nunc, adveniente verbo prophetica verba dicta valeamus advertere.

III. Factum est, inquit, in anno, quo mortuus est Osias rex, vidi Dominum sedentem super thronum excelsum. Visio ascripta est. Cur regis tempus significatum? Intendite quando oborta sit visio. Cum mortuus est Osias rex, vidit Isaias Dominum Sabaoth sedentem super thronum excelsum. Si quis ex nostris novit, qui fuerit Osias, et quae gesserit, ille potest nosse quid docuerit Propheta per spiritum, quid exhibeat nobis sermo divinus. Vadam ad vitam Osiae, et requiram ex Regnorum libris, et ex Paralipomenon historia de Osia : ibique videbo, quia necessarium sit, si futurum sit, ut videam Dominum Sabaoth sedentem super thronum excelsum, mihi mori Osiam regem (II Par. xxvi). Iste Osias ex semine David descendens, et regnans in populo Juda, quamdiu quidem vixit Zacharias, qui intelligebat (sic enim scriptum est secundo libro Paralipomenon), fecit rectum in conspectu Domini. Nec sufficiens isto, fecit luminaria magna Domino, et composuit templum Dei, et multae fuerunt in religione ejus virtutes. Quando autem mortuus est Zacharias intelligens, tunc fecit malignum. Quis hic qui fecit malignum? Rex erat, non sacerdos. Alius ordo regius, alius ordo sacerdotalis. Voluit ingredi in templum, et locum agere sacerdotis, et facere opus, quod non fuerat ei concessum. Introit praeveniens sacerdotes, et assumpsit vas libamini. Ingressus autem et princeps sacerdotum, qui tempore illo erat, et octoginta sacerdotes

annotant Benedictini editores, perperam editione Genebrardo et Erasmo procuratae habent Achaz; melius editio Merlini Achaz, optime vero codex sic. Achaz, de quo Josue, vii, 25. Item aiunt: Verba quidem interpretationis ex

Graeco corrupto adornata sic habent: At res postulat: Propter parasceven, quae passionis Christi commemoratrix est; et maxime in Dominica die; neque enim, etc.

cum eo; dixit ad eum princeps sacerdotum: Nonne A
tu es Osias, et non Sacerdos? Violenter perseveravit, et lepra ascendit in frontem ejus. Projectus est mortuus, egressus est de templo, eduxit eum Dominus. Igitur leprosus factus est propter prævaricationem legis. Unusquisque sub regno est sive peccati, sive justitiæ. Si peccatum mihi regnat, unus sum de regibus Israel, qui templum violenter ingressi sunt. Si justus sum juxta mensuram profectus mei, et facio rectum, et persevero ante conspectum Dei, regnat mihi justitia. Quamdiu vixit leprosus, Isaias immunda labia habuit. Quamdiu vixit iniquus, non potuit Isaias Dominum Sabaoth videre, **1123** et immunda labia habuit, sub iniquo quippe rege erat. Quando enim incipit videre visionem Dei? Anno quo mortuus est Osias. His similia, et de multis scriptis poteris dicere, tribuente Deo. In Exodo istiusmodi quiddam scriptum est: *Et factum est post dies aliquot, mortuus est rex Ægypti, et suspiraverunt filii Israel, et ascendit clamor eorum ad Deum* (Exod. 11, 23). Quamdiu vixit Pharaon, non suspiraverunt filii Israel, et in pejus positi, ne gemendi quidem habuerunt liberam facultatem. Vivebat quippe rex, qui imperabat eis et lateres et paleas facere. Quamdiu vixit Pharaon, non suspiraverunt ad Deum: cum mortuus est Pharaon, tunc valuerunt madida fletibus ora sustollere. Vivit rex malignus in pectore nostro, quamdiu vivit Pharaon Zabulus. Tunc lateres operamur, et paleas, et tunc lacrymas intra silentium devoramus, et iniquitatis opera prima facimus. Cum autem mortuus fuerit, Domino Deo nos visitante, tunc suspiramus ad Dominum. Idcirco oremus Dominum, ut regnum peccati, quod est in mortali nostro corpore, moriatur. Peccatum enim, ait, mortuum est: ego autem **1124** revixi. (Rom. vii, 9). Et rursus, Peccatum revixit, ego autem mortuus sum (Ibid., 10). Moriente uno, qui potitur regno peccati Osia, moritur et Pharaon. Cum moritur rex pessimus erigo ad cælum oculos, et exaudit [Al. exaudivit] vocem meam Deus, quomodo Abraham, et Isaac, et Jacob: et video Dominum Sabaoth sedentem, et regnantem super excelsum solium, quem populus non vidit. Nondum enim Osias mortuus fuerat. Volo quiddam simile interponere bonæ rei, quæ huic contraria est. Iste ipse Osias quamdiu vixit Zacharias intelligens, non fecit peccatum in conspectu Dei; moriente Zacharia, declinavit a Domino, ubi imperavit populo, et rexit urbem. Hæc diebus et noctibus legentes, et audientes Dominum dicentem: *Oportuit te mittere pecuniam meam ad mensam; et ego veniens cum usuris eam exegissem* (Matth. xxv), non colligamus in sudario mnam creditam, nec pecuniam mittamus in terram, sed fenèremur eam populis. Et cum nos crediderimus dominicam rationem, vobis erit videndum quomodo credita cum usuris exsolvatis. Quam, etc. Amen.

* Cod. Turonens. apud Benedictinos remissionem habet, alii remissam, et remissam quidem pro remissione annotaverat et Genebrardus vocabulum esse

HOMILIA SEXTA.

De eo quod scriptum est: Quem mittam, et quis ibit nobis, etc., usque ad eum locum, in quo ait, Et convertantur, et sanem eos. Cap. VI.

1123. I. Videns Isaias Dominum Sabaoth sedentem super thronum excelsum et elevatum, videns autem et seraphim circumstantia eum, et ^a remissam peccatorum recipiens per eum ignem, qui allatus de altario, labia ejus contactu purgavit, ait se audisse vocem Domini non imperantis, sed excitantis atque dicentis: *quem mittam, et quis ibit ad populum istum?* Deinde dicit se respondisse Domino: *Ecce sum ego: mitte me.* Factus autem in hoc loco, et scrutans ea, quæ scripta sunt, invenio aliud fecisse Moysen, aliud B Isaiam. Moyses enim electus ad educationem populi de terra Ægypti, ait: *Provide alium quem mittas* (Exod. iv, 13), etiam videtur contradicere Deo. Isaias vero non electus, sed audiens quem mittam, et quis ibit: *Ecce, inquit, ego sum, mitte me.* Dignum est ergo spiritalibus spiritalia comparare, et requirere, quis e duobus melius fecerit: Moysesne, qui postquam electus est, recusavit: an Isaias, qui ne electus quidem ipse se obtulit, ut mitteretur ad populum. Nescio enim si potest quis eam contrarietatem negotiorum, **1124** quæ in utroque videtur, intendens, dicere, quia idipsum fecerit Moyses, quod Isaias. Ego audacter feci, comparans duos sanctos, et beatos viros, et decernens, et dicens verecundius Moysen fecisse, quam Isaiam. Moyses quippe magnitudinem considerabat, præesse populo ad educendum eum de terra Ægypti, et repugnare Ægyptiorum incantationibus et maleficiis. Propter hoc ait: *Provide alium quem mittas.* Iste autem non expectans audire quid ei juberetur ut diceret, ac si electus fuisset: *Ecce, inquit, sum ego, mitte me.* Unde quis ignorans quid ei juberetur, ut diceret, ac si electus fuisset, *Ecce, ait, ego sum, mitte me:* hæc jubetur ut dicat, quæ erant inoperta dicenti. An non erat inopabile statim jussum prophetizare, a maledictionibus incipere dicentem: *Aure audietis, et non intelligetis, et videntes cernetis, et non videbitis: Incrassatum est enim cor populi hujus, et reliqua.* Forte ergo (si tamen audenter expedit dicere) temeritatis et audacie mercedem consecutus est, ut ea jubetur dicere, quæ prophetizare nolebat. **1125** Quia autem comparavimus Isaiam et Moysen, componamus et aliam proximam comparisonem Isaiæ et Jonæ. Ille mittitur prædicare eversionem Ninivitis post tres dies, et piget eum proficisci nolentem causa malorum civitatis. Iste vero non expectans quid ei imperaretur ut diceret, ait: *Ecce ego sum, mitte me.* Bonum est non prosilire ad eas, quæ a Deo sunt, dignitates, et principatus, et mysteria Ecclesiæ, sed imitari Moysen, et dicere cum eo: *Provide alium, quem mittas.* Neque enim ad principatum Ecclesiæ venit, qui saltari veterum theologorum, Tertulliani, Cypriani aliorumque.

vult, etsi præest; sed ad servitutem Ecclesiæ, si A oportet dicere et de Evangelio: *Principes quidem gentium dominantur eis, et qui potestatem habent in illis, magistratus vocantur. Non sic autem erit in vobis: nec enim dominantur principes in vobis, sed qui vult esse vestrum major, erit omnium minimus* (Marc. ix). Qui vult esse primus, erit omnium novissimus. Qui vocatur ergo ad episcopatum, non ad principatum vocatur, sed ad servitutem totius Ecclesiæ. Si vis credere de Scripturis, quia in Ecclesia servus sit omnium, qui præest, suadeat tibi ipse Salvator et Dominus, qui talis tantusque factus est in medio discipulorum, non quasi discumbens, sed quasi ministrans. Accipiens enim linteam, postquam exutus est vestimentis, præcinxit se, et mittens aquam in pelvim, cœpit lavare pedes discipulorum, et detergere linteo, quo erat præcinctus. Et docens quales oporteant esse principes tamquam servos ait: *Vos vocatis me magistrum et dominum, et bene dicitis, sum etenim. Si ergo ego dominus et magister vester lavi vobis pedes, et vos debetis alterutrum lavare pedes* (Joan. xiii). In servitutem igitur vocatur [Al. vocatus] Ecclesiæ princeps, ut possit ex servitute ista ire ad solium cœleste, sicut scriptum est: *Sedebitis super thronos duodecim judicantes duodecim tribus Israel* (Matth. xxiv). Audi vero et Paulum tam præclarum virum dicentem, quia servus fuerit omnium credentium: *Ego enim sum*, ait, *minimus Apostolorum, non sum dignus vocari Apostolus, quia persecutus sum Ecclesiam Dei* (I Cor. xv). Porro sic hoc non videtur approbare servitutem ejus, sed tantum humilitatem; audi eum dicentem: *Facti sumus parvuli in medio vestrum, quasi si nutrix foreat filios suos, cum possemus graves esse, ut Christi Apostoli* (I Thess. ii). Imitatores ergo nos esse expedit humilium ipsius Domini sermonum atque factorum, et Apostoli ejus, et facere quod **1126** factum est a Moyse, ut etiamsi vocatur aliquis ad principatum, dicat: *Provide alium, quem mittas* (Exod. iv). Deo dicit: *Non sum dignus ante heri et nudiustertius. Exilis vocis sum et tardilinguis. Et quia Deo dixit humiliter, exilis vocis sum, et tardilinguis, audit a Deo: Quis dedit os hominis, et quis facit surdum et mutum, videntem et cæcum? Nonne ego Dominus Deus? Crede Deo, * consecra te ei. Licet subtilis vocis sis, tardæque linguæ, trade te sermoni Dei. Dices postea: Os meum aperui et attraxi spiritum* (Psal. cxviii). Hæc quidem propter hoc, quod ait Isaïas: *Ecce sum ego, mitte me.*

II. Faciamus autem ex parte, et cum eo. Voluit enim cum accepisset jam gratiam a Deo, non in vacuum eam accipere, sed uti ea ad necessaria. Videns Seraphim, videns Dominum Sabaoth sedentem super thronum excelsum et elevatum, dixit: *O miser ego, quoniam compunctus sum, quia cum homo sim, et immunda labia habeam, in medio quoque populi labia immunda habentis habitem, regem Dominum Sa-*

*baoth vidi oculis meis. Hoc dicens et miserum se faciens, meretur auxilium, suscipiente Deo humilitatem ejus: Quod est istud auxilium? Missus est, ait, ad me unus de Seraphim, et habebat in forcipe carbonem, quem attulerat de altari, et tetigit labia mea et dixit: Ecce abstuli iniquitates tuas, et peccata tua circumpurgavi. Consecutus est beneficium, mundus effectus, et remissionem accipiens peccatorum. Cum audisset: Quem mittam ad populum, et quis ibit nobis? Non propter priorem conscientiam ausus fuit dicere: Ecce ego, mitte me. Sed ibi audierat: Ecce abstuli iniquitates tuas. Igitur quia sancti compunguntur, et requiritur inter Moysen, et Isaïam, satisfaciamus pro Moyse, et etiam pro Isaïa, dantes et eis de Scripturis sortem suam. Moyses non accepit remissionem peccatorum, ut diceret quasi jam conscius se mundatum, mitte me, propter quod ait: Provide alium quem mittas; habebat enim in conscientia interfectionem Ægyptii, forte autem ut homo sciebat se et quædam alia habere peccata, propterea recusat. Iste autem non quasi natura justus postulat ministerium, sed quasi gratiam consecutus. Sic et Moyses, si similem gratiam percepisset, audissetque, ecce abstuli iniquitates tuas, et hoc circummundavi peccata tua, neuliquam forte dixisset: Provide alium quem mittas. Habet ergo aliquid rationis, et Moyses recusans, **1127** et Isaïas dicens: Ecce ego sum, mitte me.*

III. Sed videamus etiam ea, quæ præcipit Dominus ut populo diceret: *Vade, et dic populo: Aure audietis, et non intelligetis, et videntes cernetis, et non videbitis; incrassatum est enim cor populi hujus, et auribus graviter audierunt, et oculos clausurunt: nequando videant oculis, et auribus audiant, et corde intelligant, et convertantur, et salvem eos.* Bifariam sciens sermonis auditionem, et duplicem noscens constitutionem, hoc est aliud eorum corporale, aliud spiritale, aut ad populum prophetizans de his quæ in adventu Christi futura erant, quia esset tempus quando audirent et non intelligerent ea. Siquidem cum audirent Dominum meum Jesum Christum, vocem tantum dictorum audire, non sensum. Et hoc ex eo manifestum est, quia foris ad populum in parabolis loquebatur: Discipulis autem secreto dissolvebat eas. Prophetat autem, quod evenit: *Aure audietis, et non intelligetis* (Matth. xiii). Porro quod de Adventu Domini hoc sit populo prophetatum, ipse Salvator dicit: *Bene prophetizavit de vobis Isaïas dicens: Aure audietis, et non intelligetis.* Concedamus ergo quia sermones Domini populus auscultans non potnerit [Al. poterit] nosse quæ dicta sint. Videmus autem quid sit hoc quod sequitur: *Et videntes videbitis, et non scietis.* Non si quis vidit ea, quæ Salvator faciebat, statim videns potuit intelligere cur facta sint. Veluti (exemplum assumamus) lavit pedes discipulorum. Ei videbant quidem bene quomodo lavabat pedes magister discipulis; videbant autem et alii, qui erant præsentibus, sed id tantum

* Maluimus cum Benedict. edit. renouere consecra. hñb quod erat conserva.

quod fiebat, non etiam cer fiebat. Similitudo quippe erat lavatio pedum, quia lavit Verbum Dei pedes discipulorum. Idcirco ait Salvator ad recusantem Petrum, et dicentem : *Non lavabis pedes meos*. Quid ait? *Quod ego facio tu nescis modo, scies autem postea* (Joan. xiii). Quid autem facis modo dicit Petrus. Video te lavantem pedes nostros, et pelvim positam, linteo te præcinctum, et servientem nobis, et detergentem pedes nostros. Verum quia non erat hoc negotium corporale, sed spiritale. Salvator nudatus mittit spiritalem aquam in pelvim secundum Scripturas, et lavat pedes discipulorum suorum, ut cum mundi fuerint, ascendant ad dicentem : *Ego sum via* (Joan. xiv, 6), et non pleni pulvere, quem excutere voluit super indignos, et non suscipientes pacem, neque dignos eorum quæ dicebantur. Et quia hoc erat quod significabatur, ideo ait : *Quod ego facio, tu nescis modo, scies autem postea*. Erat autem hoc, quod et reliquis dictum est : *Quia vocatis me magistrum et dominum, et bene dicitis. Sum etenim. Si igitur ego dominus et magister lavi pedes vestros, et vos debetis invicem lavare*. Ergo hoc dicit, ut episcopus mittens aquam in pelvim et exutus vestibus suis, et præcinctus linteo, me extendente, lavet pedes meos? Siquidem vos, inquit, debetis invicem lavare pedes vestros. Si hoc est quod dicitur, nemo vestrum mandatum servabit. Nemo enim quibuscumque venientibus assumens linteum diaconus, vel presbyter, sive episcopus, lavat pedes. Sed si intelligas ea, quæ scripta sunt, qui vere beati sunt episcopi servientes Ecclesiæ, mittunt aquam de Scripturis in pelvim animæ, quod est secundum Scripturas, et tentant pedum discipulorum sordes lavare, et eluere, et projicere. Et si custodiunt episcopi mandatum imitantes Jesum, sic et presbyteri. Utinam et ego accipiam nunc aquam, quæ possit animæ vestræ pedes lavare! ut unusquisque vestrum dicat cum fuerit lotus : *Lavi pedes meos, quomodo inquinabo illos* (Cant. iii). Hoc enim sponsa dicit in Canticis Canticorum, non ostendens corporeos pedes lotos, sed pedes non offendentes. De quibus dicit Salomon : *Pes autem tuus non offendat* (Prov. iii, 23). De quibus et in psalmis scriptum est : *Mei autem pene moti sunt pedes* (Psalm. lxxiii). Verum et quæ constituuntur viduæ in Ecclesiis : *Si sanctorum, inquit, pedes lavit* (I Tim. vj. Si autem vis apertius audire, quomodo vidua lavat sanctorum pedes, audi Paulum in alio loco constituentem viduas, et dicentem : *Bene docentes, ut pudicas efficiant adolescentulas, lavantes sordes pedum juvenularum*. Et istæ viduæ dignæ sunt ecclesiastico honore, quæcumque sanctorum pedes lavant sermone spiritualis doctrinæ, sanctorum vero non masculorum, sed mulierum. Docere enim mulierem non permittit, neque principi viro. Vult esse mulieres bene docentes, ut ad castitatem suadeant non adolescentes, sed adolescentulas : indecens quippe est, ut mulier magistra

A viri fiat, sed ut castitatem suadeant adolescentulis, et amare viros et liberos suos. Discamus ergo lavare pedes discipulorum. Ista propter hoc dicta sunt : *Videntes videbitis, et non sciitis*. Quoniam si quid fiebat a Salvatore, ab his quidem, qui non intelligebant, videbatur juxta corpus, non videbatur juxta rationem; ab his vero, qui intelligebant, videbatur quidem juxta oculos, videbatur autem et juxta intellectum, ita ut non completeretur super beatè **1129** videntes, hoc quod dictum est : *Videntes videbitis, et non sciitis*, sed super peccatores. Sed et cuncta Evangeliorum oremus videntes dupliciter videre, quomodo facta sint juxta corpus, quando Salvator noster venit ad terras. Etenim similitudo erat, et typus futurorum unumquodque, quod fiebat in corpore. Veluti nescio quis a nativitate cæcus visum recuperavit (Joan. ix) : vere autem cæcus iste a nativitate erat gentilium populus, cui Salvator reddidit visum, saliva sua ungens oculos ejus, et mittens ad Siloam, quod interpretatur missus. Mitebat quippe eos, quos spiritu unxit ut crederent, ad Siloam, id est ad Apostolos et magistros, propter quod scriptum est de Siloa, quia interpretatur missus. Et quotiescumque incipimus a Jesu visitari, ut recipiamus animæ oculos, mittit nos ad Siloam, hoc est missus. Et unusquisque ergo nostrum, quando legit ea quæ in Evangeliiis facta sunt, oret ne etiam in se compleatur : *Videntes videbitis, et non sciitis* (Joan. vii).

IV. Si autem, ut existimant simpliciores, illa quæ facta sunt, non propter nos, sed propter se tantum facta sunt, et non erant exempla alterius rei, exponant quem hoc, quod dictum est : *Videntes videbitis, et non sciitis*, habeat sensum. Nam si non ea, quæ videbantur, habebant aliquem sensum a sacramento, ut cum carnalibus oculis etiam spiritualiter inspicerentur, numquam dixisset : *Videntes videbitis, et non sciitis*. Ad approbationem autem horum, et alterius scripti de Evangelio testimonium proferemus, quod juxta eos, qui tantum litteram sequuntur, mendacium est. Dicit Salvator et Dominus noster ad discipulos in Evangelio secundum Joannem : *Si credideritis, non solum quæ ego facio, facietis, sed et majora horum facietis* (Joan. xiv, 12). Videamus ergo si majora aliqua fecerint discipuli? Quid majus est quam mortuum suscitare? Quis non dico nostrum, sed Apostolorum mortuum suscitavit? Refert historia quia Paulus Eutychum resuscitaverit a mortuis; et Petrus Tabitham, quæ interpretatur Dorcas (Act. ix). Ista autem, et alia istiusmodi inveniri possunt : ubi sunt majora? Sed et cæcos Salvator fecit rursum videre, et quod majus est, eos, qui sic nati fuerunt. Exhibeant hi quos cæcos ab utero manibus Apostolorum curatos aspexerint (Matth. ix). Et alia infinita potest de Evangeliiis invenire qui quaerit, quia neque Apostoli his majora fecerint, neque eorum successores. Verum sermo Scripturæ tale quiddam

* Alii fortasse rectius secretum legu.

locutus est: **1130** Illi, quæ ego feci corporalibus, vos majora facietis. Ego feci resurgere ex mortuis corporaliter, vos resurgere facietis ex mortuis spiritaliter. Ego cæcis sensibile hoc lumen infudi, vos spiritalem lucem non videntibus dabitis. Usque ad hanc autem diem hæc majora signa a corporalibus, quæ fecit Jesus, ego video fieri per fidelissimos discipulos Jesu. An non cæci nunc vident? et claudi ambulant, et leprosi mundantur? et reliqua sunt? Si is, qui heri obæcatus est accedens ad idolum, quasi ad Deum, hodie invocet Deum vivum, pristina derelinquens, nonne videt? An non qui heri claudus erat propter peccatum, nunc propter discipulorum doctrinam iter verum edoctus stabili graditur pede? Qui heri aridam habebat manum, et otiosam ad benefaciendum, hodie recipiens manum, habet eam viventem? Si videris aliquem pollutum, et lepram in anima habentem subito poenitere, ac doctrinæ sermone compunctum, non te pigeat dicere, quia majus sit hunc spiritaliter leprosum, quam quemdam carnaliter fuisse purgatum. Et hæc quidem largius profudit oratio, cupiens ostendere quid sit hoc, quod dictum est: *Et videntes videbitis, et non intelligetis.*

V. Quæ autem causa est audientem non intelligere, et videntem non videre? *Incrassatum est, inquit, cor populi hujus (Isai. vi).* Siquidem necessarium est intelligi et hoc unde sit, non eadem est corporalis, et spiritalis pinguedo, neque eadem est corporalis tenuitas, et spiritalis. Etenim quod corporaliter crassum est, in carne fit, et nihil mihi nocet cor carneum si incrassatur, neque prodest, si a languore, vel a quacunque causa attenuetur. Tale autem existimo fieri cor carneum eorum, qui formidine continentur. Quomodo enim toti tabescunt ab ægrotatione, sic aiunt et crassitudinem, et quidquid pingue est circa cor eorum, extenuari. Quid ergo mihi nocet, si corporale cor meum incrassatur. Esto vero et attenuari cor meum, quid mihi ex isto prodest? Sed cor nuncupativo cum corporeo corde vocabulo animæ nostræ principale nominatur, ut manifestum est ex eo, quod in Evangelio dicitur: *Beati mundo corde (Matth. v).* Neque enim hi mundo corde sunt, qui sanguineum, vel quodecumque materiæ corporalis intrinsecus non habent. Sed dictum est: *Beati mundo corde*, pro eo quod est: *Beati, qui mundum habent principale animæ.* Principale nominatur pro corde. **1131** Quoniam igitur principale animæ nostræ, quod esse dicitur in corde corporeo, sive mundum est cor nostrum, sive immundum: immundum quidem quando cogitationes pessimæ egrediuntur ex eo, homicidia, adulteria, furia, falsum testimonium, blasphemie: mundum autem quando cogitationes sanctæ, et intellectus divini, et mens pura: propter hoc arbitrandum est attenuatum quidem esse dictum, attenuatum a sancto Spiritu ejus, qui salvatur: incrassatum autem, et præfocatum a malitia ejus, qui peccat. Dicitur enim de sancto Spiritu, qui est secundum sapientiam, quia sit *multifarius, tenuis, mobilis (Sap.*

vi), et quia justus accipiat hunc subtilem spiritum. Differt quippe hic spiritus ab omnibus spiritibus intellectualibus, mundis, subtilibus. Est ergo principale cordis tenue quidem, quod ex corporalis materiæ vitio concretum est, plenum cogitationibus corporalibus, quæ sunt in reprehensione. Sic dicitur: *Incrassatum est cor populi hujus.* Intellige ex eo incrassatum esse cor, quia nihil sit in eo præter humanas et carnales sollicitudines. Quomodo enim materia corporis pinguis est, eodem modo etiam corporei intellectus, et cogitationes. Ex quo cum duo posita sint, incrassari cor ex sæcularibus curis, et attenuari ex sollicitudine spiritali, cum quis cogitat ea, quæ Domini sunt, projiciens pinguedinem ex corde, et sciens, quia si incrassatum fuerit cor ejus, neque accipiat sermones Dei, neque videat salutis sacramenta, deponamus et nos crassitudinem, et assumamus eam, quæ dicta est tenuitatem, ut et nos dicamus quomodo Prophetes: *Sitivit in te anima mea, quam multipliciter tibi caro mea. In terra deserta, invia et inaquosa, sic in sancto apparui tibi (Psal. lxxiii),* non quasi sanctus fuerim naturaliter, sed si carnis prudentia tabescit, et si prudentia carnis extabuerit, tunc in sancto apparebo ei. Hæc in explicationem ejus, quod dictum est: *Incrassatum est cor populi hujus.*

VI. Sequitur autem: *Et auribus suis graviter audierunt.* Nihil mihi nocet si graviter audiam corporaliter, neque ista mihi causa fit, ut non audiam sermones Dei. Quomodo enim nihil mihi nocet cæcitas corporalis, si non fuerit obæcata anima mea: sic neque levitas, neque gravitudo auditionis corporalis impedit quidquam mihi. Est alia quædam gravitudo auditionis, quæ noceat animæ hominis. Quæ est ista gravitudo, quæ est in auditionem animæ? Peccatum secundum Scripturas grave est. Propter quod sentiens **1132** quis peccata sua, dicit: *Quasi onus gravata sunt super me (Psal. xxxviii).* Et quia gravis est iniquitas, propter hoc super talentum plumbi sedet, ut in Zacharia scriptum est (*Zach. v*). Ægyptii autem non quoniam gravia habebant corpora, submersi sunt quasi plumbum in aqua vehementi (*Exod. xv*), sed quia animæ eorum ad talentum plumbi super quod sedebat iniquitas, aggravatæ erant: propter quod submersi sunt tanquam plumbum in aqua vehementi. Gravitudo ergo aurium a peccato fit, et levitas a justitia. Quid est quod faciat auditum non graviter audire, sed leviter? Pennæ verbi, pennæ virtutis. Etenim pennæ verbi multum levitatis afferunt: *Quis dubit mihi pennas sicut columbæ, et requiescam (Psal. lxxv)?* Hoc dicit Prophetes non orans ut corporalis pennas accipiat columbæ, sed pennas columbæ Spiritus sancti. Dicit autem rursus Salomon de divite: Componet autem sibi pennas quomodo aquila, et convertitur in domo ejus qui præest illi. Si accipiamus igitur pennas, leviter audiemus (*Prov. xxiii*). Si autem peccaverimus, et negligentes fuerimus circa alas, et defluxerint pennæ nostræ, gravabimur, et graviter audiemus. Auribus ergo suis peccatores graviter audierunt. Omnes quidem

Judæi, qui tunc audierunt Salvatorem, graviter eum audierunt, ideo non crediderunt. Usque hodie autem quotquot audientes Scripturas, non audiunt sermonem spiritaliter, qui levis est, sed litteram, quæ est gravis et occidens, graviter audiunt. Atque ita dupliciter auditur Scriptura. Ab eo qui non intelligit quæ dicuntur, graviter auditur: ab eo vero, qui intelligit eam, non solum auditur non graviter, sed potius acute. Unde et qui fit intelligens, fit auditor.

VII. Est et aliud autem quod prophetatur de populo Judæorum, et de omnibus nobis si peccaverimus: *Et oculos suos clauserunt, nequando videant oculis, et auribus audiant, et corde intelligant.* Eorum qui non vident, quidam cæci sunt, et propter cæcitatem non vident: quidam in tenebris sunt, et propterea non vident: alii autem neque in tenebris sunt, neque cæci sunt, sed quia claudunt oculos, non vident. Et scit has differentias, quæ principales cordis nostri sunt, Scriptura divina. Dicit enim Salvator his, qui sunt in vinculis, *Exite*: et his, qui in tenebris: *ut eis reveletur.* Et *sedentibus in regione, et umbra mortis, lux orta est eis.* Isti non viderunt ideo, quia fuerunt in tenebris, donec oriretur eis lux. Surdi, audite; et cæci, aspice. Et ideo isti non videntur ante, quia naturaliter cæci erant. Qui vero **1133** extra ista sunt, quique ad comparationem cæcorum et eorum qui in tenebris sunt, multo peiores sunt: ii sunt, qui ideo non vident, quia oculos sponte clauserant. Hoc autem ita esse, ut asseruimus, Salvator mihi testimonio erit dicens: *Si cæci essetis, non haberetis peccatum. Nunc autem dicitis quia videmus, peccatum vestrum manet (Joan. 13).* Et bene ait, dicitis quia videmus, vere enim dicit quia videant, et habeant possibilitatem videndi, sed claudentes oculos, non vident. Et si quando videris ingeniosam ad intelligendum animam, et velocem et alacrem, non meditantem eloquia Dei, cognosce quia non propter cæcitatem non videt ea, quæ continentur in Scripturis; non ob id, quia in tenebris sit, sed quia claudit oculos. Si ergo audieris Scripturam divinam dicentem his, qui claudunt oculos: *aperi oculos tuos, et recta vide, aperi oculos ab eo quod clauseras: tunc poteris videre recta, et considerare lumen* **1134** *veritatis.* Et accusat quidem eos, de quibus queritur, cur oculos claudant ne videant. Non autem et hoc dicit, quia non expedit aliquando et claudere animæ oculos. Expedit enim sicut manifestum fecit Isaias, dicens in his, quæ sequuntur: *Quis annuntiavit vobis locum æternum (Isai. xxxiii, 24)?* Qui ambulat in justitia, et loquitur veram viam, et rectam, obturans aures, ut non audiat iudicium sanguinis, et claudens oculos, ut non videat iniquitatem. Si futurum est, ut aperiens oculos animæ, audiam, et sentiam turpiloquia, melius est claudere auditus, quam audire quæ noceant. Quando ergo claudam? Quando mala dicuntur, ut neque intelligam ea. Quando videnda sunt eloquia Dei?

A Quando convertimur, et sanat nos Deus, mittens verbum, quod sanat eos, qui volunt errari in Christo Jesu, cui est gloria et imperium in sæcula sæculorum. Amen.

HOMILIA SEPTIMA.

De eo quod scriptum est: Ecce ego et pueri, etc.
Cap. VIII.

1133 I. *Da sapienti occasionem, et sapientior erit, dicit sermo divinus (Prov. ix).* Occasionem autem acceperunt sacratissimi Apostoli ad intellectum prophetarum sermonum. Oremus Deum ut accipiamus sapientiam et possimus fieri sapientiores per occasionem Apostolorum ad Prophetas exponendos. Apostolus recordans hujus dicti: *Ecce ego et pueri, quos Deus dedit mihi,* deinde infert et edisserit: *Quia ergo pueri communicaverunt sanguini et carni, et ipse proxime eos factus, qui participantur eorum: ut per mortem destruat eum, qui imperium habet mortis, hoc est, Zabulum, et eruat eos quicumque metu mortis in sempiternam vitam rei erant servitutis (Hebr. ii).* Igitur quia pueri participes effecti sunt sanguinis et carnis, et Salvator noster communicavit carni atque sanguini; alienum enim erat a natura et divinitate ejus, sanguinem et carnem suscipere: propter nos autem ea, quæ sibi erant aliena suscepit, ut domesticos sibi faceret, qui fueramus alieni per peccatum. Et quidem Apostolus sic exposuit, dicens: *Quia ergo pueri communicaverunt sanguini et carni, et ipse proxime eos factus est, qui participantur eorum.* Ego autem dicam, quoniam quomodo et pueri communicaverunt sanguini et carni, et ipse **1134** proxime eos factus, qui participantur eorum: sic quia pueri non possunt fortiores audire sermones, debent enim ut pueri audire sermones Dei, propter hoc factus in sanguine puerorum causa qui communicaverunt carni et sanguini, quasi parvulis loquens, loquitur non divina et ineffabilia, sed quæcumque capere possunt parvuli. Parvuli autem omnes homines sunt, si eos comparas ad perfectionem verbi, licet Moysen nomines, licet unum dixeris de Prophetis; licet Joannem, quo major in natis mulierum nemo fuit (*Math. xi*): licet ad Apostolos venias: Petrum, cui portæ inferi non invalescent: vel Paulum, qui raptus est usque ad tertium cælum, et audivit indicibilia verba (*II Cor. xii*): non deponis eorum gloriam, dicens, quia et ipsi in eis quæ intellexerunt comparatione eorum, quæ non intellexerunt, parvulorum disciplinis eruditi sunt, quæ hominibus traduntur. Dicit ergo Salvator non de his, quos Paulus in Christo parvulos nuncupat, et asserit lacte potandos, et non forti cibo, sed de omnibus simul hominibus: *Ecce ego et parvuli mei, quos mihi dedit Deus (I Cor. iii).* Verum quomodo in pueris alii sunt aliis aciores, et ea quæ eis sunt tradita velocius consequuntur: sic, inquam, ^a similem ingeniosis pueris **1135** factum Moysen, et Prophetas, sed et

^a Deerat in præcedenti editione vox similem, typhothetarum oscitantia.

Domini nostri Jesu Christi Apostolos. Propterea sentientes semetipsos, qui etiam si profecerint, pueros profecerint profectu, dixerunt: *Ex parte cognoscimus, et ex parte prophetamus* (I Cor. iii). Nec enim adhuc veritatis negotia, sed umbras negotiorum conspiciant; nec plenam lucem, sed obscuram imaginem. Ideoque repetebant, dicentes: *Videmus nunc per speculum, et in ænigmate, tunc autem facie ad faciem* (I Cor. xiii). Quis ergo hæc legens et intelligens inhabitatur, et erigetur super scientiam, seu super quodcumque donorum? Etenim cuncta, quæ ad pueros deveniunt, multo inferiora sunt his, quæ reposita sunt viris. Debent ergo non elevari et superbiire illi, qui videntur inter pueros acrioris ingenii, et velocioris. Istos autem pueros homines dicit omnes, quos et Salvator demonstrabat: *Ecce, inquit, ego, et pueri mei quos mihi dedit Deus*. Donum accepit et Salvator a Deo. Nemo enim venit ad eum, si non qui misit eum, attraxerit venientem ad Salvatorem, sicut in Evangelio, quod secundum Joannem est didicimus. Et quoniam accepit donum a Patre eos, qui credunt, idcirco Propheta de eis ait: *Ecce ego et pueri, quos mihi dedit Deus*. Nec putandus est non habuisse qui accepit, cum adhuc habeat ipse qui dederit.

II. Deinde in reliquis prophetat Salvator in Propheta dicens futurum esse ut cum acceperit pueros, signa et prodigia fiant in Israel. Habet autem ita: *Et erunt signa et prodigia in Israel a Domino Sabaoth, qui habitat in monte Sion*. Qui enim habitat in speculatorio, et in omni anima potest conspiciere veritatem, iste facit signa et prodigia per Salvatorem, et post Salvatorem per Apostolos, et ubicumque invenitur anima apta ministerio signorum et prodigiorum Dei, sive juxta spiritalem curationem, sive sensibilibus exhortando eos, qui veniunt ad fidem, non est otiosus Deus, qui tunc fecit signa et prodigia, etiam nunc operari ea. *Et si dixerint ad vos: Quærite ventriloquos et eos qui de terra clamant, qui inania loquuntur, qui de ventre clamant, non gentes ad Deum suum requirunt, qui exquirunt de viventibus mortuos* (Isa. viii, 19). Attendite quoniam obscure dicta sunt, et debet sensus, Deo ipso largiente et revelante, coherere superioribus. Docet ergo nos, ut non simus aliorum sermonum discipuli, nisi coelestium et honorum. Sunt enim quidam **1136** loquentium, et pollicentium doctrinam veram, qui non loquuntur cœlestia, sed terrena. *Qui est ex terra, de terra loquitur: qui de cœlo venit, super omnes est; et quod vidit et audivit, testificatur* (Joan. iii). Si quis, ait, pueris, qui in me credunt, dixerit: *Quærite ventriloquos et eos qui de terra clamant, qui inania loquuntur, qui de ventre clamant*, veluti quærite dæmonia: ab una enim specie dæmonis ventriloqui *τροπικῶς* omnia dæmonia nuncupavit. Si dixerint vobis, quærite ventriloquos, hoc est, quærite a dæmonibus, sive divinationem, sive veritatem,

A sive sacramentam contemplationem, respondete eis quæ dico: Quæ sunt, quæ eos docet? In sequentibus dicit. Et sunt quidam, qui mittunt vos, magis autem catechumenos, quantum in ipsis est ad ventriloquos. Qui enim volunt vos ire ad idola, de quibus scriptum est: *Et omnes dii gentium dæmonia*, volunt vos ire non solum ad ventriloquos, sed ad omnem speciem dæmonum. Verumtamen Deus noster, qui in cœlo et in terra universa facit, evellat nos a dæmonibus, et familiares sibi faciat per Salvatorem nostrum Jesum Christum. Videte ergo nequando decipiatur alienus ex vobis anima, ut adhuc ambigat, et dubitet, cum audierit illum, et illum hominem: In illo a idolo dæmon curavit illum languorem: illud et illud divinavit. Ista omnia idola sunt dæmonum, et hominum non cognoscentium veritatem. Ascendite animo ad Deum, qui est omnium creator, et comparate pietatem istam omni, quæ annuntiatur esse pietas, nec est pietas, et videte, quia vos beati estis. Quis enim similis tibi, popule salvate a Domino? *Et beata gens cujus Dominus Deus ejus, populus quem elegit in habitationem sibi* (Psal. cxliv). Beata quippe gens fuit quondam Judæorum, sed perdidit beatitudinem, et ejecta est de loco suo, quia eum, qui missus est, et testimonium habuit patris, non solum per Legem, et Prophetas, verum et in signis, et prodigiis, insidians interfecit. Beatitudo ergo transmigravit ad nos Jesu Christi discipulos, et credimus in eo inconcusse et firme viventes juxta hoc quod docti sumus.

C III. *Et si dixerint ad vos: Quærite ventriloquos et eos qui de terra clamant* (Joan. i, 16). Quia inania loquuntur, vaniloquos nominavit. Omnis sermo qui dicitur, aut vacuus est, aut plenus veritate. Vacuus est sermo omnis qui mendax est. Plenus **1137** est autem veritate, qui habet scientiam Dei universorum, et docet ut credamus Deo pollicenti regna cœlorum sanctis suis. Vide ergo quid dicant, qui non fuerunt vaniloqui, neque vacui umquam apparuerunt in conspectu Domini. Nos omnes ex plenitudine ejus accepimus (Joan. i, 16). Qui vaniloqui sunt non habent hoc ex plenitudine, sed omnes vacui sunt veritate, vacui sunt virtute, vacui sunt Christo. Si dixerint vobis, *quærite eos qui de terra clamant, qui inania loquuntur, qui de ventre clamant*. Volo dicere et causam, quare hoc potissimum dæmonum ventriloquorum nunc assumpserit sermo, ut dicat: Si dixerint ad vos, *quærite ventriloquos*. Invenies omnes, qui repromittunt, nec habent veritatem, ventri suo servientes, et quodammodo propter voluptatem ejus et abundantiam cuncta facere. Non solum autem gentiles, sed et eos, qui cum repromittant in Christo religionem, hæretici sunt, et non tantum illos, sed etiam in nobis, qui Ecclesiastici sumus, invenies aliquem pro saturitate ventris cuncta gerere, ut honoretur et accipiat munera, quæ

^a Fortasse *idolio* scripsit S. Interpres, quod Græco dicitur *εἰδωλλιον*, id est, *idoli statua*, aut etiam *εἰδωλαριον*, quod est *idolorum templum, delubrum* et simili.

lia. Altero ab hoc versu *Ista omnia* pro quibus erat *Ita omnia*, emendamus, ut et paulo inferius *omni quæ* pro *omnium quæ*, etc.

in Ecclesia deferuntur. Iste talis de ventre loquitur, et fons sermonum ejus in ventre consistit. Non enim fons sermonum ejus de corde bono fluit, non de bonis cogitationibus, non de sancto Spiritu. Si quis ergo aliquando se docere promittit, observate utrum sermones ejus de ventre habeant principium, an non. Propositionem autem, quæ mihi dici potest, ipse interponam, ne forte quis ex vobis a quoquam eam audiens, existimet aut Scripturam sibi esse contrariam, aut ^a non inspexisse quomodo oporteat approbare sermonem in eos accusatorium, qui de ventre clamant. Quæ est ergo propositio? Si quis, ait, *credit in me, flumina de ventre ejus fluent, fons aquæ salientis in vitam æternam* (Joan. vii). Dicat itaque aliquis de his, qui proponunt si Salvator repromittit hunc esse de ventre fontem aquæ salientis in vitam æternam, de justo egreditur, et justus de ventre clamat. Siquidem fons aquæ, quem Deus repromittit, in ventre ejus est. Sed dicendum est ne forte duos habeamus ventres, et alius sit corporalis, alius spiritalis; quomodo reliquæ partes, quæ videntur in corpore nominari, veluti sunt oculi, verum alii corporis, alii animæ. Si enim dicitur de oculis: *Mandatum Domini lucidum illuminans oculos* (Psalm. cxviii), non puto hoc referendum ad oculos corporales. Et si dicitur: *Qui habet aures audiendi audiat* (Matth. xiii), **1138** non est putandum hoc dici de corporis auribus, sed de animæ, quas habent qui mundi sunt in auditu animæ. Sed etsi dicitur in repromissionem: *Pes tuus non offendet* (Joan. xiv), non est arbitrandum de corporis pede. Est enim quidam pes cordis ingrediens ad eum, qui dixit: *Ego sum via*. Sic igitur similis ventri corporali venter est animæ, de quo loquitur justus: *A timore tuo, Domine, in ventre concepimus, et parturivimus, et peperimus spiritum salutis tuæ, quam fecisti super terram* (Isai. xxvi, 16). Quicumque autem plenum habent ventrem vanis sermonibus, qui de terra sunt, habeant ventrem de terra subsistentem de quo scriptum est: *Deus autem et istam, et hæc destruet* (I Cor. vi). Sancti ergo ventrem habent, in quo a timore Domini et conceperunt, et plenus est venter eorum fontibus aquæ salientis in vitam æternam. De isto ventre ait ille: *Aures et venter meus quasi uter plenus musto ac ligatus* (Job. xxxii). Hæc enim dixit non de corporali ventre: nec enim venter ejus corporalis, plenus erat divinorum, et his proximorum vino alligato in ^b utrem. Ista in solutionem propositionis.

IV. Nunc ad hoc quod cœpimus, revertamur. Si ergo dixerint ad vos, *quærite ventriloquos, et eos qui de terra clamant, non gens ad Deum suum*, hæc eis respondete. Deficienter autem dicitur. Hæc eis respondete, non *gens ad Deum suum exquiratur*. Unaquæque gens, si querit Jovem, ad proprium Deum refert quod quæsit. Hæc eis respondete. Vos au-

tem Israelitæ habentes Deum verum, qui est super omnia, cum quæritis, nolite ventriloquos quærere, neque de terra clamantes, neque vaniloquos, sed proprium Deum. *Qui quærunt de viventibus mortuos*. Mortui enim sunt dæmones privati vera vita, quæ dicit: *Ego sum vita*. Nolite ergo mortuos suscitari de vivis negotiis (Joan. xiv). Legem enim suscepistis. O vos, quibus persuaderi non potuit, ut quæreretis ista de ventriloquis, et de terra clamantibus, vanis sermonibus sermonem veritatis et legem, suscipientes eam in adjutorium Legis vestræ, attendite: in lege vestra scribitur: *Non sequaris idola*: juxta legem facientes non attendatis ventriloquis, neque his, qui de terra clamant. *Legem enim in adjutorium dedit, ut dicant, non est sicut verbum istud, pro quo non est munera dare* (Isai. vi, 10). Qui enim assumpsit Legem, et novit, quia Lex in adjutorium est, et præcipue spiritalis, quæ interdicta a ventriloquis et auguriis quærere: **1139** hic cum intellexerit Legem, debet admirans eam dicere, nullum verbum ita mundum apud Græcos et Barbaros, quale est verbum Legis. Ab omni enim verbo, ab universa doctrina veritatem pollicente differt Lex, quæ a Deo nobis data est. Legem enim in adjutorium dedit, *ut dicant, non sicut verbum istud*. Quid est quod non est sicut verbum istud? Multa sunt verba, sed non sicut verbum istud. Nullum enim verbum post verbum Moysi, post verbum Prophetarum, multo autem amplius post verbum Jesu Christi et Apostolorum ejus. Vide si non clamant sensus Dei quod dictum est: *Legem enim in adjutorium dedit: ut dicant, 1140* qui acceperunt Legem in adjutorium, non est ut verbum istud, quod locutus est Moyses in Lege lata per Angelos in manu mediatoris (Gal. iii, 19). Multo autem dignius potest hoc Ecclesia dicere, non est sicut verbum istud, quod caro factum est, quod habitavit in nobis, cujus videmus gloriam, non sicut Moyses velamine obtectam, sed gloriam tamquam unigeniti a Patre, pleni gratiæ et veritatis. Non est sicut verbum istud, quod suscepit Ecclesia, in quo credit, per quod et salvabitur, Verbum quod in principio erat apud Deum, Deus Verbum, cui gloria et imperium in sæcula sæculorum. Amen.

OMILIA OCTAVA.

De eo, quod scriptum est: Unilate sculptilia in Jerusalem et in Samaria: usque ad eum locum in quo ait: et commovebo civitates, quæ habitantur. Cap. X.

1139 I. Olim quidem quando peccavit populus prior, excidit a religione, et sculptilia fabricatus est Judas in Jerusalem et is qui Israel vocabatur, in Samaria. Si autem et nunc aliquis consideret ex multitudine eorum, qui colliguntur peccatores, non pigebit eum dicere, quod unusquisque Deum faciens, quod existimat esse bonum, et serviens peccato;

^a Male in Benedict. edit. nos legitur pro negandi particula.

^b Emendamus ex aliis libris in utrem pro quo antea erat in ventrem.

maledictus est faciens sculptile, et confians opus A manu artificis, et ponens illud in absconso. In absconso quippe cordis multa facimus idola, si peccemus. Unde sermo nos edocet poenitentiam agere, et ululare super sculptilibus et idolis, quæ sunt in Jerusalem et Samaria. Et si quidem nos peccemus, qui esse de Ecclesia cupimus, in Jerusalem facimus sculptilia. Si vero illi qui extra Ecclesiam constituti sunt, quomodo hæretici peccaverint, faciunt idola in Samaria. Veruntamen omnes omnipotens Deus iuxta suam bonitatem, ad poenitentiam provocat, dicens: *Ululate sculptilia in Jerusalem, et in Samaria. Quemadmodum etenim feci Samaritæ et manufactis ejus, ita faciam Jerusalem et idolis ejus. Conminatur quæcumque fecit Samaritanis, et his, qui de Ecclesia sunt. Cum autem consummaverit Deus omnia faciens in monte Sion, et in Jerusalem inducet, super sensum magnum principem Assyriorum, et super altitudinem gloriæ oculorum ejus (Isai. x).* Docemur quid futurum sit inimico nostro et Zabulo (Gen. iii), quem sensum quendam magnum nunc Propheta nuncupavit. Quomodo enim serpens sapientior erat **1140** omnibus bestiis quæ sunt super terram, et filii sæculi hujus sapientiores super filios lucis in generatione sua sunt; et dispensator iniquitatis sapienter fecit secundum sapientiam non bonam: eodem modo iste qui figuraliter princeps Assyriorum dicitur, magnus est sensus, et est mirari magnitudinem sensus ejus: in quo abusus est ad instruendos sapientes mundi istius, qui cum omni verisimilitudine, cunctaque virtute falsitatem sectarum suarum componentes exhibent. Cum ergo omnia fecerit Deus in monte Sion, et in Jerusalem, et reddiderit ea, quæ justis repromissa sunt, tunc inducet supra sensum magnum principem Assyriorum, et super altitudinem gloriæ oculorum ejus. Alta eum sapientem sermo novit, et exordium ruinæ ejus ab inflatione cœpisse. Unde et si inflati fuerimus, in judicium incidemus diaboli, in quo incidit ipse Zabulus.

II. Videamus autem et inflationem ejus, quanta sit, ut eam caveamus, et non permittamus eum super nos vera dicere. Quid igitur dicit? *Viribus faciam, et sapientiam intellectus auferam, fines gentium (Isai. x).* Existimat fortitudine sua, quod vult in nobis se posse perficere. Et revera si vincamur, et post hæc verba peccemus; si post Ecclesiam rursus in circum, et ad equorum cursus, et ad conventus gentilium eamus, quid aliud sit, quam superatos nos possidet? Et quid dixit Zabulus, viribus faciam? consequitur in nobis peccatoribus, quod minatus est. Sed et si fornicemur post castitatem longi **1141** temporis, post sanctimoniam multam, quid aliud sit, quam vera locutus probatur super nos, qui dixit, *viribus faciam?* Quid autem et aliud repromittat iste magniloquax, intueamur. *Et sapientiam intellectus auferam, fines gentium.* Sapientiam nescio quam pollicetur, de qua et Propheta loquitur. *Alienigena quædam sapientia est in eis (Jer. viii, 9).* Est enim aliqua extranea a veritate sapientia, quam disperdet Deus. Hanc iste

A habens existimat se esse sapientem, et dicit: *Sapientiam intellectus auferam, fines gentium, et vires eorum depascam.* Pervenit enim ad omnes gentes operatio ejus; sed Salvator in omnes gentes mittens sermones suos, eruit eos, qui a Zabulo in cunctis gentibus captivi tenebantur. *Et vires eorum depascam.* Minatur se vires nostras prædatum iri, et tradere adversus nos militantibus. Et revera est videre eum quibusdam hoc facientem. Quando enim quis vincitur a **1142** Zabulo, et traditur dæmonibus spiritibus pessimis, virtutibus contrariis, quid aliud factum est, quam is dixerat: *Et vires eorum depascam.* Accipiens nostras vires, depastus est nos. *Et commovebo civitates, quæ inhabitantur (Isai. x, 24).* Et hoc Zabulus comminatur; inhabitari cernit civitates, Ecclesias Dei in Christo Domino constructas, has commuturum esse se personat. Et frequenter quidem concussit civitates inhabitatas persecutionibus, frequenter concussit scandalis. Sed nos tentemus fundamentum habentes super petram tales fieri, ut isto qui dicit: *Commovebo civitates, quæ inhabitantur,* nos movere non valeat per procillas suas, neque per spiritus adversos. Verum ad omnia quæ acciderint, stabiles perseveremus, utpote habentes ædificium super petram Jesum Christum, cui est gloria et imperium in sæcula sæculorum. Amen.

HOMILIA NONA.

De eo quod scriptum est: Et audiavi vocem Domini dicentis: Quem mittam, et quis ibit ad populum istum? et transgrediens modica, pervenit usque ad locum in quo scribitur: Pete tibi signum a Domino Deo tuo in profundum, aut in excelsum. Cap. VI, VII.

1141. Et audiavi vocem Domini dicentis, quem mittam, et quis ibit ad populum istum? Et dixi: Ecce ego sum, mitte me. Et ait: vade, et dic populo huic: Aure audietis, et non intelligetis, et reliqua. De eo qui nunc lectus est Isaie Prophetæ sermone, oramus Deum, ut nobis gratiam largiatur, ut digna prophético spiritu valeamus exponere. Et audiavi, inquit (Exod. iv), vocem Domini dicentis: Quem mittam? Postquam purgatus est labiis [At. labia] Propheta, paratus suscepit ministerium Domini, et dicit: Ego sum, mitte me. Sed ut paratior esset ad hoc, meminerat vocis Moysi. Nam et ille eadem utens voce, mitte me, princeps populi, iudexque factus, et famulus Dei nuncupatus est. Audiavi autem quendam Hebræum exponentem hunc locum, atque dicentem, quia libenter quidem Prophetes, et paratus prophetiam suscepit ad populum, ignorans quæ essent ei dicenda. Porro audiens tristitia, quæ essent populo nuntianda, hoc est, *aure audietis, et non intelligetis*, etc. (Isai. xl), in sequentibus pigrior sit: dicente ei voce Dei; *Clama, respondit ei, et dicit: Quid clamabo?* Aristior autem hæc prophetari de Salvatore; quia futurum erat, ut audientes non audirent, et videntes non viderent. Manifestius porro fiet **1142** quod dicitur, si consideremus paulu-

locum istum : *cernentes aspicietis, et non videbitis*, A istiusmodi est. Videbant quidem videre tunc cæcos respicientes, rationem autem visionis ignorabant. Audiebant parabolas, quas dissolvebat secreto discipulis Salvator. Ipsi vero non audiebant, nescientes quæ dicebantur, propter hoc testificans eos dixit : *Qui habet aures audiendi audiat*. Nec enim privati erant his auribus, ut non audirent, sed interiores eorum aures gravatæ erant ad audiendum. Propter hoc prædicat eis, et per Prophetam futura præfatur dicens : *Aure audietis, et non intelligetis : et cernentes aspicietis, et non videbitis*. *Incrassatum est enim cor populi hujus*. Quid sit hoc quod dicitur : *Incrassatum est enim cor populi hujus*, inspiciamus. Omnibus, qui in præsentis vitæ curis versantur, cor incrassatum est : haud aliter eis, qui in sæcularibus morantur incrassatum est cor, quam si a spinis eneantur. Idecirco pinguescit cor, et non potest tenuioris spiritus suscipere notiones. Fugiamus ergo a talibus curis, ut attenuatum cor nostrum Deo acceptabile fiat. Fugiamus terrena negotia. Ista sunt enim, quibus cor incrassatur. Propter hoc sermo subillis erat, ut in Exodo scribitur de eo, quod ait : *Quicumque fuerint propter 1143 tenuitatem cordis ejusmodi, isti Deum videbunt (Exod. xxiv)*. Talibus enim oculis Deus videtur. Tria sunt quæ dicuntur. *Incrassatum est enim cor populi hujus, et auribus suis graviter audierunt, et oculos suos clausuerunt*. Possunt autem et aliter manifestius intelligi quæ hoc dicuntur in loco. Multi enim hominum putant inspicientes creaturas, et mundum istum contemplantes, videre se ea. Et quid dico hominum? Ecce volucres et quadrupedia vident solem et lunam, et universum simul cælum cum stellarum choro; sed rationes eorum non intelligunt. Soli vero justi et sancti per sapientiæ Dei rationem comprehendentes inspiciunt ea. Ideo in octavo psalmo David dicit : *Quoniam video cælos tuos opera digitorum tuorum, lunam et stellas, quæ tu fundasti*. Quid enim nunc Propheta non videt cælum et lunam? Sed hoc quod ait *video*, si consideremus, poterimus intelligere.

^a *Conversi sunt ad iniquitates*. Quorum? Non autem simpliciter, patrum, sed cum additamento, patrum

Cætera desiderantur, mutila quippe est in libris omnibus cum editis tum manu exaratis nona isthæc in Isaiam homilia, cujus postremæ parti supplendæ detracta temere est olim postrema pars homiliæ itidem novæ in Jeremiam ex genuina Hieronymi interpretatione ab his verbis, *Conversi sunt ad iniquitates patrum meorum*. Quæ tametsi nullum, ut vides, vel

suorum priorum. Diximus hæc de nobis dici, et his qui in nobis sunt peccatores. Quomodo igitur qui inter nos sunt peccatores, conversi sunt ad iniquitates patrum, et patrum suorum priorum? Duplices habemus patres, et una species est pessimorum patrum. Siquidem antequam crederemus, diabolus pater noster fuit, ut sermo Evangelicus ostendit, dicens : *Vos de patre zabulo nati estis*. Cum autem credidimus, facti sumus filii Dei. Si ergo post hæc peccaverimus, convertimur ad iniquitates patrum, non simpliciter, sed patrum priorum. Ad probationem autem hujus rei, quia duplices habemus patres, utimur et 1144 David testimonio, in quadragesimo quarto psalmo, ita dicentis : *Audi, filia, et vide, et inclina aurem tuam, et obliviscere populum tuum, et domum patris tui*. Quasi pater quippe cepit : *Audi, filia*. Ergo duplices nostri patres sunt. Sed obliviscere, inquit, domum patris tui prioris. Si igitur oblitus domum patris tui prioris rursus fueris ad peccata conversus, incidisti in id quod nunc dicitur peccatum : *Conversi sunt ad iniquitates patrum suorum priorum*. Dicebamus dudum zabulum patrem nostrum fuisse, antequam Deus factus sit pater, si tamen nunc non habemus etiam zabulum patrem : quod etiam de Joannis Epistola approbamus, in qua ita scribitur : *Omnis qui peccatum facit, ex zabulo natus est*. Toties ex zabulo nascimur, quoties peccamus. Infelix iste qui semper generatur a zabulo. Rursumque multum beatus qui semper ex Deo nascitur. Neque enim semel dicam, justum ex Deo natum, sed per singula virtutis opera semper justus nascitur ex Deo. Hoc autem ut plenius possit probari, etiam de Salvatoris nostri quotidiana nativitate dicamus, liquido id in justis obtinentes quod in Domino præcesserit. Salvator noster splendor est gloriæ, splendor autem non semel nascitur, et deinceps desinit nasci : quotiescumque ortum fuerit lumen, ex quo splendor oritur, toties oritur et splendor gloriæ. Salvator noster sapientia est Dei. Sapientia vero splendor est lucis æternæ. Sic igitur Salvator semper nascitur, et idcirco dicit : *Ante omnes colles generat me*, non, ut quidam male legunt, *generavit*. Si semper ex Patre nascitur Dominus, etiam tu in similitudinem ejus tantum adoptionis scriptum habens, semper generaris a Deo per singulos intellectus, per singula opera, et efficeris filius Dei in Christo Jesu, cui est gloria et imperium in sæcula sæculorum. Amen.

ad propositum Isaiæ textum, vel ad superiorem expositionem respectum habeant, cum jamdiu error iste inoleverit, nec supersit pars ejus homiliæ propria, et nos subnectimus ad exemplar GENEBRANDI, spatium tantum aliquo ad legentis eruditionem interposito.

APPENDICULA.

ISAIAM PARVULA " ABBREVIATIO,

DE CAPITULIS PAUCIS,

EX VERONENSI MS. NUNC PRIMUM EDITA.

15 Unus liber est duodecim Prophetarum : et A
olent facere Medici in ægrotationibus, et vul-
secundum corpus, hoc Prophetæ, quasi spi-
medici, in animæ vulneribus, diversisque
is facere consuerunt. Duodecim Prophetis
egrotans, qui vitio suo curari noluerit, ad
n usque describitur ; et postea per Christum,
rus est medicus, sanatus post mortem esse
ur. Quod ergo duodecim Prophetæ per partes
i, et nihilominus ipsi breviter subindicant,
m ordinem continentes, hoc latissime Majo-
phetæ facere consueverunt. Ezras autem,
erpretatur *adjutor*, et Zorobabel, qui inter-
ur iste princeps in Babylone, et Jesus, qui in
nostra sonat *Salvator*, in figura præcesserunt
i ; ut quod cæteri Prophetæ medicinalibus
oris curare non potuerunt, isti curaverint, et
rint populum post captivitatem.

. I.) *Visio Isaiæ*. Propterea visio dicitur, quia
tæ futura cognoscunt, et spiritualibus oculis
ris intuentur adventum : unde et *Videntes*
antiquos vocabantur Prophetæ. *Filii Amos*.
ie putant, Amos, qui tertius est de duodecim
tis, patrem esse Isaiæ, sed vehementer er-
liversis quippe apud Hebræos scribuntur lit-
lius per *sade*, alius per *sin*. *Quam vidit super*
et Jerusalem. Specialiter Isaias ad duas tri-
tutur, Judam, et Benjamin ; et *Jerusalem* : hoc
metropolim duarum tribuum civitatem. In
Ozias, Joatham, Achaz, Ezechias, Regum Juda.
lis ergo omnibus, qui regnaverunt in **1146**
prophetia ejus extensa est : etiam in ipso li-
beriemus, quæ visio sub quo dicta sit rege.
cundum Historiam ; secundum tropologiam
intelligendum, quodcumque ad Samariam, et
m tribus dicitur, hoc dici contra hæreses :
mque vero contra Jerusalem, hoc dici contra
am. Prima intelligentia tropologiæ ista est :
a alia : anima quæ erraverit, et de justitia
is vitiis subiacuerit, dicitur Ephraim, di-
amaria ; nam dicitur vaccas sibi aureas
xisse, et refertur ad decem tribus. Qui
adhuc in proposito perseverat, et non in

apertam prorupit insaniam, negans esse quod dici-
tur, et nihilominus vitiis subiacet, corripitur a Pro-
pheta quasi Judas, in quo sit vera Dei confessio, et
quasi Jerusalem, quod *pacem* quidem habere videat-
ur, ut ab occultis criminibus se retrahat, ne etiam
illi captivitas veniat. *Audite cæli, et auribus percipe*
terra, quoniam Dominus locutus est. Quoniam in
Cantico Deuteronomii scriptum est, eo tempore quo
Moyses, quasi nubes dgmni, loquebatur : *Attende*
cælum, et loquar, et audiat terra verba ex ore meo :
expectet sicut pluviam sermonem meum, et descendant
sicut ros verba mea : et legem Dei sub his testibus de-
derat, cælo videlicet, et terra ; hoc est omnibus crea-
turis quæ cælo includuntur, et terra : ex parte enim
totum indicatur (synecdochicòs) : quod tenetur in
partibus, quia omnia includuntur, ut diximus. *Cæ-*
lum et terram. Quia legem Dei prævaricatus est po-
pulus, eosdem rursus testes vocat, sub quibus data
lex est ; ut quoniam populus audire contempsit, cun-
ctæ audiant creaturæ. **1147** *Audite cæli, et auri-*
bis percipe terra. Juxta historiam quod dicit hoc est :
Quoniam me genus contempsit humanum, et inter
cunctas creaturas et elementa quæ feci, hoc tantum-
modo rebelle genus est, quod repugnat voluntati
meæ ; propterea etiam irrationabiles quæ putantur,
audiant creaturæ, ut magis rationabiles condemnentur.
Quia Dominus locutus est, *Filios enutriti et exul-*
tari : non dixit *filios genui*, sicut in vulgari habent
interpretatione ; superfluum enim dixisse *filios genui*,
cum utique omnis filius sit genitus. Ergo in eo quod
dixit *filios*, indicavit jam esse genitos. Nunc aug-
mentum facit, quia omnis qui generat, et nutrit :
ergo ego et genui, et nutrivi : et non solum enu-
trisse contentus fui, ut in morem animalium, et
avium suæ illos relinquerem passioni, et suo labori
dimitterem ; sed quos parvulos enutrieram, magnos
quoque, et adultos, ut quibus vitam dederam, nunc
darem etiam gloriam. *Ipsi autem spreverunt me*. Pro
tantis beneficiis vicissitudo contemptus fuit. *Cog-*
novit bos possessorem suum, et asinus præsepe do-
mini sui. Rationabili homini irrationabilia jumenta,
et pecora comparantur, ut cum illa beneficia sen-
serint, et brutorum quoque sensus non ignoret eum,

in Veronensis Bibliothecæ codice vetustis-
scribitur : qui num. 24 ex nigro colore (sunt
ii ex rubro) prænotatur. Vide quæ de hujus

D auctore opusculi diximus in hujusce tomi præfa-
tione.

cujus beneficia sentit; solum genus humanum vondenetur quod contempsit Deum. *Cognovit bos possessorem suum, et asinus præsepe domini sui.* Bos, qui laborat, qui iugo colla submittit, et multum ex labore suo plus præstat domino, quam ipse a domino accipit, tamen intelligit possessorem suum. Asinus quoque præsepe domini sui intelligit, beneficia, et locum, in quo cibos accipere consuevit, libentius videt. *Israel non cognovit: subauditur me: populus meus non intellexit: subauditur nec possessorem, nec dominum: simulque considerat exempla quantam vim habeant.* Bos licet cibos accipiat a domino, et asinus licet præsepe cognoscat, tamen multo plus labore suo præstant dominis, quam ipsi a dominis, * accipiant: ego autem cum nulla beneficia hominum habeam, nisi hæc tantummodo si salventur ipsi, quos diligo: cum eis tanta præstiterim, et nihil acceperim, pro omnibus beneficiis contemptum solummodo reddiderunt. Quia ergo tanta perpessus sum, et peridi Filium, quem enutrieram, quem exaltaveram, quod possum solum facere facio: plangam perditum et mortuum quem ægrotantem sanare non potui. *Væ genti peccatrici, populo gravi iniquitate, semini nequam, filiis sceleratis.* 1148 Mutaverunt nomina: *væ genti peccatrici*, quæ quondam gens mea dicta est: *populo gravi*; peccatis enim gravibus prægravati sunt: *semini nequam*; non meo semini, secundum quod alibi dictum est, *Et in semine tuo benedicentur omnes gentes: filiis sceleratis* (Gen. xxvi, 4), nequaquam meis filiis; statim enim ut peccare cœperimus, cum conditione peccati et filiorum nomen amittimus. *Dereliquerunt Dominum*, quasi sequentem in singulis viis. Singuli sensus sunt: Cum omnia fecerint, cum cuncta scelera perpetraverint, tamen ego non dimisi eos, sed expectavi, ut aliquando ad me reverterentur: illi autem stantem me, et pudentem manus ad pœnitentiam eorum, dereliquerunt: et non eis sufficit, quod dereliquerunt (videte auxesin peccatorum), sed etiam blasphemaverunt sanctum Israel, abalienati sunt retrorsum: id est, hoc cœperunt esse, quod ante fuerant, antequam meo nomine censerentur. *Super quo percutiam vos ultra ad dentes prævaricationem?* Pœna ad hoc inferitur a Domino, quasi a vero medico, ut per cauteria, et mordacem pulverem sanitas subsequatur. Ergo quod dicit hoc est: Multa emplastra apposui, diversis medicaminibus curare vos volui, non invenio genus remedii, cum vestra quotidie ægrotudo succrescat: non solum, inquit, non sanamini a prioribus vitiis, sed et mea cura revolvende priora peccata, nova apponitis vulnera. *Super quo percutiam vos ultra?* quasi dubitantis verba sunt: hoc est, in quo vos sanem? quia enim plaga Domini ad hoc percussit, ut emendet; ad hoc castigat, ut sanet: Dicit, *super quo percutiam?* hoc est quasi, quod vobis imponam emplastrum? *ad dentes prævaricationem*: cum quotidie novis peccatis vetera

A copuletis. Illud autem, quod paulo ante diximus, Prophetas esse medicos spirituales, et quasi totum genus curare morborum, nunc manifestissima^b curatur exemplo: videte enim Scriptura quid dicat. *Omne caput languidum, et omne cor mœrens; a planta pedis usque ad verticem non est in eo sanitas; vulnus, et livor, et plaga tumens.* Omne caput languidum, et omne cor mœrens. Frequenter admoneo, ut in Prophetis verba singula consideremus; idcirco enim secundum historiam imperitis utilitas non videtur, quia non intelligunt quod dicitur. *Omne caput languidum, et omne cor mœrens.* Si quis ægrotaverit, vel difficillimo morbo corpore oppressus fuerit, habuerit autem animam lætiorem, infirmitas corporis lætitia animi sustentatur. 1149 Rursus si aliquis mœrorem habuerit, et dolorem cordis, et diversas tribulationes, robustum autem corpus, imbecillitatem animæ sanitas corporis sustentat: cum autem et corpus in ægrotatione est, et anima in dolore, nulla possunt subvenire remedia. Hoc est ergo quod medicamine dicitur, *omne caput languidum.* Et *omne cor mœrens*: simulque considera, quia^c principali animæ, hoc est cordi, corporis comparaverit principale, id est caput: in capite omnes sensus sunt; cæteris membris truncatis vivere anima potest; truncato capite, vita omnis aufertur: et non dixit, omne caput amputatum; superfluum enim erat, cætera membra describere, et morbos reliquorum artuum, si amputatum dixisset. Languidum ergo dicit, ut et in descriptione membrorum cæterorum habeat locum. *A planta pedis usque ad verticem non est in eo sanitas.* Totus ægrotat Israel; ne unus quidem vir sanctus inveniri potest, quasi in corpore membrum aliquod, quod sanum esset videatur. Si enim esset in toto corpore aliquid, quod sanum esset, ex unius sanitate etiam cætera medelam trahere viderentur. *Vulnus, et livor, et plaga tumens*: vulnus, peccata recentia, livor antiqua scelera: plaga tumens, incertum, et vetus delictum, quasi quodam pure parturiens. *Non est circumligata nec curata medicamine, neque fota oleo.* Non quod hæc Deus non fecerit; fecit enim omnia, et 1150 sine causa missi erant Prophetæ, si ista non fecissent: sed quia non est sanitas subsequuta, quodammodo videntur non facta esse quæ facta sunt. Secundum tropologiam. *Audite caeli, et auribus percipite terra*: hoc est, et vos, qui sancti videmini, et vos, qui peccatores, pariter audite. *Filiis enutrivit, et exaltavi, ipsi autem me spreverunt.* Deus filios homines habere dignatus sum; enutrivit eos, et magnificavi, ut de servis amicos dicerem: *ipsi autem spreverunt me*; hoc, per peccata sua, et certi cum nullam meam duritiam senserint. Et prudenter dixit *spreverunt*: nemo spernit, nisi cujus nimia humanitas est: ergo et illius clementiam, et mansuetudinem meam imbecillitatem interpretantes, spreverunt quem timere, et amare debuerant: et propulsi

* In ms. vitiose erat accipit.

^b Legendum cernatur; verissime ad apographi sui

oram M. Scip. Maffei annotaverat.

^c Græce ὑπερνοῶν.

um, quod supra diximus, de bove, et asino. em totum interpretatur in Scripturis de eis, peccata sua a Domino recesserunt, quod leteriores sint brutis animalibus: illa enim entia tanta dominorum, et possessorum benivolentia a domino non recedunt: et bos

enim cum vapulaverit, et asinus, cum a domino fuerit indignatus, non sentit plagas, sed beneficiorum tantummodo recordatur; et cum viderit dominum alludit, et lætitiā mentis quibuscumque potest gestibus indicat: Israel vero, hoc est, anima videns Deum, me cognoscere noluit, etc. ^a

unde satis hæc sint ad internoscendum consarcinatoris ingenium. Cætera nec operæ pretium equi

INDEX RERUM ET VERBORUM INSIGNIORUM.

A

am fidei integritate servatus est de igne Chaldaeorum. Non ideo bona habuit, quia dives fuit; sed quia bene usus est, 645. In monte Moria obtulit Isaac, illius autē Abraham senex appellatus est, 47, 48. Abraham, peccaverunt Moyses et Aaron, 525. quare reiectus de paradiso? 778.

antis natura, 987.

lis horti, 774.

ius philosophiæ artibus eruditus Antinonum conse-

Deum, etc., 35.

sariæ potestates natura fortiores, nos vero fide,

tores. Quid dicitur de iis, qui aversantur austeri-

agistrorum, et adulatoribus favent, 407.

us quibus rebus fertilissima est? 205. Solitudo

ertilis venenatorum animantium, 781. Idola Ægyp-

que? 165. Nulla gens ita idololatriæ fuit dedita,

gyptus, 540. Ægyptii vocant regiones Nomous, 165.

gyptiorum, quanta? 848. Ægyptii vocantur muscæ,

ii apes, 115. Societate Israelis Ægyptus benedici-

. Apud Hebræos, Ægyptus, Ægyptus et Ægyptii

ibulo nuncupantur Mesraim, 198. Deus ædificavit

ostetricibus Ægypti, 792.

florens cito concidit, 494. Etas senum venerabilis

ter hostes, 551.

iones libenter sustinent sancti, 979.

ni Saraceni dicti, 217.

nder, quare pardus dictus? 872. Alexander Mag-

ellatus Hircus, 212. Veneno periit, et ejus regnum

in partes, *ibid.*

betum quomodo legebatur apud Græcos et He-

1019.

Ecclésiæ unum, non plurima, 297. Unum altare,

a fides et una Ecclesia, 208.

osia et nectar Gentilium, 458.

, approbatio eorum quæ dicta sunt, 787.

is aliter, aliter inimicus percutit, 1056.

omen diversis litteris apud Hebræos scribitur, et

modo interpretatur, 7, 8. Amos, pater Isaïæ, non est

duodecim Prophetarum, 8.

lorum totela, 1053. Angeli custodes, 675. Angeli præ-

40. Angeli præsideant portis urbis Dominicæ, 344. An-

Libertas animæ servanda, 700. Animarum, quæ de sanc-

titate pristina corruerunt, vastitas et miseria, 16, 17. Post

quietem noctis anima vegetior est ad audiendum et facien-

dum quæ dicuntur, 895. Perturbatio animæ vocatur ebrie-

tas, 76. Impudens anima numquam saturatur suo errore,

662. Omnium animantium affectus in fetus suos ingentis,

810. Quænam animantia in terris desertis habitant, 444.

Animorum charitas commendatur, non corporum, 766.

Lætitia animi mitigat dolorem corporis, 15.

Anni præsentis temporis futura tempora significant, 276.

Antichristus multa operaturus est signa, 241. Diabolus

parens Antichristi, 271. Antichristus in monte Oliveti con-

sumendus juxta quosdam, 541.

Antidotus amarissima datur a medicis stomacho nau-

seanti, 596.

Antiochia olim vocabatur Reblatha, 169. Antiochia, Lao-

dicia et Apamia post imperium Macedonum auctæ, 192.

Antonio Cleopatraque superatis, Augustus Cæsar Ægyp-

tum subjugavit, 205.

Apollinaris non tam Commentarios, quam indices capi-

tulorum scripsit in Isaïam, 5. More suo omnia prætervolat,

ibid.

In Apostolos gratia Prophetarum venit, 714. Apostoli

nummerantur, 194. Divisi Apostoli in diversas provincias,

445. Præcipitur Apostolis ut elevent signum Dominicæ

crucis, 255. Prædicationes Apostolorum, 511. Apostoli ro-

borantur contra persecutiones, 517. Præcipitur Apostolis

ut persecutores suos loco fratrum habeant, 802. Quo-

modo victos solvant Apostoli, 255. Apostoli et Evange-

listæ ex Hebræo testimonia recitabant, 1064. Sequuntur

sensum, non verba, in testimoniis veteris Testamenti, 110.

Absque damno sensuum interpretati sunt in Græcum ex

Hebræo, 396. Chorus Apostolorum propter humilitatem et

contemptum, vermis appellatus, 500. Apostoli agricolæ di-

cuntur, 70. Filii Apostolorum, qui? 795.

Aquilæ prima Editio, 879. Aquilæ editio secunda, 905.

Aquila eruditissime simulavit Imperitiam, aut Phariseo-

rum interpretatione deceptus est, 564.

Aquilæ natura erga pullos, 810. Aquilarum senectus re-

virescit mutatione pennarum, 495. Splendorem radorum

solis micantibus oculis intuentur, *ibid.* Quomodo probant

pullos suos, *ibid.*

Arabæ latrocinis dediti, obsidebant vias Jericho, 837.

Arabs in bonam partem accipitur, 245.

Ararat, regio campestris in Armenia, 466. Per cam

Araxes fluit, *ibid.*

Arbitrium hominis liberum monstratur, 565, 875, 986.

Cur liberum arbitrium homini servatur, 1025. In nostro ar-

bitrio consistit bonum malumve eligere, 671. Nulla est li-

beri arbitrii potestas sine Gratia, 970. Damnantur qui ita

laudent arbitrii potestatem, ut Dei misericordia tollatur,

910. Ita libertas arbitrii reservanda est, ut in omnibus ex-

cellat Gratia largitoris, 969.

Arca Noe ad montes Tauri delata, 467.

Arianorum hæresis, 877. Arianorum error confutatur,

787.

Ars apud barbaros pretiosissima, quæ? 1012.

Artium maleficarum genera, 127.

Ariaba mensura Ægyptiaca, facit modios, viginti, 75.

Asini sepultura, quæ? 992.

Assyrii et Chaldaei in septentrionali plaga juxta Judæam

situm, 87. Regnum Assyriorum vetustissimum et quondam

potentissimum, 425. Assyrii 1500 annis regnum Asiæ,

Ægypti et Libyæ possederunt, 114. Septuaginta annis reg-

num Assyriorum fuit in Jerusalem, 251. Enumeratio regum

Assyriorum qui populum Israel expugnarunt, 455. Græci

auctores descripserunt bella Assyria gentis, 227. Veteres Assyrii appellantur Syri, 209. Tradunt Hebraei Assyriorum corpora cremata fuisse illæsis vestibus, 147. De eorum exercitu decem tantum remanserunt juxta eosdem, *ibid.*

Astra quidam putant rationabilia esse, 559. Ordo coelestium Astrorum non potest mutari, 1076. Astrorum apud Chaldaeos observantia est, 476.

Atheniensium civitas idololatriæ fuit dedita, 694, 980.

Atom Democriti et Epicuri, 468.

Augures Chaldaeorum multi, 533.

Aures incircumcisæ, quid significant? 884. Docemur et auribus corporis, et sensu animæ audire, 586.

Aurum est Deus avari, 40. Mos antiquus condendi Aurum et ornamenta in sepulchris, 898. Est Indis locus, in quo Aurum optimum nascitur, 242.

Avaritia inter idola condemnatur, 56. Avari et raptores, servi sunt manumorum, 576.

Aves quid agant ut defendant fetas snos, 425. Aves et bestiarum non abscissos arborum ramos, sed cadavera devorant, 200.

Azotus, urbs potentissima Palæstinæ, 211.

B

Baal idolum Sidoniorum, 407. Idolum Baal positum in Templo, 672.

Babylon a Chaldaeis condita est, 549. Fuit metropolis Chaldaeorum, 169. Babylonis circuitus, ejus capitoli altitudo, et rerum quæ in ea habebantur magnificentia exponitur, 180. Hebraice Babel dicitur, 234. Virgo et filia appellatur, 549. Ejus natura non est damnabilis ut volunt heretici, *ibid.* Babylon et regio Chaldaeorum, montes caliginosi appellantur, 935. Cur Babylon dicitur mare? 912. Babylonii crudeles, 203. In Babylone venationes regis, 175. Multo utilior est ignis et incendium Babyloni, quam astrologi, etc., 554. Quæ dicuntur contra Babyloni ad hujus mundi confusionem et luteritum pertinent, 233.

Baptismi solum sacramentum peccata dimittit, 22. Baptismus et martyrium dedicata in aqua et sanguine lateris Christi, 581. In baptismo nulla personarum differentia, 602. In baptismo homo aquam tribuit, Deus autem Spiritum sanctum, 66. Renascentes in baptismo, comparantur herbis virentibus, 525.

Barbæ decor indicium est virilitatis, 114. Barbæ capitisque rasura luctus indicium fuit, 185.

Baruch libellus editioni LXX copulatur, nec habetur apud Hebræos, 835.

S. Basilii Commentaria in Isaiam laudantur, 257.

Batus dicitur in liquidis, Ephri in aridis, 75.

Beati qui vocantur non propter virtutem, sed propter munera, præcipitabantur in mortem, 159.

Beelphegor idolum consecratum in Nabo, 185.

Bel idolum, a Græcis vocatur Belus, et a Latinis Saturnus, 544. Hoc immolabantur hostiæ humanæ, *ibid.*

Beta, genus oleris vilissimi, 598. Egrotantium cibis est, *ibid.* Varii status fidelium per eam designantur, *ibid.*

Bethacharna vicus prope Jerusalem, 881.

Bonum nihil nisi virtus, et nihil malum nisi vitium, 139. Bona a philosophis appellantur indifferentia, 607, 645. Bona indifferentia, quæ, 159. Quid juid boni est, sine Deo dari non potest, 945. Bona, mala, et visitatio Domini quid? 1000.

Bos et Asinus ubi pariter leguntur in Scripturis, 12. Bos et Asinus, quid significant, 432.

Bosra in terra Moab, 442.

Brachia Dei, quæ sint, 387.

Buxus lignum est imputribile, 406.

C

Qui Cædit, non major est, sed fortior illo qui creditur, 977.

Cæsarea Philippi, hodie appellatur Paneas, 507.

Cæsaries candida, longitudinem ætatis monstrat, 558.

De Calumnia omnis iniquitas nascitur, 640.

Canes, sagacissimum animantium genus, 12.

Captivitas extrema pudorem et imbecillitatem nescit, 186.

Caput obtinet principalem locum inter omnia membra et sensus, 13; cum dolet, debilia sunt, *ibid.*

Carbunculus lapis, quid? 94.

Carmelus mons in Galliea nemoribus constitus, 147, 191. Carmelus duplex, 597.

Caro et spiritus sibi adversantur, 348. Natura Carnis non damnabilis, 605. Plurimi in ea regnant cum Christo, *ibid.* Carthago Tyriorum colonia est, 227.

Cedar et Nabajoth, quid? 722. Cedar regio est Ismaelitarum quos nunc vocant Saraceos, 846. Habitatores Cedar maxime pollent arte pugnandi, 218.

Centuriones, tribuni, quinquagenarii et decani a dicti, 48.

Cervi extrahunt serpentes de cavernis, 958.

Per insulas Cethim, vel Italia, vel partes occidentis intelliguntur, 846. Diversas opiniones de Cethim, 2 Chaldaei demones sonant, 529.

Lingua Chananitis, lingua Syra, 207. Loqui linguam nativam, quid? 296.

Charta de junco fiebat, 191. Fasciculi Chartarum bus continentur calumniæ feneratorum, seditionis maxima, 689.

Christianus populus Dei vocatur, 759. Christianorum cordia et unitas, 160. Omnia quæ Judæi faciunt eorum a Christianis implentur spiritualiter, 21. In compa Christianorum Ethnici quasi mulieres, 206. Quid magistri Ecclesiarum Christianis, 482. Christiani i iuntate, sed necessitate, 727.

Christus non ex profectu, sed natura Deus, 981. tas ejus, 528. In veteri Testamento omnipotens apud 18, 44. Splendor gloriæ et forma substantiæ Patris Omnes virtutes Patris in se continet, 509. Brachium mini, 591. In eo quanta fortitudo, *ibid.* Fons et principium omnium virtutum, 157. Una persona in Christo, 946 permansit Spiritus sanctus æterna habitatione, 126 omnis plenitudo divinitatis habitavit corporaliter, 2 eo omnes virtutes, 507. Christus princeps pœnitentis 48, 49. In Christi adventum omnia Prophetarum videbant, 12. Conceptus Christi ex sola Virgine, 10 carnatio Christi ex Virgine statuitur reluctantes 108, 109, 202. Natus in Judæa, 41 anno Augusti C. *ibid.* Nativitas ejus creatio nuncupata, 1096. Humanus non potest explicare mysteria nativitatis Christi, 11 Domino Salvatore omnia bella cessaverunt, 54. Ad sum ejus, idola Egypti corruerunt, 202. Infantia corporis in eo, divitæ non præjudicavit sapientia Unctio ejus spiritualis erat, 751. Idem unctus a sancto, 752. Tempus prædicationis Christi, annus a bilis, *ibid.* Christus docet, Moysen et Prophetas de phetasse omnia, 118. Clementia Christi, 624. Solus omnes languores sanat, et infirmitates, 55. Aspectus inglorius non fœditate, sed paupertate, 612. Nullum præter Christum sine peccato, 619. Solum Christi nena diaboli non tangunt, 866. Sacramentum corporis sanguinis Christi laudatur, 745. Quo sensu passionem cusavit, 151. Solus pro nobis passus est, 748. Passio plene describitur, 614 et seqq. Demonstratur per tionem fractæ laguncule, 154. Ejus caro morti tradit Judæorum sublimitas destruitur, *ibid.* In cruce ignominia et decorus aspectu, 614. Candidus, et rubicundus Verum corpus hominis et veram animam sciens infirmis demonstravit, *ibid.* Eas omnes divinitate sua super *ibid.* Cur exaltatur in cruce, 410. Non necessitate, i luntate crucem sustinuit, 616, 620. Mortuus est pro bus, 608, 755. Mors ejus requies appellatur, 161. Lat perloratum, 585. Cur passus est et sepultus? 619 Christi non vidit corruptionem, 665. Sponte descendi inferos, 255, 474. Percussus in cruce, sanatur in resurrectione, 685. Sui vulnera, vulnera nostra curant, 645 guis Christi, pretium redemptionis, 602. Nos Deus junxit, 705. Pacificus omnia in celo et in terra pacem suam, 607. Ante Christi passionem unusquisque prium sequebatur errorem, 616. Post passionem præmia consequitur, 622. Passio ejus quid opera gentibus, 543. Non ob merita, sed ob gratiam et Christi Deo reconciliati sumus, 602. In toto orbe in per Apostolicos viros, 580. Ex omnibus gentibus, un cit sui nominis gentem Christianorum, 770. Ade Christum creatorem, non creaturam, 958. Propter nam salutem carnem assumpsit, *ibid.* Adoratur in Ec quasi in corpore, 575. Sponsus virginis Ecclesiæ Quomodo Christus justificatur, 622. Pœnis perpetuus Unum fundamentum Apostolorum et Prophetarum, tus Dominus, 571. Omnia Ecclesiarum consensu Christo, 922. Christus saturatur fide Ecclesiarum. Unde credentes in Christo, fideles appellantur, 3 servitute Christi non differentia sexuum valet, sed tium, 403. In quibus habitat Christus, 679. Mysterium sionis ejus et resurrectionis ignoratum, 746. Error mus multorum de Christo, 648. Mysterium divinitatis in corpore possunt sancti fide magis nosse quicere, 619. Loquitur juxta dispensationem carnis suæ 751. Nomina ejus, quæ? 155, 154, 156. Persona C monstratur in voce veritatis, 710. De toto orbe concussa loca mysteriorum ejus, 210. Absconditus in petra, i in Christo, non sentit transeuntem mundi tempestatem 58. Ubi scribitur de Apostolis, Jacob, Israel et Abraham appellatur, ubi de Christo nihil legitur, 506

ameisio in signum data et quot populis communis, rixlex circumcisio in Scripturis ponitur, 884.
in civitas, de qua fuit Zeno Stoicas sectas hæresiar-
227.
rens vir Apostolicus scripsit ad Corinthios, 612.
patris morte regnum Egyptiorum destructum, 164.
in et terra quidam putant animantia, 10, 242. Cos-
terra non peribant, 588. Cælorum et terræ com-
o in melius, 589, 788. Cælum replicari quasi librum,
441. Cæli dicuntur pluraliter, sed singulariter in-
untur, 10. Cælum significat Angelicas virtutes, terra
lum genus, *ibid.*
estes mysticam sequuntur intelligentiam; terreni
tem historiam, 11.
tationum secreta solus Deus cognoscit, 960. Qui-
eunt non esse peccatum in cogitationibus, 863.
mentariorum leges, quæ? 833.
essio pro laude accipitur, 630.
idere. Meretur pacem, qui tota mente in Deum
t, 545.
scientias torsiones in peccatoribus, 239. Conscientia
rum verum non moriens, 828. Felix conscientia,
ntum in sermone peccavit, 95. Felix conscientia cu-
ssa Domino revelatur, 981. Felix conscientia quæ
so sustinet opprobrium, 948. Felix conscientia qua
nis tempore, bonorum operum recordatur, 468.
ilia. Quanta inter Dei hominumque consilia diffe-
650.
olationes multæ falsæ quibus homines decipiuntur,

Constantino imperatore, Evangelio coruscante, infi-
et turpitudine omnium gentium deleta est, 56.
ales unde dicit, 49.
raria simul esse non possunt, 790.
rentus omnis qui non offert hostias spirituales, abo-
lis est Deo, 21.
lytum unde dictum, 26.
in Scripturis pro sensu et anima accipitur, 868. Lo-
Cor quid? 479. Quorum corda labiaque consentiunt,
igit Deus, 875.
in regnum et potentiam significat, 68.
ora credendum, Templum Dei sunt, 1040. Corpus
aculum dicitur, 472. Afflictio corporis indulgentiam
orum deprecatur, 690. Nulla est turpitudine corporis
rum vocare suo nomine, 550. Error pessimus de sta-
torum post resurrectionem, 828. Resurrectio corpo-
tabilitur, 589. Non solum animæ, sed et corpora
stabuntur, 588. Substantia corporis glorificati non
atur, 702.
repto amara ad præsens, 840.
toris grandis clementia, 1084. Misericordiam Crea-
torem exemplo matris, 810. Creatore neglecto,
creatura consurgit in peccatores, 944. Salus crea-
turæ est Creatoris, 947.
is signum exaltatum in gentibus, 572. Titulus cru-
risti, cur tribus generibus appellatur, 486. Indocta
um turba suscepit crucem Christi, non sapientes
15.
leles videntur qui sanant et emendant, 584.
tallo nihil purius, 679. In albis dicuntur aquæ
scere in crystallum, *ibid.*
oles vinearum et cucumerariorum ponebantur in
colis et casulis, 17.
rianns et Hilarius laudantur, 727.
lus insula vicina Judææ, de qua fuit Zeno princeps
rum, 846.
is antequam nasceretur, prædictus fuit, 552. Hunc
ee Judæos refert Josephus, *ibid.* Primus destruxit
mem et Chaldeos, 551. Eo regnante Templum cœpit
ri, *ibid.* Appellatur Christus, *ibid.* Figura fuit viri
dastici, 554.

D

nones in aere versantur, 412, 577. Non habent san-
n, 740. Nihil crudelius dæmonibus, 291. Non habent
atem in homines, 869. Dæmonibus potestas aliquando
sa est, ut mala facerent, 504. Magis eligunt perire
is quam prædum perdere, 151. Quo sensu non sub-
t, 774. Quidquid peccamus, imperium est dæmonum,
terique solent dæmones colere, ne noceant, 911.
quorundam de amore dæmonum in mulieres, 655.
pu Holm urbium Philis huius, 544.
nascus civitas regalis, 192.
uatorum æterna supplicia, 828, 850. Quidam voluit
nta damnatorum finienda, 829.
diel et ejus socii facti eunuchi juxta Hebræos, 479.
tus primus Babyloniæ destruxit imperium, 175.

Ad Datoris omnia gloriam referenda, 554.
David interpretatur Fortis manu, 715. Pauci de stirpe
David placuerunt Deo, 986.
Decem Dædæ quadæ formæ possident firmitatem,
790.
Denarius numerus perfectus est, 75. Numerus est
mysticus, 1082.
Desperatio vitanda est, 665.
Detractio cavenda, 694. Detrahente bono, vel malum
laudare, ejusdem criminis, 82.
Deus non habet principium, 528. Consortes naturæ suæ non
habet, 751. Lex naturalis et scripta unum Deum testa-
tur, 490. Nullo concluditur loco, quia omnia pangilo concludit
et palmo, 799. Creator est omnium visibilium, et invisibi-
lium, *ibid.* Dei faciem juxta naturæ suæ proprietatem nulla
videt creatura; sed mente cernitur, quando invisibilis cre-
ditur, 20. Grandis Dei clementia laudatur, 409, 652, 651.
Clementia Dei vincitur magnitudine peccatorum, 750.
Semper indigemus Dei misericordia et nullus est fluvis ejus
clementiæ, 299. Misericordia Dei, et supplicia habent
mensuram suam, 276. Misericordiæ Dei est unam perire
gentem, ut omnes salvæ fiant, 90. Absconditur Dei mise-
ricordia, et ira demonstratur, ut homines peccare desi-
stant, 259. Incredibilis patientia Dei, 985. Dei majestas et
potentia demonstratur, 487, 492. Omnipotentia Dei in quo
prevalet, 597. In Deo dixisse, fecisse est, 425. Magnitudo
fortitudinis Dei, facit cuncta servire suo ordine, 492. Deus
facit res inter se contrarias, 553. Manus Dei pro potentia
sumitur, 811. Promissio Dei constans est et firma, 154,
653, 651. Nullus potest consilium Dei infirmare, 261. Deo
non juranti credendum est, 181. Ejus scientia, immensitas
et providentia notantur, 494. Varie dispensat genus huma-
num, 386. Omnia ejus arbitrio gubernantur, 493, 926.
Ordo providentiæ Dei describitur, 211. Grandis amor
justitiæ in Deo, 872. Justitia ejus quando cognoscitur, 548.
Pœnitentia in Deo, quid? 87. Non est opus ejus perdere
quos creavit, 385. Labor Dei, defendere peccatores, 522.
Ad comparisonem ejus, cuncta sapientia in nihilum depu-
tatur, 914. Omnis qui directus est in Deo, sceptum est hæ-
reditatis ejus, *ibid.* Quo sensu Deus dicitur habere mem-
bra, 546. Non potest hominis manu fieri divina majestas,
528. Præscientia Dei futura prænosceat, 191, 1025. Deum
nihil latet, 494. Deum nihil celare possumus, 25. Nemo scit
futura nisi Deus, 517, 1044. Scientia Dei quid operator?
606. Notitia unius Dei, omnium virtutum possessio est,
1075. Magna stultitia non cognoscere Deum, et præsentem
contemnere, 870. Deus indigna sua notitia, ignorare se
dicit, 974. Vocat omnes ad fidem, 659. Non merito nostro,
sed Dei salvamur auxilio, 22. Nisi Deus nos traxerit, salvi
esse non possumus, 885. Omnia eventum contraria his
quos Deus vult salvare, 526. Videre Deum, perfectum est
gaudium, 811. A quibus videtur Deus? 761. Quo sensu
Patriarchæ et Prophætæ Dominum viderunt, 90. Semper
inquirendus, et quomodo, 507. A quibus invenitur, 685.
Quo sensu dicitur mane consurgere, 895. Adversante Deo,
non invenitur requies, 251. Appropinquat sanctis suis,
315, 649. Appropinquamus Deo mente, non corpore, 594.
Appropinquare Deo non est mentis officio, sed laboriosi
operis, 686. Servire Domino, et habitare coram eo, non
est loci, sed meriti, 255. Reddere Deo et Cæsari, quid?
629. Non loco recedimus a Deo, sed voluntate 944. Modus
revertendi ad Deum, 649. Oblivio invocandi Deum, unde?
676. Quo sensu Deus dicitur furere, 85, 776. Ultio ejus
sancta et justa, 559. Universa consentiunt iræ Dei, 957.
Differt iram ut præbeat misericordiam, 577. Iræ Dei sen-
tiunt muta elementa et animantia, 840. Percutit delin-
quentes, ut percussores corrigat, 14, 679. Quasi filios nos
erudit, quando visitat in virga iniquitates nostras, 262.
Ideo miseretur et parcit, ut exalteur illius misericordia,
440. Qui non sentiunt Deum per beneficia, sentiunt per
supplicia, 71. Consolatio ejus est super hostibus suis, ut
qui beneficia non senserunt, suppliciis corrigantur, 27. Cur
visitat iniquitates, 241. Cur simulat peccata, 676. Cur
venturus est cum gloria et furore, 419. Quomodo ignis est,
812. In habitu judicis et triumphantis ostenditur, 815. Ven-
it ad judicium, non ut judicet; sed ut pariter judicetur,
56, 522, 523. Cælum et terram vocat in testimonium, 10.
Quomodo habitat in excelsis, 678. Quæ sanctiora sunt, ha-
bitaculum dicuntur, 755. Ubi fit voluntas ejus, ibi ha-
bitaculum et domus, *ibid.* Refrigerium Dei est, ut in nobis
requiescat, 577. Nomen Dei blasphematur propter opera
nostra mala, 606. Nomen Domini additum Deo pro intelli-
gentia personæ, 615. Nostro loquitur affectu, 21. Iræ ejus
quinam restiterunt, 609. Non parum putamus esse timere
Dominum, 582. Qui Dominum desiderat, aliud non desi-
derat, 347. Parumper deserit, et cogat ad rogandum, 752.
Quinam audiet ab eo non merentur? 863. Magis diliget

Justorum paupertatem, quam munera divitum, 756.
 Divinitatem aspicere, non possunt oculi carnis, 90. In
 Divinitate nullus est sexus, 486.
 Deorum multorum opinio condemnata, 527. Qui coope-
 ratores sunt Christi, Dii vocantur, 915. Auctores et dii
 Ægyptiorum, 203. Dii Ægyptii habent nomina ex bestis,
 544.
 Dextra et sinistra quomodo intelligantur in Scripturis,
 629. Declinare ad dextram et ad sinistram, quid? 674.
 Quomodo difficile est, nec ad sinistram, nec ad dextram
 declinare, 82.
 Diaboli peccatum superbia, 52. Non necessitate naturæ,
 sed mentis arbitrio malus est, 641. In quo similis Christo,
 232. Festinat occupare etiam perfectos, 260. Potentia ejus
 pulveri comparata, 270. Damnantur qui dicunt diabolum
 posse mundari et agere poenitentiam, 257, 285. Victis
 perditio est, et victoribus causa præmiorum, 641. Error
 circa patrem diaboli, 239. Quo sensu securis, serra et
 virga denominantur, 146.
 Diadema et purpura solis imperatoribus dantur, 332.
 Dictum oratoris Græci, 483.
 Didymus Hieronymi amicus decem et octo edidit tomos
 in Isalam, 6.
 Dies pro tempore accipitur, 208. Dies malus, quis, 963.
 Quo sensu crudelis dicitur, 171. Dies Domini, vel consum-
 matio totius mundi, vel exitus antiscujusque de vita, 258.
 Dies et nox prospera et adversa significant, 507.
 Ex Digitis unus gustator dicitur, 487.
 Quod Diligit unusquisque adorat, 935.
 In Diluvio cuncta peccata deleta sunt, 632.
 Una civitas Dinon et Dibon dicta, 188.
 Dionysius Alexandrinus scripsit adversus Irenæum,
 769. Huic respondit Apollinarius, *ibid.*
 Divini et somniores, qui? 1043.
 Divitiæ non coarcevantur, nisi cum alterius damno, 457.
 Homines sæculi per rapinas miserorumque lacrymas divi-
 tias congregant, 26. Recipiunt in hoc sæculo consolationem
 suam, 981. Aliena rapientes, 981. Multi probantur divitiis
 et paupertate, 536, 675. Quanto in divitiis major aucto-
 ritas, tanto major insolentia peccatorum, 875. Cuius
 divitis purpurati, 954.
 Flasi Doctores, qui? 901. Merces sermonis Doctoris,
 quæ? 950. Doctores prospera divitiis reprimittentes
 arguuntur, 883.
 Doctrina Phariseorum, subversio veritatis est, 707.
 Falsa pro lucro facit omnia, 276. Panis doctrinæ non com-
 editur, nisi aperuerimus oculos cordis, 631. Melius est
 sæcularibus tradere se disciplinis quam doctrinæ penuria
 mori, 984.
 Dogmata falsitatis idola dicuntur, 41. Omne dogma con-
 trarium veritati a torat opera manuum sanarum, 31. Omnia
 dogmata contraria veritati anara sunt, et sola dulcis
 veritas, 82.
 Dum, regio Idumæ quæ ad Austrum vergit, et ab
 Eleutheropoli distat viginti millibus, 216. Juxta eam sunt
 montes Seir, ab Esau sic dicti, *ibid.*

E

Ebion dignus paupertate nominis sui, 12. Arabat in bove
 et asino, *ibid.*, 21.
 Ebionitæ notantur, 835.
 Ebrietas in bonam partem sumitur, 1072. In Apostolis
 comprobata, 1065.
 Ecclesia domus Christi est, 999. Domus est orationis,
 659. Dicta Domioicum, 759. Christus in sola Ecclesia
 comeditur, 815. Ea nihil pulchrius, 362. Super petram
 fundata, 31. Portæ Ecclesiæ jugiter patent salvari cupien-
 tibus, 725. Debent esse cælatæ cunctis virtutibus, 729. In
 ea dogmata veritatis, 515. Et vera solemnitas, 459. Primum
 ex Judeis congregata, 1075. In Jerusalem fundata totius
 orbis Ecclesias seminavit, 33. Populus nationum exstruxit
 Ecclesiam Christi, 725. Ecclesiæ tropæa in Ægypto, 204.
 Ecclesiæ Christi in Tyro exstructæ, 253. Firma mole fun-
 data, 750. In toto orbe multiplicata, 515. De toto orbe
 Ecclesiæ gentium Judeis ministeria dirigebant, 710. Habi-
 tantes quondam idololatriæ, facili coloni Ecclesiæ, 640.
 Gloria Domini prædicatur in solitudine Ecclesiæ, 481.
 Principes Ecclesiarum ex gentibus sumpti, 754. Duces
 Ecclesiæ mysteria Dei et Scripturarum sacramenta cognos-
 cunt, 256. Custodes Ecclesiæ, qui? 744. Cætus presby-
 terorum, senatus Ecclesiæ, 50. Vinum et lac in Ecclesiis
 Occidentis tribuuntur renatis in Christo, 644. Pace et per-
 secutionibus crescit et decrescit, 826. Quamdiu diabolus
 vastat Ecclesiam, ira Dei perspicua est, 868. Quomodo
 Ecclesia Dei vertitur in speluncam latronum, 892. Ecclesia
 negligens docet adversarios suos quomodo eam compre-
 hendant, 935. Sæpe Deus deserit Ecclesiam propter negli-

gentiam, 725. Christus Ecclesiam suam deseret propter
 impietatem quotidie subrescentem, 520. Docta descriptio
 ædificationis Ecclesiæ, 634 et seqq. De ea quid dicitur, 719
 et seqq. Multa loca habet Ecclesia, 1079. Nova nomina cur
 Ecclesiæ imponuntur, 745. Ecclesiæ cur appellantur Insule,
 540. In ea ignis est et caminus, 425. Felix qui tanti meriti
 est, tantæque virtutis, ut ornamentum dicatur Ecclesiæ,
 571. Abusus bonorum Ecclesiæ notatur, 57. Onus dignitatem
 Ecclesiasticarum et confusio, 229.
 Ecclesiasticus doctor qualis esse debet, 55. Opera viri
 Ecclesiastici in reducendis quos hæresis decepit, quæ?
 692. Nullus Ecclesiasticorum tantum habet studi in bono,
 quantum hæretici in malo, 286.
 Editiones se invicem explicant, 561. Vulgata translatio
 LXX distat a veritate Hebraica, et cæteris editionibus,
 150, 276. Subvertit fortissimum testimonium, 565.
 Edom non loci vocabulum, sed nomen sanguinis, 747.
 Eleemosyna commendatur, 256.
 Elementa omnia simul deserviunt adversum eos qui
 offenderint Deum, 203.
 Eligenda quæ expediunt, 784.
 Elusa civitas in Moabitidis partibus sita, 186.
 Emath vocant Syri Epiphaniam, 145.
 In Emptionibus consuetudo, 1084.
 Ephraim in typo esse gentium, Scriptura testatur, 1062.
 Epicuri sententia, 474, 488.
 Epiphanius et Plinius secundus scripserunt de natura
 lapidum et gemmarum, 657.
 Episcoporum dignitas et visitatio in quo posita, 728.
 Discrimen inter episcopos et presbyteros, 56. E. scopi,
 presbyteri et diaconi intelligant quid dicatur, 98, 988.
 Epistola Catholica B. Petri notatur, 841. II Epistolam
 B. Petri Canonicam vocat Hieronymus, 779. Epistola ad
 Hebræos non recepta a Latinis, 91. Cur ei contradicatur
 et dubia est, 97. Inter Canonicas Scripturas non recipitur,
 123. Quidam Epistolas dirigebant in universum orbem,
 ut quos oderant, infamarent, 1001.
 Eremus latissima ab India usque ad Mauritaniam ten-
 ditur, 218.
 Errores senum et puerorum, 206. Quidam pio cadunt
 errore, 442. Error multorum in lectione Epistolæ ad
 Romanos, 707. Error Latinorum et Grecorum, 552.
 Esebon urbs fuit regis Amorrhæorum, 186. Inter Esebon
 et Sabana vix quingenti passus sunt, 191. Existere olim
 sicut et Eleale urbes validissimæ, *ibid.*
 Non esse melius est, quam vivere in suppliciis, 982.
 Ethnici quid erant ante fidem Christi? 277.
 Etymologiæ falsorum nomini non sunt fingenda, 500.
 Evangelii perfectio, 690, 918. Veritas ejus præferit
 umbræ legis, 20, 801. Abbrevisatus sermo Evangelicus,
 brevissimum dedit charitatis et fidei præceptum, 119, 411.
 Seminarium Evangelii processit a fontibus Israelis, 167. In
 regionibus duarum tribuum prius Salvator prædicavit
 Evangelium, 129. Præcipitur viris Apostolicis ut deserant
 Jerusalem, et prædicent Evangelium in toto mundo, 611.
 Progressus ejus exponitur, 279. Prædicatio Evangelica
 conterit adversarias potestates, 500. Commutatio malorum
 in bonum per Evangelicam prædicationem, 796. Fontes
 Salvatoris, doctrina Evangelica, 166. Evangelium Hebræum
 Nazaræorum, 156, 485.
 Eunomius leprosus, 775.
 Eunuchus reginæ Candacis, Apostolus missus est genti
 Æthiopum, 617. Eunuchus novæ Legis custos Sabbatho-
 rum, 658.
 Eusebii interpretatio, 170, 220. Arguit Hieronymus
 Eusebium Cæsariensem, 199. Juxta historicam explanatio-
 nem quindecim edidit volumina in Isalam, 555.
 Eustochium unicum nobilitatis et virginitatis exemplum,
 555.
 De Evilmerodach, fabula narratur, 118.
 Amœna et Excelsa loca idolis dedicantur, 849.
 Expositio pulchra verborum, *Osculetur me osculo oris
 sui*, 752. Variæ Expositiones describuntur, 497. Expositio-
 nes Judæorum et aliorum, 1065. Præstigiæ Expositionis
 falsæ vitandæ, 974. Falsa Expositio, licet bona voto, 960.
 Hæretica Expositio confutatur, 634.
 Ezechias duodecimo anno Romuli Romæ conditoris re-
 gnavit in Jerusalem, 9. Humilitas et prudentia hujus regis,
 459. Causa fletus ejus, 408. Cur tentationi relictus, 478.
 Tradunt Hebræi causam agrotationis ejus, 478. Quid fecit
 Isaias, ut sanet Ezechiam, 467. Sanitas ei restituta per
 res noxias et adversas, 478. Gradus domus Ezechie in
 Templo demonstrantur, 468.
 Prophetia Ezechielis difficilis, 1096.

F

Fabulæ gentium de quibusdam animantibus quid de-

scribunt, 444. Fabula Mille annorum abjicienda, 702.
 Non Fatis, sed voluntate Dei res eveniunt, 229.
 Febris in leonis similitudinem ossa consumit, 472.
 Feminarum mollitia describuntur, et per hæc, insignia virtutum, 61.
 Feni penuria in multis Orientis provinciis, 182.
 Ficorum usus quis? 475. Requiescere sub ficu, quid? 793. Interpretationes quorundam de duobus cophinis ficorum, 1010.
 Fides post passionem Domini fundavit Ecclesiam, 28.
 Fides Christianorum est, 434, 896. Rara est, 363. Brevitas adorationis fidei, 452. Non sit otiosa, 809. Sine operibus non sufficit, 345. Ex præteritis commendatur, 510. Omnes homines æqualiter vocantur ad Fidem, 637. Totius mundi vocatio ad fidem demonstratur, 163. Fides gentium signorum miraculis fuit quodammodo extorta, 796. Principes Romani transeunt ad fidem Christi, 719. Christianorum et Judicorum diversa fides, 1031.
 Figmenta quedam et veterum fabulas refert Hieronymus, 923.
 Filiorum differentia et servorum, 780. Nihil dolentius quam unum vel solum perdere filium, 889. Propter sanctos patres miseretur Deus filiorum, 844. Quomodo filii tenebrarum prudentiores sunt filiis lucis, 1049. Filii pestilentie, filii Belial, 339.
 Flaccus deridet simulacra gentium, 528.
 Fortunæ mensam parare quid? 785.
 Fumus pro gloria sumitur, 66.
 Furantis vultus, licet impudens, erubescit, cum in furto deprehenditur, 832.

G

Gaza lingua Persarum divitiæ nuncupantur, 477.
 Gedeon dictus Jerobaal, 150.
 Gehenna unde dicta, 897.
 Generationis malæ finis est pessimus, 796.
 Genesis liber Justorum, 524.
 Gentium multitudo ante et post notitiam Dei, quid? 481. Appellatur caro, et cur? *ibid.* Conversio Gentium prædicatur, 512. Vocatio Gentium notatur, 369. Significata per Damasum, 278 et seqq. Conversio Gentium, quid operatur, 449. Nunquam a vocatione exclusi sunt Gentiles, 651. De universis Gentibus una gens facta est Christianorum, 806. Error Gentium ad nos transivit, ut religionem in divitiis arbitremur, 911.
 Genusflectere Christo, moris est Ecclesiastici, quod Judæi non faciunt, 542.
 Gigantomachia Claudiani citatur, 361.
 Gigas in bonam et malam partem accipitur, 46, 47. Gigantes juxta Ethnicorum consuetudinem et nostram diverse accipiuntur, 250.
 Gladius in Scripturis, quid? 814. Sanctus et durus, quid? 360. Pro supplicio sumitur, 782.
 Gloria pro ignominia dicitur, 195.
 Gnostici et eorum origo, 761.
 Grana teruntur variis instrumentis, 385.
 Gratia Evangelii necessaria, 896. Omnia per Dei gratiam humano generi sunt tradita, 1032. Gratia Christi pauperem liberat, non meritum, 981. Non in possidentis, sed in arbitrio donantis est, 1081. Non solum opera, sed et voluntas nostra nititur Dei auxilio, 1012. Quidquid boni volumus et explemus, ad Gratiam Dei referamus, 1026. Semper egenus auxilio Dei, 1014. Nullæ Gratiae desunt Ecclesiæ, 502. Arborum varietas significans diversitatem gratiæ, *ibid.*
 Grunni Corocottæ Porcelli Testamentum decantabant pueri in scholis, 491.

H

Hadrianus annis fere 50 post Vespasianum, venit Judæam depraedaturus, 100. Prohibiti sunt ab eo Judæi in eam ingredi, *ibid.*
 Hæreses inter se dividuntur, 140. De hæresibus sermo propheticus nuntiavit, 285. Nulla hæresis nisi propter gulam et ventrem construitur, 800. Qui impugnat hæreses, vix potest perfectam habere victoriam, 144. Pessimæ hæresis progressus, 966. Ejus auctores et sectatores, 967. Notatur nova hæresis, 856, 860.
 Hæretici notantur, 140, 141, 775, 839. Superbia eorum, quanta? 272, 295. Veritatis injuria est, 341. Angeli eorum, qui? 288. Principes dicti leones, 818. Sunt illi perditionis, 670. Filii mendaces, 407. Artifices idolorum, 528. Adorant errores suos, 336. Gloriantur in eis, 838. Cor eorum, thesaurus dogmatum perversorum, 264. Hæreticorum inventio, perditio est, 512. Loquuntur in demonibus, 1000. Suum cubile demonis prostituunt, 672. Dogmata hæreticorum penitus destruenda, 145. Cito corrumpunt, 267.

Doctrina eorum paleis comparata, 1005. Pardos sua varietate imitatur, 268. Apud hæreticos nihil est aliud nisi fulgor eloquentiæ, et sensus diabolica arte constructus, et sermo mortuus, 40. Loquuntur non ex ore Domini, sed quæ in corde suo simulant, 1001. Multa bona reponunt, *ibid.*, 1005. Nolunt ea quæ docent ratione discuti, 411. Sermo eorum serpit ut cancer, 932. Forantur verba Salvatoris, 1006. Non habent fervorem Spiritus sancti, 235. Soli remanserunt sine gratia Spiritus sancti, 957. Omne consilium eorum, in quo positum, 429. Oppugnant Ecclesiam, 119. Et despiciunt eam, 157. Consentunt sibi, ut expugnent Ecclesiam, 102. Maxime gloriantur, si Ecclesiæ contumeliam fecerint, 236. Eorum superbia, *ibid.* Hæreticus timet virum Ecclesiasticum, et ad recordationem illius terretur, 295. Doctrinam Veteris Testamenti rejiciunt, 294, 515. Evangelicam veritatem corrumpunt prava intelligentia, et sunt caupones pessimi, 25. Abutuntur testimonio Scripturæ, 936. Non intelligunt Scripturam, ut illius convenit majestati, 432. Scripturarum non digerunt cibos, 376. Non habent notitiam spiritualis circumcissionis, 274. Umbram habent virtutum, non veritatem, 76. Hæreticorum umbræ ad tempus prævalent, 912. Quidquid loquuntur est ululatus dæmonum, 246. Judicant Christum, 946. Si eorum bella consurgunt, munimenta Christi nos teneant, 865. Omnis hæreticus contendit et pugnat contra parentem, 991. Non vescitur corpore et sanguine Christi, *ibid.* Ejus errores unde? *ibid.* Hæreticorum cogitatio est, ut struant calumnias contra sanctos, 971. Cælestia reponunt, 286. Superant impietatem Ethnicorum, *ibid.* Multum laborant in decipiendis populis, *ibid.* Faciunt omnia mercedis causa, 572. Dulcissimus cibus diaboli sunt, *ibid.* Samaritani Judæi, et hæretici Christianos fugiunt quasi immundos, 775. Hi pullulant in Gallia, *ibid.* Deliciæ et voluptates eorum, 1005. Futura non sperant, nec credunt in resurrectionem, *ibid.* Traduntur desideriis cordis sui, 294. Dicuntur versari in valle Sion, 510. Eorum doctrina non in sensu, sed in multiloquio et clamore, *ibid.* Ecclesiam deserunt, 312. Princeps illorum quis? *ibid.* Simpliciter quosque decipiunt, 930. Dictum implium Epicurii sibi vindicant, 316. Quanto quis in hæretica perversitate prudentior est, tanto longius recedit a Domino, 312. Populus hæreticus quomodo horribilis, 286.
 Hanes civitas ultima Ægypti juxta Æthiops et Blemmyas, 403.
 Per Hariolos sæpe futura dicuntur, 47. Gentium est audire Hariolos, aruspices, etc., 991.
 Hebræorum liberationis miracula, 520. Eorum observatio, 96. Ante 50 ætatis annum quid Hebræi non legebant, 1095. Expositio Hebræorum, quæ? 485. Hebræi contra se legunt, 1009. Linguae Hebrææ divitiæ, 488. Hebraici characteris idioma in syllabis m, et orn, 10. Hebraicæ consuetudinis est, ut ex eventu rebus nomina imponat, 740. Ambiguitas sermonis Hebraici, 124, 156. Quidam arguunt Hebraicam veritatem, 957. Hebræi credentes in Christum, 15.
 Heliopolitanum territorium vocabant Ægyptii *nomon*, 288.
 Herodotus et Berossus narrant Assyrios pestilentia corripuisse, 461.
 Hetrusci, qui? 816.
 Hieronymi consuetudo in scribendis Commentariis, 994. Hunc calumniantur ejus adversarii, *ibid.* Non approbat commentarios S. Basilii in quemdam Isaiæ locum, 88. Idem ante annos circiter 50, scripserat tractatum de Visione hujus prophetae, *ibid.* Gregorium Nazianzenum magistrum in Scripturis sanctis habuisse se testatur, *ibid.* Scripsit in Epistolam ad Ephesios, 855. Subjungit alia volumina edita adversus Rufinum et Jovinianum, *ibid.* Scripserat in Matthæum et librum ad Algasiam, antequam exponeret Isaiam, 506. Scripserat in Zachariam priusquam exponeret Isaiam, 650. Solvit questionem sibi ab Eustochio propositam de 8 versibus psalmi xii, 865. Coarctatur in intelligentia quorundam dogmatum, et libri Apocalypsis, 767. Laborandum est Hieronymo, ut breviter Hebræam etymologiam Latinus lector intelligat, 840. Vult interficere sagittis Scripturarum, 244. Argumentatur contra Judæos, 209. Arguit Judæos criticos, 596. Non recepit traditiones Hebraicas, 221. Arguit LXX Interpretes, 707. Dubitat de Septuaginta interpretatione, 1068. Dubitat de auctore Epistolæ ad Hebræos, 1073. Arguit falsam interpretationem quorundam, 532. Humilitas Hieronymi et modestia, 206, 315. Testimonium paucorum requirit, 493. Inimicus erroris, non hominum, 967. Non damnat in Martyribus, quod ipse sequi recusat, 975. Invehitur in Arianos, 166. Declinat calumniam, 841. Quosdam calumniatores notat, 925. Habitat in Palastina, 119. Hebræus Præceptor Hieronymi, 172, 220, 318.
 Hispania, Iberia appellatur, et Celtiberia, 817. Lusitanie et Hispaniarum hæresis, 761.
 Historiæ sacræ profanis antiquiores, 9. Aliud est Histo-

riam, aliud Prophetiam scribere, 983. Scriptores naturalis Historiae, qui? 960.

Homicidas punire non est effusio sanguinis, sed ministerium legum, 987.

Homo rationale animal definitur, 37. Homines omnes sunt natura filii Dei; sed vitio suo efficiuntur alieni, 18. Primum tempus humanae sapientiae, quando egredimur pueritiam, et ad rationalem venimus aetatem, 77. Haec aetas *maie* appellatur in Scripturis, *ibid.* In hominibus tricesimus annus, in jumentis tertius est robustissimus, 187. Omnes homines quos narrat Historia, quasi nihili reputati, 492. Homines de uno proposito transeuntes ad aliud, 325. Omnis homo sibi videtur justus, 349. Mores eorum in diversis animalibus monstrantur, 239. Infelicissimi notantur, 77. Jumenta vocantur saeculo dediti, 404. Vilis hominis per mortem sentitur, 177. Fragilitas ejus ac perpetua mutabilitas feno comparatur, 482. Fortitudo etiam sine Christo imbecilla reputatur, 935. Quantum Dei auxilium, et quam fragilis natura humana, 1060. Prona est ad excusationem sui humana perversitas, 835. Dimittit Deus hominem voluntati suae, quare? 969. Damnatur qui perfectam in homine justitiam praedicant, 999. Anus delira conflans posse hominem esse sine peccato, 937. Silvestres quidam homines, 173.

Per Humilitatem ascendimus in caelum, 251. Humilitas quae laudem non meretur, in quo posita, 673.

Hymenae natura, 928.

Hypocrita, quis? 439.

I

Idola imagines sunt mortuorum, 462. Eorum fabricatio, 497. Ex quo ligno fiunt, 489. Varia eorum genera notantur, 544, 911. Apostropha ad Idola, 504, 505. Post adventum Christi omnia conticuerunt, *ibid.* Futura non praedixerunt, *ibid.* Eorum responsa erant ambigua, *ibid.* Quare comparata talpis et vespertilionibus, 42. Propheticus sermo super irrisione eorum contextit, 527. Describitur vetus consuetudo Idololatriae in Aegypto, etc., 782. Haec imitabantur Israelitae, *ibid.*

Igni peribunt omnia quae cernimus juxta philosophos, 588.

Imperatores Romani Jugo Christi colla submittunt, et ejus Ecclesiam sua auctoritate defendunt, 725.

Impietas et iniquitas in quo differunt, 980. Grandis impietas, non solum cavere, sed nec intelligere velle peccata, etc., 886.

Impius, quis? 549. Aliud est esse impius, aliud peccatorem, 586. Impius frenum populorum ad ruinam, 418. In interitu impiorum, voluntas et imperium Domini complectitur, 1025. Impii qui non credunt, traditi gladio sempiterno, 1022. Comparantur mari numquam quiescenti, 684.

Incarnationis mysterium totum exponitur, 153, 1069. Ejus effectus, quis? 290.

Incircumcisi et immundi, qui? 601.

Increduli pro diversitate meritorum diversa passuri sunt, 33.

De India per mare Rubrum plura veniunt aromata, 887. Infantes resurgunt in virum perfectum, 1065.

Infelicitas magna a mulieribus discere carmina lamentationis, 567.

Infernus sub terra est, 105, 179. Animam habere dicitur, licet non sit animal, 79. Locus suppliciorum et cruciatuum est, 250. Dicitur Angelus iis praeesse, *ibid.* Inferni aeternus ardor, 421. Sicut lacus aquas ad se descendentes suscipit, ita infernus animas, 252. Infernus ultimus, quid? 178. Profundum, infernum significat, et excelsum caelos, 106.

Infirmas duplicatur, si ad aegrotationem corporis, accedat aegritudo animi, 15. Longa infirmitate tabescere, Dei ira est, 931.

Injustitia omnis, judicium sanguinis est, 458.

Innocentes mercedem habent effusi sanguinis pro Christo, 1063.

Per Inopiam multi convertuntur ad Dominum, 524.

Inscitiam multo melius est simpliciter confiteri, quam imperitiae suae alios haereditas facere, 998.

Insulae in Scripturis, quid? 508.

Interpretatio historica haeret litterae, 170. Pia interpretatio ab Hieronymo non approbata, 193.

Interpres delirus notatur, 934. Latinus Interpretis deceptus, 779. Pravi cujusdam Interpretis expositio, 1017.

Invidorum obrectationes, 569.

Inutilis sibi et omnibus, quis? 49.

Ionium mare, 817.

Irenaeus multarum haereseon origines explicuit, 761.

Isaac semper habuit idem nomen, et una uxore fuit contentus, 756.

Isaas, quis? 211. Sub quatuor regibus prophetavit, 89, 90. Quatuor prophetae, Isaas, Osee, Joel et Amos eodem tempore prophetaverunt, 7. Isaas liber universa Domini sacramenta continet, 5. Loquitur praecipue de Tribu Juda et Benjamin, 7. Prophetia in eo copulata historiae, 460. Prophetia multis obscuritatibus involuta, 526. In expositione ejus Graecorum ingenia sudaverunt, non Latinorum, 5. Juxta numerum versuum aequalis, aut major duodecim Prophetis, 5. Anni 150 fuerunt inter Isaam et Jeremiam, 400. Ascensio Isaiae et Apocalypsis, 761. Non Prophetam, sed filium Prophetae se appellat, 400. Non audeat laudare Dominum, 95. Causa luctus ejus, quare? 355. Cur fuerit interfectus a Judaeis, juxta sententiam Hebraeorum, 19. Mors ejus et supplicium ex traditione Judaeorum, 666.

Ismaelites habitant in tentoriis, et fugiunt per vastam solitudinem, 218. Asor eorum metropolis, *ibid.*

Israel interpretatur, mens videns Deum, 13. Invenitur habens in Abraham calorem fidei, 779. Appellatur gens et populus, 15. Primogeniti dicuntur Israelitae, non unigeniti, 11. Populus Israel non suo merito, sed virtutibus patrum accepere terram repositionis, 1089. Decem tribus Israel, quae in Samaria erant, vocabantur Ephraim et Israel, 6. Israel et Juda quid inter se differant, 72. Justior Israel in comparatione Judae, 839. Populus decem tribuum dictus corona superbiae, 372. Comparatur ejus gloria coronae variorum florum, *ibid.* Nulla species peccatorum in populo Israel non fuit, 14. Inter idola et Deum semper claudicavit, 145. Caput bovis Aegypti desideravit, 536. Israelitae dediti idololatriae domesticos habebant lares, 672. Manus Israelis cruentae, 736. Non solum a Romanis, sed a cunctis gentibus vastatus, 808. Cur jacet confossus et truncatus, 16.

Italia olim Hesperia dicta, 87.

J

Jacob et Ephraim rapuerunt primogenita, 1062. Jacob dura perpassus est pro una filia, 803. Quo sensu dies ejus, parvi vocantur et pessimi, 982.

Jaspidium multa genera ubi inveniantur, 638.

Jaza urbs Mortuo mari imminet, 186.

Jejuniorum dies solemnes Dominus nobis reliquit, 680.

Jejunia et preces quando proficiunt, 940. Jejunium verum et falsum in quo positum, 687. Jejunium nostrum non sit lucrum miasmi, 691. Afflictionem et humiliationem habet animae, 690. Illud a Deo recipitur quod non habet omnium bonorum operum, 21.

Jephthae sacrificium non placuit Deo, sed animus, 897.

Jeremiae prerogativa, quare? 999. Suspiciatur quidam ante conceptionem eum exstitisse, 837. Ejus prudentia, humilitas, et patientia, 1058. Jeremias et Ezechiel eadem, et eodem tempore prophetaverunt, 1053. Quantum simplex in verbis, tantum majestate sensuum profundissimus, *ibid.* Optat Pseudopphetam magis quam se vera dicere, 1037. Sacerdotes crudeles in eum per invidiam sanctitatis, 1027.

Jerusalem in tribu Benjamin sita est, 881. In saxosis montibus aedificata, 570. Dicta civitas sanctuarii, 601. Sola in orbe terrarum legem accepit, *ibid.* Sion et Jerusalem intelligitur in Scripturis quatuor modis, 569. Idololatria dedita fuit, 668. In Jerusalem, et Samaria eodem sunt idola ac in gentibus, 144. Sodoma collatione Jerusalem, justitiae nomen accipit, 855. Omnia daemonia in ea habitasse dicuntur, 445. Quomodo meretrix et adultera, 675. Seditio Jerusalem in tres partes divisa fuit, 52, 804. Romani, Galli et Hispani a Deo vocati ad obsidionem ejus, 87. Post annos 42 Dominicae passionis captae, 93. Jerusalem et Templi eversionem propriis oculis videbat Hieronymus, 17. Extrema solitudo ejus describitur, 444. Non ita percussa, sicut percussit Christum et Apostolos, 364. AEA dicitur ab Aelio Adriano, 976.

Joatham impietates, quare? 101.

Jod et Vav sola distant magnitudine, 143.

Joannis Evangelistae virginitas laudatur, 638.

Jonas arguitur a Deo utilis ei esse menelacium, quam Ninive ruinam, 1037.

De Joppe ad Indiam non potest navigari, 41.

In Jordanis littore quoniam civitates sitae sunt? 129.

Josephus scripsit de captivitate Judaica, 766. Redarguitur, 208. Error ejus notatur, 288.

Joviniani reprehensio confutatur, 951.

Jubal repertor cytharae, 77.

Tribus Juda in Australi parte sita est, 403.

Judaea omnis confinis Mosabitis, 189. Urbes ejus insulae dicuntur, 711. Redactae sunt in solitudinem, 916. Quare? 281. Juxta situm terrae Judaeae Scriptura loquitur, 808. Dicitur habere pietatis umbram, 289.

Judei quo sensu appellati sunt filii Dei, et filii iniquitatis, 11. Bona seculi presentis eis promissa, ut saltem presentibus invitati facerent quae praecepta sunt, 24, 723. Iena exegit de eis obedientiam, 522. Arguit eos Deus fidetiam habuisse in homine, 224. Semper increduli fuerunt praeceptis Domini, *ibid.* Dominus de protectore populi Judaici, factus est adversarius, 754. Solemnitates eorum, typus futurorum, 276. Sublata religione, omnis eorum festivitas perit, 589. Pessima consuetudine in montibus immolabant, 455. Liberos suos idolis immolando venires suos sepulchra eorum faciunt, 975. Populus Judaicus a quibus regitur a Josiam usque ad Christum, 996. Judaei meruerunt amicitiam Lacedaemoniorum, Atheniensium, et Romanorum, 15. Impietates eorum quante? 815, 709. Duritia Judaeorum reprehenditur in comparatione fidei regum et principum, 889. Caecitas eorum, 514. Temeritas, quae? 683. Reprobatio et tenebrae, 709. Judaei et millenarii notantur, 627. Opinio eorum confutata, 153. Cassa eorum vota, 369. In futurum vota differunt, 252. Antichristum organum diaboli recepturi sunt, *ibid.* Quem pro Christo sibi repromittunt, 704. Traditio eorum reprobat, 518. In Judaicis traditionibus latitat Antichristus, 703. Frangitur superbia Judaeorum, 488. Simplicem et occidentem sequuntur historiam, 953. Non habent scientiam Scripturarum, nec folia, nec poma verborum, 29, 568. Nituntur subvertere sacramenta Christi et Apostolorum, 454, 579. Verbum ambigunt Hebraicum in deteriore partem interpretati sunt, 45. Spiritualiter transacta sunt quae Judaei carnaliter futura contendunt, 165. Judaei praevicaciter et Apostoli variis Scripturae expressionibus separantur, 324. Eorum interpretationes, 248, 717. Judaica fabula, 561. Judaei in Idumaeonum nomine intelligunt Romanos, 218. Grandaevo filios ulnis et humeris portabant, 572. Judaeos vocat Hieronymus *Circumcisionem*, 154. Quomodo fecerunt sibi quidam praepotium, 601. Habent panem, sed absque fortitudine, 232. Habent aquas, sed absque robore, 46. Nihil avarius Judaeorum et Romanorum gente, 56. Sub nomine Spiritus sancti, columbas vendebant in Templo, 600. Tribus vicibus per annum veniebant Jerusalem, 573. Post interfectionem Christi omnes gratiae et donationes sublatae sunt a Judaeis, 45. Pauci ex eis salvati, 149, 614. Epistolas miserunt ad omnes gentes ne susciperent passionem Christi, 199. Ter per singulos dies anathematizant nomen Christianum, 81, 565, 604, 706. Non habent proprios Judices, sed Romanos, 47. Nullus Propheta, et bellator in lege apud eos, *ibid.* Non habent potestatem arma portandi, *ibid.* Vincentibus Romanis Judaeos, Dominus pugnasse monstratur, 711. Dies perditionis Judaicae, quis? 971. Ultima vastitas sub Vespasiano, Tito Adrianoque accidit, 450. Vastitas eorum usque ad finem perseverabit, *ibid.*, 21. Aeternam eorum captivitatem exprimit Irremediabilem descriptio vulnerum, 46. Deleti sunt propter abjectam legem Evangelii, 87. Lege prohibetur ingredi in Urbem sanctam, 971. Ad comparationem prioris multitudinis, vix decima pars remanet, 100. Confusio eorum quando Christum cognoverint, 350. Julius amabilis et dilectus in comparatione Israel, 72. Judaei et Benjamin idololatria, 574. Judaei profitoris patria, 575. Ebrius fuit non vino, sed avaritia, *ibid.* Ejus avaritia, 706. Judicatur quis cum Domino, non auctoritate regnantis, sed comparatione virtutum, 581. Judicii tempus quo sensu imminet, 246. Non erit tempus poenitentiae, sed poenarum, 259. Neminem impunitum abire patitur, 418. In die Judicii terra producet in medium omnem sanguinem, 359. Tunc omnis creatura nihil esse se sentiet, 38. Non praeveniendum Judicium, 79. Dei Judicii explanatio praeclara et terribilis, 238 et seqq. Nullus quamvis sanctus, securus pergat ad Judicem, 1055. Judicium custodiendum omni tempore, 684. Non statim multitudinis acquiescendum judicio, 53. Judicia in portis Templi exercebantur, 1027. Judices priores populi Hebraeorum, 36. Jumenta, ab eo quod juvent homines, appellantur, 12. Juramentum et perjurium, in quo differunt, 864. Jurare, pro confiteri dicitur, 863. Justitia omnes virtutes complectitur, 653. Partes ejus, recedere a malo et facere bonum, 25. Infelicitas ubi pax perditur, et non est justitia, 729. Justitia hominis indiget misericordia Dei, 1068. Solus Dominus novit probare eam, 981. Duplicis Justitiae differentia, quae? 763, 765. Justitia et opera ironice subvertuntur, 676. Justus non est qui non peccet, 81. Impatientia ejus, 981. Est Justus qui perit in justitia sua, 762. Vir justus quo sensu lumbare Dei est, 951. Non implet omnes virtutes, 1055. Justus interfecti et cruciati, ab impiis miseri reputantur, 435.

L

Labor omnis brevis, dum ad desideratam mercedem pervenitur, 219. Sudore et labore ad ubertatem fructuum pervenimus, 872. Lacedaemoni ad bellum promptissimi, 61. Ad Lacrymas provocandi mos in Judaea, 908. Lapis. Quatuor ordines lapidum inscripti nominibus duodecim tribuum, 637. Latini plausu tantum eloquentiae delectabantur, 6. Eorum aures fastidiosae ad intelligendas Scripturas, *ibid.* Sermo Latinus non exprimit sonum Sade, 453. Strictis dentibus vix impressione linguae profertur, *ibid.* Latro de cruce transit in paradysum, 654. Leone custode et praeside, nullus audeat accedere, 1024. Lepra flagellum intelligitur, 15. Lex naturalis omnibus data, 531. Instaurata Lex naturalis, 590. Lex cur data est per Moysen, 351. Lex Dei pura atque sincera violata est traditionibus Pharisaeorum, 23, 141. Lex Domini primum in Alexandria interpretata, 208. Justitia Legis ad comparationem Evangelicae puritatis immunditia nominatur, 762. Reficitur opinio asserens caeremonias Legis esse servandas in Ecclesia, 625. Libanus mons Phoenicis, 597, 726. Liberalitas et dispensatio, virtus maxima est, 674. Libri Hebraei non corrupti, 97. Libri apocryphi cavendi, 761. Linguae Graecae latitudo, 808. Inter Hebraeam et Aegyptiam, Lingua Chananitis, Hebraea magna ex parte confinis, 296. Quinque civitates in Aegypto loquuntur Lingua Chananitica, 287. Quare? 296. Loqui Lingua Aegyptiaca, quid? 295. Linteola injiciuntur vulneribus, 16. Litterarum radices amarae, fructus dulces, 840. Loriculae castrorum, 544. Lucas artis Medicinae scientissimus, 97. Graecae litteras magis sciebat, quam Hebraeas, *ibid.* Ejus sermo redolet eloquentiam saecularem, *ibid.* Testimoniis Graecis utitur, *ibid.* Cur solus utitur testimoniis LXX, 378. Lucius Lavinus fruitur sanctorum multitudine, 491. Ludentium in concilio sedere quid? 949. Lugentium mos, 945, 946. Duplex est, 898. In Lumbis virtus diaboli, 842. Praecipitur eos accingere, *ibid.* Lumen lunae, a quo? 826.

M

Madae auctor fuit gentis Medorum, 245. Madian et Epha regiones sunt trans Arabiam, fertile camolorum, 722. Tota et praecipua regionum illarum provincia appellatur Saba, unde fuit et Saba regina, *ibid.* Magi venerunt ab oriente, vel ex artis scientia, vel, etc., 553. De Magis quid dicitur? 390. Sicut Magistros sanctos juvat discipulorum salus, sic perditio seductorum perdidit patriarchas eorum, 405. Malis prodest ut bonis serviant, 247. Arguuntur qui in malorum abutuntur ministeriis, 1085. Malum pro afflictione sumitur, 555, 750. Manasses crudelitas, 666. De mane consurgere, quid? 77. Manichaeus aliam extra domum Dei Jacob querebat domum, 52. Manichaeorum blasphemiae? 272. Manna habebat speciem glaci, 266. Manus expansae Dei et Christi, quid significant? 772. Manus habere super caput, quid? 856. Marcionis dogma et blasphemiae, 285, 554. Duos Deos inducit, 105. Marcion et Valentius hyemae assimilantur, 775. Mare. Scriptura omnes congregationes aquarum appellat maria, 204. Sonitus maris, quid significet in Scripturis, 88. Mareotis lacus, 204. B. Maria Prophetis agnoscitur, 117. Virginitatis privilegium in ea, 614. Martyres non pereunt, sed vincunt, 665. Fortitudo gentium, triumphus est Martyrum, 755. Victoriae Ecclesiae in Martyribus, 131. Vulneribus Martyrum fides credentium confirmatur, 298. Securi in Ecclesia de tutela conjugum et liberorum suorum, securi ad bella procedebant, 25. Sanguinem Martyrum producet Dominus in publicum, etc., 558. Daemones non sustinent cineres Martyrum, 775. Victus in Martyrio dolore cruciatuum, levioris culpae est eo, qui non tortus Christum negat, 511. Mathematici et Astrologi, qui? 555. Matthaeus Hebraeo, Joannes Graeco sermone texuerunt Evangelia, 97. Uterque de Hebraico profert testimonia, *ibid.* Hebraicum sequitur Matthaeus, 128, 507. Non sumpsit

testimonium juxta Hebraicum et LXX, 1064. Quædam Scriptorum errore sublata in Mattheo, 507. Ejus humilitas, 459.

Mazaca metropolis Cappadocum, ab Augusto, Cæsarea nomen accepit, 817.

Medi semper potentissimi, 574. Medos vocat Deus sanctificatos suos, et Nabuchodonosor servum suum et columban, 170.

Medicina vera a Deo, 962. Non spernenda, 532. Absque Dei misericordia ars medendi non valet, 475. Frustra laborant medici, nisi Dominus curet, *ibid.*

Memphis et Taphnis urbes Ægypti, 848. Urbs dedita magicis artibus, 205.

Mendacium imitatur veritatem, 1000, 1039. Mendacii inconstantia; et sermonis Dei stabilitas, 266. Quidam in Ecclesia per ignorantiam defendunt mendacium pro veritate, 144. Consuetudo mentiendi in naturam versa, 905. Non sanatur cecitas mentis, nisi doctrina Christi, 120.

Mensura Hebraice et Latine eodem appellatur nomine, 154.

Mercenarius notatur, 276.

Si Merita nostra consideremus, desperandum est, 765.

Milesias fabellas cur multi magis revolvunt quam Platonis libros, 491.

Millenarii notantur, 210, 339, 417. Arguuntur, 450. Millenariorum vana spes, 635. Error Millenariorum, quis? 769. Auctores Ecclesiastici faventes errori Millenariorum, 767.

Milvus avis rapacissima, 444.

Ministri Christi, qui? 725.

Miseria ultima, quæ? 191. Consolatio miseriarum est, impietatem suam abscondere, 54.

Misericordiæ opera et charitatis commendantur, 690, 691. Misericordia et electio quibusnam coaptantur? 247.

Moab provincia est Arabum, 184. Hujus metropolis est Ar, quæ hodie ex Hebræo et Græco sermone composita, Areopolis nuncupatur, *ibid.* Ejus muros corruisse testatur Hieronymus magno terræmotu, *ibid.* Messes Moabiticæ nascuntur in vallibus Raphaim, 274. De Moab egressus est agnus immolatus, 189. In omni terra Moab Ecclesiæ Christi, 490.

Mola quid figurat, 549.

Moloch idolum Ammonitarum, 675.

Monachorum examina florebant in Ægypto et Mesopotamia, 210.

Montani et insanarum mulierum somnia et deliramenta, 5, 6.

Montanus et ejus discipuli vino et sicera inebriantur, 375.

Mors mortis, appellatur Dormitio, 249. Mors Sanctorum, somnus est, 356. Mors quo sensu dicitur Domina, 341. Dominus mortem non facit, sed peccatum, 1074. Non fato, sed voluntate Dei, dies mortis præstituta singulis, 469. Quare morte terrentur etiam viri sancti, *ibid.* Discrimen inter mortem et umbram mortis, 129. Regio mortis, regio peccatorum est, 179. Solus Deus suscitavit mortuos, 553.

Moyses vidit vocem Dei, 834. Ejus humilitas, 96.

De Mulieribus, quæ Dominum resurgentem viderunt, Propheticus sermo prænuntiat, 367, 392. Superbia et luxuria mulierum describitur, 58. Mutatoria et pallia, ornamenta mulierum, 62.

Mundus regitur Spiritu qui intus infusus alit omnia, 68. Omnis mundus indiget Dei misericordia, 1035. Per regiones quæ vicinæ sunt Israeli, totius mundi conversio prædicatur, 722. Mundus judicio Dei concremandus, 1091. Quid passurus est in fine, 529 et seq. Juxta traditiones Ecclesiasticas mundus post sex dies consummabitur, 526. In consummatione mundi, præteritarum deliciarum recordatio, erit materia cruciatuum, 531.

Munerum amatores notantur, 26. Deum redimere se putant nonnulli donariis atque muneribus, sine observatione mandatorum, 21. Qui accipiunt munera a raptoribus socii furum sunt, 25.

Myrice in solitudine, et salsa humo nascitur, 195. Odia magicis artibus nascuntur juxta quosdam ex arbore Myrice, 279.

N

Nabo et Medaba civitates nobiles, 185. Nabo idolum conticuisse dicitur post Evangelii veritatem, 544.

Naboth pietas, 500.

Nabuchodonosor, columba Domini, 1024. Quare vocatur sanctus, 988, 1215. Alia est sanctificatio ejus, alia sacerdotum qui ministrant Domino, *ibid.*

Nathanael quærebat Christum auctoritate Scripturarum, 795.

Nationes omnes mundi pronuntiantur credituræ in Christum, 610.

Natura boni sumos, voluntate mali, 554. Non sunt diversæ naturæ, ut volunt Hæretici, 15, 670. Interrogantur qui duplicem admittunt naturam, *ibid.* Naturæ bonum non sufficit ad justitiam, 25. Unusquisque hoc desiderat in quo natus est, 457.

Navigantes quibus casibus opprimuntur, 335.

Nazaræi vinum et siceram non bibebant, 83. Nazaræorum opilio, quæ? 130, 425.

Necromantia, quid? 589.

Nemrin super mare Mortuum est, 187. Ejus aquæ pessimæ et amaræ, nec ibi he. ba pullulat, *ibid.*

Neser, quid? 255.

Nesrach, Deus Ninivitarum, 466.

Nicholitarum hæresis immundissima, 577.

Nilus fluit de Æthiopia in Ægyptum, 198. In septem rivos divisus est atque concisus, 165. Aquæ ejus turbiæ, 521.

Ninive metropolis Assyriorum, 169.

Nitrum nostrum et herba fullonis pœnitentia est, 850.

No, civitas Ægypti, nunc Alexandria dicta, 198.

Nominum diversorum interpretationes, 9. Dominus quomodo in nomen et in signum æternum sit pœnitentibus, 604.

Nosse aliud est, aliud eloqui, 619.

Noviliis Græcorum, 826.

Nox pro tribulatione accipitur, 548.

Nubes juxta philosophos non amplius decem stadiis a terra elevantur, 578.

O

Obedientis iudicium, et contemptis signum in quo positum, 855.

Quod Oculis videtur magis mente retinetur, 969, 973.

Offensa grandis, nolle placare quem offenderis, 856.

Offerentium nomina recitabantur publice, 921.

Olei virtus, 502. Filius olei, quid? 69.

Onus et visio in quo differunt, 184, 1067.

Oliha, interpretatur tabernaculum meum in ea, 25.

Opera populi Dei non veterascunt, sed innovantur quotidie, 794. In opere præmium est, non in sponione, 1089. Nullum opus dignum Dei justitia reperietur, 238. Sanctius non in scientia Scripturarum, sed in operibus gloriatur, 685.

Oratio continua debet esse in ore nostro, 741. Perseverantia in oratione commendatur, 920. Oratio perseverans Prophetie notatur, 758. In oratione dies noctesque conjungunt quidam impii, qui non exaudiuntur a Deo, 22. Orandum secreto et clauso pectoris cubiculo, 689. Nullus dignus orare pro peccatoribus, 944. Stultum est orare pro peccatoribus ad mortem, 940.

Oratores profani et Christiani ob eloquentie flumen laudati, 829. Egregia disertissimi oratoris sententia, 665.

Orbis sunt quatuor plagæ, 368. Vastatio orbis tempore Hieronymi, 810.

Ordinatio clericorum non solum ad imprecationem vocis, sed ad impositionem manus impletur, 696. Dabit dari Sanctis et in lege doctissimis, non vero, etc., *ibid.* Sicut in ordinatione malorum, particeps est peccatorum qui tales constituit, sic et in ordinatione Sanctorum, particeps est eorum justitiæ qui bonos elegit, *ibid.*

Origenes allegoricus interpres, 1031, 1054, 1059, 1046. Ingenium suum facit Ecclesiæ sacramenta, 167. Ejus volumina, Homiliæ et Excerpta, 6. In Isaiam multa volumina, *ibid.* Ad Græcam duo libri falsi putabantur, *ibid.* Interpretationes Scripturarum Origenis et Eusebii Pamphili quales? 167. Origenis expositio, quæ? 994. Notatur, 981.

Orion viginti et duas stellas habet, 240.

Oryx genus bestie nascentis in creto, 597. Et assimulantur Judæi, *ibid.*

Osee ex sententia Hieronymi uxorem meretricem non habuisse videtur, 125.

Ossa impinguata, quid? 697.

Ozias ipse est Azarias, duplici nomine, 7.

P

P litteram non habet sermo Hebræus, sed pro ea Phi Græco utitur, 55.

Pactum et Testamentum idem sunt, 1074.

Panis et aqua pro omni cibo et potu accipitur in Scripturis, 45.

Parturientium nihil gravius dolore, 889.

Parvuli matutinis horis erudiuntur, 579.

Pascha, transitum sonat, 124. Per tria Pascha Dominus venit in Jerusalem, 590.

Passiones dicte perturbationes, 83. His carere debent, qui præsunt, *ibid.*

Pastorum negligentium pulchra descriptio, 661. Idem notantur, 996 et seqq. Propter pastores malos hæreditas Domini conculcatur, 928.

Patientia nostra nomen Dei glorificatur, 803.

Patriam suam diligere, naturale est, 891.

Paula et Pammachius transierunt per foramen acus, 734. Uterque laudatur ab Hieronymo, *ibid.*

Paulus apostolus unde nomen accepit, 278. Prædicatio Evangelii per apostolum Paulum multiplicata, 150. Prædicationes ejus, 533. Sequitur Hebraicam veritatem, 608, 760. Utitur testimoniis poetarum, 580. Ubi præcedit apostoli Pauli auctoritas, cessat alia interpretatio, 149. Sequenda est ejus expositio, 567. Laudat et corripit Corinthios pro diversitate habitantium, 756.

Paulus Samosatenus et Photinus in quo maledicti, 938.

Paupertatem Judæi non laudant, 50.

Pauperum ac divitum acceptio damnatur, 57. Fenerandum Christo in Pauperibus, 946. Periculum est repetere a Paupere qui solvendo non sit, 687.

Pax nulla impiis, 683.

Peccatum fetidissimum est, 236. Murus est dividens Deum et homines, 703. Nimia consuetudine in naturam vertitur, 936. Unusquisque peccatis suis veniatur, 575. Pro diversitate Peccati, ordo iudicii disponitur, 248. Quot habemus peccatorum genera, tot iudiciorum meremur sententias, 508. Deus peccatis nostris non potest lædi, 891. Omnia nostra peccata patent oculis Dei, 777. Nihil sic offendit Deum quam post peccata, erecta cervix, 223. Qui nolunt peccata sua cognoscere, magis provocant iram Dei, 836. Qui in peccato moritur, Deo perit et non subsistit, 774. Non solvuntur peccata nostra, nisi de manu Domini receperimus ea, 480. Omnis creatura condolet super peccatis hominum, 847. Peccata sunt varia, 262. Levia et gravia quibus remediis purgantur, 850. Leviora lavantur, gravia exuruntur, 66. Quamdiu minora sunt, Deus patienter agit, etc., 233. Non idem est solvi peccata, atque dimitti, 480. Quamvis grave sit peccatum, si quis convertatur, potest sanari, 99. Qui volunt converti, non suo merito, sed Dei clementia conservantur, 711. Remissio peccatorum, causa est consolationis, 479. Initium salutis est, sua intelligere et flere peccata, 266, 865. Omnia remedia eorum de Templo poscebantur, 988. Excusationes in peccatis, verba sunt murmurationis, 693. Nec sermone, nec opere peccandum, 700. Difficile invenitur qui non deprimitur vinctus peccati, 694. Unusquisque pro qualitate peccati ignem sibi succendit, 584. Quanto crebrior adiuvitio, tanto majora contemnentium peccata, 1014. Quanto serior vindicta peccantium, tanto iustior, 1088. Peregrinum et alienum a Deo est, punire peccantes, 583. Facilitas peccandi et difficultas exuendi a peccatis, 81. Levius malum est aperte peccare, quam simulare et fingere sanctitatem, 277. Spes salutis eorum in quo posita, 527. Culpas suas referunt in Deum, 737. Puniantur, ne inultum peccatum cæteris noceat exemplo, 975. Tormenta adhibentur eis ut divino igne purgentur, 148. Interfectio eorum, significat iram consummatam, 946. Sermo divinus cohortatur peccatores ad penitentiam, 409. Per gradus penitentiae de Moabitibus sunt Israelitæ, 271. In dimidio dierum suorum moriuntur, 471. Noxium est vivere cum peccatoribus, 95.

Pelagiani notantur, 916, 1014.

Perdiciis natura, 961.

Perfectio non est in via, 845. Perfecti et incipientes in Ecclesia, qui? 757.

In Periculo semper consistimus, 845.

Quidam Perire et veterascere, pro abolitione accipiunt, 583.

Persecutio non ad negationem credentium, sed ad probationem pertinet, et coronam, 208. In tempore persecutionis nemini credendum, 905. Tempore persecutionis in quo confidendum, 833. Sancti in persecutione fame interfecti, 783. Purgamur persecutionibus et angustiis, 905. Persecutiones Ecclesie a Nerone, usque ad Maximinum, 933.

Persecutores non timendi, 893. Furor et crudelitas eorum, 283. Superbia dissipata, 593. Omne eorum opprobrium pertransibit, 390. Quomodo Dominus liberat suos a persecutoribus, 838.

Persis et Chaldaea gaudent equitatu, 926. Persæ ad orientem positi, 568. Ante Cyrum ignobiles, 213. Urbes condiderunt Seleuciam et Ctesiphontem pro Babylone, 174.

Perversitas nunquam potest superare quod rectum est, 121.

Pharao apud Ægyptios nomen est regie potestatis, 402. In Tanis domus ejus regia, *ibid.* Disservit Hieronymus post

apostolum Paulum de Induratione Pharaonis, 757. Pharao et Herodes persecutores masculi, 803.

Philippum quidam putant ab Angelo fuisse raptum, 734, 735.

Philistæi alienigenæ dicuntur, 182. Pro Philistiim semper alienigenas interpretati sunt LXX, 33.

Philosophi et oratores sibi applaudunt, 438. Sapientia philosophorum, et vaticinia divinum destrucia in adventu Christi, 530. Philosophi clarissimi habuerunt publice concubinos, 55.

Phul rex Assyriorum sub Ozia rege Juda vastare cepit decem tribus Israel, 6.

Phutensis regio quas alias regiones continet, 816.

Pietas et vera religio, via regia est, 674.

Placentæ sive crustulæ chavonæ dicuntur, 671.

Pœna vel præmium non est ex præjudicio Dei, sed ex meritis singulorum, 24. Pœnæ æternæ peccatorum unde nascantur, 230. Pœna consociat apud inferos, *ibid.* Non potest humana fragilitas ferre sententiam de pœnis et earum mensura, 357. Ordo et utilitas pœnarum et penitentiarum fructus, 758. Timor pœnarum laudatur, 941. Universa pœna non videre Deum in sua majestate regnantem, 549. Quanto longior est Dei oblivio, tanto major pœna peccati, 833. Per æs et ferrum magnitudo pœnæ monstratur, 577. Alterius pœnæ est auctor delicti, et alterius qui ab auctore compulsus est, 253. Supputantur anni pœnarum decem tribuum Judæ et Moab, 276.

Pœni sermone corrupto quasi Phœni appellantur, 1018.

Penitentia laudatur invito Novatiano, 527. Vulnerat, 538. Sine auxilio Dei non possumus penitentiam agere, 1066. Deus suscipit penitentes, modo reverantur in ploratu, 217, 863. Victoria penitentibus conceditur gratia Domini, 592. Eorum letitia in quo posita, *ibid.*

Pœtarum fabulæ jactant Vibium ab Æsculapio suscitatum, 532. Fabulæ eorum et licentia in aliis ventorum, 92.

Porphyrii blasphemia, 623. Ejus calumnia, 55. Porphyrium arguit Hieronymus, 402.

Portæ mortis peccata, 544.

Postulatio impudens, quæ? 853.

Omnis Potentia, ad iram Dei, favillæ et cineri comparatur, 246. Præsens potentia, materia est futurorum tormentorum, 432.

Præceptum Dei in promissione juxta litteram, stare non potest, 701.

Prælati negligentes timeant, 942.

Preces Sanctorum iræ Dei possunt resistere, 894.

Primogeniti non accipiunt hæreditatem in Scripturis, sed secundi, 41.

Principes duo Apostolorum Petrus et Paulus, 789. Dispensatoria fuit inter eos contentio, 541.

Proditores David et Christi, perierunt suspendio, 81.

In Promissionibus Domini, ira et furor non est ponendus, 712.

Prophetiæ certitudo, 81. Stylus, 180. Oritur quæstio de veritate unius Prophetiæ, 995.

Prophetæ prius dicti sunt Videntes, 7. In Prophetis unus est Spiritus, 406. In animo eorum Deus loquebatur, 4. Ex Domini voluntate loquuntur, 1039. Intelligebant, quæ dicebant, neque in ecstasi loquebantur, 5. Unde habebant fidem sermonum suorum, 163. Præcesserunt in signum futurorum, 123. Omnes de Christi adventu cecinerunt, 940. In typum Christi multa fecerunt, 924. Habitus Prophetarum, qui? 211. Propheta vaticinii fine monstratur, 1038. Consuetudo Prophetalis, quæ? 57, 75, 83. Constantia et prudentia Prophetalis, 1030. Obscuritas, unde, 213. In Prophetis omnia plena sunt ænigmatum, 769. Personarum mutatio in Prophetis difficilis intellectu, 902, 1070. Ordo temporum non servatur in eis, 985, 1015. Cur in Prophetis crebro dicitur, *Hæc dicit Dominus*, 1004. Verus propheta potest precibus resistere Domino, 945. Interrogandi sunt de semitis antiquis, 947. Opera eorum nobis exemplo sunt ad virtutem, 1080. Promissiones eorum non ad solos Judæos pertinent, 714. Solvitur quæstio sumpta de prophetis Isaia et Jeremia, 596. Propheta perhorrescit ad aspectum Dei, 999. Loquitur ex persona eorum qui iudiciis Dei turbantur, 731. A Malachia usque ad Joannem Baptistam, Prophetam non habuit gens Judaica, 571. Sacerdotes gradus constituti erant apud Judæos, qui Prophetas et Pseudopphetas discernere, 50.

Pseudopphetæ dicti Prophetæ, 1035. Prophetæ Samaritæ prophetabant in idolo Baal, 1000. Prophetæ gentium simulant se divino Spiritu futura prædicere, 1034. Genera prophetandi, et revelationes, 1004.

In Prosperis semper debemus cavere ventura, 335.

Proverbiorum sententiæ expositio pulcherrima, 629.

Providentiam Dei quidam denegant brutis, 1090.

Nihil stultius quam non Providere novissima, 961.

Prudens eloquii mystici, quis? 50.
In Psalmis carmen Lyricum, 1015. Titulus in quatuor psalmis, 589. Nonus Psalmus contra diabolum est, 234. Psalmi vii et lxxxiii *Pro torcularibus* inscripti, 748. Psalmus quadragesimus quartus pertinet ad sacramentum Christi et Ecclesiae, 527.
Publicani et meretrices facti arbores odoris optimi, 655.
Pulchritudo non est in debilitate corporis, sed in animi voluntate, 639.
Pueritiae illi datur venia, quae pudore decoratur, 838.
Punica lingua de fontibus Hebraeorum manat, 110. Affinis Hebraeae, 1018.
Purgatorii poena stabilitur, 830.
Pyrrhus rex Epirotarum, 504.

Q

Questiones nascentes in Scriptura quidam fugiunt, 632.
Quinquagenarii numeri sacramentum exponitur, 48.
Quis pro impossibili sumitur, 201.
Quidquid de Rapinis offertur, quasi mercedem scorti reipendit Deus, 756.
Quod rarum, pretiosum est, 172, 242.

R

Rabsaces imitatur consuetudinem Prophetarum, 454.
Ratio. Quae nobis videntur non habere rationem, iustitiae plena sunt et rationis, 910.
Regiones variae notantur, 1018, 1019. Multae Regiones nunc Arabia nuncupantur, 217. Omnis regio circa Lyddam, Joppen, etc., apta pascendis gregibus, 780.
Regnaturi apud Hebraeos perfundebantur unguento, 552.
Regnorum eversionis causae exponuntur, 212.
Regum officium exhibetur, 967. Regum ac principum scelere delentur populi, 944.
Reguli aspectum nulla avis potest transire, 182.
Iuste Repetere, licet unicuique, quod iuste dedit, 690.
Regum usus efficit bona, vel mala, 646. Eadem res pro locorum qualitate, genus est, et species, 728. Ex nominum interpretatione, saepe res ostenduntur, 1009.
Resina Galad ponitur in Scripturis pro poenitentia, 904.
Resurrectio omnium hominum declaratur, 538. Resurrectio carnis statuitur, 838. Vera corporum resurrectio, 769. Justus et peccator in resurrectione ad praemia et supplicia pertrahuntur, 792.
Rhioecorura, oppidum, 368.
Roboam juvenis non aetate, sed sapientia, 51.
Rogandus ille solum, cuius verum, aeternumque praesidium est, 201. Frustra quis rogat pro his qui non merentur accipere, 920.
Roma urbs, dicta civitas regum, 229. A Barbaris devastatur, 115. In obsidione ejus totus orbis interit, 1097. Roma in singulis domibus tutelae simulacrum venerabatur cereis ac lucernis, 672. Romanum regnum fortissimum, 251. In Romano imperio unum facta sunt omnia regna, 209.
Romani non adoraverunt Deum qui praebuerat illis victoriam, 57. Venatoribus comparantur, 954.
Rubor et confusio, occasio salutis, 599.
Rufinus notatur, 1040. Arguit Hieronymus Rufinum et Origenem, 557. 561. Rufinum vocat Scorpium, 415. Et Grunium, 993. Eiusdem temeritatem, calumnias et mendacia castigat, *ibid.* Quanta in eo impudentia, *ibid.* Locum sepulturae Rufini notatur, 1097. Instaurare conatur quis doctrinam Rufini mortui, 994. Ejus discipuli notati, 1047.

S

Sabbatum custodire, quid? 655. Observatio ejus in quo posita, 699, 900, 785. Juxta litteram impleri non potest, 699. Omni tempore celebrandum a fidelibus, 900. Praemium eorum qui sanctificant illud, 964. Praeceptum sabbati instauratum per Jeremiam, *ibid.*
Sacerdotes secundus gradus in Ecclesia, 931. Sacerdotum est, non solum docere, sed et facere legem, 955. Profectus populi, epulae sacerdotum, 535. Eorum officium est discernendi inter Prophetas et Pseudoprophetas, 1049. Translatio sacerdotii, necesse est ut et legis translatio fiat, 825.
Sacrificia Deus non querit, sed offerentium animum, 784. Credentes non possunt carnaliter offerre sacrificia, *ibid.* Quid convenit his qui de rapinis offerunt sacrificia, 888.
Saeculi felicitatis brevis, 473. Qui in rebus confidit saeculi, obliviscitur Dei, 936. Saeculum mare dicitur, 516. Saeculum Aureum Saturni, 159, 416.
Sagittae Dei plurimae, quarum una tantum vocatur electa, 662.
Salicum semen quid agat, 207. Semen Salicis in cibum tantum facit steriles, 525.

Salomon anno duodecimo aetatis suscepit imperium, 51. Salute propria non debemus esse contenti, 509. Quanto ille clementior, qui Salutis ostendit viam post peccatum, tanto miserior qui, etc., 853. Quare multi non salvantur, 755.

Samarita Sebaste dicta, 205. In quibus fluitum sit regnum Samaritae et Syria, *ibid.*

Sanctus omnis thronus Dei, 945. Sancti non sunt habitatores terrae, 841. Indigent Dei misericordia, 578. Impleat dies suos, 471. Habent pennas aquilae et columbae, 255. Rogant ne Deus ipsis parcat in hoc saeculo, 962. Datur potestas a Deo perversis, ut ostendatur fides Sanctorum, 977. Deus ostendit se precibus eorum retineri, 1076. Deus posteros Sanctorum tuetur amore justitiae, 466. Eorum laetitia in consummatione mundi, quae? 534. Sancti non cognoscunt filios quos Deus non amat, 756. Viri sancti genuerunt filios pessimos, 796. Multi edificant domos, et non habitant in eis, 795.

Sanitas gravior est, aegrotatione depulsa, 1055.

Sapientiae liber inscriptus nomine Salomonis, 755.

Sapientia quae sectanda, 645. Vera sapientia, quae Dei timori jungitur, 870. Non sufficit sine aliis virtutibus, 1042. In vanum sapiens est qui putat aliquid posse sine sapientia Dei et custodia, 596. Saecularis sapientia, crucis praedicatione subversa, 615. Stulta est, et ejus doctores stulti, 257. Sapientia pro malitia sumitur, 1042. Discrimen inter sapientiam et prudentiam juxta Stoicos, 85.

Sarae nomen sonat principem, 570.

Sargon rex Assyriorum septem nominibus appellatus, 211.

Saron et Basan, quid? 456.

Saul deceptus praedae cupidine, 555.

Scribae et Pharisei cum Herode multa parvulorum milia trucidarunt, 112. Illusores dicuntur et pestilentes, 785.

Scripturae omnes Spiritu sancto inspiratae, 595. Unus liber appellatur, *ibid.* Christus fundamentum sensus Scripturae, 5. Majestas divinae Scripturae admiranda, 728. My-

steris futurorum involuta, 284. Auctoritas Scripturarum sectanda, 126. Ignoratio Scripturarum, ignorantia Christi est, 1. Scientia Scripturarum in gentibus, 512. Ad intelligentiam Scripturarum hortatur Hieronymus, 284. Beatus qui seminat in eloquiis Scripturarum, 15. Doctus in Scripturis sanctis propugnaculum est Ecclesiae, 658. Scripturae doctrina argentum purum, 25. In expositione Scripturae veritas quaerenda, non contentio, 44. Sensus Scripturae per allegoriam extenuatus. Post historiae veritatem, omnia spiritualiter accipienda in Scripturis, 5. In Scripturis littera calcanda, fructus Spiritus vivificantis metendus, 15. Verba simplicia Scripturae, paleae: interior sensus, triticum, 157. Non sic adulandum est principibus, ut sanctorum Scripturarum veritas negligatur, 451. Nec parentum, nec majorum error sequendus est, sed auctoritas Scripturarum, et Dei docentis imperium, 907. Vult Scriptura, non solum auribus doceri populum, sed et oculis, 975. Qui aliter eas accipiunt quam Spiritus sanctus sonat, Pseudoprophetae dicuntur, 1045. Arguantur qui vim faciunt Scripturae, 1022. Judaeis et Haereticis occasionem erroris praebent Scripturae, 515. Falsus Doctor et corruptor Scripturarum quis? 25. Mos Scripturarum, ut ad poenitentiam provocent, 271. Multa dicuntur in Scripturis juxta opinionem temporis quo gesta referuntur, 1058. Quid observant Apostoli in recitandis testimoniis Scripturarum, 612, 663. Apostoli testimonia Scripturarum juxta Hebraicum somnabant, 578, 594. Proprietas Scripturae sanctae laudata, 509. Mos Scripturarum qualis? 201. Idiomata Scripturae sacrae, 171, 191, 205.

Ex Scripturis Ecclesiasticis multi notantur, 451. Quo sensu vocat eos Hieronymus magistros Ecclesiae, *ibid.* Quaedam immutata ab imperitis Scriptoribus, 614. Additamentum a malis Scriptoribus, 642. Vitium Scriptorum ostenditur, 995.

Securitas et desperatio vitanda, 1042. Securitas negligentiam, negligentia contemptum parit, 554, 1089.

Sedec verbum Hebraicum, magis justum sonat quam justitiam, 25.

Segor urbs quinta post Sodomam, etc., precibus Lot conservata, 187.

Sem putant Hebraei Melchisedec, 497.

Per Sensus mollescit fortitudo animae, 551. Per omnes sensus ad animae interitum mors intrat, 908. Damnantur qui sensibus luxuriant, 552. Per omnes sensus ad intelligentiam pervenitur, 968. Naturali sensu debemus intelligere quae recta sunt, 879. Homines abutuntur munere sensus et sermone, quod datum est ut sentiant et audiant Deum, 41. Argumentari de verbis Dei humano sensu, sacrilegium est, 1069.

Septem pro multis intelliguntur apud Hebraeos, 498.

Septimus numerus sanctus, 1083. Septenarius et septuagesimus numerus significat perfectam poenitentiam, 527. Septenarius et denarius numerus cur Judæis familiaris? 64.

Septuaginta editio toto orbe Vulgata, 792. Dupliciter transferunt nomen *Sabbath*, id est, vel Dominum virtutum, vel Dominum omnipotentem, 18. Perspicuum de Christo Prophetiam in Græcum noluerunt vertere, 43. Non ausi sunt aperte interpretari, quod puer Deus appellandus esset, 153. Mutant sensum Prophetiae, 563, 943. In plurimis ab Hebraica veritate discordant, 269. Non verba Scripturae, sed suum sensum posuere, 541. Additamentum LXX verum confossum, 120. Addiderunt de suo, 143. Quaedam praetermittunt, 956. Causa omissionis in LXX, 1056. Versiculus non erat in LXX, 1017. Error LXX Interpretum, 461. Defendit Hieronymus LXX Interpretes, 415. LXX editionem interpretari cogit Hieronymus, 420. LXX imitantur gentiliū fabulas in interpretatione sua, 245. LXX et Theodotio multa nominant in similitudinem fabularum gentiliū, 256. LXX editio in Latinis et Græcis quid non haberet, 1008. Multa desunt in codicibus LXX Græcis et Latinis, 1055. Addita ab Origene in Græcis exemplaribus, sumpta de Editione Aquilæ, 42. Codices Alexandrini habent quæ non sunt in Hebraico et LXX exemplaribus, 696. De Hebraico et de Theodotione quid additum in exemplaribus Ecclesiae, 100.

Seraphim, Angelicæ fortitudines, 93. Quidam duo Seraphim. Filium et Spiritum sanctum intelligentes arguunt, 92. Alii per eos vetus et novum Instrumentum volunt significari, 93.

Sermo divinus conceptus animo, ardet in pectore, 980. Sermo divinus quare in partes divisus, 500. Utitur verbis humane consuetudinis, 487.

A Servitute conjugali qui liber est, hic vere servus est Christi, 657.

Servorum Dei hæreditas et præmia, quæ? 642.

Sellum, ipse est Sedecias, 989.

Setta, et Settim, quid? 502.

Sicera, quid? 76, 574.

Signa. Multi qui signa acceperunt, 106. Signum gaudis meritis, in quo? 958.

Siloe fons ad radices montis Sion, 119. Ejus aquarum penuria, 957.

Simon et Elimas magi apostolis Petro et Paulo resistentes, 641.

Sinai mons in Australi parte positus, 568.

Sinus duplici modo exponitur, 777. Quandoque appellatur Caput, *ibid.*

Sion et Jerusalem una urbs, 506. Sion, mons in quo Jerusalem edificata est, vocabatur civitas David, 24. Quare Sion virgo et filia nominatur, 465, 464, 744. Cur dicitur vallis, non mons, 220. Non est alia, nisi populus Dei, 594. Nullus habitat in Sion, nisi qui sanctus est, 410.

Sirenum natura, 521. Mortifero crimine animas demergunt in profundum, 246. Quid per eas intelligit Hieronymus, 175.

Socrates falso laudatur, 508.

Sol tribus nominibus appellatur, 556. Cursus solis, lunæ et aliorum siderum definitur, 492. Sol et luna præmia cursus sui consequuntur, 415.

Solutum malorum in quo positum, 557.

Somnia. Quare iniqui videntur somnia, 1001. Somniores in Ecclesia iactantes errores suos, *ibid.*

Sorec genus vitis optimæ, 69, 830.

Spes in Deo commendatur, 583. Spe futurorum, sustinemus tribulationem, 680. Cito dissipantur propugnacula eorum qui spem non habent in Deo, 875.

Spiritus sanctus cum Patre et Filio ejusdem naturæ est, 755. Divitiæ ejus, 681. Apud Hebræos appellatur genere feminino, 485. Spiritus incorporalis est, 754. Vigilat ad Deum, et quomodo, 348.

Stellas esse per diem in celo, probat solis deliquium, 240. Deus appellavit stellas nominibus suis, *ibid.*

Stoici in definitione boni et mali nobis concordant, 159.

Struthioquum natura, 245.

Superbia vox, quæ? 177. Omni studio declinanda, 224. Superbia ruina sequitur, et humilitatem gloria, 241. Multi opinione virtutum corrumpunt in superbiā, 877. Superbia pro potentia et gloria accipitur, 755.

Superbus omnis promptus est ad injuriam, 241.

Superstitio impiorum ad cognoscenda futura, 775.

Susanna historia, quare ab Hebræis non recepta, 1048.

Sycomor ligna . . . cedri impubilia, 156.

Sycophantia, quid? 885.

Syllabas extensas habet Hebræus, 755.

Syllogismus in Scripturis, 1077.

Symmachus more suo manifestius vertit Scripturas, 7.

T

Tabael vel homo, vel idolum, 205.

Tabernaculorum hinc æternæ domus possessio est, 628.

Talpa, animal absque oculis, frogibus noxium, 42.

Tanis metropolis fuit Ægypti, 205.

Teglatphalasar rex Assyriorum, regnante apud Samariam Phacee, transtulit Israelitas in Assyrios, anno quinquagesimo secundo imperii Ozia regis Juda, 7.

Templum in arca Ornae situm, 216. Angeli præsidēs Templi, 605. Vox de ejus adytis exisse dicitur, etc., *ibid.* Templum Jerusalem sub diversis principibus angustius fabricatum, 15. In templo Jerusalem Hadriani statua, et Jovis idolum collocatum est, 37. Subversio templi Judæorum, quæ? 766. Templum Domini in vertice Gethsemani, 372.

In Tentationibus avertente Domino faciem suam a nobis, alidimur, 764.

Terebinthi mercatus Judæis execrabilis, 1065.

Tertullianus, 478.

Terræ fundamenta voluntas et potestas Dei qua omnia continentur, 242. Ab Angelicis potestatibus portantur, 529. Terra quasi punctum, et homines quasi locustæ dicuntur, 474. Operari terram suam, quid? 524. Terra viventium, quæ, 701. Terra pro anima sumitur, 559.

Terra promissionis nihil pinguius, 68. Ejus termini, *ibid.* Regio non invenitur æqualis terræ repromissionis, 457. Terror incolarum terræ repromissionis in adventu populi Dei, quantus? 194.

Duo Testamenta unione sociantur, 95. Novum Testamentum testimoniis veteris roboratur, 516. Novo Testamento aliud non succedit, 795. Nos quondam peregrini a Testamento Dei, spem non habentes, et absque Deo, 720.

Tharsis lingua Hebræa *Mare* appellatur, 816. Tharsis urbem Ciliciæ; Tharsum putat Josephus, alii regionem Indiæ, 40.

Tharsus, urbs Ciliciæ, 816.

Thecua viculus separatus ab hierosolymis duodecim milibus, 881.

Thus de Saba venit, 887.

Timor hominum, unde oritur, 595. Gravius videre quem timeamus, quam poenarum sustinere cruciatum, 1081. Quis timor animas Sanctorum integras parvasque conservat, 582. Timoratos in religione Deus protegit, *ibid.*

Titus et Vespasianus de vasis Templi manubias obtulerunt Capitolio, 590.

Torcular in Scriptura ponitur pro ultione et congregatione fructuum, 748. Passionem Domini significat, 155.

Aliorum Tormenta, aliorum remedia sunt, 838.

Translatione falsa utuntur multi, 97.

Tribulationes emendant, 554. Præsens Tribulatio futuro gaudio compensatur, 642, 979.

Trinitatis mysterium in una divinitate, 92, 597. Unitas substantiæ, et consortium majestatis in personis divinis, 90. Pater dicens: *Gloriam meam alteri non dabo*, non excludit Filium, 509. SS. Trinitatis recta confessio, est ignoratio scientiæ, 767. Domino jubente, Trinitas imperat, 95. SS. Trinitas habitat in Ecclesia, 556, 766. Confessio Trinitatis, mons sanctus et dogma veritatis, 659. Regnante in nobis peccato non possumus SS. Trinitatis nosse mysteria, 89.

Tullius interpretatus est Timæum de mundi harmonia disputantem, 491. Hujus auctoris obscuritas notatur, *ibid.* Multa re Turpia, verbis honestis exprimuntur, 550.

Tyrus in terra Chanaan condita est, 250. Tradunt historici coloniam esse Sidonis, 228. Hæc totius orbis Emporion, *ibid.* Galilææ, Damascique finibus premitur, *ibid.* Nilus ei e vicino infunditur, *ibid.* Dicitur coronata, 229. Tyrus a Nabuchodonosor et ab Alexandro peninsula facta, 226, 228. Quid traditur in historiis Assyriorum de fuga Tyrionum, 229, 250.

U

Urbium ornamenta, quæ, 58.

V

Ventus in Scriptura tripliciter accipitur, 765.

Verborum omnis pompa redigetur in nihilum, 75. Verbum apud Hebræos pro re ponitur, 475, 1090. Magnum certamen de Verbo uno, 869.

Veritas semper amanda est, nec timenda hominum multitudo, 842. Veritas claudi et ligari potest, vinci non potest, 1009. Lumen et scientiæ et veritatis omnes errores fugat, 695. Una via est veritatis, et multæ mendaciorum, 674. In veritate decor, in mendacio turpitudine, 912. Errore perfecto facilius suscipimus veritatem, 718. Veritas et constantia non deserenda in angustiis, 1028. In lege veteri,

umbra veritatis, 736. Laquei veritatis, 540. Uterque adversarius veritatem apud se existimat, 103.

Vesperae nomen et Occidentis in Scripturis diversas intelligentias recipit, 508. Qui habet initium peccatorum, versatur in Vespera, *ibid.*

Vespertilio, nocturna avis non tam voce et cantu resonans, quam stridore, 42.

Via regia, quae? 676.

Victimae et hostiae differentia, 660. Victimae quare concessae populo Iudaeorum, 718. Hostiae et victimae non principaliter a Deo quaesitae; sed ne idolis fierent, 21. A sacrificiis Victimarum paulatim ad laudes Dei transibat religio, 24.

Victoria hominum non est perfecta, 200. Nulla certa victoria in hoc saeculo, 1079.

Victorinus martyr, imperitus sermone, non scientia, 5. Scripsit in Isaiam, *ibid.*

Vidua quae sustentatur alimentis Ecclesiasticis, 51.

Virgarum duarum sacramentum exponitur, 630.

Virginitas falsa damnatur, 892. In anima Virginali sermo Dei quid operatur, 118.

Visitatio, consolationem significat et supplicium, 1081. Visitatio non pro remedio, sed pro plaga sumitur, 188.

Vitia habent bestiarum imagines, 576. Pro diversitate vitiorum inter superbos alii sunt montes, alii colles, 40.

Vitia et peccata, uva acerba, 1074. Vitiorum purgationem pax sequitur, 867. Vitia non invicem se sequuntur, sed virtutes, in quibus omnia temperata, 614. Nostri vitii est quod obstruamur inanis fructibus, 502.

Virtutes omnes invicem se sequuntur, et sibi haerent, 275, 653. Nisi vitia recesserint, virtutes non subeunt, 412.

Portae iustitiae, opera virtutum, 541. Sub occasione iustitiae, omnes virtutes intelliguntur, 636. Neque statim ut viderimus, perfectam possumus capere virtutem, 275. Vana gloria in virtutibus vitanda, 956. Populus Dei ex virtutibus intelligitur, 756. Pro varietate virtutum, habitaculorum differentia, 256. Templum Domini illud est in quo habitat omnium virtutum chorus, etc., 891. Cuius quis virtutis imitator est, illius appellatur et filius, 702.

Virtutes, pro miraculis ponuntur, 750.

Vitae misera mors quies praefertur, 982. Vita sempiterna, bonorum omnium promissio, 646.

Vocem Dei, in veteri Instrumento dicitur, quod populus viderit, 8.

Voluntate, non natura sumus mali, 258. In nostra potestate positum est, vel facere quid, vel non facere, 896.

Voluntate nostra, verbum Dei non suscipimus, 881. Propria voluntate sua quisque conculeatur a vitis, 609.

Quos amor Voluptatis et divitiarum circumdat, arguitur, 322.

Votum offert et solvit Domino, qui est sanctus corpore et spiritu, 298. Votum viri iusti quid? 629.

Vulgus indoctum facile mutat sententiam, 1028.

X

Xenophon scripsit historiam Cyri, 522.

Z

Zythum genus potionis est ex frugibus et aqua coactum, 292. In Dalmatia Sabajum appellatur, *ibid.*

INDEX RERUM.

QUAE IN HOC VOLUMINE CONTINENTUR.

PRAEFATIO, 9. — COMMENTARIA IN ISAIAM PROPHETAM. — Prologus, 17. — LIBER PRIMUS, 21. — Isaiæ caput primum, *ibid.* — Cap. II, 42. — LIBER SECUNDUS, 57. — Isaiæ, cap. III, *ibid.* — Cap. IV, 72. — Cap. V, 74. — LIBER TERTIUS, 91. — Isaiæ, cap. VI, *ibid.* — Cap. VII, 401. — Cap. VIII, 114. — Cap. IX, 124. — LIBER QUARTUS, 127. — Isaiæ cap. X, 155. — Cap. XI, 144. — Cap. XII, 152. — LIBER QUINTUS, 155. — Isaiæ cap. XIII, 155. — Cap. XIV, 159. — Cap. XV, 167. — Cap. XVI, 170. — Cap. XVII, 175. — Cap. XVIII, 177. — Cap. XIX, 181. — Cap. XX, 188. — Cap. XXI, 189. — Cap. XXII, 195. — Cap. XXIII, 200. — LIBER SEXTUS, 205. — Isaiæ, cap. XXIII, *ibid.* — Cap. XIV, 216. — Cap. XV, 230. — Cap. XVI, 254. — LIBER SEPTIMUS, 259. — Isaiæ, cap. XVII, *ibid.* — Cap. XVIII, 246. — Cap. XIX, 249. — Cap. XX, 259. — Cap. XXI, 260. — Cap. XXII, 266. — Cap. XXIII, 273. — LIBER OCTAVUS, 281. — Isaiæ cap. XXIV, *ibid.* — Cap. XXV, 289. — Cap. XXVI, 292. — Cap. XXVII, 305. — LIBER NONUS, 315. — Isaiæ, cap. XXVIII, *ibid.* — Cap. XXIX, 327. — Cap. XXX, 337. — LIBER DECIMUS, 349. — Continuatio commentarii in cap. XXX, *ibid.* — Cap. XXXI, 354. — Cap. XXXII, 358. — Cap. XXXIII, 365. — Cap. XXXIV, 369. — Cap. XXXV, 374. — LIBER UNDICESIMUS, 377. — Isaiæ, cap. XXXVI, *ibid.* — Cap. XXXVII, 382. — Cap. XXXVIII, 389. — Cap. XXXIX, 396. — Cap. XL, 399. — LIBER DUODECIMUS, 409. — Continuatio commentarii in cap. XL, *ibid.* — Cap. XLI, — 412. — Cap. XLII, 421. — Cap. XLIII, 427. — Cap. XLIV, 454. — Cap. XLV, 440. — LIBER DECIMUS TERTIUS, 441. — Isaiæ, cap. XLVI, 450. — Cap. XLVII, 455. — Cap. XLVIII, 458. — Cap. XLIX, 465. — Cap. L, 474. — LIBER DECIMUS QUARTUS, 477. — Isaiæ, cap. LI, 482. — Cap. LII, 494. — Cap. LIII, 494. — Cap. LIV, 505. — LIBER DECIMUS QUINTUS, 515. — Isaiæ, cap. LIV, *ibid.* — Cap. LV, 528. — Cap. LVI, 538. — Cap. LVII, — 545. — LIBER DECIMUS SEXTUS, 547. — Continuatio commentarii in cap. LVII, *ibid.* — Cap. LVIII, 561. — Cap. LIX, 576. — LIBER DECIMUS SEPTIMUS, 585. — Isaiæ cap. LX, *ibid.* — Cap. LXI, 598. — Cap. LXII, 604. — Cap. LXIII, 609. — Cap. LXIV, 620. — LIBER DECIMUS OCTAVUS, 627. — Isaiæ, cap. LXV,

627. — Cap. LXVI, 631. — COMMENTARIA IN JEREMIAM PROPHETAM. — Prologus, 679. — LIBER PRIMUS, 681. — Jeremiae caput primum, *ibid.* — Cap. II, 687. — Cap. III, 699. — Cap. IV, 705. — Cap. V, 715. — LIBER SECTUS, 717. — Continuatio commentarii in cap. V, *ibid.* — Cap. VI, 721. — Cap. VII, 729. — Cap. VIII, 756. — Cap. IX, 741. — Cap. X, 746. — Cap. XI, 752. — LIBER TERTIUS, 757. — Jeremiae, cap. XII, *ibid.* — Cap. XIII, 765. — Cap. XIV, 769. — Cap. XV, 775. — Cap. XVI, 780. — Cap. XVII, 785. — LIBER QUARTUS, 795. — Jeremiae, cap. XVIII, *ibid.* — Cap. XIX, 799. — Cap. XX, 805. — Cap. XXI, 807. — Cap. XXII, 811. — Cap. XXIII, 819. — LIBER QUINTUS, 829. — Jeremiae, cap. XXIV, *ibid.* — Cap. XXV, 833. — Cap. XXVI, 845. — Cap. XXVII, 848. — Cap. XXVIII, 853. — Cap. XXIX, 857. — LIBER SEXTUS, 865. — Jeremiae, cap. XXX, *ibid.* — Cap. XXXI, 871. — Cap. XXXII, 888. — In subsequentes homilias admonitio, 899. — TRANSLATIO HOMILIARUM NOVEN ORIGENIS IN VISIONES ISAIÆ. — HOMILIA PRIMA. — Super hoc Isaiæ loco: Et factum est in anno quo mortuus est Ozias rex, vidi Dominum sedentem super solium excelsum, 901. — HOMILIA II. — De eo quod scriptum est: Ecce virgo in utero concipiet, etc., 906. — HOMILIA III. — De septem mulieribus, 909. — HOMILIA IV. — De visione Dei et Seraphim, 912. — HOMILIA V. — De eo quod scriptum est: Quis elevabit ab Oriente iustitiam? et de visione iterum, 916. — HOMILIA VI. — De eo quod scriptum est: Quem mittam et quis ibit nobis, usque ad eum locum in quo sit, et convertantur et sanentur eos, 920. — HOMILIA VII. — De eo quod scriptum est: Ecce ego et pueri, etc., 928. — HOMILIA VIII. — De eo quod scriptum est: Ululate sculptilia in Jerusalem et in Samaria, usque ad eum locum in quo sit, et commovebo civitates quae habitantur, 932. — HOMILIA IX. — De eo quod scriptum est: Et audivi vocem Domini dicentis, Quem mittam et quis ibit ad populum istum? Et transgrediens moedica, pervenit usque ad locum in quo scribitur: Pete tibi signum a Domino Deo tuo in profundum, aut in excelsum, 954. — APPENDICULA. — In Isaiam parvula abbreviatio, de capitulis paucis, ex ms. Veroneusi nunc primum edita, 957. — Index analyticus rerum et verborum, 961.

1. The first part of the document is a list of the names of the persons who were present at the meeting.

PATROLOGIE LATINE

222 VOLUMES IN-4°.

(Chaque ouvrage se vend séparément.)

1-2. Tertullien 2 v.	99. Saint Paulin d'Aquillee 1 v.	157. Godefroy, abbé de
3-4. Saint Cyprien 2	100-101. Alcuin 2	dôme.
5. Arnob. 1	102. Sinaragde 1	158-159. Saint Anselme de
6-7. Lactance 2	103. Saint Benoît d'Aniane 1	torbéry.
8. Constantin 1	104. Eginhard 1	160. Sigebert de Gembloux.
9-10. Saint Hilaire 2	105. Théodulfe d'Orléans 1	161-162. Saint Yves de Cha
11. Saint Zénon et St-Optat 1	106. Ecrivains du ix ^e siècle 1	163. Pascal II, pape.
12. Saint Eusèbe de Vercell. 1	107-112. Raban-Maur. 6	164-165. Saint Bruno d'Asi
13. Saint Damase 1	113-114. Walafride-Strabon 2	166. Baudri, évêque de
14-17. Saint Ambroise 4	115. Saint Euloge et Saint	167-170. Rupert.
18. Ulphilas 1	Prudence 1	171. Saint Hildebert du
19. Poètes chrétiens 1	116-118. Haymon. 3	172. Honoré d'Autun
20. Ecrivains du v ^e siècle 1	119. Flore Diacre et Loup de	173. Léo Marsicanus et l
21. Rufin 1	Ferrière 1	diacre.
22-30. Saint Jérôme 9	120. Saint Paschase Radbert. 1	174. Le vén. Godefroid.
31. Dexter et Orose 1	121. Ratramne 1	175-177. Hugues de Saint-V
32-47. Saint Augustin 16	122. Jean Scot 1	178. Abellard.
48. Marius Mercator 1	123-124. Martyrologe d'Usuard et	179. Innocent II, pape.
49-50. Cassien 2	d'Adon 2	180. Eugène III, pape.
51. Saint Prosper 1	125-126. Hincmar. 2	181. Hervée du Bourg.
52. Saint Pierre Chrysologue 1	127-129. Anastase le bibliothécaire 3	182-185. bis. Saint Bernard
53. Salvien 1	130. Isidore Mercator 1	186. Suger, abbé de St-l
54-56. Saint Léon 3	131. Rémy d'Auxerre 1	187. Gratien
57. Maxime de Turin 1	132. Reginon 1	188. Orderic Vital.
58. Saint Hilaire, pape. 1	133. Saint Odon 1	189. Pierre le Vénétable
59-60. Prudence 2	134. Atton 1	190. Thomas Becquet
61. Saint Paulin de Nole 1	135. Flodoard 1	191-192. Pierre Lombard
62. Symmaque 1	136. Rathier 1	193-194. Gerhohus
63-64. Boece 2	137. Hrotsvithe 1	195. Alfred de Rieval
65. Saint Fulgence 1	138. Richer 1	196. Richard de Saint-V
66. Saint Benoît 1	139. Gerbert ou le pape Syl-	197. Sainte Hildegarde.
67. Denis le Petit 1	vestre 1	198. Pierre le Mangeur.
68. Arator 1	140. Burchard 1	199. Jean de Salisbury.
69-70. Cassiodore 2	141. Fulbert 1	200. Alexandre III
71. Saint Grégoire de Tours 1	142. Saint Brunon 1	201. Guillaume de Tyr.
72. Saint Germain de Paris 1	143. Cardinal Humbert 1	202. Pierre de Celle
73-74. Vies des pères 2	144-145. Saint Pierre Damien 2	203. Philippe de Bonne
75-79. Saint Grégoire le Grand 5	146. Alexandre II, pape 1	rance
80. Ecrivains, 1 ^{re} partie du	147. Jean d'Avranche, arch.	204. Clément III
vii ^e siècle 1	de Rouen 1	205. Pierre le Chantre.
81-84. Saint Isidore de Séville 4	148. Saint Grégoire VII, pape 1	206. Thomas de Cîteaux
85-86. Liturgie mozarabe 2	149. Victor III, pape 1	207. Pierre de Blois
87. Ecrivains de la fin du	150. Le B. Lanfranc. 1	208-209. S. Martin de Lè
vii ^e siècle 1	151. Urbain II, pape 1	S. Guillaume
88. Venantius fortunatus 1	152-153. Saint Bruno 2	210. Alain de Lille
89. Ecrivains du viii ^e siècle 1	154. Chron. de Hugues de Fla-	211. Etienne de Tournai
90-95. Le vén. Bède, Paul diacre. 6	vigny 1	212. Odon de Sully
96. Saint Hildefonse 1	155. Godefroy de Bouillon 1	213. Sicard
97-98. Charlemagne 2	156. Guibert, abbé de Nogent. 1	214-217. Innocent III.
		218-221. Indices

PATROLOGIE GRECQUE-LATIN

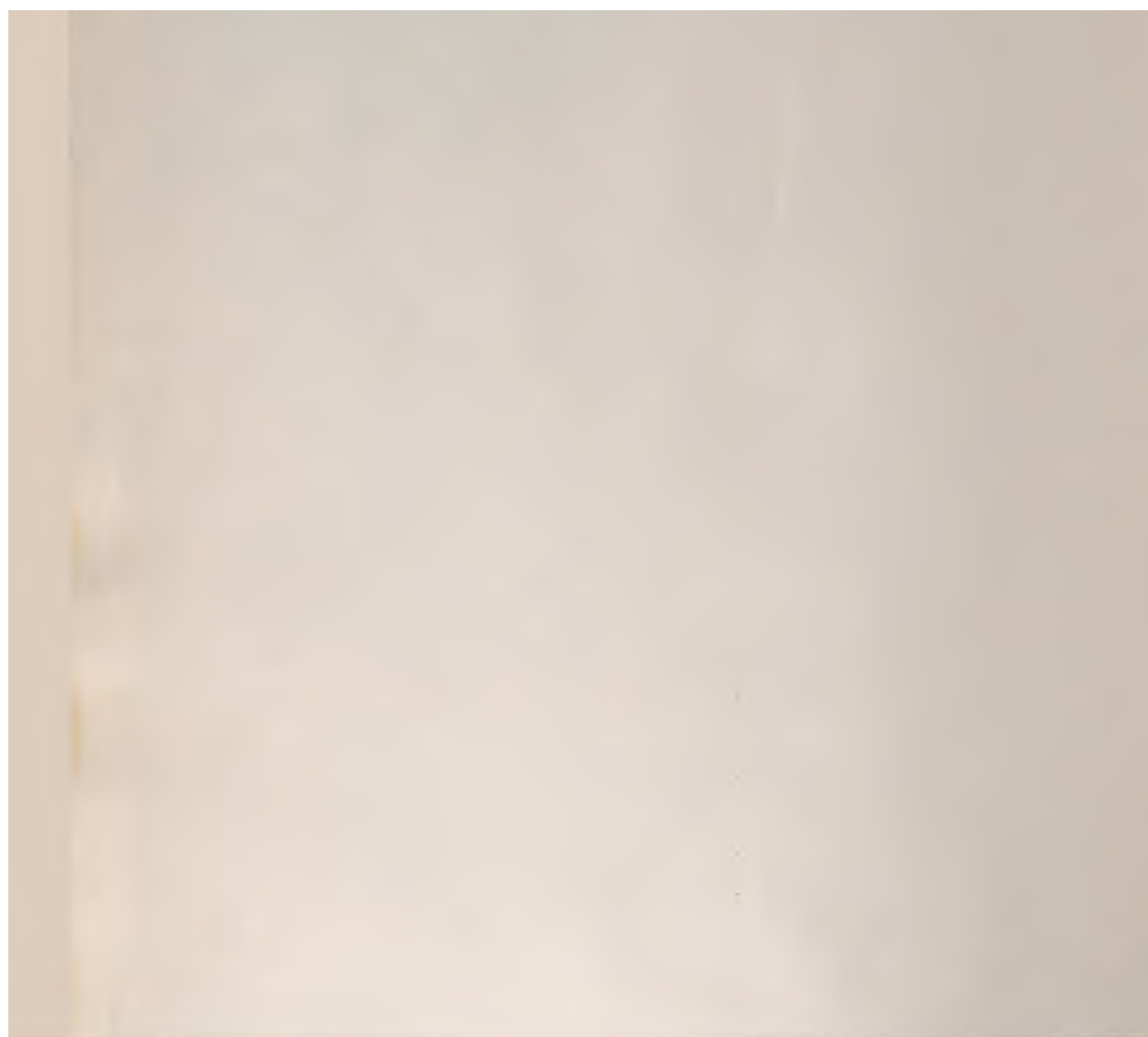
161 TOMES EN 167 VOLUMES ET INDICES 1 VOLUME.

1-2. Pères apostoliques 2 v.	79. Saint Nil 1 v.	120. Jean Euchaite
3-4. Saint Denis l'aréopagite 2	80-84. Théodoret 5	121-122. Cedrenus et Psellus
5. Saint Ignace et saint Poly-	85. Basile de Séleucie, etc. 1	123-126. Théophylacte.
carpe 1	86-88. bis. Saint Eusèbe d'Alex.	127. Nicéphore Bryen, C
6. Saint Justin 1	Léontius 2	nassès.
7 bis. Saint Irénée 2	87-87. ter. Procope de Gaza 3	128-131. Euthyme, A. Comm
8-9. Clément d'Alexandrie 2	88. Saint Jean Climaque 1	132. Théophane Cérème
10. Saint Grégoire le Thaum-	89. Anastase le Sinalte 1	133. Jean Cinname
turge 1	90-91. Saint Maxime 2	134-136. J. Zonaras et E. de
11-17. Origène (7 t. en 9 vol.) 9	92. Chronique d'Alexandrie	salonique
18. Saint Méthode 1	et Georges Pisida 1	137-138. Balsamon
19-24. Eusèbe 6	93. Olympiodore, etc. 1	139-140. Nic. Choniata et
25-28. Saint Athanase 4	94-96. Saint Jean Damascène 3	Acominatus
29-32. Saint Basile 4	97. Saint André de Crète 1	141. Vécus
33. Saint Cyrille de Jérusalem 1	98. Saint Germain de Cons-	142. Nicéphore Bleemuid
34. Saint Macaire 1	tantinople 1	143-144. Pachymères
35-38. Saint Grégoire de Na-	99. Saint Théodore Studite 1	145-147. Nicéphore Calliste.
zianze 4	100. Saint Nicéphore 1	148-149. Nicéphore Grégoras.
39. Didyme d'Alexandrie 1	101-104. Photius 4	150-151. Grégoire Palamas.
40. Œuvres des Pères du dé-	105. Les deux Nicetas 1	152. Man. Caléas et Mat
sert 1	106. André et Aréthas 1	tacuzène
41-43. Saint Epiphane 3	107. Léon le Philosophe 1	153-154. Jean Cantacruène.
44-46. Saint Grégoire de Nysse 3	108-109. Théophane et ses conti-	155. Siméon de Thessalon
47-64. Saint Chrysostome 18	nuateurs 2	156. Manuel Paléologue
65. Proclus et Pallade 1	110. Georges Hamartolus 1	Phrantza
66. Synesius et Théodore de	111. Nicolas, Patriarche de	157. Codinus et Lucas.
Mopsueste 1	Const. 1	158. Olyas
67. Socrate et Sozomène 1	112-113. Constantin Porphyrogé-	159. Chalcocomyte
	nète 2	

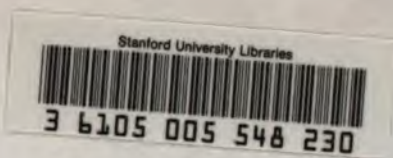

BR
60
.P38
v.24
cop.2

[illegible]

STANFORD UNIVERSITY LIBRARIES
STANFORD, CALIFORNIA
94305

